I
II
5300

Parti alese
din
Istori'a Transilvaniei

I

pe doue sute ~~de~~ ani din urma.

De

Georgie Baritĭu

FV. 72
119
41

Volumu I.

După introductiune si càteva schitie biografice coprinde o lunga serie de evenimente dintre anulu 1683 pàna in predilele catastrofeloru din 1848 si

Unu suplementu cu XLIV documente.

Sibiiu, 1890,
In editiunea auctorului.
Tipografi'a W. Krafft.

Istori'a Transilvaniei.

Parti alese

din

ori'a Transilvaniei

Pre doue sute de ani din urma.

De

Georgie Baritĭu.

Volumu I.

roductiune si càteva schitie biografice coprinde o lunga serie
mente dintre anulu 1683 pàna in predilele catastrofeloru
din 1848 si

Unu suplementu cu XLIV documente.

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
REPUBLICII POPULARE ROMANE

Sibiiu, 1889.
In editiunea auctorului.
Tipografi'a W. Krafft.

Mola salsa litant, qui thura

Dà patriei fiacare numai din

Lectoriloru sanetate.

De càtiva ani incóce se astépta dela mine, cá inainte de
e muta si eu la parintii mei pe urm'a contimpuraniloru
cari me lasara aici aprópe singuru cá intr'o lume straina
oi, se adunu la unu locu, in o forma órecare istorica încai
imentele principali, prin care ne trecuse patri'a cu popórale
conlocuitóre, prin urmare si cu poporulu nostru romanu
vîrtosu in anii catastrofeloru universali 1848, 1849, cum
e atunci incóce.

Dorinti'a generatiuniloru actuali relativa la scrierea istoriei
e moderne este legitima, justificata si cu exemplulu com-
tiloru nostri de alte nationalitati, in ale caroru limbi mai
dela 1861 incóce aparu fórte desu »istorii« din acei ani
tu respectulu epocali.

Alti amici si binevoitori ai mei îmi cerusera, anume cu
unea solemnitatii din 8 Maiu 1887 cá se'mi adunu la
locu scrierile originali, càte voiu fi publicatu in cincîdieci
i ai activitatii mele. Eu insa rogu fratiesce pe binevoitorii
cá se fiu dispensatu de o lucrare cá aceea, care pretinde o
e critica si minutiósa, cu punerea in cumpana a multoru
giurari, precum, etatea mai juna ori mai inaintata, cen-
preventiva pàna la 1848; dupa aceea revolutiune, resboiu
, legea stataria publicata din partea Ungariei, lege martiala
iaca, existentia intre doue focuri; dupa pacificare absolu-
lu discretionariu; lege de pressa fórte severa, esceptionala;
1860 inainte o era noua cu forme constitutionali; din
incóce Transilvani'a pusa la discretiunea gubernului
le din Ungari'a. De aru fi cursu înse in cincidieci de
îulu evenimenteloru înca pre atàta de linu si daca noi
u fi bucuratu de nu sciu ce libertate ideala, eu in nici-unu
nu me simtiu competentu a fi judecatoriu alu scrieriloru

mele, care preste acésta se afla risipite in »Gazeta« si in »Fóia«, in »Transilvani'a« si in »Observatoriu«, unele din 1849 in »Bucovina«, altele din 1868 in »Romanulu«, din anii anteriori in »Erdélyi Hiradó« din Clusiu, in »Siebenbürger Wochenblatt« din Brasĭovu pàna in 1848; dupa aceea in »Wanderer«, in »Ost und West« din Vien'a etc. De s'aru afla din tóte numai ¹/₁₀ de vreo valóre, totu aru da preste doue sute de cóle tiparite, care aru costa numai in càte 1000 de exemplarie preste 6000 fl. v. a. Deci se mi se permita a pune postulatulu din urma la o parte si se remànemu numai pe lànga prim'a problema ce mi s'a pusu, adeca descrierea evenimenteloru preste care trecuse patri'a nóstra inpreuna cu monarchi'a in anii 1848—1849 si dupa aceea.

Chĭaru si acésta problema este inpreunata cu mari dificultati. Decàtu se avemu noi istoria scrisa in limb'a nóstra cu superficialitate si cu lipsa totala de critica, mai bine se nu o vedemu, pàna nu va mai disparea, conformu legiloru naturei, înca una generatiune dupa cea din 1848.

Afara de intimpinarea patimeloru si a ureloru invechite, hereḑite din strabuni, omulu seriosu mai dà si preste alta greutate la scrierea istoriei contimpurane, daca voiesc numai se inşire fapte seci, dara se'si dea si parerea as loru. In acestu casu istoriculu are se presupuna cá de si cunoscintie istorice intinse din trecutulu mai departatu Ungariei, cu tóte tierile apertinente, precum si alu mona intregi si chiaru alu tieriloru invecinate. Noue înse ne cunoscutu, cà din nefericire in tierile locuite de romàni in 1848 chĭaru si istori'a patriei sau era scósa cu totul cele mai multe scóle, ori cà, in spiritulu sistemei de în mèntu era tractata asia de vitregu si cu atàta reserva, în junimea studiósa necum se póta trage din studiulu is vre-unu folosu practicu pentru viatia, nu'i putea fi nici n de o scurta distractiune, precum 'iar fi o secatura de ro Chronice manuscrise remase din betrani au fost oprite tipari, éra unele s'au pututu publica numai castrate.

S'a credĭutu adeca vécuri intregi, cà mai alesu la po subjugate cunoscintiele istorice aru fi periculóse, cà-ci a aru deschide ochii loru sufletesci si le-aru inboldi cá s vetie a cugeta si a judeca.

Dupa multa meditatiune si cumpanire a impregiurariloru in fine am cunoscutu, cà daca noi romanii voimu se ne citimu istori'a contimpurana cu folosu practicu, ne cauta se mergemu dela 1848 celu puçinu pe 160 de ani ìnapoi.

Evenimentele îsi au logic'a loru neindurata, ele curgu unele din altele si se ţinu cá verigele lantiului. In viati'a de tóte dilele se crede si se dice cam de regula, cà de ex. evenimentele politice si bellice aru fi totu atàti feti ai unoru persóne predestinate a le produce, înca sí a trage din acelea consecintiele. Ochiulu istoricului este datoriu a cerceta, nu cumva chĭaru si barbatii de statu sau generalii cei mai geniali in ochii lumei, in realitate au fost numai indeplinitorii unei vointie multu mai potente decàtu era vointi'a loru. Lectorulu intieleptu va urmarí pasu de pasu legatur'a dintre evenimente, spre a puté alege aceea ce este in trensele consecentia logica din ceea ce póte se fia dóra numai unu jocu alu destinului, màna supraomenésca.

Patriotii luminati ai oricarei tieri se intréba pre sine: cum va fi ajunsu patri'a loru in starea de acum, fericita sau nefericita, placuta sau neplacuta. Intocma asĭa se intréba si fiiĭ patriei nóstre mai anguste, éra doritulu respunsu îlu astépta dela istoría. Ferice de noi, daca acelu respunsu placutu sau neplacutu, va fi celu puçinu sinceru si exactu.

In cei vreo treidieci de ani din urma unii istorici compatrioti de ai nostrii magiari si germani scriindu istori'a Transilvâniei facura càte o esceptiune dela alti scriitori anteriori, demna de recunoscinti'a nóstra in mai multe casuri, in care inaltianduse mai pre sus de invechit'a ura nationala au sciutu se fia inpartiali fatia si cu poporulu romanu; si daca pe acei compatrioti scutiti de patim'a urei nationale sau si religióse nu'i numimu la loculu acesta, nu vomu lipsi inse a cita opurile loru in decursulu acestui studiu alu nostru.

Intr'aceea nici-unulu dintre compatriotii neromani nu s'a simtitu obligatu a studia istori'a patriei totodata si din punctu de vedere romanescu. »Natiunea romàna nu a fost numerata intre asia numitele »staturi«, adeca nu era considerata cá natiune indigena politica, sau cum se mái dice dela 1848 »individualitate politica«; acésta este scus'a istoriciloru neromani.

Daca natiunea romana nu era recunoscuta cá individualitate politica, ea se afla totusi in acésta tiéra de atàtea vécuri in numeru preponderantu, locuesce si in Ungari'a pe unu teritoriu fórte intinsu. Se póte óre, cá poporulu acesta, vrendu ne vrendu, se nu fia avutu nici-o influintia asupra destineloru patriei comune? Au avut'o fàra nici-o indoiéla in casuri nenumerate si in mani'a tuturoru góneloru la care a fost expusa atàtu pentru nationalitatea sa genetica, càtu si pentru religiunea sa. Exista in Europ'a atàtea monarchii mari si mai mici, au existatu totdeauna, in care »Demos« — propriulu poporu, — immens'a maioritate de milióne — nu a fost considerata nicidecum cá factoru politicu de càtra aristocratia sau oligarchi'a grupata inpregiurulu tronuriloru. De nationalitate homogena sau heterogena, totu una, poporulu, adeca mai toti locuitorii statului erau considerati numai cá materialu brutu, in multe tieri curatu cá sclavu, carui era pe ací se i se denege chĭaru si sufletu omenescu. Cu totu acelu despretiu inse, cu care era tractatu poporulu, acelea aristocratii sau oligarchii nici douedieci si patru de óre nu aru fi fost in stare de a susţiné ele singure statulu. La intrebari inse de acestea sunt datori se dea lumii respunsu inpartialu si bine studiatu carturarii de nationalitate romàna.

Binecuventata se fia tĭerèn'a scriitoriloru nostrii din prim'a jumetate a vécului nostru si pàna la cei ce se mutara dela noi in anii din urma, cari toti au spartu unu drumu largu, abĭa calcatu mai inainte de càtra cineva din protoparintii loru, pe care acum generatiunile potu inainta cu atàtu mai bine, cu càtu izvóra istorice se deschidu pe fiacare di mai multe si documentele se descopere si aduna cu mìile.

Vomu apuca pe calea betraniloru si ne vomu adopera, cá celu puçinu pe acestu periodu de ani doue sute se urmarimu firulu evenimenteloru din acésta tiéra, inse asĭa, cá pre càtu ne ajuta isvórale de care dispunemu si pre càtu sufere impregiurarile actuali in care ne aflamu, se dàmu loculu cuvenitu peripetiiloru si catastrofeloru prin care a trecutu, raporturiloru in care a statu poporulu romanu intregu sau in parte, càtra celelalte popóra conlocuitóre si càtra societatile religióse ale acestora.

Se totu dice cà e timpulu supremu cá se ne dàmu de ací inainte noi in de noi educatiune nu numai sociala, ci si politica. Dara o problema atàtu de grea precum este acésta se póte deslega cu ajutoriulu istoriei numai asĭa, daca pre langa calitatile bune ale poporului si ale inteligentiei sale nu vomu ascunde nici vomu netedí pre cele rele, cá se nu tragemu pecatulu.

Inca numai unu cuventu sî apoi se apucamu inainte cu Ddieu.

Aceia cari voru fi asteptandu de la mine vreo istoria sistematica, se insĭéla. Mi-ati disu se scriu asĭa cá se intieléga lectorii romani. Cá se fiu intielesu, am aflatu cà metodulu celu mai bunu pentru scopulu ce se urmaresce este acela, pe care'lu recomanda in dilele nóstre càtiva istorici europeni de renume mare, adeca a oferi lectoriloru adevererile istorice mai multu in forma de biografii si monografii, a le ajuta ici-colo cá se se dedea a le aduce ei insii in legatura, éra mai departe a'ĭ lasa in voi'a loru cá se traga consecentiele pe viitoriu.

Aceia cari se sciu folosí de fapte complinite, voru
coperí si in istori'a acestei tieri multe subiecte de adev
valóre dramatica si nu odata scene demne de pén'a unui tr
genialu, scene pàna acum sau necunoscute de locu, sa
noscute numai la puçinii adepti, descendenti mai ales
familii patriciane.

Sub acésta conditiune se va putea adeveri si in casu
fatia sententi'a vechia: Historia est vitae magi

Auctorul

Sumariulu.

Materiiloru coprinse in volumulu I din *istori'a Transilvaniei* pe doue sute de ani din urma, carĭ incepu dela anulu 1683. Acestu volumu ajunge cu descrierea evenimenteloru pàna in predilele catastrofeloru din a. 1848. Elu este inpartitu in capete si §§-i.

pag.

Introductione 1

Capu I.

Michail Apafi, consiliarii sei si classele locuitoriloru 3

§ 1. Din viati'a principelui Michail Apafi si a consortei sale . 3

§ 2. Consiliarii 5

§ 3. Curtea principelui si a Dómnei cu personalulu loru 5

§ 4. Classele sau castele, in care erau inpartiti locuitorii Transilvaniei càtra finea vécului alu sĭeptespradiecelea 7

§ 5. Starea politica a Transilvaniei preste totu sub domni'a lui Apafi 11

Capu II.

Curtea Vienei, càtiva barbati de statu . 13

§ 6. Imperatulu si regele Leopold I. . 13

§ 7. Leopold Kollonics . . . 18

§ 8. Emericu Tökölyi . . 20

Capu III.

Inceputulu negotiariloru diplomatice intre cabinetulu din Vien'a si gubernulu principelui Michailu Apafi . 29

§ 9. 29

§ 10. Iesuitulu Dunod 31

§ 11. Alu doilea proiectu alu lui Dunod 33

§ 12. Unu alu treilea proiectu de confederatiune 35

§ 13. Conditiunile de tractatu puse imperatului Leopold I de càtra principele Michailu Apafi cu gubernulu seu si inaintate prin iesuitulu Antid Dunod 37

§ 14. Missiunea la Vien'a si pe la unii generali . . . 40

pag.
§ 15. Érasi Antid Dunod 42
§ 16. Corespondentie personali intre principele Apafi si imperatulu Leopold 45
§ 17. Consultatiuni, decisiuni si missiuni secrete 45
§ 18. Una lege martiala barbara si caracteristica 53
§ 19. Înca si proiectulu alu treilea de tractatu respinsu orbesce . . . 57
§ 20. Innoirea resboiului cu turcii si ocuparea Transilvaniei . . . 60
§ 21. Tractatulu dela Blasiu 62
§ 22. Vine Carafa. Frica mare. Proiectu de alta diploma. Doue necrológe 68
§ 23. Proiectulu generalului Antonie Carafa substernutu imperatului Leopold I in a 1690 despre modulu cum s'ar putea supune Transilvani'a 73
§ 24. Discordi'a Sasiloru cu Aristocrati'a sub Apafi si sub Leopold I. . . 84

Capu IV.

Viati'a sociala si morala din dilele lui Apafi si mai tardiu 94
§ 25. Exemple de coruptiune mare 94
§ 26. Caderea lui Harteneck, condamnarea si mórtea lui 96
§ 27. Contradiceri flagrante in aplicarea legiloru penale 106
§ 28. Starea poporului cultivatorĭu de pamentu sub domni'a lui M. Apafi 110
§ 29. Cultur'a prin sciintie in scóle 118

Capu V.

Starea bisericei poporului romanu in Transilvani'a si Ungari'a sub domni'a lui M. Apafi si a imperatului Leopold I. 121
§ 30. Consideratiuni generale 121
§ 31. Legi politice, sub care gemuse biseric'a romaniloru 129
§ 32. Diplome, privilegii, decrete de a le principiloru relative la biseric'a romaniloru 136
§ 33. Mitropolitulu Sava Brancovici 140
§ 34. Mitropolitulu Iosifu Budai 146

Capu VI.

Primele incercari ale unirei religióse cu biseric'a rom. catolica 153
§ 35. Alti trei mitropoliti si apoi mitropolitulu Teofilu primulu urḑitoriu alu unirei cu Rom'a 153
§ 36. Inceputulu activitatii Iesuitiloru pentru unire. P. L. Baranyi 159

Capu VII.

Incercarile de emanciparea bisericei sub Teofilu si Athanasie prin unire cu biseric'a romano-catholica si cu ajutoriulu casei domnitóre 165
§ 37. Sinodulu din 1697, ţinutu in caus'a unirei 165

Introductiune.

August'a Casa domnitóre de Habsburg ţinea deptu la sessiunea Ungariei, nu numai in virtutea incoronarii regelui erdinand I. dupa infricosiat'a catastrofa dela Mohaciu inmplata in 29 Augustu 1526, ci si in puterea càtorva tractate statu. Teritoriulu cunoscutu popóraloru sub nume de Tranlvania sau Ardealu a fost odinióra domnitu totu de càtra gii Ungariei cu titlu de Vaivodatu, care se bucurase mai multe drepturi si privilegii speciali, asia precum se rmasera pe acelu teritoriu in cursulu vécuriloru trei repuice, una aristocratica feudala, care semená fórte multu cu te staturi feudali europene, alt'a mixta democratica cu aristoatica a Secuiloru si a trei'a democratica a Óspetiloru de ssa germana.

Dupace Sultanulu Suleiman a ocupatu Buda in 1541, a dupa trei ani Alba-regala, domni'a turcésca intiepenita re in Ungari'a a taiatu orice comunicatiune libera a Tranvaniei cu regele seu din Cas'a Habsburg. Din acelu timpu ainte acésta tiéra ajunsa sub influinti'a si protectiunea rtei otomane, dupa multe lupte si versari de sange inaintà rangu de principatu si chiaru regatu (Regnum) suveranu, se tributariu Sultanului.

Domnitorii Transilvaniei ajunsí odata la acelu gradu de veranitate, nu voiau se mai audia nici ei nici aristocratii si garchii de vechile raporturi de Vaivodatu vasalu. Rivalitae nationale dintre aristocratii ungaro-austriaci si dintre arleni, éra mai vîrtosu urele confessionali totu mai infocate dupa tinderea reformatiunei, inpingea pe oligarchi'a acestei tieri, u mai tare càtra Pórt'a otomana; éra cá oligarchi'a protestanta se simtia si mai sigura din partea Austriei si se taie orice

comunicatiune cu acea putere, intre alte mesuri hostili a decis
a extermina daca s'ar putea, religiunea rom. catholica de p
totu teritoriulu Transilvaniei. »Mai bine mohamedani decà
inchinatori de idoli«, audiau strabunii nostri strigandu p
multi protestanti fanatici, precum éra de alta parte catholi
fanatici pretindeau, cá decàtu se fia Ungari'a locuita de her
tici, mai bine sę remàie desertu vastu pentru fere selbati

Despresurarea Vienei in 12 Septembre 1683 si sfarmar
ulterióra a puterei turcesci in bataliile dela Párkány si Széch
apoi luarea Strigonului in aceeasi tómna a devalvatu mul
credinti'a lui Apafi si a consiliariloru sei in atotuputinti'a tu
césca si a indemnatu pe principe, cá indata in acelea dile
si caute mijlóce de apropiare càtra Curtea Vienei, prin u
agentu secretu trimisu inadinsu.

Din anulu 1683 ideile si aspiratiunile aristocratiei si a
patriciatului transilvanu treceau dintr'o crisa in alt'a, o spe
de fermentatiune turburá spiritele loru, care mergea crescèn
in proportiunea in care inaintau armele imperatesci. Aceia
ómeni cari taiasera capulu trufasiului magnatu Dion. Ba
cá unui tradatoriu de patria, cà-ci se ţinea de partid'a austria
cautau mijlóce cum se se apropia de Curtea imperiala.

Din acestea cause noi punem inceputurile trece
Transilvaniei de sub protectiunea Portii Otomane la prot
tiunea imperatului Romaniloru, cá rege alu Ungariei pe anu
1683, prin urmare si acestu studiu alu nostru îlu incepe
totu cu anulu acesta, éra mai de parte inapoi vomu arun
ochii numai de mare necessitate, pentru-cá evenimentele pos
rióre se póta fi intielese mai bine.

Cu caderea capitalei Buda in 2 Septembre 1686 in p
testatea armateloru confederate si sfàrmarea puterii turce
in partea cea mai mare a Ungariei, acésta tiéra a inchieĭe
unulu din periódele cele mai funeste ale existentiei sale.

Abia se inplinise unu anu si o luna dela luarea c
pitalei Buda, pre cand in Octobre 1687 se asĭedĭara si
principatulu Transilvaniei càteva regimente de ale armatei i
periale indreptate asupra turciloru, inse asĭa, cá din acés
tiéra se nu mai ésa nici-odata, precum s'a si intemplatu.

Inainte de tóte avemu se cercetamu, in ce gradu de cu
tura sau barbaria politica, religiósa si sociala se aflá guber

gislatiune si poporatiunea intréga inainte cu doue sute de i. Mai departe.

Care au fost mijlócele prin care cas'a domnitóre se in-
rcá se scótia tiér'a din starea de barbaria in care cadiuse.

Au fost nemerite sau nu acelea mijloce?

Care au fost urmarile?

La tóte acestea speramu se aflamu respunsuri destulu chiare in chronice si in o multime mare de acte publice, care sunt incarcate archivele si bibliothecele.

Capu I.

Michail Apafi, consiliarii sei si classele locuitoriloru.

§ 1. Michailu Apafi descendente dintr'o familia vechia ristocrata a Transilvaniei, abia scapase cu suma grea de bani in captivitatea tatarasca in care cadiuse cu tóta óstea comanata de Kemény dupa fug'a lui Rákoczi din Polonia, pe cand li pasĭa trimisu de càtra sultanulu cá se curatie tiér'a de stea lui Rákoczi, comandà nobilimei cá se se adune si se'si léga altu principe. Aristocrati'a desbinata fiindu in trei paride Rakocziana, austriaca si turcésca, preste acésta terorisata rin omoruri si devastatiuni selbatice, prea puçini alegatori enira in castrele lui Ali pasĭa. Din càti erau de fatĭa nicinulu nu avea curagiulu cá intre acelea inpregiurari se prinésca domni'a, in càtu Ali perdiendu patienti'a era p'ací se aca sila unui popa sasescu cá se ocupe tronulu tierei. In fine e vení in minte, cà Michailu Apafi se afla aprópe, in comun'a Elisabeta (Ebesfalva) cu consort'a sa Ana Bornemisza. Ali dete ordinu cá se'lu aduca de voia sau de frica. Apafi cá si cum ar pleca la perdiare se departà intre lacrime de familia si se presentà in tabara la Ali. Acestuia ii placù de Apafi mai virtosu cà era omu mare si spatosu asia cum e gustulu turciloru, cá persónele destinate a domni si a comanda se fia bine crescute, inalte si daca se póte, cu cautatura cam selbatica. Alegerea fu o formalitate góla; Ali proclamà in 14 Septembre 1661 pe Apafi domnu alu tierei, ilu investí cu caftanu (vestmentu largu de mare pretiu), cu buzduganu sau cum ii dicu turcii topuzu si cu sabia. In 20 Novembre se ţinù dieta la orasielulu Sĭeic'a mica, unde principele jurà credintia p triei, éra cei adunati depusera juramentulu homagialu, é dupace rivalulu seu Ioanu Kemeny candidatu alu imperatul Romaniloru, dara omu reu si cruntu, fusese ucisu, Apafi dom mai multi ani fàra frica mare de alti rivali, pàna cand co spirara asupra lui alti aristocrati cu scopu de a'lu resturna si pune pe tronu cand pre unulu cand pe altulu. Toti acei riv au peritu cá vai de ei; asia pre Haller l'au taiatu turcii, l Banfi i s'a taiatu capulu aici in patri'a sa; Béldi a muri la Constantinopole in asia numit'a Edicula, in care sultanii i chideau pe ómenii de unu renume órecare; Emericu Tököl oricàte a incercatu cu arme si pe cale diplomatica cá se apu pe langa Ungari'a superióra înca si tronulu Transilvaniei, nu reusitu si a peritu in exiliu.

Lunga a fost domni'a lui Apafi, inse prea nefericita pent tiéra. Omu bunu dela natura, inse lipsitu de judecata propri independenta de vointi'a altora, prin urmare prea adesea d venitu unélta in manile intrigantiloru; in afacerile tierei l nesiu, nepasatoriu, elu se ocupá mai multu cu cestiuni the logice, bibli'a o citise de mai de multe ori, in càtu o sci aprópe intréga pe din afara; ii placea si vinulu, in càtu c si nu se inbetá mai desu precum se intemplá cu altii, beutur'a inse, de care'i trebuea adesea si càte o vadra de optu cupe preste di, ilu facea lenesiu si tèmpitu, in càtu nu se putea ocupa cu lucruri mai serióse; avea si passiunea de a derege mereu la orológe. De aici a urmatu, cà in realitate tiér'a era administrata mai multu de consort'a sa Ana cu nepotulu ei Michailu Teleki adusu din Ungari'a in Transilvani'a si cu càte unu popa reformatu calvinu, cari pe langa ce erau alesi inadinsu dintre cei mai fanatici, cá cei mai multi popi de tóte confessiunile din acea epoca, apoi fiind si buni de gura, exercitau adesea influintia fórte periculósa asupra mersului afaceriloru publice si private. Michailu Teleki mai avea si una insusire care'lu inaltiá preste cei mai multi barbati de statu din dilele sale: elu nu bea vinu si nici o alta beutura spirituósa, decàtu numai apa curata, in càtu pre cand altii veniau cum se dice cauşiti in consiliu, elu totdeauna fiind cu capulu limpede sciá cum se'i cumpete, pentru cá se votedie asia cum ii convenía lui, sau nici se nu votedie, ci se lase cele mai multe afaceri in grij'a si voi'a lui. Era totusi una minoritate care i se opunea uneori cu perseverantia mare; acei ómeni inse tocma pentrucà se aflau in minoritate au si paţit'o nu odata fórte reu, pàna cand ajunse si pe Teleki Nemesea in batali'a dela Zernesci.

§ 2. Consiliarii. In epoc'a in care domni'a Casei de Habsburg incepù se se asiedie definitivu in Transilvani'a, consiliarii si alti barbati de statu au fost intre anii 1680—1688 pe langa principele M. Apafi acestia:

Paulu Haller, de origine sasu, dara magĭarisatu din strabuni; Franciscu Rédei; Michailu Teleki; Stefanu Nalátzi romànu trecutu la confessiunea reformata si apoi magiarisatu; Grigorie Bethlen; Ioanu Nemes; Clemente Mikes; Michailu Barcsai alias Borcea de origine romanu trecutu la legea reformata; Ladislau Székely, Georgie Armpruster si Simonu Dietrich, acesti doi din urma sasi curati.

Am pusu aici in adinsu cu numele loru pe acei consiliari, cari toti, afara numai de doi isi au pe descendentii loru dintru o generatiune in alt'a pàna in dio'a de astadi in patri'a nóstra. Numele altoru barbati de statu cari au participatu in modu mai considerabile la conducerea afaceriloru statului in epoc'a asiediarei trupeloru imperiali in acésta tiéra ne voru fi cunoscute in decursulu naratiunei nóstre.

§ 3. Curtea principelui si a Dómnei cu personalulu loru. Ar merita se aflamu si numele functionariloru palatului cari erau fórte numerosi; fia inse de ajunsu a observa, cà precum alti domnitori de mai inainte asia si principele Mich. Apafi si soçi'a sa nu voiau se remana mai pre josu decàtu alte curti de domnitori in luxu, in pompa si in comitive numeróse. Principele pentru persón'a sa avea unu prefectu alu palatului, care era Stef. Nalatzi, unu magistru de poste, anume Ladislau Vaida omu cu auctoritate mare; doi prefecti preste graşduri si trasuri; unu popa alu curtii, care pe atunci era Mich. Tofeus, unu comandante alu gardei calari si unulu alu celei pedestre; gardele erau compuse mai multu din romàni si sèrbi sub numele turcescu de Seimeni cá in Munteni'a, precum si din germani; gardele in suma totala pàna la una miĭe de ómeni; mai de parte erau diverse servitii de bucataria si mese, cá prefecti si viceprefecti preste beuturi, pàne, mancari gatite; asternatori, inplètori de pacharu, purtatori de cacĭul'a domnésca, purtatoriu de arme sau armasiu, sau mai bine ingrijitoriu de arme, secretari, conservatori, comornici, piperatoriu, intendantu preste bucatari, cu totii preste 20. Urmau vreo 32 asĭa numiti camarari, vreo 26 dapiferi sau purtatori ai bucateloru la mese, in fine alti 20 cu nume de servitori ai principelui (ephebi, ung. inasok).

Acestu personalu se intregea mai preste totu din junimea familiiloru nobile, cunoscuta in alte tieri si sub nume de aprodi. Parintii ii dedeau cu placere la palatu si la curtile magnatiloru mai potenti, pentrucá se invetie, cum se dicea, »mai multa omenia« la curte decàtu aru fi invetiatu acasa la parintii loru, se alegea inse si din aprodi multi Pierde-vara si domnisiori de bani gata, ignoranti, inca si beţivi cá pamentulu.

Dómn'a isi avea curtea sa separata mai alesu in castelulu dela Blasiu, care inainte cu 200 de ani era multu mai micu decàtu este celu din dilele nóstre. Unu prefectu alu palatului sau cum s'ar dice astadi maresĭalu alu curtii; 1 magistru preste cai, 1 popa, 1 pacharnicu, 1 prefectu alu mesei (stolnicu); custode alu casei, prefectu preste cuptórele de pàne carui iĭ diceau descojitoriu de pàne, 1 comornicu, 1 piperatoriu de bucate, prefectu preste bucatari si 1 medicu, in fine vreo 30 de aprodi; éra femei, cameriere, peptenatóre si alte servitóre càte va fi avutu acea dómna trufasia si fórte capritiósa nu am aflatu scrisu nicairi. Atàta se scie din chronic'a lui Michailu Cserei, cà dómn'a care era supţirica si nesanatósa fiind fórte jaluza pe barbatu-seu, nu suferia femei frumóse pe aprópe, ilu prepunea si de femeile tinere ale unoru magnati, precum de nevast'a lui Paulu Béldi, care se imbracá multu mai cu luxu decàtu dómn'a; din acésta causa erau certe dese in familia si Apafi isĭ batea nevast'a cá oricare saténu barbaru. Acestea informatiuni despre curtea lui Apafi se potu vedé mai pre largu in Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde III. Bd. 1848 pag. 389 et sequ. Vedi si la Cserei.

Dupace s'a nascutu fiĭulu loru alu doilea, care singuru remasese in viatia, i s'a datu si acestuia personalu si servitiu separatu de alu parintiloru. Prunculu Michailu se nascuse in 13 Oct. 1676; in diet'a dela A.-Iulia din 13 Iuniu 1681 fu alesu successoru alu tatalui seu; din 18. Sept. 1684 iĭ veni Athname dela Sultanulu.

Pentru-cá se petrundemu si mai bine in viati'a publica si privata a familiiloru fruntasie din timpulu domniei lui Apafi, avemu se mai aflamu, cà mam'a lui Michailu Teleki si nevast'a trufasiului magnatu Dionisie Bánfi erau sorori bune cu dómn'a, adeca tóte trei fiice ale lui Bornemisza.

Avuse si principele unu unchĭu anume Stefanu Apafi, omu cu multu mai desteptu decàtu era principele, carui iĭ si era de totu ajutoriulu; ceea ce nicidecum nu placea intrigantiloru, cari si cautau se'lu piérdia, elu inse muri curendu si chronicariulu Mich. Cserei prepune cà acelu betranu fusese otravitu, éra fiiulu aceluia Nicolae Apafi care mai tardiu luase de nevasta pe o fiica alui Mich. Teleki a repausatu si elu curendu.

Alti consangeni ai lui Apafi, cum au fost Gyeröfi si Toldalagi, nu aveau mai nici-o trecere la curte, cà-ci nu incapeau de consangenii celoru trei sorori, pentru cari ele storceau dela principe donatiuni de dominii, functiuni banóse si ranguri inalte.

Principele Mich. Apafi nu prea avea residentia stabila. De capitala a tierei era considerata Alb'a-Iulia, principele inse nu sĭedea totu acolo, ci elu si curtea sa se aflá cand la Ernotu (Radnoth) comuna situata pe malulu Murasiului, cand la Blasiu si mai de multe-ori la Fagarasiu, intre poporulu romanescu, precum se vede cu scopu de a'lu indupleca la primirea confessiunei calvinesci, din care causa bisericele romanesci din acelu districtu au si fost scóse mai de inainte de sub jurisdictiunea mitropolitului dela Alb'a-Iulia si supuse la jurisdictiunea immediata a superintendentelui reformatu ungurescu, precum vomu afla mai de aprópe la loculu seu, unde ne vomu ocupa inadinsu cu studiulu starei bisericeloru si secteloru religióse in càte se aflau desbinati locuitorii Transilvaniei in epoc'a trecerei sale sub domni'a casei de Habsburg si a scaparei sale de sub protectoratulu celu violentu alu Portii otomane.

§ 4. Classele sau castele in care erau inpartiti locuitorii Transilvaniei càtra finea vécului alu sĭeptesprediecelea.

Locuitorii acestei tieri au fost classificati si separati intre sine nu numai din punctu de vedere politicu si feudalu cá in cele mai multe tieri europene, ci si dupa rass'a ori nationalitatea loru genetica, precum si dupa confessiunile loru religióse; de aceea istoriculu care nu va reflecta de aprópe la acelea classificari, va vení de multe-ori in stare de a nu intielege mersulu evenimenteloru din acésta tiéra.

In sensulu legiloru feudale ale tierei aristocrati'a transilvana ar fi trebuitu se se bucure intréga de drepturi egali, in realitate inse acea egalitate nu a existatu nici-odata. Aici cá si in alte càteva staturi si mai alesu in Ungari'a unu numeru órecare de familii incalecase preste tóta class'a aristocratiloru din tiéra. Asia acea classa era despartita in Magnati sau boieri fruntasi sau oligarchi si in nobili sau boieri comuni.

Alta classa cu drepturi politice mai mari sau mai restrinse a fost a locuitoriloru din cetati si orasie, care se bucurá de drepturi civili si de drepturi politice cá corporatiuni.

A trei'a classa cea mai numerósa sau adeca propriulu poporu tieranu din partea cea mai mare a tierei, era lipsita fàra nici-o distinctiune de nationalitate si religiune mai vîrtosu dela 1514 incóce nu numai de orice dreptu civile si politicu, ci si de drepturi personali, supusa neconditionatu la vointi'a si placerea proprietariului cá orice animalu necuventatoriu, atàtu dupa liter'a legei càtu si in viati'a practica; cu alte cuvente, locuitorii tierei coprinsi sub nomenclaturile de iobagi (lat. coloni), dileri (inquilini) si curialisti au avutu cu prea puçina diferentia sórtea sclaviloru (servorum) din anticulu imperiu alu Romei ethnice, in càtu se póte susţiné cu totu dreptulu, cà precum in alte mai multe staturi europene, asĭa si in Transilvani'a pentru immens'a maioritate a locuitoriloru ei doctrin'a evangeliei lui Isus Christosu nu avea nici-unu intielesu, ci ea era suplinita ici-cólea numai prin grati'a proprietariloru, cari daca isĭ intielegeau bine interessele personali si ale familiiloru, tractau si pe sclavi mai omenesce; in casu contrariu nu incapea nici-o crutiare.

Una alta classa de ómeni, adeca statulu preotiescu sau clerulu, care in unele tierĭ feudali avusera si cá statu politicu vocatiune si activitate de cea mai mare inportantia, in Transilvani'a nu a figuratu nici-odata cá atare in afacerile publice ale tierei. Pàna la reformatiune, adeca in vécurile in care afara de locuitorii romani tóte celelalte popóra conlocuitóre se ţineau de religiunea rom. catolica, clerulu acesteia era representatu in afacerile politice si bellice ale tierei prin episcopulu diecesanu, care pentru timpuri bellice avea si rangu de comandante preste unu banderiu sau cum am dice astadi comandante alu unui regimentu, intocma precum erau buna-óra si episcopii catolici din Ungari'a comandanti de banderii. Despre clerulu romanescu gr. orientale din acésta tiéra nu se scie se fia avutu vreo rola politica pàna la reformatiune.

Dupace biseric'a romano-catolica sau latina se desbinase in càteva secte si anume in Transilvani'a chĭaru si episcopi'a catolica a fost cassata si secularisata, despre unu statu sau classa clericala cá corporatiune politica cu atàtu mai puçinu a pututu fi vorba, cu càtu cà reformatiunea desfiintiase hierarchia, dreptu canonicu, patronatu si tóte urmele domniei politice ale catolicismului. Domnitorii protestanti stabilisera maxim'a loru de statu: Cujus est regio, illius est etiam religio, a cui este tiér'a, a aceluia este si religiunea. Conformu acestei maxime asia numitii superintendenti protestanti substituiti episcopiloru si mitropolitiloru de odinióra si chĭaru predicatorii sau precum se numescu la densii pastorii, au fost lipsiti de cele mai multe prerogative de care se bucurase odinióra clerulu r. catolicu, confessiunile loru si ei insiĭ au fost cá se dicemu asia, secularisati.

Despre vreo prerogativa politica a clerului romanescu gr. orientale dela reformatiune incóce pàna la Apafi si chiaru pàna dupa supunerea tierei la dinasti'a de Habsburg érasi nu póte fi vorba, din contra se va vedea la loculu seu, cà biseric'a romaniloru era p'ací se fia si ea cu totulu secularisata.

Amu premisu cà locuitorii au fost classificati si dupa rasse sau nationalitati genetice. Acésta s'a intemplatu cu vécuri mai inainte chiaru prin legile tierei. S'au distinsu adeca unele de altele prin drepturi mai mari sau mai àngustate, civili si politice, in natiunea nobililoru, care mai tardiu se schimbà in natiune magiara; natiunea seculloru, totu magiari, cari inse vreo patru sute de ani nu suferisera incuibarea feudalismului in muntii resariteni locuiti de densii; natiunea sasiloru, prin care era representata in parte mare burgesimea cu industri'a si cu comerciulu transilvanu pàna in timpurile mai dincóce; natiunea romaniloru (natio valachica), care figurédia cá atare in nenumerate legi si acte publice de ale guberneloru, cum si in analile tierei, inse in casurile cele mai multe intre manifestari de ura si urgía mai vîrtosu din caus'a credintiei si a ritului seu religiosu, carele era nesuferitu in ochii celorlalte popóra.

Dupa confessiunile religióse locuitorii tierei se inpartiau pàna la Michailu Apafi si in dilele lui in rom.-catolici sau latini, in greco-orientali sau de lege romanésca (oláh vallás), in reformati de confessiunea calvina sau asïa numita helvetiana, de care se ţinea cá si astadi cei mai multi magiari, in unitariana sau sociniana, ai cari sectari înca sunt toti magiari, si in evangelica luterana numita si augustana, pe care o marturisesce poporulu sasescu intregu; de aici vine, cà de ex. in mintea si in limbile locuitoriloru tierei confessiunea calvina este identificata cu nationalitatea magiara (magyar vallás), éra cea luterana cu nationalitatea sasasca, cá si ritulu orientale cu nationalitatea romanésca.

Dintre acestea cinci confessiuni cele doue, adeca biseric'a latina si biseric'a orientala in totu timpulu domniei lui Apafi mai gemeau fórte greu sub jugulu impusu loru de càtra celelalte trei sau adeca de càtra familiile aristocratiei feudale si de cele patriciane ale sasiloru, prin care erau representate in gubernu, in legislativa si in tóte afacerile publice ale tierei.

Acésta era starea si numerulu confessiuniloru religióse din Transilvani'a inainte cu doŭe sute de ani. De atunci s'au schimbatu multe relatiuni ale loru, precum se va vedea érasi la loculu seu. Despre existenti'a trecatóre a unoru fractiuni mici de secte, precum fusese a Sabatariloru si Anabaptistiloru fia atinsu acilea numai in trécatu, mai alesu cà cele cinci confessiuni descrise mai in susu au fost preste mesura de ajunsu, cá prin deslantiuirea fanatismului loru se complinésca alaturea cu alte rele ruin'a nefericitei tieri pàna tàrdiu in dilele imperatului Iosifu II.

Spre orientare si mai usióra pentru lectorii càti nu se voru fi ocupatu pàna acum ceva mai de aprópe cu istori'a si cu institutiunile acestei tierĭ aflamu de lipsa a mai observa la loculu acesta, cà oricand se intempla se ne intimpine in acea epoca de transitiune actiuni de ale asia numitei aristocratii feudale, niciodata nu avemu se intielegemu numai familii de rassa magiara, ci si de familii romanesci numite asia chĭaru de càtra chronicarii tierei, cum si unele sasesci, inca si càte una sèrbésca, prin urmare aici nu are locu nici-o susceptibilitate nationala.

§ 5. Starea politica a Transilvaniei preste totu sub domni'a lui APAFI. Amu premisu mai in sus, cà sub domni'a principelui Apafi tiér'a ajunsese la o trista decadentia. In acésta privintia unulu din cei mai de frunte martori este cancelariulu Nicolae Bethlen in scrierile remase dela elu, ale carui descoperiri nu le-a demințitu nici-unu chronicariu din dilele sale, ci mai vîrtosu le-au confirmatu.

In memorialulu seu[1] inaintatu la imperatulu Leopold I acelu cancelariu dupace premitte unu juramentu, cà asia se'i ajute lui Ddieu precum va spune elu adeverulu, róga pe Mai. Sa cá se'i fia mila de tiéra, se o ia sub protectiunea sa si se o apere cu màna tare mai vîrtosu de trei calamitati infricosiate, care dupa elu erau: 1. gangren'a turcésca si tatarasca, adeca necurmatele invasiuni si jafuri; 2. este gubernulu lui Apafi, pe care'lu descrie cá pre celu mai destramatu din lume; éra 3. licenti'a si rapacitatea militiei imperiale care ocupase tiér'a.

Relele Nr. 1 si 3 se potu intielege usioru. Cum se se intieléga reulu Nr. 2 care vine din partea gubernului, ne invatia Bethlen pe largu si fórte la intielesu cand intre alte multe ne spune si acestea:

Mari'a sa principele Mich. Apafi, omu din natura fórte blandu, s'a datu cu totulu placeriloru vietiei private, éra gubernarea tierei o a lasatu de mai multi ani din màna, éra apoi in urm'a nenumerateloru faime si denuntiatiuni mincinóse, cum si a blastemateloru conspiratiuni, la care mai venira si betranetiele si bólele, astadi abia mai scie càtra cine se se indrepte afara de Ddieu. De aici apoi purcedu tóte relele: sententie de mórte, captivitati, exilii, proscriptiuni, reversale, garantii (chezasiĭ) pentru cei inculpati. De aici legi resturnate, nobilimea asuprita, poporulu spoliatu; tóte sunt de vendiare; tesaurulu tierei desiertu, confederatiuni fàra folosu, si resbóie cá fiice care semena pe deplinu mameloru. Cancelari'a tierei fórte necessaria spre a guberna, este inchisa, de unde apoi se nascu rele nespusu de mari atàtu in tiéra càtu si in afara. In fine tóte mijlócele pacei si prosperitatiei publice sau negrijite sau prin intardieri si prin ómeni nedestoinici trimisi in delegatiune stricate si incurcate asia, cá se nu mai póta fi descurcate.

---

[1] Moribunda Transsylvania ad pedes sacratissimi imperatoris Leopoldi proiecta. Nic. Bethlen 1688.

Si cá se tacu despre altele, diplom'a Maiestatii Tale data noue a fost respinsa fàra voi'a dietei si fàra scirea mai multora din eróre miserabila si spre cea mai mare durere a mea si a mai multora, sau celu puçinu primirea ei amànata de frica.[1]

Dupa acestea venindu Bethlen la starea in care cadiuse sub Apafi tóta auctoritatea corpului legislativu arata pe largu, cà libertatea voturiloru era nullificata de totu si cà diet'a deveni unu aparatu, o machina care face pe voi'a càtorva magnati, cari sciu se stórca voturile prin frica si prin amerintiari, cu sententie de mórte, cu perderea onórei si a averiloru, care in casu de a nu vota precum voiesce curtea, se iau si se dau altora carĭ'i facu pe voia.

Cá judecatori sunt pusi ómeni cari totu ei sunt si martori, adeverati corbi rapitori si lupi in piele de mielu, carii condamna pe innocenti la temnitie si apoi totu ei rapescu averile si demnitatile chiaru cu voturile dietei corupte si destrabalate.

Aceeasi dieta votédia uneori legi redactate cu atàta viclenia, in càtu acelea dupa unu anu sau doi devinu curse si perire chiaru pentru cei cari le votasera. Si tóte acestea se facu sub numele acestui principe blandu, spre batjocur'a infricosiata a dietei, a principelui, chiaru si a dreptatii dumnedieesci.

La tóte acestea mai adaoge Bethlen, cà acea stare blastemata a lucruriloru domnise de 15 ani in Transilvani'a, in care periodu acei puçini aristocrati au domnitu, au tiranitu si depredatu tiér'a ori cum le-a placutu loru.

Acelasi Bethlen in alta scriere, adeca in biografi'a sa mai are si acestea sententie memorabile: »Se caute oricine in actele adunarei generale (dietei), sau precum imi vine mie se o numescu, in acésta convulsiune in adeveru epileptica, si se va mira ce gubernu blastematu de Ddieu si ce tiéra nefericita a fost acésta. De altmintrea caus'a la acestea era in partea mai mare stupiditatea si blastematiile nóstre etc.«[1]) Mai tardiu vomu vedea constatate acestea miserii si crime publice in contra tierei si a locuitoriloru in mai multe variatiuni prin alti scriitori si barbati de statu contimpurani, precum si prin generalulu imper. Ant. Caraffa indata la doi ani dupa memorialulu lui Bethlen.

---

[1] Aici Bethlen intielege proiectulu de diploma asĭa numita Halleriana trimisa din Vien'a sub dat'a din 28 Iuniu 1686, inse respinsa nebunesce de càtra aristocratia, pre cand Bud'a inca nu era luata dela turci. Acea diploma o doresce Bethlen cá multu mai buna pentru Transilvani'a decàtu cea scósa in 4 Dec. 1691. (Vedi mai josu).

Apoi se ne mai miramu cand citimu despre torturele la care fusese supusu si mitropolitulu Sava Brancovici in urmarea spurcateloru denuntiari si acuse ridicate asupra lui. Sub unu principe naucu si lenesiu nu póte fi nimeni siguru nici de libertatea nici de viati'a sa. Sub unu Claudiu naucu poti se perí totu asia de usioru cá si sub unu Nerone desteptu.

Cap. II.

Curtea Vienei, càtiva barbati de statu.

§ 6. Imperatulu si regele Leopold I. Leopold, carui in baptismu i se mai detera alte patru nume Ignatiu, Iosef, Balthasar si Felicianu dupa usulu introdusu mai vîrtosu in Spani'a, a fost alu doilea fiiu alu imperatulu Ferdinand III nascutu din Maria Anna de Spani'a in 9 Iuniu 1640. Din nascerea sa Leopold a fost micu de statura si delicatu, de o cautatura posomorîta, éra buz'a de josu prea mare cá si cum 'iar atàrna. Inse si abstractiune facènd dela acestea insusiri, avèndu elu pe frate-seu Ferdinand celu antaiu nascutu, acesta si fusese destinatu pentru tóte corónele. Incoronatu de tinerelu cá rege alu Ungariei, 1653 se incoronà si cá rege romanu cu nume de Ferdinand IV. Asia pe frate-seu Leopold ilu destinara pentru statulu preotiescu, pentru care avea si aplecare firésca, cà-ci era din natura fórte evlaviosu, éra mai departe era sciutu din capulu locului, cà fiĭ de imperati, de regi si principi intrati in statulu preotiescu curend trebuea se ocupe scaune archiepiscopesci dintre cele mai bogate si suverane. Deci Leopold fu datu de micu in grij'a si instructiunea iesuitiloru, la cari facù progresse frumóse atàtu in sciintie profane càtu si in teologia asia precum o propunea ei pe acésta. De aici a urmatu, cà de si Leopold era omu bunu dela natura, blandu si milosu càtra cei lipsiti si necajiti, s'a facutu inse mai tardiu si fórte netolerantu si aspru càtra cei de alte confessiuni religióse.

---

[1]) Grof Bethlen Miklos Őnéletirása. II pag. 188.

In 1654 móre frate-seu Ferdinand; dupa trei ani a repausatu si tata-seu in 2 Aprile 1657. Pe atunci Leopold era de 18 ani, tocma in etate in care era se se ocupe mai multu cu studiile teologice. Intr'aceea dupa mórtea frate-seu apucase a se incorona in 1655 rege alu Ungariei, éra in urm'a mortii tata-seu in 1658 fu proclamatu rege alu Boemiei si in 18 Iuliu alu aceluiasi anu fu alesu si cá rege alu Germaniei cu titlu adoptatu din vécuri de imperatu alu Romaniloru.

Imperatulu Leopold a ţinutu in mare favóre pe iesuiti in tóta viati'a sa, mai asia precum facuse bunu-seu Ferdinand II cunoscutu in istoria de celu mai infricosiatu vrasmasiu alu tuturoru ómeniloru si popóraloru de alte confessiuni religióse, si nu asia precum fusese tata-seu, care pre càtu timpu a domnitu douedieci de ani, a facutu preste voi'a episcopatului si a iesuitiloru unele concessiuni considerabile popóraloru protestantice.

Pentrucá se petrundemu in natur'a urei, netolerantiei, a fanatismului si a góneloru turbate religióse din véculu alu 17-lea si din o parte mare a vécului alu 18-lea avemu se ne insemnamu bine, cà prin educatiunea religiósa care se dedea mai vîrtosu capeteloru incoronate, membriloru familiei domnitóre, consiliariloru si generaliloru, acestia toti erau amerintiati cu pedepse de veci pentru vreo necredintia nu numai ei in persónele loru, ci li se inpunea respundere grea si pentru toti supusii loru, daca nu se voru adopera cu tóte mijlócele possibili a'i ţiné in drépt'a credintia, éra pre cei trecuti la vreo secta a'i reduce, a'i converti nu numai prin puterea cuventului, ci chiaru si prin mesuri violente. Odata inradecinata in sufletulu unui suveranu fric'a pedepsei de veci nu numai pentru sufletulu seu, ci si pentru sufletele tuturoru supusiloru sei, nu se mai póte mira nici-unu judecatoriu inpartialu de infricosiatele aberatiuni ale ómeniloru orbiti cu totulu de fanatismulu religiosu. Este prea adeveratu, cà in multime mare de casuri convictiunile religióse atàtu la catolici càtu si la acatolici au fost luate numai de pretestu, de masca, éra scopurile adeverate au fost curatu lumesci, egoistice, alergarea dupa avutii mai vîrtosu dupace popórale acatolice apucasera a secularisa enormele bogatii a le bisericei catolice si a le trage parte la statu, parte a le face donatiune la fórte multe familii aristocratice si la comune mai alesu cetatiene.

Alaturea cu amerintiarile pedepseloru eterne pentru necredinti'a supusiloru se mai propagá si una alta doctrina fórte seducatóre pentru regi si barbati de statu, cà adica unitatea unui statu si a sa independentia numai asia póte fi deplinu asecurata, daca in trensulu domnesce si unitatea credintiei religióse. La doctrin'a acésta ţinea chiaru si unii barbati de statu, cari ei pentru sine nu aveau nici-o religiune positiva, dara marturisiau vreuna numai pentru ochii lumei cá si Augurii si Haruspicii din periodulu imperatoriloru Romei. Omeni de acestia se mai afla si in dilele nóstre, cu adaosu inse, cà acuma se mai cere si unitatea limbei cá unu feliu de dogma.

Numai daca vomu petrunde asia in misteriile aceloru timpuri, vomu fi in stare se ne formamu judecata drépta asupra toturoru suferintieloru fàra nume si fara numeru, la care au fost supuse popórale monarchiei si cu ele poporulu nostru romanu in urmarea certeloru religióse, care pàna in dilele nóstre au perdutu binisioru din barbari'a violenta, au mai remasu totusi destule urme triste din trens'a.

Imperatulu Leopold I ori càtu ar fi doritu se domnésca pace si linisce, in lung'a sa domnia a fost silitu a purta sboie multe, indelungate cu Pórt'a otomana de una, cu Franci'a alta parte. In acelasi timpu desele conspiratiuni ale Unguloru si rescularile loru armate ii faceau mare grija si su- arari. Greutatile si pericolele crescea cu atàtu mai multu, cu atu prestigiulu vechiu alu imperialismului de odinióra in dilele le se micsiorase tare mai alesu dupa pacea de Vestfalia (1648), care principii Germaniei asia numitii Electori castigasera ari drepturi fatia de imperatori. Lui Leopold ii facusera fórte ari neplaceri înca si unii dintre ministri, cari abusandu de natatea lui cutezau se emitta in numele imperatului decrete alte dispositiuni compromitietóre, de care se mirá elu insusi pace le aflá din spus'a unoru ambasadori de ai puteriloru aine. Principele Lobkovitz, pe care Leopold ilu inaltiase la acelu rangu si'lu facuse ministru presiedente, a mersu mai departe de càtu toti cu feloni'a sa. Acelu tiranu ingànfatu pe langa ce purtá ura nedumerita asupra unguriloru si a Ungariei, pe care cerea se o póta tractá cá pe o tiéra subjugata dupa dreptulu de cucerire, apoi incepuse a vinde si secrete de ale suveranului seu la celu mai mare vrasmasiu alu acestuia, adeca la regele Ludovicu XIV., care in tóta viati'a sa se incercase a pune man'a pe coron'a imperatoriloru romani si voind a umili cu totulu pe Cas'a de Habsburg, ii facea acesteia tóte relele possibili. Chronicarii mai atingu si una scire despre incercarea de a scurta viati'a imperatului prin luminari de céra alba, de care se ardea odinióra la cei mari ai pamentului, dara cele destinate pentru locuinti'a imperatului erau facute cu arsenicu, pentru-cá respirand aerulu infectatu se fia ot vitu pe nesimtite.

Istoricii susţinu, cà si sententi'a de mórte a bàrbatiloru de statu Nadásdi, Zrini, Frangepan si Tattenbach au fost causata totu de Lobkovitz, care nu a suferitu cá suplicele motivate prin care cei patru implorau gratia, se ajunga sub ochii imperatului.

Destulu cà in fine drépt'a Nemesis ilu ajunse si pe tiranulu principe Venceslau Lobkovitz. In 17 Octobre 1674 deminéti'a pre cand intrase cu trasur'a in resiedinti'a imper. (Burg) capitanulu custodiei ilu opri a se da josu si ii dete decretu imperatului, prin care fu degradătu din tóte functiunile si ra gurile, totu-odata exilatu la Raudnicz in Boemi'a. In aceea di i se luara si decoratiunile, éra in dio'a urmatóre fu scos din Vien'a cu escorta militara.

De atunci imperatulu Leopold I nu se mai incrediù o besce la ministri, cadiù inse in altu extremu, cà-ci acuma vo cá tóte actele se tréca pe sub ochii sei, prin care afacerile p blice suferiau mari intardieri. De ocamdata cu alegerea generali comandanti imperatulu avù màna fericita, cà-ci denun din nou pe betranulu comite italianu Raimund Montecucul care avea tactic'a din stravechime a lui Fabius Cunctator, a insiela si obosi pe turci cu marsiuri si contramarsiuri; du acesta imperatulu numi si pe ducele Carolu de Lotaringi cumnatu alu imperatului Leopold I., cà-ci se casatorise Eleonora Mari'a sor'a acestuia, care remasese veduva du mórtea lui Michailu fostu rege alu Poloniei. Ducele Carolu era numai cu trei ani mai teneru decàtu imperatulu si se intielegeau bine unulu cu altulu. Ambii acesti generali si belliduci Montecuculi si Carolu sunt cunoscuti si in istori'a Transilvaniei cá fórte gloriosi din resbóiele avute cu Turcii si Francesii, asupra carora castigasera victorii mari. Alaturea cu Carolu luptá si Maximilianu principe electoru de Bavaria (n. 1662), care avea de consórta pe Maria Antonia fiic'a imperatului Leopold, cum si Ludovicu ducele de Baden (n. 8 Apr. 1655), care cá june de ani 27 luptase mai antai la apararea Vienei in 1683 cu mare bravura, éra mai tardiu i s'au incredintiatu comande din cele mai grele; totu elu a batutu si pe turci la Nissa in 1689, la Salankemen in 1691. Din scól'a celoru doi belliduci [illegible] mai esitu apoi alti càtiva generali mari, intre cari ducele Eugenu de Sabaudia (Savoia) celu mai gloriosu din toti, care a nimicitu multe armate turcesci si francese, a sciutu se si scuture lenea si nepasarea càtorva generali germani si unguri.

Acestea dise aici nu se ţinu strinsu de istori'a Transilvaniei, dara faptele aceloru generali ai lui Leopold au avutu inriurire decisiva asupra patriei nóstre, de aceea si numele loru le intimpinamu desu in istori'a ei, precum intimpinamu si ale altora de alu doilea rangu, Scherffenberg, Caraffa, Veterani, Heissler, Rabutin de Bussy etc.

A voi se descrie cineva istori'a domniei de 47 de ani a imperatului Leopold I nu póte se fia scopulu nostru; cà-ci numai descrierea fapteloru sale care se reducu la patri'a nóstra înca ar fi prea de ajunsu cá se dea unui istoriografu de lucru necontenitu pe unu anu si mai multu. Chiaru si numai evenimentele si actele relative la natiunea nóstra din anii domniei ui Leopold in Ungari'a si Transilvani'a culese la unu locu ar da unu volumu respectabilu. Asia studiulu nostru se va margini numai la evenimentele càte atingu mai de aprópe patri'a nostra si pe popórale conlocuitóre. Ceea ce ne permittemu a mai insemna la loculu acesta din viati'a imperaului Leopold I este, cà elu pe langa totu zelulu seu religiosu cultivatu cu predilectiune sciintiele, ceea ce a si probatu de ajunsu cu conlucrarea sa caldurósa la fundarea de patru universitati, adeca cele dela Insbruck (Oenipont), Olomutiu, Halla i Vratislavia (Breslau). Elu iubia si music'a, éra pentru pompe si inbuibari cá cele din Paris simtia aversiune si pre càtu ii permittea afacerile traiá retrasu cu observare strinsa a etiquettei spaniole. Leopold a fost casatoritu de trei ori. † 5 Maiu 1705.

§ 7. Leopold Kollonics.[1]) Mare influintia avuse acestu prelatu si barbatu de statu nu numai asupra destineloru tierei intregi, ci si mai vîrtosu asupra existentiei poporului romanescu din Ungari'a si Transilvani'a in conditiuni diferitore de cele mai de inainte. Numele lui Kollonics vine fórte desu in chronice si in acte publice incependu dela 1683 pàna la mórtea lui intemplata in 21 Ianuariu 1707, adeca pàna in anii de resbóiele civili aţiţiate de Franciscu Rakoczi. Si adeca cine a fost acelu Kollonics?

Leopold a Kollonics s'a nascutu in cetatea Comarom (Komorn) in 26 Octobre 1631 si a fost alu unsprediecelea pruncu alu generalului veteranu Ernest Kollonics din Elisabeta de Kuefstein, descendenta totu din o familia de frunte. Asia K lonics a fost dupa tata slavu de origine din Dalmati'a, prec voru unii a sci, éra mamasa germana. Pre cand se nascu prunculu Leopold, tataseu se aflá in Comarom cá comandante a acelei cetati fortificate si in aceea epoca pre càtu se putea m bine in contra turciloru. Prin classele inferiori prunculu Le pold a trecutu in cas'a parintésca sub conducerea unoru dasca buni si a mamei sale fórte religióse. Pentru studii superió tinerulu a fost trimisu la Vien'a, éra dupace le-a termina pre càte se propuneau in acelea dile, a intratu cá aprod servitiulu tinerului rege Ferdinand IV. Cá june vigorosu Le pold Kollonics s'a inrolatu in cunoscutulu ordinu alu cavaler loru de Malta sau Melita odinióra cunoscuti sub nume cavalerii s-tului Ioanu, cari cá calugari avea se depuna si al patrulea votu, adeca de a lupta cu arme pentru religiune christiana in contra mohamedaniloru, precum acelu ordinu a si luptatu in adeveru incependu din véculu alu 12-lea pàn in timpurile mai dincóce.

---

[1]) Acestu nume slavu s'a scrisu pàna acum in diverse m duri, mai alesu relative la liter'a din urma, care in slav. se pr nuntia cam cá ty ung. sau cá tje, era noi ilu pronuntiamu cá c In epitafiulu seu este sculptatu cs.

In acea calitate de cavaleru junele Kollonics au aparatu e uscatu si pe apa cu mare bravura cetatea Candia in ontra trupeloru lui Mahomed IV. Kollonics se batuse cu ırcii si in Dardanelle cá comandante de corabii. Aici turcii u atacatu cu douedieci si sïepte de corabii pe cele douedieci i una ale cavaleriloru de Malta. Dupace se apropiara bord ı bord si capu la capu, L. Kollonics apucandu o flamura hristiana se aruncà cu ea intr'o corabia turcésca si in urm'a ıi cealalti. Dupa o lupta crunta corabiile turcesci au fost arte innecate, éra altele captivitate. Pentru acelea fapte heoice K. fu inaintatu la rangu de castellanu in Malta, in care alitate a functionatu doi ani. Fiindcà pàna in acea epoca chiaru i comandantii christiani vindeau pe cei cadiuti in captivitate ı ei, Kollonics a desfiintiatu in insul'a Malta comerciulu celu spurcatu.

Dupa acestea Kollonics s'a intorsu in Austri'a, unde imeratulu 'ia datu comand'a preste doue cetati fortificate, una Iailberg in Austri'a si alta Eger in Boemi'a. Pe atunci s'a ntemplatu cà unu vrasmasïu alu seu iĭ preparase veninu cá e'i ascunda sórele, cà inse dintr'o eróre misteriósa una alta ersóna apucase a bé acelu veninu.

Spariatu si amarîtu in sufletulu seu din caus'a acelui tentatu K. se decise a intra in clerulu seculariu si a se preoti. ntr'aceea imperatulu îlu distinse in 1659 cu »chĭaiea de uru.« Dupa aceea K. ajunse episcopu la Nitra in Ungari'a uperĭóra, adeca in mijloculu celoru mai zelosi protestanti luerani slavaci si germani; elu inse a renuntiatu de buna voia a acea episcopia. Imperatulu ilu facù ministru alu finantieloru ierei care se aflasera in disordine mare, ilu denumí totodata i episcopu la W. Neustadt.

In a. 1683 pre cand alti episcopi fugisera de inaintea urciloru in tóte partile si pre cand insusi imperatulu Leopold e retrase, Kollonics din contra a mersu la Vien'a, unde s'a nchisu alaturea cu ceilalti aparatori si in buna intielegere u heroiculu comandante Stahremberg a sciutu se faca atàtea ele turciloru, in càtu trufasiulu veziru Kara Mustafa jurase à are se'i trimita capulu presentu sultanului. Dupa despreurarea Vienei si fug'a turciloru, din spoliile immense de miióne facute in castrele turcesci Kollonics retinù pentru sine numai pe acei vreo cinci sute de baiati rataciti cá vai de e pàna pe la Schwechat, pe cari iĭ luà in grij'a sa cá se'i crésc prin scóle si se faca ómeni din ei.

In a. 1685 imperatulu iĭ dete episcopi'a dela Iaurin (Raab in Ungari'a, éra functiunea de ministru alu finantieloru i s' luatu, din causa cà o lege a dietei din 1681 ţinea cà tesaurariu póte fi numai unu seculariu si nu persóna bisericésc Imperatulu inse mijlocí la Papa, cá se faca pe Kollonics cardinalu, care s'a si intemplatu in a. 1686 chiaru in dio'a i care fu luata capital'a Buda dela turci.

In 14 Iuliu 1694 Leopold Kollonics fu inaltiatu la cel mai inaltu gradu hierarchicu din Ungari'a, adeca archiepiscop primate si principe la Strigonu.

Nu numai din acestu anu 1694 ci si mai de inaint pre cand Kollonics siedea in Vien'a cá ministru de finanti vedemu pe deputatii din Transilvani'a cerendu la elu audienti si rugandu'lu se le stea in ajutoriu. Ei sciau cà Kollonic nu póte se sufere pe protestanti si totusi ii cereau ajutoriul In càtu pentru catolicii de ambele rituri Kollonics in tot timpulu càtu a domnitu cá primate a exercitatu asupr'a lor o specie de omnipotentia marginita numai prin resistenti'a ce mai cerbicósa si desperata a protestantiloru de tóte confessiunile, cari vedeau bine cà elu lucra pentru esterminarea total a loru, prin urmare cà totu cu acelu scopu cérca a intai catolicismulu si prin convertirea popóraloru de ritu si confessiune resariténa.

§ 8. Emericu Tökölyi. Numele lui Tökölyi si alu Curutiloru sei au remasu pàna in dio'a de astadi in memori' locuitoriloru Ungariei si ai Transilvaniei, precum au remas si numele lui Franciscu Rákoczi si alu Curutiloru sau Cruciatiloru acestuia, éra chronicele tierei sunt pline de urmel activitatiei lui Emericu Tökölyi in ambele acestea tieri in curs mai vîrtosu de cincisprediece ani dintr'o epoca fatala si decisiva in tóte respectele pentru statu si pentru popórale conlocutórie. Fàra o cunoscintia celu puçinu prescurtata a vietie acestui barbatu de statu si generalu revolutionariu mai mult evenimente din istori'a Transilvaniei dela finea vécului al sĭeptesprediecelea aru remanea sau reu sau nicidecum intielese

Emericu Tökölyi fiĭu alu magnatului din Ungari'a superióra comite Stefanu de Tökölyi si alu Mariei Gyulafi din familia de magnatu ardeleanu, s'a nascutu in castelulu Késmark la anulu 1656, adeca intr'unu timpu, in care protestantii de ambele confessiuni din Ungari'a càta mai remasese supusa Dinastiei de Habsburg erau supusi la cele mai crunte góne din partea catolicilor. Tata-seu Stefanu cá protestantu luteranu fusese amestecatu inpreuna cu o multime mare de alti aristocrati nu numai protestanti, ci si catolici in conspiratiunea cea mare urdita in contra imperatului Leopold I. Dupace se descoperise complotulu si s'au inceputu arestarile de barbati si de femei mai alesu in cele treisprediece comitate din Ungari'a superióra, aflandu Stefanu Tökölyi cà si elu va fi arestatu, pe fiiu-seu Emericu care atunci era de 13 ani, ilu trimise in cetatiui'a Lika, unde se stea ascunsu cu unu profesoru alu seu, éra betranulu cu doue fiĭce ale sale Catarina si Eva s'a inchisu in cetatiui'a Arva cu scopu de a se apara in contra lui Paulu Eszterházi, care avuse ordinu dela imperatulu cá se'lu prinda. Intr'aceea Stef. Tökölyi fiindu mai de inainte bolnavu reu, la trei dile a si muritu, dupa care fiicele lui inchinara cetatĭui'a, éra Eszterházi le luà sub protectiunea sa si înca dupa cum scrie episcopulu Michailu Horvath in istori'a sa[1], cu scopu cá se se cunune cu un'a din trensele.

Tóte temnitiele se implusera, confiscarile mosiiloru nobilitarie urmau neincetatu, magnati si nobili mai mari si mai mĭci càti puteau scapa cu viatia isi cautara refugiu pe teritoriulu Ungariei dominatu pe atunci de turci, parte mare inse in Transilvani'a sub protectiunea principelui Michailu Apafi si a gubernului seu. Aici s'au refugĭatu intre altii magnatii Stef. Bocskai, Gabr. Kende, Franc. Ispány, Stef. Petroczi, Lad. Gyulafy, Paulu Vesselényi, Nic. Forgács, Mich. Vay, Mathia Szuhai, Paul Csernel, Mich. Uray, Anna Lonyai, veduv'a fostului principe Ioanu Kemény; toti acestia cá cei mai greu inculpati, apoi altii nenumerati, cu familii, cu deregatori de ai curtiloru nobilitarie si cu argatii loru.

Totu aici in Transilvani'a scapà si junisĭorulu Emericu Tökölyi in etate acum de 15 ani din cetatiuia Lika inpreuna cu unulu anume Keczer, éra in peptulu seu cu doru de resbunare cumplita contra imperatului si contra catolicismului, resbunare pe care o nutrí si exercità in tóta viati'a sa. Principele Apafi si consiliarii sei ingrijira de crescerea tinerului Tökölyi cá si de a fiiloru proprii, éra fiindcà elu era si frumosu, bine facutu si curagiosu, nu ne vomu mira daca mai apoi vomu vedea cà Mich. Teleki pe atunci atotu putintele ministru in acéstă tiéra ilu si destinase de ginere alu seu, éra dupace s'au insĭelatu atàtu elu càtu si principele in purtarile lui Tökölyi, ne vomu esplica si causele urgiei si ale resbunarei dintre acei trei ómeni, pe care densii o nutrira unii contra altora pàna la mórte, atàtu spre reulu loru câtu si spre alu tierei intregi.

---

[1] Vol. IV pag. 74.

In 30 Aprile 1671 cadiura capetele magnatiloru Zrinyi, Nádasdi si Frangepan, éra averile loru au fost confiscate.

Dintre aristocratii compromisi cari n'au pututu scapa, ori cà fusesera prinsi cu armele in màna, comandantele imperatescu dela cetatea Casovia (Kassa) anume Wolfgang Kob a trasu in tiépa pe douedieci de insi, éra pe altii càtiva iĭ spendiurà de arbori in padurea dela Czeke. Noue pàna in diece mii de trupe austriace ocupasera comitatele locuite mai multu de slavaci si germani mai toti protestanti. Atrocitati, omoruri, devastatiuni, focuri si confiscari erau la ordinea dilei; éra intre urditorii acestora se aflau nu numai comandanti de ai imperatului Leopold ci sĭ magnati unguri, dara catolici rapiti de fanatismulu loru asia, in càtu nou'a revolutiune luà nu numai caracteru politicu, ci totuodata religiosu confessionalu per eminentiam.

Principele Apafi trimise pe unu omu alu seu anume Benedictu Hedri cá se róge pe imperatulu Leopold pentru o tractare mai blanda a celoru resculati, inse ministrii Lobkovitz, Montecuculi, Hocher, cum si Leopold Kollonics, care mai tardiu ajunse archiepiscopu primate si càtiva generali vrasmasi neimpacati ai unguriloru nu lasara pe imperatulu cá se lucre dupa cugetulu inimei sale si asia missiunea lui Hedri remase fàra nici-unu resultatu. Totu acei ministrii au cerutu si mórtea celoru trei barbati de statu numiti mai in sus.

In aceleasi dile se asiediase la Pojon (Pressburg) o comissiune terorista sub presidiulu comitelui germanu Rothal compusa din membrii unguri anume Ioanu Gubasoczi episcopu r. catolicu, Ioanu Zichi presiedentele camerei (finantieloru), Adam Forgács judele curiei, éra rol'a de procuroru sau acusatoru o avù Nicolae Mailath, toti catolici. La acelu tribunalu au fost citati vreo trei sute de aristocrati si popi protestanti, cari gemeau prin temnitiele in care'i aruncasera comissiunile districtuali. Afara de acei 300 au mai fost citati si heredii repausatiloru, ai banului Vesselényi, Franciscu Csáki, Stef. Tököly tatalu lui Emericu, Mich. Bory, Stef. Vitnyédi si Andreiu Dobay, cá se respundia pentru pecatele parintiloru si altoru consangeni ai loru repausati.[1]) Toti acei heredi au fost condamnati la perderea averiloru, adeca la conditiune de cersitori.

Dintre cei 300 preste douedieci au fost condamnati la mórte, inse numai doi insi, anume Franciscu Bonis si Andreiu Nagy au fost executati; celorlalti li s'a daruitu viati'a, cei mai multi inse au fost inpartiti prin temnitiele din Boemi'a, éra averile loru confiscate. Acestea sententie au emanatu totu din dio'a perdiarei celoru trei magnati, adeca 30 Aprile 1671.

In Martiu aparuse una patenta a imperatului, prin care se introdusera si in Ungari'a càteva contributiuni ne mai audite in acea tiéra.

Atunci Georgie Széchenyi archiepiscopulu dela Calocia si alti episcopi rugara pe imperatulu, cá se'si faca mila de tiéra si se retraga mesurile acelea drastice cu care se calcá tóte drepturile tierei. Acum inse gubernulu din Vien'a sustinea doctrin'a fórte periculósa, cà prin rebeliunea unui poporu se perdu tóte drepturile unei tieri si cà existenti'a ei ulterióra ar depende numai dela grati'a suveranului. S'au aflatu inse si episcopi unguri in frunte cu episcopii Georgie Bársóny dela Oradea mare, Georgie Pongrácz dela Vatiu si Leopold Kollonics mutatu in Ungari'a, cari nu numai intaria pe imperatulu si regele in acea doctrina, ci ilu si invetiá, cà nici Maiestatea Sa in calitate de crestinu romano-catolicu nici alti catolici nu sunt obligati in consciinti'a loru de a respecta tractatele si alte invoieli inchieiete cu protestantii eretici. Acea doctrina perversa a si prinsu iute radecini si furiile ei au devastatu tiér'a intru o serie de ani.

---

[1]) Mich. Horvath dupa alti cinci historici si chronicari, tomu IV p. 72.

De aci inainte se rapira bisericele protestantiloru cu bratiu armatu, li s'au inchisu scólele, li s'au luatu si casele parochiali, pe alocurea n'au fost suferiti nici se traga clopotele la morti, nici se tie predice. Se intielege cà protestantii se opunea din resputeri; urmarea inse fu, cà preste treidieci de popi protestanti au fost dati in judecata, dintre cari unii judecati la mórte, altii la galera.

Atrocitatile acelea fanatice de care se mirara si turcii, au duratu pàna in Augustu 1672, cand apoi dupa multe incercari a mersu si unu corpu din Ardealu in ajutoriulu protestantiloru, cari isi resbunara si ei totu in modulu celu mai barbaru de catolici pe cari îĭ batjocoria »cànii papii«, si acum resboiulu luà caracteru cu totulu confessionalu. In cele din urma inse protestantii ajutati reu din partea ardeleniloru dupa mai multe versari de sange au fost din nou calcati si umiliti. Cei mai moderati dintre densii decisera a se intórce érasi la Vien'a si a cerca usĭorare a sortiei loru, càtu apelandu la drepturile constitutionali si la tractate, càtu si pe calea gratiei. Acelea incercari nimicu nu le folosira, din causa cà nu numai ministrii imperatului, ci si cei mai multi episcopi din Ungari'a, cum si parte mare dintre magnatiĭ remasi catolici se lungía in calea protestantiloru, inbarbatandu pe monarchu cá se ia tóte mesurile possibili spre a estermina din Ungari'a pe tóte sectele protestante, precum erau esterminate din Boemi'a si din alte provincii ale dinastiei — cu violarea manifesta a conditiuniloru de pace inchĭeiata dupa resboiulu de treidieci de ani in Germani'a la Münster si Osnabruck in Ianuariu 1648 cunoscuta sub nume de pacea din Vestfali'a.

In 23 Augustu 1673 archiepiscopulu Szelepcsényi dete unu cercularìu càtra orasiele montanistice din Ungari'a superióra, prin care era citati in numele regelui toti popii si invatiatorii de ambele confessiuni a se infatĭosia la tribunalulu seu, unde au se fia acusati totu de càtra Majlath. Dintre protestantii luterani (mai toti slavaci si germani) s'au infatiosĭatu pàna in 25 Septembre 32, dintre reformatii calvini (cei mai multi magiari) s'a presentatu numai unu popa. La tribunalulu acela protestantii au fost acusati, cà ei numescu pe catolici, chiaru si pe imperatulu inchinatori de idoli, cà îsĭ batu jocu de religiunea catolica, de preacurat'a fecióra, de crucifixu si de santi, cà scriu pasquile si cà provóca in tiéra turburari, rebeliuni, cà au promisu turciloru cateva cetati, cà stau in relatiuni cu puteri straine, ţinu adunari secrete, in fine cà au omoritu din preotii catolici, éra pe altii iau vendutu in sclavía la turci. Dupa tóte acestea acuse grele nu li s'a permisu apararea si acelu tribunalu a condamnatu pe toti la mórte. Imperatulu le daruí viati'a, inse sub conditiune, cá sau se'si céra paspórte si in terminu de o luna se ésa din tiéra, sau se dea reversu, cà nu voru mai functiona cá popi si cá dascali in totu restulu vietiei loru.

In urmarea aceloru sententie infricosĭate comunele cetatiloru remase fàra popi si fàra dascali au recursu la gubernatorulu Ungariei superióre anume Ampringen, cunoscutu si acesta cá omu cumplitu; resolutiunea lui inse fu, cà nu stà in puterea sa cá se le permitta a'si alege alti popi si alti dascali, precum cerea ei, pentrucà vointi'a Maiest. sale ar fi cà toti predicatorii protestanti se fia scosi din Ungari'a; deci cetatile se'si cerce noroculu la Vien'a. Deputatii cetatiloru au si mersu la Vien'a, unde intr'o suplica petrundietóre de inimi jurandu credintia neclatita rugara pe monarchu cá se'si faca mila, se sufere in orasiele loru macar numai càte unu predicatoru slavacu si càte unulu germanu, care se le dea invetiatura conforma confessiunei loru, daca nu in biserici, care si asĭa li se luau neincetatu, celu puçinu in case private.

In locu de alta resolutiune positiva ori negativa recurentii au fost indreptati dela Vien'a totu la cumplitulu archiepiscopu Szelepcsényi compatriotu alu loru, de unde in 16 Ianuariu 1674 li se respunse, cà in 5 Martiu se va pertracta suplic'a loru de càtra unu tribunalu extraordinariu convocatu totu la Pojonu. Indata apoi numitulu archiepiscopu publicà unu altu cerculariu, prin care fusera citati si sorociti din nou pe aceeasi di de 5 Martiu toti popii, profesorii si dascalii protestanti luterani si calvini acusati cà aru fi participatu la rebeliunea spurcata pornita contra Maiestatiei sale. Avendu cei acusati inaintea ochiloru judecat'a aceluiasi tribunalu din anulu trecutu si prevedienduse sententi'a, nu asteptara terminulu, ci mai multi fugira cu familiile in Transilvani'a la coreligionarii loru, éra altii scapara la turci sau in Germani'a la protestantii de acolo. Totusi preste treisute de popi si dascali s'au presentatu la judecata, cà-ci adeca in acea epoca protestantii in Ungari'a de sus erau multu mai numerosi de càtu catolicii, precum se scie din mai multe documente; catolicii inse totu au fost mai tari prin vointi'a si ajutoriulu regelui.

Sententi'a mortii fu enuntiąta acum cá si inainte de aceea pentru toti cei inculpati, ori au fost de fatia ori au absentatu, éra gratia la viatia li s'a datu numai sub conditiunile cunoscute. Dintre cei cari se presentasera sau alesu douesute treidieci si siese mai toti popi cu familii, cari au subscrisu indata atunci reversulu, cà nici voru mai popí nicĭ voru dascalí in tóta viati'a loru. Cei cari n'au voitu se subscria nici-unu reversu au fost inpartiti in càteva temnitie de ale cetatiloru, unde inse càtiva ne putèndu suferí prea indelungatu, se induplecara mai tardiu a subscrie reverse; altii au peritu in prinsori. Sĭésedĭeci si unulu, dupa alti chronicari sĭeptedieci insi, dintre cari doue din trei parti calvini, au remasu neinduplecati, resoluti la orice suferintia si la mórte. Acestia toti au fost condamnati la galere si ferecati in lantiuri de gùtu si de picĭóre ii transportara pe càtiva la Triest, éra pe patrudieci la Neapole, de unde trei insi au scapatu cu fug'a, éra altii au muritu si au remasu acolo numai treidieci. Pentru acestia si pentru cei pusi la munca de robi pe corabiile dela Triest s'au intrepusu cu energía mai alesu Oland'a si doi principi electori protestanti, de Brandenburg si de Saxoni'a, cari au si mijlocitu liberarea loru abia in 1676.

Era preste putintia cá acele crudelitati barbare si cu totulu antichristiane se nu provóce o noua rebeliune si repressalii demne de tigrii, éra nu de ómeni. Asia s'a si intemplatu. Protestantii remasi fàra popi, fàra biserici si scóle, inversĭunati pàna la turbare, ori unde apucá popi si calugari catolici, cum si soldati nemtiesci iĭ torturau si ucideau fàra mila, éra locuintieloru le dedeau focu. Selbaticulu si fanaticulu generalu Kobb nu remànea protestantiloru datoriu cu nimicu, cà-ci ori pe càti putea apuca cu armele in màna ii tragea in tiépa, sau iĭ frangea cu rót'a, sau punea se'i friga incetu, éra pe altii ii belĭa (despoiá) de vii. Atrocitatile acestea incependu din Februariu 1674 au mersu totu crescèndu; Curutii si Lobontii se intreceau in crudelitati selbatice mai virtosu in ţinuturile de pre malurile Tisei, pe unde si bietulu poporu tieranu era supusu la tóte jafurile si crudelitatile, din care causa se si ascundea prin paduri si trestietu, cà-ci ajunsese cá se se téma mai multu de Lobonti si de Curuti cá de turci si de tatari.

Episcopulu istoricu Mich. Horváth inculpa acilea pe fostulu ministru principe Lobkovitz cá pe primulu consiliariu alu imperatului Leopold I. si se bucura de caderea aceluia urmata in 17 Octobre 1674. Cà Lobkovitz fusese unu tiranu si omu fatalu nu incape nici-o indoiéla, este inse totu asia de bine sciutu, cà gónele religióse si atrocitatile nedespartite de acelea au duratu necontenitu si cà buna-óra episcopulu Georgie Bársony dela Agri'a pàna in dio'a mortii sale indemná pe rege, cá se extermine fàra nici-o crutiare pe tóte confessiunile acatholice din Ungari'a. Înca si in anulu 1677 generalii au mai trasu la Casovi'a pe 22 protestanti in pari, éra la 40 li s'au taiatu capetele. Totu in acelu timpu inse dupace au batutu si curutii pe unu regimentu catolicu intre Tokay si Onod, pe toti càti au cadiutu in mànile loru oficiari si soldati ii trasera si ei in pari.

In totu timpulu aceloru góne religióse insoçite de crudimile cele mai infame, sute si mii de familii protestante si mai alesu calvine unguresci isi aflara scaparea loru in Transilvani'a. Istoricii computa optsprediece ani din domni'a imperatului Leopold si a lui Apafi, in care timpu migratiunea protestantiloru din Ungari'a in Transilvani'a nu a mai incetatu. Familiile calvine compromisse, ai caroru barbati adeca sau erau cautati spre perdiare ori exiliu, sau cà luptau la Tökölyi contra imperatului, fugiau si scapau intre muntii acestei tieri la fratii de sange si de religiunea loru. In a. 1674 cand Ludovicu XIV trimisese pe agentulu seu Beaumont in Transilvani'a cá se induplece pe gubernulu lui Apafi la resboiu si la dare de ajutoriu ungureniloru, Mich. Teleki si partid'a sa lucrá cu mare focu pentru realisarea acelui planu; dara Dionisie Bánfi si partisanii sei s'au opusu dicèndu: »Bunu locu de scapare este Transilvani'a pentru cei din Ungari'a, si noi nu suntemu in contra cá se nu afle scapare aici; dara daca ne voru strimtora pe noi cá se esimu din tiér'a acésta, óre care natiune va voi se ne primésca pe noi?«[1] Pe Dionisie Bánfi ilu perdura;

---

[1] Szilágyi Sándor Erdélyország története II köt. pag. 328.

partid'a lui amutí, éra calvinii ungureni nu incetara a se stramuta in Transilvani'a pàna cand veni si acésta tiéra sub domni'a casei de Habsburg.

Tóte acestea si alte evenimente barbare se intemplara intr'o epoca, pre cand Leopold I era incurcatu in resboiu greu si periculosu cu regele Franciei Ludovicu XIV, pre cand se apropiá unu resboiu totu asia de periculosu si cu Sultanulu, la care lucrau emigrañtii unguri.[1] Mich. Apafi si francesii, înca si regele Poloniei se aruncase in partea Franciei.

Am trebuitu se facemu cunoscintia — de si fórte pe scurtu — cu acestea evenimente si fapte tragice petrecute in Ungari'a si parte in Transilvani'a, pentrucá se vedemu intre ce inpregĭurari si sub ce impressiuni fioróse a crescutu domnisiorulu Emericu Tökölyi la curtea lui Mich. Apafi, pàna cand protestantii revoltati din nou l'au alesu in a. 1678 cu voturi unanime comandante supremu si chĭaru de principe alu loru. In dio'a alegerii sale densulu avea numai vreo cinci sute de refugiati inpregiurul seu; de si inse junele comite era numai de 21 de ani, dara frumósele sale calitati fisice si spirituali au concentratu multe simpathii in persón'a lui asĭa, in càtu la o simpla proclamatiune a sa se vediù in cateva dile comandante preste unu corpu de vreo douedieci de mii, cu care de si acela era prea puçinu regulatu, totusi elu pàna in Octobre a scosu pe catolici sau lobonti din o parte mare a Ungariei superióre, a ocupatu cetatile montañĭstice cu monetari'a, in care se aflara 180 mii de galbini, dupa aceea batù si moneta cu simbolulu: pro libertate et justitia.

De ací incolo tóta ceealalta parte a biografiei si a fapteloru lui Tökölyi càta se reduce la istori'a Transilvaniei o vomu afla in chronicele respective si in celelalte documente care marturisescu despre evenimentele din acésta tiéra. La loculu acesta ne ocuparamu de persón'a lui Em. Tökölyi numai pre càtu se cerea spre a ne orienta in rol'a cea inportanta, pe care destinulu o inpartise si lui in un'a din cele mai mari tragedii, prin care au trecutu strabunii nostrii.

---

[1] Despre numerulu celu mare alu emigrantiloru unguri la Transilvani'a dice chronic'a Fuchsio-Lup. Olt. I. II. pag. 173: „quorum magnus numerus Transilvaniam quasi inundabat etc.“

Capu III.

Inceputulu negotiariloru diplomatice intre cabinetulu din Vien'a si gubernulu principelui Michailu Apafi.[1]

§ 9. Intr'unu timpu de aprópe una suta de ani, pre càtu au dominatu in principatulu Transilvaniei, cu precurmari scurte, totu numai asĭa numiti principi sau domni nationali, inse de confessiune reformata calviniana, locuitorii acestei tieri se instrainasera fórte tare de càtra domnitorii din Cas'a Habsburg cunoscuti cá imperatori ai Romaniloru, cá regi ai Ungariei si ai altoru tieri. Causele acelei mari instrainari sunt cunoscute. Ur'a seculara invechita intre unguri si germani, sau mai adeveratu, intre aristocratiile cele trufasĭe si inganfate ale acestoru doue popóra; memori'a resbóieloru purtate de càtra càtiva principi ai Transilvaniei contra imperatiloru, éra mai pre sus de tóte fanatismulu si gónele religióse, prin care se prefaceau parti intregi de tiéra in deserte remase numai pe sam'a fereloru selbatice, tóte acestea induplecasera pe aristocrati'a Transilvaniei cá se incline mai tare càtra Pórt'a otomana si se recunósca protectiunea Sultanului pe langa unu honorariu in bàni sub nume de peşkeş, care la inceputu fusese destulu de moderatu si numai sub indelung'a domnía neputinciósa a lui Apafi luase caracteru de tributu regulatu in sume multu mai considerabili decàtu fusesera acelea invoite in asĭa numitele Athname sau diplome ale sultaniloru, prin care se recunoscea alegerea fiacarui principe. La tributulu normatu se mai adaogea in fiacare anu multime de presente la càte o sultana cu rangu de validè, la marele vezir, la serdari sau generali supremi, la dragomani, precum si la pasĭa gubernatoru alu Ungariei in Buda, la pasĭa din Timisior'a si la altii mai multi turci comandanti in cetatile invecinate din Banatu, cu scopu cá se'i reţina dela rapacitati in districtele Transilvane. Se intielege cà tóte acelea spese trebuea se fia scóse din spinarea locuitoriloru si apoi aici cá si in tierile romanesci functionarii dela tesaurulu publicu cu toti perceptorii si executorii mai storceau înca pe atàtea sume pentru pungile loru, éra de vreo contabilitate regulata nu voiá se audia nimeni in totu coprinsulu tierii.

---

[1] Pentru cá se nu ne incarcamu scrierea cu prea multe citate, premittemu aici din capulu locului, cà totu ce vomu narra despre acelea negotiatiuni pe optu ani inainte, este scosu din o parte a documenteloru publicate de Al. Szilágyi pe anii 1685—8 in Colectiunea Monumenta Hungariae = Magyar törtenelmi Emlékek 1-sö Osztály, doue tomuri; mai departe din Sylloge Tractatuum publ. de Carolu Szász Claudiopoli 1833, éra evenimentele din Ungari'a mai multu dupa Mich. Horváth.

Intr'o privintia Transilvani'a pe langa protectiunea sultanului era in mare avantagiu in comparatiune cu principatele romanesci. In acésta tiéra nicĭ odata nu s'au pututu incuiba mohamedanii cu locuintia si cu dreptu de proprietate; cu asemenea incercari densii aru fi provocatu de siguru pe locuitori la resistenti'a cea mai inversiunata cu armele inpumnate, aru fi datu si gubernului din Vien'a ocasiune de a le sarí in ajutoriu si apoi intr'unu casu cá acela era usĭoru de a prevedé urmarile. Cu tóte acestea sub nevoiesĭulu si destramatulu gubernu alu lui Apafi erá pe ací cá tiér'a se mai fia lovita si de acelu desastru, pre cand pasi'a dela Oradea ìsi propusese cá se'si infiga picĭorulu pàna in Clusĭu, adeca in capital'a aristocratiei ardelene.

Cu tóte acele asupriri si inpilari de care sufería tiér'a dela turci, maioritatea preponderanta a magnatiloru si a nobilimei incliná fàra asemenare mai multu càtra Constantinopole decàtu càtra Vien'a. Era inse o partida mai mica compusa din càtiva magnati catolici, din unii calvini si din sasi, cari aspirau spre Vien'a si tractau pe sub ascunsu. Maioritatea inse'i judecà si condamnà pe acestia cá pe conspiratori si tradatori, pe unii la mórte, pe altii la inchisori grele de mai multi ani, éra principele M. Apafi era cu atàtu mai aplicatu a confirma sententiele votate de càtra consiliulu seu sau si de càtra dieta, cu càtu isi temea mai multu domni'a.

In anulu 1683 relatiunile dintre Pórt'a otomana si gubernulu lui M. Apafi mai era înca atàtu de strinse, in càtu acesta primindu porunc'a sultanului, de si cu greu si tardiu, a mersu si elu, buna óra cá si Sĭerbanu domnulu Munteniei cu una parte de óste in ajutoriulu turciloru asupra Vienei; inse cum a vediutu armat'a turcésca sfarmata la Vien'a, precum si una parte a Ungariei ocupata de càtra armatele confederate, Apafi a si trimisu omu inadinsu la imperatulu

Leopold cu scopu de a incepe negotiari diplomatice pentru inchierea unei aliantie cu conditiuni càtu s'ar putea mai favorabili, pe langa care Transilvani'a se se smulga pentru totdeauna de sub protectiunea turcésca trecuta mai pe urma in jugu apasatoriu.

Inceputulu negotieriloru odata facutu, elu s'a continuatu in anii urmatori mai fàra precurmare, totodata inse intre nespuse greutati si intrige care se inmultiau dupa inpregiurari, adeca dupa cum armele imperatesci inaintàu ori steteau pe locu si dupa cum regele Franciei Ludovicu XIV continuá hostilitatile contra lui Leopold si ajutá pe Tökölyi in Ungari'a nu numai cu sume de bani, ci chĭaru si cu trupe inrolate de càtra comandanti de ai sei mai alesu din Poloni'a, sau dupa cum acelasi rege se purtá mai cu crutiare càtra Cas'a Habsburg si nu inbarbatá nici pe turci, ceea ce înse elu facea fórte adeseori.

Pàna pe la inceputulu anului 1685 gubernulu lui Apafi si asĭă numitele staturi, adeca diet'a tierei s'au ţinutu cu destula taría in formularea conditiuniloru de protectiune; dupace inse vediura cà armele imperatesci in decursulu acestui anu inaintédia contra turciloru pe neasteptate, pentru mai multi magnati ardeleni ingrijarea crescuse cu atàtu mai tare pre cand armat'a imperiala supuse nu numai tota Ungari'a superióra, ci cà generalii sei au scosu pe turci si din o parte a tierei supusa turciloru cu cetatile Érsekujvár, Visegrad, Vatiu si doĭ insi strabatusera pàna josu la riulu Drav'a.

§ 10. Iesuitulu Dunod. In decursulu anului 1684 agentii lui Apafi trimisi la Vien'a n'au fost in stare de a se intielege cu ministrii si n'au scosu nimicu la cale. Éca inse cà in 1685 Apafi si consiliarii sei se pomenira cu unu iesuitu anume Antidu Dunod, carele venise in calitate de plenipotentu alu imperatului cu missiunea data lui prin actu imperatescu din 5 Februariu alu acelui anu, de a tracta cu Mich. Apafi si cu gubernulu acestuia despre conditiunile de recunóscerea protectiunei imperiale si respingerea pentru totdeauna a protectiunei otomane. Aici merita a reflecta totodata, pàna la ce mesura ajunsese înfluinti'a societatii iesuitiloru la imperatulu Leopold I., in càtu la unii membri ai aceleia se fia concrediute si missiuni diplomatice de natura fórte delicata, precum era si acésta din Transilvani'a. Mai este sciutu si de airea, cà pre langa cei mai multi generali erau aplicati cá preoti de trupe si càte unu iesuitu dintre cei mai destepti si activi. De aici putemu judeca, cu ce inima voru fi primitu barbatii de statu ai Transilvaniei missiunea diplomatica a unui iesuitu, ei carii scosesera din acésta tiéra prin legi severe pentru totdeauna pe Societatea Iesuitiloru, din causa cà acestia lucrasera pe fatia si fàra nici-o crutiare pentru exterminarea totala a secteloru protestante, cum si a bisericei orientale neunite cu Rom'a din totu teritoriulu tierei. Cu tóte acestea gubernulu lui Apafi se vediù silitu a se demitte la negotiatiuni cu iesuitulu Antid Dunod, care propuse din partea imperatului mai antaiu diece conditiuni de aliantia sau confederatiune precum le numise densulu, cu principele Transilvaniei si cu principele Munteniei Sĭerbanu II Cantacuzinu, pe care curtea imperiala ilu considerá de confederatu alu lui Apafi, precum si fusese pàna la unu gradu órecare. Negotiarile decurgeau in limb'a latina, in care erau formulate si conditiunile si anume:

1. Cá acésta confederatiune se aiba putere nu numai pentru principii de atunci, dara si pentru toti successorii loru. 2. Cá aceea se se faca cu auctoritatea si cu invoirea regelui Ungariei, carele este rege legitimu alu ambiloru principi si alu principateloru. 3. Cá numitulu rege se fia credintiariu si manutentoru si se ia asupra sa garantia pentru sine si successorii regi, si judecatoriu alu dissensiuniloru care s'aru esca pe viitoriu intre acei doi principi. 4. Cá confederatiunea se se inchĭeie cu participarea consiliariloru si deputatiloru din ambele tieri, adeca din Transilvani'a si Munteni'a. 5. Cá confederatiunea se fia pentru totdeauna, inse numai defensiva in contra tuturoru, cu esceptiunea regiloru Ungariei si a principiloru austriaci, pe carĭ confederatiunea ii póte alege de protectori speciali, daca va voì, éra acésta spre a se feri de tóte neplacerilie si asupririle, care aru veni de ori si unde. 6. Confederatii se'si dea ajutoriu reciprocu in consciintia in tóte casurile obveniente, sau cu tóte puterile, daca va fi lipsa de tóte, sau numai cu o parte, dupa cum va cere lips'a, cá se nu se faca spese de prisosu. 7. Prin-

cipele care va cere ajutoriulu celuilaltu se dea dela tiér'a sa victualiile pentru càta óste va fi chiamatu elu in ajutoriu. 8. Nici-unulu dintre acesti doi principi alu Transilvaniei si alu Munteniei se nu póta inchĭeié tractatu de pace sau de confederatiune cu vreunu altu domnitoriu fàra participarea si invoirea celuilaltu. 9. Se se asigure libertatea comerciului si egalitatea vamiloru, a taxeloru si a contributiuniloru in ambele principate pentru suditii fiacaruia. 10. In adunarile (diete, corpuri legislative), trebue se fia admisi delegati in modu reciprocu; totu asĭa amiciti'a sincera unii càtra altii se fia confirmata si conservata intre ambele tieri prin casatorii de càteori se va da ocasiune.

Acesta era proiectulu de confederatiune propusu de càtra imperatulu Leopold I si de consiliarii sei inainte cu doue sute de ani principateloru Transilvaniei si Munteniei. Mai tóte acelea diece puncte unele mai inportante decàtu altele merita cea mai de aprópe luare-aminte a lectoriloru.

§ 11. Alu doilea proiectu alu lui Dunod. Acelasi preotu iesuitu Antid Dunod mai aduse si unu altu proiectu de tractatu cu scopu de a se inchĭeié intre imperatulu Leopold I cá rege alu Ungariei si intre principele Michail Apafi. Proiectulu coprindea 24 articlii, prin cari se pretendea:

1. Se se recunósca si confirme dependenti'a principatului Transilvaniei dela regatulu Ungariei cá membru alu lui, cum si dependenti'a principiloru dela regii legitimi si domni supremi, fàra a caroru invoire positiva principii se nu póta inchĭeié tractate nici de pace si confederatiune si nici de protectiune, éra de s'ar face, se fia nulu si neavenitu.

2. Principii se voru denumi dupa alegerea libera a corpului legislativu de càtra rege, precum au fost inainte de invasiunea turciloru.

3. Principii voru fi alesi si confirmati pe viatia si nu voru fi detronati sau schimbati nĭciodata, decàtu numai cu invoirea regelui si a dietei din cause fórte grave, precum: rebeliunea contra regelui si a principiloru austriaci; conspiratiune cu vrasmasii christianismului si ai principiloru austriaci ori ai confederatiloru acestora; asuprirea prea mare a locuitoriloru, cum si nesciinti'a si neputinti'a de a guberna popórale.

4. Principele va avea votu si scaunu in diet'a Ungariei in persóna sau prin delegatii sei dupa usulu vechiu.

5. Principatulu Transilvaniei se va reduce la fruntariele vechi, precum fusese inainte de invasiunea turciloru.

6. Fortaretiele ocupate de turci se voru reocupa cu puteri unite.

7. Legile transilvane càte s'au adusu de la invasiunea turciloru (dela Mohaciu 1526) incóce le va confirma regele, éra pe viitoriu nici-o lege votata in diet'a Transilvaniei nu va avea putere decàtu numai confirmata de rege.

8. Privilegiele vechi se voru confirma din nou de càtra rege, éra unele se voru si reforma pàna la unu anu dupa ratificatiunea acestui tractatu.

9. Chiaru principele Mich. Apafi va fi confirmatu prin diploma pe viatia, precum si successori sei.

10. Totu asia va fi confirmatu si fiiu-seu; Inse

11. In casu de mórtea tata-seu principelui pruncu i se va da pàna la etate de 25 de ani unu administratoru alu principatului ajutatu de càtiva consiliari.

12. Principii voru depune juramentu homagiale.

13. Tote speciile de taxe si tribute pe care le numerase Transilvani'a regiloru si mai alesu principiloru austriaci inainte de venirea turciloru, le va platí intocma si pe viitoriu.

14. Dupa terminarea resboiului turcescu tributulu si greutatile publice se voru modera si regula prin buna invoire.

15. Ómenii emigrati din patri'a loru se fia scutiti pe cinci ani de greutati publice si de contributiuni, éra in alti cinci ani voru platí numai jumetate.[1]

16. Tóte drepturile si privilegiile vechi ale regiloru au se fia conservate cá si ale popóraloru si principiloru, éra schimbari se voru face numai prin invoiéla reciproca.

---

[1] Cu acestu articlu 15 din proiectu se probédia in modulu celu mai invederatu, cà sub domni'a cea misĭelósa alui Apafi emigrase, adeca luase lumea in capu o enorma multime de locuitori de inaintea tiraniei. Avemu si urme in legi, cà domnii feudali cerea cu amerintiari pe iobagii loru anume dela moldoveni. Se ducea poporatiunea romanésca si venía cu miile in loculu ei poporu ungurescu de confessiuni protestante din Ungari'a, spre a scapa de gónele sangeróse ale catolicismului ungurescu.

17. Regii Ungariei voru fi obligati se apere pe principii Transilvaniei si pe staturi (pe privilegiati) din tóte puterile si dupa impregiurari, totu asia se se oblige si principii Transilvaniei a sarí in ajutoriu regiloru Ungariei contra ori-caroru adversari.

18. In casu de mobilisarea armatei ardelenii voru fi datori se primésca in ernaticu a sĭes'a parte din óstea intrége, precum si a contribuí si ei cu a sĭes'a parte a óstei dintre locuitorii tierei.

19. Totu in proportiunea de mai sus au se contribue ardelenii si la purtarea resboiului, afara numai daca in casu de strimtóre nu s'ar cere mai multu.

20. Comandantii si trupele transilvane voru sta sub comand'a generaliloru regelui, voru fi inse admisi la tóte consiile bellice relative la Ungari'a (asia dara la altele nu).

21. Daca se voru reocupa fortaretiele ţinute de turci, principele Transilvaniei va putea pune intru acele garnisóna si comandanti de ai sei.

22. Toti crestinii cadiuti in captivitate, càti se afla in Transilvani'a in optu dile se fia liberati si domnii la cari voru fi servitu se le platésca o simbria cuveníta.

23. Cele ce aru mai lipsi din acestea puncte prin buna invoiéla se potu adaoge si mai tardiu.

24. Articlu separatu. Se garantédia exercitiulu liberu si publicu intru nimicu inpedecatu ambeloru religiuni, celei catholice si celei acatholice.

Se se compare acestu proiectu cu suveranitatea neutrala a Transilvaniei pàna la perirea lui G. Rakoczi II, ba si cu starea de vasalu in care cadiuse Mich. Apafi, pentru-cá se intielegemu tendenti'a cabinetului din Vien'a, pre cand ìnca nu scia daca si cand va cadea Buda in potestatea armateloru christiane.

§ 12. Unu alu treilea proiectu de confederatiune. Din acelasi timpu alu petrecerei lui Dunod in Transilvani'a, a mai remasu si unu altu proiectu, carele are a face cu confederatiunea ce se preparà tocma pe atunci intre imperatulu cu republic'a Venetiei si cu Poloni'a contra Portii otomane. Apafi fu invitatu a intra si elu ín acea aliantia sub urmatórele conditiuni:

1. Acésta aliantia are se fia de veci, ofensiva si defensiva contra turciloru si contra celoru confederati cu ei, éra contra tuturoru altoru numai defensiva.

2. Nici o pace se nu se póta face cu turcii sau cu confederatii loru fàra invoirea speciala si respicata si cu deplina satisfactiune a principelui Transilvaniei.

3. Principele Transilvaniei va putea se aiba daca va voi, càte unu representante in armatele celoru trei confederati, precum si acestia in armat'a lui.

4. Tóte operatiunile bellice contra turciloru si confederatii loru se voru intreprinde dupace planulu se va comunica cu numitulu principe.

5. Trupele transilvane voru fi subordinate comandantiloru imperatesci in tóte operatiunile.

6. Principele Trans. si diet'a sa voru contribui in totu decursulu resboiului turcescu 15 mii ostasi, adeca 12 mii pedestrii si trei mii calareti, éra in expeditiunea cea mai de aprópe tóte puterile.

7. Totu in decursulu acestui resboiu Transilvani'a va ajuta trupele imperiali cu annona, adeca in victualii si nutretiu, sau gràu, secara, vite de taiatu, fènu, ovesu, paie.

8. Totu in decursulu acelui resboiu Transilvani'a va ţĭnea in ernaticu 12 mii óste imperiala, sau si mai multa daca voru cere impregiurarile, éra dupa pace se va observa art. 18 din tractatulu precedente, care se inchieie cu regele Ungariei (adeca totu imperatulu Leopold).

9. Din càte ţinuturi se voru ocupa dela turci, acelea care voru fi fost mai inainte ale Transilvaniei se voru incorpora érasi la aceeasi tiera, cele care au fost ale Ungariei la Ungari'a; oricare alte tieri voru mai fi ocupate dela turci acelea voru fi ale imperatului cá archiducelui Austriei si successoriloru sei.

10. Transilvanii se voru bucura de tóte celelalte conditiuni, clausule, garantii generale necoprinse aici, de care se bucura si ceilalti trei confederati, precum voru avea se inplinésca si ei datorintiele coprinse in tractatulu de acésta aliantia.

11. Cesarele cá imperatoru, Serenissimulu Rege alu Poloniei si republic'a polóna si cea a Venetiei nu numai voru admitte pe Celsissimulu principe alu Transilvaniei si pe sta-

tulu lui in confederatiunea tripla, dara voru si lua asupra loru garantia pentru tractatulu ce se inchieie intre Leopold cá rege alu Ungariei si intre Mich. Apafi cá principe alu Transilvaniei; aceeasi garantia ia asupra sa înca si marele pontifice (papa) romanu.

12. Daca va fi necessaria trecerea trupeloru Cesarelui prin Transilvani'a sau spre ajutoriulu (pro servitio) Ardeleniloru, sau spre alu Valachiloru, sau pentru binele tuturoru, Ardelenii nu se voru putea oppune, ci voru fi datori se permitta acea trecere, voru fi inse preinsciintiati de càtra generali cu diece sau cincisprediece dile inainte, si cei imperatesci voru ţinea disciplina stricta, indestulanduse cu victu moderatu pentru ómeni si nutretiu pentru cai, pe care voru avea se le dea ardelenii.

§ 13. Conditiunile de tractatu puse imperatului Leopold I de càtra principele Michailu Apafi cu gubernulu seu si inaintate prin iesuitulu Antid Dunod.

Respunsulu ce va fi datu gubernulu Transilvaniei la proiectulu imperatului relativu la confederatiunea acestei tieri cu Munteni'a nu mi s'a intemplatu pàna acum se'lu aflu undeva, exista inse actulu coprinsu in 30 de puncte, prin care principele Apafi respunde imperatului la cele doue proiecte comunicate mai in sus. Departe de a se invoi barbatii de statu ai tierei cu conditiunile dictate de càtra cabinetulu din Viena, ei in vederea celoru ce se intemplasera si pàna atunci in Boemi'a trantita la pamentu si in Ungari'a cu protestantii, cum si crediendu cà va mai trece o serie de ani pàna se devina puterea turcesca infranta si nimicita din acestea tieri, avura astadata curagiulu de a'si formula conditiunile de tractatu precum urmédia:

1. Cele patru religiuni recepte se fia susţinute si respectate intocma conformu legiloru transilvane codificate si conformu juramenteloru uniunei celoru trei natiuni privilegiate; sub nici unu pretestu góne religióse niciodata se nu se incerce, biserici, scóle, parochii, fonduri, locuri de ale acelora se nu se ia, popii diverseloru confessiuni se nu fia batjocoriti. (Adeca totu ce se intemplá in Ungari'a, nu cumva se se intemple si in Transilvani'a).

2. Principele de acum si fiĭu-seu se nu fia turburati in domni'a si demnitatea loru, din contra alegerea libera la tronu se remana pentru totdeauna neatinsa, »penes regnum Transsylvaniae« conformu constitutiunei si legiloru sale, si principele alesu in tóta libertatea se nu dependa dela nimeni, éra Maiestatea sa fia obligatu a'lu recunósce (agnoscalni).

3. Titlulu si armele (insignia) principelui se remana totu acelea usitate si pàna acum.

4. Imperatulu rege se nu se amestece in nici-unu ramu alu administratiunei si gubernarei acestei tieri, nici la donatiuni, nici la asĭediare de garnisóne, nici la schimbarea legiloru si nici in afacerile finantiali ale ei.

5. Sub nici-unu cuventu se nu preface Transilvani'a in colonia, éra in fortaretie se nu trimita garnisóne preste voi'a tierei.

6. In acésta tiéra nu va trimite niciodata óste neceruta de ea, nici o va ingreuna cu luare de producte, accise, contributiuni.

7. Fàra voi'a tierei nu o va silí la nici-unu resboiu nici munitiune nu'i va cere.

8. Transilvaniei se i se asigure libertatea comerciului in totu coprinsulu imperiului Maiestatiei Sale.

9. Imperatulu nu va incerca se infiintiedie in acésta tiéra dreptulu de patronatu sau sacerdotale.

10. Nici-o avere bisericésca din càte s'au fost secularisatu se nu fia recerute, nici vorba se nu se faca despre acelea.

11. Se se restitue Transilvaniei hotarale sale vechi, adeca: Oradea-mare, Ienopole (Jenő), Şiri'a (Világosvár), Lipova (Lippa) cu fortaretie, curti si cu districtele loru, asĭa si Lugosiu, Caransebes cu vamile acelora, asemenea si asia numitele Partium din Ungari'a de sus inpreuna cu Dobriţinulu se se intórca la Transilvani'a.

12. Orasiulu Bai'a-mare se se restitue Transilvaniei, cu care fusese incorporata din vechime.

13. Fugarii si tradatorii de patria din acésta tiéra se nu fia suferiti in tierile Maiest. sale.

14. Locuitori ardeleni cari au mosii in Ungari'a se le póta stapani neturburati, cei pagubiti se fia desdaunati.

15. Ardelenii cari au pretensiuni in Ungari'a, se fia escontentati.

16. Ardelenii se póta purta processe in Ungaria.

17. Ungurenii se fia obligati a remitte ardeleniloru pe sierbii si pe iobagii fugiti la ei.

18. Documentele aflate in archivele Transilvaniei, precum si fassiunile (marturiile) se aiba valóre si in Ungari'a si vice-versa.

19. Maiest. Sa se fia obligatu a protege si apara Transilvani'a contra oricaroru vrasmasi ai ei oricand acésta tiéra va cere.

20. Trupele imperiali pre càtu timpu voru sta in anumite casuri in Transilvani'a se dependa dela principele, éra cand tiér'a va cere, imperatulu se le si scótia.

21. In casulu de lipsa imperatulu se ajute acésta tiéra nu numai cu óste, dara si cu bani si cu munitiune.

22. De si Maiest. Sa imperatulu este si rege alu Ungariei, dara titlulu de principe alu Transilvaniei se nu'lu ia si se nu'lu adaoge la celelalte titluri ale sale.

23. Mai. Sa se nu céra cá acésta tiéra se se scóle asupra Turciei inainte de a fi ocupatu dela ea cetatile intarite Oradea-mare, Temisiór'a si Belgradulu serbescu.

24. In adunarile Ungariei, sau si in ale imperiului intregu delegatulu principelui si alu tierei in casu de a fi trimisu la acelea, se aiba scaunu si primire cuvenita.

25. In casu cand Mai. Sa ar recastiga dela turci tóte partile regatului Ungariei, averile la care aru avea dreptu familii ardelene, se li se restitue acestora.

26. In casu de a se inchieié pace cu turcii, aceea se nu fia ratificata de altulu, decàtu numai de principele si de diet'a Transilvaniei, éra staturile christiane se recunósca pe principele acestei tieri de moderatoru alu pacei.

27. Transilvani'a si principele acesteia nu cumva se fia lasati afara din pacea universala, ci se se cuprinda intrensa si acésta tiéra, inpreuna cu cele doue tieri romanesci, cu hotarale, ţinuturile si fortaretiele loru, in conditiuni formulate de càtra aceleasi.

28. Mai. Sa se tie acestu tractatu in secretu mai strictu decàtu se intemplase altadata, cá se nu mai urmedie vreo tradare (la turci).

29. Cá Transilvani'a se fia »regnum incorporatum totius imperii«, totu asia si Ungari'a: Libertatea spirituala si fisica

a Ungariei se fia restabilita conformu diplomeloru vechi de càtra Mai. Sa.[1])

30. Maiestatea sa se nu primésca in nici-unu servitiu pe Ladislau Csáki, carele este proscrisu cá tradatoriu care a tradatu pe principe si tiér'a, a promisu paganiloru o parte mare a tierei si a fugitu la pagani.[2])

Acestea puncte Mai. Sa se le confirme sub cuventulu seu de rege, si de bunu crestinu, apoi si confederatii; éra pentrucá lucrurile acestea se nu ésa inainte de timpu la lumina si nici se nu se ia dela omulu principelui fàra asecurare, pater Dunod se puna juramentu, éra dupace tractatulu acesta se va confirma asĭa cum doresce acésta tiéra, atunci actulu acesta se i se dea inapoi principelui.

Alaturand acestu proiectu la cele doue ale imperatului, enorm'a diferentia in pretensiuni este evidenta.

§ 14. Missiuni la Vien'a si pe la unii generali. In decursulu anului 1685 armele imperiale au inaintatu multu mai bine decàtu in celu trecutu, in care trupele avusera a lupta cu fórte mari lipse de victualii si de orice alte trebuintie cu atàtu mai vîrtosu, cà si finantiele imperiali devenisera multu mai de inainte in lipsa si disordine infricosiata mai vîrtosu din vin'a unoru ministri parte risipitori parte si hoti rapitori; apoi apararea Vienei si despresurarea ei prin armatele confederate înca inghiţisera sume fórte mari. Acum inse Leopold I. primise dela Pap'a Romei unu ajutoriu in bani de 300 mii florini, precum si permissiunea si binecuventarea, cá se póta lua càte o parte si din averile bisericesci spre a continua resboiulu contra turciloru. A si avutu de unde se ia imperatulu, cà-ci episcopiile si monastirile erau fórte bogate. Asia de ex. dupa mórtea archiepiscopului Szelepcséni vrasmasiului neimpacatu alu protestantiloru, repausatu in 14 Ianuariu 1685 imperatulu a si incassatu din averea lui o suma de 170 de mii in auru si argintu, pe lànga alte 500 de mii luati dela elu cá imprumutu pre cand fusese impresurata Vien'a. Vediendu Pórt'a otomana, cà generalii lui Leopold se ţinu bine atàtu de càtra Croati'a càtu si in Ungari'a de sus, in cursulu ernei ceruse pace chĭaru si prin mijlocirea lui Michailu Apafi, promitiendu ministriloru din Vien'a unu presentu de 60 mii galbini, daca voru indupleca pe imperatulu la pace. Semena inse fórte, cà pre cand venise Dunod in Transilvani'a Cabinetulu imperatescu era decisu a lua si Buda si a scóte pe turci din tóta Ungari'a. Din cause cá acestea avuse si Dunod curagiulu cá se dica ministriloru lui Apafi: Sau voiti sau nu voiti, Maiestatea Sa ve va apara pe voi de turci.

---

[1]) Dupa cum arata Al. Szilágyi, acestu punctu 29 este stersu din originalu de unde ilu decopiase elu. Este in adeveru batetoriu la ochi acestu punctu pentru lectorii moderni.

[2]) Despre acestu Csaki si despre frate-seu Stefanu va mai fi vorba destula.

Intru acea situatiune gubernulu lui Apafi aflà de lipsa cá se trimita la Vien'a cá delegatu pe Ladislau (Vlad) Vaida, pe care'lu mai trimisese la imperatulu Leopold si in var'a anului 1683 intru ascunsu, cá se nu afle turcii cari impresurasera Vien'a; acum inse, adeca in 12 Aprile 1685 i s'au datu plenipotentia mai precisa, cum si instructiuni secrete relative la trecerea Transilvaniei dela protectiunea Sultanului sub protectiunea imperatului cá rege alu Ungariei, inse totu pe langa conditiuni care se'i asigure independenti'a.

Lui i s'a mai comisu, cá in drumu se tréca pe la cetatea Satmar ţinuta pe atunci de cei imperatesci, se cerce mintea generalului, se'i si céra salva guardia spre a puté caletori la Vien'a neinpedecatu prin comitate; i se dete si invetiatura cum se se pórte la ministrii si la imperatulu, pe care avea se'lu róge, cá Mai. Sa se nu sufere pe generalii sei a face reu Transilvaniei, se nu apere nici pe Ladislau (Vladu) Csáki si altele.

Despre invoiél'a strictu secreta inchĭeieta in 13 Apr. 1685 numai intre primulu ministru si generalu Michailu Teleki si intre Dunod ne vomu informa din estrasele pe care le vomu da din càteva chronice mai demne de credintia, care inse pe Teleki ilu ţinu de mare tradatoriu.

Vediendu gubernulu lui Apafi cà trupele imperiali inaintédia neincetatu, se inpulpà si elu in Iuliu cá se inroledie anume din comitatele feudali numai vreo 900, éra din Sasimea intielésa cu tóte comunele romanesci din asĭa numĭtulu teritoriu regescu (fundus regius) trei mii de ómeni. Totu pe atunci se trimise unu delegatu in persón'a lui Georgie Daczo cu instructiuni si la pasĭa gubernatoru si comandante dela Buda, care in acelu timpu era Ibrahim, pe care apoi Carolu de Lotaringia in 14 Augustu l'a batutu aprópe de Strigon luandu'i treidieci de tunuri si tóte munitiunile. Unu altu delegatu anume Daniil Kabos fu trimisu la pasĭa din Oradea mare cu instructiuni de coprinsulu celoru destinate pentru pasĭa dela Buda, in care germanii si polonii sunt denuntiati cà se apropia si amerintia acésta tiéra cu invasiune, cà puterile christiane se prepara pentru unu resboiu mare, dupa acestea Apafi se escusa, cà daca a intratu in negotiatiuni cu Cabinetulu din Vien'a, a facutu acésta cu scirea si invoirea marelui vezir, prin urmare cu a Sultanului pe care'lu numesce in tóte actele prea potentele seu imperatu; in fine se apara in contra denuntiariloru ajunse la Pórt'a otomana dela rebelii Paul Béldi, Lad. Csáki, Emericu Tökölyi s. a.

Tóte aceste missiuni cu doue fetie n'au folositu tierei nimicu. Evenimentele schimbasera cu totulu situatiunea pàna in Septembre. Ibrahim pasĭa celu batutu, la care fusese trimisu delegatulu Daczo, a fost ucisu din porunc'a Sultanului pentru atàtea perderi, éra in loculu lui fu trimisu la Bud'a betranulu Abdulrahman ostasiu precàtu de vitézu pre atàta si viclénu. In Ungari'a de sus perduse si Tökölyi mai multe cetati si fortaretie, precum Krasznahorka, Onod, cetatea Eperjes, Tokai, Kallo si altele asia, in càtu si elu umilinduse trimise la Vien'a pe partisanulu seu Szirmay cá se céra pace, éra elu insusi vení la Oradea mare cá se róge pe pasĭa de acolo pentru ajutoriu, care inse dupace ilu ospetà bine, ilu ferecà in lantiuri si'lu trimise cu escorta la Ibrahim, de unde inse fu liberatu din porunc'a noului mare vezir Suleiman pasĭa si rehabilitatu in rangulu seu de principe vasalu in comitatele Ungariei superióre mai alesu la rugarea consórtei sale a Elenei Zrini aparatórea heroica a Muncaciulu.

§. 15: Érasi Antid Dunod. Acelu parinte iesuitu de origine din Burgundia in Franci'a, luase asupra'si o missiune din cele mai maretie: a castiga pentru dinastia imperatésca de Habsburg daca s'ar putea fàra versare de sange, una din tierile cele mai frumóse si minunatu dotata dela natura, locuita de popóra, ai caroru prea puçini fii sciau se'i pretiuésca inportanti'a, darurile si frumsetiele ei. Asĭa in Octobre 1685 dupa atàtea victorii ale armeloru imperatesci aflamu érasi pe Dunod in Transilvani'a.

Pe 24 Octobre se convocase in Alba-Iuli'a diet'a tierei, care lucrà intre certe si betiĭ pàna in 7 Novembre. Aci iesuitulu plenipotente se presenta »in numele Maiestatiei Sale imperatului Romaniloru« cu urmatórele patru propuneri:

1. Polonii (cu cari imperatulu era confederatu) se nu fia suferiti a intra in Transilvani'a, cà-ci in casulu acesta óstea imperatésca ar fì silita se'i scótia de aici si asĭa Transilvani'a ar deveni teatrulu si victim'a unui resboiu, ceea ce trebue se se evite cu mare grija.

2. Turciloru se nu li se dea nici unu feliu de nutrementu, nici cai, nici nimicu, se si curme cu ei orice corespondentia si comunicatiune.

3. Cá gubernulu Transilvaniei se ingrijasca de quartire pentru treisprediece mii de ostasi in comunele mai bune si mai sigure din comitatulu Biharei in pregiuru de Oradea-mare, care era cetate tare si planulu era cá se fia impresurata si reluata dela turci, cari incuibati acolo nu de multu, faceau mari stricatiuni locuitoriloru si rapacitatea loru se intindea pàna càtra Clusĭu. Se se pórte grija si de tóte lipsele aceloru trupe fàra intardiare.

4. Cá nutrementu si tóte cele necessarie se-se administre totu din Transilvani'a si pentru timpulu impresurarei acelei cetati.

In vederea acestoru pretensiuni diet'a adunata nesciindu cum se ésa din confusiunea sa, in 4 Nov. subscrise unu actu, prin care pe langa consiliarii ordinari ai principelui a mai alesu càtiva membrii din sinulu seu, pe cari iĭ obligà cá se lucre óresicum in permanentia cu gubernulu, cu titlu de deputati ai tierei si cu plenipotentia larga, cá orice voru decide si lucra se fia decisu si lucratu in numele tierei, éra consultarile si decisiunile loru se remàĭe strictu secrete, ceea ce in larm'a si certele dieteloru ar fi preste putintia a se observa. Prin acea mesura afacerile ori si cum, luara unu cursu mai acceleratu.

Dupa acestea abia in 27 Novembre se subscrise unu contractu, precum se numesce in documentu, intre Dunod in numele imperatului si intre Michailu Apafi, prin care acesta se obliga a numera pentru óstea imperatésca din banii sei douedieci de mii de taleri moneta buna, éra din partea tierei optudĭeci de mii de taleri, in cinci rate incependu din 1 Dec. 1685 pàna in 1 Aprile 1686, se mai dea si gràu in natura diece mii de galete (cubuli), acestea inse sub conditiune, cá se nu intre niciunu ostasiu imperatescu in Transilvani'a propria si nici in alte ţinuturi, cetati, orasie, sate dependente de Transilvani'a si nesupuse turciloru, cu esceptiune de comitatele Bihar, Arad, Békés, Severinu si Zarand, care de si se ţinusera de Transilvani'a, turcii inse ocupasera cetatile si fortaretiele din acelea, de unde faceau fórte multe rele locuitoriloru. Ori care parte ar calca o singura conditiune din cele primite, contractulu se remana nulu si neavenitu.

In aceeasi dieta dela Alba-Iulia s'a decisu prin art. I. de lege, cá se se trimita la Vien'a deputatiune regnicolara, adeca nu numai in numele principelui, ci si in numele tierei cu plenipotentia cá se mijlocésca unu tractatu de confederatiune si totodata protectiune, inse cu asecurarea independentiei interne a principatului in sensulu celoru 30 de puncte comunicate din partea lui Apafi prin Dunod. Membri acelei deputatiuni au fost alesi Ioanu Haller, Sigismund Perneszi, Mathia Miles sasu dela Sibiiu si Michailu Inczédi, caroru li s'a datu plenipotentia in regula, cum si instructiuni.

Intre acestea generalulu Veterani vediend atàtea traganari diplomatice a si apucatu se ocupe comitatulu Marmatiei cu unu regimentu de pedestri si cu patru de calareti. Episcopulu historicu Mich. Horváth dice, cà Veterani a ocupatu Marmati'a in urm'a invoielei dela Alba-Iulia facute intre Dunod si Apafi; in acelu documentu inse dintre comitatele Ungariei incorporate mai de de multu la Transilvani'a sunt numite numai alte patru cá unele in care se póta intra trupele imperiali atàtu in ernaticu, càtu si cu scopu de a opera din acelea in contra turciloru spre a'i scóte din Oradea, Arad, Jenopole, Lipova, Lugosiu, Caransebes, de s'ar putea si din Temisióra si mai in scurtu, de preste totu. Fia acésta cum va fi, destulu cà incependu din Octobre 1685 comand'a suprema a trupeloru imperiale incepuse a calca si teritorie annexate din vechiu si supuse domniei transilvane, éra apoi in var'a anului urmatoriu una parte din acelea trupe ajunse si pàna la Sibiĭu si 1687 se infipsera in tiera definitivu, precum vomu vedea i data si precum au prea meritatu barbatii de statu ai Trans vaniei cá se fia tractati asia precum li s'a intemplatu.

§ 16. Corespondentie personali intre pri cipele Apafi si imperatulu Leopold.

In 27 Sept. 1685 principele reclamase la imperatulu i contra unoru comandanti, cari lasau pe ostasi cá se calce teritoriu ardeleanu, se rapésca se fure, se comitta si alte blast matii. In a dou'a scrisóre din 29 Sept. principele se plan din nou la imperatulu din caus'a escesseloru ostasiesci, to odata inse'i face cunoscutu, cà turcii aru voi se inchĭeie pac Imperatulu respunde la ambele scrisori in 23 Nov. si 1 D asigurandu pe Apafi, cà Maiestatea Sa înca s'a scandali din caus'a escesseloru si cà a datu ordinu strictu la coma danti cá se le infrene si se pedepseasca pe cei vinovati.

In càtu pentru dorinti'a Portii otomane de a pasi l pace, imperatulu observa lui Apafi, cà turcii au incercatu pàna atunci cale de pace, inse totu numai in termini general fàra a spune limpede ceea ce voru ei. Imperatulu astépt se védia conditiuni formulate limpede, dà inse principelui s pricépa, cà Mai. Sa nu prea este aplecatu la pace cu turci pàna cand nu'i va vedea scosi din tóte tierile la càte cred cà are dreptu a le reocupa, preste acésta nici nu póte da crediementu aceloru pagani cari calca asĭa desu tractatele si ca apara pe rebelii din Ungari'a si le dau ajutoriu.

§ 17. Consultatiuni, decisiuni si missiun secrete. Aflaramu din cele impartasite mai in sus, cà diet' din tómna instituise pe langa principe unu corpu consultativ compusu din consiliari si din mai multi deputati. Dintr'un catalogu conservatu intre acte aflamu, cà acelu consiliu er compusu din 51 membri deputati si magnati.

Nici principele nici acelu corpu consultativu nu se ma simtia siguru in capital'a tierei Alba-Iulia si cu atàtu ma puçinu in vreunu altu locu din tiéra, de aceea ei in 30 Novembre se retrasera si se inbulçira cu totii in Sibiĭu, care in acea epoça era in comparatiune cu multe altele si cu art'a a cu doue cercuri de zidu, cu bastile tari si prin pregĭuru ırata înca si de lacuri afunde, care in timpuri de pace via de pescuine bogate mai alesu pentru familiile patriciane ate cu gustu rafinatu pentru mancari de pesce; lacuri erau ste totu, pe unde astadi se vede multimea frumóseloru gra-ıi de legume si de pometu. Au adusu la Sibiĭu si ceva ıpe si tunuri dela Alba-Iulia, cá se fia bine paziti. De cu ıa pàna tardiu in tomn'a anului 1686 se luara de aici ılte concluse, se trimisera agenti, delegati si spioni in parti erse, se inaintara instructiuni si se ţinura corespondentie Constantinopole si Vien'a, cu generali imperatesci si cu sĭali turcesci, tóte in secretu, cum se credea, in realitate se aflau atàtu turcii càtu si germanii cele mai multe secrete acelui corpu consultativu, fiacare dela partisanii loru, cà-ci eca nu avemu se perdemu din ochi nici pe unu minutu pregiurarea, cà in totu decursulu acestoru evenimente de eo sĭesesprediece ani càtu durasera resbóiele dintre Leopold Pórt'a otomana, in Transilvani'a cele doue partide, una tursca fórte numerósa si alta austriaca, au statu cá si in Unıri'a in lupta permanenta, adesea fórte inversiunata, care se adá una pe alta, cà-ci in amendoue se aflau ómeni sau tradatori n natur'a loru si din interesse personali, sau si din ura impacata de partida, la care se adaogea in casuri dese ur'a eligiósa, unu fanatismu orbu, de care crestinii in acele mpuri erau dominati in mesura, in càtu spre a'si resbuna confessiune de ceealalta, avea intru nimicu a recurge la ıterventiunea si protectiunea mohamedaniloru, cari apoi isĭ ateau jocu de tóte confessiunile christiane.

Dintre acelea consultatiuni numeróse ţinute la Sibiĭu scómu aici prea puçine numai spre a cunósce si din acelea radulu de cultura cá si de barbaria, cum si caracterulu aceloru meni, cari cá fii ai acestei tieri aveau pretensiunea de a se né barbati de statu si mari patrioti.

In Decembre se iau óresĭcare mesuri de armare, se inérca a supune si pe aristocrati la purtarea unoru greutati le tierei, sub pedépsa cà daca nu voru contribuì, se li e ia iobagii in proportiunea sumei aruncate pe fiacare si e se dea pre càte cinci ani in folosirea altora cari voru

Se arunca dare estraordinara si pe popii tuturoru con-ssiuniloru, éra dela popii romànesci din tiér'a intrégа se o assedie protopopii din comunele Vintĭu si Dai'a.

Se primisera sciri cà au intratu trupe imperiali pentru naticu pe teritoriu transilvanu sub comand'a infricosĭatului neralu Antonie Carafa de origine din Neapole, faimosu pentru auditele crudimi barbare executate la Debreţin, la Eperjes pe airea. Consiliulu spariatu trimite la Carafa pe Franscu Gyulai cá se'lu róge frumosu si umilitu se crutie tiér'a, nu sufere jafuri, se'i si promitta doue mii de galbini si au calu frumosu cu sĭea si cu totu ce se ţine de aceea, se a si secretariului 100 de galbini. Se'lu asigure totodata, cei 100 de mii taleri promisi armatei in tractatulu din 7 Nov. se voru platí nesmintitu. Aici ajunsese curagĭulu celui consiliu de statu alu lui Apafi.

Pentru cá se nu se strice nici cu Port'a, se i se trimita àtu mai curendu tributulu anualu si se se róge de crutiare.

Acelu tributu, care odinióra avuse nume de daru sau resentu, lat. munus solitum, pàna la Stefanu Bathori a fost umai diece mii de galbini, de si in acea epoca se ţinea si Banatulu cu capital'a Temisĭór'a si cu Lipa (Lipova) de Tranilvani'a, éra in urmarea turburariloru lui Bekes (1573) acelu ributu se urcase la 15 mii de galbini; éra Gabr. Bethlen 1613—1629) si successorulu seu Georgie Rakoczi I au datu rasi numai càte 10 mii; G. Rakoczi II a numeratu 15 mii gal-ini, avea inse in posessiunea sa Oradea mare cu Comitatele Bi-aru intregu, Marmatia, Silvania si in Banatu districtele Caran-ebesi si Lugosiu, pe acestea inse Barcsai le perduse si totusi ributulu se urcase de atunci la càte 80 mii de taleri buni pe anu.

O decisiune cá nici-una se afla in sus citat'a colectiune lui Al. Szilágyi vol. I pag. 48 scrisa latinesce, care tradusa una asia: »A pune tóta silinti'a, cá cei 45 se fia sugrumati i fàra sententia R. Éra D. L. cere mai departe, cà ce are e mai faca la stralucit'a Pórta otomana in privinti'a lui V. T.; atr'aceea se se cercetedie despre cele recerutê in fine in pre-enti'a lui V. T. asupra acestei materii.1)

---

1) In originalu cá titlu: „Sublatiojárol 45-nek.“

„In suffocationem 45 omnem adhibere operam etiam extra R. eliberatum. In Fulgida vero P. O. quid ratione V. T. facturus sit

Executiuni de acestea misteriόse nu erau rare nici in alte tieri in vécurile trecute; aĭci inse ni se inpune de sinesi intrebarea noue ardeleniloru, cá cine se fia fost acei 45 de ómeni, cari trebuea se móra in secretu si fàra nici-o judecata prin sugrumare, si prin ce sugrumare? cá in Turci'a cu frînghia ori sfóra in intunecimea prinsorei, sau in furci? Se póte cà cu timpulu se va descoperi si acestu misteriu.

Se dà ordinu cá se se faca patrudieci de mii de lanci. Sarmani ardeleni, se se arunce cu lancí in gurile tunuriloru! Dara pentru ce se ne miramu asia tare de o nebunia facuta inainte cu doue sute de ani, cand noi o vediuramu cu ochii nostri in editiune noua comandata de càtra generali cu mintea intrégа in a. 1848.

Se trimitu alti doi delegati la Vien'a, Ioanu Sárosi si Paulu Nagy cu alte instructiuni.

Se trimitu marelui veziru doi cai fόrte scumpi, unulu de 1000 fl., altulu de 200 galbini, se intielege, cu sĭele si paramente cu totu.

Consiliulu incérca invoire si cu Tökölyi, care inse avea ochii totdeauna pironiti asupra tronului Transilvaniei.

In 23 Martiu 1686 se ţine dieta plenara la Sibiĭu fàra resultate memorabili.

Éta inse cà intr'aceea vine una alta scrisóre a imperatului Leopold cu data din 24 Martiu 1686 càtra principele Apafi, prin care acestuia i se face cunoscutu in termini fόrte clari, cà planulu acelei campanii (ratio militaris) pretinde neaparatu, cá generalulu locotenente comitele Fridericu de Scherfenberg se intre cu o parte de armata in Transilvani'a pentru aparare, si Mai. Sa nu stà la indoiéla, cà ilustrulu principe nu numai va vedea cu placere acelea trupe, dara va si ingrijí de intertentiunea loru si va sta in buna intielegere cu numitulu generalu.

In aceleasi dile vení o scrisóre din 20 Martiu si dela regele Poloniei Ioanu Sobieski càtra Apafi, in care i se face

---

D. L. ulterius expetit, interea inquirendum super requisitis; demum coram V. T. super hac materia.“ Cine au fost acei 45 sugrumati in strictu secretu? Vede oricine, cà ei n'au pututu fi nisce hoti ordinari, ci numai adversari politici.

cunoscutu cà a trimisu din partea sa unu agentu secretu si crede ca acela va fi bine primitu.

Cei trei confederati mari Leopold, Sobieski si Venetia luasera adeca tóte mesurile, cá in acelu anu resboiulu se se pórte pe uscatu si pe mare, éra anume Buda se fia luata cu orice pretiu. Unde mai puteau acei trei astepta dupa atàtea tandalituri ale feudaliloru nostri ardeleni.

In Aprile mai vine si alta scire positiva din Poloni'a, cà si tĭarulu Russiei a intratu in confederatiunea celoru trei puteri si cà acesta e decisu a da de lucru tatariloru in Crime'a, pentrucá se nu póta alerga in ajutoriulu turciloru.[1]

Cei patru delegati dela Vien'a inaintasera la Sibiĭu unu raportu secretu din 26 Aprile 1686 in care densii arata intre altele, cà orasĭulu Dobriţinu, care de si éra supusu gubernului Transilvaniei, suferise fórte multu din partea lui Carafa, stà fórte reu denuntiatu la curtea imperiala, totusi s'a scrisu acelui generalu cá se fia mai crutĭatoriu, dara ministriloru nu le poti crede nĭci dupa ce se va face investigatiunea.

Alta scire ce spariase mai multu din scrisórea celoru patru delegati era, cà dĭece mii de trupe nemţiesci au se tréca prin Transilvani'a in Munteni'a, unde le astépta Ladislau Csáki si pater Dunod, prin cari Sĭerban Voda se obligase la curtea imperiala, cà indata ce va intra óstea germana de dĭece mii in tiér'a lui, elu înca se va rescula pe fatĭa cu óstea sa de douedĭeci de mii in contra sultanului. Asĭa se credea in Vien'a.

Mai dintr'odata cu acelu raportu dela Vien'a venira doi ungureni Gabriel Kende si Adam Bancsi cá delegati aducèndu si doue scrisori din 28 Aprile, càtra principele si càtra consiliu dela Emericu Tökölyi, care atunci se aflá in Ienopole, adeca intre turci in comitatulu Aradului. Scopulu acestei missiuni din partea lui Tökölyi era, cá se induplece pe Apafi la confederatiune cu densulu cá principe alu Ungariei superióre impusu de sultanulu, cum si cu Pórt'a otomana in contra lui Leopold; totodata pretindea, cá gubernulu tierei se'lu lase a trece cu ai sei Curuti prin Transilvani'a. Se respunde lui Tökölyi in 5 Maiu prin scrisori si prin delegatulu Gabr. Kabos in 10 puncte, cà pretensiunea nu i se póte inplini atàta din causa cà Apafi nu are nici-unu ordinu in acésta privintia dela sultanulu, càtu si cà in unu casu cá acela trupele germane ar inunda indata tiér'a, care apoi s'ar preface la momentu in teatru alu resboiului.

---

[1] Scrisórea lui Ioannes Christophoros din Leopole 13 Aprile 1686 càtra Apafi, la Szilágyi Vol. I pag. 83—4.

Intru adeveru cà se si primise o scrisóre a generalului com. Frid. Scherffenberg cu dat'a din Satmar 1 Maiu, in care acesta face cunoscutu principelui, cà dupace curtea imperiala are informatiuni fórte sigure despre planulu determinatu alu turciloru de a strabate cu óste in Transilvani'a si a schimba chĭaru si gubernulu acestei tieri, elu Scherffenberg a primitu ordinu strictu de a preveni pe turci, adeca a intra in Transilvani'a spre a o apara si a'i ajuta cá se scape de domni'a turcésca si se'si asigure fruntariile (hotarale) vechi, pe care le avuse inainte de invasiunile turcesci; decĭ generalulu invita pe Apafi, cá se'si adune càtu mai curend óstea sa, se o inpreune cu cea imperiala, adeca se operedĭe pe fatia; se ingrijasca fórte bine si de intertentiunea trupeloru, pentru cá acelea se nu fia necessitate a'si lua ele insele totu ce le trebue; se si publice popóraloru cà n'au se fuga, nĭci se'si parasésca satele si lucrulu campului, pentrucà elu nu vine cá vrasmasiu, ci cá bunu amicu, protectoru si conservatoru alu tierei; pre langa acestea are si instructiuni cá se tie cea mai strinsa disciplina militara; éra in càtu pentru alte afaceri generalulu trimite la Apafi pe unu delegatu unguru in persón'a lui Adam Kender si'lu róga cá acestuia se'i dea crediementu in tóte càte'i va inpartasi, se dea salva quardia si la tabelarii (expressi), pe care'i va trimite de aci inainte cu scrisori.

Scherffenberg era cá si Veterani, unulu din puçinii generali intielepti, inaltiati preste urele nationali si religióse, umani si crutiatori pàna unde le permittea datori'a, juramentulu si gravitatea situatiunei, ceea ce respira din tóte numerósele corespondentie latinesci continuate cu gubernulu lui Apafi tóta var'a pàna in Augustu, cand a primitu si elu ordinu cá se plece curendu càtra Bud'a. Era inse nespusu de greu a se intielege cu barbatii de statu ai Transilvaniei, cari pe langa ce se aflau desbinati intre sine, se mai leganau si in speranti'a desiérta, cà prin resbóie indelungate de mai multi ani obosindu si slabindu ambele imperii mari, ei prin luare de mesuri palliative se voru stracura cá prin urechile acului si voru asigura ceva mai bine independenti'a tierei care fusese compromissa fórte greu dela 1661 incóce.

Dintr'unu documentu publicatu la Szilágyi [1] se vede, cà Apafi si consiliarii sei totu ar fi voitu se chiame sub arme unu numeru maricelu de trupe, cà inse nobilimea obligata in puterea legiloru tierei a face servitiu sub arme, pentru care era scutita de orice alte greutati ale tiereĭ si in locu de simbria sau salarie aveau servitiulu iobagiloru cu sutele de mii, fugea de arme cá nesce femei fricóse, cautau totu felĭulu de usĭ laterale cá se scape; fugeau si nici cu pedepse aspre nu puteau fi induplecati a se inarma sau cum se dicea in legi, a se scula si a incaleca (insurgere, ung. felűlni). Multi angajau in loculu loru feciori de iobagi, caroru li se promittea marea cu sarea. Asĭa de participare seriósa si inspiratóre de respectu la acelea resbóie din partea acestei tieri nu putea fi vorba in nici-unu intielesu. Corespondentie dese cu vezirii si cu pasĭalii, cá si cu generalii imperiali, delegatiuni unele dupa altele la Constantinopole si la Vien'a au urmatu si in anulu acesta cá si in cei doi anteriori. Vezirii inse le plesniau in fatia, cà conspira cu germanii; acestia éra le diceau, cà ardelenii sunt tradatori ai causei christiane la mohamedani, ceea ce se si intemplá in adeveru, precum este si probatu prin multe documente; inse ce mai trebuescu aici alte documente, dupace lumea européna vediuse intr'o serie de ani pe comitele Emericu Tökölyi cum a inchinatu Ungari'a superióra Sultanului, cum a primitu dela acela Athname (diploma) de principe vasalu, cum alergá sub steagurile lui ungurimea din ambele tieri cu diecile de mii, si cum operatiunile sale dependeau dela ordinile date de càtra marii veziri si sardari otomani.

Cei patru delegati numiti mai sus trimisesera dela Vien'a unu proiectu de tractatu compusu din 20 de puncte, in care se coprindeau cele mai multe puncte formulate de càtra consiliulu principelui si comunicate lui Dunod in Aprile 1685. Consiliulu sau cum se numía acum, Deputatiunea lui Apafi cerèndu càteva modificatiuni essentiali, respinse acelu proiectu si'lu intórse la Vien'a, de unde preste puçinu veni érasĭ modificatu ceva. Consiliulu nici asia nu'lu acceptà, ci mai trimise la Vien'a unu delegatu in persón'a lui Paul Nagy cu doue parechi de instructiuni, unele de presentatu, altele secrete, de ţinutu in sinu. In acelasi timpu Apafi si consiliulu seu se adresara cá si cu alte ocasiuni, la turci, la generalii lui Leopold, la Tökölyi, înca si la Mavrocordat, care era dragoman (interprete) la Pórt'a otomana; acesta inse in respunsulu seu le si spuse verde, cà ardelenii ambla cu doi bani in trei pungi.

---

[1] La paginele 92—96.

Generalulu Scherffenberg perdiendu'si tóta patienti'a si urênduise de atàta corespondentia séca, incepù se inaintedie dintru o septemàna in alt'a, mai antaiu pàna pe la Desĭu, mai apoi spre Clusiu; éra fiindcà gubernulu tierei nu ingrijĭá de mijlócele vietiei soldatiloru sau asĭa numitu proviant (pe turc. Zaherea), soldatii descoperindu gropile pline de gràu ale magnatiloru îsĭ facea pàne, éra vite de taiatu luau fàra alegere. Numai dupace trupele ajunsera sub murii cetatii Clusiului se mai scuturà si consiliulu, mai alesu cà si germanii comitteau multe brutalitati. Nobilimea se ascundea si ea cá prin gauri de sĭóreci, cá si satenii de prin pregiuru. Atunci gubernulu denuntia pe Scherffenberg la curte, éra pe Curtea Vienei o denuntia la sultanulu si chiama pe turci in ajutoriu. Scherffenberg inse tare in instructiunile sale amerintia lui Apafi cu sile rele, inse si Apafi ilu infrunta aspru in 18 Maiu pentru devastatiuni; generalulu inse in alta scrisóre ilu numesce perfidu, fatiariu care ţine cu paganii; dupa aceea totu inaintandu dintru o statiune in alt'a si dintr'unu ţinutu in altulu in 14 Iuniu ilu vedemu in Secuime pe la Odorheiu; in 3 Iuliu la S. Sebesiu, éra in 9 Iuliu se afla in fati'a Sibiiulu la comun'a Turnisĭoru (Neppendorf) si prin pregiuru cu tóta óstea sa, pe care unii scriitori o punu la siepte mii, langa care se alaturase si Lad. Csáki adversariulu lui Apafi cu unu regimentu comandatu de elu.

Scherffenberg a cerutu se intre in cetate, cá se tractedie in persóna cu principele, s'au opusu inse chĭaru si sasii. Intr'acestea Scherffenberg a primitu ordinu cá se alerge si elu cu trupele la Bud'a, si asĭa Sibiiulu scapà cu prea puçina versare de sange intemplata pe campi'a de càtra Turnisĭoru, unde soldatii germani vediendu disordinea ce domnìa in óstea secuiésca adusa asupra loru, se arunca pe ei, le spargu lagarulu si'i iau la fuga, pre cand comandantele loru esise dela o betía din Sibiŭ si nu mai sciuse unde'i stà capulu.

In totu timpulu acesta consiliulu lui Apafi asteptase ajutoriulu turcescu cerutu cu deadinsulu si promisu cu inganfare orientala; intrase si Tökölyi cu óste puçina in comitatulu Hunedórei pàna pe la Dobra si Ili'a, dara provocatu cá se ésa, dupace devastá ţinuturile si ómenii sei tractau pe femei cá si turcii, fu atacatu pe neasteptate de càtra ardeleni si elu scapà cu fug'a, din care causa reclamà la Pórta. Acum inse marele vezir avea in ochi numai planulu imperialiloru de a impresura Bud'a, prin urmare de a merge elu insusi cu tóta óstea spre despresurarea acelei capitale.

§ 18. **Una lege martiala barbara si caracteristica.** In cursulu anului 1686 càtu au locuitu principele Apafi cu famili'a, cu ministrii, consiliari, magnati in Sibiŭ, se nasceau multe certe si discordii intre multimea aceloru óspeti si intre locuitorii sasi dedati din mosi de stramosi la unu modu de viatia, care difere si pàna in dio'a de astadi fórte multu de alu magiariloru preste totu si cu atàtu mai virtosu de alu aristocratiei si alu argatiloru acesteia. Mai rodea la bun'a intielegere înca si prepusulu greu, cà Sasimea ar lucra cu totadinsulu pe sub màna, cá Transilvani'a se devina puru si simplu sub domni'a imperatului Romaniloru, fàra a mai ţiné la o alta independentia propria, decàtu celu multu la unu vaivodatu precum fusese acésta tiéra pàna in 1526, numai privilegiile si tóte prerogativele sasesci, éra mai pre sus de tóte libertatea deplina a confessiunei loru augstane se fia respectate si asecurate pe veci cu tóte veniturile si visteriile de càte au avutu parte pàna in acelea dile. Urgi'a intre aristocratii feudali si intre patricianii sasi ajunsese la crisa atàtu mai mare, cu càtu de alta parte era prea bine cunoscutu, cà precum in Ungari'a si in alte càteva tieri, asia si in Transilvani'a tendenti'a neadormita a magnatiloru feudali a fost de regula, cá se subjuge si se iobagésca nu numai pe poporatiunea rurala, ci si pe locuitorii orasieloru; apoi sasii din Transilvani'a avusera mai multe ocasiuni de a lupta contra acelei tendentie cu atàtu mai vîrtosu, cà càteva sate sasesci au si fost iobagite greu in cursulu timpuriloru, intocma ca si cele unguresci si romanesci.

Dupa mai multe incercari, in fine acelea certe se impacara de ocamdata prin contractu formalu intaritu cu juramentu si cu decretu de asecurare subscrisu de Apafi in 18 Maiu[1]. A si fost timpulu supremu, cá încai fruntasii din cele doue nationalitati se lase la o parte discordiile reciproce, pre cand trupele lui Scherffenberg venia totu mai aprópe si pre cand marele vezir Suliman pasĭa aflase cu cale a se adresa dela Adrianopole in 11 Iuniu cu unu ferman de a dreptulu càtra natiunea sasésca si nu prin gubernulu lui Apafi, éra sultanulu Mehmed prin scrisóre din aceeasi di infruntase pe principele, pe care in alta scrisóre ilu numesce iobagiu alu sultanuluĭ si hereticu, ii si amerintia cu perire totala lui si la tóta tiér'a, daca va trece in partea imperatului Leopold.

Dara in acea situatiune grea o simpla impacare a fruntasiloru nu era de ajunsu. Propri'a cetate a Sibiiulu pre càta era impresurata de ziduri, gemea de multimea familiiloru magiare si sasesci refugiate din suburbii si dela sate cu averile loru mobile. Preste acésta se prevedea, cà daca nu voru putea opri nicairi in tiéra pe Scherffenberg, elu venindu va bombarda cetatea si va cerca se o ia. Pentru acestu casu urmá cá se se proclame o lege martiala, ceea ce se si intemplà sub data din 22 Iuniu in termini si in stilu care, de nu aru mai fi si alte probe nenumerate pentru starea de barbaria si crudelitate de inainte cu doue sute de ani, vedescu de ajunsu lips'a de cultur'a inimei, de sentimente humanitarie.

Acestu actu scrisu cá cu sange, titulatu cu terminu latinescu Edictum, redactatu inse in limb'a magiara in treidieci de puncte sau articlii si emanatu in numele principelui Mich. Apafi, coprinde urmatórele pedepse:

1. Cei cari batjocorescu pe altii prin cuvinte urite, se fia batuti cu betie; cei ce blastema sau injura (suduie) pe altii cu dracù se'lu ia, alu dracului se fia si altele ca acestea, se móra.

2. Celu care nu ar saluta cum se cuvine, se fia pedepsitu dupa natur'a delictului seu.

3. Celu ce ar amerintia cu arma, cu bataia, se fia batutu tare cu betie; celu care ar versa sange din mania, ar taia sau inpusca asupra altuia, se móra.

---

[1] A se vedé la Szilágyi op. cit. tóte patru documentele pag. 152—156.

4. Celu aflatu in curvia, daca e persóna necasatorita, se fia pusu pe prangu[1]; cei casatoriti daca sunt adulteri si cei ce facu sila, se móra.

5. Cei ce fura lucru mai scumpu de trei florini, se péra in furci; totu asia se móra cei ce fura pe cameradu, sau pe ospetariu sau pe altu óspetu, se móra; cei ce fura mai puçinu de 3 fl., se fia batuti cumplitu, se si intórca daun'a.

6. Cei cari ocupa quartire in sila saŭ cu dauna mare a proprietariului casei, se fia batuti si aruncati in prinsóre. Cei cari aru sili pe ospetariu cá se'lu intreţina fàra nĭci-o plata, se móra.

7. Cei cari aru lua ori fura pe strada unu obiectu numai de unu banu, se fia batutu. Cei cari esu la drumu si iau victualii, lemne, oi s. a. dela cei cari le aducu de vendiare, se móra.

8. Cei ce aru esi pe la sate cá se ia orisi-ce cu sil'a dela saracime, se móra.

9. Suna despre sierbii fugiti cá se fia prinsi.

10. Totu despre sĭerbi cari aru esi fàra scire, se fia batuti.

11. Daca domnii nu'si pedepsescu pe sĭerbii loru, se fia pedepsiti domnii.

12. Cei ce nu se supunu mai-mariloru, sau se si scóla asupra loru, se móra.

13. Oricare este pusu la unu locu cá se stea de paza si nu stà, se móra.

14. Cei pusi de paza pe la bastile sau airea in fati'a vrasmasiloru de afara, daca aru vorbi cu ei sau ar corespunde, se móra.

15. Nimeni se nu ésa nóptea fàra falinariu sau facla sub grea pedépsa.

16. Cine nu are de lucru pe la ziduri si bastile, se nu mérga pe acolo sub perderea vietiei.

17. Fiacare se stea la postulu unde este pusu; daca nu stà, se móra.

18. Sergentii de nópte pusi sub comand'a lui Ladislau Székely, daca nu voru cercula preste totu, cá cetatea se nu fia periclitata, cu mórte se móra.

---

[1] Dela germ. Pranger, podeciu de ruşine.

19. Totu asia se fia si oficiarĭi cu grija mare sub grea respundere.

20. Dela portile care stau deschise, niciodata se nu lipsiasca pàrcàlabii sau locotenentii sub perderea vietiei.

21. In casu de pericolu mare au se comande in cetate generalii, éra dupa impregiurari si primarii cetatii.

22. Nimeni se nu cutedie a convoca adunari nici a esi din cetate fàra permissiune prealabila, nici se vorbĭasca cu vrasmasĭulu sub pedéps'a mortii.

23. Orice scire ar primi cineva relativa la principe si la afacerile publice, se fia obligatu a le denuntia la auctoritatile competente, éra celu ce ar lati sciri minciunóse se móra.

24. In casu de a veni scrisori dela vrasmasi sau dela oricare altulu, nimeni se nu cutedie a le citi sub pedéps'a mortii, ci se le submitta la màn'a principelui, sau la vreunu consiliariu ori la primariulu cetatii.

25. Functionarii de tóte categoriile si tóta nobilimea se se presente la principe de doue ori pe di, deminéti'a la 5, dupa amiédi la doue óre si de aci se'si astepte ordonantiele. Cei cari nu sunt in functiuni, se mérga mai desu la palatu si se pazésca persón'a principelui.

26. Se fia la tóte casele apa de ajunsu pentru casuri de incendiu, éra cei cari aru fura la ocasiuni de acelea, se móra.

27. Nici nóptea nici dio'a se nu pusce nimeni fàra trebuintia, éra celu ce ar puşca dio'a se fia batutu, celu care va puşca nóptea, se móra.

28. Cand se inchidu portile pe inserate, se fia visitata cu ochi ageri inpregiurimea.

29. Care va face larma fàra causa grea, se móra; totu asia se móra si acela, care in casu de pericolu nu va merge armatu bine la loculu seu.

30. Tóte causele respective se fia pertractate si judecate conformu legii militare. Acestu edictu inse are valóre numai pentru impregĭurarile de fatia.

Asĭa dara cu ocasiunea apararii Sibiiului pedéps'a mortii se putea enuntia pentru delicte in 22 de casuri. Diferenti'a in natur'a delicteloru specificate in acestu edictu era fórte mare, pedepsele inse erau numai doue, batai'a si mórtea, acésta inse in cele mai multe casuri, pentru injuraturi sau furtu de trei florini cá si pentru corespondentia cu vrasmasĭulu si tradare.

§ 19. Înca si proiectulu alu treilea de tractatu respinsu orbesce. Amu vediutu mai in sus cà membrii acelei deputatiuni regnicolare au fost I. Haller, Sigm. Perneszi, Mathias Miles sasulu si Mich. Inczédi. Dupace gubernulu si consiliulu delegatu alu dietei respinsese doue proiecte venite, acei delegati s'au pusu din nou in relatiuni cu ministrii imperatesci si au mijlocitu sub dat'a din 28 Iuniu 1686 unu nou proiectu cevasĭ modificatu dupa voi'a consiliului Apafianu si mai adaosu cu unu singuru punctu, in càtu acum proiectulu de tractatu care era se ésa in forma de diploma, coprindea 21 de puncte, pe care leau subscrisu din partea imperatului comitele Ferdinand de Dietrichstein, Hermann marchionulu de Baden si Emericu comite de Strattman, éra din partea Transilvaniei acei patru delegati numiti acilea.

Nici cu acestu proiectu nu au fost indestulati barbatii de statu ai lui Apafi; ei l'au respinsu cu cerbicía mai virtosu din causa, cà in punctulu 19 se coprinde clausul'a, cà pre càtu timpu voru dura resbóiele cu Pórt'a otomana, curtea imperiala se aiba dreptu a ţiné in cetatile Clusiu si Deva càte $^2/_3$ parti de garnisóna din armat'a propria pe langa $^1/_3$ trupe transilvane. Acésta conditiune era pusa asia de càtra cabinetulu din Vien'a, in càtu nefiindu primita, se cadia proiectulu intregu, precum a si cadiutu. Acea anulare a proiectului se esplica usioru: Cabinetulu imperialu judecandu din experientia indelunga nu dedea in fundulu sufletului seu niciunu crediementu lui Apafi si maioritatiei magiare calviniane din gubernulu acestei tieri, dieu inse nici acestia nu credeau nici-unu cuventu din promissiunile Vienei; turci ori germani, catolici ori mohamedani, feudaliloru din acésta tiéra in acelu vécu le era totu una.

Acestu proiectu de tractatu este cunoscutu in istori'a tierei sub nume de Hallerianu, numitu asĭa dela conducatoriulu delegatiunei, care sĭediuse in Vien'a parte mare din a. 1686. Amara parere de reu a simtitu aristocrati'a feudala indata la càteva luni dupa respingerea cerbicósa a proiectului destinatu a se preface in diploma sau mai exactu in lege fundamentala a statului Transilvaniei, schimbandu numai protectiunea puterei mohamedane cu alt'a christiana. De aceea noi la calcàiulu acestui opu alu nostru vomu reproduce disulu proiectu in textulu originalu, pentrucá lectorii se aiba ocasiune de a'i compara coprinsulu cu alu diplomei Leopoldine si cu tóte prefacerile càte s'au intemplatu in viati'a publica a acestei tieri de ani doue sute incóce. Nu cà dóra locuitorii acestei tieri si mai deaprópe poporulu romanu ar avea cause de a jali prea multu perderea drepturiloru pe care era se le aiba tiér'a cá principatu independentu in puterea acelui proiectu, daca elu s'ar fi prefacutu in lege fundamentala, ci numai cá se invetiamu ce urmari póte se aiba pentru o tiéra trufi'a si vanitatea unei oligarchii, cand aceea nu se bucura de simpatiile popóraloru, nu'si cunósce de locu neputinti'a sa si totusi voiesce se faca figura de putere mare.

Negotiarile si intrigele se incepura din nou, corespondentie, instructiuni, missiuni secrete, armari si alergaturi nu mai aveau capetu asia, in càtu numai in desu citat'a colectiune a lui Al. Szilágyi aflamu din 1 Iuliu pàna in 27 Augustu unu volumu de 94 acte, mai tóte relative la cestiunea de viatia de mórte a autonomiei acestei tieri sau a desfiintiarei sale cá principatu.

Intr'aceea capital'a Bud'a cade in 12 Septembre intre cele mai selbatece versari de sange in potestatea armatei comandate de Carolu de Lotaringia si de alti càtiva generali gloriósi, éra armat'a turcésca fu scósa pàna preste Simontornya, Pécs si Seghedin de vale.

Din acelea dile epocali sórtea principatului Transilvaniei se putea considera prea bine cá sigilata. Cabinetulu Vienei nu putea se uite niciodata, cà gubernulu lui Apafi de voia de nevoia ajutase pe turci de càteva-ori in contra imperatului nu numai cu victualii in sume considerabili, ci si cu trupe, éra mai vìrtosu cà malcontentii din Ungaria oricand perdeau bataliile, totdeauna scapau cu miile in Transilvani'a sub apararea lui Apafi susţinutu de Pórt'a otomana. Asemenea clerulu rom. catolicu din Austri'a si celu din Ungari'a prea decisu a extermina protestantismulu cu ori-ce pretiu, vedea bine, cà pre càtu timpu acesta este susţinutu cu taría de càtra cele doue popóra protestante din Transilvani'a, magiari si sasi, protestantii din Ungari'a niciodata nu se voru putea extermina de totu, cà-ci ei refugiati dincóce nu voru inceta cu propagand'a loru si voru incerca se'si recastige cu armele in màna drepturi, biserici, scóle si mosii rapite, precum s'a si intemplatu de regula intr'unu periodu de preste una suta de ani. Acum incepura se'si ridice capetele si catolicii din Transilvani'a cari pàna atunci erau asupriti. De aici vedemu pe catoliculu Stefan Csáki frate alu lui Ladislau cá comissariu trimisu in Ungari'a superióra de càtra cabinetulu din Vien'a alaturea cu com. Ladislau Károlyi, cá se ocupe érasi barbatesce biserici si scóle dela protestanti. Tökölyi înca fusese batutu si adusu in strimtóre. Dupa proverbiulu romanescu »jóca ursulu la vecinulu«, locuitorii Transilvaniei avea tóta dreptatea cá se se téma de mai reu.

In acea situatiune gubernulu si asĭa numit'a deputatiune aflara cu cale cá se urmedie si pe viitoriu acea politica de neutralitate, care semaná multu cu siederea pe doue scaune, adeca se nu se strice nici cu Port'a otomana nici cu imperatulu, pàna cand sortile resboiului care se continuá cu tóta furi'a, nu voru fi cunoscute si mai bine. Asia pe langa ce tiér'a isi avea la Pórt'a otomana pe agentulu seu stabilu, fu trimisu din nou si la Vien'a consiliariulu Franc. Gyulai cu missiune cá se mijlocésca confirmarea sus atinsului proiectu Hallerianu, din care se se stérga numai punctulu ocuparei Clusiului si alu Devei; dupa aceea in 19 Octobre se deschise dieta in Alb'a-Iuli'a, in care se votara pentru ostiri bani, cerealii si vinuri in cantitati mari. Aceeasi dieta mai votà si nesce legi, la care generatiunile moderne se potu uita cu patru ochi; ea adeca opri semenarea si folosirea de doue plante pàna atunci straine in acestea tieri, adeca de cucuruzu (papusĭoiu, porumbu) si de tabacu (tutunu, Herba nicotiana). Cu alta ocasiune diet'a tierei mai votase o lege, prin care se poruncia poporatiunei sub pedépsa de bataia, cá se prinda si se ucida tóte vrabiile, cĭoicele, ciórele si corbii; éra acésta lege a fost observata pàna càtra anulu 1830 si celu care scrie acestea îsi aduce prea bine aminte, cum baiatii cautá ciuburi de pui, éra pe vrabiile mari le prindea cu laţĭuri de peri de calu si apoi capetele loru inşirate pe sfori le administrau la primarii comunei.

In 13 Febr. 1687 se ţinù alta dieta la Fagarasĭu, pre cand venise si Gyulai dela Vien'a cu resolutiune din 16 Ianuariu, in care imperatulu declarase rotundu, cà in proiectulu Hallerianu nu mai face nici-o modificare, cà inse isi reserva continuarea negotiariloru.

Diet'a informata despre nereusirea lui Gyulai, cá si cum ar voì se'si resbune de imperatulu Leopold, a votatu si pe acestu anu tributulu de 80 mii taleri pentru sultanulu. Asĭa tiér'a devení dintr'odata tributara la doue imperatii.

In acea dieta se intemplà si unu scandalu provocatu prin o pedépsa barbara. Unu aristocratu secuiu anume Valentinu Biro mustrase aspru pre altu aristocratu mai mare anume Grigorie Bethlen pentru rapacitatea lui; acesta inse era amicu intimu cu atotupotentele Mich. Teleki. Bietulu Biro fu datu in judecat'a dietei, éra acésta 'lu condamnà ca se i se puìe in capu o palaria de paie cu péna de cocosĭu si asĭa se se róge de ertare la Bethlen, éra apoi se i se traga betie pe prangu, adeca pe unu tetrapodu sau podeiu asĭediatu pe piati'a publica, alteori la vreo pórta a cetatiei, unde se aflá si càte o cotrétia sau cotigariu, in care se inchideau bietĭi ţigani, ceea ce s'a vediutu in unele cetati mai mari pàna càtra anulu 1848.

Aceeasi dieta din Fagarasiu primise si scirile cele mai fioróse despre ne mai auditele torturi si feliuri de mórte, la care erau supusi din nou protestantii din Ungari'a superióra si care a duratu càteva luni sub conducerea cumplitului tiranu generalu Caraffa. Despre acelea crudimi inse ne vomu informa la altu locu din escerptele care voru urma din càteva chronice.

§ 20. Innoirea resboiului cu turcii si ocuparea Transilvaniei. Port'a otomana nu voiá se sufere neresbunate enormele perderi incercate in totu anulu 1686; sultanulu si noulu mare vezir decisera campania noua pentru a. 1687. Era temere cà acum ostile turcesci voru strabate si in Transilvani'a. Mai faceau si moldovenii invasiuni prin muntii secuiesci. Atunci consiliulu tierei se aduna in resĭedinti'a principesei Ana la Blasĭu, unde se iau càteva mesuri de aparare, se trimitu si agenti cu daruri atàtu la comandantii turci câtu si la germani; se mai arunca si contributiuni fórte grele pe locuitori, cá si cum s'ar prepara si acésta tiéra de resboiu.

Abia se luasera acelea mesuri, pre cand ajunge si la curtea lui Apafi scirea teribila din Ungari'a, cà in batali'a din 12 Augustu dela Mohaciu, unde noulu m.-vezir Suleiman atacase pe ducele Carolu de Lotaringi'a, turcii au perdutu optu mii morti, doue mii captivi, alti atâti turci s'au innecatu in baltile blastemate de prin pregiuru, unde inainte cu 161 de ani se innecase independenti'a tierei impreuna cu nefericitulu rege; au mai peritu si alta parte din óstea turcésca pe podulu dela Esecu, care rupenduse a cadiutu cu ómeni cu totu in riulu Drav'a. Tabar'a turcésca intréga cu tóte tunurile si cu valori de cinci milióne florini au cadiutu prada invingatoriloru. Urmarea immediata a stralucitei victorii a fost de o parte, cà mai multe cetati si fortaretie dominate pàna atunci de Osmani, Esecu, Vucovár, Valpo, Pojega, Petrovaradinulu si Sirmiulu (Srem) intregu au cadiutu fàra multu versare de sange in potestatea imperialiloru, éra de alt'a, cà acelasi duce s'a decisu cá dupace va mai lua càteva mesuri noue relative la Ungari'a de sus, adeca contra lui Tökölyi si a protestantiloru, se plece cu o parte buna a óstei sale dreptu la Transilvani'a.

Ducele Carolu avuse dupa batali'a dela Mohaciu mari neplaceri cu cameradii sei generali Ludovicu de Baden si cu electorulu Bavariei, cari nu se invoisera cu planulu lui de a lasa pe turci asia batuti si luati pe fuga cum erau si a conduce armat'a in Transilvani'a. Cei doi principi aru fì voitu cá se strabata pàna departe in tierile turcesci; deci ei plecara maniosi la Vien'a, éra Carolu lasandu pedestrimea prin mai multe garnisóne apucà in Septembre calea pe la Seghedin numai cu regimentele calaretie si cu optu tunuri prin deserte, preste sate devastate cu totulu si parasite de locuitori, printre balti puturóse, din care nici vitele nu puteau bé apa, apoi prin ţinuturi selbatice crescute cu bozu, brusturi si scaieti cá paduri, pe unde numai calarimea putea sparge drumu, cá se póta inainta si ómeni pedestri. Acésta era starea in care se aflá pamentulu Ungariei in 1687 dupa domni'a turcésca de 150 de ani. Dela Seghedin óstea apucà pe Tisa in sus la Solnocu, unde trecù rîulu, de unde se indreptà spre Transilvani'a si la finea lunei ajunse la fruntarii. In 1 Octobre Carolu cu statulu seu maior se aflá in fortareti'a dela Sĭomleu (Somlyó), de unde trimise pe generalulu Houchin, si pe secretariulu seu anume Tylli (ambii francesi) la principele Apafi, care pe atunci petrecea in resiedinti'a sa dela Ernot (Radnot) la Murasiu, cá se'i faca cunoscutu, cà scopulu ducelui este, cá se liberedie acestu principatu de jugulu turcescu; deci gubernulu Mariei sale se ingrijasca de nutrementu pentru armata si de quartire pe érna, se si primésca in càteva cetati garnisóna germana.

Apafi aflase càte ceva mai de inainte despre planulu ducelui Carolu, de aceea apucase a trimite din nou deputati la Vien'a cari se mijlocésca crutiarea tierei de ocupatiune; aceia inse venira acasa cu respunsu negativu insoçitu de amerintiare, cà de nu va primi armat'a de buna voia; aceea totu va intra prin versare de sange. Atunci Apafi trimise o deputatiune rapede inainte lui Carolu la Székelyhida cu ofertu de 100 mii taleri si victualii, numai se nu intre armat'a in tiéra. Ofertele acestea au fost respinse, éra armat'a germana a intratu. In 16 Octobre ducele Carolu ajunsese la Clusĭu, unde cerù cá se i se deschida portile. Clusianii totu cu capulu mare, totu infumurati cá totdeauna, nu voira se'i deschida, pàna cand Carolu isi infipse tunurile asupra portiloru, cand apoi se deschisera curend si Carolu intrà cu statulu seu maior in cetate, éra óstea o inparti in tiéra si mai alesu in cetati si fortificatiuni. Delegatii lui Apafi anume Georgie Bánfi fiĭulu lui Dionisie celui taiatu la Betleanu, Petru Alvinczi protonotariulu si Sigism. Pernyeszi intrara in tocméla cu ducele Carolu, de o camdata insa fàra nici-unu resultatu.

§. 21. Tractatulu dela Blasiu. Intr'aceea Apafi si consiliarii sei spariati fugira dela Ernot la Sibiiu, unde se inchisera din nou, cá si cum aru voi se se apere. Dara si ducele Carolu inaintà o parte din trupele sale pàna la Blasiu, éra elu remase in castelulu dela Cetate de balta distantia cá de trei óre. Aici venira din nou delegati Bánfi, Alvinczi si sasulu Melczer. Judecandu din ţinut'a ducelui Carolu asia cum o descriu chronicarii tierei din acea epoca, acelu generalu si barbatu de statu semena cà era destulu de iritatu asupra aristocratiei transilvane. Cu tóte acestea elu isi dominase multu mani'a, nu precum au urmatu mai tardiu alti doi generali, si asĭa in 27 Octobre 1687 s'a inchĭeietu tractatulu dela Blasiu numitu si tractatulu ducelui Carolu, fórte memorabilu in istori'a tierei nóstre nu numai din punctu de vedere curatu militariu, ci si din multe altele, precum se póte convinge oricine ilu va compara cu diplom'a posterióra emanata dela imperatulu in 1691. Trecerea tierei in possesiunea Casei de Habsburg se póte dá in realitate din acea dĭ de 27 Octobre. Tocma pentru aceea inse, de si acelu tractatu se afla publicatu in limb'a originala latina inpreuna cu alte 55 de acte in colectiunea lui Carolu Szász din 1833 éra in traductiune magiara de càteva-ori, totusi ilu vomu reproduce si noi la calcàiulu cartii, cá se'lu aiba si posteritatea nóstra la indemàna.

Tractatulu se inparte in doue capete si 34 puncte. In prologu se premitte, cà dupace Ddieu ajutase cá armatele christiane confederate se castige atàtea victorii stralucite asupra Turciloru, si dupace se crede cà a venitu timpulu doritu cá popórale christiane se scape cu totulu de sub jugulu loru; deci cá scopulu salutariu se fia ajunsu cu atàtu mai siguru, se inchĭeie intre ducele Carolu in numele Maiestatii Sale de una, intre principele Mich. Apafi si staturile tierei de alta parte acésta conventiune sub urmatórele conditiuni:

Capu I. Punctu 1. Principele va ţinea inlaintrulu tierei in ernaticu una parte din armat'a imperiala si pe langa observare de disciplina militara buna, va lasa se se asiedie in cetatile si fortaretiele Sibiiu, Clusiu, Bistritia, Alba-Iulia, S.-Sebesiu, Orascia (Szászváros), Osĭorheiu, Deva, Gherla, Sĭomleu, Monastur, Teiusĭu.

2. Tiér'a va contribui pentru armata in producte 66.000 galete (cubuli) gràu si farina, 39.600 maji (cantare de 100 ℔) carne, 7.000 buti de vinu, o bute de 40 ferii (vedre) ardelene de càte optu cupe, 120 mii de galete ovesu, éra fènu 144 mii de maji si 480 mii manunchi de paie.

3. Acestea producte se voru inparti pe fiacare luna in proportiuni precalculate de càtra comissariatulu armatei. Lemne de focu, sare si lumina ostasii le voru avea comune cu locuitorii la cari voru fì asiediati.

4. Tiér'a mai numera si in bani totu pentru armata sum'a de 700.000 florini conventiune renana, care facea in bani unguresci 840 de mii florini, in sĭepte rate, care se im-

partiau pe timpulu computatu din 15 Nov. 1687 pàna in 30 Iuniu 1688.

5. Tóte acestea contributiuni au se ésa numai din Transilvani'a propria, nu si din comitatele annexate dela Ungari'a, in care erau asĭedĭate alte parti de armata.

6. Inplinindu conditiunile de mai sus, ducele inca se obliga in numele imperatului a primi si a observa cu sanctitate cele 28 de conditiuni specificate de càtra tiéra fórte amerunțitu, cu dese repetitiuni, cu care consiliarii apafiani si membrii dietei vedescu o neincredere si temere batetóre la ochi, pentrucá nu cumva se fia insĭelati si pacaliti. Asia:

1. Principele cu famili'a, cu consiliarii, cu deputatii, cu magnatii si cu tóte averile loru se póta esí din Sibiiu (unde Carolu nu voise se'i mai sufere), fàra a fi cumva opriti sau atacati.

2. In locuintiele loru din Sibiĭu se nu fia pusi soldati.

3. Libertatea celoru patru religiuni se fia asigurata in tóte intielesurile.

4. Comandantii óstei se nu se amestece in administratiune, ci se recunósca auctoritatea principelui in totu coprinsulu tierei si in tóte afacerile ei publice.

5. Toti functionarii publici sub orice numire se remàie in functiunile loru si sub nici-unu pretestu se nu fia departati; libertati, privilegii, canóne se remàie neviolate.

6. Donatiuni, colatiuni, privilegii, scutintie castigate dela principii vechi se nu fia atinse.

7. Capitulele (cu archive) se fia asecurate.

8. Veniturile domniloru si altoru locuitori se nu fia micsĭorate.

9. Se nu se ocupe averile mobiliari, cerealii si alte producte dela nimeni.

10. Nici principele nici altii se nu fia impedecati a caletori si a se muta dela unu locu in altulu.

11. Voindu principele sau altii se mérga in locuri cu garnisóne germane, se nu fia impedecati.

12. Denuntiantiloru mincinosi se nu li se dea nici-o ascultare.

13. Este curatu repetitiune din p. 9 cá se nu li se ia productele etc.

14. Totu asia: se nu li se ia carale si boii.

15. Se se dea la toti amnestia generala, se intielege la toti càti au purtatu arme contra imperatului.

16. Nici in Sibiiu nici in alte locuri se nu se puna garnisóna prea mare.

17. Comerciulu se fia liberu preste totu si nici grecii nici armenii se nu fia impedecati.

18. In locurile cu garnisóne standu pe acolo famili'a principelui, magnati si alti ómeni de frunte, se nu fia turburati intru nimicu nici dehonestati. Adeca mai totu cá la p. 11.

19. In primavar'a viitóre se ésa tóte trupele, sau daca din cause grele nu s'ar putea, se urmedie invoire noua.

20. Munitiuni de a le tierei cei imperatesci se nu ia, decàtu numai in necessitate extrema.

21. Mai totu cà 11 si cá 18, cá magnatii nu cumva se sufere ceva reu dela ostasime; se mai adaoge si despre femei, cá ostasii se nu le faca sila.

22. Locuitorii din cetati se aiba dreptu a'si pazi si ei cetatile, éra nu numai ostasii.

23. Érasi contra denuntiantiloru, cá comandantii se nu se uite in gurile loru.

24. Daca dintre omenii tĭerei aru fugi unii la germani, se nu fia primiti si viceversa.

25. Cetatile in care s'au pusu garnisóne, se fia scutite de alte greutati militare.

26. In casu de a se inchĭeié pace cu turcii, imperatulu se inplinésca cele promisse prin Gyulai.

27. Daca principele va voi se convóce diet'a, se nu fia impedecatu.

28. Aflanduse pe la cetati cerealii si alte producte adunate acolo mai de inainte pentru trebuintiele tierei, principele se invoiesce cá se fia luate pe sam'a trupeloru imperiali.

Tractatulu fu subscrisu de ducele Carolu si de cei trei delegati din partea tierei. »Actum in castris Caesareis penes Balasfalvam positis die 27 Octobr. 1687.«

Dupa atàtea traganari cu unu tractatu formalu care se asteptá se se inchĭeie intre imperatulu cá protectoru si intre principatulu Transilvaniei cá tiéra autonóma, precum si dupa atàtea victorii stralucite ale armeloru imperatesci, acelu tractatu dela Blasiu judecatu cu spiritu impartialu se póte considera cá unu bunu castigu pentru tiéra. Ducele Carolu intrase cá invingatoriu intr'o tiéra mai nicidecum armata si nespusu de reu administrata, in care principele si toti barbatii sei de statu erau desbinati intre sine, si nĭci marea massa a locuitoriloru nu avea nici-o simpathia pentru ei. Asia invingatorĭului care stá in fruntea unei armate regulate de 27 mii si mai putea se trăga la sine alte atàtea, ii stetea in voia a dicta conditiuni oricum 'iar fi placutu lui, sau a subjuga tiér'a fàra nici-o conditiune. Nu s'a facutu acésta dintru o politica prevedictóre, ceea ce s'a si adeveritu cu prisosu.

Fapt'a cu care ducele Carolu a ranitu pe principe si pe famili'a lui de mórte a fost, cà indata dupa subscrierea tractatului a trimisu pe Georgie Banfi la Sibiĭu cá se anuntie pe Apafi cà trebue se ésa de aici càtu mai curend. In 29 Oct. generalu Scherffenberg care cu unu anu mai inainte avuse atàtea certe cu gubernulu lui Apafi, a si ajunsu dela Blasiu cu o parte de trupe la portile cetatii Sibiiului, de unde provocà pe principe cá se ésa la momentu. Famili'a domnitoriului nu a fost suferita se'si termine macar prandiulu la care se aflá. Asĭa pre cand principele a esitu cu ai sei pe port'a numita a Cisnadiei cá se apuce calea càtra Fagarasĭu, trupele imperiali au si intratu pe alte porti intre sunete de tobe. Apafi si toti ai sei au esitu cu lacremile in ochi, éra consórt'a sa Ana Bornemisa plangèndu amaru s̆i bocinduse cu sughiţĭu. Nici-o mirare. Din 15 Sept. 1661 dens'a nu numai siediuse 26 de ani pe tronu alaturea cu barbatu-seu, ci dupa cum ne remase scrisu dela contimpurani, ea fiindu si dela natura fórte domnósa si multu mai iute de fire decum era barbatu-seu, inriuría desu afacerile tierei si precum s'a mai disu, prea de multeori ducea rola de ministru.

Dupa Clusĭu si Sibiĭu tóte celelalte cetati si fortaretie ale Transilvaniei s'au supusu fàra nici-o resistentia. Singuru Brasĭovulu se opuse la ocuparea germana; a si patit'o, in càtu o va tìnea minte prin tóte generatiunile. Acea catastrofa inse o vomu cunósce mai la vale. Ce era se si faca? Spiritulu militariu disparuse mai din tóta aristocrati'a mare si mica éra cu viteji'a secuiloru maltratati si ei de càtra feudalii loru se facea numai parada desiérta, precum se mai face pàna in dio'a de astadi cu laud'a de sine. In càtu pentru mássele cele mari ale poporului romanescu, apoi acesta ajunse cá si alte càteva popóra din alte tieri, la acea indolentia si stare desperata, in càtu nu'i pasá intru nimicu cà cine domnesce in tiéra; cà-ci dupa a sa convictiune oricine ar domni, turcu, tataru, germanu ori polonu, tirani'a nu putea se apese mai greu pe cerbicea lui. Numai cand i se atacá consciinti'a religiósa, elu se revoltá; mai departe isi vedea de nacazurile sale, ducea viatia retrasa; fàra lipsa mare nu'si facea tréba cu nici-unu altu poporu, cà-ci increderea lui disparuse din vécuri càtra oricare altulu.

Dupace vediù tiér'a supusa cu atàta usĭorime, Carolu o inparti in districte militari si se departà de aici lasandu in loculu seu pe doi generali de renume mare, Stahremberg si Veterani.

Dupa acestea evenimente locuitorii cei privilegiati si mai multu acea parte aloru care tragea tóte veniturile tierei si se inbuibá si tavalía intrensele, au intratu in mare grija. Tiér'a intrég a in potestatea armatei imperiale si diplom'a cu caracterulu unei legi fundamentale nicairi.

Alta grija mare veni asupra capului loru din Ungari'a. Imperatulu convocase in Octobre 1687 diet'a la Pojonu, in care se cassà acelu articlu fatalu 31 din diplom'a regelui Andreiu II, prin care aristocratiei se recunoscea dreptulu de a se scula cu arme in contra regelui in casu cand acesta ar viola vreo lege, saụ in mai multe casuri si atunci, cand aristocratiei numai i s'ar parea cà regele violédia legea. Pe langa desfiintiarea aceleia ministrii din Vien'a ajutati prea bine de mai multi magnati, episcopi si abati din Ungari'a sciura se induplece pe aceeasi dieta si la mai multe. Fiĭulu de noue ani alu imperatului Leopold fu coronatu rege alu Ungariei sub numele de Iosifu I si cu acestu actu dreptulu electorale la tronulu Ungariei incetà.

Se convocà si in Transilvani'a dieta pe 18 Nov. la Fagarasiu, inse mai multu numai cu scopu de a face repartitiune sau aruncu de contributiuni in bani, in cerealii, vinu, vite, fènu, paie pe asia numitele Porti. In acea epoca la o pórta se computau càte diece familii sau case locuite de ómeni. Sumele care se aruncau pe porti ne presenta in chronice diferentie fórte mari, dupa cum adeca se nasceau trebuintiele tierei, tributulu turcescu, neincetatele daruri la pasĭali si la alti turci mari, invasiunile trupeloru straine, la care tóte se adaogea hoti'a perceptoriloru si a executoriloru. In unele timpuri darea in bani era usióra; dela unu timpu inainte aceea crescù neincetatu, uneori cu sarituri mari. Asĭa in 1680 se aruncasera pe càte una pórta de 10 familii 36 fl., care in 1687 a crescutu la 65 fl., apoi indata in 1688 cum vediuramu, la 200, dupa aceea si la 260 fl.[1] Astadata s'au aruncatu pre càte 10 familii càte 200 florini unguresci, 35 gàlete de gràu, 2 buti de vinu, 4 vite de taiatu si 15 cara de fènu. Fórte multu chĭaru si pentru dilele nóstre, daca vomu cugeta cà nobilimea nu contribuia nimicu, decàtu numai in casuri cu totulu extraordinarie, dedeau inse poporului inprumutu oligarchii cei bogati din magazinele loru incarcate cu cantitati enorme, prin care inse nu numai propri'a iobagime, ci chiaru si sasimea cadea totu mai afundu in datorii, mai alesu cà usur'a nu era regulata prin lege si 10% era cea mai usióra si numai tardìu la desele reclamatiuni ale sasiloru se scadiuse pentru ei la 6%.

Din acestea dile datédia memorialulu »Moribunda Transilvania« compusu de Nicolae Bethlen si inaintatu pe ascunsu la generalulu Scherffenberg si prin acesta la Vien'a, cá se nu afle Mich. Teleki, care stetea pe atunci in fórte mare prepusu in ochii aristocratiei, cà s'ar fi departatu dela turci si ar fi datu màn'a cu germanii. Teleki aflà de planulu lui Bethlen si se impacà cu elu la parere; increderea inse lipsía si sórtea ambiloru barbati fu din cele mai funeste.

§ 22. Vine Carafa. Frica mare. Proiectu de alta diploma. Doue necrológe.

Cine a fost generalulu Carafa?

Imperatulu Leopold I avea nu numai generali germani, ci si multi francesi, carĭ ĭsi lasasera patri'a din vreo causa sau alta, cum si càtiva italiani, spanioli si unii unguri r.-catolici. Unulu dintre acei generali cari isĭ lasara numele teribile scrisu in istori'a Ungariei cu sange omenescu a fost si cumplitulu comite Antonie Carafa de origine din Neapole, nascutu dintr'o familia aristocratica vechia, care numerá in arborele genealogicu unu papa (Paul IV.), càtiva cardinali, cum si generali, dintre cari unulu anume Geronimo Carafa intrase mai de multu in servitiulu casei de Habsburg si a fost inaltiatu la rangu de principe alu imperiului. Mortu in 1633.

---

[1] Insemnamu cà florinulu unguresců ar corespunde astadi circa la 60 cruceri val. austriaca.

Antonie Carafa intratu in servitiulu imperatului Leopold la 1665 a participatu la bataliile dela Vien'a in 1683, la cele dela Bud'a in 1686, dupa aceea mai fàra precurmare a operatu in diverse parti ale Ungariei cu tota furi'a maniei sale in contra curutiloru lui Tökölyi, pe cari elu cá si alti càtiva cameradi de rangulu lui a crediutu cà'i va supune mai siguru prin terorismulu celu mai selbaticu, taindu si spendĭurandu totu barbati din familii de frunte. Pàna in 1688 nu numai apucase a supune tote cetatile din Ungari'a de sus, ci chĭaru si renumit'a dómna Elena Zrinyi remasa veduva dupa Franciscu Rákoczi supranumitu I, maritata apoi cu Tökölyi, indemnata de secretariulu seu Absolon a predatu si cetatea Muncaciu in manile lui Carafa in 14 Ian. 1688.

Dupa acelea resultate stralucite lui Carafa inaintatu acum la rangu de locotenent-feldmarechal i se dete ordinu dela Vien'a, cá se tréca la Transilvani'a cu scopu nu numai de a lua comand'a cum se dice in limb'a militara en chef, dara a si executa unele acte politice absolutu necessarie pentru supunerea definitiva a tierei la imperatulu Leopold I, nu mai multu cá la protector precum fusese consideratu sultanulu, ci cá la suveranu hereditariu cu dreptu derivatu din vechiulu dreptu alu corónei unguresci.

Frica si cutremuru a coprinsu pe toti locuitorii la audiulu numelui Carafa. Mai vîrtosu partisanii lui Tökölyi s'au datu afundu care pe unde au sciutu, multi din ei au trecutu si s'au pitulatu in principatele romanesci. In tóte partile se latisera faime fantastice, cà de ex. acelu generalu ar aduce cu sine unu caru incarcatu numai cu instrumente de tortura, intre altele cu asĭa numite cisme spaniole, care se tragu inferbentate in focu pe piciórele victimeloru. De áltmentrea si locuitorii Transilvaniei aveau idea de asemenea instrumente de tortura, dintre care se mai conserva si aici la Sibiiu si la Brasĭova cá suvenire ale trecutului funestu si ale barbariei infame.

Dara Carafa era unu tiranu cu multa sciintia si dotatu cu mare prudentia practica; se si póte cà instructiunile date lui din Vien'a relative la Transilvani'a au fost formulate in termini multu mai clari, decàtu au fost cele elastice care i se dedesera pentru Ungari'a de sus, cà-ci aici in Transilvani'a in locu de a se demitte la atrocitati, numai càtu isi batù jocu de aristocrati, dela cari la plecarea sa dela Desĭu càtra Clusiu nu a primitu cai la trasura, ci a comandatu la ea doisprediece boi de jugu, pre candu Apafi trimisese intru intimpinarea lui o deputatiune de trei magnati cu unu presentu sau asĭa numita discretio de doue mii de galbini.

In Februariu 1688 Carafa vení la Sibiiu si — ceea ce nu facuse nici ducele Carolu nascutu din familia suverana — a trasu dreptu in resĭedinti'a lui Apafi, ceea ce insemná, cà acelu generalu nu mai considerá pe bietulu principe decàtu cá pre oricare altu magnatu din tiéra. Aici generalulu se apucà de lucru in tóte directiunile. Secretariu luase langa sine pe acelasi faimosu Absolon adapatu in tóte apele, care fusese si in servitiulu lui Apafi, dela care trecuse la curuti, apoi se inchisese si elu in Muncaciu cu Ilén'a Zrinyi-Tökölyi, éra dupa ducerea acestei dame la Vien'a cu cei doi prunci ai sei, trecuse in servitiulu imperatului si asia se facù secretariu la Carafa.

Inainte de tóte generalulu dislocà trupele din nou asia, cá se simtia tiér'a intréga cà este ocupata; provocà apoi pe gubernulu refugiatu acum la Fagarasiu cá se dea pentru óste 30 de mii galete gràu si sumele de bani se le administre multu mai curèndu, éra daca ómenii n'au bani, aristocratii si cetatienii se'si dea argintariile cá se le prefaca in moneta, éra spre acestu scopu dete cetatiloru Seghisĭóra si Brasiovu dreptu cá se faca monetaria si se bata bani. Se convocà de urgentia pe 10 Martiu dieta la Fagarasiu mai multu numai cu scopu cá se inplinésca poruncile lui Carafa; acesta inse merse si mai departe. Elu provocà pe principele cá se'si trimita pe consiliarii sei la Sibiiu; aceia inse de frica mare ce avea traganau caletori'a dintr'o di in alta, pàna cand Carafa incepù se'i amerintie in termini brutali. In fine se decidu sermanii consiliari; Teleki pe care consciinti'a 'lu mustrase mai tare isi face testamentulu si apoi pléca cu totii intre batai de inima in 26 Aprile. Ce se védia inse, cand consiliarii in numeru de vreo 11 insi ajunsera aprópe de Sibiĭu, ei fusera intimpinati de càtra o garda calari de onóre si asia fusera condusi in cetate, unde Carafa ii invitase la prandĭu. Totu elu mai ingrijise cá totu in acea di se stea spendiuratu cine scie pentruce vina, unu bietu de ostasiu némtiu tocma de naintea ferestriloru dela casele in care era pusu in quartiru Ladislau Székely, unulu din consiliarii cei mai depravati, cunoscutu si din istori'a patimiloru mitropolitului Sava Brancoviciu.

Dupa prandiu se incepura consultarile, care inse au ţinutu fórte scurtu, pentrucà Carafa esi curend cu unu proiectu compusu de Absolon si provocà pe consiliari cá se'lu subscrie. Doi insi Niculae Bethlen si Stefanu Apor cutediara se observe, cà unu proiectu cá acela trebue se fia supusu mai antaiu la deliberatiunea dietei. Momentulu era supremu. Carafa le lasà timpu de meditatu numai pàna a dou'a di, dara le dete se pricépa, cà nu'i va lasa din Sibiĭu pàna ce nu voru subscrie si cà chĭaru pe principe ilu va ridica si aduce din Fagarasiu. Toti chronicarii aceloru timpuri credu cà Teleki a fost intielesu pe sub màna cu Carafa. Dupa alta amànare de càteva dile in 9 Maiu 1688 consiliarii fàra a mai ajunge in stare de a intreba diet'a, subscrisera in fine cu totii acelu proiectu de supunere deplina in numele tierei intregi. Ce e dreptu, diet'a dedese consiliariloru plenipotentia in scrisu, cá se póta tracta cu desu numitulu generalu si declarase cà tractatulu pe care'lu voru subscrie va fi primitu si de càtra dens'a.

Prin acelu actu publicu consiliarii delegati declara serbatoresce, cà Transilvani'a trece érasi la regele Ungariei, dela care a fost desbinata prin sórtea vitrega si prin ambitiós'a cutediare a unoru ómeni, éra protectiunea Turciei o abjura si precurma orice comunicatiune cu Pórt'a otomana.[1])

Pe tractatulu subscrisu consiliarii au depusu juramentu; indata apoi Carafa ilu trimise la Fagarasiu cá se jure pe elu si Apafi. Au juratu si principele, si diet'a. Lui Teleki i s'a trimisu dela curte unu aparatu de argintaria in valóre de 12 mii florini cu biletulu imperatului care ţinea si cuvintele: »Niciodata nu voiu uita immensele tale merite.«

---

[1]) Vedi actulu latinescu intregu la Szász Sylloge tractatuum VIII pag. 40—45.

Dupa acestea Carafa lasà lui Veterani comand'a in Transilvani'a, éra elu plecà cu 500 de cara incarcate la Banatu, unde resboiulu curgea si in acelu anu cu turbare si in trecere luà Lipova dela turci. Tractatulu subscrisu era inaintatu la Vien'a, unde gubernulu lui Apafi ţinea acum agenti stabili, de si fàra nici-unu folosu. Dupa tractatu s'au trimisu alti si alti deputati, dupa care le veni o resolutiune din 17 Iuniu in acelu intielesu, cà tiér'a se aiba patientia pàna la terminarea resboiului si se nu insiste pentru diplom'a promisa, cà nu acum era timpulu de a compune unu actu de importantia vitala pentru o tiéra, cand grijile resboiului absorbu tóta atentiunea barbatiloru de statu.

Aici este loculu a insemna din istori'a monarchiei, cà campaniile Austriei din anii 1688 et 1689 au fost din cele mai gloriόse si mai fericite. Alb'a regala (Székesfejérvár cetate renumita), de unde turcii crediusera cà voru mai ajunge odata cá se recastige Buda si tóta Ungari'a, totodata cetatile Sighet, Canija si tóte districtele dincolo de Dunare, éra din partea de càtra Transilvani'a Banatulu cu Lipova, cu Lugosiu si Caransebesiu au cadiutu in potestatea imperialiloru, dupa care victorii consiliulu bellicu din Vien'a decisese, cá teatrulu resboiului se fia stramutatu in tieriele turcesci de preste Dunare. In Septembre 1688 s'a luatu si Belgradulu Serbiei dupa càteva batalii si asalturi din cele mai furióse, in care generalulu Scherffenberg cunoscutu din Transilvani'a, cu càtiva coloneli si maiori au remasu morti, éra Eugenu de Savoia pe atunci tineru colonelu, fu greu ranitu. Dupa Belgrad au cadiutu multime de alte locuri fortificate, mai alesu dupace se luase comand'a dela lenesiulu Maximilianu de Bavari'a si s'a datu lui Ludovicu ducelui de Baden, care dupa o victoria stralucita dela Brod la riulu Sava strabatuse pàna departe in tierile turcesci.

Intre acestea in 8 Augustu 1688 móre principes'a Ana, mai multu de suparare si durere sufletésca. De atunci barbatu-seu cade in melancolia grea si dà semne cà i s'a urîtu de viatia. Grij'a barbatiloru de statu crescea neincetatu, cà-ci pàna mai traiá betranulu Apafi, totu mai remase tierei o umbra de independentia, éra murindu elu cine va mai respecta pe tinerulu Apafi, care de si alesu cá pruncu de cinci ani, mai tardiu intaritu de Sultanulu, nu era inse confirmatu de Leopold, preste acésta fiindu elu nascutu in 13 Oct. 1676, inca nu era nici de 12 ani, pre cand legea statului cerea cá se fia de 20 de ani spre a puté ocupa tronulu.

Betranulu Apafi a mai traitu numai pàna in 15 Aprile 1690, dupace ajunsese cá se nu mai cutedie nici a manca de frica cá se nu'i dea cineva veninu.

Despre mórtea lui Apafi si despre tóte evenimentele si resturnaturile càte au urmatu dupa aceea preste acésta tiéra credemu cà vomu face lectoriloru unu servitiu multu mai bunu, daca vomu lasa, cá decursulu evenimenteloru pe vreo 21 de ani inainte se'lu afle chiaru din pén'a unoru chronicari contimpurani, cari toti s'au aflatu ei insii in actiune si nu au fost numai simplii spectatori. In multe casuri aceleasi evenimente le descriu si unii si altii, mai totu intr'o forma, prin urmare vomu intimpina si repetitiuni; credemu inse cà acestea voru folosi lectoriloru de nationalitatea nóstra, a caroru sórte mai este înca si in epoc'a de fatĭa, cá ceea ce altora le este permisu a susţiné si afirma prin unu simplu martoru, dela noi se se céra càte trei patru si inca mai multu straini decàtu romani, pentru-cá se punemu adeverulu istoricu in evidentia. Pentru noi inse este lucru de mare inportantia a invedera de ajunsu starea tierei, prin urmare si a poporului nostru in anii in cari ea a venitu sub domni'a casei de Habsburg. Numai asia vomu vení in positiune de a cunósce, pàna la ce gradu amu esitu din infricosiat'a stare de barbaria in care ne aflaseramu cufundati inainte cu doue sute ani, precum si prin ce mijlóce de compatimitu amu pututu ajunge chĭaru si numai la gradulu de cultura si civilisatiune pe care ne aflamu in epoc'a de fatĭa.

Dupace vomu asculta pe chronicarii politici si militari, vomu consulta si pe unii bisericesci, pentrucá se ne putemu da sama de viati'a religiósa a natiunei nóstre dintr'unu periodu, in care fanatismulu religiosu ceruse dela càteva popóra europene hecatombe cu miile de mii.

§ 23. Proiectulu generalului Antonie Carafa substernutu imperatului Leopold I in a. 1690 des-

pre modulu cum s'ar putea supune Transilvani'a. Dela anulu 1526 in care independenti'a Ungariei se innecase in baltile dela Mohaciu pàna la 1686 in care anu trupele austriace au strabatutu pàna la Sibiiu, éra din 1687 inainte nici cà au mai esitu din Transilvani'a, trecusera 160 de ani, in care periodu acésta tiéra desbinata de càtra corón'a Ungariei a remasu totodata si nesupusa la Cas'a Habsburg, care ţinea dreptu la acea corón'a; prin urmare si la tóte tierile care se alaturasera la Ungari'a sub diverse titule. Precum s'a mai disu, niciodata Cas'a domnitóre nu'si luase ochii dela Transilvani'a. Pre càtu au domnitu turcii in Ungari'a, tóte incercarile Vienei de a infige piciorulu in Transilvani'a remasesera deserte. Numai dupa reluarea capitalei Buda si a partiei celei mai mari din Ungari'a s'a crediutu, cà acum si posessiunea Transilvaniei va fi asecurata. Greutatile inse mai erau numeróse si mari; se cautau mijlóce eficace spre ale delatura.

In acelea dile se aflara doi barbati, unu magnatu ardeleanu, adeca cancelariulu Nicolae Bethlen si unu generalu italianu in servitiu austriacu, adeca comitele Ant. Carafa, cari au compusu càte unu proiectu, dupa care credea fiacare cà acésta tiéra ar putea fi paciuita si fericita. Resplat'a lui Bethlen pentru neferícitulu seu proiectu a fost captivitate de càtiva ani si apoi internare la Vien'a, unde a si muritu. Satisfactiunea lui Carafa din contra fu, cá din lungulu seu proiectu care sémena cu unu labirintu, o parte mare a fost adoptata de càtra cabinetulu din Vien'a si dupa impregiurari, mai curend sau mai tardiu in adeveru aplicata la reorganisarea si gubernarea acestei tieri, póte si pàna in dio'a de astadi. In totu casulu, acelu proiectu intocmitu cu multa cunoscintia de ómeni dupa regulele lui Machiavelli, merita cá se'lu cunóscemu si noi celu puçinu in essenti'a sa scósa din originalulu nemtiescu amestecatu cu latinesce.[1]) Numai asia vomu fi in stare de a ne orienta si noi cá poporu romanu intru cunóscerea si apretiarea lungei caletorii pe care o facura generatiunile in cursulu acestoru doue sute de ani din urma.

---

[1]) Dupa M. Fay Codex privilegiorum M. Tom. VII reprodusu de Andr. Schaeser in Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde, neue Folge I. Bd.: II. Heft dela pag. 162—188.

Generalulu Carafa dupa o precuventare de prea puçinu interesu isĭ pune in proiectulu seu sĭepte intrebari, pe care le crede elu principali si anume:

I. Cum se fia tractata Transilvani'a din punctu de vedere militariu.

II. Cum se fia dislocate aici trupele cu scopu de a preveni certele nationali atàtu de periculóse.

III. Cum se fia cautate si folosite cu economia mijlócele din tiéra la purtarea resboiului.

IV. De unde se se inplinésca lipsele pre càtu acelea nu se ajungu de aici.

V. Nu cumva s'ar putea inplini prin economia militara, prin disciplina si pastrare.

VI. Este óre cu putintia a purta resboiu in tóte partile Transilvaniei, si in care parte se póta fì acela ofensivu.

VII. Daca cumva preste asteptare Transilvani'a érasĭ s'ar perde si vrasmasĭulu[1]) s'ar infige éra acolo, cum s'ar putea apara Ungari'a si celelalte tieri hereditarie de invasiune noua si de rebelliune.

La primele doue puncte Carafa róga pe imperatulu, cá supremului comandante ducelui Ludovicu de Baden se'i dea mai multe mijlóce la màna, cá se póta nimici pe Tökölyi, éra daca totusi ar fi invinsu, retragerea sa se fia numai in vecin'a Valachia si Transilvani'a niciodata se nu o pérda din ochi si sau cu armele, sau prin negotiatiuni diplomatice se intre éra in trens'a. Voindu apoi a'si realisa planulu de a o supune pe acésta definitivu, are se'si insemne inainte de tóte trei lucruri: 1. Cà Transilvani'a sau nici-decum sau fórte cu greu póte se sufere domni'a germaniloru; 2. Ea nimicu nu iubesce asia cá libertatea sa, pe care inse Tökölyi o promitte neincetatu; 3. Libertatea religiunei o apara cá si lumin'a ochiloru sei si se teme fórte, cà aceea prin domni'a Maiestatiei Sale va fi violata. Acésta frica o pórta si natiunea sasasca.

Cele dóue puncte de antai sunt a se intielege despre unguri (mai exactu numai despre aristocrati), éra sasii nu aru avea se pérda prea multu din puçin'a loru libertate.[2])

---

[1]) Tökölyi cu partid'a turceasca.

[2]) Despre poporulu romanescu nici-unu cuventu. Dara abia trecura alti diece ani, pre cand fura si ei scosi pe scena in modu sgomotosu.

Mai departe nu se póte nega, cà de cand trupele Mai. Sale au ocupatu principatulu acesta, sarcine fórte grele au cadiutu pe elu in contributiuni si prestatiuni in sume atàtu de mari, precum nici Pórt'a otomana nu le-a cerutu vreodata. Acestea greutati estraordinarie irita pe locuitori si'i facu se dorésca schimbari; malcontentii din Ungari' asufla in spuḑia, cá foculu se dea in flacari. Remane inse adeveru neindoiosu, cà Ungari'a nu póte fi subjugata fàra Transilvani'a. Deci pericolulu este invederatu. Spre a'lu abate pe acesta se se ia unele mesuri interimali si adeca:

1. Se se ia contributiuni multu mai puçine dela locuitori, atàtu din causa cà Tökölyi le promitte scutire dela tóte, càtu si pentrucà locuitorii storsi, saraciti isi parasescu satele si agricultur'a, fugu si iau lumea in capu, éra scumpetea cresce. Si totusi

2. In Transilvani'a trebue se se ţina unu corpu numerosu de ostasime, atàtu pentru linistea interna càtu si in contra navaliriloru din afara; nicidecum se nu se pérda din vedere, cà Tökölyi stà totdeauna gata se intre si cà tatarii provocati de elu var'a érn'a stau se faca pradi in acésta tiéra. De aceea

3. Se nu se mai pérda timpu, ci fàra a mai ingreuna pe Transilvani'a, se se trimita bani si producte de ajunsu, pentru cá trupele se nu sufere nici-o lipsa mai alesu preste érna.

4. Ernarea armatei preste totu se fia regulata asia, in càtu pre langa corpulu stabilu din Transilvani'a se fia asiediatu altulu pe aprópe in Ungari'a superióra sub unu generalu comandante, care se póta sarì oricand in ajutoriu pentru apararea si conservarea Transilvaniei.

Acestea mesuri aratate pàna aici ar fi a se lua pentru momentu, in modu provisoriu.

In càtu pentru viitoriu Carafa luase in de aprópe consideratiune atàtu partea politica càtu si pe cea militara.

Relative la partea politica generalulu pune o cestiune alternativa de cea mai mare inportantia asia: Se lase imperatulu Leopold acésta tiéra totu in starea ei de pàna acum, cá se fia gubernata prin unu principe sub protectiunea sa, sau mai bine Maiestatea Sa se o ia deadreptulu in dominatiunea sa cá suveranu.

Daca principatulu ar remanea asia cum a fost, atunci acela s'ar guberna elu insusi cu principele seu si cu legile sale; in acestu casu inse aru cumpani consideratiunile militari cu atàtu mai greu, cu càtu cà Transilvani'a este situata in vecinatea tieriloru hereditarie dominate de càtra Mai. Sa, prin urmare din punctu-de vedere alu securitatii imperatulu trebue se o aiba in potestatea sa, adeca daca'i lasa autonomi'a politica, se o tie înca militaresce ocupata. In acestu casu

1. Cetatile si fortaretiele bine intarite se fia ocupate numai de garnisóne germane, toti generalii, oficiarii si toti alti functionari militari se fia germani. Tóte acestea ceru spese mari. Deci

2. Tiér'a fiind aparata in modulu acesta, drepturile, scutintiele, privilegiile se'i fia respectate, pentru acésta inse ea se pórte din veniturile sale spesele inpreunate cu intreţinerea trupeloru, prin urmare tierei se i se inpuie unu tributu care se acopere tote trebuintiele garnisóneloru asia, in càtu erariulu (tesaurulu) imperatescu se nu fia ingreunatu cu nimicu in acésta tiéra.

Carafa inse afla, cà modulu acesta specificatu mai in sus de a ţiné Transilvani'a in supunere nu este bunu; deci elu propune si recomanda pe celelaltu, adeca de a da la o parte pe principele alesu de càtra tiéra, a se declara insusi imperatulu de domnu alu ei si a introduce in trensa domnia personala, adeca absolutismulu. Pentrucà

1. Remane principiu nestramutatu, cà celu care vrea se domnésca in Ungari'a, trebue se se asigure din partea Transilvaniei asia, in càtu se fia scutita de orice pericolu din afara. Unu principe inse care domnesce numai in Transilvani'a, nu are nici auctoritatea nici puterea de a dispune si a face aceea ce voiesce elu, prin urmare nici nu se póte apara in contra celui mai tare. Deci

2. Neputenduse principele si tiér'a singura a se apara si a'si asigura independenti'a sa fàra ajutoriu, imperatulu cá protectoru ori cá confederatu totu ar fi necessitatu se o apere cu armele, adeca se ţina in trens'a trupe de ale sale.

3. Asĭa dara este multu mai folositoriu a nu protege acestu principatu si pe principe, ci imperatulu se supuna tiér'a immediatu, se o guberne singuru si precum este domnu preste armata, intocma se fia domnu si preste tiéra.

Pentrucá imperatulu se'si ajunga scopulu acesta, se cere neaparatu unu metodu precugetatu fórte intieleptiesce, agerimea mintii, unu tactu si deprindere practica singulara. Acestea insusiri se ceru in mesura cu atàtu mai mare, cu càtu locuitorii unei tieri nededati cu domnia personala absoluta se bucura de mai multe libertati, prerogative, privilegii si folóse in tiéra, precum este si in Transilvani'a la class'a aristocratiloru, la a secuiloru privilegiati si la a sasiloru; cà-ci toti acestia sunt fórte aplecati a se revolta, daca li se calca privilegiile.

Se sciá inse cum stà lucrulu cu libertatile si privilegiile in Transilvani'a, éra Carafa le calificase in trei puncte asĭa:

1. Libertatea si scutintiele le-au avutu totdeauna sub principii loru, inse cine? Numai càtiva magnati ai tierei si familiile loru le usurpau pe tóte. Pentru sasi ei n'au facutu nimicu. Secuiloru si nobilimei de mijlocu le lasara numai numele libertatii, ceea ce recunósce si Nic. Bethlen pe deplinu in memorialulu seu titulatu Moribunda Transilvania.

2. Domnii magnati au urmatu acésta practica: Mai antaiu s'au silitu a se inavuti, prin totu feliulu de mijlóce nedrepte. Odata bogati fiind, au cercatu tóte cá se ajunga la functiuni inalte. Dupace ajungu consiliari intimi, lucra asĭa, incàtu principii se nu se póta lipsi de ei; dupa aceea le inspira si frica. In classele nobililoru ei isi cautau clienti, pe cari ii faceau asia numiti regalisti, adeca, membrii ai dietei, nu alesi, ci denunumĭti. Avendu magnatii pentru ei voturile regalistiloru sigure in dieta, nu avea se le mai pese de nimicu, fabric'a de legi le stetea la dispositiune, si magnatii o numira acésta »libertate«. De aci incolo

3. Magnatii cu rivalii loru se iau de capu, éra certele loru aducu preste tiéra cele mai mari desastre. Pre cand se afla la putere cutare factiune de magnati, acésta face tote relele la clientii celorlalti, pe cari se incérca a'i spolia de averile loru. Pe nobilii din class'a mijlocía iĭ considera cá pe sĭerbi ai loru, iĭ punu ce·e dreptu, la mesele loru, si le spunu complimente, dara'i ţinu scurtu in frène. Ce mai vorba multa: Fiacare magnatu este domnu absolutu cá si unu principe asĭa, in càtu acésta tiéra mai de multeori are numai cu numele càte unu singuru principe, cà-ci in realitate ei sunt

càte 4, chĭaru si càte optu principi, fàra cá se aiba si titlu de principe. (Adeveru curatu).

Acestea impregiurari Carafa le ţine a fi cu atàtu mai periculóse, cu càtu acésta tiéra este invecinata cu altele. Acei locuitori ai sei cari se bucura de libertati, sunt ómeni rei din natur'a loru; ei niciodata nu sufere vreo domnia mai indelungata, decàtu numai pàna cand se simtu neputincĭosi. Scurtu, acesta este unu corpu supusu turburariloru din laîntru si niciodata nu este scutitu de bólele rebelliunei, ceea ce se póte proba de ajunsu cu tóta istori'a tierei acesteia.[1]) Totu din istori'a tierei se póte vedé, cà incependu dela Ioanu Zapolya (1526—1540) si dela fiĭulu seu, de acolo la principii din famili'a Bathori, la Bocskai, Bethlen, Rákoczi I et II, Barcsai si pàna la celu de acum Apafi, toti si in tóte timpurile au fost vrasmasi ai Casei de Austri'a, au lucratu in contra ei atàtu prin machinatiuni secrete càtu si prin resboie purtate pe fatia. Ceea ce afirma generalulu Carafa acilea, probédia si cu exemple istorice de multu adeverite, care dela reformatiune incóce pe langa stravechĭ'a ura nationala dintre unguri si germani se mai inasprise fórte multu prin ura confessionala dintre catolici si calvini.

Dupa acestea generalulu descrie in sĭese puncte marea inportantia a principatului Transilvaniei, precum dóra nici locuitorii sei nu o au cunoscutu niciodata, cum si situatiunea ei fórte periculósa, precum era pe atunci intre Ungari'a, intre Poloni'a, care înca voiá se o aiba, cum si intre Turci'a cu Tartari'a. Din tóte acestea elu apoi deduce, cà imperatulu Leopold I cá domnitoriu absolutu trebue se ia Transilvani'a immediatu in potestatea si domni'a sa absoluta, prin ajutoriulu unei sciintie de statu, care se fia adeveratu capu de opera (ein Meisterstück der subtilsten Staatskunst), prin urmare se apuce o cale ce se póte denota prin doue cuvinte latinesci: Timor et Amor. Si adeca

---

[1]) Icón'a ce presenta Caraffa la loculu acesta despre Transilvani'a era genuina nu numai inainte cu 200 de ani, ci si multu mai tardíu. Se fimu inse drepti càtra tota lumea. Ómeni rei si barbari au fostu aristocratii Transilvaniei, in acelu vécu, inse n'au fost nici cu una linia mai buni aristocratii Ungariei, ai Poloniei, ai principateloru romane, ai Germaniei etc.

1. Temere, frica se li se inspire prin arme.

2. Amóre, iubire se li se arate prin clementia, bunavointia, care imperatului iĭ este innascuta. Deci

3. Religiunea evangelica luterana a Sasiloru nu cumva se o atinga si nici macar se li se dea ocasiune de a prepune ceva. Dupa Carafa sasii facu puterea Transilvaniei, prin urmare se fia crutiati in totu modulu. Ei sunt si asia fórte spariati prin gónele pornite asupra religiunei loru in Ungari'a; ei preste totu sunt fórte prepuitori (argwöhnisch), anume in punctulu religiosu nu dau la nimeni crediementu, nici dupa una miie de juramente.

4. La ungurii din Transilvani'a religiunea loru este totodata unu pretextu, o masca pentru alte scopuri ale loru. Ce e dreptu, plebea, multimea ţine la religiunea sa din convictiune, cà aceea si nu alt'a inpreuna pe omu cu Ddieu. Nu este totu asia de mare zelulu religiosu la magnati si la ceealta aristocratia heretica; acésta scie prea bine, cà o parte considerabila din mosiile si realitatile pe care le au astadi nobilii au fost proprietate a bisericei catolice, averi ale episcopiei, capituleloru, monastiriloru si altoru institute catolice, prin urmare, cà daca s'ar estermina eresurile calviniloru, arianiloru, luteraniloru, atunci aristocratii ar trebui se pérda tóte acelea averi usurpate. Asĭa parerea lui Carafa este, cá deocamdata, acuma la inceputu hereticii din Transilvani'a se nu fia spariati cu propagand'a catolica, cá se nu'i aduca in furia desperata atacandu nu numai corpurile, ci si sufletele loru; religiunea se nu li se atinga, ci in acestu punctu se astepte dela timpu (temporisirt werden muss).

Mai in scurtu, pàna cand nu va fi asecurata domni'a, se fia delaturata ori ce actiune, care ar fi de natura a recí inimele locuitoriloru. Mai vîrtosu se fia ţinute in strictu secretu scopurile pe care le va fi avendu cabinetulu imperialu in privinti'a ocuparii si administrarii fiscalitatiloru, sub care generalulu intielege tóte izvórale de venituri ale statului, dominii, diecĭueli, monopolulu sarei, mine de auru, argintu si argintu viu, vamile, monetarii, contributiuni directe s. a. Aici generalulu recomanda càteva mesuri fórte ingeniόse, la care altii le-ar dice si diabolice, intre care este si aceea, cá se castige pre magnati si pe toti aristocratii mai rei de gura prin coruptiune asia, cà chĭaru din averile principatului se le faca presente si donatiuni. Totu asia se urmedie si cu sasii, cari dupa Carafa »sunt nervulu si decórea Transilvanei intregi«; pe familiile loru patriciane in frunte cu judetiulu reg. din Sibiiu Curtea imp. se le aiba in favóre singulara. Si fiindcà sasii se simtu fórte asupriti de càtra aristocratii unguri, Curtea se dea nutrementu urei dintre acestea doue partide nationali conformu cunoscutei regule: Divide et impera. Este adeca sciutu, cà in Transilvani'a potestatea statului o are aristocrati'a ungurésca, éra sasii au sciutu totdeauna se castige avutii mari, prin care au desteptatu pism'a si rapacitatea aristocratiloru. Deci sasii unde numai se póte, se fia aparati de rapacitatea aristocratica, inse cu multa prudentia, cá se nu se pricépa tendenti'a. Generalulu comandante care va fi totodata plenipotentiariu alu imperatului in tiéra, se se pricépa fórte bine a juca rola cu doue fetie, se lucre cu blandetie, cu sange rece, cá si cum elu nu ar fi de locu in causa cand are se apere pe sasi, apoi numai vediendu cà aristocratii nu voru se pricépa, atunci se se prefaca maniosu, si pàna la unu gradu órecare chiaru infuriatu.

Comandantele plenipotentu niciodata se nu'si ésa din rola, se nu se dea pe fatia cà in realitate elu domnesce in tiéra; dara se cerce a semena discordia si ura intre consiliarii gubernului, apoi se astepte cá se'lu róge chiaru ei, cá se ia asupra sa missiunea de arbitru si se decida.

In casu de mórte a vreunui consiliariu comandantele se nu astepte cá vacanti'a se se inplinésca prin vreo alegere, ci se candidedie elu si se inaintedie pe candidati dreptu la imperatulu spre denumire, pentrucá urmatorii consiliari se devina simple creature ale monarchului.

Acestu modu alu domniei nici-decum se nu se dea pe fatia inainte de impacarea definitiva a Orientului. Dupa aceea domni'a absolutistica póte se ésa la lumina marturisita pe atàta pre càtu voru permitte interessele statului. Adeca absolutismulu se mai respecte si dupa aceea legile, datinele si privilegiile tierei, din causa cà ar fi fórte reu si chiaru preste putintia, a desfiintia legile vechi si a supune Transilvani'a la legi noue, a smulge gubernarea tierei cu totulu din manile ardeleniloru si a o da in manile germaniloru.

Cumpanindu tóte acestea bine, Caraffa indémna pe imperatulu cá se nu asculte pe delegatii ardeleni cari tocma se aflau din nou in Vien'a la 1690 si nu cumva se confirme la tronu precum ceru ei, pe tinerulu Mich. Apafi II, carele era înca numai de 14 ani; se'i amàne cu vorb'a, cà baiatulu are se fia dupa lege maiorenu cu 20 de ani cá se póta ocupa tronulu, cà inse si pàna atunci se aiba votu in consiliulu gubernului. Intr'aceea se se ia tóte mesurile cu modu finu si pre nesimtite, cá dominatul̄u absolutu alu imperatului se prinda radecini totu mai afunde.

In totu timpulu acesta alu provisoriului mesurile militari se fia luate cu mare grija, in tiéra se fia trupe de ajunsu; cetatile si fortaretiele ruinate se fia reparate; tiér'a se fia bine aparata de càtra tatari, cari cérca necurmatu a strabate prin Moldov'a in Transilvani'a, facu predi mari si ar voí se o ia pe sam'a loru. Mai vîrtosu cetatile sasesci se fia bine intarite si sasii crutiati cu quartirele; spre acestu scopu se se faca citadele (astadi le-amu dice casarme), unde se fia asĭediate trupele. Spesele fortaretieloru se se acopere din veniturile camerali ale lui Apafi. Locurile fortificate care trebue ţinute in stare buna, ar fi in Transilvani'a: Brasĭovu, Fagarasiu, Gurghíu, Deva, Gherla, éra in partile Ungariei Cetatea-de pétra si Hust. Brasĭovulu este situatu fórte reu, strimtoratu intre munti, incàtu de pre aceia se'i poti omorî garnisón'a din cetate cu petrii; dupace inse este la fruntaria, trebue se fia aparata acea cetate atàtu de vrasmasii secuí, càtu si de càtra Valachi'a contra lui Tökölyi si contra turciloru, de aceea la Brasiovu se se zidésca pe unu munte o citadela tare, de unde se poti apara bine cetatea.

Sibiĭulu este metropolea tĭerei si scaunulu Sasiloru, localitate fórte intinsa, inpregĭurata cu lacuri. Fortificarea ei in o circumferentia asĭa de mare ar costa sume enorme. Se i se adaoge numai una citadela la o parte a localitatii (adeca tocma precum este astadi fórte respectabil'a casarma de artileria, care costase càteva milióne, cand se facù sub absolutismulu dintre 1850—60).

Clusiulu situatu totu intre dealuri nu merita se fia fortificatu. La Bistritia se se faca o citadela. Alte localitati ale tierii nu merita nici-o fortificare, cà-ci tóte se potu lua usĭoru.

De ací inainte Caraffa continuand se arata fórte ingrijatu cu privire la spesele resboiului, se folosesce inse de ocasiune, cá se descopere o multime de abusuri si hotii care se comiteau in armat'a imperiala inainte cu doue sute de ani, hotii usitate pe atunci in tóte armatele europene, care inse este bine cá se le cunóscemu si noi stranepotii celora, cu atàtu mai virtosu, cu càtu vedemu cà generalulu Caraffa numesce nelegĭuirile din armata o adeverata spurcatiune, care trebue exterminata cu feru si focu. Elu specifica relele de care sufere armat'a in cinci puncte principali. Regimentele pedestre sunt de càte 2100, inse cele din Ungari'a numai de càte 1500 de ómeni; cele calari ar trebui se fia de càte 2210 ómeni, dara nu sunt. Oficiari mai alesu in staturile maiore prea multi. Cele mai multe regimente sunt numai pe chartia complete, totusi colonelii primescu sumele pentru numerulu intregu. Companiile de voluntari costa fórte multu si nu sunt bune de nimicu; in campania facu ce le place, sunt ostasi numai cu numele. Numerulu excessivu de generali mari si mai mici se fia micsĭoratu. In specialu se intempla si alte neregularitati. Regimentele daca invingu, alérga prea departe in góna si apoi la intorcere au perderi mai grele decàtu avusera in batalii. Dupa operatiunile armatei quartirele de ernaticu se alegu prea afundu in tiéra. Recrutarile se facu prea peste mesura incetu si totusi acelea costa multe milióne. Multime de soldati morti figurédia in liste cá vii si erariulu platesce pentru ei.

Din disciplin'a armatei abia au mai remasu unele ruine. Juramentele se calca. Inpertinenti'a, disordinea, hotiile, insĭelatiunile, blasfemiile asupra lui Ddieu si a Maiestatii, defraudarea erariului la soldatii gregari sunt de tóte dilele.

Colonelii comandanti tractédia regimentele cá suverani, ataca banii regimenteloru, se afla inse advocati si patroni cari sciu se'i apere; in urma se dice cà ce, colonelulu a remasu regimentului datoriu cu 1000 fl. si atàta totu. Marsĭurile se facu nespusu de incetu si cu incungiuru mare in càte 2 — 3 — 4 luni. Alti coloneli isi vendu rangulu cu sume mari, care apoi se numescu discretiune (presentu, daru). Daca unu colonelu e datoriu la regimentu si móre, atunci este vai de ostasi, ei moru de fóme si de bóle, sau daca nu voru se péra, companii intregi pléca la pradi, la furate si rapite, éra locuitorii sunt ruinati. Atunci purtarea resboiului e degradata la lotria publica (latrocinium publicum).

Chiaru si generalii comandanti ai armateloru sunt risipitori, coruptibili, cà iau »discretiuni« dela magnati cá se nu tréca cu trupele prin teritoriulu loru, sunt si mari despoti. Generalii si comissarii de resboiu defraudédia milióne. Ei jóca unii pe mànile altora si fura infricosiatu. Maiest. Sa ar trebui se'i pedepsésca pentru acelea crime infame multu mai aspru decàtu se intempla.

De aici inainte totu ce mai recomanda Caraffa imperatului pàna la finea proiectului este mai multu numai amplificatiunea celoru dise mai in sus.

A fost strictu secretu acestu memorialu si a remasu totu ascunsu in o serie lunga de ani. De nu s'ar fi intemplatu asia, abia se póte crede cà ar fi cutediatu chiaru si unu Caraffa se arunce in capetele coloneliloru si ale generaliloru atàtea infamii, cu de care a inferatu si pe magnatii Transilvaniei. Se scie inse din istori'a Austriei, cà in acelu vécu nici ministrii lui Leopold nu au fost mai necorruptibili decàtu acei generali si acei coloneli.

§ 24. Discordi'a Sasiloru cu Aristocrati'a sub Apafi si sub Leopold I. Poporulu sasescu venitu la Transilvani'a in epoce diferite a representatu aici vécuri intregi prin o parte mare a sa pe asĭa numitulu alu treilea statu, sau adeca pe burgesime, orasienime, sau si mai la intielesu, pe class'a industriariloru si a comerciantiloru. Dara precum in Germani'a, asia si in Transilvani'a burgesimea era prea de multeori asuprita de càtra aristocrati'a feudala unita cu episcopatulu si cu calugarimea pàna dupa reformatiune. Intr'aceea sasii din Transilvani'a aflasera cu cale a se confedera inca din a. 1437 cu aristocrati'a feudala si cu cea resarita din secuime in contra poporului romanescu si acelui ungurescu cultivatoru de pamentu, pre care apoi dupa càteva batalii crunte insoçite de mari atrocitati l'au si subjugatu. Acea federatiune cunoscuta in legi si in istoria sub titlu de Unio trium nationum s'a innoitu mai de multeori cu juramente solemne. Cu tóte juramentele inse sasii au platitu acea uniune sau mai bine acea eróre a loru politica mai de multeori fórte scumpu, éra daca tiér'a nu venia sub domni'a casei de Habsburg, ei ar fi platit'o cu viati'a loru nationala.

Pe la 1680—90 sasimea ajunsese fórte reu. Familiile patriciane se mai ţineau pe de asupra valuriloru, massele poporului inse erau aprópe iobagite, nu prin lege, ci de facto, prin tirania brutala. Càteva sate inse cadiusera in sĭerbitute si prin lege.

Dupace sasii apucasera a se ingradi contra asalturiloru aristocratiei feudale inca si prin confessiunea loru luterana, ur'a dintre cele doue elemente in tóta privinti'a heterogene s'a si mai incordatu. Ferbintile certe din diete, alergarile, recursele si denuntiarile reciproce la Apafi si la Vien'a ne intempina la totu pasulu in epoc'a de care ne ocupamu.

Dara se trecemu la fapte.

Trei partide sfasiĭau tiér'a in acestea timpuri. Partid'a calvina cea mai numerósa si mai tare compusa din elemente aprópe curatu magĭare de confessiunea calvina si de cea ariana, tindea ca se domnésca intru tóte densa si confessiunea sa religiósa, precum domnise si pàna atunci; ea era representata prin Apafi pàna la mórtea lui si prin cei mai mùlti magnati ai tierei. Acestia voiau se scape tiér'a de barbari'a turcésca, inse numai sub conditiune, cá se remàie independenta si mai multu decàtu a fost ea sub influinti'a turcésca, éra imperatulu christianu se figuredie numai cà protectoru, adeca care se apere tiér'a de invasiuni turcesci si tataresci cu armele si cu diplomati'a sa, inse fàra nici-o recompensa din partea Transilvaniei, sau celu multu pe langa càte o discretiune sau presente, care se faceau la ministrii si la generali.

Partid'a catolica era condusa de fratii Ioanu si Stefanu Haller, germani de origine, acum inse magĭarisati cu totulu, apoi de bogatulu si trufasiulu Stefanu Apor descendente dintru o familia stravechia secuiésca si Michail Mikes totu aristocratu secuiu. Ceilalti aristocrati catolici, dintre cari càtiva de origine romana, cá si alti càtiva dintre calvini, ascultau de conducatorii loru. Partid'a catolica amarîta fórte din caus'a deseloru calcari de legi si a batjocuriloru facute religiunei loru, tindea nu numai la supunere de a dreptulu càtra Leopold I cá rege alu Ungariei, ci chiaru la renuntiarea Transilvaniei de independenti'a sa si la unirea ei totala cu Ungari'a, pentrucá minoritatea catolica de aici se se póta uní cu maioritatea catolica din Ungari'a sub domni'a unui suveranu totu catolicu, si asia se scape de jugulu maioritatii calvine.

Partid'a sasasca, considerata cá nationalitate homogena, adeca aprópe curatu germana, precum si cá ţinetóre la unic'a confessiune augustana luterana, de si puçina la numeru, a sciutu se'si apere càteva vécuri autonomi'a sa nationala si politica fatia cu feudalismulu cá o mica republica intre o multime de reguleti lacomi, caroru inse sasii le mai astupau gurile si moderau rapacitatea cu sume de bani. Acum inse sub Apafi nu mai mergea nici asia. Aristocratiloru le mai trebueaiu iobagi, éra pentru acestu scopu le-ar fi convenitu fórte bine toti locuitorii sasi si romani de pre asia numitulu teritoriu regescu (fundus regius) din partea meridionala a tierei si din districtulu Bistritiei de càtra Bucovin'a, care nu apucasera niciodata a fi iobagite, cu esceptiune de càteva sate.

Capulu si conducatoriulu natiunei sasesci, prin urmare in casulu de fatia si alu partidei, a fost de regula comitele natiunei, care avea totodata rangulu si functiunea de jude regescu, o specie de presiedente cu atribute mixte, politice, judecatoresci si nationali, sau se dicemu, capu alu micei republice organisate binisioru pe una parte a teritoriului Transilvaniei. Acestu functionariu mare cadea sub alegere si sasii au cautatu totdeauna se aiba càte unu barbatu din cei mai destepti si mai zelosi fii ai natiunei loru.

Pre cand decurgea cért'a infocata asupra diverseloru proiecte de diploma imperiala, adeca de o noua lege fundamentala sau constitutiune a Transilvaniei, comite alu natiunei sasesci incependu din Febr. 1686 a fost Valentinu Frank de Frankenstein, unu barbatu de calitati eminente si omu care mai alesu in diete nu se temea a da peptu cu aristocrati'a; elu inse in anii din urma ai vietiei suferia fórte greu de podagra, care l'a si dusu in mormentu, cá pe multi alti ómeni din acelu vécu, pre cand se bea vinurile cele mai tari si varóse din tiéra.

Partid'a sasésca, sasimea aspirá cu atàtu mai vîrtosu a veni sub domni'a austriaca, cu càtu pre langa dorinti'a ferbinte de a scapa odata de asupririle aristocratiei o tragea intr'acolo si fratietatea de sange germanu; ceea ce'si temea sasimea cá lumin'a ochiloru din partea Austriei era confessiunea sa protestanta, prin urmare drepturile si avutiile, bisericele si multe alte edificii remase loru din vécurile in care au fost si ei toti catolici.

Frank mai era in viatia pre cand in Sasime se ridicà unu omu tineru, nu sasu, ci slavu curatu, carele duse una rola din cele mai memorabili in istori'a tierei, pàna cand cadiù si capulu acestuia cá si alte mai multe capete de omeni fruntasi prin palosiulu hoheriului.

Intre miile de emigranti protestanti càti scapau de torturi, de temnitia si de mórte din Ungari'a in Transilvani'a in timpu de preste cincidieci de ani de góne, ungurii calvini càti au venitu s'au alaturatu firesce la ungurimea calvina de aici, éra germanii si slavacii luterani s'au incorporatu la sasi.

Slavacii luterani avusera in cetatea Eperjes unu profesoru conrectoru anume Isacu Zabanius, care 'si facuse studiile sale superióre la Vittenberga, dupa care a intratu in servitiulu natiunei si alu confessiunei sale, ĭnse cand cu gón'a din 1670 Isac Zabanius ne voindu a se face catolicu a fost destituitu si exilatu din Ungari'a superiora cu nevasta si cu trei prunci merunti. Siese ani de dile a peregrinatu acelu omu dintr'unu locu in altulu prin districtele Ungariei dominate de turci, pre unde episcopii catolici nu'lu mai putea lua la góna. Pe atunci sasii din Sibiĭu avendu lipsa de unu profesoru la teologia càtu se póte mai bunu disputatoru in contra catolicismului, in Febr. 1676 chiamara cu tóta onórea la catedr'a de teologia pe acelu Isacu Zabanius, care pre langa limb'a sa materna cunóscea prea bine limb'a latina si pe cea germana. Teologu infocatu cum era Zabanius placù sasiloru atàtu de multu, in càtu ilu facura si rectoru la scólele loru de aici, éra in 1687 fu alesu parochu la unu satu Gârbova (nemt. Urwegen), de unde trecù la S. Sebesĭu, éra in Novembre 1692 adeca pre cand certele politice erau mai infocate, fu alesu parochu in Sibiĭu, unde a si muritu in Maiu 1707.

Acelu popa Zabanius ingrijise de crescerea fiĭului seu mai mare Ioanu (n. la Eperjes in 1664) in Sibiĭu, Alba-Iulia si la universitatea din Tübinga in Germani'a, in càtu junele veni nu numai cu absolutoriu din teologia cum cerea spiritulu acelui vécu, ci se mai preparà si din alte sciintie. Asĭa s'a intemplatu cà Ioanu Zabanius intorcènduse la Sibiĭu teologi'a o acatià de cuiu, cà-ci magistratulu si comunitatea in lips'a mare ce simtia de ómeni activi in 1 Aug. 1690 fàra a cauta la nationalitate cá in alte timpuri, ci numai la religiune, l'au alesu protonotariu, adeca màna drépta a municipiului Sibiĭu. In acelasi anu îlu si casatorîra cu fiic'a judelui reg. I. Haupt, anume Elisabeta, din care apoi s'au alesu o scorpia spurcata si o lapedatura de femeia. De atunci inainte junele Ioanu Zabanius facù o cariera atàtu de rapede, in càtu precum se dice pre-la noi, parea cà »nu'i era a bunele.«

Dupa emanarea diplomei leopoldine din 4 Dec. 1691 diet'a din Mart. 1692 devenì teatru de certe hostili. Nici-una din cele trei partide nu era indestulata; una voiá schimbarea unoru puncte, alta cerea altele. Din tóte trei inse catolicii erau cei mai neindestulati: eĭ nu petrundea in secretele intentiuni ale curtii imperiale, despre care putea fi mai multu decàtu siguri cà mai curend sau mai tardíu le va face intru tóte pe voia, ci cà curtea nu putea ce dea dintru odata calviniloru cu pumnulu in falci si nici se spariĭe pe sasi, cari tremurau pentru religiunea loru. Sasii érasi din partea loru pretindea dela curte aparare multu mai energiósa contra aristocratiei in averile si in privilegiile loru esclusive.

Pretensiunea catoliciloru, abstractiune facèndu dela orice inşirare taxativa, se póte formula in prea puçine cuvente: Restitutio in integrum cu episcopia, cu capitule care fusesera cassate si cu tóte drepturile si bisericele pre càte le avusera inainte cu mai bine de 150 de ani. Se fia permisu si iesuitiloru si la tóte cagegoriile de calugari a reintra si a se asĭedia in Transilvani'a, ceea ce pàna in acelu anu le era strinsu opritu prin càteva legi positive. Se aflau ce e dreptu, si pàna ací vreo doisprediece iesuiti, ìnse cum amu dice mascati, unii in reverenda cum este a preotiloru de miru (saeculares, Petrini), altii in vestmente civili. Aristocrati'a calvina sciá de acei iesuiti, se uitá inse la ei p'intre degete, pentrucá se nu prea irrite pe aristocratii catolici si prin ei pe curtea imperiala. Acum inse orice crutiare avea se incete cu totulu din ambele parti. Dupa multe concertatiuni prin graiulu viu si asia numite nuntiuri facute in scrisu atàtu in Sibiiu càtu si in Clusĭu, in fine catolicii esira cu unu ultimatu, dupa care urmara recurse din tóte trei partile dreptu la imperatulu. Se nu uitamu, cà in afacerile religióse au statu si sasii umeru la umeru cu calvinii si cu arianii contra catoliciloru, pre cand in alte cestiuni se aflau in dissensiuni de tóte dilele cu magiarii calvini.

Atàta 'i trebuea curtii imperiale, cá in sensulu Art. 3 din diplom'a leopoldina partidele neinvoite se recurga tóte la imperatulu.

In diet'a certeloru din 1692 Ioanu Zabanius isi facuse renume prin elocenti'a si petrunderea sa in natur'a afaceriloru publice, ii mai era si bunu patronu gloriosulu comite Veterani, pe atunci comandante generalu in Sibiĭu.

Cért'a cea mai inversĭunata a sasiloru cu aristocrati'a tierei se tragea din excessiv'a disproportiune in care se storcea contributiunea publica dela locuitorii fundului reg. sasi si romani, adeca aprópe cu $^1/_5$ mai multu de càtu platea ceealalta tiéra intréga, cà-ci pe asia numit'a sasime se aruncau 1400 porti, éra pe totu teritoriulu celalaltu numai una miĭe. Nobilimea si secuii nu voiau se platésca nici-unu banu, ci se provocau neincetatu la privilegii ruginite; platia numai poporatiunea rurala, adeca mai totu numai romanii.

In Iuliu 1692 trimitu tóte trei partidele deputati la Vien'a. Gubernulu pune in fruntea deputatiunei sale pe pronotariulu Petru Alvinczi, omu cu multa sciintia, dara calvinu brutalu, care mai tardiu incepuse a se certa si cu ministrii, ne voindu se audia cà resboiulu cruntu cu turcii inca totu se mai continua cu mare furia.

Barbatii de statu, ministrii si alti functionari inalti ai imperatului erau in acei ani: marele cancelariu com. Teodor H. Stratmann, celu mai aprópe de elu comitele Ulrich Kinski pentru Boemi'a, generalu Ant. Carafa, episcopulu Leop. Kollonics, Werdenberg, Palm, Breuner, Haüsler, Albrechtsburg, com. Salm, Waldstein, Schwarzenberg. In mànile acestora era depusa si cestiunea Transilvaniei. Din partea sasiloru deputatulu celu mai activu era Ioanu Zabanius. Catolicii au trimisu din partea loru si pe iesuitulu Baranyi, cunoscutu si din istori'a bisericésca a romàniloru.

Acestea deputatiuni au colindatu si deschisu usile ministriloru, pàna cand abĭa castigara resolutiunea imp. cu dat'a Laxemburg 14 Maiu 1693 compusa din 23 de puncte si cunoscuta sub nume de Alvincziana dupa conducatoriulu deputatiunei.

Cá se ne facemu idea despre intrigele càte au jucatu intre acelea deputatiuni, este intre altele de ajunsu cá se aflamu, cà de ex. I. Zabanius a fost de sĭeptesprediece ori numai singuru in caus'a sasiloru la comitele Kinsky, precum si cà totu Kinsky a ţinutu de cincisprediece ori conferentia cu Alvinczi si de patru ori cu ambii deputati dintr'odata. Totu asia au mai deschisu acestia usile fórte desu si pe la alti ministrii, n'au uitatu nici pe prelatulu Kollonics, la care a mersu si Zabanius cá se i se inchine si se'i céra votulu.

La imperatulu deputatii au fost primiti in audientia in 3 Septembre, éra a dou'a di la tenerulu rege Iosifu I. care abia era de 14 ani. In acelasi timpu au mai mersu si alti ardeleni la Vien'a, cá se se denuntie unii pe altii, se si castige gratia, donatiuni de mosii, ranguri, decoratiuni. Unele pretensiuni arogante si fantastice ale ardeleniloru au fost respinse de càtra Kinsky, care cá barbatu fórte petrundietoriu le sciá da lectiuni de cumpatu si moderatiune, dupace ei singuri prin misĭeliile si aroganti'a loru s'au prinsu asĭa de bine in cursa.

Cand vei cauta la tóte resultatele aceloru deputatiuni, apoi Zabanius a castigatu pentru sasime mai multu decàtu oricare altulu. Acestu omu inse a si sciutu se descria mai alesu la com. Kinsky pe aristocrati'a transilvana cu colori atàtu de negre, precum numai vreo doi generali ii mai zugravisera asĭa de urîtu. Nu numai rapacitatea, ci si tirani'a exercitata asupra poporului tieranu si dorinti'a de a subjuga si pe sasime au fost obiectulu conversatiunei; ministrii inse sciau tóte acestea mai alesu din memorialele lui Bethlen, Carafa si din alte informatiuni, intre care si ale fratiloru Csáki. Ministrii si referentii din cabinetu numiau pe magnatii ardeleni in batjocura totu atàti reguleti (viele kleine Könige) si cu totu dreptulu; cà-ci înca si pàna in 1848 se mai audĭá ici colea càte unulu laudanduse, »cà nu numai pamentulu, dara si stelele pe ceriu de asupra mosiei sale sunt proprietatea lui.«

Generalulu comite Haüsler cunoscutu din batali'a dela Zernesci, liberatu apoi din captivitate si aplicatu in Vien'a, descrisese intocma totu asia pe feudalii din acésta tiéra cá si Carafa, cu adaosu inse, cá elu nu crutià nici pe sasi, ci spuse verde lui Zabanius in Februariu 1693, cà si sasii comitu mari asupriri si nedreptati, chiaru si ei intre ei, pàna si sasii sateni intre sine, de unde urmá, cà aici cá si in Ungari'a plina de lotrii se cerea o cura radicala in administrarea dreptatii. Aci se mai aduse cá exemplu de scandalu chiaru si o fapta a cancelariulu Nic. Bethlen, care luase dela sasi 42 de cai de posta, éca asia, cá se faca proba cu ei pàna in Marmati'a, éra dupace'i schiopà si speti pe cei mai multi, ii restitui proprietariloru.

Ospetàrii (birturi, càrciume, restaurante) nu se aflau in tiér'a intréga; aristocratii in caletoriile loru cu comitive numeróse cadeau napaste sateloru sasesci, unde trebuea se fia ospetati, cailoru se li se dea fènu si ovesu, tóte fàra nici o plata, curatu pe turcesce.

Pàna in a. 1693 sasimea era datóre magnatiloru 900,000 florini cu interesse de 10%, pe care nu le mai putea platí, prin urmare cu atàtu mai tare putea se se téma atàtu sasii càtu si romanii conlocuitori, cà neputendu plati vor fi iobagiti. Sasii mai dedea si càte 6000 fl. presentu principelui, éra consiliariloru sei in fiacare anu càte unu pacharu mare de argintu suflatu cu auru; pe langa acestea, buti de vinu, cerealii, miei, vitiei si altele multe.

Din acestea póte judeca oricine usioru, intre ce impregiurari afurisite se aflá poporulu romanescu si unde putea se fia scutirea sa de inaintea tiraniei reguletiloru. Scurtu, plansorile sasiloru la Vien'a nu mai aveau rostu si capetu; se intielege apoi, cà dupa tóte acestea crescea màni'a feudaliloru. In contra loru lucrase Zabanius cu mare succesu, ceea ce se cunósce din mai multe acte ale curtii imperiale pàna aprópe de inceperea resboiului civilu prin Fr. Rakóczi.

Din tóte causele de discordii periculóse càte existau intre cele trei partide, cea mai scandalósa era relativa la veniturile tierei. Pe acestea magnatii le ţineau càtu se póte mai ascunse, cá se nu afle nici-unu strainu si nici chiaru sasii din tiéra, care sunt veniturile adeverate din contributiuni directe, din baile de auru si argintu, din sare, vami, fiscalitati, taxe diverse s. a. Din teritoriulu locuitu de sasi si de romani se sciá cà de aici se numerá in tesaurulu tierei contributiune directa 400 de mii florini, care dupa valórea de astadi a baniloru ar face daca nu mai multu, indiecitu atàta, adeca 4 milióne. Din tóta ceealalta tiéra nu se putea scí nicidecum càta contributiune se incassédia. Totu asia magnatii si ceealalta nobilime nu au voitu niciodata se audia de numerarea locuitoriloru, nici de natur'a sarcineloru la care era supusa immens'a maioritate a tierei, prin urmare cu atàtu era mai greu sau chiaru preste putintia se afle cineva veniturile tierei celu puçinu in cifre aproximative. Ei diceau, cà daca ţinu ascunse veniturile tierei si numerulu locuitoriloru, o facu acésta numai din causa cà nu voru se provóce lacomi'a si rapacitatea turciloru si a germaniloru. Mai erau inse si alte cause subiective si adeca se nu afle nimeni care càtu ia pentru sine, éra in càtu pentru numerarea poporului, ei se feriau fórte, cá nu cumva se se afle care este numerulu romaniloru nobili si nenobili locuitori in acésta tiéra; éra acésta silintia de a ţiné ascunsi pe locuitorii romani a mersu pàna la absurditati, càci de ex. pre cand era vorb'a cà toti romanii s'au unitu cu biseric'a Romei, in actele respective inaintate la Vien'a se scriá, cà numerulu romaniloru ar fi preste doue sute miĭ de suflete, pre cand dupa 50—60 de ani s'a vediutu cà 200 de mii au fost numai in districtele din care s'au infiintiatu regimentele granitiare.

Tóte acestea si altele multe deputatiunea le-a descoperitu la curtea imperiala, care apoi a si luatu mesuri prin una comissiune finantiala trimisa de a dreptulu, cá se puna in evidentia tóte veniturile tierei. De ací incolo este sciutu, cà activitatea acelei comissiuni pusa sub conducerea successiva a fratiloru Seeau cá commissari presiedenti a facutu fórte multu sange reu, a provocatu resistentia desperata din partea aristocratiei, ba inca si de càtra unii sasi patriciani, pàna cand a fost innecata si aceea in rebeliunea curutiloru, pentrucá se reinviíe érasi dupa càtiva ani sub Carolu VI.

In dilele prime din Iuniu 1693 deputatii ardeleni isi luara abia remasu-bunu dela Vien'a, dupace mai antaiu Alvinczi se certà cu Zabanius din caus'a multeloru denuntiari ale acestuia, de care inse nu fusese nici iesuitulu Baranyi strainu.

Zabanius a mai remasu càteva dile in locu. In 20 Iuniu ilu chĭamà la sine Leopold Kollonics acum cardinalu, si dupace ìlu asigurà de iubirea si grati'a imperatului càtra Sasimea transilvana, iĭ puse in gûtu unu lantiu de auru cá gratia si daru alu Maiestatii Sale. Decoratu asia Ioanu Zabanius ajunse la Sibiĭu in 29 Iuliu 1693 primitu cu multa onóre si bucuria de càtra tóta comunitatea.

Deací incolo inaintarea acelui slavacu intre sasi fu estraordinara. Orĭce functiune mai mare decàtu a lui devenia vacanta, Zabanius inaintá la ea, pàna cand in 12 Octobre 1698 la puçine dile dupa mórtea lui Frank, Zabanius fu alesu in etate numai de ani 34 Comite alu natiunei sasesci si jude regescu pentru Sibiĭu, cà-ci acestea doue functiuni de frunte erau inpreunate in aceeasi persóna.

Acea alegere magnatiloru tierei le era cu totulu nesuferita. Densiĭ catraniti de ajunsu asupra lui Zabanius pentru barbatésc'a opositiune ce le facea elu in dieta la tóte ocasiunile, au mai fost irritati preste mesura si prin impregiurarea, cà imperatulu cu decisiune din 1 Mart. 1698 inaltiase pe Ioanu Zabanius si pe toti membrii familiei sale la rangu de cavaleri ai sacrei imperatii romane, éra connumele de Zabanius i'lu schimbà in »Ioanu Sachs nobilu de Harteneck« (unghĭu tare). Acésta decisiune imperatésca avù se o publice cancelari'a si gubernulu cu tóta solemnitatea. Dupa aceea inse si magnatii sciura se lucre la curte cu atàta energia, in càtu confirmarea in functiunea de comite abia'i veni cu dat'a din 5 Sept. 1699 adeca mai dupa doi ani dela alegere, inse si atunci numai pe unu anu.

Asia sciau ardelenii se'si resbune unii contra altora. Nimicu inse nu este mai caracteristicu pentru acelea hostilitati de nationalitate si de confessiune religiósa cá ur'a si necurmatele certe vrasmasiesci personali dintre cei doi corifei cu capete de berbeci, Nicolae Bethlen cancelariulu si Ioanu (acum) Sachs de Harteneck comitele sasescu. Pre càtu au duratu dietele din 1701 si 1702 acei doi ómeni n'au mai incetatu a se certa si chiaru a se injura unii pe altii, precum ne marturisescu chronicarii cu prisosu, éra actele oficióse conservate in archivele din Sibiĭu le confirma pe deplinu. Unu memorialu sasescu inaintatu la diet'a din Alba-Iulia in 1701 numesce pe Nic. Bethlen omu care minte si care ţine mĭere in gura, éra in inima veninu. Deputatii sasi dela Seghisiór'a scrisera si mai aspru càtra dieta contra lui Bethlen si a ómeniloru partidei sale, pe cari'i numescu plasmuitori de planuri blastemate (gottlose), mincinóse, éra pe Bethlen ilu facu fariseu, calumniatoru, provocatoriu de scandale, omu inganfatu si turburatoriu de pace.

Dara se lasamu acestea certe neparlamentarie, cà-ci ori càtu ar fi ele de instructive chiaru pentru noi romanii, din 1702 inainte ne intimpina altele sangerόse.[1])

Capu IV.

Viati'a sociala si morala din dilele lui Apafi si mai tardiu.

§ 25. Exemple de coruptiune mare. Daca istori'a unei tieri sau a unui poporu ne-ar intreţinea totu numai cu evenimente politice si bellice mai multu sau mai puçinu interessante, atunci folosulu ei ar fi pentru mare parte de lectori fórte problematicu. Generatiunile care urmédia un'a dupa alt'a, voiescu se cunósca dupa date autentice si gradulu de cultura sau de barbaria, de moralitate sau coruptiune in care se voru fi aflatu protoparintii loru in trecutulu mai apropiatu sau mai departatu.

In càtu pentru noi, ori-cand vorbimu despre cultura si moralitate, intielegemu numai pre cea coprinsa in cartile sacre ale noului testamentu, fàra alte interpretari sucite si resucite, prin urmare oricandu dâmu preste persóne de altmentrea istorice, care calca acelea precepte si îsi batu jocu de ele, apoi se ne totu produca atestate de baptismu, noi ii numeramu intre pagani si barbari.

In pericopele istorice comunicate pàna la loculu acesta lectorii au pututu face cunoscintia destulu de intristatóre cu multi ómeni de ranguri mai inalte sau mai inferióre, carora le lipsise orice cultura a inimei; ei au fost barbari civilisati si altu nimicu.

Pentru cá se ne informamu si mai de apróре despre gradulu de cultura sau mai exactu de barbari'a ómeniloru cari au domnitu si gubernatu inainte cu doue sute de ani in acésta tiéra, din fórte multe casuri concrete vomu reproduce aici si de acelea, pe care si sus citatulu auctoru Zieglauer le aflase cá standu in legatura strinsa cu procesulu celu infricosiatu si plinu de scandale alu lui Ioanu Sachs de Harteneck si cu mórtea lui.

---

[1]) Celu care voiesce se afle mai multe despre urgi'a din acea epoca dintre aristocratia si sasime, le póte afla adunate si scrise cu multa grija si cumpetu in eminentele opu titulatu: Harteneck Graf der sächsischen Nation und die Parteikämpfe seiner Zeit 1691—1703. Von Ferdinand von Zieglauer ordent. öff. Prof. etc. Hermannstadt 1872 pag. 470 si unu suplementu de 80 pag. cu documente.

Fórte intielépta si justa este observatiunea lui Zieglauer cand dice, cà s'ar insïela reu oricine ar crede, cà unu patriotu infocatu si curagiosu urmédia se fia si omu de omenia, onestu si moralu. Éta dupa Zieglauer càteva exemple chiaru si din mijloculu sasiloru, dupace dintre aristocrati cunoscuramu prea multe.

Nevast'a superintententelui (episcopului) luteranu Lucas Hermann anume Ana, dupace se ţinuse càtva timpu cu unu oficiru austriacu, apoi a inchieietu in dosulu barbatu-seu — cá si odinióra Mesalina, — contractu de casatoria cu unu june anume David Klausenburger din Mediasiu, nascutu si acela totu din patu nelegiuitu. Pentru acelu adulteriu lui Klausenburger i s'a taiatu capulu in 18 Dec. 1696 in Sibiïu, unde fusese condamnatu contra vointiei gubernului, dara dupa legile sasiloru, ale caroru municipii si comune mari tóte aveau dreptulu sabiei. Ce s'a intemplatu cu preacurv'a, nu se scie.

Altu casu inportantu. Preste cetatea Seghisiór'a si districtulu ei domnise càtiva ani cá primariu (Bürgermeister) unu patriciu anume Ioanu Schuller de Rosenthal, omu desfrenatu, care ţinea multe concubine cá orice pasïa turcescu, furá si rapia; veniturile municipali le desecase; era si fórte brutalu cu tóta lumea, pe care o amerintiá cu mórte. Pentru atàtea blastematii Schuller fu trasu in judecata abia in Nov. 1700. Intr'aceea mai esi la lumina, cà Schuller era si capulu unui consortiu falsificatoriu de moneta. Harteneck apasá pe Schuller; càtiva magnati ilu aparau, ba ilu adusera si in grati'a curtii imperiale, la care elu dupa spus'a unora ar fi declaratu cà se face catolicu. Procesulu lui Schuller s'a traganatu fórte multu; 131 de martori au fost ascultati in caus'a lui. Intr'aceea densulu a sciutu se se apere cu atàta maiestría, in càtu chïaru si de càtra curtea imperiala fu agratiatu. Harteneck inse nu a voitu se scia de nici-o favóre de acelea si capulu lui Schuller a cadiutu dupa unu procesu fórte lungu in 28 Septembre 1703, adeca pre cand acum se incepuse rebeliunea noua in Ungari'a si dilele lui Harteneck înca erau cá numerate.

Unu altu procesu escatu in a. 1700 intre doi nobili berbani, din caus'a unui atentatu de omoru luase mai multu caracteru politicu intre unguri si sasi, prin care au esitu la lumina alte asasinate remase nepedepsite, precum nelegiuiri de acelea se intēmplau adesea, daca ucigasii erau aristocrati.

§ 26. **Caderea lui Harteneck, condamnarea si mórtea lui.** Adeveratu evenimentu dramaticu. Generalulu comite Rabutin de Büssy comandante alu trupeloru si plenipotente estraordinariu alu imperatului chiamase dela Alba-Iuli'a la Sibiĭu pe cancelariulu Nic. Bethlen si pe gubernatorulu Bánfi. In sér'a de dumineca 14 Octobre 1703 convenira in celu mai strictu secretu cinci insi, Rabutin, Bethlen, Bánfi, Apor si generaladiutantulu br. Acton. Acestia fàra se afle in acea séra alta vina lui Harteneck, decàtu cà a executatu pe Schuller, decisera arestarea lui.

In acea séra pe la 9 óre aflandu cà si Harteneck venise dela Alba', ilu chiamara de urgentia, nu la Rabutin, ci in locuinti'a lui Henis comandante alu cetatii, unde era asteptatu de trei insi, Bethlen, Bánfi si Apor. Fàra a perde timpu gubernatorulu Bánfi dise lui Harteneck in termini reci si laconici: Dta esci arestantulu nostru si pentru acésta esci datu pe màn'a comandantelui Henis; tóte celelalte iti voru inpartasi altii si legea.

Harteneck stete mai antaiu cá in marmuritu, dupa aceea reculegènduse a disu: Contra imperatului meu nu am pecatuitu nimicu; pre cand credeam cà mergu pe cale drépta, éta am cadiutu.

Se luasera indata atunci mesuri militare, de frica cá nu cumva se se rescóle poporulu sasescu, carele ţinuse fórte multu la Harteneck. Pe la 12 óre din nópte escortara pe fostulu comite sasescu in prinsóre la Fagarasĭu, unde sub Apafi gemusera multi aristocrati càte trei pàna in sĭepte ani.

Adou'a di s'a si produsu mìscare generala intre locuitori si scirea ce ameţĭá tóte capetele s'a laţitu iute in tóte pàrtile. Nevast'a lui Harteneck au alergatu in acea di de trei ori la generalulu Rabutin ca se'i cadia in genunchi si se céra liberarea barbatu-seu. Nici-odata nu a fost suferita se intre. Betranulu parochu Zabanius tatalu arestatului esìndu sér'a dela biserica dise càtra poporeni: Vedeti pe acelu omu nevinovatu, pentru care eu asĭ jura de o suta de ori. Ei au inceputu cu capulu natiunei; unde vor esi tóte acestea? Nefericitulu betranu, elu in acea di înca nu cunoscea nicì-una din crimele comisse de fiĭu-seu si de nuoru-sa.

Dupa trei dile, joi in 18 Octobre au mersu la generalulu comandante popii, primariulu si mai multi senatori cá se'lu róge ferbinte pentru liberarea comitelui loru. Rugarea loru nu a folositu nimicu. Rabutin le respunse scurtu si apasatu, cà Harteneck ar fi comisu crime infricosiate; se provocà si la unele porunci venite lui dela imperatulu si preste totu sciù se le vorbiasca asia, cá in sufletele unora se bage frica, éra in altii se destepte ura càtra Harteneck, carele ori-si cum, aici in sasime era consideratu cá veneticu strainu, pe care nu'lu legá sangele, ci numai confessiunea religiósa càtra sasi.

Din acea di nu a mai cutezatu nimeni se puna vreo vorba buna pentru Harteneck. Intr'aceea membrii gubernului si toti ceilalti adversari ai lui Harteneck au ingrijitu cá in poporu se se latiésca asupra lui faime càtu mai fabulóse despre mai multe crime cumplite, pe care le-ar fi commisu Harteneck. Din alte acte érasi se vede curatu, cà si lui Rabutin iĭ pasá fórte multu, cá Harteneck se pĭéra; deci elu provocà pe gubernu cá acesta se se oblige in scrisu, cà procesulu criminalu intentatu comitelui sasescu ilu va inainta iute si va ingriji ca se fia continuatu si terminatu fàra nici-o pausa. Gubernulu s'a obligatu cu tóta placerea, precum de sine se intielege; totodata cá cea mai grea crima a inputatu lui Harteneck decapitarea lui Schuller dela Seghisiór'a, pe care gubernulu ilu aparase, éra imperatulu ilu pardonase, Harteneck inse razimatu pe legile sasiloru totu l'a datu din nou in judecata, dupa care chiaru magistratulu din Seghisiór'a l'a condamnatu la mórte.

Fia si asia; gubernulu inse sau adeca partid'a calvina avea si causele sale reservate, pentru care doria se pĭéra Harteneck. Nici se nu uitamu, cà tocma in acelu anu 1703 se incepuse din nou resboiulu civile intre curuti si lobonti in Ungari'a, de unde si trecuse in Transilvani'a pàna càtra Clusĭu. Ómenii insetau dupa sange.

In urmarea mai multoru intrige si dispute, gubernulu si Rabutin s'au invoitu, cá Harteneck se fia datu in judecata la doue tribunale, adeca la celu nationalu sasescu din Sibiĭu sau asia numitulu Magistratu si totodata la dieta, adeca camer'a legislativa se se prefaca in Curte de judecata criminala, precum in acele vécuri se mai intemplase si pe airea spre batjocur'a justitiĕi, cà-ci oricine cunósce natur'a patimiloru omenesci se va convinge usĭoru, cà a da pe unu omu angajeatu in lupte politice in judecat'a unui tribunalu compusu din càte trei patru sute de judecatori, ar semena cu aruncarea sclaviloru intr'unu circu, pentru cá se lupte cu fere carnivore flamende. Apoi in aceste tieri cu perderea vietiei pentru crime politice era inpreunata si confiscarea averiloru.

Actulu de acusa a emanatu din 28 Octobre. In acela se inputà lui Harteneck cá crima nu numai mórtea lui Schuller, ci — lucru neauditu in timpulu nostru — totodata si luptele lui in dieta si cu consiliarii gubernului, alu carui membru era si elu, in fine chiaru si raporturile (informatiunile) pe care le inaintase elu la Vien'a. De crime comune vomu afla mai tardíu.

Dupa acestea se trimitu la Fagarasĭu investigatori sau asia numiti cancelisti, la cari astadi le-amu dice jude instructoru, cá se asculte pe Harteneck in prinsóre.

Totu in acelea dile au fost citati la Sibiĭu mai multi martori functionari si ómeni privati, cá se marturisésca in caus'a lui Harteneck, de buna voia sau de frica, pentrucà instrumentele de tortura, cum cleste, inele, sĭurube, ace sau sule de intiepatu pe sub unghii, banci de intinsu corpulu pe ele cu unu feliu de strugu si altele multe erau de indemàna intru o camara de alaturea.

In 22 Nov. 1703 Harteneck fu adusu dela Fagarasĭu in Sibiĭu, ferecatu in lantiuri, escortatu de custodia militara numerósa si inchisu in casele care astadi se numescu ale lui Sonnenstein in piati'a mare. A dou'a di Rabutin provocà pe doi aristocrati Ioanu Bethlen si David Petki cá se transmitta pe Harteneck in judecat'a si respunderea magistratului cu ordinu respicatu, cá acesta se'lu judece numai pentru crime ordinarie (delicta communia), de care acum ilu acusasera pe elu si pe nevast'a lui càtiva martori, éra dreptulu de a'lu judeca pentru crima de lesa-maiestate si inalta tradare se reservase dietei. Acestea s'au si intemplatu. Indata apoi merse la senatu si general-adiutantele baronu Ludovicu Acton, care pretinse intre amerintiari, cá se i se dea si lui satisfactiune, cà-ci Harteneck l'ar fi vatamatu si pe densulu fórte greu.

In 23 Nov. tribunalulu s'a si constituitu sub presidiulu primariului Petru Weber, din senatorii Sibiiului si din alti trei chĭamati inadinsu unulu dela Brasiovu, altulu dela Mediasiu si alu treilea dela S. Sebesĭu. Au asistatu si doi capitani imperatesci cá auditori, inse fàra votu. Pàna atunci lui Harteneck nu 'ia fost permisu a se apara cu nici-unu cuventu.

S'au ţinutu cinci sĭedintie asupra inculpatului, in 23, 27, 29 Nov., 1 si 3 Decembre.

Harteneck escortatu in fati'a acelui tribunalu isi audí din graiulu presiedintelui care functioná si cá acusatoriu, acestea cuvente: Din investigatiunea facuta asupra'ti a resultatu, cà in cas'a dtale ai asasinatu pe Ioanu Adam (fost servitoriu la Acton), cà ai avutu a face cu farmece, cu preparare si dare de veninu, cà esci complice la unele atentate la viatia, cà esci curvariu si preacurvariu; ai comisu si alte multe crime, care tote s'au adeveritu, si asia a remasu numai cá tóte acestea fapte spurcate se le marturisesu cu gur'a dtale.

Inculpatulu cere cá se i se comunice spusele martoriloru. I se comunica dupa unele greutati, numai marturisirile fàra a i se numi si martorii, i se dà terminu de aparare, inse numai de patru dile, i se permitte se'si ia si unu aparatoriu.

Dupa patru dile inculpatulu adusu érasi se aparà cu tóta barbati'a si cu multa sciintia juridica in trei memoriale compuse de elu; totu atunci cerù cá pàna la publicarea sententiei se fia liberatu pe garantia, precum au fost liberati alti aristocrati ucigasi, cá Sárosi, Szentpáli, Csiszár, éra dela sceleratulu comite Franc. Bethlen nici garantia nu s'a cerutu.

Liberarea pe garantia nu i s'a acordatu. Dara in a trei'a sĭedintia senatulu decise cá pe cei acusati de omoru se'i mai asculte odata, pentru-cá se se convinga de adeveru, si fàra aplicare de tortura, daca se póte, daca nu, si cu ajutoriulu torturei.

Resultatulu fiorosu alu tuturoru investigatiuniloru din vreo patrudieci de dile, contrasu pre càtu se póte in cuvente mai puçine a fost acesta:

Nevast'a lui Harteneck, fata cum amu vediutu a unui sasu patricianu, una din femeile cele mai blastemate, atàtu a mai datu róta pe langa Ludovicu Acton, pàna ce'lu apucà in cursele sale si apoi stete cam pàna la 1699 in relatiuni intime cu densulu. Dara si Acton era insuratu, prin urmare elu a fost silitu se curme relatiunile cu adulter'a; nu a voitu inse ea, ci de una parte sciind cà si barbatulu ei se uita bucurosu la alte femei, pentru cá se taca, iĭ cautá ea insasi bone si camariere de cele mai frumóse, numai cá elu se o lase in voi'a ei. Dupace vediù cà Acton fuge de ea cu tóta perseveranti'a, mai antaiu incepù se caute pe la sate femei betrane, despre care'i mintiá unii altii cà sciu farmece; pe acelea le saturá si le obligá cá se farmece pe Acton. Acea vipera apucase si pe vreo trei femei romàne, care au scapatu cá prin urechile acului cá se nu fia innecate sau arse cá strigóie, precum s'a intemplatu chĭaru in 1703 anume aici la Sibiĭu cu patru femei de sasu si cu unu barbatu.[1] Au fost chiamate càte o femeia betrana din comunele Sadu, Mohu, Gezasĭa. Tóte au respinsu planulu adulterei cu urgia; numai una ne mai sciindu cum se scape de cursa, spunea càte o minciuna, cà daca va atinge cineva pe Acton cu unu beţisĭoru ce iĭ dedese densa dómnei Hărteneck, apoi Acton are se móra sau se remàie schilavu si alte nimicuri de acestea. Celu care aducea babele era mai totdeauna banditulu Pap János cá omu alu casei. Atàtu era de mare intunereculu si stupiditatea ómeniloru înca si intre sasi inainte cu doue sute de ani, ba inca si pàna in dilele Mariei Teresiei!

Desperandu nevast'a lui Harteneck de a mai puté se aiba pe Acton, pe care chronicarii ilu descriu cá omu teneru si frumosu, a decisu cá se'i ascunda sórele prin veninu. Spre acestu scopu ea a cercatu multe, dara nu se mai putea apropia prin nimeni de elu. Avea inse Acton pe unu meteleu de servitoriu germanu, anume Hans Adam, cu care se purtá uneori fórte aspru.

---

[1] Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Herausg. von Dr. Eug. v. Trauschenfels. Seite 364.

Pe acelu omu nefericitu pusese Elisabeta Harteneck ochii, cu scopu cá se'i cumpere sufletulu cu o suma buna de bani, se'lu invetie apoi cum se ucida pe domnu-seu, la care servise unsprediece ani cu credintia.

In sér'a din 10 Martiu 1700 br. Acton cere unu pacharu de bere. Servitoriulu Adam iĭ aduce berea; domnu-seu înse indata ce o pune la gura simte unu gustu fórte reu. In acelu momentu iĭ si vine in minte cà berea póte se fia otravita si spaimantatu precum se simtia, dice càtra nevasta-sa strigànd: Blastematulu, a voitu se me otravésca! — Asia a fost: servitoriulu bagase in bere veninulu pe care ilu dedese Elisabeta Harteneck. Adam in acelu momentu a si luat'o la fuga. Era nóptea pe la 10 óre pre candu elu batù la pórt'a lui Harteneck cerendu cá se'i deschida, cà are se spuie dómnei unu lucru mare. In parterulu caseloru era o beraria; chielarĭulu ii deschide. Femei'a si barbatu-seu se culcasera. Femei'a insciintiata se scóla de langa barbatu si dà ordinu cá se intre Adam, care apoi iĭ si spune cà atentatulu nu a reusitu si cà elu a scapatu cu fug'a. Femei'a intrandu in chili'a de dormitu spune barbatului seu tóta intemplarea. Confusiunea este mare. Densii destépta si pe secretariulu si incrediutulu casei anume Kinder, apoi aflara cu cale cá pe Adam se'lu ascunda in vreunu unghetiu alu caseloru. Dupa cinci septemani, in care timpu ilu mutasera in vreo trei locuri, pre cand nefericitulu era cerculatu din partea auctoritatiloru in tóta tiér'a, in fine temènduse cà totu s'ar putea afla vreunu denuntiante dintre servitori si servitóre, barbatu si femeia decidu cá se omóre pe Hans Adam. Doi ómeni ai casei se invoiescu cá se'lu trimita pe lumea ceealalta, se intielege, pentru plata buna. Acei asasini au fostu cu numele Pap János si Michail Laurentius din orasiulu Cohalm (Rupea), cela in calitate de argatu, sau cum se numescu servitorii din oficiu pe la functionari »dorobantiu ori haiducu«, gata la orice porunca, éra cesta gradinariu la Harteneck. Acei doi ómeni fusesera tocmiti si mai de inainte de càtra Elisabeta Harteneck, cá se pandésca dupa br. Acton, dóra l'ar putea ucide undeva sér'a ori nóptea pe strada. Acum prin marturii a esitu la lumina, cà acei doi au fost pusi de Harteneck si de Kinder secretariulu si incrediutulu seu si alu nevestei sale, cá se omóre pe Hans

Adam, care era ţinutu intr'o chilióra indosita. Acolo intrara asasinii intr'o séra intunecósa din Aprile cu mancari cu beuturi, apoi dupace se ospetara bine, Mich. Laurentius ilu apuca de grumazi si'lu trantesce la pamentu, éra Pap János in acelu momentu iĭ infige de trei ori unu cuţitu mare intre cóste, in càtu Adam si remàne mortu. Dupa aceea trasera pe celu junghiatu in gradina, unde'lu ingropara, éra pentrucá se nu se cunóscă loculu coperira gróp'a cu gunoiu dela vite, apoi in acea nópte a si ninsu, prin urmare sceleratii se linistira deocamdata.

Cu atàta înse auctorii omorului nicĭdecum nu erau siguri cà crim'a nu va esi la lumina, pentrucà anume o femeia din casa, betrana si rea de gura, observase multe de tóte si altii de prin pregiuru înca sĭopteau càte ceva.

Asĭa dupa unu anu de dile Elisabeta Harteneck a pusu intr'o nópte pe gradinariulu Laurentius si pe unu romanu anume Michaiu Oandrea, cá se desgrópe trupulu lui Adam si se'lu bage intr'unu sacu. Pre cand se crepá de dioa vení Pap Jânos si bagà saculu cu mortulu intru o bute, ilu pusera intr'unu caru si preste bute aruncara fènu, apoi esindu prin pórt'a Elisabeta (Gusteritia) gradinariulu si Oandrea mànara pàna la Oltu, unde aruncara pe mortu in apa. Acestu Oandrea înca fusese o persóna misteriósa; destulu cà preste puçinu elu fù spendiuratu la satulu Rusii (Reussen). Se dice cà Oandrea ar fi fost unu hotiu mare; vedi inse si parerea lui Nic. Bethlen despre acelasi.[1])

In urmarea investigatiuniloru anterióre au fost aruncati in prinsóre toti cei inculpati alaturea cu Harteneck, adeca Kinder omu de 33 de ani, care si acesta mai omorise odata unu omu, apoi Pap János totu de ani 33, si Michail Laurentius de ani 30, éra nevast'a lui Harteneck a fost ţinuta numai in arestu de casa, din crutiare misteriósa, care inse mai tardiu se dà pe fatia.

Au fost ascultati 67 de martori, cari au avutu se respunda la 16 intrebari.

In 3 Decembre 1703 dupa o deliberare nu preà lunga senatulu sasescu a formulatu sententiele de mórte prin sabia asupra celoru patru, adeca fostulu comite sasescu Ioanu Sachs de Harteneck alias Zabanius, Ioanu Kinder, Ioanu Pap si Michailu Laurentius.

---

[1]) Őnéletirása P. II pag. 321.

Diet'a convocata inadinsu, de urgentia, intre furiile resboiului civile, in 26 Nov. la propunerea presiedentelui se transformà in curte inalta si trase pe Ioanu Sachs de Harteneck inaintea sa pentru crima de inalta tradare, pe care elu o ar fi comisu prin aceea, cà s'a certatu si a produsu turburari de spirite in dieta si in gubernu, a denuntiatu la curte pe magnati, a intrigatu la Seghisiór'a, pentru cá senatulu de acolo se condamne pe Schuller. Fapte de acestea erau calificate de càtra ardeleni inainte cu doue sute de ani si chĭaru mai tardiu cá inalta tradare asupra oricaruia, pe care voiau se'lu pérda.

Acusatorulu era directorulu causeloru regale (astadi procuroru reg.) anume Grigorie Gálfalvi, care inse a pusu de acusatoru pe adiunctulu seu Iosifu Csernátoni. Lui Harteneck i s'a datu aparatoriu asĭa, pentru ochii lumii, secuiulu Stefanu Gidofalvi, éra pe acusatu nu l'au adusu inainte din prinsórea senatului, la care'i curgea judecat'a totu in acelea dile. Procedura criminala unica in feliulu seu. Gidofalvi au aparatu in 3 Dec. fórte bine pe acusatu in contra inputarei de inalta tradare, inse nimicu nu a folositu. Diet'a cá curte inalta a enuntiatu sententi'a mortii si confiscarea intregei averi asupra lui Harteneck. Gidofalvi declarà cà voiesce se ia recursu la imperatulu si cere transmitterea tuturoru acteloru procesului la Vien'a. Procurorulu se opune dicèndu in audiulu tuturoru, cà »din óresĭcare cause« nu trebue se i se permitta recursulu. Diet'a decide pe voi'a procurorului, cá se nu fia permissa apellatiune sau recursu. Argumentele dietei in contra apellatiunei au fost din cele mai brutali, dupa cum le numesce Zieglauer (pag. 396), tirane si perfide, dupa cum le descrie Stefan Szilágyi, care dice, »cà unu procesu cá acela nu s'a mai pomenitu nici inainte nici de atunci incóce.«[1]) Óre nu? Cand aru putea vorbi mormèntele!

A trebuitu se móra Harteneck nesmintitu si neaparatu? Se póte; in nici-unu casu inse elu nu trebuea se móra nici pentru delictele inputate lui de càtra dieta, care nu erau delicte, ci numai devotamentu escessivu pentru sasime si lealitate in gradu supremu càtra Cas'a de Habsburg; nici nu trebuea se móra prin sententi'a unui corpu legislativu preocupatu politicesce, orbitu de ura nationala, acusatoru si judecatoriu totodata. Intru intielesulu si chiaru dupa liter'a legei positive care existá pe atunci anume la sasi, judecatoriulu naturale alu celoru inculpati era senatulu Sibiĭului si nimeni altulu. Apoi éta cà criminalii au fost judecati cum si condamnati de càtra acelasiu senatu. Este invederatu, cà vrasmasii lui Harteneck cei din gubernu si cei din dieta s'au temutu, cá victim'a loru nu cumva se le scape cu viatia din mànile unui tribunalu sasescu.

---

[1]) Uj magyar muzeum 1855 I p. 28.

Mai bate fórte multu la ochi ìnca si inpregiurarea, cà in multimea acteloru scóse la lumina mai alesu de patrudieci de ani incóce din mucegaiulu archiveloru asupra acestui procesu scriitorii de astadi nu dau nicairĭ de vreo urma, cà dintre membri gubernului si ai dietei càti au fost sasi curati, se'si fia ridicatu unulu uniculu vocea spre apararea cu unu singuru cuventielu a fostului loru capu nationale, pe carele inainte de catastrof'a venita preste densulu ilu laudasera in acte publice si'lu incarcasera cu onori si ranguri cá pe nimeni altulu.

Éca ce insemnédia a lua cineva in seriosu laudele multimei, sau ceea ce numescu latinii Aura popularis.

Destulu cà in 4 Decembre se citi lui Ioanu Sachs de Harteneck sententi'a de mórte, apoi si la ceilalti.

Dio'a de 5 Decembre 1703 fu defipta pentru executiune in piati'a cea mare a Sibiĭului, cam la loculu ce vine in fatia cu bolt'a de feraria numita a lui Nendwich.

Mai tóta garnisón'a din trei regimente de calarime fu inşirata de alungulu caseloru, éra pedestrimea era concentrata in partea in care stà astadi palatulu lui Bruckenthal. In mijlocu multime mare de ómeni din locu si din tóte partile. Dupa amiédi pe la doue óre cortegiulu cu celu condamnatu plecà din casele unde fusese deţinutu. Pre langa Harteneck mergea betranulu Zabanius, care cá tata si cá preotu cercá se'lu inbarbatedie; spunu inse chronicarii, intre cari si vrasmasiulu seu Bethlen, cà Harteneck a mersu la loculu de pierdiare cu unu curagiu care a pusu pre tóta lumea la mirare, chiaru si pe cruntulu generalu Rabutin, éra Cserei adaoge, cà Harteneck mergea cantandu himnuri religióse, si pop'a Mich. Binder a insemnatu in diariulu seu, cá Harteneck »a vietiuitu cá leu si a muritu cá mielu«, dara fàra frica, cu tóta barbati'a, in pocaintia adeverata, de si tardía.

Unu covoru era asternutu pe scandurile podeciului. Pe acela ingenunchiè comitele natiunei sasesci si capulu lui cadiù prin palosiulu carneficelui pe la $2^1/_2$ óre dupa amiédi.

Pe la trei óre fu adusu Kinder la perdiare. Acestuia inse pre candu era se ingenunchie si elu, i se anuntià pardonu din partea gubernului si alui Rabutin spre straina mirare a tuturoru, cà-ci apoi acelasi omu sceleratu dupace scapà cu viatia, a fost successive inaintatu dintr'o functiune in alt'a, cá si cum ar fi fost omulu celu mai onorabile, pàna cand in 1720 mijlocira si la imperatulu Carolu VI cá se fia nobilitatu, éra in 1736 i se dete titlu de consiliariu imperatescu, si in fine ucigasiului dela 1700 fu alesu in Oct. 1739 primariu mare (Provincialbürgermeister) in Sibiiu.

La cei doi, Pap si Laurentius li se luara capetele totu in 5 Decembre.

Ce s'a intemplatu inse cu Elisabeta Harteneck, cu adeverat'a urditóre a mortii lui Hans Adam, cu mestecatórea de veninu si adulter'a?! Ea in decursulu investigatiuniloru nu negase nimicu din crimele càte i s'au inputatu, ci a marturisitu fàra nici-o sila, cà dorinti'a ei cea mai ferbinte a fost, cá se stinga viati'a lui Acton cu orice mijlocu ar putea. Totu asia ea nu negà nici complicitatea sa la omorulu lui Adam, nici alte fàràdelegi, precum se vede curatu din protocólele de investigatiune. Cu tóte acestea asupra ei s'a sistatu procesulu, éra in 20 Februariu 1704 s'a presentatu in siedinti'a senatului din Sibiiu general-adiutantulu br. L. Acton in numele comandantelui generalu com. Rabutin si l'a rugatu, cá de si Elisabeta Harteneck a sciutu de crim'a barbatu-seu si a fost complice, totusi se sistedie cercetarea ulterióra, se nu aduca contra ei sententia de mórte, se dea uitarei fàradelegile ei si se i le erte pe tóte.

In aceeasi di senatulu a si facutu intru tóte pe voi'a lui Rabutin si a lui Acton, apoi 'ia si transmisu acelei femei sententia de ertare prin doi senatori in locuinti'a ei. Motivele adaose la acea sententia sunt o ruşine a vécului, in care s'au publicatu.

Mai tardiu acea femeia s'a maritatu a dou'a óra. S'au aflatu adeca omu, care nu s'a temutu cà ea va incerca se'lu adape si pre elu cu veninu.

Se latise faim'a in poporu, cà lui Harteneck 'iar fi venitu in diu'a din urma pardon dela imperatulu, cà inse gubernulu si Rabutin ar fi ascunsu scrisórea imperatésca pàna dupa executiune; acésta inse este numai fabula. Mai sus vediuramu, cà dupa cele doue sententie a trei'a di au si urmatu executiunile; apoi pentrucá se alerge in acelu vécu unu curieru la Vien'a, iĭ trebuea intre cele mai favorabili impregiurari 12 pàna in 15 dile. Curtea imperiala au aflatu de mórtea lui Harteneck numai dupa executiune din informatiunile primite dela Rabutin si dela Gubernu.

§ 27. Contradiceri flagrante in aplicarea legiloru penale. Daca spatiulu ar permitte, s'ar mai putea memora multime de casuri criminali din epoc'a cu care ne ocupamu, intru care pentru aceleasi crime comisse intre aceleasi impregiurari, sententiele judecatoriloru au differitu in conditiunile loru essentiali; ici sententia de mórte, colo absolutiune totala, buna-óra cá la Kinder si la Elisabeta Harteneck. Ar crede cineva cà in Transilvani'a nici nu existasera legi penale si cà prin urmare judecatile dependeau numai dela arbitriulu sau capritiulu judecatoriloru. Au existatu legi penale si in Transilvani'a coprinse si amestecate cu cele civili atàtu in asĭa numitulu Decretum tripartitum adoptatu dela Ungari'a, càtu si in cele doue codici proprie transilvane, Aprobata et Compilata. Mai avea valóre aici cá si in alte càteva tieri asĭa numitulu Jus consvetudinarium. Obiceiulu tierei. Era si ceva umbra de procedura; mai multe legi inse aveau intielesu fórte aequivocu, indoiosu, in doi peri, sau cum dice poporulu, aveau nasu de céra, sau cà legile sunt precum le voru domnii; domnía adeca in aplicarea loru nespusa diversitate, dupa classe sau caste, avutii, ranguri, connexiuni. Cá exemple practice vomu atinge numai unele; asia:

Pentru adulteriu era decretata pedéps'a mortii in legile transilvane cá si buna-óra in legile lui Iustinianu si in ale Germaniei, éra persónele necasatorite aveau se sufere inchisóre, bataia cu nuiele pe pĭelea góla in publicu si stare in genunchi de inaintea bisericei. Asĭa suná legea; cu tóte acestea concubinatulu intru atàta se latise, in càtu unulu din popii luterani avù intru nimicu a lasa scrisu in chronic'a sa, cà pe la finea vécului alu 17-lea chiaru intre sasi se aflau destule Messaline aratate cu degetulu, cá »frumós'a cojocarésa, frumós'a papucarésa, zidarésa, aurarésa, etc.«,[1]) éra altele esĭau sér'a la pórta cá se chĭeme pe soldati, in càtu senatulu Sibiiului vediendu cà alte pedepse nu mai folosescu, au venitu la ide'a curiósa de a pune femeiloru publice gulere rosii la gùtu, au remasu inse numai doue cu de acelea. Ce era se mai faca senatulu, cand cele dela porti aratau in susu la cele din etagiu.

Despre o singura fata de romanu servitóre aici in Sibiĭu se scrie la a. 1687, cà trecèndu ea sér'a prin curtea bisericei luterane pe sub strimtórea ce duce spre strad'a macelariloru, unu soldatu o apucase; ea inse vediendu cà nu póte se scape altmentrea, scóse cuţitulu si'i taià medulariulu, apoi fugí, éra soldatulu abia ajunsu la quartiru in urmarea scurgerei mari de sange isĭ dete sufletulu.[2]) Observamu aici, cà mai de multu nu numai barbatii romani, dara si femeile loru purtau la brâu téca cu cuţitu si furcutia, de unde si cuţitarii in orasĭele sasesci formau corporatiuni respectabile. Se mai scie totu din chronice, cà romanii purtau in acea epoca ura mare asupra soldatiloru austriaci, nu numai din traditiune stramosĭésca, de cand cu atrocitatile generalului Basta, ci pentrucà si astadata soldatii esiau desu pe la sate si rapiau victualii pentru sine, nutretiu pentru cai, precum si vite.[3])

Pedepsele pentru furtu asĭa precum se vedu ele codificate, sunt si barbare, si absurde. Celu ce furá mai anteiu in valóre de 1 florinu, avea se intórca daun'a, se mai dea si la comuna 1 fl. Daca furá totu numai de 1 fl. a dou'a óra, se inplinésca totu cá antai'a óra, dara se se si róge de ertare la biserica;

---

[1]) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum P. II. pag. 263—7, unde se mai descopere si alte blastematii mari.

[2]) Idem P. II pag. 234.

[3]) Idem pag. 256 et 263—4 sub generalulu desfrenatu Vaudemont.

a trei'a óra daca va fura totu numai de 1 fl., se pĭéra in furci. Celu ce fura mai anteiu de 2 fl. se fia aruncatu in prinsóre si batutu in publicu, se intórca si daun'a, se si céra ertaciune la biserica; a dou'a óra de va fura 2 fl. se dea 12 fl.; a trei'a óra se fia spendiuratu. Daca furtulu trece valórea de 3 fl., se fia spendiuratu fàra nici-o gratia, daca cumva nu se va fi invoitu cu celu daunatu inainte de a i se publica sententi'a, érā daca nu s'ar ţinea de cuventu, se i se taie o urechia. Daca si dupa aceea va mai fura, se se spendiure fàra nici-o mila. (Apr. P. III Tit. 47 art. 2.)

Legi de acestea inse erau aplicate mai multu numai la poporatiunea rurale si cu mare passiune asupra romaniloru. Erau legi si relative la classele privilegiate, dara trebue se le citésca cineva, pentrucá se se convinga despre greutatea de a le puté aplica. Tóte chronicele din acelea timpuri vermuie de hotii si defraudari colossali in sume de mii si dieci de mii, éra nu de càte 1—2 florini, mai tóte inse remàneau nepedepsite.

Acésta era signatur'a epocei.

Faimosulu magnatu Georgie Kapi a fost celu mai neruşinatu falsificatoriu de bani, care adeca luase in servitiulu seu óresicum pe fatia, in vederea lumii, pe mai multi ţiganoi caldarari, cá se'i faca moneta de arama colorata cu cusutoriu, éra pe Kapi l'au imitatu si alti càtiva aristocrati; dupa aceea au publicatu cu tob'a, cà poporulu trĕbue se ia monet'a. Cei cari sciau citi o lapedau, multimea inse o primia càtu din nesciintia càtu de frica. Mai vîrtosu pe locuitorii romani 'iau daunatu de iau stinsu acei banditi falsificatori, caroru inse nu li s'a intemplatu din acésta causa nici-unu reu, cà-ci ei respundeau lui Apafi, cà daca cetatiloru Sibiiu, Brasĭovu, Orascia, Aiud li s'a datu dreptu se bata moneta, de ce se nu póta bate si ei, apoi moneta genuina ori falsa, loru nu le pasá.

Despre rapacitatea lui Stefanu Apor celui bogatu si mare catolicu ne stà de fatia unu articlu de lege alu dietei ţinute in Martiu 1707 la Murasiu-Osĭorheiu, in care heredii lui sunt obligati cá se numere doue sume, una de 400 galbini si alt'a de 10 mii fl. dati lui cá se rescumpere pe secuii robiti de tatari, pe cari inse nu 'ia rescumparatu, decàtu numai pe càtiva, pe cari apoi 'ia facutu siesi iobagi din secui liberi cum fusesera.[1])

Pe Michailu Teleki îlu descriu atàtu chronicarii unguri càtu si sasi cá pe unu omu rapitoriu, éra unulu ilu numesce Nerone alu Transilvaniei[2].) Totu asia se scrie si despre alti càtiva magnati.

Pe langa rapacitatea ómeniloru au mai urmatu si alte calamitati fiorόse preste acésta tiéra, adeca desele focuri puse inadinsu la multe locuri din reutate si resbunare dracésca. In Iuliu 1677 au arsu cetatea Seghisióra, dupa care au urmatu alte patru comune sasesci din cele mai bune.[3]) In Aprile 1689 arde Brasĭovulu in modu fórte misteriosu. In Maiu din acelasiu anu arde Bistriti'a.

Sasimea avea prepusu greu, cà teciunariĭ cari dedeau focu la atàtea comune sasesci, erau pusi de càtra unii aristocrati antiaustriaci din resbunare, cà-ci sasimea tragea càtra Vien'a.

Despre vitiulu betiei s'a mai observatu si la altu locu, cà acela era comunu ardeleniloru cu multe alte popóra europene. Minciun'a si perfidi'a era moneta care avea cursu regulatu asia, càtu omu la omu nu mai putea da nici-unu crediementu.

Asupra denuntiantiloru mincinosi erau prevediute in lege pedepse aspre; cu tóte acestea curtea lui Apafi era plina cu denuntianti. Acésta securitate aloru se esplica usioru totu din legi. Libertatea personala a nobililoru era totu prin legi atàtu de multu asecurata, in càtu nobilulu nu putea fi arestatu nici chĭaru in casu cand spre ex. se aflau in curtea lui vite furate.[4]) Preste acésta totu in puterea legei nici-unu sateanu nenobilu nu era suferitu cá se póta marturisi contra unui nobilu pentru vreo crima sau delictu. Asia prerogativele acestea personali erau totu atàtea inbarbatari la furturi si omoruri.

Si se alegeau multi aristocrati banditi si ascundietori de hoti. Unii din aceia erau inferati si prin articlii de lege, precum de ex. Brádi Ferencz (1677), Székely István et György

---

[1]) Vedi: Gal L. Az erdélyi dieták végzéseinek nyomdokai. Kolozsvárt 1837 pag. 200.

[2]) Chronicon Fuchsío Lup. O. P. II. pag. 231.

[3]) Idem pag. 178.

[4]) Aprob. Const. Part. III Tit. 11 art. I-u.

(1678). In diet'a din 1679 Art. 26 se permitte, cá nisce ómeni scelerati locuitori in casele unoru magnati din Alba-Iulia se fia prinsi si pedepsiti.

In 1685 au fost arestate si trase in cercetare criminala càteva persóne, pentrucà ar fi voitu se omóra pe Ana consórt'a lui Apafi (Art. de lege 9 din 1685 si art. 3 din 1686).

Oricand unu nobilu comittea omoru, nu putea fi arestatu, ci numai citatu la judecata atunci cand i se parea judecatoriului, éra apoi procedur'a era intocmita asia, in càtu criminalulu putea scapa si nepedepsitu.[1] Se nu uitamu, cà erau si aristocrati mari, cari aveau dreptulu sabiei asupra tieraniloru. Scurtu, persón'a celui nenobilu era pusa la discretiunea celoru privilegiati.

§ 28. Starea poporului cultivatorĭu de pamentu sub domni'a lui M. Apafi. S'ar insiela strainulu, care venindu in acésta tiéra ar fi preocupatu de opiniunea, cá si cum toti cultivatorii tierani din tiér'a intréga aru fi statu pàna in a. 1848 in raporturi regulate dupa aceleasi legi càtra domnii loru feudali; cà-ci aici a domnitu o diversitate de relatiuni, carei asemenea abia vei mai afla in alte staturi europene. Transilvani'a se aflase imparţita din stravechime in trei teritorii separate, nu prin vreo lege omenésca positiva, ci óresicum pe nesimtite, prin puterea unoru evenimente mari, de care istori'a nici pàna astadi nu'si póte-da sama cu documente neindoiόse, nici chĭaru daca amu primi tóte spusele Anonimului de adeverate.

Din acelea trei teritorii acelu secuiescu limitrofu cu Moldov'a, locuitu cá de 300 mii mai totu elementu magiaru, a fost odinióra scutitu de orice servitute feudala, dara cá de trei sute de ani o parte considerabila a locuitoriloru sei a cadiutu in jugulu aristocratiei sale, éra desele rebelliuni prin care crediuse cà va scapa, l'au cufundatu si mai tare in sclavia.

Partea tierei cunoscuta sub nume de teritoriu sau fundu regescu, numitu si teritoriu sasescu locuitu de sasi, de romani si prea puçini magiari, in numeru totale de preste 400 mii de suflete, adeca cam $^1/_5$-ea parte din toti locuitorii tierei, a fost totdeauna scutita si aparata de jugulu feudalismului. Acésta este adeca acea parte a tierei constatóre din càteva enclave mai mari si mai mici, pe care odinióra regii din Ungari'a imitandu pe regii Franciei si pe ai Germaniei, s'au adoperatu a infiintia si consolida una classa de burgesía, nu numai spre a propaga in tiéra índustri'a si comerciulu, ci totodata si spre a conteni si ţiné in frèu rapacitatea cavaleriloru feudali, cameradi óresicum ai celoru din Germani'a si din Ungari'a propria. Mai avuse acésta colonisare a tierei cu elemente germane, odinióra tóte r. catolice, înca si unu scopu religiosu de mare inportantia, adeca combaterea bisericei resaritene si scóterea ritului ei din tóta Daci'a, dupa desbinarea totala a celoru doue biserici mari.

---

[1] Item Part. III Tit. 47 art. 20.

Din acelea trei scopuri maretie ale regiloru se potu esplica nenumeratele favoruri, cu care au incarcatu mai toti regii pe poporulu sasescu din tóte generatiunile pàna mai de curendu. Cá se trecemu alaturea pre langa tóte celelalte drepturi, scutintie, prerogative, fia de ajunsu a reflecta numai la dreptulu de proprietate a fiacarui locuitoriu din fundulu reg. pe mosii'a mare mica in care s'au asiediatu si pe care a pututu zidí locuintie omenesci si dependentie economice care cum 'ia placutu, pentru sine si descendentii sei.

Acelasi dreptu de proprietate privata au avutu si poporulu romanescu ab antiquo in acésta parte a tierei; éra ceea ce'lu asupria, era lips'a de drepturile politice si religióse, care li se denegau cu tóta cerbici'a de càtra concetatienii loru si nu li se acordau nici de càtra regi, éra aristocrati'a 'iar fi voitu multu mai bucurosu atàtu pe sasi càtu si pe romani calcati pe cerbice si iobagiti. Dara si numai bucuranduse romanii de dreptulu privatu la proprietate de pamentu, si pre langa acésta dedatĭ din vécuri la economi'a de vite si la comerciu cu producte crude, au pututu prospera multu mai bine decàtu in stare de iobagia. Acea prosperitate se cunósce mai bine, daca a vediutu cineva mai antaíu celelalte ţinuturi ale tierei in care a domnitu iobagi'a si numai dupa aceea trece prin asĭa numit'a Sasime, sau si daca vine din Romani'a prin pasurile Predealu, Branu ori Turnu-rosĭu, diferenti'a e fórte batetóre la ochi; comunele multu mai solidu zidite, locuitori multu mai numerosi, mai bine inbracati si nutriti; éra tóte acestea sunt fructe ale dreptului de proprietate la pamentu. Totu de aici se esplica si inpregiurarea, cà comunele romanesci submuntene au fost in tóte vécurile unu izvoru nesecatu de inpoporarea principateloru romane, precum ele mai sunt si pàna in dio'a de astadi. Acésta emigratiune a fost si este permanenta, ceea ce se va proba indata si din legile tierei.

Cu totulu alt'a a fost sórtea la immens'a maioritate a poporatiunei rurale din tóta ceealalta parte a Transilvaniei afara de Secuime si Sasime. Càtu ţine din asia numit'a tiéra a Hatiegului, pe Murasiu si pe Somesĭuri in sus, pe Crisĭuri de vale, pàna la fruntariele Ungariei superióre, urmele jugului feudale totu se mai cunoscu bine inca si dupa acesti patrudieci de ani trecuti peste poporatiune, fàra nici-o distinctiune de nationalitate sau rassa, in càtu de multe ori petrecèndu pe unele locuri stai se te intrebi, care din ele a fost mai nefericite, rass'a magiara, ori cea romana sau cea slava.

La unii scriitori superficiali sau si de rea credintia le place a esplica starea misera a locuitoriloru romani din comitatele feudali dela o lene innascuta elementului romanescu. Nici-unu neadeveru mai cornuratu decàtu acesta; nici-o lene mai demna de a fi inferata nu am cunoscutu de càtu este lenea aceloru scriitori si publicisti, cari nu facu nici-unu studiu ethnologicu comparativu, scotu ochii romaniloru totu numai cu poporulu sasescu purtatu de regi pe bratia in cursu de sĭepte sute de ani, éra barbari'a cumplita ce domnesce pe pustele Ungariei chĭaru la rass'a magiara nu o vedu, nici miserabilele colibe afumate ale bietuluí poporu rutenu nu le-au vediutu, panea loru de ovesu n'au gustat-o, nici alaturea cu bietii slavaci din Ungari'a superióra n'au flamenditu si nici in putorile orasieloru ungguresci n'au petrecutu.

Celu care voiesce se studiedie pe ómeni dupa rassa, dupa nationalitatea si aplicarile loru primitive, este datoriu se'si deschida bine ochii, se distinga, se intrebe mai antaiu, ce are unu poporu dela natura si ce caracteru i s'a imprimatu prin educatiunea data lui in biserica si prin legile tierei.

In tóte tierile corónei ungurescí preste totu sclavi'a pentru tóte popórale de tóte limbile a fost mai virtosu in cìnci sute de ani regula, éra libertatea esceptiune. Aristocrati'a fusese libera pàna la desfreu, preotimea si calugarimea fórte libera, burgesimea libera cam pe jumatate sau a trei'a parte. Immens'a maioritate a locuitoriloru, miliónele, adeca mai tóta poporatiunea rurala a fost iobagita. A domnitu feudalismulu si in alte tieri europene, in Germani'a, in Franci'a, in tierile austriace si anume in Boemi'a, nicairi inse nu a fost asĭa cumplita cá in Poloni'a si in Ungari'a, nici nu durase asia indelungatu cá in tierile corónei ungurescí, éra dintre acestea feudalismulu celu mai inpetritu prinsese radecini mai afunde in Transilvani'a, ceea ce pentru epoc'a lui Apafi se póte invedera prin legile urmatóre ale acestei tieri.

Mai antaiu stà legea fundamentala proclamata pentru Ungari'a in anulu 1514' transmissa si Transilvaniei: Rusticus praeter mercedem laboris nihil habet. Adeca poporulu intregu cultivatoriu de pamentulu tierei este lipsitu cu totulu de dreptulu proprietatii de pamentu, prin urmare neputendu avé locu propriu, nu are unde se'si zidésca nici casa propria, ci este silitu se'si infiga parulu cum dicu ai nostrii, in pamentu strainu, in regiune si la locu pe care ilu arata domnulu pamentului si pre càtu timpu îlu sufere acela. Nebuni erau iobagii, cá sub conditiuni de acestea se'si faca si ei case din materialu solidu, buna-óra cum sunt ale sasiloru?

Din multe legi speciali vomu cita numai càteva mai caracteristice din codicele Aprobateloru.

Art. din 1635. Domnii pamentului se nu mai inpedece pe femei si pe fete de iobagiu dela maritatu sub pedépsa de 100 fl. Multi domni adeca le ţineau róbe si nu le lasau se se marite. De aici se esplica in casuri nenumerate si asia numit'a rapire de fete. Nu era rapire, ci barbatii le furau dela domni in urmarea unei invoieli secrete.

Daca muria barbatulu iobagiu, din averea loru mobila, adeca vite, cerealii, nutretiu si cl. $^2/_3$ parti le luá domnulu, éra veduv'a cu orfanii numai $^1/_3$ parte. Mosiór'a intréga remanea numai domnului; veduv'a putea se ia lumea in capu, sau cà ea cadea cu totulu la grati'a domnului. Ferice de dens'a, daca avea vreunu fecioru in etate cá se póta robi mai departe in loculu tata-seu. (Apr. Part. III tit. 30.)

Din 8 articlii de lege dela 1637 et 1640.

Dorobantii inrolati dintre iobagi pentru servitiu in cetati se'si lase nevestele acasa, in robia, éra daca acestea aru fugi la barbati, comandantii se fia obligati a le da afara sub pedépsa de 200 fl.

Daca principele tierei a nobilitatu din iobagi pentru vreunu meritu, inse fàra invoirea domnului loru, diplomele loru nobilitarie se fia cassate si ei se remàie totu iobagi.

Daca dintre iobagi se inrolédia la óste ómeni casatoriti, femeile loru se nu se póta departa din locu, ci se robésca ele pàna cand domnulu va reusi cá se scótia pe barbatu dela óste.

Iobagii fugiti din acésta tiéra in alte parti, ori unde s'aru afla, se fia arestati prin deregatorii, spre a fi restituiti domnului loru.

Este adeca sciutu cà mai alesu dela domnii tirani fugeau fórte multi; pe altii érasi ii furau alti domni, cá se'i asiedie pe mosii e loru.

Cei carii au inplinitu anii servitiului militariu, se se intórca érasi la domni in iobagi'a de inainte.

Iobagii fugiti, apoi prinsi si redusi se fia datori a plati si inpositele cu càte au remasu datori pe timpulu absentiei. (Part. III. tit. 31.)

O lege din a. 1643 decide, cá înca si iobagii càti esisera dela domnii loru in dilele lui Michaiu voda dupa a. 1599, adeca dupa 43 de ani inpliniti se fia cautati ori-unde se voru afla si se fia dati fostului loru domnu. Daca domnii la cari se aflau ei sau veduvele si copii loru, nu aru voi se'i lase, atunci aceia se fia trasi in judecata si obligati a'i lasa sub pedépsa de 200 fl. si cu executiune.

Daca in cursu de ani 43 unii iobagi din acei fugiti s'au cununatu cu femei nobile, se li se ia acei barbati si se'i dea éra in iobagía.

Daca fostulu iobagiu s'ar afla undeva in tiéra, inse in stare de libertate, fàra a fi in servitiulu cuiva si ar esi asupra lui vreunu pretendente cá se'lu céra pentru sine, administratiunea se'lu citedie si se'lu dea pe màn'a pretendentelui. Cu acésta lege putea se cadia napaste orice aristocratu asupra ori si cui si dupa 43 de ani se pretinda cà acesta fusese iobagiulu lui sau alu tata-seu.

Daca iobagiulu din 1599 sau mai probabilu vreunu feciorn alu aceluia s'ar afla la cineva cá servitoriu cu anulu, dupa inplinirea terminului se se intórca in iobagía.

Iobagii fugiti pe teritoriu turcescu se fia receruti mai cu tactu, cu blandetie, pentrucá tiér'a se nu patia mai reu. Adeca aristocratiei ii era frica de turci.

Se prevede si o procedura pentru casuri, in care càte doi domni se cérta asupra dreptului de proprietate preste iobagii sau fugiti sau si furati de càtra altu domnu, care avea trebuintia de cultivatori. (Part. IV tit. 5 art. 1.)

Incependu din a. 1588 dietele tierei mai votasera de siese-ori legi in contra fugei iobagiloru, pàna cand in 1650 s'a decretatu, cà domnulu are dreptu de a recere in proprietatea sa chĭaru si pe prunci fàra diferentia de etate.[1]

Nici in processe de acestea nici in altele iobagiulu nu putea figura cá persóna, ci in totu casulu avea se'lu represente domnulu, daca voiá, daca nu, iobagiulu avea se sufere si se taca.

Acestea legi despre readucerea iobagiloru se observau reu din diverse cause, intre care era, cà chiaru domnii feudali mai seriosi avend mare trebuintia de cultivatori isi puneau tóta silinti'a cá se asiedie pe dominiile loru càtu s'ar putea mai multi iobagi, pe cari apoi iĭ si tractau mai omenesce. Sasii érasi avendu la mai multe comune hotara fórte intinse, nicidecum n'au fost niciodata in stare de a le cultiva numai densii cu familiile loru, din care causa oricàtu aru fi voitu cá se tie pe romani càtu mai departati dela comunele loru, le-a fost preste putintia, prin urmare veniau romani din comitatele feudali de se asiediau in comune, care odinióra au fost curatu sasesci. Nobilii reclamau pe iobagi; de aceea se si nascea dese certe cu sasii pentru ei. Altii fórte multi iobagi cautau se scape de domnii cunoscuti cá tirani brutali, unii in tierile romanesci, altii in Ungari'a.

Din a. 1683 in care Mich. Apafi a inceputu se tractedie cu curtea Vienei si pàna la 1700 au mai emanatu in acesti 17 ani vreo 15 articlii de lege totu numai in caus'a iobagiloru fugiti si a unoru sate sparte, desfiintiate. Asia in diet'a ţinuta la Iernotu (Radnoth) in 1687 art. 10 se decide cá se se conscrie si contributiunea càta cadea pàna atunci pe satele parasite (a puszta faluk), cá incai se se scia. Totu asĭa in diet'a dela Fagarasiu 24 Ian. 1688 Art. 4 s'a decretatu, cá pentru sessiunile iobagiloru remase desierte domnii loru se platésca contributiunea, éra neplatindu se'i lege de grumazi, sau daca deregatorii nu'iar lega, superiorii loru se lege pe acestia si se'i inchida. Totu asia se lege si pe functionarii din dominiile fiscali.

---

[1] A fugitivus vagy akármint el idegenedett jobbágynak reductiojában annak gyermeki vagy iffiui aetássa semmit nem obstál a Földes Ura jussának, egy aránt repetálhatja és reducálhattya specificatis modis. (Part. IV tit. 6 art. 4.)

In alta dieta din 1689 Art. 4 ţinuta totu la Iernotu, decretu: Se se numere tóte mosiile iobagesci remase desĭerte. Sub numele de 1 pórta se se compute càte 10 contribuenti. Boierii (nemesii) fugiti in a. 1685 din districtulu Cetatii de Pétra (Kövár vidék) se fia asemenea prinsi si adusi in vetrele loru. Fugisera si ei de atàtea góne.

Daca nici iobagii nici domnii nu platescu contributiunea, deregatorii se vendia pe iobagi la cei cari voru plati pentru ei, inse cu pretiu duplu si acestia se'i tie in robi'a loru pàna cand domnulu loru va plati sum'a dupla.

Diet'a dela Clusiu din 1691 decide in Art. 3, cá iobagii se póta fi venduti pe càte 10 ani.

Din doi articlii de lege 1 et 10 ai dietei dela Turda din Septembre 1692 se vede curatu, cà poporatiunea scadiuse tare prin emigrare, cà-ci s'a decretatu din nou, cá se fia cautati si readusi toti iobagii fugiti dela 1657 incóce si satele remase desĭerte se fia din nou inpoporate.

Acela care 'isi va lua vreodata ostenéla de a studié bine si fàra nici o patima raporturile dintre sasi si romani cu legi si cu acte publice, va da preste contradiceri flagrante in ţinut'a sasiloru càtra romani. Sasii nu 'iaru fi voitu cu nici-unu pretiu in comunele loru curatu sasesci, le era inse absolutu preste putintia a se lipsi de ajutoriulu acestora atàtu cá agricultori, càtu si cá professionisti cari aveau manufacture de vendiare, precum si cá contribuenti si cá ostasi.

Art. 6 alu dietei din M. Osiorheiu 1695 ne invatia asemenea, cà si dela 1687 incóce fugisera multi locuitori chĭaru si din sasime; aici se luara mesuri cá se'i aduca in vetrele loru. Nu numai aristocratii, dara si sasimea burgesa avea càteva legi fórte barbare penali de acelea ce respirau numai resbunare stupida mai vîrtosu asupra romaniloru; éra scopulu de a corege si nu a resbuna le era cu totulu necunoscutu, Instrumente de torture aveau sasii pe la cetatile loru in abundantia; furcile si tiepile au existatu si la ei pàna in 1848, taiarea capului, taiarea manei, arsulu pe rugu, innecarea in apa erau pedepse desu usitate. Contra romaniloru se aplicá si mesur'a infama, cà daca de exemplu se furá ceva dintr'o comuna sasésca, comun'a vecina a romaniloru trebuea se respunda solidariu, chiaru si cu viati'a.

Locuitorii fugea si din sasime. Documentu invederatu despre acésta este art. de lege 2 din Apr. P. III tit. 80, prin care se dà voia, cá locuitori fugiti din sasime si iobagiti pe airea se se póta intórce érasi pe teritoriulu reg. pe langu unele conditiuni.

Dupace vediuramu legile robiei de veci a poporului cultivatoru, urmédia se intrebamu si de conditiunile pe langa care robía elu. De acestea inse nu aflamu nicairi. Robi'a era absoluta, dependenta numai dela vointi'a domniloru. Dupa staruintia multa a curtii imperiale in fine diet'a ţinuta la Sibiĭu in Ianuariu 1714 sub imperatulu Carolu VI s'a induplecatu abia, cá se votedie acestu regulamentu scurtu:

Iobagii de mostenire (robiti pe vecie) se lucre la domni càte 4 (patru) dile in septemana, éra dilerii càte 3 dile, sau cu vite sau cu bratiale, dupa cum va voi domnulu pamentului; éra apoi nimeni se nu cutedie a sili pe iobagiu cá se lucre mai multu (decàtu 208 dile in anu) si nici dileriulu (zsellér, inquilinus) se lucre mai puçinu, sub pedépsa.

Asupra acestui articlu de lege au protestatu mai multi in scrisu, sub cuventu cà nimeni si nici diet'a nu are dreptu a dispune de proprietatea privata, éra iobagimea este proprietatea domniloru. Atunci diet'a decise cá gubernulu se inaintedie cestiunea la curte si se mijlocésca unu edictu. Mai tardiu vomu vedea cum s'a desvoltatu acésta cestiune vitala pentru tiéra intre cele mai mari greutati, trecèndu prin multe peripetii pàna in a. 1848.

Dĭeçiueli din totu feliulu de producte, cum si din vite s'au luatu in tóte timpurile, prin urmare si sub Apafi si dupa aceea.

Dintre legile relative la poporulu tieranu mai atingemu înca numai una si adeca

Edictulu Nr. 47 din a. 1638 (dela Rákoczi) lasa cu totulu in voi'a domniloru de a permitte cá iobagii se tie cai sau si alte vite tragatóre; din contra sasimea este obligata prin lege cá se tie mai multi cai decàtu boi. Ratiunea acestei legi este cu ochi cu sprincene; cà-ci la din contra s'ar parea absurda.

In acelasi edictu codificatu tieranii sunt opriti a purta haine din postavu de tèrgu, nadragi si cisme cá orasienii, precum nici caciula dupla de 1 florinu si nici camasia de gĭolgiu. Acésta lege s'a inprospetatu si dela 1700 incóce, spre binele familiiloru romane care cultivá industri'a propria, de casa, inse spre ruin'a successiva a industriei sasesci si a comerciului cu mai multi articlii de casa necessari familiiloru.

In diet'a dela Sibiiu din 1714 aceeasi lege se innoesce cu adaosu, cà tieranii preste totu se nu pórte nici arme, care inainte era oprite numai romaniloru prin trei articlii de lege concentrati in edictulu 44.

In càtu pentru portu, au avutu si sasii statute si regulamente stricte introduse si adesea innoite si asprite cu scopu de a infrena luxulu, si nesupunerea la acelea se pedepsia de multe ori greu; inca si mancarile pe la ospetie erau regulate; nu trecea inse prea multu timpu, dupa care chiaru regulatorii le violau mai antaiu.

§ 29. Cultur'a prin sciintie in scóle. Despre o cultura scolastica sub tóta domni'a lui Apafi abia póte fi vorba. Las' cá si inainte de elu puçinele institute scolastice infiintiate sub domni'a lui Gavriil Bethlen si a lui Georgie Rakoczi I. in urmarea resbóieloru civili si a repetiteloru invasiuni turcesci si tataresci sub G. Rakoczi II, Barcsai si Kemény au fost sparte sau date flacariloru, dara apoi gubernulu lui Apafi numai cu afaceri scolastice nu se ocupase. Unele umbre de gimnasii sau colegii calvinesci in Alb'a-Iulia, in Aiud, in Dobriţinu, mai tardiu si in Clusĭu, in Orascia, in Odorheiu si Zelau (Zilah) erau destinate numai pentru fiiĭ nobililoru, éra existenti'a loru dependea mai multu numai dela zelulu unoru barbati cari avusera fericirea de a studié undeva in tieri straine.

Pentru catolici vegetá càte o scóla cá vai de ea in Clusiu, in Odorheiu si intr'o monastire de franciscani din Secuime.

Catolicii numai dupa inputerirea domniei aŭstriace au fost in stare de a'si infiintia scóle mai bune si mai multe.

Unitarianiĭ susţinusera pentru ai loru scóla prea buna pentru acea epoca, in Clusiu.

Magnatii tierei ţineau de regula càte unu preceptoru strainu la fiiĭ loru, unii mai trimiteau dintre ei si in strainatate. Multime dintre aristocrati abia sciá se'si scria numele, éra altii nici atàta. Lui Apafi iĭ placea lectur'a, dela elu au remasu si unele ŝcrieri; acelu exemplu inse datu dela tronu era pentru cei mai multi nuci aruncate in parete.

Sasiĭ cá classa burgesa privilegiata au ingrijitu dela reformatiune incóce multu mai bine decàtu aristocrati'a pentru infiintiare de scóle nu numai pe la cetati si orasie, ci si pe la mai multe sate. In Sibiĭu era unu colegiu renumitu, asemenea in Brasĭovu pàna la foculu celu mare. In Bistritia, in Seghisióra si Mediasiu erau gimnasii. Barbatii conducatori ai acestoru institute ĭsi facusera studiile loru in Germaní'a, in Elveti'a sau in Holand'a.

Dara si scólele sasesci erau numai pentru sasi, precum cele confessionali aristocratice numai pentru nobilime. Alta tinerime nu era suferita in acelea.

Tinerimea nenobila oprita dela scóle. In comitatele feudali, adeca in partea cea mai mare a tierei aristocrati'a nu sufería cu nici-unu pretiu cá pruncii familiiloru de tierani, cultivatori nenobili se póta invatia la vreo scóla. Pe langa traditiunile nóstre remase noue dela protoparinti in o serie de cinci generatiuni, avemu proba chiaru in legea tierei art. 1 din Part. I tit. 6 a Aprobateloru, care provocanduse la doue legi anterióre din 1624 si 1635 recunósce, cà baiatii de iobagi nu erau suferiti cá se invetie carte la vreo scóla; distinge apoi doue categorii de scolari, adica de aceia cari mergu la scóla numai cá se scape de jugulu iobagiei si de inrolare la óste; éra altii cari invatia la scóla in cugetu curatu cá se ajunga popi, invatiatori si diaci (deákok), sub cari se intielegea class'a carturariloru numiti in tiér'a vecina logofeti, precum erau notarii sateloru, cancelisti pe la orasie, la comitate si la gubernu s. à. Aceloru tineri cari cu ajutoriulu invetiaturei voru se scape de iobagia sau de inrolare, nici decum se nu li se acórde acésta favóre. Din contra acei cari voru proba de ajunsu, cà in adeveru se prepara pentru popia, dascalia sau diacie se nu fia opriti dela scóla sub glóba de 300 fl. Inse si in privinti'a acestoru din urma se curga investigatiune stricta, se fia provocatu protopopulu cá se adeverésca elu, daca cutare teneru se prepara in adeveru pentru vreo statiune óre care; inse nici protopopiloru se nu li se dea crediementu neconditionatu, ci se cercetedie si in urm'a loru ori unu aristocratu de incredere, ori unu subprefectu si in casuri obveniente scolariulu se fia smulsu dela scóla fàra nici-o formalitate si datu pe màn'a domnului seu in iobagía.

Asĭa suná legea; este inse prea bine sciutu, cà aristocratii cei mari in dilele lui Apafi se ţineau mai pre sus de legi, prin urmare si acésta lege punea pe tineri cu totulu la discretiunea loru.

Altu artic. de lege alu dietei dela Alba-Iulia din 16 Febr. 1642 opresce pe epĭscopii romani sub pedéps'a perderei oficiului, cá se nu cutedie a hirotoni preoti din class'a iobagiloru; prin urmare cu acésta lege tinerimea nenobila era indirecte oprita dela cercetarea scóleloru; totu cu acea lege una parte considerabila a romaniloru era inpinsa càtra confessiunea calvinésca. Intr'aceea starea religiósa din timpulu lui Apafi merita cu totulu alta tractare, precum si cea mai de aprópe atentiune a nóstra a tuturoru, ceea ce credemu cà nu ni se va denega la loculu seu. Intréga domni'a lui Apafi a cadiutu in anii hostilitatiloru religionarie, sangeróse si crunte dintr'o parte mare a Europei, pre cand nu numai corporatiunile bisericesci de tóte confessiunile, ci si suveranii luau parte activa la dispute dogmatice, din care nici-unii nu intielegea nimicu, precum se intemplau de acestea si in curtea si in gubernulu lui Apafi spre reulu celu mai mare alu tierei.[1]

---

[1] A se vedé Szilágyi Sàndor Erdélyország története II köt. dela pag. 425—444.

Capu V.

Starea bisericei poporului romanu in Transilvani'a si Ungari'a sub domni'a lui M. Apafi si a imperatului Leopold I.

§ 30. Consideratiuni generale. Nici-o parte a istoriei poporului romanu din vécurile trecute nu a remasu pàna astadi mai puçinu cultivata decàtu este istori'a sa bisericésca. Avemu incercari, avemu fragmente din istori'a bisericei, nu dàmu inse nicairi de o lucrare sistematica, intréga, care se se intinda si se curga precum curge unu riu linu preste tóta lung'a serie a vécuriloru de candu se crede cà acestu poporu a primitu religiunea lui Isus Christosu de a sa. Si apoi mi-ar placea si mie se cunoscu pe acelu omu genialu, carele se fia in stare de a scrie istori'a politica, cum si istori'a literaturei romàne fàra ajutoriulu istoriei eclesiastice. Au fostu càteva vécuri, intru care o parte considerabila a poporului romanescu nici nu cunoscea alta viatia de càtu pe cea din familia si pe cea din biserica. Spre a'si conserva biseric'a asia precum a mostenise dela protoparinti, elu a renuntiatu vécuri intregi la viati'a publica politica.

Pe la inceputulu acestui vécu alu 19-lea càtiva barbati dintre cei mai tari de spiritu au cutrieratu archive si bibliotece straine si pamentene, spre a inavuti si istori'a nóstra bisericésca, éra prin acea fapta a loru a datu exemplu si indemnu salutariu noue urmasiloru sei; dara candu au voitu se le publice li s'au lungitu in cale consur'a si le-a smulsu pén'a din màna. De aceea suspina si Georgie Sincai la càteva locuri in chronic'a sa dicèndu, cà pentru cutare epoca ar sci se spuna si se descopere multe, se teme inse cà va provoca ura, góna si cà va patí reu. Contimpuranulu seu Petru Maioru apucase a ţiparí pàna era in viatia, înca si o istoria bisericésca a romaniloru, care asia scrisa mai multu in modu fragmentariu, cá in fuga, cá pe sàrite, cá de fric'a mortii, ea totusi era se reverse o lumina neasteptata prin documentele publicate, daca nu ar fi fostu confiscata indata dupa aparitiunea ei, apoi trimisa dela Buda in Clusiu, de acolo la Blasĭu si éra la Clusiu, unde apoi exemplariele nelegate fusera inchise intr'o chilía dela monastirea franciscaniloru, cu esceptiune de vreo suta, pe care studentii de romanu comandati cá se le incarce dintr'unu caru in altulu, le-au sciutu pitula si duce mai departe. Au fostu adeca si epoce de acelea in viati'a poporului nostru, in care nu era suferitu se se ocupe carturarii sei nici chiaru de trecutulu bisericei loru.

La vreo 30 de ani dupa Petru Maioru a luatu asuprasi mai alesu fericitulu nostru fostu colegu Timoteu Cipariu a continua cu cercetarile pe terenulu istoriei bisericesci si documentele numeróse publicate in colónele Archivului seu in cursu de vreo patru ani sunt unu adeveratu tesauru. Puçini ani dupa acestea se dete viatia pretiósei publicatiuni Biseric'a orthodoxa romana in capital'a Romaniei, o publicatiune acésta, care asĭu dori cá se nu lipsésca nici-unui romanu care ţine la biseric'a sa si se scie inaltia preste opiniunile preconcepute. Se mai publica din timpu in timpu unele documente înca si in alte foi bisericesci si scolastice din Blasiu, Aradu, Caransebesiu, cum si in diariulu archidiecesanu Telegrafulu romanu dela Sibiĭu, in fine si »Transilvani'a« organu alu »Asociatiunei transilvane pentru literatur'a si cultur'a poporului romanu«, care se afla in activitate de 27 de ani. Ce se dicu despre cele publicate in colectiunea Hormuzache nepretiuita!

Intr'aceea tóte acelea documente càte vedu lumin'a in sus atinsele publicatiuni sunt fórte buñe pentrucá se ne convinga despre saraci'a de care suferimu din lips'a documenteloru bisericesci si se ne maréscа setea de a le castiga. Nu este numai lips'a loru care turbura spiritulu amiciloru istoriei, ci este mai vîrtosu impregiurarea, cà de ex. mai multe acte gubernementali de care se publica ici-colea in dilele nóstre, ne arata, pe ce cale ratacita eramu pàna acuma intru judecarea unoru evenimente eclesiastice, éra din altele invetiamu, cà oricàtu s'aru fi aparatu protoparintii popóraloru orientale de influinti'a reformatiunei religióse din apusu, aceea totu a petrunsu si la densele, éra anume in poporulu romanescu a produsu devastatiuni infricosĭate.

In màna cu seri'a lunga de documente publicate in a. 1885 in doue volume de càtra dr. Nicolae Nilles profesoru de dreptulu canonicu in Lintiu, precum si cu càte s'au adunatu la Academi'a romana in anii din urma in aceeasi materia, se póte proba de ajunsu, cà Biseric'a romaniloru nu numai in urmarea domniei Islamului, ci in cele din urma trei sute de ani si in urmarea reformatiunei apusene ajunsese intre focu si apa, sau cum se mai dice la noi, intre cĭocanu si nacovala.

Totu in timpulu de fatia ne mai stau la dispositiune: Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia etc. Auctore Petro Bod de Felső Csernáton, Verbi D. Ministro. — Form. 4-o, 558 pagine. Cu esceptiune de 13 pagine dela inceputu cartea intrégа se ocupa pe largu si cu mare passiune numai de istori'a bisericésca a romaniloru, la inceputu de cea vechia, dupa aceea despre raporturile bisericei romane càtra cea calviniana, éra dela 1698 pàna la 1764 despre luptele ferbinti dintre biseric'a latina catolica si cea protestanta din caus'a bisericei romaniloru din Transilvani'a si Ungari'a cu Banatulu, pe care calvinii subjugandu-o in parte o si incorporasera la biseric'a loru inainte de aceea cu vreo optudieci de ani, éra dela 1698 inainte curtea imperiala se silía se o smulga dela calvini si se o alature la biseric'a latina, care in acea epoca scapatase fórte tare, dupace stetese sub domni'a principiloru protestanti in mai multu de una suta de ani.

Alta carte manuscrisa, a carei copia exacta o are acum si academi'a romana, este compusa in limb'a magiara titulata: Az erdélyi oláhok uniáltatásokrol való rövid Historia 1745 adeca Historia scurta despre unirea romaniloru din Ardealu 1745. Acésta scriere s'au aflatu in colectiunea de manuscripte fórte pretióse, care fusesera proprìetate a comitelui Emericu Miko fostu gubernatoru alu tierei, éra dupa mórtea lui au trecutu in proprietatea Museului istoricu si archeologicu din Clusiu, de unde o am decopiatu eu pentru academia.

Cei cari voru se mai afle si alte izvóra pentru scrierea istoriei bisericesci, necunoscute pàna acum cultivatoriloru ei, n'au decàtu se le caute in catalógele colectiuniloru academiei facute in anii mai din urma.

Este bine cunoscutu din diplomele principiloru tierei, cà incependu din dilele lui Rákoczi tatalu si fiiulu (1628—1660) dela mitropolitulu Stefanu Simionu toti mitropolitii dupace se hirotonia in Bucuresci cá orthodoxi dupa ritulu orientale, faceau totuodata si marturisirea credintiei orthodoxe orientale, éra apoi intorcènduse hirotoniti in patri'a loru, pe langa ce se supunea la tóte dispositiunile protestantice coprinse in diplom'a de confirmare, erau totodata obligati a supune tóte canónele votate in sinódele eparchiei loru la aprobarea episcopului protestantu numitu in stilulu bisericescu calvinianu superintendentu; mitropolitulu romaniloru nu putea numi nici macar unu protopopu in dieces'a sa fàra scirea si aprobarea episcopului reformatu calvinu.

Pàna acuma nu am datu de urm'a nici-unei reclamatiuni care s'ar fi ridicatu vreodata din partea mitropolitului Ungrovlachiei, care este totodata exarchu alu Plaiuriloru, adeca alu tieriloru invecinate, in contra acelui abusu ne mai auditu in lumea christiana, cá unu Archiereu se depuna marturisirea credintiei orthodoxe in dio'a hirotonirei sale, éra apoi indata dupa intórcere la scaunu in patri'a sa se jure credintia si episcopului reformatu, candu este sciutu, cà bisericele protestante preste totu au lapedatu si lapeda mai tote dogmele nu numai ale Bisericei apusene catholice, ci si pe ale celei resaritene orthodoxe; cà-ci adeca intre altele, reformatii calviniani din cele sïepte taine sau sacramente au lapedatu pe cinci si au adoptatu numai doue, Baptismulu si Eucharisti'a; despre hierarchia in sensulu celoru doue Biserici mari nu voru nici se audia; din launtrulu bisericeloru au cassatu si scosu crucile, altariele, icónele si orice urma de sculptura care ar representa vreo fiintia omenésca sau cerésca; pareti albi, unu amvonu pentru predicatori, banci pentru ascultatori si altu nimicu. Ritulu intregu alu Bisericei orthodoxe resaritene cá si pe alu celei latine l'au declaratu si ilu declara protestantii de idololatria si de superstitiune ce ar merita cá se fia exterminata. Mai in scurtu, nu in patru sau cinci, dara in patrudieci si cincidieci de puncte essentiali, parte mare strinsu dogmatice differu bisericele protestante de Biseric'a orthodoxa resariténa, la care tóte dogm'a predestinatiunei le pune vèrfu.

Fia; acestea au fostu si mai sunt pàna in dio'a de astadi doctrinele si convictiunile religiόse ale adeveratiloru protestanti si popόrale cele civilisate au invetiatu abia in dilele nóstre a respecta convictiunile religióse ale altora si a fi toleranti càtra cei de alta credintia conformu exempleloru divine date de insusi fundatorulu religiunei. Aici inse ne intimpina cu totulu alta intrebare: Cum se putea cá se se afle archierei, cari se jure pe doue simboluri de credintia diametralu oppuse; sau daca voiti, cum se putea, cá archierei si o parte considerabila dintre preoti se créda numai càtu credu protestantii, se execute inse intregu ritulu resariteanu atàtu de bogatu si aplicatu pentru tóte fasele vietiei omenesci? Si cum óre sufería ceilalti episcopi, metropoliti, exarchi si patriarchi ai Resaritului o anomalia, batjocura, calcare in picióre a dogmeloru, a ritului, a canóneloru bisericei asia dicèndu de naintea ochiloru, fàra cá se aflamu intr'o suta de ani alta urma de resistentia, decàtu unu singuru sinodu ţinutu la Iasi.

Districtulu Fagarasiului limitrofu in tóta lungimea sa cu Munteni'a, era incorporatu la biseric'a reformata, avea episcopulu seu propriu, numitu de càtra Domnulu tierei si supusu de a dreptulu episcopului calvinescu. In comitatulu Hunedórei sau asia numita tiér'a Hatiegului limitrofa cu Olteni'a, doue protopopiate romanesci trecusera la confessiunea protestanta, precum au trecutu si alte doue mai in laintru in Ardealu. Tóta nobilimea de class'a prima si de a dou'a din Ardealu si din Banatu pàna pe la Caransebesiu devenise reformata calviniana.

Cum au venitu catastrofe de acestea preste Biseric'a romaniloru, ce influintia au avutu ele asupra poporului remasu fàra nici-o conducere, ţinutu intru intunecime orbitóre prin lips'a totala a unei educatiuni religióse in limb'a sa materna, la acestea si alte intrebari de natur'a acestora ne dau respunsuri mai multu sau mai puçinu satisfacatóre documentele aflate si adunate pàna acum.

Fostau si epoce de acelea, unde romanii in unele districte ne avendu unde se mérga la biserica nici in dio'a de Pasci, orinda a se cumineca sau cum se dice in mai multe parti ale tierei, a lua pasci, pentru cá se póta manca de dulce adunau mugurii unoru arbusti si facèndu'si cruce si càteva metanii, din acei muguri inghitiau parintii, inparţindu si la ceilalti membrii ai familiiloru.

altu periodu istoricu alu Bisericei, dupa a mea parere, celu mai interesantu din tóte, mai vîrtosu daca'lu vomu considera din punctu de vedere alu duratei sale, care s'a intinsu intre mari violentie, uneori si cu versari de sange pàna in dilele imperatului Iosifu II (1780—1790), carele prin asia numitulu decretu alu seu de tolerantia à infrenatu fanatismulu religiosu, a mai moderatu si acea specie de proselitismu, alu carui scopu nu era atàtu castigarea sufleteloru pentru vreuna din confessiunile religióse, càtu mai vîrtosu unele scopuri politice de ordine superióra.

Intr'unu statu oricare, unde toti locuitorii sau mai toti marturisescu aceeasi credintia, au aceleasi carti rituali si totu unu dreptu canonicu, proselitismulu religiosu nu e cunoscutu nici din nume. Cu totulu altu ceva se intempla in tierile unde locuitorii se afla desbinati in càte cinci si mai multe confessiuni religióse, precum este de ex. in Transilvani'a si in Ungari'a, in care tieri locuescu alaturea si amestecati rom.-catolici de ritulu latinu, greco-catolici de ritulu grecescu, ortodoxi totu de ritulu grecescu, reformati calviniani, protestanti luterani sau augustani, sociniani sau ariani, cari néga divinitatea lui Isus christosu, néga si pecatulu stramosiescu, respingu dela ei tóte cele sïepte sacramente, cum si totu ce se numesce in cele doue biserici mari traditiune (tradanie); in fine si religiunea mosaica cu 650 mii marturisitori ai acelei'a. De aici apoi trist'a esperientia pe care o póte face oricare caletoriu prin acelea doue tieri, cá se védia nu numai in cetati mari cu càte 40—50 de mii, ci si in orasiele mici si pe la sate càte patru si cinci biserici, atàtea in càte confessiuni religióse voru fi desbinati locuitorii; de aici totu atàti popi, dascali, organisti si alti cantareti luptandu cu lipsa si saracia din caus'a prea micului numeru alu poporeniloru.

In acésta stare de cea mai funesta desbinare confessionala aflase imperatulu Leopoldu I si ministrii sei susnumitele tieri dupa luarea Budei dela turci in a. 1686, scóterea loru din partea cea mai mare a Ungariei si ocuparea totu odata a Transilvaniei de càtra trupele imperiali.

Romano-catolici fiindu in celu mai strinsu intielesu atàtu imperatulu càtu si consiliarii si ministrii generalii sei, urmarea era prea firésca, pentru-cá nu numai condusi de consciinti'a loru religiósa, ci si de interesulu materiale alu locuitoriloru se voiésca a'i indupleca la marturisirea unei singure credintie religióse si-se intielege cà la cea catolica.

Ur'a inse dintre catolici si protestanti era neasemenatu mai inflacarata si mai inradecinata, decàtu cá monarchulu si consiliarii sei, intre cari erau si calugari iesuiti si prelati de rangu inaltu, se'si fia pututu ajunge scopulu asia usioru. Resboiulu celu barbaru de ani treidieci in Germani'a, gonirea tiranésca a protestantiloru in numeru fórte considerabile de càtra Ludovicu XIV, desele insurectiuni sangeróse ale protestantiloru din Ungari'a cu scopu de a'si apara bisericele de invasiunea catolica, produsesera ura religiósa mai intensiva chiaru si decàtu aceea ce domnía intre mohamedani si christiani. De atàtea ori protestantii in Ungari'a cereau ajutoriu dela turci in contra catoliciloru. La ur'a religiósa se mai adaogea si vechi'a ura nationala dintre magiari si germani heredita din vécuri si trecuta prin tóte generatiunile.

In Transilvani'a biseric'a romano-catolica apasata de tra protestanti scapatase de multu, in càtu era pe aci se esterminata. Episcopi'a catolica odinióra fórte puternica sfiintiata inpreuna cu tóte monastirile din tiéra; una parte averile bisericesci confiscata pentru statu, tóte celelalte utii inpartite intre magnatii tierei; calugarii mai toti arunti pe strade, unii chiaru ucisi.

Imperatulu Leopoldu I si consiliarii sei informanduse ajunsu despre starea desolata a catoliciloru din Transilni'a, decide cá se'si ridice cu orice pretiu biseric'a sa din ilire si din pulbere. Înse de unde si cum se apuce lulu? Protestantii magiari si sasi vedea bine, cà restaunduse hierarchi'a catolica cu tóte drepturile ei, aceea va tinde la momentu restitutionem in integrum, adeca tóte niniile, bisericele, edificiile monastiresci s. a.

Deslegarea problemei nicidecum nu era usióra, cà-ci proantii erau decisi a se apara cu armele in averile rapite secularisarea din véculu alu 16-lea. In acelasi timpu, a intre anii 1686 si 1698 mai alesu generalii veniti in a si calugarii cari'i insoçiá cá preoti de regimentu, retara pe curtea imperiala din Vien'a mai antaiu la rutenii din Ungari'a, apoi la poporulu romanu din ambele tieri. Éca doue elemente, isi disera ei, fórte bine venite, cu alu caroru concursu s'ar putea restaura catolicismulu decadiutu si a se inmulti numerulu catoliciloru cu mai multe sute de mii. Noi inse amu vediutu mai sus, cà Biseric'a romaniloru apucase a fi subjugata cu o suta de ani mai inainte de càtra cea reformata si in parte chiaru incorporata la acésta.

Din dio'a in care protestantii aflara despre acelu planu alu curtii imperiale, se incinse o lupta cràncena intre acestia si intre catolici, pàna ce lupt'a de condeiu se prefacù in resboiu civile, care s'a inceputu in a. 1703 si a duratu in modu fórte barbaru pàna in a. 1711. Nici la unii din descendentii insurgentiloru din acea epoca nu le prea place se audia, cà un'a din causele principali ale insurectiunei lui Franciscu Rakoczi la 1703 a fostu incercarea curtii imperiale de a smulge biseric'a romaniloru de sub domni'a calvinésca si a o alatura la cea catolica; nu le place, pentru aceea inse remane si acestu adeveru evidentu. Éta, asia ajunsera romanii intre focu si apa, intre ciocanu si nàcovala pàna la atàta, in càtu in cei optu ani de revolutiune rakocziana càteva mii de romani luptau sub nume de Curuti (Cruciati) la Rakoczi, éra alte mii din ei isi aruncau viati'a in sĭantiu sub nume de Lobonti (Puscari) in partea trupeloru imperiale regulate. Sciau ei pentru ce si pentru cine se lupta unii cá si altii? Eu me indoiescu fórte.

In totu casulu unu lucru se scie din acei ani de perire. Problem'a de existentia a bisericei romaniloru era pusa spre a fi deslegata. S'a lucratu la descurcarea ei aprópe 150 de ani intre lacrime de sange si a trebuitu se ajunga omenimea la unu anu 1848 pentru-cá ea se fia taiata si nu deslegata.

Voimu se cunóscemu episódele si peripetiile acestei tragedii eclesiastice care s'a petrecutu in 150 de ani? Se folosimu acestea càteva sute de documente càte ne stau la dispositiune pàna acuma pentru acésta parte a istoriei nóstre, se ne adoperamu a mai scóte din intunecimea archiveloru càtu se póte mai multe documente de adeverata valóre istorica din tóte vecurile pàna unde suntemu in stare de a petrunde in trecutulu celu mai departatu alu natiunei nóstre si alu tieriloru locuite de ea, pentru-cá încai successorii nostri se'i póta compune o istoria pragmatica, care se'i fia falinariu conducatoriu pe drumulu celu intunecosu alu viitoriului.

§ 31. Legi politice, sub care gemuse biseric'a romaniloru. Cujus est regio, illius est religio, a cui este tiér'a, a aceluia este si religiunea. Acésta maxima de statu adoptata dela inceputulu reformatiunei de càtra domnitorii protestanti in Europ'a, fu aplicata si in Transilvani'a de càtra principii calviniani, de càtra dietele si consiliarii tierei asupra bisericei orthodoxe gr.-resaritene cu o rigóre ce semena fórte multu cu rigórea si gón'a ridicata in aceleasi timpuri de càtra puterea mohamedaniloru asupra lumei christiane din imperiulu otomanu. Acésta asertiune se póte proba in dilele nóstre mai usĭoru decàtu oricand altadata. Nu avemu decàtu se recurgemu la multimea legiloru dietali decretate pàna la mórtea lui M. Apafi, cum si la càteva decrete si diplome de ale principiloru, tóte relative la biseric'a gr. or. romanésca, pentrucá se ne convingemu despre adeverulu ce sustinemu; se mai frundiarimu si prin unele chronice, care ne conservara càteva tragedii si martiriuri bisericesci.

Intre meritele scientifice ale eruditului canonicu Ioanu M. Moldovanu se numera cu totu dreptulu si publicarea colectiunei de legi politice relative la numit'a biserica, coprinsa in Archivu pentru filologia si istoria de T. Cipariu, incependu dela pag. 219 cu precurmare pàna la pag. 576. Este lunga acea serie de legi, credemu inse cà la loculu acesta va fi prea de ajunsu, daca vomu cita numai pre càteva din cele mai semnificative. Moldovanu le titulase in spiritu de ironia »Libertatea consciintiei in Transilvani'a«, cu care adeca se falescu fórte pe nedreptu istoricii protestantiloru.

Apoi éca prin ce feliŭ de legi era »asecurata«, adeca sugrumata »libertatea consciintiei religióse« a poporului si clerului romanu in Transilvani'a de càtra protestanti inclusive pàna la Mich. Apafi I. Trecemu aici mai preste tóte legile relative numai la r. catolici sau latini, care se incepu din Februariu 1543 si ne marginimu la legi care au a face cu credinti'a si cu biseric'a resariténa, éra de acestea se afla numai dela 1566 incóce.

In diet'a din 30 Novembre 1566 ţinuta la Sibiĭu art. 36 s'a decretatu esterminarea tuturoru invetiaturiloru despre religiune, càte aru fi in contra doctrineloru luterane si calvine cá totu atàtea eresuri. Dogmele bisericei romano-catolice latine cu totu ritulu ei tractatu cá idololatru, au fost proscrise de mai inainte si tóte averile bisericesci ale ei confiscate; acum inse au ajunsu aceeasi sórte pe biseric'a orientala cu dogmele si cu ritulu seu, p̃re care acésta lege le numesce eresuri, care aru domni mai vîrtosu intre romani (Valachi, Oláhok).[1] Poporului romanescu i s'a fost impusu unu popa anume Georgie cá episcopu superintendente calvinescu. Prin art. 37 din aceeasi dieta se decide asia: Cei cari aru fi in contra acestei decisiuni (de a estermina religiunea orientala), se stea la disputa cu episcopulu Georgie din biblia, si daca totu nu aru voi se se intórca la religiunea cea adeverata (intielege ací pre cea calvinésca), unii cá aceia, fia episcopi romanesci, popi sau calugari, se fia scosi din tiéra. Totu poporulu se asculte numai de episcopulu Georgie si de popii pe cari iĭ alege elu, éra cine ar turbura pe acestia, se fia tractatu cá tradatoriu (nota infidelitatis).

Asia dara religiunea gr. resariténa a romaniloru locuitori in Transilvani'a si in partile Ungariei inpreunate cu acésta fusese proscrisa din tiéra inainte cu 322 de ani, éra romanii cari o marturisiau pe acésta, declarati necredinciosi, tradatori ai patriei.

Se ţinemu prea bine in ~minte acesti articli de lege barbari si hostili, atàtu pentrucà ei s'au repeţitu mai desu in cursulu celoru trei vécuri, càtu si cà spiritulu loru predomnesce in multe capete de ómeni politici pàna in dio'a de astadi, de si in altu intielesu, inse totu spre stricaciunea natiunei romanesci.

Art. 13 din 1568 alu dietei dela Turd'a provóca pe domnulu tierei Ioanu Sigismund Zapolya, cá se infrene pe acei romani cari cutédia a se oppune invetiaturiloru episcopului romanescu de legea calvinésca si mai asculta totu de popii loru cei vechi. Din contra cu respectu numai la sectele protestantiloru art. 20 alu aceleiasi diete dà libertate deplina predicatoriloru, cá se propage evangeli'a ori unde, fiacare dupa cum o intielege elu, si daca primesce poporulu, bine; daca nu, nimeni se nu fia constrinsu cu puterea, si fiacine se póta ţiné predicatoru dupa placu, si pentru acésta se nu cutedie a se batjocorí unii pe altii sau a se amerintia cu inchisóre.

---

[1] Petru Bod provocanduse la acésta lege o comentédia asia: „Unanimi consensu decreverunt, ut verbum Dei ubique libere praedicetur, idololatria virtutibus divinis inimica eradicetur: praecipue inter Valachos, quorum Ductores coeci coecos ducunt, atque ita tam se quam miseram plebem in foveam deduxerunt (Verba sunt Decreti). Iam vero ipsorum ministri superiorum censurae subiiciuntur, ut tanto accuratius officio satisfacere adniterentur."

Art. 20 din 1569 dela Turd'a dispune, cá romanii casatoriti cari au trecutu la legea calvinésca sau dupa cum dice articlulu, la cari popii loru »au predicatu cuventulu lui Ddieu dupa adeveru, se le dea càte o claía de gràu.«

De aici vedemu, cà chĭaru si in periodulu de antaiu alu reformatiunei trecusera mai multe familii romane la confessiunea protestanta, la cea luterana a sasiloru de siguru cà nu, ci la cea elvetica calviniana, adeca a unguriloru.

In diet'a din 26 Aprile 1577 ţinuta sub domni'a lui Christoforu Báthori se spune si mai limpede, cà pàna in acelu anu trecusera fórte multi din poporulu romanu la confessiunea calvinésca, s'au abatutu dela credinti'a grecésca si asculta cuventulu lui Ddieu in limb'a loru materna. Éra dupace superintendentulu loru a repausatu, noi decretaramu cà se'si aléga din sinulu loru superintendentu, pentrucá predicarea cuventeloru ddieesci intre ei se nu incetedie, ci mai virtosu se faca progresse.[1])

Art. 30 alu dietei dela M. Osĭorheiu din 1571 opresce cá episcopulu romanescu se nu cutedie a lua dela popii romani taxa mai mare de 1 florinu pe anu, éra pre cei neascultatori se'i degradeze sau se'i pedepsésca in altu modu.

---

[1]) Latinesce: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi, quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt, et verbum Dei propria ipsorum lingua praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Decrevimus igitur, ut ex se ipsis eligant superintendentem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progressum habeat."

Totu aci P. Bod asigura, cà si dupa a. 1577 s'a purtatu mare grija, cá se tréca romani càtu mai multi la reformatiune, precum se cunósce din legile dietali càte au mai urmatu (P. Bod Historia Unionis Valachorum Cap. I § 1).

9*

Acésta lege, cá si unele care au urmatu in acestu intielesu, ne dà se intielegemu, cà potestatea legislativa a tierei incepuse a se amesteca si in afacerile disciplinarie ale bisericei. Óre inse care episcopu romanescu se intielege in acésta lege, celu calvinescu sau celu orthodoxu resariténu? Nu incape indoiéla, era celu resariténu, pe care diet'a 'lu stringea in curele, precum se va vedea si mai la vale.

Legile citate pàna aici s'au adusu sub domni'a neputintiosului rege Ioanu Sig. Zapolya, in care timpu au apucatu a se forma si inchĭega diversele secte religióse pàna la mórtea lui urmata in 14 Mart. 1571.

Sub domni'a lui Stefanu Bathori, care mai tardiu a fost rege alu Poloniei si era catholicu, Art. de lege 64 din a. 1571 ţine despre biseric'a romaniloru: »Episcopii si popii romanesci se se ţina de datin'a ce a custatu sub domnitoriulu reposatu.« Asĭa dara status quo ante, fàra nici o indreptare spre mai bine, sau si mai la intielesu, continuarea góneloru.

Intr'aceea s'au fost saturatu si aristocrati'a tierei de atàtea innoituri si certe religióse, care durasera si in acésta tiéra preste cincidieci de ani. Din acésta causa doue diete, cea dela Turd'a din a. 1572 art. 2 si mai virtosu cea dela Clusĭu din 1 Ian. 1573 amerintia pe innoitori cu pedepse grele, cu anatheme, cu proscriptiune si chĭaru cu mórte.

Intre 1576 si 1581 au mai apparutu càteva legi pedepsitóre contra innoitoriloru. In aceeasi epoca au fost chĭamati si iesuitii din nou de càtra aristocrati'a remasa catholica in Transilvani'a, pentrucá mai tardiu se fia scosi din tiéra cu forti'a.

In diet'a dela Turd'a art. 3 din 21 Oct. 1579 se decide cá:

»Popii romanesci se'si aléga episcopu romanescu pe cine voru voi, dupace episcopulu loru romanescu de pànaací a muritu. Si domnitoriulu se intarésca pre care'lu voru fi alesu ei dintre sine.«

Acésta este prim'a lege cunoscuta pàn' acum din véculu alu 16-lea, prin care clerului romanescu i se recunósce dreptulu electorale in hierarchi'a bisericei sale orthodoxe.

In domni'a flusturatului principe Sigismund Báthori (1581—1599) prin articlii de lege ai dietei dela Mediasiu din Decembre 1588 se proscriu din tiéra sub pedepse grele atàtu iesuitii càtu si toti calugarii din oricare ordinu aru fi ei, averile loru se confisca din nou; aristocratiloru catolici li se permitte se'si ţina càte unu popa in curte, dara se nu cutedie a constringe pe iobagi la religiunea loru. In Oradea mare se permitte cetatieniloru cá se'si ţina popa, cu conditiune inse, cá nu cumva se fia catolicu. (Dela art. 5 pàna la art. 12).

Art. 13 este fórte memorabile pentru biseric'a romaniloru; acela suna:

»Articlii adusi pàna ací cu respectu la episcopii si popii romanesci remanu intru valóre deplina. Episcopii de ritulu grecu fàra scirea patroniloru se nu póta face visitatiune prin mosiĭ'a nimerui.«

Atàta le trebuea aristocratiloru feudali si patricianiloru sasi, pentrucá se ia la fuga pe mitropolitu ori vreunu episcopu romanescu, de càtu ori ar fi plecatu in vreo visitatiune canonica. Chiaru si urmele acestei legi hostili religiunei au remasu in tiéra pàna la mórtea episcopului Vas. Moga intemplata in tómn'a anului 1845.

Art. 7 alu dietei dela Alba-Julia 1593 obliga pe poporulu romanu, cà dupace nu dà decima la cei de alte confessiuni, totusi se dea càte unu banu dela càte cinci clai de cerealii, dela care nici popii loru se nu fia scutiti.

Art. 8 din acelasi anu supune pe popi si pe episcopii romanesci in visitatiunile loru canonice la supraveghiarea stricta a prefectiloru (comites supremi).

Totu sub domni'a lui I. Sigismund Bathori dieta din Sept. 1590 a proscrisu religiunea r. catolica definitivu, nu numai din Clusĭu si din Oradea mare, ci mai din tóta tiér'a cu esceptiune numai de una parte a Secuimei, éra aristocratiloru remasi catolici le face gratia cá se'si póta ţiné càte unu preotu in curtile loru sub conditiune, cá acestia se nu cutedie a predica si la poporatiunea de prin pregiuru. Adecà calvinii si luteranii mesurau catoliciloru in Transilvani'a cu mesur'a imprumutata dela acestia din Ungari'a, precum vomu vedea mai la vale. Nici scóle nu mai erau suferiti cá se aiba catolicii.

Daca catolicii au fost tractati atàtu de tiranesce, póte jüdeca oricine; cum au pututu fi tractata biseric'a gr. resariténa a romaniloru.

In domni'a lui Michaiu vitézulu diet'a dela Alb-Iuli'a din 20 Iul. 1600 au adusu doi articlii de lege relativi la clerulu romanu si anume:

Art. 29 prin care »la poft'a Mariei Sale popii romanesci, in càtu atinge persón'a loru pre totu loculu se scutescu dela sĭerbitutea (iobagia) la care este supusu poporulu.«

Art. 30. Care popa romanescu s'ar insura si a dou'a óra si cu ocasiunea visitatiunei nu ar descoperi Vladicului, de pre acelu satu comitele supremu se scótia 200 florini pentru voivodulu.

Dupa caderea lui Michaiu au urmatu legi de resbunare cumplita. In Octobre 1600 se decide in diet'a dela Léczfalva, cà oricine va cutedia se mai mérga in tierile romanesci, de unde »le-a venitu stricatiunea si pericolulu«, se'si pérda capulu si averea. Nici-unu popa romanescu se nu mai póta intra niciodata in acésta tiéra din tierile romane, éra calugarii se fia proscrisi din tóta tiér'a; daca totusi ar intra vreunulu, acela se fia prinsu si spoliatu.

Selbaticulu tiranu generalu Georgie Basta in scurt'a sa domnia nu a lipsitu a'si resbuna de calvini in modu adeveratu spaniolescu si Neronianu, cà-ci elu dedese ordinu strictu subordinatiloru sei, cá se prinda pe popii calvinesci, se'i torturedie si ucida cá pre ferele selbatece, pe unii ii spendiurá cu capulu in josu de grindi si'i afumá cu carti de a le loru religiόse, pe altii ii ardea de vii, éra pe uniĭ punea se le traga pielea (se'i belésca).

Dupace scapà tiér'a de Basta, rolele se schimbara, calvinii se aruncara cu tóta furi'a loru asupra catoliciloru luandu cele mai aspre mesuri asupr'a loru, pàna cand in dietele din 1607 si in cea dela Bistritia din 1610 se decretà nu numai proscriptiune, ci si ruinarea bisericeloru catolice mai din tóta tiér'a, éra exercitiulu religiunei catolice fu restrinsu numai la cultulu privatu in familii.

Credinciosii bisericei resaritene sau adeca clerulu ei nu facea nici-o propaganda in favórea sa, nu indemná pe nici-unu poporu cá se adópte acea credintia; nu se amestecá nici decum in certele celoru patru confessiuni; cartile sale rituali coprindu o multime de rugaciuni fórte favorabili principiului monarchicu si chiaru despotismului incarnatu, precum nu coprindu ritualele nici-unei confessiuni religióse christiane; cu tóte acestea gónele asupra bisericei resaritene in acésta tiéra si in partile Ungariei s'au continuatu in totu véculu alu 17-lea fàra precurmare, precum a fost si pàna in a. 1600. Articlii de legi hostili se innoescu mereu; acésta religiune si biserica este declarata numai de suferita in tiéra pàna la bun'a placere a principelui si a dietei, éra pe acésta lege se punea juramentu de càtra principe si dieta pàna in anulu 1847.

Amesteculu potestatii politice in afacerile bisericesci au ajunsu sub G. Rakoczi II asia departe, in càtu art. de lege 13 alu dietei de Alba-Iulia din Februariu 1651 a dictatu pedéps'a mortii asupr'a protopopiloru romani, cari aru fi cutediatu se comitta vreo illegalitate in processe de divortiu. Preste acésta, tóta functiunea protopopiloru era supusa la cea mai de aprópe controla a auctoritatiloru politice, cum era si functiunea episcopiloru, prin urmare canónele bisericei resaritene erau delaturate prin fortia maiora, sau mai scurtu, autonomi'a ei devenise numai umbra.

Prin art. 5 alu dietei din 1642 episcopii romani sunt opriti sub pedépsa de a fi degradati, cá se nu cutedie a hirotoni feciori de iobagi, éra pre cei hirotoniti se'i degrade si indata se'i restitue proprietariloru, daca nu vrea cá elu insusi se fia degradatu.

Sub Apafi intre 1679—1688 pe langa ce s'au inpusu contributiuni fórte grele pe popii romanesci, apoi de alta parte s'au culesu si cassatu multime de diplome nobilitarie de ale familiiloru romane.

Cei cinci articlii de lege coprinsi in codicele lui G. Rákoczi Aprobatae constitutiones, prin care este inferata atàtu religiunea càtu si nationalitatea poporului romanu sunt multu mai bine cunoscuti decàtu se mai ocupe si aici locu. In acelu codice inse s'au adunatu numai legile càte se decretasera de càtra dietele dintre anii 1540 adeca dela ruperea definitiva a Transilvaniei de càtra Ungari'a sub Ioanu Zapolya pàna la a. 1653. Dupa 16 ani Mich. Apafi a dispusu cá se se mai faca una colectiune de legi esite intre anii 1654 si 1669 sub titlu Compilatae constitutiones Transilvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum.

In acelea doue colectiuni oficiali inse nici pe departe nu se coprinde tóta multimea legiloru votate in acelea vécuri;

parte mare din trensele compilatorii sau redactorii le-au omisu, sau pentrucà in ele se coprindea numai repetitiunea altora, sau si din causa cà multe legi decretate nebunesce nu erau de locu executabile, precum de ex. exterminarea totala a poporului romanescu din Transilvani'a, desfiintiarea bisericei resaritene si alte nebunii de acestea. S'au aflatu inse mai tardiu chronicari si compilatori particulari, cari au pusu mare diligentia intru adunarea de legi ardelene respandite in manuscripte prin archivele tierei sau in ale unoru familii aristocratice, ai caroru protoparinti au avutu functiuni inportante in acésta tiéra. Un'a din acelea colectiuni se incepe cu anulu 1529 si se inchïeie cu 1834. Adeveratu cà colectiuni de acestea au astadi numai valóre istorica, inse din acestu punctu-de vedere merita tóta atentiunea nóstra, cá totu atàtea probe a le raporturiloru caracteristice dintre popórale acestoru tieri, ale lupteloru dintre ele insele, care mai totdeauna se terminau prin lupt'a celoru trei contra unuia.

Credemu cà pàna aici amu citatu destui articlii de legi, din cari se ne facemu o idea chiara despre greutatea slaviei in care ajunsese biseric'a romana si sub domni'a protestantiloru. Motivele aceloru góne nu erau altele decàtu totu acelea cunoscute din periódele domniei politice a regiloru catolici: Scopuri politice ajutate de fanatismulu religiosu.

§ 32. Diplome, privilegii, decrete de ale principiloru relative la biseric'a romaniloru. Dupace au esitu la lumina si càteva acte publice de ale principiloru Transilvaniei relative la biseric'a romaniloru, suntemu datori se luamu si aici încai pre càteva la cunoscintia, pentru cá din coprinsulu loru se ne convingemu si mai bine despre starea deplorabila, in care se aflase Biseric'a romaniloru din Transilvani'a si partile Ungariei in epoc'a in care acésta tiéra ajunse sub domni'a Casei de Habsburg.

Fericitulu Tim. Cipariu a publicatu mai multe acte de acestea emanate dela principii tierei, una parte din acelea precum le aflase la Petru Maioru, la Fiedler, la Petru Bod (manuscriptu) si altele de airea. Cetindu acelea documente fàra nici-o preocupatiune, se póte convinge oricine, cà in mai bine de una suta de ani doctrinele calvinesci facusera mari progresse la clerulu romanescu din Transilvani'a, ceea ce este invederatu si din textulu urmatóreloru diplome:

Diplom'a betranului principe Sigismund Rakoczi, scrisa din Beiusĭu (Belényes) 15 Ianuariu 1608, data popii Michailu din Voivodeni in districtulu Fagarasiului, pe care principele ilu lauda, cà-ci »s'au abatutu mai de curend de buna voia si in libertate dela eresurile greciloru si ale schismaticiloru si au primitu religiunea orthodoxa«, adeca pe cea calvinésca. Din acésta causa principele decretà, cà atàtu pop'a Michailu càtu si ceilalti popi romanesci (pastoribus Valachis) càti se aflau atunci si càti mai aveau se urmedie popi romanesci de religiunea calvina, se se bucure de aceeasi onóre, gratia, privilegii, concessiuni, libertati si prerogative, de care se bucura toti popii reformati si mai alesu ai natiunei unguresci din totu teritoriulu Transilvaniei pentru totdeauna, in tóta privinti'a. Mai departe aceloru popi romani, acum calviniti, li se recunósce si dreptulu de a'si alege intru tóta libertatea cá si reformatii unguri, pe episcopi si pe protopopi (seniores) din mijloculu si din natiunea loru asia, in càtu acestia se nu mai dependa intru nimicu dela episcopii si protopopii Serbiloru si ai Valachiloru sau dela oricare altii de religiune straina.

Acésta diploma s'a publicatu la tóte auctoritatile din tiéra spre sciintia si observare; dupa aceea o vomu vedea confirmata si de alti principi successori ai lui Sigism. Rákoczi. Asĭa s'a pusu fundamentu si mai tare decàtu fusese pàna atunci la o episcopia calvinésca pentru romani; s'a subtrasu si districtulu Fagarasĭului intregu de sub jurisdictiunea eclesiastica a mitropolitului de Alba-Iulia.[1])

Diplom'a junelui principe Gabriel Bathori de dato Alba-Iulia 9 Iuniu 1609 subscrisa de elu si de cancelariulu seu Franciscu Kendi constata inainte de tóte, cà popii romani cari marturisescu dogmele greciloru, pe di ce merge sunt totu mai multu asupriti si tiraniti de càtra domnii feudali si ce este mai multu, in contra dreptului si a dreptatii sunt supusi la iobagia, nici sunt suferiti a se muta dintr'unu locu in altulu si pórta sarcine intocma cá ceilalti iobagi. Deci principele voiesce se vindece acestu reu neauditu (volentes itaque hujusmodi ipsorum malo inaudito consulere) si voindu se ajute pe preoti cu atàtu mai virtosu, cà ei inca facu servitiu ddieescu, decerne »din gratia speciala si din plenitudinea potestatii sale, cá de ací inainte popii romanesci de religiunea gréca se se bucure de dreptulu migratiunei libere chĭaru in contra vointiei domniloru, inse cu scirea mitropolitulu locuitoriu in Alba-Iulia conformu canóneloru si ritului loru si dupa modulu observatu la celelalte confessiuni.

---

[1]) Cipariu Archiv Nr. XXXI din 1 Ianuariu 1871, unde se afla textulu intregu in limb'a originala latina insoçitu de note.

Mai departe spre a se arata si mai bunu càtra clerulu gr. or. romanescu principele desfiintiédia tóte sĭerbitutile iobagesci càte erau siliti preotii se le faca pàna atunci la domnii feudali, pentru totdeauna, afara numai de unele daruri (plocóne, cinsturi) usitate a li se face preste anu la dile mari.

Era frumosu acestu privilegiu datu preotiloru romani dela Gabrielu Batori, de care inse nu s'au pututu folosi mai nicidecum, antaiu pentrucà feudalii niciodata n'au voitu se scia de asemenea privilegie si diplome date de càtra domnitori, daca acélea n'au emanatu cu scirea si cu votulu loru si daca nu s'au publicatu in vreo dieta, apoi pentrucà semena fórte, cà Gabr. Batori cu acésta diploma voise a face unu complimentu domniloru din Munteni'a si Moldov'a, cu cari indata la inceputulu domniei sale subscrisese unu pactu de confederatiune si amicitia, spre a 'si asecura domni'a dela spate, pre cand aristocratii din Ungari'a »superiora si mai multi din Transilvani'a conspirati asupra lui planuisera nu numai detronarea, ci si uciderea lui, din caus'a tiraniei si a desfrenariloru lui, la care erau espuse femeile frumóse ale magnatiloru si a le patricianiloru sasi din Sibiiu. Dupace Bathori s'a sculatu cu arme mai multu cá din chiaru-seninu asupr'a lui Radul domnu alu Munteniei, clerulu romaniloru din Transilvani'a ĭnca nu mai avea se astepte nimicu dela elu. De altmintrea domni'a acestui Bathori a duratu numai din 1608 pàna in 1613 cand fu omorîtu de càtra doi capitani ai sei la Oradea mare. Se intielege cà cu mórtea principelui au apusu si privilegiulu clerului romanu.

Diplom'a data de càtra principele Gabriel Bethlen totu numai popiloru din districtulu Fagarasiului cá si alui Bathori, este din 18 Septembre 1624 si ea nu coprinde mai multu decàtu scutirea aceloru popi de plat'a dĭeciueleloru din producte si din vite, la care plata domnii feudali iĭ silíau înca si dupace parte mare din ei trecuse la legea calvinésca. Gabr. Bethlen a fost principe de mare auctoritate, aristocrati'a inse nu a voitu se scia nici de diplom'a lui data clerului romanu, precum se va cunósce si din alte informatiuni.

Cunoscut'a diploma a principelui Georgie Rakoczi I cu data din Alba-Iulia 18 Octobre 1643, prin care Stefanu Pop Simion din Alba-Iulia alesu de càtra sinodu in loculu lui Elie Iorest celu degradatu si batutu cu nuiele este confirmatu in scaunulu mitropoliei cu atàtu mai usĭoru, cu càtu elu fusese recomendatu prea bine de càtra Stefanu Gelei superintendentele calvinescu si parochu in Alba-Iulia. Conditiunile inse care i s'au pusu acestui mitropolitu au fost de natura a extermina cu totulu credinti'a bisericei resaritene din Transilvani'a si a pune in loculu ei confessiunea helvetica calviniana. Las' cà principele Rakoczi smulse de sub jurisdictiunea mitropolitului orthodoxu pre cele trei protopopiate din districtulu Fagarasiului, éra in alte ţinuturi pre comunele bisericesci romàne Alamor, Orascia, Hatiegu, Hunedóra, Ili'a si Chĭoarulu (Cetate de pétra), care tóte considerate cá trecute pre deplinu la confessiunea calviniana au fost supuse deadreptulu la jurisdictiunea superintendentului calvinu, dara apoi cele cincisprediece conditiuni speciali puse in aceeasi diploma mitropolitului au surpatu nu numai celu din urma restu alu autonomiei bisericesci, dara au cassatu si dogmele credintiei cu care se distinge biseric'a resariténa de cea reformata, cà-ci anume prin punctulu 2 se inpune introducerea si învetiarea in totu coprinsulu provinciei mitropolitane a Catechismului calvinescu tiparitu romanesce in a. 1643. P. 4. dispune, cá s. cuminecatura se se dea numai la persóne adulte, éra la prunci nu. P. 6 interdice cultulu religiosu alu crucei si alu icóneloru. P. 7 regulédia ritulu inmormentariloru. P. 8 se ocupa cu casatoriile si decide cá mirii si miresele se depuna juramentu. P. 10 opresce strinsu pe mitropolitu, cá pre acei romani, cari voiescu se tréca pe fatia si definitivu la legea calvinésca, se nu cutedie nici elu nici subordinatii sei a'i desmenta, a'i abate sau turbura, ori a irita pe poporeni asupra loru, ci se'i considere si de ací incolo cá pe parintii si pe fratii loru. P. 11. Sinodu se tie in fiacare anu, dara se nu se incumete a lua decisiuni in cause mai grave fàra a cere consiliulu, censur'a si aprobarea superintendentulu reformatu alu unguriloru. Cu acésta conditiune mitropolitulu romaniloru era dejositu la gradulu unui protopopu in raportu cu episcopulu seu.

Conformu punctului 12 mitropolitulu si consistoriulu seu aveau se judece pe protopopi, dara nu le era permisu nici a'i depune nici a'i installa fàra a supune causele loru la revisiunea superintendentului ungurescu.

Dupa punctu 13 tóte causele mai grave venite la mitropolitu pe calea apelatiunei si fiind judecate, sententiele sau deliberatele consistoriului trebue se fia supuse la censur'a superintendentului, pentru cá se póta fi executate.

Scurtu, in puterea puncteloru 12 si 13 superintendentulu calvinescu avea jurisdictiune mai intinsa preste provinci'a mitropolitana a poporulu romanu, decàtu are chiaru pap'a Romei preste archiepiscopii catolici.

P. 14 interdice clerului romanescu cununii, baptisme, inmormentari la familii unguresci, éra viceversa nu.

Punctu 15 cere dela mitropolitu credintia neclatita càtra domnitoriu, cum si o dare anuala de 32 piei de şderu ce se numesce si foina (lat. Martes) si patru de rîsu numitu si lincĭu (lat. Lynx vulgaris).

Confessiunea reformata avuse a suferi si ea lupte grele, inse sub domni'a de 16 ani alui Gabriel Bethlen (1613—1629) se consolidase fórte multu asia, in càtu G. Rakoczi I in cei 18 ani ai domniei sale (1630—1648) standu si elu sub apararea eficace a portii otomane, a pututu se mérga multu mai departe fatia si cu biseric'a romana de aici, mai alesu cand acésta nu era intru nimicu ajutata si aparata de càtra poporale de aceeasi religiune, afara daca s'ar da vreo inportantia prea mare sinodului dela Iasi.

§ 33. Mitropolitulu Sava Brancovici. Dupa mórtea lui Stefanu Simionu principele Georgie Rakoczi cu diplom'a sa data din Clusĭu-Manasturu 28 Decembre 1656 la recomendarea superintendentului calvinu Georgie Csulai denumise mitropolitu pe renumitulu barbatu Sava Brancovich et Corenics de nationalitate sèrbu, descendente dintru o familia de principe. In acésta diploma asia precum se vede ea publicata de càtra càtiva istorici si mai pe urma de Ciparĭu inpreuna cu una parte din biografi'a acestui metropolitu, nu se vedu conditiunile puse lui Stefanu Simionu, dupa noi inse acelea se intielegu de sinesi, indata ce vedemu recomendatu pe Sava de càtra Csulai; inse ce conditiuni ruinatóre de biserica mai voimu se aflamu in diploma, cand acuma ne este cunoscutu de ajunsu martiriulu acelui mitropolitu.

Aici merita a se insemna si alta inpregiurare multu semnificativa, care este, cà in dilele acestui Rakoczi nu numai mitropolitulu, dara si protopopii romani erau denumiti de càtra principe, precum avemu exemplu strigatoriu in denumirea lui Simionu Petrascu in officio Petrupopae sive Senioris cu decretu din 11 Augustu 1652 pe langa patru conditiuni si adeca: cá 1. Cuventulu lui Ddieu se'lu vestésca elu si popii subordinati lui in limb'a loru materna; 2. Catechismulu (calvinescu) tiparitu pentru romani se'lu citésca si se faca a se citi in biserici; 3. cá riturile »superstitióse« dela Baptismu si dela Cununii se le cassedie, adeca acelea doue sacramente se nu le mai administre asĭa precum se cere dupa tipiculu bisericei orientale; 4. Se dependa in tóte dela superintendentulu reformatu si in afacerile sale se ia instructiuni dela acela.[1]

Adeca Rakoczi a scosu si pe acelu protopopu de sub jurisdictiunea metropolitului, pre cand mai era in viatia Stefanu Simion.

Sava gubernase biseric'a 24 de ani. Intre anii 1656 si 1661 Transilvani'a rapedita dintru o catastrofa in alt'a, domni'a ei se schimbà de càteva ori. Mitropolitulu carele avea o prea intinsa cunoscintia de ómeni si de prefacerea lucruriloru omenesci, nu lipsi a'si cere confirmarea dela fiacare din acei principi efemeri, adeca Franc. Rhedei, Acatiu Borcia, Ioanu Kemény si in urma Apafi. Toti 'iau facutu pe voia, pentrucà fiacare din ei avea trebuintia de bratia romàne si serbesci, spre a se apara in contra rivaliloru sei.

Acatiu Borcea (Barcsai), care trecuse la legeą calvina, éra inainte de a fi pusu de turci principe, fusese banu in Caransebesiu, unde înca petrunsese calvinismulu, in diplom'a sa din Bistritia 15 Martiu 1659. În acésta diploma principele spune cà avuse in cugetu a lua la revisiune starea popiloru romanesci, sciindu elu cà acei popi sunt supusi din vechime la multime de asupriri cu platirea decimeloru, noneloru si alte exactiuni, pe care le storcu dela ei oficialii fórte egoisti, cari isi cauta folósele proprie (propriae saltem studentes utilitati), din care cause popii romaniloru saraci fiindu, abia isi mai potu inpliní missiunea loru, fiindu-cà se afla in orbia sufletésca fŏrte blastemata (detestanda coecitate premantur), ceea ce este atàtu in contra legei divine càtu si in contra vocatiunei preotiesci. Deci principele rugatu fiindu si de càtra mitropolitulu Sava Brancovics declara pe popii romanesci scutiti pe viitoriu de plat'a oricaroru decime si none pe sam'a fiscului, si anume din gràu, secara, ordĭu, ovesu, malaiu, linte, mazare, bobu sau mai bine fasole, tenchĭu, canepa, inu, albine, oi, miei, si alte vite supuse la decime, care se scotu in toti anii pentru fiscu nu numai dela popŏru, ci si dela popii romaniloru. Barcsai dà ordinu la toti functionarii fiscali intru intielesulu acesta si asĭa popii romani au pututu se remàie scutiti de acelea decime hotiesci in dominiile statului si in cele private ale principelui, nicidecum inse in dominiile magnatiloru si ale celorlalti aristocrati, precum nici in sasime, pentrucà magnatii si sasii nu voiau se audia de diplome domnesci nevotate si nepublicate in dieta. Preste acestea bĭetulu principe Acatiu Borcea domnise cu precurmare numai intre anii 1658 si 1659, apoi puçinu si in 1660 candu fu asasinatu in modu fórte barbaru de càtra rivalulu seu Ioanu Kemény.

---

[1] P. Bod Historia Unionis Valachorum C. I § V.

Totusi acelu privilegiu datu popiloru romani a pututu fi acestora de órecare folosu celu puçinu in fiscalitati, dupace si principele Mich. Apafi la rugarea clerului ilu cȯnfirmase prin diplom'a sa din Alba-Iulia I-a Septembre 1663 si înca cu adaosu, cà dupace in diplom'a lui Borcea nu stà scutirea si din vii, Apafi érta popiloru si decim'a din vinuri, precum si unu censu montanisticu, care nu este definitu mai de aprópe. La acésta diploma a lui Apafi este subscrisu si cancelariulu seu Ioanu Bethlen.

Tocma in a. 1734 episcopulu unitu Inocentiu Clain (Miculu) mai aflase de lipsa a scóte din archivele dela Manasturu unu asĭa numitu transsumtum, de care crediuse cà se va putea folosi spre scutirea clerului de asupriri, care nici sub domni'a casei de Habsburg nu mai voiau se incete.

Scutirea preotiloru de dieciuieli va fi duratu de joi pàna mai apoi. Functionariloru nu le pasase de citatele diplome, cà-ci adeca sub dat'a din Alb'a-Iulia 20 Dec. 1673 adeca dupa diece ani Apafi érasi emitte o diploma, in care constata cà popii romanesci sunt fórte asupriti si siliti a se susţiné cu munc'a bratialoru, de aceea sunt si fórte ignoranti, lipsiti de luminile adeverului; deci elu voindu se'i ajute decerne, cá popii romanesci se nu mai dea dieciuieli din vinu, gràu si din celelalte producte care se facu pe locurile loru si pe ale biericeloru, precum nici din oi, din stupi si din porci, numai se nu cutedie a insiela scutindu si vite de ale altora pe langa ale loru.

Nu trecura trei ani dela diplom'a din 1673 si popii romaniloru éra reclama la principele in contra decimatoriloru, a prefectiloru preste dominiile fiscali si contra popiloru sasesci, aratandu cà toti aceia nu voru se scia nimicu de privilegiulu principelui. Cu decretu din Gurghiu 12 Aug. 1676 Apafi mustra pe decimatori si pre popii sasesci si le comanda se lase in pace pe popii romanesci.

Tóte acestea aparari de asupriri si de platirea decimeloru erau numai mesuri palliative, cu care nu se mai putea impedeca desfiintiarea totala a bisericei greco-resaritene din Transilvanì'a si Ungari'a cu tóte institutiunile sale, daca nu aru fi intervenitu catastrofe estraordinarie preste acésta tiéra, cá se infrene omnipotenti'a popóraloru protestante de aici. Superintendentii si predicatorii calvini razimati bine pe diplomele principiloru anteriori, prin care li se dedese putere asupra bisericei romaniloru, n'au lasatu in pace nici pe lenesĭulu principe Michailu Apafi, pàna ce nu le-a facutu pe voia.

In a. 1669 mitropolitulu Sava si frate-seu Georgie abia se voru fi intorsu din Russi'a si din tierile romanesci dela cersitoria pentru restaurarea mitropoliei arse de doue ori, pre cand superintendentele de atunci Petru Kovásznai mijlocise la Apafi innoirea diplomei lui Sigismund Rákoczi din 1608 si alui Georgie Rakoczi I cea cu 15 conditiuni puse mitropolitului romaniloru (Vedi mai sus). Acésta diploma confirmatóre alui Apafi are dat'a din Alba-Iulia 20 Februariu 1669.

Apafi mai adaoge la cele 15 conditiuni ale lui G. Rákoczi alte patru dictate lui de càtra Kovásznai si adeca: 1. cá unde se póte, se se faca scóle si pentru romani, anume in monastirea dela Alba-Julia, cà-ci nici acolo nu erau, apoi in comitatele Hunedór'a, Marmati'a si Cetatea de pétra (Kövár), in care se invetie a citi, a scrie, sau si mai multu. 2. Se se restaure tipografi'a romanésca din Alba-Iulia; 3. cá popii càti sciu citi numai serbesce in biserica fàra a intielege ceva, se fia cu totulu departati si in loculu acelora se se puna popi cari cunoscu limb'a si literatur'a romanésca; 4. Cá episcopulu romaniloru (episcopus Valachicus), adeca mitropolitulu se dependa absolutu dela jurisdictiunea superintendentelui reformatu nu numai in aplicarea popiloru si a protopopiloru, in regularea si pedepsirea loru, in visitatiuni canonice, in revisiunea causeloru grele bisericesci, ci si in convocarea si conducerea sinódeloru, éra dupa inchiderea sinodului mitropolitulu cu càtiva membri se fia datoriu a trece in sinodulu ungurescu in persóna, pentru-cá in acésta se se ia la revisiune seriósa tóte decisiunile luate in sinodulu romanescu, precum si cá se aiba ocasiune de a invetia mai bine preceptele adeveratei religiuni, adeca ale celei calvinesci.[1]

Dupa Kovásznai urmà Tofeus cu propagand'a sa intre romani. Acesta mai trase la confessiunea sa pre càtiva protopopi, cari in tineretiele loru apucasera a invetia carte la calvini. Vediendu acestea mitropolitulu Sava dupa intórcerea sa din Russi'a, a reclamatu in contra lui Tofeus la Apafi.

Cá respunsu la acea plansóre á mitropolitului ne stà de inainte decretulu lui Apafi scrisu ungioresce din Alba-Iulia 14 Iuniu 1674, intru care provocandu-se la exemplele pe care le avea dela principii Transilvaniei cei mai de inainte si la usulu sau prax'a vechia, supune din nou pre totu clerulu si pre tóte bisericele poporului romanu de a dreptulu la jurisdictiunea superintendentului Gaspar Tiszabecsi, care urmase dupa Tofeus. Precum inainte de aceea superintendentii calvini domnia in biseric'a romaniloru, asia si astadata lui Tiszabecsi se dà tóta puterea, cá se faca visitatiuni bisericesci, se coréga erorile càte le-ar descoperí, se indrepte dupa inpregiurari, se póta cita inaintea sa pe oricine, éra daca s'aru afla ómeni nesupusi, se scia cà voru fi pedepsiti.[1])

---

[1] A se vedé testulu latinescu intregu la Cipariu Archivu Nr. XXXI din 1 Ian. 1870. pag. 611—612.

Totu in acelu decretu Apafi vorbesce éra despre tipografi'a din dilele lui Rákoczi, urmele careia se perdusera si comitte lui Tiszabecsi cá se o caute.

Era moralicesce preste putintia, cá Sava Brancovics se nu'si fia ridicatu vocea sa din nou in contra acelui decretu tiranescu, prin care libertatea consciintiei luase lovitura de mórte. Acésta se adeveri prin unu altu decretu alu lui Apafi din Alba-Iulia 30 Dec. 1674, in care acesta provocanduse la plansórea mitropolitului si a sinodului, constata cà in adeveru s'au fostu smulsu biserici, preoti si protopopi de sub jurisdictiunea mitropoliei, apoi adaoge, cum se dice, cu gur'a altuia, cá de aci incolo se nu se mai intemple rapiri de acelea, se lase mitropolitului si preotiloru veniturile de pàna atunci, cà-ci altele n'au.

Cum se putea cá se mai scape mitropolitulu si clerulu seu intregu de sub jugulu superintendentului? Cum era cu putintia cá superintendentii (episcopii) calvinesci se nu mai rapésca biserici, preoti si protopopi de sub jurisdictiunea mitropolitului romaniloru, cand acesta ajunsese mai de multu supusu cu consistoriu, cu sinóde si cu totu clerulu seu subordinatu calvinului!

Vede oricine cà o catastrofa mare era in ajunu de a sparge si a devasta biseric'a romaniloru.

Chronicari spunu, cà mitropolitulu Sava Brancovics in functiunea sa indelungata castigase averi mari, asemenea si frate-seu Georgie, despre care biografulu serbu dice cà avea rangu de comite. Resistenti'a lui Sava la necurmatele invasiuni in biseric'a sa si la tóta propagand'a fanatica a superintendentiloru reformati revoltá nu numai pe acestia, ci si pre tóta aristocrati'a calvinésca din Transilvani'a si Ungari'a, care vediendu violentele incercari ale episcopatului catholicu si ale iesuitiloru de a sparge si a nimici reformatiunea, cercau din tóte puterile cá se'si inmultiésca cu orice pretiu sect'a si se'si consolidedie domni'a prin conversiunea poporului romanescu intregu la legea calvinésca. Mitropolitulu Sava, de si acuma betranu si suferindu greu de podagra, li se opunea din resputeri, dara precum ese din totu decursulu processului, fórte puçinu sau nicidecum ajutatu din partea clerului iobagitu, asservitu, terorisatu si totodata fórte ignorantu. Asĭa mitropolitulu Sava trebuea se cadia cu orice pretiu si înca fórte greu. Confiscarea de avere in dilele lui Apafi era lucru de tote dilele. Cause, sau si numai preteste si martori mincinosi se aflau fórte usĭoru. Cei doi boieri Székely si Naláczi insetasera de multu dupa averea mitropolitului. Se convóca unu sinodu la comanda, se scotu cá martori nisce popi infami si mitropolitulu este depusu, degradatu, aruncatu in prinsóre, batutu cumplitu pàna la sange, precum adeveresce si Cserei, apoi dupace scirea despre acelea infamii ajunsese la Bucuresci si la Constantinopole, pe unu timpu orecare liberatu din prinsóre.

---

[1]) Acestu decretu emanase in limb'a magiara, pre cand tóte celelalte decrete si diplome relative la biseric'a romaniloru citate pàna aici se afla scrise in limb'a latina. In acestu ungurescu din 1674 potestatea superintendentelui calvinescu preste mitropolitu si metropolie este definita asia: „Minekokáért hüségtéknek kegyelmesen és seriò parancsoltuk, valamikor megirt tiszteletes Tiszabetsi Gáspár Uram Religionkon lévő Orthodoxus Püspökünk Hűségtek Eklesiainak (sic) visitatziojokra ki-mégyen, ki-izenvén akár mely helyjekre, valakiket hivatni fog, okvetlen compareálni hivataljára elöallani, el nemulassák etc. etc.

§ 34. Mitropolitulu Iosifu Budai. Intr'aceea sinodulu care apucase mai demultu sub comand'a superintendentului reformatu alege in loculu lui Sava mitropolitu pe Iosifu Budai din comun'a Pischintĭu din comitatulu Hunedórei, pre unde reformatiunea strabatuse afundu intre romani.

Diplom'a lui Apafi, prin care noulu mitropolitu Iosifu este confirmatu in scaunu a emanatu din Alba-Iulia 28 Decembre 1680 si ea coprinde mai din cuventu in cuventu tote acele 15 conditiuni inprumutate din diplom'a lui G. Rákoczi dela 1643 si adaose cu cele patru ale lui Apafi din a. 1669 citate mai in sus, adecă cu totulu 19 conditiuni, dintre care tocma cea din urma este aceea, prin care se decretà si sanctionà din nou nulificarea totala a autonomiei bisericei gr. orientale, care fu supusa din nou si definitivu superintendentiloru calvini si sinodului loru, carele precum este bine cunoscutu, se compune nu numai din popi ci si din mirenii cei mai de frunte, adeca din aristocrati.1)

Dupa tóte acelea ferecaturi prin diplome mai urmá si unu juramentu de fidelitate, pe care mitropolitulu romaniloru ilu depunea in manile superintendentului calvinescu, precum arata si chronicariulu Petru Bod fost popa calvinescu, ale carui scrieri se vedu citate mai de multeori si de càtra Cipariu in studiile sale istorice. Acelu Bod in opulu seu latinescu titulatu Brevis Valachorum Transsylvaniam incolentium historia, care pàna acum se afla totu numai in manuscript, la § XV arata, cà si Athanasie a depusu juramentulu de credintia cu solemnitate la superintendentulu calvinescu in 24 Novembre a. 1698, adeca dupace se hirotonise in Ianuariu alu aceluĭasi anu la Bucuresci.

Totu Petru Bod marturisesce in loculu citatu, cà pàna in acelu timpu multi popi romani, precum si protopopi se unisera in dogme cu reformatii si conservasera numai ritulu (firesce, pentru ochii poporului), éra magnatii reformati au asiguratu pe càtiva din aceia prin unu documentu din 28 Novembre 1700 cà voru fi conservati in ritulu loru si voru fi aparati in contra tuturoru càti 'iaru turbura in libertatile loru. Acestia erau mai vírtosu popii bisericeloru romanesci din comitatulu Hunedórei. Altii érasi nu puçini (adeca multi)

---

1) Aici aflamu de lipsa a cita chĭaru textulu latinu alu conditiunei a 19-ea pre câtu aceea nimicesce autonomi'a bisericei. „XIX Ut episcopus Valachicus non solum in pastorum ac seniorum valachicorum ad suum ministerium ordinatione, ac indignorum depositione aut poenitentium reassumtione, generali visitatione ecclesiarum valachicarum, revisione arduarum causarum ecclesiasticarum, sed etiam in indictione et directione synodi generalis valachicae a praescripto Episcopo orthodoxo Transilvaniae dependeat, finitaque synodo valachica in synodo orthodoxa evangelicae religionis reformatorum pastorum hungarorum ad nutum praenominati episcopi personaliter cum certis sibi adjunctis compareat, partim ut res in sua synodo decisae maturae revisioni subjiciantur, partim ut rerum religionis verae processuumque ecclesiasticorum maiorem notitiam addiscat, suosque deinde iisdem instituere valeat etc. In fine amerintia protopopiloru si popiloru cu pedepse, daca nu se voru supune superintendentului calvinescu in tóte afacerile religióse si bisericesci. (Vedi Cipariu Acte si Fragmente pag. 60—70 et Archiv pag. 632.)

declarau, cà de voru fi siliti, mai bucurosu se voru uní cu reformatii decàtu cu romano-catolicii.[1])

Si fatĭa cu tóte acestea adeveruri istorice scriitoriulu anonimu aflatu in colectiunea remasa museului din Clusiu dela com. Emericu Miko are fruntea se sustîna, cà sub domni'a de una suta de ani a principiloru calvini romanii din Transilvani'a au traitu in mare libertate.[2])

Se ne resumamu si se inchieiemu acésta parte a studiului nostru relativa la subjugarea bisericei gr. orientale romane si sfasiĭerea ei in doue confessiuni religióse, sub periodulu domniei principiloru calvini si chiaru dupa mórtea lui Apafi pàna la 1700.

Districtulu Fagarasĭului sau asĭa numita Tiér'a Oltului locuita numai de romani a fost calvinita înca dela finea vécului alu 16-lea, éra Sigismund Bathori a scosu acea parte a tierei de sub jurisdictiunea mitropolitului si 'ia datu episcopu romanu de nationalitate, inse calvinu de confessiune. In acésta stare separata îlu sustinu tóte diplomele confirmatóre de mitropoliti pàna inclusive alui Apafi.

In Comitatulu Hunedórei, celu mai intinsu din tóte comitatele Transilvaniei locuitu érasi aprópe numai de romani, mai toti popii cu protopopii loru si cu boierii (cnezi, nemesi, nobili magnati sau cum le mai dicea) trecusera la reformatiune, éra pentru poporu, care tocma cá sĭ astadi, nu intielegea nimicu din subtilitatile dogmatice, mai era tolerata una parte a ritului resariténu, care se si executá pre atàta, pre càtu se aflau carti rituali pe la biserici, la unele romanesci, la altele numai slavóne tiparite in limb'a vechia a slaviloru.

---

[1]) Az oláhok vallásokra nézve nagy szabadságban éltenek (Az Oláh nemzet eredetéröl. Cola 3.)

[2]) Marturi'a lui Petru Bod suna in originalu asia: „Erant non pauci ex Valachorum Ministris cum Reformatis uniti eandemque praeter Ritus sequentes fidem, etiam ex Petrupopis. Tales aliquot a Proceribus Reformatis die 28-va Novembris Anni 1700 literis adsecurati, quod in Ritibus eorumdem conservabuntur, et adversus quosvis libertatem eorundem perturbantes protegentur. Erant hi praecipue Ecclesiarum Valachicarum in Comitatu Hunyadiensi Ministri. Alii etiam non pauci si cogantur, promptiores se ostendebant ad Unionem cum Reformatis quam Romano Catholicis.

Éra intru o nota Libro II § 16 scrie acelasi Bod: Valachos cum Reformatis unionem habuisse: imo actù etiam fuerunt Petropopae reformatam religionem profitentes secundum Canones supra jam descriptos; tales fuerunt, Josephus Hatzegiensis; Ilyensis, Karansebesiensis etc. Adeca totu in districte pe unde nu erau locuitori magiari, ci numai romani calviniti.

Dupace inse partea cea mai mare a familiiloru aristocrate din Transilvani'a se ţinea cu fanatismu de confessiunea reformata si dupace este prea bine cunoscutu, cà precum in alte tieri europene asia mai vîrtosu in Ungari'a si in Transilvani'a domnii feudali incercau totu cá pe supusi se'i induplece la confessiunea loru, asĭa putemu se dàmu crediementu lui P. Bod cand ne spune, cà nu puçini popi romanesci erau fórte aplecati la legea calvinésca si la unirea cu calvinii. Totu P. Bod ne mai spune la altu locu, cà in mai multe biserici romanesci se facea servitiu ddieescu atàtu dupa ritulu orientale catu si la óre anumite dupa celu calvinescu.

Inse ce mai voimu atàtea probe despre calvinirea unei parti mari a bisericeloru romanesci pàna pre la Caransebesĭu in Banatu, dupace avemu sub ochii nostri atàtea diplome de ale domnitoriloru acestei tieri, prin care nu numai hierarchi'a este alterata, dreptulu canonicu alu bisericei resaritene delaturatu, dara si dogmele bisericei lovite de mórte prin catechismulu calvinescu introdusu si inpusu preste totu, înca si un'a parte a ritului timbrata cá superstitiuni babesci (superstitiones aniles. Punctu VII.)

Dara ce se ne si prea miramu de acelea desertiuni dela credinti'a vechia a bisericei resaritene in acelea vécuri, cand mai tóte dogmele celoru doue biserici mari nu numai erau combatute, ci si puse pe ascuţisĭulu sabiei. Si ce se ne miramu de trecerea popiloru si protopopiloru romani la confessiunea calvina in acelea timpuri, in care dintre greci, bulgari, serbi, arnauti, macedoromani au trecutu cu diecile de mii la legea mohamedana. Încaĭ confessiunea calvina se numía totu christiana, ea marturisia unele dogme cá trinitatea si baptismulu, din contra celelalte popóra cand adoptáu alcoranulu, abjurau toti articlii de credintia ai tuturoru confessiuniloru christiane; si cà sute de mii au trecutu din acelea popóra la Islam se cunósce mai apriatu din impregiurarea, cà patriarchiile din Constantinopole, Antiochi'a, Ierusalimu si Alexandri'a au scadiutu in numerulu poporatiunei loru la conditiune de episcopii, precum aru fi de ex. cele mai mari romanesci.

Una impregĭurare póte se supere pe istoriculu romanu, care se va fi ocupandu cu istori'a reformatiunei, éra aceea este, cà incependu dela 1566 pàna la 1670 nu dai in tóta istori'a Transilvaniei preste vreunu nume de preotu, calugaru sau episcopu romanu gr.-resaritenu, care sau se'si fia aparatu dogmele credintieĭ sale barbatesce, chiaru si cu pericolulu vietiei, sau totu asia de barbatesce se fia declaratu vreunulu pe fatia in ochii lumei, precum faceau apusenii, cà abjura credinti'a vechia si trece la o credintia noua. In locu de acestea lumea se pomenesce dintru odata cu episcopia calvinésca in districtulu Fagarasiului infiintiata pentru locuitorii sei si smulsa cu totulu de sub mitropolia. Cand au trecutu acei locuitori la legea calvinésca? Cine a fost fundatorulu acelei episcopii chiaru pe fruntariile Munteniei? Si alte districte locuite de romani cand s'au calvinitu? Si cu ce se ocupau in acelea timpuri miile de calugari resariteni, caroru le place fórte multu a se considera pe sine si a se numi aparatori infocati ai bisericei orthodoxe resaritene? Este prea bine cunoscutu, cà aprópe a sĭesea parte din pamentulu Romaniei se aflá in màna mórta, precum se dice in dreptulu canonicu, adeca in proprietatea monastiriloru grecesci inchinate si neinchinate. Dara unde erau in acelea monastiri theologii, canonistii, apologetii, unde sĕminariile de theologi si scólele pregatitóre pentru acelea? Chronicarii spunu, cà si pe la 1700 se mai aflau si in Transilvani'a multe schituri sau asia numite monastiri mici, afara de cele cassate si secularisate dintru odata cu cele r. catolice. Ce faceau locuitorii schituriloru, pre cand mitropoli'a si tóta hierarchĭ'a bisericei romane din acésta tiéra tragea de mórte? Unde era urma de ajutoriu din partea bisericei celei mari bizantine grecesci, care tragea venituri fórte mari dela poporulu romanu, anume din dominiile monastiriloru, din dispensatiuni, carti de ertatiune vendute fórte scumpu, din testamente, collecte, sarindarie si altele multe.

Se póte cà dóra la intrebari de acestea va respunde viitoriulu dupa cercetari indelungate prin archive mucede. Ceea ce ne vedemu noi deocamdata constrinsi a constata pe basea numeróseloru legi, diplome si alte acte este, cà biseric'a poporului romanu din Transilvani'a si partile Ungariei a fost si pàna la a. 1700 desbinata in doue confessiuni, una greco-resariténa sau bizantina orthodoxa, éra alt'a reformata calviniana sau unita in dogme, in canóne si disciplina cu cea calvina, inse asĭa, cà si biseric'a gr.-resariténa remasa credintiósa invetiaturei celoru siepte concilii ecumenice isi perduse si cele din urma resturi ale autonomiei sale, devenise subjugata de càtra superintendentulu calvinescu si ferecata prin juramentulu pusu de càtra mitropoliti la superintendenti, cari incepusera a se subscrie si ei »Episcopus Valachorum« si aroganti'a loru ajunsese pàna acolo, in càtu punea si destituiá protopopi si preste totu dispunea orice si oricum ii placea lui in provinci'a mitropolitana. Càteva episcopii sufragane ale mitropoliei de Alba-Iulia se cassasera mai de multu si au remasu numai memori'a loru in titulaturele mitropolitului conservate in cartile rituali tiparite in limb'a romanésca. Desfiintiarea mitropoliei, delaturarea totala a mitropolitului care ar fi fost in anumita epoca si sfarmarea intregei hierarchii resaritene, era se fia înca numai cestiune de timpu la vreo ocasiune bine venita, daca evenimentele cele mari dela finea vécului alu sĭeptesprediecelea nu aru fi schimbatu cu totulu fati'a lucruriloru atàtu in Transilvani'a, càtu si in Ungari'a si mai departe in Europ'a.

In acésta stare de ne mai audita decadentia si umilire ruşinatóre se aflase biseric'a romaniloru in anii in cari cas'a de Habsburg luà in posessiune Principatulu Transilvaniei si pre cand loculu propogandei reformate calvine incepù se'lu ocupe propagand'a religiósa r.-catolica, fàra inse cá propagand'a calvina se fia parasitu lupt'a cu totulu, a schimbatu numai mijlócele si in locu de confessiune religiósa a luatu de ţinta nationalitatea genetica.

Ungurii reformati au crediutu cà erau datori nu numai confessiunei loru religióse, ci si mai vîrtosu existentiei loru nationale magĭare a resiste cu tóte mijlócele ertate si neertate, morale si nemorale la unirea bisericei romane cu biseric'a romano-catolica sau cum se dice, la catolizarea poporului romanescu. Unirea romaniloru cu biseric'a Romei insemná in Transilvani'a reinviierea catolicismului trantitu mai de multu la pamentu si aprópe exterminatu. Reinviĭarea catolicismului, adeca a religiunei la care ţinea cas'a de Habsburg si toti ai sei cu totu sufletulu si din totu cugetulu, aici in Transilvani'a insemná inmultirea si consolidarea partidei dinastice, paralisarea totala a partidei turcesci, care se compunea in partea sa cea mai mare din magiari calvini, de actí incolo era se fia tréb'a iesuitiloru si a episcopatului catolicu de a extermina cu totulu tóte confessiunile protestante si a le unifica intr'o singura biserica, precum era cea mai ferbinte dorintia nu numai a hierarchiei, dara si a imperatului Leopold I, de si acesta nu o spunea pe fatia asĭa precum au facutu iesuitii.

Cà reformatii au mai ţinutu pe viatia pe mórte la unirea bisericei romàne cu ei si la domnia preste aceea înca si dupace imperatulu luase tiér'a dupa tóte formele in posessiune, se cunósce intre altele si din casulu prea memorabile, documentatu de Cipariu in Acte si Fragmente la pag. 254—255. Protopopulu Niculae dela Hunedóra murise. Mitropolitulu Teofilu denumesce sub dat'a din 9 Aprile 1697 in modu provisoriu pe popa Ioanu frate alu repausatului in calitate de administratoru pàna la convocarea sinodului. Dara superintendentulu Stefanu Veszprémi nevoindu se scia ceva de acea denumire facuta din partea mitropolitului, denumesce si elu totu pe popa Ioanu si totu in modu provisoriu pàna la adunarea »sinodului partialu«, totodata poruncesce ('s egyszersmind parancsolom) popiloru, cá se asculte de popa Ioanu daca voiescu se scape de pedépsa, apoi se subscrie: Episcopu magĭaru si romanescu reformatu din Transilvani'a.[1])

Odata convinsi despre acestea adeveruri istorice, si intru nimicu preocupati, ci remanendu cu totulu obiectivi, nu ne vomu mira de nici-o catastrofa prin care a trecutu dela 1700 incóce nu numai biseric'a gr. orientala càta remasese orthodoxa in dogme, ci si càta se calvinise pàna in acea epoca.

Óre inse nu era cu putintia cá clerulu si poporulu se nu intre in acelea valuri, se stea la o parte toti cá unulu, se nu se amestece in certele altora?

---

[1]) „Kglmetek kesz jó akaro attyafia a Christusban.
(L. S.) Vespremi Istvan, Erdélyi Reformatus
magyar és olah Püspök m. pr.“

La intrebarea acésta se respunde cu alt'a: Era óre cu putintia, cá clerulu si poporulu se mai sufere si de atunci inainte acea sclavia fisica si spirituala sub care gemea intru intunecime orbitóre si se nu dorésca schimbarea totala a conditiuniloru sale de viatia? Se fia ajunsu acestu poporu a perde orice sentimentu de libertate pàna la starea animaleloru dedate atàtu de multu cu jugulu, in càtu la unu singuru semnu alu unui copiloiu se'lu ia in gùtu, sau incai se se apropia de elu cá se ilu puna altulu?

A presupune asïa ceva ar fi o adeverata insulta. Avemu o multime de probe, cà acestu poporu avea cá si altele, inainte cu doue sute cá si inainte numai cu una suta de ani, consciinti'a deplina a starei sale deplorabile in care se aflá elu. Poporu si cleru in mijloculu catastrofeloru dintre 1680 si 1700 nu avea in càtrau, trebuea se caute inpregiuru de sine si se védia, nu cumva resare si pentru elu o di de mantuintia. Ceea ce lipsía mai de totu acelei generatiuni de trei ori nefericite erau conducatorii carĭ se cunósca pe poporu, se audia suspinele sale, se scia nemeri calea mantuintiei, éra poporulu se aiba incredere càtra ei, cà-ci de nu, acestia erau perduti. Ori-unde lipsescu acestea doue condítiuni essentiali, despre adeverata emancipare nu póte fi vorba.

Capu VI.

Primele incercari ale unirei religióse cu biseric'a rom. catolica.

§ 35. Alti trei mitropoliti si apoi mitropolitulu Teofilu primulu urḑitoriu alu unirei cu Rom'a. Mitropolitulu Iosifu Budai hirotonitu in 23 Augustu 1680 a vietiuitu numai pàna la 1682 in care anu iĭ successe in Aprile mitropolitulu Ioasafu. Acestuia 'i succese unu altu Sava si acestuia Varlaam. Toti trei inplinescu pe scaunulu mitropoliei unu periodu scurtu de diece ani fórte bogati in evenimente politice si bellice, dara cu atàtu mai saraci pentru istori'a nóstra bisericésca. In acei diece ani turcii sunt batuti si luati pe fuga dela Vien'a. Bud'a cade; Transilvani'a este ocupata de trupele imperiali; aristocrati'a si Apafi depunu juramentulu, apoi acesta in 1690 móre. Vine

Tökölyi si éra ese. In 1691 apare abia diplom'a leopoldina cá lege fundamentala; de aci se incepu certele intre natiuni si confessiuni. In totu timpulu acesta romanii pare cà nici n'au fost aici.

In 18 Sept. 1692 fu hirotonitu totu in Bucuresci Teofilu pentru metropoli'a Ardealului. Acum incepe a se lumina puçinu si in istori'a bisericésca a romaniloru.

Prin diplom'a sau legea fundamentala din 4 Dec. 1691 imperatulu Leopold I garantase cu tóta solemnitatea libertatea deplina a celoru patru confessiuni, ce se numía recepte sau indigenate, precum si tóte legile acestei tieri prin care se asigurase acea libertate. Cuventele acelei diplome sau adeca acelea garantie au fost innoite si repeţite in càteva resolutiuni si rescripte, precum se póte convinge oricine care le va citi. Intr'aceea cele trei confessiuni protestante calvin'a, luteran'a si unitarian'a (socinian'a) facèndu in totu timpulu maioritatea in corpulu legislativu cá si in consiliulu principelui in mai bine de una suta de ani, ratedĭasera fórte multu din libertatea catolicismului, iĭ cassasera episcopatulu, iĭ rapisera si fórte multe biserici de care ei nu aveau nici o lipsa, decàtu se le prefaca in magazine, sau se le lase in ruine. Nici pucinii magnati ardeleni càti mai remasesera catolici si nici imperatulu Leopold cu ministrii sei nu mai voiau se intieléga asĭa libertatea si egalitatea pentru religiunea loru. Preste acestea unu dreptu de cea mai mare inportantia nu a fost si nu putea se fia obiectulu nici-unei discussiuni intre tiéra si domnitoriu, adeca dreptulu de a predica in biserici si in alte locuri, dreptulu de a esplica scripturile sau mai la intielesu, dreptulu de a face propaganda si proseliti, fiacare popa si nepopa, cu scopu de a trage pe ómeni la confessiunea sa. Legile tierei opriau sub pedepse grele numai pe asia numitii innoitori, cá se nu mai cutedie a predica si a face propaganda pentru alta doctrina, dogma, parere sau cine scie ce fantasii, precum erau de ex. ale sabbatariloru, judaisantiloru, quackeriloru, noiloru crestini si ale altoru visatori; éra in favórea celoru patru confessiuni indigenate putea se predice oricine càte'i placea, cu acea diferentia essentiala relativa la r. catolici, cà pre ei diplom'a din 1691 ii aflase cu prea puçine biserici si cu mai puçini predicatori buni rataciti printre cei ignoranti, dintre cari in Secuime se aflau multi si casatoriti, ducèndu o viatia misera cá si popii romanesci din acésta tiéra.

In acea stare a catolicismului una din grijile mai urgente ale curtii imperiale a fost, cá se introduca in Transilvani'a mai multi predicatori invetiati si curagiosi. Inainte cu 200 de ani clerulu r. catolicu de miru sau asïa numitii Petrini din Ungari'a steteau pe unu gradu destulu de josu alu culturei scientifice si alu retoricei bisericesci, in càtu puçini din ei se puteau mesura cu predicatorii protestanti. Cu acestia erau in stare se tie la lupta numai iesuitii, cari pre langa ce ordinulu loru era organizatu aprópe militaresce, aveau si scóle proprie superióre, mai bune decàtu a le episcopiloru catolici.

Vreo doisprețiece calugari iesuiti se mai aflau in Transilvani'a, inse sub alte numiri si in alte vestmente, unii cá parochi de miru, altii cá civili in vreo calitate sau alt'a, preparandu spiritele si terrenulu pentru alti mai multi colegi de ai loru.

In diplom'a Leopoldina si in tractatele anteriori aceleia. buna-óra cá celu dela Blasïu din 1687 se aflá o lacuna, o scadere, pe care gubernulu si diet'a tierei nu o vediuse sau cà'i orbise Ddieu cá se nu o védia. Despre »Natiunea valacha (Oláh Natio) si despre religiunea romaniloru (Oláh Vallás)« in tóte acelea tractate nu obvine nici-unu cuventielu. Pentru subscriitorii aceloru tractate immens'a maioritate a locuitoriloru tierei si religiunea loru nu existá de locu. Se vede curatu cà partid'a calvina considerase pe natiunea si pe biseric'a romana cá incorporata definitivu la sect'a si la nationalitatea sa, in càtu dupa atàtea legi si alte mesuri luate in mai bine de o suta de ani nici se mai póta fi vorba despre »romani si de lege romanésca.«

Partid'a reformata ungurésca s'a insielatu amaru in punctulu acesta si cu ea ceilalti protestanti. Curtea imperiala a vediutu lacun'a din diploma si la timpu acomodatu, adeca la siepte ani dupa emanarea diplomei leopoldine a si luatu mesuri prin omenii sei, cá poporulu romanu cu biseric'a sa se fia scosu la lumina si lacun'a se se imple in acelu intielesu, cá castigandu pe acestu poporu pentru catolicismu, totodata cas'a domnitóre se'si asigure càtu se' póte mai multi adherenti, spre a puté ţiné in freu pre partid'a reformata si respective Tökölyiana, despre care curtea era convinsa de multu, cà supunerea ei este numai fatiarita, prin urmare cà posessiunea tierei póte deveni in totu momentulu problematica, precum s'a si intemplatu preste puçinu, adeca in 1703.

Mesurile luate de càtra curtea imperiala spre a trage pe romani in partea sa prin religiune la inceputu au fost simple si nemerite, mai tardiu fórte complicate si cu atàtu mai eronate, cu càtu organele incredintiate cu executarea loru pre langa ce erau fanatice sau si nesincere, apoi si cunosceau fórte reu pe romani si biseric'a loru.

Teofilu, Apor, L. Baranyi, Ratiu. Mitropolitulu Teofilu a fost recomandatu pentru hirotonia la Bucuresci totu de càtra magnatii calvini, carii si dupa mórtea lui Apafi au mai domnitu càtiva ani preste biseric'a romaniloru prin superintendenti, precum vediuramu si mai in sus. Diplom'a de confirmare a fost data lui Teofilu de càtra gubernatorulu com. Georgie Banffi in 18 Decembre 1692. Banffi inse nu dete acésta diploma in numele imperatului Leopold I. care acum era suveranu alu tierei, ci o dà in numele seu, ca si cum elu ar fi adeveratulu principe, totodata inse cá membru principale alu bisericei reformate calviniane. Diplom'a coprinde mutatis mutandis la inceputu si la finitu totu numai cele 15 conditiuni rakocziane inmultite cu cele patru apafiane, éra in p. 15 gubernatorulu dice, cà onorariulu de piei are se fia alu lui din grati'a imperatului. In aceleasi dile Teofilu a depusu si juramentulu in manile superintendentului reformatu intocma cá si ceilalti mitropoliti inainte de elu.

Asia dara mitropolitulu si biseric'a romana nu au scapatu de sub jurisdictiunea superintendentului calvinescu; sinodulu si consistoriulu aveau se supuna la revisiunea acestuia conclusele loru cá totdeauna; protopopii romani trebuea se duca cá si mai inainte pe umerii loru in lectica pe superintendentu si se'lu asiedie in scaunulu presidiale; popii romanesci totu asia faceau robote si mancau bataia pàna la 25 de betie; femeile romane erau silite cá si mai inainte se ascunda miercurea si vinerea bucatele de postu de naintea visitatoriloru, cari le porunciau cá se férba totu numai bucate de dulce; in fine insusi mitropolitulu era totu asia in pericolu de a fi batutu si degradatu sub vreunu pretestu óre care, precum o patise si mitropolitulu Sava II.[1])

Teofilu alesu cu invoirea calviniloru era omu betranu si supusu la morburi. Ne este cunoscutu din casuri nenumerate coprinse in legile acestei tieri, cà afara de impositele normali ordinarie ale tierei, se aruncau si pe popii romanesci contributiuni extraordinarie, mai virtosu in timpuri de resbóie si cand trebuea se se platésca tributuri grele la Pórt'a otomana. In dilele lui Teofilu resboiulu turco-austriacu nu mai voiá se incetedie. In 1695 insusi Sultanulu Mustafa II strabatuse cu armata terribila in Banatu pàna la Murasiu. Bani si cerealii se cereau neincetatu si dela Transilvani'a. Pe preotii romaniloru din acésta tiéra se aruncasera intre altele si una miĭe galete (cubuli de 4 ferdele) gràu. Mitropolitulu era obligatu a ingriji in casuri de aceste pentru repartitiunea prin protopopi si administrarea producteloru la magazinele anumite de càtra comandanti. Teofilu in locu de a necaji pe preoti cá se aduca gràulu din locuri departate, cumparase acea miie de galete dela cancelariulu Nic. Bethlen cu unu pretiu moderatu si'lu administrase la magazinele imperatesci din Sibiĭu si Alba-Iulia. Toti chronicarii din acea epoca adeverescu in unanimitate, cà magnatii erau fórte mari speculanti si cà sciau folosi minunatu ocasiunile. Se vede cà gubernatorulu G. Banffi aflase de acelu tèrgu alu lui Teofilu cu Bethlen, care in memorialele sale descrie pe Banffi destulu de urîtu. Gubernatorulu provóca pe mitropolitulu Teofilu cá se cumpere gràulu dela elu. Teofilu se escusa dicùnd cà elu a cumparatu càtu gràu ii trebuise si l'au administratu. Gubernatorulu catranitu amerintia pe mitropolitu cu degradare. Acésta informatiune o avemu dela P. Bod opulu sus citatu Capu II § 1. care cunoscuse bine caracterele celoru doi magnati coreligionari ai sei.

Inse totu P. Bod mai voiá se scia, cà dupa patru ani de administratiune a bietului Teofilu popii si nemesii romani facusera descoperirea, cà acelu mitropolitu nu ar fi la loculu seu; cà-ci 1. 'iar placea beutur'a; 2. cà fiind bolnavicios nu observa posturile, miercuria si vinerea mananca carne si alte bucate oprite; 3. cà violédia canónele bisericei resaritene, lasa si pe unii popi se se insóre a dou'a óra; 4. cà sĭ-ar ţinea concubina la casa; deci pentru tóte acestea ei cu misteriosulu agentu Ladislau Dindar in frunte aru voi se'lu denuntie la Domnulu Munteniei.

---

[1]) A se vedé: Dr. Nicolaus Nilles S. I. Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani Vol. I. Cap. IV. § 3. pag. 165—167.

Din tóte acestea Bod deduce, cà Teofilu de fric'a degradarei s'ar fi aruncatŭ in partea catoliciloru si ar fi subscrisu unirea cu biseric'a Romei.

Numai orbulu nu vede acílea strict'a legatura a puncteloru denuntiarei cu poft'a de resbunare a gubernatorului Banffi, din causa cà mitropolitulu cumparase acea cantitate mare de gràu dela rivalulu seu N. Bethlen si nu dela elu.

Acelea patru denuntiari sunt totu atàtea preteste de nimicu pentru timpulu de inainte cu doue sute de ani. Cà unu bietu de omu betranu bea vinu, pre cand la mesele domnitoriloru se faceau betiile cele mai cumplite; cà unu bolnavu nu postesce, mai alesu cand domnii calvini oprisera posturile romanesci sub pedepse aspre; cà mitropolitulu ar fi violatu canónele resaritene, pre cand acelea erau in partea loru cea mai mare de multu delaturate si schimbate cu cele calvinesci prin legile tierei si prin diplome; in fine cà unu betranu bolnavíciosu ţine langa sine o femeia care se'lu ingrijésca in neputintiele lui, — a le aduce pre tóte acestea cá totu atàtea cause, care aru fi silitu pĕ Teofilu cá se intre in relatiuni confessionali cu catolicii este o fabula copilarésca din partea scriitoriloru reformati, pe care nu o potu crede nici ei, daca voru se fia seriosi aparatori ai adeverului.

Cà Banffi va fi cercatu se afle intre popii romaniloru càtiva tradatori de sange cá Iuda iscarioténulu si strimbu juratori cá martorii mincinosi in contra lui Isus Christosu, precum s'au aflatu si incontra lui Sava II, de acésta noi nu ne-amu mira întru nimicu, daca s'ar si descoperi din acte vreo infamia cá aceea. Dara causele cele adeverate care au inpinsu pe Teofilu, pe protopopi si mai multi romani nobili càtra catholicismu, ne stau astadi de naintea ochiloru intru tóta marimea si gravitatea loru, precum am probatu pàna acilea cu o suma de documente, si nici-unu omu nepassionatu nu are nici-o trebuintia de a mai recurge si la fabule.

Nu lips'a de cause de a se smulge óresicum pe sine, pe cleru si pe poporu de sub jugulu de feru amará si scurtá dilele mitropolitului Teofilu, ci nespus'a greutate a situatiunei politice in care se aflá tiér'a, precum si lips'a de barbati romani adapati in sciintie mai inalte, àmblati in lume, cu cari se se póta consulta cu tóta increderea, fàra a se teme de tradare, acestea'i lipsía lui Teofilu. Ce mirare deci, daca elu in nevoile lui ar fi datu ascultare si altoru barbati neromani.

§ 36. Inceputulu activitatii Iesuitiloru pentru unire. P. L. Baranyi. Scriitorii reformati inputa lui Teofilu cà elu a plecatu urechi'a la sĭoptele lui Baranyi.[1])

Si cine a fost acelu Baranyi? Paulus Ladislaus Baranyi magĭaru de nationalitate, nascutu in orasĭulu Jászberény din Ungari'a in a. 1657, de professiune calugaru iesuitu, in acésta calitate fusese trimisu cá si alti càtiva pe ascunsu in Transilvani'a, unde a fost aplicatu mai antaiu cá docente inbracatu in vestmente civili. In acea calitate a datu elu in cursu de patru ani instructiune baiatiloru. Dupa aceea functionase ici-colo cá preotu la catolicii risipiti pintre protestanti, pàna cand fu aplicatu cá parochu catolicu in Alba Juli'a, care pe atunci era nu numai capitala si resĭedintia politica, ci si resĭedinti'a mitropolitului romanu si a superintendentului reformatu. Aici Baranyi pre langa desele escursiuni ce facea prin sate pre la puçinii catolici, avea dispute si certe dese theologice cu protestantii, firesce in stilulu si limbagiulu de badarani usitatu intre teologii de tóte confessiunile atunci si multu mai tardíu, in unele parti ale tierei pàna la a. 1848, ba tocma si pàna la 1870. A fost si unu casu, cand nisce calvini l'au atacatu cu arme cá se'lu omóre in drumu, inse si elu insoçitu de unu servitoriu alu seu caletoria armatu sì asĭa scotĭend sì ei sabi'a scapara cu viatia. Asìa isi aparau ómenĭi relìgiunea, daca voiau in adeveru se o apere inainte cu doue sute de ani.

Baranyi a petrecutu in Alba Julia treisprediece ani cá parochu, superioru si cá directoru de scóla, in care oficìi càtiva ani avuse numai unu colegu pàna la venirea austriaciloru.

---

[1]) Nu Baranyai, precum ilu numisera unii scriitori. Stefan Baranyai era unu altu iesuitu totu unguru. De aĭci confusiunea.

Chiaru si in casu cand Baranyi sau oricare altu iesuitu nu ar fi avutu missiunea principala de a face di si nópte propoganda in favórea catolicismului, urmá óresicum firesce cá elu se faca cunoscintia si cu mitropolitulu romaniloru, cu protopopi si cu alte persóne dela mitropolia. Catoliciĭ castigasera acum unu razimu tare in diplom'a leopoldina din 1691, li se maĭ cerea inse fórte multu pàna la realisarea multoru dorintie ale loru, care sunau frumosu numai citite de pre chartia. Clerulu romanescu inse a remasu in celu mai strinsu ìntielesu totu sclavulu de mai inainte.

Intre acestea imperatulu Leopold I apucase a declara ìn autografulu seu din 23 Augustu 1692 datu càtra gubernulu Ungarìei, cà toti preotii gr. resariteni din acea tiéra, adeca mai alesu ruteni si romani càti voru primí unirea cu biseric'a Romei, se voru bucura de tóte drepturile sì privilegiile de care se bucura clerulu de ritu latinu.

Rutenii din Ungari'a, cari cá si ceilalti rusi primisera christianismulu inpreuna cu ritulu grecescu totu dela grecii bizantini, din dilele principiloru Rakoczi au fost si ei fórte asupriti de càtra calvini. Susan'a Lorantfi si barbatu seu Georgie Rákoczi I spoliasera monastirea ruteniloru dela Muncaciu secularisandu totu, éra satele supuse pàna atunci monastirei le incorporasera la dominiile loru cele fórte intinse, cà-ci famili'a Rakoczi si inainte de a fi fostu alesu Georgie principe in Transilvani'a (in 1630) era cea mai bogata si mai potente dintre toti magnatii. Calugarii de ordinulu s-tului Vasilie celu mare au remasu numai cu monastirea. Susan'a inse dupace a remasu veduva a mersu si mai departe, cà-ci ea dupa mórtea episcopului rutenu de legea orientala a opritu alegerea altuia, a convocatu inse doisprediece predicatori calvini, caroru le-a comisu cá se aléga ei pe unu popa rutenu schismaticu si in locu de orice alta hirotonia si introducere canonica, de care aceia nici nu voiau se audìa, se'i ia juramentulu cà a trecutu la legea calvinésca si cà va remanea credintiosu acelei dómne.¹) Din acea di successiunea hierarchica canonica in dieces'a Muncaciului a fost intrerupta, pàna cand au venìtu alta epoca, in care s'a restauratu, acum inse in altu intielesu.

---

¹) Documentulu din bibliotec'a Universitatii din Buda la Nilles Vol. I pag. 152—153.

Clerulu rutenu alesese din partea sa pe ieromonachulu Partenie, care in 1651 a si fost hirotonitu episcopu in Alba-Iulia de càtra mitropolitulu Stefanu Simion, principes'a inse nu'lu suferise in dominiile sale.[1]

Acestea si alte inpregiurari de natur'a acestora dedea materia bogata pentru consultari si discussiuni intre mitropolitu cu ómenii sei de incredere si intre iesuitulu Baranyi. Acele consultari au duratu vreo patru ani, firesce in mare secretu. Baranyi a comunicatu planulu numai colegiloru sei iesuiti din Clusĭu, anume lui Gabriel Hevenesi, care mai tardiu ajunse la Vien'a, lui Stefanu Baranyai si Petru Viszkeleti. Mai apoi comunicara planulu si cu com. Stefanu Apor magnatu secuiu, fórte bogatu, pe atunci tesaurariu alu tierei, pre catu de mare catolicu, pre atàtu de infocatu adversariu alu protestantiloru si din acestia mai virtosu alu calviniloru, cu ai caroru magnati avea conflicte dese.

P. Bod vrea se scia, cà conditiunile unirei propuse de Baranyi aru fi fost 1. A nu recunósce pe patriarchulu dela Constantinopole, ci pe papa dela Roma; 2. a lua si cuminecatura numai sub una specie; 3. a introduce la preoti celibatulu; 4. a posti sambat'a, nu miercuria, éra laptarii a manca totdeauna.

Reu a fost informatu Bod asupra conditiuniloru uniunei si prosti 'ia mai crediutu elu in privinti'a acestora nu numai pe mitropolitu si pe protopopi, ci si pe iesuiti. Ci cà protopopii càti erau calviniti, mai cautau ei se aléga intre mancari de carne si de legume, sau intre miercuri si sambata. Cu totulu altele au fost acele patru conditiuni ale unirei cunoscute astadi si baiatiloru, adeca cele adoptate odinióra in conciliulu dela Florentia, despre care ne vomu informa indata.

Totu dela Bod aflamu, cà parochulu iesuitu P. L. Baranyi ar fi caletoritu in caus'a uniunei pre sub ascunsu la Vien'a in societatea lui Andreiu Illyés secuiu ardeleanu, care fusese denumitu episcopu r. catolicu in contra vointiei statului calvinescu, care nu voiá se audia de episcopu catolicu; adaoge apoi, cà acei doi barbati in a. 1696 aru fi lucratu si preparatu calea la imperatulu, cá daca romanii voru primi cele patru puncte, se li se dea o diploma, prin care clerulu romanescu si calugarii se fia asecurati cà voru intra in aceleasi drepturi si se voru folosi de ele intocma cá si clerulu rom. catolicu si cá tóta popimea protestantiloru calvini, luterani si ariani. Amanata fiindu decisiunea in conferenti'a ministeriului imperatescu pàna in a. 1697, pre atunci se aflasera din intemplara la Vien'a in afaceri de ale tierei atàtu gubernatorulu Georgie Banffi càtu si cancelariulu Nicolae Bethlen. Presiedentele Kinsky invitase si pre acesti doi magnati si inalti functionari ardeleni la conferenti'a in care se pusese in discussiune si afacerea uniunei religióse a romaniloru. Invitati acesti doi cá se'si dea voturile in causa, ambii respunsera cà ei in patri'a loru nu audisera nimicu despre unu planu de a uni pre toti romanii cu biseric'a Romei, éra ei vedu acuma cà planulu acela este indreptatu in contra religiunei reformate, de aceea nici nu se potu demitte bucurosu la discussiuni in afaceri religióse in calitatea in care se afla ei veniti la Vien'a, cà-ci in afaceri religióse nu este cineva nicí gubernatoru nici cancelariu. Atunci ministrulu presiedente com. Kinski, barbatu dintre cei puçini humani din dilele sale si departe vedietoriu, respunse celoru doi, cà ei acilea n'au se vorbésca cá reformati, ci numai cá consiliari ai regelui. Dupa acestea Banffi si Bethlen declarara, cà: Dupace prin acea unire a Valachiloru cu biseric'a Romei se vatama religiunea reformata, densii protestédia contra ei acilea in conferentia;[1]) dupa aceea inaintara si suplica la Maiestatea regia, de unde mijlocirea resolutiunea din 14 Aprile 1698 adeca tardiu dupa mórtea lui Teofilu, venita càtra gubernulu Transilvaniei de coprinsulu urmatoriu:

---

[1] Documentele totu la Nilles Vol. I pag. 161 si totu din bibl. univ. dela Buda.

»Acela dintre preotii romani de ritu grecescu, care pre langa ce va ţinea la ritulu grecescu, va marturisí la catolici si va declara cà elu recunósce pre înaltulu pontifice, se va bucura de privilegiile preotiloru catolici; éra aceia dintre preotii de ritulu grecescu, cari voru crede cá nu trebue se faca numit'a marturisire, sau cà se voru uní cu vreun'a din celelalte religiuni, sau voru afla cà ei au se remàna in statulu religiunei sale, se voru bucura de privilegiile respectivei religiuni, pentru care se voru fi declaratu, sau cà remanendu in starea actuala a religiunei sale, voru fi conservati in drepturile aceleia pre-cum se afla.«[1])

---

[1]) Vedi si Bethlen Miklos Önéletirása L. II C. 23.

Imperatulu Leopold I voind a respecta spiritulu diplomei din Dec. 1691 prin care luase in posessiune definitiva principatulu Transilvaniei, nu putea se emitta alta resolutiune nici la rugarea lui Baranyi ajutatu de Illyés, nici la a lui Banffi si Bethlen. Biseric'a orientala a romaniloru a fost considerata cá lipitura subordinata si in o parte a ei chiaru incorporata la biseric'a reformata calviniana, care'si arrogase tóte drepturile de dómna asupra ei; acum urmá de sinesi, cá in starea cea noua a lucruriloru si sub alta Casa domnitóre se declare ea insasi, daca este sau nu indestulata cu starea sa de pàna acuma. Imperatulu prin sus citat'a resolutiune dà voia nu numaì bisericei si clerului preste totu, ci fiacaruia in parte, cá se 'si aléga o confessiune religiósa care cum se pricepe, cum ìi dictédía consciinti'a, sau se spunemu totu, care cum isi afla interessele sale personali ori familiari mai asecurate intru o confessiune sau in alt'a. Acésta liberalitate a curtii imperiale in alegerea confessiunei religióse din tóta viati'a imperatului Leopold este unica in feliulu seu fatia cu necurmatele góne religióse petrecute in celelalte tieri si anume in Ungarì'a. A remasu inse in grij'a propagandei religióse din ambele parti, catolica si protestanta calviniana, cá se cerce tóte mijlócele possibili de a trage pe romani in partea bisericei loru. De propagand'a luterana era biseric'a romana scutita si aparata chiaru prin luteranii sasi, cari dupace identificara confessiunea augustana cu nationalitatea loru genetica si totodata politica, a urmatu firesce, cá se tie càtu se putea mai departe pe elementulu romanescu de confessiunea, prin urmare de nationalitatea loru. Au remasu numai càteva comunitati unguresci in confessiunea

---

1) Dupa textulu lui Bod: „Qui ex sacerdotibus graeci ritus Valachis edita professione ad observantiam Ritus graeci apud Catholicos cum agnitione summi Pontificis se declaraverit, gaudebit privilegiis sacerdotum catholicorum; si vero ex iisdem Ritus graeci sacerdotibus dictam professionem sibi faciendam non putaverit, vel etiam uni ex aliis receptis Religionibus se univerit, aut etiam in suae Religionis statu permanendum sibi duxerit, gaudebit illius Religionis privilegiis, ad quam se declaravit, aut etiam in eo statu Religionis, eo jure, quo nunc habetur, porro habebitur.“

luterana comuna loru cu sasii si certele cu acelea n'au incetatu nici pàna ìn dio'a de astadì. Ce era se se intemple, daca toti romanìi locuitori pe acelasi teritoriu cu sasìi aru fi trecutu la confessiunea luterana si in puterea legiloru religionarie ardelene aru fi intratu in tóte drepturile si prerogativele civili si politice inpreunate cu acelea!

Daca înse sasii luterani n'au lacomitu a face proseliti dintre romani, tócma asia s'au opusu si ei cá si calvinii din resputeri la catolisarea acestui poporu numerosu in patri'a comuna, pentrucá nu cumva pe acésta cale se ajunga la drepturile fórte inportante, care facu pe nationalitatea politica.

Despre lipirea popiloru romanescĭ la confessiunea unitariana érasi nu putea fi vorba, pentrucà nicĭ chiaru popĭi, protopopĭi si multimea nobililoru calvinitì nu ajunsesera a despretiuí dogmele bisericei orientale pàna la o mesura, in càtu se nege Trinitatea, divinitatea lui Isus Christosu si a spiritului santu, tóte cele siepte sacramente si grati'a divina.

Asia dara bisericei romane si clerului seu pe la 1698 nu'i remasese decàtu alternativ'a, cá sau se figuredie si pe viitoriu cá lipitur'a bisericei calvine, obligata a se supune la tóte conditiunile coprinse in legile si in diplomele domnesci citate in abundantia mai in susu; sau daca nu'i mai convenia asía, se adópte unĭunea cu biseric'a Romei pre langa conditiunile puse ei de càtra curtea imperiala.

Situatiunea devenise cu ătàtu mai critica, cu càtu ea se infatiosĭá fàra crutiare, si indurare càtra cleru si poporu in acelasi timpu cá cestiune de consciintia religiósa millenaria, dela care ar depende mantuinti'a sufleteloru si viati'a de veci, precum si cá cestiune a emanciparei fisice, a libertatii persónale si asigurarei de subsistentia materiala pentru biserici, preoti si poporu.

Se apucamu seri'a acteloru autentice càte ne stau ìn epoc'a de fatia la dispositiune, se vedemu pre ce cale au apucatu betranulu metropolitu Teofilu si cei de aceeasĭ credĭntia cu densulu.

Capu VII.

Incercarile de emanciparea bisericei sub Teofilu si Athanasie prin unire cu biseric'a romano-catholica si cu ajutoriulu casei domnitóre.

§ 37. Sinodulu din 1697, ţinutu in caus'a unirei. Dupace s'a intorsu Baranyi dela Vien'a si s'a consultatu din nou cu Mitropolitulu Teofilu, acesta convocà in Februariu 1697 sinodu, saŭ cum se numía soboru micu, compusu din doisprediece protopopi, in care avea se desbata caus'a uniunei si conditiunile ei, acum pe fatia, éra nu mai multu in ascunsu si nu sub auspiciile superintendentului calvinescu, fàra a carui invoire in alte timpuri nici-unu mitropolitu nu ar fi cutediatu a convoca sinodu si cu atàtu maí puçinu pe acesta, care avea de scopu a smulge biseric'a romaniloru cu totulu de sub potestatea si jurisdictiunea protestantiloru. Dara timpurile se schimbasera si ómenii asemenea. In Transilvani'a nu mai domnía principe reformatu. Gubernatorulu si cancelariulu erau ce e dreptu, reformati, acum inse sĭedeau si catolici in colegiulu consiliariloru; dara nìci acésta impregiurare nu decidea mai nimicu fatia cu actiunea intreprinsa de Teofilu. Adeverat'a potestate in tiéra era delegata dela Vien'a si pusa in manile generaluluĭ comandate comite Rabutin de Bussi, unu francesu pre càtu de mare catolicu, pre atàtu si soldatu complitu si reu la mania, care cand venia in furia rupea actele cu dintii si care in una din dile disese membriloru gubernului: »Me uitu cà sunteti nisce prosti, cà-ci in altu casu v'asĭu pune capetele la piciórele vóstre.« Rabutin primise ordinu dela Vien'a, cá daca preotii romani aru voí se se adune spre a se consulta in afacerile loru religióse, se aiba acea libertate si elu se'i apere cu taria in contra superintendentului reformatu. Dintre magnatii catolici 'ia fost lui Rabutin tesaurariulu Stefanu Apor de totu ajutoriulu. Parochulu iesuitu Baranyi a participatu chiaru si la desbateri in sinodu.

In prim'a sĭedintia mitropolitulu Teofilu descrie fórte pre largu tóte gónele bisericei romane suferite sub principiĭ protestanti ai tierei, arata cum cartile bisericesci cu ocasiunea traducerii loru din alte limbi au fost intinate cu eresuri, cum s'a opritu cultulu icóneloru, precum si ţinerea posturiloru, cum sunt visitate locuintiele si ómenii siliti cá se manance miercurîa si vinerea carne, cum sunt nobilitati popii si mirenii carì trecu la legea calvinésca; cum a fost nimicita tóta puterea bisericésca a episcopíloru si archiepiscopíloru supusi cu totulu superintendentiloru, cum preotií sufere inchisori si batai; cum a fost tiranitu mitropolitulu Sava II, dela care s'a pretinsu in resiedenti'a principesei la Blasíu, spre infami'a religiunei, cá se boteze unu catielu, dupa care a fost batutu pàna la sange, inchisu in Vintiu si érasi batutu, apoi dusu la Ernotu si érasi inchisu, pàna cand tiraniloru li s'au amerintiatu dela Bucuresci si dela Sultanulu, daca nu voru inceta cu acelea atrocitati; in fine mitropolitulu inşirà tote greutatile si nevoile la care erau supusi preotii, robota iobagésca si alte servitii arbitrarie, asia numitele honorarii la serbatori mari, tribute, angarii, vami la drumuri si poduri si nici o securitate personala. Dupa tóte acestea mitropolitulu mai observa, cà in anii din urma de cànd tiér'a vení sub domni'a imperatului, gónele religiόse au inceputu a se inpuçina, éra daca clerulu se va declara pentru unirea cu biseric'a Romei, folóse fórte mari promisse dela imperatulu au se urmedie pentru biserica si poporu.

Cu acestea siedinti'a antei'a fiindu terminata, a urmatu cá in a dou'a se fia formulate si stabilite conditiunile unirei.

A formula conditiuni de unire religiósa dupa o desbinare de atàtea sute de ani, nu era nici-decum vreo problema din cele mai usióre. Fanatismulu, ambitiunea, vanitatea si pedanteri'a calugariloru teologi si neteologi, greci si latini, pre langa prea puçinele differentie mai seriόse de rangu dogmaticu, le inmultisera preste mesura, in càtu citindule nu scii ce se admiri mai multu, subtilitatile dialectice ale unoru capete, care nu se ocupa cu nici-o sciintia seriósa, sau passiunea neinfrenata de a infasia divin'a, simpl'a, usioru intielés'a doctrina a Domnului nostru Isus Christosu intru o multime de formule, care in locu de a ilustra, mai virtosu intuneca curatulu si santulu adeveru. Mai antaiu isi perdusera timpulu criticandu riturile, latinii pre celu orientale, presentandu'lu cá prea incarcatu si amestecatu cu superstitiuni, éra grecii batjocorindu pre celu latinu cá inganfatu, lipsitu de pietate, copiatu mai multu dupa celu paganescu, in care figurédia si sculptur'a (chipu cĭoplitu). In acelasi timpu isi scoteau ochii cu modulu administrarii sacramenteloru. Dupa documente conservate in bibliotec'a universitatii dela Buda, latinii numera patrudieci de erori religióse, unele dogmatice altele canonice si rituali, pe care le-aru comitte grecii in exercitiulu religiunei loru. Altii reducu acelea erori numai la diece.[1]) Se ascultamu apoi pe greci cand se pornescu ei asupra latiniloru aruncand asupra loru unu legionu de rataciri, in càtu ti se pare cà n'au a face cu o biserica christiana, ci cu una din cele doue secte mohamedane.

In càtu pentru ritu, sunt cunoscute mesurile luate de càtra càtiva papi ai Romei in favórea ritului orientale grecescu. De repetite-ori s'a demandatu missionariloru catolici, cá se respecte ritulu resariténu carele este fórte venerabile si se nu cutedie a influentia executarea lui, ci celu multu se reflecte pre greco-resaritenii uniti cu Rom'a, cá se'lu respecte si ei, prin urmare se nu schimbe vechiulu tipicu, se nu intercaledie parti care nu se afla nicairi in texturile originali eline vechi. Este apoi cu totulu alta intrebare, daca clerulu r. catolicu din Poloni'a si Ungari'a au respectatu sau nu acelea instructiuni dictate de o inalta prudentia a scaunului Romei, sau cà din contra in multime de casuri preotii petrini si calugarii le-au violatu, cercandu pre cali pĭezisie se abata pe uniti dela ritulu resariteanu si se'i traga la celu latinu, prin care apoi au instrainatu multe mii de credintiosi. Acestu abusu inse va fi tractatu in adinsu ceva mai tardiu.

Sĭedinti'a a dou'a sinodala. In urmarea instructiuniloru venite dela Vien'a din partea latino-catolica tóte divergentiele confessionali si rituali se redusera din patrudieci numai la patru. Dupa deschiderea siedintiei a dou'a mitropolitulu si membrii presenti apucandu firulu desbateriloru de unde a fost curmatu in dio'a precedenta, anume cu respectu la ritu si la disciplina au enuntiatu, cà sinodulu numai asĭa intielege uniunea cu biseric'a Romei, cá ritulu se remàie neatinsu, nici in ritu si nici in disciplin'a bisericei orientale se nu se faca vreo schimbare, nici acum nici mai tardiu; ritulu latinu se nu fia introdusu; totu asia calindariulu vechiu se nu fia delaturatu, ci unitii se fia lasati in usulu aceluia pre càtu timpu ilu voru conserva si neunitii din tierile casei austriace. Preste acestea cei uniti se póta avea pretotïndeni biserici de ritulu loru, éra in locurile in care unitii aru fi puçini, se nu fia constrinsi a primi sacramentele dela preoti latini, ci se'si póta chïama preoti de ritulu loru. La tribunalele bisericesci se nu se procéda dupa dreptulu canonicu latinu, cí dupa canónele si disciplin'a bisericei grecesci. Biseric'a romàna sub nici-unu pretestu se nu fia silita la mai multe de càtu la cele patru puncte. Biserîceloru si persóneloru eclesiastice romàne de ritu grecescu se li se asigure aceleasi drepturi, pe care le au bisericele si bisericanii de ritu latinu. Cei uniti se nu se mai considere cá tolerati, ci cá fii indigeni ai patriei.

---

[1]) A se vedé dr. Nilles Symbolae Vol. I Quaestio tertia additia § 3, pag. 116—121, care merita se fia citita de oricine.

Dupa inchïeierea desbaterii membrii sinodului au declaratu, cà voiescu se primésca uniunea, inse sub urmatórele conditiuni:

Antaiu: Cele patru puncte ce conţinu sacr'a uniune, biseric'a romana se le observe si tie totdeauna si neaparatu, éra la mai multe sub nici-unu pretestu se nu fia silita.

Cele patru puncte din care se compune uniunea sunt urmatórele: Antaiu, Patriarchulu Romei este capulu intregei biserici laţite pre fati'a pamentului. A dou'a: pànea azima (nedospita) este materia de ajunsu pentru sacramentulu cuminecaturei. A trei'a: afara de Ceriu, carele este locuinti'a fericitiloru, si de iadu, care e temniti'a condamnatiloru, mai este unu alu treilea locu, intru care se ţinu si se curatia sufletele, care nu apucasera a'si face canonulu, a se pocai. A patr'a: Spiritulu santu, a trei'a persóna in Trinitate, purcede dela Tatulu si dela Fiïulu.

Alu doilea: Preotii cari se afla in functiune eclesiastica, ministrii bisericesci, adeca diaconii, cantaretii si clisierii (fetii, slav. crîstnici, lat. aeditui) se aiba a se bucura si a se folosí intocma de aceleasi drepturi, privilegii, scutintie si prerogative, de care se bucura si le folosescu, precum este cunoscutu, preotii romano-catolici sau cei de ritulu latinu, conformu decisiuniloru coprinse in sacrele canóne si statuteloru intocmite de càtra fericitïi Regi ai Ungariei.

Alu treilea: Romanii seculari (mireni) uniti cu biseric'a Romei se fia inaintati si aplicati in tote felĭurile de functiuni sau deregatorii intocma cá si ómenii de alte natiuni si religiuni recepte din acésta patria, éra fiiĭ loru se fia primiti la scólele latine catolice si la fundatiuni catolice fàra distinctiune.

Alu patrulea. Pentru archiepiscopulu bisericei romanesci unite se se pórte grija, ca se aiba subsistentia cuvenita (venituri de ajunsu).

Asia s'a terminatu siedinti'a din acea di.

Dupa acestea s'a compusu unu actu, pe care'lu numira decretu cu data din Alba-Iuli'a 21 Martiu 1697, care este numai repetitiune sau estrasu din decisiunile luate in a dou'a siedintia, adeca cele patru puncte dogmatice, precum le vediuramu din sus; éra cele trei puncte cardinali relative la drepturi civili si politice sunt formulate si respective modificate asia:

Dupace s'a premisu acea professiune a credintiei, in schimbu (vicissim) s'au cerutu dela Maiestatea sa trei puncte:

I. Cá pe preotii de ritulu grecescu si pre monachii acelora se'i faca partasi de aceleasi privilegii si drepturi, de care acum se bucura nu numai Romano-catolicii, dara si Arianii, Luteranii si Calvinianii.

II. Ca in fiacare satu, in care este parochu, biseric'a se aiba casa parochiala, pentrucá parochulu se nu fia silitu a locuí in casa sau in mosiĭa straina.

III. Cá asĭedĭarea parochiloru se dependa dela episcopu si nicidecum dela seculari, precum s'a intemplatu pàna acum.[1]

In fine se declara, cà Teofilu si clerulu intregu subscriu, sigilédia, se obliga si inaintédia acestea puncte la Maiestatea sa in presenti'a parochului Paulu Baranyi.[2]

Semena fórte, cà acelea declaratiuni subscrise numai de càtra mitropolitulu Teofilu in numele clerului intregu »Theophilus episcopus ac clerus universus« la Vien'a nu s'au aflatu autentice de ajunsu, pentru cá cabinetulu imperiale se le ia in discussiune mai seriósa, cà-ci declaratiuni de acestea se mai vediusera venite si dela popóra, care mai tardíu au fost retrase sau chĭaru negate. Acésta póte se fia caus'a care a indemnatu pe Teofilu cá se convóce din nou unu sinodu compusu din doisprediece protopopi totu numai in caus'a uniunei. Membrii acestui sinodu subscrisera unu altu actu adresatu principelui Kollonics primate alu Ungariei si Cardinalu, in care spunu cà ei absentasera dela sinodulu anterioru, acum inse primescu si ei, subscriu si intarescu cu sigilele loru acea declaratiune a sinodului si róga pe primate, cá se binevoiésca a mijlocí la Maiestatea sa acordarea puncteloru specificate de càtra sinodu, éra resolutiunea se li se transmitta càtu mai curend la màn'a parochului Baranyi. Datu Alba Iuli'a 1697 Iunie 10.

---

[1] . . . et nullo modo penes saeculares ut hactenus.

[2] Dupa Samuil Clain la Cipariu Acte si Fragmente Part. II pag. 80—83 si Nilles, vol. I. pag. 164—170.

Subscrisi: »Vladika Theophil (L. S.) si cei 12 protopopi.« Atàtu scrisórea càtu si numele celoru subscrisi sunt reproduse dupa originalu cu ajutoriulu photocincographiei la Nilles pag. 173—174, éra transcrierea latinésca a numeloru pe pag. 172 asia cum s'a decopiatu din bibliotec'a universitatii dela Buda este plina de erori, cà-ci acelu ce le-a transcrisu nu a sciutu se mérga pe acelea semnaturi asĭa numite cĭocoiesci si aprópe hieroglifice, in càtu si noi numai cu greutate amu fost in stare de a le descifra.

Conclusele sinodului pregatite precum arataramu, au fost trimise la Vien'a, nu inse la imperatulu, ci la primatele Kollonich, care pe atunci petrecea mai multu acolo. Pentru ce la Kollonich si nu de-a dreptulu? Canonistii latini respundu la acésta, cà primatele Ungariei cu titlu de »legatu nascutu« (legatus natus) are si óresĭcare drepturi patriarchali in tĭerile corónei ungurescì; preste acésta imperatulu Leopold auctorizase de repetite-ori pe cardinalulu Kollonich, cá se póta cerceta si decide cu auctoritate deplina in tóte causele si controversele eclesiastice. Asemenea potestate se dedese si fostului primate Lippai intre anii 1648—1660 cu ocasiunea unirei Ruteniloru. Din acestea se intĭelege si se esplica prea bine ingerinti'a directa a primatelui Kollonich in afacerile bisericesci ale romaniloru, precum si auctoritatea primatiloru Ungariei exercitata asupra bisericei unite pàna in 1848 sau mai exactu, pàna in a. 1855.

§. 38. Mitropolitulu Teodosie alu Ungrovlachiei si magnatiĭ reformati contra lui Teofilu.

Se cauta unu candidatu. Teofilu móre pe neasteptate. Athanasie alesu, hirotonitu inse numai cu ajutoriulu simoniei.

Actele sinodali n'au pututu se remàie in secretu. Coprinsulu acelorasi ajunse iute la cunoscinti'a toturoru archiereiloru din principatele romanesci. Mitropolitulu Teodosie luase positiune asupra lui Teofilu si cautá unu candidatu la scaunulu mitropoliei din Ardealu, acum cand se dete pe fatia unirea cu Rom'a, éra pàna atunci in periodu mai bine de unu vécu mitropolitii Munteniei hirotoníau mereu episcopi si mitropoliti pentru acésta tiéra, fàra a'i duré prea multu capulu, cà acestia jurau credintia superintendentului hereticu, adoptasera catechismulu calvinescu si supuneau spre batjocur'a orthodoxiei orientale tóte conclusele sinodali la revisiunea si aprobarea calvinului, precum unu mitropolitu nu se supune nici la unu patriarchu de religiunea sa.

In acelasi timpu calvinii din tiéra mişcara tóte pietrile cá se nimicésca totu planulu catoliciloru. Dintr'odata, cu totulu pre neasteptate móre mitropolitulu Teofilu, dupa Nilles in acelasi anu 1697 si inca sub prepusu cà betranulu fusese ucisu cu veninu.

Inainte cu doue sute de ani, înca si mai dincóce nu era nici-o raritate in Orientu, in Itali'a, chiaru si in tierile locuite de unguri si romani, cá persóne care aru fi standu altora in cale, se fia trimise pe ceealalta lume prin veninu. Si fiindcà asemenea casuri erau mai dese, nu e mirare daca ómenii la orice mórte repentina vorbiau de veninu. Ce e dreptu, mitropolitulu Teofilu prin trecerea sa la unire cu Rom'a dedese partidei reformate si curatu magiare nu numai din Transilvani'a, ci si din Ungari'a o lovitura din cele mai grele; totu asia bagase elu in spaima mare si pe sasii luterani, cari si altmentrea aveau causa de a se teme, cá nu cumva catolicii din starea loru anterióra umilita, acum sub protectiunea Vienei se ajunga pe de asupra tuturoru, ceea ce mai tardíu s'a si intemplatu in adeveru.

Alegerea lui Atanasie. Magnatii calvini si superintendentulu loru avea acum se caute bine prin pregiuru dupa unu candidatu siguru la scaunulu mitropoliei din Alb'a Iuli'a.

Ei aveau se sĭ grabésca, cá nu cumva se'i apuce catolicii pe dinainte cu vreunu candidatu de ai loru, vreunu protopopu veduvu din acei cari apucasera a primi si a subscrie uniunea in doue sinóde, sau se se afle vreunu calugaru undeva, carele cu pretiulu unei mitropolii se consimtia la unire.

Combinandu dupa documente mai multe impregiurari la unu locu, magnatii calvini au datu preste multe greutati intru aflarea unuĭ candidatu, care se mai voièsca a le depune loru si superintendentului juramentulu, a se si supune la cele 19 conditiuni cunoscute. Unu candidatu pe care'lu aflasera ei pre cànd Teofilu mai era in viatia, dara au fost decisi cá se'lu trantésca, nu'i convenise mitropolitului exarchu dela Bucuresci, care n'au voitu se'lu hirotonésca. In fruntea magnatiloru cari candidau pe atunci mitropolitu pentru biseric'a romana, steteau Nicolae Bethlen, Nalaczi si Keresztesi. Acestia in fine pusera ochĭi pe unu preotu tineru si ieromonachu anume Atanasie, fiĭu alu parochului din Cĭugudu. Ceea ce se credea pàna acum cà Atanasie ar fi fost simplu studentu de limb'a latina in colegiulu calvinescu din A. Juli'a, pre candu îlu candidara magnatii, se póte intielege numai asìa, cà nu numaĭ pe la 1698 cì si pe la inceputulu vécului alu 19-lea se mai vedeau destui ómeni trecuti chĭaru si preste treidiecĭ de ani, carì mergeau càte doì trei ani regulatu la càte o scóla. Athanasie a fost hirotonitu preotu de càtra mitropolitulu Varlaam, éra acestu Varlaam a statu pe scaunulu metropoliei de Alba-Julia cam dela 1 Septembre 1687 celu puçinu pàna in Iuliu 1690, daca numai multu, pentrucà Teofilu succesorulu seu inmediatu au ajunsu in scaunu numai in 18 Sept. 1692. Deci daca Atanasie a fost hirotonitu de Varlaam, atunci numai cevasi de s'a respectatu etatea prescrisa in canóne, in dilele alegerĭi sale de mitropolitu a fost trecutu celu puçinu de treidieci de ani. Etate destulu de mica pentru unu mitropolitu, cu tóte acestea chiaru si in véculu nostru s'au mai vediutu in ambele biserici destui archierei in etate dintre 30 si 40 de ani. Dara partid'a calvinésca a datu preste alta dificultate: mitropolitulu Teodosie nu voiá se hirotonésca pe Athanasie dìcèndu cà este prea teneru, neinvetiatu si nu are purtari cuvióse. Era pe atunci in Brasĭovu unu omu misteriosu, anume L. Th. Dindar, care siedea acolo in calitate de agentu secretu alu Domnului Munteniei Constantinu Brancovanu. Acelu agentu pre langa ce mijlocia inaintarea corespondentieloru secrete dintre imperatulu Leopold I si Constantin voda, mai facea si aristocratiei ardelene diverse servitii secrete. Dindar aratase intr'o scrisóre a sa, cà nici Constantin voda nu voíá pe Atanasie de mitropolitu in Transilvani'a. Atunci magnatii numerara prin Dindar 300 de galbini principelui si 200 galbini mitropolitului, cá se se invoiésca, éra acestuia ĭi mai promisera 80 de taleri leonini, dupace va hirotoni pre Atanasie.[1]) Pretiuri de acestea numerate pentru hirotonii sunt cunoscute in ambele biserici sub nume de simonia, strictu oprita prin canone, ceea ce inse de multu nu mai face la nimeni durere de capu, afara numai de capetele acelora, cari erau se platésca sume atàtu de exorbitante, cà-ci adeca 5—600 de galbini in acelu vécu avea valórea pre care o au astadi celu puçinu diece mii de galbini. Dara ce era pentru magnatii calvini chiaru si sume indiecitu mai mari in comparatiune cu enormele folóse atàtu confessionali càtu si mai vîrtosu politice si nationali, in casu cand aru fi reusitu cá se tie pentru totu viitoriulu legatu de interesele loru pe unu poporu atàtu de numerosu, precum era si pe atunci poporulu romànescu.

§ 39. Athanasie hirotonitu, in lipsa de confirmare imperatésca ajunge in strimtóre de a fi sau a nu fi episcopu. In fine Atanasie fu hirotonitu la Bucuresci in Ianuariu 1698[2]), si de acolo s'a intorsu curendu acasa. Aici inse elu nu putea se'si ocupe scaunulu de mitropolitu inainte de a'i vení diplom'a de confirmatiune; inse dela cine? Diplom'a lui Teofilu era, precum vediuramu, numai dela gubernatorulu Banffi; se scie inse de airea, cà in cei sĭepte ani din urma aripele lui Banffi au fost multu ratezate, si cà prin urmare Atanasie avea se'si astepte diplom'a de a dreptulu dela imperatulu Leopold I.

Pan' acum inse nu aflamu de nicairi, cà gubernulu Transilvaniei ar fi inaintatu actulu alegerii lui Atanasie la curtea imperiala, éra din ceea ce vediuramu cà s'a intemplatu cu Teofilu, mai curend putemu presupune, cà acum reformatii nici n'au aflatu cu cale a mai presenta pe Atanasie cá hirotonitu la Vien'a, ci cà in cele din urma ei s'au invoitu cá acea alegere si hirotonia se o tractedie cá o afacere particulara a statului reformatu si se fia indestulati cu juramentulu mitropolitului depusu la superintendentulu loru.

---

[1]) A se vedé la Nilles vol. I pag. 193 fragmentulu din scrisórea latinésca alui Dindar aflatóre in bibliotec'a univ. dela Buda in colectiunea cea fórte bogata aluĭ Hevenesi tom. XXIV p. 52. Cine voiesce se o aiba intréga, o póte decopia dupa originalu.

[2]) Cipariu Acte etc. pag. 240.

Nu asĭa cugetase Atanasie si unii amici de ai sei, precum au fost intre altii mirēnĭi Stefanu Ratiu si Nicolae Arbonasiu (Orbonasiu). Lupt'a dintre catolici si protestanti decurgea in totu coprinsulu tierei in vederea loru. Mai multi protopopi apucasera a face impreuna cu Teofilu causa comuna cu catolicii. Declaratiunile protopopiloru din Martiu si Iuniu se aflau de atàtea luni la Vien'a si la acelea nu venise nici-o resolutiune. Baranyi dupa mórtea lui Teofilu ingrijatu fórte, cà fatigele sale de siepte ani voru remanea cu totulu desierte, înca din Septembre 1697 plecase érasi la Vien'a, unde inse a datu de mari greutati nu numai din partea reformatiloru cari isi aveau pe ómenii loru in permanentia la curtea imperiala, mai vîrtosu dupace incepuse a se infiintia si organiza asia numit'a cancelaria sau agentura transilvana, ci înca si din partea unoru catolici de frunte, eclesiastici si seculari, cari primiau cu mare prepusu declaratiunile protopopiloru, cautau si defecte canonice in alegerea si hirotonirea usitata in biseric'a resariténa.

Atanasie dupa intórcerea sa dela Bucuresci informatu despre positiunea sa critica intre doue luntri, se adresase intru ascunsu càtra parochulu Baranyi la Vien'a, care nu lipsi a'lu informa despre mersulu greoiu alu lucruriloru de acolo.

Dupa multe traganari in Iuniu 1698 vine abia resolutiunea imperatului din 14 Aprile impartasita mai in sus.[1])

Cu acésta inse nu era decisu nimicu in caus'a nou alesului mitropolitu alu romaniloru.

Puçinu dupa aceea urmédia si cunoscut'a enciclica a primatelui Cardinalu Leopold Kollonich cu data Vien'a, 2 Iuniu 1698, intru care provocandu-se atàtu la resolutiunea imperatului data ruteniloru uniti in 23 Augustu 1692, cum si la cea mai noua de acelasi intielesu din 14 Aprile 1698 le esplica pe acestea asia, cà daca voru primi unirea cu biseric'a Romei mai alesu in cele patru puncte, inse cu observarea ritului grecescu, au se se bucure intru tóte de aceleasi drepturi, privilegii, scutintie si prerogative, de care se bucura catolicii de ritu latinu in puterea canóneloru si a legiloru sanctionate de càtra regii Ungariei. Sub acestea conditiuni primatele se obliga cu bucuria cá se faca partasi pre cei uniti de tóta protectiunea sa, se puna la imperatulu cuventu bunu pentru ei. Dupace mai asigura odata pre cei uniti de favórea imperatului, se pune si pe amerintiari dicùnd, cà oricine ar cutedia se despretiuésca decretele imperatului date in favórea unitiloru de ritulu grecescu si ar voí se se opuna la folosirea loru sau pe fatia sau intru ascunsu, ori sub pretestu cà aceia inainte de a se uní nu aveau drepturi de acelea, se scia bine, cà va cadea intocma sub acelea pedepse, sub care cadu aceia cari calca drepturile credintiosiloru de ritu latinu. In fine primatele Kollonics se incérca se asigure pe romani, cà daca se voru uni, toti domnii, gubernulu, magnatii, prefectii, viceprefectii si judecatorii din totu coprinsulu tierei ii voru apara in tóte drepturile si privilegiile asigurate loru prin decretele imperatesci pe langa cunoscutele conditiuni de patru puncte. Éra daca acelea auctorítati publice nu aru susţiné si apara pe romani, atunci acestia se recurga la densulu sau la successorii lui si se scia bine, cà asupra oficialiloru neascultatori se voru lua mesuri si mai severe.

---

[1]) Pag. 162.

Vede oricine, cà acestea amerintiari sunau dreptu la adres'a protestantiloru, cari anume in Ungari'a luptau pe viatia pe mórte contra catolicismului, si cari acum prin unirea romaniloru cu biseric'a Romei aveau se sufere pierderi infricosiate prin emanciparea tuturoru persóneloru bisericesci, prin perderea roboteloru si a decimeloru dela toti preotii, cantaretii si fetii, prin perderi de pamentu feudalu, din care era se se taie portiuni canonice pentru parochi si altele pentru susţinerea biericeloru, prin smulgerea preotimei romane de sub jurisdictiunea superintendentiloru, precum si de sub alunulu domniloru feudali si alu functionariloru.

Ar trebui se cunóscemu aici tóte drepturile, privilegiile si prerogativele cu totulu esceptionali, aprópe netiermurite, in a caroru posessiune s'au aflatu in tóte vécurile nu numai clerulu superioru si monastirile din Ungari'a, ci tóte persónele bisericesci pàna josu la clisieri, pentru cá se putemu apretia marimea promissiunilorn facute prin citatele decrete imperatesci si prin acea enciclica clerului si la tóte persónele bisericesci ale romaniloru. Drepturi atàtu de multe si mari bisericesci, civili si politice nu a promisu nici-o putere omenésca poporului romanu intru o miie de ani, si tóte acestea bunuri pamentesci in schimbu pentru càteva puncte dogmatice, din care necum poporulu, dara nici preotimea nu intielegea nimicu, pentru-cà acelea nici nu sunt lucruri de a fi intielese de cineva, ci ele sunt puru si simplu de a fi crediute. Aci inse remàne pentru totdeauna intrebarea deschisa, daca consciinti'a religiósa a unui poporu christianu pune intr'un casu cá acesta pretiu mai mare pre bunurile pamentesci si pre cele mai importante drepturi politice si nationali, decàtu pune pe doctrinele millenarie sbeute si heredite intr'o serie lunga de generatiuni si pe libertatea consciintiei sale.

Inse si politheismulu Romei isĭ avuse consciinti'a sa religiósa inradecinata, de aceea s'a si versatu multu sange omenescu pàna se apuce pe deasupra christianismulu in provinciile imperiului romanu. Vei respunde, cà abissulu (prapasti'a) intre politheismu si monotheismu era nemarginitu, infricosiatu, unde nu incapea nici-o transactiune, cand din contra intre cele doue biserici divergentiele sunt mai multu maiestrite, éra pre càtu aru fi seriόse, essentiali, acestea pre langa o vointia curata de ambele parti s'ar putea complana si regula, daca tóte acelea nu s'ar fi confundatu cu cestiunea de suprematia si daca in cursulu vécuriloru tóta desbinarea confessionala nu s'ar fi prefacutu in politica de statu, precum este ea pàna in dio'a de astadi in mai multe staturi.

Tóte bune si frumóse pentru theologi, noi inse cari nu scriemu theologia, cí numai istoria, avemu se intrebamu in continuarea cercetariloru nóstre, daca in acea epoca insasi curtea imperiala era in stare de a si realisa indata atunci, in doi in trei ani promissiunile facute romaniloru, precum a realisatu cele mai multe postulate ale catoliciloru de ritulu latinu. La intrebarea asésta au se respunda evenimentele ulterióre.

Starea lui Athanasie era totu cea din érna si primavara. Dupa informatiuni mai próspete primite din Vien'a mitropolitulu convóca in Iuliu sinodu pe 7 si respective pe 24 Octobre 1698. Resultatele acelui sinodu sunt acelea, care pàna acum au fost mai multu disputate si trase la indoiéla nu numai de càtra carturarii romani adversari per absolutum ai unirei religióse, ci si mai vîrtosu de càtra protestantii din acestea tieri. Dupa sum'a documenteloru càte stau astadi istoriciloru la dispositiune, credemu cà e timpulu cá se cunóscemu acelu evenimentu multu mai bine decàtu s'a intemplatu pàna acuma, apoi placa cuiva resultatulu sau se displaca, istoriculu este respundietoriu numai fatia cu adeverulu si cand pe acesta nu'lu póte descoperi curatu, atunci mai bine se taca.

§ 40. Sinodulu din Octobre 1698 si agendele aceluia. In mijloculu certeloru confessionali dintre catolici si protestanti, intre acelea intrige si denuntiatiuni a le magnatiloru tierei la curtea imperiala, in starea sa fórte precaria in care se aflá Athanasie hirotonitu, inse neconfirmatu de nimeni, ce lucru mai corespundietoriu inpregiurariloru putea elu se faca, decàtu se convóce unu sinodu bisericescu càtu s'ar putea mai numerosu. Din actulu uniunei, alu carui originalu fu descoperitu mai dintru odata de càtra dnii dr. Nicolaus Nilles si Nicolae Densusianu, apoi photografatu si zincophotografatu, vedemu cà la acela au subscrisu 38 de protopopi cá membrii ai sinodului. Protopopi au fost mai multi, dupa unii scriitori pàna la cincidieci; càtiva inse dintre aceia trecusera de multu la confessiunea reformata calviniana si este intrebare, daca unii cá aceia au participatu sau nu, la sinodulu din Octobre.

Actele in a caroru desbatere au avutu se intre sinodulu au fost:

1. Resolutiunea imperatului din 14 Aprile 1698.

2. Enciclic'a cardinalului Kollonich din 2 Iuniu aceluiasi anu.

3. Instructiunea missionariloru iesuiti, care consuná cu actele Nr. 1 et 2.

4. Diplom'a imperatului Leopold din 23 Augustu 1692 data ruteniloru uniti.

5. Decretulu uniunei esitu dela sinodulu convocatu de Teofilu in Februariu 1697 precum amu vediutu mai in sus.

Ce si càtu voru fi mai desbatutu acei protopopi in sinodu afara de acelea cinci acte publice in restimpulu dintre 7 si 24 Octobre nu se póte sci de nicairi, cà-ci mai de multu nimeni nu sciá, ce este stenografi'a, éra prótocóle dela acelu sinodu inca nu se afla, numai resultatulu seu photozincografatu dupa originalu ne stà de inaintea ochiloru. Nilles spune intr'o nota Vol. I. pag. 212 cà timpulu acela de 17 dile se petrecuse cu adunarea declaratiuniloru dela 2270 preoti; remane inse cá relativu la inpregiurarea acésta se se mai descopere documente, sau din Archivele curtii dela Vien'a, sau din colectiunea lui Hevenesi in bibliotec'a universitatii dela Buda, sau din Archivele primatiali dela Strigonu.

Indata-ce sinodulu au acceptatu actulu uniunei, l'a si inaintatu pre langa suplica dreptu la imperatulu, scrisu in columne romanesce si latinesce, subscrisu de mitropolitulu Athanasie, acum inse numai cá episcopu si de protopopi, fosti membri ai sinodului.

In 16 Novembre Athanasie se adresà totu numai cá episcopu la primatele Kollonich, pe care'lu rugà in numele seu si alu protopopiloru, cá dupace au depusu professiunea credintiei catholice in sinodu inaintandu-o si la imperatulu, eminenti'a sa se le stea in ajutoriu, se le mijlocésca si loru dela Maiest. Sa o diploma cum este acea data unitiloru din Ungari'a, se'i apere cu taria de atacurile protestantiloru, cari dela unire incóce iĭ ataca multu mai tare decàtu pàna atunci. Se intielege de sine, cà protestantii n'au statu cu manile in sine.

In 27 Nov. Athanasie a mai scrisu totu cá càtra Kollonich inca si Nuntiului apostolicu si ministrului comite Kinski la Vien'a, rugàndu pe fiacare din acei domni mari, cá se recomande rugamintea clerului romanescu la imperatulu.[1]

Este memorabila si o scrisóre a desu numitului parochu P. L. Baranyi adressata din 27 Nov. càtra primatele Kollonich, in care se anuntia acestuia, cà reformatii voindu a impedeca uniunea au si trimisu la curte pe unu magnatu din famili'a Vas, cá se lucre din resputeri in contra ei. Baranyi dupace se consultase multu cu episcopulu si cu càtiva protopopi afla, cà spre a paralisa incercarile protestantiloru ar fi de doritu, cá Maiestatea Sa se chieme la sine pe episcopu si cu elu pe protopopulu Georgie Popu din Daia, pe Ioanu Popu parochu in Alba si pe Stefanu Ratiu provisoru in fiscalitatile dela Alba-Iulia, care a lucratu multu pentru inaintarea uniunei. Necessitatea de a chiama la Vien'a pre acei patru barbati o motivédia Baranyi cu trei argumente si anume, cà insasi Mai. Sa ar cunósce cugetele si constanti'a loru si s'ar indemna mai multu cá se ajute pe acestia si se infrene pe heterodoxi; romanii s'aru confirma in planulu loru, éra protestantii aru remanea de minciuna in ceea ce striga ei, cà tóta uniunea romaniloru cu catolicii ar fi numai o intriga a comitelui Stefanu Apor si a sa. Deci Baranyi róga fórte pe primatele Kollonich, cá se mijlocésca càtu mai curend unu decretu alu Mai. Sale, prin care acei romani se fia provocati a merge la Vien'a, cá se dea fatia acolo in vederea curtii intregi cu ómenii trimisi din partea protestantiloru. In fine Baranyi mai informédia pe primate, cà episcopulu trimisese in aceeasi di pre doi preoti la magnatulu reformatu Keresztesi, care era presiedentele dietei, cu rugare cá se faca a se citi manifestulu sinodului in siedintia publica, ceea ce Keresztesi le-a promisu, dara se va vedea cum se va ţinea de cuventu. Cei doi preoti au si protestatu la presiedente in numele clerului intregu, cà acesta nu se va abate dela cele coprinse in manifestu.

---

[1] A se vedé tóte actele emanate din sinodu si in urmarea aceluia reproduse dupa originale la Nilles Vol. I pag. 200—215.

§ 41. Greutatile se inmultiescu din tóte partile. Mari patroni isi castigase caus'a uniunei in cei doi ani din urma, cu tóte acestea realisarea ei atàtu din punctu de vedere canonicu càtu si din alu potestatii statului intimpiná fórte mari greutati. Anume dificultatea ridicata din partea bisericésca era dupla. Una concernea pe persón'a archiereului, éra alta pe insusi scaunulu de mitropolia, sau acum episcopia. Ambele acestea dificultati erau de natura, cá se nimicésca planulu curtii imperiale de a'si consolida partid'a sa politica in Transilvani'a cu ajutoriulu bisericei catolice.

Scaunulu Romei pacalitu de mai multe-ori prin ajungerea la trépt'a episcopiei a unoru ómeni cu totulu nedemnĭ, a introdusu de multu unu asĭa numitu procesu informativu, adeca in tóte casurile in care i se propunu persóne bisericesci pentru scaune episcopesci sau prin vreo alegere, sau prin denumire de càtra vreunu monarchu, mai anteiu se comitte unoru barbati de auctoritate mare, cá aceia se traga informatiuni despre viati'a si caracterulu candidatiloru consideratu din tóte punctele de vedere, pentrucá biseric'a se póta fi ferita si aparata pre càtu numai se póte de archipastori nedemni. Episcopi'a este o demnitate mare nu numai in biserica, ci si in statu, positiunea episcopiloru si archiepiscopiloru este inpreunata in mai multe staturi cu venituri considerabili, éra in Ungari'a veniturile prelatiloru catolici intrecu mai pre ale tuturoru episcopiloru din tierile europene.

In càtu pentru Athanasie, Scaunulu Romei avea se se convinga totodata, daca professiunea sa de credintia catolica este sincera, facuta din convictiune, sau numai fatiarita, si chiaru fiindu ea sincera, se cerea cá se se scia, daca hirotoni'a lui la Bucuresci a fostu canonica.

Se vede cà Athanasie si parintii lui avusera fórte multi adversari in clerulu romanescu din Transilvani'a, cà-ci asĭa dicùnd din dio'a in care'si ceruse elu confirmarea prea inalta dela Vien'a, denuntiarile contra lui au cursu neincetatu pàna cand au ajunsu la numeru de 22, care apoi s'au contrasu tóte intr'unu libellu si s'au transpusu respectivei comissiuni spre investigatiune. Daca Athanasie ar fi functionatu pàna atunci 15—20 de ani cá episcopu sau cá mitropolitu, adversarii sei nu 'iar fi pututu arunca mai multe in capu; elu inse abia a fost confirmatu de càtra imperatulu in 19 Martiu 1701, éra de càtra Pap'a Romei mai tardiu, precum se va proba mai la vale, prin urmare in cei de antei trei ani omulu a statu cá frundi'a pe apa, fàra a sci daca va fi confirmatu sau respinsu, ori in casu mai favorabile pentru elu stramutatu, cà-ci si in acestu intielesu au lucratu unii in contra lui la Vien'a. Atàta ese din acte, cà popii si protopopii denuntianti ori au fost dintre cei calviniti si au statu sub dictatur'a magnatiloru calvini, ori au fost dintre cei uniti sau si amestecati cu cei cari nu erau nici calvini si nici uniti, ci neuniti, toti au avutu de scopu cá se'lu delature si se alége pe altulu. Intre cele 22 de acuse era càteva abusuri fórte invechite in biseric'a orientala, care acum i se inputau numai lui Athanasie. Altii pretindea dela elu cá se deschida indata scóla pentru cei ce voiescu a se popí, éra de cand esise asemenea ordinu repetitu dela Mich. Apafi càtra mitropolitulu Iosifu si mai tardiu dela Banffi in atàti ani de dile de infiintiarea scóleloru nu avuse nimeni grija. Unii ilu acusara cà s'a unitu numai din fatiaria, precum ilu denuntiase si Dindar; mai departe cà Athanasie ţine corespondentia cu Domnulu Munteniei, ceea ce pàna atunci nu a fostu interdisu la nici-unu mitropolitu, apoi cà primise donatiune satulu Merisienii, ceea ce i se inputà cá nu sciu ce crima mare, pre cand multi nobili ardeleni aveau donatiuni mai alesu in Moldov'a si pre cand insusi imperatulu Leopold facuse lui Constantinu Brancovanu donatiune cele doue sate din districtulu Fagarasiului, adeca Sambat'a de sus si Poian'a-Marului.

De altmentrea denuntiarile si spionagiulu spurcatu se prefacuse in acea epoca in a dou'a natura a fórte multoru ómeni, despre care avemu probe triste chĭaru si in legile patriei, in care se ceru pedepse grele in contra denuntiantiloru.[1] Mai vîrtosu in familiile privilegiate (nemesi) se incuibase tare acelu vitiu, prin care cercau a se surpa unii pe altii. Dela aristocrati s'au infectatu multi popi, cari apoi devenía unelte in manile aristocratiei. Sava II fu surpatu totu prin denuntiarea unoru popi. Intocma era se .o patia si Theofilu. Radecinele denuntiantiloru n'au secatu nici-odata. In a. 1832 in care fu alesu Ioanu Lemeni cu 179 voturi, acesta fu denuntiatu la curtea imperiala cà ar fi orbu de unu ochiu! Pe ómenii depravati nici-o minciuna si nici-o calumnia nu'i genédia, numai scopulu se si'lu ajunga; ba de multeori ei mintu numai cá se mintia, éca asĭa, din distractiune. Nu cà dóra Athanasie ar fi fost' scutitu de slabitiuni omenesci, inse càti din contimpuranii sei aru fi avutu curagiulu se ridice mai antaiu pétr'a asupr'a lui? L'au denuntiatu cà la elu in resĭedintia se faceau betii cu musica. Vitiu generalu in dilele sale la curte, in casele magnatiloru si pretotindeni. Episcopulu r. catolicu trimisu de imperatulu pentru Transilvani'a era unu secuiu din cei mai beţivi. Vomu vedea mai incolo ce mai episcopi catolici se aflau in Ungari'a.

---

[1] Aprob. Const. Part. II Tit. 3. art. 1. si alt.

Una alta dificultate in contra functiunii episcopale alui Athanasie o ridicase insusi episcopatulu de ritulu latinu si anume episcopulu denumitu pentru catolicii din Transilvani'a. Adeca acesta abia se vediuse restauratu dupa o vacantia de aprópe 150 de ani, pre cand si incepù a se opune infiintiarei unei episcopii sau mitropolii greco-catolice in Transilvani'a alaturea cu o episcopia catolica de ritu latinu, cà-ci, dicea elu, de si cea convertita este de ritu grecescu, ea inse totu este catolica si apoi cutare conciliu lateranu nu sufere in aceeasi provincia doi episcopi diecesani; deci episcopulu Athanasie se fia degradatu la conditiune de vicariu alu episcopului latinu. Incercari de acestea, inspirate de o trufia desfrenata de a delatura sau incai a subjuga episcopi'a si respective mitropoli'a gr. catolica din Transilvani'a s'au facutu si mai tardíu chĭaru in contra vointiei scaunulu Romei si cu risiculu invederatu de a da lovitura de mórte uniunei in credintia cu biseric'a latina.

Alaturea cu dificultatile de natura religiósa curtea imperiala urmarindu'si supremulu seu scopu politicu in Transilvani'a, simtia necessitatea imperiósa de a'si asigura siesi pentru totdeauna fidelitatea poporului romanu fatia cu necurmatele rebelliuni ale popóraloru protestante, precum si fatia cu puterea otomana, care înca totu mai era formidabila. Curtea si barbatii sei de statu au fost atunci, mai sunt multi înca si astadi de parere, cà fidelitatea unui poporu càtra statu si dinastia se póte asecura mai bine prin unitatea credintiei. De atunci si pàna acum s'au intemplatu in Europ'a multe revolutiuni de popóra catolice, contra dinastiiloru totu catolice si unii barbati de statu înca totu n'au ajunsu la cunoscíntia, cà mai sunt si alte mijlóce fórte eficaci de a castiga pentru totdeauna iubirea si credinti'a popóraloru càtra o dinastia.

Înse cu tóta inportanti'a cea mare ce se dedea uniunei religióse a poporului romanu, barbatii de statu ai imperiului înca totu nu aflara timpulu oportunu de a'i accelera realisarea ei, nici chĭaru in casu cand aici in tiéra nu aru fi datu nici dintru o parte de vreo resistentia seriósa. Pre càtu timpu resboiulu turcescu se mai purtá cu tóta inversiunarea si sortile lui erau destulu de critice, poporatiunile protestante înca totu mai sperau si doriau din sufletu, cà la inchĭeierea pacei Transilvani'a cu Banatulu si cu comitatele annexate din Ungari'a superióra se remàíe totu sub protectiunea Sultanului. In acestu casu tóta propagand'a catolica ar fi fost luata érasi la góna si scósa din acésta tiéra. Atàtu erau de strinsu legate afacerile religióse confessionali de cestiunile politice pendente si de sortile resbóieloru de o parte cu Turci'a, de alta cu Franci'a.

Pacea dela Carlovitz, s'a inchieĭetu abĭa in 26 Ianuariu 1699 pre 25 de ani intre Pórt'a otomana si intre puterile confederate Austri'a, Rusi'a, Poloni'a si Veneti'a. In acea pace Transilvani'a fàra a mai fi fost intrebata de cineva, fu data de càtra puterile contrahente Austriei cu tóte drepturile anticipate dejá prin diplom'a leopoldina din 1691.

§ 42. Diplom'a din 1699. Athanasie înca totu neconfirmatu. Instructiuni sarbede. Abĭa dupa inchĭeierea pacii se induplecà imperatulu Leopold I cá se emitta si in favórea clerului romaniloru uniti diplom'a sa din 26 Februariu 1699, care apoi s'a publicatu si in diet'a transilvana din 8 Septembre aceluiasi anu, prin urmare i s'a datu putere de lege intru intielesu constitutionale si înca spre mirarea multora, fàra a ìntimpina opositiune din partea cuiva »nemine contradicente«. Acea lipsa de opositiune pentru momentu se póte esplica numai asia, cà partid'a antiaustriaca si anticatolica se aflase in acelu anu óresĭcum ameţita cu totulu de resultatele pacei dela Carlovitz, si înca nu avuse timpu de a se reculege, cum si a se pune in relatiuni noue cu partid'a revolutionara din Ungari'a propria. N'au trecutu inse decàtu càteva luni de dile si lupt'a s'a reinceputu cu puteri innoite.

Testulu citatei diplome s'a publicatu in limb'a originala de càtra càtiva scriitori. Acelu actu inportantu emanase nu numai pentru romanii uniti din Transilvani'a, cí si pentru toti unitii ruteni, serbi s. a. din Ungari'a, Croati'a, Slavoni'a. In pretiulu celoru patru puncte si alu professiunei de credintia catolica diplom'a promittea si asigurá din partea imperatului, precum se mai vediù si din alte acte: tóte drepturile si scutintiele de care se bucura persónele eclesiastice de ritu latinu in tóte tierile; demànda totodata amerintiandu cu màni'a sa, tuturoru auctoritatiloru publice de orice rangu si demnitate, cá se nu cutedie a mai asupri pre persónele eclesiastice unite sub nici-unu pretestu, nici pre fatia nici intru ascunsu sau sub pretins'a datina si usu (obiceiu, consvetudo); pe preotii uniti se nu'i mai tractedie cá pre iobagi, se nu'i silésca la robote, la munca si prestatiuni colonicali nici chiaru sub titlu de honorariu, nici in temnitia se nu'i mai arunce, cu atàtu mai puçinu se cutedie a'i lua la góna pentrucà s'au unitu, se nu'i alunge din parochia, din locurile si din beneficiile avute se nu'i scótia; éra cei cari totu 'iaru asupri, se scia cà voru cadea totu sub acelea pedepse sub care cadu cei cari asupreseu pe preotii si pre celelalte persóne bisericesci de ritu latinu. Mai departe imperatulu comitte la tóte auctoritatile publice politice, eclesiastice, magnatiloru, nobililoru, judecatoriloru, chiaru si dietei transilvane, înca si generaliloru si la toti oficiarii armatei, ca oricand si oriunde greco-catolicii aru reclama in contra asupritoriloru si s'aru plange asupra loru, auctoritatile publice se'i apere si se'i ajute in contra tuturoru vrasmasiloru. Acésta diploma si mandatu cesareo-regescu se se publice pe cale oficiala in tóte tierile si locurile, éra daca cineva ar cutedia se se opuna, unu casu cá acela se fia adusu indata la cunoscinti'a imperatului, pentrucá se urmedie nesmintitu pedéps'a. La tóte transumtele si copiile scrise sau tiparite dupa acésta diploma, inse legalisate prin auctoritate eclesiastica sau prin notariu publicu, se se dea acelasi crediementu cá si cum ar fi insusi originalulu, apoi citita fiindu se se restitue celui care o produce (éra nu se 'io rapésca, precum se intemplase prea desu cu multe alte acte publice). Acésta diploma fu coroborata cu sigilulu imperatescu celu secretu si duplu, apoi contrasemnata si de càtra cardinalulu Kollonich.

Frumosu documentu imperatescu, inse nici pe departe nu de ajunsu pentrucá cu acesta in màna se se póta apara, necum insusi poporulu romanu intregu, dara nici chiaru bisericele si persónele bisericesci unite acum cu religiunea domnitoriului in contra celoru »trei natiuni« si acuma trei religiuni trecute in opositiune cerbicósa, precum se va vedea din citarea acteloru ulterióre si din multe evenimente càte au mai urmatu inca si dupa mórtea imperatului.

Asia cá se nu reflectamu prea multe la coprinsulu diplomei, prin aceea nu era desfiintiata legea infama a tierei, prin care poporulu romanescu intregu era inferatu cá »natiune tolerata numai pàna la bun'a placere a domnitoriului si a dietei compuse din natiunile privilegiate«. Ce folosu, cà cu religiunea indigenata puteai intra pe o usĭa, dara cu natiune tolerata te scotea si aruncá in strada pe alt'a. Despre mijlócele de subsistentia pentru persónele bisericesci nici-unu cuventu. In diploma nu era vorba nĭci chĭaru de instalarea unui capu bisericescu pentru poporulu care ar trece la catolicismu. Despre vreo organisatiune autonóma bisericésca si mai puçinu.

In locu de alte mesuri care ar fi fost se se ia in spiritulu diplomei, Athanasie primesce dela magnatii rom. catolici o specie de instructiune cu data din 29 Martiu 1699, intru care acestia vorbescu, precum se dice, de pre calare si in tonu cá si cum ar avea se faca cu primariulu unui satu. Ei adeca pretindu dela episcopu cinci lucruri si anume: 1. Se nu sufere cá popii romani se mai tie pre langa sine, in locuinti'a sa pe altu cineva, consangénu sau strainu cu scopu de a'lu scuti de imposite si de alte greutati. 2. In fiacare satu se fia numai unu popa, éra in comunele mari numai càte doi, cà mai multi nu voru fi suferiti. 3. Daça pop'a romanu nu sĭede pre loculu bisericei, ci pre alu vreunui nobilu, se fia datoriu a se tocmi cu acela, sau mai la intielesu, se'i iobagésca. 4. Popii romani se dea si ei decima, daca semena in locuri nemesiesci. 5. Episcopulu se spuie popiloru romani, cá se nu amble cu doi bani in trei pungi (tökéletlenségben ne találtassanak), ci daca voiescu se traga folosu din diplom'a imperatésca, se se unésca cu catolicismulu in cugetu curatu, si se nu amble cu viclenii (ravaszságban), cà-ci in casu cá acesta voru fi de siguru aspru pedepsiti.

Adeca magnatii catolici din Transilvani'a se incordau din tóte puterile cá se'si crésca numerulu loru cu tóta multimea poporului romanu, inse asia, cá minunatulu acelu castigu, adeca absolut'a preponderantia preste protestanti si decisiv'a loru influintia la curtea imperiala se nu'i coste nici-unu banu si nici macar pentru preotii romani lipsiti de subsistentia se nu rupa din vastele loru domínii càte o miserabila portiune canonica in 20—30 de jugere. Catolicismulu pentru acei ómeni nu insemná nimicu, daca acela nu le asigurá immensele loru privilegii, potestatea politica si despotismulu loru preste poporu, Episcopulu Athanasie se ceruse de repetite-ori la Vien'a, cu scopurile cunoscute de mai inainte din scrisórea lui Baranyi memorata mai in sus. Vediendu cà asupr'a rugamintei lui se observa tacere infundata, de alta parte venindu'i diplom'a din 26 Februariu la cunoscintia, densulu convocà pe 24 Maiu unu altu sinodu bisericescu, intru care Stefanu Apor si L. P. Baranyi presentara diplom'a imperiala cá plenipotenti ai primatelui cardinalu Kollonich. Dupa publicare sinodulu sub dat'a din 29 Maiu 1699 inaintà multiamit'a sa càtra imperatulu si càtra Kollonich. Totu asĭa facura si cei doi plenipotenti din partea loru.

Planulu caletoriei lui Athanasie la Vien'a se ventilase si in sinodu, care l'a si incuviintiatu votandu si o colecta de bani pentru coperirea speseloru caletoriei, a petrecerii si alte intemplatóre. In 30 Maiu episcopulu a scrisu din nou primatelui cardinalu Kollonich rugandu'lu cá se'i mijlocésca chĭamarea la Vien'a. Au trecutu inse aprópe 20 de luni pàna ce in fine fu permisu bĭetului archireu a pleca la Vien'a.

Se ne infatiosĭamu ínaintea ochiloru nostrii sufletesci acelea lupte de trei ani ale spiriteloru, acea desbinare ín trei parti a clerului, acea cumpanire intre sperantia si frica, intre promissiunile Vienei si amerintiarile magnatiloru reformati; se mai reflectamu cu privire la persón'a lui Athanasie, cà hirotoni'a lui costase sume pentru acelea timpuri fórte considerabile, prin urmare cà daca ĕlu s'ar fi smulsu dintru odata de sub jurisdictiunea calvina fàra a fi siguru de cea mai valorósa aparare din partea imperatului, nu era se'i remàie, precum se dice pe la noi, nici cenusia in vatra, precum nu'i remasese lui Sava II-lea, trebuea se intórca tóte acelea sume cu interese celu puçinu de 10% usitate pe atunci.

Se lasamu inse critice de acestea in grij'a theologiloru canonisti si se apucamu firulu de unde'lu curmaseramu.

§ 43. Despre executiunea mandateloru coprinse in diplom'a din 1699. Protestele. Cardinalulu Kollonics le infrunta. Dupace se publicase diplom'a in sĭedinti'a dietei din 8 Septembre, diet'a si gubernulu se adresara càtra primatele Kollonich cu unu comentariu facutu la diploma, votatu precum dicu in scrisorile loru, si de càtra r. catholici in unanimitate. Gubernulu adeca si corpulu legislativu aflara, cà imperatulu pre langa cele patru puncte dogmatice isĭ intielegea diplom'a sa precum urmédia:

1. In acestu regatu alu Transilvaniei (in hoc regno Transilvaniae) in satele mai mari sau mai inpoporate se fia càte doi popi romanesci, in cele mici numai càte unulu, mai multi nu.

2. Episcopului se nu'i fia permisu a hirotoni ómeni nedemni si se nu hirotonésca pe bani. Candidatii se fia examinati, inse nu numai de càtra popi romanesci, ci se trimita examinatori si episcopulu acelei religiuni indigene, cu care se voru fi unitu.

3. Fiindcà romanii n'au nici o scóla pentru candidati, acestia se frequente scól'a acelei religiuni cu care se voru fi unitu, din contra se nu fia admisi la hirotonia.

4. Popii vacanti, daca nu'si afla parochia si nici nu au mosiia propria, se mérga la vreo monastire, éra in sate se nu sĭéda.

5. Popii se dea domniloru decime de pre tóte locurile care nu sunt proprietatea bisericei.

6. Fiindcà nu este permisu a bate pe cineva fàra a fi condamnatu prin judecata, asĭa nici popii romanesci cari se voru fi alaturatu la vreun'a din cele patru religiuni, in casu de excesse se nu fia tractati mai reu decàtu popii respectivei confessiuni religióse. Din contra popii cari nu se voru fi unitu cu vreuna din acelea, ci au remasu in statulu vechiu, se fia tractati totu cá mai inainte (adeca dupa Aprob. chĭaru si pe prepusu se póta fi arestati, batjocoriti, batuti).

7. In càtu pentru anatheme (excommunicationes) nici episcopulu nici popii lui se nu fia suferiti a excomunica, decàtu numai asĭa precum este usu la religiunea cu care se voru fi unitu.

Acestea puncte formulate de gubernulu lui Bánfi, Bethlen, Naláczi, votate unanimu de càtra diet'a tierei, compusa in maioritatea sa din ómeni beţivi si tirani corupti, precum ne spunu tóte chronicele aceloru timpuri, avea de scopu invederatu a sterge orice urma de biserica romanésca, ori unita ori neunita, totu una le era loru. Mitropoli'a decadiuse si asia de multu la conditiune de episcopia, de cand fostele episcopii romane din Transilvani'a si Ungari'a fusesera desfiintiate, in càtu urmele loru au remasu numai in titulatur'a mitropolitului conservata in carti bisericesci; chiaru episcopii din Bucuresci, cari votara in Ianuariu 1698 pentru Athanasie, numira mitropoli'a numai episcopia si pre celu alesu archiereu, care apoi prin juramentu ce depunea calvinului, devenia vicariu supusu acestuia; éra sinodulu bisericei romane se degradase la conditiunea unui simplu bĭurou de inregistrarea canóneloru dictate de superintendentulu calvinescu si de sinodulu acestuia, carele avea de regula presĭdentu pe unu magnatu reformatu.

Acelea sĭepte puncte traduse in romanesce si multiplicate in o suma de exemplarie au fost transpuse episcopului si protopopiloru membri ai consistoriului in 26 Septembre 1699 de càtra una comissiune de patru deputati alesi din patru religiuni, anume comitele Laurentiu Pekri catolicu, br. Ioanu Kemény reformatu, Ioanu Sachs de Harteneck (cunoscutulu ucigasíu din Sibiiu) cá luteranu si Nicolae Horvath arianu. Acea comissiune dete si porunca, cá episcopulu si consistoriulu seu se impartia càtu mai curendu acelea puncte la tóta preotimea romana din tiéra; éra dupa aceea era se ésa pe capulu preotiloru si alu poporului in fiacare districtu càte o comissiune compusa din càte optu deputati, 4 mireni si 4 popi, din fiacare confessiune càte unulu; acelea comissiuni apoi se provóce pe poporu si pre popii sei, ca se spuie curatu si fara frica, cu care dintre cele patru religiuni voru ei se ţina, la care se se alature cá lipituri: despre resultatu se se faca raportu la imperatulu.

Datum ex Regio Transilvaniae Gubernio, Albae Iuliae die dicta 26 Septembris anno 1699. Extradata per Ludovicum Naláczi, secretarium.

La acestu conclusu alu gubernului si alu dietei cardinalulu Kollonich respunse numai din punctu-de vedere alu religiunei sale totu in siepte puncte si anume

La p. 1. Preotii de aici inainte nu se voru inmultí fàra necessitate; atàtia càti se afla pàna acum si sunt uniti cu biseric'a Romei, trebue se fia lasati cá se se bucure de privilegiile preotiloru catholici.

2. Ca se nu mai fia hirotoniti omeni nedemni, candidatii uniti voru fi examinati si de preoti latini.

3. Dintre fiiĭ romaniloru mergu si pàna acuma multi la scóle catolice, si s'au luatu mesuri cá se mérga si mai

multi, in càtu putemu spera cà de aici inainte romanii voru avea preoti mai invetiati.

4. Preotii gr. res. uniti nu potu fi trimisi la monastiri, ori au functiune ori nu, cà-ci cu neveste si prunci n'au locu in acelea; preste acésta imperatulu nu sufere, ca se fia asupriti in modulu acela.

5. Cu privire la cultivarea locuriloru nebisericesci preotii uniti se aiba a presta numai atàta càtu se cere in asemenea casu dela cei de ritulu latinu; dara person'a loru se fia respectata (se nu fia batuti pre cand se afla la lucru).

6. Delictele popiloru uniti se fia tractate si pedepsite totu numai cá ale celoru de ritu latinu.

7. Preotii uniti au se pronuntie anathema totu numai conformu normei observate la r. catolici; éra excessele se voru delatura. Vien'a 7 Febr. 1700.

In fine cu totu servilismulu seculariu inscortiosïatu cá se dicemu asia, pe sufletele preotiloru romani, fatia cu cele sïepte puncte dietali luà positiune atàtu episcopulu càtu si sinodulu. Episcopulu aflase mai de inainte despre planulu gubernului si alu dietei; deci totu din acea di de 26 Septembre a emisu o protestatiune in contra tuturoru vrasmasiloru (hostes) uniunei cu biseric'a Romei, cum si contra mai multoru calumnii insinuate la curte si la primate, éra cu privire la commissiunea de optu declara cà clerulu nu o va suferí, ci o va anulla si cassa.

La patru dile, adeca in 30 Septembre dupace incepusera a se distribui exemplariele dupa manoper'a strategica a dietei, episcopulu si sinodulu esi cu alu doilea protestu alu seu, in care declara cà acelea siepte puncte lovescu in diploma si in decretele respective ale imperatului, calca totodata si iau in batjocura libertatea religiunei catolice; deci sinodulu nu va suferi nici-o comissiune investigatóre in afaceri religióse, de càtu numai una, pe care o ar exmitte insusi imperatulu si primatele Ungariei.

In fine se provóca si la juramentu, cà ei nu voru se se rupa de càtra biseric'a Romei si nici voru se se alature la vreo alta religiune, care ar fi in contra religiunei catolice.

In dilele acelea gubernulu provocase si pre puçinii preoti r. catolici din Secuime cá se se amestece si ei in afacerile bisericesci ale romaniloru trimitiendu din sinulu loru comissari in sensulu celoru sĭepte puncte. Acei preoti se aduna in 23 Octobre 1699 la Csik-Somlyo si decidu, cà pre langa ce densii nu cunoscu limb'a romana, nu recunoscu nici gubernului dreptulu de a le inpune o sarcina cá aceea, ci numai archiepiscopului primate; nu le convine nici instructiunea; preste acestea mai au si alte cause grave, pentru care nu voru se se amestece in acea manopera, pe care inse nici nu voru se le descopere, »cá se nu ingreuie urechile prea demne ale gubernului (dignissimas aures onerare).

Acestea narrate pàna aici despre executiunea celoru 7 puncte si de proteste le avemu dupa noue documente publicate totu la Nilles din bibliotec'a univ. dela Buda.

P. Bod spune la anulu acesta, cà dupa publicarea diplomei din Febr. 1699 mai multi magnati rom. catolici s'au sculatu asupra lui Stefanu Apor atàtu in publicu càtu si in cercuri private, pentruce a inaintatu si pusu la cale unu lucru atàtu de mare, care nicidecum nu va folosi nici tierei nici regelui.[1] Noi in punctulu acesta dàmu deplinu crediementu popii Bod. Planulu magnatiloru catolici de a uni pe romani differia nemarginitu de planulu curtii imperiale. Ei nu voiau nimicu mai puçinu, decàtu cá romanii sub conditiune de a se uni se fia mànati si la scóle, se fia indireptati pe calea culturei; decàtu celu multu pentru popi se se deschida vreo asĭa numita popandosiĭa de 2—3 ani si mai multu nimicu, éra atàta înca numai pàna cand se voru deda cu ritulu latinu, cand apoi nu aru mai avea trebuintia de popi nationali. Propriulu poporu se nu aiba alta religiune decàtu pre care o va fi avendu domnulu seu feudale. Acésta era o maxima adoptata mai preste totu in Ungari'a chiaru la catolici.

Bod mai dice, cà dupa proclamarea uniunei prin publicarea diplomei s'au incinsu certe si urgia mare in poporulu tieranu, care nu voiá unirea dicùnd cà elu nu o a intielesu asia. I se crede si acestu lucru cu atàtu mai vîrtosu, cà acele turburari sunt adeverite si descrise pre largu si de càtra alti contimpurani, éra daca ne prinde mirare de ceva, aceea nu este impregiurarea cà s'au escatu turburari, care apoi au duratu cu precurmari aprópe optdieci de ani intre romani, ci mai virtosu este de miratu, cà acelea n'au trecutu in cele mai selbatice versari de sange, care au duratu chiaru si in Ungari'a diecimi de ani intre catolici si protestanti.

---

[1] Peracta praevio modo unione, plurimi etiam ex Romano-Catholicis insurgunt in comitem Apor publice privatimque arguentes, cur tantum negotium Provinciae, servitioque Regis minime profuturum promoverit ac effectuaverit. (Cap. II § 11).

Era inse in aceĭasi ani înca si alte cause de cea mai mare inportantia pentru tiéra, care provocau turburarile si fug'a poporului in tierile vecine. Uniunea confessionala înca nu se stabilise; diplom'a uniunei nu aparuse, nici Athanasie nu era confirmatu, pre cand imperatulu Leopold ia la respundere pe gubernulu din Ardealu pentru neincetatele desertiuni ale locuitoriloru atàtu in tierile romanesci, càtu si in comitatele Ungariei si mai alesu in cele ocupate dela turci; totodata ilu provóca ca se impedece acea desertiune. Gubernulu transilvanu respundiendu la rescriptulu imperatului in 14 Iuliu 1699 înfira mai multe cause pentru care fugu locuitorii si anume 1. cà proprietarii mari din tierile limitrofe iĭ asĭedĭa in dominiĭle loru pre langa conditiuni multu mai usióre, decàtu le au ei in acésta tiéra; 2. cà ómenii fugu si de fric'a ostasiloru imperatesci colocati in comune; 3. fugu de fric'a de banditi, de curuti, de turci si de tatari, cá si cum aceeasi frica nu ar fi domnitu in mesura si mai mare in aceleasi tieri vecine; 4. din fric'a de catolisare; ajunsu apoi la punctulu acesta, gubernulu observa si óresicum inputa imperatului incercarea de a uni biseric'a romaniloru cu cea latina, cà-ci cand vei cauta »gintea valacha nu are nici-o religiune, ci numai credintia desiérta, preste acésta este si barbara si aplecata la tóte fàradelegile, ea nu va fi de nici-unu folosu religiunei catolice etc.« ¹)

---

[1] In textu: „Gentis valachicae religione nulla sed superstitione sola inbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae, nullo Religionis Catholicae emolumento, sed tantum ad legum Transylvanicarum eversionem, publicorum quae isti sacerdotes portabant onerum, reliquorum humeris inpositionem et vicinorum graecanicae sectae principum irritationem caepta in religione alteratio. Atqui revera isti nec catholici nec realiter uniti, vel Catholicorum amantes aut sequaces, sed tantum portionum et servitutis excussores, et cum Dominis terrestribus contentiosi per hoc redditi sunt.“ Vedi actulu intregu in: Documente privitóre la istori'a Romaniloru culese de Eudoxiu de Hurmuzaki Vol. V Partea I, 1650—1699 pag. 536—538.

Éra daca s'ar fi facutu toti romanii protestanti, atunci nu aru mai fi fost nici superstitiosi, nici barbari, nici dedati la fàra-delegi si crime.

§ 44. **Sinodulu din 4 Septembre 1700 si caletori'a la Vien'a.** Dupa asteptare, sbuciumari si grija storcatóre de sudori in cursu de doi ani si aprópe optu luni càtu a trecutu dela hirotonirea lui Athanasie in fine se apropiá timpulu, in care curtea imperiala avea se decida si asupra positiunei acestui archiereu devenitu in pericolu de a fi aruncatu intre doue pietri de móra. Vediendu archiereulu cà mesurile luate de gubernu si comissiunile acestuia turbura totu mai multu spiritele si desbina pe clerulu si pre poporulu romanu, in anulu urmatoriu 1700 a decisu a convoca sinodu nou pre càtu s'ar putea mai numerosu, pentru cá se se aléga odata in o parte sau in alt'a, se se scia adeca limpede, daca biseric'a romana vrea se se unésca cu a calviniloru sau cu a latiniloru, ori cà va remanea totu sub jugulu legiloru vechi, orthodoxa orientala, dara dependenta dela superintendentulu si dela sinodulu calvinescu, cum a fostu mai multu cá de unu vécu incóce.

Acelu sinodu s'a convocatu pre 4 Septembre 1700; éra problemele lui au fost: 1. a se declara din nou asupra decretului uniunei formulatu din anii precedenti; 2. reform'a disciplinei eclesiastice, care era cu-totulu decadĭuta; 3. caletori'a episcopului la Vien'a.

Autenti'a concluseloru si canóneloru emanate din acelu sinodu memorabile si publicate de repetite-ori[1]) a fost trasa pàna acum de càtra unii scriitori romani la mare indoiéla, vorbinduse despre ele, cu »se dice«, »se spune, dara nu se crede etc.«; astadi acelea indoieli au incetatu, pentru-cà coprinsulu aceloru acte s'a descoperitu intocma in Codicele manuscrisu conservatu in archivulu episcopatului romano-catolicu din Alba-Iuli'a, éra originalulu se afla in archivulu primatialu dela Strigonu. Mai toti protopopii numiti in originalu se afla intocma numiti si in istori'a bisericésca scrisa de Samuilu Clain, din care'i reproduce Cipariu in Acte si

---

[1]) In Magazinulu istoricu din 1846 tomu III pag. 307 si urm., din acela I. M. Moldovanu Acte sinodali tomu II din 1872 pag. 115—119.

Fragmente Part. II p. 86—87, numai càtu unele nume sunt schimosite in copi'a reprodusa de Nilles Vol. I. p. 249, éra Clain are 1640 de preoti declarati atunci pentru unirea cu Rom'a, pre cand la Nilles dupa originalu se afla 54 protopopi subscrisi, cari representau numai 1563 preoti, cu 77 mai puçini.

Preoti mai multi ori mai puçini, pentru o epoca in supremulu gradu critica precum a fost aceea, nu decide unu numeru de 70—80 bisericani, dintre cari cei mai multi sciau citi numai pe carti bisericesci si altu ceva nimicu. Intrebarea este ací: fostau acea a trei'a declaratiune facuta de buna voia, spontanea, nestórsa cu amerintiari sau chiaru cu arme, precum li se intemplase in tocma in aceeasi epoca protestantiloru din Ungari'a. Noi susţinemu cà acelu sinodu a lucratu sub influinti'a oratoria persvasiva a iesuitiloru, nu inse si sub pressiunea terroristica a curtii imperiale, ci daca a fost pressiune, aceea venía de siguru din partea gubernului transilvanu compusu in marea sa maioritate din magnati si patriciani magiari si sasi protestanti de trei confessiuni, cari precum amu aratatu si la altu locu, nu voiau nici se audia de unirea romaniloru cu biseric'a Romei, pentrucà ei se infiorau de consolidarea catolicismului cá si de apucarea poporului romanu sau si numai a nobilimei romane de mai multe mii, pe calea sciintieloru si a culturei, prin urmare pe calea càtra libertate. De alta parte inse marea maioritate a protopopiloru veniti din comitatele feudali transilvane si ungurene amariti in sufletele loru de atàtea góne si urgii secularie la care erau espusi ei, preotii si poporulu din partea aristocratiei, s'au simtitu tari destulu cá se dea peptu cu dens'a, daca prin uniune isi voru asigura protectiunea imperatului, si asia ei au trecutu la ordinea dilei preste scrupolii ce aveau mai vîrtosu protopopii si negutiatorii amestecati, greci, romani, bulgari (cá si astadi), cari pre langa ce nu avusera a suferí de a dreptulu nimicu dela magnatii calvini, ci numai dela patricianii pe cari sciau se'i inblandiésca cu bani, apoi densii se temeau si de màni'a lui Constantinu Brancovanu Voda, precum si cà daca voru trece la unire cu Rom'a, comerciulu loru cu popórale orientali din imperiulu otomanu va suferi fórte multu, din causa cà acelea popóra nu voru se aiba a face cu latinii si cu cei ce ţinu cu ei. Asia se afla scrisu despre brasiovenii din acelu vécu in »Annalile Missionariloru catolici din Daci'a la a. 1699.«[1] Scurtu, comerciantii din Brasiovu legati fórte strinsu cu Orientulu, cu tierile romanesci si cu patriarchatulu din Constantinopole, n'au voitu se scia de uniunea religiósa, ci s'au pusu in fruntea unei opositiuni inversiunate, intru care apoi au fost ajutati din tóte puterile de càtra protestantii calvini cu cancelariulu Nic. Bethlen in frunte si de càtra luteranii inbarbatati si condusi de popa Zabanius scapatu in Sibiĭu din Ungari'a si de fiĭulu acestuia faimosulu Harteneck.[2] In sinodu s'a decisu si caletori'a episcopului la Vien'a in societate cu alti càtiva barbati mai de frunte; s'a intreprinsu si una colecta pentru coperirea speseloru, cà-ci dupa cele intemplate cu mitropolitulu Sava II. de vreunu fondu bisericescu nu putea se fia vorba.

Inainte de a cutedia se plece la Vien'a Athanasie a mai scrisu odata cardinalului Kollonich in 26 Octobre 1700 despre starea bisericei sale desolata. In acésta episcopulu se plange, cà de cand s'a proclamatu din nou uniunea bisericésca, càtiva preoti au fost alungati din parochiile loru, altii batuti, altii incarcerati, la càtiva li s'au rapitu vitele si ceea ce este mai multu, càteva biserici si turnuri au fost derimate din fundamentu, ceea ce inainte de uniune nu se mai intemplase. Din acestea cause au mersu mai de multeori plansori la gubernulu tierei, caroru inse nu li s'a datu nici-o ascultare. Cine era se le asculte in acelu gubernu compusu mai preste totu din vrasmasi declarati ai poporului romanu si ai catolicismului.

A dou'a plansóre alui Athanasie a fost in contra popii Ioanu Circa, despre care spune, cà acela inainte cu càtiva ani furase nesce carti bisericesci din biseric'a dela Alba-Iulia, dupa aceea induplecandu pe unii protopopi in partea sa, in numele acelora trecuse in Munteni'a, de unde se intórse cá episcopu, inse fàra cá se probedie cu documente hirotonirea sa, de aceea fu citatu la sinodu, unde inse nu s'a presentatu; deci sinodulu decretà, cá Circa se fia prinsu si adusu cu bratiu armatu, ceea ce se si intemplà. Circa inse pazitu reu in arestu a scapatu cu fug'a in colegiulu calviniloru, de unde reclamatu fiindu mai de multeori, calvinii nu l'au datu afara dicèndu cà si Circa este calvinu, ci l'au inaintatu la Aiud, de unde apoi facea propaganda contra catoliciloru si in favórea calviniloru.

---

[1] Nilles vol. I p. 246—7 in not'a a 3-ea.

[2] Eudoxius Hurmuzaki Fragmente zur Geschichte der Romaenen II. Bnd dela pag. 68 inainte descopere tóta acea opositiune a protestantiloru si tóte intrigele loru, scrie inse si asupra catoliciloru cu iritatiune.

A trei'a plansóre alui Athanasie avea de obiectu trecerea la calvini a celoru diece popi romanesci din comitatulu Hunedórei, inse asia, cà ei celebrau s. liturgia cá si mai inainte, se inchinau la santi, ţineau serbatorile orientali, mai in scurtu, executau ritulu orientale chĭaru si in acelea parti, pre care calvinii le urgisescu. Acésta ţinuta a celoru diece popi Athanasie o numesce cu totu dreptulu o fapta infama, cu care ei voiescu si insiele pe Ddieu, biseric'a si pe imperatulu, cand adica ei voiescu cá se si execute ritulu orientale, fàra care aru fi peritori de fóme, se se si bucure de drepturile asecurate prin diploma asia precum se bucurau popii calvinesci. (Au mai fost inse si alti mai multi popi de calibrulu aceloru diece, cari amblau cu doi bani in trei pungi.)

In fine Athanasie róga pe cardinalulu Kollonich, cá se scria gubernatorului Bánfi si cancelariului Bethlen, cá se incetedie de a protege pe Circa; inse fàra nici-unu folosu, cà-ci dupace acesta marturisi pe fatia dogmele calvinesci, ţinù inse ritulu resariteanu nepasandu'i de flagrantele contradiceri dintre acelea dogme si acestu ritu, calvinii ii detera parochi'a din comun'a Batiz, éra in cei optu ani ai revolutiunei Rakoczïane, adeca pàna la 1711 elu figurà cá episcopu alu romaniloru si stetea in gratia la Franc. Rakoczi.[1]

Reu se insĭéla fericitulu in Domnulu si neuitatulu nostru amicu Eudoxiu Hurmuzachi, cand pre de o parte recunósce cà Ioanu Circa era calvinu in adeveratulu intielesu alu cuventului si clientu alu magnatiloru calvini, de alta parte inse ilu face totodata aparatoriu ferbinte alu orthodoxiei orientale. Circa putea se fia omu cu ceva invetiatura profana mai multa decàtu era Athanasie, in càtu adeca Circa cercetase scólele in colegiulu calvinescu, care in acelea timpuri era relative multu mai inaintatu decàtu scolutiele înca sarace si puçinu cunoscute ale iesuitiloru; dara acestu popa ambitiosu judecatu cu sange rece dupa faptele sale, a fost omu totu asĭa de insĭelatoriu cá si ceilalti diece popi din comitatulu Hunedórei, si cá altii mai multi, cari sau isi schimbau convictiunile loru dogmatice dupa impregiurari, dupa cum cautau grati'a magnatiloru de vreo confessiune sau alt'a, ori cà ei in lipsa totala de vreunu institutu theologicu orthodoxu, nu aveau nici-o convictiune dogmatica, nici macar atàta càta se coprinde in simbolulu credintiei dela Nice'a, in asĭa numitulu Credeu. Cum amu judeca noi astadi despre unu popa romanescu, fia unitu, fia neunitu, care ti-ar spune verde in fati'a lumei: eu nu credu nimicu din tóte dogmele bisericei a carei reverenda o portu, eu dupa credintia sunt unitarianu, dara pentru aceea imi place fórte multu se executediu acestu ritu orientale in tóte partile sale, se facu si maslu (ungerea de pre urma), se ascultu si marturisirea pecateloru? Credu cà la unulu cá acela 'iam plesni cu totu dreptulu in fatia farisaismu, éra cand ar cutédia a si face pe spiritualulu, care »spovĕdesce« pe ómeni, l'amu considera de spionu, care ar avea de undeva missiunea secreta de a descoperi si denuntia faptele si cugetele ómeniloru la organele potestatii secularie.

---

[1] Documentele descoperite din nou despre Circa a se vedé la Nilles Vol. I. p. 220—223, 372—374, 385—386.

Si se nu se mire nimeni, cà in epoc'a de care ne ocupamu au aparutu si caractere cá celu descrisu acilea. In acelu chaosu de credintie religióse la tóte popórale Europei se aflau fórte multi ómeni, cari saríau dintr'o confessiune religiósa la alt'a, in multime ce casuri pentru interesse materiali, sau din resbunare contra superioriloru, ori si din ambitiune, cá la alta societate religiósa se ajunga in capulu afaceriloru.

In fine Athanasie a plecatu la Vien'a insocitu de vicariulu seu protopopulu Melentie, de iesuitulu Carolu Neurauter, de mai sus numitulu provisoru fiscalu Stefanu Ratĭu, care era si curatoru alu bisericei catedrale, cum si de secretariulu seu, care pàna atunci era inca totu unu magĭaru calvinu, datu lui precum se vede, indata dupa hirotonia de càtra magnatii calvini, ceea ce i s'a sì inputatu de càtra unii popi si protopopi, cari acum se rupsesera si ei de càtra calvini. In ór'a plecarii din Alba Iulia s'au trasu clopotele catedralei, vreo douedieci de protopopi cu aprópe una suta de popi si poporu numerosu poftira episcopului caletoria si intórcere fericita; din contra reformatii ii prediceau arestu si alte maltratari in Vien'a; loru adeca le erau prea bine cunoscute cele 22 de puncte cu care fusese acusatu Athanasie la imperatulu si sperau multu dela acelea. Episcopulu si socii sei de caletoria facuta in capu e érna au ajunsu abĭa in 5 Februariu n. 1701 la Vien'a.[1]

Acea di de 5 Febr. se o ţinemu bine in minte. Athanasie se hirotonise in 22 Ianuarie 1698 la Bucuresci. Dupa spus'a lui Petru Bod episcopulu depusese in 24 Novembre alu aceluiasi anu juramentulu de credintia si ascultare in manile superintendentului calvinescu in presenti'a martoriloru chiamati inadinsu, intocma precum facusera si antecessorii sei mitropoliti, Teofilu, Varlaam, Sav'a III, Ioasaf, Iosifu (Budai) si chiaru Sava II celu degradatu si torturatu.[2] Din contra Athanasie nici dupa trei ani trecuti nu castigase diploma de confirmatiune dela imperatulu Leopold, éra cu diplom'a pe care o avea numai dela gubernatoru intre acelea impregiurari nicidecum nu se putea simtí linistitu. Aici inse ne intimpina intrebarea ea de sinesi: In care credintia religiósa era se confirme imperatulu pe Athanasie? In cea greco-resariténa supusa de multu celei calvinesci? Dara in acésta era confirmatu de càtra cei cari'i luasera juramentulu. In cea calvinésca? Dara episcopii calvini nu voiáu se audia de confirmarea venita dela unu suveranu catolicu. In cea catolica? Dara curtea imperiala mai avea indoieli si prepusuri (suspiciones) fórte grele despre sincer'a conversiune alui Athanasie la credinti'a bisericei catolice apusene, precum se va vedea indata.

---

[1] Nilles Op. cit. p. 270—273.

[2] Petru Bod in opulu citatu Capu II § 8 relativu la juramentulu calvinescu alu lui Athanasie are acestea: „Succedit illi (Theophilo) Athanasius pastoris Babolnensis filius, favore Dominorum Nalatziorum et Gubernatoris pretio empti. Hic omnem obedientiam Reformato superintendenti anno 1698 die XXIV Novembris coram idoneis testibus promisit. Imo insuper addidit, se paratum esse, solo bacillo fultum pedibus potius in exilium ire, quam deposito semel Reformato superintendenti fidei juramento renunciare.“ Totu ce inputa Bod mai departe lui Athanasie in acelasi § nu póte fi adeveratu, adeca despre supunerea din nou in 20 Nov. 1700 la superintendentulu calvinescu, ceea ce se deminte absolutu prin acte autentice din acelasi anu. Mai la vale Bod érasi cade in anachronisme, cà-ci confunda cele intemplate in Maiu 1699 cu cele din 1701 dela installare.

Amu premisu mai in sus, cà scaunulu Romei inainte de a incuviintia alegerea sau denumirea vreunui candidatu alesu ori denumitu, prevede unu asia numitu procesu informativu despre credintia, de caracterulu morale, despre sciintia si de tóte calitatile mai eminente ale unui individu, care a aspira la o trépta atàtu de ilustra si inalta precum este episcopatulu. Problema grea acésta pentru biétulu Athanasie acusatu, defaĭmatu si subminatu din tóte partile. La greutatile acestea isi mai adaose si Athanasie una fórte periculósa. Elu adeca ameţitu in cei trei ani de theologi si canonisti pedanti, incepù a se indoi chĭaru despre validitatea hirotonirei sale la Bucuresci prin archierei greco-resariteni. Ce e dreptu, cestiunea hirotonirei dupa ritulu resaritènu fusese desbatuta pre largu tocma in acea epoca de càtra mai multi theologi làtini, si de càtra theologulu grecu, dara unitu Nicolae Comnenu Papadopoli. Discussiunile acestora inaintate la Rom'a s'au luatu din nou in examinare, unde din norocire s'au curmatu prin provocare la unu decretu alu scaunului Romei din 29 Septembre 1666, in care se decide limpede, cà episcopii hirotoniti la Schismatici, adeca in biseric'a orthodoxa orientala nu trebue se fia hirotoniti din nou, ci numai in casu de a se fi intemplatu vreo neregularitate (chiaru si simonia) se li se dea dispensatiune.[1]) Asia de acesti gargauni au trebuitu se scape atàtu Athanasie càtu si dascalii sei iesuitii, prin urmare densulu nici nu a fost hirotonitu din nou in Vien'a dupa ritulu latinu, precum a crediutu Bod pe la 1764, Hurmuzachi si alti càtiva in dilele nóstre.

In càtu pentru alte greutati, Athanasie fu ajutatu cu energia si cu prudentia agera de càtra cardinalulu Kollonich, carele cunoscea prea bine Orientele, patriarchatulu din Constantinpole si pe totu clerulu grecescu cu calitatile bune si rele ale aceluia. Deci cardinalulu cu ocasiunea processului informativu stabili urmatórele regule de observatu: Daca pentru o episcopia nu se afla persóne fórte apte (capacissima) in timpulu de fatia, vomu afla celu puçinu apte si indestulatóre pentru acum, pàna ce se voru afla fórte apte. A dou'a regula, episcopii se fia obligati a lua langa sine unu theologu rom. catholicu, fàra a carui scire episcopii in tóte cestiunile dogmatice si in afacerile preotiesci (in omnibus fidei rebus et animarum cura) se nu faca nimicu.

---

[1]) A se vedé la Nilles Vol. I acésta cestiune fórte importanta tractata pe largu prin reproducere de multe documente sub titlu: Utrum Graecorum ordinationes post acceptatam Unionem sub conditione iterari debeant? dela pag. 96—110.

Asïa dara astadi se scie mai positivu decàtu oricand mai inainte, cà auctorulu aplicarii unui theologu rom. catolicu in cóstele episcopului greco-catolicu a fost primatele cardinalu Kollonich, a carui propunere apoi fusese adoptata si sanctionata chïaru de càtra imperatulu Leopold, éra dupa aceea se prefacù in o specie de institutiune, la care curtea imperiala a ținutu cu taria pàna tardiu in dilele Mariei Teresiei, sau pàna la desfiintiarea societatii iesuitiloru, cà-ci acei theologi episcopesci erau de regula denumiti totu numai dintre iesuiti.

Multa instrainare a causatu, mari si dese certe si urgii a provocatu acea aplicare a theologiloru rom. catholici langa episcopu, atàtu in poporu càtu si mai vîrtosu in cleru intr'unù periodu de preste sieptedieci de ani si intrebarea mai este înca deschisa, daca acei theologi au folositu ori mai multu au stricatu din punctu-de vedere curatu catholicu. Istoriculu inse chiaru si in dejudecarea afaceriloru religióse se cuvine se fia si in càtva filosofu. Avut-a desu numitulu episcopu trebuintia de unu consiliariu bisericescu, bunu theologu si canonistu? De siguru cà elu simtise din capulu locului acea trebuintia, ori ar fi remasu episcopu gr. res. orthodoxu, ori cà s'a unitu cu Rom'a. In clerurile gr. resaritène preste totu, in clerulu romanescu cu atàtu mai vîrtosu domnise in lipsa totala de scóle si de vreunu seminariu de theologi nu numai inainte cu doue vecuri, ci chïaru si pàna in dilele imperatului Iosifu II nesciintia spaimantatóre, intunecime aprópe generala, trista, ucigatóre de suflete. Acésta orbia sufletésca a fost caus'a principala, cà clerulu intregu fusese incalecatu cu totulu de càtra superintendentii calvini cu consistóriele si cu sinódele loru; singur'a nesciintia si perderea demnitatii personale umilise pe protopopii romani la atàta, in càtu se pórte pe superintendentii calvini in lectica pe umerii loru si se'i asïedie in scaunulu presidiale alu sinodului, éra pe multi popi, cá pre langa alte batjocuri se tie in ernaticu cànii de venatu ai aristocratiloru. Athanasie avuse trebuintia neaparata de consiliariu theologu.

Amu vediutu mai in sus, cà chĭaru si secretariulu seu care'i facea conceptele si ingrijía de espeditiunea loru, au fost magiaru calvinu, éra secretariulu lui Theofilu fusese faimosulu Gabriel Nagyszegi, rom. catholicu, care mai tardiu trecù din resbunare sau din calculu la legea resariténa. Ací inse vine intrebarea, cà pentruce se i se inpuie episcopului acelu theologu prin porunca imperatésca si de ce se nu fia lasatu cá se'si aléga elu theologu. La acestea respunsulu lui Kollonich si alu cabinetului imperialu era prea usioru: Nu se intempla lui Athanasie altu ceva, decàtu cà in loculu superintendentului calvinu care incepuse mai de inainte a se subscrie »episcopu ungurescu si romanescu« si care zacea pe cerbicea mitropoliei cu totu sinodulu seu si comandá dupa placu, se substitui unu theologu catolicu cá consiliariu in tóte afacerile bisericesci, spre a sta episcopului in ajutoriu cá se estermine successive unu legionu de abusuri si neregularitati, de care biseric'a sufería infricosiatu, pàna cand cu ajutoriulu scóleloru va succede a prepara o generatiune noua de preoti adapati de ajunsu in tóte ramurile theologiei, cum si deprinsi in tóte ramurile administratiunei eclesiastice. Mai adaogemu totu dupa documente, cà cu tóte distinctiunile si complimentele facute lui Athanasie in Vien'a, cabinetulu si de altmentrea totdeauna prepuitoriu (suspicans), dupa càte acuse mersesera la Vien'a, nici-odata n'au avutu incredere deplina in catholicismulu lui; de aceea si aflamu, cà unii barbati de statu erau de parere, 'cá Athanasie se nu fia confirmatu pentru Transilvani'a, ci aici se fia trimisu altulu, éra pe densulu se'lu trimita airea undeva.

Nu unu theologu cá consiliariu alu episcopului, ci pre langa celelalte cause care se voru desfasiura mai apoi, abusulu de putere si aprópe nimicirea drepturiloru episcopului a provocatu iritatiunea si ruptur'a totala in biserica.

Intr'aceea se cercetamu cele intemplate cu Athanasie in Vien'a.

§ 45. **Procesu informativu si purificare. Confirmare dela scaunulu Romei. Desculparea. Confirmarea imperatului.** Persónele care au judecatu despre faptele lui Athanasie si au ascultatu cererile lui au fost.

Cardinalu Kollonich cá judecatoriu presiedente, doi iesuiti, Gabriel Kapi si Christofor Gebhard cá comissari, altu iesuitu de renume mare Hevenesi cá theologu alu lui Kollonich, comitele Samuil Kálnocki vicecancelariu alu Transilvaniei, Ioanu Fiath, Melentie vicariulu, Carolu Neurauter theologu alu lui Athanasie, Stefanu Ratiu curatorulu catedralei si insusi episcopulu Athanasie.

Alaturea cu acestia fu lasatu se stea si secretariulu episcopului, desi acela era calvĭnu, ceea ce in adeveru bate la ochi, inse cine mai póte divina tóte misteriile ómeniloru cari conducu destinele unui poporu!

Inainte de a se pune la ordinea dilei punctele de acusa si alte denuntiari, cardinalulu invità mai antaiu pe episcopu, cá acesta se ésa cu cele optu postulate sau cereri, éra acelea era:

1. Cá dupa atàtea traganari, lupte, acuse si turburari marturisirea credintiei sale se fia ascultata acolo in Vien'a.

2. Maiestatea sa se se indure a'lu confirma.

3. Drepturile episcopului si ale clerului se fia recunoscute si confirmate.

4. Se li se dea o diploma anumita, pentru clerulu si poporulu romanu din Transilvani'a, care se consune cu cea din 1698 cu atàtu mai vĭrtosu, cà de cand s'a pornitu acésta actiune de unire, domnii protestanti ne voindu se scia ceva de drepturile si scutintiele asecurate catoliciloru prin diploma, tocma din contra pe preotii romani cari se declara uniti cu catolicii, iĭ tractédia fórte tiranesce, ĭi arunca in prinsóre, iĭ batu, jafuescu, alunga din parochii, pe preotese si pe prunci ĭi tractédia cá pe sclavi cu mare crudime si commitu tóte necuviintiele in contra uniunei si a unitiloru, care tote daca imperatulu nu le va infrena cu màna tare, preste puçinu abia va mai fi cineva, care se cutedie a se da de unitu.¹)

5. In decursulu resbóieloru turcesci se aruncase si pe

---

¹) Cuventele dupa textulu latinu: „Hic gravissimas praesul justissimasque querelas produxit in medium, sacerdotes unitos a dynastis haereticis repugnante nequicquam Caesareo illo Decreto mancipatos carceribus, verberibus affectos, exutos fortunis, paroeciis proscriptos, uxores eorum ac liberos mancipiorum instar crudeliter habitos, indigna omnia in unionem et unitos tentata: quibus nisi fortiori remedio obviam iret Augustissimus Caesar, futurum sane, ut actis in transversum plerorumque debilibus animis brevi temporis spatio vix futurus esset, qui unitus esse aut unitum se dicere velit.“

popii romanesci o contributiune estraordínaria de 36 mii florini cu conditiune de a i se restitui, ceea ce nu s'a intemplatu de locu. Episcopulu se róga cá statulu se íntórca clerului acea suma, pentrucá din veniturile aceleia se se infiintiedie si ajute scóle pentru romani in A. Iuli'a.

6. Episcopulu convinsu cà nu póte scapa de gónele magnatiloru, róga pe Mai. Sa prin cardinalu, cá se dea ordinu precisu comandantelui de corpu din Transilvani'a (Rabutin), cá se'lu apere de ei.

7. Episcopulu se mai róga, cá diplom'a ce se ve da se fia redactata in termini cá aceia, in càtu hereticii se nu o mai póta interpreta pe dosu, precum se intempla cu cea din 1698.

8. In fine Athanasie cerù, cá popii sei se fia scutiti de platirea decimeloru.

Cardinalulu ii promisse cà tóte acelea cereri i se voru inplini cu prea puçine modificatiuni, care se potu cunósce din actele ce urmara in 19 Martiu.

Desculparea. Cardinalulu coprinsese cele 22 puncte de acusa venite dela càtiva popí, cu cele dela Nagyszeghi, dela superiorulu iesuitiloru Gabr. Kapi din Clusiu si Christoforu Gebhard superioru dela Sibiiu, tóte in 16 puncte, pe care i le dedese lui Athanasie cá se se prepare si se respunda la ele. Dupa càteva dile se convocara din nou membrii numiti mai in sus. Cei doi iesuiti din A. Iulia Baranyi si Bellusi aparasera mai de inainte cu multa caldura pe Athanasie. Kapi in scrisórea sa din 14 Martiu adresata lui Kollonich se indoise fórte de credinti'a lui Athanasie, éra in p. 3 alu scrísorei dice, cà elu mai voiesce 100 de romani in adeveru uniti, decàtu 10 mii indoiosi; deci se nu fia silitu nimeni la uniune; se se afle inse unu modu spre a infrena pe cei ce voru numai se insiele cu fatiaria, pentrucá se póta trage folosu din drepturile si privilegiile acordate prin diplome: Asia unii iesuiti din Transilvani'a erau pentru, altii contra lui Athanasie.

Modulu cum se va fi aparatu episcopulu nu ni s'a intemplatu se'lu aflamu undeva; dara oricum se va fi aparatu, resultatele pentru persón'a sa nu putea se fia maí bune. Cardinalulu pre langa alte promissiuni mari facute in numele imperatului asecurà pe episcopu, cà dreptulu electorale alu diecesei se va garanta cu conditiune de a se propune imperatului càte trei candidati de càtra sinodu si cà nici Mai. Sa nici scaunulu Romei nu cugeta a micsiora drepturile unitiloru, cí din contra voiescu se le sustina si consolidedie.[1]) De alta parte se cere, cá si episcopii unitiloru se depuna juramentulu decretatu in conciliulu tridentinu pentru toti episcopii catolici.

Episcopulu atunci se obligà a depune acelu juramentu, precum ilu si depuse acolo la Vien'a in 24 Marti 1701. In 7 Aprile Athanasie mai dete dela man'a s'a si asia numite reversalii in 16 articli, cari se reducu parte mare la punctele cu care fusese elu acusatu, éra in art. 3 se indoiesce de legalitatea hirotoniei sale si cere se fia hirotonitu din nou, ceea ce dela Rom'a nu i s'a permisu. Acei articli ii descrise in trei exemplarie, unulu pentru Kollonich, altulu spre a se trimite la Rom'a si alu treilea spre a se conserva la cancelari'a transilvana. Articlí se potu vedé la Nilles alaturea cu celelalte documente in Vol. I pag. 281—286 cu note.

Intre acestea sub dat'a din 19 Martiu 1701 au emanatu patru acte imperatesci de mare inportantia, decretulu de confirmare pentru Athanasie cá episcopu, unu altu decretu càtra tesaurariulu Stefanu Apor, cá se installedie pe Athanasie cá episcopu diecesanu successoru alu lui Theofilu si totodata cá consiliariu imperatescu, decoratu cu lantiu, cruce de auru si portretulu monarchului; mai departe acea diploma numita II. fórte memorabila, a carei authentia a fost trasa pànaací la cele mai grele indoieli, ba ì se negase chĭaru existenti'a ei, pentrucà se perduse (ori se furase?) din archivele gubernului transilvanu, nu se aflase nici originalulu nici in Cancelari'a dela Vien'a; astadi inse nu se mai póte indoi nimeni despre authenti'a ei, pentrucà s'au aflatu inprotocollata in asĭa numitulu Libro regio conservatu in archivulu curtĭi si alu statului (Hof- und Staatsarchiv), precum si in doue exemplarie genuine.[1]) In fine dupace Athanasie se temea cà intorcènduse in Transilvani'a elu si ómenii sei voru fi maltractati de càtra protestanti, imperatulu mai emisse unu decretu totu din 19 Mart., care este o specie de salva-quardia, mersu si venitu liberu pentru densulu si pentru doi ómeni ai sei anume Michailu Payi (Paiu) si Stefanu Ratiu recunoscuti cá economi ai averiloru si veniturilоru episcopiei; in acestu decretu imperatulu asigura pe episcopu de protectiunea sa in tóte afacerile sale, in visitatiunile canonice si in alte caletorii necessarie atàtu in Transilvani'a càtu si in partile Ungariei. Acestu decretu are data din 19 Aprile 1701.

---

[1]) Alienum esse a Caesaris et Romanae ecclesiae mente, ut graeci ritus uniti sua tranquillitate dejecti ullo unquam tempore exturbentur e rebus humanis, sed contra, ut foveantur et consolidentur, optari ex animo. Liberum itaque dari clero valachico, quoties sedem suam episcopalem vocare contingeret, tres arbitrio suo delectos pontificii candidatos offerendi in scriptis. Caesarem uni ipsorum suo adfuturum suffragio, ut is demum prae reliquis collocetur in cathedra et Valachicam gubernet ecclesiam. Nilles Vol. I Libro II pag. 280.

Dupa tóte acelea resultate castigate la Vien'a mai lipsía confirmarea din partea scaunului Romei, la care Kollonich a inaintatu processulu informativu cu celelalte acte, dupa càteva dile dela emanarea confirmarei imperatesci. Dara judecatorii din Rom'a cercetandu actele au aflatu cà Athanasie nu se desculpase de ajunsu; de aceea cardinalulu Fr. C. Barberini prefectu alu sacrei congregatiuni cerù prin actu de dato Roma 7 Iuniu 1701 inca si alte informatiuni dela Kollonich si numai dupa primirea acelora patriarchulu Romei s'a induplecatu a confirma pe Athanasie, luandu spre sciintia si aprobandu totodata articlii subscrisi de acesta, dara cu esceptiune de art. 3 in care densulu ceruse cá se fia hirotonitu sub conditiune, daca cumva hirotoni'a sa dela Bucuresci nu ar fi canoníca; scaunulu Romei suprimàndu cu totulu acea rugare a lui Athanasie, ii denegà o hirotonia noua si facù fórte intieleptiesce, cà in acestu punctu de natura asìa delicata a primitu opiniunea unoru consiliari prea bine informati despre càte se petrecu in bisericele din Orientu si totodata mai toleranti decàtu multi catolici compatrioti, cari pre langa ce despretiuescu nebunesce ritulu resariténu, fàra a'lu cunósce intru nimicu, apoi ilu si prefacu in cestiune cand nationala cand politica, dupa cum ceru interessele loru egoiste.

Din cele inpartasite in acestu § totu numai dupa documente, invetiamu intre altele doue lucruri si anume, cà pàna in a. 1701 clerului si poporului romanu din acésta tiéra nu i s'a facutu nici-o sila fisica din partea catoliciloru si a curtii imperiale, cá se tréca la catolicismu. Dorinti'a de a'i vedé uniti a existatu atàtu din punctu de vedere religiosu, càtu mai vîrtosu din celu politicu supremu, pentrucá Dinasti'a suverana de Habsburg se'si asigure o maioritate si cu aceea dominatiunea in tiéra. Indemnulu si persvasiunea din partea missionariloru catolici nu a lipsitu niciodata, precum nu a lipsitu nici valorós'a influintia a protestantiloru calvini; dara de putere in gubernulu tierei dispuneau numai protestantii, éra catolicii de si aru fi avutu placere de ataca, mai erau inca totu siliti a se ţiné in defensiva. A dou'a informatiune este, cà Athanasie nu a fost hirotonitu din nou in Vien'a, precum crediusera P. Bod, Hurmuzachi si alti càtiva scriitori moderni, cí dupa atàtea traganari, incercari, indoieli ridicate asupra lui a depusu numai juramentulu care se cere dela toti episcopii de ambele rituri si a carui formula este acum cunoscuta barbatiloru competenti in materia.

---

[1]) Vedi totu la Nilles loc. cit. dela pag. 292—306 diplom'a II si documentarea autenthiei anume si contra lui I. M. Moldovanu.

§ 46. Instalarea. Protestulu dietei din 1701 contra uniunei. Insultarea natiunei romàne. Dupa mai bine de trei luni petrecute la drumu si in Vien'a episcopulu Athanasie si socii sei de caletoria s'au intorsu in patri'a loru. La Dev'a si la Ili'a 'iau esitu intru intimpinare multime de preoti si poporu spre a'lu felicita de buna venire. In dio'a de Rusalii care a cadiutu in 4 Maiu st. v. episcopulu descinse in resĭedinti'a sa din Alba Iuli'a.

Instalatiunea s'a facutu in 25 Iuniu, conformu instructiuniloru primite, cu pompa precum abia se mai vediuse vreodata in capital'a de atunci a Transilvaniei.

Cleru, poporu si càtiva magnati rom. catolici se adunasera de inaintea locuintiei tesaurariului com. Stefanu Apor, care avuse ordinu dela Vien'a cá se execute instalatiunea. Dupa unu raportu conservatu atàtu in colectiunea Hevenesiana càtu si in archivulu curtii la Vien'a la acea instalatiune au asistatu preste una miie de preoti, cu 54 de protopopĭ in frunte si multime de poporu, dupa cari urmara preotii càti erau inbracati in vestminte bisericesci pentru servitiu la altariu in acea di; s'au alaturatu si preotii rom. catolici càti voru fi fost atunci pe acilea, cum si càtiva nobili. Dupa acestia veniau sĭese trasuri boieresci; in prim'a era tatalu episcopului cu protopopulu dela Hatiegu, in a dou'a iesuitii Baranyi, Kapi venitu dela Clusiu, Neurauter denumitu theologu in loculu lui Baranyi si Biletski; in alte doue trasuri magnatii catholici Franciscu Boier, Petru Apor, Sárospataki, Gabr. Iosika, Sam. Bethlen, br. Haller acum presiedente alu gubernului si Laurentiu Pekri, in a sies'a siedea Stef. Apor cu episcopulu Athanasie. Poporu fórte numerosu se inghesuise prin tóte stradele si in biserica, in càtu magnatii si preotii abia au pututu strabate in laintru. Dupace intrara, Stef. Apor urcandu pe tetrapodu citi mai antaiu sus citatulu decretu sau plenipotentia imp. sunatóre càtra densulu pentru installarea episcopului; indata apoi intinse spre citire theologului Neurauter diplom'a, prin care episcopulu era confirmatu in scaunulu si in demnitatea sa.

Dupa citirea acteloru imp. episcopulu a binecuventatu pre poporu, apoi s'a facutu servitiulu ddiescu dupa tipiculu observatu pentru solemnitati cum a fost aceea. Se prea intielege si daca nu aru vorbi documentele, cà acelea evenimente religióse au amarîtu si irritatu fórte pe protestanti. Unu profesoru calvinu dicea in audiulu multimei, cà dupace iesuitii au convertitu in pucini ani romani sute de mii, preste puçinu se voru apuca si de protestanti. Sasii luterani dela Brasĭovu indemnasera pre doi greci si pe unu popa, cá pe dio'a installarii se mérga la Alba-Iulia cu scopu de a protesta. Acei negutiatori au si mersu, apoi alaturea cu pop'a loru in totu decursulu solemnìtatii standu pe la usile bisericei se vaierau sbĭerandu, cà ei nu potu suferí, cá in acea biseric'a zidita de principii Valachiei se fia introdusu si installatu unu episcopu unitu cu Rom'a. De ací íncolo pasii ulteriori intreprinsi de càtra negutiatorii greci, bulgari, romani in societate cu Gabr. Nagyszeghi sunt cunoscuti din alte documente si din chronice, éra mai la vale vomu atinge si noi acelu episodu din tragedi'a religiósa.

Din decursulu installarei lui Athanasie inscenate de càtra Stef. Apor si colegii sei catolici in urm'a instructiunei primite dela curtea imperiala se vede curatu, cà aceea era totodata si respunsu demonstrativu datu partidei aristocrate calviniane la remonstrarile si protestele loru in contra unirei bisericeloru, sau si mai la ìntielesu, in contra emanciparii poporului romanu si a inpingerii lui pe calea civilisatiunĭí, daca nu in totalítatea lui, celu puçinu ìntru acelea parti ale sale, care nu erau iobagite, ci se bucurau de oresĭcare drepturi càtu politice càtu si civili, precum s'au aratatu mai sus, erau inse lipsite cu totulu de scóle sí de oricare alte mijlóce de cultura.

Fórte bine a petrunsu partid'a reformata înca si acestu scopu din urma alu curtii imperiale. Amu premisu la loculu seu, cà curtea din Vien'a prea decisa a'si asigura domni'a in Transilvani'a, trebuea se caute ìndata dela inceputu elemente, prin care se ìntarésca pe partid'a catolica si se tie cumpana celei calvine. Tocma pre cand Athanasie se aflá cu sociĭ sei de caletoría in Vien'a, in Alba-Iuli'a se convocase diet'a tierei, care a lucratu si s'a certatu acolo necurmatu trei luni Ianuariu, Februaríu sî Martiu 1701. Dupa vreo noue articlii de lege votati cu acea ocasiune, diet'a mai adoptà si unu proiectu de representatiune sau mai exactu, unu protestu adresatu imperatului ín contra mai multoru violari de legi, intre care ea numera insultand pe poporulu romanu, înca si unirea bisericei loru cu biseric'a Romei cá violare a legiloru si cá fórte periculósa statului, nu atàtu din punctu-de vedere bisericescu, cì mai vîrtosu din celu politicu si din celu nationalu. Dara se reproducemu aici chiaru cuventele din protestulu dietei:

Punctu 3. »De acestea este si afacerea popiloru romanesci, despre care se spuna oricine cu consciintia curata, ce au folositu atàtu tĭerei, càtu si religiunei catolice, a carei propagare se intentionase; din contra, acésta tĭéra sufere o dauna publica cumplita, din causa cà contributiunea ce platiau ei (popii uniti) pàna acum, este o sarcina ce se urca celu puçinu la optu mii florini pe anu, care se incarca pe umerii altoru ómeni buni. Iurisdictiunea comitateloru si a districteloru este turburata. Legile scrise despre acésta natiune se cassédia si violédia, si se dea Ddieu, ca nu cumva natiunea acésta barbara sí producatóre de prunci dupa unu timpu órecare se se inaltĭe spre a resturna pre celelalte natiuni; in càtu pentru interessele private ale domniloru de pamentu, scíe si simte fiacare, càte daune si ìnjurii sufere aceia.«

Éta acílea maximele de statu, doctrinele politice si nationali coprinse in càteva sententie, professate in 1701 din nou de càtra corpulu legislativu alu Transìlvaniei, aplicate in puterea bratialoru la natiunea romana fatĭa cu cas'a domnitóre si cu gubernulu seu centrale. Si apoi tóte acestea insoçite înca si de o insulta infama, esita din pén'a cancelariului si aprobata de càtra dieta. Ea inse ar cere si o analisa maì de aprópe.

Adeca preotii tuturoru celorlalte confessiuni erau scutiti de inposite si li se cerea numai in casuri estraordinarie, de ex. in timpuri de resboiu asĭa numite subsidiĭ; preotii romani, de si acum catolisatĭ, se platésca totu feliulu de imposite.

Iurisdictiunea auctoritatiloru publice sufere, se turbura, daca nu mai potu aresta, fia si numai pe simplu prepusu, pe popii romaniloru, nici a'i bate nejudecati.

Catolicismulu nu are nici-unu folosu dela catolisarea romaniloru barbari, din contra calvinismulu s'ar fi mai folositu si de ací inainte fótre bine de acesti barbari.

Cassarea legiloru barbare, de care era injugatu acestu poporu barbaru, pe care acum imperatulu voiesce se'lu ridice la conditiune de Omu, este fórte periculósa, din causa cà acesti barbari sunt prea productivi, facu prea multi copiĭ, si se ferésca Ddieu cá barbariĭ prea inmultiti, totodata si civilisati, se nu sara in capulu celorulalte natiuni.

Éca adeveratele cause, pentru care nu se suferia nicairi infiintiare de scóle romanesci. Se promittea uneori càte trei patru scóle elementarie pe unu teritoriu de aprópe doue mii de miliarie □, dara acea promissiune niciodata nu se inplinia. Le era frica de scóle romanesci ăcestora, intocma cá si greciloru in principatele vecine.

Fàra voi'a nóstra cauta se ne aducemu aminte acilea de mesurile luate de càtra Faraon contra inmultirei jidoviloru in Egiptu, precum si de cele luate de unu imperatu bizantinu in contra inmultirii Vlachiloru si de planulu seu de a'i scóte in Asi'a mica din tierile europene ale imperiului, pentru cá se nu devina periculosi elementului grecescu, se le fia buni pentru toti vecii numai de mulsu si de tunsu cu ajutorĭulu ritului, cu care sciau se operedie si intre Vlachi miile de calugari grecesci.

In fine pe diet'a din 1701 o mai dóre înca si impregiurarea, cà pe viitoriu popii uniti nu voru mai face dile de robote iobagesci, nici nu voru mai fi obligati a cara domniloru »honorarie« la anumite dile mari.

In decursulu acestoru studii ale nóstre vomu vedea, cà acésta resistentia la scopulu curtii imperiale si la ferbintea dorintia a poporului romanu a duratu fàra precurmare pàna in a. 1848.

Mare adeveru scrisese cumplitulu, inse luminatulu generalu Carafa in memorialulu seu cand a observatu, cà acesti ómeni sub masc'a confessiunei religióse urmariau cu totulu alte scopuri; in ochii loru christianismulu era o farsa si altu nimicu. Cu privire la natiunea romana in program'a dietei ardelene stetea, cá acestu poporu se nu se póta desrobi in toti vecii, cu ajutoriulu nici-unei confessiuni religióse, nici prin cultura scolastica, nici chĭaru prin vointi'a unui suveranu, care purtá titlu de imperatu alu Romaniloru, luptase diecĭ de ani cu cele mai mari doue staturi din acea epoca, cu Franci'a si cu Turci'a, pàna cand pe acésta din urma o scóse din Ungari'a si o sili la o pace umilitóre pentru dens'a, éra atunci, dupa inchieĭerea pacei dela Carlovitĭu acelasi imperatu isi propusese cá se stérga cu incetulu urmele barbariei remase in acestea tieri dupa turci; elu cugetá se inaintedie cultur'a popóraloru cu ajutoriulu bisericei catolice la care ţinea elu; diet'a inse compusa din farisei poltroni ii respunde: catolisarea romaniloru nu va folosi nimicu bisericei tale catolice; éra daca voiesci se desrobesci pe acelu poporu din sĭerbitute, cu ajutoriulu bisericei tale, apoi afla de a dreptulu din votulu dietei, cà noi cu nici-unu pretiu nu voimu desrobirea lui, pentrucà noue ne este frica de acelu poporu din dio'a in care va incepe a se lumina.[1])

---

[1]) Reproducemu si aici textulu latinescu alu acestoru infamii asĭa cum ilu aflamu la dr. Ferd. Zieglauer in opulu sus citatu pag. 286 in nota: „P. 13. Tale est etiam negotium sacerdotum Valachicorum, in quo dicat unus quisque bona cum conscientia, quid utile attulit tam publico, quam religioni catholicae? (ad cujus propagationem intendebatur hoc), e contra ingens haec provincia patitur in publico damnum, quia quotannis illorum exemptio ad minimum onus florenorum 8000 facit et inponit aliorum bonorum virorum humeris. Comitatuum sediumque officialium jurisdictio turbatur. De hac natione scriptae leges cassantur et laeduntur et utinam faxit Deus, ne barbara et prolifica ista natio ad aliarum nationum eversionem suo tempore insolescat; in privato etiam domini terrestres, quantum damni et injuriae patiantur, unus quisque novit et sentit.“ (Scosu de Zieglauer din Archivulu nationale sasescu de aici din Sibiu Nr. 27, a. 1702). Alatura acestu citatu la celu dela p. 191.

§ 47. Mitropoli'a si mitropolitulu Romaniloru din Transilvani'a si Partile Ungariei. La carturarii romaniloru istorici si neistorici a prinsu de multu radecina parerea, cà numai unirea religiósa cu Rom'a causase perderea dreptului de a avé hierarchia bisericésca cu archiepiscopu si mitropolitu in frunte. Credemu cà e timpulu cá se ne mai uitamu si la cestiunea acésta dreptu in fatia.

Archiepiscopi'a si mitropoli'a romaniloru din tierile acestea a fost cassata prin potestatea politica a principiloru si a dieteloru protestante celu puçinu cu nouedieci de ani inainte de a pasi Athanasie la unire cu biseric'a Romei.

Din dio'a in care principele Sigismund Rakoczi denumise pe pop'a Michailu din Voivodeni episcopu in districtulu Fagarasiului, jurisdictiunea de mitropolitu a fost tiermurita si insultata. Nici-o mirare. Una din reformele essentiali introduse de càtra protestanti in bisericele christiane precum erau acelea organisate pàna la reformatiune, a fost resturnarea hierarchiei vechi, organisate si desvoltate intr'unu lungu periodu de preste una miĭe de ani, prin urmare desfiintiarea tuturoru gradeloru hierarchice, patriarchate, exarchate, mitropolii si archiepiscopate, înca si episcopate, in càtu adeca si jurisdictiunea episcopiloru a fost cu totulu angustata si chiaru titlulu loru de episcopu schimbatu in simplu vighitoriu, intendentu, superintendentu; ba sect'a numerósa a presbiterianiloru nu voiesce se scia nici de asĭa numitu superintendentu. Partile mai essentiali ale jurisdictiunei vechi patriarchale, archiepiscopale si episcopale, suveranii protestanti seculari le-au trasu la sine cá atribute cuvenite loru, conformu maximei adoptate: »Cujus est regio, illius est religio.«

Dela principii protestanti ai Transilvaniei nu se putea astepta, cá in acestu ramu alu reformatiunei religióse atàtu de inportantu pentru ei se faca esceptiune intre ceilalti protestanti. Dupa secularisarea tuturoru averiloru bisericesci cum se putea cá se mai sufere densii vreo hierarchia? Numai protestantii Angliei si ei Svediei au conservatu titulaturele de archiepiscopi si episcopi, din unele ratiuni politice.

Iurisdictiunea superintendentiloru reformati si a consistoriului loru este pàna in dio'a de astadi fórte marginita prin sinódele loru. Noi inse scimu acuma din càte diplome confirmatore s'au publicatu incependu dela alui G. Rakoczi II din 1643 pàna la ale lui Apafi si Banffi, cà mitropolitulu romaniloru devenise, precum s'au aratatu la loculu seu, cu totulu subordinatu superintendentului si sinodului calvinescu in tóte afacerile bisericesci. In diplomele loru cuventulu bulgarescu Vladica este tradusu cu calvinesculu superintendens, in realitate inse conformu celoru 15 si mai tardiu 18 conditiuni, Vladica, adeca mitropolitulu nu se mai bucurá nici macar de jurisdictiunea unui superintendentu calvinescu, ci elu era numai vicariulu calvinului.

Pre la 1655 mitropolitulu ajunsese in aceea stare de plañsu si de jale, in càtu nu avea nici resĭedentia stabila, ci era silitu se se mute dintr'unu locu in altulu, cá strainu si veneticu in patri'a sa; toti functionarii isi arogau dreptulu de a'lu cita si trage in judecat'a loru, era si obligatu a da in casuri de processe garantu pentru sum'a de 200 fl. daca voiá se scape de inchisóre, adeca mitropolitii erau tractati in Transilvani'a mai brutalu de càtu se tractau archiereii crestini in Turci'a.[1])

Este prea adeveratu, cà bĭetii mitropoliti se afla cu titlulu de archiepiscopi si de mitropoliti in tóte actele esite dela ei càte s'au pututu descoperi pàna acuma, nu numaì in carti bisericesci, ci si in chrìsóve de ale loru si in dalterii; chĭaru poporulu nostru a tînutu cu perseverantia pàna in anulu catastrofeloru la titlulu si nomenclatur'a de mitropolia si la intrebarile: unde ai fost, unde mergi, de unde vii, iti respundea: la Blasiu la mitropolia, ori dela mitropolia. Ce folosu inse, cà acelea titulaturi aveau valóre numai in ochii credintiosiloru bisericei romane, din contra potestatea politica a tierei nu le considerá intru nimicu; era nimicita jurisdictiunea, titlulu nu mai avea nici-unu intielesu in actele domnitoriloru tiereì. Asĭa mitropolitii romaniloru din Transilvani'a, ajunsesera cu acestu titlu aprópe la starea celoru titulati »episcopi aut archiepiscopi in partibus infidelium«, de cari au o multime ambele biserici mari, resaritén'a si apusan'a, cu sperantia de a'si realisa vreodata asĭa numitulu »jus virtuale«, cand in cutare tieri nu voru mai domní paganii, sau cà sí aceia voru primí baptismulu.

---

[1]) Vedi despre acea góna cumplita Compilatae Constit. Part. I tit. I art. 10 din 1655.

Mai este aici de insemnatu, cà dupa manuscriptulu conservatu la mitropoli'a din Bucuresci, in care se vede consemnata alegerea càtorva mitropoliti incependu din 1680, ieromonachulu Iosifu (Budai) este hirotonitu cu titlu de mitropolitu, Ioasafu asemenea; pe Sava III ilu asiédia archiereu cá se aiba grija de acea mitropolia; Varlaam este hirotonitu totu numai cá archiereu, cá se grijasca de mitropolia; totu asia mitropolitulu Ungrovlachiei si ceilalti episcopi alegatori iĭ dicu sí lui Theofilu totu numai »archiereu la mitropoli'a Ardealului«; in fine cand ajungu la Athanasie, nu maì voru se scia de mitropolia, ci o numescu simplu Episcopi'a Ardealului, éra insusi Athanasie pronuntiandu marturisirea credintiei dice: »Athanasie cu mil'a lui Dumnedieu la s. Episcopie Ardealului cu gur'a mea fagaduescu. Credĭu s. c. l.«[1])

Intielegemu fórte usĭoru, daca protestantii nu sciau si nu voiau se distinga ìntre episcopu, archiepiscopu si mitropolitu din hierarchi'a bisericeloru vechi, dara nu ne putemu esplica, cum vine »mitropolitulu Ungrovlachiei si exarchu alu Plaiuriloru«, cá successive se prefaca »mitropoli'a Ardealului« in sìmpla episcopia. De unde'si voru fi luatu exarchulu si episcopii sei sufragani dreptulu acesta si cu ce ratiuni isi voru fì proptitu ei acea faptă a loru, se ne spuna canonistĭi bisericei resaritene. Noue fia-ne de ajunsu, astadata a fi documentatu starea cea critica si cu totulu precarìa a acestei mitropolii sbiciulate de tóte fortunele, care sub Apafi ajunsese cá existenti'a ei se nu mai fia asecurata nici cá simpla episcopia. Las' cà positiunea lui Athanasie si numai cá episcopu era clatinata din trei parti; magnatii calvini nu'lu mai voiau, necum cá unitu, dara nici cá neunitu, ci ei si popii romanesci calviniti voiau pe Circa; dara si dìntre popii uniti ilu denuntiasera fórte urîtu la curtea imperiala, ei cereau delaturarea lui si alegere noua. In acelasi timpu se scóla si episcopulu rom. catolicu abĭa designatu pentru scaunulu celu veduvitu mai bine de unu vécu si pretinde nici mai multu nici mai puçinu, decàtu cá romanii cei uniti cu Rom'a se nu aiba episcopu, ci numai unu vicarìu cu ritu resariténu, care se fia subordinatu episcopului diecesanu romano-catolicu magĭaru curatu din Transilvani'a.

---

[1]) Cipariu Acte si Fragmente pag. 234—240.

In acea situatiune trista lui Athanasie, protopopiloru sei si sinodului nu le-a remasu alta scapare, decàtu se salvedie din ruìne atàta càtu se póte, se primésca a fi episcopu diecesanu cu jurisdictiunea sa canonica, nesupusu mai multu cu juramentu calviniloru, ci supusu alu unuì suveranu pe atuncí aprópe celu mai potente in Europ'a, éra in locu de consiliari si poruncitori calvini se sufere langa sine unu bunu theologu canonistu catholicu, de a le carui consilii Athanasie care nu cunóscea nici macar canónele celoru sĭepte sobora, in totu casulu ar fi avutu trebuintia cu atàtu mai mare, cu càtu elu nu sciá nici limbi afara de magĭar'a pre atunci fórte saraca si ceva puçinu latinesce.

Candu cade greu unu statu, o tiéra, unu poporu, caderea loru este pe sute de anì sau si pentru totdeauna. Principatele romanesci au cadiutu la pamentu dupa D. Cantemir si dupa Const. Brancovanulu si s'au sculatu pe deplinu abia in 1878. Ungari'a cadiuse de totu in 1526 si s'a sculatu de ajunsu abia in 1867. Intocma este si cu corpurile mari si numeróse bisericesci. Càte episcopii si mitropolii orientale christiane au disparutu si loculu prelatiloru l'au ocupatu Muftii mohamedani. Càte episcopii si archiepiscopii r. catolice s'au prefacutu in superintendentie protestante. Episcopatulu r. catholicu din Transilvani'a era unulu din cele mai potente si trufasie, dara mai vîrtosu din caus'a rapacitatii episcopiloru sì a grósei nesciintie de care suferia clerulu seu cu puçine esceptiuni, cadiuse in véculu alu 16-lea si chĭaru se desfiintiase, éra in loculu aceluia fu suferitu numai unu vicariatu, pàna candu abĭa pe la inceputulu vécului alu 18-lea a pututu fi restauratu prin forti'a maiora a unei armate imperiali ajutata de logic'a fapteloru complinite.

A reînviiatu si mitropoli'a romaniloru si înca, cá se dicemu asĭa, in editiune dupla si in sensulu genuinu alu cuventului, adeca cu episcopii sufragane; inse numai dupa suferintie din ambele parti fàra nume si fàra numeru, in mai bine de 150 de ani, si érasi numai in urmarea catastrofeloru din 1848 si a regenerarei nóstre nationale, fàra care nu pricepemu cum s'ar fi regeneratu bisericele romane, cum ar fi scapatu un'a de tutoratulu brutale serbescu, éra ceealalta de influinti'a trufasia a unoru prelati de ritu latinu, care se impaca fórte anevoia cu ritulu celu sublime resariténu si nicidecum cu caracterulu ei romanescu. Multiamita inse fia Maiestatii Sale imperatului si regelui Franciscu-Iosifu, carele mai multu ex proprio motu decàtu la indemnulu barbatiloru sei de statu a intielesu bine vocea timpului si condusu de zelulu seu religiosu, cá si de ìnalt'a sa iubire de dreptate a incuviintiatu si asecuratu pentru poporulu nostru acestea institutiuni religióse-morale si de cultura scientifica de o valóre in veci traitóre, si remàne numai, cá natiunea se le scia sustiné, inavuti si in casuri de góne noue, care mai potu veni, a le apara cu energía insoçita de mare prudentia prevedietóre.

Se trecemu la ulteriór'a activitate a lui Athanasie, acum cá episcopu unitu de ritu grecescu denumitu si installatu in regula.

§ 48. **Alte doue sinóde dupa intórcerea dela Viena.** La càteva dile dupa installatiune in postulu ss. Apostoli episcopulu Athanasie a convocatu érasi sinodu, in care s'au publicatu clerului resolutiunile preainalte date la cele optu cereri formulate in sinodulu de maĭ inainte, cu care a mersu episcopulu la Vien'a; s'a cititu si diplom'a a dou'a cea trasa mai tardíu la indoiéla, mai departe epistol'a cardinalului Kollonich, in care acesta pre langa càteva invetiaturi morali si religióse promitte in numele imperatului tóta protectiunea contra acatholiciloru, precum si ajutórie materiali, scutire de iobagia, de dĭeciueli, de taxe, de vami la poduri s. a. In fine sinodulu depuse si professiunea credintiei catholice.

In Novembre din acelasi anu 1701 episcopulu convocà din nou sinodu, carele fu alu sĭeselea dela hirotoni'a sa si alu doilea dela intórcerea din Vien'a. La sinodulu acesta au venitu mai multi preoti dintre aceia cari nu participasera la celu din Iuniu, atàtu cá se depuna si ei marturisirea credintiei, càtu si cá se li se publice aceleasì documente aduse dela Vien'a. Dupace s'a terminatu cu acestea, sinodulu a mai tractatu si alte afacerí, din càte cadeau in competenti'a sa, éra apoi decise a inainta din partea sa scrisori de multiamita càtra imperatulu, càtra pap'a Romei si càtra cardinalulu Kollonich. Sinodulu pre langa aducerea ferbintei multiamite anume pentru diplom'a a doua róga pe imperatulu, ca se dea ordinu generalului comandante comite Rabutin de Bussi, cá se nu'si pregete a apara pe preotime de atacurile dese ale adversariloru. Acésta se intielege asĭa, cà pe la 1701 protestantii se mai simtisera tarí destulu, pentrucá se respinga orice decrete si diplome de ale imperatului care nu le convenìa loru si anume se nu sufere inmultirea catholiciloru, cu cari se continuau certe infocate. In Martiu 1699 catholicii ardeleni au trimisu la Vien'a pe deputatulu loru com. Mich. Mikes cu rugare, cá imperatulu se'i apere in drepturile loru; au si castigatu cu dat'a din 5 Sept. 1699 o resolutiune prea favorabila, conceputa inse in spiritulu legiloru tierei. Protestantii de tóte trei confessiunile n'au crestatu nici acea resolutiune; asia tocma pre cand era episcopulu Athanasie la Vien'a in 24 Febr. 1701 vreo 13 magnati catholici din familiile Apor, Mikes, Haller, Boér, Iosika, Henter, Csáki, Pekri, Toroczkai, Kornis, Kapi inaintara din nou suplica la imperatulu, in care densii protestara de a dreptulu asupra dietei transilvane, care cá protestanta in marea sa maioritate, voiá se scótia din nou pe iesuiti din tiéra, cari acum venisera cu espress'a invoire a cabinetului, in care se statorise regul'a, cà dupace prin legea fundamentala din 1691 este garantata libertatea si egalitatea de drepturi a celoru patru confessiuni indigenate, tóte legile mai vechì càte violédia acea egalitate se consídera cá desfiintiate, prin urmare si legile care proscriu pe iesuiti din tiéra sunt cu atàtu mai vîrtosu delaturate, cà cele trei confessiuni n'au nici-unu dreptu de a opri pe catholici ìntru alegerea de preoti si professori pentru confessiunea loru din orice classa de ómeni voru afla ei cu cale.

Apoi se te mai miri de calamitatile càte au mai urmatu preste romani din caus'a religiunei indata dupa cele doue sinóde din urma.

Pentrucá se intielegemu deplinu evenimentele càte au mai urmatu, este aici loculu cá se cunóscemu coprinsulu diplomei a dou'a din 1701 multu mai inportanta decàtu era cea dela 1699. Diplom'a este autentica, cà se publicase in doue sinóde, prin urmare suntemu datori se o cunóscemu; vomu vedea apoi, de unde a pututu vení confusiunea si chĭaru indoiél'a despre existenti'a sau ĭncai despre authenti'a ei. Aici o damu in quintessenti'a ei; textulu intregu in limb'a originala latina e trecutu in seri'a documenteloru alaturate la opulu acesta.

Dupa o lunga precuventare de coprinsu nu numai religiosu, ci si politicu si dupa repeţirea celoru patru puncte de cérta dintre greci si latini, imperatulu Leopold I formulédia si statoresce conditiunile unirei in 15 articli precum urmédia.

Art. 1. Asigura din nou bisericeloru si persóneloru bisericesci trecute la unire in Transilvani'a si in partile Ungariei adnectate la ea tóte drepturile privilegiile prerogativele si scutintiele de care s'au bucuratu bisericele si persónele bisericesci de ritulu latinu, càte le castigasera din vécuri dela regii Ungariei si ai Transilvaniei.

Art. 2. Preotii sunt scutiti de orice contributiune personala dupa averile proprie, nu au se platésca nici vama de poduri, nici pe la orasie (nauli aut telonii), precum nu platesce nici nobilimea, n'au se dea nici decime de pre agri bisericesci.

Art. 3. Chiaru si mirenii de conditiune plebea (nenobila, tieranésca) daca trecu la unire, se fia considerati cá indigeni (inter status computentur), cá toti ceilalti fii ai patriei, éra nu numai tolerati cá pàna ací; sub pedépsa de a trage asupra'si mani'a imperatésca nimeni se nu cutedie a tracta pe preotii uniti cá pre iobagi, nici a mai pretinde honorarie dela ei, sau a'i incarcera, ori a'i jefuí, a'i scóte din parochii si a'i persecuta.

Art. 4. Catechismulu celu hereticu se fia cassatu si se se tiparésca altulu.

Art. 5. Din necunóscerea drepturiloru canonice au petrunsu in biserica fórte multe erori si scandale cumplite; din acésta causa se aplica langa episcopu unu theologu canonistu din cei mai de frunte, care in calitate de asia disu »Causarum auditor generalis« se ingrijasca, cá se nu se mai intemple abusuri si violari de legi bisericesci.

Art. 6. Cá se abata dela sine orice prepusu (suspicio), se nu intreţina corespondentia cu principele Valachiei, nici cu vreunu patriarchu si nici cu protestantii in afaceri nationali si religióse; numai in afaceri particulari póte corespunde, dara scrisórea se o védia mai antaiu theologulu.

Art. 7. Numerulu popiloru se nu mai fia inmultitu, cei insurati de doue ori se nu fia hirotoniti, episcopulu se ia numai càte unu florinu dela popi, pe cari se nu'i pedepsésca tiranesce; fàra scirea theologului nici se afurisesca si cu atàtu mai puçinu se despartia casatorii; in deregatorii se nu mai sufere ómeni de alte confessiuni; consangenii episcopului se nu'si arógе dreptu de jurisdictiune in biserica. Orice carti inainte de a se tiparí se tréca prin censur'a theologului.

Art. 8. Se se deschida scóle pentru romani in Alba-Iulia, in Hatiegu si in Fagarasiu.

Art. 9. Episcopulu se nu pedepsésca ori se mute fàra cause evidente sau fàra scirea sinodului pe protopopi si pre popi, nici se'i dea in cause spirituali pe manile auctoritatiloru politice, ci in casuri de acelea se le lase recursu la primatele din Strigonu.

Art. 10. Regulédia in càtva taxele preotiesci, adeca stol'a, cum si administrarea averiloru bisericesci.

Art. 11. taia insïelatori'a ce se facea cu unirea la calvini (cu cari nu póte se existe unirea gr. resaritenilоru, din causa cà calvinii n'au liturgia, nu postescu, nu'si facu cruce, cà nu voru se scia de ea, nu credu nici in ajutoriulu S-tei Marii nici in alu santiloru. Un'a este a se uni in dogme, in credintia, si cu totulu altu ceva este a cere protectiunea altei religiuni.)

Art. 12. Asigura clerului dreptulu electorale pentru càte trei candidati, dintre care imperatulu si nimeni altulu va confirma pe unulu; totu monarchulu are se'lu si dotedie, altulu nimeni.

Art. 13. Episcopu si theologu se'si dea tóta silinti'a de a instrui si cultiva nu numai pre persónele eclesiastice, dara si pre poporu se'lu indemne la fapte bune.

Art. 14. Provóca si obliga nu numai pe auctoritatile civili, ci si pre generali si pre totu corpulu oficiariloru militari, cá ori-cand aru reclama si s'aru plange unìtii cà li se calca drepturile, totdeauna se le stea in ajutoriu si se'i apere.

Art. 15. Provóca pre tóte auctoritatile din totu coprinsulu tierei, cá se publice nesmintitu acésta diploma in adunarile comitateloru feudali din tiér'a intrégа, precum si la Secuime si la Sasime; éra daca cineva ar cere copii legalisate, scrise sau tiparite (sive scriptis sive impressis), se ĭ se dea si se aiba valórea originalului. Cei cari se voru opune la publicare, se fia denuntiati spre a fi pedepsiti. Datu in Vien'a 19 Martiu 1701.

Subscrisi Leopold, mai josu com. Samuel Kálnoki. Joannes Fiath.

S'a publicatu óre acea diploma asia precum demandase imperatulu? S'a publicatu in cele doue sinóde din acelasiu anu; urmele altoru publicari noi nu le aflamu nicairi si nici cà ne miramu. Pre langa càtiva articli fórte favorabili pentru romani, sunt si vreo doi aspri, anume 5 et 6, ne cauta inse a recunósce, cà pentru acea epoca Curtea imperiala s'a vediutu necessitata a'i intercala.

Mai toti ceilalti articlii din acea a dou'a diploma erau de natura cá se ranésca pàna in sufletu pe protestanti, se provóce mani'a, resistenti'a si resbunarea loru. Iesuitii nu numai adusi in tiéra, ci si dati de profesori si consiliari clerului romanescu; in loculu superintendentului succede cá tutoru unu iesuitu; art. 11 curma cochetari'a neunitiloru cu calvinii; sau calvinu din convictiune, sau neunitu orthodoxu din convictiune, a ambla cu sĭóld'a nu mai este suferitu. Popii romanesci se fia coplesiti dintr'odata cu atàtea drepturi si scutintie; chiaru si infam'a expressiune de poporu numai toleratu se se cassedie si poporulu intregu, nobilu sau nenobilu, daca va adopta credinti'ă de care se ţine imperatulu cu tota cas'a domnitóre, se fia consideratu cá indigenu, cá adeverati fii ai patriei cu tóte drepturile cuvenite acestora. Catechismulu calvinescu se fia delaturatu. Si toti acesti articlii aristocrati'a se'i publice cá orice lege si se se supuna loru?

Multime mare de alte diplome, rescripte, decrete venite in acésta tiéra dela curtea imperiale au fost aruncate la o parte cu protestu si fàra protestu; multe din acelea au disparutu pentru toti vecii. Dupa mórtea lui Iosifu II diecĭ de mii de acte publice au fost date flacariloru; totu asĭa s'a intemplatu si in cele trei luni din 1849. La doi ani dupa diplom'a II a proruptu revolutiunea de 7—8 ani alui Franciscu Rákozi, ocasiunea cea mai bine venita de a nimici tóte actele venite dela Vien'a. Si apoi se mai intrebamu, pentruce in a. 1739 nu se mai aflase aici vreunu originalu din desu citat'a diploma. Chĭaru documente si carti tiparite in sute si mii de exemplarie au fost confiscate din tóta tiér'a si nimicite; altele fórte multe nu s'au pututu tipari nicairi si au peritu in manuscriptu. Mii de acte publice, intre care si acésta diploma, avura noroculu acela, cà daca au disparutu din Transilvani'a, au fost inse conservate sub incuietori sigure in resĭedinti'a imperiala din Vien'a, in archivele armatei si in archivele archiepiscopului primate dela Strigon. Din Blasĭu n'au avutu cand se péra diplom'a. Nu la Blasĭu s'a infiintiatu mai antaiu episcopi'a unita, ci in cetatea Alba-Iulia, éra in anii revolutiunii Rakocziane nu a sciutu unde se'si plece capulu. Mai tardiu episcopi'a s'a stramutatu dela Alb'a la Fagarasiu, la Betleanu si Sambat'a, in acelasi districtu, éra la Blasĭu s'au asiediatu definitivu numai dupa anulu 1738 cand imperatulu Carolu VI a permisu a se schimba dominiile Gherlei si alu Sambetei cu Blasiulu. In 38 de ani diplom'a si alte acte au pututu se péra prea usĭoru mai alesu in furi'a atàtoru certe religióse.

§ 49. Turburari religióse in Alba-Iuli'a, Brasĭovu, Fagarasiu. Gabriel Nagyszeghi. Anatheme. Sinodu in 1702. — Sinodu revolutionariu. — Mórtea lui Athanasie. — Ar fi fost una din minunile vécului, daca o conversiune dela o biserica la alt'a provocata la unu poporu atàtu de numerosu precum este alu nostru, s'ar fi intemplatu in unanimitate, scutita de orice esceptiune. Convictiunile traditionali bune rele, heredite dela o serie lunga de generatiuni in cursu de mai multe vécuri, prindu radecini atàtu de afunde in spiritele ómeniloru, in càtu orice incercare de ale smulge producu strigate de durere, éra in casuri cand se pare periclitata chĭaru mantuinti'a sufleteloru, atunci ómenii se implu de ura si resbunare.

Mai este si unu altu mijlocu, prin care se turbura spiritele: interesulu materiale insoçitu de intriga.

Chronicarii protestanti au scrisu multe despre sil'a ce s'ar fi facutu mai alesu preotiloru romani de a trece la unire, ei inse abĭa potu produce alte documente decàtu cele relative la inchisórea lui Gabriel Nagyszeghi, pre care anume Mich. Cserei si Petru Bod ilu descriu aprópe cá pre unu martiru.

Astadi ne stau sub ochi la fiacare din noi mai vîrtosu patru documente publicate dupa originalele loru, din care se revarsa lumina de ajunsu preste acelu episodu Nagyszeghianu, adeca preste turburarile provocate prin trensulu. Acelea documente sunt:

Informatiunea data pre largu de càtra consiliulu bellicu din Vien'a de dato 25 Iuliu 1702 càtra cancellari'a transilvana.

Doue scrisori ale lui Nagyszeghi fórte lungi, adresate judelui reg. din Sibiĭu in 5 si 9 Nov. 1701, pre cand se aflá elu in arestu si ii era permisu cá se scria.

Scrisórea generalului comite Rabutin, carele arestase pe Nagyszeghi, din 13 Nov. 1701 càtra cardinalulu Kollonich.

Informatiunile episcopului Athanasie din 11 Sept. 1701 despre Nagyszeghi, pe carelu cunoscuse fórte bine.[1])

La acestea se potu adaoge informatiunile comunicate de Hurmuzachi in opulu citatu.[2])

Si adeca cine a fost acelu Nagyszeghi, care a pusu la cale protestele contra uniunei? Gabriel Nagyszeghi a fost, dupa cum declarase elu insusi, de nationalitate romanu, inse dupa religiune rom. catolicu; mai tardiu trecutu la ritulu resariténu a statu càtva timpu in servitiu la mitropolitulu Theofilu, de unde fusese datu afara pentru cà furase. Acelasi Nagyszeghi recomendatu de unii altii servise doi ani si la episcopulu Athanasie, unde érasi a furatu, din care causa a si statu càteva septemani in temnitia la Sibiĭu si numai la rugarea altora fu liberatu, dara lucrurile furate nu le-a restituitu. Dupace fusese departatu din curtea episcopésca a mersu la iesuitii din Sibiĭu, unde s'a marturisítu cá rom. catholicu, éra vediendu cà nici asĭa nu ajunge la vreo bucata de pàne, a scrisu iesuitiloru din Alba-Iuli'a cà elu nu mai este catholicu si nici unitu, ci remàne »Valachu schismaticu,« si cu acestu titlu cutrierá satele, iritandu mai alesu pe popi cá se se abata dela unire.

Soçĭu de agitatiune avuse Nagyszeghi pe Andreiu Ban cunoscutu si sub nume de Görög (Grecu), cumnatu alu lui Dindar, care càtra catholici se marturisia de catholicu, éra cá agentu secretu alu Domnului Munteniei C. Brancovanu trecea de mare orthodoxu.

---

[1]) Nilles Vol. I pag. 330—340.
[2]) Hurmuzachi Fragmente Vol. II pag. 60—61.

Pe ómeni precum erau acestia, ísi alesesera magnatii calvini si sasii luterani de unelte spre a turbura pe poporulu romanescu si a face curtii imperiale grija si greutate càtu s'ar putea mai mare.

Acestui Nagyszeghi ĭi detera grecii din numitele trei orasie plenipotentia, cá se protestedie in numele loru contra unirei, éra mai tardiu spre a puté procede mai pe siguru se invoira cá se'si legalisedie plenipotenti'a prin cancellariulu Bethlen; acesta inse spune elu insusi, cà 'ia fost frica si a trimisu pre Nagyszeghi la protonotariulu Ioanu Sárossi, unitarianu, éra acesta in zelulu seu a intratu in cursa si a legalisatu plenipotenti'a conformu praxei de atunci, de a dreptulu in numele imperatului. Atunci Nagyszeghi armatŭ cu o plenipotentia atàtu de valorósa a mersu si mai departe, cà-ci facèndu'si multime de copii, pe acelea le imparti prin tiéra cá se le subscria si alti preoti si mireni. Aflandu Sárossi despre acestu escesu alu lui Nagyszeghi s'a spariatu si a facutu cá se se nimicésca càte copii au fost in stare se mai apuce.

A fost prea tardiu, cà-ci intr'aceea generalulu Rabutin bine informatu despre planurile protestantiloru, pe Nagyszeghi l'a inchisu, lui Sárossi cá functionariu de rangu 'ia dictatu numai simplu arestu de casa. Rabutin cá soldatu a consideratu si diplom'a din urma si decretele respective cá totu atàtea legi, fàra a'i pasa de dieta si de gubernu.

Din cele doue epistole scrise in prinsóre s'ar parea cà lui Nagyszeghi ĭi lipsía o dóga, cum se dice pe la noi. In cea de antaiu elu defaima pe episcopu ori cum iĭ vine in péna, in càtu se vede limpede cà o face din resbunare, apoi recomanda imperatului cá se denumésca unu altu episcopu.

In a dou'a scrisóre acelu omu coruptu si desĭuchĭatu denuntia imperatului pe romani cá pre unu poporu fórte aplicatu la rebelliuni, in càtu daca se va face si uniunea, te vei pomeni cà tiér'a se ìmple de bande hotiesci, precum era tocma pre atunci band'a infricosĭatului Pintea, pàna cand ajunse si acela in furci. Nagyszeghi mai adaoge, cà generalulu Rabutin va fi silitu se dea episcopului soldati cá se'lu apere de romani, si chĭaru generalulu se se pazésca bine de romani mai alesu in caletoriile sale prin paduri si pe drumuri periculóse.

In 13 Nov. 1701 comandantele Rabutin dupa tóte informatiunile càte le avea din tiéra scrie primatelui cardinalu Kollonich, cà Nagyszeghi este numai unélta a magnatiloru si a sasiloru si nu se indoiesce intru nimicu, cà amerintiarile lui Nagyszeghi sunt dictate de protestanti, cari astépta numai resultatele resboiului ce se purtá cu Franci'a, care de va esi reu, ei se voru si scula in contra imperatului. Preste acestea amerintiarea cu rebelliunea romaniloru generalulu o esplica fórte bine asia, cà este o vechia politica a celorlalte natiuni ardelene, cà ori candu se prepara pentru vreo rebelliune, mai antaiu indémna pe romani cá se incépa ei, éra daca inceputulu ese dupa dorintia, atunci saru si secuii cu aristocratii, cu sasii si se alatura langa romani; éra daca romaniloru nu le succede, atunci cele trei popóra iĭ lasa pe aceia in nevoia si ele isi scotu capulu din latiu. De aici vine, cà Nagyszeghi au amerintiatu de doue ori cu romànii, cà-ci asia iĭ sunase instructiunea data lui dela patronii sei. Ce bine cunoscea acelu generalu pe ardeleni!

Tóte acestea si alte resultate ale investigatiunei au fost inaintate prin Rabutin de a dreptulu la consìliulu bellicu (astadi ministeriulu de resboiu) din Vien'a cu vreo 25 de documente, dupa a caroru primire si studiere consiliulu bellicu prin decretu din 25 Iuliu 1702 a dispusu investigatiunea noua despre trei puncte essentiali.

Pàna a nu se putea termina si acea investigatiune protonotariulu Sárossi fu citatu la Vien'a si ertatu; Nagyszeghi înca fu liberatu; intr'aceea sparsese revolutiunea si elu se inrolà la Curuti, unde a si peritu, batenduse pentru susţinerea privilegieloru aristocratice.

In urmarea turburariloru religióse provocate de càtra protestanti prin uneltele loru descrise acilea, imperatulu Leopold informatu prin generali si prin alti consiliari ai sei, a datu unu nou decretu din 12 Decembre 1701 ajunsu din Viena la Sibiĭu in 29 Ianuariu 1701. In acesta monarchulu indignatu pentru faimele scornite cá si cum ar voi cá poporulu romanu se fia convertitu cu forti'a la religiunea catholica, se provóca la resolutiunile sale din 14 Aprile 1698 si 26 Augustu 1699, in care decisese limpede, cà romanii au libertate deplina a se uni cu oricare din cele patru religiuni recepte, sau a remané in starea in care se afla cu ritulu loru grecescu, si a se bucura de drepturi dupa cum se voru fi unitu cu un'a ori cu alt'a, sau voru fi remasu cum au fost, prin urmare numai turburatorii de pacea publica cutédia a latí faim'a, cá si cum scopulu Mai. Sale ar fi cá romanii se fia catholisati cu forti'a. Deci imperatulu îsi descopere din nou vointi'a si scopulu seu, cá nimeni se nu se incumete (sub poena gravis nostrae indignationis) a mai turbura pe romani in libertatea loru sau a'i asupri, ci din contra cei cari 'iar sili si asupri, se fia càtu mai curendu greu pedepsiti.

Acestu decretu venise la gubernu in Alba Iulia tocma intr'unu timpu, cand aristocrati'a si ceealalta nobilime protestanta din Ungari'a conspirase din nou cu cea din Transilvani'a, cá se ridice arme contra ostei imperatesci. Aristocratii din Transilvani'a preparasera si pre o parte din romani pentru o catastrofa, cà-ci precum vediuramu din cele spuse de Petru Bod, pe la finea anului 1700 se legasera mai multi protopopi si preoti romani cà voru ţinea cu protestantii.

Chronicariulu Mich. Cserei voise a sci despre o scrisóre secreta a cabinetului din Vien'a adresata generalului Rabutin, prin care acesta este insciintiatu, cà acea declaratiune a imperatului nu ar fi de nici o valóre, prin urmare densulu cu privire la uniunea romaniloru se nu o ia in nici o consideratiune, ci se mérga inainte. Cserei era datoriu, cá o fapta atàtu de perfìda se o probedie cu documentu autenticu, sau celu puçinu se'i insemne dat'a anului, a lunei si a dilei, daca nu a voitu se tréca la posteritate de calumniatoru mincinosu. Din dio'a in care propagand'a confessionala era declarata de libera, curtea imperiala nu mai avea nici-o trebuintia de asemenea apucaturi misĭelóse, cí mai vîrtosu se simtiá necessitatea de a infrena zelulu escessivu alu unoru predicatori iesuiti, cari in locu de a folosi catholicismului, 'ia stricatu fórte multu pentru o suta de ani inainte.

Se intielegea de sine, cà capiĭ hierarchiei orientale devotati bisericei proprie nu voru erta lui Athanasie trecerea sa la uniune. Celu de antaiu dintre toti fu patriarchulu Dositeiu dela Ierusalim, care 'lu afurisí, dupace facuse comerciu bunu la Brasĭovu cu deslegari si cu carti de ertatiune, dara apoi din ordinu mai inaltu fu scosu din tiéra. Dositeiu trecutu la Bucuresci s'a intielesu cu mitropolitulu Theodosie cá se enuntie anathema cumplita asupra episcopului Athanasie, éra elu insusi isi dete cu acea ocasiune titlu de »archiepiscopu si mitropolitu alu Transilvaniei«. Acea anathema pórta dat'a din 3 Maiu anulu dela crearea lumii 7210 care corespunde la a. dela Chr. 1702. De altmentrea citindu acésta excomunicatiune adresata episcopului, ea este mai multu unu respunsu la alta scrisóre a acestuia si semena tare cu o cérta a unui frate betranu cu altulu mai teneru.

Anathem'a patriarchului Calinicu dela Constantinopole fàra data, are form'a unei epistole sinodice, e subscrisa de patriarchu, si de noue mitropoliti greci, este compusa in termini multu mai aspri, adeca usitati in biseric'a grecésca pentru casuri de acestea, mai in scurtu, excomunicatiune. Nilles au aflatu din actulu acesta si unu exemplariu romanescu in collectiunea lui Hevennesi conservata in bibliothec'a univ. din Bud'a.

Episcopulu Athanasie a convocatu érasĭ sinodu pe 8 Iuniu 1702. Aici s'au desbatutu planulu infiintiarei de scóla in Alba-Iulia alaturea cu mitropoli'a din collecte facute intre preoti si din cei 37 mii florini promisi dela imperatulu lui Athanasie intre cele optu puncte. S'au luatu mesuri spre a se trimite cinci tineri romani la scóle din alte tieri, anume la Vien'a, la Sambata (Tirnavi'a) si la Rom'a; precum si cá se se incépa barbatesce tiparirea de carti scolastice si bisericesci rituali.

S'a discutatu multu si afacerea decimeloru, pe care protestantii le storceau in mani'a imperatului cu forti'a dela preoti. In fine au si fost pedepsiti aspru càtiva popi prin degradari si inchisori, pentrucà despartiau casatoriile romaniloru nu dupa canónele bisericei Resaritului, ci dupa cele calvinesci, precum despartisera de multi ani incóce.

In acelasi sinodu s'a comunicatu si coprinsulu celoru doue anatheme. La cea dela Bucuresci s'a observatu, cà Theodosie se titulà pe sine archiepiscopu si mitropolitu alu Transilvaniei, ceea ce sinodulu 'ia denegatu. Anathem'a patriarchiei nu a fost adresata la persón'a episcopului, ci de a dreptulu la totu poporulu romanu, ceea ce s'au interpretatu asia, cà se rescóle pe poporu asupra archiereului, precum a si fost in adeveru.

Despre tóte acestea afaceri pertractate in sinodu au fost incunoscintiata atàtu curtea Vienei càtu si cardinalulu Kollonich. Acesta din partea sa aflà cu cale a scrie din 5 Iuliu mitropolitului Theodosie la Bucuresci in termini infruntatori si amerintiatori asĭa, cum era datin'a de a se complimenta capii bisericeloru de confessiuni disparate, dicèndu'si cà s'au facutu ministri ai satanii si amagitori abatuti dela religiunea cea adeverata; éra fiindcà Theodosie isi dete titlu de mitropolitu alu Transilvaniei, Kollonich iĭ amerintia cu mani'a imperatului, care daca va afla, are se pretinda satisfactiune dela principele Valachiei; deci se nu mai cutedie a se amesteca in afacerile bisericesci ale Transilvaniei.

Pe acelu timpu venise lord William Paget ilustru ambasadoru alu Angliei dela Constantinopole la Transilvani'a in trecerea sa càtra Vien'a si càtra patri'a sa. Aici in Sibiĭu Paget fu intempinatu cu mare pompa, cá unulu care fusese mijlocitoriulu celu mai valorosu alu pacei dela Carlovitiu. Protestantii sasi si mai alesu magiarii iĭ implura urechile cu plansori asupra catholicismului, ilu si rogara cá suplicele loru se binevoiésca a le da la man'a imperatului Leopold. Paget avea in aceeasi causa religiósa o scrisóre si dela principele Brancovanu, éra alt'a dela patriarchulu Calinicu. Imperatulu ii respunse pe scurtu: Eu nu me amestecu in afacerile religióse ale Valachiei, se nu se amestece nici Brancovanu in ale tieriloru mele.

Pe Calinicu nu'lu recunoscu de patriarchu legitimu. Eu sunt rege alu Ungariei si cá atare singuru am dreptulu de a confirma episcopi si nu Calinicu. Dupa acestea Paget a fost multu mai intieleptu decàtu se incépa dispute religióse cu imperatulu.

In tómn'a acelui anu theologulu Neurauter omu fórte sangerosu, a muritu in etate numai de ani 35 si in loculu lui fu denumitu érasi Baranyi, care lasase parochi'a si petrecuse càtva timpu in Vien'a.

In a. 1703 in care s'a inceputu revolutiunea cea indelungata, se mai convocase unu sinodu, din care se scie numai atàta, cà acela se ocupase cu vreo sĭepte cestiuni formulate de doctorulu in theologia Papadopoli, relative la hirotonii de subdiaconi, diaconi si preoti, la casatoriile acestora, la casatori'a a dou'a si a trei'a a preotiloru, precum se introdusese sub domni'a calvinésca, la divortiuri, la calificatiunea candidatiloru, intre care era si una, ca iobagi si sĭerbi se nu póta fi hirotoniti fàra voi'a si permissiunea domnului loru.

Dela acelu sinodu inainte tinerimea romana de ai parintiloru uniti si mai virtosu de ai preotiloru au si inceputu se mérga pe la scólele catholice din Alba-Iulia, Clusiu, Sibiiu, Brasĭovu. Pentru o scóla romano-latina din A. Iulia imperatulu daruise in 1703 casele noue destinate la inceputu pentru monetaria, inse spre acelu scopu reu facute; dara acelea au pututu fi primite numai in 1705, inca si atunci pre nesiguru, din caus'a necurmateloru turburari sangeróse.

In 5 Maiu 1705 a repausatu imperatulu Leopold I precum este sciutu.

In 21 Ianuariu 1707 s'a mutatu din viatia si cardinalulu Kollonich.

Rakoczi se proclamase si de principe alu Transilvaniei. Episcopulu Athanasie remasu acum fàra patroni se refugiase la Sibiĭu. Atunci Ioanu Circa ajutatu de curuti se proclamà din nou episcopu, firesce calvinescu, cà-ci elu in biseric'a orientala niciodata nu a fost hirotonitu. Vreo treidieci de protopopi ajutati de iesuiti in acea furia anarchica se aduna si ei in A. Iulia si subscriu unu protestu.

Pe Circa inse'lu ajutase chiaru Franciscu Rakoczi. Intre pericule si arme representantii unitiloru recurgu la Vien'a, unde imperatulu Iosifu I cu diploma din 30 Martiu 1708 confirma tóte privilegiile acordate unitiloru de càtra parintele seu.

In totu timpulu de sĭepte ani furtunosi romanii desbinati in religiune au remasu desbinati si in politica; adeca dintre cei uniti s'au batutu alaturea cu imperialiĭ sub nume de lobonti, cei neuniti in partea lui Rakoczi sub nume de curuti, cari se ucideau unii pe altii cá fierele carnivore. Chronicarii numescu vreo sĭepte comandanti romani de o parte si de alt'a, cari isi organisasera ei insii batalióne.

Generalulu Rabutin fusese chĭamatu din Transilvani'a in a. 1708. Imperatulu Iosifu I omu înca tineru murise cu totulu pe neasteptate in 11 Aprile 1711, éra imperatés'a

Eleonora inchieiese pacea cu insurgentii. Acestea evenimente au fost fórte favorabile pentru protestantii din Transilvani’a, cá se scótia pe planu érasi pe pop’a Circa, éra protopopii cari ţineau cu acesta pretinsera convocarea unui sinodu nou, care s’a si adunatu in tómn’a anului 1711. Sinodulu acela fu fórte sgomotosu si teroristicu, in care cei adunati au subscrisu respingerea uniunei, au silitu si pe episcopulu Athanasie cá se o subscrie, precum arata Nilles dupa unu documentu aflatu totu la Buda. Dupa dissolvarea sinodului Athanasie a si protestatu in scrisu asupra concluseloru aceluia sub dat’a din 8 Nov. 1711, éra la acelu protestu s’a subscrìsu: Archiepiscopus Athanasius, precum se vede subscrísu înca si la alte càteva acte de ale sale.

Dupa unele sciri remase din acei ani sémena cà in 1712 si 1713 pàna la mórtea lui Athanasie turburarile religióse dintre romani s’au mai linistitu, inse numai pentrucá mai tardiu se reinviie cu o urgía atàtu mai mare pe o lunga serie de ani, precum póte se afle cu amara durere sufletésca totu romànulu care se interessédia de istori’a bisericei sale.

Episcopulu si respective archiepiscopulu Athanasie nu era sanetosu, elu sufería de hidropica (bóla de apa), la care in dilele din urma s’au adaosu asĭa numitulu petecĭu sau cum ’ĭar dice unii focu viu de celu mai periculosu, si asia multu cercatulu archipastoriu espusu la lupte sufletesci, care aru debilita si pre omulu celu mai genialu, in 19 Augustu 1713 a repausatu in resĭedinti’a sa din Alba-Iulia intre rugatiunile preotiloru adunati inpregiurulu lui si a fost inmormentatu dupa tipiculu prescrisu pentru archierei in biseric’a Resaritului.

Inainte de a purcede mai departe in istori’a politica a tĭerei am aflatu de mare necessitate cá se premittemu, precum vediuramu, acésta parte a istoriei bisericesci, fàra a carei cunoscintia de ajunsu ar fi aprópe preste putintia a intielege dèsvoltarea ulterióra nu numai a vietiei nóstre politice, ci si a celei sociale si chĭaru familiarie. In Transilvani’a intocma cá in Turci’a si cá in alte càteva tieri, confessiunea religiósa a omului era conditiune indispensabila de a se bucura cineva de drepturi politice si civili, ba chĭaru de a fi consideratu cá omu care se merite a fi suferitu in societate de ómeni liberi, sau din contra, cá se fia consideratu si tractatu numai cá sclavu, cá pariah alu societatii, alu comunei, alu statului. Chĭaru si in véculu acesta alu 19-lea si anume pàna càtra 1840 era fórte usitatu in acésta tiéra si in Banatu, cá venindu omulu in vreo societate, sau chĭaru in caletorii se fia intrebatu inainte de tóte, cà de ce confessiune este, si apoi era primitu si tractatu dupa cum convenía sau nu, confessiunea cuiva la altii. Erau si casŭri dese, in localuri publice, unde daca aflá càte unu fanaticu cà celu care sĭede la masa alaturea cu elu nu este de legea lui, fugea dela aceea la alt'a, cá nu cumva se se spurce, si alte multe nebunii de acestea, despre care va mai fi ocasiune de a reflecta la ele si in altu locu, unde vomu afla, cà acelea incepusera a se intinde din nou si dupa anii 1848—9.

In totu véculu alu 17-lea si chĭaru in alu 18-lea pàna la 1711 resbóiele civili din Boemi'a, Ungari'a si Transilvani'a au avutu caracteru mai multu religiosu decàtu politicu sau national-economicu; éra in càtu pentru natiunea romana, aprópe numai certele sale confessionali sunt caus'a, cà ea a inaintatu in sciintie si preste totu in cultura multu mai incetu decàtu ar fi pututu pre langa eminentele sale calitati spirituali cu care este ea dotata dela natura.

Capu VIII.

Evenimente culese din periodulu dela 1700 pàna la 1712.

§ 50. Familia Rakoczi. Insurectiunea. Franciscu Rakoczi, pe care scriitorii unguri îlu numescu alu doilea, pentrucà ei îlu considera cá domnitoriu legitimu, a fost fiĭu alu lui Franciscu Rakoczi I, care a domnitu numai cu numele, éra acesta era fiĭu alu lui Georgie Rákoczi II celui ambitiosu si trufasiu, carele cá principe alu Transilvaniei nu s'a indestulatu cu acésta domnia frumósa si cu comorile gramadite de tata-seu Georgie Rakoczi I., ci s'a proclamatu pre sine domnu alu principateloru romane, au alergatu si dupa tronulu Poloniei, din care causa a perdutu cu principatulu Transilvaniei si viati'a. Fiĭulu seu Franciscu Rakoczi I nascutu din Sofia Bathori, se casatorise cu Helena Zrinyi, fiica a renumitului Petru Zrinyi; elu purtá numai titlulu de principe alu Transilvaniei si alu partiloru Ungariei, cà-ci in realitate domnía Michailu Apafi cá principe recunoscutu de Pórt'a otomana. Dara famili'a Rákoczi cea mai bogata in acelu vécu, ţînea cu titlu de duce ungurescu cetatea fortificata Muncaciu si comitatele invecinate locuite mai multu numai de romani si de ruteni. De aici se esplica si interesulu ce'lu avusera principii Transilvaniei din famili'a Rákoczi pentru religiunea numiteloru doue popóra si silinti'a de a le trage la religiunea loru reformata intr'unu timpu, pre cand si in Germani'a domnitorii statorisera cá maxima de statu, cà supusii loru sunt datorí se adópte religiunea domnitoriloru, se créda numai ce credu ei si se mérga numai la bisericele de ritulu loru.

Franciscu Rakoczi I avuse dela soci'a sa Helena unu fiĭu cu numele totu Franciscu n. in 4 Sept. 1676 si o fiica Iulia. Intr'aceea se incurcase si elu tare in complotulu celu mare, pentru care Zrinyi, Frangepan si Nadasdi isi perdura viati'a, pe elu înse l'a scapatu mama-sa Sofia, care fiindu catholica infocata si fórte hostila protestantiloru, mijlocí fiiului seu gratia dela imperatulu Leopold I.

Franciscu Rakoczi I a muritu cá omu teneru de ani 31 la Muncaciu in 5 Iuliu 1676. Veduv'a Helena provocata cá se dea cetatea si alte fortificatiuni in potestatea imperatului si regelui, s'a opusu si aparatu trei ani de dile mai multu numai ajutata de numerosii iobagi supusi, cari inca erau catraniti asupra generaliloru austriací, cà-cĭ aceia pre langa ce le devastau cu soldatesc'a satele si ţinuturile, îĭ si mai siliau cá se'si lase ritulu loru resaritênu. In fine Helen'a totu dete cetatea pe manile generalului Caraffa in 15 Ianuariu 1688.

Veduv'a fu internata la Vien'a, fiia-sa Iulia data intr'o monastire spre a fi crescuta in religiunea catholica, éra frate seu fu datu la invetiatura in monastirile iesuitiloru dela Neuhaus si dela Praga. Dupace au crescutu ambii prunci, Iulia fu data in casatoria generalului comite Robert Aspremont, éra lui Franciscu dupace terminase studiile si era de ani 20 i s'a permisu a caletori in Italia si de acolo la armat'a imperiala din tierile renane, unde se continuá resboiu greu cu regele Franciei Ludovicu XIV. In ducatulu Hessen junele Rakoczi facêndu cunoscintia cu Carolina Amalia fiica a principelui Carolu de Hessen o si luà in casatoria, éra apoi prin mijlocirea socru-seu la imperatulu Leopold i s'au restituitu càteva dominii parintesci din Ungari'a, unde s'a si intorsu cu consort'a sa. In timpulu petrecerii sale de patru ani si mai bine in mijloculu poporului, care in acelea comitate a fost atunci, este si astadi in partea cea mai mare slavu, adeca slavaci si ruteni (rusi, rusnegi) si mai de vale incóce romani, Franc. Rakoczi avù ocasiuni de tote dilele a cunósce fórte de aprópe asuprirea si neaudit'a tirania sub care gemeau si suspinau acelea popóra. In acelea dile petrecea la acestu Rakoczi unu venturatoriu de tiéra anume Longueval, francesu de nascere, inse fost oficiariu in armat'a imperiala, cá multi alti francesi, acum ratacitu in modu misteriosu pe la Rakoczi, care cá omu tineru fu nesocotitu destulu cá se'i dea tóta increderea si se'lu insarcinedie cu o missiune secreta si cu scrisóre càtra regele Ludovicu vrasmasiu de mórte alu imperatului Leopold. Longueval inse in locu de a merge in Franci'a se opri la Vien'a, unde transpuse scrisórea si denuntià tóte càte a mai sciutu despre Rakoczi.

In 22 Maiu 1701 fù ridicatu din orasiulu Sáros impreuna cu nevasta-sa si transportatu in prinsóre la Wiener-Neustadt, éra consórt'a sa internata. In 7 Novembre inse Rakoczi ajutatu de capitanulu Lehman, travestitu cá ostasĭu gregariu scapa cu fug'a calare pe unu calu bunu, pregatitu la o veduva din vecinatate. Lehman plati tradarea cu viati'a, éra Rakoczi scapà printre aventuri si cá prin minune in Poloni'a, unde'lu asteptá faimosulu comite Bercsényi si alti càtiva unguri malcontenti refugiati de inaintea sabiei si a glontiului generaliloru austriaci.

Pe capulu lui Rakoczi acum proscrisu s'a pusu pretiu mare, si asia densulu a traitu in strainatate pàna in a. 1703. In acei doi ani conspiratiunile in Ungari'a erau la ordinea dilei, conspiratorii inse nu dedeau preste vreunu capu care se'si arunce viati'a in sĭantĭu pentru ei; deci acestia venira érasi la vechi'a loru tactica, cá se scótia castanele din spudia cu manile poporului rutenu si romanu, intocma precum prevediuse generalulu com. Rabutin in scrisórea trimisa lui Kollonich. Asia s'a si intemplatu. Bĭetii sateni si unu calugaru rutenu omu betranu, care purtase in bratia pe acestu Franciscu Rakoczi, petrundu pàna la elu in Galiti'a, ii jura credintia si'lu róga, cá intrandu in tiéra se se puna in fruntea loru.

Franc. Rakoczi s'a induplecatu si in Maiu 1703 a proclamatu insurectiune sub comand'a sa. Óstea lui inse la inceputu era compusa mai multu numai din tierani reu inbracati, mai reu ţinuti si nicidecum organisati, prin urmare 'ia fost usĭoru lui Alecsandru Karolyi cá se si sparga acea adunatura de ómeni armati mai multu numai cu instrumente economice, furci de feru, securi, cóse, inblacii si prea puçini cu pusci.

Károlyi alergà la Vien'a cu fala mare si cu sperantia de a fi remuneratu càtu mai stralucitu, elu inse fu primitu acolo rece si cu inganfarea propria barbatiloru de statu cari se ţinu omnipotenti. Atunci Károlyi iritatu intorcènduse in patria trecù si elu in partea insurgentiloru, unde cá generalu jucà rola mare, pàna ce in 1711 totu acestu Karolyi se intórse érasi in partea imperatului, in 1 Maiu 1711 mijlocí pacea dela Satmar, pentru care castigà dominii immense pre langa càte mai avea, éra Franc. Rakoczi deveni strainu in patri'a sa, ajunsu cá se guste panea exiliului din grati'a lui Ludovicu si a sultanului, pàna ce inchise ochii in 8 Aprile 1733.

Premiseramu acésta schitia biografica fórte prescurtata a unui principe nefericitu, care cá si mosĭu-seu Georgie II nu a sciutu se'si mesure puterile, s'a si incrediutu prea orbesce in promissiunile desĭerte si insielatóre ale regelui Franciei, mai tardiu totu asia de orbesce in ale tĭarului Rusiei Petru celu mare si in ale altora. Inse viati'a si faptele lui Franciscu Rakoczi, precum si tóte evenimentele din anii activitatii sale ar merita cá se le cunóscemu cu totii mai de aprópe, cá pre unele care sunt fórte instructive pentru oricine voiesce se invetie din trensele.

Curtea imperiala din Vien'a a fost fórte aplecata a se impaca chĭaru si cu persón'a lui Rákoczi si a'i lasa in proprietatea lui mai multe dominii; elu inse care avuse atàtea illusiuni, care se vediù insĭelatu atàtu de amaru, nu numai de càtra straini, ci si de compatrioti de ai sei, amaritu in sufletulu seu nu voi se audia nici de impaciuire cu Dinasti'a de Habsburg, careia înca nu'i credea nici-unu cuventu. Asĭa Rakoczi luà lumea in capu. Regele Franciei facù lui Rakoczi venituri frumóse pre mai multi ani. Sultanulu înca l'au ajutatu.

In anii de exiliu Fr. Rakoczi isi scrise biografi'a sa si istori'a revolutiunei unguresci in limb'a francesa. Pàna in véculu nostru acelea scrieri au fost oprite pre la noi. Abĭa in a. 1861 s'a publicatu in Jaurinu (Raab) din biografi'a lui o traductiune magiara plina de erori. In 1866 cunoscutii membri ai academiei magĭare Carolu Ráth si Colomanu Thaly publicara in Pesta aceeasi bibliografia tradusa càtu se póte mai exactu din limb'a francesa in cea magiara, inavutita apoi cu unu registru bunu, cu testamentulu principelui, cum si cu càteva scrisori de ale lui si de ale altoru emigranti, cari l'au insoçitu pre densulu.

Locuitorii tierii nóstre vorbescu pàna in dio'a de astadi la diverse ocasiuni despre »vremile curutiloru«, »curutii lui Tocoli«, »curutii lui Racotĭa«, »lobontii nemtiesci«, »haiducii selbatici«, Pintea, Balica, Bucuru si altii. Cine voiesce se cunósca natur'a resbóieloru civili din timpurile acestea, crudimile si atrocitatile loru, se citésca chronicele dintre anii 1680 si 1711, éra mai virtosu biografi'a lui Franciscu Rakoczi si numai dupa aceea se ia informatiuni autentice si despre resboiulu civile din 1848—9.

Din biografi'a propria scrisa de Franciscu Rakoczi aflamu, cà indata dela inceputu cei mai potenti magnati si generali din Poloni'a ilu ajutara pe sub màna, cá in Maiu 1703 se strabata in Ungari'a si se se puna in fruntea poporului de càteva mii, armatu care cu ce avuse, pàna cand intr'aceea le vení ajutoriu de óste mai regulata chiaru si dela Chiev, intre care era si doue companii de romani din acelea ţinuturi. Mai departe vedemu, cà nobilimea in locu de a se alatura la miscarea poporului, se teme de elu si fugind se retrage mai alesu la orasie si fortaretie, in care era garnisóna austriaca.

Pintea trece in memori'a poporului de unu hotiu mare si capitanu de hoti; Rakoczi înca'lu numesce asia, adaoge inse, cà acelu Pintea dupa proclamarea revolutiunei a descinsu cu cameradii sei din muntii Mesesiului in Silvani'a si inaintandu pàna la orasiulu Baia-mare pe atunci fortificatu si cu unu renume órecare de avutia din caus'a mineloru de odinióra, o a ocupatu in numele lui Rakoczi; prin urmare romanulu

Pintea s'a resculatu si elu cu arme in partea curutiloru. Dupace inse Pintea si ómenii sei incepusera se prededie, s'au armatu si orasienii asupra loru si pre Pintea l'au omoritu, éra apoi totu ei au trimisu deputati la Rakoczi, si au inchinatu lui cetatea.[1])

Dupa acésta marturia a lui Rakoczi fabulele cele placute ale poporului despre Pintea cu comorile si nepetrunsu de glontiu, remànu fabule de sĭedietóre.

Au memorialele lui Rakoczi multime de alte parti, care merìta se fia cunoscute. Cá exemple vomu atinge acilea numai càteva.

Transilvani'a se parea cà in anulu de anteiu alu insurectiunei remàne linistita; generalulu Rabutin in locu de a trimite spre comitatele resculate trupe imperiali, a provocatu pre gubernulu tierei cá se inaintedie óstea patriotica din secuĭ si nemesi cá la 6000 pusi sub comand'a lui Samuilu Teleki; pe acestia inse curutii de si fórte reu armati si numai in numeru de doue mii, dara ajutati de negura grósa, batèndu'i iĭ luara pe fuga si'i risipira in tóte partile. (Pag. 44.)

Nemesii aveau frica mare de iobagii magiari, cari'i urau din sufletu. Iobagiloru le-au remasu cá proprietate numai sufletele loru. Iobagii slavaci si ruteni totu mai suferia pe nobilime, din contra iobagii magiari nu voru se mai pórte jugulu, cí incérca se'si resbune. Asĭa numitele orasie de Haiduci, cari odata aparau fruntariile contra turciloru, castigasera mari drepturi dela Ioanu Zapolya si dela alti principi ai Transilvaniei; aristocrati'a inse iau asupritu mereu; atunci ei s'au pusu pe vagabundagiu, pe hotii si rapiri. (pag. 60—61.)

La pag. 62 Rakoczi descrie nesciinti'a, bigoteri'a si rapacitatea clerului catolicu din acea epoca. In armat'a lui Rakoczi erau 9/10 din poporulu magiaru totu calvini, cari nu puteau se sufere pe popii catolici.

Magnatii Ungariei erau germanisati. Caracterulu lui Bercsényi inca nu era de mare lauda. Nobilimea ignoranta, bigotta, beţiva, lenesĭa. Pekri omu de nimicu, fàra caracteru. Al. Károlyi unu beţivu. Generalulu austriacu Heister unu tiranu cruntu si selbaticu. (Dela p. 62—80.)

---

[1]) A se vedé: II Rakoczi Ferencz emlékiratai a Magyarországi haborúról 1703-tól végéig 1711. Pest 1868 despre Pintea la pag. 37.

Intre serbi si magiari ura teribila. Rakoczi satulu de atrocitatile serbiloru, cari se bateau pentru Cas'a Habsburg, decide cá se extermine pre totu poporulu. (p. 82.)

Se descrie si modulu magiariloru de a se bate; ei pre càtu potu se ferescu de lupte regulate fatia la fatia. Ei despretiuescu nebunesce pedestrimea dicùnd cà numai cànii mergu pedestrii. Dara si intre ei domnesce lipsa totala de sciintia militara si de disciplina. (p. 86—88.)

Pàna in acelu vécu orasĭulu Szeghedinu era locuitu in mare maioritate de poporu serbescu, dara curutii lui Rakoczi l'au arsu, depredatu si parte mare din locuitori au fost nimiciti ori risipiti. (pag. 91.)

In 1704 aruncandu si aristocrati'a ardeléna masc'a, in mani'a juramenteloru si diplomeloru au alesu pe Franciscu Rakoczi principe alu Transilvaniei asia, cà acum acésta tiéra avea trei principi alesi, pe Mich. Apafi II., pe Em. Tökölyi, pe Franc. Rakoczi, toti alesi, unulu cá prunculetiu de cinci ani, altulu cá victoriosu in 1690, alu treilea Rakoczi si apoi — imperatulu Leopold I preste toti!

In 1705 vine in Transilvani'a marchisulu Desalleurs generalu francesu insoçitu de altu generalu de geniu anume Damoiseau, tocma pre candu curutii comandati de Forgach bombardau cetatea Medeasiu. Acei doi generali trimisi dela Ludovicu XIV strabatusera incóce pe la Constantinopole si prin Munteni'a, pentru cá se ajute pe Rakoczi. (pag. 118.)

La numerósele incercari de pace protestantii din Ungari'a pretendeau mai virtosu pe la cetati si orasie 90 de biserici dela catolici cá rapite de càtra acestia cu tóte veniturile si fundatiunile loru. Domni'a popiloru si rapacitatea loru. (p. 148.)

Cetatea Gherla pazita numai de romani. (161.)

Blastematiile ardelene, tiranirea iobagiloru si maltratarea secuiloru de càtra superiorii loru, asia cum le descrie Rakoczi. (p. 205—210.)

Omorurile din adunarea nationala dela Onod. (210.)

Alte informatiuni din resboiulu Rakoczianu relative anume la Transilvani'a le vomu afla indata dela Cserei.

§ 51. Evenimente din domni'a scurta a imperatului Iosifu I. Iosifu I fiĭulu celu mai mare alu imperatului Leopold I nascutu la Vien'a in 26 Iuliu 1678 din a trei'a casatoria cu principes'a Eleonora, a fost coronatu rege alu Ungariei in 1689 cá baiatu de 11 ani, éra in 1690 i s'a inpusu coron'a de rege alu Romei. Parintele tinerului rege nu avuse timpu cá se se ocupe de mersulu crescerii si alu educatiunei lui, inse cu atàtu a purtatu de elu mai mare grija mama-sa, si fiindcà imperatés'a nicidecum nu simpatizá cu calugarimea, ea nu a voitu se dea pe fiiu-seu in grij'a iesuitiloru, ci l'a incrediutu principelui Salm, cá se'i caute acela profesori si se aiba tóta respunderea pentru instructiunea si educatiunea fiitoriului imperatu; éra dupace mai inaintase in ani tinerulu Iosifu se face óresĭcum amicu alu eroului principe Eugeníu de Sabaudi'a triumfatoriulu gloriosu de turci si de francesi. Eugenu era cunoscutu in acea epoca cá omu de principii liberale in statu, in viati'a sociala si chĭaru in biserica, éra Iosifu ascultá de Eugenu. Causa mare destulu, pentrucá clerulu si anume calugarimea se caute cu ochĭ rei la Iosifu si se 'io ţina minte.

Capu desteptu cum era Iosifu I, invatiase pre langa limb'a sa materna înca latin'a, frances'a, italian'a, spaniol'a si cech'a; iubĭa multu studiulu istoriei si se folosĭa de aceea intru judecarea fapteloru si a caractereloru omenesci; preste acésta abia era de 16 ani, pre cand a si inceputu a frecventa regulatu sĭedintiele consiliului de statu.

La mórtea parintelui seu urmata precum se scie in Martiu 1705, pe Iosifu I ilu asteptá o hereditate fatala. De o parte resboiu infricosĭatu pentru tronulu Spaniei destinatu fratelui seu Carolu, disputatu inse de càtra Ludvicu in favórea nepotului seu, de alt'a resboiulu civile intinsu mai preste totu teritoriulu Ungariei facea situatiunea fórte critica. Pre langa acestea pap'a Romei înca lucrá contra Austriei si pentru Franci'a. Acea ţinuta a papei facù pe Iosifu cá ìndata dupace apucà frenele domniei se dea afara din Burg pe toti iesuitii càti se asĭediasera acolo si dispuneau cá si in orice monastire; mai facù si protestantiloru din Ungari'a si din Boemi'a concessiuni, pe care tata-seu le denegase cu perseverantia; in fine Iosifu amerintià papii înca si cu alte mesuri, daca nu va inceta a sta lui Ludovicu in ajutoriu prin clerulu catolicu; in scurtu, Iosifu nu lasà pe patriarchulu Romei in pace, pàna cand acesta nu s'a retrasu de càtra Franci'a si a recunoscutu de rege alu Spaniei pe frate-seu Carolu, éra nu pe Filipu nepotu departatu alu lui Ludovicu. Totu Iosifu a pedepsitu aspru si pe trei principi de Bavari'a, de Coloni'a si de Mantua, cà-ci au ţinutu cu Franci'a; éra protestantiloru din Silesi'a le restitui 120 de biserici, pe care iesuitii le luasera dela ei cu forti'a.

Lui Iosifu I cá fost elevu alu lui Eugenu ii placea multu statulu militariu, de aceea resboiulu francesu fu purtatu cu tóta energi'a possibila, din contra in Ungari'a cercà a impaciui tiér'a prin diverse moduri si concessiuni, inse fàra niciunu resultatu, pàna cand insurgentii n'au comisu ei insii multe erori gróse, strategice si politice, éra mai vîrtos pàna cand ambele acestea tieri nu au fost cu totulu devastate si scaldate in sange, dupa care insurgentii incepusera a deserta cu miile dela Rakoczi si a se folosí de amnesti'a publicata din partea imperatului.

Intre acestea Iosifu I cadĭù in morbu de versatu mare si celu mai periculosu, care'lu rapí din viatia in 17 Aprile 1711 dupace apucase a invinge si pe Rakoczi in càteva batalii castigate de unii generali din cei mai valorosi pe care'i avea, dara nu apucase a si inchĭeié o pace traitóre cu Ungari'a.

Negotiarile de pace se incepusera pe sub màna înca din Novembre 1710 intre comitele Ioanu Pálfi, generalu austriacu si intre com. Alex. Károlyi, dara cu scirea lui Rakoczi. Acesta vedienduse strimtoratu din tóte partile ar fi voitu se se inpace si elu sub conditiune, cá se fia recunoscutu de principe alu Transilvaniei pentru totdeauna, ceea ce curtea Vienei cu niciunu pretiu nu a voitu se permitta. Rakoczi si Bercsényi inversiunati au trecutu in Poloni'a, unde sperau se mai organisedie óste noua, inse fàra resultatu.

Pre cand imperatulu zacea bolnavu, Károlyi depusese juramentulu in manile lui Pálfi, apoi convocara conferentia de generali si aristocrati mai anteiu la Hust, dupa aceea o mutara la Satmaru, unde in 4 Aprile formulasera si punctele de pace. Aici ajunsera negotiarile pàna la mórtea imperatului, pe care mama-sa Eleonora o ţinù in strictu secretu, éra pàna la sosirea lui Carolu din Spani'a luandu ea frenele gubernului a continuatu negotiarile. Ungurii subscrisera conditiunile in 1 Maiu, éra curtea imperiala le-a ratificatu in 26 Maiu sub titlu de »Pacea dela Satmaru«. Conditiunile acelea considerate cá producte ale unui vécu de ómeni fórte brutali, bigoti si fanatici, sunt unu adeveratu progresu spre mai bine, ele servescu spre laud'a lui Iosifu I si a mamei sale.

Conditiunile de pace au fost:

1. Franciscu Rakoczi este gratiatu, daca voiesce se primésca grati'a.

2. Toti curutii càti au ţinutu cu Rakoczi sunt amnestiati, ertati.

3. Libertatea religiuniloru recepte se confirma.

4. Veduveloru si orfaniloru, ai caroru parinti au peritu in revolutiune, li se restitue averile confiscate.

5. Celoru emigrati in Turci'a, in Munteni'a si in Poloni'a li se dà voia se se intórca in patri'a loru.

6. Totu acea amnestia se dà si celoru cadiuti in captivitate bellica.

7. Daca si dupa inchĭeierea pacei aru mai asupri si pagubi unii pre altii, asupritorii se'i desdaunedie. Adeca s'a prevediutu, cà unii ómeni dedati a se inavutí numai prin rapiri hotiesci totu rapitori au se remàie.

8. Curtea Vienei promitte cà va ratifica pacea.

9. Constitutiunea Ungariei si a Transilvaniei este garantata; totu ací s'a decisu, cá cei ce remasesera credintiosi Casei de Habsburg, se nu cutedie a batjocori pe acei curuti, cari anume in adunarea dela Onod proclamasera proscriptiunea, detronarea ei.

10. Se permitte representantiloru tierei, cá in diet'a viitóre se'si póta formula greomintele loru, adeca acelea drepturi si privilegii, intru care se simtu asupriti de càtra gubernulu imperialu si regescu.

Mai tardiu vomu vedea, cà noue din acstea conditiuni totu au mai fost observate, dara a dou'a conditiune relativa la religiuni s'a violatu fórte desu, a datu ocasiuni la plansori si reclamatiuni fàra numeru, la emigrari, inca si la rebelliuni, care daca ar fi traitu Iosifu I cá se domnésca multi ani, tóte s'aru fi pututu incungiura.

Imperatulu Iosifu I in scurt'a sa domnia apucase a reflecta si elu la cele mai asuprite doue popóra din monarchi'a sa, la Ruteni si la Romani, prin urmare cu diploma data din

Vien'a in 30 Martiu 1708 a confirmatu intru totu coprinsulu loru diplomele tatalui seu din 23 Augustu 1692 si din 16 Februariu 1699 emanate in favórea aceloru popóra sub conditiunile cunoscute. De aici se vede, cà representantii clerului si ai poporului chĭaru si printre pericolele revolutiunei indelungate au petrunsu si pàna la Vien'a cu scopu de a mijlocí protectiunea tinerului imperatu si rege. Càte rele si asupriri au mai suferitu romanii din caus'a religiunei loru înca si dupa acea confirmare in restimpu de preste una suta de ani, vomu afla din alte informatiuni cu prisosintia.

Cu Franciscu Rakoczi au mai emigratu in tieri straine vreo cincidieci de curuti aristocrati prin Poloni'a la Danzig si de acolo pe mare la Franci'a. Consórt'a sa principes'a Amali'a s'a dusu totu in Franci'a, unde a muritu in Febr. 1722. Cei doi prunci ai lui Rakoczi, Iosifu nascutu in 1700 si Georgie au fost reţinuti in Vien'a, unde li s'a datu crescerea vécului loru, éra daca au crescutu mai mari, li s'a datu titlu de marchizi cu venitu anualu de 7000 si de 6000 fl.; au facutu inse datorii fórte multe, apoi au fugitu, Iosifu la Roma, Georgie la Paris, unde au mersu si frate-seu. In 1738 dupa innoirea resboiului turco-austriacu Sultanulu denumise pe Georgie principe alu Transilvaniei si'lu inaintase cu óste pàna la Vidinu in Bulgari'a; intr'aceea pap'a ilu escomunicase, austriacii ilu spendiurara in effigie (portretu), éra elu nefericitulu emigratu facù bine si muri in 9 Nov. alu aceluiasi anu la Cernavoda in etate de ani 38.[1]

§ 52. Evenimente transilvane din epoc'a curutiloru lui Rakoczi. Odata ce foculu revolutiunei s'a incinsu la 1703 in Ungari'a, flacarile lui au trecutu iute in Transilvania. Memori'a curutiloru lui Franciscu Rakoczi a remasu in mintile popóraloru acestei tieri cá unu blastemu cerescu. Din càte publicaseramu noi despre acelu resboiu civilu dupa chronicariulu Mich. Cserei in »Transilvania« mai preste totu anulu 1869 facemu si aici locu la unele episóde din acela.

»Ostile lui Rákoczi inmultinduse pe fiacare di, curendu ocupà Muncaciulu si cetatea Muran cu fómea si puse intrensele garnisóna de a sa; dupa aceea supune Maramurasiulu, éra cetatea Hust inca 'io predà comandantele nemtiescu. Oradea-mare o supune la blocada tare, éra de acolo trece la Satmar. Déca comisarii nemtiesci de aprovisionamentu aru fi fostu ómeni drepti, atunci pre càtu de bine era fortificate Satmar si celelalte locuri, niciodata Rákoczi nu lear fi luatu; necairi inse in fortaretia provisiune (nutrementu) nu era; caus'a era, cà acei comisari in locu de victualii luasera dela comitate bani, pe carii ii ţinura pentru sine. De aceea Satmar inca ajunse curendu in strimtóre.«

---

[1] Scrisórea emigratului Clemente Mikes.

»Klöckesperg, generalulu din Brasiovu, primí porunca dela imperatulu, cà se ésa din Transilvani'a cu calarime alésa spre ajutoriu la Satmar. Rabutin inse fiindu generalu bunu si cu minte, se induplecà anevoia, cá se desmembreze trupele nemtiesci din Transilvani'a, pentrucà elu aflá, ca ar fi mai bine cá se ésa cu óstea intréga, se bata pe Rakoczi, se scape si Satmarulu, ceea ce in adeveru ar fi fostu si mai bine. Elu inse neputenduse opune la porunc'a imperatului, Klöckesperg esi cu siese sute de calareti la Satmar si pe curutii de prin pregiuru ii batù de multe ori, multi au si peritu acolo. Mai pe urma lipsindule victualiile, a fostu constrinsu a preda Satmarulu, pe care Rákoczi puse de'lu ruinara pàna la pamentu; éra curutii in contra juramentului pusu nu detera nemtiloru drumulu, ci atàta'i portara prin Transilvani'a in susu si in josu, si ii mortificara neincetatu, pàna ce jurara se ei la curuti.«

»Éra Rabutin vediendu cà foculu din Ungari'a s'a incinsu si preste Transilvani'a, a facutu a se transporta la Sibiiu cantitati fórte mari de gràu, ovesu, fenu si alte victualii, éra din fortaretie mai tóta tunari'a o transpórta la Sibiiu si asia 'lu fortifica, incàtu ar pune la grija si pre armat'a imperatului turcescu séu a regelui francescu, déca l'aru impresura. Totu asia asiedià elu garnisóne in Deva, Clusiu, Betlénu, Gherl'a, Gurgiu, Brasieu, Bistriti'a, éra apoi pre tóte celelalte trupe le comandà la Sibiiu. Boieriloru si magnatiloru transilvani le porunci, cá se se mute cu locuinti'a la Sibiiu. Se si mutara. Dupa acestea sub comand'a lui Sam. Bethlen trimise la St. Benedicu una trupa de cinci sute de secui; pe acestia inse curutii veniti in numeru considerabile sub comand'a colonelului Ilosvai, desdeminétĭa ii batura; acolo perira multi secui, multi altii ajunsera si in captivitate, éra Sam. Bethlen o tuli la fuga.«

»Generalulu porunci de nou, cá Stefanu Thoroczkai, marele capitanu din scaunulu Ariesiului, se se scóle cu alta óste secuiésca si la Bonţîd'a se veghieze asupra curutiloru. Acestia inca o patira fórte reu, pentrucà venindu asupra loru Pavelu Orosz cu càteva mii de curuti pedestrii si calari, ii sparsera; multi dintre acei sarmani de secui au peritu si acolo, éra ceilalti o luara la fuga. Ŝtefanu Thoroczkai ajunse in captivitate, dupa aceea venindu'i poft'a, inrolanduse jurà si elu la curuti. Acestu omu apoi a si depredatu Transilvani'a de'npreuna cu Michailu Teleki, Lad. Vay, Pavelu Kaszás si Lad. Csáki. In Clusiu erá pe atunci cá vreo cinci sute óste nemtiésca si vreo duóa sute sèrbi. Acea óste totu in dio'a in care batusera pe Thoroczkai, esise pàna la Apahid'a, fàra cá se scia ceva de iruptiunea curutiloru. Pavelu Orosz impartiendu'si óstea intréga in duóa, curutii alergara totuodata si in contra nemtiloru. Nemtii coplesiti de miile curutiloru, n'au pututu face neci macar una puscatura. Atàtu din nemti, càtu si din sèrbi perira multi, éra unu capitanu, anume Duffrener, omu placutu alu lui Rabutin, inca peri acolo. Ceilalti scapara cu fug'a in Clusiu. Dintre curuti n'au peritu mai multi cá duoisprediece. Éra déca atunci Pavelu Orosz ar fi purcesu indata asupra Clusiului, nemtii se spaimantasera atàtu de multu, in càtu ar fi inchinatu cetatea indata. Pavelu Orosz inse neavendu dela Ráckoczi ordinu mai departe, se intórse la Rákoczi cu predi nenumerate, pe care le rapira dela sermanii ardeleni in mersulu loru.«

»Éra Rákoczi impresurase atàtu Cetatea-de-pétra, càtu si Sĭomleulu. In Sĭomleu era unu locotenente nemtiescu cu douadieci si cinci de pedestrii venatori. Capitanu comandante unguréscu era acolo Franciscu Boér, carele fiindu omu molatecu si fricosu, de si avea sub comand'a sa càteva sute de ostasi ecsercitati si curagiosi, cu cari ar fi pututu face curutiloru resistentia pe unu tempu órecare, parasí Sĭomleulu si fugí in Transilvani'a. Rabutin ilu dà in judecat'a gubernului, acesta 'lu lipsesce de rangu si de onóre, éra pentru crutiarea vietiei lui este lasatu la grati'a si autoritatea imperatului.

Ostile dela Sĭomleu, ne mai avendu capitanu, isi alegu de comandante pe unu omu, anume Pavelu Kaszás, apoi trecu la Rákoczi. Acestia apoi depredara pretotindeni in Transilvani'a cu canii si talcharii de romani din Cetatea-de-pétra; acestia mànara nenumeratele eparii (stave), boi, oi din Transilvani'a si depredara tiér'a intrega.[1] Din contra locotenentele nemtiescu necidecum nu inchinà cetatea, de si era unu locu ticalosu si ruinatu; curutii ilu luara cu asaltu. Acolo perí cu gloria atàtu locotenentele, càtu si ostasii sei, éra Rákoczi isi asiedià acolo haiducii sei. Rabutin catranitu pentru ocuparea Sĭomleului, trimise acolo sèrbi numerosi, carii asaltandu orasiulu in capu de nópte, ilu detera flacareloru si adusera de acolo predi fórte mari, bani si vestmente. Totu atunci dearsera si Zalaulu. Acum Cetatea-de-pétra inca ajunsese in strimtóre atàtu de mare, in càtu mai multu de trei séu patru óre nu s'ar fi pututu ţiné; Rabutin inse manecandu dela Sibiiu cu doua mii de calareti, ii merse intr'ajutoriu si taiandu multi dintre curutii de prin pregiuru, aprovisionà cetatea de nou cu garnisóna si victualii; pe Mich. Teleki, carele era capitanulu Cetatei-de-pétra, inca'lu lasà acolo, pe nevasta-sa inse, pe prunci si tóte tesaurele casei Telekiane, pe care acea familia le ţinea totudeaun'a acolo, scapandule de curuti, le readuse in pace si le escortà la Gurghíu; éra déca Rabutin nu ar fi mersu atunci acolo, cetatea era se cada in manile curutiloru, carii pe Mich. Teleki l’aru fi omoritu cu nevasta, cu prunci cu totu. Era adica sub cetate (intre impresuratorii cetatei) unu omu, anume Lad. Mosa, pe carele Mich. Teleki inainte de aceea ilu persecutase de mai multe dati; de aceea elu jurase, cà indata ce va mijloci luarea cetatei, va si pune, cá pre Teleki se’lu traga in ţiépa. Dieu cà acela o-ar fi si facutu. Éra Mich. Teleki a multiamitu cá unu cane, atàtu pentru mult’a gratia a imperatului nemtiescu aratata càtra cas’a lui Teleki, càtu si bunavointi’a cea mare a generalulu Rabutin, pentrucà puçinu dupa aceea incepù a negotia in secretu fàra scirea comandantelui cu curutii si cu garnisón’a din cetate si pre acestia ’i induplecà, cá se predé curutiloru cetatea. O au si datu, pe comandantele nemtiescu ilu arestara, éra garnisón’a trecù la curuti. Lui Mich. Teleki ii detera curutii capitani’a Cetatei-de-pétra, éra Rakoczi ilu trimise impreuna cu Thoroczkai, pentrucá si pe Transilvani’a se o revolteze. Asia se si intemplà.« 1)

---

[1] In originalu: „Ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya tolvaj oláhokkal; ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztiták az egész országot.“

Departe se fia dela noi, a voí se desculpamu pe romanu vreo- numai pentrucà este romanu; atâta totusi observamu si la [illegible] acesta, cà poporulu dela sine nu ar preda si nu ar comite [illegible] chiaru in timpu de guera civila, déca nu 'i ar porunci insii oficiarii, carîi ilu comanda. In an. 1848/9 de ecs. nici chiaru secuii transilvani nu aru fi comisu atàtea blastematii, déca nu 'i aru fi iritatu, ba adesea tocma comandatu oficiarii loru, incependu inca dela Maiu 1848, de candu se apucasera se tunda pe femeile romanesci in bataia de jocu. Istori'a pastrà numele multoru comandanti mari, mijlocii si mitutei, despre carii se scie curatu, cà ei au fostu, carii au comandatu: mergeti jafuiti totu, manati vitele si dati focu locuintieloru. Noi insine amu cunoscutu càtiva oficiari de aceia. Faptele loru apoi produsera represalii infricosiate din partea romanésca.

»Era una ametiéla infricosiata din tóte partile in Transilvani’a. Domni, magnati, nobili, incarcanduse pe cara, alergá si fugea in cetatile si orasiele invecinate, éra averea tóta, mai alesu bucate, vite le remanea afara, pe care apoi multimea talchariloru de curuti le depredá pre tóte, intru atàta, incàtu multi domni, magnati si boieri de omenía, despoliati de tóta averea loru, ajunsera curatu la traista de cersietoriu. Cine ar puté descrie séu enumera, càte daune facura (curutii) in Transilvani’a si càtu au depredatu. Cutezu a scrie in cugetu curatu, cà tiér’a ar fi pututu plati imperatului nemtiescu contributiunea pe cincidieci de ani, din acea multime de daune, si totusi tiér’a din acea causa nu s’ar fi depredatu pàna la atàt’a. Invatia, scump’a mea patria, Transilvania, cum se te inprietinesci, cum se te aliezi de aci ’nainte cu ungurenii, pentrucà stricatiunea si ruin’a Transilvaniei totudeauna i s’a trasu dela Ungari’a; acei ómeni din Ungari’a, neconstanti,

---

1) Cserei nu spune, déca acestu Michailu Teleki a fostu fiiulu faimosului Mich. Teleki, care perise in batali’a dela Zernesci; acésta inse se póte afla dupa arborele genealogicu si alte documente de ale familiei Teleki. Not’a comp.

turburatori, tràntori, ingànfati, ambitiosi, sarantoci, ómeni de nimicu, predatori, totudeauna s'au restauratu din averile locuitoriloru ardeleni, cari sunt economi buni si pastratori.«

»Eu tocma pre candu curutii depredara pe Sam. Bethlen, eram in Alb'a-Iuli'a, de unde m'am cerutu acasa, pentrucá se'mi asiediu famili'a la vreunu locu siguru. De atunci nici cà mai vediuiu pe bietulu Stef. Apor, pentrucà am remasu strimtoratu la alta parte. Pàna atunci nevasta-mea se mutase cu totulu din Calu la Murasiu-Osiorheiu; a venitu inse porunca dela generalulu, cà oricàti boieri nu se voru trage la vreunu locu, unde se afla garnisóna nemtiésca, pre toti ii va trece prin sabia; asia strimtoratu am trebuitu se me mutu in fortaréti'a dela Gurghíu. Mai tóte lucrurile din casa, vinurile, gràulu imi remasera in M.-Osiorheiu, unde le si depredara curutii. In Gurghíu nu am avutu nimicu pentru intertentiunea mea, ci binevoitorii mei de acolo me ajutara cu vinu si cu gràu. Epari'a mea din scaunulu Marasiului si vitele cornute leam mànatu sub Gurghiu, si de acolo le dusera lotrii din Cetatea-de-pétra impreuna cu oile, incàtu nu'mi remase nici macar unu vitielu. Caii mei telegari iam trimisu la Aita impreuna cu doui sierbi, pentrucà pe atunci curutii inca nu strabatusera pàna acolo; inse nici pe aceia nu iam mai vediutu, pentrucà atàtu sierbitorii càtu si caii mei se imbracara in piele de curuti.«

»Totu pe atunci generalulu trimise si capitani unguri pe la tóte locurile; la Murasiu-Osiorheiu pe Emericu Botos, la Gurghiu pe Lad. Banffi, la Alb'a-Iuli'a pe Mich. Sava, la Blasiu pe Laurentiu Pekri, impreuna cu nobilimea armata de prin comitate. Éra Rakoczi trimise in Transilvani'a pe unu capitanu anume Stef. Guthi, unu ateistu, afurisitu, blastematu, suduitoriu, curvariu, asasinu, beţîvu, cu numeru mare de curuti, carii mergèndu asupra Albei-Iuliei, mai antaiu fù batutu reu de nemti, dupa aceea venindu cu óste nóua, luà Alb'a-Iuli'a. Mich. Sava s'a facutu curutiu, éra curutii ii incrediura lui administrarea fiscalitatiloru din Transilvani'a, elu inse ţinù prea multu pe sam'a sa din venituri; de aceea. Rakoczi chiamandu'lu la sine, ilu puse la arestu, éra in loculu lui trimise in Ardélu pe unu slavacu ticalosu si omu de nimicu, anume Rádovánczki. Ori a furatu Sava, ori nu, Rádovánczki inse a furatu de douaori atàt'a, si inavutienduse fórte, asia a esitu din Transilvani'a. Guthi trecù dela Alb'a-Iuli'a la Blasĭu, unde opumnandu castelulu ilu ocupà, apoi atàtu pe Pekri, càtu si pe nobilii, carii era cu elu ii trimise la Rakoczi. Aceia inca toti se facura curuti. Rakoczi inaltià pe Pekri la rangu de generalu, apoi ilu trimise la Moravi'a si Austri'a. Acolo (curutii) comisera totu feliulu de crime, sate si orasie detera flacariloru, barbati, femei, prunci aruncara in sabia, mànara cu sine vite cornute si eparii nenumerate si Pekri se re'ntórse cu predi infricosiate, incàtu ii esi numele de mare erou; pentrucà intre curuti pe aceia ii ţinu de ómeni bravi, carii sciu mai bine omori si prada. De acolo Rakoczi ilu trimise in Transilvani'a. Acestu Laurentiu Pekri depredà si Transilvani'a preste totu.«

»Rebeliunea resbatù curendu si in Secuime, pentrucà in Trei-scaune Sigismundu Székely, carele si mai inainte de acésta vagabundase multu cu Tökölyi, fiindu si omu reu, falosu si inganfatu, impreuna cu T. Nemes si cu acelu M. Henter, care inca erá unu mare blastematu, incepura se farmece pe nobilime, pàna ce o castigara in partea lui Rakoczi mai pre tóta. Acestia voiá se insiele la Illyefalva si pre comandantele nemtiescu din Brasiovu, anume br. Wellenstein sub pretestu, cá si cum aru voi a se consulta cu elu in interesulu servitiului imperatescu, in adeveru inse, pentrucá se puna man'a pe elu. Cela inse era omu invetiatu si cu minte, apoi ilu si preinsciintiasera din Trei-scaune despre planulu secuiloru. Deci elu nu esí din Brasiovu, ci le anuntià, cá se se pórte asia, incàtu nici in venitoriu se nu le para reu. Éra in Cĭucu Ivanu Sándor, care era vicecapitanu, cu logofetulu Thamás si cu adunatur'a si talchariulu de Georgie Horváth, care mai inainte fiindu sierbitoriu la maiorulu Donec din regimentulu lui Rabutin si candu cu luarea Satmarului furandu telegarii lui Donec, fugise la curuti si apoi in Ciucu se insurà cu fiic'a lui Andreiu Incze, acestia dicu, pornira óstea intréga din Ciucu spre rebeliune, éra pe judele primariu regescu (prefectu) anume Benedictu Henter arestandu'lu, ilu jurara cu forti'a pe credintia càtra Rakoczi. Si fiind-cà in Cĭucu la pasulu Gyimes era atàtu lobonti nemti, càtu si lobonti haiduci,[1] carii de mai inainte avea a priveghiá asupra iruptiunei tatariloru, secuii conspirara in secretu cu haiducii unguresci in contra nemtiloru. Locotenentele aflandu de lucrulu acesta, cu cei cincidieci muschetari (pedestrasi) ai sei era se ésa din Cĭucu la Brasiovu. Elu si apucase a veni in Ciuculu-de-josu pàna la unu satu, anume St. Giorgiu. Acolo haiducii impreunati cu óstea din Ciucu le esira inainte, din causa cà Ioanu Sándor si logofetulu Déak ţinendu adunare in monastirea franciscaniloru din Ciucu, acolo decisera, cá se omóre pe nemti, éra sàntii parinti inca au incuviintiatu unu atare asasinatu pe fatia. Nemtii punenduse in linia, incepura se traga din pusci. Atunci vediendu haiducii si ciucanii, cà fàra periculu mare nu voru infrange pe nemti, li se jurara, cà numai se depuna armele si apoi se potu duce in pace. Nemtii vai-de-capulu loru, dandu celora crediementu, depusera armele. Atunci ceia rapedienduse indata asupra loru, ii taiara pre toti pàna la unulu, ceea ce nu ar fi facutu nici turculu celu pàganu. Haiducii si ciucanii au macelatu inca si pre femeile si pe pruncii nemtiloru. Pentru acésta inse Ciuculu intregu isi luà resplat'a si o ia pàna in dio'a de astadi. Ioanu Sándor si logofetulu Thamás se trasera in monastire. Generalulu Rabutin cerù de multeori dela barati pre acei asasini publici, ei inse nicidecum nu voira se'i dea afara. Hei parinti santi, séu mai bine parinti neruşinati, de aru fi facutu popii nostrii reformati aceea ce ati facutu voi, ati revolta in contra nóstra ceriulu si pamentulu; vóua inse tóte lucrurile rele ve sunt ertate, sub masc'a santitatei la voi se petrecu tóte blastematiile.«

»Aflandu generalulu Rabutin despre rebeliunea secuiloru, trimise pe episcopulu armenescu impreuna cu Mich. Mikes, care era mare capitanu in Trei-scaune si pe atunci se aflá in Sibiu, pentrucá mergèndu in Secuime, se domolésca rebeliunea. Càtiva nemti ii escortá. Pre candu ajunsera aprópe de Brasiovu, curutii din Trei-scaune fiindu la satulu sasescu Hermanu si aflandu despre venirea lui Mikes, ii esira inainte càteva sute dintre ei. Nemtii scapara cu fug'a in pace. Mich. Mikes fiindu omu morbosu, fu prinsu inpreuna cu episcopulu armenescu. Acû multîmea plebei nebune se inieptà asupra lui Mikes si de càteva ori au voitu se'lu omóre si in cortelu, déca nu l'aru fi aparatu càtiva dintre vechii sei sierbi, carii acmù se facusera si ei curuti. Din Transilvani'a 'lu ducu la Rakoczi; acolo curendu se si face curutiu, de si elu se bucurase de multa gratia imperatésca. Pe Mikes inca 'lu facura generalu, apoi vení in Transilvani'a si elu a fostu, carele a datu focu suburbiiloru Brasiovului, impreuna cu Toma Nemes, din care causa sasii din Brasiovu pàna in dio'a de astadi sunt fórte maniosi pe elu. Rakoczi a fortiatu destulu si pre episcopulu armenescu, pentrucá se'i jure lui credintia, inse nu l'a potutu indupleca; de aceea 'lu si tienù in captivitate indelungata; in fine 'i dete drumulu. Acelu episcopu calatori la Vien'a, éra de acolo se re'ntórse in Transilvani'a.¹)

---

[1] Adica ungureni catolici, adusi din Ungari'a incóce.

La a. 1704 Cserei incepe mai antaiu cu descrierea rebeliunei secuiloru, carii incepura a se depreda, ucide si aprinde unii pre altii, dupa cum adica unii se tienea de partit'a lui Franciscu Rakoczi, éra altii de a casei Habsburg, curuti si lobonti. Primele inceputuri le face unulu Sándor János din scaunulu Cĭucu, care esindu cu fiii sei cá si unu tataru betranu, adaoge cronicariulu, impreuna cu logofetulu Toma si cu Georgie Horváth, depredara tóte averile lui Stef. Apor, càte le avea elu in Cĭucu. De acolo venindu ei in scaunulu Odorheiu, depredara averile toturoru boieriloru, càti se aflá strimtorati in cetati, éra din ladîle loru, pe care le sparsera, au dusu nenumerate scule, margele, pietrii nestimate, argintarii, vestmente, au mànatu cai, boi, bivoli, oi, éra dela sate inca stórsera càte doua pàna in trei sute de fiorini, si asia se intórsera in Cĭucu cu nespuse pradatiuni.

Vediendu Rabutin cà nu mai e gluma, trimise in Treiscaune pe vicecolonelulu seu Graven cu càteva sute de calareti,

---

¹) Am tradusu anulu 1703 intregu, pentrucá si de ací se se cunósca pre catu se póte mai bine, originea revolutiunei lui Rákoczi, din care curtea Vienei trase din nou invetiaturi si macsime, dupa care avea se régа si se guberne pe acestu mare principatu. Cserei se apucase de scrierea acestei cronice, precum singuru spune indata la inceputulu cronicei sale, in 16. Decembre 1709 si continuà a scrie pàna in a. 1711. Candu a inceputu elu a scrie, era trecutu de 39 de ani, adica omu matoru, preste acésta elu si astadata se aflá in mijloculu teatrului de guera.

éra la Odorheiu trimise pe baronulu Tige cu alte ostiri. Graven ajunse la Codlea. Càteva mii de curuti din Trei-scaune si Giurgiu stá pe atunci de betía la Herman, pre candu le aducu scirea, cà vìnu nemtii. Curutii era comandati de M. Henter. Fiindu toti beti, apucara in fuga spre Codlea. De aru fi avutu ei unu comandante intieleptu, usioru aru fi potutu macela pe acei nemti puçini. Nemtii inse punenduse in linia dincolo de vale, acei secui nebuni inaintara tocma intr'acolo. Nemtii incepura a trage din pusci; secuii indata o si tulira la fuga, éra sèrbii luandu'i la góna pre siesu inainte, ii taia, incàtu din secui perira mai multe sute, éra dintre nemti nici unulu nu a peritu. Sarmanulu Andreiu Szabo din Cĭucu inca a peritu aici, éra baratulu (calugarulu parochu) din Baraoltu (Baroth) voindu a scóte si elu sabi'a in contra professiunei sale, ilu taiara si pre elu acolo, éra reverend'a 'io adusera la Brasiovu. Vitézulu generalu Mich. Henter isi aratà calcàiele, si necutezandu a se opri nici in Trei-scaune, trecù in Tiér'a muntenésca, éra in loculu lui pusera generalu pe Petru Kálnoki.

Graven bucuranduse de victoria, merse in Trei-scaune, unde a datu focu la tóte satele din scaunulu Sepsi, éra locuitorii fugira la paduri. In Cĭucu n'a intratu, din causa cà nu avuse porunca pentru mai departe. Graven ardiendu Treiscaunele, spargundu si depredandu ladile magnatiloru si ale altoru nobili secui, ascunse in castelele din tienutulu Bàrsei, se reintórse la Sibiiu cu mare castigu.

Intre acestea capitanulu de curuti Stefanu Guthi venindu in scaunulu Murasiului si luandu cu sine tóte ostile, ajunse la Têrgulu-de-Murasiu (Marosvásárhely). Acolo elu dearse una parte mare a orasiului si o depredà, éra fortaréti'a pentru atunci nu o a pututu lua, pentrucà orasianii s'au purtatu in adeveru bine si au impuşcatu pre mai multi dintre curuti. De acolo Guthi trecù la Odorheiu, unde locotenentele nemtiescu predete cetatiui'a, éra elu insusi cu pedestrasii sei trecù la curuti. Guthi resculà pre toti secuii din scaunulu Odorheiu, chiamà si pre cei din Cĭucu la sine, carii au si venitu, in càtu acum óstea se multîse la càteva mii, cu care elu plecandu, se asiedià la Holdvilág. Baronulu Tige inca ajunse acolo cu vreo cinci sute de calareti nemtiesci. La acelu locu puçinii nemti érasi batura pe acea multime dobitocésca, pentrucà indata ce incepura se pusce din castrele nemtiesci cu treascuri, secuimea o si tulí la fuga. Éra Guthi fiindu si atunci beatu, o luà si elu la fuga, éra nemtii si sêrbii taiara multi, mai alesu din pedestrimea secuiésca, incàtu acolo cadiura preste un'a miie trei sute. Guthi scapà cu fug'a pàna la Turd'a, unde Pavelu Kaszás ilu ucise din porunc'a lui Franciscu Rakoczi. Asia 'lu batù Ddieu pentru multele lui fàra-de-legi. Éra apoi baronulu Tige dupa batalia dete focu scaunului Odorheiu.

Acum comandantele supremu alu curutîmei ardelene se facù Stefanu Thoroczkai, éra cu elu era Laurentiu Pekri, Mich. Teleki, Lad. Vay, Pav. Kaszás, Stef. Gyárfás, Nyuzó si alti mai multi capitani de curuti, cu carii a mersu asupra Sibiiului. Rabutin inca esî din cetate. De si curutii era de diece ori atàtia, pre càti era nemtii, totusi elu se aruncà asupra loru; éra ei ne potendu suferí puşcaturile nemtiloru, o luara la fuga, si intr'unu sĭantiu noroiosu perira nenumerati, multi din ei cadiendu si in captivitate, fusera dusi in Sibiiu. . . .

De ací inainte cronicariulu mai arata, cà Thoroczkai readunandu'si óstea, pe Pav. Kaszás ilu trimise la St. Pauru, unde si acesta fu batutu reu, perdiendu vreo dóua sute din ai sei. Cu tóte acestea mai tardíu cadiura in potestatea curutiloru locurile fortificate St. Pauru, Betleanu, Bistriti'a, Unedór'a si Dev'a. Clusiulu era impresuratu de óstea lui Teleki. Rabutin purcese asupra loru numai cu dóua mii de ostasi, respinse pe Thoroczkai, care'lu asteptase la Cucerdea spre a'lu impedeca, se nu tréca Murasiulu. Atunci Thoroczkai apucandu inainte, isi impreuna óstea cu a lui Teleki. Acea óste unita facea ori si cum vreo douaspradiece mii calarime si pedestrime si asteptá pe Rabutin in linii regulate. Inca si oficiarii nemtiesci se ingrijara vediendu acea óste numerósa de curuti, si nu'lu inbarbatá cá se dea peptu cu ei. Rabutin inse dupace 'i infruntà aspru, comandà a se sufla trômbitiele si inaintà asupra curutiloru. Era intre curuti vreo cinci sute pedestrime nemtiésca, care tradandu pe imperatulu, trecuse la Rákoczi si stá sub comand'a capitanului dela Odorheiu, care inca trecuse la curuti. Acestia mai ţinura cevasi la bataia si impuşcara pre càtiva nemti de ai lui Rabutin; curutii inse si anume faimosulu banditu (talchariu) Pavelu Kaszás mai antaiu apucandu la fuga, o tulira si ceilalti toti, éra sêrbii si nemtii persecutandu'i indelungatu, ucisera multi din trensii. Stef. Thoroczkai inca fugí, apoi multu tempu nu cutezà a merge naintea lui Rakoczi, din causa cà acea periciune i se imputà acestuia si lui Kaszás.

Dupa acestea Rakoczi puse pe curutii din Transilvani'a sub comand'a lui Laurentiu Pekri. Rabutin dupa batalia intrà in Clusiu, unde aruncà contributiune belica, apoi dispuse ruinarea muriloru cetatei pàna la càtiva stànjini; dupa aceea impreuna cu garnisón'a nemtiésca de acolo se re'ntórse la Sibiiu in pace. De aici trimise in tóte partile, pentrucá se adune cantitati fórte mari de victualii la Sibiiu; éra la Medeasiu comandà pe baronulu Tige cu càteva sute de calareti, pentrucá se stea acolo si se observe pe curuti; éra pe Graven ilu espedà din nou in Trei-scaune, pentrucá se desarme pe secui. Era una confusiune infricosiata in tiéra, pentrucà cei carii se ţinea de partit'a curutiloru, de fric'a némtiului fugea la paduri, la munti si ori unde potea, pàna candu mai tardíu apucandu la comanda Laurentiu Pekri, adunà pe curutîmea respandita si descinse la Teremi'a, de unde inaintà una parte de óste càtra Trei-scaune in contra lui Graven. Acesta aflandu cà vinu curutii numerosi secuiloru in ajutoriu, avendu elu numai siese sute cu sine, se reintórse la Sibiiu. Curutii inca'i calcara in urma si 'lu ajunsera in districtulu Fagarasiului la satulu Sierpení (Siarcai'a). De si curutii mai antaiu se inieptara cu iutiéla asupra nemtiloru, incàtu una aripa incepù se fuga si pe multi nemti taiara, mai pre urma inse némtiulu reculegùndu-se, batù pe curuti si'i luà la fuga, éra Graven se reintórse la Sibiiu cu multi nemti vulnerati. »Fiind-cà tiér'a nu mai potea contribui pentru armata cá inainte de aceea, Rabutin dupace se intórse la Sibiiu, poruncí guberniului, cá [illegible] indata una suta mii de fiorini pentru armata. Guberniulu neaflandu altu modu, se tacsara (membrii guberniului) mai antai pe sine, apoi pre ceilalti domni si prenobili, si facùndu sum'a intrége, o detera lui Rabutin. Eu inca am datu atunci una suta fiorini. Stefanu Apor nu se prea invoiá cu acea contributiune personala, Rabutin inse 'i trimise vorba cà: pàna ce va luá cardinalulu Kollonics scirea, pàna atunci dieu elu (Rabutin) ii va pune capulu (lui Apor) la curu, apoi atunci, déca lui Kollonics ii va fi parendu reu, se ilu cóse érasi la gûtu. St. Apor inspaimantatu, singuru numerà diece mii de fiorini.«

»Bietulu Nicolae Bethlen inca a patît'o in Sibiiu. Totudeauna am audîtu, cà nimeni nu este destulu de intieleptu pentru sine, si cà candu cade unu omu intieleptu, caderea lui totudeauna e mai grea decàtu a celui simplu. Tocma asia o patí si elu, de si in Transilvani'a nimeni nu ajungea cu elu la minte si istețîme, si pentru intieleptiunea lui cea mare ar fi pututu avea auctoritate si intre primii ministrii ai imperatului romaniloru. Elu facù una nebunia mare, cà-ci scrise unu proiectu despre modulu, cum se fia gubernata Transilvani'a, cá adica soçi'a principelui Transilvaniei se fia cu adeveratu din cas'a austriaca, se dea inse tributu si turcilòru. In scriptulu seu mai sunt si alte secaturi de acestea, de care si-ar putea bate jocu si unu omu cu mintea marginita. Elu dedese acelu proiectu in secretu la man'a unui grecu cunoscutu lui, anume Stefanu Pană, care pe atunci voiá se mérga la Vien'a, pentrucá se'lu dea oratoriloru (plenipotentiloru) Angliei, pentrucà pe atunci decurgea negotiatiuni intre imperatulu nemtiescu si intre unguri, éra ambasadorii Angliei si ai Olandiei venisera in josu la Sambat'a-mare pentru conferentia. Acelu grecu duse memorialulu la Rabutin si 'i spuse, cà Nicolae Bethlen voiesce se'lu trimita prin elu la conferentia. Rabutin citindu'lu si manienduse, arestéza pe N. Bethlén si poruncesce guberniului cá se'lu dea in judecata. Generalulu era mai de înainte maniosu pe N. Bethlen, din causa cà acesta singuru cunoscea atàtu politic'a din tóta Europ'a, càtu si pe a cabinetului imperatescu, elu nu voiá se lingusiésca nici pe generalu, nici pre ceilalti oficiari nemtiesci, precum facea ceilalti domni de unguru, carii ii adorá mai cá pre Dumnedieu, si la unu tandala de cornetariu inca'i dá titlu de illustrissimus. Gubernatorulu (Georgie Banffi) inca nu'lu iubea, pentrucà elu, Bethlen, adesea mustrá pe gubernatoru pentru multe lucruri rele, apoi fiindcà si gubernatorulu era unu omu fórte rapitoriu,[1] Nicolae Bethlen ilu impedecá la multe lucruri de acelea. Stef. Apor ii era inemicu de mórte, cá si ceilalti domni papistasi. Inse neci coreligiunarii sei nu era prea indestulati cu densulu, din caus'a trufiei lui. Asia usioru conspirara in contra lui si toti ii voiá perirea. Directorulu ilu cità pentru acelu proiectu cá pentru not'a infidelitatei, macarcà acelu scriptu alu lui Bethlen judecatu cu mintea sanetósa nici-unadata nu ar fi meritatu nota, pentrucà déca stà in voi'a domniloru consiliari a 'si da voturi opuse unele la altele tocma si in presenti'a principelui, regelui, imperatului, si pentru aceea nimeni nu póte numí tradatoriu pe celalaltu, pentruce se nu fia liberu a sî face proiecte pe unu tempu, candu tiér'a se afla intr'una disordine asia mare, pentrucá regimulu ei se se póta restaura in ordine si forma càtu se póte mai buna. Pe urm'a pracsei celei nelegale si periculóse incepute asupra lui Em. Iosika detera porunca, cá fiacare judecatoriu se'si dea votulu seu in scrisu, si la multi, cari nu voiá se voteze in contra consciintiei sententia de mórte asupra lui din caus'a acelui scriptu nebunescu, pentru care inse nu meritá mórte, nici vreuna scadere in averile sale, le intórsera voturile, unora si de càte cinci si siese ori, pàna candu ii silira, cá se voteze asupra'i not'a infidelitatei. Ilu si condamnara, éra Rabutin stá cu deadinsulu, cá se'i ia viéti'a; Nicolae Bethlen inse'si apelà caus'a la imperatulu, apoi ilu dusera si pre elu la Vien'a si de atunci este acolo, nici credu cà'lu voru mai lasa in patria.[1])

---

[1] **Mivel a gubernator cape-rape ember vala, dice cronicariulu.**

In a. 1704, pre candu se intemplasera la Sibiiu cele impartasite mai in susu, cronicariulu nostru se aflá strimtoratu cu famili'a sa inca totu in fortaréti'a Gurghiu (Görgény), unde se mai aflá preste treidieci familii nobile, precum: Teleki, Vay, Macskási, Bánffi, Vas s. a. s. a. Fortaréti'a era aparata numai de patrudieci si siese ostasi nemtiesci, comandati de unu locotenente si de unu numeru órecare de nobili din comitatulu Turdei, carii jurasera credintia imperatului. Curutii, carii impresurasera fortaréti'a, era candu mai multi, candu mai puçini, se portá inse fórte misielesce, incàtu cei din fortarétia au fostu in stare de a face patrudieci si dóua de eruptiuni asupra loru. Cu tóte acestea Gurghiulu in fine totu a cadiutu in manile curutiloru; pentrucà Mich. Teleki junior, care fusese capitanu alu Cetatei-de-pétra pe partea lobontiloru, trecù si elu la curuti, apoi venindu asupra Gurghiului, unde se aflá si famili'a Telekiana, dupa càteva incercari desierte de a luá fortaréti'a, apucà pe alta cale, de si rusinósa, inse nesangerósa; elu adecà promise locotenentelui nemtiescu una miie de galbini si rangu de colonelu, déca acesta va da fortaréti'a si va trece la curuti. Asia se si intemplà.

---

[1]) Nu l'au mai lasatu.

In tómn'a acestui anu in dio'a de St. Martinu faimosulu comite Stefanu Apor, fanaticulu patronu alu iesuitiloru, murí in Sibiiu lovitu de apoplecsia, dupace doui ani intregi suferí de unu morbu fórte scàrnavu, adeca de scursórea sangelui prin partile genitali. Una parte mare din averea lui cea colosala apucasera a o rapí si depredá curutii; cu tóte acestea elu totu avù de unde se mai lase iesuitiloru una suta treidieci si dóua mii fiorini, éra preste acea suma mai remase una stare cá de trei sute de mii, care se impartí intre mai multi consangeni ai lui.

Pre candu decurgea acestea in Transilvani'a, caus'a lui Franciscu Rakoczi inaintá fórte bine in Ungari'a, pentrucà mai tóta Ungari'a cadiuse in potestatea lui; cetatile si cei mai multi magnati trecusera la Rakoczi; numai palatinulu Paulu Eszterhás (Eszterházi) si càtiva magnati mai remasesera credintiosi casei Habsburg, de aceea ei s'au si retrasu la Vien'a. Totu in acelu anu Rakoczi indemnatu de Nicolae Bercséni incepù a bate moneta de arama, cu inscriptiunea Pro libertate, din care causa poporulu numia acea moneta Libertas. Era inse mare blastematia cu acea moneta, pentrucà Rakoczi si toti ai sei facura specula spurcata, cà-ce oprindu ei cercularea monetei de argintu in tiéra, de alta parte cu monet'a de arama cumparara totu ei argintulu dela locuitori. (Adica tocma precum facura si in cele trei luni de vara din a. 1849, candu curutii cumpará barbatesce auru si note austriace, éra déca comerciantii nu voiá se schimbe de buna voia, ei luá cu forti'a.)

Vediendu Rakoczi, cà'i merge bine in Ungari'a, se prochiamà de sine de principe comandante alu Ungariei, apoi se apucà si de reorganisarea regimului. In Transilvani'a denumí unu consiliu, in care era: Mich. Barcsai, Mich. Teleki, cá tesaurariu, carele apoi despoià tiér'a tocma precum facuse si tata-seu, Gavriilu Iosika, Ioanu Sárossi, apoi unu sasu, anume Klausenburger. Acestia representá guberniulu transilvanu alu lui Franciscu Rakoczi.

Dupa acestea cronicariulu trece érasi la Ungari'a, de unde ne spune, cà vediendu imperatulu Leopoldu I. progresele cele mari ale lui Rakoczi, a trimisu pe Stefanu Szirmai cu unu consiliariu nemtiescu la Sàmbat'a-mare, pentru-cá se negotieze cu ungurii. Rakoczi inca 'si trimise pe plenipotentiarii sei. La acésta fapta istorica Cserei adaoge dela sine dicèndu: »Vedi atunci déca avea ungurii minte, se putea impaca cu imperatulu pre langa conditiuni bune. Rakoczi putea se castige si principatulu Transilvaniei; pentrucà cas'a austriaca de patru sute de ani nici-una-data nu a fostu asia strimtorata cá in acelu anu. Francĭi adeca ocupasera atàtu Spani'a, càtu si parte mare din imperiu; armatele imperatului le batura de càteva ori. Mai dincóce in vecinatatea Vienei bavarulu ocupà mai tóte provinciile imperatului; éra ungurii ardea si depredá Moravi'a, Silesi'a, Austri'a, Stiri'a. Ci acei unguri nebuni crediendu asia, cà cas'a austriaca are se péra, nu acceptara acele conditiuni bune, cu care'i inbiiá imperatulu nemtiescu, ci pusera imperatului nesce conditiuni asia de estravagante, cá si cum nu aru tracta cu domnulu, ci cu iobagiulu loru; ba nu respectara nici pe Paget, renumitulu oratoru alu Angliei, care descinsese incóce spre a fi mijlocitoriu.«

Paget desgustatu de orgoliulu unguurescu si óresicum fiindu'i rusine, cà elu, carele fusese in stare de a impaca pe turci cu nemtii, la unguri nu are nici-unu respectu, manienduse pe densii, ii injurà cum ii vení la gura, apoi se intórse la Angli'a si nici cà mai vení. Anglii si olandii, carii cá protestanti dória se ajute incai pe protestantii din Ungari'a, vediendu trufi'a unguriloru, ii si mai lasara de capulu loru; asia negotiatiunile dela Sambat'a-mare se sparsera. »Dupa aceea ungurii aru fi acceptatu si jumetate din acelea, cu care 'i inbiiese némtiulu. Asia o pate acela, care nu e indestulatu cu puçinu, cà nu'i dau nimicu. Gavriilu Bethlen, Bocskai si betranulu Rakoczi n'au facutu asia, ci curendu s'au impacatu cu imperatulu si au castigatu bine.«

Pe la finea acestui anu ducele Eugenu, comandantele armatei imperatesci si Marlborough, comandantele armatei britanice reportara victoriile cele ilustre asupra franciloru. In dio'a de Craciunu 1704 batù si generalulu Haissler pe curutii lui Rakoczi atàtu de tare, incàtu au ocupatu dela ei si Sambat'a-mare, unde se si asiedià pe érna.

Totu pe atunci ungurii ardeleni trimisera la Rakoczi pentru ajutoriu, pentrucà ei de sine nu se mai putea apará in contra lui Rabutin. Rakoczi le trimise pe Simionu Forgách cu plenipotentia si cu rangu de generalu, dandu'i sub comanda siese mii de haiduci, calarime numerósa, tunuri mari de spartu murii si alte apparate belice. Inaintea lui Forgách vení Pavelu Gyürki cu óste imbracata prea frumosu, compusa inse din ómeni blastemati, infami si porci-de-cani.[1]) Vediendu acestia pe ostile ardelene imbracate in sumane (tiundre), le scuipá si le bajocuria. »Insusi Pav. Gyürki portanduse »cu una gravitate porcésca,« dise càtra Laurentiu Pekri: Dieu jupàne, ardelenii nu merita nici coji de pàne, pentrucà pàna acum aru fi trebuitu se tóce in capu chiaru si cu ciolane pe acei càtiva nemti miserabili, carii se afla in Transilvani'a. Ce este si acelu Mediasiu? Déca va voí Ddieu cá se mergu eu acolo, nici pentru dejunu nu voru fi de ajunsu óstei ce am cu mine.« Pekri rusinanduse, ii respunse numai atàt'a: »Dumneata jupàne poti se incerci, déca vei ajunge acolo; dieu inse in Transilvani'a veti da preste nemti mai buni, decàtu sunt cei din Ungari'a.« Dupa acestea Gyürki purcese in adeveru asupra Mediasiului; ci baronulu Tige ii esí inainte si'lu batù atàtu de bine, incàtu preste dóua sute cincidieci curuti de Ungari'a remasera morti, éra Gyürki sarindu din sania sí incalecandu unu calu, scapà abia cu fug'a pàna la Cetate-de-balta, rusinatu si bajocoritu de toti ardelenii.

In aceeasi érna esindu si comandantele din Brasiovu in contra curutiloru secui asiediati la satulu Herman, ii sparse si 'i luà la fuga, éra satului ii dete focu. Petru Kálnoki scapá calare, inse fàra siea.

Intre acestea ajungùndu si Forgach cu tóte óstea in Transilvani'a, dete porunca, cá tiér'a intréga se se scóle in arme, apoi plecà asupra Mediasiului. Rabutin poruncí lui Tige, cá lasandu in Mediasiu numai trei sute calareti, cu celelalte trupe se mérga la Sibiiu. Acelu Tige avù curagiulu, cá se tréca cu patru sute calareti ai sei p'intre multimea de curuti, fàra cá se fia atacatu. Indata dupa aceea Forgách bombardà Mediasiulu si comandà unu asaltu de haiduci, carii inse au fostu respinsi de nemti, cu perdere mai bine de trei sute din ceia; fiinducà inse comandantele cetatei murí lovitu de unu glontiu, éra successorulu seu in comanda capitanulu Salz era omu fricosu, Medeasiulu totu capitulà. Dupa acestea Forgách ar fi pututu inainta si ocupá Fagarasiulu si Brasiovulu; elu inse 'si perdù tempulu in ospetie, betii si desfrenari cu femeile. Dela Mediasiu trecù la Blasiu, éra de acolo alegùndu unu trupa buna, o trimise cá se asalte fortaréti'a din Turnu-rosiu, ceea ce s'a si intemplatu. Comandantele nemtìescu fu taiatu, éra ostasimea fu dusa in captivitate. Atunci isi perdù viéti'a si rationistulu Stefanu Sîncai, (unulu din maimarii istoricului Georgie Sîncai). Forgách se mutà dela Blasiu cu óstea la Hasiagu, unde se intarí cu siantiuri. De aici Forgách se reintórse la Ungari'a, éra in loculu seu lasà de comandante pe Pav. Orosz, macar-cà Laurentiu Pekri si Mich. Mikes era generali mai invetiati, carii facea càtu una suta de Orosz; dara Forgách nu'i iubia, din causa numai cà era ardeleni si necurmatu se certá cu ei. Pentrucà ungurenii au urîtu totdeauna din sùfletu pe ardeleni, si totusi Ardélulu se insoçí cu ei spe perirea sa.«¹)

---

[1]) „Semmirekellő, istentelen, átkozodó, prédáló, kevély, hitván emberek.“

Atàtu din Sibiiu, càtu si din Brasiovu mai multi au cerutu dela Rabutin, cá se póta trece in Tiér'a romanésca, cá adeca se traiésca mai usioru acolo. Rabutin luá dela ei reversale in scrisu, cà nu voru trece la Rakoczi; ei inse totu au trecutu, din causa, precum dice cronicariulu, cà acei boieri acum credea, cà e vai de capulu némtiului si cà nici-unu némtiu nu va mai remanea pe lume, éra apoi cine se le dea loru domniíle, déca nu se voru alatura de tempuríu langa Rakoczi. Pavelu Orosz care a remasu in loculu lui Forgách de comandante alu curutiloru, trimise in Sibiiu pe unu trompetariu cu asia numite regalii, prin care Franciscu Rakoczi

---

¹) „Mert a magyarorszàgi ember gyomorbol gyülölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimborála Erdély a maga veszedelmére velek.“ Cserei pag. 347.

chiamá pe domnii din Sibiiu la dieta in Alb'a-Iuli'a. Rabutin arse acelea regalii sub furci, éra pe trompetariu ilu spendiurà, dupa aceea lui Pavelu Orosz ii anuntià asia, cà cu unu talchariu, precum este elu, nu voiesce se aiba nici-una comunicatiune belica. Dieu cà nici nu meritá, pentrucà Orosz este unu infamu si gazda de talchari, nu merita se fia generalu, ci numai se siédia in bordéle de femei publice.«

Doi ani de dîle (adeca dela urdîrea revolutiunei) Rabutin remasese lipsitu de orice ajutoriu ostasiescu din partea armatei imperatesci, care operá in Ungari'a, de victualii inca incepù a simtí lipsa mare. Óstea sa era mica, din contra óstea curutiloru ungureni si ardeleni, càti stá sub comand'a lui Forgách séu a lui Orosz in Ardealu, ajungea pe usioru la treidieci de mii. Intre acestea impregiurari Rabutin se decise, cà decàtu se móra de fóme in Sibiiu, mai bine se ésa cu óstea sa la campu, cá se móra cu onóre. Pe atunci inse (adeca in primavér'a a. 1705) Sigismundu Balásfi, pe carele boierii din Sibiiu ilu trimisesera la Vien'a, pentrucá se céra ajutoriu, se reintórse prin Tiér'a romanésca cu scirea inbucuratória, cà armat'a imperatésca comandata de generalulu Erbeville vene de siguru intru ajutoriu. Asia se si intemplà.

Imperatulu Romaniloru adeca dupa domnia de cincidieci de ani si dupa multe adversitati petrecute, repausà (in 5 Maiu 1705) in Vien'a in alu siesediecilea anu alu vietiei sale. Acestu omu era blandu si induratoriu, ministrii inse abusara de blandetiele lui si commisera totu feliulu de infamíi in numele imperatului. Imperatulu trimitea pe suplicanti la ministrii, éra dela aceia nu scotea nimeni resolutiune fàra mita. Rebeliunea ungurésca inca s'a escatu din causa, pentrucà ministrii au supusu la contributiuni, au nacajitu, torturatu pe unguri, éra iesuitii au persecutatu pe reformati. Destulu au plansu si s'au vaieratu la imperatulu, cà nu le-a folositu nimicu. Eu am cititu (scrie Cserei) una suplica a palatinului Eszterhási, (sic) scrisa in favórea unguriloru càtra imperatulu, in care dîce intre altele: »Maiestate imperatésca, indurate de unguri, usioréza-le jugulu, pentrucà acù neci Dumnedieu din ceriu nu mai póte suferí opresiunea unguriloru, chiaru si lemnele si pietrile au inceputu a deplange calamitatea loru etc.« Transilvani'a inca de aceea se induplecà asia usioru spre rebeliune, pentrucà li se urise de atàtea mortificatiuni ale nemtiloru; de sî, precum am dîsu mai susu, insii boierii tierei pórta culp'a infrangerei diplomei. »Cu tóte acestea déca imperatulu ar fi fost unu omu mai desteptu, usioru ar fi potutu vedé reulu, pentrucá se'lu vindece. Se sî facu totudeauna rele mai multe sub una domnía blandóca, lasatória, decàtu sub orice tiranu.«

Indata inse ce succese Iosifu la tronu, prefaceri mari urmara in curtea imperatésca, pentrucà pe cardinalulu Kollonics ilu trimise frumosielu pe ací incolo, adeca ii dete dimisiunea, oprindu'lu totodata, cá se nu se mai amestece in neci-o afacere de ale curtii, adeca de ale regimului. Pe ceilalti ministrii, carii in dîlele repausatului imperatu conspirasera pe sub màna cu francii, inca 'i alungà dela curte, éra in loculu loru puse de ministrii dintre contempuranii sei, carii isi luasera educatiunea cu elu impreuna. Éra fiindcà imperatulu Iosifu I. avea trebuintia de bani pentru purtarea resboiului, si fiinducà tesaurulu imperatescu era desiertu, éra de alta parte imperatulu sciá cum-cà in Domus professa a iesuitiloru zacea sume colosali, trimite preste ei si le stórce cinci milióne fiorini, cu care suma adjustà una óste de dóuasprediece mii, spre a o inainta asupra Transilvaniei. Iosifu adeca fiendu de fatia intr'una din conferentiele ministeriali, pre candu tata-seu se mai aflá in viétia, si curgêndu discusiunea despre aparatele belice, la care unii ministrii credea cà voru trebuí vreo dóuasprediece séu treisprediece milióne, elu rîse, éra tata-seu ilu intrebà, cà pentruce rîde. Iosifu respunse: Eu rîdu pentru acesta, pentrucà totu ce voiescu se indeplinésca acesti ministrii ai Maiestatei tale cu treisprediece milióne, eu pociu indepliní cu siese fiorini, pentrucà cu siese fiorini voiu cumpara càteva lantiuri si voiu pune, cá cu acelea se spendiure pe càtiva din acestia, dela carii apoi voru remanea atàti bani, incàtu maiestatea ta vei putea porta guera si diece ani. Maiestatea ta esci prim'a persóna dintre toti monarchii christianitatii, dintre carii inse nici-unulu nu este mai saracu decàtu maiestatea ta; din contra, nici-unu rege nu are ministrii asia avuti, precum sunt ai maiestatei tale, éra acelea avutii le fura ei totu din alu maiestatii tale, éra candu trebuescu bani pentru sierbitiulu maiestatii tale, neci-unu banu nu voiescu se dea.

Ci las', cà 'i voiu invetia eu pe ei, candu voiu ajunge se domnescu eu.« Apoi dieu, cà Iosifu ii si invetià.

De ací inainte cronicariulu insémna puçine inca si despre bataliile austriaciloru cu Bavari'a si despre alte evenimente din Boemi'a si din Germani'a, trece apoi érasi la Ungari'a. Ací ne spune, cà imperatulu Iosifu I. mai nainte de a merge érasi cu arme in contra unguriloru, le scrise mai antaiu frumosu si'i asecurà sub verbo regio, cà tóte relele càte li s'au intemplatu sub domni'a tata-seu, se voru vindeca si corege. Ci ungurii despretiuira acea epistolía a imperatului, pentrucà ei credea, cà lui ii este frica de densii, incàtu de spaima mare le va lasa si regatulu pe sam'a loru. Atunci imperatulu vediendu cà vorb'a frumósa nu folosesce, poruncí lui Erbeville, cá de ar sci, cà 'i va perí óstea întréga, se intre in Transilvani'a. Acelu generalu se pune in marsiu fórte bine ordinatu si totudeauna paratu de bataia. Rakoczi ii ese nainte la Podmericz, unde se si lovescu; »éra ungurii o iau la fuga dupa datin'a loru; multi peru in acea batalia, apparatele belice inca le lasa in manile nemtiloru; insusi Rakoczi abia a trei'a dî dete preste ómenii curtei sale.« Rakoczi isi readuna pe ai sei in numeru pàna la sieptedieci de mii si la Veres-Kő (Pétr'a rosiia) érasi dà peptu cu nemtii, ci érasi remane batutu reu, perindu acolo multe mii de curuti, mai alesu dintre haiducime, intru atàta, incàtu din óstea ungurésca abia remasera patru cinci mii pre langa Rakoczi. Asia nemtii putea inainta spre Transilvani'a. Rakoczi si Bercséni se invoira, cá acesta se remana in Ungari'a spre apararea orasialoru montanistice, éra Rakoczi se intre in Transilvani'a, unde unindu-se cu curutii de aici, in muntii de càtra Oradea se inchida calea nemtiloru, éra comitele Al. Károlyi cu diece mii de calareti se mérga pe urm'a nemtiloru, pentrucá strimtorandu'i se'i pacalésca. Károlyi se si sculà cu calarimea si mai antaiu se apucà se sparga si distruga orasie, sate si se nimicésca cerealiile locuitoriloru, pentrucá nemtii se nu afle nimicu de mancare. Ajungêndu Károlyi si la Dobriçinu, a scosu pe locuitori cu forti'a din orasiu, precum acestora nu li se intemplase niciodata, nici candu venia turci, tatari si nemti. Intr'aceea Erbeville ajunse cu armat'a sa la Dobriçinu, unde aflandu victualii de ajunsu si vinuri multe, se ospetara bine si pradara pe placu. Forgách apucase a vení mai de inainte in Transilvani'a; Rakoczi inca ajunse la Agàrbiciulu-ungurescu, de unde conchiamà dieta la Alb'a-Iuli'a, pentrucá se fia instalatu cá principe. Iesuitii din Clusiu sciendu se jóce pe dóua mani, condusi de iesuitulu Kapi intempinara acolo pe Rakoczi cu pórta triumfala si cu alte multe complimente lingusitórie si minciunóse. Totu pe atunci Rakoczi batù si monete de argintu cu emblem'a lui Ercule, cum culege capetele idrei. Sub Ercule se intielegea ungurii cu Rakoczi, éra sub idra cu capete multe se intipuiá imperatulu si nemtii.

Se venimu érasi la afacerile Transilvaniei, unde se concentrà din nou furi'a guerei civile.

Dupace cronicariulu premite unu casu de asasinatu alu betranei comitese Cl. Mikes sugrumate de dóua cameriere ale sale, caroru apoi li se taiàra capetele in Brasiovu; arata mai departe, cà pe atunci si elu se aflá in óstea curutiloru, care audiendu de venirea lui Rakoczi, ii esí inainte dela Clusiu la Agàrbiciu. Indata-ce fruntasii curutiloru detera fatia cu Rakoczi, incepura a solicita dela elu nu numai functiuni, ci si averile aceloru boieri compatrioti ai loru, carii apucasera a remané si a petrece strimtorati prin cetatile si fortaretiele transilvane, càte se mai aflá pe atunci in manile si sub comand'a generalului Rabutin. »Rakoczi inse chiamandu'i dinaintea cortului seu, unde me aflam si eu, acolo in publicu le dîse loru: »Dumneavóstra se ve lasati de asemeni sollicitatiuni; acuma nu este tempu de acelea; pentrucà eu nici atàta nu sciu, déca acestu menteanu de pre mine este alu meu, séu alu altuia. Déca vomu fi in stare de a reporta victoria asupra némtiului, atunci va avea fiacare promotiune in proportiunea meritului seu.«

La loculu acesta Cserei crede, cà déca Rakoczi dupa intrarea sa in Transilvani'a si-ar fi concentratu la unu locu si anume la Turd'a pe pratulu lui Traianu tóta óstea, càta mai era sub comand'a sa, elu ar fi mai avutu vreo treidieci si cinci de mii calarime si diece mii pedestrime, cu care ar fi pututu bate pe nemti, carii venindu prin ţinuturi depredate si pe drumuri desfundate prin ploile de tómna, ostenisera fórte tare. Acestu consiliu ilu dá lui domnii din Ardélu. Din contra Simionu Forgách, carele inca pe atunci incepuse a conspira cu nemtii, din care causa mai tardíu si fu aruncatu in prinsóre de Rakoczi, ii dá consiliu, cá se'si impartia óstea in mai multe ținuturi, ceea ce s'a si facutu, in càtu nemijlocitu sub comand'a lui Rakoczi remasera numai patru regimente de calarime si nóua de pedestrime de càte una miie unulu, cum si cinci sute pedestrii francesci. Totu din consiliulu lui Forgách pe boierii fruntasi din Transilvani'a inca'i departà de langa sine mànandu'i in diferite parti ale tierei, cá se adune si se trimita victualii pe sam'a armatei. Asia 'si batea jocu Rakoczi de boierii din Transilvani'a. Intre acestea la Clusiu si la Alb'a-Iuli'a se facea pregatiri mari pentru primirea lui Rakoczi, pentrucà diet'a conchiamata la Alb'a-Iuli'a era se'lu prochiame de principe in dio'a de St. Martinu, adeca tocma in acea dî, in care Rakoczi fu batutu la satulu Jibau (Zsibó) atàtu de cumplitu, in càtu abia scapà cu fug'a pe la Gherl'a si Betlénu inainte, lasandu'si castrele intregi in prada nemtiloru, carii comandati nu atàtu de Erbeville, care era unu generalu betranu si morbosu, càtu mai virtosu de generalii Schlick si Klöckesberg, se batura cu mare curagiu, éra unu generalu Virmond totu francu de natiune sarindu de pe calu, si aruncanduse dreptu in siantiulu castreloru ungouresci, la momentu provocà asaltulu granatiriloru si alu celeilalte pedestrimi; haiducii unguresci si tóte regimentele calaretie de curuti a luara la fuga care in càtràu, éra sêrbii ii persecutara pàna la unu locu.

Ce vi se pare, cui s'a imputatu perderea acelei batalii din partea unguriloru curuti? Spioniloru, éra mai virtosu unui tieranu romanu betranu, astutu si patîtu, carele indemnà pe nemti, cá se apuce càtra Jibau, pe unde voru putea intra mai usioru in Transilvani'a. Curutii apoi apucandu pe acelu romanu, l'au spendiuratu.[1] Intr'aceea totu Cserei spune curatu, cà anume generalulu Klöckesberg locuise multi ani in Transilvani'a, cà cunoscea familiile si locurile in acésta tiéra mai bine decàtu patriotii nascuti aici.

---

[1] Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz tanult paraszt ember; ez jovallá, hogy Sibo felé fogjanak, ott jobban be jöhetnek Erdélyben. Azt az oláhot a kuruczok azután megkapák s felakasztták. Cserei pag. 354.

Dupa acea batalia mare nemtii inaintara la Clusiu, unde generalii nemtiesci isi resbunara de spurcat'a perfidia a iesuitiloru, ardiendule tóte apparatele facute pentru primirea lui Rakoczi, éra in monastirea loru pusera ostasi de nationalitate dana si de confesiune luterana, pentrucá cu atàtu mai multu se'i mortifice. Curendu dupa aceea cadiura in manile nemtiloru si celelalte fortaretie, numai Dev'a se ţienù inca trei luni, dupa aceea cadiù si aceea. Nemtii isi resbunara si de poporu prin ecsecuţiuni infricosiate.

In dio'a bataliei dela Jibau, Rabutin care esise din Sibiiu, batù si fugarí pe una trupa de curuti la Porumbacu in districtulu Fagarasiului, éra pe alt'a comandata de Pavelu Orosz la Felécu deasupra Clusiului. In aceleasi dîle Vellenstein comandantele din Brasiovu sparse óstea secuiésca a lui Petru Kálnoki. Dupa acelea evenimente bellice atàta frica coprinse pe aristocratii ardeleni din partit'a lui Rakoczi, incàtu mai toti au fugitu care in Moldov'a si in Munteni'a, care in Turci'a si in Ungari'a, éra nemtii confiscara tóte averile loru si se ospetara din camerile si celariale remase pline. Din contra aristocratii càti se strimtorasera prin cetati si fortaretie, esîndu pe la locuintiele loru, le aflara cu totulu depredate si sfarmate de furi'a curutiloru, carii »nici cà era buni de altuceva, decàtu cá se sparga cuptórie, se màne vite, se prede, se impile; de aceea Ddieu nu le ajutà si precum vedemu, de ací nainte inca nu le va ajuta.«

In dio'a de batalía cronicariulu nostru era la Desiu, de unde apoi venindu la familia, trecù érasi in partea lobontiloru, éra gubernulu ilu facù inspectoru, séu cum se dîce in dîlele nóstre, intendante de óste in Cĭucu lànga colonelulu Graven. Despre acestu ostasiu spune Cserei, cà fiendu elu fórte maniosu pe franciscanii din Cĭucu, carii ţinusera cu insurgentii, ii insultà de rebeli, le puse nemti in monastire si culese dela ei tóte lucrurile ascunse de curuti, éra candu acei calugari rebeli avura a curagiulu de a dîce, cà nu este ertatu unui mirénu a scóte nimicu din monastire, Graven le plesní in fatia, cà ei sunt urdîtorii asasinatului nemtiloru din Cĭucu, cà de ar depende numai dela elu, pre toti calugarii 'iar taia in bucati, cà ar scóte icónele, éra bisericei loru 'iar da focu; éra dupace acei calugari franciscani dechiarara, cà ei nu voru mai sierbí

s. liturgia, Graven se jurà, cà de nu voru face liturgi'a indata'i va impusca pre toti. Se fiti vediutu apoi, cum baratii citea liturgi'a pe la tóte altariele.

Dupa acestea se comandara prin tóta tiér'a comisari unguresci si nemtiesci, carii jurara de nou pe locuitori sub mari blasteme in credintia càtra imperatulu; totusi multi au calcatu si acelu juramentu. Urmà si desarmarea poporului cu tóta rigórea si sub juramentu, éra unii au fostu si spendiurati din caus'a ascunderei armeloru. Acestea fusera frumósele fructe ale rebeliunei asupra imperatului. »Pre candu tiér'a se aflá in fericire mare si in credintia si némtiulu avea respectu de staturile tierei, atunci le venia greu a da contributiune; n'au sciutu se remàna in pace, nezuiá spre libertate, amu ajunsu inse la calamitate si iobagía multu mai mare, nu avemu nimicu, suntemu despoliati, unii de nemti, altii de curuti, si totusi trebue se platimu contributiune. Inaintea némtiului avemu omenía cànésca. Jugulu de lemnu ne fu greu, amu voitu se'lu sfarmamu de pre gûtulu nostru, aruncara inse pe noi jugu de feru cu atàtu mai greu. Asia pate natiunea, care'si cauta ne'ncetatu domni noi. Invétia Transilvania, invétia, nu te mai insoçí cu Ungari'a, pentrucà pasatulu ungurénu de multe ori iti arse gur'a, si totu n'ai fostu in stare se inveti.«[1]

Capu IX.

Imperatulu Carolu VI cá rege alu Ungariei alu III-lea.

§ 53. Pacea cu Franci'a. Resboiu cu Turci'a. Imperatulu Iosifu I avuse din casatori'a sa numai doue fiice, dintre care dupa statutele casei domnitóre nici-una nu'i putea urma la tronu. Asia a trebuitu se'i succéda frateseu Carolu, care in timpulu marelui resboiu de succesiune cu Franci'a era rege alu Spaniei.

Carolu nascutu in 1 Octobre 1685 a fost destinatu la inceputu de càtra parintele seu pentru tronulu Spaniei, pe care atunci sĭedea Carolu II cá celu din urma descendentu alu casei de Habsburg pe tronulu acela, care dupa mórtea acestui rege neputintĭosu fu stropitu cu şiróie de sange omenescu prin resboiulu de successiune. Asĭa Carolu a fost crescutu si instruitu in spiritu spaniolu, aprópe numai prin calugari, ce e dreptu, fórte invetiati, inse tocma pre atàta si netoleranti. De aici apoi se esplica si diferenti'a cea mare in modulu de a guberna alu aceloru doi fii de imperatu. A fost inse o adeverata gratia ddiésca pentru popórale vastului imperiu, cà si imperatulu Carolu era dela natura omu blandu, cu inima buna si milosu. Fiindu inse si fórte religiosu Carolu nu numai rechĭamà la curtea sa pe calugari, ci le si facù parte din domnia, loru cá si aristocratiei, pe care o susţinea in drepturile sau mai bine in privilegiile si prerogativele ei feudali. De aici apoi au urmatu si la curte luxu si pompe mari, care costau milióne, mai alesu cà functionarii si toti administratorii finantieloru insĭelau si furau in Austri'a intocma precum se furá si defraudá in acelea timpuri mai la tóte curtile Europeì, chiaru si la pap'a Romei, cu singur'a esceptiune de Prussi'a, a carui rege pre langa ce era fórte mare economu si urîtoriu de orice luxu, apoi fiindu destulu de brutalu, pe functionarii hoti îĭ pedepsía nu numai cu degradari si cu inchisori, ci si cu batai, pe care nu odata le impartĭa insusi regele cu màn'a sa si uneori nu crutiá nici pre membrii familiei sale. Asĭa erau acelea generatiuni, crescute in tractare barbara, dedate cu maltratari, in càtu unele persóne se ţineau onorate cà li s'au trasu palmi de càtra [illegible] suveranu sau suverana.

---

[1] In originalu: Ugy jár az a nemzet, ki mindenkor ujabb ujabb urat keres magának. Tanulj Erdély, tanulj, ne czimborály többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadot, mégis nem tudtál megtanolni. Pag. 358.

Carolu VI fu coronatu mai antaiu in Decembre 1711 cá imperatu alu Romaniloru si rege alu Germaniei la Francfurt, éra in anulu urmatoriu cá rege alu Ungariei la Presburg. Resboiulu de successiune s'a mai continuatu pàna in 1714 cu scopu firesce, cá imperatulu se remàie totodata si rege alu Spaniei si alu tieriloru americane cucerite odinióra prin spanioli; acestui planu inse i s'au opusu alte puteri si mai alesu Angli'a din punctu-de vedere alu dreptei cumpene (aequilibrii) in Europ'a, cá precum nu a fost suferita Franci'a, asia se nu i se permitta nici casei de Habsburg a intemeiá imperiu universale, in care sórele se nu apuna niciodata. Angli'a inchieiese cu Franci'a pacea dela Ultraiectu (Utrecht) in 1713, asia se vediù si Carolu necessitatu a se impaca si a inchĭeié totu cu Franci'a tractatulu numitu dela cetatea Rastadt, prin care pre langa celelalte tieri ale monarchiei i. s'au asecuratu si possessiunea tieriloru italiane Milano adeca Lombardi'a, insul'a Sardini'a si tiér'a Neapolei, precum si Belgiu. Carolu mai avuse si alta causa grava de a se impaca cu Franci'a. Port'a otomana violase greu tractatulu dela Carlovitiu inchieĭetu in 1699, cà-ci in Iuniu 1715 declarase resboiu Venetiei fàra nici-o causa indestulata si'i ocupase Morea. In virtutea solidaritatii slabilite la Carlovitiu a decisu si Carolu a'si comanda armat'a contra Turciei.

Resbóiele turco-austriace ale lui Carolu s'au purtatu in parte mare si pre teritorii locuite de romani, adeca in Banatulu Temisianu si in Munteni'a; acelea au si avutu resultate mari pentru acestea parti de tieri, de aceea vomu sta si noi ceva mai multu la descrierea loru.

Dupa victorii stralucite castigate contra francesiloru in societate cu generalulu Angliei Malboroug si dupa ratificarea pacei eroulu principe Eugenu a venitu in Ungari'a cu armata numai de 60.000. Marele veziru ii stetea in fatia cu armata intreitu mai mare. Eugenu inse care ascultá parerile altora cu sange rece, apoi isi facea singuru planulu in strictu secretu, n'au asteptatu se'lu atace turcimea, ci in 5 Augustu 1716 lovi elu la Petrovaradinu, unde castigà una din bataliile cele mai stralucite. 114 tunuri, 50 stéguri, 5 códe de cai, adeca semne ale ranguriloru de pasĭa, 6 tobe, multime de corturi inpreuna cu celu plinu de avutii alu marelui veziru, cai in numeru mare, arme si sume de bani au fost totu atàtea trofee ale victoriei.

Din Slavoni'a Eugenu isĭ indreptà armat'a dreptu asupra Timisiórei, care cetate tare in pacea dela Carlovitz inpreuna cu teritoriulu Banatului remasese totu in posessiunea Pórtei otomane. Dupa inpresurare de doue luni cadiù si acésta cetate in potestatea armatei imperiale inpreuna cu teritoriulu devastatu, storsu si in parte mare desĭertatu de locuitori, din causa barbareloru tractari si spoliari.

In anulu 1717 marele belliduce inmultise armat'a comandata de elu pàna la unu numeru de 140.000. Eugenu decise a trece Dunarea si a ocupa cetatea Belgrad, care era aparata de 40.000 turci. Eugenu a trecutu in 15 Iuniu numai cu óste de 72.000, éra celelalte trupe le-a dispusu pe la alte puncte. Turcii se ţineau prea siguri de victoria, pentrucà m. veziru se apropiá cu 150 mii. Asia óstea lui Eugenu asĭediata intre Dunare si Sava se parea cà va ajunge intre doue focuri si va fi nimicita. Generalii sei si alti strategi europeni erau fórte ingrijati de resultatele acelei espeditiuni cutediate. Eugenu s'a intaritu cu sĭantiuri de ambele parti. Operatiunile se prelungira pána in Augustu, pre cand vine scirea, cà m. veziru ajunsese pe inaltimile dela Belgrad. Generalii voiau se scia, cum are se ésa Eugenu din acea situatiune; elu inse le respunse cá in gluma: »Una din doue se va intempla de siguru, sau cu voiu bate eu pe turci, sau ei pe mine.«

Vezirulu voise in adeveru se lovésca pe Eugenu dintrodata de ambele parti, éra spre acestu scopu trimise ordinu scrisu comandantelui cetatii prin unu magĭaru curutiu emigratu anume Vékony, care se aflá in servitiu turcescu. In acelea momente se destépta in Vékony dorulu de patri'a sa si in locu de a merge in Belgrad fuge la armat'a imperiala, unde dà comitelui Palfi scrisórea, éra acesta o dà lui Eugenu. Belliducele o citesce si o dà lui Vékony cá nesmintitu se o duca in cetate, dara apoi respunsulu ce va lua se'lu aduca. Asia s'a si intemplatu. Eugenu aflà din acea corespondentia, cà turcii au se'lu atace de siguru in 17 Augustu, asia densulu decise cá se'i atace cu o di inainte, pre cand ei inca nu erau gata de totu. In 16 Augustu se bombardà cetatea cu tóte puterile, totodata inse belliducele se rapedí cu cea mai mare parte a trupeloru asupra óstei marelui veziru. Batali'a fu din cele mai crunte si s'a terminatu cu spargerea castreloru si decularea armatei turcesci. Castrele (lagarulu) cu 280 de tunuri si caderea Belgradului Serbiei a fost fructulu acelei victorii admirabile. In cursu de doue luni au fost cucerite si fortaretiele Semendria, Orşĭova, Sabacĭu, Mehadia, cum si flotil'a Cĭaichistiloru.

Batali'a dela Zenta castigata totu de Eugenu avuse de resultatu pacea dela Carlovitiu; bataliile dela Petrovaradinu si Belgrad au fost urmate de pacea dela Pasarovitĭu (serbesce Poşĭarevatz, orasĭelu in Serbia) subscrisa in 21 Iuliu 1718. Austri'a nu a inchieĭetu niciodata o pace mai gloriósa cu Port'a otomana decàtu a fost acea dela Pasarovitĭu. Osmanii lasara Banatulu cu Temisĭór'a dupace domnisera acolo 178 de ani, detera in potestatea Austriei si partea Munteniei cunoscuta sub numele Olteni'a sau Valachi'a mica dela Orsĭova pàna in Oltu, cu muntii de càtra Transilvani'a, éra dincolo de Dunarĕ Belgradulu cu Serbi'a pàna in riulu Timocu si muntii numiti de turci Buiucdash, in fine si cetatea Novi cu o parte din Bosni'a càta este intre riurile Unna si Sava. Pe Iosifu Rakoczi s'a obligatu Pórt'a a'lu interna la Rodosto. Veneti'a fu desdaunata pentru Morea cu càteva localitati fortificate si de mare inportantia strategica in Dalmati'a si in insulele ionice, pre unde avea interesu cá se'si asigure mersulu comerciului seu in marea adriatica si mediterana. Papa Clemente XI de bucuria cà Osmanii au mai fost umiliti si astadata cá vrasmasi ai religiunei christiane, a luatu mai multe flamure turcesci primite dela Eugenu si le-au asiediatu cu màn'a sa pe altariulu bisericei S-ta Maria in Roma si a multiamitu lui Ddieu pentru victoriile stralucite cu »Te Deum laudamus.«

In acea epoca Eugenu ar fi pututu lua Constantinopolea si a scóte pe turci din Europ'a, inse celelalte puteri europene ingrijate érasi, ca nu cumva intarinduse prea multu Austri'a, se turbure drépt'a cumpuna, nu ăŭ suferitu inaintarea mai de parte, precum nu au toleratu pe a Rusiei de repetite-ori in véculu acesta alu 19-lea si au mijlocitu pacea. Gríj'a mare de a conserva ecvilibriulu mai susţine pàna in dio'a de astadi pe turci in Europ'a. A vediutu inse si imperatulu Carolu, cà in dilele densului imperiulu seu si asĭa era prea intinsu si cà in casu de a se mai continua resboiulu înca si cu alte puteri pe ani inainte, s'ar putea intempla cá in locu de a mai castiga se pérda din atàtea provincii, precum de ex. regatulu neapolitanu si Belgiulu.

Sanctiunea pragmatica. Alta grija neasemenatu mai mare decàtu incorporarea de provincii causá imperatului Carolu nopti fàra somnu. Elu se casatorise in 1708 adeca in etate de ani 23 cu Elisabeta Christina principesa de Braunschweig, cu care inse optu ani de dile nu avuse prunci.

In 1716 i se nascuse unu feciorasiu spre nespusa bucuria a parintiloru si a tuturoru barbatiloru de statu interesati pentru integritatea monarchiei; prunculu înse a muritu totu in acelu anu. Dupa aceea parechiei imperatesci i s'au mai nascutu trei fiice, Maria Theresi'a in 1717, Maria Ana in 1718 si Maria Amalia in 1724. Acum capulu dinastiei avea doue scopuri mari de ajunsu: se asigure intregitatea monarchiei si totodata dreptulu de successiune in sexulu femeiescu.

Inca in a. 1713 imperatulu vediendu cà nu i se nascu prunci convocase pe dioa de 19 Aprile ministri si consiliarii intìmi la o conferentia, in care le inpartasi unu statutu de successiune la tronu, éra acelui statutu ii dete titlu de sanctiune pragmatica. Essenti'a acelui statutu era, cá in casu de a muri imperatulu fàra clironomi de sexu barbatescu, tóte staturile si provinciile austriace se aiba a trece nedespartite si neseparate la descendentele femei din famili'a domnitóre si anume daca i s'aru nasce lui Carolu insusi fiice, la una din acestea, daca nu, la o fiica de ale frate-seu Iosifu, in fine la fetele tatalui loru Leopold sau la descendentii acestora. Mai tardiu cele doue fiice ale lui Iosifu maritanduse au renuntiatu inpreuna cu barbatii loru la dreptulu de successiune in acésta monarchia.

De ací incolo imperatulu a induplecatu pre tóte tierile monarchiei sale, cá se adópte acea sanctiune pragmatica si se o inscria cá lege fundamentala, ceea ce s'a si intemplatu in 1720. Curtea se indoiá mai multu numai de voint'a Ungariei, dara si aristocratiei unguresci i se urîse in parte mare de atàtea turburari care se produceau de regula la tóte alegerile de regi, din care se nascea si resboiu civile. Aristocratii renuntiasera sub Leopold I la dreptulu de alegere in sexulu barbatescu si coronasera pe fiĭu-seu Iosifu I., éra in 22 Maiu 1712 au coronatu si pe Carolu, dupace confirmase si elu in 10 Martiu pacea dela Satmaru acceptata de mama-sa Eleonora; acum lipsía cá se adópte dreptulu de successiune si in sexulu femeiescu, ceea ce érasi nu era lucru ne mai auditu, cà-ci se mai intemplase si in alte staturi, anume si in Angli'a. Preste acésta unguriloru le inspirasera respectu mare inca si stralucitele victorii ale lui Eugenu, si pacea gloriósa urmata cu turcii; éra cei cari nu erau de partid'a turcésca, s'au bucuratu prea multu si de scóterea definitiva a domniei turcesci din Banatulu Temisiórei. Asĭa dupa incercarile incordate ale unei partide antiaustriace de a se oppune sanctiunei pragmatice, acésta totusi fu votata in diet'a dela Presburg 1722.

In principatulu Transilvaniei sanctiunea pragmatica s'a votatu in diet'a convocata la Sibiiu in 30 Martiu 1722, adeca cu càteva luni inainte de Ungari'a. Opositiune a fost si in Transilvani'a, cà-ci partid'a turcésca inca totu isi mai avea multi adepti in nobilime, care ţinea tare la famili'a Rakoczi. Numai Croati'a nu a facutu mari dificultati cu votarea sanctiunei pragmatice.

Imperatulu avea tóta dreptatea cá se nu 'si ţina sanctiunea pragmatica asecurata numai prin voturile tieriloru monarchiei sale; densulu cunoscea prea bine lacomi'a altoru case domnitóre si cu atàtu mai bine invechit'a ura si pisma a dinastiei Burboniloru. Principele Eugenu pre càtu mai era in viatia dicea imperatului, ca se nu fia ingrijatu decàtu numai cá se aiba armata permanenta de 200,000, unu numeru care in acelu vécu era consideratu cá fórte mare si tesaurulu statului se'i fia toddeauna plinu. Cu atàta inse Carolu totu nu era linistitu si dupa mórtea lui s'a vediutu cà avuse dreptate. De aceea dupa multe negotiatiuni diplomatice si dupace facuse unele cessiuni de tieri càtra Spani'a, Franci'a, Sardini'a, puterile europene ii garantara successiunea in descendenti'a femeiésca abĭa in 1735.

Dupa reusirea aceloru garantii Carolu declarà pe fiic'a sa cea mai mare Mari'a Theresia successóra a sa si apoi la 1736 o casatorí in etate de 19 ani cu ducele Franciscu de Lorena (Lotaringia) nepotu de frate alu gloriosului duce Carolu, care in domni'a lui Leopold a infrantu puterea Osmaniloru in Ungari'a, éra apoi cu tractatulu dela Blasĭu ea ocupatu definitivu si Transilvani'a.

Franciscu venise multu mai inainte in Austri'a, éra in 1733 imperatulu ilu denumise locuiţiitoriu sau vicerege alu Ungariei.

Intre acestea principele Eugenu muri cu totulu pe neasteptate in 20 Aprile 1736 in etate de $72^{1}/_{2}$ de ani. De atunci imperatulu càtu mai trai, generalu demnu de Eugenu nu mai avù; ii vení inse pe capu unu altu resboiu turcescu, in care fu trasu prin confederatiunea rusésca. Patru generali comandanti supremi, com. de Seckendorf, com. de Königseck, com. de Wallis si com. Neipperg se perondara unii dupa altii. Cei trei ómeni trufasi, pismatariti, înca si ignoranti, fusera batuti de turci, in fine Neipperg fu trimisu mai multu numai cá se inchĭeia pace si înca cu conditiuni dictate astadata de turci inbarbatati de ambasadorulu francesu marchisu de Villeneuve. In acésta pace ruşinósa subscrisa la Belgrad in 1739 Austri'a perdù totu ce castigase in cea dela Pasarovitiu, Belgradulu cu Serbi'a, Bosni'a si Valachi'a mica. Dunarea fu recunoscuta cá limite intre cele doue imperii. La ratificarea tractatului de pace Carolu dise, cà aceea era ór'a cea mai nefericita a vietiei sale.

Wallis si Neipperg, cá unii cari au fost acusati de dusmanii loru, cà si-aru fi calcatu instructiunile, au fost aruncati in prinsóre, unde au statu pàna la mórtea lui Carolu.

§ 54. Evenimentele din Transilvani'a sub imperatulu Carolu VI. Imperatulu Carolu neputendu veni indata dupa mórtea frate-seu Iosifu deadreptulu la Vien'a, ce avendu a se corona mai antaiu in Decembre 1711 la Francfurt, mai in anulu urmatoriu apucà frenele gubernului in tierile ĭa numite ale Coronei ungaresci. Dupa pacea dela Satmaru gurii deschisesera dieta in Cassovia. Cea de antaia grija dietei aceleia fu, cá se decretedie smulgerea dela Transilvani'a comitateloru incorporate, care pe atunci erau: ale Marmatiei, radului, Biharei, Solnocu de mijlocu, Crasna, Zarand si disictulu sau capitanatulu Cetatii de pétra (Kövarvidék). In ea epoca magiarii protestanti erau cei mai infocati adversari acelei destramari de comitate. Caus'a principala a resisntiei loru era confessiunea religiósa.

In Transilvani'a dupa pacificare mai remasesera bande, ĭa numite guerilla, care ţineau pe locuitori in frica si cuemuru. Totu atunci lovisera si tatarii in Moldov'a si pàna marginile Transilvaniei. Gubernulu tierei era representatu tu prin vechi'a deputatiune de 16 membri, parte fricosi, parte triganti. A mai datu si cĭum'a in tiéra. Totusi pe 14 Nov. 712 s'a convocatu dieta la Mediasiu. Acolo s'a depusu juramentulu homagialu càtra imperatulu cá principe alu Transilvaniei; au cercatu se restaure si gubernulu intr'unu modu cá nicairi in lume, dupa cele trei nationalitati si patru confessiuni religióse, in proportiuni sau inpossibili sau absurde, dara au remasu tóte pe anulu urmatoriu. Dupa alte incercari desĭerte facute in Februariu, in fine membrĭi dietei se adunara abĭa in Iuniu 1713 la Sibiĭu. In acea adunare s'au publicatu numele membrĭloru gubernului asĭa cum au fost aceia denumiti de càtra imperatulu dintre cei multi candidati catolici, reformati, ariani, luterani, magiari, secui si sasi.

Pentrucá lectorii se védia, cà totu acelea puçine familii aristocratice figurédia in frunte tierei, care au domnitu si in cei 27 de ani ai lui Apafi, vomu reproduce si aici catalogulu celoru denumiti de càtra imperatulu Carolu. Asĭa gubernatoru fu numitu catoliculu com. Sigismund Kornis, consiliari br. Stef. Vesselenyi, com. Mich. Mikes, com. Ladisl. Teleki, br. Ge. Haller, Andr. Szentkereszti, Sam. Biro, Mich. Simon, Samuel Heydendorf et comitele sasescu Andr. Teutsch.

Generalu comandantu alu armatei imperiale dislocate in tiéra era in acei ani comitele Steinville, care primise si ordinu dela Vien'a, ca se installedie cu pompa mare pe gubernatorulu Kornis, precum s'a si intemplatu.

In Ianuariu 1714 érasi se ţinù dieta totu la Sibiĭu, cu scopu de a continua cu reorganizarea tierei in urmarea anarchiei infricosĭate, preste care trecŭse ea in cei optu ani ai turburariloru sangeróse. Curtea imperiala care cunoscea bine cerbici'a ardeléna si legile ei egoistice, lasá pe dieta mai multu in voi'a ei, pretindea numai cá o suma de tributu, fàra care nici armat'a nu se putea susţiné, nici tiér'a a se guberna mai bine decàtu pàna acilea, se intre preste totu regulatu. Diet'a in locu de a introdùce contributiune regulata, generala si ecvitabila preste tóte classele societatii, a decisu a se lua dare totu numai dela tieranii iobagi din comitatele feudali, cum si dela toti locuitorii teritoriului regescu numitu fundus regius, sasi si romani, éra dintre classele privilegiate au supusu la imposite numai pre acei nobili sarantoci, cari nu aveau nici doi iobagi ticalosi in proprietatea loru. Tóte celelalte categorii de nobili au remasu scutite si aparate prin lege de orice sarcina publica. Aceeasi dieta a mai adusu, respective restabilitu alte doue legi, spre ruşinea vécului. S'a opritu adeca din nou, cá tieranii nenobili se nu cutedie a purta arme, nici a àmbla la venatu, nici a purta vestmentu de postavu coloratu, ci numai de panura tiesuta din lana, asĭa cum e tunsa de pre oi, alba, négra, seina. Alta lege esita dela acea dieta a fost, cá toti iobagii càti isi recastigasera libertatea dela domnii loru prin ajutoriulu personalu si de avere datu in anii revolutiunei, se fia aruncati din nou in stare de sĭerbitute si înca asĭa, cá niciunu domnu se nu ia dela iobagii de veci mai puçinu cá patru dile de munca, éra dela zileri nu mai puçine decàtu trei dile pe septemàna.[1]

In a. 1715 organisarea tierei s'a continuatu. Guberniului tierei i s'a datu titlu de Excelsum regium Gubernium. S'a intregitu curtea de apelu (Tabula regia), din ai carei membri revolutiunea mai lasase numai pre unulu in viatia, anume Lupulu Nalatiu romanu de legea calvina. Imperatulu denumi membri in acea curte judecatorésca 5 catholici, 4 reformati, 3 unitariani, cari apoi au fost obligati a sta in permanentia la unu locu si a pertracta causele, éra nu numai a se aduna la dile anumite cá pàna aci, dupa o datina patriarchala cá vai de ea. S'au denumitu si prefecti noi la comitate si anume in Alb'a episcopulu catholicu br. Georgie Martonfi, omu inganfatu si pretentiosu, la Cetate-de-balta c. Stef. Kornis, la Turd'a Emericu Iosika, la Clusĭu Stef. Csáki, la Solnocu (Desiu) Nic. Torma, in Hunedóra Lupulu Nalatiu, in Crasna Franc. Boer, la Cetate-de-pétra Mich. Teleki.

Cetatea Alba-Iuli'a sau Alba-Carolin'a fortificata din nou. Dupa scóterea Turciloru din propri'a Ungari'a, dinsii, in urm'a tractatului dela Carlovitiu, înca totu mai ţinura Banatulu pàna la anulu 1716. In aceeasi epoca maioritatea ungurimei cautá mijlócele cele mai cutezate, pentru cá se scuture domni'a casei de Habsburg. Partid'a lui Tökölyi si a lui Rakoczi nici-odata n'a incetatu a lucra spre acelu scopu in Ungari'a si Transilvani'a; si, dupa cum credu eu, nu va inceta nici odinióra, de ar sci macar, ca face va-banque pentru totdeauna. Resboiulu antidinasticu inceputu in anulu 1703 se curmase abia cu mare greutate dupa optu ani, in 1712. Atunci curtea imperiala din Vien'a incepù a cauta seriosu la mijlóce spre a'si asigura domnia Transilvaniei, care ea in sine-si a fost considerata totdeauna cá o cetate vasta si formidabila. Intre alte mesuri luate, s'a decisu si zidirea unei cetati fortificate cu atàta si sciinta si arta, precum nu se mai afla nici una pe teritoriulu acestui principatu. Se invoira ca cetatea nóua se se ridice acolo unde era Alba-Iuli'a. Spre a se da planului caracteru legalu, s'a convocatu diet'a tierei, care in anulu 1713 decise in principiu fortificarea, votandu spre acelasi scopu si o suma de 54 mii florini, cum si materialulu de lemnarie din partea tierei.

---

[1] A se vedé Erdélyi Dieták végzései de G. L. P. III p. 203—208, din care s'au mai citatu si se voru mai cita legi.

Intre acestea genialulu generalu Eugeniu duce de Savoi'a si terórea Turciloru preparase planulu cetatiei fortificate conformu doctrineloru de fortificatiune din acea epoca, eara cu executarea fu insarcinatu inginerulu germanu Weiss. Generalului Steinville, comandantului supremu alu trupeloru din Transilvani'a, dupa aceea si aceloru din Olteni'a, i s'a incredintiatu inspectiunea si control'a preste lucrari.

Sub conducerea acestoru barbati militari se luara inainte de tóte mai alesu doue mesuri radicale. Fortificatiunea vechĭa Iulia fu darimata din fundamentu, cá, daca se póte, se nu i se mai cunósca nici loculu unde fusese. In acelasi timpu comuna civila (orasiulu, opidulu), situata pàna atunci spre apusu, fu prefacuta in ruine si locuitorii fortiati a se st muta in regiunea de càtra resaritu si a'si face case pe loc destulu de baltóse, acolo unde se afla situatu si in dil nóstre orasielulu cunoscutu sub nume de Belgrad sau Alb Iuli'a, locuitu de colonistii recrutati succesive din vreo ci rase de ómeni, Romàni, Sèrbi, Maghiari, Germani si Jid mai multi decàtu ori unde in Ardélu; asia in càtu de a se póte esplica si lips'a de simpatii si cohesiune intre locu torii acelei comune orasiene.

Edificiile cum amu dice istorice, ca biseric'a catedra romano-catolica, resiedinti'a si alte puçine au remasu crutiat resiedinti'a insa a mitropolitului gr.-or. romanu, cu tóte ape tenentiele sale, a fost nimicita, din causa ca lini'a nóua fortificatiunei avea se tréca dreptu prin acea resiedintia, precu s'a si intemplatu. Cá desdaunare s'au scosu ochii clerulu romanescu cu càteva miisióre, cu care s'a ziditu intr'o margine a orasiului nou o bisericutia si càteva chilii calugaresci fórte strimte, dupa ce si din acea suma mica o parte de bani se defraudase. Clerulu inse avuse mari temeiuri ca se taca la acea catastrofa care'lu atinsese fórte de aprópe. De o parte tocma in acei ani Imperatulu facuse clerului donatiune de doue mosii ale statului, din alu caroru venitu se'si faca airea resiedintia, manastire, seminariu pentru clerici, fonduri pentru coperirea nenumerateloru sale lipse; de alta parte acelasi cleru se putea consola cu impregiurarea, ca daca i s'a darimatu mitropolia, celu puçinu a scapatu de robia calvinésca, care tocma in Alba-Iuli'a fusese mare si tare, in càtu tocma acolo protopopii romanesci aduceau in sinódele loru pe episcopii (superintendentii) calvini cu lectica pe umerii loru ca pe paralitici, pentru ca se ocupe scaunulu presideale si se conduca ei lucrarile sinodului, ear nu mitropolitii ca capi canonici si naturali ai sinodului. Dara in fine, cui si cum era se se opuna clerulu romanescu, care pàna atunci fusese supusu la gónele cele mai fanatice, adesea dejositu si maltratatu cu batai si cu inchisori de càtre fiinţele cele mai abiecte, nesuferitu a'si infiintia scóle nationale si nici chiar pe pruncii preotiloru a'i trimete la invetiaturi mai inalte? Si apoi cu cine avea se faca acelu cleru? Cu unu Eugenu si cu unu Steinville si înca tocma in epoc'a pre càndu ajunsese si Valachi'a mica sub domnia habsburgica.

In 4 Novembre 1715, adeca in dio'a onomastica a Imperatului Carolu VI (Carolus Boromeus), generalulu Steinville, inconjuratu de fruntasii tierei si in presentia membriloru guvernului, a pusu cu pompa mare pétr'a din fundamentu sau pétra din unghiu, pe care era sculptatu acestu chronosticon latinescu:

LVCe saCra CaroLI sIMILes ALba aCCIpIt ortVs.
In soLIDa prIMVs ponItUr arCe LapIs.

Partile constitutive principale ale cetatiei, afara de murii cei cumpliti, sunt siépte bastióne, casematte puse cu multa prevedere, siantiuri afunde prin pregiuru, mine si galerii, cum si doue porti maretie.

Fundamentele zidului din afara au largime de 12 urme si sunt inalte de 33 urme.

De càtra miédiadi, pe laturea din afara a unui bastionu, in anulu 1730, s'au mai pusu o pétra de marmora cu acésta inscriptiune latina:

SVb Deo et IMperante CaroLo seXto LapIs
Iste bono sIgno optatVs posItVs.

Pe una din monetele commemorative puse in fundamentu s'a inscrisu:

IVLIa nata fVI CaroLVs vIM robVr et aVxIt.
IVLIa sI LIbeat nUnC CaroLIna VoCer.

Asia dar Alba-Iuli'a a inceputu a se numi, din acei ani inainte, Alba-Carolin'a unguresce Károlyfejérvár, nemt. Karlsburg, in locu de Weissenburg ca mai inainte; éra poporatiunea rurala romanésca ii dice totu Belgrad ca in vécurile domniei bulgaro-romanesci. Cetatea intréga, asia precum o vedemu astadi, s'a terminatu abia in anulu 1738 adeca dupa 23 de ani dela darimarea celei vechi.

Càte monumente si inscriptiuni va fi adunatu de ex. contele Ariosti din ruinele Iuliei, la care se folosise materialulu din vechiulu Apulum, acésta o va fi sciutu numai dinsulu si cei care l'au ajutatu in lucrarea s'a pàna in an. 1723, càndu le-a inaintatu la Vien'a din ordinulu Imperatului, precum atinseramu la altu locu alu studiului nostru. Noi inse credemu ca neasemenatu mai multe au remasu inmormentate pentru totdeauna sub zidurile inaltiate preste acelea pàna la terminarea fortificatiuniloru de astadi. Numai drumurile Romei si aquaeductele, ale caroru urme se mai vedu si in regiunea acestei cetati, nu le-a pututu incarca nimeni nici pe cara nici pe luntri, pentru ca se le scótia din tiéra. De altmintrea se mai conserva si pàna in dilele nóstre unu numeru frumosu de anticitati romane anume in biblioteca episcopiei romano-catolice din acea cetate trecuta prin atàtea catastrofe in prea lungulu periodu de 1780 de ani numerati dela prima descalecare a coloniiloru romane.

Daca inse din stravechiulu Apulum au remasu monumente atàtu de puçine in comparatiune cu marimea si cu lustrulu acelei colonii eminente, tiér'a in care s'au ridicatu pe teritoriulu ei una alta cetate, se póte considera desdaunata in càtva prin alte monumente perpetuate in istori'a Transilvaniei si prin mai multe evenimente care au fostu decisive pentru existenti'a acestei tierei. Din acelea insemnaramu càteva mai in sus. S'aru fi pututu numera indiecitu mai multe petrecute totu in Alba-Iuli'a numita si Alba-Carolin'a; dupa ce inse cele mai multe dintr'insele stau in legatura strinsa cu istori'a tierei, sau mai exactu, ele facu càte o parte esentiala dintr'insa, ca se nu fimu aici prea lungi, presupunemu ca doritoriulu de a le cunósce va consulta istori'a speciala a tierei, prin urmare mai atingemu acilea numai càteva ca de inchieire.

In Alba-Iuli'a s'a ţinutu sub regele Andreiu III in 1291 memorabila dieta transilvana, la care au participatu si Romanii ca natiune regnicolara, precum suna terminulu juridicu din evulu mediu.

In biseric'a catedrala catolica din Alb'a, reparata pe la a. 1444 din pradile castigate dupa nimicirea óstei lui Mezzet Pasĭa, se afla astrucate remasitiele pamentesci ale marelui erou, voivodu alu Transilvaniei, apoi guvernatoru alu Ungariei Ioanu Corvinu de Hunedór'a, lànga elu fiiulu seu iubitu junele Ladislau, carui vrajmasii ii taiasera capulu, apoi Ioanu Corvinu fiiulu regelui Matia cunoscutu si sub nume de Miles Junior. Totu in acea biserica, de a stang'a, isi afla repausulu eternu regin'a nefericita Isabella si Ioanu Sigismundu, mai incóce principii Stef. Bocskai, Gabrielu Bethlen, George Rakoczi, inca si alte persóne istorice ale tierei.

Episcopi'a catolica, care se infiintiase in véculu alu 13-lea si se desfiintiase prin reformatiune in alu 16-lea, in a. 1715, adeca dintr'odata cu inceperea zidirei la nou'a cetate, s'a restauratu de càtre imperatulu Carolu VI, dotata fiindu cu domeniu mare, din ale carui venituri mai toti episcopii càti au statutu pàna acum, imbarbatati firesce si de curtea imperiala, au infiintiatu multe institute de cultura, seminariu de clerici, scóle catolice, bibliotece, tipografii, observatoriu astronomicu si altele multe nu numai in resiedintia, ci si pe la parochii in tiéra, pe unde lipsiau biserici si scóle. De aici a urmatu, ca in biseric'a romano-catolica, ai carei credinciosi pe la 1700 abia erau in tóta tier'a vreo cincidieci de mii, astadi numerulu loru ajunge la 300 de mii, adeca cam totu atàtia càtu sunt si calvinii in Transilvani'a, cu acea diferentia din punctu-de vedere alu nationalitatiei, ca calvinii sunt toti maghiari, din contra romano-catolicii sunt unu amestecu de nationalitati, maghiari, multi germani, maĭ toti armenii, cechi s. a.

In a. 1849 cetatea Alba-Iulia, provedĭuta cu garnisóna puçina, in parte mare compusa din soldati romani ardeleni si banateni, cum si din càteva companii de germani, a suferitu bombardari din partea insurgentiloru comandati la inceputu (in Aprile) de càtra generalulu Bem, éra mai tardiu de càtra colonelulu germanu renegatu anume Stein, prin care in 23 Iuniu 1849 s'au aprinsu biseric'a, turnulu ei, resĭedinti'a episcopésca, éra locuitorii romani, cari au patru biserici josu in orasiu, unde se intiepenisera insurgentii, au fostu supusi la crudimi selbatice, la torturi si omoruri.[1])

Confiscari. Tatari. Ciuma. Fómete. Rebelliuni romanesci. Pre cand curgea resboiulu cu turcii si Valachi'a mica era ocupata de austriaci, éra aici in Transilvani'a remasese óste fórte puçina, se primise scirea in secretu, cà Sultanulu a decisu a trimite pe ungurii emigrati in Transilvani'a. Se convóca dieta pe 25 Ianuariu 1717. Acésta decide a se confisca mosiile dela vreo sĭepte aristocrati curuti cá Cl. Mikes, I. Cserei, Mich. Kálnoki, I. Ivó, I. Pápai, M. Dozsa, Andr. Csaki, cu scopu de a spariĭa prin acésta mesura pe alti aristocrati curuti remasi in tiéra, cari inse asteptau cu doru ferbinte pe Franc. Rakoczi dela Constantinopole, unde fusese chĭamatu dela Paris si primitu cu pompa. De si prea tàrdiu pentru ei, dara totusi in 20 Augustu emigrantii trimisi de sultanulu cu óste de tatari comandata de fiiulu Chanului din Crimea lovira in Transilvani'a de càtra Moldov'a prin Bistritia si in diece dile strabatura pradandu si devastandu pe la orasiele S. Reginu, Sícu, Turd'a, de unde se luara spre Ungari'a càtra Marmati'a, dara acolo poporulu armatu se luà pe urm'a loru si'i risipi. Intre curutii veniti cu tatarii chronicele numescu pe Ant. Eszterházi, Sim. Forgach, Mich. Csáki, conspiratori de professiune.

---

[1]) Despre evenimentele bellice de la Alba-Iulia petrecute in a. 1849 a se vedé „Romanen der oesterreichischen Monarchie“, Wien 1850, cum si càteva documente si raporturi publicate in „Observatoriulu“ din Sibiiu 1884, anume raportulu lui Ioanu Axente si alu lui Simon Balint, apoi unu memoriu alu preotului Thalson, in „Transilvania“ din 1885.

In a. 1718 fiindu seceta fórte mare a urmatu si fómete mare, era din tiér'a vecina a strabatutu incóce si cĭuma, care a rapitu mii de vieti omenesci pàna in 1720 asia, càtu nici in Aprile n'au cutediatu se se adune membri dietei convocate de trei ori la Clusiu, decàtu numai càtiva s'au adunatu in 17 Apr., au votatu curendu tributulu si au fugitu.

Generalulu com. Steinville, care pre langa comand'a de corpu gubernase si Valachi'a mica, a muritu in 21 Oct. 1720 la Deva, éra cu mórtea lui s'a curmatu si disciplin'a multa puçina càte era; mai alesu nobilimea si functionarii fiscali nu sciau de fric'a nimenui pe lume. Atunci romanii din comitatulu Hunedórei apucand armele se aduna la Dobra, tragu clopotele in dunga si pléca asupra Devei, unde ocupa fortaréti'a dela garnisón'a mica ce era acolo. Se intielege cà venindu óste la Deva romanii au fost scosi din cetatiuia si linistea in acea parte a tierei fu restaurata.[1]

Istoriculu contimpuranu Lad. Kövári ţine, cà in acelu anu 1720 romanii din comitatulu Hunedorei s'au resculatu in urmarea agitatiunei venite din Valachi'a; elu inse nu probédia cu nimicu acea assertiune a sa. In acea epoca orice agitatiune straina cu scopu de a revolta pre acei romani era cu totulu de prisosu. Acei articlii de lege barbari dela 1714 mai sus citati, sil'a de a lucra 3 si 4 dile in septemana fàra nici-o merinde in traista, jafurile neincetate ale functionariloru, necrutiatórea si necurmat'a turburare a consciintiei religióse in cei siepte ani de vacantia episcopésca, in fine si morbulu cĭumei au fost totu atàtea cause prea de ajunsu, cá se aduca la desperatiune chĭaru si pre unu poporu cu sange de brósca si se'i puna patienti'a de óie la proba. Este inse o manopera vechia prea bine cunoscuta mai alesu in patri'a nóstra, cá de càte-ori unu poporu asupritu si tiranitu isi perde patienti'a, totdeauna se se caute caus'a in afara de elu si in afara de tiéra, candu aceea este vedĭuta si pipaita chiaru aici acasa. Functionarii fiscalitatiloru au fost in totu véculu alu 18-lea inferati de tóta lumea cá lupi rapitori. Dara óre la secui nenumeratele loru rebelliuni s'au pusu la cale prin agitatiuni straine? Nici-odata.

---

[1] Kövári L. Erdély történelme VI köt. pag. 99.

In 22 Iuniu 1721 in loculu lui Steinville vení cá comandante com. Damian Hugo Virmond la Clusĭu, unde facù se se convóce dieta mai multu numai cu scopu de a se restaura linistea publica, ceea ce s'a si intemplatu. Virmond ajutatu de gubernatorulu Kornis, de noulu episcopu rom. catholicu Sorger, de cancelariulu Bornemisza si de Stef. Veselenyi a preparatu spiritele pentrucá, precum se vediù la loculu seu, votarea sanctiunei pragmatice se fia asecurata.

Diet'a din 1722 s'a incercatu se recastige din comitatele incorporate celu puçinu Marmati'a, Solnocu interioru, Crasna si Zarand; diet'a Ungariei s'a opusu cu taria; resultatulu acelei disscusiuni ilu vomu afla mai la vale.

Totu in acestu anu a muritu si Virmond si 'ia succesu in Septembre Lotharu Iosifu Königseck, care a statu pàna in 1726 candu a trecutu in Spani'a, éra aici a venitu br. I. Carolu Tige. Toti acei generali erau totodata si gubernatori ai Valachiei mici cu resĭedinti'a in Craiov'a. Unele urme ale activitatii acestoru generali atàtu in Olteni'a càtu si in Transilvani'a aru fi meritatu de multu cá se fia scóse din intunecimea archiveloru.

In acelu anu 1726 coloni'a armenésca venita din Moldova si asiedĭata in vecinatatea fortaretiei dela riulu Somesiu cunoscuta sub nume Gherla, castigà privilegiu de municipiu regescu.

In 1727 éra a fost secerisiu reu. Astadata s'au resculatu romanii dela Abrud si de prin comunele vecine. Acea rebeliune fu sugrumata érasi numai cu puterea armeloru. Kövári sustçine cà acei romani s'au resculatu de fóme; ei inse au spusu curatu magistratului din Abrud care'i incalecase tare, cà se rescóla incontra asupritoriloru si voru se fia liberi.[1])

In diet'a din 1728 ardelenii protestara din nou contra incorporarii numiteloru comitate si declarara cà prin aceea este violata diplom'a leopoldina.

In diet'a din 1729 s'au regulatu rangurile demnitariloru tierei, pentrucá se se curme odata desele certe de nimicu pentru precadere in sĭedintie si la solemnitati publice, in gubernu, la curtea de apelu si la prefecturi. Cu acea ocasiune s'a decisu, cá episcopulu r. catolicu in calitate de consiliariu cu titlu de excellentia se aiba loculu antaiu dupa gubernatoru; ceilalti consiliari, asessori si prefecti se nu siéda dupa rangulu loru de grafi si baroni, ci dupa vechime in functiuni publice.

---

[1]) Kövári dupa Ios. Kemény Diplomatarium XII p. 263.

Pentru straini cari cereau indigenatulu, s'a statoritu taxa de 500 galbini.

In anii acestia afacerile Transilvaniei ajunsesera la unu stadiu, càtu in realitate gubernà mai multu comandantele de corpu decàtu gubernulu civile alu tierei. Era si gubernatorulu unu omu care'si petrecea viati'a cá crestinu evlaviosu mai multu in rugaciune decàtu in fapte bune.

In Iuniu 1730 convóca generalulu Wallis dieta la Clusiu si face se se votedie tributulu in suma de 500.000 fl., pe care o inparte dupa cele trei natiuni, inse totu asia, ca aristocrati'a feudala se nu platésca nici-unu banu, de si ea nu mai purtá nici arme, pentrucà regimente de linia, adeca trupe stabile se infiintiasera indata la trei ani dupa pacea dela Satmaru, inse numai din fiiĭ poporului tieranu, fórte puçini orasieni saraci si mai nici-unu nobilu.

In anulu acesta s'a escatu a trei'a rescóla a romaniloru totu in muntii apuseni, unde au devastatu si minele de feru si de argintu de la Trascau.[1]

In 1731 Dec. 14 gubernatorulu Kornis dupa functiune de 18 ani móre lovitu de gutta in castelulu seu dela St. Benedicu. Presĭedente alu gubernului se face br. Stef. Veselényi, éra in locu de gubernatoru actualu imperatulu denumesce in 19 Iuliu 1732 totu pe com. Franciscu Wallis, inse cu titlu numai de directoru. Curtea sciá ceea ce voiá anume in favórea catholicismului, fàra a carui consolidare dupa tóte simptomele càte se aratau, posessiunea Transilvaniei nu se credea a fi sigura. Dara si episcopulu Sorger era omu violentu, precum s'a vediutu din càteva mesuri luate in dilele lui Wallis.

Cu rescriptu din 14 Dec. 1732 imperatulu a datu ordinu, cá br. Inocentie Clain episcopu alu greco-unitiloru se aiba locu si votu in corpulu legislativu alu tierei, ceea ce a facuta fórte multu sange reu la membrii dietei.[1])

---

[1] Idem.

§ 55. **Impartirea comitateloru intre Ungari'a si Transilvani'a. Rebeliune religiósa in unele comitate din cele incorporate. Reforme in administrarea justitiei. Invasiune de emigranti. Arestari pentru conspiratiuni.** Inca prin pacea inchĭeĭeta la Oradea mare in a. 1538 intre Ferdinand I si Ioanu Zapolya se incorporasera din Ungari'a càteva comitate la Transilvani'a, pe care acum Zapolya o posedea cu titlu de rege. Acea incorporare a trecutu prin multe catastrofe si dupa fiacare resboiu purtatu de principii Transilvaniei cu imperatii si respective cu regii Ungariei se innoiá sub diverse conditiuni, incorporanduse la Transilvani'a comitate cand mai multe cand mai puçine pàna la Mich. Apafi, cand se mai ţineau de Transilvani'a numai cele numite mai in susu. Diet'a Ungariei voiá se ia nu numai acele comitate, ci si Transilvani'a intréga. Protestele si discordi'a erau de tóte dilele. In fine i s'a urîtu si imperatului de atàtea certe aristocratice si asia prin rescriptu din 31 Dec. 1731 a decisu impartirea aceloru comitate asĭa, cà comitatele Arad si Marmatia au fost incorporate intregi si din Zarand jumatate la Ungari'a, éra Transilvaniei ii remasera comitatele Crasna, Solnocu mijlocíu, districtulu Cetatii-de pétra si Zarand partea de càtra Transilvani'a. Acelu rescriptu a fost publicatu si codificatu ca lege a tierei in diet'a dela Sibiiu ţinuta in Febr. 1733.

Asĭa au remasu acelea ţinuturi incorporate pàna in a. 1861. Diet'a Ungariei inse niciodata nu a incetatu a le recere si pe acelea, totu asĭa inse ardelenii nu au incetatu a se opune si a invoca protectiunea suveranului contra Ungariei pàna la 1848.

Nu a trecutu prea multu, pàna cand chĭaru in comitatulu Aradului celu incorporatu la Ungari'a se descoperi unu complotu fórte seriosu de natura religiósa, care inse luà si colóre politica intre magiari calvini si serbi orientali, precum se va vedea in urmatorii §§-i.

---

[1]) De atunci a remasu la romani anecdot'a care ţine, cà in momentele cand episcopulu Inocentie a intratu in sal'a dietei, unu magnatu trufasiu intrebà latinesce in batjocura: Ce cauta Saul intre profeti? la care episcopulu ar fi respunsu, cà Saul cauta pre asinii tata-seu.

Dela 1733 inainte gubernulu s'a separatu éra de celu militariu si gubernatoru fu alesu in Nov. 1734 religiosulu comite Ioanu Haller. In 1735 fu reorganisata curtea de apelu separandu-se cu totulu de gubernu, sub presiedente propriu, cu instructiuni próspete, cà-ci starea ei multu mai miserabila decàtu ar fi cea asĭa numita patriarchala, nu mai era de suferitu. In 1737 s'a decisu cá resĭedinti'a gubernului se fia Sibiĭu, éra a Curtii de apelu M. Osĭorheiu, unde a si remasu.

In 1736 diet'a votà 10.000 galbini presentu pentru mirés'a Maria Teresi'a.

Acum comandante de corpu era ducele Lobkovicz tocma pre cand prorupse alu doilea resboiu cu turcii. Iosifu Rakoczi era la Cernavoda. Lui Lobkovicz ii vine ordinu dela Vien'a, cá se sparga diet'a adunata la Sibiĭu, cà-ci aceea conspira cu Rakoczi. In 10 Febr. 1738 generalulu o si trimite acasa. In 1 Mart. o trupa de emigrati strabate din Moldova prin Oituz, dara trupele imperiali le facu 120 morti si 11 captivi si'i iau la fuga. Atunci gubernulu centrale din Vien'a iritatu fórte din caus'a atàtoru conspiratiuni, dà ordinu strictu cá se arestedie éra pre càtiva denuntiati totu de càtra cei din sangele loru cá conspiratori. In 29 Martiu colegiulu calvinescu din Aiud a fost inpresuratu de ostasime, superintendentele reformatu Stefanu Iuliu Szigethi si professorulu Sigismund N. Borosnyai au fost arestati; din alte parti ale tierei arestara pe unu com. Ioanu Lázár si pe cumnatu-seu Samuil Bethlen asesoru la tabla, mai departe pre alti patru magnati Mich. Toldalagi omu de ani 70, orbu de totu si surdu, pe Sigismund Thoroczkai lovitu de gutta, pe Franciscu si Lad. Rhedei, pe unu senatoru anume Szebeni din Alba-Iuli'a si pre alti mai multi din Sibiĭu, Clusiu, Deva. Las' cà precum se vede, spionii denuntianti s'au insĭelatu in unele persóne cu totulu innocente, sau cà le-au denuntiatu din reutate si resbunare dracésca, dara ceea ce bate tare la ochi in casulu acesta este impregiurarea, cà precum ne convingemu din art. 6 de lege alu dietei din Febr. 1738 insusi gubernulu tierei a incuviintiatu in fati'a lumei acelea arestari cu violarea manifesta a libertatii personale aristocratice si bisericesci, pentru care legile fundamentali ingrijisera, cá persóne nobile se nu póta fi arestate decàtu numai in casu de flagrantu delictu in momentulu cand comitu vreo crima; in oricare altu casu se fia judecate pe picĭoru liberu, puse in prinsóre numai dupa publicarea sententiei de condamnare. Acilea e preste putintia se nu reflectamu la legile citate la altu locu, in puterea carora popii romanesci si chiaru episcopii loru puteau fi arestati la unu simplu prepusu si aruncati in prinsóre. Cum se schimba véculu si cum uneori Nemesis resbunatóre dà omenimei o neasteptata satisfactiune!

Pre càtu a mai duratu resboiulu turcescu cei arestati au fost deţinuti totu in prinsóre. Acum inse chiaru gubernulu transilvanu a scrisu mai de multeori la curte aparandu-le innocenti'a si cerendu liberarea captiviloru, éra com. Emericu Bethlen mergèndu la Vien'a in Iuliu cerù audientia si se rugà pentru ei. Curtea pusese inca din Aprile 10.000 fl. premiu pe capulu lui Ios. Rakoczi, daca va fi prinsu de viu si 6000 fl. de'lu voru aduce mortu. In Septembre se asiedià o comissiune mixta civila si militara sub presiedenti'a gubernatorului Haller, care avù se puna arestatiloru 20 de intrebari relative la conspiratiune. Investigatiunea ţinù pàna in 20 Octobre; comissiunea declarà pre toti innocenti si inaintà operatulu la Vien'a. Intr'aceea veni si scirea, cà celu din urma Rakoczi murise in 10 Nov. la Csernavoda; curtea se simti mai usĭorata si cu decretu din 3 Dec. s'a enuntiatu liberarea tuturoru arestatiloru, care a si urmatu in 15 Ianuariu 1739.

In a. 1738 se mai intemplara unele schimbari, care pentru ardeleni merita se fia memorate. Comitatulu Albei a fost din stravechime unu teritoriu atàtu de mare, in càtu elu ajungea de pre la Abrud preste Murasĭu incóce, pre Tèrnava in sus pàna in marginile Munteniei la pasurile Buzeu si Sĭantĭu, coprindea in sine si districtulu Fagarasiului. In acelu anu comitatulu se desfacù in doue, Alba de sus si de josu. Alba de josu a remasu comitatu mare si compactu, cam precum este si astadi; celu de sus se compunea din mai multe petece, enclave de comune iobagesci risipite printre Sasime si Secuime, cá totu atàtea apanage ticalóse pentru mai multe familii aristocratice, pàna ce sub absolutismu s'a desfiintiatu mai antaiu, éra a dou'a óra sub sistem'a actuala. Din asĭa numit'a Tiér'a-Oltului s'a formatu municipiu autonomu cu titlu de districtu sau capitanatu alu Fagarasiului. Totu atunci s'a ruptu si regiunea ce se ţinuse de fortarétĭ'a cunoscuta sub numele Cetate-de-pétra (Kövár) din comitatulu Solnocu mijlociu si s'a formatu in municipiu nou, micu si saracu, sub nume de Districtus Kövár, in semnu de recunoscintia càtra locuitorii lui, cari cá si cei din tiér'a Oltului, au facutu patriei in sute de ani servitii essentiali cu armele.

Dupa o domnía de 29 de ani inpreunata cu mari lupte si greutati imperatulu Carolu a repausatu in 20 Octobre 1740. Cu acestu monarchu s'a stinsu lini'a barbatésca a dinastiei de Habsburg si 'ia urmatu lini'a femeiésca.

Imperatulu Carolu pentru persón'a sa nu a fost renumitu cá mare generalu, cu atàtu mai vîrtosu inse prin reforme in administratiune si prin asiediaminte publice in tóte provinciile in care densulu cá domnu absolutu nu era inpedecatu prin resistenti'a dieteloru aristocratice. In tierile propriu austriace, chiaru si in Boemi'a puterea oligarchiei feudale apucase a fi infranta cu o suta de ani inainte de Carolu. In acelea tierĭ monarchulu dedea legi, totu elu le si executá prin ministri si celelalte organe ale sale, denumia si destituiá pe administratori si judecatori, decidea in afaceri bisericesci si scolastice, cá si de resboiu si de pace. Numai in afaceri de inposite si de inrolari in armata suveranulu ascultá si opiniunea dieteloru.

Aristocratii n'au vediutu nicairi si niciodata cu ochi buni pe classea burgesiei. Monarchulu óresĭcum spre a ţiné acestea doue classe in cumpana, cum si a mai corege miserabil'a stare a finantieloru statului a fundatu o societate comerciala orientala, éra Triestulu care pe atunci avea abia 6 mii de locuitori, ilu inaltià la rangu de Porto franco, prin care aduse multe milióne in circulatiune. Carolu a regulatu si postele, tribunale, politi'a; chĭaru si pe feudali 'ia silitu cá se mai usioredie iobagi'a. Totu elu a introdusu mai antaiu prin lege cultur'a celoru trei plante, care dincóce si anume in Transilvani'a erau oprite prin legi dietali, adeca tabaculu, papusĭoiulu (cucuruzu) si cartofii. Chĭaru si armat'a trecù prin reforme insemnate sub Carolu. Atunci mai antaiu s'au infiintiatu si in Transilvani'a regimente regulate si stabili. Vien'a ĭi multiamesce mai multe edificii publice.

Din tóte, cele mai mari greutati si neplaceri le avuse Carolu din partea clerului catolicu, care nu'i mai stá de pre capu, cu scopu de a'lu face se extermine pe celelalte confessiuni.

§ 56. Afaceri si turburari religióse sub Carolu VI. in mai multe tieri. A trei'a conditiune a pacei dela Satmar asecurase libertatea religiósa pentru confessiunile protestante sau asia dise recepte ori indigenate, éra in a diecea conditiune s'a reservatu representantiloru tierei libertatea de a'si puté aduce napastuirile loru la diet'a tierei oricandu se va ţinea aceea.

Conditiunile pacei dela Satmar se intĭelegeau nu numai pentru Ungari'a propria, cí si pentru principatulu Transilvaniei, din causa cà o parte mare din locuitorii acestei tieri înca a participatu la resboiulu civile de optu ani. Acelea conditiuni inse n'au adaosu nimicu la inpaciuirea certeloru si la infrenarea hostilitatiloru confessionali. Aici in Transilvani'a cabinetulu Vienei sub Carolu VI era decisu nu numai a emancipa cu orice pretiu religiunea catolica de sub pressiunea calvina, dara a'i si inmulti credintiosii, a'i si asecura locu de frunte intre tóte celelalte confessiuni, precum s'a si intemplatu. In Ungari'a hostilitatile confessionali perdusera la parere ceva si din agerimea loru pre càtu a ţinutu resboiulu rakotzianu. Indata inse dupa venirea la tronu a imperatului si regelui Carolu fanatismulu religiosu a luatu caracteru totu asia de aprigu precum fusese elu in dilele lui Leopold.

Clerulu superioru, r. catholicu, archiepiscopi, episcopi, abati, capitule necum se voiésca a sci ceva de libertatea religiósa a protestantiloru, dara nu voiá se audia nici macar de puçinele concessiuni facute protestantiloru in diet'a dela Şopron (nemt. Oedenburg) celebrata in 1681 si in cea dela Poşon (Pressburg) din 1684. Clerulu catholicu susţinea sus si tare unele principie si doctrine, pre langa care orice apropiare devenía pentru totdeauna inpossibila. Maioritatile care au decisu in acelea doue diete au fost dupa religiune catolice, prin urmare fatia cu acatholicii fórte avare asĭa, in càtu acestia protestandu s'au retrasu din dieta. A protestatu inse si clerulu catholicu declarand rotundu, cà elu nu se invoiesce la nici-o concessiune facuta acatholiciloru, nu recunósce decretele dietei, ci pretinde supunere neconditionata dela acatholici, abjurarea credintiei si reintórcerea in sinulu bisericei catholice, daca nu de buna voia, prin forti'a armeloru. Tractate de pace, diplome imperatesci-regesci, prin care se facusera concessiuni protestantiloru, clerulu catholicu la considerá de nulle si nedate, éra acilea susţinea doctrin'a fórte periculósa, care dusese pe Ungari'a la perirea dela Varna si la total'a apunere dela Mohaciu, cà adeca unu monarchu nu este obligatu in consciintia a respecta conditiuni, drepturi si concessiuni date in scrisu sau prin graiulu viu, care inse i se voru fi storsu cu puterea armeloru, adeca prin resboiu, precum au fost si tractatele inchieiete cu protestantii. Mai departe clerulu denegá monarchului dreptulu de a face cuiva concessiuni in sfer'a religiósa fàra invoirea bisericei catholice si mai de aprópe fàra invoirea capului vediutu alu acesteia, a papii dela Rom'a. Cu alte cuvente, clerulu rom. catolicu nu voiá se audĭa de nici-o libertate a consciintiei, si daca totusi vreunu monarchu ar fi voitu se o proclame, atunci clerulu solidariu ca representante alu potestatii bisericesci era decisu a infrange potestatea civila si a o nimicí in ochii popóraloru. Pàna aici ajunsese potestatea clerului in domni'a lui Leopold I si alui Carolu VI.

De ací incolo clerulu incriminá pe protestanti cá pre urḑitorii celoru mai multe rebelliuni, cá pre amicii turciloru, cu alu caroru ajutoriu se rescóla; la care tóte mai susţinea si alta doctrina, care se póte dice cà are doue taisĭe, cà adeca iobagii domniloru sunt datori se tréca la religiunea domniloru feudali, éra acestia daca sunt catholici, sunt datori se silésca pe locuitori, cá se créda numai ce credu domnii loru si se mérga la bisericele la care mergu acestia.

Dupa scóterea turciloru din Buda si din partea cea mai mare a tierei acelasi cleru obligà pe monarchu, cá se extermine pe protestanti înca si de pre teritoriele ţinute 150 de ani de turci, sub cari protestantii se bucurasera de libertatea religiunei.

Fiindcà protestantii reclamasera mereu la curte, in fine Leopold le dete o resolutiune din 2 Aprile 1691 càtu se póte mai sinistra, la care ei indata in Maiu aceluiasi anu replicara in unsprediece puncte formulate cu fórte mare durere sufletésca.

In acelasi anu se pusera mijlocitori la imperatulu ambasadorii staturiloru protestante, prin unu memorialu, inse érasi fàra nici-unu folosu, mai alesu cà si episcopii ii intimpinara la curte cu alte memoriale inversiunate.

Asĭa se trecù timpulu pretiosu cu certe religióse secundate de resbóie cu turcii si cu francesii, pàna cand primatele Kollonich cu dat'a din 12 Ianuariu 1700, pre cand certe de aceeasi natura sfasiĭau spiritele si in Transilvani'a, se adresà càtra toti episcopii, càtra capitule si alti demnitari bisericesci cu provocare, cá in privinti'a protestantiloru se respunda si se'si dea opiniunea la trei intrebari essentiali, care au fost:

1. Cum s'ar putea propaga preste totu religiunea catholica in Ungari'a fàra a viola pentru astadata respectivii articlii de lege emanati dela dieta (1681, 1684).

2. Dupace imperatulu s'a invoitu, cá in partile tierei din care turcii au fost scosi, tóte averile bisericesci de odinióra se se intórca érasi la biserica, adeca la episcopi, capitule, monastiri, prepositi, abati (archimandriti), priori, colegii, acelea corporatiuni eclesiastice se dea ,si ele càte o suma órecare la tesaurulu statului in semnu de multiamita si cá desdaunare pentru enormele spese facute in resboiu de atàti ani.

3. Dupa mórtea episcopiloru averile mobiliarie remase dela ei, numite in stilulu de atunci Spolium (jafu, prada) devenía in adeveru prada, cà-ci o parte era luata de càtra fiscu, alt'a prefacuta in bani mergea la Rom'a, éra alte parti trecea in dintr'o màna intr'alta, cum suna dicatórea, cape rape.

Din acestea p. 1 este acela, care merita cea mai de aprópe atentiune. Acea intrebare Kollonich o desface in alte siepte si adeca: In care localitati hereticii trecu preste concessiunile facute loru prin lege? Care biserici zidite mai de multu de càtra catholici se afla astadi in posessiunea hereticiloru? In care sate sau orasie nenumite in lege hereticii se afla in exercitiulu religiunei loru? In localitatile permisse hereticiloru prin lege cine sunt domnii feudali? Care si càte averi bisericesci (adeca secularisate) se afla in manile secularilorù (mirenilorù), cand si in ce pretiu s'au instrainatu acelea? Ce fundatiuni bisericesci se afla, cu ce scopu s'au facutu, càte mai existu si càte au disparutu? In fine care biserici parochiali sunt parasite asia, in càtu se nu se mai póta folosi?

La acestea intrebari agere s'a cerutu dela clerulu superioru respunsu de mare urgentia, cu terminu de o luna. De acelea au si venitu si se afla conservate in desu citat'a colectiune a lui Hevenesi.[1]) Càteva din acelea respunsuri ale prelatiloru au vediutu lumin'a dupa 184 de ani aici in Sibiĭu[2]) si anume dela episcopulu din Vatiu, dela celu din Cinci-biserici (Pécs), dela capitolulu din Strigon, dela celu din Neutra, dela episcopii din Oradea-mare, din Agria, Diakovar, dela priorulu Pauliniloru din Wiener Neustadt si alte doue nesubscrise, care se credu a fi un'a din Agri'a, éra alt'a dela Sambat'a-mare (Tyrnau).

Daca protestantii din acestea tieri nu aru fi fost christiani, ci secte mohamedane venite numai atunci in tiéra cu armele inpumnate, si daca nici-uniĭ nu aru fi fost de aceeasi origine respective rassa cu r. catolicii, adeca totu magĭari, totu slavi, totu germani cá si aceia, precum si totu fii ai patriei, cetatieni ai aceluiasi statu si supusi ai aceluiasi rege, totusi episcopii, canonicii si egumenii monastiriloru nicidecum nu aru fi pututu propune, recomanda si pretinde asupra loru mesuri mai vrasmasiesci, mai barbare, mai resbunatóre si nechristiane, decàtu se vedu esite din penele aceloru prelati spre batjocur'a si ruşinea religiunei christiane, in càtu nu avemu se ne miramu, daca din alte acte se constata, cà chĭaru turcii infruntau la diverse-ocasiuni pe christiani dicèndule: »Noi cá credintiosi ai Islamului cari despretiuimu legea vóstra, nu putemu fi asĭa cruḑi càtra voi, precum sunteti voi càtra cei din sangele vostru«. Unii prelati au pretinsu, cá domnii feudali catholici se scóta din comunele loru pre toti popii si cantaretii protestanti, éra pe poporu se'lu silésca chĭaru si cu brachiu militariu a merge la bisericele rom. catholice; éra daca iobagii protestanti aru fugi din caus'a persecutiunei religióse, se'i aduca totu cu bratiu armatu. In càtu pentru domnii feudali protestanti, episcopii susţineau doctrin'a, cà acestia cá heretici nu trebue se fia suferiti a se mai bucura de dreptulu patronatului, si spre a nimicí pe aristocratii protestanti se provocau la càteva decrete vechi fórte barbare.

---

[1]) Dupace acésta colectiune e citata adeseori mai alesu de càtra cultivatorii istoriei bisericesci, apoi se si intréba, cà cine a fost proprietariulu acelei colectiuni. Iesuitulu Gabriel Hevenesi unguru nascutu din familia nobila in comun'a Miczka comitatulu Cetatii de feru in 24 Mart. 1656, omu din cei mai invetiati ai timpului seu, dupace functionase mai multi ani cá profesoru si cá rectoru in Vien'a si la Gratĭu, mai tardiu cá egumenu au ajunsu a fi spiritualulu cardinalului Kollonich si fórte bine vediutu de càtra imperatulu Leopold, care se si luá dupa consiliile lui. Pre langa alte ocupatiuni nenumerate Hevenesi a lasatu la mórtea sa o colectiune gigantica de manuscripte in 43 de tomuri, din care tom. 24 coprinde multimea documenteloru despre unirea religiósa a popóraloru gr. resaritene. Colectiunea intréga se afla in bibliotec'a universitatii dela Buda. Hevenesi dormia numai patru óre, purtá cercu de feru, care i se invescuse in carne. Mortu 1715. (Vedi Nilles Vol. I. pag. 8).

[2]) Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 19-ter Band 1884 dela pag. 693 pàna la 747.

In càtu pentru cetatile reg. privilegiate, episcopii susţineau theori'a sĭóda, cà acelea tocma pentrucà au titlu de regesci, domnulu loru este regele, éra acesta fiindu catholicu este datoriu in consciintia a rapi tóte bisericele dela protestanti, inca si capellele sau oratoriele si a şcóte din acelea pe toti popii si alti bisericani protestanti.

Mai departe: Nici unui necatholicu se nu i se mai dea nobilitate, nici donatiuni se nu li se mai faca, nici la curtea Vienei se nu mai fia suferitu nici-unu protestantu a cere audientia si a vorbi in favórea protestantiloru. Hereticii se nu mai póta fi advócati sau procuratori in Ungari'a. In comitate nici-unu protestantu se nu fia pusu in functiune. In cetati si orasie protestantiloru se nu li se mai dea dreptu de cetatianu, nici la comerciu sau la professiuni se nu fia primiti. Nici tutoru (epitropu) la orfani se nu póta fi unu protestantu. Popii heretici scosi din functiunea loru, daca nu sunt nobili, se fia aruncati in iobagía si se li se dea càte o mosiĭora, cá se nu péra cu familiile loru, dara se faca robota iobagésca; éra daca sunt nobili si nu vreu a se face catholici, traiésca din averea loru nobilitara.

Mai in scurtu, locuitorii protestanti de orice nationalitate se fia degradati la starea in care cadiusera romanii atàtu cá romani càtu si mai virtosu din caus'a religiunei loru.

Episcopulu Mich. Duorinkovits dela Vatĭu unu slavacu selbaticu, dupace numera in dieces'a lui càteva comune cu biserici de lemnu si altele descoperite, spune mai departe, cà elu au alungatu pe predicatorulu calvinu din Vatĭu fàra nici o ceremonia; mai este de parere, cà protestantii nici cá arendatori se nu mai fia suferiti.

Modulu incassarei decimeloru facea si acelui episcopu multa durere de capu.

Episcopulu dela Cinci-biserici Stef. Dolny recomanda si elu aplicarea de fortia armata si alte mesuri brutali, róga inse pe primatele cá se convóce unu sinodu mare generalu din Ungari'a si din Transilvani'a, la care se fia invitati si protestantii de tóte confessiunile, cu ai caroru capi se se incerce apropiare si impaciuire, fàra a se face vreo concessiune strictu dogmatica din partea catholica. Despre comitatulu Cĭanad observa Dolny, cà acela in dilele sale era desolatu, adeca parasitu cu totulu de locuitori, ceea ce avemu se intielegemu asĭa, cà sub domní'a turciloru locuitorii fugisera de inaintea hotiiloru turcesci, éra in dilele lui fugisera de tirani'a catoliciloru, si numai dupace s'a mai molcomitu aceea, locuitorii de alte confessiuni religióse s'au mai intorsu la vetrele loru.

Capitululu din Strigonu recomanda mai multe mesuri pentru exterminarea predicatoriloru protestanti, unele mai blande, altele fórte aspre, alungarea si temniti'a. Acei canonici inca se plangu asupra risipei de averi bisericesci, rapirea decimeloru, desolarea mai multoru biserici. Capitululu slavaciloru dela episcopi'a Neutrei recomanda pedepse din cele mai aspre si temnitia (comprehendendi et strictissime puniendi) asupra popiloru protestanti, provóca pe domni cá se nu sufere pe acatholici in mosiile loru, pe rege cá se'i scótia din cetati si orasie.

Tóte celelalte respunsuri suna totu in spiritulu celoru citate pàna acilea.

Din aceleasi documente ese, cà pàna pre la 1700 in mai multe comitate ale Ungariei se aflau locuitori catholici multu mai puçini decàtu era acatholici, éra in unele mai nicidecum, preotii catholici scadiusera tare la numeru, erau si multi fórte ignoranti intre densii.

Citindu coprinsulu loru iti vine se nu'ti credi ochiloru, daca nu vei reflecta cà ele au fost scrise in 1700.

Pàna in acea epoca partea cea mai mare a Germaniei cu Prussi'a, Angli'a cu Scoti'a, Danemarc'a, Sveci'a, Elveti'a in maioritate erau dejá de multu protestante. In acelea staturi isi puneau sperantiele loru protestantii din Ungari'a si Transilvani'a si nu remaneau datori catholiciloru cu respunsuri si atacuri. Protestantii pre langa ce combateau dogmele catholice si ritulu, erau maiestrii a descrie in predicele loru cu colori negre rapacitatea clerului superioru incependu dela Scaunulu Romei pàna la egumenii monastiriloru. Popii loru adeca esplicau poporului ce insemnédia asĭa numitele Beneficia sau taxele de confirmare ce se iau dela episcopi, inpositele numite Praebendae, Gratiae expectativae, adeverata simonia, care facea parte intregitóre a politicei inalte; mai departe Annates sau veniturile de pre unu anu ale episcopiloru si altoru demnitari bisericesci, cari erau datori se le trimita pe acelea la Scaunulu Romei; totu asia si Spolia sau averile mobile si immobile remase dela episcopi repausati. Protestantii imputau catholiciloru si alte titule de venituri cunoscute in biseric'a latina sub diverse numiri, cum Reservatio, Praeventio, Devolutio, Commenda, in fine Indulgentiele, sau cum se numescu acestea in biseric'a greco-orientala, carti de ertatiune, care se cumpara spre a se pune pre peptulu mortiloru cá se fia ingropati cu ele, se le aiba cand voru ajunge la usi'a raiului. Din tóte inse massele popóraloru se irritau mai multu asupra catholicismului din caus'a decimeloru, care in multe diecese se luau chĭaru si din legumele cultivate in gradin'a dela casa. Unu mijlocu fórte usitatu alu protestantiloru de a inversĭuna pe catholici si a provoca resbunarea loru era, cand iĭ batjocoría, precum faceau si cu biseric'a resariténa, sectatori superstitiosi ai lui Antichristu, inchinatori de idoli, adeca inchinatori ai crucii, ai icóneloru si statueloru, rugatori ai santiloru si ai Santa-Mariei.

In acésta dispositiune hostila aflase Carolu spiritele la popórale Ungariei, pre candu s'a incoronatu elu rege. Dorinti'a unui monarchu mai pre sus de tóte catholicu, inse si doritoriu

pacea popóraloru, nu putea se fia alt'a, decàtu inpaciuirea
u fàra cea mai mica scadere a bisericei catholice; acelu
pu inse densulu, ministrii si mai vîrtosu consiliarii sei
esiastici nu puteau crede cà'lu voru ajunge pe alta cale,
àtu numai lucrandu dio'a si nóptea, pentru cá toti ceta-
nii vastei monarchii se intre in sinulu bisericei r. catholice
se créda tóte càte le crede acésta. Deslegarea acelei pro-
me piramidale pentru imperatulu ajunsese a fi o cestiune
consciintia, conditiune a mantuintiei sufletului seu. Con-
arii sei ilu intariau pe fiacare di in acea credintia a sa.
aici apoi se póte esplica de ajunsu tendenti'a unui mare
neru de mesuri, decrete, rescripte, resolutiuni, parte nemerite,
te cu totulu eronate, din càte au emanatu in afaceri reli-
se dela imperatulu acesta. Noi strimtorati de timpu si de
tiu ne marginimu acilea numai la numirea càtorva, unele
interesu mai generalu, altele relative mai multu numai la
eric'a romaniloru, in càtu acelea au ţinutu spiritele in agi-
iune permanenta.

Procedur'a propagandei catholice in Transilvani'a diferia
ltu de cea din Ungari'a, unde maí vîrtosu dupa inchĭeierea
ei dela Pasarovitz era neasemenatu mai necrutiatóre decàtu
din Transilvani'a. In acésta tiéra curtea Vienei înca totu
i respectá informatiunile coprinse in memorialulu generalului
afa, care asigurase pe imperatulu Leopold I, cà ardelenii
t nespusu de fanatici pentru confessiunile loru religióse,
n urmare se'i tractedie cu mai multa crutiare si prevedere,
e fàra a perde din vedere nici pe unu momentu scopulu
urma, cá daca nu potu converti pre toti locuitorii tierei
catholicismu, celu puçinu se strabata cu planulu mai usĭoru
realisatu, care era, cá nu numai se se anuledie tóte legile
ei asupritóre pentru religiunea catholica, ci acesteia se i se
asigure pentru totdeauna superioritatea preste tóte celelalte
fessiuni.

Unu inceputu doritu se facuse mai de inainte in Tran-
vani'a prin readucerea societatii Iesuitiloru cá missionari
totodata profesori pe la tóte scólele catholice; apoi prin
aurarea vechiei episcopii catholice si ocuparea bisericei
edrale din Alba-Iuli'a. Sasii din Sibiĭu au trebuitu se
pentru ostasimea catholica una din multele biserici vechi,

éra iesuitiloru locu de biserica si resiedintia in fruntea tiei acolo, unde se vede astadi biseric'a si casele paroc cu scólele.

Sub Carolu dela 1713 pàna la 1723 sasii dupa m negotiari si tocmeli neplacute au fost constrinsi cá se dea catholiciloru înca o biserica in Sibiĭu si fosta mona a calugariloru dominicani, pentru calugaritiele ursuline a deschide scóle de fete; éra la desele pretensiuni ale g ralului Steinville († 1720) si dupa acesta la cererea Virmont sasii au cautatu se mai dea catholiciloru cà biserica si alte incaperi in cetatile Mediasĭu, Bistritia, Se sĭór'a.[1]) In Brasĭovu iesuitii se asiedĭasera mai de ina unde aveau si scóla buna, la care mergeau si unii fe de romani cá se invetie ceva carte latinésca, dupace la sc sasesci nu erau admisi.

In 1713 a venitu in Transilvani'a unu altu epis catholicu Georgie Martonfi, care isi ocupase scau cu mare fala si pompa dupa datin'a celoru din Ungari' cu scopu invederatu de a si pune man'a dintruodata pe puterea aprópe suverana, de care au dispusu episcopii cath in acésta tiéra pàna la reformatiune. Urmarea fu, cà prin ţinut'a sa provocase resistentia die tóte partile, pàn mórtea sa intemplata in 1721.

S'a premisu mai in sus, cà propagand'a in Ung era multu mai violenta. Aĭci adaogemu, cà mesurile sal intindea nu numai asupra protestantiloru de ambele con siune, ci si asupra popóraloru de religiunea gr. orien precum romani, serbi, ruteni, càtiva bulgari; prin urmare trebuinti'a cá se cunóscemu si càteva mesuri de acelea, atingeau fórte de aprópe si pre numerosulu poporu roman locuitoriu in acea tiéra si in Banatu, dupace si acesta fu ocupatu dela turci.

Cu abatere dela spiritulu pacei de Satmar, sub im ratulu Carolu au emanatu intre alte mesuri restrictive pen necatholici înca si acestea:

---

[1]) Karl Fabritius, Beiträge zur Kirchengeschichte Siebenbürg in Archiv des Vereins etc. neue Folge I. Bd. Seite 238—269. Wilh. Schmidt, Zur Geschichte der Jesuiten in Hermannstadt. Arc

Decretu din 7 Ianuariu 1731, prin care se curma si opresce tragerea de orice salarie si ajutórie din tesaurulu statului in favórea popiloru protestanti.

Totu din acelu anu si di necatholicii sunt obligati a ţiné si serbatorile catholiciloru si a nu lucra intru acelea.

Cu decretu din 6 Aprile 1731 protopopii catholici sunt auctorisati a visita si examina pe popii protestanti asupra administrarii baptismului, pentru cá se se convinga, daca aceia pronuntia cuventele formulate si ţinute in biseric'a rom. catholica. Totu cu acea ocasiune causele matrimoniali ale protestantiloru au fost supuse la judecat'a si revisiunea episcopiloru catholici.

In acelasi timpu functionarii si advocatii de confessiuni protestante au fost obligati a depune juramentu dupa o formula catholica redactata in adinsu pentru acelu scopu.

Unu altu decretu din 28 Novembre 1732 inpune ţinerea serbatoriloru catholice inca si locuitoriloru de religiunea gr. or. neunita. Contrasemnatu la acestu decretu cá ministru com. Ludovicus de Battyán.

In a. 1734 curtea merge si mai departe, cà-ci prin decretu din 20 Octobre opresce pe protestanti a infiintia scóle superiori, daca nu'si potu castiga spre acestu scopu pentru fiacare scóla càte unu privilegiu sau mai bine gratia immediatu dela rege.[1])

§ 57. Conspiratiune sangerósa din caus'a proselitismului. In a. 1735 a urmatu conspiratiunea dela Aradu asĭa numita a lui Pero Szegedinetz, in urm'a ei versarea de sange pentru religiune si apoi executiunile infricosĭate, a caroru descriere o reproducemu aici asĭa precum o amu descrisu in Nrii 15—17 ai diariului Transilvani'a din 1871.

Istoricii unguresci si transilvani au scrisu pàna in anii mai d'incóce cu reserv'a cea mai mare despre rebelliunea d'in 1735, éra unii au trecutu preste ea cá si cum aceea neci nu s'ar fi intemplatu. De candu inse adunarea de documente storice si preste totu scrierea istoriei nu mai intempina d'in partea guberneloru greutatile de odenióra, de atunci acestu episodu istoricu inca este scosu la lumina si descrisu dupa mai multe date authentice.[1]

---

[1]) A se vedé: Index normalium resolutionum regiarum in Departamento eclesiastico etc., unu foliantu grosu, manuscriptu in bibliotec'a episcopiei gr. catholice romanesci dela Oradea mare.

De si teatrulu rescólei ungaro-serbesci dela 1735 a fostu in Ungari'a propria, precum se va vedea mai apoi, totusi noi simtimu necessitatea de a reflecta la ea inca si d'in punctu-de-vedere specificu transilvanu, cum si specificu romanescu, d'in cause pe care lectorulu adapatu in istori'a nóstra le va descoperí usioru.

Causele primitive a le rebelliunei. In aceiasi ani in carii cabinetulu d'in Vien'a lucrá cu totu adensulu prin agentii sei sî prin partit'a catolica d'in Transilvani'a, pentru cá se'si supuna siesi acésta tiéra, generalii sei carii portasera armele victoriόse pàna spre muntii Balcanu (Hoemus), avea instructiune cá se rescóle pe serbi in contra turciloru. Anume generalulu Piccolomini, omu desteptu si indemnaticu, sciù se castige increderea serbiloru mai multu decàtu toti ceilalti. Dupa-ce armat'a imperatésca reocupase Semendri'a si Belgradulu dela turci, Piccolomini intrà in relatiuni de aprópe cu Georgie Brancoviciu, carele se ţinea descendente (stranepotu) alu familiei Brancoviciu, care domnise odinióra preste serbi. La recomendatiunile lui Piccolomini imperatulu Leopold inaltià pe Georgie Brancoviciu numitu si Georgie Serbulu, la rangu de baronu si mai tardíu de comite. Inse Georgie Serbulu nu era omulu care se puna pretiu pe asemenea titulature desierte; elu se ţinea pe sinesi esitu d'in famili'a de domnitoriu, si credea cà are dreptulu cá se se arunce in fruntea serbiloru si a bulgariloru, fàra cá se aiba necessitate de ranguri nemtiesci. Lui Brancoviciu ii fu fórte usioru a castiga in partea sa pe clerulu serbescu si prin elu pre totu poporulu. In scurtu tempu serbii carii neci sub cea mai cumplita tiranía a turciloru nu au fostu depusu tóte armele d'in mana, se adunara in numeru de multe mii si se pusera sub comand'a lui Georgie. Atunci acesta aruncandu ochii de alungulu linieloru formate d'in serbii armati, isi aduse amente de aceea ce a fostu órecandu poporulu serbescu, si reflectandu la ceea ce ar trebui se ajunga elu, in una dî frumósa se proclamà pe sinesi de rege alu Serbiei, Bosniei, Thracei, Bulgariei si alu Sirmiului.

---

[1] Vedi intre altii la Mich. Horváth in Istori'a Ungariei (esita in 1863), Nic. Papp, Istori'a rescólei d'in 1735, Clusiu 1866 etc. etc

Nu acesta fusese scopulu cabinetului imperatescu atunci candu a irritatu pe serbi in contra turciloru si le-a datu arme cá se'i combata, ci scopulu lui a fostu, cá cu ajutoriulu serbiloru se se puna in stare de a cucerí numitele tieri si a le ţiné pentru sinesi. Asiá dara indata ce Ludovicu, marele duce de Baden in calitatea sa de comandante supremu alu armatei imperiale audí despre fapt'a lui Georgie Brancoviciu, facù relatiunea sa la Vien'a si cerù instructiuni precise. Imperatulu Leopold spariietu de urmarile serbiloru, transmisse ducelui instructiuni cum amu dice, discretionarie, prin care era auctorisatu a face ori cum va sci, numai cá Brancoviciu se fia delaturatu d'in drumu, adeca buna-ora precum urmase Castaldo cu Martinuzzi, Basta cu Michaiu, cà pusera de'i assasinara.

Ducele Ludovicu purcese asupra lui Brancoviciu dupa unu altu metodu. Elu adeca'lu chiamà in una de dîle la sine sub pretestu cá si cum ar voí se'i comunice nu sciu ce favoruri, scutintie, drepturi, cu care imperatulu ar avea de scopu a ferici pe serbi. Georgie Brancoviciu crediendu cà n'are a se teme de nimicu, a cadiutu in cursa, cà-ci indata ce a intratu la ducele Ludovicu, acesta desarmandu'lu ilu declarà de arestatu si'lu transmisse la Vien'a, de unde apoi ilu dusera in fortaréti'a Eger d'in Bohemi'a in celu mai mare secretu. In acea captivitate gemù si suspinà Georgie Brancoviciu preste douedieci de ani, pàna ce infrantu trupesce si sufletesce, se mutà d'in acésta viétia in an. 1711.

Se intielege cà serbii se irritasera fórte pentru aruncarea in captivitate a noului loru rege, d'in care causa ei si mànara deputatiune la Vien'a, pentru cá se reclame pe Brancoviciu, firesce fàra neci-unu resultatu. Intr'aceea fortun'a bellica érasi se mai intórse odata in favórea turciloru. Atunci serbii se vediura strimtorati intre doue focuri. Intr'aceea ei totu avea a se teme mai multu de vindict'a furiósa a turciloru cá de perfidi'a iesuitiloru, carii precum bine se scie, pre atunci era prepotenti in Vien'a. Asiá serbiloru celoru compromissi la turci nu le remase altu mijlocu de scapare, decàtu cá sculanduse cu familiele si cu tóta averea càta era in stare de a’si lua cu sene, se’si caute refugiu d’incóce de Dunare. Asia venira ei sub conducerea patriarchului loru anume Arseniu Cernoviciu, si se asiediara prin ţinuturile pe unde’i vedemu si astadi amestecati cu vechii locuitori, parte connationali de ai loru, si parte mare romani mai incóce in Banatu.

Acum incepù si curtea Vienei a medita asupra unoru mijlóce, prin care se se inpace spiritele serbiloru. Resultatulu fu diplom’a imperatului Leopold I. emanata in favórea serbiloru cu data d’in 20 Aug. 1691. Prin acea diploma serbii castigara unu feliu de autonomía eclesiastica, amestecata si cu unele drepturi politice. Ei adeca in sensulu aceleia avea se dependa atàtu in affacerile eclesiastice, càtu si in cele politice dela patriarchulu loru si dela ai loru deregatori. Alu doilea dupa patriarchu era vicevaivodulu serbescu, carele in casu de necessitate avea dreptulu a chiama pe serbi sub stendartu si a’i comanda. Mai incolo prin diploma se assecurá serbiloru libertatea in essercitiulu religiunei in o mesura, in care acela sub domni’a corónei unguresci si sub sceptrulu Habsburgiloru nu era assecuratu la neci una alta confessiune si poporu, éra in Transilvani’a domnita de aristocrati’a sa cea calvinita, necum romanii orientali, dara neci romano-catolicii nu se bucurá de libertate religiósa asemenea celei coprinse in diplom’a data serbiloru. Intr’aceea noi cunóscemu de airea, cà tocma pe atunci, adeca in a. 1691, era in lucrare si diplom’a destinata cá se assecure libertatile Transilvaniei, ale popóraloru si confessiuniloru ei.

Serbii colonisati in modulu aratatu in tierile numite ale corónei unguresci, se aratara prea indestulati cu coprinsulu diplomei imperatesci emanate in favórea loru. Ei atunci indata ’si alesera de vicevaivodu pe unu connationalu anume Monasterli, omu iubitoriu de arme si lupte. D’in acelu timpu inainte serbii au fostu de mare ajutoriu imperiului atàtu in contra turciloru, càtu si in contra Curutiloru lui Emericu Tökölyi si Franciscu Rakoczi, adeca in totu decursulu revolutiuniloru unguresci pàna in an. 1712. Incuragiati prin diplom’a castigata si prin alte promissiuni mari venite dela Vien’a, serbii combatea cu mare furia revolutiunea ungurésca si facea multe si mari rele unguriloru, ale caroru sate si orasie le depredá si aprindea, éra pe locuitori ii trecea prin ascuţitulu sabiei. De aru fi locuitu acei colonisti serbi càteva sute de ani cu ungurii (magiarii) la unu locu, si de aru fi suferitu ei dela oligarchi'a si aristocrati'a ungurésca, de ess. relele pe care le suferise pàna atunci poporulu romanescu, ba si insusi poporulu magiaru, atunci furi'a serbiloru colonisti in contra locuitoriloru Ungariei totu ar fi mai avutu unu sensu, asia inse e invederatu cà ei combatea revolutiunea parte cá instrumente órbe, parte cu scopu cá se castige sî mai multu dela imperatu si imperiu.

In fine revolutiunea ungurésca fu calcata si inpaciuita abia. Multime de averi confiscate dela Curuti fusera donate Lobontiloru, adeca celoru carii au ţinutu cu cas'a Habsburg in contra lui Tökölyi si mai tardíu in contra lui Rakoczi. In acelea tempuri serbii inca asteptara cá se fia remunerati càtu se póte mai bine pentru atàta sange ce au versatu ei in unu periodu de vreo douedieci de ani. Reù s'au insielatu, pentru cà in casulu de fatia inca se póte applicá cunoscut'a sententia a poetului germanu: »Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan, der Mohr kann gehen.« (Arapulu si-a inplinitu datori'a; Arapulu póte merge), adeca: Ai inplinitu porunc'a; hai, cara-te, ce mai vrei, vedi'ti la cale, séu cà'ti tragu un'a. Cardinalulu archiepiscopu Kollonics si toti iesuitii d'in Vien'a, in a caroru potestate se aflá bietulu imperatu Leopold I., mai asteptá inca si una alta proba de fidelitate si devotamentu dela serbii colonisati. Ei adeca le dicea: Faceti-ve catolici. Pre càtu tempu voi nu ve faceti catolici, nu poteti fi siguri nici de grati'a imperatului, nici chiaru de a lui Ddieu. — Urmarea acestei politice fu, cà serbii in locu se mai castige càte ceva in cursulu aniloru, incepura a observa cu mare dorere sufletésca, cum inca si d'in drepturile accordate si recunoscute in diploma, incetu si óresi-cum pe nesimtite se restringe si se calca unulu càte unulu. Inse cea mai profunda dorere pe care o simtiá serbii in acelea dile era, cà acuma nu se mai aflá unu singuru barbatu intre densii, carele se fia cutezatu a reclama si protesta in contra perfidiei ministriloru d'in Vien'a; pentrucà de si in acei ani de mari probe si insociti de atàtea guere infricosiate, mai multi barbati serbi esindu pe deasupra multimei isi castigasera auctoritate si renume, dara gubernulu de atunci cá si ori-care altulu, sciuse cum se procéda, pentru cá la toti aceia se le astupe gurele odata pentru totu-deauna. Titluri, ranguri, decoratiuni, pensiuni, càte unu donu in bani séu in mosii, isi au, mai alesu la unu poporu semibarbaru, effectele loru; éra déca totusi aru intempina si caractere stoice, Catonice, de bronzu, atunci se mai afla ele si alte mijlóce sigure, prin care asemenea ómeni au se dispara de pre scena in unu modu séu in altulu.

Dupa mórtea patriarchului Arseniu Cernoviciu gubernulu interdise fórte strinsu successorului seu Diacoviciu titlulu de patriarchu; éra dupa mórtea vicevaivodului Monasterli, alegerea de vicevaivodu inca le fu interdisa colonistiloru. In locu de vicevaivodu imperatulu ii supuse comandei unui generariu nemtiescu. Lucru érasi usioru de priceputu. Despotismulu d'in natur'a sa nu sufere omogeneitate de elemente nationali, neci solidaritate de interesse la neci-unu poporu. Prepuitoriu (banuitoriu) cum este elu, totu-deauna tende càtra maxim'a Divide et impera. Puçinu dupa aceea curtea imperatésca incepù a lua si dela serbi nesce inposite (dari), pe care densii mai inainte nu le cunoscusera de locu.

Neindestularea spiriteloru produsa prin acelea mesure neasteptate crescea treptatu intre serbi, pàna candu aceeasi intre anii 1730—34 ajunse la culme, d'in causa, cà acuma gubernulu cu manifest'a calcare a diplomei imperatesci incepuse a turbura pe serbi in essercitiulu liberu alu religiunei si a face p'intre densii propaganda in favórea catolicismului. Indata dupa acea nebunésca incercare a iesuitiloru murmurarile serbiloru incetara, successera inse adunarile secrete, conventicule, conspiratiuni. Alergatau unii d'in ei si la curtea imperatésca, inse fàra neci-unu resultatu; tóte usiele era inchise pentru serbi, éra procedur'a cea mai aspra in contra loru era la ordinea dîlei. Càteva arestari, intre care a unui preotu si a unui oficiariu dela Pecĭca, stationatu in Aradu, au irritatu si mai multu spiritele. Spune-se cà in acelea dîle de ultima desperatiune serbii au trimisu in secretu deputati la insul'a Rodosto, unde petrecea Rakoczi in essiliu, pentru cá se'lu róge cá se se puna in fruntea poporului si se'i scape de nemti, cà-ci acuma serbii insielati cum erau, inca voru ţinea langa unguri si voru lupta alaturea cu ei. Intr'aceea Rakoczi infrantu de doreri duple, in Martiu 1735 se mutà la ceealalta viétia.

In an. 1734 episcopulu serbescu d'in Banatu fu alesu de mitropolitu la Belgradu. Atunci ministrii lui Carolu VI. cu tóta camarill'a sa ispano-germana crediura cà a venitu timpulu, cá se faca una incercare mai seriósa cu catolisarea serbiloru. Spre acestu scopu nou alesulu mitropolitu fu chiamatu la Vien'a, unde fu primitu de imperatulu cu prea multa bunavointia, apoi ii dede se pricépa, cà déca ar voi se tréca la catolicismu, de siguru ar fi inaltiatu la trept'a patriarchiei. In acelasi tempu ministrii si alte persóne mari invitá pe mitropolitu pe la banchete si óspetie care de care mai stralucite. In fine mitropolitulu si calugarii càti mersesera cu elu la Vien'a, se invoiescu si primescu unirea cu biseric'a Romei. Atunci imperatulu ilu numesce patriarchu prin o diploma noua, éra pe cei d'in comitiv'a lui ií incarca cu decoratiuni si alte donuri.

Patriarchulu se intórce la Belgradu, aduce inse cu sine multime de paseri straine, cumparate scumpu si asiediate in colivíi, pe care le aducea in màna nisce calugarasi teneri. Unii chronicari voiescu a sci, cà mitropolitulu, acum patriarchu, nu ar fi adusu acelea paseri numai asia d'in unu gustu copilarescu, ci cu scopu multu mai seriosu. Pe atunci adeca domnia la slavii meridionali una credintia desiérta, dupa care pe densii ii va scapa de turci unu Kral (rege, domnitoriu), carele va aduce in tiér'a loru nesce animale ne mai vediute pe la ei. Totu d'in acea causa Piccolomini inca adusese in Serbi'a camile, moime, papagali si alte animele straine transportate d'in Sicili'a.

Dupace noulu patriarchu ajunse in resiedenti'a sa cu mare pompa, precum le place serbiloru pàna in dio'a de astadi cá se védia pe archiereii loru, indata si conchiamà unu feliu de congressu national-bisericescu, compusu d'in preoti de miru, d'in calugari, d'in officiari dela regimente care se formasera d'intre colonisti, cum si d'in alti barbati de frunte si comercianti. Intre cei chiamati la congressu chronicele numescu in fruntea loru pe Petru séu Pero Segedinetz, colonelu si comandante de doue regimente nationali d'in ţinutulu Murasiului, cu resiedenti'a in orasiulu Pecĭca, apoi pe capitanulu Ranko Tököli, fiiu alu faimosului serbu Tököli alias Popovich Ioanu (nobilitatu numai in a. 1706), pe colonelulu

Zako, pe vicecolonelulu Schevith séu Sevicz si Ioanu Strbe alias Stirbu, Csorba, numitu si Ioanu Dumegyházi, maioru de granitiari colonisati, si alti càtiva, veniti nu numai d'in ținuturile militarisate, ci si d'in totu Banatulu si d'in comitatulu Aradului.

Patriarchulu vení in adunarea serbiloru érasi cu pompa estraordinaria, asemenea celeia cu care intrase in resiedinti'a sa candu s'a intorsu dela Vien'a. Dupa chronicarii unguresci, preasanti'a sa in restimpu de una septemana intréga n'a prea facutu acltu-ceva, decàtu a datu serbiloru mereu mese si óspetie, in càtu chiaru si ei stetea la mirare, cà ce se fia lucrulu acela. In a dou'a septemana conchiamandu pre toti cei veniti la Belgradu, incepù se le vorbésca despre natur'a primirei ce avuse elu in Vien'a; servia liturgi'a in tóte dilele si le spunea predice, pre càtu ilu taiá capulu, cà-ci se pare cà sciá carte mai multa decàtu ceilalti serbi, fiindcà cunoscea si limb'a latinésca binisioru. Cu càtu inse patriarchulu le vorbea mai multe, cu atàtu serbii, carii si de altumentrea au fostu totudeauna fórte bigoti, intrá in prepusu mai mare. Beti'a d'in septeman'a trecuta evaporase d'in capulu loru; cu tóte acestea ei ascultara pe patriarchulu càtuva tempu in tacere, si numai dupa aceea simtindu greutatea situatiunei, incepura a se retrage si a se consulta intre sinesi pe cale privata, cá se védia ce este de facutu. Patriarchulu crediendu cà acea tacere infundata a connationaliloru si correligionariloru sei ar fi unu semnu bunu, a trei'a dî aruncà orice masca si spuse serbiloru verde, cà fiindu elu la Vien'a, convinsu pe deplinu despre mantuitóriele urmari ce ar avea unirea bisericei serbesci cu biseric'a Romei, elu dieu a primitu acea unire inpreuna cu tóta comitiv'a sa, adeca cu toti calugarii si calugarasii càti dusese cu sine, prin urmare densulu crede asia, cà serbii recunoscèndu scopurile salutarie ale regimului imperatescu, nu voru intardié a imitá si ei pe patriarchulu loru si voru trece cu totii la catholicismu, séu adeca voru primí unirea cu biseric'a Romei.

Audindu acestea serbii, in acelu momentu au si apucatu de scurtu pe patriarchulu si l'au strimtoratu cá se'si dea sama, cum a cutezatu elu se faca imperatului promissiuni de natura asia delicata, in numele loru, inse fàra voi'a si fàra scirea loru.[1]) In càteva minute larm'a si amerintiarile mai alesu d'in partea oficiariloru, si a popiloru ajunsera atàtu de serióse, in càtu patriarchulu se vediù constrinsu a se retrage in locuinti'a sa. Cu atàta inse tuburarea nu se molcomí. Poporulu strigá se ésa patriarchulu, éra fiindu cà elu le denegà cererea, oficiarii Pero Segedinetiu, Zako, Sevith, Tököli si Strba strabatendu cu forti'a la densulu, intre proteste si zuraitura de arme 'lu provocara cá se'si retraga cuventele in faci'a poporului, pentru cà ei sunt determinati se'si apere cu sangele si cu viéti'a loru acea religiune, pe care densulu, patriarchulu, o vendù misielesce. Intre altii Strba trasese si sabi'a d'in téca. Atunci patriarchulu spaimantatu promisse oficiariloru cà va inceta cu predicele si cu propagand'a sa.

Era prea tardíu. Schintei'a de focu era aruncata in materi'a combustibile. Fanatismulu serbiloru s'a potutu mesura totu-deauna in intensitatea sa cu fanatismulu iesuitiloru. Patriarchulu scapà cu fug'a la turci; popsiorii si calugarii càti fusesera cu elu la Vien'a fusera batjocoriti, scuipati si batuti de popi si de poporu. Neci unulu d'intre cei adunati nu voiá se se departe d'in Belgradu, pàna ce nu voru fi assecurati cà propagand'a a incetatu cu totulu. Mai alesu oficiarii incepura a reflecta, cà pentru ei cestiunea religiósa este totu-una-data si cestiune de nationalitate, in Ungari'a cá si in Turci'a, pentru-cà déca multimea de serbi trecuta la Islam se perduse si pentru natiune, totu asia credea ei cà se voru perde si in Ungari'a, facùnduse unguri aceia carii se voru uní cu catolicii.

In fine totusi serbii adunati la congressulu d'in Belgradu se respandira, inse numai pentru cá se prepare una d'in catastrofele cele mai triste, de care vinu in unele timpuri preste popóra.

Spargerea rebelliunei. Inca dela a. 1733 Franci'a, Spani'a si Sardini'a dechiarasera casei Habsburg bataia. Armatele imperatesci fusesera batute fórte reu atàtu la Renu, càtu si in Itali'a. Nu numai regimentele germano-slave din provinciele cislaitane, ci si cele ungaro-transilvane in partea loru cea mai mare era scóse la Itali'a si la Renu cu atàtu mai virtosu, cà-ci pe atunci imperatulu Carolu VI. se incurcase in guera fàra nici-unu confederatu. Totu pe acelea timpuri cetatile si fortaretiele d'in partile de josu ale Ungariei, d'in Banatu si Slavoni'a erau lasate in grij'a trupeloru de granitiari, care in acelea parti era mai totu serbesci. Ocasiunea dara se parea a fi minunata de a se scula serbii si ungurii uniti si a infrange puterea austriaca.

---

[1]) Óre de atunci, adeca dela 1734 incóce, de càte ori se voru fi mai facutu promissiuni la curtea imperatésca in numele serbiloru si in alu romaniloru, fàra scirea si fàra voi'a loru?!

Mai toti serbii càti au fostu adunati la congressulu conchiamatu de mitropolitulu loru la Belgradu, reintorsi pe la casele loru, devenira totu atàti emissari carii preparara rebelliunea. Pàna in Ianuariu alu an. 1735 conspiratorii castigasera in partea loru nu numai pe classea nemilitarisata a poporului serbescu, ci si pe regimentele atàtu pedestre càtu si calaretie asiediate in ţinutulu numitu Bacĭca, éra officiarii d'in regimentele murasiane, adeca asiediate in ţinutulu riului Murasiu dela Lipova inainte, offerira de buna voia sabiile loru in favórea rebelliunei.

In fruntea miscamentului fu alesu colonelulu Pero (Petru) Segedinetiu, pe care avuramu ocasiune de a'lu cunósce d'in congressulu serbescu. Dupa spus'a chronicariloru, acelu Pero erá pe atunci omu inaintatu in etate, avea unu fiiu si una fiica in etatea juniei, era cunoscutu si magiariloru pentru infricosiatele lui crudimi si predatiuni comisse in anii juniei sale in contra curutiloru, pre candu elu cu serbii sei devastase intre altele orasiele Kecskemét si Crisiulu mare. Cu tóte acestea, adeca cu tóte relele càte au facutu serbii magiariloru, sau greco-resaritenii reformatiloru, ei asta-data nu numai se inpacara unii cu altii, ci inca si conspirandu, se confederara cu scopu de a se scula cu arme in contra casei imperatesci, in contra nemtiloru, in contra iesuitiloru.

Nu se scie bine, cine au fostu mijlocitorii inpaciuirei d'intre serbi si magiari, gr. resariteni si protestanti. Scriptorii magiari dau lui Pero Segedinetiu onórea de auctoru alu inpaciuirei dicùndu, cà elu pre langa ce a lucratu cu tóta putinciós'a prudentia, precautiune, prevedere, a recunoscutu totuunadata, cà déca este cá rescól'a se aiba resultatu favorabile, apoi ea trebue se se intinda si mai departe preste poporulu ungurescu d'in comitate, prin urmare cà magiarii inca se partecipe la acelu miscamentu. Se póte cá cele ce spunu chronicarii despre Pero, se fia tóte adeverate; de alta parte inse este prea bine sciutu, cà pre càtu tempu a fostu in viétia Franciscu Rakoczi si fiiu-seu, magiarii au statu in necurmate relatiuni cu densulu, au doritu reintórcerea lui d'in Turci'a, au panditu la tóte constellatiunile politice si bellice, cá dóra dóra li s'ar da ocasiune de a se rescula de nou si a scóte pe »nemti« d'in tiéra. Adeca tocma asia, precum vediuramu cà se intemplase in tempurile nóstre intre anii 1849 et 1866.

De altumentrea curtea imperatésca, consiliarii si iesuitii ei inca au datu acum cá si in dilele imperatului Leopold, materia copiósa si ocasiuni dese pentru irritarea si revoltarea spiriteloru la popóra. Proselitismulu religiosu si asuprirea grea a confessiuniloru necatolice ţinea pe ómeni in agitatiune incordata. Asiediamentele tierei si anume organismulu municipieloru trecuse prin prefaceri essentiali, d'intre care multe putea se fia bune, de care inse trufasĭ'a si cerbicós'a boierime nu voiá se scia nimicu; apoi in municipie ea era si ea facea totulu. Poporulu tieranu se simtia fórte greu apasatu si despoiatu nu numai prin iobagía, ci acuma prin inposite noue, mai inainte necunoscute, prin dare de naturalii, precum fènu, paie, ovesu, gràu etc. pe sam'a trupeloru, in fine prin desele recrutari barbare, cum se dice, cu funea, pentrucá enormele perderi d'in regimente se fia suplinite.

Vede ori-cine, cà in acea stare a lucruriloru nici-decum nu erá greu a rescula pe poporu, éra mai alesu pe celu magiaru de legea calvinésca d'in Ungari'a. Asia s'a si intemplatu, pentrucà in rebelliunea dela 1735 au fostu amestecati pàna si càtiva popi calvinesci.

Cei de antaiu magiari carii in cointielegere cu serbulu Pero si cu alti serbi s'au pusu in fruntea miscarei, au fostu Paulu Matula et Ioanu Sebestyén. Acesti ómeni caletorindu prin comitatele Aradu, Zarandu, Bechesiu et Biharea, in érn'a anului 1735 incepura a inrola pe sub ascunsu, inse in numele »regelui ungurescu Franciscu Rakoczi.« Langa Matula si Sebestyén se alaturara mai tardíu Ioanu Vértesi primariulu d'in comun'a St. Andreiu (Szt.-András) si Michailu Nyulak d'in comun'a Sabadca (Szabadka). Toti acestia se dedera »de comandanti ai ostiriloru nationali in numele regelui Rakoczi.«

Conspiratii se preparara tóta érn'a, fàra cá gubernulu d'in Bud'a, ba fàra cá supremii comiti, adeca prefectii de prin ţinuturi si subordinatii loru functionari se fia simtitu celu mai micu lucru. Celu puçinu asia dicu unii scriptori magiari. Avemu inse ratiuni de a crede, cà prea multi functionari municipali, déca nu au fostu cu totulu orbi si surdi, au trebuitu se védia si se audia miscarile unei masse de poporu mai preste totu tieranescu, care nici pe de parte nu pricepe maiestri'a façiariei asia, precum o pricepu classile superióre. Se vede inse cà una revolutiune in numele lui Rakoczi era dorita d'in totu sufletulu de càtra cei mai multi functionari unguresci.

In a dou'a jumatate a lunei lui Aprile au si inceputu a esí de prin sate unii ómeni si a se trage spre paduri si spre locuri baltóse. Pe la finea lui Aprile se vediura cá la una miie trei sute de magiari adunati intre rîulu Crisiulu si intre paduri. In acea céta de ómeni era cei mai multi d'in aceia, cari purtasera arme in óstea çurutiloru. Prim'a fapta revolutionaria a conspiratiloru fu, ca rapira multime de vite cornute si totu feliulu de victuali d'in comunele invecinate si d'in curtile boieresci, pentrucá se aiba d'in ce trai, éra Vértesi si Nyulak rapira càtu s'au pututu mai multi cai frumosi d'in iepariile boieriloru.

Auctoritatile publice abia acuma se desteptara, séu dupa cum voiescu altii, s'au prefacutu cà se destépta si cà trebue se ia mesuri in contra rebelliloru. In poporu se respandí faim'a, ca érasi vine lumea curutiloru, cà vine Rakoczi, a carui flamura se si vedea falvaindu pretutindenea. Pe atunci cancelariu la curte d'in partea Ungariei era comitele Ludovicu Batthyáni. Acesta primindu scirea fatala n'au intardiatu a lua totu feliulu de mesuri si a dá instructiuni pentru impedecarea rebelliunei. Era prea tardiù. Semi-mesurele nu mai puteau folosi nimicu. Comandantele fortaretiei dela Solnocu anume Ioanu Böz apucase a trimite spre taber'a rebelliloru pe unu suboficiariu cu càtiva soldati. Unulu d'intre conductorii poporului, adeca Nyulak, vediendu pe acelu suboficiariu cu puçinii sei soldati, 'lu provocà cá se se predea, fàra a se mai incercá se verse sange. Soldatii inse detera focu asupra poporului. Atunci Nyulak aruncanduse iute pe calu se repezi asupra soldatiloru, ucise cu man'a sa pe suboficiariu, éra d'in soldati inca au scapatu abia numai unii cu viétia.

Este de insemnatu, cà si in acestu casu de rescóla a poporului, conductorii lui 'i au datu porunci strinse, cá pe ómeni d'in clas'a tieraniloru si pe serbi se nu 'i strice, éra boieriloru, negutiatoriloru si nemtiloru se le facu reu.

Comitatele desteptate cá din somnu incepura a'si armá pe boierii loru, ale caroru familii fugeau cá vai de ele in cetati si orasie. In aceleasi dile comitele Ioanu Pálfy, palatinulu de atunci alu tierei, dete porunca comandantelui din Bud'a, cá se adune indata pe locuitorii tierani d'intre Dunare si Tissa, se se arunce cu ei asupra rebelliloru, se'i calce si se prinda pe conductorii loru. Astfeliu fu resculatu intregu comitatulu Heves, cum si locuitorii districteloru ungurene numite Iasigi'a et Cumani'a, sub comand'a vicecapitanului loru Georgie Podráczky. Orasiele Crisiulu si Kecskemét inca fusera inarmate si puse sub comand'a lui Petru Halász. Comitatulu intregu alu Pestei fu datu sub comand'a lui Ioanu Beleznai, care odinióra sierbise cá curutiu sub Rakoczi, éra acuma era colonellu imperatescu. Pe langa poporulu armatu d'in comitate si districte se mai dedera si doue companii de ostire regulata d'in fortaréti'a dela Solnocu. Comandante supremu preste tóte acelea cete armate fu denumitu baronulu Stefanu Orczy.

Asia dara regimulu lipsitu de óste regulata, care era dusa in tieri straine, se vediù constrînsu a recurge la una mesura estraordinaria, a combate adeca rescól'a de poporu, prin altu poporu, adeca tocma cá si cum s'a intemplatu in a. 1848 pe la noi. Ce se vedi inse, cà br. Orczy cu toti subcomandantii sei n'au fostu in stare se adune vreunu numeru considerabile de ómeni armati spre a'i conduce in contra rebelliloru. D'in acésta causa br. Orczy nu a cutezatu a da peptu cu rebellii, ci apropienduse de ei preste Solnocu, unde àu trecutu Tissa, si trecùndu pe la Tur si Szarvas, au statu la Cĭab'a, de unde s'au tramisu in tóte partile spioni si patrole spre a cerceta dupa numerulu si starea rebelliloru.

Se vedemu acum, ce s'a intemplatu in acelasi timpu in taber'a rebelliloru. D'in acestia inca se adunasera numai 1300 ómeni armati binisioru, mai alesu cu pusce remase loru si pastrate d'in tempurile curutiloru lui Franciscu Rakoczi. Acestoru resculati in dilele de antaiu pre càtu avura ce manca si ce bea d'in comunele vecine, le merse fórte bine; dupa aceea inse incepura a murmura, pentrucà Pero si ceilalti serbi nu mai veniau cu regimentele loru. Planulu conspiratiloru fusese, cá mai inainte de tóte se puna man'a cu ori-ce pretiu pe càteva cetati fortificate, cà-ci rescularea loru numai asia ar putea avé resultate dorite. In lini'a prima ei isi propusesera a occupa Aradulu, Giula si Inaulu micu. Coprinderea Aradului era concrediuta lui Pero, a Giulei celoru doi magiari Vértesi et Sebestyén. In adeveru cà acesti doui insi au si mersu cu partea loru de cete asupra Giulei, si inpresuranduo cum se cade, au laţitu terróre mare in locuitori si in tóte acelea familii nobile, care cautasera scapare in acea cetate inpreuna cu mai multi functionari de comitatu, in fruntea carora stetea vicespanulu Mateiu Klosz, unu omu acesta, pe carele tieranii ilu cautá spre mórte. In 2 Maiu curutii isi incercara puterile in primulu assaltu in contra Giulei. In aceeasi di se escà si focu in cetate, ceea ce adaose si mai multu la terróre. In nóptea d'in 2 spre 3 Maiu Ioanu Sebestyén comandantele curutiloru magiari trimise vicespanului Klosz si preste totu celoru inchisi in cetate unu ultimatu in numele »maiestatei sale regelui loru Franciscu Rakoczi,« prin care'i provóca cá se se supuna si se dea cetatea in potestatea loru de buna voia, cà-ci de nu, va fi vai de ei. Respunsulu datu rebelliloru a fostu negativu si determinatu. Urmarea fu, cà in 3 Maiu curutii érasi mai dedera unu assaltu asupra fortaretiei, fusera inse respinsi mai alesu prin haiducii de comitatu cu perderea càtoruva ómeni de ambe parti. Dupa incercari desierte facute pàna pe la amiédi, in fine curutii érasi se retrasera. In nóptea d'in 3 spre 4 ei isi mai incercara inca odata fortun'a, inse totu fàra resultatu. In diori de di curutii tramisera érasi unu parlamentariu la cei d'in cetate, pe care inse Klosz nu'lu primí, éra apoi unu haiducu ilu si inpuscà in modu clandestinu, precum se pare chiaru d'in porunc'a lui Klosz.

Vediendu Sebestyén conductoriulu curutiloru, cà celoru d'in cetate nu le pasa de ei, comandà unu assaltu generale; dara fiendu elu insusi vulneratu indata la inceperea assaltului, cetatienii érasi ilu respinsera, omorîndu siepte curuti si luandule partea cea mai mare a viteloru adunate de curuti, pentru cá se le taie.

Complotulu d'in Aradu. Pero si altii cadu in cursa. Pre candu curutii magiari impresurasera Giula, ei tramisera in mare secretu doui deputati la colonelulu Pero cu missiunea, cá se 'i spuna cà taber'a curutiloru cresce la numeru pe fia-care di, cà nu mai incape in paduri si cere cá sa fie scósa la bataia; deci Pero se grabésca cu regimentele serbesci, se ia si pe maghiari sub comand'a sa, éra acestia pàna atunci voru esí la satulu ungurescu Herdécs, cunoscutu si sub nume de Erdőhegy in comitatulu Aradului, pe malulu stingu alu Crisiului albu, aprópe de Ineu.

Acei deputati ai curutiloru maghiari umblara cum nu se póte mai reu. Ei adeca voindu se apuce spre Bacĭca, unde credeau cà voru afla pe Pero, dedera preste patrola, care esise prin pregiuru d'in fortarétia dela Aradu. Aceloru soldati batù la ochi purtarea straina a deputatiloru de curuti; deci lasandu-se in vorba cu ei si punendule mai multe intrebari in tonu amicabile, acei simpli tierani descoperira soldatiloru secretulu intregu, spunendule curatu, cà ei mergu la Pero cá se 'lu róge a veni càtu mai curendu cu regimentele sale si a incepe batai'a.

— Dara cunósceti voi pe colonelulu Pero? — Nu 'lu cunóscemu, fu respunsulu tieraniloru. — Apoi dara aflati, cà domnulu Pero este in Aradu, si déca voiti, noi ve vomu conduce la d-lui.

Ajungèndu patról'a cu tieranii in fortaréti'a dela Aradu, conductorulu patrólei provocandu'i cá se descalece si se astepte acilea pàna ce va insciintia elu pe colonelulu Pero despre venirea loru, de alta parte dede semnu cá se'i incungiure haiducii, inse asia, cá nimeni se nu cuteze a vorbi unu singuru cuventu cu ei. Intr'aceea corporalulu intra la comandantele cetatii, pentru-ca se'si faca raportulu, care de asta-data era interesante in gradulu supremu. Comandantele nemtiescu aflà cu cale a se presentá inaintea tieraniloru cá colonelu Pero. Nefericitii doui tierani descoperira comandantelui cu de-a meruntulu tóte planurile curutiloru si a le serbiloru, pre càtu ei le cunosceau si pe acestea. Comandantele informatu pe deplinu despre totu ce doria se scia, conduse pe tierani in chilia separata si dede ordinu cá se fia ospetati cum se cade, éra intr'aceea se dispusera vigilii pe la tóte usile si ferestrile.

In acea di desastrulu persecutá pe conspiratori d'in tóte partile. Pe colonelulu Pero tocma ilu adusese sórtea lui in Aradu la Ranko Tököli spre a se consulta cu acesta si cu alti oficiari serbi despre mesurele ce era se se ia pentru momentele in care se aflau. Cu scopu de a legá ochii comandantelui nemtiescu, Pero 'i facù visita. Comandantele 'lu primí cu fatia senina, ba 'lu invità si la mésa, éra Pero 'i multiamí prea frumosu si se escusà ca era invitatu de mai inainte la Tököli. Cu tóte acestea leulu sarí in gróp'a si curs'a preparata lui.

Ce e dreptu, colonelulu Pero Segedinetiu tocma cu acelu scopu venise la Ranko Tököli, pentru cá se se intieléga intre sinesi asia, cá acesta pentru nóptea urmatória se stea preparatu cu companiile atàtu pedestre, càtu si calaretie; cà-ci adeca planulu loru era, cá Pero se atace fortareti'a Aradu cu trupele sale in capu de nópte, éra atunci Tököli se se iniepte asupra portiloru, se le deschida si occupe, éra pe celilalti ostasi d'in garnisóna se'i desarme.

De si comandantele fortaretiei avea, precum vediuramu, pe capulu conspiratiloru in manile sale, pe care ómenii sei ilu si urmarea d'in passu in passu, totusi elu crediù cà va fi mai bine cá cu una lovitura se puna man'a pe toti. D'in acea causa primí elu pe colonelulu Pero asia amicabilu, si nu puse man'a pe elu la momentu, ci luà numai dispositiuni, cá tóte portile fortaretiei se se incuia. Atàta inca sciá comandantele, cà oficiarii serbi se voru aduna si in acea di la Tököli. Acolo cugetá elu se'i prinda pe toti d'in una-data. Mare jocu de hasardu pentru comandantele nemtiescu cu ai sei, cá si pentru Pero cu serbii sei. De ar fi reesitu Pero cu planulu seu, comandantele nemtiescu póte fi cà era se péra de glontiu séu in furci, déca nu prin Pero, nesmintitu prin man'a regimului, pentru-cà era se pérda cetatea in unu modu asia ruşinosu. Éra déca Pero cadea in manile celuia, atunci elu avea se mai faca numai unu drumu: la mórte.

Pre candu conspiratii adunati la Tököli asteptá cu destula ingrijare pe colonelulu loru, éta cà intra si elu in mijloculu loru si le face curagiu dicùndule, cà totulu stà bine, cà a fost la comandantele, carele l'ar fi primitu fàra nici-unu prepusu, cà inse nu e timpu de perdutu, pentrucá nu cumva vreuna inpregiurare neprevediuta se prefaca totu planulu in fumu. Deci se si apucara se dea instructiuni si se comande pe fiacare la puncte anumite.

In acelea momente unu sierbitoriu credinciosu alu lui Pero, care aflase ceva, ilu chiama afara si'i dice cá indata se'si vedia de capu, si elu, si ceilalti conspirati, pentrucà comandantele nemtiescu scie totu si 'i va prinde la momentu. Atunci Pero cutremuratu informà iute pe soçii sei, apoi se aruncà in trasur'a sa cu patru cai buni, care'lu asteptá totudeauna in hamu. Pléca dreptu spre pórt'a fortaretiei, pentru cá se apuce la largulu; custodiele inse era informate si 'lu primira cu armele intinse. Atunci Pero vediendu cà nu e altu modu de scapare, vení la ide'a temeraria si feroce, cá se sara preste muru si preste siantiu cu caru cu cai cu totu. Caii buni si infuriati facura acelu saltu mortale, inse numai doui d'in ei ajunsera pe marginea d'incolo a siantiului, éra ceilalti doui cadiura cu caru si cu domnu cu totu in siantiu, unde soldati ilu prinsera si'lu desarmara. In aceleasi minute comandantele puse man'a si pe Tököli inpreuna cu ceilalti oficiari càti fusesera adunati la elu.

Indata dupa aceea comandantele confrontà pe Pero cu cei doui tierani magiari trimisi la densulu, d'intre carii unulu se chiamá Ioanu Kovács si era dela St.-Andreiu. Pero negà in termini categorici orice cunoscintia cu densii. Acea negare nu'i folosi nici lui nici celorulalti captivi, cà-ci toti fusera ferecati in lantiuri.

Scirea arestarei oficiariloru serbi d'in Aradu s'a laţitu fórte iute preste tóta tiér'a si a insuflatu grija mare in diverse sensuri si directiuni. Acum palatinulu I. Pálfy apucà mesure si mai efficaci, ceea ce se vede mai alesu d'in una epistola a lui, adressata episcopului Okolicsányi dela Oradea mare in 7 Maiu 1735.

Prin arestarea serbiloru conspirati, totu poporulu serbescu, éra mai virtosu regimentele loru se compromisera si cadiura in celu mai greu prepusu la curtea imperatésca. Toti aveau cuventu a se teme, cà prin cercetari aspre si barbare va esí la lumina, cumcà planulu ocuparei Aradului a fostu cunoscutu regimenteloru serbesci. Preste acésta in tempuri de conspiratiuni pare cà acelea aru fi unu feliu de miasma in aeru, ele strabatu si la poporu, in càtu ori cum ar voi se ţina secretu capii conspiratoriloru, totusi transpira si mai departe. Numai asia se póte esplicá impregiurarea, cà si la acésta ocasiune in dilele d'in urma incepusera a se inmulti escessele in regimentele serbesci, éra poporulu magiaru se pusese cu totu-de-adinsulu pe rapiri si spoliari.

Unu singuru mijlocu remasese regimenteloru serbesci, prin care se'si póta ele recastigá reputatiunea la curtea imperatésca, éra acela erá, cá acuma ele insele ignorandu cu totulu cointielegerea conspiratoriloru serbi cu conspiratorii magiari se plece in contra curutiloru adunati pe riulu Crisiului si la Giula. Asia s'a si intemplatu. Vicecolonelulu Sevith si maiorulu Stirbu, despre cari fusese vorba si mai susu, n'au fostu arestati, pentrucà ei nu se aflasera in Aradu, si se parea cà neci nu aru stá in prepusu asia mare cá alti oficiari. Acesti doi serbi consultanduse inpreuna, iute se si determinara a se sculá cu armele in contra magiariloru curuti si plecara spre Giula. Au mai plecatu si alte parti de regimente serbesci. Pe atunci numerulu curutiloru magiari crescuse pàna la trei mii, si nu este adeveratu cà numerulu loru ar fi ajunsu vreodata la 10 séu chiaru la 15 mii.

In 9 Maiu demànéti'a pe la 6 óre ostasimea serbésca se apropiá de taber'a ungurésca, éra anteposturile acesteia inscintiara pe conductorii loru despre venirea serbiloru. Ioanu Sebestyén esí in persóna, pentru-cá se se convinga despre adeveru. Taber'a intréga se puse in miscare cá neci-odata, pentrucà toti credeau cà acea óste venia d'in porunc'a lui Pero in ajutoriulu loru, prin urmare cà acuma ei, curutii, voru potea dá peptu fàra frica cu óstea gubernului comandata de baronulu Orczy.

Pre candu curutii magiari plini de bucuría pentru venirea serbiloru faceau planuri mari, de care le dictá fantasi'a loru, mu focu infricosiatu de pelotonu detuna asupra-le, in càtu multi d'in ei cadiura morti, éra altii vulnerati. Acésta surprisa fiorósa aduse pe curuti in cea mai mare confusiune; cu óte acestea una parte a loru reculegènduse apucà armele si siedianduse in dosulu fortificatiunei facute d'in cara au luatu positiuni de aparare; partea mai mare inse au tulit'o la fuga are incatrau, in disordinea cea mai mare, ascundienduse prin padurea vecina. Vediendu comandantii curutiloru acea disordine, se incordara d'in tóte poterile cá se restaure liniele si se se apere cu ori-ce pretiu. Asia s'a intemplatu, cà acea batalia ţinù dela 6 óre deminéti'a pàna la 10, adeca patru óre. In unele parti ale campului de bataia magiarii cu serbii au venitu peptu la peptu, in càtu insusi vicecolonelulu Stirbu fù strapunsu la mana cu lancea de càtra unu magiaru anume Ioanu Kiss, éra lui Sevith inca 'i lipsi puçinu de nu'si perdù iéti'a. In fine vediendu comandantii curutiloru cà nu se mai potu ţiné, pe incetulu s'au retrasu càtra paduri cu restulu óstei loru, si numai sér'a tardíu au mai readunatu càteva sute d'in ei; inse curèndu au si priceputu, cà le e preste putintia de a se mai apará in contra óstei serbesci regulate; asia au fugitu acelea resturi de curuti, care pe unde au vediutu cu ochii. Serbii tóta dio'a persecutara pe curutii magiari, omorîndu si apoi spoliandu preste totu cadavrele. Unu raportu oficiale alu vicespanului Mateiu Klosz ţine, cà in acea di d'in 9 Maiu aru fi peritu vreo cinci sute de curuti; éra in chronic'a orasiului Crisiulu mare se dîce numai atàta, cà prin desele puscature »ale serbiloru celoru rei la sufletu« au cadiutu fórte multi ómeni, atàtu la prim'a intempinare, càtu si mai apoi, cand curutii o luara la fuga. Atàta inca se scie, cà serbii n'au datu pardonu la neci-unu curutiu, ci au inpuşcatu si pre cei nearmati, pe care unde l'au ajunsu. Una relatiune lunga a comitatului Biharei adressata archiducelui Franciscu de Lotaringia d'in 22 Maiu 1735 vorbesce de 500 pàna in 700 curuti ucisi.

Amu vediutu mai susu, cà regimulu ungurescu resculandu si armandu in càteva comitate, districte si orasie pe locuitori, ii manà asupra curutiloru. Cum s'a intemplatu inse, cà d'in tóta ceealalta óste gubernementala regulata si neregulata, neciunu picioru de omu nu ajunsese in 9 Maiu la loculu de batalia? Abia a trei'a di Petru Halász comandantele locuitoriloru d'in Kecskemét si Crisiu (Körös) ajunse la faci'a locului, pentrucá se contemple cadavrele celoru deculati si spoliati cu totulu de serbi. Éra supremulu comandante aflà numai a patr'a di, cà elu dieu nu mai are de facutu altu-ceva, decàtu cá se dea porunci aspre, cá ori-càti curuti fugari se voru aflá, se fia prinsi toti si infundati prin cele temnitie. In càteva dîle óstea lui se desfacù si ómenii mersera pe Rosalii pe la casele loru. Pe restulu curutiloru fugariti carii au apucatu prin paduri spre Transilvani'a, in comitatele Zarandu, Crasna, Solnoculu de mijlocu, iau denunciatu si prinsu insii locuitorii aceloru ţinuturi, dandu'i in manile boieriloru, carii apoi iau transportatu la Oradea-mare, unde la doi fruntasi li s'au taiatu capetele (se vede cà aceia voru fi fostu nobili), patru insi murira in furci, éra preste sieptedieci de insi fusera dati in judecata ostasiésca si luati in cercetare càtu se póte mai severa. D'intre comandantii curutiloru mai antaiu au fostu prinsi Ioanu Vértesi, Ioanu Sebestyén, Paulu Matula si Gáspár Pap, dupa aceea si ceilalti toti, in càtu numai unulu a scapatu cá prin minune. De altumentrea cathalogulu aceloru nefericiti se va vedea mai la vale, unde se descrie finitulu loru.

Intre Transilvani'a si comitatulu Biharei inca se trasese una linia de aparare compusa d'in trei sute calareti curassati d'in regimentulu Cordon et Hontois, comandati de vicecolonelulu comitele Taaffe, d'in 200 nobili bihareni armati si asiediati la Seplaca (Széplak), cum si d'in nobilii comitatului Sabolciu si d'in locuitorii orasieloru care se numescu ale haduciloru. Se vede dara, cà d'in miscarile ungurene transpirase càte ceva si in Transilvani'a.

In urmarea unei porunci imperatesci d'in 1 Iuniu 1735 se luara mesure politienesci aspre, de care se iau de comunu si preste totu in urmarea ori-carei revolutiuni, rescóle séu rebelliuni calcate si sugrumate. Acum inse mai erá si alta causa de a se luá mesuri pentru securitatea publica. Fiindcà tieranii resculati in respectivele ţinuturi apucasera a'si resbuna de mai multi boieri cunoscuti de barbari si tirani, acuma, dupa calcarea rebelliunei serbo-unguresci boierii se lasá la escessele cele mai spurcate, batea, spoliá, omoria. Acésta se vede curatu d’in càteva corespondentie officiali care s’au pastratu prin archive. Asia de ess. nobilii bihareni au spoliatu pe nisce ómeni dela Szeghalom in orasiulu Békés dio’a mare, in vederea lumei, luandule vreo siepte cai si alte obiecte.

Cercetarile judecatoresci. Torture barbare. Sententiele. Capulu conspiratiloru Pero Segedinetiu si Ranko Tököli au fostu transportati in cetatea dela Buda indata dupa arestarea loru. Totu la acelu locu de captivitate le urmara successive altii sub custodi’a cea mai severa. Pe I. Stirbu si pe Sevith inca nu’i crutiara, ci ’i aruncara si pe densii in prinsóre, éra alaturea cu ei dusera si pe Michailu Segedinetiu fiiu alu lui Pero.

Presiedente la tribunalulu inquisitoriu a fostu comitele Emericu Battyáni, d’in a carui familia in an. 1849 cadiù capulu lui Ludovicu Battyáni, totu pentru cause analoge. Cercetarile au decursu cu cea mai mare asprime; mai alesu asupra conductoriloru poporului s’au applicatu tóte satanicele inventiuni de tortura. Cà-ci adeca membrii acelui tribunalu servile voindu a intrá fiacare in grati’a si favórea curtei, si-au fostu propusu a’si castiga certitudine, déca cumva numai serbii sunt auctorii rebelliunei, séu cà magiarii emigrati in urm’a caderei regelui loru Franc. Rakoczi in cointielegere cu turcii, sunt amestecati in acea conspiratiune, pentrucà atàta se sciá de mai inainte, cà turcii inca pàna atunci nu abdicasera la dreptulu ce pretendea cà au ei de a se amestecá in affacerile tieriloru corónei ungurescei.

Pero d’in partea sa negà indata d’in capulu locului in modu cathegoricu ori-ce sciintia despre rebelliunea ungurésca si ori-ce amestecu cu magiarii, ci elu susţinea cà avuse de scopu numai a’si apara religiunea, biseric’a si nationalitatea sa serbésca. Judecatorii ilu amerintiara cu torture, déca nu va spune tóte de buna voia. Pero n’a mai spusu nimicu, ci a tacutu cu perseverantia admirabila. Atunci urmara torturele, la a caroru lectura stà se’ti inghietie sangele in vene. Dupace cà captivii si insusi Pero erá inchisi la Bud’a in unu turnu numitu ciungulu, asia, in càtu nu vedea lumin’a dîlei decàtu numai candu ii scotea inaintea judecatoriloru, apoi carneficii (hoherii) ii luá ori-candu li se peruncea, de’i picá cu resîna, le aprindea oleiu pe capu, le tragea unghiile dela degete, le belea pelea de pe facia pàna la buze, ii punea in vèrteju (Cochlea, ung. Csiga), cu care le sucea si le intendea corpulu, in càtu stá se le ésa ósele d'in inchieieturi etc.

Tóte acelea torture tartarice n'au pututu scóte d'in gur'a lui Pero alta marturisire, decàtu acea atinsa mai in susu; si asia rusînatóri'a sententia de mórte dictata lui Pero Segedinetiu s'a intemeiatu numai pe spus'a martoriloru de a dou'a cathegoria, éra mai de aprópe ilu apasà greu depositiunea unui magiaru anume Georgie Mogyorosi, carele in calitatea sa de notariu in Siklos sciendu carte, dupace se amestecase si elu cu rebellii, acestia 'lu facura indata locotenente, si asia se presupunea cà elu ar fi cunoscutu planurile secrete ale curutiloru.

Fiind-cà la Buda dusesera numai pe capii rebelliunei unguro-serbesci, éra pe alti multi ii inchisesera pe la alte fortaretie, asia inquisitiunea decurse preste totu, si inca asia, cà pe langa fiacare tribunalu assistá si càte unu auditoru dela armat'a imperatésca cá controllu. Esitau si porunci aspre, cá anume in comunele St. Andreiu, Beches, Gioma, Ciaba, Ecedu, Dobozu, Siarcadu etc. se caute d'in casa in casa prin tóte ànghiuletiele, dóra voru da cumva preste unele documente scrise, d'in care se póta fi cunoscute mai de aprópe sorgentea, originea si scopurile revolutiunei. Nu e cunoscutu se se fia mai aflatu altu-ceva in scrisu, cu cāre s'ar fi pututu compromitte si mai greu capii resculatiloru.

In fine dupa inquisitiuni si torture de aprópe 11 luni, in Aprile 1736 a esîtu sententi'a séu deliberatulu judecatorescu asupra celoru incaptivati, éra essecutarea sententieloru de mórte s'a intemplatu la Buda in 4 Aprile alu aceluiasi anu. Deliberatulu erá compusu latinesce, se afla inse si una traductiune germana, s'a tiparitu la Vien'a in ambele limbi in 8° micu; astadi inse essemplarie de acelea devenira adeverate raritati de bibliothece. Dara se vedemu pe scurtu sententiele coprinse in acelu actu judecatorescu ce se numea Deliberatu.

Serbulu Petru (Pero) Segedinetiu si magiarii I. Sebestyén, Andreiu Pásztor et Stefanu Szilasi fusera condamnati la mórte pe róta, si cu adaosu, cá apoi cadavrele loru se fia taiate in càte patru bucati si se fia transportate la Aradu, Oradea, Sĭarcadea si St. Andreiu, pe unde se le spendiure pe furci, (ceea ce s'a si inplinitu intocma).

Pavelu Matula, Stefanu Barta alias Benedek si Mich. Szabo fusera condamnati la taiarea capului cu palosiulu, ci érasi cu adaosu, cá dupa aceea cadavrele loru se fia sucite pe róta.

Lui Ioanu Kovács, unulu d'in acei doi tierani simplii carii cadiusera in manile patrolei militarie dela Aradu si descoperisera planurile curutiloru, imperatulu ii dede gratia pentru viétia, ilu condamnà inse la robia si munca in féra pe trei ani.

Trei insi d'in St. Andreiu fusera pardonati si eliberati cu totulu d'in prinsóre.

Alti 72 insi, éra anume 9 d'in St. Andreiu, 21 d'in Tur, 23 d'in Beches, 8 d'in Gioma, apoi alti vreo 10, intre carii si patru romani, anume Gorniculu Negru, Haiduculu Ursu, Gorniculu Macaveiu si Georgie Macaveiu, nu se spune d'in ce comuna, pentrucà au juratu credintia lui Rakoczi, au fostu judecati demni de mórte; li s'a moderatu inse pedéps'a asia, cà d'in toti au fostu alesi 12 insi cá si condamnati la mórte; acestia apoi au trasu sorti asia, cà patru insi carii voru fi trasu sórte mai scurta, se móra, éra ceilalti toti 68 insi se remàna in captivitate la munca publica, pàna ce voru fi inpartiti pe la regimente. Au trasu sorti rele Michailu Mádi, Stefanu Kiss, Ioanu Korodi et Michailu Sigri, caroru li s'au si taiatu capetele.

Siese insi carii inca erá se fia pedepsiti greu, au muritu in prinsóre mai multu in urm'a tortureloru. Alti siese d'in St. Andreiu, 4 d'in Miskolcz, 3 nu se spune de unde, au fostu condamnati cá se mai siedia càte trei luni la munca publica.

15 insi fusera ertati, computandulise de pedépsa numai timpulu de captivitate, pre càtu au statu in cercetare.

Trei predicatori calvinesci, anume Ioanu Kecskeméthy d'in Visztő, Grigorie Baloghi d'in Okán et Ioanu Szilay d'in N. Szerind, pentrucà s'au amestecatu cu rebellii si le-au ţinutu rugaciuni, pe langa tempulu captivitatei sub cercetare au mai avutu se siedia in prinsóre càte 1 luna de dîle.

Georgie Sevith si Ioanu Stirbu deţinuti si ei in féra pàna atunci, fusera pardonati, eliberati si rehabilitati in rangurile ostasiesci pe care le avusera. Cu tóte acestea ei totu n'au mai pututu subsiste in Ungari'a, ci dupa càtva tempu au luatu lumea in capu si se spunea cà aru fi trecutu in Russia. Intru asemenea fu pardonatu si fiiulu lui Pero, adeca Michailu Segedinetiu, care avuse si una sora, Iulian'a.—

Averea lui Pero, cum si averile acelora carii nu au fostu iobagi, s'au confiscatu pe sam'a statului; éra averile iobagiloru rebelli cadiura in possessiunea domniloru (boieriloru) respectivi.

Mai inainte de essecutarea sententieloru de mórte calugarii rom. catholici avura intrare in prinsóre, pentru cá se incerce convertirea neunitiloru si a calviniloru la catholicismu. In 3 Aprile intrà unulu si in cell'a (chili'a) lui Pero, provocandu'lu cá se tréca la catholicismu, se'si marturisésca pecatele si se se cuminece. Pero inse respinse pe calugaru cu taría dicèndu, cà nu isi va renegá religiunea parintiloru sei, neci chiaru in casu candu prin renegare si-ar putea rescumpara viéti'a. Una singura rogare avù, cá se isi mai póta vedé copiiĭ, carora in tempulu inquisitiunei nu le-au fostu permisu a'si vedé pe parentele loru. Tribunalulu 'i acordà acésta cerere. Cu ânima infranta imbratiosià Pero pe fiica-sa Iulian'a si pe fiiulu-seu mai micu, alu carui nume nu se scie de siguru, apoi le dede invetiatura, cá se ţina strinsu la religiunea loru si se se apere de ori-cine ar voí se 'i abata dela aceea.

Ceilalti condamnati d'in contra, cereau gratia pentru viétia in tonulu desperatiunei, éra anume trei insi, adeca P. Matula, M. Szántó, P. Szabo, toti trei reformati, sperandu ca déca voru trece la catolicismu, voru fi pardonati, au si trecutu. In momentele d'in urma au mai trecutu si altii. Numai Stefanu Barta, unu curutiu betranu, fostu odinióra portatoriu de arme alu faimosului generalu rakoczianu Nic. Berceni, au respinsu pe calugari pàna in fine.

In 4 Aprile demànétia se audí sunetulu campanei celei crepate dela biserica d'in cetatea Buda. In acelea momente cei condamnati fusera condusi la loculu de perdiare pe langa custodie numerósa. Joculu cu sange omenescu se incepù mai antaiu cu acei 12 condamnati cá se traga la sorti. Cei 4 mai sus numiti tragèndu sorti mai scurte, isi audira mai antaiu sententi'a de mórte, dupa care le si cadiura capetele. La cei 8 cari au trasu asemenea la sorti, au trebuitu se li se ia sange, pentru cá se nu inghietie in vinele loru.

Dupa acésta se cetí sententi'a altoru patru, adeca Matula, Barta, Szabó si Szántó, ale caroru capete au cadiutu mai antaiu prin palosiu, éra dupa acestia fusera taiati acei patru insi, carii trasesera sorti.

Acestora le-au urmatu capii conspiratoriloru, adeca Pero Segedinetiŭ, Ioanu Sebestény, Andreiu Pásztor si Stefanu Szilasy. Acestia fusera sfarmati in róta. Operatiunea barbara si fiorósa s'a inceputu mai antaiu cu Segedinetiu si cu Szilasy sfarmandulise ósele de josu in susu, pàna candu la semnulu datu de carnefice cu muchi'a securei spre capulu condamnatului, li se dede lovitur'a de gratia. Dupa finirea intregei operatiuni cu acei 4 condamnati la róta li se taiara cadavrele in càte patru parti, se asiediara in ladi, in care se impartira si capetele celoru 8 morti prin palosiu, apoi punenduse càte doue ladi pe unu caru, se pornira dela Buda sub escorta numerósa de càte 100 ostasi pedestrii si 30 calareti la loculu destinatiunei conformu cuventeloru deliberatului. Celelalte cadavre aruncate unele preste altele fusera transportate si imormentate sub furcile dela Buda.

D'in toti conductorii conspiratiloru unguri, unulu singuru anume Andreiu Vértesi, primariulu d'in St. Andreiu au scapatu cá prin minune in Prussi'a, unde s'au angagiatu la unu regimentu de husari.

Pre càtu tempu au statu Pero in cercetare, elu si càtiva soçi ai sei au susţinutu, cà una d'in causele rebelliunei au fostu si tiranic'a impilare a poporului prin boierimea tierei. Informatu despre acestu lucru archiducele Franciscu de Lotaringia, in 6 Maiu 1736 a datu porunci càtra comitate, cá acestea se cerceteze lucrulu, si totodata se se justifice pentru ce nu apara pe poporulu tieranu in contra abusuriloru si spoliariloru. S'au denumitu comissiuni, dara resultatulu cercetarei au fostu aprópe nimicu, pentrucà, lucru firescu, functionarii dela comitate inca erau nobili privilegiati si proprietari de iobagi. Apoi sciutu este, cà corbu la corbu nu'si scóte ochii.

Asia s'au finitu nefericit'a rebelliune unguro-serbésca d'in anulu 1735. Precum in alte casuri reulu isi are si partea sa buna, asia si in casulu de fatia, mórtea lui Pero a folositu serbiloru intru atàta, cà imperatulu Carolu si iesuitii sei isi mai trasera mesurile, incepura a tractá mai blandu cu serbii si mai in scurtu, se adoperá a sterge trist'a impressiune d'in memori'a serbiloru. Au esitu inse poetii populari si cantareti serbesci, au decãntatu si decanta pàna in dio'a de astadi memori'a lui Pero Segedinetiu, a fiiloru si a fiicei sale. Ba ce este mai multu, tocmai si poesi'a poporana a magiariloru s'au accaparatu de materi'a poetica càta se afla ĭn istori'a rebelliunei d'in 1735 si iau datu vestmentu de poesia ungurésca. Unele d'in acele poesii poporale sunt culese si publicate in unguresce, éra la vreo doue d'in acelea li se dà chiaru insemnatate istorica; de aici e constrinsu cineva a inchieié, cà ori si cum, intre anii 1734 si 35 serbii si ungurii calvini se aflau in relatiuni strinse unii cu altii.[1]

Dupa acestea cu apropiarea resboiului turcescu alu doilea fórte nefericitu si in vederea confederatiunei inchĭeiete cu Ana imperatés'a Rusiei, dupa latirea din nou a cĭumei in mai multe parti ale tierei, care grassase si in 1735, urmá de sine cá fanatismulu religiósu se se mai astempere pàna la alte impregiurari mai oportune, care inse abia au revenitu la càtiva ani dupa ajungerea pe tronu a Mariei Teresiei.

§ 58. Afaceríle religióse ale Romaniloru din Transilvani'a si Ungari'a. Fàra a cugeta vreodata cá se scriemu istori'a bisericésca, ne vedemu totusi siliti a ne ocupa pentru véculu alu 18-lea neasemenatu mai multu cu evenimente bisericesci, decàtu aru avea aici locu intre alte impregiurari; inse chiaru lectorii se voru putea convinge, cà este fórte anevoia sau chiaru preste putintia a intielege o multime de aparitiuni in progresulu celu greoiu alu culturei nóstre, daca nu vomu reflecta mai de aprópe celu puçinu la càteva evenimente mai decisive din viati'a nóstra bisericésca.

---

[1] Celu care voiesce se cunósca si documentele d'in care este scosu acésta schitia istorica, se ia amàna: Az 1735-ki Zendülés története. Történet korrajz a XVIII. századból. Irta K. Papp Miklos. Kolozsvártt 1866.

Dupa mórtea episcopului Athanasie intemplata la 19 Augustu 1713 unu numeru órecare de protopopi s'a si adunatu in primele dile ale lunei Septembre cu scopu de a'si alege unu altu capu bisericéscu. Pre atunci theologu »a latere«, precum se dicea, era calugarulu iesuitu Franciscu Szunyog, unguru din familia nobila, nascutu in comitatulu Trencin din Ungari'a, omu cu multa invetiatura, care standu mai multi ani langa episcopu, invetiase bine si romanesce si era in etate de ani 44. Protopopii fàra a reflecta la nationalitate si fàra a considera cà Szunyog este de ritu latinu si cà latiniloru nu le este permisu a oficia in ritulu grecescu, nici una nici alt'a, isi dau voturile lui Szunyog, éra cu acésta provóca indirecte parerea, cá si cum in clerulu intregu càtu primise unirea fàra nici-unu cugetu reservatu, nu s'ar afla nici-unu preotu sau protopopu veduvu, ori vreunu hieromonachu care se merite a fi inaltiatu la trépt'a episcopiei. Szunyog inse le trase solzii de pre ochi informandu'i, cà legile societatii iesuitiloru nu sufere cá vreunulu din trensii se póta primí demnitati eclesiastice afara de casuri cu totulu estraordinarie si numai in puterea unui ordinu mai inaltu.

Atunci protopopii dupa consultari indelungate, ne mai vediendu pre altu cineva in totu coprinsulu provinciei mitropolitane, isi dau cu totii voturile loru unui cechu anume Venceslau Frantz, venitu aici din Silesi'a, omu de anì 36, carele a fost si elu secretariu alu lui Athanasie, invetiase limb'a romana in càtu si scriá in trens'a, cunoscea bine si ritulu orientale.

Cu adresa sinodala din 9 Septembre 1713 protopopii róga pe ducele de Saxoni'a, care acum era primate la Strigon venitu in loculu lui Kollonich, cá se incuviintiedie acésta alegere si se o recomande imperatului cu atàtu mai vîrtosu, cà din tierile vecine s'au si insinuatu trei aspiranti la scaunulu de Alba-Iuli'a, prin cari uniunea cu Rom'a s'ar putea periclita.

In 10 Nov. theologulu Szunyog scrie primatelui totu in acelu intielesu, mai adaoge inse, cà acum s'au insinuatu mai multi (plures) aspiranti, si cà elu in acei 13 ani de cand are a face cu romanii iĭ cunósce de ajunsu si cà s'a saturatu de ei.

La acestea cardinalulu de Saxonia respunde protopopiloru in 15 Decembre, cà elu pórta grija de dieces'a loru, numai si ei se remaie constanti, se nu'i seduca »lupii rapitori din Transilvani'a,« se nu devina prad'a loru, éra densulu ii asigura pe ei si pe tóta natiunea loru, cà biseric'a Romei ii va considera cá pre fiiĭ sei prea iubiti, éra august'a casa domnitóre si Mai. Sa ces. reg. va lua totdeauna sub protectiunea sa pre tóta natiunea acésta.

Nu se scrie nicairi, cà cechulu Frantz ar fi fugitu de acea candidare; inse nici din aceea nu s'au alesu nimicu, cà-ci insusi imperatulu o a cassatu cá nelegala si precipitata de càtra unu sinodu care nu a fost convocatu din tóta dieces'a in regula; éra apoi prin cancelari'a transilvana a datu ordinu, cá facènduse alegere noua, numele candidatiloru se fia inaintate la curte pentru prea inalta resolutiune.

Totu curtea imperiala a dispusu, cá pre càtu va ţinea vacanti'a la veduvit'a diecesa, aceea se fia administrata de càtra vicariulu generalu alu repausatului episcopu, ajutatu de theologu; s'a mai decisu inse, cá pre langa theologulu ordinariu se se mai aplice unu altu theologu cu auctoritate data lui de a dreptulu dela monarchu, in calitate de Aparatoriu (defensor) si directoru alu clerului unitu. La inceputu a fost directoru Iosefu Bardia bavarezu, acum inse superioru alu iesuitiloru din Sibiĭu si amicu alu lui Nicolae Mavrocordat pre atunci domnu alu Munţeniei, cu care stetea in corespondentie scientifice. Dupa mórtea acestuia a urmatu la 1716 cá directoru Georgie Regai magiaru din comitatulu Presburg in Ungari'a, care si acesta invetiase bine limb'a romàna si a functionatu cu totulu 15 ani la episcopi'a unita. Regai scosese la lumina multe documente ascunse relative la biseric'a orientala. Ioan Hintz pre cand era secretariu la universitatea sasésca a publicatu patru din acelea.[1]

Convocarea sinodului electorale s'au amànatu pe ani inainte, din cause care pàna acum înca nu sunt cunoscute, decàtu se prepunu; dupace inse istori'a nu se póte scrie pe dóra si pe póte, cam precum s'au dedatu a o fabrica unii compatrioti, noi romanii se avemu patientia si se spunemu numai càte putemu proba.

---

[1] Dela regii Mathia si Vladislau, éra una este o epistola din a. 1391 a lui Antonie patriarchulu Cpôlei càtra credintiosiĭ diecesei de Muncaciu. Altele astépta in archive cá se fia publicate.

In 20 Iuniu 1714 insusi gubernatorulu com. Sigismund Kornis cá bunu catholicu scrie cardinalului primate, cà intardierea este periculósa cá nu cumva popii se se intórca érasi la neunire, cà de alta parte tóta nobilitatea (boierimea) romanésca si cu acésta multi popi voiescu de episcopu pe Ioanu Pataki.

Imperatulu Leopold denumise dintre mireni doi curatori ai romaniloru (curatores valachorum) pe Michail Pui iunior si pe Stefanu Ratĭu. Acei doi curatori au scrisu dela Vien'a in 13 Decembre 1714 totu càtra primatele duce de Saxoni'a in termini prea puçinu alesi, cà poporulu romanescu fiindu mai totu de sateni prosti si badarani, este si inpresuratu din tóte partile de schismatici; deci nu este bine cá se i se inpuna cu forti'a vreunu episcopu, ci precum stà in diplom'a imperatésca (a dou'a) se li se permitta a'si alege ei episcopu; inse daca li se va da voia cá se intrevina si ei cá curatori la acea alegere, atunci densii se voru incorda din puteri, cá intre cei trei candidati se intre si Ioanu Pataki, pe care'lu lauda fórte multu, apoi Pui mai promitte, cà avendu elu agentu in Rom'a cu destula influintia, va mijloci cursu mai repede procedurei de acolo.

Din acésta scrisóre ese, cà era cineva, care lucrá pentru cassarea dreptului electorale.

Inca si marele boieriu Georgie Cantacusin, care traiá la Brasĭovu, intr'unu respunsu alu seu datu din 23 Octobre 1714 vicecapitanului Iosifu Boer dela Fagarasĭu, recomanda pe Ioanu Pataki la episcopia cu atàtu mai multu, cà dupa cum este informatu Cantacusen, pe acesta ilu voiesce si Maiestatea Sa.

Interessanta descoperire. Unu boieriu din Romani'a informatu si înca bine despre vointi'a imperatului.

Acum inse e timpu cá se aflamu cine a fost acelu Ioanu Pataki atàtu de multu laudatu.

Ioanu Constantinu Gĭurgiu, descendente din o familia de romani nobili, care avea predicatulu nobilitariu dela satulu romanescu Strîmba numitu pe unguresce Horgospatak (valea strîmba), a fost fiĭu alu lui Ioanu Gĭurgiu si alu Salomiei n. Ulei. Remasu micu de tata cu mama-sa, veduva in saracía, baiatulu ajunsese cá se pastorésca vite; inse unu unchiu alu seu care era deregatoriu (provisor) la curtea comitelui Kornis in comun'a Benedicu, vediendu cà Iuonelu era dela natura desteptu, ilu luà dela vite si'lu dete la o scóla din orasiulu vecinu Desĭu; de acolo pre cand nu mai avea ce invetia in o scolutia de acelea, se mutà la Clusĭu, unde iesuitii apucasera a infiintia unu colegiu bunicelu, la care incepusera se alerge si din tinerime romàna, cu voi'a si fàra voi'a feudaliloru, dara cu voi'a monarchului.

In Clusĭu tinerulu Ioanu Gĭurgiu apucase sub conducerea unui profesoru iesuitu dintre cei mai invetiati, anume Stefanu Csete, care si sub domni'a calvinésca apafiana petrecuse in Clusĭu, inse sub pseudonimulu Vizkeleti si in portu civilu, pre care l'a delaturatu numai dupa ce Transilvani'a venise in posessiunea dinastiei de Habsburg. Dupa terminarea studieloru humanióre iesuitii din Clusĭu, caroru le placù fórte purtarea junelui Gĭurgĭu ilu trimisera la Vien'a in institutulu Pazmaneu numitu asĭa dupa fundatorulu archiepiscopu Pázmán, acum inse ei detera lui Gĭurgĭu connume magiaru Pataki, cum ai dice romanesce Valeanu dela numele satului seu Patak. Gĭurgĭu acum Pataki terminà in Vien'a studii filosofice si de fisica cá clericu, adeca in costumu preotiescu sau calugarescu. Renumitulu Hevenesi, pe atunci rectoru alu colegiului imperialu din Vien'a, placèndu'i fórte multu de junele romanu care ţinuse disputatiuni cu mare lauda, in càtu castigase loculu primu intre mai multu de trei sute de studenti, a mijlocitu cá se fia trimisu in colegiu la Rom'a, unde au ajunsu in 24 Oct. 1705 pre cand acum era de ani 23 si a statu acolo cinci ani, éra in Sept. 1710 s'a intorsu la Vien'a cá doctoru in theologia si preotu hirotonitu in ritulu latinu. De ací incolo lui Pataki i s'a inpusu missiunea de a lucra pentru propagarea catholicismului in Ungari'a si in Transilvani'a.

Din doue scrisori ale lui Pataki trimise primatelui, ambele dela Fagarasiu, una din 29 Ianuariu si alta din 20 Decembre 1713 aflamu, cà primatele 'i trimisese una miie de florini dintr'unu legatu alu repausatului comite Apor cá ajutoriu pentru propagarea catholicismului la romani, sau cum se esprima densulu, »inter meam charam nationem Valachicam,« éra in a dou'a scrisóre róga pe primate in cinci puncte, cá se 'i incuviintiedie o jurisdictiune mai mare decàtu este a unui parochu, se'i si permitta a oficia liturgi'a si de càte doue ori pe di si in ambele rituri, in fine se'lu si lase cá se póta citi si carti heretice.

Ioanu Pataki mai dice in cele doue scrisori citate mai in sus, cà elu este gata se'si verse si sangele pentru mantuinti'a iubitei sale natiuni (pro salute charae meae nationis Valachicae sangvinem sudoremque diu noctuque fundere). Pre càtu timpu a functionatu in Fagarasĭu, elu asĭa s'a si purtatu. Din documentulu dela 20 Iuliu 1711 alu carui originalu se afla in colectiunea Hevenesiana se scie, cà familiile boieresci din vreo 46 de comune ale districtului curatu romanescu trecusera la unire si o subscrisera; despre acelea familii nobile inse mai cu mare dreptu se póte susţiné, cà ele au trecutu la uniune cu Rom'a dela legea calvinésca, éra nu dela religiunea greco-orientala, cà-ci acelea au statu preste o suta de ani sub jurisdictiunea unui episcopu calvinu cu totulu independentu de mitropolitulu din Alba-Iuli'a. Pe poporulu iobagitu nu l'au intrebatu nimeni, daca voiesce sau nu, a se ţiné de cutare lege; sclavu era si cá atare se indestulia daca i se executá ritulu resariténu dupa cum ilu cunoscea elu din mosi de stramosi; éra domni'a calvinésca avuse atàta prudentia, cá se lase poporului ritulu si anume decoratiunea lui din afara; atàta numai, cà acea domnía isi batea jocu la tóta ocasiunea prin graiulu viu si in scrisu de acelu ritu resariténu numindu'lu neincetatu superstitiune, inchinare de idoli, orbía barbara s. a., precum se scie si din cunoscutulu catechismu Rakoczianu.

Ioanu Pataki cá parochu si missionariu in Fagarasiu, pre langa ce înstrainá pe poporu cand acesta 'lu vedea executandu ritulu latinu, cu care romanii nu se potu deda nici pàna in dio'a de astadi si nu se crede cà se voru impaca cu elu vreodata, apoi cá omu tineru, infocatu, inspiratu de divinitatea dogmeloru catholice pàna la exaltatiune, calatorindu dintr'o comuna in alta propagá dogmele cu óresĭcare violentia, ţinea dispute cu popi cari nu intielegeau nimicu din acelea; mai tardiu a si luatu biserici dela neuniti, firesce nu elu singuru, ci ajutatu cu mare zelu de fortia militara imperatésca. Din tóte, cea mai mare durere a causatu luarea cu forti'a a bisericei din Fagarasiu zidita cu banii lui Constantinu Brancovanu fost domnu alu Munteniei. Petru Bod dice, cà Pataki pedepsía pe locuitori si in bani si cu inchisóre, daca nu voiau se tréca la unire; asia ceva inse nu putea face nici-unu missionariu si unele cá acestea s'aru intielege de Pataki numai din timpulu episcopiei sale.

Dupa noi želulu excessivu personale alu lui Pataki nici intru a sut'a parte nu a fostu in stare de a turbura spiritele poporului romanu si a'lu ţiné in grija si urgia incordata, pre càtu a fost vacanti'a de siepte ani la scaunulu episcopescu si darea diecesei in administrarea calugariloru iesuiti. De lear fi platitu cineva multe sute de mii si mesuri mai acomodate nu aru fi pututu lua spre a màna ap'a pe mór'a partidei antiaustriace calvine, cum si a instraina pe cleru si pre poporu de càtra unire cu Rom'a, sau in casulu de fatia cu clerulu r. catholicu ungurescu. Nici episcopu unitu nici neunitu, nici o scóla pentru candidati, nici-o aparare a preotimei de necurmatele asupriri si góne, nici-o ingrijire pentru subsistenti'a lui; ce mai trebuea acestui poporu pàna la selbatacire deplina?

La doi ani si patru luni dela mórtea lui Athanasie apare in fine resolutiunea imperatului, prin care Mai. Sa denumesce fàra nici-o alegere pe Ioanu Pataki »episcopu alu Romaniloru, Greciloru, Ruteniloru si Serbiloru de ritu grecescu uniti cu sant'a biserica romano-catholica din principatulu Transilvaniei si partiloru regatului Ungariei inpreunate cu acela«, éra acésta decisiune a sa monarchulu o face cunoscuta cardinalului primate prin scrisóre din 23 Dec. 1715 cu acelu adaosu, cà pentru susţinerea acelui episcopatu Mai. Sa face o fundatiune noua (novae pariter fundationis titulo) de trei mii florini; dupa acestea totu imperatulu invita frumosu pe primate, cá se intreviĭe si densulu la Rom'a, pentrucá patriarchulu se binecuvente si se confirme pre nou numitulu episcopu, fàra cá se mai pretinda dela elu »Annatele«, adeca venitulu episcopiei de pre unu anu si se nu'i céra alte taxe, pentrucà, observa imperatulu, acestu episcopu are venituri fórte puçine (modicos admodum proventus), totodata patriarchulu se'lu dispensedie cá se póta oficia in ambele rituri.

La 2½ luni, adeca in 7 Mart. 1716 scrie si cancelari'a transilvana primatelui si'i face cunoscutu, cà caus'a episcopiei unite din Transilvani'a s'a discutatu si ventilatu in conferentiele ministeriali mai de multeori, éra apoi dupa diverse disputatiuni si greutati (post diversas disputationes et difficultates) s'au ajunsu doritulu scopu, cà-ci Maiestatea sa a datu poporului romanu episcopu in persón'a lui Ioanu Pataki, barbatu de intregitate morala, sciintia mare si fórte bunu theologu, pentru a carui confirmare càtu mai timpuria a scrisu si imperatulu la papa cu atàtu mai virtosu, cà de o parte connationalii loru din tierile vecine cérca se'i abata dela unire si se le trimita de acolo episcopu, de alta parte hereticii (calvini si luterani) facèndu romaniloru promissiuni diverse si cautandu preteste iĭ desmenta dela aceeasi unire; s'au si escatu intre romani certe si desbinari. Deci róga si cancelari'a pe primate, cá se mijlocésca confirmarea càtu mai accelerata a lui Pataki de càtra scaunulu Romei, cà-ci pericolulu de a perde pe romani este fórte mare. Subscrisu: Joannes Josephus de Kaszon.

In acésta epistola cancelari'a transilvana dice, cà poporulu romanu era preste trei sute de mii. In acea epoca inse gubernele acestoru tieri nici cá prin visu nu cugetau a se ingrijí de date statistice, celu multu daca unii domni feudali puneau se li se numere familiile de iobagi, inse si atàta numai pentru informatiunea loru particulara, cà nu le placea cá se afle si altii numerulu sclaviloru; nici pre locuitorii din cast'a nobililoru nu'i numerá nimeni; sau daca se numerau, te-ai fi pututu remasi cà numeratur'a era mincinósa. Era o maxima de statu acésta, cá se se ţina ascunsu numerulu adeveratu alu poporatiunei. Dupa proclamarea uniunei religióse pe la 1700 unu chronicariu punea numerulu locuitoriloru romani la 80,000, altulu la 100,000 si érasĭ altulu la 200,000. La 15 ani vine cancelari'a transilvana, adeca ministeriulu Transilvaniei si susţine cà romani sunt preste trei sute de mii; inse si acésta cifra este fórte departata de adeveru, precum se va cunósce din alte cifre care voru esi la lumina mai la vale. Fómetea si cium'a, care doue blasteme veniau fórte desu, resbóiele straine si civili, tirani'a selbatica cu care era tractatu poporulu si din acésta causa necurmatele migratiuni, au decimatu mai in fiacare anu pe locuitori fàra a distinge prea multu intre rasse sau nationalitati genetice; cu tóte acestea se póte susţiné cu buna consciintia, cà aici in Transilvania dintre cele trei nationalitati principali poporulu romanu era celu mai expusu la perire, ceea ce se póte proba de ajunsu. Si totusi, ce aparitiune fenomenala, cà acestu poporu se inmultiá. Niculae Bethlen, acelu vrasmasiu nascutu si crescutu alu elementului romanescu, isi esplica acea aparitiune cu o espressiune sarcastica dicùndu, cà romani nu sunt buni de altu ceva decàtu se faca copii.

Destulu atàta, cà maioritatea poporatiunei in acésta tiéra era si inainte cu 170 de ani totu romanésca.

Pe la finea anului, adeca in 23 Decembre 1716 sau tocma dupa unu anu dela denumirea lui Ioanu Pataki, imperatulu Carolu vediendu cà nu mai vine confirmatiune dela Rom'a, scrie din nou papiĭ si'lu róga cu multa reverentia, cá in vederea pericoleloru de care este amerintiata unirea romaniloru, se grabésca a confirma pe Pataki; mai repete si acuma, cá se nu'i céra nici venitulu de pre unu anu si nici alte taxe, cà-ci acelu episcopu este fórte saracu, in fine érasi ii mai cere dispensatiune cá se póta oficia in amendoue riturile. Ací imperatulu se subscrie pe langa manifestare de multa reverentia si ascultare fiiésca »obsequens filius Carolus«.

§ 59. **Resistenti'a episcopului rom. catolicu din Transilvani'a fatia cu episcopi'a gr. catolica unita. Alte greutati pàna la confirmare. Mórtea cu prepusu.** Nici acésta rugaminte umilita a imperatului nu a inaintatu caus'a lui Pataki la Rom'a intru nimicu.

Episcopulu rom. catholicu Georgie Mártonfi in buna intielegere cu episcopatulu r. catholicu din Ungari'a, s'a opusu din capulu locului la infiintiarea unui episcopatu unitu sau greco-catholicu diecesanu pentru Transilvani'a si partile incorporate a le Ungariei, ci elu pretindea, cá unitiloru de ritulu grecescu se li se dea numai unu vicariu, care se fia subordinatu lui si successoriloru sei in scaunulu episcopiei r. catholice din Transilvani'a. Acésta pretensiune a sa o scotea Martonfi dintr'unu canonu mucedu alu conciliului ţinutu la Rom'a in palatulu numitu Lateranum in a. 1215, adeca dupace Latinii europeni cu ocasiunea expeditiuniloru cruciate ocupasera in a. 1204 Constantinopolea si delaturandu imperiulu bizantinu inaltiasera la tronu pre Balduinu ducele de Flandri'a, patriarchu numira pe unu Toma Maurocenu; totodata in mai multe cetati ale Orientului in care locuiau latini amestecati cu greci asiediara totu episcopi de ritu latinu. Grecii acum subjugati si dependenti in timpu de vreo 60 de ani dela grati'a latiniloru, cerura cá se li se permitta a li se administra sacramentele dupa ritulu loru. Atunçi sinodulu convocatu a patr'a óra totu in Lateranu a facutu acea gratia greciloru, cà a decisu cá se li se dea càte unu episcopu de ritulu loru, inse numai cá vicari subordinati episcopiloru latini si cu conditiuni fórte rusinatóre, cá episcopulu grecu se fia celui latinu intru tóte ascultatoriu si supusu, éra daca greculu ar cutedia se aspire la jurisdictiune independenta, se cada sub anatema; éra daca nici asia nu se va supune, se fia degradatu, si in casu de necessitate scosu cu bratiu armatu.

La canonulu acesta dictatu de trufi'a unoru ómeni cari se incredeau in ascuțitulu sabiei, s'a provocatu episcopulu baron Georgie Mártonfi in contra episcopului si a episcopiei Fagarasiului, pe care o infiintiase imperatulu Carolu atunci de curendu; deci elu a scrisu la Rom'a protestandu si cerendu, cá pap'a se nu faca pe voi'a imperatului si se nu sufere fundarea episcopiei greco-catolice cu titlu luatu dela Fagarasiu, ci pe Pataki se'lu confirme numai de vicariu alu episcopului r. catholicu, carui se'i fia supusu intru tóte. Asĭa dara un'a din pedecile confirmarei lui Pataki a fost acea intriga necalificabila a episcopului Mártonfi, fórte acomodata, cá in acea situatiune, se abata pe toti romanii dela unire.

Dupa atàta traganare Pataki a caletoritu la Vien'a, cá se'si védia singuru de capu. In Octobre 1718 se aflá si Mártonfi in Vien'a, unde convenindu in institutulu Pazmaneu cu Pataki, in presenti'a rectorului ilu apuca pre acesta de scurtu si 'i spune verde in tonu de suveranu, cà elu cá episcopu alu Transilvaniei niciodata nu va suferì si nu va admitte alta episcopia catholica, fia de orice ritu in acésta tiéra, éra Pataki se o scia, cà elu este numai vicariulu seu supusu lui intru tóte (eidem per omnia subjectum).

Dupa acea disputa ferbinte intemplata intre acei episcopi Pataki scrise indata primatelui dela Strigonu denuntiandu tóta purtarea lui Mártonfi, cum si descoperindu cabalele lui dela Rom'a. Mártonfi inse scrisese la Rom'a din 8 Octobre, adeca inainte de cérta, unde rugase pe cardinalulu Sacripantes cá se'i stea in ajutoriu contra lui Pataki; Scaunulu Romei se nu sufere acésta »bigamia«, adeca doi episcopi intr'o diecesa; Fagarasiulu este in dieces'a lui si elu nu póte suferi cá si acolo se se asiedie unu scaunu episcopescu. Daca imperatulu a facutu o fundatiune pentru Pataki, acesta se nu fia numitu episcopu dela Fagarasiu, ci se i se dea unu altu titlu strainu, din alta tiéra, de care cunósce si dà sacr'a Propaganda, buna-óra precum dedese nu de multu episcopului armenescu Oxende titlu de Aladiensis, sau cum i s'a datu celui rutenescu dela Muncaciu numitu totu numai vicariu cu titlu de Sebastopolitanu.

Adeca episcopulu Mártonfi, a carui diecesa pre la 1718 abia va fi avutu cincidieci mii de suflete, nicidecum nu avea gustu reu de a incorpora o mitropolia intréga, laţita in doue tieri, cu celu mai puçinu unu milionu de suflete, care numeru ar fi totu crescutu, ar fi fost inse tractatu totu cá puçinii armeni immigrati din Moldov'a cu episcopulu loru, care mai tardíu fu delaturatu, dupa aceea successive le apuse si ritulu.

Si Mártonfi credea in trufi'a sa, cà cu acea maniera insultatóre va propaga mai iute unirea cu Rom'a si va reţinea mai siguru pe poporulu romanu dela reintórcere la biseric'a orientala. Trufi'a este totdeauna órba.

Ne intreţinuramu ceva mai multu cu protestele episcopului Mártonfi. Facuramu inadinsu acestu lucru, din causa cà pàna la finea acestui studiu vomu mai intempina incercari de natur'a acestora intru atàta, in càtu uneori iti vine se credi, cà nici chĭaru rom. catholicii din acésta tiéra si din unele comitate ale Ungariei nu voiau catholisarea poporului romanu intregu, in conditiunile in care o voiá dinasti'a si curtea imperiala alaturea cu scaunulu Romei, sau celu multu daca o voiau pe jumatate, pre atàta cu càtu se fia mai tari catholicii decàtu protestantii. Curtea imperiala a lucratu acilea pe fatia, ea decisa a catholisa pe romani, a decisu a'i duce si la scóla, ceea ce clerulu bizantinu grecescu nu facuse nicíodata in o miĭe de ani, necum in Transilvani'a si in Ungari'a, ci nici chiaru in tierile romanesci, din care monastirile grecesci mai alesu cele inchinate la »locurile sante« ocupasera aprópe a siesea parte, pe care o sugeau si storceau in tóta voi'a loru pàna in dilele nóstre, pàna ce le dete de capu dupa alte càteva incercari anterióre gubernulu lui Alexandru Ioanu Cusa prin secularisarea generala. Nici feudalii catholici nu voiau se scia de ducerea tinerimei romane la scóle, ci numai de platirea decimei si altoru taxe la popii romano-catholici, din care causa certele si gónele adesea sangerόse au decursu càteva sute de ani.

Scaunulu Romei nu a facutu pe voi'a episcopului Mártonfi si in casulu lui Pataki nu a mai ţinutu sama de canonulu lateranu invechitu si ne mai aplicabile fàra pericolu invederatu de a provoca ruptura si mai pronuntiata intre cele doue biserici.

S'a ridicatu inse chiaru din partea scaunului Romei in contra infiintiarei episcopatului unitu cu titlu de Fagarasiu una alta dificultate si pedeca fàra asemenare mai seriósa decàtu au fost gàrgàunii trufasiului episcopu Mártonfi.

Intre alte dicasterii, foruri, tribunale, instantie, prin care scaunulu Romei guberna bisericesce preste doue sute milióne de catholici locuitori in tóte cinci continentele si in insule, exista si unu tribunalu de mare auctoritate, cunoscutu lumei catholice sub titlu Dataria Romana. Vocatiunea acestui tribunalu bisericescu este a ingrijí de formularea si expeditiunea celoru mai multe decisiuni de ale papii numerate intre cele gratióse, beneficii reservate si altele de natur'a acestora. Se vede cà dupace imperatulu Carolu a totu cerutu dela pap'a cá se confirme pe Pataki, cum amu dice de pomana, éra nu pe bani, a trecutu si caus'a acestui episcopu saracu de totu si nacajitu totu la Dataria spre pertractare. Dintr'odata plesnesce prin capulu asessoriloru Datariei, ca se ia in revisiune cathalogulu vechiu alu episcopiloru catholici din Ungari'a si se puna intrebarea asĭa, cà óre imperatului Carolu VI in calitatea sa de rege apostolicu alu Ungariei se i se permitta a mai infiintia si alte diecese, a face se se aléga, sau a denumi elu insusi episcopi la acelea, cum si a'i presenta la pap'a spre confirmare; ori cà acelu dreptu alu regelui Ungariei se fia restrinsu numai la diecesele cele vechi.

Cestiunea aceea scormonita si formulata in tribunalulu Datariei asia cum o vedemu inpartasita de dr. Nilles renumitulu canonistu, unui Iosifu 'iar fi ridicatu sangele in fatia; imperatulu Carolu inse o ascultà mai cu spiritulu blandetieloru. Nu asĭa facura unii cardinali, ci s'au opusu cu tóta energi'a la pretensiunile ridicole ale Datariei[1]) si au reusitu, cá proiectulu ei relativu la episcopi'a Fagarasiului se fia anullatu si expeditiunea se se faca cu totulu in altu intielesu. Datari'a mai cerea si taxe mari, fàra a respecta intru nimicu rugarea imperatului. Lacomi erau si calugarii italiani in acelea timpuri, nu prea aveau ce inputa calugariloru greci.

In fine abia in consistoriulu de Propaganda din 28 Novembre 1720 s'a decisu caus'a diecesei Fagarasiului si a bĭetului episcopu in favórea lui. Mai urmara alte si alte formalitati, pàna ce in 3 Februariu 1721 pap'a Clemente XI subscrise bullele; inse inainte de a se face expeditiunile acestu papa móre si caus'a érasi remàne sistata pàna dupa 8 Maiu, candu fu alesu Innocentiu XIII, carele dispuse indata a se face expeditiunile, si asĭa dupa asteptare de sĭepte ani Ioanu Pataki plecà abia dela Vien'a la Croati'a, unde fu hirotonitu de càtra episcopulu unitu, dupace se intórse mai antaiu la ritulu grecescu »si facù marturisirea mantiei sau a chipului celui micu alu calugariei, cum e obiceiulu in biseric'a grecésca, de vrea se fia episcopu«, adaoge Sam. Clain in istori'a sa bisericésca.

In bull'a confirmatóre pap'a declara in termini categorici, cà episcopulu gr. catolicu alu Fagarasiului este si trebue se remana scutitu si aparatu de orice superioritate a episcopului de ritu latinu.[2])

Dupace acestu episcopu isi ocupà scaunulu in Fagarasiu, a inceputu a se subscrie: Baro Joannes Nemes de Pataki,

---

[1]) A se vedé la Nilles Vol. I pag. 424 epistol'a cardinalului Lupulu Hannibal com. de Schrattenbach trimisa din 6 Maiu 1719 lui Pataki, carui iĭ face sperantia de reusita.

[2]) Bull'a provocanduse la denumirea imperatésca dice: A quacunque alia ordinaria jurisdictione divisit et separavit illaque omnia et clerum ac populum ritus hujusmodi quoad legem dioecesanam ab episcopi latini Transilvaniensis superioritate, jurisdictione, potestate, subjectione, visitatione et correctione, si qua in eos exerceri consveverat, prorsus exemit et liberavit etc. Vedi si not'a fórte interessanta a lui Nilles la pag. 436.

Episcopus Fagarasiensis, cà-ci imperatulu ii dedese si rangu de baronu.

Celu care voiesce se afle mai multe despre suferintiele clerului si a le poporului in cei sĭepte ani de vacantia, nu'si va pregeta a citi tóta multimea documenteloru publicate din acea epoca de dr. Nilles, alaturea cu totu ce se afla la Clain, Maioru, Cipariu si altii, daca voiesce se fia informatu din punctu de vedere strictu bisericescu. Noi urmarimu si culegemu evenimentele relative la desvoltarea, la mersulu culturei poporului si la pedecele inaintarei lui. Dintr'o informatiune alui Pataki inaintata la persón'a imperatului aflamu, cà in cei sĭepte ani de vacantia fiindu lipsa mare de preoti in urmarea mortalitatii causate si prin cĭuma, aprópe patru sute de candidati au mersu la episcopi din· alte tieri, unde au fost hirotoniti, buni rei, cum s'a intemplatu.

Intre acestea iesuitii ocupasera in dilele lui Carolu vreo 18 statiuni in Transilvani'a, deschidiendu preste totu scóle de classe mai multe mai puçine, dupa cum le permitteau mijlócele. La tóte acelea scóle incepusera se mérga si tineri romani, mai vîrtosu feciori de popi si de nobili, cà-ci pre cei de iobagi înca totu nu'i lasau domnii loru cá se invetie carte.

Scurta a fostu activitatea episcopului Ioanu Gĭurgĭu-Pataki, cà-ci pre cand elu desvoltá zelulu celu mai ferbinte, in 28 Octobre 1727 a repausatu cu totulu pe neasteptate si dupa cum crede Clain, invitatu fiindu episcopulu la unu prandiu, i s'a datu veninu (otrava) in beutura.

Reu stau clerurile bisericeloru române preste totu cu istori'a bisericésca. Éca si aci unu exemplu lovitoriu. In 1727 móre unu episcopu, carele de si avuse viatia scurta, lasa inse in urm'a sa unu monumentu epocale nu numai pentru biserica, ci si pentru cultur'a nationala, cà-ci castiga dela imperatulu doue dominii, care apoi s'au datu in schimbu pentru dominiulu dela Blasiu. Dupa 70—80 de ani nu mai scie nici-unu romanu, candu, unde si cum a muritu acelu episcopu. Unulu pune anulu mortii lui la 1725, altulu la 1727 si érasi altulu la 1728.¹) Vine apoi abia in dilele nóstre dr.

---

¹) Cipariu Acte p. 92. Dr. Al. Grama Istoria Bisericei romanesci unite cu Roma 1884 pag. 110.

Nilles si scóte din documentele societatii sale dat'a mortii lui Pataki IV Kalendas Novembres 1727.

Am inaintatu inse prea departe prin intunecime. Episcopulu diecesanu Vasilie Moga de ex. a repausatu in tómn'a anului 1845 dupa functiune de ani 27. Unde este biografi'a acelui episcopu?

§ 60. **Planulu unui generalu austriacu de a ridica pe toti romanii dintre sasi si a'i stramuta in Valachi'a mica.** In timpulu scurtu numai de sĭese ani ai functiunei episcopului Ioanu Pàtaki poporulu romanu pre langa fómete, cĭuma si resboiu mai fusese amerintiatu înca si de una alta calamitate barbara, adeca de a fi scósi din acésta tiéra toti romanii locuitori pe acelasi teritoriu cu sasii si a fi stramutati cu locuintiele loru in Valachi'a mica. Acelu planu vrasmasĭescu s'a escatu asĭa, cà sasimea vediendu-se si ea necurmatu asuprita si spoliata de càtra Aristocrati'a feudala si de secuime, nu incetase niciodata dela 1690 incóce a reclama la curtea din Vien'a si a'i cere ajutoriulu in contra asupritoriloru. Este apoi sciutu inca din dilele lui Carafa, cà sasimea se bucurase totdeauna in gradu mare de protectiunea comandantiloru generali imperatesci, cari si primiau instructiuni precise cá se le fia de totu ajutoriulu; inse si aristocratii alergau mereu la Vien'a, si fiindu cancelari'a transilvana compusa asia, in càtu in aceea functionau mai totu aristocrati afara de unulu sau doi sasi, ceia deschideau fórte desu usile ministriloru imperiali, isi mijlocíau si audientia la monarchu, si se aparau cu resultate bune pentru class'a loru in contra denuntiariloru sasesci. Celu mai usitatu argumentu alu aristocratiloru in contra sasiloru erá, cà acestia se ingrasĭa si aduna avutii din inpilarile si jafurile la care sunt supusi romanii locuitori pe teritoriulu comunu cu sasii.

Prin pacea dela Pasarovitz, Valachi'a mica ajunse la 1718 in posessiunea Austriei. Intre anii 1722 si 1725 era in Sibiĭu comandante generalu com. Lothar Josef de Königsegg, a carui comanda se intindea si preste Valachi'a mica. Acelu generalu audia fórte desu plansorile sasiloru, cari iĭ descriau lui cu colori vii nu numai asuprirea ce le venia loru dela aristocrati si dela secui, ci si relele pe care diceau cà le-aru face loru valachii primiti pre teritoriulu loru numai cu scopu cá se le ajute a platí contributiunile si alte angarii, cà inse acei valachi le facu mai multu reu, cà'i fura, le dau focu, inca'i si farmeca!

In acea epoca nu era cum se vede, sufletu de omu in acésta tiéra, cá se apere cumva si interessele de viatia ale poporului romanu si mai alesu se petrunda in misteriile intrigeloru din regiunile superiori ale societatii.

Dupace împlura urechile generalului Königsegg cu totu feliulu de plansori si'i desteptara compatimirea, bunulu betranu compuse in 1725 unu memorialu, in care premitte o schitia istorica despre sasi, iĭ vaiera tare, cà poporulu loru in cele din urma doue sute de ani in urmarea asupririloru a scadiutu mai multu de jumatate, din care causa ei cá se póta suporta sarcin'a contributiuniloru au primitu pre pamentulu loru multime mare de valachi (romani) cá dileri (als inquilinos), cari se contribue alaturea; acum inse acei valachi s'au inmultitu asĭa de tare, incàtu mai cà intrecu la numeru pe sasi, pe cari inse acei straini primiti 'iau ruinatu si mai multu prin reutate, hotiĭ, farmece si prin teciunariĭ secrete.[1]) Deci generalulu este de opiniune, cà de si acei valachi sunt supusii sasiloru, dara le sunt acestora mai multu spre stricatiune decàtu spre folosu, gubernulu centrale se ia mesuri, cá Natiunea Valacha se fia stramutata in vechi'a sa patria, adeca in vecin'a Valachia austriaca, care si fàra de aceea este fórte desolata si desertata prin furiile mai próspete ale Tatariloru; din contra sasii din Transilvani'a se fia recrutati si intregiti prin colonii noue germane. Cà-ci adeca intre sasi se mai potu asiedia vreo diece mii de familii germane, care aru mai avea si acelu folosu, cà acestea aru putea cumpara cu unu pretiu de nimicu (um einen geringen Preis) casele romaniloru, pe care le-aru afla gata si asia s'aru putea ajuta bine. Din o dislocare cá acésta ar avea si monarchi'a unu folosu mare, cà intreginduse elementulu germanu in Transilvani'a, in casuri de resbóie sau interne sau esterne s'ar putea razima pe credinti'a loru si trupele, munitiunea si magazínele loru de victualii aru fi mai sigure. In scurtu, prefacènduse teritoriulu locuitu de sasi intr'o provincia germana separata de corpulu principatului transilvanu, provediuta si cu garnisóne, de aici natiunile negermane invecinate s'aru putea ţiné mai usioru in freu. Tóte acestea inse ar fi se se faca cu conditiune, cá natiunea sasasca nici-decum se nu mai fia administrata de càtra gubernulu unguréscu alu tierei, càci natur'a unguréscu differe in tóta privinti'a de natur'a sasiloru si acelu gubernu mai multu inpedeca de càtu ajuta pe sasime in activitatea ei. Königsegg presupune, cà sasii in casu de separatiune se voru invoi cá se ésa din vechi'a uniune politica innoita de atàtea ori cu cele doue natiuni, adeca cu magiarii (mai exactu cu aristocrati'a) si cu secuii etc.

---

[1]) Cuventele din textu: „. . . . so haben sie umb das unproportionirte, ihnen von den beiden anderen Nationen auf den Hals votirtes onus Contributionis umb etwas weiter tragen zu können, eine Menge Wallachen als inquilinos auf ihren Boden an- und aufgenommen, so sich nun also vermehret, dass sie die Sachsen beinahe übertreffen, die Sachsen hingegen durch die Bosheit, Dieberei, Zauberei und heimliche Mordbrennerey dieser ihrer angenommenen Gäste noch mehr zu Grunde gerichtet werden etc.“

Generalulu Königsegg care voiá se provóce o catastrofa in tiéra prin stramutarea cu forti'a (cà-ci fàra aceea nu s'ar fi pututu) a unui numeru de celu puçinu treidieci de mii de familii romane, s'au insielatu elu si consiliarii sei fórte reu in calculele loru. Pacea dela Pasarovitz a fost inchieieta cu sultanulu numai pe 24 de ani, adeca numai cá unu armistitiu mai prelungitu; éta înse cà acea pace a si fost rupta in 1727 si unu resboiu fórte nefericitu s'a inceputu, intru care trupe turcesci au petrunsu anume in 1728 de repetite-ori pàna in strimtorile Transilvaniei si mai departe incóce. Ce era se se aléga atunci de stramutari si colonisari cu nemti?

Ce e dreptu, poporulu sasescu a statu totdeuna cá elementu germanu in mare gratia la curtea imperiala, totusi acesteia nicidecum nu'i era indemàna cu elu pre càtu timpu ţine pe viatia pe mórte la confessiunea sa luterana, éra curtii i se facuse idea fixa, cà nu póte fi sigura de credinti'a nici unui poporu din totu coprinsulu monarchiei, daca acela nu este catholicu din tóta convictiunea sufletului seu. Casei domnitóre ii trebuea poporatiune catholica in totu coprinsulu tierei si cu atàtu mai vîrtosu in partea meridionala dela

Brasĭovu pàna la Hatĭegu; iĭ mai trebuea si trupe pamentene pentru apararea fruntarieloru contra hotiloru, cĭumei, turciloru, cu conditiune inse, cá pàna unde se póte, se fia tóte catholice. Nu fàra planu precugetatu si rumegatu a defiptu Carolu VI scaunulu episcopiei unite mai antaiu la Fagarasiu, aprópe de fruntari'a meridionala a tierei, pentru cá din acelu punctu inaintandu cu propagand'a catholica, mai antaiu se stérga urmele reformatiunei calviniane càte au mai remasu din trecutu, dupa aceea se'si asigure fidelitatea romaniloru prin catholizare cu atàtu mai curendu, cu càtu acum ochii tuturoru popóraloru de ritu orientale càte gemeau sub jugulu turcescu, apucasera a spera dela orthodox'a Rusia salvarea loru. Preste totu inse in acésta parte a tierei cei mai infocati adversari ai unirei religióse intr'unu periodu de preste una suta de ani au fost sasii, pàna cand au inceputu a petrunde si la carturarii loru skepticismulu religiosu si cu inaintarea ideiloru vécului au devenitu multu mai toleranti decàtu carturarii eclesiastici rom. catholici.

Planulu lui Königsegg nu a reusitu; mai tardiu inse vomu da preste incercari noue de a scóte pe locuitorii romani din teritoriulu locuitu amestecatu de romani si de sasi, fàra a judeca, cà din anulu, in care s'ar fi intemplatu o asemenea stramutare totala a romaniloru dintre sasi, acestia aru fi fost siliti sau se devina toti iobagi ai aristocratiei, sau se apuce si ei pe urm'a romaniloru càtra Valachi'a.

§ 61. Alta vacantia indelungata la scaunulu episcopescu. Unu anu de dile dela mórtea misteriósa a episcopului Ioanu dieces'a fu administrata de doi protopopi vicari si de unu theologu iesuitu. In 15 Augustu 1728 cancelariulu br. Ioanu Ios. Bornemisza, care se aflá pe atunci la Gratĭu capital'a Stiriei, unde era si imperatulu, face cunoscutu Mai. Sale in scrisu, cà dupa mórtea episcopului teologulu pe care'lu avuse acela langa sine s'a departatu in alta functiune la Ungari'a, éra protopopii adunati ceru acum de administratoru pe Adam Fitter, care atunci era rectoru alu scóleloru catholice din Clusiu. Cancelariulu róga pe imperatulu cá se confirme pe Fitter pentru timpulu vacantiei in calitate de »directoru« alu clerului romanu.

Intr'aceea in Iuniu 1728 murise si episcopulu rom. catholicu Ioanu Antalfi, care venise dupa Mártonfi. Imperatulu pune pe raportulu cancelariului: Placet, comitte inse totodata gubernului, cá se'i substérna pentru fiacare din acelea episcopii candidati, anume trei pentru episcopi'a de ritu latinu si trei pentru cea de ritu grecescu. In rescriptulu seu din aceeasi di de 15 Augustu imperatulu observa, cà grijile mari si grele (mai alesu resboiulu turcescu) nu 'i lasase timpu cá se se ocupe si de indeplinirea acelei vacantie la episcopi'a Fagarasiului; deci pentrucá clerulu unitu se nu remana fàra conducatoriu confirma pe Adam Fitter in functiunea de directoru si comitte strictu gubernului, cá se'i acórde protectiunea si asistenti'a sa.

Adam Fitter de nationalitatea sa genetica germanu nobilu din comitatulu Nitra, de religiune luteranu, inse cá studentu trecutu la religiunea catholica in 1698 se inrolase in societatea Iesuitiloru, in care ajunsese successive in functiuni din cele mai considerabili, pàna cand veni la Clusiu cá rectoru alu colegiului, unde s'a cunoscutu si cu David Maxai, pe atunci curatoru mireanu alu clerului unitu si asessoru juratu in comitatulu Dobàcei. Acelu Maxai lauda prea multu pe Fitter in scrierile sale.

Directorulu Fitter a convocatu pe 15 Novembre 1728 sinodu, carui astadi 'iar dice numai consistoriu compusu din cei doi vicari generali, 12 protopópi cá asessori ordinari, logofetulu (secretariulu), carele era Franciscu Boer, éra procuratoru alu clerului era unu Franziscu Hunyadi. Au mai assistatu la acelu sinodu înca si alti trei iesuiti, toti magiari, anume Ioanu Gyalog, Ioanu Kiss, Paul Kolosvári.

Atàta le-a trebuitu popiloru din Sasime si la Sasimea intréga, cá se audia cà acelu sinodu nu numai a fost condusu de unu iesuitu cu auctoritatea unui episcopu, ci cà au participatu si alti iesuiti la desbateri si la luare de concluse. Intru altele acelu sinodu este si remàne fórte memorabile din diverse cause, pre care este tréb'a istoriciloru bisericesci a le scarmàna.

Sinodulu a duratu patru dile, in care s'au ţinutu siepte sĭedintie si conclusele sau canónele lui s'au formulatu in 21 de puncte. Certele intre uniti si neuniti ajunsesera dejá la violentie.

Din punctu de vedere alu culturei morale se luara mesuri asupra popiloru insurati a dou'a óra, asupra celoru beţivi, injuratori si criminali, protopopii obligati a face visitatiuni canonice dese sub pedépsa de 66 fl., a investiga si a trage in judecata pe cei excessivi.

Trecusera ani 29 dela emanarea primei diplome Leopoldine, prin care se asigurau si preotiloru uniti drepturi egali cu ale catholiciloru, au mai urmatu si alte diplome, resolutiuni prea inalte; din actele acestui sinodu inse ne convingemu, cà nici diplom'a publicata in diet'a tierei, nici alte dispositiuni luate spre apararea clerului unitu aici in tiéra nu erau respectate de locu. Deci in siedinti'a a trei'a se decide a se lua recursu la gubernu si la curte in contra aceloru funçtionari si domni feudali, cari punu in prinsóre pe fiiĭ preotiloru, storcu taxe, honorarie si decime dela popi. Totu asia s'a cerutu cá se apere pre popi de contributiuni, de quartire militare si de sarcini impuse poporului tieranu. (Sied. 7, p. 19). Inse asupriri de acestea au mai duratu multi ani inca si sub Maria Teresi'a, pàna candu au urmatu cu totulu alte evenimente preste tiéra, cand multi preoti esiti din scóle mai inalte au invatiatu se se apere ei pe sinesi cu armele sciintiei. Fatia cu acea lipsa totala de respectulu legii si alu preainalteloru decisiuni pedepsele de arestare si inchisóre dictate de càtra acelu sinodu si mai apoi de a dreptulu dela Vien'a in contra asia numitiloru apostati, adeca trecuti dela unire la neunire, in locu de a folosi catholicismului, mai vîrtosu 'ia stricatu fórte multu, cà-ci acelea mànara ap'a pe mór'a protestantiloru.

Pre langa alte memoriale citite si resolvite in alte siedintie, mai pe urma in a sĭeptea s'a decisu cu voturi unanime, a se ainainta la Mai. Sa o suplica, cá din averea remasa dela repausatulu episcopu Ioanu Pataki, inse confiscata, se se infiintiedie unu fondu destinatu numai pentru unu seminariu de clerici, éra la fondulu acela se contribue in fiacare anu toti preotii, éra banii adunati se fia depusi spre mai mare securitate la Vien'a, pàna ce coleçt'a va fi de ajunsu pentru scopulu aratatu. Asia dara in cursu de atàtea vécuri ajunsera si protopopii romani din acésta tiéra abia inainte cu 160 de ani, cá se cugete la infiintiarea unoru scóle demne de statulu preotiescu; au mai trecutu inse ani de dile pàna la deschiderea seminariului din Blasiu.

Imperatulu Carolu dedese ordinu gubernului tierii inca din 17 Aprile 1728, cá se ingrijasca de convocarea unui sinodu electorale romanescu,[1]) care se aléga in buna ordine trei candidati bine calificati pentru scaunulu episcopiei Fagarasiului, éra comissariu reg. la acea alegere se fia br. I. Antalfi episcopulu r. catholicu, care intr'aceea a muritu, precum amu vediutu mai in sus.

Curatorulu mirénu David Maxai dice in comentariile sale, cà protopopii érasi voisera se aléga pe unu iesuitu dintre cei cari cunosceau limb'a romana, cà inse Fitter 'ia informatu din nou dupa statutele societatii, care nu permitu iesuitiloru purtare de functiuni inalte bisericesci, cà inse elu propuse clerului alti individi romani dintre aceia, pre cari ii cunoscea mai de aprópe, cum se vede, chïaru din scólele catholice, care acum erau cercetate de multi tineri romani.

Intre acei tineri era si Ioanu Micu, de locu din comun'a Sadu, nu departe de Sibiïu, unde'i schimbasera connumele din Micu romanescu in Klein nemtiescu. Micu va fi invetiatu fórte bine la iesuiti si asia ei ïlu trimisera la institutulu loru superioru din Sambata-mare (Nagyszombat, Tyrnau), unde Kollonics facuse o fundatiune anume pentru tineri de ritu grecescu, de unde au esitu si vreo siese episcopi ruteni. Fitter pune si pe Micu in candidatiune, éra imperatulu ilu denumesce in 25 Februariu 1729. Micu inse era inca totu in seminariu si nici calugaru nici macar diaconu, prin urmare ilu trimisera la monastirea din Muncaciu cá se faca unu novitiatu rigurosu, conformu reguleloru s-tului Vasilie. Intr'aceea asia numitulu procesu informativu prealabilu facutu la nuntiulu din Vien'a fù inaintatu la Rom'a cu cerere din partea imperatului, cá pap'a se confirme pe Micu, care petrecea in lipsa mare la Muncaciu, pàna candu totu curtea isi facù pomana platindu monastirei 240 fl. pentru novitiatulu lui.

Dataria dela Rom'a érasi ridicà dificultati si asupra denumirei lui Micu, ce e dreptu, acuma cu mai multu temeiu dicèndu, cà nu este de ajunsu cá unu episcopu se fia fost studentu fórte bunu si cu purtari fórte cuvióse, ci se cere neaparatu cá se fia mai inaintatu in etate, mai deprinsu in administratiune si in tóte afacerile bisericesci. Se nu trecemu cu vederea, cà unu studentu saracu de colea din Sadu, de unde era se platésca taxele episcopesci, fàra care nu scapa nimeni nici in Orientu nici in Occidentu. In fine veni si lui Micu in ajutoriu unu cardinalu din cei mai renumiti in acea epoca, anume Cienfuegos, de nationalitate spaniolu, care facuse cunoscintia de aprópe in Vien'a cu episcopulu Ioanu Pataki, dela care ceruse si primise multe informatiuni despre starea deplorabila a poporului romanu. Cardinalulu se puse cum amu dice cu peptulu si pàna in Septembre mijloci confirmarea si trimiterea bulleloru asia, cà in 25 Octobre stil. vechiu 1730 tinerulu episcopu a pututu fi hirotonitu episcopu, dupace mai antaiu primise celelalte graduri, se si calugarise cu numele Inocentie.

---

[1]) Actele acestui sinodu se potu citi in Istori'a biser. alui Petru Maioru, la I. M. Moldovanu Acte sinodali si la Nilles Vol. I. pag. 491—495.

Acum Ioanu Inocentie Micu alias Klein era episcopu deplinu, putea se'si ocupe scaunulu si se'si administre dieces'a; cu tóte acestea elu s'a instalatu numai dupa doi ani aprópe, adeca in 28 Septembre 1732 asĭa càtu acésta veduvia a episcopiei înca a duratu in realitate cinci anĭ, pre candu imperatulu demandase, precum vediuramu, inca din 17 Aprile 1728 cá sinodulu se aléga trei candidati si se'i substérna pentru prea inalt'a denumire a unuia din trei. Noi acésta abstinentia de doi ani a episcopului Inocentie dela administrarea diecesei sale nu o putemu esplica din actele càte ne stau de inainte, si ne pare reu cà suntemu siliti a lasa locu la coniecturi. Se póte cà altora le va succede mai bine a ridica velulu si a descoperi misteriulu.

Ceea ce se mai scie din cei doi ani ai absentiei episcopului este, cà dieces'a fu administrata totu de cei doi vicari generali, acum inse dupa departarea lui Fitter la Cassovia si a lui G. Regai in alta missiune li se dete cá theologu si conducatoriu Emericu Görgei, omu de origine aristocratica din Görgö in Ungari'a superiore, despre care se crediuse cà elu, de si calugaru iesuitu, inse cá aristocratu va avea mai multa trecere la aristocratii din Transilvani'a si'i va sci modera, cá incaí popii uniti se nu fia maltratati. Las' inse cà si aristocrati'a transilvana de tóte confessiunile ţinea morţîsĭu la cunoscutele doctrine propagate mai vîrtosu de clerulu catholicu, inbratiosiate cu pofta si de protestanti, cà poporulu, plebea si popii sei nu potu se aiba alta religiune, decàtu numai aceea pe care o au domnii si cà in dominiulu unui aristocratu nici imperatulu nu are se dispuna nimicu, dara apoi gubernulu o nemerise fórte reu cu denumirea lui Görgei, despre care feudalii sciau fórte bine, cà elu cá popa tineru fusese datu de ajutoriu si generalului Haister cunoscutu preste totu cá celu mai selbaticu tiranu in Ungari'a de sus, unde îsi pusese piciorulu in pragu, cá se extermine cu focu, cu sabia, tiépa si furci pre toti protestantii, precum si facuse, din care causa imperatulu îlu si rechiemase odata. Catholicii aru fi voitu póte, cá se faca din Görgei si episcopu, daca aru fi permisu statutele, cu atàtu inse aru fi fost mai infocata opositiunea calviniloru si a luteraniloru, de siguru inse si a unei parti considerabile din clerulu romanu, care'si temea ritulu cá lumin'a ochiloru si se o spunemu limpede, cá isvoru principale de subsistentia in véculu acela.

Dupa intórcerea sa la scaunu in Fagarasiu episcopulu Inocentie acum inaltiatu si la rangu de baronu, a convocatu in resĭedinti'a sa sinodu pe 28 Septembre 1732 cu invoirea gubernului tierei si s'a instalatu cu destula solemnitate. In urmatórele doue dile episcopulu fu asistatu acum de theologulu Regai si de cei doi vicari generali Stefanu Popu Timandi dela Jucu (Zsuk in comit. Clusĭuluĭ) si Nicolae Popu dela Biĭa (Benye). La sinodu au participatu protopopii si multi parochi chĭemati inadinsu si pentru instalatiune. Canónele acelui sinodu s'au redactatu in 20 de puncte. In p. 1 s'a decisu, cà dupacc adunarile bisericesci numeróse sunt inpreunate cu greutati si cu spese, in càtu acelea nu se potu convoca mai desu si pentru tóte trebuintiele, pe viitoriu se se ţina de regula ceea ce se incepuse sub antecesorulu episcopu, adeca convocarea de càte doisprediece protopopi mai de frunte cu titlu de consistoriu. Asia dara o urma de consistoriu. Auctoritatea celoru doi vicari generali s'a marginitu numai topografice asia, cá jurisdictiunea loru se se intinda de o parte si de alta pàna in riurile Murasiu si Ariesĭu. Despre sfer'a loru de activitate in relatiune càtra episcopu nici-unu cuventu.

Cele mai multe canóne sunt disciplinarie, prin care se dictédia si pedepse cá si in cele dela Clusiu din 1728, anume popii si protopopii beţivi sunt a se pedepsi cu càte 12 si 24 fl. Nici-o mirare asemenea pedépsa in véculu acela, pre cand beti'a era unu vitiu universale in Europ'a, éra in diet'a acestei tieri de multe-ori nu se putea ţiné siedintia, din causa cà pàna la diece óre diminéti'a cei mai multi membrii erau morti de beti.[1])

§ 62. Lupta desperata. Din actele conservate in archivele cancelariei transilvane dela Vien'a, precum si in Archivele palatului imperialu dr. Nilles au aflatu, cà episcopulu Inocentie in anii activitatii sale substernuse imperatului Carolu VI nu mai puçine cá 24 de suplice si memoriale intru apararea bisericei si a natiunei sale. Optu din acelea suplice le inaintase acelu episcopu martiru incependu indata dupa denumirea sa dela 1729 pàna la 1732 adeca pàna la instalare; celelalte 16 au urmatu mereu intre anii 1733 si 1740 adeca pàna la mórtea imperatului.

Essenti'a celoru optu suplice anterióre se póte cunósce din rescriptulu dela 11 Dec. 1732, prin care imperatulu contrage plansorile episcopului in vreo patru puncte principali si provóca pe dieta, cá compunendu comissiune sub presidiulu generalului comandante si plenipotentu imp. comite Franc. Paul a Vallis, in aceea se aiba locu si votu episcopulu r. catholicu si celu gr. catholicu unitu, cum si Sam. Franc. br. Rebentisch consiliariu de curte si directoru supremu de finantie in Transilvani'a si in Valachia mica, éra din sinulu gubernului tierei càtiva consiliari catholici. Acea comissiune se ia in cercetare seriósa si exacta tóte suplicele episcopului, precum si rugamintile si napastuirile natiunei romane de ritu grecescu unite, se le dea in discussiune punctu de punctu, éra daca va urma o invoire amicabila, atunci acésta se fia inaintata la Mai. Sa spre ratificare; din contra, daca comissiunea nu se va putea invoi, atunci totusi operatulu cu tóte opiniunile divergente si separate se se trimita in sus, pentrucá se decida insasi Maiestatea Sa.

---

[1]) Acestea 20 de canóne se potu vedé la I. M. Moldovanu Acte sinodali t. II si la Nilles latinesce Vol. II pag. 520—523.

Punctele trimise dela imperatulu in desbaterea comissiunei au fost: 1. Asuprirea preotiloru uniti cá si inainte de unire, cu violarea diplomei leopoldine; 2. Nobilii si popii de alte confessiuni au sarea gratis din prea bogatele saline ale tierei; se se dea sare gratis si popiloru romani; 3. Nu numai preotii, ci toti romanii seculari nobili nenobili sau tierani se fia considerati cá indigeni, cá membri adeverati ai acestei patrii, si mai multu nu cá tolerati, prin urmare daca se voru uni toti romanii, toti se fia indigenati; 4. Esecutarea ritului grecescu cere neconditionatu, cá in comunele mai mici se fia càte unu preotu, in cele mari inse neaparatu càte doi si pre langa acestia se mai remàie scutiti dela nevoile publice càte doi individi, pre cand la alte confessiuni sunt scutiti càte patru, cantoru, dascalu, fetu (clisieriu), clopotariu.

Acestea cereri cá si altele multe se razimau totu pe diplom'a din 1701.

Comissiunea compusa precum vediuramu, a traganatu lucrulu dupa datin'a vécului, cu anii intregi.

Daca comissiunea imperatului ar fi lucratu in deplina unanimitate si daca imperatulu ar fi ratificatu operatulu intregu, diet'a tierei inse nu voiá nici se audia de realisarea lui, adeca nu voiá se scia de nici-o concessiune facuta poporului romanu. Acum adeca a esitu abia la lumina, cà si diplom'a din 19 Mart. 1701 fusese publicata in siedinti'a din 15 Iuniu 1703 a dietei convocãte la Alba-Iuli'a, cà inse atàtu gubernulu tierei càtu si diet'a legislativa au protestatu, cá nu cumva popii romaniloru se fia trecuti in categori'a classeloru libere indigene ale acestui statu (ne inter status regni hujus connumerentur); gubernulu isi reservà si dreptulu de a recurge la curte, adeca la imperatulu contra imperatului.

Le era usĭoru celoru din 1703, cà-ci tocma in acelea dile se incepuse hostilitatea curutiloru.

Diet'a din 1732 a mersu exactu pe urm'a celei din 1703.

Luptele cu Sasii. Pe la 1735 episcopulu Inocentie se aflá érasi la Vien'a. De acolo elu adresase la Sibiĭu doue scrisori superiorului iesuitiloru anume Hundegger de origine din Rastenberg in Austri'a inferióra. Pre acelu egumenu episcopulu ilu castigase de aparatoriu alu romaniloru si mijlocitoriu la comandantele generalu. Din acea corespondentia ese, cà episcopulu se incurcase in procesu si cu auctoritatile municipali ale sasiloru, cari nu voiau se recunósca nici umbra de vreunu dreptu romaniloru in teritoriulu locuitu de sasi, ci ii considerau numai de venetici intrati pe subt ascunsu in acésta tiéra. Episcopulu iritatu, pre langa alte argumente cu care'i combate le mai dice (inainte cu 153 de ani): Noi amu fost mosteni in acelu teritoriu regescu înca din timpulu lui Traianu, inainte de a fi venitu natiunea sasasca in Transilvani'a amu avutu proprietati intregi si avemu sate pàna in dio'a de astadi, de si asupriti in mii de moduri de càtra cei mai potenti.[1] In realitate inse nu de vechimea sau de prospetimea romaniloru in acestea tieri iĭ duria capulu pe compatriotii sasi, ci cu totulu alte impregiurari ii strimtorase si pre ei intre focu si apa. Dintr'odata mai esu si romanii pe planu cu trecerea loru la catholicismu, prin care actu alu romaniloru sasii isi vedeau periclitata mai pre sus de tóte religiunea loru protestanta prin strabaterea catholicismului in tóte comunele loru pre unde locuescu amestecati cu romanii. De aici apoi aveau se urmedie alte perderi materiali, care loru li se pareau enorme si nesuportabile, adeca ruperea in tóte comunele de locuri si teritorii pentru biserici, case parochiali si de scóle, portiune canonica de càte 30—40 de jugere (pogóne) de aratu si de cositu pentru parochi; incetarea la momentu a decimeloru din tóte productele campului, pe care le luau popii luterani in tóte comunele dela poporulu romanu si chiaru dela popii acestuia; totu asia participarea persóneloru bisericesci unite cu catholicismulu Romei la tóte drepturile si beneficiile in comuna, in proportiune cu sasii, apoi in urma dupace voru apuca si romanii se invetie carte mai multa, concurenti'a loru la functiunile municipali, care in totu véculu alu 18-lea si chĭaru in alu 19-lea erau fórte grase pàna la 1848.

Intr'aceea si planulu generalului com. Königsegg de a stramuta pe romanii din »Fundo regio«, adeca dintre sasi displacuse acestora fórte multu. Era intre altele prea usĭoru de prevediutu, cà coloniile germane pe care le-ar fi adusu gubernulu in comunele desertate de romani prin puterea armeloru, ar fi fost tóte rom. catholice, prin urmare pericolulu pentru religiunea loru luterana si pentru minunatele folóse inpreunate cu ţinerea la aceea era se fia si mai infricosĭate, decàtu daca ei aru fi avutu a face numai cu romani grecocatholici. Ceea ce trebuea se doriasca natiunea sasasca in interesulu seu bine intielesu era, cá poporulu romanu locuĭtoriu alaturea in aceleasi ţinuturi se remàie cu religiunea sa in statu quo, precum i se permittea se remàie si prin cele doue diplome leopoldine, adeca lipsitu de tóte drepturile politice si municipali, precum si de dreptulu de a invatia meserii, dara se platésca regulatu decimele si tóte celelalte contributiuni, aruncaturi, angarii si honorarie. Acea stare putea se fia pe gustulu romaniloru din Sasime, precum a si fost in cele mai multe ţinuturi locuite amestecatu, intru care servilismulu prinsese cá se dicemu asĭa, scórtĭa pe sufletele romaniloru, in càtu acestia se invatiasera a titula pàna in dilele nóstre chĭaru si pe sasii sateni totu de starea si conditiunea loru cu cuventulu »Stapàne«, adeca domnule, despote alu meu, asĭa precum titulau romanii din Munteni'a pe turculu celu mai trentiurosu cu Aga, adeca Politiaiule alu meu. Acea stare inse din Sasime nu era nicidecum pe gustulu Curtii imperiale.

---

[1] Nos enim a tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usque dum possidemus, licet millenis miseriis, et variis oneribus utpote a potentioribus oppressi.

Generalulu Königsegg a fostu permutatu in 1725 la Vien'a, éra cu elu a disparutu si planulu seu de o reforma radicala; n'au disparutu inse scopulu nestramutatu alu casei domnitóre de a provoca schimbari radicali in legile fundamentali ale tierei si mai pre susu de tóte a catholiza pe popórale tierii, a militariza unele parti ale acelora, a si frange cerbici'a aristocratiei si a guberna tiér'a absolutistice, precum se gubernau mai de inainte Austri'a, Boemi'a si celelalte provincii vecine cu Ungari'a.

Dupace inse parintele imperatului Carolu apucase a garanta cu mare solemnitate nu numai drepturile fundamentali (constitutiunea), ci si tóte privilegiile si prerogativele separate ale fiacarei natiuni politice si cele patru religiuni ale loru; dupace frate-seu Iosifu I înca le acceptase si confirmase pre tóte, era o cestiune de consciintia si de onórea unui monarchu a introduce mai alesu reforme radicali, fàra a cere invoirea representantiloru tierei, aristocrati si patriciani, asia precum au fost aceia recunoscuti mai alesu dela 1690 incóce.

In acea stare a lucruriloru, dupa o revisiune seriósa facuta legiloru transilvane si dupa càteva conferentie ţinute si cu consiliari bisericani cari aveau mare influintia la curte, in fine cu data din 5 Februariu 1729 apare unu rescriptu prea inaltu, in care suveranulu demandá, cá diet'a care era se se deschida in 30 Iuniu se abróge, se scótia din codicele tierei »càteva legi care nu mai aveau intielesu pentru timpulu de fatia si care in realitate erau desfiintiate prin logic'a evenimenteloru, apoi preste totu justiti'a se fia ameliorata si anume procedur'a judecatorésca se fia mai accelerata. Ce e dreptu, despre tribunale si de procedura precum se vedu acelea mai alesu dela 1854 incóce, nici cá in gluma nu putea fi vorba inainte cu 150—160 de ani.

Gubernatoru alu tierii mai era totu com. Sigismund Kornis,[1]) unulu din cei mai zelosi catholici ai epocei, avea si instructiuni speciali dela curte. Cu scopu de a prepara proiecte de lege in spiritulu rescriptului pentru dieta, s'a convocatu comissiune compusa din membrii alesi pe sprincéna. Observamu acilea, cà in anii din urma unii patriciani sasi si unii magnati calvini pentru-cá se póta inainta iute in functiuni si ranguri, se castige si diplome, înca si donatiuni de mosii, se invoiau cu iesuitii din tiéra si treceau la religiunea catholica. Unii din aceia se faceau apoi aparatori ferbinti ai planuriloru gubernului.

Anulu acela s'a perdutu cu tandalituri, din causa cà ómeniloru le venia fórte reu se musce in mere acre paduretie. In 1730 se ţinù alta dieta. Intr'aceea fu trimisu in tiéra, cá comandante generalu com. Fr. P. Vallis, care dela 1731 inainte a fost insarcinatu si cu presidiulu gubernului civile pàna in 1734. Proiectele de reforme s'au datu mai antaiu in discussiuni private, dupa natiuni si confessiuni, s'au trimisu si in afara pe la municipii spre opinare.

Pàna s'au adunatu parerile tuturoru au mai trecutu unu anu, dupa care gubernulu in care acum precumpaniau catholicii, luandule pe tóte in revisiune in buna intielegere cu

---

[1]) Kornis a functionatu dela 1713 pàna la 1731.

Vallis si fiind vorb'a totu numai de reform'a justitiei, a elaboratu elu insusi unu proiectu de reforme, pe care in Iuniu 1731 l'a inaintatu la imperatulu. Acelu proiectu ajunsu apoi la cunoscinti'a classeloru privilegiate, acestea stetera deocamdata cá inmarmurite, dupa aceea fura coprinse de spaima si mania, pentrucà afara numai de rom. catholici si de romanii gr. catholici toti se vedeau loviti de mórte mai vîrtosu in drepturile si privilegiile loru religióse; de aceea trebue se cunóscemu si noi acelu proiectu in cei diece articlii ai sei, carii in essenti'a loru sunt:

Art. I. Legea din Aprobate despre libertatea religiuniloru recepte se fia abrogata si libertatea in exercitiulu religiunei necatholiciloru se dependa numai dela bun'a placere a Principelui.

Art. II. Uniunea (federatiunea) celoru patru confessiuni asecurata prin legi se fia considerata cá o cĭuma rea si desfiintiata.

Art. III. Prescriptiunea (paragrafi'a, Verjährung) asupra averiloru bisericesci secularisate înca din dilele regelui Ioanu se fia anulata, adeca tóte averile bisericei catholice de inainte cu 150 si 180 de ani, de aru fi trecutu acelea prin ori càte mani cá vendute, schimbate ori hered̦ite, se se restitue bisericei catholice.

Art. IV. Tóte bisericele si scólele fundate odinióra de rom. catholici se se restitue acestora, anume biseric'a si colegiulu reformatiloru din Clusĭu.

Art. V. Caletoriile sau pentru studii sau pentru cultura afara din patria se fia oprite.

Art. VI. Causele matrimoniali ale tuturoru confessiuniloru se fia tractate si judecate numai la tribunalele bisericei rom. catholice, precum in Ungari'a se si incepuse mai de inainte.

Art. VII. Tutoratulu si ingrijirea de crescerea prunciloru orfani si de averile loru se remàie cu totulu in competenti'a principelui, adeca a imperatului, pàna candu orfanii voru inplini douedieci si patru de ani.

Art. VIII. Colegiulu iesuitiloru dela Clusiu se se inaltie la rangu de academia, care se fia bine dotata; totu asia se se deschida la iesuiti scóle mai mari in Sibiĭu, Brasĭovu si Murasĭu-Osĭorheiu.

Art. IX. Tipografii se nu se póta infiintia fàra aprobare mai inalta, éra in acelea care exista se nu se póta tipari nici-o carte fàra censura si aprobare, éra necatholicii se nu póta aduce carti straine in tiéra.

Art. X. Necatholicii carii se casatorescu fiindu consangeni pàna in spiti'a a patr'a, se fia tractati cá culpabili de crim'a inaltei tradari si se'si pérda tóte averile, afara de casulu cand li s'ar fi facutu donatiune noua; din contra, catholicii se póta inchĭeié casatorii de acelea cu dispensatiunea Papii, cum si a possede averi cu invoirea principelui.

Asia dara acelu proiectu departe de a respunde la rescriptulu imperatescu din 1729 care cerea reform'a justitiei, sare de a dreptulu pe terenulu religiosu, voiesce se restórne tóte legile religionarie ale tierei, libertatea consciintiei o numesce cĭuma, si o cassédia punenduo la dispositiunea unui singuru omu, la voi'a imperatului, cá se créda tóta lumea numai asĭa precum voiesce acela; condamna tóte secularizarile intemplate in doue vécuri si nu vrea se audĭa de prescriptiune, cassédia si libertatea instructiunei publice, arunca tipariulu in fere, cununiile necatholice le considera de criminali.

Chronicarii sasi spunu, cà acelu proiectu l'au fost subscrisu toti catholicii fruntasi, popi si seculari, elu inse era redactatu de càtra cei mai fanatici, cari incrediuti in garnisónele austriace aru fi avutu intru nimicu a provoca Bellum omnium contra omnes, cà-ci acesta era se fia celu din urma resultatu.

Sasimea s'a spariiatu cu atàtu mai tare, cu càtu generalulu Vallis incepuse a fi fórte brutalu mai alesu cu brasĭovenii si cu càtu vreo cinci patriciani de ai loru abjurandu luteranismulu s'au facutu catholici numai cá se póta inainta in functiuni. Totusi au suplicatu si sasii la imperatulu, inse mai multu cerendu gratia, decàtu dreptate. Totu ei inse au si votatu in adunarea loru 6000 florini (cum ar fi astadi o suta de mii) cu scopu de a da pe la locuri unde va cere trebuinti'a; unu mijlocu acesta de tóte dilele in acelea timpuri, pre cand chĭaru si diet'a votá pe fatia unoru generali càte una miie galbini sau si mai multu cu titlu cunoscutu de »discretiune«.

Reformatii calvini nu s'au spariĭatu, ci adunanduse in conferentie in mani'a lui Vallis au compusu unu memorialu din sĭese puncte, intru care acusa greu pre catholici, cà de candu au apucatu ei de asupra, de si sunt in tiér'a intréga abĭa a diecea parte din toti locuitorii, isi facu de capu cu nelegĭuirile cu despotismulu si cu poft'a loru de resbunare. Catholicii voru cassarea diplomei din 1691; ei amerintia pe fatia cu imperatu absolutu, cu nimicirea constitutiunei; ei spargu pacea dintre cele patru religiuni; catholicii ocupa biserici si parochii cu fortia brutala, ne voindu se scia nici de lege nici de rege, rapescu veniturile popiloru necatholici cu puterea; in proiectulu catholiciloru opiniunea gubernului este falsificata; càtiva consiliari au si protestatu; episcopulu catholicu Sorger prinde si arunca pe ómeni in temnitia pentru religiunea loru, éra causele matrimoniali necatholice le trage prin directorulu fiscalu cu puterea la tribunalulu seu. In fine ceea ce dóre si mai amaru pe protestanti este, cà nu mai sunt suferiti a lua recursu la imperatulu, nici nu li se dà audientia; ei inse pretindu cá de aici inainte se póta ţiné unulu sau si doi agenti ai loru in Vien'a, cari se fia auctorizati a'i representa si apara interessele loru confessionali intre tóte impregiurarile.

Certele sau mai exactu hostilitatile confessionali ale póraloru transilvane ajunse la Vien'a in form'a pe care o arataramu, s'au continuatu fàra precurmare pe ani inainte, pàna ce sparse din nou resboiulu turcescu, in care timpu necatholicii érasi mai resuflara pànă dupa inchĭeierea pacei.

In acésta dispositiune a spiriteloru aflase bĭetulu episcopu Ioanu Inocentie pe locuitorii tierei in Septembre 1732; ura si góne din tóte partile, inversĭunare incordata asupra episcopului unitu, carui curtea 'i inpusese propagarea unirei intre tóte inpregiurarile, éra catholicii din tiéra inbarbatati de càtra societatea iesuitiloru, ii dedeau pinteni cá se sara dreptu in córnele tauriloru.

Dela mórtea lui Kornis tiér'a o gubernà in realitate numai generalulu Vallis si episcopulu Sorger, ambii ómeni violenti. Dietei din 1734 i s'a permisu cá se aléga gubernatoru; catholicii si reformatii au candidatu càte trei; curtea cassandu tota candidatiunea denumi gubernatoru pe com. Ioanu Haller, cá pre celu mai zelosu catholicu, carele dupace a fost installatu in 2 Dec. 1734 la Sibiĭu cu multa pompa desiérta, a gubernatu 22 de ani si a facutu tóte pe voi'a curtii imperiale, avù inse a lupta multu cu resistenti'a reformatiloru, pàna cand in dilele Mariei Teresiei perdusera si acestia multu din vechi'a loru cerbicia.

Numai sórtea si tractarea barbara a poporului romanu nu perduse nimicu din violenti'a si asprimea sa.

In acei ani imperatulu deschise usile dietei si pentru unu episcopu romanu, ceea ce nu se intemplase din vécuri in acésta tiéra. Lui Ioanu Inocentie i se dete locu in calitate de regalistu, adeca cá baronu, cá magnatu numitu de monarchu. Chronicele sasesci ne spunu, cà bĭetulu episcopu indata dela inceputu devenise obiectu de batjocura in acea adunare, aflandu intre altele, cà scie reu latinesce, cà e prostu, nu se scie purta; cu tóte acestea in 1737 pre cand le intrase fric'a in óse de asprimea comandantelui principe Lobkovitz, totu ei au trimisu in 18 Dec. pe episcopulu romaniloru cá se incerce a'i modera mani'a, precum a si reusitu, cà-ci principele atàta se infuriase asupra loru, in càtu nu'i lasà din Sibiĭu cá se mérga acasa nici pe serbatori. In càtu pentru latini'a acelui episcopu, noi din càte scrisori de ale lui amu avutu ocasiune se citimu amu aflatu cà a fost mai bunu latinistu decàtu nenumerati alti contimpurani de rangulu lui; éra citatele latinesci ale chronicariului le presupunemu mai multu cá scornite.

Lupt'a cea mai desperata a episcopului Ioanu Inocentie a decursu in diet'a din 1737 si mai vîrtosu in cea din 1738, dupace episcopulu recursese éra la curte. Atunci protestantii de tóte confessiunile inversiunati preste mesura se preparasera cu o colectiune de casuri speciali de crime si delicte, pe care le-aru fi comisu popii romani, precum furturi, hotii, prevaricari de sare, de argintu si auru, falsificari de moneta, adulterii si altele multe, pe care tóte i le-au plesnitu in fati'a episcopului in sĭedintia publica si apoi luandu-le cá regula generala de coruptiune a clerului intregu, éra nu de esceptiuni, precum acelea erau in adeveru, de aici au trasu conclusiunea, cà nici clerulu nici poporulu acesta nu merita nimicu din càte pretindea episcopulu pentru natiunea sa. Acesta singuru singurelu in dieta, fu aparatu numai de episcopulu Sorger, care amerintià protestantiloru cu puterea papii, dara in locu se'i ajute, a inversiunatu si mai multu atàtu de unguri càtu si pre sasi.[1]) Citindu astadi cu sange rece argumentele adversariloru de atunci, vei fi silitu a recunósce, cà acelea sunt totu atàtea sofisme, din care lipsesce si umbr'a de dreptu; nici urma de sentimente humanitarie, éra spiritulu christianismului disparutu cu totulu din trensele. Mai multu: acelea diete nu aveau nici cea mai usĭóra cunoscintia despre sublim'a idea a unui statu humanitariu si civilisatu; cu mintea loru cea tèmpita ei nu erau in stare se intieléga, cà una din datorintiele imperióse ale statului este a inainta cultur'a tuturoru classeloru poporului, éra nu a o impedeca. Daca poporulu, daca chĭaru clerulu era barbaru, cea mai grea respundere cadea pe corpulu legislativu si pe guberne. Ce se ne miramu inse de cele intemplate pe la 1738, cand ne stau sub ochi actele dieteloru posterióre, anume ale celei faimóse din 1791 si ale celoru din 1837 si 1842, intru care s'au repetitu intocma aceleasi sofisme asupra poporului romanu, cá si in dilele lui Carolu VI. A inculpá si insultá de barbaru pe unu poporu, dara nici a suferi macar cá se'si infiintiedie elu insusi din puterile sale mijlóce de cultura, era o specie de tirania inprumutata dela staturile de inaintea erei christiane.

Despre activitatea episcopului Inocentie din dilele imperatului Carolu mai atingemu aici înca numai sinodulu seu convocatu in a. 1739. Actele aceluia se potu vedé la Moldovanu op. cit. tom. 2. Acestea sunt fórte memorabili mai virtosu pentru conditiunile puse theologului, cum-se se pórte cu clerulu, se nu fia brutalu, se si depuna juramentu; apoi conclusele relative la fundatiunea imperatésca facuta in favórea clerului si a poporului.

In acelu anu theologu langa episcopu era iesuitulu Nicolae Jánossi, de natiune secuĭu din Ardealu. Eruditulu profesoru dr. N. Nilles s'a suparatu reu pe Samuil Clain si pe Eud. Hurmuzaki, cà aceia descriu pe Jánossi cá pre unu omu trufasiu. Se nu se supere venerabilele istoricu si canonistu pentru acea espressiune puçinu placuta, aplicata din partea protoparintiloru nostri nu numai la Jánossi, ci înca si alti vreo doi iesuiti de nascere totu ardeleni. Noi betranii de astadi ómeni de 70—80 de ani asia scimu dela parintii si bunii (mosii) nostri prin traditiune, cà unii missionari unguri s'au purtatu brutalu cu preotimea. Inse ce mai trebue traditiune, cand conclusele sinodului din 1739 ne dau in acésta privintia unu testimoniu atàtu de categoricu pre càtu de intristatoriu. Clerulu a pusu atunci theologului 13 conditiuni, ĭntre care 2., 3., 4., 8., 9. si mai pre sus de tóte 12 clerulu niciodata nu le-ar fi pusu, daca unii theologi »qua generales auditores« nu aru fi scosu chiaru si pe protopopi din tóta patienti'a. Dara erau multi popi prosti, grosolani, neinvatiati, in càtu multime din trensii nu sciau nici se'si scria numele? Erau intre ei si beţivi, altii depravati. Reu, fórte reu cà starea clerului decadiuse atàtu de cumplitu sub domni'a spirituala grecésca si sub gubernarea calvinésca pàna la 1700; inse dela emanarea primei diplome imp. din 1699 trecusera 40 de ani pàna la sinodulu acesta; patrudieci de ani si înca nici o singura scóla macar numai cu patru classe elementarie cá preparatóre pentru statulu preotiescu! Din atàtea promissiuni stralucite cele mai multe neinplinite. Cum si unde aparau auditorii generali interessele clerului? Cà invatiau pe popi se scia administra regulatu sacramentele? Muritorii de fóme nu potu administra nici unu sacramentu.

---

[1]) A se vedé Archiv des Vereins etc. N. F. 16. Bnd 1. Heft. Studien zur Geschichte Siebenbürgens dela pag. 106 pàna la 115.

Rugamu fratiesce pe eruditulu profesoru, cá se ne permitta a face o distinctiune. Un'a unica este credinti'a catholica, dara temperamentele genetice, simpathiile si antipathiile, gradulu de cultura morala si de civilisatiune differu nespusu de multu dupa nationalitati si tieri; apoi anume noi romanii ne cunóscemu fórte bine cu secuii. . . Nici se créda cineva, cà inainte cu 150 de ani era nu sciu ce diferentia enorma intre barbari'a (nu cultur'a) romanésca si intre barbari'a secuiésca ori ungurésca. Nici chiaru in multu glorificatulu gradu modernu de cultura diferenti'a nu e de spariiatu. Si popii secuiloru inainte cu 150 de ani? Dara este mai bine se curmamu acestea paralelle.

Da, lui Hurmuzache, care de altmentrelea nicidecum nu era omu bigotu, ii pasá tare de puritatea ritului orientalu, cà-ci elu cá bucovineanu avuse nenumerate ocasiuni de a vedé in bisericele poporului rutenu unitu numerósele schimbari chĭaru si essentiali in executarea ritului orientale, precum si perseveranti'a poloniloru in planulu loru de a'lu cassa cu totulu si a trage pre toti rutenii la ritulu latinu. Asia este, scaunulu Romei a opritu de repetite-ori trecerea dela unu ritu la altulu si càtiva pontifici au scrisu si vorbitu cu mare veneratiune despre frumseti'a si classicitatea ritului orientale grecescu, care in intregulu seu este productulu vécuriloru de antai, pre candu biseric'a orientala din Asi'a mica si din Constantinopole se putea lauda cu popóra mai inaintate in sciintia si cultura decàtu tóte popórale apusene; acelu respectu inse si acea veneratiune a prinsu locu in Rom'a, nu in Poloni'a si nici in Ungari'a. Urmarea fu si mai este, cà falsificatorii si persecutorii ritului grecescu inpinsi de egoismulu loru jóca pe màn'a Rusiei vediendu cu ochii. Poporulu, miliónele de ómeni nu intielegu nimicu din dogme si din alte subtilitati theologice; executarea ritului cade in tóte simtiurile esterne ale omului, elu este vediutu, auditu, chĭaru mirositu in fumulu smirnei si temèiei, in plante mirositóre, pipaitu in diverse moduri, gustatu in s. cuminecatura, in anafora si in ap'a sanţita etc. Póte cineva se ne replice, cà orice ritu este si cestiune de apretĭare, de gustu. Asia se fia; dara atunci se nu incerce nimeni a face sila gustului la diecĭ de milióne de ómeni si mai vîrtosu se nu incerce a'i da inportantia politica, precum se face cá de regula in acestea tieri, din care causa popórale de ritu orientale, ori unite cu Rom'a ori neunite, sufere nespusu de multu, anume preotii loru sunt vediuti cu ochi rei si mai vîrtosu prelatii suspitionati si spionati adesea in modu nesuferitu. Se póte prea bine cà scaunulu Romei despre miseriile acestea se nu scia nimicu; noi inse patimimu fórte multu din caus'a loru. Se o scia inse adversarii acestui ritu, cà cu càtu ei ilu urescu mai tare si tindu la exterminarea lui, cu atàtu popórale ţinu la elu cu caldura atàtu mai mare, cu càtu acela provede pentru tóte necessitatile si neajunsele sufletesci ale omului christianu.

Unu singuru lucru au popórale totu dreptulu se pretinda in interesulu religiositatii dela clerulu superioru. Revisiunea tuturoru cartîloru rituali, respective prescurtarea mai multoru parti ale lui asia cum au fost acelea inainte de a cuteza se vîre intrensele càti si mai càti calugari fantasii de ale loru. Numai de cele trei liturgii, a lui Ioanu, a lui Vasilie si Gririe, se nu se atinga nimeni, cà-ci pre langa ce sunt opuri ublime, apoi nu sunt nici lungi, ci prea acomodate pentru póra christiane.

Capu X.

Evenimente din domni'a imperatesei Maria Teresia.

§ 63. Coalitiune hostila. Resbóie de successiune. Ducele Eugenu rugase mai de multe-ori pe impera-lu Carolu VI, cá in locu de a caciuli pe alti suverani si imparti loru din provinciile monarchiei, numai pentru cá e recunósca sanctiunea pragmatica, adeca dreptulu de suc-ssiune alu fiicei sale, mai bine se adune barbatesce milióne i tesaurulu statului si se ţina o armata bine disciplinata e doue sute de mii. Imperatulu nu ascultase pe Eugenu, ci datu crediementu deplinu parolei altoru suverani, éra la órtea sa lasà in tesaurulu statului numai 100 de mii fl. i o armata abia de 30.000.

Nici-unu suveranu nu s'a ţinutu de cuventu, ci toti retendentii au imitatu pe Ludovicu XIV, care avuse intru imicu a calca orice juramentu si a dice cà asĭa cere inte-sulu statului. Principele Carolu Albert alu Bavariei si ugust alu Saxoniei erau casatoriti cu doue fiice ale fostului nperatu Iosifu I, adeca verisĭóre ale Mariei Teresiei. Cu cestu titlu de cumnatime Carolu alu Bavariei castiga in rtea sa pe cumnatu-seu, pe regii Franciei, Neapolei, Spaniei, russiei, cari toti pismuindu marea intindere a monarchiei absburgice, prin tractatu inchieietu la Nymphenburg se in-ira cá pe Carolu se'lu proclame de imperatu si se'i dea oemi'a, Austri'a superióra si Tirolulu, Augustu se ia Mo-vi'a si Silesi'a superióra, regele Fridericu II unele ducate ici si Silesi'a inferióra. Spani'a se apuce Itali'a superióra, ranci'a Belgiulu, éra Mari'a Teresi'a se remàie numai cu ngari'a si Transilvani'a, cu Austri'a inferióra, cu Stiri'a, arinthia si Carniolia si se pórte titlu de regina a Ungariei.

In primavar'a anului 1741 bavarii si francesii au si trunsu in tierile austriace cá se le ocupe, éra acelora le rmara alti confederati. Maria Teresi'a inse apucase a primi ramentele homagiali ale popóraloru la Vien'a înca din 2 Nov. 1740. Pre langa rar'a sa frumsetia au fost mai vîrtosu eminentele sale calitati spirituali care au castigatu inimele popóraloru cu atàtu mai usĭoru, cà densa fu cea de antaia intre suveranii acestui imperiu, care a desfiintiatu indata dela inceputu acelea cerimonii rigoróse spanióle, care faceau cá ómenii se se póta infatiosĭa nespusu de greu la monarchu. De atunci inainte era primitu ori si cine in audien̰tia si ascultatu. Tiner'a suverana mai avea si unu curagiu personalu pentru care ar fi pututu fi pismuita de multi barbati. Dens'a nu facù pe voia nicĭ-unui pretendentu, ci se decise a se apara cu arme contra tuturoru. La inceputu Fridericu II batù pe generalulu Neiperg, care se purtase si sub Carolu VI fórte reu, in càtu acesta degradandu'lu ilu aruncase la inchisóre cu pe alti doi generali.

In Iuniu 1741 Maria Teresi'a fù incoronata in diet'a dela Pojonu cá regina a Ungariei. Vediend apoi cà vràmasii strabatu totu mai incóce in monarchia, regin'a vení érasi la Pojon, unde in 11 Septembre convocà pe membri dietei sus in fortarétia, cu palatinulu Ioanu Palffy in frunte. Acolo cancelariulu Ludovicu Batthányi inpartasi celoru adunati caus'a convocarii loru, cá adeca tiér'a se'si apere pe suveran'a sa. In acelea momente regin'a inbracata in doliu pe care'lu mai purtá dupa mórtea tata-seu si precum ţinu unii istorici, cu prunculu Iosifu in etate numai de sĭese luni in bratĭa, ridicandu-se de pe tronu, intr'o cuventare latina scurta, pronuntiata inse in tonu linistitu; invità pe staturile tierei cá se'si apere dinasti'a si pe regin'a loru. Atunci se dice cà Lud. Batthányi a scosu mai antaiu sabiĭ'a si a strigatu latinesce: »Vitam et sangvinem pro rege nostro Maria Theresia«, dupa care urmara cu totii a repeti aceleasi cuvente.

Acea scena e descrisa de càtra multi in diverse variatiuni, invreşţtate cu flori poetice. Noi avemu se cunóscemu aici numai faptele seci. Diet'a de atunci a Ungariei daca a voitu cá tiér'a se scape de pericolulu de a fi contopita mai curend sau mai tàrdiu intru o Germania mare, a trebuitu se respecte sanctiunea pragmatica si se se adune inpregiurulu dinastiei vechi; cà-ci de se intorcea la vechiulu dreptu electorale, cassatu inse sub Leopold I, pretendenti s'ar fi aflatu càte degete la doue mani si resboiulu civilu era gat'a, apoi si unele dinastii europene aru fi sciutu se pescuésca in turbure, éra Poloni'a cu necurmatele sale conflicte electorali inca le era naintea ochiloru.

Diet'a Ungariei cumpanindu acestea si alte impregiurari de mare gravitate din acea epoca, nu lipsi a vota in aceeasi di 21 mii de recruti pentru armat'a permanenta, spre a se scóte din poporulu tieranu si din orasie, éra pentru nobilimea tierei decretà insurectiunea dupa usulu vechiu alu tierei, anume 35 de mii pedestrime si 15 mii calarime. Din Croati'a cu Slavoni'a si Sirmiu înca s'au votatu 14 mii, éra din Transilvani'a numai 5.000, din cari apoi s'au formatu cele doue regimente de infanteria si unulu de calarime cá trupe de linia cunoscute in 1848 sub nume de Carolu Ferdinand si de Leiningen, cà-ci celelalte transilvane s'au formatu mai tardíu; calarimea era cea de husari cu chĭvara rosiĭa, ai archiducelui Iosifu. Nici atàta óste regulata nu avuse Transilvani'a pàna la Mari'a Teresi'a! Nici Ungari'a nu avuse pàna atunci armata de linia; cà remasese si in acésta privintia fórte tare in cód'a popóraloru apusene.

Barbatulu Mariei Teresiei ducele Franciscu alesu de coregentu luà si comand'a asupra armatei; langa elu s'au alaturatu frate-seu Carolu si alti generali cá Khevenhüller, Festetics, Nadasdy, infricosĭatulu Trenk cu pandurii sei barbari, cari latiau terórea in tierile germane, precum o latisera odinióra turcii.

Optu ani a duratu acelu resboiu de successiune cu sorti fórte schimbatióse si cu inchĭeieri de armistitii si de pace mincinósa, pàna cand abia in 18 Octobre 1748 se subscrise si ratificà pacea dela Aachen,[1] in care puterile belligerante au recunoscutu definitivu sanctiunea pragmatica si Mari'a Teresi'a isi recastigà tóte provinciele ocupate de altii, afara numai de o parte a Lombardiei cu micile ducate Parma, Piacenza et Quastalla date lui Don Filip din Spani'a, éra Silesi'a remasa Prussiei. Asĭa se póte dice cu totu dreptulu, cà o femeia suverana atacata dintru odata de càtra sĭese barbati domnitori cu hostilitate selbatica, nu numai a esitu victoriósa, dara a si ajunsu, cá in loculu lui Carolu de Bavari'a se fia alesu barbatu-seu Franciscu imperatu alu Romaniloru si rege alu Germaniei.

---

[1] Lat. Aquisgranum, Civitas aquensis, franc. Aix-la-Chapelle, cetate de renume mare istoricu; astadi are preste 60 mii de locuitori.

§ 64. **Resboiulu de siepte ani cu regele Prussiei.** Aprópe optu ani dela pacea de Aachen monarchi'a restaurata remase in liniste; gubernu si popóra isi vediura de afacerile loru. In acei ani inse unu barbatu dintre cei mai geniali, de cari se nascu asia rari, adeca comitele Antonie Venceslau Kaunitz, care cá plenipotentu subscrisese si tractatulu de pace, in desele sale missiuni diplomatice avuse ocasiune de a studié si a cunósce sistem'a de atunci a staturiloru Europei si raporturile caseloru domnitórie unele càtra altele, éra de ací iĭ veni ide'a de a face, cá vechi'a sisthema se se transfórme in alt'a noua. Dinasti'a de Habsburg si cea a Bourboniloru, sau adeca Austri'a si Franci'a traisera aprópe trei sute de ani totu in rivalitati si in ura. Totu asemenea relaltiuni hostili au domnitu vécuri intregi intre Franci'a si Angli'a; din contra Austri'a si Angli'a se avusera mai totu bine un'a cu alt'a. Comitele Kaunitz inpartasi imperatesei parerea sa, cà elu ar prevedé pentru viitoriu celu mai mare pericolu din partea dinastiei de Hohenzollern, adeca din a Prussiei, a carei ambitiune o inpinge totu mai departe spre a'si largí teritoriulu. Deci Kaunitz propune imperatesei cá se cerce apropiere si impacare sincera cu Franci'a, prin urmare si confederatiune. Mariei Teresiei placù consiliulu datu de Kaunitz, si spre acelu scopu ilu trimise totu pe elu in calitate de ambasadoru la Paris, unde sciù se castige pentru planulu seu pe madama Pompadour faimós'a concubina geniala a regelui Ludovicu XV, de care acesta ascultá orbesce. Acestu pasu alu Austriei nicidecum nu placù Angliei si asĭa ea inchieiè in 16 Ian. 1756 aliantia cu Prussi'a, dupa care in 1 Maiu aceluiasi anu urmà spre mirarea lumei ratificarea aliantiei austro-francese la Versali'a. In acelasi anu se alaturà la acésta aliantia si Russi'a, éra in 1757 si Svedi'a. Fridericu II regele Prussiei aflase prin tradatori înca si de unele invoieli secrete ale Austriei cu Saxoni'a si cu Russi'a planuite totu de Kaunitz, care acum era mare cancelariu alu imperiului si ministru de externe. Vediend regele Prussiei cà in Boemi'a se si mai concentrédia trupe austriace, elu fàra a mai declara resboiu conformu dreptului ginteloru, in Septembre 1756 intra cu armat'a sa in Saxoni'a si la Pirna inchide din tóte partile óstea de 17 mii a principelui Saxoniei, pe generalulu austriacu Brown, care alergase saxoniloru in ajutoriu ilu bate in 1 Oct. la Lobositz, éra dupa doue septemani silesce pe saxoni cá se depuna armele si le ia tiér'a in potestatea sa.

Cele mai multe puteri europene s'au scandalitu de modulu acela de a purta resboiu, care apoi a duratu sĭepte ani cu amesteculu mai multoru staturi si érasi cu sorti fórte diferite mai alesu in vreo diece batalii mari, pàna cand obositi cu totii de atàtea crudimi si devastari barbare, Franci'a, Angli'a si Spani'a subscrisera in 3 Nov. 1762 pacea la Fontainebleau, dupa care urmà si pacea Austriei si a Saxoniei cu Prussi'a in 15 Febr. 1763, in care numai càtu s'au innoitu tractatele anterióre fàra nici-unu altu castigu, decàtu cà principele Saxoniei se intórse érasi cá domnitoriu in patri'a sa; prin urmare torentii de sange omenescu versatu au remasu fàra nicĭ-unu folosu; din contra sate si orasie prefacute in cenusia, ţinuturi intregi devastate au avutu se'si jalésca dieci de ani sórtea loru cea trista. In càtu pentru patri'a nóstra, ea in acea epoca nu a fost teatrulu vreunui resboiu, numai càtu la multe mii mai vîrtosu de romani inrolati in regimente si scosi in tieri straine le-au remasu osementele pe acolo si memori'a loru s'a conservatu numai in traditiunea poporului, carele pàna in a. 1848 mai sciá se spuna multe audite din betrani, de cand aceia luasera parte in bataile cu »Burcusĭulu« (cu Prussianulu).

Se lasamu peripetiile resbóieloru din acelu vécu in studiulu altora, noi se vedemu ce s'au intemplatu in aceleasi timpuri in laintrulu monarchiei si apoi mai de aprópe in patri'a nóstra mai angusta.

§ 65. Reformele imperatesei introduse in tierile proprie austriace. Tierile austriace isi avusera si ele drepturile loru constitutionali si corpuri legislative, intre care diet'a Boemiei era cea mai de frunte. Dupa lupte crunte si indelungate acelea drepturi au fost in parte mare cassate mai vîrtosu de càtra Ferdinand II. In locu de corpuri legislative au remasu numai adunari sau diete cu dreptu de petitiune, sau cum le diceau germanii, Postulatenlandtag. Se nu credemu inse cà acelea drepturi cassate de càtra suverani au fost cu ceva mai multu decàtu privilegii si prerogative adesea fórte asupritóre de popóra, ale numerosei aristocratii. Iobagia cruda, monopolu, asia numitele judecati patrimoniali domniau si in acelea tieri cá si buna-óra in Ungari'a; de drepturi omenesci mai nu-era vorba. Tatalu Mariei Teresiei se incercase a usiora cevasi sórtea poporului, a datu înse preste resistentia cerbicósa. Dens'a cá femeia inspirata de sentimente humanitarie mai pre sus decàtu milióne de barbati, s'a decisu cu unu curagiu admirabilu, cá incependu dela armata si trecèndu prin tóte ramurile afaceriloru publice se introduca pre càtu s'ar putea mai multe reforme bine facatórie si se scótia successive pe popóra celu puçinu din starea cea mai grósa a barbariei, intru care gemeau ele inainte cu 150 de ani.

Spre a puté deslega probleme atàtu de grele precum au fost acelea, Maria Teresi'a chĭamà inpregĭuru de sine barbati dintre cei mai activi si luminati, cum au fost Kaunitz, generalii Daun, Liechtenstein, ómeni ai sciintiei cá dr. med. van Swieten, Sonnenfels, mai tardiu fiiu-seu Josef. Se facemu, dise imperatés'a precum dicea si barbatu-seu, din acestu statu feudalu, unu statu de dreptu (Rechtsstaat), in locu adeca de o suta de mii de domni preste tóte celelalte classe ale locuitoriloru din tóte tierile, se fia numai unu singuru domnu, adeca Legea. Éra dupace acei o suta de mii nu voru se scia de alta lege, decàtu de vointi'a si de capritiulu fiacaruia din trensii, acea lege care se infranga capritiulu si se umilésca trufi'a loru se mi-o formulati si compuneti voi pentru tóte trebuintiele, éra eu o voiu sanctiona si o voiu inpune la toti.

Asia s'a si intemplatu. Pe langa asia numit'a cancelaria a statului, care astadi se numesce consiliu de ministri, imperatés'a mai infiintià si unu consiliu de statu, in alu carui sinu se se desbata afacerile cele mai inportante si se se prepare proiecte de legi. Chiaru si archivele statului ajunsesera in disordine, in càtu au trebuitu se se reguledie din nou. Gubernatorii provinciiloru nu lucrau dupa norme uniforme, ci mai multu dupa cum iĭ ajutá mintea sau si care cum ii placea ori iĭ convenia. S'a regulatu si acea anomalia si s'a introdusu uniformitate in administratiune. Legi penali si procedure criminali erau mai atàtea càte provincii, éra unele fórte barbare. Imperatés'a ajunse abia pe la 1769 cá se le prefaca si pe acestea, éra in 1776 a desfiintiatu tortur'a si arderea strigoiloru, care pàna atunci înca totu mai era usitata spre ruşinea si prostitutiunea omenimei. S'a delaturatu si disordinea ce domnise in scóterea si administrarea impositeloru.

Raporturile poporatiunei rurale erau in càtva regulate prin legi mai vechi, pe care inse domnii feudali nu le prea respectau. Imperatés'a le dete unu urbariu si obligà strinsu pe prefectii districteloru, cá se apere pe tierani in drepturile loru, cà-ci dicea densa, poporulu tieranu susţine si nutresce pe tóte celelalte professiuni.

Sub Maria Teresi'a s'au infiintiatu multime de scóle, cum si academi'a reala si comerciala, scóla nautica la Triest si altele; carantine contra cĭumei, drumuri asternute, rîuri regulate, canale trase.

Armat'a imperiului, care in dilele tata-seu scadiuse la 30.000, Mari'a Teresi'a o perfectionà si ridicà la trei sute de mii. Artileri'a ei era cea mai buna in tóta Europa; corpurile de sapeuri, mineuri, pontonieri si ingenieuri, cum si corpulu de cĭaichisti pe Dunare, s'au infiintiatu totu in dilele sale. In fine institutulu de ostasi granitiari, asĭa cum ĭlu cunóscemu noi din dilele nóstre, s'a organisatu totu sub Maria Teresi'a.

Despre acesta inse va mai fi vorba la altu locu.

Chĭaru viati'a sociala a popóraloru monarchiei a trecutu prin reforme. Ceea ce se dice in limbagiulu de tóte dilele alu poporului nostru: mojicu, badaranu, cĭoplitu din secure, sau necĭoplitu, nelautu, inainte cu o suta si mai bine de ani se putea aplica nu numai la locuitorii tierani, ci cu puçine esceptiuni la tóte classele societatii, la orasieni, aristocrati, popi, oficiari si functionari civili. Dupace se delaturase cerimonialulu strictu spaniolu si la curte aveau intrare ómeni de diverse classe, s'a vediutu necessitatea de a publica regulamente de purtare si de buna cuviintia, din care se cunósce gradulu mojiciei de odinióra. Asia prin regulamente de acelea esite dela curte se comandá, cá cei invitati la mese se mérga inbracati curatu, se nu 'si sufle nasulu cu man'a, nici in servieta sau pe pensatur'a de masa, se nu scuipe, nici ósele se nu le arunce pe josu, se nu sórba in càtu se se audia si in a dou'a sala, nici se se imbete cá se nu póta merge singuru acasa, si alte multe necuviintie.

Reformele introduse intre mari greutati de imperatés'a in lung'a sa domnia au lasatu urme nesterse la popórale cislaitane si au produsu o diferentia fórte batetóre la ochi intre gradulu culturei cislaitane si translaitane unguresci, asia precum le vediuramu si noi pe acelea pàna in 1848.

Cele mai mari greutati avù Maria Teresia precum avuse si parintele seu, cu regularea afaceriloru confessionali, sau mai exactu, cu incercarea de di si nópte de a intruni pe tóte popórale intr'o singura biserica, adeca ale catolisa. In scaunulu marturisirei si in afara de acela consciinti'a ei de femeia si de mama era necurmatu agitata si inboldita, cá se nu mai sufere nici-unu necatolicu in imperiulu seu, cà-ci ea ar fi responsabila pentru sufletele tuturoru supusiloru inaintea lui Ddieu. Conversiunile nu se mai puteau face prin atrocitati cá cele inscenate odinióra de càtiva episcopi din Ungari'a si de generali cá Heister, Kob, Carafa si altii, pentrucà acum se asediase in vecinatate nemijlocita unu rege protestantu fórte bataiosu, éra pentru orientali incepuse a pasi la mijlocu imperatés'a Russiei. Asïa contra protestantiloru neinduplecati a remasu mai multu numai exiliulu, inse si acela mai multu spre folosulu invederatu alu regelui Fridericu II, care primía cu mare placere pe miile de protestanti austriaci si'i asïediá bine in statulu seu, precum strabunulu seu asïediase pe miriadele de protestanti francesi scosi din tiéra nebunesce de càtra Ludovicu XIV.

In tierile corónei unguresci imperatés'a cá regina putea se introduca reforme dupa liter'a legii fundamentale numai cu invoirea dietei, prin urmare in cele mai multe casuri nicidecum, din causa cà nici aristocrati'a feudala nici chiaru patriciatulu cetatiloru nu voiau se lase nici-o iotta din privilegiele loru in favórea classeloru si poporatiuniloru subjugate de acelea doue classe; chiaru si proiectele de instructiune scolastica mai intinse erau respinse óresicum cu orore. A cercatu imperatés'a de càteva-ori se lucre si cu diete, a vediutu inse cà asĭa nu merge; prin urmare dela 1765 inainte nu mai convocà nici-o dieta in Ungari'a, a introdusu inse ea insasi ajutata de consiliarii sei o multime de reforme salutarie, prin care a mai apropiatu tiér'a de celelalte tieri europene. Resiedinti'a regiloru Ungariei dela Buda era cadiuta in ruine; Maria Teresi'a o in̤noí din fundamente. Universitatea dela Sambat'a-mare, unde numai càtu vegetá, o stramutà la Bud'a si'i dete o intindere mai mare. Cancelari'a Ungariei fu reorganisata. Totu imperatés'a infiintià si asĭa numit'a garda ungurésca compusa din juni aristocrati, cu scopu cà in anii petrecerii loru la Vien'a se'si castige o educatiune mai fina si se invetie ceva mai multu decàtu in patri'a loru. Disordinea ce domnia in cleru si in scólele catolice din Ungari'a înca a datu reginei fórte multu de lucru. Se vede inse din mai multe mesuri ale ei, cà pentru dens'a era o afacere de consciintia, cá se smulga si pe popórale acestoru tieri din starea de barbaria cumplita in care innotau ele. Acea dorintia a imperatesei este ilustrata minunatu prin càteva rescripte, diplome si respective legi octroate si in Transilvani'a, spre mare bine alu tierei, inse fàra diet'a ei, pe care in casuri de acelea o ar fi intrebatu cu totulu in desiertu. In locu de a convoca càte trei sute de aristocrati si vreo treidieci de patriciani sasi, pentrucá toti aceia se se certe vrasmasĭesce càte patru cinci luni si se nu lucre nimicu, imperatés'a aflà o cale multu mai scurta ducatóre la scopu. Nu totdeauna nemeria nici ea pe acea cale, cu diete inse precum erau compuse acelea in dilele densei si mai tardíu, nu ar fi nemeritu niciodata. Unu metodu cum a fost alu imperatesei, se numesce absotismu personale luminatu, care domnía in véculu alu 18-lea in cele mai multe staturi ale continentelui europénu; parlamentarismulu modernu era cunoscutu numai in Angli'a, éra celu din regatulu Poloniei asia cum era elu exercitatu, aduse ruina totala preste acelu statu.

§ 66. Reformele imperatesei realisate in principatulu Transilvaniei. La trei luni dupa ocuparea tronului, adeca pe 20 Februariu 1741 s'a convocatu si diet'a Transilvaniei in Sibiĭu, éra comissariu plenipotentu a fost numitu la aceea ducele Lobkovitz, care era si comandantu alu trupeloru dislocate in acésta tiéra. In acea dieta care in stilulu vechiu se numía inaugurala, s'au depusu in numele tierei juramentulu homagialu si actulu s'a subscrisu de càtra toti membri càti au sciutu scrie, inse numai in 2 Martiu, cà-ci pàna in acea di se perdù timpulu mai vîrtosu cu cért'a despre sal'a in care era se se depuna juramentulu, adeca in sal'a dietei sau in cea din locuinti'a comissariului; in fine s'a depusu in sal'a dietei, care nu era alt'a, decàtu ospetari'a cunoscuta astadi cu numele la »Imperatulu Romaniloru«. Acestu principatu adeca nu avuse niciodata nicairi vreunu edificiu propriu, destinatu numai pentru adunari legislative. La Clusĭu înca se ţineau dietele de regula in »redutulu« cetatii.

In 27 Martiu ajunse la Sibiĭu unu cursoru dela Vien'a cu scirea despre fericit'a nascere a successorului la tronu Josef.

De aci incolo diet'a sub pretextu cà nu are presiedente nu a voitu se lucre nimicu cá corpu legislativu, ci a tandalitu numai cá conventu, au alesu inse o deputatiune de sĭepte membri, cá se mérga la Vien'a si apoi in 7 Maiu s'a desfacutu. In realitate ómeniloru le convenía cá se astepte resultatele resboiului de successiune, care decurgea cu destula furia.

In 25 Febr. alu aceluiasi anu venise la Sibiĭu unu pasia turcescu cu missiune luata dela Port'a otomana, cá dupace Valachi'a mica se reincorporase la Munteni'a si se regulasera bine reu fruntariele, se se ratifice si schimbe documentele respective.

Totu in 1741 se mai ţinù o dieta in Augustu, inse numai cá se se ia mesuri in contra cĭumei, care érasi strabatuse incóce; s'a publicatu si denumirea de multu asteptata la càteva functiuni cardinali, precum si schimbarea facuta in cancelari'a transilvana dela Vien'a, care cu acea ocasiune castigà fatia cu gubernulu din tiéra auctoritate mai mare decàtu o avuse pàna atunci.

§ 67. Diet'a deschisa in 23 Ianuariu 1744 a fost una din cele mai memorabili in Principatulu acesta. Càtiva articlii de lege votati sub Carolu abia acuma venira sanctionati si se codificara cu formalitatile usitate. S'a codificatu si legea, prin care Transilvani'a renuntia la dreptulu de a'si alege principe si recunósce din nou sanctiunea pragmatica cá parte a dreptului seu publicu.

S'au mai modificatu alte càteva legi fundamentale, precum se póte cunósce din legile cunoscute sub titlu Articuli novellares.

Totu acum, dupa 53 de ani dela diplom'a leopoldina, representantii tierei votara stergerea din codicele tierei a tractateloru si altoru invoieli avute odinióra cu Pórt'a otomana.

Dupace adeca din famili'a principiloru Rakoczi nu mai remasese nici-unu pretendente, partid'a antidinastica din acésta tiéra amutise si ea in acea generatiune.

Imperatulu Franciscu consortele imperatesei fu recunoscutu cá corregente.

Juramentulu uniunei intre cele trei natiuni politice, magiari sau mai exactu aristocrati, secui, sasi si patru confessiuni se modificà.

Dupa nespuse greutati se asigurà prin lege drepturile clerului romanescu unitu cu Rom'a, inse clausulate cu mare grija, cá nu cumva drepturile acelea se se póta interpreta vreodata asia, cá si cum s'aru intielege si drepturi nationali politice, care s'aru fi datu poporului romanu in casu cand ar trece sau o parte sau intregu la unire cu Rom'a, sau si cu oricare alta confessiune religiósa. Luptele care au decursu din caus'a acestei legi se voru cunosce mai bine acolo, unde vomu fi siliti a ne ocupa érasi cu gónele religióse.

Totu in acésta dieta fu sanctionata prin lege restaurarea episcopiei rom. catolice si bogat'a ei dotare inpreuna cu a canoniciloru si cu a iesuitiloru, care tóte erau restaurate de multu prin diplome si rescripte, dara le lipsise la tóte votulu dietei.

Dotatiunea cu dominiulu dela Blasiu facuta episcopului romaniloru trecuti la unire cu Rom'a, s'a inarticulatu totu in acea dieta.

In fine s'a mai decisu, cá nici-o lege votata in dieta se nu póta fi publicata nici se oblige pe cineva, pàna nu va fi sanctionata de càtra monarchu. Acésta se intielege asia, cà in legile de sub principii reformati aristocrati'a isi reservase si dreptulu de a sanctiona si publica ea legi obligatóre in casu cand principele nu s'ar invoi; adeca o ramura de dreptulu resistentiei.

Tóte acelea legi au fost sanctionate de càtra imperatés'a in 7 Augustu aceluiasi anu.

Intre acestea resboiulu se purtá la Renu si in Boemi'a cu furia mare; imperatés'a provocà din nou pe nobilime la insurectiune. In Novembre se convocà din nou dieta atàtu spre a se publica legile sanctionate, càtu si spre a vota insurectiunea; diet'a inse in locu de a obliga pe nobilime cá se se scóle si se plece in persona asĭa cum era prevediutu in legile tierei pentru classele privilegiate, dupa multe certe cá totdeauna decise, cá in locu de insurectiunea nobililoru se infiintiedie numai unu regimentu de una miĭe calareti adunati mai multu numai din classele cele mai sarace si anume 840 feciori din comitatele feudali, 112 dintre secui si 48 din sasime. In primavar'a anului 1745 acea trupa mica exercitata dupa putintia a esitu si ea din patri'a sa, inse dupa pacea dela Drezda (25 Dec.) a venitu acasa.

Celelalte diete transilvane din dilele Mariei Teresiei.

Mai multi dintre istoricii nostri compatrioti au avutu si mai au óresĭcum passiune de a observa, cà imperatés'a a infiintiatu in acésta tiéra o multime de reforme fàra a convoca si a consulta pe representantii tierei, adeca diet'a.

In interesulu adeverului si in màna cu colectiunea legiloru tierei suntemu datori a constata, cà incepend din 16 Februariu 1745 pàna in 7 Sept. 1761 imperatés'a mai convocase douespredĭece (12) diete, in care s'au votatu vreo 105 articli de lege,[1] cari cercetati mai deaprópe ne dau in partea loru cea mai de frunte o idea fórte intristatóre despre invechitulu spiritu de reactiune, despre fric'a de orice progresu in spiritu humanitariu, despre intunecimea ce domnia in capetele marei maioritati a representantiloru tierei, cum si despre necurmatele certe vrasmasiesci dintre nationalitati si mai vîrtosu dintre cele patru (proprie cinci) confessiuni, cu care ocasiune esiau la lumina totu felĭulu de abusuri, nelegiuiri, defraudari la tesaurulu tierei si mai virtosu la veniturile comuneloru mari si mici pàna la atàta, in càtu chĭaru si sasii cunoscuti cá cei mai buni economi, ajunsesera cá averea loru publica se géma sub o datoria de aprópe unu milionu, éra càteva municipii ajunsesera cá se nu'si póta plati nici pe functionariĭ proprii, ci iĭ lasau cá se traiésca care cum ii venia mai indemana, din spinarea poporului.

---

[1] A se vedé Gál L. Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai. Kolozsvárt 1837 dela pag. 228—244.

Ce e dreptu, contributiunea datorita monarchiei nu mai era cea stabilita in diplom'a Leopoldina din 1691 de 50 mii taleri in timpu de pace, de 400 mii florini in timpu de resboiu, ci aceea crescuse dupa càteva dieci de ani precum impositele au crescutu dupa impregiurari in tóte tierile; acea suma inse era destinata numai pentru óste, de aceea se si numesce in legi Quantum militare; inse si cu acea singura destinatiune ea trebuea se fia mai mare. Asia de ex. in 1747 contributiunea aceea era 609.940 fl. 35 cr., éra pentru quartire, cá nobilimea, popimea si patriciatulu se remàie scutiti de quartiru militariu, s'au mai numeratu pe doi ani aprópe 200 de mii fl. Din acelu anu inainte acea contributiune militara a variatu intre 720.000 si 864 mii dupa impregiurari. Acestea sume le platia numai poporatiunea rurala, care in marea sa maioritate era romana in acelu vécu cá totdeauna, apoi si o parte considerabila dintre locuitorii orasieloru. Tóte celelalte classe erau scutite de orice inpositu directu sau indirectu, éra poporatiunea secuiésca intréga pretindea scutintia de orice inpositu sub pretestu cà ea apara tiér'a cu armele, ceea ce de multu ajunsese a fi numai o fictiune, precum era totu fictiune si apararea tierei prin nobilime.

Tóte celelalte venituri si spese ale tierei se aflau intr'unu chaos infricosiatu, la care nu'i mai putea da nimeni de capetàiu. Anume Michailu Conrad de Heidendorf sasu din Mediasiu, fostu prefectu si consiliariu gubernialu sub trei monarchi, dice in biografi'a sa, cà din cass'a provinciala luasera mai toti magnatii bani inprumutu fàra a platí interesse; chĭaru tesaurariulu com. Kornis, care a fost unu omu risipitoriu, atacase acelu tesauru scotiend din elu 20.000 fl. Maria Teresi'a s'a scandalitu fórte dupa descoperirea aceloru abusuri si a trimisu in Transilvani'a cá comissariu investigatoriu pe unu Paul Bogáti, omu fórte brutalu, care se purtá mojicesce cu magnatii, pàna cand a patit'o si elu. (Archiv des V. N. Folge 13. Bd. pag. 346.)

Intocma asïa era si cu inrolarea la óste. Numai cu mare greutate, prin inrolare de buna voia, cu arvuna de càte 10 fl. se putea aduna càte o miïe doue de fecïori din poporatiunea cea mai injosita.[1] Mai tardiu s'a introdusu metodulu prinderii cu funi'a si cu cànii satului, éra acestu metodu barbaru fù susținutu pàna in a. 1830 si respective pàna la legea din 1847, cand s'a introdusu mai antaiu tragerea la sorti.

Partea cea mai mare a poporatiunei rurale se aflá si sub Maria Teresia, intru intielesulu strictu alu cuventului in conditiune de sclavi lipsiti de orice dreptu omenescu.

Scóle pentru poporatiunea rurala nu era permisu a se infiintia.

In lipsa totala de legi comerciali si cambiali, despre unu comerciu cum era in alte tieri, in Transilvani'a nu putea fi vorba. Trei orasïele armenesci infiintiate mai de curend, doue companii numite grecesci in Sibiïu si Brasïovu si càteva familii sasesci representau unu simulacru de comerciu, inse mai multu passivu, care scotea sume mari din tiéra, fàra cá prin unu exportu activu se aduca altele in locu.

Acestea si alte cestiuni de inportanti'a acestora indesïertu s'aru fi presentatu la dieta, pentrucà in casuri de acelea nu se alegea nimicu din tóta incercarea. Chïaru se fia voitu representantii tierei, sum'a inse a inteligentiei loru era multu mai mica decàtu cá se fia fost in stare de a studié, a petrunde si a formula in §§-i de legi cestiuni de natur'a celoru citate acilea. Intre acelea inpregiurari imperatesei cá si oricarui altu monarchu doritoriu a'si ferici popórale sale nu'i remané altu mijlocu, decàtu se chïame la sine pre càte unii dintre puçinii patrioti mai luminati, mai studiati si doritori de progresu, caroru le era ruşine de starea cea desolata a tierei.

De regularea inpositeloru in acestu principatu imperatés'a se apucase înca din 1742, inse numai in 1746 a fost in stare se stórca unu feliu de conscriptiune, de care »patriotii« nu voiau se audia, pentrucá curtea se nu póta afla de nicairi starea materiala a locuitoriloru. In 1748 se facù alta incercare, inse érasi eronata. In 1750 se luara mesuri si mai aspre, dara abïa in 12 Aug. 1754 s'a pututu realisa o sistema de contributiune cunoscuta in acésta tiéra cu nume de sistem'a lui Gabriel Bethlen, fost pe atunci cancelariu in Vien'a, care a facutu intru tóte pe voi'a imperatesei si in locu se arunce imposite pe »porti«, pe familii si capete, au aruncatu pe pamentu si pe vite, éra pamentulu tierei l'au inpartitu dupa calitate numai in trei classe. Acea sistema a suferitu multe modificari in dilele gubernatorului br. Samuil Brukenthal.

---

[1] Art. de lege V. din 1757 si alt.

Din tóte acelea sisteme finantiali classea feudaliloru a remasu aparata si scutita de platirea inpositeloru de orice natura la statu. Numai in epoce de pericole bellice mari se induplecá uneori si aristocrati'a cá se faca càte o colecta numita latinesce in legi subsidium, cá si cum te-ai indura se arunci si patriei tale càte ceva de pomana.

Sasii au cercatu a se rehabilita in averile loru publice prin cumpararea dominiiloru statului din districtulu Fagarasiului prin inscriptiune, cum se dicea in terminii feudali, pe 99 de ani, cu o suma de 200.000 fl. Sasii n'au avutu acea suma, au luat'o inse inprumutu din strainatate. Intr' aceea atàtu din caus'a acestei operatiuni càtu si pentru multe nelegiuiri descoperite si denuntiate la curtea imperiala au venitu si asupra loru investigatiuni, care au duratu cu anii si au avutu de consecentia inaintarea unora, suspensiunea sau si cassarea altora, înca si sinucideri. Despre acestea inse vomu afla mai multe din dilele lui Iosifu II.

Una din problemele cele mai inportante, a carei deslegare buna o voise imperatés'a in principatulu Transilvaniei a fost: a deprinde pe o parte considerabila a locuitoriloru la viati'a militară, la purtarea armeloru, de care se desvetiasera fórte multu in vreo trei generatiuni din urma. Las' cà poporatiunea rurala iobagita din vécuri nu a fost suferita niciodata se pórte arme fàra permissiunea domniloru, dara apoi chĭaru si acelea classe ale poporului care au statu in arme din vécuri, au fost successive desarmate, sau de a dreptulu sau pe tacute, prin nefolosire de servitiulu loru militariu din partea tierei. Acestia au fost secuii in ţinuturile de càtra Moldov'a si românii de a lungulu tierei càtu ţine din districtulu Bàrsei (Brasĭovu) pe langa fruntariele Munteniei pàna in Banatulu Temisióreĭ, éra de càtra nord-ost càtu ţine dela Cetatea-de Pétra (Kővár), Ciceu si districtulu Rodnei intregu de càtra Bucovin'a, toti acestia cunoscuti in vechime sub nume de plaiasĭ (dela plaiu), dorobanti, iobagiones castri etc.

Imperatés'a si consiliarii sei nu se puteau indestula dintr'o tiéra cá Transilvani'a numai cu doue regimente de pedestrime si unulu de calarime. Chĭaru interessele vitali ale principatului cereau unu servitiu militariu multu mai valorosu si insuflatoriu de incredere. Insurectiunea nobilimei cu care se laudá aristocrati'a, era in acelu vécu de o valóre prea problematica, din orice punctu-de vedere ar fi fost considerata in Transilvani'a cá si in oricare alta tiéra. A forma trupe de domnisĭori dedati a dormi pàna in resarit'a sórelui si a bé cafeo'a in asternutu cá bolnavii, a'i disloca in cete pe la fruntariile tierei, cá se o apere de cĭuma, de hoti si prevaricanti pe plaiuri si prin strimtori de munti, de incursiunile turciloru in timpuri de campanii bellice, ar fi fost o incercare puru si simplu inpossibila.

§ 68. Infiintiarea militiei cofiniarie sau de granitia in Transilvani'a. Asĭedĭementulu militiei confiniarie nicidecum nu a fost o inventiune noua din domni'a Mariei Teresiei. Multu mai inainte de aceea asĭediasera protoparintii sei mai vîrtosu dupa catastrof'a dela Mohaciu colonii militare in contra turciloru incepend din Dalmati'a, in Croati'a si Slavoni'a pàna càtra Banatu. Coloniile militari inse nu erau nici inainte cu trei sute de ani unu asĭediementu ne mai auditu. Rom'a vechia isĭ avuse sub imperatorii cei mai mari coloniile sale militari fórte bine organisate si cum amu dice, ingradite cu fortaretie. In partea de càtra mĭedianópte a Transilvaniei s'au descoperitu si se vedu pàna in dio'a de astadi urmele dela Limes dacicus cu valluri (sĭantĭuri) si cu turnuri. Russi'a înca isi are coloniile sale militarie.

Imperatés'a vedea necessitatea urgenta de a intinde coloniile militarie si mai departe incóce dela Banatu prin Transilvani'a pàna spre comitatulu Marmatiei. Pe langa ingrijirea de securitatea locala si provinciala, consiliarii imperatesei mai vedeau si alte mari folose dela militarisarea locuitoriloru de pre fruntariele tierei. Experienti'a facuta cu regimentele croate si serbesci invetiase pe generali, cà in timpu de resboiu din regimente se puteau pune sub arme càte 3 pàna la 4 mii de ostasi înca si mai multi, cari in timpu de pace nu costau nimicu, ci se susţineau din cultivarea mosióreloru pe care erau asĭediati, éra in pericolu statulu avea ostasi exercitati si disciplinati, preste aceea si mai destepti, cà-ci comandele militari infiintiara preste totu scóle elementarie si pe a centre scóle normali organisate militaresce. Erau si legile militari, de si aspre, inse precise, in càtu colonistii sciau fórte bine ce au se faca si ce se lase. Afacerile loru civili erau pertractate totu in sinulu fiacarui regimentu, cu prim'a instantia in compani'a fiacaruia. Pre langa organisatiune cá aceea, granitiarii indata din a dou'a generatiune inainte incepusera se simtia, cà acum si ei sunt ómeni, éra nu mai multu vite de jugu sau de hamu. Unu altu folosu essentialu pe care'lu prevedea gubernulu centrale din militarisarea catorva dieci de mii de familii tĭeranesci era infrenarea prin acestea a neincetateloru pretensiuni si excesse de ale aristocratiei si a patriciatului, era crearea unei classe de cetatieni multu mai liberi decàtu iobagimea, dara multu mai disciplinati decàtu se cutedie vreodata a face causa comuna cu aristocrati'a, in casu candu acésta ar cugeta érasi la rebelliuni.

Tocma prevederile acestea inse nu putea nicidecum se convina classeloru privilegiate, de aceea ele s'au si oppusu din resputeri la militarisare.

Gubernatoru alu tierei era pe atunci comitele Ladislau Kemény. Curtea s'a incercatu mai antaiu se prepare spiritele prin acelu gubernatoru; acesta inse respunse, cà militarisarea se póte intempla numai prin unu votu alu dietei, prin urmare cà elu nu póte concurge intru nimicu la realisarea acelui planu. Curtea inse sciuse din capulu locului, cà atàtu aristocrati'a càtu si sasimea sunt din totu sufletulu si din totu cugetulu in contra armarei, fia si numai a unei parti din poporu, si acésta nu numai pentrucà nu voiau se pérda atàtea mii de sclavi, ci si pentrucà se temeau de urmari. In càtu pentru romani, adversarii militarisarei acelora mai susţineau cu frunte de feru, cà poporulu romanu nu este fiĭu alu acestei patrii, ci este numai toleratu in acésta tiéra, prin urmare monarchulu nici nu are dreptu a militarisa si inarma pe acestu poporu »strainu«. Dupace curtea imperiala mai pusese si conditiunea, cá familiile romane càte voru fi militarisate, se si primésca unirea cu biseric'a Romei, spaim'a si resistenti'a contra militarisarei romaniloru deveni cu atàtu mai intensiva si inversiunata la protestantii de tóte confessiunile, cu càtu imperatés'a denumia in functiuni publice neincetatu ómeni de orice nationalitate din tiéra si din afara, daca erau catolici nascuti, sau daca trecusera la catolicismu, precum s'a intemplatu si cu càteva familii sasesci patriciane, care s'au ruptu de càtra protestanti si au trecutu la biseric'a r. catolica.

Imperatés'a spre a'si inpaca consciinti'a, cà prin infiintiarea militiei confiniarie nu calca vreo lege a tierei, a chĭamatu la Vien'a pe unii din legistii cei mai buni ai tierei, anume pe sasulu Samuil Brukenthal denumitu atunci cancelariu, mai tardiu gubernatoru si pe c. Nemes, atunci protonotariu, sau cum se dicea in alte tieri, jurisconsultu alu statului. Ambii acestia declarara, »cà imperatés'a prin realisarea planului seu nicidecum nu va viola legile tierei, ci din contra le va inplini; totu ce va fi nou se va reduce la organisare mai corespundietóre artei militare inaintate. Secuii striga neincetatu, cà ei sunt ostasi nascuti, de aceea nu voru se platésca nici contributiuni. Romànii cá fosti ostasi ai fortaretieloru dela fruntariile tierei, cá dorobanti si plaiasi actuali ceru ei insii arme si voru se se supuna la disciplina militara.«

Nu vomu uita, cà tocma in acelea dile se prevedea unu nou resboiu, se latise si faim'a despre o invasiune de tatari.

In acea stare a lucruriloru gubernatorulu com. Ladislau Kemény care functionase din 1756, in 1762 fù delaturatu si pusu in pensiune, éra apoi in locu de a convoca diet'a cá se aléga altu gubernatoru, fu trimisu in acelasi anu generalulu br. Nicolae Adolfu Buccov in calitate nu numai de comandante, ci si de presiedinte alu gubernului tierei, insarcinatu si cu missiunea cá cu ajutoriulu altoru generali si oficiari de statu maioru se se apuce de organisarea militiei confiniarie asĭa, in càtu se formedie siese regimente din doue nationalitati, adeca doue de pedestrime si unulu de calareti dragoni din poporulu romanu, éra doue pedestre si unulu de husari din secui. Cá se nu se póta dice, cà se iau sclavii domniloru si se inarmédia, curtea imperiala trasese la timpulu seu informatiuni despre càteva ținuturi din acésta tiéra, unde locuitorii nici odinióra n'au fost dati in iobagia feudala prin diplome de donatiuni, ci ei ajunsesera in supunere pe cale nelegiuita, prin asuprirea venita din partea unoru magnati si a unoru cetati sasesci Mai antaiu in ţinuturi de acelea locuitorii au fost intrebati mai alesu prin oficiari imperatesci trimisi inadinsu, daca voiescu ei se primésca arme. Unii magnati de ai tierei înca au fost castigati pentru planulu militarisarei secuiloru. Sasiloru li s'a pusu conditiune cu ocasiunea vendiarei dominiiloru Fagarasiului, cá se nu se opuna la militarisarea càtorva comune curatu romane din partea meridionala a tierei.

Pre cand curtea imperiala preparase realisarea planului seu precum vediuramu, in cetatea Bistritiei si in districtulu seu au intrevenitu unele turburari caracteristice pentru acelea timpuri. Unu comerciantu sasu, anume Iacob Schankebank din Bistritia, ajunsu oratoru, adeca presiedente alu corpului representativu din acelu municipiu, apucase a descoperi o multime de abusuri, defraudari si disordine in economi'a si in contabilitatea municipala, pe care elu le-a denuntiatu pe fatia la gubernulu tierei in Sibiĭu, éra dupace acesta nu facea mai nimicu in causa, sau cum e vorb'a poporului nostru, àmblá cu sĭóld'a, Schankebank nu'si pregetase a merge de càteva-ori si la Vien'a; in fine curtea dete ordinu cá se ésa o comissiune la Bistritia.

In aceeasi epoca districtulu Rodn'a compusu din 22 comune curatu romane, incorporatu din véculu alu 15-lea la districtulu sasescu alu Bistritiei cu conditiune limpede, cá locuitori se se bucure intocma de aceleasi libertati cá si sasii, ajunsesera successive la stare de iobagia umilitóre, éra càtiva munti de ai loru li s'au fost luatu fàra picu de dreptu si s'au inpartitu intre familiile de senatori din Bistritia.

Mai dintr'odata cu negutiatoriulu Schankebank se aflase si intre romani unu omu desteptu si valorosu, anume Stefanu Cutea din comun'a Feldra, care in buna intielegere cu alti fruntasi din comunele asuprite a mersu si elu mai antaiu la gubernulu din Sibiĭu, éra dupace acolo recursulu loru nu avuse nici-unu resultatu, a mersu si la Vien'a. Urmarea fù, cà comissiunei trimise la Bistritia i s'a datu ordinu cá se traga in cercetarea sa înca si reclamatiunile sau adeca processulu intregu alu celoru 22 comune cu cetatea Bistritiei, care tocma pe atunci facuse incercari de a iobagi si mai greu pe acei locuitori si a'i tracta numai cá pre venetici.

Acea comissiune inportanta compusa din unu presiedente c. Nicolae Bethlen magnatu de mare auctoritate, v. presiedente sasulu br. Seeberg, omu inganfatu, unu asessoru unguru M. Cserei, unulu sasu Mich. Brukenthal, unu actuariu si patru cancelisti, a esitu in Iuniu 1761 si a lucratu in Bistritia doue luni de dilĕ. In càtu pentru locuitorii comuneloru romane, municipiulu Bistritiei nu a pututu proba cu nici-unu documentu de valóre dreptulu seu de proprietate asupr'a loru si nici asupr'a muntiloru. S'a incercatu comissiunea se bage frica in locuitori si se puna màn'a pe Stefanu Cutea; acesta inse citatu de doue ori de càtra commissiune s'a presentatu in fine, dara insoçitu de alti o suta de insi, apoi si armatu si inbracatu in càtva militaresce, éra in localulu comissiunei a intratu numai dupace acésta se umili cá se trimita din sinulu seu pe doi insi cá ostatici in strada la cét'a de una suta de romani. Cutea sciù se apere prea bine caus'a comuneloru si mai in urma declarà verde, cà ei toti sunt prea decisi a se militarisa. Ce era se faca comissiunea, decàtu se'i lase pe toti pre la casele loru.

Betranulu Heidendorf, din a carui autobiografia scótemu datele acestea, a fost actuariulu acelei comissiuni mari, prin urmare martoru competentu. Elu ţine intre altele, cà desu citatele comune isi aflasera unu patronu si consultoru valorosu in vice-comitele Baliga (sau Balica?) din vecinulu comitatu alu Marmatiei, care inbarbatá pe ómeni, le compunea si recursele la gubernu si la curte. De alta parte colonelulu Schroeder comandantele de atunci alu garnisónei din Bistritia, indemná pe locuitori, dà daca voru se li se dea arme, se se faca si uniti cu religiunea. Intre acelea inpregiurari conditiunea din urma putea se fia folosita fórte bine de càtra adversarii militarisarei romaniloru spre a'i sparià si instraina cu totulu dela militarisare, precum s'a si intemplatu in alte districte meridionali. In districtulu Rodnei s'a semanatu alta zizania, precum se va vedea la altu locu.

Pre cand lucrá comissiunea in Bistritia, éta cà vení acolo si comandantele generalu br. Buccov, care sositu in tiéra facea visitatiuni oficióse in mai multe regiuni ale ei conformu ordinului datu lui dela Vien'a. Br. Nicolae Adolf Buccov venise in tiéra la 5 Aprile 1761. Acestui generalu i s'au fost comisu de càtra curtea imperiala doue probleme mari spre deslegare, ambele fórte grele. Cea de antaiu era, cá in societate cu episcopulu Petru Paulu Aron se impace certele confessonali dintre romanii uniti si neuniti. Cá soldatu ce era, Buccov a crediutu cà certele theologice inca se potu disciplina militaresce, cu mijlóce violente si brutali; s'a insĭelatu inse cumplitu, atàtu elu càtu si episcopulu si toti iesuitii, éra pe romani 'iau inversiunatu si mai tare. A dou'a problema concrediuta lui Buccov a fost infiintiarea militiei granitiarie din romani si din secui. In realisarea acestui planu generalulu fu ajutatu cu totadinsulu de càtra sasulu Samuil Brukenthal, care pe atunci era cancelariu in consiliulu gubernului tierei. La realisarea acestui planu se opunea tóta aristocratia si alaturea cu ea cancelari'a transilvana din Vien'a. Chronicarii descriu pe acelu generalu cá pre unu omu reu si resbunatoriu. Elu preocupatu fórte asupra magĭariloru pe cari iĭ urá, nu se putea conteni cá se nu'i defaime si se le amerintie; din contra pe sasi iĭ laudá si le facea sperantie mari tocma pre cand acestia înca erau denuntiati insus pentru multime de abusuri si pre cand ei tremurau, cà uninduse romanii din Sasime, curtea va fortia si pe sasi din nou si cu mai multa violentia cá se abjure protestantismulu. Din tóte ese, cà Buccov era unu generalu violentu, lipsitu de tactu si de prudentia. Inse conceperea si redactiunea planului de militarisare in acésta tiéra iĭ era comissa densului si mai vîrtosu spre acelu scopu caletorise elu prin tiéra. Proiectulu generalului br. Buccov a si fost gata pe 13 Octobre 1761 apoi inaintatu la consiliulu militariu imperatescu din Vien'a, unde dupace fu supusu la revisiune minutiósa, in fine cu dat'a din 16 Aprile 1762 a si fost confirmatu de càtra imperatés'a. Indata apoi s'au si trimisu in tiéra comandanti de regimente si corpuri intregi de oficiari alesi din ai armatei de linia.

Pàna la organisarea pe chartia si la venirea oficiariloru in statiunile destinate loru mai totu pe la sate, a mai trecutu unu anu asĭa, cà juramentulu sub drapelle era se se puna numai in primavar'a anului 1763.

Cu poporulu romanescu generalulu Buccov o a scosu in cei de antai doi ani prea bine la cale, cà-ci dupa cum ne lasà scrisu si Heidendorf, toti romanii din acésta tiéra doriau se fia militarisati, numai cá se scape de iobagia.[1] Tocma la urma, pre cand regimentulu II, adeca celu din Valea Rodnei, era se depuna juramentulu sub drapelulu imperatascu, s'a escatu o resistentia tragica, pe ai carei urditori ascunsi dupa culisse iĭ póte gàcí oricine, la care apoi s'au adaosu lips'a totala de prevedere si prudentia a ómeniloru fanatici, cari dintr'odata cu juramentulu militariu fortiasera si trecerea la unirea religiósa, éra restulu ilu inpliní brutalitatea càtorva oficiari din regimentu, adusi mai toti din alte tieri, cari nu cunosceau de locu limb'a romana.

Generalulu comandante br. Buccov, acum si presiedente alu gubernului tierei, voindu a lua juramentulu poporatiuniloru militarisate, intre alte mesuri luate a datu ordinu, cá din regimentulu alu doilea romanu, alu carui statu majoru era stationatu in Nasaud, pe 10 Maiu 1763 se fia scóse noue companiĭ in parada la comun'a Salva situata pe ambii tiermi ai riuletiului Salautia, unde erau se fia sàntite si cinci steaguri sau drapelle militari. Se vede cà si pentru acestu scopu voise generalulu, cá dintr'odata cu elu se se afle la Nasaud si episcopulu Petru Pavelu Aronu dela Blasiu, asia morbosu si ajunsu la neputintia precum era elu. Cand se le ia juramentulu, ómenii strigara, cà ei juramentulu asĭa cum este formulatu, nu'lu voru pune niciodata, cà-ci nu asĭa li s'a spusu loru dela Vien'a, ci li s'a cerutu se jure credintia si ascultare de a purta arme numai pe uscatu, nu si pe apa sau pe mare. Dintre interpretii si oratorii ómeniloru cunóscemu pàna acuma numai numele bĭetului Tanase Todoranu, fostu omu fruntasĭu din comun'a Bichigĭu situata sub muntele Ciblesĭu. Acelu Todoranu lucrase inpreuna cu altii pentru inarmarea locuitoriloru acelui districtu si càletorise pe la Vien'a cu Stefanu Cutea si cu unii altii, cá se céra militarisarea,

---

[1] Cuventele biografului Heidendorf sunt acestea: „Wenn man es nöthig gehabt und erlaubt hätte, wären vielleicht alle siebenbürgische wallachische Jobagyen Granitzer geworden.“ Michael Conrad von Heidendorf Selbstbiographie mitgetheilt von Dr. Rudolf Theil. Forts. Archiv des V. etc. N. F. 15. Bnd. pag. 129.

Acum inse cà ia desmentatu cineva cá se nu jure si pe mare, ómenii turburati aruncara puscile si tóta armatur'a. Episcopulu Aronu, primarii si juratii comuneloru se incercara se inpace spiritele, au fost inse trantiti si batuti; generalulu si episcopulu au scapatu de acolo. Acésta erróre fatala fu timbrata in Vien'a cá rebelliune militara; o comissiune trimisa de a dreptulu dela curte vení in districtulu regimentului, unde puse màna pe Todoranu si pe alti vreo douediece crediuti cá urḑitori ai rebelliunei. Comissiunea militara a lucratu fórte iute, nu 'ia trebuitu nici-o luna de dile cá se petrunda in natur'a acelei resistentie nefericite. Dupace actele isi facura calea loru la Sibiĭu si de acolo la Vien'a, in Novembre (dio'a nu se arata) 1763 a urmatu executiunea. Tanase Todoranu fu sfarmatu cu rót'a, unii trasi in tiépa, altii spendiurati. Sute de alti locuitori isi cautasera scapare prin vagaunile si seninarele muntiloru, altii mai multi au trecutu in Moldov'a traindu acolo cá vai de ei. Confusiunea in acelu regimentu a duratu aprópe unu anu, pàna cand comand'a suprema avuse bunulu simtiu cá se'i trimita in persón'a v.-colonelului br. Carolu Enzenberg unu barbatu intieleptu, humanu si luminatu, care indata ce ajunse in statiunea sa pe la 16. Mart. 1764 ajutatu si de càtiva oficiari totu humani, cum au fost Nenel, Tannoli, Cosimelli s. a., a sciutu se inblandiésca pe poporu, se'lu apropie, se'i esplice formul'a juramentului »cu uscatu si cu apa«, cá se nu se sparie de asĭa ceva si se'si astupe urechile fatia cu insielatorii. Urmarea fu, cà cu incetulu s'au intorsu mai toti locuitorii pe la vetrele loru si cei cari apucasera a fi inrolati inainte de turburare, au cerutu armele, care li s'a si datu. Treisprediece ani a statu Enzenberg in comand'a acelui regimentu, in care timpu l'a regulatu asĭa, in càtu se putea asemena cu oricare dintre regimentele de linia.

La organisarea regimentului I romanescu greutatile s'au nascutu mai multu numai din caus'a confessiunei religióse, pre càtu timpu se cerea, cá ómenii se tréca totodata la unire. Din acésta causa s'au spartu càteva sate, cà-ci locuitorii fugeau in Munteni'a. Alti locuitori parasindu'si comunele natali se mutau pe airea, inse totu in tiéra. Asia de ex. in comun'a Tohanu a remasu unu singuru omu betranu, care a voitu se fia inmormentatu langa parintii sei; la toti ceilalti locuitori municipiulu Brasĭovului le-a datu locu de satu si hotaru din intinsulu teritoriu alu Branului, acolo unde se vede astadi frumosic'a comuna Tohanulu nou; éra Tohanulu vechiu a fost colonisatu cu locuitori din alte ţinuturi ardelene, alesi firesce dintre cei mai valorosi, casatoriti cu fete totu de valóre corespundietóre, nobili armalisti, feciori de preoti s. a. in numeru de preste doue sute de familii. Acelasi metodu s'a mai observatu si pe airea. Se si distingu colonisti de aceia militarisati de tót'a poporimea de prin pregiuru. Chĭaru si acuma dupa 39 de ani trecuti dela desfiintiarea militiei confiniarie se mai cunoscu prea bine si pe a dou'a generatiune urmele vietiei si ale regulei militare preste totu pe unde a domnitu aceea.

Regimentulu I s'a formatu din 13 comune situate in districtulu Fagarasĭului, rupte din acela spre scopulu militarisarii in 1765 cand curtea luase districtulu Fagarasĭului dela com. Bethlen si'lu dete cu tóte dominiile natiunei sasesci pentru 200.000 fl. pe 99 de ani, iĭ ertà inse 60.000 fl. din acea suma in pretiulu aceloru 13 comune, care au fost: Vadu, Şinca, Ohaba, Margineni, Sebesĭu, Copacelu, Bucĭum, Desĭanĭ, Lissa, Netotu, Posĭorita, Arpasĭu si Vaida-recea. La acestea s'au adaosu din districtulu Bàrsei Tohanu si Ţintĭari, din alu Sibiiului Orlatu, Vestemu, Jĭna, Racovitia, acésta supusa pe atunci la Sasime, dela Orascia Cugirulu, éra celelalte din comitatulu Hunedórei pàna la Hatĭegu.

Regimentele pedestre aveau in servitiu activu càte 3000, éra cele de calarime càte 1500 de ómeni. In tóte 6 regimentele romanesci si secuiesci cu totii 15.000 ostasi activi. Indata la inceputu inse in acea poporatiune se mai aflau 3264 nearmati, de cari pentru momentu nu era lipsa si 2514 supernumerari.

La regimentulu II (Nasaud) s'au adaosu mai tardiu înca 22 de comune.

Existenti'a regimentului granitiaru de dragoni romani nu a fost de lunga durata; doue escadróne s'au desfiintiatu indata la vreo cinci ani si s'au incorporatu la regimentulu de pedestrime Nr. 2; alte escadróne s'au incorporatu in 1772 la regimentulu de husari secuiesci, in care au remasu pàna la 1848. Se vede cà 'comand'a suprema ces. r. aflase intre romani destui ómeni mari si ososi pentru calarimea grea, cum era cea de dragoni, lipsiau inse in acésta tiéra caii de rassa mare; se aflau destui de rassa mai mica si iuti, prea buni pentru calarimea usióra. Au mai fost si alte cause secrete, care au induplecatu pe comand'a suprema, cá in privinti'a regimentului de calarime romana se'si schimbe planulu.

§ 69. Rescól'a Secuiloru si macelulu dela Madéfalva. Acelu evenimentu fórte tristu pentru bĭetulu poporu secuiescu, a fost descrisu pàna acum de càtra unii cronicari si istorici magĭari cu multa patima si partialitate, care seducea pe lectori in judecat'a loru. Noi vomu urma in descrierea acelui episodu istoricu marturi'a aceluiasi patriotu sasu contimpuranu, care dupace functionase in sus mentionat'a comissiune dela Bistritia, cá actuariu, in aceeasi calitate a lucratu aprópe unu anu de dile si in comissiunea curtii trimisa la secui; pre langa acésta elu in memorialele sale dà pe fatĭa mai multu simpathia de càtu ura càtra secui. Dupa informatiunile lui Mich. Conrad de Heidendorf catastrof'a venita preste secui o provocasera ei însii, prin nepricepere, cerbicia si seducerea criminala din partea unoru ómeni de ai loru.

S'a disu de repeţite-ori, cà in sensulu legiloru tĭerei secuiĭ erau considerati din vechime cá ostasi nascuti, obligati a apara marginile tierei, cum si a susţiné linistea publica, éra tiér'a pentru acelu servitiu alu loru iĭ scutise de orice inposite directe si indirecte. Asia sunau legile; ele inse in punctulu acesta devenisera înca de sub asia numitii principi patriotici litera mórta. Aristocrati'a feudala si iobagi'a nedespartita de aceea se incuibase de multu înca si in partea resariténa a Transilvaniei. La venirea domniei austriace »libertatea« secuiésca devenise o mincĭuna politica inpertinenta, care si pàna atunci se demascase prin desele rebelliuni ale poporului, prin chĭamarea in ajutoriu alui Mihaiu voda, prin trecerea multoru secui in Moldov'a si prin necurmatele loru plansori, processe, recurse la gubernele tierei.

In a. 1761 cand a decisu imperatés'a, cá mai alesu in trei districte secuiesci, alu Ariesiului, alu Cĭucului si Treiscauneloru se organisedie militi'a granitiara, poporulu propriu care ţinea la libertatea vechĭa, se simtĭá inse in multe moduri asupritu prin aristocratia, a declaratu cà elu voiesce cu placere se fia inrolatu in regimente confiniarie, inse cu conditiune, cá acésta se se faca conformu legiloru acestei tieri, cá se pórte arme, se faca servitiu si aristocratii, éra apoi afara din fruntariile tierei se nu fia scosi nici-odata la vreo espeditiune bellica. Presupunend poporulu cà acelea conditiuni voru fi primite, au si mersu cu miile pe la oficiarii trimisi inadinsu de càtra comand'a generala, cá se se inscria si se le dea pusci, ceea ce s'a si intemplatu. Dupace inse poporulu vediù, cà pe familiile aristocrate nu le inscrie nimeni si cà acelea voru fi scutite de servitiulu militariu, precum era tóta ceealalta aristocratia feudala, éra de alta parte li s'a spusu, cà in casu de lipsa mare au se ésa si in alte tieri si cà voru fi comandati de oficiari straini, cei mai multi isi retrasera cuventulu si depusera càteva mii de pusci pe la oficiarii dela cari le luasera. Una parte de secui a ţinutu puscile si s'au supusu, pe acestia inse'i batjocoriau ceilalti dicèndu cà sunt soldatii lui Buccov, éra nu ai imperatesei. Nobilimea vediù indata, cà poporulu pre càtu va fi militarisatu, din acea óra va si scapa de sub jurisdictiunea ei, prin urmare cà ea va si perde fórte multu in privintia materiala, va fi espusa si la resbunarea poporului emancipatu; asĭa dens'a si desvoltà resistentia energica in contra militarisarei poporului, protestandu in scrisu si prin deputatiuni atàtu aici in tĭéra càtu si la Vien'a, éra pe poporu a sciutu se'lu desmente usĭoru spunendu'i cà armarea lui ar fi in contra legii, contra patriei si a libertatii secuiesci. Cu tóte acestea se aflasera si intre aristocrati càtiva, cari au indemnatu seriosu pe poporu cá se primésca armele, si intr'unu rescriptu din 1 Dec. 1762 imperatés'a lauda pentru acea lealitate pe com. Antonie Mikes, éra lui Stefanu Antos ii acórda pensiune pe viatia; din contra pe intriganti si seductori amerintia cu cele mai grele pedepse; voiesce tare, cá nimeni se nu fia silitu a primi armele; dupace inse le voru fi primitu si se voru fi inrolatu, se fia considerati cá ostasi in realitate si in casu de a lapeda armele primite odata, se fia tractati si pedepsiti conformu legiloru militari. Acestea mesuri erau coprinse in altu rescriptu din 6 Ianuariu 1763. Acum inse resistenti'a se latiá totu mai tare intre secui si unu raportu venitu la gubernu in 2 Iuniu ţine, cà pàna atunci fugisera 270 de familii din districtulu Cĭucu in Moldov'a.

Cu scopu de a linisti spiritele, a si realisa infiintiarea regimenteloru planuite, curtea imperiala dispuse cá se ésa la fati'a locului comissiune compusa din doi consiliari guberniali magnatii br. Ioanu Lazar si com. Nicolae Bethlen cu locot. maresĭalu br. Schiskovitz si unu secretariu gubernialu Halmágyi. Acestei comissiuni i s'a datu titlu de principala si o asistentia respectabila de trupe.

Acea comissiune a mersu in Decembre 1763 in districtulu Cĭucu, éra activitatea sa o incepù in comun'a Taplotza. Adversarii militarisarii ameţisera capetele bĭetiloru secui cu mincĭun'a, cà nu imperatés'a, ci numai Buccov ar voi se le dea arme. Deci la vederea comissiunei se adunara secuiĭ din districtele Cĭucu si Gĭurgiu mai multe mii, armati cu sabii vechi, cu buzdugane si cu alte arme ruginite si protestara. Comissiunea trimise la ei functionari de ai loru si oficiali cá se le bage mintea in capu, éra mai in urma si pe prefectulu loru br. Paul Bornemisza, care era unu omu blandocu si fricosu. Poporulu iĭ luà la fuga pe toti acei delegati ai comissiunei, Bornemisza se ascunsese intr'unu celariu cá se'si scape viati'a. De ací resculatii provocara pe secuiĭ din alte doue districte, Trei-scaune si Odorheiu, cá se faca causa comuna cu ei si se mérga la comissiunea principala cu petitiune subscrisa in numele tuturoru. Cei din Trei-scaune au mersu la perirea loru totu armati miserabilu de reu cá si Ciucanii si condusi de unu advocatu anume Csorja, care le compusese si protestele. Cei dela Odorheiu nu s'au mişcatu din locu. Comissiunea principala a trimisu din nou si la acesti resculati pe functionari, cá se incerce a'i intórce din cale. Acum inse resculatii se asĭediasera in satele vecine si mai alesu in comun'a Madéfalva cá intr'unu centru. De acolo ei trimisera in sér'a din 4 Ianuariu 1764 protestulu prin deputati la comissiune in Taplotza. Fiind fórte aprópe acelea doue comune, comissiunea mài trimise sér'a tàrdiu prin ordonantia de doi husari cea din urma provocare a sa la secuiĭ cei concentrati in Madéfalva, cá se se despartedie toti pe la vetrele loru, càci de nu, va fi fórte reu de ei. Resculatii inse respunsera comissiunei totu atunci nóptea prin aceiasĭ husari intr'unu alu doilea memorialu scrisu in termini necuviinciosi si amerintiatori, cá se nu le inpuna servitiulu militariu, cà-ci in casulu contrariu ei nu voru fi de vina la nimicu;[1]) apoi cà in dio'a urmatóre voru merge cu totii la comissiune in Taplotza. Dio'a de 5 si 6 Ianuariu s'a trecutu totu numai cu deputatiuni si amerintiari reciproce, pàna cand in fine comissiunea isi trimise ultimatulu seu la Madéfalva. Ómenii inse obositi de drumu si de frigu, altii si ameţiti de vinarsu, in locu de a se mai inblandi, strigara cà in alta di voru merge ei insii cá se'si ia resolutiunea.

Comissiunea avuse inpregiuru de sine o compania de infanteria germana, unu escadronu de calarime corassata, ceva militia secuiésca care nu lapedase armele si càteva tunuri, in dilele din urma mai chĭamase si alte companii din localitatile cu garnisóne. Dupa o consultare seriósa comissiunea decise cu maioritate de doi contra unuia, care a fost Bethlen, cá se previna pe poporu, se nu astepte cá se mai plece elu asupra comissiunei, ci acésta se'lu sparga cu forti'a armeloru.

Asĭa s'a si intemplatu. In 7 Ianuariu pe la 3 óre desdeminétia trupele comandate de v.-colonelulu Carato inpresurara din tóte partile comun'a Madéfalva situata pe ambele maluri ale Oltului. Inainte de amurgu, pre cand ómenii înca dormiau se incepù canonad'a asupra comunei. Primulu glontiu strabatù prin paretii unei case, in care dormía si advocatulu Csorja si se opri sub patulu lui, éra elu sarindu dreptu in sus si mai audindu alte detunaturi strigà spaimantatu: Ddieule, ce este acésta? Din acea óra nu se mai audi de numele lui Csorja si se crede cà a peritu si elu alaturea cu ceilalti in acea di fatala. Se aprinsera si càteva case. Poporulu spariatu, in locu de a cugeta la vreo aparare o luà la fuga in tóte partile, inse ori incatrau apucá, trupele inpuşcau si taiau fàra crutiare, mai virtosu cavaleri'a taià fórte multi; una parte din secui voindu se scape din colo de Oltu spre Odorheiu, rupenduse ghiati'a Oltului sub ei se innecara. Numerulu secuiloru ucisi in acea di se pune celu puçinu la patru sute; altii vreo 100 de raniti au fost transportati in castelulu dela Csik-Szereda spre vindecare. Acestea cifre inse differu fórte multu la chronicari. Asĭa Benkő pune pe morti numai la 186, pe raniti la 34. Noi acceptaramu cifrele aratate de Heidendorf.

---

[1]) Unguresce: „Mi semminek okai nem leszünk."

Dintre soldati nu a fost ucisu nici-unulu si nici macar ranitu; proba invederata cà poporulu secuiescu armatu reu cum era, nu a cugetatu la aparare, ci numai la fuga. Asia inse cu atàtu mai greu se potu esplica turburarile si amerintiarile loru din cele patru dile anterióre.

Sarmanii secui, ei nu invetiasera sau cà nu 'iau lasatu se invetie nimicu in Ianuariu 1764 din ceea ce patisera romanii in Maiu 1763, si asĭa catastrof'a venita preste densii a fost insuţitu mai deplorabila decàtu acea trecuta preste romani.

Catastrof'a dela Madéfalva nu a pututu se remàie ascunsa de inaintea imperatesei. Nacajita cum era din caus'a sangelui versatu cu atàta usĭoratate si brutalitate, maiest. sa mai ordonà indata alta comissiune mixta, compusa sub presidiulu generalului br. Roth, unu omu intieleptu si blandu, din trei comissari civili c. Adam Téleki, omu iute la manía, br. Iosintzi si Ribitzei, ómeni trecuti prin scóle speriori, éra asessori militari unu v. colonelu Schwartz si doi capitani, éra cá actuari doi auditori si patricianulu sasu Heidendorf. Problem'a principala data acelei comissiuni a fost, cá se descopere pe adeveratii urditori si seducatori ascunsi ai nefericitului poporu, spre a pune màn'a pre ei si a'i pedepsi infricosiatu. Las' inse, cà cei mai vinovati daca n'au remasu morti, apoi nici nu s'au opritu pàna in Moldov'a, unde au fugitu atunci cu sutele; inse pe adeveratii urditori ai rescólei iĭ putea sci tóta lumea din protestele si alergaturile loru pe la Sibiĭu si la Vien'a; aceia erau aristocratii din Secuime.

Acea comissiune isi incepù lucrarea sa in Martiu si mutandu-se dintr'unu ţinutu in altulu totu cu paza mare militara, a operatu aprópe doi ani de dile. Ómeni de tóta conditiunea, tĭerani, nobili, functionari, preoti au fost citati, inchisi, examinati cu rigóre si intre multe certe; inse ceea ce asteptase imperatés'a cá se afle, nu s'a inplinitu.

Dupace s'au mai linistitu spiritele si multi dintre secuiĭ renitenţi au primitu érasi armele, imperatés'a emise pentru regimentele loru unu statutu sau regulamentu relativu la totu viitoriulu loru.

Intre acestea in 17 Maiu 1764 generalulu Buccov murí cu totulu pe neasteptate in Sibiĭu lovitu de apoplexía, spre nespusa bucuria a societatii magiare, care 'lu urîse din sufletu, in càtu dupa mórtea lui ii facusera si pasquile de ruşine, dintre care unulu se póte vedé la Petru Bod.[1]

Statutulu imperatescu specialu pentru regimentele confiniarie romane a emanatu in 13 Novembre 1766 si este compusu din optudieci si patru (84) de puncte.

De si acelu statutu astadi dupa desfiintiarea regimenteloru de granitia, are numai valóre istorica, acést'a inse este càtu se póte de instructiva. Statutu militariu cum a fost, elu a formatu unulu din fundamentele cele mai bune pentru inaintarea natiunei nóstre in cultura si civilisatiune. Imperatés'a numise in acelu statutu pe acelea regimente »romanesci nationale.« Asĭa a si fost in adeveru, precum s'a cunoscutu indata dupa diece cincisprediece ani, se cunósce si pàna in dio'a de astadi in consecentiele, in resultatele sale; si fostii granitiari, ba si totii romanii aru face fórte bine, daca ar citi si conserva pentru posteritate acelu documentu imperatescu, carele se póte numi cu totu dreptulu monumentale.

Dupa noi imperatés'a Maria Teresi'a in timpulu domnirei sale, intre impregiurarile din acea epoca nu ar fi pututu face nici-unu bine mai mare poporului romanescu, decàtu cà celu puçinu pe una parte a lui o a militarisatu. O de ar fi intielesu romanii mai bine pe Maria Teresi'a; ei inse pe atunci se certau si isi smulgeau barbile unii la altii din dragoste càtra provestile calugariloru de doue rasse; la emancipare demna de omu cugetau cei mai puçini.[2]

---

[1] Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia.

[2] Cine are placere sau interesu cá se cunósca asĭediementele miltiei granitiarie din tóte tierile respective, le póte afla in opulu vastu: Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft von Fr. Vanicek, pensionirtem Gymnasialdirector. Wien 1875. Vier Bände.

Relativ la militi'a confiniara din Transilvania sunt intre altele:

Poemation de secunda legione valachica sub Carolo barone Enzenbergio. Magno-Varadini 1830. Scriere fórte pretiósa.

Iosephus Benkő Transilvania Tomo II-o § 208 pag. 101—116. Totu acolo Supplementum dela pag. 535—559 prea interessantu despre catastrof'a din Secuime.

Michael Conrad von Heidendorf, Selbstbiographie, Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. XV. Band, Seite 127—150.

Das alte und neue Kronstadt etc. I. Band, Seite 258—271.

Una din grijile principali ale administratiunei militarie a fost, cá successive, se infiintiedie scóle nationali in tóte comunele granitiariloru de ambe nationalitati. Afara de acelea scóle elementarie s'au deschisu o specie de scóle centrali in resĭedintiele coloneliloru cu directori si invetiatori buni, dela cari tinerimea pre langa cunoscintiele necessarie in statulu militariu invetiá si limb'a germana in vorbire si in scriere asĭa, in càtu din acelea scóle au esitu nu numai individi necessari in regimente, pentru servitiile inferióre, ci si oficiari de ranguri inalte. Totu acelea scóle militarie au fost unu adeveratu daru si pentru multime mare din class'a civila a locuitoriloru. Preoti si alti parinti mireni doritori de a'si dá pe fiiĭ loru la carte, in lipsa de scóle proprie in comunele provinciali, ii trimiteau la Orlatu sau la Nasaud, de unde inaintau la gimnasiulu din Blasiu sau la Sibiĭu si pe airea.

§ 70. Starea poporatiunei rurale iobagite, usĭorata in càtva. In anii cari au urmatu dupa organisarea definitiva a celoru sĭese regimente confiniarie, immensei maioritati a poporatiunii rurale iobagite i se dete ocasiune bogata de a vedé cu ochii sei marea differentia dintre servitiulu sau cum se dice in legi robota dela robu si robia, pe care'lu facea tóta viati'a sa la domni, si dintre servitiulu poporatiunei militarisate, pe care acésta ilu face de aci inainte tierei, statului; ceea in lipsa de ori-ce lege positiva, tractata dupa bun'a placere si capritiulu domniloru; acésta dupa legi militarie, positive si precise, adeveratu aspre, inse legi, pe care daca le-ai respectatu nu ai se pati nici-unu reu, in fine legi care ingrijescu nu numai de binele fisicu, ci si de celu spirituale alu granitiariloru.

Acuma nu se mai putea mira nimeni, daca multime de iobagi de prin comitatele feudali cereau se scape si ei pe vreunu teritoriu militarisatu, se li se dea arme si se fia asiediati pe vreo mosióra de granitiari. Fatĭa cu acea stare noua a lucruriloru necunoscuta pàna atunci in acésta tiéra,

---

Teleki Domokos A székely határörség története. Bpest 1877.
Istoria regimentului alu II-lea romanescu granitiariu transilvanu etc. de G. B. Brasĭovu 1874.

chiaru si aristocrati'a cevasi mai prevedĭetóre a trebuitu se cugete, daca nu la mai multu, celu puçinu la o umbra de usĭorare a sortiĭ sclaviloru sei. Iobagi nu erau numai romani, ci in proportiunea numerului locuitoriloru dupa nationalitatile genetice gemeau si comune magiare fórte multe, si càteva sasesci sub jugulu iobagiei. Ar crede cineva, cà diet'a tierei ar fi trebuitu se se ocupe cu o cestiune sociala si totodata politica de inportanti'a acesteia. Dietele anterióre ori càte s'au ţinutu in sute de ani, numai la sórtea poporatiunei rurale nu au reflectatu, éra apoi imperatés'a dela 1761 inainte nu a mai convocatu nici o dieta in Transilvani'a. Asĭa curtea imperiala s'au apucatu si de regularea raportului sclaviloru càtra domnii loru.

Se incercase si imperatulu Carolu in 1714 si mai tardiu, cá se reguledie in càtva starea poporatiunei injugate, înse cu prea puçinu resultatu. Servitute grea (servitus, Leibeigenschaft), iobagia (Frohndienst, franc. corvée) a existatu si in alte staturi europene, in acelea inse datorintiele iobagiloru càtra domnii loru se regulasera bine reu mai de inaintea prin legi, ori prin regulamente de ale potestatii statului, pentrucá se 'si cunósca fiacare datorinti'a sa.

In Transilvani'a lipsiau asemenea legi. Imperatés'a dupace trase càtu s'a pututu mai multe informatiuni despre starea poporatiunei rurale pre càta era robita si pre càta se bucurá de óresicare libertati personali si realĭ, se incercase mai antaiu prin rescriptu din 25 Februariu 1747 a defige celu puçinu numerulu dileloru de lucru pre care aveau iobagii se le faca la domni si a decisu, cá iobagii cari au in folosintia (nu in proprietate) asĭa numita sessiune intréga (circa 32 pàna la 40 de pogóne sau jugere), se lucre cu vite de jugu, daca le au, càte 3 dile, sau fàra vite cu bratiale 4 dile in septemana, éra asĭa numitii dileri cu locu multu mai puçinu de cultivatu, cari abia aru putea ţiné vite de jugu, se faca càte 2 dile, adeca 104 preste anu, éra cei ce au numai casciór'a si o gradina mica, se lucre 52 de dile.

Dupa acelu rescriptu starea tieraniloru a devenitu multu mai asuprita, din causa cà tóte celelalte servituti si dari numeróse remanend neregulate, domnii au sciutu fórte bine cum se faca, cá celu puçinu una persóna din fiacare familia se stea necurmatu preste totu anulu cu merindea sa in robot'a domnului, au inmultitu si alte angarii si prestatiuni neatinse in rescriptu.

In anulu 1769 imperatés'a mai facù unu pasu bunu inainte pe calea prea puçinu batuta a humanitatii in tierile acestea. Prin patent'a cunoscuta sub titlu latinescu Certa puncta domnitóri'a se incérca a regula din nou raporturile sclaviloru càtra domni, ĭnse fàra a'i da màn'a cá se mérga prea departe. Patent'a se imparte in patru capete. In c. I se defigu dilele de robota totu cá in 1747, acum inse si distanti'a pàna la care potu fi manati sclavii la lucru, adeca celu multu de $^1/_2$ de di dela locuintiele loru, domnii ĭnse 'i potu ţiné dela una pàna la doue septemani la munca necurmata; daca 'i ţinu mai multu de patru dile, se le dea si pàne. Dio'a de lucru se considera dela resaritulu pàna la apusulu sórelui. Se li se numere in robota si dilele in care sunt mànati la drumu, la venatu, pescuitu, postaritu, taiatu de varza (curechiu), plivitu, trieratu, smulsu de canepa si inu, torsu, ţiesutu si altele cá acestea; dara càte patru punti (libre) de canepa, de inu si de lana sunt datóre femeile cá se tórca pentru dómnele loru. Decim'a din cerealiile de pre hotarulu satului iobagii sunt datori se o duca in curtea domnului fàra a li se socoti dio'a in robota, decàtu numai daca s'ar transporta in alta comuna. In dumineci si serbatori iobagii se nu fia siliti a face robota. Domnulu se nu póta sili pe iobagiu cá se'i vendia beuturile spirituóse, bune rele cum voru fi.

Capu 2 regulédia platirea decimeloru si a mai multoru dari introduse prin usu; totu ací se cassédia càteva dari nelegiuite, precum de ex. tax'à pentru tocitulu condeiului, numita Pennaticum, vama din saculu cu care ducea la móra, pentrucà trecea pe drumu inainte, si alte mancatorii de acestea; oprirea cá se nu mai insiele pe sateni cu mesuri false (cotu, stànjinu, cupa, ferdela).

C. 3 coprinde datorintiele domniloru càtra iobagi: Se le dea locu de ajunsu de aratu si de cósa, locu de case si dependentie, pasiune la campu, lemne de claditu si de arsu; daca in paduri se face ghinda si giru, se li se dea si loru. Comun'a se aiba dreptu esclusivu de càrcĭumaritu din 29 Septembre pàna la Cracĭunu, adeca trei luni din anu. Daca móre barbatulu iobagiu, se intielege cà sessiunea cultivata de elu este proprietatea domnului inpreuna cu $^2/_3$ parti din averea mobila; multi inse rapiau tóta averea dela veduva, éra pe acésta si pe pruncii ei o aruncau pe drumurí. Imperatés'a comandà, cá domnii se lase veduveloru a trei'a parte din averile mobili, din 6 boi 2, din 3 vaci 1, din 90 de oi 30, din 3 valuri de pansa 1, din 12 galete de gràu 4, din 6 cara de fenu 2 si asĭa mai departe.

Capu 4 prevede pedepsele, daca o parte sau alta nu'si inplinesce datorinti'a. Imperatés'a nu sufere cá tieranii se fia pedepsiti in bani, pe cari scie bine cà nu'i au, ci le dictédia bataia trupésca, inse celu multu càte 24 de betie la barbati si càte 24 bice (corbace) la femei; daca inse persónele respective sunt nesanetóse, se fia ţinute in arestu pe càteva dile. Pedepsele au se le dictedie cá si pàna aci totu domnii, numai executiunea se se intemple in presenti'a unui functionariu dela administratiune, ceea ce inse nu se intemplà mai nici-odata.

Daca domnulu asupresce pe iobagiu sau ilu tractédia tiranesce, acesta se póte plange la tribunalu (Tabula continua); lucru inpossibile pentru unu iobagiu afara de càte unu casu fórte raru, cand unii domni vecini traiau in ura mare si atunci adversariulu luá pe iobagiu din resbunare in apararea sa.

Intr'aceea suferintiele poporatiunei rurale robite mai erau înca si altele fàra nici-o asemenare mai grele decàtu acelea pe care voise imperatés'a se le usĭoredie prin patent'a sa din 1769. Legea din 1514 cea »scrisa cu sange omenescu« dupa cum o numescu unii, sanctionata de molaticulu rege Uladislau II decretase in contra iobagimei unele cá acestea:

Iobagi'a este inpusa locuitoriloru pentru fàra-delegile loru (mincĭuna colossala); ei n'au nici-unu dreptu la pamentu, care este numai alu domniloru, éra acestia au tóta puterea de a dispune de pamentu oricum le place loru; iobagiulu póte se aiba numai simbri'a muncei sale, care i se dà in pamentu de cultivatu, nu si in proprietate. (Decret. tripart. part. III tit. 30 et 31. Aprobat. Const. P. III tit. 36 Art. 1).

Domnii potu lua pamentulu dela iobagi oricand le place loru fàra nici-o desdaunare. (Decr. trip. tit. 30 § 8).

Proprietatea pamentului se recunósce numai domniloru nobili; iobagii nu potu avé nici-o proprietate de pamentu. (Totu acolo § 7).

Iobagii cari nu aru avea familia si nici-unu herede legitimu, potu se faca testamentu pentru jumetate din averea mobila càta voru fi avend castigata de ei insiĭ, nu potu inse testa din averea pe care o voru fi mostenitu ei dela altu cineva, ci acésta trece in proprietatea domnului seu, cá si jumatatea castigata de ei. Daca iobagiulu lipsitu de mostenitori móre fàra a fi lasatu in urm'a sa testamentu, tóta averea sa trece in proprietatea domnului seu. (Ibidem § 1).

Iobagiulu ne fiind consideratu cá persóna juridica »sui juris«, nu póte purta procesu in contra nici-unui nobilu; numai domnulu seu póte se'i pórte procesulu, se intielege, daca va voi. (Trip. III tit. 31).

Iobagiulu póte fi arestatu si numai pe unu prepusu, pe dóra si póte, pe o denuntiare falsa. (Aprob. Const. P. III tit. 47 art. 3. Compil. const. IV. 16).

Iobagii sunt datori se dea decime din tóte productele campului, din vinatie si din vite.

Afara de acestea legi scrise si positive, mai erau alte legi nescrise, asia numitu jus consvetudinarium, »obiceiuri«, care differiau fórte multu dupa provincii si ţinuturi, chĭaru si dupa familii de ale proprietariloru, cà-ci unele erau cunoscute cá humane si mai petrunse de spiritulu christianismului, altele din contra, rapace si tirane sau din natur'a loru sau din crescere, in locu de a'si cunósce interessulu si a face cá sórtea poporatiunei rurale se fia mai de suferitu, o tractau asia, in càtu sate intregi spargèndu-se treceau mai alesu in Moldov'a, unde boierii ii primiau bucurosu si'i asĭediau mai totu in ţinuturi submuntene.

Dupace se vediuse cà prin patent'a din 1769 nici pre departe nu se vindeca reulu si cà tiér'a perde mereu din locuitorii contribuenti si bratĭa muncitóre, imperatés'a in urm'a primei caletoriei a fiiului seu Iosif in Transilvani'a se mai incercà odata prin altu rescriptu in 6 Iuliu 1774 a lua in aparare pe poporatiunea rurala in contra tiraniei.[1])

---

[1]) Norma procedendi in causis subditorum ad removenda gravamina etc. Vedi-o comentata la Benkö Transilvania Tom. I. pag. 532—535.

De odata cu acelu rescriptu gubernulu primi ordinu cá se'lu dea in tipariu si se'lu trimita in tóte partile spre publicare. Punctele principali ale acelui rescriptu sau Norme erau acestea:

1. Se oprescu robotele excessive, adeca munc'a prea preste mesura multa a iobagiloru la domni, din care causa tïeraniloru nu le mai remànea timpu cá se'si póta cultiva si pamenturile lasate in folosinti'a loru; se oprescu si alte spoliatiuni nelegiuite.

2. Este oprita crudelitatea sau crudimea (Saevities), precum erau: batai cumplite de mórte, inchisori barbare, torturi diverse, precum inchiderea in cotetie, afumarea cu baligariu uscatu, ferecarea in falanga (kaloda) si altele multe.

3. Lipsirea iobagiloru de atàta pamentu cultivabile, càtu este neaparatu pe lipsa cá se se póta susţiné familiile de cultivatori.

Inse cine se traga in judecata pe domnii feudali pentru atrocitati de acestea? Imperatés'a nu aflà alti aparatori de poporu, decàtu pe viceprefectii districteloru; acestora le comitte, cá dupace legile tierei nu sufere pe iobagi cá se faca procesu nobililoru, acei functionari se fia acusatori si se traga in judecata pe nobili. Acílea nu avemu se uitamu, cà si acei v.-prefecti (vicecomites) erau toti proprietari nobili, prin urmare cum ţine proverbiulu, totu corbi.

Vede oricine, cà si acestea mesuri erau totu numai pallitive, éra pentrucà nu au fost votate de càtra vreo dieta, domnii feudali nici nu se ţineau obligati a le respecta.

In càtu pentru fug'a iobagiloru in tierile romanesci s'au datu porunci aspre, cá militarii granitiari se'i prinda precum prindea pe furi si pe alti facatori de rele si se'i intórca la urm'a loru. Daca iobagiulu fugea dela unu domnu la altulu, celu lipsitu de sclavulu seu cerea dela tribunalu doi scriitori jurati cá se mérga la rapitoriu, se'i recéra sclavulu. Daca rapitoriulu se oppunea si daca domnulu pagubitu de sclavu avea trecere mai multa la tribunalu si la curtea de apelu, atunci rapitoriulu de iobagiu platia amenda (glóba) 200 fl., liberá si pe iobagiu de sub potestatea sa.

Este adeca bine cunoscutu, cà stetea cu totulu in voinţi'a domniloru de a scóte pe iobagi din mosiile loru, din contra iobagii erau legati de glia si nu se putea muta nicairi fàra invoirea respicata a domniloru, prin urmare ei se incercau se scape in vreo parte cu fug'a.

Desvoltarea ulterióra a raporturiloru dintre class'a domnitóre si class'a subjugata pàna la emancipare isi mai are peripetiile sale, la a caroru cunoscintia vomu veni mai tardioru.

Fatĭa cu atrocitatea legiloru feudali acésta tiéra avù mare norocu, cà in mani'a omnipotentiei feudalismului totu s'au stracuratu prin tóte adversitatile vécuriloru unu numeru considerabile de locuitori, cari sciura se'si conserve libertatea sau intréga sau in parte asĭa, in càtu aceia remasera aparati de jugulu iobagiei. In acésta classa vinu a se numera locuitorii de pre asĭa numitulu fundus regius, adeca partea cea mai mare a poporului sasescu si poporulu romanu din comunele submuntene meridionali, stravechi locuitori ai acelora, totu asia si locuitorii romani ai districtului Rodna; unu numeru de sate romanesci intregi sau in parte nobilitate si scutite pentru merite castigate in epoce grave, cand tiér'a avuse trebuintia de bratiale loru; sute de familii boieresci din districtele Fagarasĭu, Hatiegu, Cetate-de-pétra. Din rass'a ori nationalitatea genetica magiara secuii ar fi fost se remàie toti liberi dupa traditiunile loru, dara pàna la Maria Teresi'a remasese numai o parte in adeveru libera. Din romani si din magĭari afara de magnati si de aristocrati cu proprietati mai mari si de mijlocu, se aflau sute de familii cunoscute sub numiri, cá nobiles unius sessionis, armalistae, sclopetarii; adeca classe de ómeni cari se potu asemena binisĭoru cu classele de »pitari, logofeti de alu treilea rangu, mazili, mosneni« etc. din tierile romanesci.

Locuitorii cetatiloru si ai orasieloru s'au bucuratu de libertate personala si reala, n'au iobagitu. Differenti'a intre nobili aristocrati si intre cetatieni liberi era, cà acestia platiau contributiuni, erau obligati se tie soldati in quartiru, se faca pe sam'a statului carausii, respective se dea cara si vite de trasu, se derége si drumuri, se dea si soldati, pre cand nobilimea de tóte acestea greutati era scutita si aparata.

Din acestea classe de locuitori s'au mai pututu stracura in poporu si càte unu carturariu; din acestea au esitu cei mai multi preoti, cantareti, dascali, scriitori sau notari ori logofeti pe la sate, éra din iobagime n'au pututu esi, cà-ci iobagiloru nici nu le-a fost permisu cá se'si dea pe fiiĭ loru la vreo scóla fàra voi'a domnului feudalu; inse nici scóle nu erau nicairi pentru iobagime.

§ 71. Starea romaniloru locuitori alaturea cu sasii in dilele Mariei Teresiei. Gónele. Sĭepte sute de ani de cand s'au asĭediatu in Transilvani'a successive mai multe colonii germane mai virtosu din tierile renane si s'au inchĭegatu politicesce intr'unu singuru poporu, (unus sit populus). Sasii acelu privilegiu l'au esplicatu si aplicatu asia, cà pre cutare teritoriu locuitu de ei nici-unu poporu de alta nationalitate se nu póta locui si cu atàtu mai puçinu a se inproprietarí intre densii. Cu alte cuvente, coloniile germane venite in Transilvani'a de ori si unde, avusera consciinti'a rassei si a nationalitatii loru in gradu cá acela, càtu indata de atunci n'au voitu se se amestece cu nici-unulu din pophorale conlocuitóre, prin urmare au luatu tóte mesurile cá se remàie isolate. Dupace s'au desvoltatu intre acelea industri'a si comerciulu, acestea doue ocupatiuni omenesci au cautatu se se apere aici cá si in Germani'a, de rapacitatea cavaleriloru feudali si asĭa s'au inchisu in cetati si in fortaretie; înca si bisericele mai multoru comune rurale le-au impresuratu cu ziduri tari. Cu tóte acelea mesuri poporulu sasescu nu s'a pututu isola nici-odata cu totulu de càtra elementulu romanescu, mai virtosu din doue cause. Coloniile germane n'au venitu dintru odata in acésta tiéra, ci cu incetulu, dintr'o epoca in alt'a, si este curatu o fabula stracurata in istori'a tierei, cà acestu teritoriu la venirea loru ar fi fost cu totulu desiertu de locuitori. Multimea comuneloru compacte, curatu romanesci din partea meridionala a tierei, cá si din partea septemtrionala, au fost acolo unde sunt ele astadi cu sute de ani inaintea venirei coloniiloru sasesci. Partile de hotara, munti, dealuri, plaiuri, vali, strimtori, riuri si lacuri, cá si comunele din vecinatatea loru au avutu si au nume sau curatu romanesci, sau slavo-romane si nici-decum germane, afara de unele inventate mai tardiu. Dara locuitorii romani rariti prin desele incursiuni barbare dela nord, n'au pututu ocupa teritoriulu intregu, ci a mai remasu si pentru altii si apoi acela fu numitu desertu, pusta, precum se numescu puste pàna astadi mai multe teritorii din Ungari'a de càte 40—50 mii de hectare, fàra cá ţinuturile acelea se fia cu totulu nelocuite de ómeni. Si apoi ce mai pusta mare ar fi pututu presenta, de ex. districtulu Sibiiului, alu Brasĭovului ori alu Mediasĭului, sau altele si mai mici decàtu acelea? Asĭa acea parte submunténa a poporului romanu a fost ab antiquo totu acilea unde se afla; éra daca romanii nu aru fi fost acilea, coloniile sasesci nu aru fi fost in stare de a se susţiné nici-o suta de ani pe teritoriulu acesta. Se luamu de exemplu districtulu Sibiĭului relative celu mai germanu din tóte si se ni'lu cugetamu in orĭcare epoca din cele sĭepte sute de ani, de cand si Sibiĭulu era numai satu (Hermansdorf), sau de cand elu este Hermannstadt, inse fàra vecini cum au fost si precum sunt intre alte comune curatu romanesci Boitia, Reşinari, Orlatu, Gura-riului, Sadu, Poplaca, Seliste, Galisĭu, Cacova, Tilisca, Valea, Sibiielu, Sacelu, Vestemu, cine era se aduca la Sibiĭu producte, se duca din elu manufacte si asĭa se'i ajute a se ridica la rangulu in care se afla? Cele vreo 6—7 sate sasesci de prin pregĭuru, numai ele singure niciodata.

Intocma asĭa este cu tóte celelalte ţinuturi sasesci. Ce s'ar fi alesu din vechi'a Brassovia (Prahovia) fàra comunele romàne vecine, a caroru economía de vite si comerciu cu Bizantiulu a datu viatia si prosperitate Brasĭovului multu mai inainte de domni'a turciloru si dupa aceea pàna in timpulu de fatĭa.

Alta parte de romani locuitori in aceleasi comune cu sasii merita se fia memorata acilea cu atàtu mai vîrtosu, cà-ci functionarii, carturarii si legistii poporului sasescu mai vîrtosu in contra acestora isi ridicasera vocea loru, ii luara la góna, ii denuntiara la curtea imperiala, cá si cum romanii aru intra cu forti'a si s'aru asĭedia prin comunele sasesci, pre cand adeverulu curatu era, cà la fórte multe comune locuitorii sasi avend hotara intinse, ei pe acelea nicidecum nu erau in stare se le cultive numai cu bratiale loru, prin urmare de voia de nevoia chĭemau in ajutoriu pe romani, cand cá servitori, cand cá lucratori in parte, cand le dedeau locuri in arenda. Mai aveau sasii înca si altu indemnu decisivu de a se abate fatia cu romanii dela o isolare prea peste mesura rigorósa, éra aceea era multimea sarcineloru publice care cadeau pe teritoriulu intregu, la care sasii ţineau dreptu esclusivu de proprietate. Noi acum cunóscemu enormele sume de contributiuni, pe care dietele feudali ale acestei tieri aruncau in spinarea poporului sasescu. Cine era se mai 'ia asupra'si din acelea sarcine, daca nu poporulu romanescu? Hotara mari la comunele sasesci, dara locuitorii puçini nu erau in stare se cultive atàta pamentu cá se'si asigure si existenti'a, se aiba si pentru dile rele, se contribue si la statu cu bani, cu gràu, ovesu, fènu, paie, lemne de focu s. a. Mai veniau si assentarile la regimente. Se se caute in listele acestora pàna la primele inceputuri ale regimenteloru transilvane de linia din toti anii si se va vedea la lumin'a dilei, din care elemente nationali si in ce proportiuni se intregeau acelea regimente. Unde mai punemu asia numitele sportule in bani, in producte, in oi, mieĭ, piei si alte daruri de ale romaniloru, cu care se incarcau casele si camarile familiiloru patriciane, la care tóte mai venia in unele ţinuturi unu tributu, pe care romaniĭ ilu numiau Datul, ce se dedea in fiacare anu la popii luterani. Unde punemu si decimele, pe care nu numai poporulu, ci si popiĭ romanesci erau siliti se le dea din productele muncei loru la popii luterani, pre cand popii romanesci nici nu puteau cugeta la decime.

Cu tóte acestea folóse fórte considerabili, pe care sasii le trageau dupa munc'a romaniloru, înca din dilele imperatului Carolu le trasní prin minte, cá se scótia pe romanii conlocuitori si se'i alunge din comune.

Dupa càteva documente care ne stau noue la dispositiune, acelea góne s'au inceputu pre la 1735, adeca intr'o epoca, pre cand sasiloru le era fórte frica de catolisare si pre cand episcopulu Inocentie Micul (Klein) ajutatu de superiorulu iesuitiloru Josef Hundegger, lucrase cu totadinsulu la Vien'a, cá pre langa recunóscerea dreptului de »concivilitate« se se dea si in radi'a (rayon) Sibiĭului locu de biserica si case parochiali. Magistratulu s'a opusu cu tóta energi'a si pre langa ce a remonstratu la curtea imperiala, aici acasa a crediutu cà va pune capetu pretensiunii episcopului pe cale multu mai scurta si mai simpla, daca va scóte afara cu fortia pre toti romanii locuitori in Sibiĭu, éra la curte va scrie, cà cei alungati au fost numai servitori, ómeni de nimicu, iobagi fugiti dela domnii loru si vagabundi, cari dupa legi nu ar avea niciunu dreptu de a possede ceva.

Romanii din Sibiĭu au recursu la gubernu si la curte. Intr'aceea plecase si episcopulu Innocentie la Vien'a spre a mijlocí in persóna realisarea atàtoru promissiuni facute in cei 35 de ani trecuti. De acolo episcopulu scrie lui Hundegger cu dat'a din 19 Mart. 1735 si multiamind acelui superioru pentru ajutoriu, se mira de senatulu sasiloru, cum de nu le este ruşine a intortoca diplom'a imperatului si a'i da intielesu asia de sucitu in replic'a loru, éra in càtu pentru numirea romaniloru de venetici episcopulu observa, cà noi suntemu locuitori si heredi din dilele lui Traianu pe acestu territoriu numitu astadi regescu, avemu din stravechime proprietati si sate, pe care le ţinemu intre mii de miserii si greutati aruncate asupra nóstra de càtra cei mai potenti, éra prin diplom'a leopoldina ne scimu incorporati si adoptati intre adeveratii fiĭ ai patriei.[1])

De altmentrea citat'a scrisóre a episcopului Inocentiu respira, cá si alte mai multe acte de ale lui, intocma pre atàta zelu nationale càtu si religiosu »erga clerum et opressam nationem nostram«.

Pàna la 1751 nu mai avemu la man'a nóstra urme scrise despre acelea persecutiuni, din càte inse au esitu la lumina dela anulu acesta inainte pe 25 de ani se póte susţiné cu destula securitate, cà acelea góne au fost permanente.

Dupace Sasii din districtulu Nocrich au datu ordinu strictu, cá toti romanii locuitori in acelu ţinutu se se care de acolo si daca nu voru esi de buna voia, se li se rupa casele, comandantele generalu com. Maximilian Ulisse Broune, carui nemtii ii diceau Braun, a primitu dela romanii locuitori pe acestu teritoriu una suplica sau memorialu adresatu imperatesei si o rugaminte data lui insusi, in care ei ilu róga si'lu conjura pre cele cinci rani ale lui Isus Christos, cá se'i fia mila de ei, se le stea in ajutoriu la curte si suplic'a se li-o inaintedie la imperates'a, sau cum se esprimara romanii »illustrissimae«.

---

[1]) Nos enim a tempore Traiani, adhuc antequam Natio Saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis, et variis oneribus utpote a potentionibus oppressi. Proinde nos etiam veri haeredes in terra seu fundo regio sumus etc. N. Nilles Symbolae Vol. II. pag. 527—528.

Generalulu com. Broune nu a lipsitu a informa cu dat'a Sibiiu 15 Iuniu 1751 Nr. 1751/191 inca si pe supremulu consiliu bellicu din Vien'a despre acelu mare desastru venitu preste romani, si o face acésta cu atàtu mai vîrtosu, dupace romanii alergasera cu recursu si la diet'a tierei, care se deschisese in 11 Ianuariu aceluiasi anu. Broune vorbesce in raportulu seu despre alungarea romaniloru de pre acestu teritoriu cá despre un lucru fórte importantu »von dieser sehr wichtigen Sache«, precum a si fost in adeveru, si adaoge parerea sa, cà sasii nu se voru abate dela planulu loru de a scóte pe romani din locuintiele loru.

Intr'aceea diet'a înca nu a lipsitu a se folosi de recursulu romaniloru, pentru-cá se aduca in strimtóre pe sasi, cà-ci a mijlocitu cá directorulu fiscalu (cum ai dice primu procuroru) se protestedie in fati'a dietei in contra faptei sasiloru de a scóte pe romani de pre acestu teritoriu, éra de alta parte diet'a provocà pe sasi, cá se produca in fati'a ei acelea privilegii, care 'iar indreptati pre densii, cá se departedie pe romani.[1])

Protestulu directorului fiscalu a fost inaintatu dela dieta si la imperatés'a, de unde sub data din 11 Septembre 1751 a venitu rescriptulu, cu care imperatés'a dà gubernului ordinu strictu, cá se trimita la fati'a locului comissari investigatori.

Intr'aceea plansorile romaniloru inca ajunsesera la Vien'a si se potu afla sub Nrii 191 et 258 din 1751 ai cancelariei transilvane.

Ori-càte mesuri se voru fi mai luatu in contra aceloru incercari barbare, tóte au pututu fi numai palliative. Las' cà de o parte certele confessionali înca erau in permantia si fric'a de catolisare crescea necurmatu intre sasi, dara apoi dupa vreo doisprdiece ani curtea imperiala pacalita in multe moduri si de càtra aristocrati'a transilvana, incepuse a menagea pe sasi si a le face pe voia. Destulu cà in a. 1761/2

---

1) Protocolulu dietei din 1751 dela paginele 83 usque 89. Vedi Transilvani'a din 1870 Nr. 1 pag. 6—7.

adeca pre cand se organisau regimentele de granitia, sasii din unele ţinuturi éra incepusera se alunge pe romani. In acei ani generalulu br. Buccov trecea de mare patronu alu sasiloru, pe cari iĭ susţinea contra unguriloru. Atunci sasii folosinduse de bun'a ocasiune se plansera si asupra romaniloru dicènd, cà acestia se inmultiescu fórte tare p'intre sasi.

Buccov omu violentu si fanaticu precum era, dete o porunca, cá romanii se nu mai fia suferiti a'si face case la comun'a Dèrste situata aprópe de Brasĭovu pe teritoriulu cetatii, ci se li se arate locuri in Tohanu sau in alte comune curatu romanesci. In a. 1763 s'a datu unu altu ordinu càtra auctoritatile districteloru sasesci, cá acestea se numere pe familiile sasesci si celoru care nu voru fi avendu locuri de case, de curte si gradina, se li se dea chĭaru si cu daun'a romaniloru. In 1764 veni unu altu decretu dela curte cu dat'a din 17 Maiu, in care se cerea informatiune asupra numerului lucuriloru de case pe care le aveau romanii a le loru si càte le-aru mai lipsí, totodata se se arate càte ar mai lipsí sasiloru.

La decrete de acestea guberniali intre altii Magistratulu din Sibiĭu le dete intielesulu acela, cà din comunele in care i se parea lui cà romanii s'aru fi inmultitu prea tare, pre acestia se'i dea afara, buna-óra cum era vechi'a datina de a sili pe ţiganii laĭeţi, cá se'si ridice corturile loru si se se care p'aci incolo. Asĭa domniĭ s'au si apucatu se rupa si se derime casele romaniloru in càteva sate.

Acea procedura necalificabila si strigatóre la ceriu a silitu pe romanii asupriti si spoliati a recurge indata la gubernulu tierei si apoi la Vien'a.

In 7 Iuliu 1776 venì unu decretu, in care gubernulu infrunta pe magistratulu din Sibiĭu in numele imperatesei, cà-ci a cutediatu nu numai se prefaca in ruine locuintiele romaniloru din comunele invecinate Sĭur'a-mare si Gusteriti'a, ci cà aceia au si fost maltratati.

Se pare cà sibiĭeniloru nu le-a pasatu de acea infruntare, cà-ci sub Nr. 61/8371 din 1777 imperatés'a dete o resolutiune energiósa, in care isi descopere indignatiunea sa, cà senatulu municipale din Sibiĭu nici repeţitele resolutiuni nu le-a respectatu, apoi infrunta aspru pe primariulu Honnamon cá pre auctorulu acelui delictu si'lu afla demnu de mare pedépsa, obliga pre toti senatorii càti votasera in sïedintiele din 24 si 29 Aprile alungarea romaniloru din comunele respective, cá se'i reasiedie in vetrele loru, se le faca casele la locu cu spesele loru, din care $^1/_3$ parte se o dea cei trei functionari de rangulu primu, adeca Honnamon, Kistlingstein si heredii unui jude care murise, éra $^2/_3$ se numere ceilalti senatori. Concipistulu Soterius se fia datu in cercetare, cà-ci acesta invetiase pe sasi cá se amàne, se prelungésca restaurarea locuintieloru romanesci, cá dóra acelea preainalte resolutiuni se voru da uitarii.

In fine imperatés'a comitte Cancelariei transilvane din Vien'a, cá se'i presente unu catalogu exactu alu tuturoru familiiloru de romani, pe care sasii le scosesera din locuintie si din comune, apoi si unu altu catalogu alu familiiloru de romani reasïediate pe la locurile de unde au fost scóse.[1]

Unu numeru de familii romane au mai fost expropriate si in anii in cari imperatés'a exilase pe protestantii din Austri'a, Stiri'a si Carinthi'a. Familii germane protestante incepusera a veni in Transilvani'a mai antaiu in a. 1734 dintre acelea, pe care archiepiscopulu dela Salzburg le expatriase. In acelu anu au venitu 47 de familii cu 263 persóne. Totu in acelu anu au mai venitu si din Carinthi'a si din Austri'a, 72 persóne, in 1735 alte 93. Din acestu anu inainte nu avemu urme de transmigranti pàna la la 1752.[2] Cei mai multi protestanti luati la góna pentru religiunea loru au trecutu in Prussia, unde regele Fridericu iĭ primise cu tóta placerea si ingriji pentru existenti'a loru. Intre anii 1752 si 1754 protestantii exilati din tierile numite acilea nu au mai fost suferite se tréca in Prussi'a, ci li s'au datu mijlóce cá se se mute in Ungari'a si in Transilvani'a. In acei ani s'au asiediatu aici preste 2830 de persóne germane.

Ne fiind locuri de ajunsu pentru tóte acelea familii nefericite, din càteva comune, precum Turnisïoru, Apold s. a. au fost alungati romanii si locuintiele loru le-au ocupatu acei colonisti cunoscuti poporului nostru sub nume de Landleri si de Saxoni, spre a'i distinge de Sasii vechi, de cari si differu in dialectu, in datine si in totu exteriorulu loru, si sunt mai preste totu ómeni ai pacei, éra suferintiele vechi au lasatu urme chĭaru si in fetiele loru pàna in generatiunea presenta, buna-óra precum poti citi si in fetiele celoru mai multi romani suferintiele secularie, care si ele se herediescu si se reproducu in descendenti.

---

[1] A se vedé „Das alte und neue Kronstadt I. Bd. pag. 157—158, precum si mai pre largu in „Transilvania“ Nr. 1 pag. 6—7 din a. 1870 cu citate din acte oficiali de ale curtii si ale comandantelui generalu.

[2] Das alte und neue Kronstadt I. Bd. S. 215.

Tote acestea informatiuni autentice impartasite acilea despre incercarile de a extermina elementulu romanu dintru sasime, ne aducu aminte fàra voi'a nóstra planulu generalului Königsegg din dilele imperatului Carolu VI de a stramuta pe romani de aici in Valachi'a mica.

Capu XI.

Reforme in Biseric'a r. catolica si dissensiuni confessionali sub domni'a Mariei Teresiei.

§ 72. Abusuri si neregularitati la catolici. Imperatés'a religiósa din crescere si din natur'a sa, la religiunea rom. catolica a ţinutu cu convictiunea heredita dela parintele seu si s'a ţinutu cá si elu, obligata in consciintia de a indupleca pe tóte popórale din monarchia la inbraçiosĭarea religiunei catolice, nu numai in interesulu integritatii si securitatii statului, precum credea dens'a, ci si preocupata de parerea eronata, cá si cum ea cá suverana ar fi responsabila pentru mantuinti'a sufletului tuturoru supusiloru sei.

Din punctu-de vedere inse alu potestatii papale si alu jurisdictiunei episcopatului catolicu imperatés'a se abatuse multu dela parerile parintelui seu. Scaunulu Romei isi arogase de mai multu timpu càteva drepturi fórte escessive in sfer'a bisericésca, pe care nici suveranii catolici nu mai voiau se le sufere. Asĭa intre altele Scaunulu Romei investise pe Nuntiiĭ sei apostolici (Legati missi) cu potestátea de a face visitatiuni canonice in diecesele si archidiecesele oricarui statu si a lua in acelea dispositiuni diverse, prin care jurisdictiunea si auctoritatea Capiloru bisericesci se compromittea si aprópe nimicĭa cu atàtu mai siguru, cà acei nuntii dispuneau si comandau in numele papii cá domnu absolutu, in càtu acum episcopii figurau numai cá nisce bĭeti capelani umiliti. Imperates'a a cassatu acelea visitatiuni necanonice ale nuntiiloru Romei cu atàtu mai vîrtosu, cà cu ocasiuni de acelea mai treceau si multe sume mari de bani din tierile monarchiei la Rom'a, cà-ci nici-unu nuntiu nu facea visitatiunile numai asĭa, in numele Domnului, éra dispensatiunile loru erau fórte scumpe (1746).

Mai veniau in monarchia dintr'unu timpu in altulu bulle pontificali càtra clerulu superioru, uneori de coprinsu care lovia in drepturile suverane ale monarchului. Maria Teresi'a dete ordinu, cá nici-o bulla papala se nu póta fi publicata, prin urmare nici se póta obliga fàra aprobarea sa (Placetum regium 1749).

Serbatorile se inmultisera si in biseric'a apusana pàna la scandalu; cu inmultirea serbatoriloru crescuse preste mesura numerulu ómeniloru lenesi, perde-vara, alu beţiviloru si cu acestia alu facatoriloru de rele; chĭaru familii muncitóre si de omenía saraciau vediend cu ochii, pentrucà in comparatiune cu locuitorii tieriloru protestante perdeau prea multe dile de lucru preste anu. In acestu punctu s'a induplecatu si Scaunulu Romei cá se faca óresĭcare concessiuni; asĭa de ex. serbarea dilei a trei'a de Cracĭunu, de Pasci si de Rusalii s'au cassatu; din cinci serbatori legate ale Madonnei s'au conservatu numai trei; s'au mai cassatu inca si altele, cu totulu vreo treidieci, dara totu au mai remasu destule, de si nu asĭa preste mesura multe cá in bisericele de rituri resaritene, spre cea mai mare dauna economica si sufletésca a popóraloru respective. (1753).

Pe la monastiri se invechise de multu abusulu fórte periculosu pentru societatea omenésca, de a primi la novitiatu copilandri si junisori lipsiti de orice experientia a vietiei si cari nu'si cunosceau intru nimicu temperamentulu si aplecarile loru. Imperatés'a decretà, cá nimeni se nu se póta calugari inainte de a inplini 24 de ani. Totu atunci se opri, cá dela monastirile din acésta monarchia se nu se mai póta trimite sume de bani la monastiri din alte staturi straine, unde pàna atunci se trimiteau cu sutele de mii, firesce stórse tóte acelea sume din sudórea popóraloru monarchiei. Spre mai buna securitate imperatés'a mai luà o mesura de rigóre: nici episcopiloru nici egumeniloru nu le mai fu permisu a corespunde de a dreptulu cu scaunulu Romei, decàtu numai prin ministeriulu afaceriloru straine. Se vede, cà in [illegible] resbóieloru, pre cand càtiva regi catolici cá si cei necatol[illegible] ér[illegible]culasera asupra Mariei Teresiei, unii episcopi si calugar[illegible] fost prinsi cu mesur'a mica.

Unele diecese erau fórte mari, altele erau administrate de episcopi locuitori in alte tieri. Imperatés'a regulà si acestea anomalii.

Biseric'a r. catolica se mai bucurase de unu privilegiu infricosĭatu, care se numia dreptulu de asilu. Criminali blasfemi ai maiestatii ddiesci (athei), asasini cari omorau ómeni chiaru si in biserici, furi din biserici, hoti de drumuri, culpabilii de inalta tradare, rebelli, falsari de moneta, teciunari, otravitori de fàntani si ai locuriloru de pascutu vitele, spargatorĭ ai casseloru cu bani, ucigasi de prunci mici, seducatori de femei nemaritate si cei ce se scóla asupra servitoriloru statului si'i batu, toti criminalii din acestea categorii, daca apucau se scape cu fug'a in vreo biserica sau monastire, justiti'a pamentésca nu mai avea dreptu la viati'a loru; iĭ putea supune la alte pedepse, numai la mórte nu. Imperatés'a a cassatu dreptulu de asilu pentru tóte crimele si blastematiile numerate mai in sus; éra fiindcà bisericanii totu voiau se mai ţina la dreptulu acesta, s'au datu si unele instructiuni, cá in casu de resistentia din partea calugarimei, auctoritatile publice se scia cum se scóta pe criminali din biserici si monastiri fàra versare de sange. Asilulu (dela grec. Asylon, locu sacru, aparatu de diei) isi avuse inceputurile sale in carunt'a stravechime; elu inse nu era destinatu odinióra cá se fia locu de scapare pentru ómeni blastemati si criminali, ci din contra, pentru ómeni moralicesce nepatati, luati inse la góna de càtra domni feudali, ostasi rapitori, regi tirani, sau din vreunu pretextu politicu, sau din poft'a de a'i ucide si a le rapi averile ori nevestele, sau din ura nedumerita personala ori nationala si altele cá acestea; multi sclavi înca se folosiau de asile spre a scapa de tirani'a domnului loru. Mai tardiu in mersulu vécuriloru s'au facutu mari abusuri cu asilulu si imperatulu Tiberiu marginise asilulu in Rom'a numai la doue temple, alu Iunonei si alu lui Esculapu. Christianismulu adoptase pentru locurile sale sacre dreptulu de asilu pe o scara fórte intinsa, ceea ce causá cele mai mari abusuri. Imperatulu Theodosie II-lea in a. 431 acordase privilegiu de asilu nu numai bisericeloru, resĭedintieloru, monastiriloru in interiorulu loru, ci si curtiloru, coridóreloru, gradineloru, càte aparţineau la acelca. De aici au urmatu abusuri fàra numeru, care s'au intinsu preste tóte staturile si in monarchi'a Habsburgiloru înca au duratu pàna la regulare prin Mari'a Teresi'a, éra pàna atunci auctoritatile publice voindu se apuce pe criminali, impresurau localitatea cu màni armate asĭa, in càtu se nu pota duce nimeni la cei din laintru obiecte de ale mancarii, cá se péra de fóme sau se se dea legati; alteori se punea focu la edificiu, daca criminalii nu erau dati de buna voia.

In fine, dupace pap'a Clemente XIV Ganganelli prin bull'a sa renumita si in adeveru istorica Dominus ac redemtor noster a desfiintiatu in a. 1773 Societatea calugariloru iesuiti, si dupace Spani'a, Portugali'a si chĭaru Franci'a iĭ scosese din staturile loru, iĭ scóse si imperatés'a, inse asĭa, cà celoru cari n'au fost aplicati in alte functiuni li s'au facutu pensiuni, éra partea cea mai mare din avutiile loru se prefacù in fondu alu instructiunei publice, sau cum se dicea in acea epoca fondu alu studiiloru.

Cele mai bogate monastiri ale iesuitiloru din acésta monarchia au fost in Tirolu, in ţĭerile italiane si in Ungari'a propria.

Aici in Transilvani'a societatea iesuitiloru avend a lupta greu cu legile mai vechi ale tierei si cu resistenti'a cea mai vigorósa a protestantiloru de tóte confessiunile, de si ajutati necontenitu dela curte mai vîrtosu prin comandantii generali si prin unii episcopi r. catolici violenti, n'au pututu prinde radecini prea afunde. In urmarea rescriptului imper. din 18 Sept. 1773 venitu la gubernu, conformu unei instructiuni de 11 puncte s'a inventatu tóta averea iesuitiloru din acésta tiéra, immobila in dominii si in edificii, biserici, seminariu, convictu, cum si mobiliariile, apotecà, tipografia, biblioteca s. a. Cea mai multa avere a societatii a fost in Clusiu si prin pregĭuru, adeca cinci sate si edificiile ací numite. Satele nu s'au pretiuitu, éra ceealalta avere fu estimata la 822.243 fl.

12¼ cri, éra venitulu 29.411 fl. 56¾ cri in valuta renana florinulu de 60 cruceri.

In Ungari'a propria averile iesuitiloru inventate au datu sume pàna la 12 milióne.

In resĭedinti'a dela Clusĭu se aflau in anulu desfiintiarei 40 de iesuiti, dintre cari mai multi erau profesori incependu dela scólele mici pàna sus la academia. In Alba-Iuli'a erau 6, in Sibiĭu 10, in Secuime la Odorheiu 6, la Osĭorheiu 5, prin urmare numerulu loru totale in Transilvani'a au fost 67, cei mai multi aplicati la scóle. Asĭa dara abstractiune facènd dela propagand'a loru religiósa escessiva, care'i aducea in conflicte dese, unu meritu nu li se va putea denega nici-odata, adeca deschiderea scóleloru infiintiate de ei pentru tóte nationalitatile si classele societatii omenesci, éra in specialu pentru tinerimea romana, care a fost primita in acelea scóle, pre cand in altele nu era suferita. Sute de tineri romani au esitu in dilele Mariei Teresiei din acelea scóle, pe cari apoi ajunsi la etate de barbati imperatulu Iosifu II ii asĭediase in functiuni diverse civili si militari pàna la ranguri de consiliari la curte si oficiari de statu maioru, precum nu se mai vediuse inainte de aceea. Dara acei tineri erau espusi la propagand'a religiósa? Pentru acea epoca inse nu asĭa se pune intrebarea, ci se se recunósca absolut'a, imperiós'a necessitate de a duce pe tinerimea romana la nesce scóle undeva, cá se invetie si ea mai multu decàtu numai Az, Buke, Veke, Glagole, Dobra, se guste din sciintie, se invetie vreo limba classica, vreuna européna, se apuce pe calea cea larga a civilisatiunei europene, éra cu propagandele isi póte trage oricine sam'a numai dupace va fi reusitu cá se scia carte fórte multa, fàra care cu tóte propagandele elu totu orbu remàne.

In 1776 càtra finea domniei sale imperatés'a mai desfiintià unu abusu prin scóterea din tierile sale a tuturoru calugariloru cerșitori veniti din tieri straine, cá se insiele sume de bani dela popórale órbe, prin vindere de móste false, icóne facatóre de minuni, metanii si cruci dela Ierusalim, sticlutie cu apa din Iordan, lumina dela mormentulu lui Isus Christosu, carti de ertaciune si alte asemeni obiecte de specula ale cearlataniloru, prin care saraciau pe ómeni si totodata le intunecau mintile.

§ 73. **Diferentie mari cu protestantii.** Despre imperatés'a Mari'a Teresi'a s'ar putea sustiné, cà parte mare a dominatiunei sale se petrecuse cu afaceri religióse si confessionali. Conformu doctrineloru sus atinse si convictiunei sale personale, domnitórea incercà neincetatu se induplece pe sectele protestante a se intórce in sinulu bisericei catolice, éra cand vedea cà vointi'a sa mai nicairi nu este inplinita si cà episcopii ceru delā ea mesuri violente, atunci alunecá si la unele estreme. Cá probe vomu produce aici numai càteva, cu care imperatés'a calcase in urmele parintelui seu. Asĭa:

Cu decretu din 3 Iuniu 1746 popii protestanti sunt obligati sub pedépsa a publica in bisericele loru din amvonu serbatorile catoliciloru, pentru cá si popórale protestante se le cunósca si se nu lucre in acelea dile.

In 24 Ianuariu 1747 acelasi decretu se repete pentru Ungari'a, éra in 1751 aceeasi mesura se intinde si preste Transilvani'a.

Decretulu din 29 Augustu 1749 interdice strictu darea si primirea prunciloru catolici la scóle de ale protestantiloru. In 1751 aceeasi interdictiune se intinde si la Transilvani'a.

Totu in Augustu 1749 popii protestanti au fost opriti cá se nu cutedie a cununa parechi fàra testimoniu dela parochii catolici, cà nu ar exista pedeci canonice. Protestantii cari aru indemna pe catolici la confessiunea loru, se fia arestati si pedepsiti, precum se pedepsescu apostatii.

Cu decretu din 28 Iuniu 1753 se dispune, cá daca preotii catolici aru voi se visitedie pe bolnavi protestanti, popii acestora se nu'i póta opri, inse nici popii catolici se nu aplice violentia la convertirea loru, ci se'i invetie cu blandetie. Acestu decretu avea si urmari scandalóse in casuri cand unii popi fanatici se incercau se bage cuminecatur'a in gur'a bolnavului cu sil'a, éra acesta o aruncá càtu coló.

Conformu unui decretu din 30 Aprile 1753 pe protestantii condamnati la mórte pentru crime capitale ii potu insocí si popii protestanti, ajunsu inse cortegiulu la loculu de perdiare, acolo numai popii catolici se asiste si se incerce dóra condamnatulu va primi in momentele din urma credinti'a catolica, dupace in totu timpulu càtu a statu in carcere si 'iau datu in tóte dilele invetiatura, elu totu nu se abatuse dela confessiunea sa protestanta.

Cu dat'a din 12 Martiu 1754 se innoiesce oprirea pruncilorn catolici dela scóle necatolice; éra in 16 Ianuariu 1755 se demanda, cá daca vreunu pedagogu protestantu ar cutedia se dea la scolari catolici instructiune in óre private, unulu cá acela se fia aruncatu in prinsóre, intocma cá si toti ceilalti protestanti, càti nu aru respecta decretele de natur'a acestora.

Din 10 Nov. 1755 protestantii sunt obligati din nou a ţiné serbatorile catoliciloru sub pedépsa.

Din 6 Sept. 1759. Protestantii se supuna causele loru matrimoniali la jurisdictiunea episcopiloru catolici diecesani, si érasi:

Din 28 Iuliu 1768: Superintendentii si seniorii (protopopii) protestanti se nu cutedie a judeca si executa sententie matrimoniali inainte de a fi supuse acelea la revisiunea si judecat'a episcopiloru catolici.

Cu decretele de sub Nrii 3756 et 3757 din a. 1769 Acatolicii sunt opriti a ţiné adunari in bisericele loru spre a se consulta in afaceri temporali.

Sub Nrii 1396, 2003 si 2004 din a. 1770 protestantii sunt opriti a lua bani inprumutu cu scopu de a'si zidi biserici si case parochiali, firesce cá se nu póta prinde radecina, ci numai se vegetedie cá protestanti pre langa cultulu loru religiosu executatu in case private.

Fiindcà protestantii nicidecum nu se supuneau de buna voia la decrete, rescripte, resolutiuni de natur'a acestora si anume in causele matrimoniali se oppuneau cu mare taría, in a. 1771 Nr. 2532 jurisdictiunea loru in cause matrimoniali fu din nou curmata.

Cu privire la locuitorii Transilvaniei, pre langa grij'a necurmata de a uni pe toti romanii cu biseric'a Romei, dorinti'a ferbinte a imperatesei mai era, cá se induplece si pe natiunea sasasca intréga a se intórce érasi in sinulu bisericei catolice, abjurand tóte doctrinele protestantiloru. Sasii cei mai betrani din familiile patriciane càti se mai afla in viatia au conservatu multe traditiuni dela parintii loru despre incercari de acestea, care apoi se si adeverescu din chronicele familiiloru publicate in dilele nóstre.

Repausatulu Josef Trausch fost consiliariu de finantie, care vietiuise 80 de ani, in opulu seu tiparitu la 1870 constata din documente, cà episcopulu r. catolicu br. Bajtai ţinuse in a. 1770 o conferentia religiósa cu cei doi superintendenti, unulu luteranu, altulu calvinu, cu scopu de a'i indupleca pe ei si pe toti coreligionarii loru la intórcere in biseric'a r. catolica. Imperatés'a informata despre acea incercare a lui Bajtai s'a bucuratu fórte si a scrisu episcopului cá se mai ia langa sine càtiva teologi catolici, cari sciu apara si combate in cestiuni religióse, elu inse nu cumva se faca protestantiloru vreo concessiune; dupa aceea se informedie despre resultatu, pentrucá se se póta scrie si la Rom'a.

Din acea incercare nu s'au alesu nimicu, ceea ce s'a si pututu prevedé usĭoru, dupa ce episcopulu Bajtai din firea sa prea domnosu si respingatoriu, cá membru alu gubernului transilvanu lucrá unde numai putea contra sasiloru, de si gubernatoru era in acei ani sasulu br. Samuil Brukenthal. Cu tóta acea incercare nereusita imperatés'a înca totu nu desperase de resultatulu doritu. In a. 1773 insasi Maiestatea Sa primind in audientia pe superintendentele sasiloru Haner s'a demisu cu acesta in discussiuni theologice si 'i a propusu pre langa promissiuni stralucite, cà se tréca la catolicismu cu tóta sasimea din acésta tiéra. Respunsulu lui Haner fu, cà dupa cum cunósce elu dispositiunea spiriteloru la sasi, este prea convinsu, cà daca elu pentru person'a sa ar trece atunci indata la religiunea catolica, ar remànea elu singuru, niciunulu nu 'iar mai urma. Imperatés'a provocase si pe gubernatorulu Brukenthal cá se se faca catolicu, éra elu asecurà pe M. Sa, cà in acelu casu fericirea din famili'a sa ar disparea, cà-ci nevésta-sa indata ar si cere divortiu.[1])

Tóte incercarile de a catolisa pe sasi au avutu numai resultatulu, cà individi particulari mai alesu din familiile patriciane, sau cà-ci traiau in discordia cu celelalte familii, sau din ambitiune personala, ori cà scapatasera tare din averi, pentrucá se apuce inaintea altora, se faceau catolici. In modulu acesta isi ajungeau multi sasi scopurile loru cu atàtu mai usĭoru, cu càtu curtea imperiala insistea cu taría pentru aplicarea individiloru in functiuni municipali cu respectarea confessiuniloru si in proportiune geometrica. Mai veniau si catolici din alte tieri si pe langa plati de taxe grele se indigenau in Sasime, numai cá se póta intra in functiuni aici in acésta tiéra, unde salariile in bani erau fórte mici, cu atàtu inse curgeau mai cu prisosintia asia numitele sportule, honorarie, discretiuni, diurne, nu numai in bani, ci in animale, cerealii, lemnaria, legumaria, pĭei pretióse de fere selbatice mari si mici, éra in lipsa de tóte acestea servitiu cu carauşiĭ, cu transporturi si cu bratiale, din care tóte resariau capitaluri in bani, case cu etagie in cetati, ville pe din afara, scurtu, prosperitate, care punea pe familii de acelea in stare de a se ridica pe de asupra celuilaltu poporu, nu numai cu averi materiali, ci si cu ajutoriulu culturei superióre. Catolicismulu din convertiri de acelea de individi particulari nu a prea avutu bucuría multa. Ómeni de aceia, sau necapabili, sau si depravati, dupace au apucatu in functiuni, au devenitu biciu pentru poporu; altii au defraudatu si érasi altii dand probe de grósa nesciintia au fost departati cu ruşine din functiunile loru si numai puçini au reuşitu cu onóre.

---

[1]) Jos. Trausch Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der siebenbürger Deutschen. II. Bnd. Seite 68—69 in nota.

Intr'unu timpu episcopii si calugarimea intrebuintiasera si sub Maria Teresi'a mijlóce violente si brutali la convertiri, ceea ce trase dupa sine chĭaru si reclamatiunile unoru guberne protestante. Atunci apoi emanà unu decretu din 29 Ianuariu 1761, intru care preotii catolici sunt provocati cá se cerce a converti pe popórale protestante si mai alesu pe tinerimea loru cu mijlóce mai blande, apoi se ingrijasca cá se nu recada in protestantismu. Recadeau inse multi, éra asemenea recadere era inferata prin alte acte ale gubernului centralu cá apostasía, cá si cum s'aru fi facutu mohamedani sau inchinatori de idoli; apostasí'a inse era considerata cá crima cumplita, cá tradare si pedepsita infricosĭatu.

Prin resolutiune din 4 Maiu 1762 s'a facutu protestantiloru din Ungari'a o gratia abia sperata, cà popii loru au fost scutiti cá se nu platésca popiloru catolici taxe personali, sau cum se mai dice, tax'a capului. Ajunsesera adeca si popii protestantiloru la starea popiloru romanesci de a'si rescumpara capetele prin honorarie (plocóne, cinsturi, pe airea Datul) dela domni si popi de confessiuni protestante.

Propagand'a catolica mai luase o mesura înca si cu privire la jidovii cari aru fi voitu a se face christiani, inse protestanti. Cu decretu din 19 Februariu 1761 s'a dispusu, cá popii protestanti, cari aru cutédia se traga din jidovi la confessiunea loru si se'i boteze, se fia dati in judecata si pedepsiti, fàra înse cá se existe vreo lege positiva, constitutionala, dupa care s'ar putea pedepsí asemenea fapta; destulu cà pre langa asemenea mesura jidovii sau aveau se tie in veci la legea loru mosaica, sau se se faca numai catolici. In generalu jidoviloru le-a mersu fórte reu sub domni'a Mariei Teresiei in monarchia. Conformu unui decretu din 1780 aici in Transilvani'a de si erau fórte puçini jidovi, totusi li se pusese terminu peremptoriu, cá intr'unu anu computatu din 1 Sept. 1780 se ésa toti din tiéra. Acelu terminu inse apucà in domni'a imperatului Iosifu II, cand cele mai multe relatiuni religióse si confessionali trecura prin multe prefaceri radicali, prin urmare au remasu si jidovii pe unde erau, tolerati sau maltratati, care dupa cum apucá, pre màni mai humane sau mai barbare.

Necurmatele certe in casuri de casatorii mixte, de baptismulu prunciloru nascuti din asemenea casatorii, de ingropaciuni, de serbari, de invetiamentu la o scóla sau alt'a dupa confessiuni, ţineau in agitatiune permanenta pe locuitorii tierei desbinati infricosiatu prin atâtea confessiuni religióse, éra popimea de tóte confessiunile pre langa convictiunea mai mare sau mai puçina despre bunatatea religiunei sale, isi temea fiacare pànea de tóte dilele in casu cand poporenii aru trece la alta biserica; de aceea predicele popiloru in biserici erau in partea loru cea mai mare polemice, violente, indemnatóre la dispute si certe, care aveau inceputu, nu aveau inse niciunu finitu.

Se ne fia de ajunsu acestea càteva informatiuni din véculu alu 18-lea despre luptele religióse ale popóraloru conlocuitóre, rupte in patru si respective in cinci confessiuni, éra dupa acestea se mai frundiarimu càte ceva prin actele tragediei celei mari romanesci, care se numesce: istori'a bisericésca din véculu alu 18-lea.

Capu XII.

Certele si desbinarile confessionali intre romani.

§ 74. Dispositiuni generale luate cu privire la locuitorii de ritu greco-resaritényu. Propagand'a catolica generalisata cu 40 de ani mai inainte in monarchia, sĭ-a urmatu activitatea sa si sub Maria Teresi'a intre tóte dificultatile, nu numai intre romani, ci si intre serbi, in parte si intre ruteni pre càtu timpu episcopatulu inca nu era de ajunsu asecuratu despre constanti'a acestora. Lung'a serie de discordii, góne si urgii provocate intre romanii transilvani din caus'a confessiunei religióse nu póte fi intielésa de ajunsu, daca nu le vomu lua in legatura cu demersulu intregu alu propagandei. Spre acestu scopu avemu se cunóscemu càteva mesuri generale dictate de càtra propaganda in pén'a curtii imperiale si apoi aplicate la bisericele gr. resaritene.

Despre regularea raporturiloru interconfessionali pe cale constitutionala, prin dieta sub Maria Teresi'a abĭa a mai fost vorba, si tocma daca cestiunile religióse s'aru fi pertractatu in diete, resultatulu ar fi fost totu acelu ajunsu pe cale absolutistica.

Pre langa neadormitele incercari ale ordinului iesuitiloru si ale episcopatului de a strabate preste totu cu propagand'a, curtea imperiala crediuse cà va usĭora multu activitatea propagandei, daca va innoi decretulu imperatului Carolu din 28 Nov. 1732, prin care silía pre locuitorii de ritu resariteanu, cá oriunde petrecu inpreuna cu catolicii̯ se tie si serbatorile acestora,[1] prin urmare se se si indemne a merge la bisericele loru si a le asculta predicele.

In a. 1747 acelu decretu s'a publicatu in Ungari'a, Croati'a, Slavoni'a, Banatu de trei ori in 17 Ianuariu, 9 Mart. si 10 Octobre, cu adaosu, cá neunitii in acelea serbatori numai la lucrulu campului se nu cutedie a esí.

Cu decretu din 12 Octobre 1752 gr. resariteniloru li se face gratia, cá in serbatorile catolice dela 11 óre inainte se póta lucra, negutiatorii se póta deschide boltele. In 10 Nov.

---

[1] Graeco ritui addicta natio in locis ubi cum Catholicis promiscue habitat, festa catholicorum rite celebret.

1755 se dicteaza din nou pedepse asupra locuitoriloru gr. neuniti, cari nu voru se respecte serbatorile rom. catolice încai asĭa cum se decretase in 1752. Acésta mesura se repete in 18 Ianuariu 1759. Elisabet'a imperatés'a Russiei apucase a pasi la mijlocu inca din a. 1752, in càtu chĭaru in acelu anu cu dat'a din 27 Iuliu curtea imperiala demandà, cà poporulu si clerulu de ritu grecescu din ambele confessiuni se nu mai fia maltratatu nicĭ turburatu in exercitiulu ritului propriu, éra la unire cu biseric'a rom. catolica neunitii se nu mai fia siliti prin mijlóce violente, precum se intemplase pàna atunci. Acea moderatiune recomendata dela curte nu a fost respectata mai de locu nici in Transilvani'a si multu mai puçinu in comitatulu Biharu.

Din tóte mesurile luate de càtra propaganda mai crudele au fost cele luate prin patru rescripte imper. in contra »apostatiloru«, adeca contra celoru cari treceau dela catolici la protestanti si dela uniti la neuniti. Chronicari sasi ne spunu, cà acelea rescripte le-au storsu anume pentru Transilvani'a cei doi episcopi r. catolici Klobusitzki si Bajtai, ambii fórte fanatici. Ei au pretinsu, cà trecerea dela religiunea catolica se fia considerata si tractata cá crima de inalta tradare, ceea ce dupa liter'a legiloru ungouresci presupunea perderea capului si a tuturoru averiloru. Adeca acei doi prelati erau adherenti ai doctrinei Islamului, care înca cere viati'a mohamedaniloru cari aru abjura credinti'a mohamedana. In càtu pentru apostatii nenobili, pedéps'a acestora daca éra convinsi de apostasia, a fost inblandita prin rescriptu din 1771 numai la 25 de betie, care se se mesure fiacaruia la pórt'a bisericei sau la comitatu.[1])

In 5 Octobre 1759 se amerintia cu pedepse aspre parintii catolici, daca voru cuteza se'si dea pruncii la scóle gr. neunite; totu asĭa se fia pedepsiti si dascalii neuniti cari 'iaru primi la scóla, adeca se fia dati in judecata cá orice criminalu, dara sententiele se fia submisse de a dreptulu la curte spre revisiune. Intr'o epoca pre cand popórale gr. resaritene nu aveau nici pentru càte o suta de mii de locuitori o scóla elementara, cand adeca miriadele de poporu nici nu sciau ce feliu de planta sau ce animalu este aceea ce se dice »scóla«, o rigóre cá aceea era cu totulu de prisosu, ea se putea asemena cu fapt'a celui ce voiesce se sparga ușí'a deschisa pàna la parete. Informatorii inse dand preste càte unu singuru casu ratacitu cine scie la care schitu din vreo padure, pe acela ilu înflau cá nu sciu ce pericolu infricosĭatu, spre a sparĭĭa pe curtea imperiala si a o seduce cá se ia mesuri estreme, uneori si absurde. Fariseii inse isĭ aveau in casuri de acestea scopurile personali, cá se'si faca merite.

---

[1]) Despre acestea furii fanatice vedi mai multe: Das alte und neue Kronstadt I. Band S. 303 et 304.

Cu decretu din 19 Februariu 1761 popii neuniti sunt trasi la respundere pentru baptisme si cununii, adeca cá si popii protestantiloru.

In 11 Iuliu 1766 se mai inpune înca odata ţinerea serbatoriloru catolice.

In puterea unui decretu din 21 Augustu alu aceluiasi anu, pe ómenii de religiunea orientale neunita condamnati la mórte preotii catolici se'i póta petrece pàna la pórt'a inchisorei; éra daca nici pàna la acelu locu nu 'iaru putea converti prin vorbe dulci, de ací se'i póta petrece preotulu de ritu grec. neunitu pàna la loculu de perdĭare.

Din cele multe fia de ajunsu a cita si numai aceste mesuri luate asupra neunitiloru pàna càtra anulu 1770, cà-ci alaturea cu acestea trebue se coprinda aici locu si càteva dispositiuni imperatesci relative la cei uniti cu biseric'a Romei, ai caroru preoti cand erau luati in aparare, mai de atacurile protestantiloru, mai de amesteculu violentu alu popiloru de ritu latinu in afacerile bisericesci ale unitiloru, pe cari se incercau se'i ia sub tutoratulu loru immediatu, precum luasera serbii pre cei neuniti; alteori érasi curtea infruntá si amerintiá pe cei uniti.

Vomu cita si ací numai càteva acte, prin care se arunca lumina si preste acésta parte a tragediei.

Adversarii unirei sciau se bage frica in poporu, cá se nu se apropie de popi cari se unisera; mai alesu opriau pe ómeni dela platirea taxeloru si altoru venituri preotiesci, cu scopu cá sau se abjure uniunea, sau se piéra de fóme. Cei cari abjurau uniunea, erau incriminati de apostasia, inchisi, condamnati; de fóme nu voiá se móra nici-unulu; in ambele casuri era vai de ei si de familiile loru.

In 18 Iuliu 1767 imperatés'a voindu se aline sórtea popiloru uniti a enuntiatu, cá nimeni se nu cutedie a impedeca pe poporulu unitu de ritu grecescu in platirea taxeloru si altoru venituri cuvenite preotiloru parochi.

Dupa caderea episcopului Inocentie si chĭaru dupa catastrof'a serbo-magĭara din comitatulu Aradului comunicata mai sus (§ 53 pag. 293 sequ.) certele dintre calugarii uniti de ritu grecescu si intre cei de ritu latinu erau in totu timpulu la ordinea dilei mai alesu din causa, cà cei latini se incercau in moduri diverse cá se incalece pre cei de ritu grecescu. In fine imperatés'a ne mai putend suferi atàta ura calugarésca manifestata in desele loru acuse reciproce, cu resolutiune totu din 18 Iuliu 1767 iĭ infrunta si le comanda se'si infrene certele si màni'a (ab huiusmodi animositatibus abstineatur.)

In acelasi anu din 20 Maiu popii uniti au fost amerintiati cu pedepse din caus'a cununiiloru clandestine. Adeca chĭaru si afaceri de competenti'a episcopiloru le regulá gubernulu civile.

Cu decretu din 7 Mart. 1768 tinerii de ritu grec. unitu sunt opriti ca se nu cutedie a cere hirotonia dela vreunu episcopu neunitu, sub pedépsa de a fi scosi din orice functiune bisericésca si supusi la tóte contributiunile statului.

Fiindcà hirotonii de acelea totu se intemplau, in a. 1769 sub Nr. 2926 candidatii respectivi sunt aruncati in stare de iobagía.

Cu decretu Nr. 5367 din 1770 precum protestantii asĭa si gr. neunitii sunt obligati, cá in casu de a cununa parechi de confessiuni unite si neunite, se dea reversale, cà toti pruncii voru fi educati numai in religiunea catolica. La privilegiulu acesta ţinura catolicii pe viatia pe mórte pàna la 1848, înca si dupa aceea unde numai s'a pututu.

In a. 1773 Nr. 3412 se regulédia unele taxe si preotii uniti sunt opriti a lua bani pentru s. miru, pentru marturisirea pecateloru, ungerea de preurma (maslu) la bolnavi, si nici episcopii uniti se nu ia nici-o taxa pentru hirotoniri. Tóte acestea regulari aveau de scopu, cá eftininduse servitiulu rituale si mai alesu administrarea sacramenteloru, neunitii se mérga mai bucurosu la popii uniti. Póte fi cà s'ar fi intemplatu conversiuni si cu metodulu acesta, pedec'a cea mare inse era, cà in urmarea resistentiei cerbicóse si perseverante a classei feudale, sub tóta domni'a Mariei Teresiei nici a trei'a parte din preotii uniti nu ajunsesera la portiuni canonice, cá se aiba unde se intre cu aratrulu, cu cós'a si cu secerea; ba o parte din ei n'au vediutu cu ochii loru portiuni canonice nici pàna la 1800, prin urmare le cautá si acestora se ia taxe care cum se putea invoi cu poporenii sei.

Cu aceeasi ocasiune a regularii taxeloru curtea imperiala érasi mustra pe preotime cà se cérta, si unitiloru le dice se se aiba bine cu cei de ritu latinu, ceea ce nicidecum nu se putea pre càtu timpu preotii catolici flamendiau si ei, cà-ci anume in Transilvani'a aveau poporeni fórte puçini, cercau in totu modulu cá se traga la ritulu loru càtu s'ar putea mai multe familii unite, mai vîrtosu din cele mai de frunte. Acelea incercari ale latiniloru au provocatu certe infocate mai alesu in dilele episcopului catolicu Bajtai, pàna cand se vediù elu insusi indemnatu a opri pe ai sei, cá se incete a rapí poporeni dela uniti.

Saraci romani din véculu alu 18-lea! In Transilvani'a luau latinii pe familiile cele mai alese din càte se aflau greco-catolice; in Banatu incorporau serbii diecese intregi de romani neuniti; pàna cand in Munteni'a aprópe a sĭes'a parte din teritoriu cu multe monastiri se aflau in posessiunea greciloru, éra in bisericele aceloru monastiri servitiulu ddiescu se celebrá grecesce, cá si in Banatu slavonesce.

Totu in 1773 esí in fine dupa asteptare indelunga, si resolutiunea prea inalta, ca de ací incolo fiiĭ preotiloru greco-catolici si ai familiiloru nobile greco-catolice se fia primiti fiacare dupa calificatiunea sa in functiuni publice si la professiuni cu dreptu de a intra si in corporatiuni (opifices ad contubernia admittantur). Acestea drepturi trebuea se le fia folositu acelea doue categorii de romani greco-catolici chĭaru dela 1701 in urmarea diplomeloru lui Leopold I, sau in casulu celu mai reu pentru ei dela a. 1743, cand si diet'a le recunoscuse acelu dreptu, ilu votase, mijlocise si sanctionarea prea inalta. (Articuli V et VI de lege din 1743.) Ce vreti inse: daca se si votá vreodata intr'unu vécu intregu càte o lege in favórea poporului romanu, asĭa ceva nu se facea cu scopu cá legea se si fia observata, si executata. Numai Iosifu II fu in stare se sparga cevasi drumulu incurcatu cu baricade feudali nationali si confessionali, cu auctoritate de dictatoru.

§ 75. **Luptele episcopului Ioanu Inocentie Clain pentru biserica si natiune pàna cand a venitu in pericolu de a fi aruncatu din sal'a dietei pe feréstra.** Cunoscutu ne este din cele petrecute intre romani sub imperatulu Carolu VI, cà tenerulu episcopu Inocentie inaintase la curte 24 de suplice, memoriale, proteste si cà din acelea vreo 14 le resolvise curtea pàna cand monarchulu mai era in viatia, celelalte au remasu puse la o parte.

In anii de àntai ai domniei Mariei Teresiei gubernulu incurcatu in resboiu fórte periculosu, avuse cu totulu alte griji inmiitu mai mari decàtu erau certele confessionali din Transilvani'a, unele mai fanatice decàtu altele si altadata cu totulu absurde.

Abĭa in 9 Septembre 1743 imperatés'a emitte unu rescriptu lungu din diece puncte, in care se regulédia taxele stolari (de patrafiru), decide cá in comune se se dea unitiloru locu de biserici, de case parochiali, clerulu loru se se bucure de tóte drepturile clerului latinu intocma precum stà promisu prin diplome; domnii feudali **se nu mai inpedece pe romani, cand acestia voiescu se'si faca biserici;** teologului se dea salariu insusĭ episcopulu; a dou'a diploma din 19 Mart. 1701 care se perduse, se se scótia la lumina, cá se o confirme si Mai. Sa; domnii feudali se nu mai rapésca dela scóla pe tinerii romani, de si sunt fii de iobagi, éra nu din familii nobile; despre planulu de a se face din satulu Blasiu unu orasĭu, se fia ascultata parerea dietei; nobilii valachi uniti se fia considerati si aplicati la oficii publice intocma cá si ceilalti nobili ai tierei, indata ce voru fi calificati. In fine punctu 10 din acelu rescriptu a spartu fundulu vasului si resbunarea adversariloru a trebuitu se ajunga la culme. Imperatés'a comunica adeca gubernului din Sibiĭu, cà episcopulu Inocentie ii denuntiase intre altele, cà domnii feudali au rapitu o parte mare de locuri, agri, livede, paduri etc., care odinióra au fost ale orasieloru si sateloru, cultivate de càtra locuitori, dupa care acestia platĭau contributiune la statu, domnii inse le-au incorporatu la mosiile loru, dupa care ei nu dau nimicu la statu; éra in fundulu regescu (Sasime) oficialii sasi au rapitu locurile dela sate romanesci. Mai departe episcopulu denuntiase imperatesei, cà domnii feudali tractédia tiranesce pe poporulu supusu loru (subditos saeviter tractare). Deci imperatés'a comitte gubernului, cá elu se asculte pe numitulu episcopu si cele atinse in memorialulu seu cu termini generali se le probedie cu fapte anumite, cu exemple, éra gubernulu se submitta Maiest. Sale totu resultatulu acelei investigari; intr'aceea totu elu se ingrijasca cu totu adinsulu (summa diligentia), cá iobagii se nu mai fia asupriti cu munca prea peste mesura multa, nici se fia adusi la sapa de lemnu, mai in scurtu, crudelitatea domniloru se fia infrenata si poporulu contribuentu se fia ţinutu in stare de a puté purta sarcinele publice. Nu voiesce regin'a se vateme drepturile celoru trei natiuni privilegiate; astépta inse, cá pre càtu sufere acea constitutiune a tierei, se se faca si romaniloru dreptate; éra gubernulu se'si submitta despre tóte acestea puncte opiniunea sa.

Celelalte cereri ale episcopului, clerului si poporului avend trebuintia de cercetari mai indelungate, le amàna pentru altadata.

O singura inpregiurare se mai relevà in acelu rescriptu. Pàna atunci atàtu alti barbati de rangu inaltu càtu si episcopulu unitu mergeau la Vien'a fàra a cere permissiune prealabila. Deci nici episcopulu se nu mai mérga la Vien'a, ci daca are ceva de inaintatu la curte, se o faca prin unu agentu. Daca totusi ar avea lipsa mare de a merge la curte, mai antaiu se arate causele, apoi se céra permissiune, éra fàra de aceea se nu cutedie a esí din tiéra.

Episcopulu Inocentie mai ceruse înca si alte multe drepturi pentru romanii uniti, adeca pentru toti romanii, daca toti s'ar fi unitu conformu conditiunei sine qua non, puse de càtra curtea imperiala in tóte diplomele, rescriptele si resolutiunile sale respective. Asĭa episcopulu a cerutu intre altele, cá episcopului unitu care va fi dupa timpu si care acum purtá titlulu de Fagarasĭu, se i se dea locu cu votu deliberativu in consiliulu gubernului, asĭa precum i se dedese mai de inainte episcopului latinu, care uneori suplinia chĭaru si oficiu de gubernatoru in casu de vacantia; mai departe, cá langa episcopulu unitu se mai fia admisi in diet'a tierei totu cu votu deliberativu teologulu si alti sĭese romani fruntasi, anume trei preoti si trei seculari cá regalisti dintre cei vreo sĭepte sute de nobili, cáti mai ţîneau la nationalitatea si limb'a romana in dilele luí, éra Blasĭulu recunoscutu fiind de orasiu, se aiba dreptu de a trimite càte doi deputati. Adeca se fia cu totii in dieta vreo sĭepte romani declarati, cá se nu se védia episcopulu totu numai singuru luptand cu càte 3—400 de adversari. A mai cerutu episcopulu, cá in viitoriu se se deschida romaniloru nobili cá la romani, nu cá la renegati prospectu la functiuni mai inalte in gubernu; in curtea apellativa (Tabula regia) se fia aplicati si càte trei asessori romani totu cá romani; celu puçinu in districtele Fagarasiului, in alu Cetatii-de pétra (Kővár) si in comitatulu Hunedórei prefectii se fia totdeauna romani. Domnii se nu mai oprésca dela scóle pe tinerii romani sub pedépsa de 100 fl. Tóte legile votate pàna atunci spre reulu romaniloru se fia cassate; din contra tóte diplomele si alte privilegii emanate dela imperati, regi sau principi in favórea romaniloru, daca sau unitu, se fia innoite si confirmate dupa tóte formele. Domniloru feudali se li se puna frèu la inmultirea dileloru de robota. In fundulu regescu (in Sasime) care este recunoscutu de teritoriu liberu, se incetedie orice iobagía.

In acelasi timpu episcopulu Inocentie se avea reu si cu unii theologi iesuiti de nationalitate ungurésca, a caroru tendentia nicidecum nu putea se'i convina.

Precum Hormuzache, asĭa si nŏi aflamu cà sus atinsele pretensiuni formulate de episcopulu desu numitu au fost nu numai prea drepte, dara si fórte moderate. Tocma inse cà acelea postulate ale lui au fost atàtu de drepte si modeste, elu a si luptatu pentru realisarea loru cu tóta barbati'a, cum se dice, pe viatia pe mórte pàna la caderea sa. Gubernulu transilvanu, cancelari'a transilvana din Vien'a, aristocrati'a intréga nu numai protestanta, ci si cea catolica inpreuna cu patricianii sasi, scurtu, toti cá unulu s'au involburatu asupra lui si au meditatu la mijlóce cum se 'lu pérda.

Intre a. 1742 si 1743 episcopulu a petrecutu in Vien'a unu anu si trei luni. Combinand tóte actele esite din acea epoca, relative la intreprinderea lui, va cunósce oricine, cà elu a luptatu de a dreptulu pentru emanciparea nationala si politica a poporului romanescu intregu si cà din acésta intreprindere a sa i s'a trasu si caderea.

Inainte de a pleca Maria Teresia la Prag'a spre a se incorona cá regina a Boemiei, a denumitu o comissiune in Vien'a cu insarcinare, cá acésta in conlucrare cu cancelariulu transilvanu comite Gyulaffi se cercetedie tóte plansorile si napastuirile unitiloru, carii pàna atunci erau in numeru de cinci sute de mii, éra dupa intórcerea sa se'i referedie despre resultatu. Totu atunci episcopului Inocentie imperatés'a 'ia comisu, cá elu se astepte resultatulu in Vien'a. Pàna atunci se inplinise unu anu intregu de cand sĭedea episcopulu in Vien'a. Dupa atàta asteptare clerulu unitu si fruntasii poporului vediend cà diplome, rescripte, resolutiuni si orice dispositiuni venite dela Vien'a in favórea si spre usĭorarea sortii poporului romanu aici in tiéra nu sunt respectate nici executate de locu, perdiendu'si patienti'a inaintara din partea loru la imperatés'a o suplica sau memorialu colectivu, scrisu cum se dice, cu lacrime de sange. In acelu actu nationalu nefericitii nostrii protoparinti descriu cu colori vii tóte neauditele suferintie ale clerului si poporului, apoi prin o comparatiune fórte nemerita aducu probe convingatóre, cà starea de atunci a clerului si a poporului romanu locuitoriu in Transilvani'a cu tóte sarcinele pe care le pórta in folosulu tierei, era multu mai rea si mai asupritóre chĭaru si decàtu a jidoviloru, si cu atàtu mai trista decàtu a poporului din Ungari'a, cu càtu acolo prin unu articlu de lege din a. 1723 sórtea aceluia se usĭorase si regulase multu. Totu in acelu memorialu suplicantii romani demascara mai multe calumnii si minciuni scornite asupr'a acestui poporu, éra la denuntiarea, cà acei uniti nu erau uniti in realitate, ci cà ei totu mai cauta cu ochi doiosi càtra patriarchulu dela Constantinopole, suplicantii respund, cà ei n'au alergatu niciodata la puteri straine contra monarchului si a Casei domnitóre, precum au facutu si mai facu protestantii, cà recurgu la puteri protestante cá Angli'a, Holand'a, Prussi'a si a. In fine suplicantii róga pe imperatés'a in genunchi, cu manile inaltiate spre ceriu, pentru patimitele lui Is. Christosu, cá se'i fia mila de acestu poporu si se'i ajute.[1])

---

[1]) Blutfliessendes kniefälliges Bitten des mit der wahren römisch-katholischen Kirche vereinigten siebenbürgisch-walachischen Cleri

Inainte de acelu memorialu episcopulu suplicase la imperatés'a cu dat'a din 25 Nov. 1743 totu in tonulu si spiritulu acela; elu inse mai denuntià si blastemat'a cu ascunderea sau reținerea si nepublicarea resolutiuniloru, cum si falsificarea intielesului diplomei. Episcopulu mai demascà si planulu ascunsu alu partidei rom. catolice de a supune la ocasiune bine venita pe episcopulu unitu la jurisdictiunea episcopului latinu, adeca totu planulu vechiu de a'lu injosi la conditiune de vicariu cu violarea si despretiuirea bullei, prin care episcopului unitu i se recunósce, confirma si garantédia tóta jurisdictiunea canonica inherenta unui episcopu catolicu de oricare ritu, daca ține si crede in dogmele bisericei catolice latine.

In cei trei ani de antai ai domniei Mariei Teresiei se ținusera successive patru diete, in care inse s'au tractatu si votatu mai totu legi de mare urgentia relative la purtarea resboiului de successiune, inrolarí, contributiuni in bani, cai, victualii s. a. Intr'aceea imperatesei ii stetea fórte tare la inima propri'a sa religiune catolica de ambele rituri in Transilvàni'a, cá si pe airea. Legile de proscriptiunea religiunei catolice erau ce e dreptu, paralisate, inse mai multu numai prin diplome si rescripte de ale parintelui si mosiului seu. Imperatés'a voiá cá acelea se fia revocate si cassate de a dreptulu prin unu votu alu dietei, éra cu aceeasi ocasiune se fia recunoscuta si inarticulata si biseric'a romaniloru trecuti la unire, cu tóte drepturile si prerogativele asecurate bisericei catolice de ritu latinu, adeca intocma precum se promissese romaniloru din partea curtii imperiale de nenumerate ori si asĭa cum ceruse necontenitu episcopulu, Spre acestea scopuri cabinetulu preparase înca din 1742 doi articlii de lege alaturea cu alti cinci relativi la drepturile suverane ale casei domnitore in principatulu Transilvaniei, care înca cereau regulare din nou.

Cu proiectele preparate asĭa imperatés'a convóca alta dieta pe 23 Ianuariu 1744 la Sibiĭu.

---

und Nationis um allergnaedigste Ansehung der invermeldeten blutigen Bitten, an die allergnaedigste Königin und Frau Frau, ddto 1744. Citatu la Hormuzaki Fragmente II pag. 112.

Pe timpulu dietei se intorsese si episcopulu dela Vien'a spre a participa la lucrarile aceleia.

In dilele de antai ale desbateriloru se parea cà diet'a va vota tóte sĭepte proiectele de articlii neschimbate. Cei cinci articlii de natura strictu politica s'au si votatu intocma precum se vedu aceia codificati in colectiunea titulata Articuli novellares, si era p'aci cá se fia votati si cei doi articli religionari; la vreo doue septemani inse dupa mai multe consultari private membrii dietei descoperira dintr'odata, cà acei doi articlii asia cum se formulasera la Vien'a aru inplica unu mare periculu pentru libertatea celorlalte confessiuni necatolice, înca si mai mare, daca din asigurarea libertatii pentru biseric'a si clerulu romaniloru uniti ar urma si emanciparea poporului romanescu, prin urmare intrarea lui in sistem'a statului cá natiune de sine statatóre alaturea cu celelalte trei. Atunci diet'a isĭ facù spaima mare cá si cum s'ar fi cutremuratu pamentulu dela unu polu pàna la altulu, si adresanduse cu memorialu plinu (cá de regula) cu insulte si calumnii necalificabili aruncate in fati'a intregei natiuni romane, precum cà este unu poporu vagabund si lipsitu de tóte calitatile sufletesci si fisice, rugà pe imperatés'a cá se apere tiér'a de una reu atàtu de cumplitu, adeca de emanciparea poporului romanu.¹)

Afland episcopulu despre acelu protestu alu dietei, nu a intardiatu nimicu intru a infrunta batjocurile si a invedera imperatesei ţinut'a hostila a dietei fatĭa cu poporulu romanu, a'i infrange tóte sofismele; totu ací mai denuntia imperatesei, cà prea inaltulu seu actu din Octobre 1743 cu care confirmase diplom'a dela mosĭu-seu Leopold I. gubernu si dieta ilu ţinu mai bine de unu anu ascunsu si nepublicatu.²)

Intre acestea diet'a schimbà, sterse si adaose la articlii religionari atàtea espressiuni, pàna cand esi cu totulu altu intielesu din aceia. Atunci episcopulu amaritu in sufletulu seu, nesciind cum se mai strabata prin atàtea pedeci, vení la

---

¹) Supplicatio statuum Transylvaniae ad imperatricem contra Valachos, de dato 1744. La Hormuzaki Fragmente II. pag. 119.

²) Bittschreiben des Bischofs Johann Klein an die Kaiserin um Einverleibung und Einrechnung der unirten Romaenen zu den recipirten Nationen, de dato 1744. Hormuzaki, totu acolo.

ide'a incumetata, cá se compuna unu protestu motivatu in termini tari, inputand dietei chĭaru vointi'a de a insĭela pe imperatés'a, éra apoi protestulu ilu dete spre autenticare la unu protonotariu.[1] Citindu-se acelu protestu in o sĭedintia a dietei, membrii ei infuriati fórte amerintiara episcopului cu fortia fisica, daca nu'lu va retrage. Noi scimu dela strabunii nostri din a trei'a generatiune inapoi, cà in acea di a lipsitu fórte puçinu de n'au aruncatu pe episcopulu Clain din feréstra pe strada. In acelea momente supreme vediendu-se singuru fatia cu toti, nefericitulu archipastoriu isi retrase protestulu.

Se prea intielege, cà acea scena selbatica a petrunsu curend la cunoscinti'a clerului si a poporului unitu, care nu a lipsitu a declara, cà retragerea fusese stórsa prin fortia fisica, prin urmare cà o considera de nulla si neintemplata, apoi acelasi poporu innoi protestulu in numele seu cu formele cerute de lege si'lu inaintà.

Nefiind indestulati nici rom. catolicii cu articlii de lege redactati in dieta, le-a casĭunatu astadata cá se se alature la protestulu romaniloru uniti si asia in Iuliu 1744 inaintara cu totii unu protestu collectivu la imperatés'a.

Dupa atàtea certe si proteste in fine totu in a. 1744 vine dela Vien'a art. VI religionariu formulatu si sanctionatu asia precum se vede in colectiunea de legi, nici caldu nici rece. Aici observa Hurmuzaki, cà daca episcopulu I. Inocentie Clain ar fi reusitu cu planulu seu asĭa cum ilu asternuse elu la curte si'lu aparase din resputeri, cu tóta desbinarea confessionala poporulu romanu intregu ar fi trasu folosu din trensulu.[2]

Intocma asia s'ar fi intemplatu precum credea fericitulu Eudoxiu Hurmuzaki si precum planuise însusi episcopulu; inse chĭaru din acésta causa au saritu cu totii asupra lui Clain si iau juratu perirea.

§ 76. Sechastrulu Visarion. Calugarulu Visarion a fost trimisu inadinsu de càtra patriarchulu si archiepiscopulu serbescu Arsenie Ioanovici Şakabent cu pasportu in regula la Banatu si in Transilvani'a, cu scopu cá se desjóce si se curme tóta propagand'a catolica, pe care locuitorii protestanti de aici nu mai erau in stare de a o combate ei singuri cu successulu doritu. Unu prelatu de oricare confessiune nicicodata nu ar fi pututu face o alegere mai nemerita spre scopulu ce urmaria, decàtu a facutu archiepiscopulu Arsenie atunci, cand a insarcinatu pe Visarion cu acea missiune anticatolica. Serbu fanaticu intocma cum era multi si dintre iesuiti cari se incingeau cu cercuri noduróse de feru, la dile anumite se desbracau de camasĭa si se bateau cu biciu uneori pàna la sange, citiau càte sĭepte optu óre rugacĭuni, posteau si rabdau fóme, dormiau pe scanduri góle, pre lànga acelea manifestari de pocaintia si evlavie esterióra avea si Visarion cunoscintie destulu de largi mai alesu theologice, cunoscea lume multa, peregrinase vreo doi ani pe la locurile sante, éra cu ceea ce intrecea elu departe pe iesuitii de aici mai totu unguri si germani austriaci, era profund'a cunoscintia a geniului popóraloru crescute si inbetranite intru o miĭe de ani in religiunea christiana invescuta, inradecinata intru tóta fiinti'a loru cu ajutoriulu ritului si alu cartiloru rituali compuse de greci pre cand la ei sciintiele inflorĭau cá nicairi in Europ'a. Armatu asĭa cu tóte mijlócele necessarie unei propagande fanatice, calugarulu serbu in cinci septemani a fost in stare se prefaca in ruine unu edificiu, la care propagand'a catolica incepend dela mitropolitulu Teofilu, ajutata cu totu zelulu de càtra curtea imperiala, lucrase preste cincidieci de ani cu perseverantia de feru, inse mai de multeori cu mijlóce fórte reu alese.

---

[1] Protestatio episcopi Fogarasiensis Joannis Klein contra diaetales Articulos, ddto Cibiny 4 Juny 1744. Hurmuzaki Fragmente II p. 121.

[2] Hurmuzaki Fragmente II p. 124.

Pasportulu sau mai bine salva guardia data de archiepiscopulu dela Carlovitiu lui Visarion era din 12 Februariu 1742, elu inse ajunsese in Banatu numai in Martiu 1744. Pe unde va fi facutu acelu sechastru propaganda pàna atunci, nu aflamu insemnatu nicairi; numai din cum ajunsese la Lipov'a si de acolo la comun'a Capalnasiu se scie dintr'unu raportu militariu, cà cnézulu (primariulu) Petcu din acea comuna a scrisu in 11 Aprile, la vice-ductorulu din Dobra anume Ioanu Ladar, cà preste doue trei óre va sosi acolo unu Sechastru, pentru care se ingrijasca de salasĭu, éra de altuceva nu; se spuie inse protopopului Georgie Pop din Dobra, cá se'i traga clopotele si se ésa intru intimpinarea lui cu poporulu cu faclii si asĭa se'lu conduca la loculu destinatu. Protopopulu a respunsu cà nici nu are ordinu dela superiorii sei si nici nu scie ce omu se fia acela, carui se se faca atàta onóre. Intraceea mai sosira si doi calareti dela Lipova, cari înca provocara pe protopopu cá se intimpine pe sechastru precum i se spusese. Preste puçinu sosi Sechastrulu Visarion urmatu de calareti si pedestri in numeru mare, éra la intrarea sa multimea de ómeni se inbuldiá cá se'i sarute manile si piciórele. Se spunea cà acelu calugaru nu sciá alta limba decàtu cea serbésca, atunci inse abĭa se pricepe cum isĭ castigase sciintia mai multa cá de unu popa ordinariu din acelu vécu; destulu cà la poporulu romanescu vorbia numai prin interpreti. Se nu uitamu, cà in aceeasi epoca in Lipov'a, Dobra, Deva si preste totu in acelu ţinutu se mai aflau colonii intregi de serbi si de bulgari asiedĭatĭ acolo din anii resbóieloru austroturcesci, prin urmare serbulu avea destui serbi amestecati cu romani si cunoscatori de limb'a romana, prin cari se póta vorbi càtra poporulu nostru. Elu inse nici nu simtiá trebuintia de a intinde vorba multa si a ţiné prelegeri din dogmatica, precum faceau iesuitii. Prin cuvinte scurte, dara spaimantatóre serbulu fanaticu sciù se bage in fiori pe miriadele de ómeni. Vai de capulu vostru, ati vendutu sufletele vóstre; deslegarea mortiloru vostri nu e deslegare, ci osenda; parastase, pomeni si sarindare le-ati platitu cu totulu in desiertu, la popi nelegiuiti, la nepopi; baptismulu prunciloru vostri nelegiuitu; de acestia îlu dóre pe elu mai multu, daca voru apuca se'i crésca uniatii, si altele multe in limbagiulu acesta. Se mai spunea cà Visarion are visiuni (fantasii), cà preacurat'a fecĭóra i se arata in tóte dilele; se mai laudá cà de elu au respectu regii si principii, éra fiindcà protopopulu Georgie nu is'a inchinatu, Visarion l'au afurisitu. A dou'a di fiind dumineca, sechastrulu fu rugatu se viie la biserica, elu inse respunse ómeniloru, cà pentru acea di ilu oprise prea curat'a fecióra.

In aceeasi di de dumineca in 12 Aprilie Visarion plecà dela Dobr'a la Dev'a urmatu de cetele calaretie numeróse ale banatieniloru si dobreniloru, inca si de càtiva cavalerisci din regimentulu ces. reg. care purta numele proprietariului seu c.

Springer; éra mosii nostri ne spuneau din càte aflasera ei dela parintii loru, cà la trecerea lui Visarion prin acelu comitatu alu Hunedórei deregatorii comitatului, firesce mai toti calvini, au provocatu pe ómeni cá se ésa cu ramuri verdi intru intimpinarea »Santului«, profetului, care duce viatia angerésca, nu mananca nici nu bea. Atàta se constata, cà acelu calugaru era unu mare vegetarianu, cà-ci nu mancá nici laptarii cum mananca ceilalti culŭgari cari se ţinu de tipicu, mancá inse stafide, smochine, roscobe, nuci si alune, mĭere, póme uscate din tierile nóstre si alte vegetabilii, dara apoi si exteriorulu seu era totu asĭa de secu cá si traiulu seu.

Ajunsu in Deva, calugarulu fu pusu la unu comerciante grecu in cortelu. Atunci in Deva se aflá si o colonia de bulgari, care nu apucase a trece nici la r. catolici cá cei din Vintiu, nici la luterani cá cei din Bungard, Rusciori, Cergau s. a. Aici aflà sechastrulu unu locu fórte acomodatu spre a combate uniunea cu Rom'a in cuvente càtu mai tari, pe care apoi unu popa neunitu le inpartasiá poporului romanesce.

Acolo in Dev'a fiind ceva garnisóna militara, comandantele companiei ceruse prin corporalu pasportulu lui Visarion; acesta inse 'i trimise respunsu, cà pasportulu seu e scrisu pe fruntea sa, adeca numele lui Isus Christos. In dilele nóstre cand cineva, fia si calugaru sau oricine, ar da unu respunsu cá alu lui Visarion, ar fi trimisu la unu spitalu spre a fi observatu daca acelu omu este in tóte mintile. Pe atunci inse ómeni cá Visarion erau cautati in adinsu, pentru cá comedi'a jucata cu elu se aiba totu efectulu doritu. Intr'aceea Visarion neasteptand adou'a provocare a comandantelui plecà la Orasci'a, inse si comandantele companiei trimise omu in urm'a lui, care se dea de scire la auctoritatile altui municipiu, cá se'lu arestedie. Bĭetulu oficiariu atàta pricepea si mai multu nimicu, elu nu putea se védĭa ochĭurile retĭelei aruncate preste capulu episcopului unitu, nici nu aflase de nespus'a bucuria desteptata intre protestanti prin successele rapedi ale sechastrului.

Càte dile va fi statu Visarion la Orascia si in alte locuri, nu se scie, in totu casulu inse elu avù timpu de ajunsu cá se tie adunari de sute si mii de ómeni, se le inspire frica de pedepsele eterne ale iadului si cea mai amara parere de reu cà s'au unitu cu »latinii.« Abĭa dupace calugarulu ajunsese pe la Mĭercurea, gubernatorulu c. Ioanu Haller (1734—1756) dupa intielegerea avuta cu comandantele generalu, dete ordinu cá se prinda pe Visarion si se'lu aduca la Sibiĭu.

Adusu aici si pusu la locu onestu, inse bine pazitu, generalulu ii trimitea si victualii, din care inse gustá càte puçinu, apoi le dedea la altii mai flamendi decàtu elu. Intrebatu de pasportu, Visarion produse documentulu dela archiepiscopulu Arsenie, pe care cum ilu vediura auctoritatile tierei, nu mai aflara cu cale a'lu tracta prea aspru. Îlu intrebara numai, cine este si cine l'a trimisu, la care elu respunse cà l'a trimisu Ddieu si a venitu cá se cunósca, daca este adeveratu, cà romanii locuitori ai acestei tieri s'au abatutu dela vechi'a loru credintia si dela ritulu orientale.

Intr'una de dile fiind si episcopulu Inocentie in Sibiĭu, càtu la dieta, càtu in alte afaceri, a cercetatu pe Visarion in arestu si l'a infruntatu aspru, cà-ci a venitu in acésta tiéra cá se turbure pacea si linistea in dieces'a sa; serbulu inse a ridicatu cum se dice manusi'a, infruntand si elu pe episcopu si dicèndu'i, cà are se respundia la judecat'a de apoi pentru atàtea suflete abatute dela credinti'a vechia. Intrebatu cà ce ţine elu despre pap'a dela Rom'a, serbulu respunse, éca asĭa, este si elu episcopu cá si tine.

Dupa acestea Visarion a mai fostu deţinutu càteva septemani in Sibiĭu, apoi transportatu la Alba-Iuli'a, de acolo la Vien'a, de unde i detera drumulu. Unu chronicariu crede, cà Visarion ar fi plecatu dela Vien'a, cu ambasadorulu Russiei la Moscova.

Se fia plecatu serbulu de aici ori si unde, dara urmele propagandei sale au remasu in acésta tiéra si efectele au fost in totu intielesulu frapante. Ruptur'a dintre romani s'a largitu, ranele s'au mai inveninatu, adversarii natiunii romane s'au inbarbatulu din nou, gubernulu a venitu in mare confusiune, éra imperatés'a deveni fórte irritata asupr'a romaniloru si cu atàtu mai multu asupra bĭetului episcopu I. Inocentiu Clain, precum vomu vedea indata.[1]

---

[1] Cine voiesce se scia mai multe despre rol'a jucata de càtra acelu Visarion se póte informa din istori'a bisericésca alui Petru Maior, din Brevis Valachorum Historia de Petru Bod Libri II. Cap. IV. §.-§. i. 4 usque 8; din manuscriptulu com. Miko Az oláh nemzet eredetéröl; Dr. N. Nilles symbolae vol. II. pag. 558—562.

Cu acelu resultatu alu contrapropagandei inscenate de archiepiscopulu Arsenie prin calugarulu Visarion, propagand'a catolica continuata preste cincidĭeci de ani de càtra iesuiti la poporulu romanu a remasu in adeveru de rușine. Aici inse orice catolicu din dilele nóstre ar putea se puna intrebarea, cà dupace intrarea calugariloru resariteni din alte tieri in Transilvani'a era oprita de repetite-ori chĭaru prin curtea imperiala si tocma din causa cá se nu incurce pe propagand'a catolica, cum s'a intemplatu, cá gubernulu tierei se sufere aici mai multu timpu pe Visarion si se nu'lu dea afara la momentu. Respunsulu este usĭoru. De si Visarion era bosniacu, prin urmare supusu otomanu, Arsenie inse 'lu primise intru o monastire de ale sale, pre langa acésta elu se ferise a dice in documentulu de salva-quardia cà trimite pe Visarion cá se faca propaganda religiósa, ci spune numai, cà acelu Niculae din Bosni'a se calugarise in vecin'a monastire S. Sava, unde i se dete numele de Visarion si acum érasi pléca in peregrinagĭu (»hagĭalîcu«) la Ierusalim, prin urmare elu numai càtu are se tréca prin acésta tiéra. Atunci inse cum s'a intemplatu, cá unu simplu calugaru strainu, veneticu cá si nenumerati altii, se fia primitu in Banatu si in Transilvani'a cu pompa triumfala, cá unu generalu victoriosu sau cá unu gubernatoru alu tĭerei? La oricare alta ocasiune o adunare de romani pedestri si calari esiti cu stéguri si frundiariu din mai multe comune, ar fi fost de siguru timbrata cá rebeliune si sparta cu bratĭu armatu. Acuma nu. De aceea si dice unu chronicariu unguru, cà venirea lui Visarion a fost adeveratu providentiala. Deci éta respunsulu, pentruce Visarion fu lasatu cá se'si jóce rol'a sa cum 'ia placutu lui.

A mai fost si alta causa inportanta, pentru care nĭci chĭaru generalului comandante din Sibiĭu nu'i dete màn'a cá se maltratedie pe calugarulu favoritu alu mitropolitului serbescu. Dela venirea coloniei celei mari serbesci cu patriarchulu dela Ipek in frunte sub Leopold, serbii pre langa ce'si asigurara libertatea religiunei prin diplome, apoi pe acestea le-au si aparatu cu armele, in càtu adeca ei pusi la cale prin capulu loru bisericescu, formati in càteva regimente, in tóte resbóiele austro-turcesci au facutu casei domnitóre servitii essentiali, éra in cele din urma chĭaru tronulu Mariei

Teresiei ilu aparasera in contra rivaliloru ei, ce e dreptu, in modu barbaru, inse cu celu mai bunu resultatu pentru cas'a domnitóre. De cand exista dinastii, case domnitóre preste tieri si popóra, meritele castigate in favórea loru cu armele, prin bravura si eroismu au fost pretiuite si remunerate mai pre sus decàtu oricare altele, au si insuflatu cu totulu altu respectu decàtu simplele plansori, suplice, reclamatiuni, recurse, memoriale, proteste. Cas'a domnitóre pàna la Mari'a Teresi'a avuse din Transilvani'a fórte puçinu ajutoriu militariu, atàtu de puçinu, in càtu acela nu se putea compara de locu cu ajutoriulu serbescu. Aici classele privilegiate se subtrageau cu prea puçine esceptiuni dela purtarea armeloru in servitiulu casei domnitóre, éra propriulu poporu nu 'i era permissa purtarea armeloru pàna la militarisare, inse si de atunci incóce pàna in 1847 numai cá esceptiune.

Adaogemu la tóte acestea ceea ce este érasi bine sciutu, cà mitropolitulu serbescu dela Carlovitiu isi formase unu dreptu de jurisdictiune nu numai preste diecesele si clerulu romanescu neunitu din Ungari'a si Banatu, pe unde se si infipsese prea bine, dara si preste clerulu din Transilvani'a, la care aspirase si'i cerea recunóscerea dela imperatés'a; cà-ci adeca ceea ce voisera fórte multi catolici ungureni si ardeleni, cá pentru bisericele romanesci se introduca ritulu latinu, se cassedie episcopiile unite de ritu grecescu si se incorporedie diecesele la cele latine, cá cu atàtu mai tāre se crésca veniturile acestora, la o specula cá acésta se pricepeau fórte bine si calugarii serbiloru, éra ajungerea scopului loru era se fia cu atàtu mai usĭóra, cà ei nu aveau se schimbe ritulu, ci numai se se acapère de executarea lui prin episcopi serbi, monastiri serbesci, asessori serbi, protopopi serbi si la parochiile cele mai bune popi serbi, intocma precum era in Banatu si in comitatulu Aradului pàna la infiintiarea mitropolĭei gr. resaritene nationale romane in dilele nóstre. Adeca: nationalitatea cu limb'a si averea poporului castigate cu sudori de sange, pusa intre focu si apa. Toti se ia dela romanu, lui in schimbu se nu i se dea nimicu.

Asĭa dara calugarulu serbu a fost in tóta privinti'a asecuratu de intreprinderea sa, éra arestarea si detentiunea sa in Sibiĭu a duratu numai pre càtu timpu s'a cerutu, cá pre langa greutatile de atunci ale caletoriei posteloru, se mérga informatiunile la Vien'a, éra de acolo se ajunga incóce ordinu, cá Visarion se fia trimisu la Vien'a cu paza onesta, adeca in societatea unui oficiariu c. r.

Bine; dara apoi cineva totu trebuea se caḑa victima si se fia pedepsitu pentru resultatele propagandei sĕrbesci. Acea victima a devenitu episcopulu Ioanu Inocentie Clain intr'unu modu ce striga la ceriu.

§ 77. Caderea episcopului Inocentie devenitu victima pentru natiunea sa. Exiliu. Turburari necontenite. Renuntiarea. Era in dio'a de Rusalii 1744. Dupa càte paţise in dieta si dupace Visarion acum era scosu din rol'a sa, episcopulu Inocentie esise la vecinulu orasĭelu romanescu Selisce, pentrucá in acea di mare se celebredie acolo s. liturgia. Teologulu auditoriu generalu Balogh nu a lipsitu de langa episcopu. Atàta le trebui locuitoriloru din Selisce, cá se védia in biseric'a loru alaturea cu unu episcopu de ritu orientalu si pe unu iesuitu unguru, rasu de totu, in portu care differe cu totulu atàtu de portulu popiloru orientali càtu si de alu calugariloru, pe langa acestea vorbindu fórte reu romanesce. »Ce cauta acestu popa latinu in biseric'a nóstra tocma acuma?«

Destulu cà in acea di de Rusalii ómenii au mersu pàna in curtea bisericei, dara in laintru nu a intratu nimeni altulu decàtu numai primariulu si juratii, cari fusesera obligati a intra in calitatea loru cá deregatori ai comunei. Se se cugete oricine pe unu minutu in dispositiunea sufletésca a unui episcopu batjocoritu in modulu acesta si in presenti'a lui Balogh, cu care numai bine nu se avea. Mai spunu chronicarii, cà in ór'a servitiului ddĭescu primariulu incepend se'i curga sange din nasu, fu silitu se ésa din biserica. La momentu casulu acela fu judecatu de càtra totu poporulu cá semnu reu si pedépsa dela Ddieu, pentrucà a intratu in biseric'a dejá spurcata prin »latini« si »uniati«, apoi si primariulu însusi a desmentatu pe poporu, cá se nu intre in biserica. Adeca un'a pentru alt'a: catolicii erau opriti prin decrete si sub pedepse, cá se nu cutedie a se insoçí cu cei de alte confessiuni si se nu'si dea pruncii la scólele loru. Se scie inse si din acte, si din traditiune, chĭaru si din experienti'a betraniloru septuagenari si octogenari de astadi, cà înca si dupa mórtea imperatului Iosifu pàna tàrdiu nebuni'a ómeniloru ajunsese asĭa departe, in càtu mai alesu in Banatu si pe la Arad multi neuniti isi ţineau de pecatu oricand ar fi fost siliti de impregiurari, cá se siédia la mésa si înca se si manance inpreuna cu unu unitu. Totu cam acelu gradu de tolerantia si charitate christiana domnia si intre rom. catolici cu reformatii, éra popii loru se injurau in predice unii pe altii cá nisce corbi.

Sinodulu din Iuliu 1744. Strimtoratu din tóte partile, episcopulu convocase la Blasĭu unu sinodu generalu compusu din protopopi, preoti si mai multi mireni fruntasi, nobili si nenobili, cu scopu cá se mai informedie odata pe representantii poporului si se le céra parerile loru asupra situatiunei. Actele acelui sinodu nu se afla intre cele publicate de I. M. Moldovanu din vreo 16 sinode; Nilles au aflatu urmele lui in archivulu episcopatului r. catolicu din A.-Iulia, in care inse nu arata incai lun'a cand s'a ţinutu acelu sinodu nefericitu, éra Petru Bod si anonimulu lui Miko numescu lun'a lui Iuliu, in care se ţinuse acelu sinodu, care sémana cà pre càtu era de numerosu pe atàta fusese si sgomotosu. In lipsa de actele autentice sinodali inpartasimu dupa isvorulu citatu acestea lucrari ale lui:

1. Episcopulu a descoperitu sinodului, cà dupa tóte fatigele puse la Vien'a, de acolo fu platitŭ numai cu vorbe dulci. Aici acasa diet'a nu voiesce se accepte si se publice diplom'a imperatésca »fàra circumscriptiune«, adeca modificata, marginita in recunóscerea drepturiloru cuvenite bisericei, clerului si poporului; aceeasi dieta nu se invoiesce nicidecum, cá din nobilimea (boierimea) de nationalitate romana se se aplice individi in deregatorii mai inalte; tocma din contra, dupace diet'a primí rescriptulu Maiestatii Sale relativu la cestiunile acestea, ea recurse si cerù, cá romanii se nu fia considerati intre adeveratii fii indigeni ai patriei. Acelu recursu alu dietei pe care episcopulu îlu avuse in vreunu transcriptu, fu cititu intregu in audiulu sinodului; se intielege apoi, cà pentru cei cari nu sciau latinesce, a fost esplicatu in limb'a materna. La audĭulu acestora membri nobili si nenobili s'au turburatu (multum commovit) cu atàtu mai vîrtosu dupace episcopulu a mai ada-

osu, cà diet'a lucrédia, cá si partea romaniloru càti se bucurau pàna atunci de libertatea personala si de libera migratiune, se o iobagésca si se o lege de glia, cá se nu se mai póta misca din locu, éra acésta mesura o ia diet'a tocma pre cand curtea imperiala decisese, cá de ací incolo iobagii se muncésca la domni numai càte trei dile in septemana si nici ei se nu se póta muta, nici domnii se nu'i arunce dela unu locu la altulu.

2. Episcopulu a mai pusu cá se fia cititu si rescriptulu prea inaltu din 9 Septembre 1743 constatoriu din diece puncte, adusu cu sine dela Vien'a. Atunci audind clerulu cà curtea imperiala iĭ limitase si taxèle rituali pentru sarindariu si celelalte functiuni, s'a turburatu (conturbatus est clerus); éra cand ajunsera la paragrafulu ce ţinea, cá episcopulu se platésca dela sine salariulu teologului auditoriu generalu, episcopulu sculanduse isi depuse palari'a si dise: »Sau eu nu voiu fi episcopu, sau cà acelui ce sĭede la mine in cortelu, nu'i voiu da si alimentu.« — Intre altele odata ar fi mai disu episcopulu: »Sau va trebui se schimbati ritulu, sau se cugetati la altuceva.«

Scopulu acestui sinodu era, cá atàtu clerulu càtu si nobilimea si plebea se se consulte si se judece, daca mai trebue se lucre cineva in caus'a loru, adeca in caus'a bisericei si a natiunei; éra daca se va afla cà trebue, atunci se ingrijasca de spese. Apoi daca nu voru putea castiga tóte càte li s'au promisu, atunci se se intrebe, daca voru se mai ţina la uniune sau nu?

Resultatulu aceluiasi sinodu a fost: clerulu, nobilimea si plebeii au datu in scrisu, cà ei voru se renuntie la uniune, daca nu li se voru acorda tóte càte cerusera; ba înca partea mai mare din plebei a declaratu dicènd, cà »ori li se voru inpliní acelea ori nu«, ei totu se voru abate dela uniune; éra de atunci incóce schism'a se intinde multu mai tare.

Precum s'a premisu mai sus, acestea informatiuni despre sinodulu din Iuliu 1744 le avemu din archivulu episcopatului r. cat. asĭa cum se vedu la Nilles (Vol. II. p. 562). Nilles mai dà (pag. 556) o alta informatiune de coprinsu, cà episcopulu Inocentie a fost denuntiatu la curte, cá si cum venirea serbului Visarion si propagand'a acestuia s'ar fi intemplatu cu scirea si cu voi'a episcopului, cu scopu cá prin propagarea schismei se aduca in strimtóre pe curtea imperiala, se o induplece a'i acorda tóte pretensiunile lui. Nici-o minciuna nu a fost vreodata atàtu de absurda sau de indracita pusa in cursu asupra romaniloru, pentru cá se nu fia crediuta si una cá aceea, chĭaru si in Vien'a. S'a credĭutu si acea infamia, din care causa adaoge Nilles, a fost citatu episcopulu la curte spre a se purifica (in textu se dice purgatio, curatire).

P. Bod, care a scrisu numai la douedieci de ani dupa acelu sinod si care a fost in positiune de a'si castiga dela gubernu multe acte relative la unirea romaniloru, despre acelu sinod din 1744 scie se spuna numai atàta, cà episcopulu a propusu sinodului: Acum amu ajunsu timpulu, cand aveti se aratati cà sunteti in adeveru uniti (vere unitos) cu biseri'ca rom. catolica, si cà asĭa puteti se usati si se ve folositi de libertatile si de scutintiele date prin diplomele imperatesci; sau cà sunteti neuniti, si asĭa la diplomele cesareo-regesci nu ţineti de locu (ad se minime pertinere). Dupa multe alte discursuri asupra uniunei s'a deschisu intre cleru o colecta de bani intr'o suma órecare, cu care apoi episcopulu a caletoritu la Vien'a, unde era chĭamatu, si nici s'a mai intorsu in Transilvani'a. Intr'aceea anulu 1744 se inchieiè cu turburarile romaniloru. (Libr. II. cap. IV § 10-o.)

Despre rol'a jucata de Visarion informase comandantele generalu pe curtea imperiala. Despre resultatele sinodului din Blasĭu a scrisu gubernatorulu pe largu la cancelari'a transilvana din Vien'a.

Hurmuzaki scie, cà si teologulu Balogh inaintase din partea sa unu raportu, cu care acusá fórte greu pe episcopu. Clain inse in luptele sale de patruspredĭece ani[1] isi mai castigase vraşmasi càti peri in capu, precum se dice pe la noi, prin urmare i s'au aflatu si acusatori mincinosi in abundantia.

Nilles numera (p. 579—580) si causele canonice, pentru care episcopulu Inocentie a trebuitu se cadia. Lui Dr. Nilles cá profesoru de dreptulu canonicu ii fu prea usĭoru a descoperi acelea cause din cele intemplate dupa fug'a lui Clain la Rom'a, noi inse cá necanonisti lasamu acésta thesa de a dreptulu in grij'a canonistiloru din cele patru diecese greco-catolice romane. Din partea nóstra aflamu, cà pàna a nu ajunge la Rom'a si la dreptulu canonicu, se ne punemu o intrebare prealabila aici acasa in Transilvani'a.

---

[1] Denumitu episcopu in 1729 confirmatu in 1730.

In rescriptulu din 9 Sept. 1743 imperatés'a oprise pe episcopu cá se nu mai mérga la Vien'a fàra permissiune. Nu trece unu anu si episcopulu este acum citatu la Vien'a si datu in judecat'a cancelariei transilvane, ai carei personalu intregu era din mireni de trei confessiuni religióse, catolica, reformata si luterana. Ce ar dice dr. Nilles si toti canonistii din Rom'a, cand ar afla undeva scrisu, cà anume in dilele Mariei Teresiei unu episcopu catolicu de ritu latinu, unguru, germanu sau de oricare nationalitate, ar fi fost subtrasu in cause curatu religióse dela judecatorii sei naturali si aruncatu in ghĭarale unui tribunalu de mireni necatolici si inca adversari declarati ai lui? Intr'unu casu cá acela ar fi saritu tóta lumea catolica cu proteste inflacarate in ajutoriulu unui episcopu, care ar fi fost asupritu intr'unu modu cá acela si ar fi pretinsu cu tóta energi'a, cá episcopulu inculpatu se fia trasu inaintea judecatoriului seu naturalu, care pentru unu catolicu putea se fia numai bisericescu, prin urmare in casulu lui Clain sau sinodulu conformu canóneloru si praxei resaritene, sau unu archiepiscopu si in instanti'a suprema scaunlu Romei, éra nicidecum unu cancelariu sau ministru, nici chĭaru in casu cand unu episcopu ar fi fost acusatu pentru vreunu delictu comunu si ordinariu.

Nu, episcopulu I. Inocentie Clain nu a fugitu la Rom'a inpinsu de consciinti'a vreunui delictu alu seu, ci elu s'a datu la o parte numai de fric'a tractarei brutale prin adversarii sei, toti solidari si conspirati asupr'a lui. Scenele furtunóse din dieta, de cand era se fia batutu si aruncatu pe feréstra, iĭ bagase fiori in tóta fiinti'a sa. Din ór'a in care i s'a denegatu audienti'a la imperatés'a si a fost trimisu la Cancelari'a Curtii cá se se desculpe (ut se purget), episcopulu a pututu prevedé ceea ce'lu asteptá. Hurmuzaki dice cà apucase a merge unu popa la episcopu, care'i descrise cu colori vii mani'a imperatesei asupra lui. Amu vediutu si noi si amu cititu in juni'a nostra epistola autografa a episcopului, adresata la Blasĭu, in care numise pe unu Cserei dela cancelari'a curtii, care mersese la densulu cá se'i descopere totu mani'a imperatesei, éra dupa aceea ii dete consiliu cá se'si védia de capu. Au pututu se fia prea bine si unu popa, si unu mireanu intrigantu, înca si mai multi cu role inparțite, cá se'i insufle frica si se'lu induplece a fugi la Rom'a.

Informatiunea schitĭata mai sus despre resultatele sinodului din 1744 nu este de locu autentica, nici cá protocolu verificatu, nici cá actu subscrisu de cineva si nu se scie prin cine va fi fost pusa in archivu. Se o consideramu totusi pe unu minutu cá autentica, se o analisamu punctu de punctu, cá dóra vomu afla vreunu conclusu alu sinodului, vreo mesura luata de episcopu, prin care se fia lovitu in oricare lege, sau politica sau bisericésca. Nimicu din tóte acestea.

Daca episcopulu va fi disu, cà la Vien'a era consolatu numai cu vorbe dulci, pentrucà de si imperatés'a dedea resolutiuni mai preste totu salutarie, aici inse in tiéra nimeni nu voiá se le duca in deplinire, acésta in anii urmatori a recunoscutu insasi Mai. Sa de repețite-ori, precum vomu mai vedea.

Deşpre sórtea diplomei episcopulu a spusu sinodului numai adeverulu. Cerbici'a dietei si planulu de a iobagi si pe ómenii liberi erau cunoscute bine imperatesei.

Sa cititu in sinodu rescriptulu desu citatu; apoi acela trebuiá se fia publicatu, pentrucá clerulu si poporulu se cunósca totu bun'a vointia a imperatesei. Episcopulu ar fi meritatu inputare seriósa tocma daca nu ar fi publicatu rescriptulu. Cà clerulu s'a turburatu pentru limitarea taxeloru stolari, nu e nici-o mirare. Regularea taxeloru pentru functĭuni preotiesci a fost si in biseric'a romaniloru de competenti'a sinódeloru; in casulu celu mai reu trebuea se se céra opiniunea sinodului. Dara ce regulare incapea, pre càtu timpu serbatorescile promissiuni coprinse in diplome, in resolutiuni si rescripte nu se inplinisera mai nicairi in totu coprinsulŭ tierei; nici portiuni canonice in agri si fenatie, nici locuri pentru case parochiali si gradini, nici scutire de iobagia, de vami si decime, nici chiaru de batai trupesci; mai lipsía cá se se micsioredie si venitulu din patrafiru, pentru cá popii cu familiile loru se remàie peritori de fóme. Clerulu avù tóta dreptatea cá se reclame in contra acelei mesuri, cu a carei dictare consiliarii ardeleni insielasera pe imperatés'a, precum o mai insĭelasera de nenumeratori.

Cà episcopulu nu putea se sufere in cóst'a sa theologu, latinu sau grecu, totu atàta, investitu cu o sfera de activitate exorbitanta si degradatóre de auctoritatea episcopésca, era unu lucru, care ar fi trebuitu se se intieléga de sine chiaru si inainte cu 150 de ani. Acelu teologu armatu cu instructiunile date lui, era unu votu viu de neincredere absoluta din partea Curtii in credinti'a, in sciinti'a, in destoinici'a si chĭaru in lealitatea episcopiloru uniti, unu tutoratu din cele mai umilitóre.

Nu se póte nega, cà anume la inceputulu unirei Athanasie avuse mare trebuintia de unulu, póte si de doi trei theologi adeverati si buni canonisti, cari se'i fia de totu ajutoriulu in descurcarea unui mare numeru de afaceri bisericesci si in curatirea bisericei resaritene, acum catolice, de mai multe doctrine calvinesci infiltrate in o suta de ani si mai bine. Chĭaru si dupa Athanasie au mai pututu se aiba episcopii uniti trebuintia de càte unu bunu canonistu, precum au si cei de ritu latinu, inse nu theologi inpusi de sila, nu poruncitori si nici investiti cu activitate de politiai si detectivi, precum au fost in adeveru càtiva din acei theologi, pe cari betranii nostrii ii ţineau prea bine in minte. Scurtu, theologii pusi de càtra curtea imperiala in cóst'a episcopiloru, erau investiti cu jurisdictiunea exercitata asupra mitropolitiloru sub domni'a principiloru reformati de càtra superintendentii si parochii curtiloru. In ambele casuri autonomi'a bisericésca devenise a ironia, o vorba in ventu.

Cà episcopulu ar fi spariatu pe membrii sinodului cu schimbarea ritului. Daca in adeveru 'iar fi spariatu, ar fi avutu érasi tóta dreptatea probata cu exemple numeróse, pe care le cunóscemu prea bine dela parintii si protoparintii nostri. Nici-odata clerulu latinu din acestea tieri nu renuntiase la planulu de a cassa ritulu orientale. Preotii de ritu latinu din acésta tiera, de si necasatoriti, dara avend mai preste totu fórte puçini poporeni, in mai multe locuri nici càte diece familii, uneori abĭa càte dĭece suflete, prin urmare si venitu miserabilu, se faceau luntre si punte, cá se traga familii romàne unite la ritulu latinu, pàna cand in urmarea nenumerateloru certe in cursu de vreo treidieci de ani, in fine chĭaru episcopulu Bajtai reflectatu si dela Curte, se vediù silitu a comanda popiloru sei prin circulariu, cá se lase in pace pre locuitorii de ritu orientale. Vedi in suplementu.

De altmentrea tragerea dela ritulu orientale la celu latinu in multe ţinuturi nu a incetatu nici in dilele nóstre.

Cà clerulu, nobilĭmea si plebea aru fi declaratu in scrisu, cà daca nu li se voru da tóte acelea càte au cerutu, ei toti voru renuntia la unire cu biseric'a Romei, éra o parte mare a plebei ar fi strigatu, cà ori li se voru da ori nu, ei de acea uniune nu voru se mai scia.

Daca in adeveru acesta fu resultatulu sinodului dela Blasĭu din Iuliu 1744, apoi oricine a urmaritu cu tóta inpartialitatea tóte peripetiile prin care trecuse afacerea uniunei in cursu de ani cincidieci, va recunósce cà de acelu resultatu se voru putea mira numai spiritele destulu de naïve, care înca totu mai credu, cà in lumea christiana miriadele de ómeni voru fi trecènd dela o confessiune religiósa la oricare alt'a curatu numai din convictiune despre escelenti'a dogmeloru credintiei. Dupa atàtea aberratiuni confessionali càte au vediutu, prin càte au trecutu si pre càte le-au platitu popórale europene cu sangele loru in vreo 370 de ani, credemu cà ar fi timpu, cá in cestiuni asĭa delicate si de suprema inportantia, precum este mai vîrtosu trecerea ómeniloru in masse mari dela o religiune sau confessiune la alt'a, se nu ne mai facemu illusiuni, se nu ne mai legamu ochii, nici se ne astupamu urechile.

Adeveratele cause ale desbinarei celoru doue biserici mari din Rom'a vechia si Rom'a noua nu au fost dogmatice; dogmele si institutiunile au fost numai pretexte reu mascate. Desbinarea trebuea se urmedie in urmarea rivalitatiloru millenarie dintre popórale de rassa grecésca si d'intre cele de rassa italiana. Mai virtosu dupa apunerea imperiului apusénu rivalitatile celoru doue elemente s'au transformatu in cestiune de putere politica preponderanta. In Rom'a noua sau Constantinopolea imperialismulu a mai duratu preste un'a miĭe de ani, cu putere, cu lustru, cu prestigiu mai multu sau mai puçinu, cand cadiend cand iar sculanduse, odata trantitu si batjocoritu in cursu de sĭesedieci de ani pàna la sange de càtra asĭa numitii Latini. In aceleasi vécuri italianii cu capital'a loru nu voiau se remana mai pre josu de càtu grecii, cari apucasera a scóte si limb'a latina din afacerile publice, conservand numai numele de »imperiu romanu«, care inse acuma in realitate era grecescu. Asĭa italianii venira la ide'a de a se desdauna pentru domni'a politica a imperiului perdutu prin concentrarea potestatii bisericesci in Rom'a vechĭa pentru tóta lumea christiana. Dara fal'a traditionala a clerului orientale si fric'a de a perde venituri colossali prin apellatiuni si recurse dese la Scaunulu Romei vechi si alte interesse materiali nenumerate au inversĭunatu pe regimentele de calugari greci din totu orientulu si desbinarea fù gat'a. Capital'a imperiului si resĭedinti'a imperatorului pamentescu, isi diceau ei, este acum Constantinopolea. Rom'a noua, se fia si resĭedinti'a imperiului cerescu, alu religiunei totu aici, éra nu in Rom'a vechĭa. Preste acésta imperatiloru bizantini înca le-ar fi placutu fórte, cá se aiba pre toti cinci patriarchii ecumenici in potestatea loru. Pe patru iĭ avea, pre celu din Rom'a vechĭa nu; acesta sciù se'si apere positiunea sa independenta in mai multe vécuri asĭa de bine, in càtu mai multu timpu ajunse cá se domine elu preste tronuri si coróne.

Éca adeveratele cause a le desbinarii celoru doue biserici mari; ele se manifesta in geniulu popóraloru multu mai curend si mai bine decàtu in texturile santei scripturi, interpretate in una miĭe sĭepte sute de ani de càtra miĭ de theologi asĭa, cá intielesulu loru se devina dintr'unu vécu in altulu totu mai intunecatu.

Popórale Germaniei nici-odata nu s'aru fi ruptu de càtra scaunulu Romei numai din caus'a dogmeloru. O suta de Luteri si totu atàti Melanchtoni, Calvini, Zwingli aru fi pututu se combata in tóta viati'a loru dogmele, înse rupturele violente, sangeróse, ruşinatóre fórte pentru religiune nu aru fi urmatu, daca acelea popóra nu aru fi devenitu in cursu de mai multe vécuri tributarie poporului italianu sub firm'a primatului papii. Milióne multe curgeau pe fiacare anu din tierile germane si din altele in saculu fàra fundu alu Romei, pàna cand specul'a necurata cu indulgentiele a pusu la proba patienti'a tuturoru. Jafurile calugariloru din Orientu au inpinsu tieri intregi, milióne de locuitori in bratiale lui Mohamed; rapacitatea celoru din apusu au datu nascere la sectele protestante si la resbóiele religionarie.

Poporulu romanu a fost aruncatu aici in Daci'a, fórte departe de Rom'a vechĭa, pre cand biseric'a christiana nu avea nicairi caracteru publicu si organismulu ce va fi avutu ea nu era cunoscutu. Romanii inse pre langa limb'a loru materna si o multime de credintie sau superstitiuni, rituri sau cerimonii ethnice au mai adusu cu sine si unu conceptu maretiu, sub care poporulu nostru isi cugeta o putere cu totulu estraordinara, aprópe divina, cum si o intieleptiune si iubire de dreptate totu asia de mare, éra acelu conceptu, acelea calitati elu le coprinde in cuventulu Imperatu (Imperator.) Conceptele de Rex et Princeps romanii le perdusera de multu; éra cand audira pe popórale slave dicènd la domnitorii loru Kral si dupa ei ungurii Király, au inceputu se dica si romanii la domnitorii altoru popóra Craiu, in mintea loru inse Craiu este multu mai puçinu decàtu imperatu, care dupa conceptulu romanescu face Crai, precum face si Domni preste poporulu sau neamulu romanescu. De aici vine, cà si traducatorii cartiloru sacre cuventulu Rex l'au tradusu preste totu cu Imperatu conformu traditiuniloru milenarie ale poporului, carele din originea sa este imperialistu si inca in acelu intielesu, cà si religiunea sa o crede a fi religiune a imperatului Romaniloru. Cum acésta? Éca asĭa, cà de si poporulu acesta fusese ruptu si departatu dela imperiulu apusanu alu Romaniloru, elu inse a remasu in necurmata comunicatiune cu cestalaltu imperiu, totu alu Romaniloru, multu mai apropiatu de patri'a sa Daci'a din tóte punctele de vedere, atàtu inainte càtu si dupa desbinare pe terenulu religiosu. Relatiuni politice, comerciali, bellice si cu atàtu mai virtosu religióse au adusu mereu in contactu pe locuitorii Daciei, pe uscatu si pe apa cu capital'a imperiului resariténu; clerici si seculari din Daci'a au asistatu in tóte timpurile la solemnitati bisericesci executate in presenti'a imperatului si a curtii sale, pe care apoi Domnii tieriloru romàne si clerulu le-au decopiatu si introdusu acasa la ei pentru tóte vécurile, cá pe religiunea care era si a imperatului.

Apucatu poporulu romanu transilvanu din acésta parte a stravechiloru sale traditiuni religióse, a fost usĭoru auctoriloru unirei de inainte cu doue sute de ani a le dice: éta deací inainte nu mai poruncesce turculu in acésta tiéra, ci numai »imperatulu Romaniloru«; deci se cuvine cá se ve alaturati si voi la legea lui cu atàtu mai vîrtosu, cà numai elu are putere cá se ve smulga din spurcat'a sĭerbitute ruşinatóre, sub care gemeti de sute de ani.

»Imperatulu Romaniloru,« trimisulu lui Ddieu pre pamentu! La inceputu cei mai multi romani si mai alesu clericii inca necalviniti au crediutu in omnipotenti'a imperatésca, apoí au asteptatu inplinirea promissiuniloru diece, douedieci, cincidieci de ani, pàna la episcopulu Inocentie; éra cand au vediutu cà nici »Imperatulu Romaniloru« nu invinge cu »domnii« si nu póte desrobi nici chĭaru biseric'a, éra mai vîrtosu cand aflara cà pintre popii loru se amesteca popi si calugari de alte limbi, in portu cu totulu strainu cá si ritulu loru bisericescu, comandand si dispunend in curtea episcopului, in consistoriu si in sinóde, atunci patienti'a loru fu pusa la cea din urma proba. Nu asĭa intielegeau romanii »Religiunea imperatului Romaniloru,« si iesuitulu Balogh et Consortes ar fi trebuitu se afle odata, cà aici in Daci'a nu aveau a face cu selbaticii din republic'a Paraguay, organisata de càtra societatea Iesuitiloru, ci cu unu poporu, care in mani'a tuturoru calamitatiloru secularie si in lipsa mare de literatura scrisa, era in proprietatea unui tesauru bogatu de traditiuni milenarie, avea resturi de o cultura fórte inaintata, in limb'a sa, intr'o fòntana nesecata de literatura nescrisa, cum si in industri'a sa de casa, ale carei urme cercetate mai de aprópe, ne ducu la originile ei de doue si de trei mii de ani; in fine mai pre sus de tóte poporulu romanu avea o religiune christiana, coprinsa cá intr'unu cadru elegantu in ritulu seu classicu, carui nimicu altu nu'i lipsesce, decàtu cá se fia curaţitu de unele fantasii prevaricate multu mai tardiu in corpulu lui prin mani necompetente si apoi se fia executatu cu demnitate si pietate.

Din totu decursulu lupteloru confessionali si mai de aprópe din tóte luptele si suferintiele prin càte trecuse desu numitulu episcopu ese la lumin'a dilei, cà in 1744 nu acelu archipastoriu trebuea se fia citatu la Vien'a si datu in judecata, ci cu totulu alti ómeni, intre aceia mai multi rom. catolici, cari daca le-ar fi platitu cineva sume grele de bani, totu nu aru fi lucratu mai cu mare zelu spre a paraliza si chiaru nimici tóte planurile curtii imperiale, pe care le avuse ea cu unirea bisericei Romaniloru din tierile corónei unguresci. Episcopulu latinu, iesuitii si aristocratii catolici au lucratu indata dela inceputu in contra planului unirei si au continuatu pe acea cale pàna la Iosef II si anume:

1. Prin provocare la canonulu 9 din conciliulu lateranu IV, adeca prin arogant'a pretensiune, cá dupace mitropoli'a fusese apasata la gradu de episcopia, dupa restaurarea episcopiei latine in Alba-Iuli'a, episcopi'a unita se fia degradata la stare de vicariatu si episcopulu nici in resiedinti'a de pàna acum se nu fia suferitu, ci se'lu mute airea undeva. Acea pretensiune a fost adeverata batjocura aruncata in fati'a clerului si a hierarchiei greco-resaritene,[1] éra batjocuri de acestea cá producte ale trufiei si desĭertatiunii, se ţinu minte pentru totdeaun'a.

2. Instructiunile fórte umilitóre pentru episcopu date theologului iesuitu.

3. Sil'a cea mare ce se facea cu serbatorile, cá resaritenii sau se adópte si ei calindariulu Gregorianu, sau daca nu'lu voru pe acesta, se ţina serbatorile ambeloru rituri spre cea mai mare dauna economica si morala, precum si fàra a visa macar, cà introducerea asĭa numitului calindariu in bisericele resaritene presupunea mai multe schimbari in cartile rituali, care ceru unu studiu minutiosu, pe care'lu potu face numai theologii de professiune.

4. Vacantiele cele indelungate la scaunulu episcopiei si anume dela mórtea primului episcopu Athanasie I intemplata in 19 Augustu 1713 pàna la 1721, cand fu asĭediatu in scaunu Ioanu Giurgiu Pataki, sĭepte ani; dela mórtea acestuia in 1727 pàna la hirotonirea lui Inocentie patru ani; dela

---

[1] Transilvania din 1869 Nr. 21 pag. 255, unde este citatu decretulu Nr. 62 din 1717. Vedi si sĭematismulu clerului gr. catolicu de Alba-Iulia 1871.

Mai multe la Nilles despre episcopate de doue rituri Vol. II pag. 760—869 si mai virtosu 770—775. De necessitate ritum graecum conservandi.

departarea lui Inocentie in Rom'a 1745 pàna in 1751 numai vicariatu sĭese ani; tóte acestea vacantie petrecute sub administratiunea si tutoratulu iesuitiloru dela Clusĭu si a theologului asĭediatu in Blasĭu au fost cá precugetate si planuite inadinsu, cu scopu cá se abata pe romani cu diecile de mii dela uniune cu biseric'a Romei, éra in lipsa de preoti perduti prin mórte, candidatii se alerge care unde le era mai indemana, la vecin'a Curtea de Argesĭu, la Bucuresci, Arad, chĭaru si la Carlovitiu. Aristocrati'a sbĭerá in diete, cà popi romanesci ar fi preste mesura multi; erau si calugari prin monastiri. Cu atàtu mai vîrtosu intréba orice omu nepreocupatu, cum s'a pututu, cá anume dupa mórtea lui Athanasie I se nu se afle unu singuru preotu sau protopopu veduvu ori calugaru, omu cum se cade, cá se merite a fi inaltiatu la trépt'a episcopiei si clerulu se nu astepte sĭepte ani pàna ce va veni unu bĭetu de omu teneru dela scóle, inse si acela crescutu si hirotonitu in ritulu latinu. O eróre mai grosolana decàtu a fost acésta, nu se mai putea comitte alt'a. Dara parintii iesuiti din Clusiu nu avusera incredere càtra nici-unu popa romanescu? Atunci neincredere pentru neincredere, prepusu pentru prepusu. In 38 de ani 17 ani de vacantie la scaunu au fost una din mesurile cele mai stàngace, care au avutu resultatele diametralu opuse la cele asteptate de curtea imperiala si de iesuiti, nedorite inse de asĭa numitii patrioti din tiéra. Propagarea unirei bisericesci cu Rom'a a fost din natur'a sa unu evenimentu mare din punctu de vedere alu Casei domnitóre, cum si din celu romanescu; inse ori-cand e vorb'a despre acea propaganda, avemu se distingemu strinsu intre scopurile Dinastiei si ale scaunului Romei de un'a, intre ale catoliciloru de ritu latinu din acésta tiéra de alta parte, cà-ci acelea scopuri au differitu fórte tare si mai differu pàna in dio'a de astadi.

5. Despre incercarile perseverante de a schimba ritulu s'a vorbitu mai in sus si va mai fi ocasiune.

6. Lips'a totala de orice usiorare a clerului si a poporului, neinplinirea nici-uneia din favorurile promisse sunt documentate si pàna aci prea de ajunsu.

7. Din tóte inse gón'a, maltratarea morala si departarea episcopului Inocentie au spartu tóte barierele oricarui cumpatu

si au datu de lucru curtii imperiale pe 35 de ani inainte. Gón'a pornita asupra acelui episcopu cu totulu innocentu a ranitu pàna in sufletu pe cei mai multi romani si 'iau facutu se védia unu abişu (prapastia) de mórte inaintea loru. Multe griji, necazuri si suparari au avutu Mari'a Teresi'a in cei 40 de ani ai domniei sale, dara si neplacerile avute cu romanii ocupa intre tóte acelea unu locu de frunte. Asĭa se intempla totdeuna, de càte-ori intre unu poporu si unu suveranu se lungescu consiliari intriganti, cari seducu adesea si pe suveranii cei mai intielepti si mai binevoitori.

Despre evenimentele desfasĭurate indata dupa departarea episcopului si continuate cu perseverantia fatala, stà astadi la dispositiunea istoriciloru unu frumosu numeru de documente, din care pentru lectorii nostri numai càtu vomu cita pe càteva, éra folosirea loru ulterióra este de competenti'a istoriciloru eclesiastici.

§ 78. Acte publice si alte documente relative la turburarile confessionali dintre romani dela 1745 pàna la 1770. Unu cercularíu alu guberniului tierei datu din Sibiĭu 6 Aprile 1745 cu scopu de a infrena si linisti turburarile confessionali, subscrisu de gubernatorulu c. Ioanu Haller si de cancelariulu Georgie Pongratz.

In acelasi timpu gubernulu comitte auctoritatiloru municipali, cá se citésca si se eŝplice poporului coprinsulu rescriptului din 1743, éra luarea bisericiloru a unora dela altii se nu o mai sufere.

In 28 Iuniu 1745 gubernatorulu c. Haller scrie prefecturei din districtulu Fagarasiului, cá se permitta popiloru si boieriloru uniti si neuniti a se aduna, si a ţiné disputatiune publica cu protopopulu Vasilie din Fagarasĭu, care era unitu, sub presiedinti'a prefectului. Neunitii temenduse de vreo cursa, la inceputu n'au voitu se se adune, au fost inse asecurati cà nu li se va intempla nici unu reu. Adunarea s'a ţinutu in 17 Iuliu si bĭetii popi au disputatu despre primatulu papii, in care protopopulu Vasilie iute de fire, a perdutu joculu,[1] éra turburarea in acelu districtu crescù si mai tare.

---

[1] Petrus Bod T. II. C. IV. § 13.

Vedĭendu curtea imperiala din raporturile dela Sibiĭu, cà dupa departarea episcopului Inocentie turburarile intre romani se incingu totu mai tare si devinu totu mai seriós̆e, cu decretu din 30 Augustu 1745 a trimisu pe episcopulu rutenu Mich. Manuil Olsavszky dela Muncaciu, cá se incerce a impaca pe romani; acesta inse nu s'a incumatatu se mérga atunci indata intre romanii infuriati.

In 15 Aprile 1746 imperatés'a nacajita infrunta pe gubernu si pe sasii din Sibiĭu din caus'a serbului Visarion si pentru batjocur'a intemplata episcopului in dio'a de Rusalii la Salisce, despre care se credea cà a fost inscenata prin intriga sibiiana.

Prin rescriptu din 5 Aprile 1746 imperatés'a cérta aspru si pe poporulu romanu, ii inputa greu nemultiamire (ingratitudine) si multe delicte si crime grele, cu care fusese acusatu atunci cá totdeauna la Mai. Sa poporulu intregu de càtra vrasmasii sei, cari ei insii se tavaliau in crime de acelea.[1])

Totu in 1746 imperatés'a vine la ide'a neusitata de a infiintia in permanentia »o comissiune catholica«, intru care atunci denumi membri pe cancelariulu D. Pongratz, pe pronotariulu David Henter si Petru Dobra, acestu din urma romanu unitu si totu protonotariu la curtea reg. de apelu. Acestei comissiuni i se dà cu decretu gub. din 20 Iuniu instructiune din sĭepte puncte, dupa care avea cá se puna stavila abaterii dela uniune.

Inainte de aceea cu doue septemani gubernulu tierei mai dete unu circulariu càtra oficiolatele municipali din tiéra, cá se reasiedie pe popii uniti in parochiile din care erau scosi, se le dea si portiune canonica in agri si fenatie, se scótia pe popii si calugarii neuniti, se'i si pedepsésca; din tóte acestea inse mai nimicu nu s'au inplinitu, pentrucà domnii feudali si patriciatulu s'au opusu cu tóta energi'a.

In 10 Septembre 1746 episcopulu Inocentie Clain afurisesce din Rom'a pe theologulu Balogh pentru càte rele 'i facuse acesta si comitte vicariului seu Petru P. Aron cá se convóce sinodu si se publice acea excomunicatiune. Aron nu asculta. Atunci episcopulu iritatu si mai tare afurisesce si pe Aron, éra in loculu lui denumesce vicariu pe protopopulu Nicolae Balomiri.

---

[1]) Vedi acestu rescriptu lungu si la Nilles Vol. II. p. 574—576.

Intr'aceea vine si episcopulu Olsavsky, mai antaiu la Clusiu spre a lua informatiuni dela iesuiti despre starea lucruriloru; de acolo merge si la Blasiu, apoi la Sibiiu, unde convóca pe 15 Maiu 1747 pe protopopi si càte unu preotu; ţîne cu ei conferentia; restitue pe Aron in vicariatu la Blasiu, de unde fugise la Sibiiu sub protectiunea comissiunei catolice.

Din acelu anu dr. Nilles publicà si unele epistole de ale episcopului càtra càtiva protopopi. Cea mai memorabila din tóte este din 15 Iuliu 1747 adresata protopopului Ioanu Sacadate, scrisa cu tóta amaratiunea sufletului contra lui Balogh si contra tuturoru iesuitiloru pe cari iĭ crede conspirati asupra lui, éra pe Aron ilu considera unélt'a loru.[1]

Intre acestea dominiulu Blasĭului fu sequestratu de càtra fiscu si din acelu anu inainte bĭetulu episcopu remase dependente dela grati'a vrasmasiloru sei, daca se voru indura se'i faca vreo pensiune.

Episcopulu Olsavszky din tóte càte aflase in Transilvani'a, nici-o informatiune placuta nu a fost in stare se submitta imperatesei. P. Bod spune, cà din conferenti'a dela Sibiiu a fost alésa o deputatiune de protopopi si calugari cu insarcinare de a merge la Vien'a si a cere pe Clain érasi la scaunulu episcopescu.

Nu aflamu nicairi urme, cà acea deputatiune ar fi mersu la Vien'a; cum era se si plece fàra permissiunea gubernului. Aflamu inse cu totulu altu ceva din labirintulu intrigeloru. Protopopulu Balomiru denumitu acum vicariu dupa destituirea lui Aron, in urmarea unui intimatu nou venitu din Augustu aceluiasi anu dela episcopulu seu convóca pe 9 Octobre sinodu la Blasĭu, in care dà citire scrisorei episcopesci. Dr. Nilles are unu singuru documentu despre acelu sinodu,[2] din care culegi numai atàta, cà scopulu convocarii aceluia a fost, cá se fia intrebatu, daca se invoiesce cá episcopulu se renuntie la scaunulu seu. Dupa Bod mirenii aru fi strigatu tare si in acelu sinod.

---

[1] Vol. II. pag. 591—593.
[2] Vol. II. pag. 597—599.

Din tóte acestea inse protopopului Nicolae dela Balomir nu i se póte inputa nimicu altu ceva, de càtu dóra cà elu a primitu vicariatulu dela episcopulu seu si s'a incumatatu a convóca sinodu, pre cand gubernulu, apoi acum si pap'a cunoscea de vicariu numai pe Aron.

Altu pecatu confessionale se fia avutu Balomir, érasi nu aflamu nicairi. Cu tóte acestea acelu protopopu înca fu citatu la Vien'a, adeca cá si episcopulu seu, smulsu dela judecatorii sei naturali si din patri'a sa cu o putere arbitrara si discretionara de altmentrea fórte usitata pàna in 1848 si in alte staturi absolutistice, inca si in unele mai libere. Ce se faca omulu, a scapatu si elu cu fug'a mai antaiu la Curtea de Argesiu, dupa aceea la Bucuresci si apoi la Moldov'a, éra dupace aflà, cà person'a sa nicairi nu este sigura in Principate, a trecutu in Russi'a, unde a castigatu audientia la imperatés'a Elisabeta, la care a descrisu cum a sciutu elu mai pre largu totu demersulu propagandei catolice din acésta tiéra. Totu in acei ani au ajunsu si protopopii dela Brasĭovu la Moscva.

Dr. Nilles numesce pe protopopulu Nicolae Balomiri apostatu, tradatoriu si pseudo-vicariu. Noi sciam pàna acum, cà dupa usulu ómeniloru de sciintia in Europ'a se numescu apostati ori si renegati numai aceia, cari trecu dela religiunea christiana la idololatria, sau la mohamedanismu ori la judaismu, ori filosofi cá imperatulu Iulianu, cari au abjuratu religiunea christiana din punctu de vedere filosoficu, batèndu'si jocu de ea preste totu, fàra a distinge intre confessiuni si secte christiane, ci abjurand puru si simplu totu ce este christianu, adeca abjurand si blasfemand pe insusi auctorulu religiunei, precum facu astadi multi chiaru si dintre italiani. Dupace dr. Nilles aplica apostasi'a si la trecerea dela biseric'a greco-catolica la cea greco-orientala, sau vorbind cu terminii vechi, dela unita la neunita, atunci se nu se mire, cà si intre neuniti se afla scriitori fanatici, cari numescu apostati si renegati pre toti ai loru càti trecu la uniti. Scaunulu Romei, episcopatulu catolicu si Societatea iesuitiloru per eminentiam au de scopu supremu a uni cele doue biserici mari sub unu singuru capu; este înse invederatu, cà cu complimente de acestea, cá apostati, renegati si tradatori unirea pàna 'i lumea si pamentulu nu se va putea restaura. Protopopulu Nicolae din Balomir a fost catolicu bunu si sinceru pàna in dio'a in care'si vediù pe episcopulu seu legitimu fàra nici o culpa vedita luatu la góna, alungatu prin maiestrii machiavellice din patria si din scaunulu seu, calumniatu si batjocoritu jidovesce, fàra cá scaunulu Romei cu tóta omnipotenti'a sa din acea epoca se'lu ajute, nu spre a'i coperi excessele, daca va fi comisu de acelea, ei pentru-cá se se póta apara si justifica inaintea judecatoriloru sei naturali.

Despre resultatele caletoriei protopopului Nicolae si a celoru dela Brasĭovu se afla urme in unele documente, din care in a. 1869 s'au publicatu in »Transilvania« Nr. 22 pag. 273 càteva informatiuni scóse din acte.

Amesteculu Rusiei in afacerile religióse ale romaniloru din Transilvani'a. Despre acelu amestecu alu Rusiei pàna acum abia se sciá mai mult, decàtu aceea ce arata inscriptiunea latinésca, care se vede in frontispitiulu din afara alu bisericei romanesci dela St. Nicolae din Brasiovu, cum si din vreo doua trei documente respandite. Compilatoriulu desu memoratu luà in copia doua documente de mare importantia, care arunca lumina multa preste acestu episodu alu istoriei, séu mai bine tragediei poporului romanescu din Transilvani'a. Acelea documente sunt:

Sub Nr. aul. 297 din a. 1750 porunc'a imperatesei Rusiiloru Elisabet'a, data càtra ambasadorulu seu, tradusa in Vien'a pe latinesce, inse cu óresicare erori in espresiuni, care s'aru potea correge numai de càtra unulu, care ar cunósce amendoua limbele perfectu. Intr'aceea acele erori nu ne impedeca, cá se scótemu intielesulu genuinu, cum si scopulu ce avù imperatés'a Elisabeta cu acea depesia, care dupa premiterea formulei usitate in stilulu curiale rusescu incepe asia:

»A venitu la resiedenti'a si cancelari'a nóstra unu protopopu, anume Nicolae Balomiri din Transilvani'a si ne a datu unu memorialu pentru milostiv'a protectiune a adeveratiloru crestini si a gentei valache din Transilvani'a, carii credintiosi sufere cea mai mare persecutiune, din causa cà nu voiescu se accepte uniunea cu eclesi'a romana. Se pare cà acei credintiosi si-au avutu mai nainte preotii si episcopii sei de ritulu grecescu fàra nici o scadere (absque omni diminutione??); au fostu siliti la uniune . . . (aici e neintielesu, apoi urméza:) Pàna la Cesariulu Leopoldu, imperatu alu Romaniloru si rege alu Ungariei, si dela acesta au avutu libertate deplina in ceea se se ţine de serbitiulu ddieescu si preotiescu; mai tardíu inse nisce asia numiti teologi impusi loru, le-au calcatu un'a parte a libertatei si a vointiei, pe care o avusera, si au inceputu a introduce usulu, cá se'i traga cu forti'a la uniune. Se dice cà acésta intentiune o are si maiestatea sa imperatés'a de acuma. Ne avendu ei sperantia de airea, susu numitulu protopopu a venitu la noi si ne-a datu diverse documente emanate dela principii Transilvaniei, si i s'au concrediutu lui si privilegiile, care li s'au datu de càtra insusi imperatulu Leopoldu, care ti se transmitu ţíe (ambasadoriului rusescu), pentrucá se afli mai pe largu, déca este adeveratu, cà acésta gente se afla in asemenea calamitati si cà sufere atàtu de greu pentru credintia. Ci éca tí se da ţíe porunca strinsa, cá se te adoperezi in totu modulu si cu orice mijlóce vei potea, se faci, cá ei se póta remané conformu cu adeverat'a dorintia a ânimei loru in adeverat'a credintia a ritului grecescu, si se implinimu rogarea loru, prin care ceru ei acésta protectiune dela noi, pe care protectiune o luamu asupra nóstra. Voru potea fi paziti si aparati. Vedi cá se implinesci, éra déca ar fi unele ratiuni, care aici nu se sciu, si déca ti se va parea ţíe, atunci se scrii unu memorialu si confirmandu'lu cu numele nostru, se'lu dai ministeriului marirei sale (Magnitudinis suae) imperatesei Romaniloru si reginei Ungariei si a Bohemiei. In acela se descoperi, cà noi punemu sperantia neclatita in marii'a sa, éra de alta parte speramu, cà amórea de dreptate a mariiei sale nu va tolera, cá acea gente se sufere pentru religiune. Acestea se comitu prudentiei tale, pentrucá se faci acolo precum ti si va parea mai de cuvenintia, pentrucà noi concredemu acésta afacere zelului si diligentiei tale, cá se te adoperezi in totu modulu, si orice mijlocu vei potea afla, te vei adopera, cá se indeplinesci acésta afacere pentru ajutorarea celoru de una credintia cu noi.«

La vederea acestui pasiu energiosu alu Rusiei iesuitii calugari si mireni au trebuitu se vina in mare confusiune, pentrucà sub acelasi Nr. 297/1750 se citesce una relatiune secreta a conferentiei, alu carui simbure este mai pe scurt acesta:

Apostatulu Nicolae Balomiri, mai nainte generalu-vicariu alu episcopului, éra acum egumenulu monastirei Argesiu in Valachi'a, stà in corespondentia secreta cu Transilvani'a, precum se cunósce din documentele alaturate sub Nr. 4. Deci conferenti'a substerne din partea sa opiniunile urmatórie: Se se destine una suma de bani, pentrucá mituinduse emisari de ai lui Balomiri, aceia se'lu insiele, cá se se intórca érasi in Transilvani'a, unde indata se fia incarceratu. Caus'a unirei se fia inaintata din resputeri. Intr'aceea nu dà man'a, cá se ne stricamu cu curtea Rusiei in acestea timpuri; deci se se ia mesuri, pentrucá se i se póta da una informatiune cu totulu falsa, la care inse totu se dea crediementu. Spre acestu scopu se se formuleze unu rescriptu asia, in càtu guberniulu Transilvaniei se póta respunde la acela cu enumerarea unui mare numeru de blastematii si fàradelegi, cá comise tóte de romanii neuniti. Acea informatiune se se dea apoi ambasadorului Rusiei impreuna cu alte porunci emise pe fatia, cá in favórea romaniloru, care inse pe sub mana se remana totu nulle cá si pàna ací. Gubernulu se ingrijésca cu agerime, cá nu cumva Balomiri séu emisarii sei se póta pune man'a pe astfeliu de acte secrete. Din contra protectorii unirei inca se faca totu, cá dóra aru pune ei man'a pe Balomiri, séu macar pe corespondentiele lui etc. etc.

Dupace se luara tóte acestea mesure adeveratu machiavelistice si conceptulu precugetatu vení la cunoscinti'a imperatesei, iesuitii induplecara pe acea dama buna, cá se scria resolutiunea asia: »Placet, et communicanda haec omnia Pretlach eo fine, ut ea Petroburgi remonstrare possit.«

Este tréb'a istoriciloru a descoperi mai departe, déca imperatés'a Elisabet'a a fostu indestulata séu nu, cu acelu respunsu luatu din Vien'a, cum si déca Balomiri a urmatu a lucra si mai departe in contra iesuitiloru. Una scimu de siguru, cà adeca romanii neuniti din Transilvani'a dupa acea interventiune a Rusiei au fost maltratati si persecutati totu cá mai nainte pàna la Iosifu II., precum s'a mai disu.

Amesteculu serbescu. Petitiunea mitropolitulu serbescu subscrisa in 21 Fauru 1755, substernuta »ad utrasque c. r. Majestates imperatorem et reginam.« In aceeasi mitropolitulu din Carlovitiu are intru nimicu a se provoca la privilegiele date mitropolitului de Alb'a-Iuli'a de principii Transilvaniei G. Rakoczi et Acatius Barcsai, pentrucá se i se recunósca jurisdictiunea spirituale asupra eclesiei gr. res. romanesci din Transilvani'a. Se mai provóca si la una porunca imperat. din 14 Martiu 1753 (Nr. aul. 100 de 1755).

Acelasi mitropolitu se provóca si la diplom'a data mitropolitului Sava Brancovici la alegerea si denumirea sa din 28. Dec. 1656, reinnoita in 9 Ian. 1659; mai departe constata elu insusi, cà scaunulu din A.-Iuli'a fusese in adeveru archiepiscopescu (ad Nr. 100 de 1755).

Acestea au fost resultatele propagandei violente si despotice din Transilvani'a si Ungari'a; acelea inse aru fi pututu se fia si mai critice pentru catolicismu si pentru unirea bisericésca a romaniloru in acestea tieri, daca nu s'ar fi intemplatu, cá tocma in acea epoca se'si ridice din nou si in Russi'a capetele de hidra càteva eresuri fórte fanatice, gretióse si in parte spurcate, care au datu si imperatesei Elisabeta, mai tardiu inca si successórei sale Catharina II fórte multu de lucru, eresuri de acelea, care nici cu versari de sange, nici cu torturi si cu Siberi'a nu s'au pututu estermina.

Inceputulu certeloru religióse nu s'au facutu in Russi'a din cause mari cá in biseric'a latina in sec. alu 16-lea, ci mai antaiu numai din incidentulu coregerii cartiloru vechi bisericesci asĭa precum o voíse Nicon patriarchulu de atunci alu Russiei. Cá si cum ar fi aruncatu cineva teciune aprinsu pe unu coperisĭu de paie, asĭa s'au revoltatu o parte mare din calugarii bigoti in contra acelei revisiuni de carti, care la ómenii cu mintea intréga s'ar fi intielesu de sine. In càtiva ani opositiunea contra lui Nicon se prefacù in schisma bisericésca si totodata in rebelliune contra gubernului. In Moscva se ținuse unu sinodu de rebelli inca in Maiu 1682, cu care ocasiune s'au amestecatu si corpulu strelitiloru (boieri armati) si s'au versatu sange. Turburarile s'au innoitu mai de multe ori in vreo optudieci de ani. Din acestea apoi au esitu mai multe secte, din care cá principali sunt cunoscute:

Nepopismulu (care nu sufere popi), subinpartitu in Theodoseisti, Filipisti, Pastoristi, Negativisti, Novojenii; apoi alta grupa de asia numiti Peregrini sau Vagabundi. Vinu apoi sectele Popiste (Popovsçina), cari au popi, desbinate intre sine. Sectele acestora sunt laţite si pàna in Siberi'a.

In càteva din acelea secte membrii isi torturédia corpulu in modu fórte barbaru pàna si prin arderea de sine; altii credu cà e mare pecatu a se casatori; sunt érasi de aceia, cari nu ţinu nimicu la sacramentulu casatoriei. Este mare si numerulu acelora, cari la o etate anumita se juganescu. Acesti din urma sunt prea bine cunoscuti in Romani'a si in Bucovin'a sub nume de Lipoveni,[1]) desbinati si ei in popisti si nepopisti.

Misticismulu este representatu in Russi'a prin càteva secte, unele mai nebune decàtu altele, precum Chlistii sau Cristii, Scopetii sau Castratii, Napoleonitii, Scacunii sau Saltatorii si Montanii.

Alte doue secte sau eresuri mari semana a fi continuarea modificata a vechiului Bogomilismu; acelea sunt a Molocaniloru si a Duchoberiloru, care érasi au subimpartirea loru, precum Strigolnici, Jidovisti, Subotnici sau Sambetisti s. a.

Tóte acelea secte combatu orthodoxia bisericei, pe care unele nu o ţinu de perfectu orthodoxa, alte secte o considera totu asia heretica cá si pe biseric'a apuséna latina, pre càtu o cunoscu ele si pre acésta.

In dilele Elisabetei càteva secte mai mari provocasera serióse turburari, la care au participatu in modu fórte activu calugarii si calugaritiele loru, alu caroru numeru crescuse la mai multe mii. Unele secte au si profeti si profetese.

Daca nu te-ai convinge atàtu din acte publice càtu si din propri'a esperientia, nu ai putea crede pàna la ce absurditati si selbatecii póte se ajunga fantasi'a omenésca.

---

[1]) Despre sectele religióse din Russi'a a se vedé prea instructiv'a publicatiune: Lipovenismulu, adeca Schismaticii sau Rascolnicii si Ereticii rusesci dupa auctori rusi si izvóre nationali romàne de Episcopulu Dunarei de-josu Melchisedek. Bucuresci 1871. Form. 8⁰ mare, 447 pagine. Unu studiu acesta fórte necessariu pentru scriitorii istoriei eclesiastice.

Dara se urmarimu intemplarile bisericesci de acasa dela noi, dupa cassarea sinodului din Octobre.

Cea mai amara durere pe care trebuea se o simtia dupa acelea catastrofe toti romanĭi mai departe vedietori, se concentrá intru inpregiurarea, cà dupace in 1738 se detera in schimbu dominiile pentru alu Blasiului si resĭedinti'a se stramutase dela Fagarasĭu la Blasiu, in 1744, adeca in cris'a cea mai mare, episcopulu cu asessorii sei se si apucase de zidirea monastirei, in care vedemu astadi scólele cu seminariulu, tipografia, locuintie de profesori s. a., pentru cá dupa aceea se ridice si biseric'a catedrala. Unu singuru punctu in tóta tiér'a, in care se'ti poti infiintia unu focul̲ariu de cultura superióra, si tocma in acelea momente se fii condamnatu a te departa dela elu pentru totdeauna, éra oper'a marétia inceputa a o lasa in voi'a sortei sinistre.

Dupa càtiva ani posteritatea putea se fia consolata prin inpregiurarea, cà in mani'a tuturoru discordiiloru interne si externe, institutele din Blasĭu totu se iufiintiara si radiele culturei se respandira cu incetulu din acelea prin totu corpulu natiunei nóstre, chĭaru si prin acelea regiuni, in care cultur'a scientifica pàna atunci nu strabatuse niciodata si nici de nume nu era cunoscuta.

Patru ani de dile a mai statu scaunulu episcopiei, nu in vacantia, ci precum dicu canonistii »impedecatu;« cà-ci adeca episcopu avea, nu era inse suferitu cá se stea in dieces'a sa. In totu timpulu acela poporulu romanu de ambele confessiuni a remasu lipsitu de capi bisericescĭ, turme fàra pastoriu, desolatiune si selbatacía.

In fine cu dat'a din 10 Maiu 1751 episcopulu I. Inocentie Clain se vediù silitu a renuntia la scaunulu episcopiei, dupa care i se facù o pensiune modesta pe viatia.

Informatu Mitropolitulu din Carlovitiu despre starea lucruriloru bisericesci din Ardealu, nu lipsi a provoca pe romani cu dat'a din 8 Dec. 1751 cá se céra prin trensulu dela imperatés'a episcopu serbu orthodoxu, fàra nici-o frica, pentrucà elu le va sta cu totadinsulu in ajutoriu.[1]

---

[1] Vedi acea epistola la Hurmuzaki Documente Vol. VII pag. 4. La Nilles Vol. II pag. 600—602.

Pentru romanii uniti sinodulu electorale convocatu abia pe 3 Nov. 1751 au candidatu conformu praxei vechi trei individi, dintre cari imperatés'a denumi pe fostulu pàna atunci vicariu Petru Pavelu Aron; inse si hirotoni'a acestuia s'a traganatu din cause puçinu cunoscute pàna in 21 Augustu 1753, adeca mai la doi ani dupa alegere, si asĭa dupa noue ani dela departarea lui Inocentie romaniloru uniti li se dete éra unu episcopu. Atàtu in acelu timpu lungu de vacantia càtu si in totu timpulu episcopiei lui Aron († in 25 Febr. 1764) si a successorului seu Athanasie II Rednicu († in 2 Maiu 1772) luptele confessionali s'au continuatu cu mània atàtu mai mare, cu càtu imperatés'a nicidecum nu voiá se permitta partii neunite a poporului, cá se'si aléga si ei episcopu. Rescripte si resolutiuni urmau unele intr'altele in diverse intielesuri si directiuni, éra alaturea cu acelea si fapte brutali. Vomu mai atinge aici inca numai unele.

In 1754 ese in districtulu Halmagiu din comitatulu Zarand comissiune mixta confessionala dela gubernulu transilvanu si dela episcopi'a serbésca din Arad, cá se conscria pe uniti si neuniti. De trei ori se schimba acea comissiune, acolo inse serbii remanu invingatori. Comandantele generalu com. Vallis cercase si cu unu escadronu de calarime grea in 26 Iuniu; atunci ómenii fugira in munti si codri. Hollaki prefectulu comitatului remitte cavaleri'a, rechiama pe ómeni si 'i linistesce. Gubernulu trimite in 1755 alta comissiune condusa de Seeberg, cunoscutu in istori'a tierei cá unélta absolutistica. Acesta instrainase pe poporu si mai tare.[1]

In 1757 se incinsese resboiu din nou intre Austri'a si Prussi'a, éra curtea era fórte ingrijata, cà si Russi'a va sari in ajutoriulu lui Fridericu. Acésta inpregiurare inferbentà pe propagand'a catholica din acestea tieri, cá se ia mesuri si mai violente. De altmintrea Russi'a in acea epoca infipsese bine piciorulu in principate. Mai apoi s'a incinsu unu resboiu greu cu Turci'a; tóte popórale christiane orientali isi asteptau salvarea loru dela Russi'a. In acea constellatiune politica, propagand'a din Transilvani'a comitte càteva nebunii, care trebuea firesce se pornésca asupr'a ei tóta urgi'a romaniloru uniti si neuniti.

---

[1] Vedi despre acestea comissiuni mai pe largu la P. Bod t. II c. IV § 21 pàna la 24.

Din anulu 1757 P. Bod ne lasà scrisu despre o mesura barbara, de care tocma in acei ani se luasera si de càtra gubernulu Russiei, cà se se dea focu la monastiri mari de ale hereticiloru, sau cum le dicu Russii Rascolnici, Lipoveni popisti si nepopisti, facèndu-lise daune in valori de sute de mii. In Aprile 1757 judele supremu alu nobilimei din comitatulu Albei in urmarea unei batai intemplate mai de inainte in satulu Secĭoru (Sascĭoru?) ese cu putere armata asupra comunei, bate pe ómeni, pe 18 ii inchide, éra monastirei de acolo iĭ dà focu sub cuventu cà episcopulu Aron s'ar fi plansu asupra calugariloru de acolo, cà nu lasa pe ómeni cá se tréca la unire; adeverulu inse a fost, cà cu ocasiunea investigatiunei anterióre ómenii batusera pe acelu jude si acum elu isi resbunà. In tiéra era fórte puçina óste regulata; gubernulu se temea de o rebelliune mai seriósa; deci elu infruntà pe jude, éra pre cei 18 ómeni iĭ liberà din prinsóre; monastirea a remasu in ruine.

Totu din acelu anu P. Bod mai insémna, cà iesuitii s'aru fi incercatu se introduca la romanii uniti cuminecatur'a cu azima. Dara acésta s'ar fi intemplatu intr'unu timpu, din care este prea bine cunoscutu, cà episcopulu Aron càtu a traitu a ţinutu elu, a silitu si pe credinciosiĭ sei cá se observe cu rigórea cea mai mare totu ritulu bisericei resaritene.

In 1758 Neunitii gonescu mereu pe popii uniti din parochii. Pop'a Ioanu din Aciliu produce o enciclica a mitropolitului dela Carlovitĭu si convóca sinodu la Salisce. In acelasi timpu se ţine sinodu si la Blasĭu.

Totu in 1758. In comun'a Ighielu (Igenpatak in comit. Albei) pop'a unitu luatu la fuga, in loculu aceluia vine tinerulu popa Miron hirotonitu la Carlovitiu. Episcopulu Aron cere asistentia dela generalulu com. Adam Teleki; acesta 'i respunde aspru si irritatu.

In 1759 episcopulu Aron asĭa cum suferia elu cu picĭorulu seu plinu de rane, apoi si debilitatu de postu severu pléca in visitatiuni canonice; in 4 Februariu ajunge in districtulu Hatiegu la comun'a Clopotiva, unde afla, cà si calvinii ţinu servitiulu ddieescu la óre anumite totu in biseric'a romanésca; se aprinde omulu, numesce acea biserica pesterea talcharilorŭ si grasdu de magari, pune de sfarma si dà afara banci si catedr'a calvinésca, apoi o incuie. Aron urmédia intocma si in comun'a Salasĭu (de sus), unde érasi afla pe calvini totu in biseric'a romanésca si'i scóte de acolo totu cu violentia cá la Clopotiva. De acolo trece in comun'a Galati, unde in 13 Februariu se face bataia sangerósa, pentrucà nobilii calvini se opunu si batu pe ómenii episcopului. Reformatii se plangu la comitatu, de acolo la gubernu si la curte. Cu resolutiune din 22 Aprile 1759 imperatés'a infrunta pe episcopu si'lu face se reparedie tóte daunele causate calviniloru, dispune a se pedepsi si cei doi aristocrati romani calviniti Mara si Buda, cari au batutu si sangeratu pe popii uniti; in fine dispune, cá tóte bisericele comune orientaliloru cu calvinii sau se se despartia prin o linia óre-care in doue, sau cá se se mai faca o biserica cu spesele comune ale locuitoriloru de ambele confessiuni.

In acelasi anu mai apare si unu decretu falsu, care se publicase la romani. Cu decretu din 13 Iuliu imperatés'a dà o infruntare plastografiloru si anullédia decretulu mincinosu. Se mai latiescu sciri si despre recurse la Carlovitiu, precum si faime cà trupe muscalesci aru fi petrunsu pàna in Silesi'a.

Totu in acesti ani sfasiĭau pe romani certe grele confessionali si in Oradea mare, sau mai bine in comitatele Ungariei locuite de romani, unde episcopulu serbescu si celu unguresou latinu dela Oradea ii tragea unulu dela altulu.

In fine dupa atàtea lupte si sbuciumari imperatés'a indemnata mai virtosu de ministrulu seu Kaunitz, in contra vointiei iesuitiloru se indupleca cá se sufere in Transilvani'a si pe unu episcopu neunitu, inse serbu, in person'a lui Dionisie Novacovici episcopu dela Bud'a, pe langa restrictiuni si planuri reservate.¹) Dupa Novacovici a urmatu in 1770 Sofronie Kirilovici înca totu numai cu titlu provisoriu pàna in dilele imperatului Iosif II, cand la 1783 fù denumitu episcopu diecesanu Gedeon Nikitici archimandritu serbu din archidieces'a Carlovitiului.²)

---

¹) Vedi circular'a episcopului Novacovici din 15 Iuliu st. v. 1763 la Hurmuzaki Vol. VII. pag. 34.

²) Vedi acestea pe largu: Andreiu br. de Siaguna Istori'a bisericei orthodoxe p. 182—188.

Pàna se ajunga afacerile confessionali ale romaniloru in stadiulu acesta, ei au mai trecutu prin alte càteva crise si calamitati. In ţinuturile prin care trecuse serbulu Visarion, ómenii cereau se li se faca prohodu nou la mortii ingropati prin popii uniti; plangeau cà au datu pomeni si sarindare fàra nici-unu folosu; carau in biserici apa si spalau podelile; unii le sapau si scoţiendu pamentulu vechiu, le reparau cu altulu próspetu si alte asemenea fapte ale fanatismului si ale resbunarei contra propagandei catolice, pe care o suferiá multu mai reu decàtu pe cea calvinésca.

In urmarea propagandei lui Sofronie si dupa elu a popii Ioanu Molnar supranumitu si Tunsu, fanatismulu de ambe parti devení si mai intensivu; mai alesu popimea isi facea de capu, precum probédia si casulu dela comun'a Pogacéo'a din Campia, unde se intemplà si uciderea proprietariului, care luase in cortelu pe protopopulu neunitu dela Fagarasiu, care fu batutu cumplitu.

Dupa arestarea si escortarea lui Sofronie si a Tunsului urmara si alte arestari ale popiloru neuniti, cum si luari de biserici, apoi batai in Zlatna si pe airea.

In fine vení in a. 1761 generalulu br. Buccov cu plenipotentia si cu instructiuni fórte largi, cam in patru directiuni: Se inaintedie unirea confessionala cu orice pretiu; se infiintiedie militi'a de granitiari; se fia bunu sasiloru si se le ţina cumpan'a; se infrenedie trufi'a si cerbici'a aristocratiei.

Cu privire la propaganda si proselitismu Buccov cá si cum s'ar afla in tiéra de vrasmasi, isi alese o procedura cá intr'o batalia crunta: elu dete ordinu cá tóte monastirile neunite se fia prefacute in cenusia. Asia s'a si intemplatu, cà au arsu bietele schituri càte se aflau in districtulu Fagarasiului, cum si monastirea cea vechia dela Silvasíu in districtulu Hatiegului. Acea mesura barbara a inversiunatu si mai multu si a instrainatu pe romani dela catolicismu.

Conclusiune. Precum in partea istoriei din dilele imperatului Leopold I ne-am ocupatu ceva mai multu cu afacerile bisericesci ale poporului romanu, asia ne simtiramu indemnati a face si pentru anii càti domnise Maria Teresi'a. Era, precum credemu noi, a unsprediecea óra cá se cunóscemu si noi romanii, cum politic'a staturiloru cérca tóte mijlócele permisse si nepermisse de legile moralei, cá se puna religiunea si biseric'a in servitiulu seu.

§ 79. Starea invetiamentului sub Maria Teresi'a in Transilvani'a. Starea scóleloru din acésta tiéra asia precum se aflá ea inainte cu 120—130 de ani se póte delinía usĭoru in càteva sententie. Tóte scólele prea puçine càte se infiintiau chĭaru si de càtra domnitori ori gubernu, aveau caracteru confessionalu. Fiacare confessiune sau secta religiósa isi deschidea scóle daca voiá si daca putea, fàra nici-unu amestecu alu statului. Scóle prea puçine càte se infiintiasera sub principii reformati prin ei si din averile loru, au trecutu tóte in proprietatea confessiunei loru. Scólele sasiloru au avutu si mai au tóte caracteru luteranu. Intocma urmara si catolicii si tóte celelalte confessiuni.

Josef Benkő renumitulu scriitoriu ardeleanu in Transilvania sa Vol. II Capu 18 ne conservà unu conspectu de scóle, càte erau acelea pe la 1778, adeca numai cu doi ani inainte de mórtea imperatesei. Din acelu conspectu aflamu:

La r. catolici Universitate in Clusĭu, ceea ce ar corespunde astadi la unu bunu liceu de optu classe; mai departe gimnasii, unele de trei, altele de cinci classe in Alba-Iuli'a, Odorheiu, Osĭorheiu, la Çanta in Secuime, in Sibiĭu, Mediasiu, Bistritia, càteva scóle asĭa numite normali sau astadi primarie de càte trei si patru classe, apoi unele triviali numite astadi elementarie. Tóte acestea scóle erau date in grij'a clerului, si mai alesu a iesuitiloru.

La reformati toti de nationalitate magiara: Colegii sau gimnasii mari, in Aiud, Clusĭu, Osĭorheiu. Odorheiu si càteva scóle mici pe la unele orasĭele.

La luterani toti sasi de nationalitate: gimnasie mari si mai mici in Sibiĭu, Brasĭovu, Seghisióra, Mediasiu, Bistritia, Cincu-mare, Biertanu si mai multe scóle mici in celelalte orasiele si in comune rurali mai mari, nu inse in tóte, precum le place unora se spuna. Unu lucru prea bunu avusera sasii, cà din tinerii cei mai talentati esiti mai alesu dela Sibiĭu, Brasĭovu, Seghisióra, Bistritia trimiteau mereu pe la universitatile din Iena, Halle, Lipsi'a, Erlangen, cum si la gimnasiulu luteranu renumitu dela Pojon. Asĭa isi preparau sasii prevedietori ómeni din sinulu loru pentru biserica, scóla, functiuni si — pentru lupte politice cu dieci de ani inainte, fàra a astepta cá se le ardia luminarea la degetu.

Unitarianii totu magiari, fórte persecutati sub Maria Teresi'a pentru dogm'a loru antitrinitariana, respingatore si de totu ce se dice in religiunea christiana sacramentu, aveau in Clusĭu unu bĭetu de colegiu, in Turda unu micu gimnasiu, in Trascau o scóla primara bunicica si înca ici colea càte o scolutia nacajita.

Romanii uniti apucasera a'si infiintia scólele din Blasĭu cu monastire si seminariu. Atàta totu. Scimu apoi din alte izvóra, cà in acea epoca se aflau si preste trei sute scolari la Blasĭu, intre cari se vedeau si junisiori de càte 18—19 ani invetiand A-B-C, éra in lipsa de chartia formand literele var'a pe pamentulu celu nasiposu alu piatiei, éra érn'a pe nea cu càte unu beţişĭoru, cá se nu le degere degetele.

Despre romanii neuniti Benkő scie numai atàta, ca ei aveau o scóla in suburbea din Brasĭovu la S. Niculae, careia eĭ îi diceau monastire.

Ceea ce nu mai spune Benkő despre scóle romanesci din acea epoca se scie érasi de airea si adeca despre o parte, cà monastirile in care feciorii de popi totu mai invetiau ceva carte fusesera prefacute in cenusia prin generalulu Buccov, éra de alt'a, cà pe atunci se deschideau scóle in regimentele granitiarie.

Incolo, preste tóta tiér'a intunecime egypténa.

Capu XIII.

Evenimente din domni'a imperatului Iosifu II.

§ 80. Imperatulu Iosifu II cá pruncu si june, cá coregentu si caletoriu. Iosifu II nascutu in 13 Martiu 1741 a fost fiĭulu celu de antaiu la parintii sei. Educatiunea si instructiunea densului a fost data de càtra parintii sei imperatulu Franciscu de Lotaringi'a si imperatés'a Maria Teresi'a in grij'a principelui Battyányi si a secretariului de statu br. Christoforu de Falkenstein. Desteptu dela natura cá si parintii sei, de unu temperamentu viu si veselu, minte agera si memoria buna, era totodata si de o vointia neinduplecata, mai alesu dupace credea cà este informatu de ajunsu despre starea si despre purtarea unei persóne. Iosifu inse sĭ-a datu in tóta viati'a sa cea mai mare silintia, cá pre càtu se putea se'si castige din propri'a experientia informatiuni sigure si càtu mai puçinu se plece urechi'a la sĭoptele altora. Mai vîrtosu spre acestu scopu a intreprinsu Iosifu si multele sale caletorii in tieri straine si in monarchia, precum se va vedea mai la vale.

Nici-unu poporu din totu coprinsulu monarchiei nu are causa mai mare de a celebra memori'a imperatului Iosifu II precum o are poporulu romanu din mai multe puncte-de vedere, éra daca protoparintii nostri aru fi fost atàtu de inaintati in idei cá se'lu pricépa, precum nu l'au priceputu, astadi nepotii loru aru avea inca si alte cause de a'i fi multiamitori.

Biografi'a imperatului Iosifu II coprinde volume scrise in alte limbi; este timpulu cá si publiculu nostru se'lu cunósca incai in liniamente generali, apoi si in specialu, in càtu regimulu seu avuse o influintia estraordinaria asupra tieriloru corónei unguresci si asupra destineloru natiunei nóstre romàne.

Maria Teresi'a insurase pe fiiu-seu Iosifu fórte de timpuriu, adeca in 6 Octobre 1760 cu principés'a Maria Luisa de Parma, pe care elu o iubise fórte, nu numai cà-ci era frumósa, ci mai vîrtosu pentru frumósele calitati sufletesci ale ei; dupa trei ani inse o a perdutu prin mórte. A dou'a casatoria a lui Iosifu din 22 Ian. 1765 cu Maria Iosef'a de Bavari'a nu a fost asĭa fericita, inse si acea consórta a sa muri in 28 Maiu 1767. In Ianuariu 1770 isi perdù si pe unic'a sa fiica, care nu inplinise nici optu ani. De atunci acelu fiĭu de imperatu se simtia singuru in lume in mijloculu milióneloru de supusi ai sei; cu atàtu mai multu inse elu se dedicà cu totulu afaceriloru imperiului.

In Aprile 1764 pàna mai era si tata-seu in viatia, Iosifu II fu incoronatu rege alu Germaniei, éra dupa mórtea tata-seu ii urmà in 18 Aug. 1765 la tronu si cá imperatu alu Romaniloru in sensulu stravechiloru traditiuni.

Iosifu cá coregentu. Indata dupa incoronare imperatés'a luà pe fiĭu-seu de coregentu alu monarchiei austriace, inse asĭa, cà ea isi reservà propriulu regimu, éra lui Iosifu ii lasà tóta puterea preste armat'a intréga, precum si ţinerea in regula si evidentia a diverseloru ordine si ranguri de cavaleri. In acea sfera de activitate imperatulu ajutatu de unii generali a introdusu càteva reforme fórte salutarie, a melioratu sórtea soldatiloru gregari si n'au mai suferitu tractarea loru prea barbara de pàna atunci; a introdusu revistele si o controla mai stricta asupra administratiunei militare, cum si alte reforme decopiate dela regele Fridericu II alu Prussiei.

Vediendu Iosifu cà si la curtea din Vien'a se incuibase unu luxu prea nebunescu, elu a fost celu de antaiu care a simplificatu inpregiurulu seu totu traiulu vietiei. Spre a da aristocratiloru exemplu de virtuti patriotice mai inaltiate preste pros'a vietiei, o suma de 22 milióne florini in efecte (chartii) de statu heredite cá parte a sa dela tata-seu, le-au aruncatu in focu, pentru cá statulu se nu'i remàĭe datoriu cu nimicu; totu atunci a restituitu statului si càteva dominii, pe care le cumparase parintele seu.

De ací inainte tenerulu imperatu in etate abia de ani 25 se decise a'si inplini dorinti'a de a invetia nu numai din carti si dela professori ȋnca pre atàtu de renumiti, cĭ si cu atàtu mai multu din caletorii, din studiu practicu facutu in persóna la fati'a locului, intre tóte classele societatii omenesci, din regiunile inalte aristocratice pàna josu in satuletiele cele mai miserabili.

Premittemu acilea spre orientare, cà in dilele Mariei Teresiei monarchi'a sa intréga nu avea nici 20 de milióne locuitori; armat'a intréga era de 275 mii de ostasi, éra venitulu monarchiei ajunsese la 215 milióne computate in libre francese,[1]) éra datoriile statului numai 160 milióne. Anume despre Ungari'a inpreuna cu Banatulu se póte dice, cà a patr'a parte a sa era ceea ce numimu pusta, steppa, desĭertu nelocuitu si balti respiratóre de morburi si mórte; despre drumuri asternute nici pomenire; tiér'a plina de talchari si furcile in functiune precum nicairi in Europ'a. De aici isi póte face oricine idea despre placerile caletoriiloru de inainte cu o 100—130 de ani.

---

[1]) Libra Gallica = 20 Solidi (Sous) = circa 40 cri.

Cu tóte acelea greutati prim'a caletoria intreprinsa de imperatulu in a. 1766 a fost prin Ungari'a pàna in Banatulu Temisiórei, unde a petrunsu pàna la fruntariile Munteniei; calatoria inse incognito sub nume de comitele Falkenstein, insoçitu numai de càte unu generalu, unu oficiariu de statu maioru, si unii secretari, cá se aiba cui dicta resultatele experientieloru sale, éra uniforma imbraca mai raru, amblá mai multu in fracu, pentrucá cu atàtu mai usioru si negenatu se póta vedé si studié tóte, starea trupeloru, fortificatiuni, industri'a si viati'a dela orasie, cultivarea pamentului si starea trista a iobagimei tiranite. Atunci mai antaiu, observa unu istoricu austriacu, a cunoscutu Iosifu II càtu era de infricosiatu si greu jugulu si calamitatea in care gemea poporatiunea rurala, prin urmare càtu e de necessaria usiorarea sortii lui. Ori-unde i se presentau ómeni cu sciintia si artisti, conversá bucurosu cu ei; primia inse si pe altii in audientia, éra la ómeni lipsiti daruiá bani.

In 1768 imperatulu a visitatu Boemi'a si Moravi'a, in care tieri înca erau fórte multe de indreptatu.

In 1769 Iosifu caletori in Itali'a si in Martiu se opri la Rom'a, unde a mersu si frate-seu Leopold dela Florenti'a. Romanii voisera se intimpine pe imperatulu cu tóta pomp'a cum sciu se o inscenedie italianii; imperatulu inse refusà cu multiamita cá »comite de Falkenstein«. Dupace a vediutu tóte raritatile acelei capitale a trecutu la Neapole, s'a urcatu pe Vesuv, éra de acolo trecènd la Florenti'a s'a intorsu pe la Parma, Turin si Milano la Vien'a.

In Augustu alu aceluiasi anu Iosifu avù la orasiulu Neisse convenire amicabila si cu regele Fridericu II dupa atàtea discordii si resbóie din anii trecuti. Regele 'i intórse visit'a dupa trei ani.

Venind imperatulu din Prussi'a, se opri in Moravi'a la dominiulu Posovitz alu principelui Lichtenstein, unde ómenii tocma se aflau la aratu de tómna. Imperatulu apuca dela unu tieranu córnele plugului si trage cu elu càteva brazde. Ómenii se uita la Iosifu cá inmarmuriti, cà elu cá imperatu s'a pusu cá se are. Asia a voitu acelu monarchu se inspire lumii respectu càtra agricultura si se ridice in ochii ei inpainginati stim'a pentru poporatiunea rurala, sau cum se dice pe la noi, pentru opinca. Unu monumentu de marmora stà pàna astadi la loculu unde arase imperatulu, éra aratrulu cu care trasese elu brazdele se conserva in palatulu provinciei la Brünn.

In 1771 imperatulu éra vení in Ungari'a pàna la Arad, cu care ocasiune se aflà, cà Maiest. Sa isi propusese a visita cu alta ocasiune si principatulu Transilvaniei.

§ 81. **Prim'a caletoria a imperatului Iosifu II in Transilvani'a.** Intre numerosii biografi ai acestui monarchu s'au aflatu si unulu C. A. Schimmer, care a culesu si publicatu o multime de anecdote, fapte si dise caracteristice adeverate, prin care se ilustra viati'a nemuritoriului Iosifu. In anii mai dincóce se aflara in fine si in acésta tiéra barbati seriosi dintre compatriotii nostrii sasi, cari nu'si pregeta a scóte la lumina din memoriale si biografii remase dela parintii loru multe informatiuni fórte pretióse, intre care se afla si descrierea ccletoriiloru lui Iosifu II in acésta tiéra, pe care densulu o cercetase cá nimeni altulu inaintea lui, cu planu precugetatu de a o scóte dupa putintia din starea unei barbarii invechite, neumane si necrestine.

Prim'a caletoria a imperatului Iosifu cá coregentu facuta in Transilvani'a a fost in a. 1773 si a ţinutu din Maiu pàna in Iuliu. Michail Conrad de Heidendorf, in acelu anu cá protonotariu in Mediasiu avuse missiunea de a merge calare in comitiv'a imperatului pe o distantia considerabila prin sasime. Elu a lasatu scrisa pentru famili'a sa o parte buna din acea caletoria, care acum se afla publicata.[1] Nimicu mai interessantu si mai instructivu pentru acea epoca decàtu acea descriere, din care inse noi aici abĭa putemu reproduce o mica parte din lips'a cea mare a spatiului.

In 1773 imperatulu era de ani 32 adeca tocma in etatea cea mai vigorósa spre a osteni, a observa, judeca si combina.

Imperatulu a manecatu din Vien'a in 7 Maiu si trecènd preste Ungari'a la Temisĭór'a, de acolo prin Banatu inainte pe la »Port'a-de feru« la Hatiegu, Hunedór'a, Deva, Orascia in 21 Maiu ajunse la Alba-Iuli'a, unde nu a descinsu sus in cetate, ci josu in orasiu la ospetari'a comuna, éra de acolo a plecatu calare la Zlatn'a, de unde érasi s'a intorsu la Alba-Iuli'a, cand apoi visità cetatea cu tóte asĭediementele sale. Sambata in 29 Maiu imperatulu ajungènd la Sibiĭu, aici descinse totu la ospetari'a comuna, cunoscuta de atunci cu numele »La imperatulu Romaniloru«. In comitiv'a monarchului au fost general-adiutantu com. Nostitz, generalulu Siskovits, feldmarechal-locotenentu com. Pellegrini, mediculu personale Brambilla favoritu alu imperatului, apoi cancelisti, furieri, lacai, bucatari. Pentru comitiv'a intréga erau 12 trasuri si caróie, éra cai de hamu si de calaritu se dispuneau dintr'o statiune in alt'a càte 72.

---

[1] Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde 18. Bnd. II. Heft. S. 445 bis 495.

Dumineca fiind tocma Rusaliile, imperatulu stete in Sibiĭu. Luni plecà prin ţinuturi delóse, pe la Nocrich, Cincu si Rupea, unde a si masu, éra de acolo marti trecù mai totu prin Sasime la cetatea Segisiór'a (Schässburg) si pe nópte ajunse la orasielulu armenescu Elisabetopole (Erzsébetváros sau Ebesfalva), care odinióra fusese a lui Apafi. Se intielege cà ori unde era ostasime in garnisóne, aceea asteptá pe monarchulu seu cu parada; éra miile de locuitori inşirati pretotindeni de a lungulu drumuriloru intimpinau pe imperatulu in genunchi, unii bucurandu-se, altii plangend si multi cu suplice ridicate in sus, pe care tóte imperatulu le aduná in trasur'a sa, in care sĭedea numai cu generalulu Nostitz, éra pe multi iĭ si intrebá de coprinsulu plansorii loru. Imperatulu invetiase si càteva espressiuni romanesci, cá se scia intreba si la unii a respunde.

Gubernulu tierei dispusese, cá dintr'unu ţinutu in altulu se mérga pe langa trasur'a monarchului càte unu functionariu mai desteptu calare, pentrucá in fiacare momentu se stea la ordinile prea inalte. Prin districtulu (scaunulu) Mediasĭului a fost datu cá comissariu sus numitulu notariu Heidendorf. Preste trei óre càtu a ţinutu caletori'a pàna la Mediasĭu si de acolo inainte imperatulu a pusu comissariului intrebari nenumerate, cerendu'i si esplicari la mai multe plansori de ale comuneloru, cá si de ale particulariloru, de care chĭaru si in acea distantia relative scurta se adunasera. Multe din suplice erau adeverata copilaria a cere dela monarchu lucruri de tóte dilele, care cadu in resortulu unui primariu sau alu comunei intregi, ori alu unui subprefectu; altele inse fórte multe erau totu atàtea probe ale starei desperate, in care se aflá mai vîrtosu poporatiunea iobagita, precum si o parte a locuitoriloru romani asupriti de càtra sasi. Din cele multe se stea aici cá de exemplu numai càteva.

Asupra unui procesu de hotaru dintre comun'a armenésca Elisabetopole si comun'a Sáros imperatulu a opritu trasur'a intre hotara, cá si cum ar face o comissiune dela unu tribunalu, si nu s'a miscatu din locu, pàna nu s'a informatu bine despre starea causei. In comuna a esitu preotulu romanu in vestmente bisericei cu praporu si cu totu poporulu barbati si femei si asteptau pe imperatulu in genunchi, la momentu inse le dise romanesce: Sculá, sculá. Totu aici se aflau si càteva familii de asĭa numiti transmigranti veniti dela Hanau in Transilvani'a, espatriati din caus'a religiunei loru protestante.

Cand ajunsera pe la comun'a Almasiu, imperatulu intrebà, daca sunt multe comune sasesci iobagite. Heidendorf iĭ respunse cà sunt multe, mai in tóte comitatele.

Totu atunci imperatulu intrebà cu surisu, daca se afla si la sasi multi advocati; se mai informà si despre resiedinti'a superintendentului luteranu dela Bĭertanu; voí apoi se mai cunósca si locurile pe unde se facu vinuri bune in tiéra si cà plantatiunile s'ar putea inmulti pe acele dealuri plesĭuge si golasĭe.

Pre cand ajunsera la podulu comunei Atĭelu (Hetzeldorf) acolo juratii comunei, toti sasi, asteptau cu unu memorialu, intru care cereau dela imperatulu, cá se decida scóterea locuitoriloru romani din hotarulu loru, unde au fost asĭediati din porunca in véculu alu 17-lea, pre cand locuitorii sasi se inpuçinasera fórte, in càtu nu au mai fost in stare se pórte greutatile publice numai cei remasi in comuna, cari s'au si cufundatu in datorii mari, au hipotecatu la creditori o parte din hotaru si asia au fost adusi romani din alte parti cá se cultive acelea locuri. Acuma (dupa aprópe o suta de ani) locuitorii sasi s'au inmultitu érasi la vreo suta de familii; datoriile vechi le-au platitu inainte cu cinci ani si acum sasii voiescu se ia acelu pamentu dela romani, se'lu inpartia intre sine; romanii nu voru se'lu dea si se ésa de acolo. Asĭa sasiĭ au datu focu la càteva locuintie de ale romaniloru, cá dóra se voru spariia si se voru duce. Romanii inse in locu de a se spaimanta stau locului, éra unulu din ei au amerintiatu, cà dara si ei voru da focu sasiloru, ceea ce s'a si intemplatu.

Tóte acestea narrate de insusi Heidendorf, imperatulu le ascultà cu adeverata patientia imperatésca, apoi intrebà daca teciunariulu romanu a fost descoperitu. Respunsulu fu cà nu, de si magistratulu a cercatu si cu tortura si cu amerintiare, cà daca romanii nu arata pe teciunariu, au se platésca ei tóte daunele.

Cuventele din urma scósera si pe monarchu din patientia si dete semnu se màne mai departe. Cand colo, éta cà in ceealalta parte de comuna asteptau si romanii cu o suplica. Imperatulu o primi, éra ei incepura se se vaiere cu voce tare, cà si ei platescu contributunile cá si sasii, pórta tóte greutatile tierei, ale districtului si orasiului cá si ei, dau pentru armata gràu, fènu, ovesu, facu postarii, lucra la reparaturi de mori s. a., totusi ei n'au nici vii, nici locuri de aratu si de fènatie, cà-ci sasii nu le lasa loru nimicu, dicùnd cà pamentulu acesta este mosiĭ'a loru daruita dela regi.

Imperatulu intrebà asĭa bine reu cum sciá romanesce, daca ei lucra pentru domni (adeca daca sunt iobagi).

Nu lucramu pentru domni, fu respunsulu loru, ci din porunc'a domniloru la districtu si la satu, cá si sasii.

Monarchulu promise cà va investiga caus'a loru, care de altmentrea era a tuturoru romaniloru din comunele mestecate.

In casuri de acestea imperatulu in locu se siédia in trasura se sculá fórte desu si stetea in picióre, atàtu cá se vorbésca mai usĭoru càtra multime, catu si cá se cunósca preste totu càtu mai bine locurile, regiunile, situatiunea comuneloru. Aici imperatulu intrebà despre romani, daca se afla si intre ei economi buni; daca au si ei scóle; mai tardiu intrebà si despre popii romaniloru. Heidendorf respunse la tóte asĭa precum suntemu dedati se ne audimu laudele chĭaru si astadi si anume cà se afla si intre romani economi buni, cà inse cei mai multi sunt ómeni rei si lenesi; romanii dela natura aru fi destepti, trebue inse cĭopliti (cultivati). Scóle n'au decàtu fórte pucine. Sasii au scóle in tóte comunele, ei aru primi si pe romani, acestia inse nu voru. Intre popii loru sunt multi cari sciu numai citi, nu si a scrie.

Aici Heidendorf a sucitu tare nasulu adeverului.

La comun'a Bratei (Pretai cu 1200 locuitori) sasii de acolo esira cu rugarea fórte naiva, cá imperatulu se védia cum spala rîulu Ternavei càtra biseric'a loru si se'i ajute. Unu romanu din acea comuna, care din cinci feciori avea pe unulu soldatu, ingenunchĭa si róga pe imperatulu, cá se ilu dimitta. Atunci Mai. sa ilu intréba romanesce:

»La ce regiment fecĭorù.«

»Intre alui Macskási Domnule Marii'a ta.«

»Regiment! Regiment!« ii striga imperatulu; acelu ticalosu inse sciá numai de compani'a capitanului Macskási.

Ce'ia venitu imperatului ce nu, cà folosindu pe Heidendorf cá interpretu a pusu romanului vreo optu intrebari, apoi l'a miluitu cu càtiva galbini, care intr'aceea plangea cá o baba. Ce pecatu cà se nemerise unu omu atàtu de simplu, si apoi Heidendorf inca sciá fórte reu romanesce, precum se cunósce din tóte constructiunile sale romanesci intercalate in textulu seu (pp. 468—469).

Heidendorf o pati totu atunci mai reu cu unu càrcĭumariu guralivu, anume Handschuh, care esind si elu la drumu strigà in gur'a mare, cà acelu notariu e vrasmasĭu alu catoliciloru.

Din tóte, scen'a cea mai interesanta o avú imperatulu pàna la Mediasĭu la comun'a rurala Boianu (Bunesdorf) bine impoporata de sasi si romani, odata fiscala, mai tardiu trecuta in proprietatea comitelui Nicolae Bethlen, carele in timpulu acesta era tesaurariu alu tierei.

Locuitorii sasi din Boianu[1]) esisera inaintea imperatului la drumulu tierei; unulu dintre ei cu camasi'a plina de sange inchĭegatu dise imperatului: Maiestate, domnulu nostru comitele Nicolae Bethlen ne nimicesce cu totulu prin munc'a cea multa. De multeori suntemu siliti se'i lucramu septeman'a intréga. Cu tóte acestea elu nu ne dà nimicu de mancatu, batai inse ne dà prefectulu seu mai in tóte dilele fàra nici-o vina, oricàtu ne vomu sili si vomu lucra. Domnulu nostru ne aduce la stare de cerşitori. Pàna cand eramu ai fiscului (ai statului) amu fostu ómeni bogati, acum inse nu avemu nici vite si abĭa ne-a mai remasu o pàne de mancare.

---

[1]) **Bunesdorf, astadi comuna cu mai multu de 1400 de suflete.**

Imperatulu: V'a mersu mai bine pre cand erati ai fiscului?

Sasulu celu sangeratu: Da, Maiestatea Vóstra! pe atunci aveamu tóte de ajunsu, bani, vite, bucate si satulu era plinu de ómeni, éra hotarulu bine lucratu. Acum inse nu mai avemu nimicu. Abĭa mai sunt vreo treidĭeci de pluguri in satu; preste cincidieci de locuitori au fugitu de aici si hotarulu abĭa se mai lucra. Daca nu vomu fi aparati, satulu intregu va disparea.

Imperatulu: Voiti voi se fiti érasi ai fiscului?

Sasulu: Din totu sufletulu, pentrucà asĭa cu acestu prefectu nu mai putemu se o ducemu.

Imperatulu: Mergeti acasa, se sciti cà veti fi aparati; eu voiu dispune cá se se faca investigatiune.

Sasulu: Maiestatea Vóstra, noi nu cutediamu se mai mergemu acasa, cà-ci prefectulu ne va omorî. Vedeti Maiestate, camasĭ'a mea plina de sange, éta cum m'a batutu numai eri prefectulu fàra causa. Acum daca va sci cà noi amu fost la Maiestatea Vóstra, elu ne va bate si mai tare. Ve rugamu pentru Ddieu, ajutati-ne Maiestatea Vóstra.

Imperatulu: Cum e numele acelui prefectu?

Sasulu: Ilu chĭama Kádár Moizes, Maiestate!

Dupa acestea imperatulu mai dise sateniloru se mérga numai acasa, cà nu li se va intempla nimicu, apoi asĭediandu-se in trasura, intrebà din nou pe Heidendorf, cum chĭama pe acelu prefectu, isi scóse portfoiulu unde'i scrise numele si alte càteva inpregiurari.¹)

Acusele cu care venisera tieranii asupra lui Bethlen si a prefectului seu, i s'au parutu imperatului atàtu de grele, in càtu voind a se informa bine pàna a nu ajunge la Mediasĭu, mai puse lui Heidendorf douesprediece intrebari tóte relative la starea iobagimei, anume si la fug'a loru din dominii si la trecerea romaniloru in Munteni'a.

Inainte de a ajunge la Mediasĭu imperatulu fu intimpinatu la unu locu de càtra càtiva preoti neuniti cu proto-

---

[1] In tóte dominiile mai mari era càte unu prefectu, óresicum cá representante alu magnatului si mai mare preste ceilalti deregatori ai curtii, prea multi din ei de natur'a lupiloru rapitori.

populu si de poporeni de ai loru cu o suplica, in care cerea cá se li se permitta a'si face pe alocurea biserici, éra in Bratei se li se restitue biseric'a luata dela ei.

Aici imperatulu vorbi érasi romanesce cu preotii, punendu-le càteva intrebari, dupa aceea luà totu pe Heidendorf de interpretu.

Protopopulu fù intrebatu despre numerulu sufleteloru din tractulu seu, la care elu respunse imperatului cà sunt 11 mii. Imperatulu se mirà daca audi, cà si in acelu districtu micu se afla atàti romani p'intre sasi; Heidendorf inse constatà dis'a protopopului.

Imperatulu mai intrebà, cà neunitii pentruce nu mergu la biseric'a unita.

La acésta preotii tacura.

Alta intrebare: Au nu e totu una biseric'a unita si neunita?

»Ba este totu un'a Dómne!« respunse unu popa.

Imperatulu càtra Heidendorf: Spune-le: se mérga totu intru o biserica cu unitii, la óre anumite, dupace esu unii, se intre ceilalti. Voiescu ei asĭa?

Dupace li s'au interpretatu acestea, romanii s'au aratatu de plinu multiumiti si s'au inchinatu pàna la pamentu.

In fine le mai dise imperatulu, cà va cerceta rugamintile loru si a plecatu mai departe.

In Mediasĭu monarchulu a statu fórte puçinu, a visitatu mai multu numai garnisón'a, spitalu si alte afaceri militari, apoi a plecatu pe la Sĭeica mare si s'a opritu pe nópte la Talmaciu. De acolo apucara càtra Fagarasiu, la Brasĭovu, in Secuime prin Trei-Scaune si Cĭucu, de unde trecù la Reginu, la Bistritia, la Rodna si Nasaud, unde visità regimentulu de granitiari, apoi se intórse pre la Desĭu, Gherl'a, Clusĭu, Turda, Aiud la Sibiiu, unde au ajunsu cu tóta comitiv'a sa in 30 Iuniu, apoi a statu aici pàna in 11 Iuliu.

In tóte acelea caletorii ale sale ori-unde ajungea imperatulu càtra fruntarie, incalecand càte unu calu husarescu mergea pe la strimtori, le visitá si une-ori intrá pàna la o distantia si pre pamentu romanescu, pe care voiá se'lu cunósca cu scopu reservatu.

Imperatulu a plecatu dela Sibiĭu érasi pe la Mediasiu, Osĭorheiu, Reginu, Nasaud, Bistritĭa si prin Marmati'a dreptu la Galiti'a si Lodomeri'a, care provincii tocma pe atunci separate din regatulu Poloniei se incorporasera la Monarchia.

Desu citatulu Heidendorf insémna acilea, cà monarchulu adunase dela locuitorii acestei tieri 19 mii de suplice, memoriale si plansori, éra pe magnatíi si pe nobilimea unguréсa nicairi nu 'ia consideratu, éra càtra sasi si càtra plebe (intielege pe romani) se aràtà cu multa mila (durch das gnaedigste Bezeigen), ceea ce a insuflatu grija aristocratiei. Ci cà decumva din 19 mii de suplice ale poporului numai a $^1/_{10}$-ea parte au coprinsu plansori precum au fost ale locuitoriloru din Boian, imperatulu avuse cause prea de ajunsu cá se tractedie rece cu aristocrati'a si acésta cá se se téma de urmari.

Asĭa s'a intemplatu prim'a caletoria a lui Iosifu II in principatulu Transilvaniei; asĭa a studiatu elu starea de barbaria a tierei si asĭedĭamentele ei ruginite, cu scopu cá se'i prepare unu viitoriu mai de suferitu.

Despre a dou'a si a trei'a caletoria transilvana a imperatului se va vorbi la loculu seu.

In Aprile 1777 Iosifu II caletorise la Paris totu incognito, cá se'si védia pe soru-sa regin'a Maria Antoinetta, consort'a nefericita a nefericitului rege Ludovicu XVI. Din Franci'a in 31 Maiu plecà la Spani'a, de unde pe 1 Augustu s'a intorsu la Vien'a.

In Aprile 1780 Iosifu a mersu la Russi'a, unde a convenitu cu imperatés'a Catharina II spre scopuri mari, relative la imperiulu otomanu, éra de acolo trecù la Moscva si la St. Petersburg, de unde pe la finea lui August s'a intorsu la Vien'a.

Era timpu supremu cá imperatulu se mai curme caletoriile sale, cà-ci morbulu de hidropica la mama-sa devenise fórte periculosu. Maria Teresi'a repausà in 29 Novembre 1780. In dio'a mortii sale imperatés'a chĭamà pe fiiu-seu la patu si'i dise: »Iubitulu meu fiĭu, virtutile tale imi indulcescu momentele din urma ale vietiei mele si le vedĭu inpregiului patulu meu. Eu nu sciu ce asĭu mai avea se'ti dicu.« »Mama, rogu-te fii linistita si vedi se adormi,« ii dise fiiu-seu, éra ea 'i respunse: »Preste o óra voiu sta de inaintea judecatii lui Ddieu, si tu'mi dici se dormu.« Dupa acestea imperatés'a nici nu a mai vorbitu.

Maria Teresi'a avuse 10 prunci, patru fii, Iosif, Leopold duce de Toscana, apoi si imperatu, Ferdinand duce de Modena cu titlu si d'Este, Maximilianu Fr. Xaver, archiduce de Colonia si principe electoru, si 6 fiice, dintre acelea cea mai mare s'a facutu abatisa la monastirea dela Praga, celelalte tóte s'au maritatu, trei regine si doue ducese.

§ 82. **Imperatulu Iosifu II cá singuru domnitoriu absolutu.** Istoricii nepreocupati din dilele nóstre sunt de acordu intru a recunósce, cà Iosifu a statu la inaltimea ideiloru humanitarie ale vécului seu, sau mai scurtu, elu a intielesu mai bine cuventele evangeliei: Iubesce pe deaprópele teu cá pre tine insuti. Tocma pentru aceea Fariseii si Saduceii popóraloru christiane din monarchi'a sa n'au voitu se'lu intielégа nici chĭaru atunci, cand revolutiunea cea mare din Franci'a (1789) batea la usile tuturoru in tóta Europ'a. A fost si Iosifu unulu din acei ómeni mari, cari se nascu prea curend pentru véculu loru si apoi devinu martiri ai convictiunei proprie.

Coruptiunea, rapacitatea, risip'a averiloru statului, perfidi'a si minciun'a la totu pasulu, degradarea religiunei prin desfreulu levitiloru devenisera lucruri, cá si cum acelea s'aru intielege de sine, cà asia trebue se fia. Repausat'a mama-sa se incercase a indrepta multe rele; a si indreptatu, dara cá femeia simtitóre, agitata in consciinti'a sa si prin unii confessari, nu avuse curagiulu cá se mai taie uneori si in carne viia. Fiiu-seu bine preparatu mai alesu in cei 14 ani din urma, se simtia multu mai liberu in consciint'a sa. In tierile sale germane si slave ii era mai usĭoru, cà-ci in acelea nu avea a face cu atàtea privilegii ruginite si nimicitóre de prosperitatea publica, nici cu diete si juraminte cá in Ungari'a si in Transilvani'a. Cá se nu'si ingreune consciinti'a, elu a delaturatu acea solemnitate remasa mostenire din vécurile intunecate si nu s'a incoronatu, ci s'au apucatu de lucru asĭa precum cugetá elu si pàna la unu timpu cei mai luminati consiliari ai sei.

Indata dupa mórtea mamei sale Iosifu notificà si Ungariei successiunea sa la tronu, dara la incoronare nu a reflectatu de locu, ci a mersu inainte.

In corpurele de functionari se incuibasera abusuri si hotii fàra numeru; imperatulu le puse frene prin asia numitele liste de conduita. Cei mai infami sbĭerau mai cumplitu. La cei buni inse le asigurà pensiuni, loru si veduveloru remase.

Censur'a cartiloru o desfiintĭà, sau adeca o margini numai la oprirea cartiloru si pamfleteloru desfrenate si a calumniiloru personali, care se pedepsiau aspru. In 13 Oct. 1781 dete memorabilulu edictu de tolerantia, care de si cu ceva restrictiuni, desrobi inse confessiunile protestante, care in tierile propriu austriace nu au fost suferite cu niciunu pretiu, rídicà si biseric'a gr.-resariténa din starea sa cea umilita. Edictulu prin care se asigurá libertatea consciintiei la miriadele de ómeni asupriti, coprindea sĭese puncte.

Prin alte acte imperatesci s'a usĭoratu chiàru si sórtea cea cruda a jidoviloru.

Acestea reforme au displacutu fórte multu calugariloru. Societatea iesuita apucase a fi desfiintiata sub Maria Teresi'a; mai era inse anume in tierile austriace multe alte societati, care nu se ocupau nici cu instructiunea, nici cu grij'a de bolnavi, ci éca asĭa, mergeau la biserica si la mese. Asĭa Iosifu din 2069 de monastiri a desfiintiatu 769, éra din 63 mii de calugari au mai toleratu 27 de mii; inse nici pre cei descalugariti nu ia lasatu peritori de fóme. Averile monastiriloru desfiintiate au intratu la fondulu religiunei si la alu scóleloru. Dela o singura monastire »Maria Taferl« s'au ridicatu 30 (treidieci) de cantare de càte 100 punti auru si argintu. Dominiile calugaresci din Boemi'a s'au pretiuitu la 100 de milióne florini, din alu caroru venitu s'au infiintiatu multime de scóle si biserici.

Indata dupa acea operatiune radicala sarira in apararea calugariloru nuntiulu si archiepiscopulu din Vien'a; Iosif inse a respunsu cu oprirea tineriloru de a mai studié la Rom'a, cu »Placetum regium« ageritu si cu restrictiunea activitatii nuntiiloru. Acum vení insusi pap'a Pius VI la Vien'a, cá se induplece pe Iosif a'si retrage tóte acelea mesuri. Imperatulu intimpinà pe pontifice cu solemnitate si cu tóta devotiunea, ii darui si o cruce cu diamante in pretiu de 200.000 fl., altu scopu inse Pontificele nu si-au ajunsu. In 22 Martiu 1782 venise betranulu pontifice la Vien'a, éra de acolo plecà in 22 Aprile.

Imperatulu a mai adusu totu pe cale absolutistica inca si alte legi, comerciali, finantiali si criminali, éra cu acestea din urma a desfiintiatu pedéps'a de mórte in totu coprinsulu monarchiei sale, a introdusu in loculu aceleia munc'a pe viatia la trasu de corabii pe riuri mari, la care se condamnau criminali de orice classe, chĭaru si magnati cari comittea crime capitali.

Sistem'a de contributiuni, care se reformase de vreo trei ori sub Maria Teresi'a, s'a vediutu cà mai era inca totu nedrépta si differia dupa provincii; unele classe erau cu totulu scutite. Iosifu voise o reforma radicala, spre care scopu a introdusu si mesurarea teritorieloru; a intimpinatu inse in unele tieri cea mai cerbicósa resistentia.

Iobagi'a sau sclavi'a de veci a fost desfiintiata de càtra Iosifu asia, cà a lasatu domniloru dreptulu de proprietate asupra pamentului, a investitu inse pe poporulu tieranu cu libertate personala, intru care se coprindea si dreptulu de a se muta dela unu locu la altulu, precum si de a'si castiga elu insusi proprietate prin munca, cumparare, daruire, mostenire; s'a recunoscutu tieraniloru si dreptulu de a se casatori fàra a cerşi permissiunea domnului feudalu. Iosifu dicea la mai multe ocasiuni; Iobagi'a este ruşinea vécului nostru; acésta ucigatóre scàrnava a tuturoru virtutiloru civili este singura de ajunsu, pentru-cá se restórne staturi.

In tierile mai vechi austriace era mai usĭoru a regula raporturile urbariali, pentru-cà in acelea iobagi'a niciodata nu a fost asĭa îndracita cá in alte tieri, éra Mari'a Teresia inca le regulase multu spre binele poporatiunei rurale. A fost mai grea regularea in Boemi'a si Moravi'a, unde iobagi'a fusese mai totu asĭa barbara cá in Ungari'a. Cu decretu din 1 Nov. 1781 imperatulu desfiintià sclavi'a definitivu in Boemi'a, Moravi'a si Silesi'a asia, cà tieranului i se dete si mosióra in proprietate, i se recunoscura si drepturile de care se bucurá in celelalte tieri. In 1783 fu desfiintiata sclavi'a in Galiti'a si Lodomeri'a.

In Ungari'a propria imperatulu desfiintià iobagi'a in 1785 pre langa conditiuni multu favorabile pentru tierani, intre mari dificultati, inse totu fàra versare de sange, de care s'a intemplatu numai in Transilvani'a din caus'a iobagiei.

Aristocrati'a Ungariei s'a involburatu si s'a pusu pe resistentia passiva mai vîrtosu din caus'a altoru reforme initiate din partea imperatului si anume mesurarea pamentului si aruncarea contributiunei pe acesta, éra nu pe persónele tieraniloru, precum voiá aristocrati'a; mai departe incarcare cu contributiune dupla a tuturoru aristocratiloru, cari nu locuescu in patri'a loru celu puçinu càte sĭese luni pe anu, ci petrecu in tieri straine, unde vérsa banii tierei cu sutele de mii.

Ceea ce a irritatu si mai tare pe unguri a fost decretarea limbei germane de limba a statului in loculu celei latine pentru tóte tierile monarchiei, si conditiunea pusa functionariloru, cá in terminu de patru ani se scia toti acea limba si se'si pórte oficiulu in trens'a.

Din acelu timpu aristocrati'a s'a pusu pe conspiratiuni, pe denegarea recrutiloru si a oricarei assistentie pentru geometrii, ocupati cu mesurarea pamentului. Scurtu, opositiune hostila intru tóte.

§ 83. **Adou'a caletoria a imperatului Iosifu in Transilvani'a 1783. Usĭorarea sclaviei. Concivilitate.** Dupa depunerea juramentului homagialu de càtra diversele classe privilegiate, convocate aici in Sibiĭu pe 21 August 1781, acelei adunări nu i s'a mai datu nimicu altu ceva de lucru, ci a fost trimisa frumosielu a casa, éra gubernulu si generalulu br. Preiss, carele cá plenipotentu luase juramentulu dela toti, au submisu raporturile loru la imperatulu. De aci incolo urmara si pentru acésta tiéra reforme absolutistice mai totu in directiune in care monarchulu cunoscuse mai de inainte necessitatile acestei tieri. N'au trecutu inse trei ani, cand aristocrati'a de aici se si pusese in relatiuni secrete cu cea din Ungari'a.

Iosifu era informatu destulu de bine despre planurile aristocratiloru, elu inse a decisu in 1783 cá se mai studiedie odata acésta tiéra la fati'a locului, se póta citi si mai de aprópe in sufletele acestoru ómeni. Dupace caletorise in primavar'a acelui anu mai multe dile in Ungari'a si in Croati'a, in 14 Maiu imperatulu scrise dela Petrovaradinu gubernatorului br. Samuil Brukenthal si generalului comandante br. Preiss, cà va veni si la Transilvani'a si asia gubernulu avù se ingrijasca de intimpinare pe la statiuni pentru noue (9) trasuri, cum si càtiva cai de calaritu, precum s'a ingrijitu si in 1773. Gubernatorulu, generalulu si comissariulu provincialu br. Lupulu Kemény au plecatu in 26 Maiu la Deva, unde imperatulu ajunsese dela Lugosiu in 28 si primind pe cei trei functionari in audientia mai lunga ii dimisse la Sibiĭu, unde avea se'lu astepte, éra Mai. Sa plecà a dou'a di dupa servitiulu ddiecescu dela Dev'a la Alba-Iuli'a, unde in 30 luà unele dispositiuni relative la alumnii catolici de theologia si la o comoditate mai mare a garnisónei. In 31 Maiu imperatulu ení cu tóta comitiv'a sa intru o fuga pàna la orasĭelulu Miercurea. Din Sibiĭu se trimisesera cursori calareti pe la càteva puncte, cá se anuntie in fug'a mare apropiarea monarchului. Imperatulu inse ajunsu in Miercurea, incalecà elu si generalulu Colloredo càte unu calu dela husari si fàra cá se'lu cunósca vreunulu din cursori, trece pe la ei si la doue óre dupa amĭédi ajunge la port'a turnului in Sibiĭu, unde unu omu care'lu cunoscù alergà intr'unu resufletu cá se anuntie pe auctoritatile tierei, care asteptau in càte o sala stànd de vorba, apoi cá loviti de fulgeru se inbuldira la pórt'a ospetariei. In acelea momente ajunse imperatulu si descalecand asĭa plinu de noroiu cum era, cà-ci plouase fórte multu, le dete buna dio'a la toti, apoi intrà in camerele destinate asteptand pàna voru sosi trasurile, cá se'si póta schimba vestmintele de drumu, care nu se prea distingeau de ale unui cetatianu cu stare mai bunicica.

Asĭa o pacalitura imperatésca nu asteptase nici gubernu nici generali si nici familiile aristocratiei si cele patriciane.

In comitiv'a imperatului au fost astadata afara de c. Colloredo, generalulu Zehendner, vechiulu seu medicu Brambilla, doi concipisti, unu adiutantu alu lui Colloredo, anume Bedeus (sasu), doi gardisti, servitori si bucatari, adeca fàra nici-o pompa si parada, cu comitive de magnati si de escadróne.

In 1 Iuniu dupa intórcere dela biserica imperatulu se puse la scrisu dupa datin'a sa, apoi dete mereu audientie. A dou'a di a visitatu érasi passulu Turnu-rosĭu. In 3 Iuniu pàna la amĭédi se trecù érasi mai totu cu audientie. Scirea venirei imperatului se latise si fàra picu de diarie cá fulgerulu; la pórt'a ospetariei dela »Imperatulu Romaniloru« stetea càte unu singuru muschetariu cu puşc'a la bratiu, cá la orice generalu; tóta lumea putea se céra audientia; pàna a trei'a di suplicele si plansorile gramadite le ducea càte unu individu cu bratiulu in expeditura, de unde se inaintau la Vien'a. Adeca totu cá in 1773.

Dupace imperatulu a primitu multe informatiuni strictu oficióse si altele neoficióse, a mai datu nenumerate alte audientie, in care au ascultatu diverse rugaminti, plansori, denuntiari, multe dureróse, unele inpertinente; a visitatu institute, a provocatu pe gubernatoru cá se convóce pe familiile de frunte magiare si sase la una asĭa numita serata, pentru-cá Mai. Sa se le cunósca si tonulu ce ar fi domnind in o societate de acestea, unde a petrecutu aprópe una óra, pàna cand unele dómne mari incepusera a fi prea indrasnetie.

In 6 Iuniu dupa amiédi imperatulu plecà din Sibiĭu spre Brasĭovu, érasi pe unu timpu fórte ploiosu; dara in lipsa totala de drumu asternutu, fiind si apele esite, a fost silitu se mérga totu calare preste dealuri mari, éra pre langa trasuri trebuea se alerge dela o statiune la alt'a càte 50 de sateni, cá se ajute a le scóte din gropi si balti.

In momentele plecarei sale dela Sibiĭu adunati fiind toti membrii gubernului, auctoritatile militarie si toti functionarii civili spre a'i pofti caletoria fericita, imperatulu le dise acestea cuvente semnificative: »Remaneti sanetosi domniloru, inpliniti-ve datori'a in consciintia, executati decretele, éra chicanele dintre dvóstra se incetedie de ací inainte. Cu acestea Pax vobis!«

Dómne, ce bine isi mai cunoscuse acelu monarchu pe ómenii sei.[1]

La Brasĭovu imperatulu a mersu astadata pe drumulu mare pre la Persĭani si Codlea; in 7 Iun. pe la 3 óre d. a. a trasu la casele din piatia ale familiei Fronius, care astadi sunt proprietatea fonduriloru lui Ioanu Iuga. In 8 Iuniu au cadiutu Rusaliile. Imperatulu ascultà miss'a (liturgi'a) in biseric'a parochiala r. catolica, de acolo a mersu la biseric'a cea mare a luteraniloru, unde ascultà vreo diece minute predic'a parochului Preidt, spre cea mai mare surprindere a poporeniloru de care era plina biseric'a; éra de ací s'a dusu érasi spre mirarea tuturoru, la biseric'a s-tului Nicolae din suburbea Schĭai. Asĭa voise Iosifu inainte cu 106 de ani se arate ómeniloru, cum intielegea elu decretulu seu de tolerantia: a ţiné cá omu de caracteru la convictiunile sale religióse, la biseric'a sa, a respecta inse si convictiunile altora.

---

[1] Chicane, chicaner, chicaneur, expressiuni francese si sémena cu cuventele romanesci cicala, cicalire, cicalitoriu; in limb'a francesa semnifica sucirea dreptului, cautare de formalitati seu subtilitati de theologi ori de advocati, cautare de certe, intriga.

Dupace visità scól'a militara, garnisón'a si spitalulu militaru, imperatulu plecà in aceeasi di indata dupa prandiu la Kézdi-Vásárhely, adeca in Secuimea de càtra Moldov'a, apoi totu prin secuime, prin locuri muntóse si selbatice au ajunsu totu cá inainte cu diece ani, in districtulu Rodnei in regimentulu II granitiariu, de unde a trecutu in Bucovin'a, care cu 6 ani inainte fusese incorporata la monarchia.

Din acea caletoria imperatulu a decisu, cá cele patru comune din dominiulu Borgau vecine cu regimentulu II se fia incorporate la acela, precum cerusera chĭaru comunele. Acelu dominiu fusese pàna atunci alu familiei Bethlen, i s'a datu inse in schimbu altulu din dominiile statului. Incorporarea s'a facutu in tóta regul'a intre 26 Dec. 1783 si 5 Ianuariu 1784 si asĭa regimentulu alu doilea curatu romanescu ajunse a fi multu mai inpoporatu, prin urmare si mai valorosu decàtu inainte de aceea.[1] Dupa alti trei ani imperatulu mai facù pentru scól'a militara din Naseud o dotatiune anuala de 1750 fl. Aici se mai observa si impregiurarea, cà Iosifu II nu a mai pusu borgauaniloru conditiunea, cá daca voiescu se fia militarisati, se se faca si gr. catolici, precum se facea in dilele mamei sale, ci elu cu privire la religiune 'ia lasatu in voi'a loru.

In acésta a dou'a caletoria prin tiéra imperatulu érasi vediuse si audise fórte multe lucruri neplacute. Dela Bistritia, unde a pausatu in 11 si 12 Iuniu, imperatulu scrie gubernatorului intre altele: Popii se nu incurce pe baronés'a Daniel, daca aceea voiesce se tréca la confessiunea reformata. Pe cumplitulu tiranu br. Nicolae Vesselenyi (tatalu orbului din 1848) se'lu dea in judecata pentru atàtea atrocitati a le lui. Gubernulu se se apuce de facerea drumuriloru, deocamdata intre Sibiĭu si Brasĭovu, éra de acolo prin Secuime inainte; spre care scopu ii asemnédia la cassa deocamdata 50 mii florini. Totu in acelea dile a mai dispusu imperatulu si reparatur'a fórtaretiei dela Brasĭovu, care se ruinase fórte tare.

---

[1] A se vedé: Poemation de secunda legione valachica, Magno-Varadini 1830 pag. 36. Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 50. Wien 1882. Seite 54.

Spre usĭorarea in càtva si a iobagimei din Transilvani'a celu de antaiu rescriptu alu lui Iosif a emanatu totu in urmarea acestei caletorii, in 16 Augustu 1783, care dispunea: 1. Cà iobagii se se póta insura si fàra permissiunea domniloru feudali; se póta invatia arte si meserii; se póta dispune in tóta libertatea de totu ce era proprietate drépta a loru; se daruésca, schimbe, vendia, zalogésca; 2. domnii feudali se fia opriti a mai scóte pe iobagiu din locuintia si mosiĭa fàra sententia judecatorésca, nici se'lu mute in alta comuna sau districtu, precum facusera unii chĭaru si cu sate intregi, cá si cum buna-óra romanii si sasii aru fi traitu vreodata numai in corturi; 3. si pàna cand va urma regularea urbariala definitiva, domnii se nu mai asuprésca pe poporu cu munca si dari de care nu se coprind in patentele Mariei Teresiei; 4. Fiscalii (advocatii) comitateloru se apere pe iobagi de asupririle domnesci.

La dispositiunile acestea ale imperatului luate anume pentru principatulu acesta sau mai adaosu inca si alt'a radicala, adeca cassarea vechiei impartiri politice cu totulu absurde si impartirea tierei intregi numai in 10, éra mai apoi in 11 districte mari, fàra nici-unu respectu la amesteculu de nationalitati heterogene, pe care pentru-cá se le póta unifica mai usĭoru, imperatulu a mai cassatu inca si unu privilegiu ruginitu relativu mai virtosu la sasi, de a nu suferi se se asiedie in mijloculu loru nici-unu omu de alta limba cu dreptu de proprietate. Imperatulu a enuntiatu dreptulu de concivilitate, adeca de a se putea asĭedia si inproprietari oricine in oricare parte a tierei, prin urmare si intre sasi, fàra nici-o greutate; éra cand sasii au respunsu, cà aristocratii feudali nu sufere pe sasi cá se cumpere mosii feudali, daca nu sunt si ei aristocrati, Iosifu provocà pe familiile patriciane sasesci, ca se céra nobilitare, cà le va acorda la tóte.

Acelu dreptu de concivilitate proclamatu de càtra Iosif II a pusu freu Sasiloru, cá celu puçinu se nu mai rupa casele romaniloru, sau se le dea focu cá se se duca, a datu inse ocasiune la mai multe conflicte mai alesu pe la cetati cá Brasĭovulu si Sibĭiulu, pre unde comercianti si professionisti romani si greci voiau se cumpere case, se pórte comerciu, se'si faca si biserici, tóte acelea inse fàra processe lungi nu se puteau face.

Acelea dispositiuni speciale transilvane luate in legatura cu cele generali relative la tóte tierile monarchiei au irritatu preste mesura pe tóte classele privilegiate, deocamdata inse isi innecara durerea si se supusera — la parere.

In acésta situatiune lasase imperatulu Transilvani'a in 1783.

§ 84. Horaiad'a sau rescól'a romaniloru. Au fost si timpuri, intru care unu romanu nu ar fi cutediatu se pronuntie in publicu numele conducatoriloru acelei rescóle din 1784. Astadi póte se aiba cineva in càteva limbi o literatura intréga relativa la istori'a acelei rescóle; de aceea, si sciindu-ne fórte strimtorati in spatiu, presupunemu la toti lectorii nostrii cunoscintia deplina a inportantului episodu istoricu, luata din opurile aparute in anii mai din urma.[1] Noi aici avemu se ne marginimu numai la definirea adeverateloru cause, care mai curend sau mai tardiu aveau se inpinga fatalmente pe poporu totu la fapte desperate si precipitate, precum au fost cele din Novembre 1784, fàra nici-unu îndemnu strainu, fàra cá se aiba cineva trebuintia de a'si alerga fantasi'a dupa unu capitanu sau maioru prussianu misterioru anume Salis, care dupace ar fi pusu la cale si organisatu pe romani, a luat'o la sanetós'a prin nuori, dreptu la Constantinopole.

---

[1] Dominicu com. Teleki A. Horatámadás története Pest. 1865, 183 p. Franc. Szilágyi A. Hora-Világ Erdélyben Pest 1841, 272 p. din care facuseramu si noi unu lungu estrasu in Observatoriu din 1884 Nrii 57 pàna la 67. Revolutiunea lui Hora in Transilvania si Ungaria 1784—1785 scrisa pe bas'a documenteloru oficiale de Nic. Densusianu. Bucuresci 1884. Opu vastu premiatu de càtra academi'a romana. La izvórale acestea se mai potu alatura informatiunile din opulu Das alte und neue Kronstadt Vol. II dela pag. 26 pàna la 86 inpreuna cu notele pre càtu de lungi pre atàtu de interessante, de si nu preste totu inpartiali ale editorului.

Ori in ce tiéra européna a fost maltractatu si tiranitu poporulu vécuri intregi asĭa precum li s'a intemplatu romaniloru si secuiloru in Transilvani'a, resultatulu a fost acelasi: debordarea tuturoru patimiloru resbunatóre si sfarmarea lantiuriloru, fia si numai pe o di sau pe una óra. Nu vomu cerceta la loculu acesta cu filosofulu francesu, carele se adresase in doue scrisori càtra imperatulu Iosifu II, daca in o stare cá aceea popórale au ori nu, dreptulu de a se apara de tiranii loru cu armele inpumnate,[1]) ci va fi prea de ajunsu a recapitula numai simplu adeveratele cause care au provocatu acea revolutiune, asia precum sunt ele cunoscute, nu din spusele vreunui romanu, ci din actele autografe ale imperatului si din marturisirile celoru doi scriitori magiari infocati, Teleki si Szilágyi. Marturisirile loru coprinse intr'unu resumatu sunt acestea:

»Si Dumneata trebue se faci pasii estremi spre a departa dela administratiunea publica in partile revoltate pe toti acei ómeni, a caroru ura, neincredere sau resbunare (façia cu supusii) ti se pare neimpacabila si se te ajuti stramutandu in loculu loru alti oficiali din comitatu, cà-ci altufeliu ei insii se arunca pe sine si patri'a loru in fatalitati noue.« Imperatulu Iosifu II càtra gubernatorulu Transilvaniei Samuilu Brukenthal.

Asia dara imperatulu cunoscea din doue caletorii a le sale facute in acésta tiéra si din petrecerea sa in trens'a, precum si din miriadele de suplice si plansori ale romaniloru inaintate la tronu, din desele audientie pe care monarchulu le dedea si romaniloru, apoi din necurmatele raporturi càte'i mergeau dela generalii sei din Sibiiu, tóte blastematiile, tirani'a si atrocitatile la care erau supusi locuitorii romani aici cá nicairi in lume. Chiaru romanii din Ungari'a propria au fostu multu mai aparati de crudelitati decàtu cei din Transilvani'a.

---

[1]) Seconde Lettre d'un Defenseur du Peuple à l'Empereur Ioseph II sur son reglement concernant l'emigration et principalement sur la révolte de Valaques etc. La Densusianu op. cit. pag. 7—10.

Imperatulu cautá cu mare grija calea si mijlócele spre a delatura causele urei teribile. Cu atàtu mai virtosu suntemu noi datori dupa 100 de ani cá se cercetamu acelea cause. Éca ce scriamu noi despre acelea totu in an. 1872.

»Pe acelea cause le-a enumeratu din documente autentice insusi comitele Dominicu Teleki in cartea sa citata de càteva ori si in acésta fóia. Noi le vomu reproduce aici in interessulu adeverului istoricu cu atàtu mai virtosu, cu càtu se mai afla ómeni inca si pàna in dio'a de astadi, carii acea revolutiune o adscriu numai caracterului feroce alu romaniloru munteni, candu din contra, ea a fostu resultatulu desperatiunei ultime, precum tóte revolutiunile esite din poporu si essecutate prin elu insusi sunt de regula efecte ale desperatiunei la care ajunge unu poporu maltratatu, impilatu si tiranitu in modulu celu mai barbaru, si ajunge pàna atunci, pàna candu n'au apucatu se dispara din elu simtiulu de libertate si nobilele instinctu alu conservarei proprie.

Vomu enumera causele revolutiunei Horaiane in ordinea in care le-a enumeratu si comitele Teleki. Éca-le.

Dela poporulu iobagitu (robitu) se storcu si scotu pe sam'a nobilimei si pe a ostasimei totufeliulu de producte si victualii, galitie (passeri, adeca gaine, gàsce, ratie), fàra a se dá ómeniloru quietantia, sau fàra a li-se computa in contributiune. (Asia dara spoliare, impilare tiranésca).

Iobagii de nationalitate magiara nu pórta greutatile publice in proportiunea in care sunt nevoiti a le purta iobagii de nationalitate romanésca.

Nu numai domnii (posessori), ci inca si iobagii de nationalitate magiara calumnédia, batjocurescu, ba inca si batu pe iobagii de nationalitate romanésca, éra alte-ori ii amarescu pàna la sufletu cu nomenclature scàrnave, insuflatórie de urgia si demne de pedépsa aspra.[1] Din acésta causa romaniloru le este imposibile de a petrece la unu locu cu magiarii; de aceea romanii cerura dela imperatulu cá se'i separe de càtra unguri si se le dea loru functionari nemti, éra servitiulu loru iobagescu se'lu reguledie prin urbariu.

---

[1] Din acelea nomenclature batjocuróse càteva se mai audu inca si pàna in dio'a de astadi in gurile magiariloru si ale sasiloru.

Amploiatii magiari apasa si storcu pe poporulu romanescu, pentru-cà pe lànga ce smulgu dela elu totu-feliulu de viptualii, apoi ii despóia si de bani.

Iobagii sunt mànati la robot'a boierésca inca si in dile de serbatori.

Dupa-ce asia numitele sessiuni se desfacu (in urmarea inmultirei locuitoriloru) in càte 8, inca si in càte 12 parti, boierii (domnii, nobilii, aristocratii) iau dela fia-care iobagiu totu atàta servitiu urbariale, totu atàtea dile de robota, de munca, cá si pe candu mosii'a intréga erá numai la man'a unui iobagiu. Asia dara unde mai inainte a fostu de sessiune unu iobagiu cu 2 feciori pe una sessiune de 40 de jugere, si a muncitu càte 104 dile pe anu cu càte 4 boi, insurandu-se feciorii si impartiendu mosii'a intre sine, au facutu si ei càte 104 de dile, adeca toti trei totu pentru acea mosiia sau sessiune, 312 dile pe fia-care anu. Si asia mai departe.

Preste acea robota in natura, mai trebuea se dea fiacare iobagiu càte 2 fl. 33 cr., càte 1 stànjinu de lemne si càte una cana de untu. Mai de multu se platisera de càte una sessiune intréga lasata pe manile unui singuru iobagiu, numai càte 5 fr. si 57 cr. si càte unu porcu de marime mijlocie.

In unele ţinuturi iobagii sunt mànati la lucru anume in capu de érna càte patru septemani, (la trieratu, la taiatu lemne in padure, in carausii etc.), éra vér'a càte doue si mai multe septemani intinsu, fàra cá se'si mai póta vedé si de cas'a, famili'a si economi'a sa. In alte ţinuturi érasi unii membrii ai familieloru iobagesci trebuea se stea regulatu preste tóta supteman'a in totu decursulu anului in servitiulu boierescu, sau cu palm'a, sau cu carulu, sau si in ambele moduri; afara de aceea mai avea se numere fia-care iobagiu de fia-care sessiune càte 22 de fiorini pe anu totu la boieriu.

Soçiile si fiicele iobagiloru sunt obligate a inplini in curtea boierésca lucruri femeiesci (melitiatu, peptenatu, hecelatu, periietu la canepa, torsu si tiesutu, cernutu la cerealii etc. etc.), fàra cá acea munca se li se compute intru nimicu.

Unii iobagi sunt obligati a plati la boieróica inca si pentru femeile loru càte 1 fr., éra pentru rescumpararea unoru tieseturi càte 30 cr.

Iobagii din unele dominie sunt necessitati a scóte càte 70—80 de cara cu boi, spre a transporta bucatele domnesci din Transilvani’a la Ungari’a, éra daca in acelea drumuri lungi le peru vitele, nu li se face nici-unu desdaunare.

Unele comune sunt obligate a cumpara dela boieriulu loru vinu de càte 25 fr., éra in casu candu vinulu ar fi fórte reu, in càtu se nu’lu póta bea, prin urmare nici se’lu ia, atunci comunele totu trebue se platésca pretiulu càte 25 fr.

Dela tóta cas’a trebue se se dea boieriului unu ferdela (metreta) de prune, ferdel’a de 60 cupe; càte 60 galete (Cubulus) de ovesu, sau càte 9 cr. de ferdela.

Iobagitiele trebue se dea trentie (sdramtie, càrpe, rîze, petece) pentru morile de papiru, éra daca n’au trentie, sunt obligate a da pensaria (rufaria) buna de purtatu.

La dile de nascerea vre-unui pruncu de boieriu iobagii trebue se dea càte una gaina, éra la Pasci cóste afumate de porcu, sau 17 cr. Altii trebue se dea la St. Georgiu càte unu mielu grasu, éra la Pasci si la Craciunu càte una gaina si diece óua. Vér’a sunt obligati a da càte 2 pui, 2 ferdele de ovesu, 200 melci, 1 bucata de reşina.

Ori-ce vinu reu au domnii (boierii), sau arendasii loru, ilu punu la càte unu iobagiu in satu cá se’lu venda, inse fàra a’lu remunera macar cu 3 cr. de védra, ci din contra, daca vinulu nu se póte vende, sau se strica, bietii iobagi pe carii va fi cadiutu sortea rea cá se’lu venda, trebue se’lu platésca din averea loru.

In comunele mai departate de locuinti’a boieriului fia-care iobagiu este obligatu a prepara càte una miia pari de viia si a’i transporta la loculu unde li se demanda.

Sub pretestulu de nimicu, cá iobagii se nu fia obligati a plati taxele loru intre Craciunu si Pasci, locuitorii sateloru mai apropiate de locuinti’a boieriului sunt obligati a’si mana la Craciunu toti boii loru in curtea boierésca, din care elu isi alege atunci unu bou grasu si la Pasci altulu, pe care’i platesce cum voiesce elu insusi. (Adeca curatu asia, precum faceau si turcii pàna in an. 1821).

Dela càte trei iobagi se dà pe fia-care anu càte unu purcelu in natura sau in valóre de bani. Mai de multu se luá din 10 porci 1 cá dieciuéla, dara in dilele lui Iosifu II apucasera de luau din 5 porci 1, éra daca porcii erau macrii, adeca cum se dice, numai de sementia, atunci boieriulu luá de fia-care purcelu càte 17 cr.

Dela càte 10 oi iobagesci boieriulu luá càte un'a cu mielu.

La grapatu de semenaturi injugá si pe ómeni, cá si pe vite.

Pentru ghinda si giru se platea mai inainte 3 cr., in dilele lui Horia 6 cr.

Aristocratii supunu si subjuga si pe ómenii liberi la iobagia. Dupa-ce móre iobagiulu, tóta averea lui cade in manile boieriului, éra pe feciorii iobagiului ii dà la óste, sau ii face sierbi in curtea sa.

Pescuitulu este toleratu numai ici colea, éra daca iobagiulu prinde doi pesci, unulu este alu boieriului.

Boierii rapescu agrii de aratu, livedile si paduriloru dupa placulu loru dela iobagi, éra dupa aceea iobagii spoliati de paduri sunt necessitati a cumpara lemne cu bani scumpi dela boieri, éra une-ori trebue se le lucre càte treidieci (30) de dile pentru càte unu stànjinu de lemne, éra daca vitele iobagiloru scapa in padurea ce fusese mai inainte a loru, sunt supusi la pedepse grele.

Transportatorii de sare si alti dileri, de si n'au locuri de cultivatu, totusi gemu sub imposite mari si taxe grele, éra cei carii nu platescu taxe, muncescu la boieriu càte patru, sau si mai multe dile pe septemana.

Sunt si dileri de acei lipsiti de locuri la campu, carii adeca au numai casciór'a si gradinior'a. Acestia plateau mai inainte càte 51 cr. cu titlu de taxa, dara in dilele imperatului Iosifu II boierii (nemesii) storceau dela ei càte 4 fr. 30 cr., pe lànga aceea faceau si dilele de robota.

Arendatorii impilau preste mesura pe iobagi. Multi iobagi s'au plansu si au suplicatu in contra loru pàna la imperatulu; inse nu numai cà nu le venea nici-unu feliu de resolutiune, dara inca de atunci erau tractati si mai tiranesce. Ce e dreptu, dela gubernulu tierei si dela respectivele administratiuni de comitate (Folytonos tábla) le-au fostu venitu óresi-cari dispositiuni favorabili, pe acelea inse nu le respectá nimeni, si asia ele remaneau fàra nici-unu resultatu.

Asupra functionariloru de prin comitate se mai ridicara si alte acusatiuni, de exemplu, cà aceia pàna si pe ostasii invalidi, lipsiti de ori-ce locuri de cultivatu, ii torturédia incarcandu-le sarcine publice si contributiuni.[1])

Insusi comitele D. Teleki recunósce, cà din susu enumeratele abusuri, excesse, spoliatiuni, crudelitati una parte inca ar fi fostu de ajunsu, pentru-cá se apese infricosiatu asupra poporului. Cu atàta inse nici-decum nu este restabilitu intregu adeverulu istoricu, spre a cunósce starea cea desperata, la care ajunsese tiér'a si poporulu romanescu pàna in dilele imperatului Iosifu II. Mai erau inca si alte cause de cea mai mare importantia, pentru care poporulu ne mai potendu suferi acea tirania selbatica si nerusinata, redusu la ultim'a desperatiune, a trebuitu se faca Va-banque cu viéti'a, cu averea, cu famili'a si cu totu venitoriulu. Dlui Teleki inse 'i mai place se arunce mórtea in tigani, cum se dice pe la noi, adeca se inventedie fabul'a ridicula, cà revolutiunea lui Horia s'ar fi preparatu prin iconarii russi (mai bine ruteni), carii amblau cu icóne bisericesci din satu in satu, si dintre carii unii au si fostu arestati in acelea timpuri si chiaru torturati, pentru-cá se spuna cine 'ia tramisu in tiéra. Pentru-ce nu potea fi nobilulu comite celu puçinu asi de sinceru si generosu, precum fù dn. Franciscu Szilágyi, carele descriindu stare vechia si mai noua a poporului tieranu in Ungari'a si in Transilvani'a, preste totu, recunósce si marturisesce, cá aristocrati'a si legislatiunea ei fù preste mesura barbara si crudela càtra maioritatea locuitoriloru tierei, cum si cà anume asupra poporului romanescu mai adaose la tirania inca si sarcasmulu, infami'a. Aici este loculu cá se aducemu aminte comitelui D. Teleki si la intrég'a »natiune de aristocrati« inca si trist'a insurectiune din Ungari'a dela 1735, cunoscuta sub numire de rebeliunea lui Pero. Recomandasemu comitelui D. Teleki, cá in casu candu ar mai scóte una editiune noua din istori'a revolutiunei Horaiane, se se arate mai iubitoriu de adeveru si anume se intretiese in cartea sa totu ce se vede scrisu in cartea dlui Szilágyi dela pag. 9 pàna la 22.[2]) Atunci si abia atunci se voru cunósce tóte, sau incai cele mai multe cause, pentru care romanii in an. 1784 nu mai aveau incàtrau, trebuiau se apuce armele, tocma si neindemnati de nimeni, si tocma de nu se va adeveri in vecii veciloru, cà in audienti'a privata ce a datu imperatulu Iosifu cu unu anu mai inainte (1783) lui Hori'a in Vien'a, 'iar fi disu acestuia: »Thut ihr das«, adeca: »apucati armele, in contra domniei unguresci«, precum voiesce a sci comitele Teleki, luandu-se numai dupa una cartiulia de nimicu, mangita de unulu Ribiczei tocma pe la an. 1830, adeca aprópe dupa 46 de ani dela revolutiunea romanésca. Ceea ce avuse a dice imperatulu Iosifu II despre selbaticele fapte si portari ale aristocratiei transilvane si ale functionariloru din comitate, se póte cunósce pe largu din acte oficiali, din autografe si rescripte imperatesci. Asia intre altele, insusi imperatulu recunoscuse, cà romanii alergasera cu plansorile loru in cursu mai bine de diece ani, fàra nici unu resultatu. Pentru starea desperata a poporului romanescu nu póte fi nici-unu criteriu mai siguru, decàtu acea fapta istorica adeverita cu sume de documente, cà tinerii si barbatii romani alergau cu sutele si cu miile pe la comandele ostasimei imperatesci, pentru-cá se'i inroledie in regimente, se le dea arme si oficiari. Ori-cine cunósce acésta impregiurare, éra de alta parte scie ce semnifica a se supune si a sta unu poporu intregu sub disciplina ostasiésca, si inca disciplina straina, nemtiésca, fórte severa, precum erá inainte cu 80—90 de ani, va putea judeca usioru marimea tiraniei aristocratice sub care gemea poporulu. »Decàtu iobagiu ungurescu, de o mii de ori mai bine ostasiu imperatescu, eu, feciorii si nepoti de stranepotii mei.« Mai aratati'mi in istori'a popóraloru europene inca unu asemenea gradu alu inversiunarei si alu desperatiunei. Erau ce e dreptu, si aristocrati humani; dara insusi dn. Szilágyi constata la pag. 14, cà aceia cadeau in esceptiune, si cà regul'a erá: tirani'a.

---

[1]) **Vedi Teleki: A Hora támadás története pag. 65—67.**

[2]) **Hora-Világ Erdélyben. Irta Szilágyi Ferencz. Pest 1871.**

De altumentrea acela care voiesce se cunósca tocma tóte causele revolutiunei romanesci, se nu'si pregete a frundiari prin Verbőczi, prin Aprobate si Compilate, prin istori'a tierei, prin acelea siepte colectiuni de documente, la care se provóca comitele Teleki, cum si la tóte càte le-a luatu prin mana F. Szilágyi si càte mai stau necercetate in archivulu de statu dela Vien'a. Studiandu bine tóte faptele istorice, legile respective si caracterulu fiacarei classe de ómeni din tiér'a nóstra, va trebui se se convinga ori-cine usioru, cà fàra revolutiunea cea de altumentrea fórte trista din 1784, si fàra mesurile absolutistice ale imperatului Iosifu II, tirani'a vechia erá se se continue pàna la 1848 totu cu intensitatea si selbataci'a ce se vede caracterisata in atàtea acte publice cu atàta adeveritiune.

Se maĭ inputa inse pàna in dio'a de astadi crudimea selbatica a romaniloru revoltati. In adeveru cà furi'a loru deslantiuita a fost cá de féra carnivora, adica intocma cum s'a manifestatu furi'a francesiloru indata dupa sĭepte ani dela Horaiad'a ardeléna in revolutiunea cea mare, in care au peritu preste unu milionu de francesi, partea cea mai mare din ei cu totulu innocenti; ori cum s'au macelatu dieci de ani spaniolii intre sine, cechii cu nemtii, italianii cu austriacii, germanii ei intre ei in resboiulu de treidieci de ani, polonii intre sine, apoi cu rusii; magiarii cá curuti si lobonti; totu magiarii in 1848—9; rutenii cu polonii in 1846; scurtu, pretotindeni fere carnivore de ambele parti, si Iosifu II a enuntiatu unu mare adeveru, cand a scrisu Cancelariului Eszterházi, cà daca poporulu romanu trebue se fia dusu la scóle cá se pérda din barbari'a sa, apoi intocma de asemenea scóla avea trebuintia totu asĭa de mare si class'a nobilimei feudale, pentru-cá se mai pérda din crudimea sa. Cà-ci adeca s'ar insiela oricine ar crede, cà inainte cu o suta de ani una mare a multime de nobili feudali ar fi fost mai puçinu barbara decàtu poporulu tieranu, éra in crudime, in setea de sange intrecea departe pe poporulu tieranu.

In totu casulu, fostii conducatori ai rescólei din 1784 tocma daca in urmarea celoru mai exacte investigatiuni aru fi fost convinsi de crimele loru si aru fi meritatu mórtea, in nici-unu casu inse nu trebuea se fia torturati nici omoriti in modu asia cruntu, barbaru, infamu, precum li s'a intemplatu, nici se se faca parada cu trupurile loru macelate, fàra nici-unu altu efectu, decàtu cà acelea atrocitati fàra a infrica pe nimeni, mai vîrtosu au datu nutrementu la o resbunare colcaitóre in viitoriu cu atàtu mai virtosu, dupace romanii au vediutu cà functionarii din comitatele Hunedórei si Albei, cari au spendiuratu, inpuscatu, au trasu in tiépa pre càte 50—60 romani arestati, inse nejudecati de locu, au scapatu cu o simpla infruntare, pre cand dreptatea si chĭaru prudenti'a de tóte dilele a gubernului ar fi cerutu, cá si acei functionari se fia dati in judecata si condamnati cá ucigasi de ómeni.

Intru altele este adeveritu chiaru si din datele adunate de Szilágyi, cà cu tóta furi'a romaniloru resculati, totusi in cele doue Comitate Hunedór'a si Zarand, numerulu persóneloru omorite de ei a fost numai 133, dupa care au remasu 38 de veduve si 77 prunci orfani. Totu asĭa inse este adeveritu, cà dintre romani singuru la Deva si la Aiud au fost executati atàtia, éra in batalii au peritu neasemenatu mai multi, éra familiile loru despoiete au trebuitu se ia lumea in capu, daca n'au apucatu a peri de fóme si de geru. Unde mai punemu si numerulu acelora, cari au fost omoriti dupa aceea, prin batai de resbunare cu càte o suta de betie.

Mai la vale vomu avea trist'a ocasiune de a ne convinge, cà feudalii nostrii nu invetiasera nimicu pe lume din catastrof'a dela 1784. Ei si dupa aceea ţineau cu cerbicia inpetrita la dreptulu de proprietate asupra ómeniloru intocma cá si asupra boiloru din jugu si a cailoru din hamu, cu acea distinctiune essentiala, cà de nutretiulu animaleloru domestice ingrijĭau neasemenatu mai bine decàtu le pasá de traiulu iobagiloru. Feudalii altoru tierĭ mai inaintate si chĭaru proprietarii sclaviloru in stravechime, din Orientu, din Greci'a si Rom'a aveau atàta judecata sanetósa cá se scia, cà este in bine intielesulu interesu alu loru se aiba sclavĭ de rassa buna, sanetósa, se le lase mijlóce de viatia, locuintia si imbracaminte de ajunsu, cá se póta muncí bine si cu sporiu, se se inmultiésca, pentrucá la vendiare se capete pretiu càtu mai bunu pentru ei; éra spre a'si indemna sclavii cá se se pórte totu mai bine, pre multi din ei emancipau, anume in Rom'a cu nume de libertini si de liberti. S'au vediutu si pre la noi esceptiuni fórte onorabili de aristocrati in adeveru nobili, humani si buni crestini; asĭa si intre patriciani; dara marea maioritate considerá si tractá pe poporu numai precum tractédia proprietarii de menagerii cu ferele loru carnivóre, cà le dau nutrementu fórte puçinu, cá nu cumva apucand la puteri se sfarme gratarele de feru ale inchisorii si se scape in largulu campului.

Dupa executarea capiloru rescólei imperatulu in totu decursulu anului 1785 a luatu mereu mesuri diverse, atàtu spre a impaca spiritele, càtu si spre a usiora sórtea poporatiunei rurale. Pe comandantele generalu Preiss l'a revocatu, cá si cum ar fi voitu se dea prin acésta o satisfactiune classei feudaliloru, cari au strigatu asupr'a lui, cà nicidecum nu ar fi voitu se'i apere de romani. Ce e dreptu, astadi nu se mai póte indoi nimeni, cà auctoritatile militare au lucratu cu acea ocasiune si din resbunare càtra nobili. Imperatulu ceruse recruti dela tiéra; aristocratii s'au oppusu la recrutare, daca imperatulu nu'si retrage decretele anticonstitutionale si nu convóca diet'a. Imperatulu atunci a datu ordinu, cá auctoritatile militari se completedie regimentele prin assentare de voluntari (Werbung). Comandantii deschisera cu mare placere bĭurouri (cancelarii) de assentare, la care junimea romana si chĭaru dintre barbati au inceputu se concurga din tóte partile in numeru asĭa de considerabile, in càtu se se mai póta forma din ei înca si vreo doue regimente noue. Romanii in cei douedieci de ani trecuti dela infiintiareă regimenteloru de granitiari vedĭusera marea diferentia dintre starea de ostasi granitiari si de iobagi sclavi, de aceea ei alergau la bĭurourile de assentare cu sutele. Acum inse érasi sarira la mijlocu feudalii prin proteste si recurse, éra altii oprind pe tinerime cu batai si temnitia dela assentare. Comandantii inse fatia cu situatiunea politica de atunci si cu preparativele de resboiu in contra Turciei cautau cu orice pretĭu se intregésca regimentele, éra dupace feudalii se oppuneau comandantiloru la totu pasulu, cá se nu póta recruta, se intielege cà acestia erau fórte catraniti asupr'a loru. De aici apoi se esplica de ajunsu tóta ţinut'a passiva a trupeloru imperiali in decursulu rescólei romaniloru; de aici convenirile unoru comandanti ces. reg. cu capii rescólei in mani'a aristocratiei; éra acea ţinuta a trupeloru a duratu pàna cand comandantii au fost provocati fórte seriosu dela Vien'a, cá se sugrume rebelliunea.

Numai asĭa se póte esplica ţinut'a indelungata a trupeloru fàra nici o actiune cu arm'a la bratiu.

Aristocratii mai alesu din patru comitate Alb'a, Clusĭu, Turda si Cetate-de balta se formasera in companii si batalióne in contra romaniloru, isi facusera si uniforme, fàra a le pasa de mustrarile blande ale gubernului tierei; generalii inse aratara si acea intreprisa a feudaliloru la Vien'a. Din acea causa imperatulu a infruntatu greu pe gubernu si pe aristocrati, caroru le-a impusu cá se se desfaca indata si se desbrace uniformele, ceea ce s'a si intemplatu. Curtea imperiala adeca totu mai vedea in class'a feudala pe vechi'a conspiratóre de professiune, care sub pretestu de a voi se bata pe iobagi avuse de scopu a intórce armele dreptu asupra regelui in sensulu bullei regelui Andreiu II.

De ací incolo imperatulu dete instructiuni preparative pentru o noua regulare urbariala, cum si pentru desfiintiarea la momentu a unui numeru de vreo 15 nelegiuiri, inpilari, asupriri, tiranii si rapacitati, precum erau de ex. cá deregatoriului decimatorĭu se'i platésca simbri'a iobagii, éra nu domnulu aceluia; iobagii se fia datori a cumpara carnea dela o vita cadiuta a boieriului; vinulu boierescu stricatu se fia datori a'lu pune in càrcĭum'a satului si ori ilu potu bea ori nu, se'lu platésca; buţile desĭerte se le transpórte cale de o di si de doue; pe haiducii si pe venatorii curtii boieresci se'i óspete, se le si platésca taxa pentru tocitulu dintiloru cá la turci; din orice immobilii ar cumpara, mosteni, sau ar lua iobagiulu in schimbu, $^1/_{10}$ din pretiu se o dea domnului seu; la podurile domnului loru se platésca vama chĭaru si cand se afla in servitiulu lui; iobagiloru nu le era permisu a macina, decàtu numai in mór'a domnului loru; gunoiulu dela vitele loru iobagii trebuea se'lu care pe agrii domnului, éra nu pe ale loru; femeile iobagiloru pre langă ce cultivau canep'a si inulu dómnei prin tóte stadiile pàna ce le prefaceau in pènsa, fàra a li se computa in robota, mai erau datóre cá la timpulu sciutu se'si duca gàscele in curtea boieriului si acolo se le smulga, pentrucá penele si fulgii se'i remàie cocónei. La tóte acestea si la mai multe inpilari paganesci puneau vèrfu mesurile false, càci adeca in multime de curti se aflau càte doue mesuri (cupe, ferdele, mertie, galete, coti, stanjini), unele pentru cumparatu, sau mai bine luatu dela iobagi, altele pentru vendutu sau datu.

Tóte acestea si altele, pe care nu le mai numeramu aici, imperatulu le-a cassatu si cassarea loru s'a publicatu in totu coprinsulu tierei in tóte trei limbile patriei. Au fost amerintiati si iobagii cu pedepse fórte aspre de batai si inchisori pe càte 5 si 10 ani, daca nu voru astepta in pace regularea definitiva.

§ 85. **A trei'a caletoría a lui Iosifu II in Transilvani'a. Numerarea poporului fàra voi'a feudaliloru. Pensionarea gubernatorului Brukenthal.** Imperatulu Iosifu avuse totu dreptulu se traga la indoiéla, daca nu credinti'a, de siguru inse activitatea si diligenti'a celoru mai multi functionari ai tieri, insarcinati cu punerea in lucrare a reformeloru introduse de elu in acestea tieri, cele mai multe noue pentru popórale de aici, probate inse cá prea bune la altele. Dara ce era elu se faca cu ómeni parte ignoranti, cei mai multi nededati cu regul'a si cu disciplin'a, lenesii pamentului; altii érasi cari se identificasera din mosi de stramosi cu privilegiile si cu licenti'a loru desfrenata! Belgiulu, pe atunci supusu casei austriace, locuitu inse in maioritate de poporu bigotu, apoi Ungari'a si Transilvani'a erau in ferbere. Pre langa tote acestea imperatulu fiind prea bine informatu, cà Catarin'a II era decisa a da de s'ar putea, lovitur'a cea din urma imperiului otomanu, urmarea era prea firésca, cá intr'unu casu cá acela se ia si monarchi'a sa parte din prada, daca nu mai multu, celu puçinu principatele romanesci cu planu de a le unifica cu Transilvani'a. Cu atàtu mai multu putea fi Imperatulu nacajitu atàtu pe aristocrati càtu si pe revolutiunea romaniloru munteni, cu càtu dorise elu mai tare, cá se ésa acestei tieri unu nume bunu relativu la administratiunea politica, la justitia si securitate publica, cum si la toleranti'a religiósa si la raporturile feudali, pentrucá la unu momentu datu se'i fia mai usióra incorporarea de tieri din imperiulu otomanu. Mai multu decàtu pe oricare altu poporu voiá elu se indulcésca pe poporulu Romaniei càtra cas'a si domni'a sa.

Acestea si asemenea impregiurari adusera pe Iosifu II înca si a trei'a óra in Transilvani'a. In Sibiĭu, unde înca totu mai era resĭedinti'a gubernului tierei, imperatulu a venitu pe la 15 Iuliu 1786 si a trasu érasi la ospetari'a cetatii cá si in trecutu. In acea epoca la Sibiĭu si prin pregiuru pàna càtra Turnu-rosĭu erau dislocate patru regimente, la alu caroru exercitiu si reviste esia si Mai. Sa. In alte parti ale dileloru visitá mereu bĭurouri, sale de sĭedintie, archive, aresturi, dedea audientie si ţinea conferentie cu gubernatorulu si cu comandantele generalu, care acum era com. Dominicu Fabris.

Dupa tóte càte a audise si vedĭuse acum si a trei'a óra in acestu principatu, imperatulu se departà astadata si mai neindestulatu, éra drumulu ilu luà pe la Medeasĭu, M. Osĭorheiu, Bistritia si Borgau la Bucovin'a si la Galiti'a. Càte dile petrecù in tiéra, imperatulu se aratà rece si strainu de càtra aristocratia, éra dupa cele se spune Heidendorf, astadata a fost si cu romanii scurtu la vorba; dara nici dintre sasi nu a cutediatu nimeni se pronuntie unu cuventu leganatu in contra reformeloru introduse de càtra monarchu si in statutele loru invechite.

Cu acea ocasiune imperatulu, de si avea cuvente grave de a face si aici schimbari mari in personalulu dicasterialu, precum a facutu in alte tieri, a lasatu astadata mai pe toti functionarii in starea in care'i aflase. Intr'aceea in acestu anu s'a terminatu abĭa catastrulu, bunu reu, intre conflicte dese ale ingineriloru militari cu functionarii civili. Alaturea cu acelu operatu greu s'a executatu in fine, érasi intre chicane, numerarea locuitoriloru dupa classe si nationalitati, ceea ce aristocrati'a nu ar fi voitu cu nici-unu pretiu. Din acea conscriptiune facuta in a. 1786 numerulu locuitoriloru Transilvaniei a esitu 1 $^1/_2$ milionu, din care numeru $^2/_3$ parti au fost romani, adeca unu milionu intregu, éra $^1/_3$ adeca 500 de mii magiari cu secui cu totu, sasi, armeni si càte alte limbi si confessiuni pe ici pe colo mai erau in tiéra; éra nobili privilegiati de diverse categorii pàna sus la magnati au fost cu totii 33 mii de suflete.[1]) Acestea cifre comunicate de càtra unulu dintre functionarii cei mai de frunte ai timpului seu si vèru primare cu gubernatorulu Brukenthal, noi cauta se le cunóscemu cá autentice, conservate de inainte cu o suta de ani. Dara nici acestea nu voru fi exacte? Acésta se póte prea usĭoru mai alesu relative la numerulu romaniloru, cari prepuitori cum au fost pururea, cum sunt si pàna in dio'a de astadi, dintru o causa sau alt'a nu spunu adeveratulu numeru alu membriloru familiei, pre cand alte nationalitati nu aveau nici-o causa cá se'si ascundia numerulu prunciloru.

---

[1]) Mich. Conrad von Heidendorf in Archiv des Ver. n. F. 18. Bnd. I. Heft Seite 122—123.

Intre mesurile fórte neplacute feudaliloru nostri au fost si publicarea prin tipariu in forma de Buletinu in tóte trei limbi ale patriei a tuturoru acteloru publice gubernementali, care trebuiá se ajunga la cunoscinti'a locuitoriloru. Testulu acteloru se tiparía in colóne, precum s'a vediutu si in véculu nostru intre anii 1850—1867. Pre langa acésta mesura decretele si tóte dispositiunile imperatului nu mai puteau fi delaturate si pitulate. Din acelea tiparituri inse abia au mai remasu unele urme pàna la noi, pentrucà dupa mórtea lui Iosifu au fost arse si nimicite din resbunare stupída.

In anulu urmatoriu 1787 imperatulu totu se vediù necessitatu a face si in Transilvani'a mari schimbari personali. Inceputulu ilu luà dela gubernatorulu br. Samuil Brukenthal, carele de si ajunsese la 67 de ani, era sanetosu si mai putea servi, fu inse trimisu in pensiune cu 4000 fl., éra in loculu aceluia fu denumitu in Ianuariu comitele Georgie Banfi, care pàna atunci fusese vice-cancelariu in Vien'a. Au mai urmatu apoi si alte schimbari, óresicum cá respunsu la representatiuni si proteste, pe care le preparasera magnatii in buna intielegere cu càtiva consiliari guberniali spre a le inainta la Vien'a.

Spre a petrunde si mai bine in spiritulu de care era condusa aristocrati'a acestoru tieri alaturea cu altele càteva din alte staturi europene, reflectamu si aici la unele acte oficiali érasi fórte caracteristice. In a. 1769 pre cand Maria Teresi'a ceruse dela tóte municipiile informatiuni exacte despre tóte servitiile si prestatiunile poporatiunei iobagite, municipiile feudali ĭi respunsera in tonu inganfatu si bruscu, spunendu'i neadeveruri inpertinente, precum cà: poporulu tieranu agricultoru este condamnatu la sĭerbitute de veci, pentrucà e stigmatizatu prin lege cu not'a necredintiei, adeca poporulu intregu tradatoriu de patria si tronu; poporulu nu robesce domniloru pentrucà locuesce pe pamentulu loru, ci robesce pentrucà este condamnatu a robi in veci, fàra cá domnii se fia datori cu ceva iobagiloru, cà-ci acestora nu le compete nimicu; daca ar fi asia, atunci iobagii nu aru fi robi, ci sierbitori cu simbria; prin urmare daca domnii dau ceva iobagiloru, acésta nu este simbria, ci numai mijlocu de a'i pune in stare cá se póta muncí. Si érasi:

Sierbitutea iobagimei se intielege asĭa, cà aceea este de veci, in càtu iobagii nici-odata se nu póta scapa. Domnulu póte se vendia, se schimbe, se stramute pe iobagiulu seu cá pre oricare altu obiectu.[1])

Aristocrati'a ţinea si sub domni'a lui Iosifu II cu màna de feru la acelea doctrine ale sale barbare, neruşinate si ruinatóre de tiéra.

Ceea ce se intemplá de ací incolo in viati'a practica in sensulu aceloru doctrine, din miile de exemple se ne fia de ajunsu a cunósce aici numai doue casuri, unulu din class'a aristocratiei, éra altulu fórte caracteristicu pentru class'a patricianiloru sasi din véculu alu 18-lea, adeca alu comitelui I. Haller' cu br. Nic. Vesselényi si alu locuitoriloru din Scaunulu Selistei cu universitatea si cu magistratulu din Sibiĭu.

§ 86. Baronulu Nicolae Vesselényi betranulu. Din luptele sangeróse càte se intemplau intre multi magnati si cavaleri de ai Germaniei pàna in véculu alu 16-lea, la noi in Transilvani'a au mai remasu urme si pàna in dilele imperatului Josef II si din legile tierei sunt cunoscute asia numitele potentia maior et potentia minor, cand sententiele

---

1) Dela comitatulu Albei s'a scrisu imperatesei: „Certum esse, subditos juxta Decreti Trip. P. III. Tit. 25 ex nota infidelitatis factos esse servos perpetuos dominorum terrestrium, adeoque servitutem non ideo praestare, quod terram dominorum terrestrium inhabitent, sed quia sint servi perpetui; hinc dominos subditis suis ob praestitam servitutem quicquam dare, nec teneri, nec subditis a domino quicquam competere, secus enim subditus non esset servus perpetuus sed mercenarius. Proinde si quid domini terestres subditis suis dant, id non pro mercede laboris dare, verum ideo duntaxat, ut subditi sint habiles ad praestandum perpetuum servitium.“ Municipiulu Cetatii-de Balta (Küküllö), in care erau mai multe comune sasesci si unguresci iobagite scrie si elu imperatesei: „Subditos de lege dominis suis terrestribus mera et perpetua rusticitate ac servitute adeo subjectos esse, ut nuspiam discedere possint, . . . imo posse dominum terrestrem subditum suum pro lubitu velut rem propriam vendere, permutare vel loco movere. Hinc itaque pronum esse colligere, dominum terrestrem subdito suo nihil, subditum e contra domino terrestri perpetua servitute totum quantum teneri.“ Das Alte und Neue Kronstadt II. Bnd. p. 82—83; citatele din archivulu lui Brukenthal.

tribunaleloru si curtiloru se puteau executa numai cu ajutoriulu armeloru. Unulu din casurile cele mai memorabili este in istori'a tierei nostre hostilitatea dintre doi magnati vecini cu dominiile loru, cari erau br. Nicolae Vesselényi la Jibau (Zsibo) si com. Ioanu Haller la Gôrbau (Gorbo) in comitatulu Dobàcei.

Br. Nic. Vesselényi n. in 1750, descendente alu unei familii din cele mai de frunte era cunoscutu la contimpuranii sei, descrisu si de càtra istoriculu Franc. Szilágyi de o natura vulcanica, violentu si resbunatoriu. Pre langa nenumerate escesse si fapte violente pe care le suferisera si altii dela elu, Vesselényi traiá in certe necurmate cu vecinulu seu c. Ioanu Haller, carui se incercá se'i faca tóte relele, precum ii si facea ori-unde i se dedea ocasiune, pàna cand in fine a trebuitu se intrevina auctoritatile publice. Din actele de procesu sunt càteva prea caracteristice pentru persón'a lui Vesselényi, totodata inse si pentru gradulu de cultura alu classeloru superiori de inainte cu una suta de ani.

Intr'una de dile com. Haller in caletori'a sa se oprise la ospetari'a din Jibau, unde a si masu in acea nópte. A dou'a di afland Vesselényi cà adversariulu seu a cutediatu se traga si se màie in càrcĭum'a din satulu seu, infuriatu apucà pe càrcĭumarés'a si puse de'i trasera treidieci de lovituri cu corbacĭu de curea tripla, cà-ci nu 'ia denunciatu acea descensiune a lui Haller, pentrucá se'i traga aceluia treidieci de corbace; deci acum se le sufere dens'a, precum le-a si suferitu nefericit'a.

In Octobre 1781 doi ingrijitori de cai la Vesselényi ne mai putend suferí bataile au fugitu dela elu si au scapatu in dominiulu lui Haller; acolo inse au fost arestati pentru unele excesse. Vesselényi atunci provocà pe Haller cá se'i trimita pe acei doi ómeni la momentu. Haller 'ia si remisu pe unulu din ei, despre care se adeverise cà era iobagiulu, prin urmare proprietate alui Vesselényi; pe alu doilea de o camdata nu i l'a trimisu pàna cand nu va fi judecatu la tribunalulu patrimoniale alu lui Haller, alu carui proprietate era si unde comisse si excessulu. Intr'aceea acelu alu doilea sĭerbu sciind bine ce'lu astépta, a fugitu din prinsórea dela Gòrbàu in catrau l'au dusu ochii, fàra se póta judeca cu mintea lui, cà pre la 1781 pentru orice iobagiu tiér'a intrégа era numai o temnitia, daca nu putea cumva se apuce dincolo preste fruntarie. Vesselényi inse nu a voitu se créda nici se scia nimicu de fug'a sĭerbitoriului, ci acelu respunsu alu lui Haller, cà nu are de unde'i da sĭerbulu, l'a luatu cá insulta si iute s'a decisu la un'a din faptele sale barbare; a datu adeca porunca la tóte satele din dominiulu seu, cá toti iobagii sei destoinici a purta arme se se adune armati care cu ce au la resĭedinti'a sa in Jibàu.

In deminéti'a din 16 Octobre Vesselényi incalecand se puse in fruntea celoru 540 de ómeni armati, unii cu pusci, cei mai multi cu cóse, furci de feru, maciuci si plecà spre Gòrbau in distantia numai de 2½ óre. Fiindcà Vesselényi nu avuse omeni'a cá se declare lui Haller resboiu prin manifestu cá suveranii, acesta surprinsu de scirea venirei vrasmasĭului abĭa avù atàta timpu cá se incuie tóte intrarile in curtea sa si pre càtiva din ómenii curtii sei provédĭa cu arme de focu, pre cand Vesselényi a si ajunsu cu 12 haiduci armati si cu tóta cét'a sateniloru in fati'a curtii lui Haller. Intre injuraturi si amerintiari pe tóte tonurile Vesselényi pretindea cá se'i dea pe servitoriulu fugitu. Haller trimise la elu pe judele curtii sale, cá se'lu provóce se contenésca cu violentiele sale, éra daca crede cà are vreo pretensiune, se o caute pe calea legii, cà-ci in casulu contrariu puterea va fi respinsa totu cu putere. Acelu respunsu alu lui Haller a turbatu si mai tare pe Vesselényi. Deci elu comandà sateniloru sub pedépsa de 100 de betie, cá se sparga pórt'a, éra lui Haller iĭ amerintiá, cà in acea di elu are se'si incrunte sabii'a cu sangele lui Haller, se'i taie corpulu in bucati, dupa aceea ilu va manca si'l va scuipa afara s. a. m.

Pre cand Vesselényi facea larma si galagia, in casele lui Haller petrecea unu locotenente c. r. anume Ventura, care venise numai de visita si doi cancellisti dela curtea de apellu Georgie Gracza si Andreiu Papp. Acei trei ómeni straini esira la pórta cá se cerce a molcomi pe infuriatulu; Vesselényi inse insultà pe locotenente si'lu numí porcu-de càne, îlu si provocà la duelu; Ventura inse refusà a se bate cu unu omu turbatu. Atunci Vesselényi apucand pe Gratza îlu luà in captivitate. Se pare inse, cà dupa aceea nebunulu totu isi mai veni in simtiri, éra ómenii lui inca au avutu respectu de puscile incarcate, cà-ci pórt'a remase intrégа, éra Vesselényi dupa galagii si amerintiari de trei óre ridicà inpresurarea curtii si se departà »cu óstea« sa, ducènd in triumfu numai pe Gratza, pe care inse ilu liberà in deminéti'a urmatóre, dupace 'i mai trecusera furiile.

Acelu spectacolu inse nu s'a terminatu cu atàta, ci elu isi avù unu resultatu, carui asemenea nu vediusera de multi ani domnii ardeleni. Haller trase pe Vesselényi in procesu la instanti'a competenta, care pentru crime si delicte de aristocrati era tabl'a regésca (curtea de apellu). Acum inse a pasitu la mijlocu si directorulu fiscalu (procurorulu curtii) in numele securitatii publice si 'ia intentatu procesu pentru sïese crime: blasfemia, juramentu strîmbu, amerintiare cu punere de focu, provōcare la duellu, infestarea si arestarea de functionari regesci, turburarea securitatii publice. Pe langa formalitatile pedante din acea epoca processulu s'a traganatu mai bine de doi ani. Curtea de apellu a condamnatu pe Vesselényi in prim'a instantia la prinsóre de trei ani. Gubernulu in a dou'a instantia a redusu acea pedepsa numai la unu anu in vreo fortarétia. Acum actele s'au transmisu la Cancelari'a din Vien'a spre revisiune si spre a le submitte cu opiniunea sa imperatului. Opiniunea cancelariei era doi ani inchisóre intru o fortarétia. Imperatulu care cunoscea bine faptele lui Vesselényi cá si pe ale altora, sciind érasi bine cu ce judecatori avea a face, in Septembre 1784 a cassatu tóte trei sententiele si a condamnatu pe Vesselényi la inchisórea statului din Kufstein in Tirolu pe mai multi ani in féra, unde se fia deţinutu pàna cand va da probe invederate de indreptare; éra pentrucá condamnatulu se aiba totusi unu victu mai bunicelu decàtu arestantii ordinari, imperatulu a permisu cá se i se mai dea càte treidieci cruceri pe dí din veniturile cele considerabili ale mosiiloru sale; atàta si mai multu nimicu. Pedépsa prea bine meritata; dara condamnatulu a statu in deplina libertate sub totu lungulu procesu de trei ani. Se vedemu cine va pune manile pe unu Vesselényi, cá se'lu si scótia din tiéra si se'lu duca tocma in Tirolu. Condamnatulu nu s'a supusu nici la sententi'a monarchului cá se mérga de buna voia in arestu. S'au facutu de repetite-ori incercari de a'lu prinde cu asĭa numitu Brachium civile, de haiduci sau dorobanti si poporu armatu dupa vechi'a datina a tierei, Vesselényi inse totu de atàtea-ori s'au aparatu din castelulu seu dela Jibau bine intaritu, pàna cand imperatulu iritatu prin acea resistentia si despretiuire a potestatii judiciarie, a datu ordinu strictu cá Vesselényi se fia incaptivatu prin o trupa militara, ceea ce acum se intielegea de sine, cà viu sau mortu. Atunci Vesselényi fugind dela Jibau cu nevasta si prunci sĭedea ascunsu pe la consangenii si amicii sei, éra mai pe urma in comun'a Datesĭu din com. Turdei la mosii'a unchiuseu br. Stefan Daniel, pe atunci consiliariu la gubernu. Acesta inse chĭaru in calitatea sa de functionariu se simtí obligatu a informa pe gubernatorulu Brukenthal, cà nepotu-seu Vesselényi stà ascunsu la mosii'a lui. Gubernatorulu scrise cancelariului la Vien'a, éra acela inaintà scirea la monarchu. Curènd apoi vení ordinu nou, conformu carui unu capitanu cu 40 de calareti dragoni fu trimisu la Datesĭu cá se prinda pe Vesselényi, ceea ce s'a si intemplatu abia in 12 Februariu 1785, adeca in a cincia luna dela esirea sententiei supreme imperatesci, inse si atunci numai dupa resistentia infrenata de càtra dragoni cu fortia fisica.

Ce coincidentia mai multu decàtu curiósa! In aceeasi luna alui Februariu 1785 si anume in 14 s'a publicatu in Alba-Iuli'a sententi'a sinucisului Georgie Crisianu, éra in 26 Februariu s'a publicatu si sententi'a de mórte a celoru doi capitani nefericiti Horia si Closca, care apoi in 28 Febr. s'a si executatu.

In acelu restimpu au ajunsu si Vesselényi la Kufstein, unde a fost deținutu aprópe cinci ani. In totu timpulu acela s'au facutu mai multe incercari de a indupleca pe imperatulu cá se'lu erte, inse fàra nici-unu efectu. Chĭaru si rugamentea consórtei si a consangeniloru de a puté corespunde cu captivulu a fost denegata. O resolutiune scrisa in tonu sarcasticu le vení dela cancelariulu com. Palffy càtra Brukenthal cu data din 27 Aprile 1786, in care se promittea in numele imperatului, cà in casu cand Vesselényi ar muri in prinsóre, atunci suplicantiloru li se va face cunoscuta mórtea lui prin auctoritatile respective. Intr'aceea imperatulu a mai permisu, cá in locu de 30 cri se i se dea captivului pe fiacare di càte 2 fl. din veniturile dominiiloru lui.

In fine abĭa in 15 Dec. 1789 comitele Andreiu Hadik presiedente alu consiliului bellicu incunoscintià pe Cancelari'a tierei, cà de si Vesselényi in prinsórea sa din Kufstein dedese puçine semne de indreptare, totusi imperatulu l'a ertatu. Intru adeveru; cà Vesselényi nu lasase nici dupa acea pedépsa aspra nimicu din selbataci'a sa, pe care dupa mórtea lui Iosifu in diet'a din 1790 si sub Leopold II o si dete pe fatia la mai multe ocasiuni.[1])

Aspra se pare a fi fost acea pedépsa a lui Vesselényi; ea inse nici cu unu gramu nu a fost mai grea, decàtu se dictá in acelu vécu in casuri nenumerate asupra altoru ómeni din classele inferiore, pentru crime multu mai puçine si mai usĭore decàtu au fost cele comisse de Vesselényi; éra se fia plecatu unu romanu cu 540 de ómeni armati asupr'a cuiva, sententi'a lui mai multu cá sigura nu ar fi fost inchisórea, ci rót'a sau tĭép'a. In orice casu, dupa bland'a domnia indelungata a Mariei Teresiei era óresĭcum o necessitate naturala, cá se mai urmedie si unu domnitoriu, care se convinga pe aristocrati'a inalta, cà intr'unu statu bine organisatu póte se fia numai unu suveranu, éra nu o suta si o miĭe, si totu asĭa numai una justitia regulata.

§ 87. **Macelulu dela Selisce cu scopu de a iobagi preste 15 mii de locuitori.** Ból'a feudalismului in véculu alu 18-lea se laţise fórte tare si intre familiile sasesci. Exemplele familiiloru aristocratice unguresci pe care le avea de inaintea ochiloru, indemnau pe multi sasi fruntasi, cá se se distinga de ceilalti concetatieni ai loru prin diplome nobilitarie, unii si prin baronii. Dara nobilitatea si rangurile feudali presupuneau avutii mari castigate sau fàra nici-o greutate, sau cu prea puçina ostenéla. Avuti'a inse in spiritu feudalu se putea castiga pe calea cea mai scurta prin donatiuni de dominii; acea cale inse era mai de totu inchisa prin rivalitatea neadormita a familiiĭloru aristocratice relative prea numeróse in o tiéra mica cum e Transilvani'a. In acea stare a lucruriloru Sasii cei mai fruntasi venira la ide'a, cá se iobagésca pe tóte comunele libere, curatu romane, càte faceau parte din asĭa numit'a terra regia sau fundus regius, prin urmare pre cele cunoscute sub numirele de Scaunu filialu Selisce cu 6 comune mari si scaunulu filialu Talmaciu cu alte 6 comune; éra dupace le voru iobagi, se le inpartia intre mai multe familii, care sub titluri diverse de functionari municipali se traga din acelea venituri fórte mari, din taxe iobagesci, din decime de cerealii, de oi, miei s. a., din càrcĭumaritu si moraritu, din paduri si altele multe. Locuitorii aceloru comune, alu caroru numeru trecea si inainte cu 100 de ani preste 15 mii, s'au aparatu in contra acelei iobagiri cum au sciutu in cursu de preste 60 de ani. Caus'a loru s'a intorsu de càteva ori la curtea imperiala, a fost tractata si la curtea de apelu (tabula regia, fiscalis Directoratus), si sasii n'au pututu proba cu nici-unu documentu de donatiune regésca feudala, cà ei aru avea vreunu dreptu de a cadea in spinarea aceloru comune si a'i iobagí.

---

[1]) Vedi: Das Alte und Neue Kronstadt II. Bnd. Seite 24—25 in nota cu datele scóse din Archivulu lui Brukenthal si dela Fr. Szilágyi in Értekezések din Sectiunea hist. a Academiei de sciintie Vol. V. Fasc. V. 1876.

In a. 1774 br. Samuilu Brukenthal fusese denumitu presĭedente alu gubernului tierei in loculu principelui Auersperg, inaintasera si alti càtiva patriciani sasi la ranguri inalte. In 7 Iuliu aceluiasi anu, pre cand ómenii erau mai ocupati cu lucrulu campului si cu economi'a de oi in muntii loru, se pomenira la Seliste cu totulu pe neasteptate cu o comissiune trimisa dela Sibiĭu, alu cärei presĭedente era Michail Planz. Cu acea comissiune venise si o compania de ostasi imperatesci din regimentulu Pelegrini, pe cari iĭ asĭediara prin casele ómeniloru. Deací comissariulu cità la sine pre càtiva betrani si'i provocà sub protectiunea baĭoneteloru — cá se subscría unu contractu, in care locuitorii acelui scaunu, adeca comunele Seliste, Tilisca, Vale, Sibiĭelu, Cacova si Galesĭu se se declare de iobagi ai Sasiloru sau in stilulu curiosu ardelénu alu celoru siepte judetie. Acei betrani respinsera pretensiunea necalificabila de a subscrie o »invoiéla« sub pressiunea baioneteloru si isi reservara dreptulu de a comunica coprinsulu proiectului de »contractu« cu toti locuitorii acelui ţinutu. Operatiunea se amànà pàna in 20 Iuliu, cand comissiunea urmata de o compania de soldati se presentà érasi in Seliste. Au venitu si representantii din tóte acelea comune in frunte cu primarii loru, cari au declaratu serbatoresce, cà comunele loru nu voru se scia de nici-unu contractu iobagescu, ci din contra provocandu-se la totu trecutulu si la positiunea loru de mai multe vécuri in acésta tiéra, voiescu si pretindu:

1. Cá paz'a granitieloru se se lase in grij'a loru asia, precum au fost ei din vechime milites castrenses, adeca si acestea comune cereau arme de granitiari dupa sistem'a noua.

2. Se li se permitta cá se'si aléga érasi totu ei pe judecatoriulu loru, éra nu dela Sibiĭu se li se inpuna.

3. Decim'a se o rescumpere cu bani, (cà-ci la plat'a decimeloru fusesera supusi multu mai inainte).

4. Cá tax'a nelegala de munti incarcata asupra loru se fia cassata, pentrucà acei munti sunt drépta proprietate a loru; éra pentru cass'a scaunului se dea fiacare numai càte unu burduf (fóle) de brandia dela fiacare turma de oi. In fine mai in scurtu

5. Cà ei altu servitiu nu voru face la nimeni, decàtu numai regelui in Salinele din apropiere, de unde li se dà sare pentru vitele loru, facu si unele transporturi la curtea din Alba-Iuli'a dupa usulu vechiu.

Comissariulu dupa ascultarea aceloru conditiuni chĭamà pre vreo 19 romani fruntasi la quartirulu seu, sub pretestu cá ei se'si formuledie acelea conditiuni si pretensiuni ale loru cá intr'unu documentu, pe care se'lu subscria. Bĭetii ómeni au cadiutu in cursa. Indata ce au intratu in curte la comissariu, au fost apucati si inchisi intr'unu celariu, cu scopu cá se fia transportati intre baionete la Sibiĭu si apoi acolo incarcerati, daca nu se invoiau cá se subscria indata atunci contractulu adusu dela Sibiĭu, adeca se stórca invoial'a prin unu terrorismu infamu, care de altmentrea nu era vreunu lucru nou in acésta tiéra, precum nu a fost nici pe airea pàna la revolutiunea cea mare din Franci'a.

Vedĭendu locuitorii adunati prin pregiuru, cà representantii loru legali insĭelati cu atàta perfidia sunt pusi la prinsóre, au provocatu pe comissariu cá se'i liberedie si se fia indestulatu cu cele audite din gurile loru. In locu de oricare altu respunsu se comandà focu si dintre Selisteni remasera vreo douedieci morti de glóntiele ostasiloru; càti voru fi fost si raniti din trensii, nu se spune. In acésta tiéra carnea de romanu a fost totdeauna fórte eftina in ochii compatriotiloru acestui poporu.

Indata dupa acea atrocitate magistratulu raportà gubernului, cà Selistenii au rebellatu si cerù assistentia militara multu mai numerósa. Trei companii cu doue tunuri au fost trimise si asiediate in Seliste cu ordinu dela gubernu, cá comissiunea se cerce a linisti pe locuitori, a infrena pe turburatori, a cauta si a-incarcera pe urḑitori. Mai toti barbatii fugisera din comune in munti si in tiér'a vecina; dara comissiunea pe càti barbati a pututu pune màn'a, pre toti ia prinsu si orice scrisori sau documente au aflatu la ei le-a confiscatu, pentrucá se nu aiba cu ce a se apara si a purta procesu.

In 28 Iuliu a mersu o deputatiune din Sibiĭu la comissiunea din Seliste, cu pretensiunea data in scrisu, ca locuitorii aceloru comune cu orice pretiu se fia iobagiti. Presiedente alu comissiunei era acum consiliariulu gubernialu Hutter, adeca totu patricianu sasu. Acelu comissariu pre càti barbati a pututu prinde 'ia silitu ca se subscria unu contractu de trei puncte, si nu s'a ruşinatu a'lu presenta cá contractu inchieietu de buna voia de càtra cele 6 comune. S'au mai pretinsu dela comune preste 100 de mii fl. restantie de taxe si tóte spesele enorme pentru intertentiunea celoru trei companii.

Abia dupa trei ani s'au pututu reculege locuitorii, cá se urmedie cu procesulu dupa catastrof'a din 20 Iuliu 1774. Processulu s'a traganatu pàna in domni'a lui Iosef si dupa elu s'a totu innoitu pàna in dilele nóstre. Imperatulu studiase acelu processu dóra cá nimeni altulu, mai alesu cu ocasiunea caletoriei sale din 1783, in care anu a decisu si in caus'a comunei Reşinari. Cand processulu ajunsese la cancelari'a curtii sí prin aceea la imperatulu Iosif tocma pre cand era in lucrare a reforma radicala in municipiile sasesci, Mai. Sa dete urmatórea resolutiune caracteristica:

»Eu aprobu de o camdata parerea cancelariei de curte; cu tóte acestea ea se nu sufere a fi platita cu vorbe góle, precum a fost pàna acum sistem'a sasésca, ci se insiste pentru indeplinire si cá averile acelea se fia in adeveru regulate.« [1])

---

[1]) In limb'a originala: „Ich begenemige einstweilen das Einraten der Hofkanzlei, jedoch hat sie sich nicht mit leeren

Acésta resolutiune isi avea parechi'a sa in rescriptulu din a. 1786, prin care imperatulu desrobise si pe comun'a Resinari, cá pre una care si ea este situata ab antiquo pe pamentu liberu, fundus regius, éra nu feudalu, nu asservitu de cineva; de aceea o si declarà comuna regala, éra cu acea ocasiune imperatulu infrunta pe Sasi, cà-ci ei se abatusera multu dela natur'a si constitutiunile pamentului regalu, cum si dela binevoitórele privilegii date aceluia de càtra regi, pentrucà natur'a acelui pamentu este, cá locuitorii sei se nu cunósca pe nimeni domnu alu loru, decàtu numai pe principele suveranu.[1]) In adeveru cà Sasimea sub tóta domni'a de 40 de ani a Mariei Teresiei isĭ esise tare din cumpatu, se prea incrediuse in puterile sale si in patronagiulu curtii imperiale. Iosif dupace a petrunsu bine caracterulu popóraloru acestei tieri, s'a convinsu cà si sasii aveau trebuintia imperiósa de o cura radicala, in statute, in bĭurocrati'a si in tóta politic'a loru nationala. Acestea au fost causele principali, pentru care imperatulu resturnase cu fundulu in sus si asiediamentele loru municipali.[2])

§ 88. Gubernatorulu baronulu SAMUIL BRUKENTHAL. Fostulu odinióra gubernatoru alu Transilvaniei

---

Worten abspeisen zu lassen, so das sächsische System ist bis jetzo gewesen, sondern auf die Befolgung und wirkliche Regulirung dieser Güter zu dringen."

[1]) „Vos a natura et constitutionibus fundi regii benignisque ejusdem incolis elargitis privilegiis multum recessisse, dum incolas pagi Resinariu variis taxis et praestationibus subjiciendos consequenter in statum colonicalem reliquendos judicastis; cum proinde fundi regii ea sit natura, ut incolae ejus neminem praeter principem dominum terrestrem agnoscant, imo . . . deliberatum vestrum emendandum ac pagum Resinariu pro libero pago regali declarandum duximus etc."

[2]) Despre processele seculari ale scauneloru Seliste si Talmaciu vedi mai de aprópe Memorialulu fórte bine lucratu si substernutu dietei in numele acestora in 6 Iuliu 1868 de càtra dn. cavaleru Ioanu Puscariu in calitatea sa cá deputatu, tiparitu in Bud'a 1868. Aici vei afla din véculu alu 14-lea si anume dela 1342 incóce existenti'a, activitatea si multime de adversitati documentate prin decrete regali, prin legi, prin sententie si deliberate judecatoresci prin tóte vécurile pàna in dilele nóstre.

br. Samuil Brukenthal este o persóna istorica din cele mai celebre in acésta tiéra. Prin acestu patriotu sasu si prin a sa influintia valorósa la curtea imperiala s'au petrecutu multe lucruri mari in patri'a nóstra, dintre care nu puçine se reducu de a dreptulu la poporulu nostru romànu, unele binefacatóre, altele rele si fatali. Judecat'a lumii despre ómenii mari ajunsi in positiuni si ranguri inalte differe fórte multu chĭaru si mai tardiu dupa mórtea loru; unii sciu se'i vorbésca numai de reu, altii se'i inaltie pàna la nuori cu laudele loru si sunt prea puçini aceia, cari cérca a se informa càtu se póte mai exactu si a'si forma judecata drépta. Totu asĭa s'a intemplatu si cu Samuil Brukenthal; ungurimea pàna in dio'a de astadí scie numai se'lu defaime; din contra sasii iĭ facu apotheosa la tóta ocasiunea. Ar fi timpu cá se ne intrebamu si noi romanii, ce scimu despre activitatea gubernatorului Brukenthal din dilele betraniloru nostri. In schitĭarea evenimenteloru din domni'a Mariei Teresiei intimpinamu de càteva ori numele lui; este bine cá se'i facemu cunoscintia mai de aprópe cu atàtu mai vîrtosu, cà inaltiarea sa neasteptata la rangulu celu mai inaltu din conditiune de burgesu intr'unu vécu strictu feudalu, preste o aristocratia din cele mai trufasie, face adeverata epoca in istori'a patriei nostre, éra caderea sa înca este destulu de instructiva.

Numele vechĭu si genuinu de familia alu lui Brukenthal a fost Breckner, familia sasasca din orasĭululu neinsemnatu Nocrich, nemtiesce Leschkirch, unde tata-seu Michail Breckner a fost notariu de districtu, éra mam'a lui fiic'a consiliariului gubernialu Heydendorf, carele dorind cá se dea ginerelui seu védia mai mare, ii castigà si diploma de nobilitate cu predicatulu de Brukenthal (Valea podului) si asĭa din Breckner se facù Brukenthal. Intre cei 6 prunci ai lui Breckner acestu Samuil s'a nascutu in 26 Iuliu 1721. Vediend tata-seu cà prunculu e dela natura fórte desteptu, si cà póte se se aléga unu functionariu bunu din elu, l'a datu la Clusĭu in scólele unitarianiloru cá se invetie si limb'a magiara; acolo inse fiind reu vediutu si batjocoritu de càtra conscolarii sei, era si silitu se petréca in mare necuratia si plinu de insecte polipede. De acolo parintii l'au asiedĭatu la scólele sasesci din Sibiiu sub ingrijirea cumnatu-seu a rectorului Mich.

Soterius, care era unu prea bunu latinistu intre compatriotii sei. Aici ascultà Samuil pre langa alte sciintie si unele parti din filosofia si tractate historice. Dupace terminà in colegiulu ev. luteranu de aici si unu cursu prea macru de drepturi la M. Osĭorheĭu, junele Breckner acuma Brukenthal fu aplicatu prin mijlocirea mosĭu-seu cá practicantu la guƀernu in cancelari'a consiliariului br. Gabriel Alvinczi, care trecea in dilele sale de omu fórte laboriosu. Sub conducerea acestuia junele invatià si mai bine limb'a magĭara, éra in limb'a latina s'a deprinsu la stilu ce se dicea curialu si diplomaticu, adeca celu adoptatu si usitatu din vécuri in purtarea afaceriloru tierei. Intr'aceea murind tata-seu si muma-sa, junele Samuil prefacù partea sa de hereditate in o suma frumósa de bani, apoi dupa doi ani esind din servitiu a mersu in Germani'a la universitatea din Lipsi'a sau dupa altii la cea din Halle; destulu cà Samuel Brukenthal a studiatu si la universitati germane. In aceiasi ani elu a facutu si cunoscintia cu multi ómeni mari; in Berlin avù audientia si la regele Fridericu, si fiindcà junele sasu ardeleanu era omu frumosu, inaltu si binecrescutu asia cum placea lui Fridericu, acelu monarchu voí se'i dea o compania intr'unu regimentu; elu inse multiamí dicènd cà se ţine obligatu a serví numai in patri'a sa. Aprópe doi ani càtu a statu in Germani'a si puçinu in Vien'a, s'a facutu si membru intru o loja de murari liberi, la care participau aristocrati si functionari de rangu inaltu, ambasadori si ministrii, a caroru cunoscintia mai tardíu 'ia folositu fórte multu in carier'a sa.

Dupace s'a intorsu la Sibiĭu, Samuil Brukenthal acuma cu prea puçinu restu de avere a primitu la municipiulu de aici o functiune subordinata, óresĭcum cá din gratia. Intr'aceea cunoscute fiind calitatile lui atàtu fisice càtu si spirituali, familiile patriciane care aveau fete de maritatu, se incercau care de care cá se'lu faca ginere; mai vîrtosu famili'a comitelui sasescu Simion Baussnern si a primariului Klokner au rivalizatu mai tare pentru elu. Junele s'a decisu pentru fiic'a unica alui Klokner, cu care s'a si cununatu in Oct. 1745; dar' apoi nici di buna cu ceealalta familia nu a mai avutu, éra la inaintarea sa i se punea pedeci diverse de càtra bĭurocratii din Sibiĭu. Unu omu tineru, seriosu, amblatu si paţitu scie se'si ajuta. Brukenthal aflase cà imperatulu Franciscu I. barbatulu Mariei Teresiei era passionatu pentru numismatica. In acea epoca archeologi'a si cu ea numismatic'a era o sciintia necunoscuta in Transilvani'a; monete si medalii mai vîrtosu romane se aflau in tóte partile, o multime si in salbele femeiloru romàne. Primariulu avea si elu o mica colectiune numismatica; mai adunase si ginere-seu càteva.

In acelea dile natiunea sasasca ceruse mai de multe-ori, cá in gubernulu tierei se fia si unu secretariu sasu cá referente, dupace magiarii au doi. Aristocrati'a magiara respingea pretensiunea sasasca. In acea stare a lucrului S. Brukenthal nu'si amaresce dilele la municipiu, ci luand cu sine mic'a colectiune numismatica pléca la Vien'a; ajunsu acolo i se dà audientia la imperatulu Franciscu, unde elu se presenta cá dilettantu in numismatica si offere Mai. Sale colectiunea sa. Imperatului ii place de omulu tineru; este admisu in audientia la imperatés'a, carei înca 'i placù de purtarea lui. Brukenthal preparatu bine de acasa, substerne si rugamintea natiunei sale pentru secretariatulu gubernialu. Imperatés'a resólve rugarea sasiloru dupa dorinti'a loru, denumesce totodata secretariu gubernialu sasu pe acelasi Samuilu Brukenthal cu decretu din 18 Ian. 1754. Saritura frumósa acésta in etate nici de 33 de ani, inse si pacalitura pentru toti rivalii sei. Din acelu anu lui S. Brukenthal i se deschise cale larga la tóte functiunile principali din acésta tiéra, in rivalitate si lupta de aci inainte nu atàtu cu patricianii din natiunea sa, càtu mai vîrtosu cu cele mai multe familii din aristocrati'a feudala, càte pretindeau si isi arogau unu dreptu de hereditate la totu ce se numesce intru o tiéra functiune inalta, demnitate, distinctiune cu venituri grase.

Cá secretariu la gubernu Brukenthal avea o sfera larga de activitate. Intr'aceea murind socru-seu, a carui unic'a fiica era nevast'a lui Brukenthal, tóta averea considerabila a familiei Klockner trecù in proprietatea lui.

In Maiu a. 1759 natiunea sasasca incurcata multu in afacerile sale finantiali si strimtorata de càtra o comissiune a curtii imperiale condusa de br. Seeberg, a trimisu pe Brukenthal la Vien'a cu plenipotentia de a lucra in favórea natiunei sale. Elu a si mijlocitu o resolutiune fórte favorabila.

Cu acea ocasiune a offeritu Brukenthal imperatesei Mariei Teresiei unu inprumutu de 200.000 fl. din partea natiunei sásesci cu conditiune, cá acesteia se i se dea in usu fructu pe 99 de ani tóte intinsele dominii fiscali càte se aflau in districtulu Fagarasiului. Operatiuni de acestea finantiali se numiau in legile acestei tieri luare in posessiune »per inscriptionem«. Natiunei nu numai iĭ lipsia acelu capitalu, dara mai era si datóre fórte multu; cu tóte acestea tèrgulu s'a inchĭeiatu, cà-ci sasii in prevederea unui castigu minunatu din esploatarea in 99 de ani a unui districtu frumosu au aflatu usĭoru creditori, dela cari a pututu imprumuta sum'a ceruta. In Februariu 1760 Brukenthal fu trimisu din nou la Vien'a in alte afaceri insemnate nationali, pe care tóte densulu le castigà dupa dorinti'a natiunei, care apoi in semnu de recunoscintia l'au alesu in Nov. 1761 comite alu seu; imperatés'a inse care avuse altu planu cu Brukenthal nu l'a confirmatu in acea demnitate, ci cu decretu din 11 Ianuariu 1762 îlu denumí consiliariu si cancelariu in gubernulu tĭerei. Brukenthal fusese recomandatu la acea functiune inportanta si de càtra generalulu br. Buccov, care era trimisu inadinsu pentru doue scopuri mari, innadusirea cu orice pretiu a certeloru confessionali dintre romanĭ si infiintiarea regimenteloru de militia granitiara, la care Brukenthal a si ajutatu pe acelu generalu cu mare zelu, inse si cu prudentĭa, cu tactu singularu si cu aparare de aprópe a interesseloru natiunei sale sasesci, din care nici-o comuna nu a fost militarisata, decàtu numai comune romanesci; s'au deschisu inse junimei sasesci cale frumósa si larga la charge de oficiari in regimentele romanesci.

Cu diploma din 1 Mart. 1762 imperatés'a învesti pe Brukenthal, pe nevasta si pe descendenti cu titlu si rangu de baronatu; îlu si numí comissariu la realisarea planului de militarizare alaturea cu Buccov. Acea missiune inmultí pe adversarii lui Brukenthal din partid'a aristocratica, care cu prea puçine esceptiuni se opunea cu taría la militarisarea celoru doue popóra, romani si secui; dara mai vîrtosu armarea romaniloru era judecata chĭaru si de càtra uniĭ Sasi cá calcare a constitutiunei, a legiloru fundamentali, cá unu actu alu tradarei de tiéra. Denuntiarile la Vien'a in contra lui Buccov si Brukenthal nu mai incetau, cá si cum tiér'a intréga s'ar afla in flacari, din care causa ambii acesti barbati au fost chĭamati in Maiu 1763 la Vien'a, unde ei s'au sciutu desculpa si totodata a demasca tóta intrig'a magnatiloru asĭa, in càtu Buccov fù trimisu din nou la Sibiĭu cu missiune de a termina conformu planului de mai inainte cu militarizarea preste totu. Brukenthal fù reținutu in Vien'a, pentru cá se dea esplicatiunile necessarie la raporturile lui Buccov, se si ajute la regularea din nou a impositeloru directe.

Buccov si Brukenthal simpatizau asĭa de multu, in càtu generalulu mergea mai in tóte dilele la noulu seu amicu si familiaritatea loru a mersu asĭa departe, in càtu dupa marturisirea contimpuranului loru, a fostului consiliariu Mich. Conrad Heydendorf, castelulu dela comun'a Avrigu l'a facutu Buccov lui Brukenthal. De unde va fi luatu Buccov capitalulu pentru unu edificiu asĭa frumosu, nu spune nici-unu chronicariu. Totu ajutatu de Buccov a trantitu Brukenthal pre cancelariulu de curte com. Gabr. Bethlen, care intr'una de dile infruntase pe Brukenthal, cà-ci nu se acomodeaza ideiloru si planuriloru lui, la care Brukenthal iĭ respunse: Dumneata cugeti asia precum este emblem'a familiei D-Tale, care este sĭerpele incolacitu, éra cugetele mele cauta dreptu inainte.

Preste puçinu Brukenthal fu denumitu directoru alu cancelariei transilvane. Elu isĭ castigase chĭaru si in Vien'a auctoritate mare; éra in Transilvani'a se temeau toti de elu cá de unulu, carele avend mare trecere la curte, póte pe oricine inaltia sau umili. Cu unu consiliariu Izdenczi Brukenthal se avea fórte reu, in càtu acesti doi ómeni cercau la tóta ocasiunea se'si faca reu unulu altuia.

Transpunerea dominiiloru Fagarasiului se traganase pàna in 1765, in care anu imperatés'a facù pe Brukenthal si cavaleru alu ordinelui S. Stefanu. Totu atunci la rugarea lui a emanatu diplom'a, cu care principatulu Transilvaniei fu inaltiatu la rangu de mare principatu preste voi'a aristocratiei, care cocea cu totulu alte planuri. Si cá curiositate vomu atinge totu acilea, cà in fine se ingretiosĭase si imperatés'a de atàtea processe de strigoi; deci totu la rugarea lui Brukenthal s'a datu ordinu dela curte, cá tóte processele de strigoi se fia submisse spre revisiune la curte, inainte de a arde, sau a cufunda pe fiintie cu totulu innocente in vreunu lacu. Pe acestu gradu rușinatoriu alu culturei intelectuale mai stetea class'a aristocratica si patriciana a tierei înca si in a. 1765! Sub Carolu VI pàna si ómeni cá generalulu Königsegg crediusera in strigoi si denuntiasera pe romani la curte, cà intre ei se afla multime de farmecàtori, cari facu multu reu sasiloru prin farmecele loru. Chiaru si dintre popii catholici si protestanti se aflau destui nauci, caroru nu le era rușine a crede in nimicuri si fantasii de acestea, pàna cand abĭa dupa càtĭva ani au fost cassate si apoi interdise tóte processele de strigoi si de farmece; acelea inse n'au pututu fi exterminate din fantasi'a multora nici pàna in dio'a de astadi.

Brukenthal lucrase in Vien'a si pentru infiintiarea unei universitati de sciintie in Sibiĭu. Se intielege cà acelu institutu era se aiba caracteru latino-germanu. De asemenea universitate a tierei s'aru fi pututu folosi si romanii. Dara episcopulu rom. catholicu br. Ios. Bajtai s'a oppusu cu tóta puterea la realisarea unui planu atàtu de maretĭu; argumentele episcopului erau religióse si nationali magiare.

Intre acestea Brukenthal se inaltiá mereu din o demnitate in alt'a. In Ian. 1768 Brukenthal fu numitu presĭedente la cancelari'a transilvana din Vien'a; totu atunci inse fu trimisu la Sibiĭu, cá in societate cu noulu comandante comite O' Donnel, se reguledie din nou unele defecte in organismulu înca tinerului institutu de granitiari, se mai si inchĭeie noulu operatu de contributiune, se'lu si puna in lucrare, ceea ce s'a si facutu pàna in 1770.

Imperatés'a ne mai avend incredere in nici-unu magnatu din tiéra, trimite in 1771 gubernatoru érasi pe unu generalu com. Ios. Auersperg, care inse necunoscènd nici legile tierei nici pe popórale ei, o ducea reu cu administratiunea, din care causa vení si Brukenthal in conflicte cu elu. Cért'a loru ajunse la curte. Imperatés'a revocà in 1774 pe Auersperg, denumi pe Brukenthal dintru inceputu numai presiedente alu gubernului, éra apoi cu autografu din 16 Iuliu 1777 Samuil Brukenthal fu denumitu gubernatoru alu tierei si in 12 Novembre instalatu cu mare pompa.

Imperatés'a pusese noului gubernatoru urmatórele conditiuni demne de tóta atentiunea posteritatii si anume: 1. Se susţina, se favoredie religiunea catolica. 2. Reformarea in bine a legiloru acestei tieri. 3. Tractarea humana si drépta a tuturoru supusiloru. 4. Se stea cu deadinsulu pentru regularea urbariala, adeca a raporturiloru dintre domni si iobagime, care devenise sclava intru tóta puterea cuventului. 5. Complinirea conscriptiunei militare, pe care earasi aristocrati'a nu o voiá. 6. Se afle unu metodu mai siguru pentru inaintarea informatiuniloru guberniali la curte, pentrucá nici se ajunga tardiu, nici se coprinda sciri false.

Daca nu aru fi mai multe alte cause cunoscute, pentru care imperatés'a dupa indelunga experientia neplacuta càtra finea vietiei sale a facutu o incercare si cu unu gubernatoru de nationalitate sasasca, acelea sĭese conditiuni puse lui Brukenthal ne-ar fi de ajunsu cá se'i cunóscemu intentiunea. Conditiunile 4 si 5 nici-unu magnatu nu ar fi voitu sau celu puçinu nu ar fi cutediatu se le ia asupra'si cá gubernatoru spre a le duce in deplinire; Brukenthal le-a primitu si a mersu inainte cu ele. Densulu apucase a'si da in capete multu mai inainte cu magnatii, nu numai din caus'a militarisarii romaniloru, ci si pentru operatele sale finantiali, apoi pentru càteva processe fórte periculóse intentate natiunei sasesci spre ruinarea ei. Cu càtiva adversari mai multi ori mai puçini, destulu cà acum fiiulu notariului Breckner din Nocrich ajunsese gubernatoru alu unui mare principatu.

Càtu mai fu in viatia imperatés'a pàna in 29 Nov. 1780 gubernatorulu Brukenthal a statutu mare si tare. Ce e dreptu, elu s'a si adoperatu cá se faca in tóte pe voi'a imperatesei. Acum înse elu intimpinà alte obstacule sau compromissiuni chĭaru din partea natiunei sale. Ceea ce se intempla si altoru popóra cand se prea incredu in stéao'a loru, s'a intemplatu si acestoru compatrioti ai nostrii. Ne spune Heydendorf, cà natiunea loru amagita si exaltata de sublim'a marime a unui barbatu din sinulu seu, s'a incrediutu orbesce in puterea si auctoritatea lui, a deterioratu administratiunea, afacerile sale au venitu in disordine mare.[1]) Las' cà denuntianti erau càti peri in capu; las' cà hotiile bĭurocratiei dela Bistritia, grósele abusuri dela Brasĭovu, apoi disordinea intrata chĭaru in administratiunea Fagarasiului si misĭeliile descoperite cu ocasiunea arendarei sateloru iobagite erau in gurile tuturoru, dar' apoi imperatulu Iosif II nu venise de trei ori in acésta tiéra, pentru cá se se preumble fàra picu de drumu asternutu, nici numai cá se se distraga cu music'a ei primitiva, ci cá se cunósca tiér'a si tóte blastematiile ómeniloru dela putere; apoi acelu monarchu nu putea fi indestulatu nici cu administratiunea lui Brukenthal. In fine pre cand imperatulu crediuse cà nu mai e de suferitu, trebue se mai taie si in carne viia, atunci i s'a opusu si Brukenthal.

---

[1]) Heydendorf Archiv des Ver. 18. Bnd. Seite 282.

Bine, isĭ dise imperatulu, îmĭ voiu cauta unu altu gubernatoru. Cu decretu din Februariu 1787 imperatulu dete lui Brukenthal dimissiunea motivata cu etatea lui inaintata, de si Brukenthal avea numai 65 de ani, si denumí in loculu lui gubernatoru pe fostulu vicecancelariu com. Georgie Banffi, unu stranepotu alu primului gubernatoru G. Banffi din dilele lui Leopold, care apoi a functionatu pàna in 1822.

Cercetand mai de aprópe mersulu afaceriloru Transilvaniei dintre anii 1768 si 1787, combinand si unele revelatiuni confidentiali ale chronicariloru sasi din acei ani, vei cunósce usĭoru, cà adeverat'a causa a delaturarei lui Brukenthal din demnitatea de gubernatoru nici-decum nu a fost etatea sa inaintata, ci cà pre elu l'au resturnatu abusurile de putere ale bĭurocratiei si municipiiloru sasesci, prin care l'au compromisu pàna dupa urechi in ochii imperatului.

Brukenthal a mai traitu 16 ani cá gubernatoru pensionatu, éra in acei ani petrecea cand la Avrigu cand la Sibiĭu, isi vedea de economi'a sa fórte intinsa si isi inavutiá mereu colectiunile sale, biblioteca, pinacoteca, numismatica si multe obiecte archeologice, din care tóte iubitorii de sciintia potu invatia fórte multu. Dela elu a remasu si o colectiune bogata de manuscripte, din care multe sunt fórte instructive si pentru romani; acelea inse mai sunt si pàna in dio'a de astadi puçinu cercetate, sau nici-decum. Dela acelu barbatu de statu au remasu si lucrari proprie de ale sale, dintre care unele au aparutu si in tipariu, éra altele mai multe se conserva in bibliotec'a din frumosulu si solidulu palatu remasu proprietate a natiunei sasesci inpreuna cu tóte celelalte colectiuni, care stau sub grija buna si se totu inmultiescu din unu anu in altulu.

Gubernatorulu S. Brukenthal a repausatu in 9 Aprile 1803 in etate de ani 81 fàra heredi din cópsele sale, cà-ci unic'a fiica ce avuse 'ia muritu in anii prunciei; asĭa tóta averea lui a trecutu la consangenii colaterali, adeca la trei nepoti dela frate-seu Michail, cari au fost Michail, Petru si Martin; éra dintre acei nepoti Michail a fost acela, care figurédia cá comissariu in revolutiunea lui Horia, mai tardiu ajunge consiliariu sĭ comite alu natiunei, cade in disgratia, e suspinsu si érasi rehabilitatu de càtra imperatulu Francĭscu. — In a patr'a generatiune famili'a Brukenthal se stinge si celu din urma stranepotu Carolu in lipsa si acesta de heredi, a lasatu tóta averea sa fórte considerabila in dominiu, in edificii si in colectiuni, prin testamentu in proprietatea natiunei sale recunoscatóre.

In càtu pentru colectiuni, insusi gubernatorulu Sam. Brukenthal lasase in testamentulu seu, cà in casu de a se stinge famili'a loru, acelea se tréca in proprietatea gimnasiului luteranu inpreuna cu o suma de 36 mii fl., din alu carei interesse colectiunile se fia intregite neincetatu.

Bibliotec'a Brukenthaliana are preste 20 mii de volume si e deschisa parte mare din anu pentru publicu. (Vedi mai pe largu Jos. Trausch Schriftsteller-Lexikon I. p. 184—197 si Heydendorf locu cit.)

§ 89. Resboiu cu Turcĭ'a. Participarea Granitiariloru. Scene bellice dela fruntarie. Retragerea reformeloru. Mórtea lui Iosif II. Dupa a trei'a caletoria facuta in Transilvani'a imperatulu a mersu in primavar'a anului 1787 a dou'a óra la Crimea, unde avea se se invoiésca cu imperatés'a Catarin'a II asupra unui resboiu nou, planuitu din partea Russiei in contra imperiului otomanu. Iosif a convenitu cu Catarin'a in 18 Maiu; a statu inse in Crimea numai pàna in 13 Iuniu, cand asi plecatu de acolo, dupace 'i venise scirea despre revolutiunile belgiane.

Pórt'a otomana informata despre acea convenire alui Iosif cu Catarin'a, nu a lipsitu a si lua mesuri atătu diplomatice càtu si militarie. La Vien'a a intrebatu pe scurtu, cà ce scopu are imperatulu cu acea confederatiune, éra pe Catarin'a o provocà se ésa din Crime'a si înca alte càteva lucruri mai cerea, pe care sciá bine cà Russi'a nu i le va acorda; pe ambasadorulu Catarinei l'a inchisu in şĭeptu turnuri si in 24 Augustu 1787 a publicatu manifestulu de resboiu.

In Septembre s'au inceputu versarile de sange intre muscali si turci. In puterea unui tractatu mai vechiu din 1781 imperatulu avea se dea Russiei unu ajutoriu numai de 30.000 óste regulata. Acum inse Iosif a decisu se declare si elu Sultanului resboiu in tóta form'a, ceea ce s'a intemplatu in 9 Februariu 1788. Din armat'a sa intréga, pe care unii a punu la 217.416, altii la unu numeru multu mai mare, s'au comandatu 160 mii la fruntariile turcesci, inse dupa unu planu fórte nefericitu alu comandantelui supremu c. Lascy, pe tóta lung'a distantia dela Dalmati'a incóce preste Banatu si Transilvani'a pàna la Bucovin'a; adeca puteri inpartite. In Transilvani'a steteau numai 12 bataliόne pedestrime si 11 divisiuni calarime. Conformu ordinului ce avea generalulu comandante br. Rall din Sibiiu, elu petrunse prin passulu Temesiu-Predealu in Munteni'a si se opri la monastirea Sinaia. In aceleasi dile din Februarĭu intrà si vicecolonelulu Turatti prin Turnu-rosiu pàna la Càneni, de acolo la monastirea Cozia si înca pe la alte monastiri. Pe austriaci inse'i asteptau optu mii de ostasi inrolati de Mavrogheni pe atunci domnu alu tierei, si trei mii turci. Acum inse 100 mii de turci erau concentrati la Adrianopole sub marele veziru si 60 mii la Sofi'a sub marele Aga. In 25 Martiu ajunse si imperatulu cu Lascy la trupele càte se aflau concentrate la Futtak in Ungari'a, visità pe cele din Banatu si pe 14 Aprile se intórse la Semlin.

Cele de antai loviri ale austriaciloru cu turcii au fost in Aprile la Croati'a si totu atunci in Moldov'a, unde o parte din corpulu comandatu de principele Saxen-Koburg dupa mai multe lupte avute cu turcii si cu tatarii au ocupatu de doue-ori capital'a Iasii, au prinsu si pe principele Ipsilantiy, care apoi fu internatu la Brünn in Moravi'a.

Din óstea comandata de Saxen-Koburg in Moldov'a facuse parte si regimentulu alu II-lea de granitiari romani intaritu si cu feciori din regimentulu I (Orlatu), pre càtu suferia impregiurarile din acésta parte a tierei fórte periclitata, din causa cà trupele lui Mavrogheni cercá mereu se strabata din cóce cand prin una cand prin alta strimtóre. Regimentulu granitiariu combinatu si condusu mai antaiu in Bucovin'a sub comand'a vice-colonelului Heydendorf numerase la inceputu 3420 de feciori. Partea granitiariloru remasa in comunele loru fu comandata se traga cordonu la fruntarie pàna in marginea Secuimei, de unde érasi au esitu regimente combinate, cá si dintre romani asupra turciloru.

In acelu anu 1788 incepend din Aprile pàna in Octobre trupele romane s'au batutu cu mare bravura in luptele dela Dorohoi, Folticeni, Bai'a, Botosĭeni, in Iuliu la Hàrlàu, in Septembre la Adgiud. Pe érna regimentulu a fost dislocatu in districtulu Brasĭovului si in alu Fagarasiului, acum inse constatoriu din 3020 de feciori. Ceilalti 400 au fost victime pentru tronu si patria.

In anulu 1789 cum s'a desprimaveratu regimentele nóstre éra au trecutu fruntariele. Alu doilea regimentu a participatu in 9 Aprile la o batalia fórte seriósa a trupeloru imperatesci avuta cu vreo 7000 de turci in passulu Branului »la Valea Muierii«, unde au remasu 253 de turci morti. Austriacii adeca dupace au aflatu cà comandantii turcesci dau soldatiloru càte unu galbinu de unu capu taiatu si turcii nu mai dedeau pardonu, au inceputu se taie si crestinii pe toti turcii càti cadeau in manile loru.

In 17 Septembre mai totu acelea trupe au avutu alta lovire sangerósa la orasielulu Campulungu si chiaru prin casele locuitoriloru din care se aparau turcii.

In urmarea bataliei decisive a armatei unite austriace si russe ţinute cu óstea turcésca in 22 Septembre la Martinesci, turcii s'au retrasu din tóte positiunile loru apropiate de Transilvani'a si s'au opritu numai la Dunare. Principele Koburg a ocupatu in 10 Nov. capital'a Bucuresci, éra trupele au fost dislocate in cantóne de érna.

In aceiasi ani altoru trupe imperiali in Serbi'a, in Banatu si chiaru in Valachi'a mica in urmarea mai multoru erori de a le unoru generali le amblase multu mai reu; aici inse nu vomu insemna mai multu, decàtu cà in 11 Augustu 1788 generalulu. Pfefferkorn a fost batutu in passulu Vulcanu, éra generalulu Papilla paţise fórte reu in ţinutulu Orşĭovei in Augustu. Mai infricosiata din tóte a fost perderea din

15 Septembre paţita in Banatu, unde in urmarea unei neintielegeri fatale trupele imperiali au puscatu in capu de nópte unele asupra altora si nu s'au opritu pàna la Caransebes.

In Septembre si Octobre 1788 turcii au strabatutu de doue ori in Valea Hatiegului, unde au datu focu la vreo 36 de sate, se intielege cà tóte curate romanesci, au luatu vitele, au dusu sĭ ómeni in captivitate.

Imperatulu pe langa ce era ingrijatu si nacajitu, in érn'a din 1789 capatà si friguri rele, care l'au scuturatu pàna in Maiu, dupa aceea inse nici cà s'a mai bucuratu de sanetate. Lui Lascy luandu'i comand'a o dete maresĭalului generalu comite Haddik, éra in Croati'a gloriosului Laudon, éra la Transilvani'a trimise pe principele Hohenlohe in loculu lui Fabris, care murise dupa unu morbu scurtu.

In decursulu acelui resboiu locuitorii tierei au avutu se sufere fórte multu atàtu in urmarea necurmateloru transporturi si postarii militare pentru armata, càtu si din caus'a scumpetei; se mai inmulţisera in unele parti si hotiile la drumuri, mai domnia si fric'a de cĭuma.

Càtra finea anului 1789 sortile resboiului se indreptasera multu in favórea armatei imperiale. Laudon ocupà in 9 Octobre dupa batalii crunte Belgradulu Serbiei dela Turci. Atunci inse càteva cabinete europene isĭ ridicara vocea loru pentru imperiulu otomanu, din care nu suferia se se mai rupa nimicu spre a inmulti sau puterea Russiei sau cea austriaca, si equilibriulu puteriloru europene se nu se turbure, mai alesu cà in acea epoca nici prin minte nu trecea barbatiloru de statu din Europ'a, cá se créda possibila emanciparea vreunui poporu dintre cele supuse Portei otomane.

In acelasi timpu comitatele din Ungari'a pe langa ce denegau recruti si transportulu de victualii pentru armata, mai alesu in Ungari'a superióra conspirasera cá se apuce si ele armele spre a stórce dela monarchu cassarea tuturoru reformeloru sale si restaurarea tuturoru privilegiiloru aristocratice; libertate neinfrenata pentru feudali si altu nimicu.

In urmarea suferintieloru fisice si spirituali morbulu imperatului ajunse a fi atàtu de greu, in càtu elu isi putea prevedé finea vietiei sale, prin urmare si neputinti'a de a petrunde cu reformele sale prin glótele crude si a le asigura durat'a. Betranulu principe Kaunitz, genialulu fost ministru si alu mamei sale, cum si cancelariulu Pálffy nu incetau a ruga pe Iosif cá se'si retraga càteva reforme, dara mai vîrtosu cá se convóce diet'a. In fine imperatulu se induplecà si cu trei septemani inainte de mórtea sa, adeca in 28 Ianuariu 1790 isi revocà tóte reformele sale studiate si introduse cu nespusa ostenéla si greutate in cursu de noue ani. Numai doue reforme, desfiintiarea iobagiei cá sierbitute de veci legata de glía si edictulu tolerantiei religióse le-a susţinutu pàna la mórte asia precum le decretase densulu in deplina convictiune, cà elu cu acestea face unu lucru placutu lui Ddieu, unu mare bine omenimei si cà impaca spiritele multoru milióne de cetatieni ai monarchiei.

Acea revocare de reforme a produsu bucuria fórte mare in Ungari'a si in Transilvani'a, totodata si eruptiunea vulcanica a resbunarei, care s'a manifestatu mai alesu in nimicirea catastrului si altoru acte din archive, in gón'a celoru ce se purtau nemtiesce, înca si nebunésc'a stergere a numereloru dela case. S'au mai datu si alte probe numeróse de hostilitate asupra reformeloru de adeverata civilisatiune, care apoi totu s'au realisatu, inse numai dupa 60—70 de ani dela mórtea lui Iosif II si dupace classele privilegiate nu au mai fost in stare de a da peptu cu omnipotentele spiritu alu timpului, carele in trei revolutiuni successive resturnase cele mai multe institutiuni invechite si prefacuse fati'a Europei asia, in càtu daca s'ar putea se inviie mortii, cei de inainte cu 100 de ani nu o aru mai cunósce de locu.

In morbulu seu imperatulu provocà pe medicii personali cá se'i spuna verde ceea ce credu ei despre starea densului. »Eu nu me temu de mórte; spune'mi curatu, cà-ci pentru staturile mele nu ar fi bine cá se me surprinda mórtea;« asia vorbi Iosif medicului Quarin, éra acesta respunse: »Nici pe unu momentu nu pociu se stau bunu.« Iosif darui lui Quarin 10 mii fl. si'lu facù baron. Dupa aceea imperatulu aratà consultatiunea scrisa de medici unuia din ministrii si'i dise: »Vedi, citesce sententi'a mortii mele.« Generaliloru Laudon si Haddik le strinse màn'a. Dela Kaunitz isi luà remasu bunu in scrisu. Càtra armata a datu unu ordinu de di fórte doiosu. In 13 Februariu imperatulu s'a cuminecatu, éra dupa doue dile a primitu si ungerea de pre urma, ceea ce calugarii cari îlu urîsera din sufletu, au vediutu cu mare satisfactiune. In 20 Februariu 1790 imperatulu Iosifu II a inchisu ochii pentru totdeauna, dupace mai anteiu a pronuntiatu o rugaciune scurta pentru popórale monarchiei sale, éra in testamentulu seu isi cerù ertare dela toti, pre cati ii va fi nedreptatitu vreodata.

Pe statu'a calare a imperatului Iosif II inaltiata lui in 1806 de càtra nepotu-seu imperatulu Franciscu, intre alte inscriptiuni fórte semnificative stà pe laturea de inainte:

Iosepho II Aug. qui saluti publicae vixit non diu sed totus.

Imperatulu Iosifu II cá omu tineru si pre càtu timpu nu avuse a lupta prea multu cu grijile domniei, cu reutatea classeloru privilegiate si cu stupiditatea glóteloru, a fost unulu din contimpuranii cei mai frumosi si totodata simpatici. Statura mijlocía, frunte frumósa boltita, peru castaníu ceva deschisu, sprincene dese, nasu vulturiu, ochi albastrii, la cari germanii le dicu ochi de albastru imperatescu, fatĭa albenétia si puçinu rumena, éra dela patrudieci de ani inainte i se cam intunecase. Acesta a fost nemuritoriulu imperatu Iosifu II care a devenitu victima a convictiuniloru sale!

Daca ne-ar permitte acésta etate a nóstra fórte inaintata, cu mare placere amu celebra si mai departe memori'a acestui monarchu si înca din punctu-de vedere specificu romanescu; asia inse ne marginimu numai la càteva sententie.

Nu numai prin edictulu tolerantiei religióse, prin desfiintiarea censurei si desrobirea poporului tieranu au devenitu trei juguri multu mai usióre de càtu fusesera pàna la Iosif; acelea usiorari au fost comune pentru tóte popórale. Imperatulu inse a reflectatu si la alte necasuri proprie natiunei nóstre. Înca din dilele mosĭu-seu tineri romani din familii nobile incepusera se frecvente gimnasiile catolice càte se infiintiau dintr'unu anu in altulu, precum si academi'a càta bruma de academía se aflá in Clusĭu. Sub lung'a domnia a mamei sale acea frecventare s'a continuatu si a crescutu. In a. 1747 pe la Rusalii monastirea dela Blasiu era gat'a pentru 11 calugari invetiati, a caroru vocatiune principale era se deschida scóle. In Octobre 1754 s'au deschisu scólele din Blasiu cu solemnitate. Dupa aceea se cumparase si dominiulu din Cutu dela famili'a Bethlen cu 32.000 fl. pentru seminariu. Dupa càtiva ani numerulu scolariloru in Blasiu au ajunsu la trei sute, numeru ne mai auditu in acelu vécu. In 1760 se infiintiase totu la Blasiu si o tipografia noua, din care se ésa carti bisericesci si scolastice.

Mai tardiu s'a infiintiatu si fundatiune de pànc pentru 200 de studenti. S'au castigatu si alte fonduri pentru studenti de theologia la Vien'a, la Rom'a si pe airea.

Prin tóte acestea mijlóce de cultura se deschidea calea la o multime de tineri romani spre a inainta in sciintie. Parintii inse isi puneau intrebarea: Spre ce scopu atàta invetiatura, daca fiiĭ nostri se potu face numai preoti, cari si asĭa sunt prea multi. Imperatulu a datu aceloru parinti unu respunsu luminatu decretand, cà elu la aplicarea in functiuni publice nu cauta la nationalitate si confessiune, ci numai la calificatiune. Din acea óra s'au vediutu cá nici-odata barbati romani calificati, inaintati in functiuni si ranguri in diverse ramuri, anume la vami si carantine, la montanistica, in armata, chiaru si in gubernu si la cancelari'a curtii, cum au fost Petru Dobra la tabl'a reg., consiliariulu Mehes, fiĭu de protopopu, cancelariulu Stefanu Costa dela Hunedór'a, Al. Nopcea, agentulu de curte Neagoe si altii multi, alu caroru numeru a scadiutu numai dupa mórtea lui Iosif si a frate-seu Leopold II.

Imperatulu Iosif II nu s'a indestulitu a face numai atàta pentru cultur'a, prin urmare emanciparea natiunei romane càta era sub sceptrulu seu, ci elu a inpinsu pe acestu poporu multu mai departe pe calea civilisatiunei. De càte-ori a caletoritu prin Transilvani'a, totdeauna visitand regimentele de granitiari a datu ordine stricte pentru infiintiare de scóle in tóte companiile si in comunele pe unde nu erau, éra in resiedentiele comandeloru de regimente asĭa numite scóle capitale, din care se póta esi celu puçinu prima-planisti, scriitori pe la cancelarii si invetiatori (dascali); au esitu inse din acelea mai tardiu si multi oficiari superiori si chĭaru de statu maioru. La Nasaud se deschisese o scóla latino-germana sub Maria Teresi'a in a. 1778 sub conducerea hieromonachului Ieronimu trimisu acolo dela Blasiu, éra dupa acela sub directiunea protopopului Ioanu Para. Imperatulu inse nu s'a indestulatu cu atàta, ci cu rescriptu din 23 Februariu 1782 a comisu comandei generale din Sibiĭu, cá din veniturile regimentului se scótia 6996 fl. 43¹/₄ cruceri pentru infiintiarea in Naseud a unui institutu (internatu) militariu, in care se incapa bine 50 de elevi; éra materialulu de ziditu si lucrulu de màna se'lu dea locuitorii din regimentu. In 22 Novembre 1784 scólele si acelu institutu din Naseud s'au deschisu cu solemnitate. Intreţinerea eleviloru la inceputu era inpreuņata cu greutati; cu rescriptu din 18 Aprile 1786 imperatulu a decisu, cá din veniturile regimentului se se dea pe fiacare anu càte 1750 fl. pentru intreţinerea eleviloru.

In Orlatu cá capitala a regimentului I invecinata cu Sibiiulu si óresĭcum pusa sub ochii comandei generale, s'a grijitu asemenea, cá scól'a se corespunda pe deplinu frumosului seu scopu, mai alesu cà la acea scóla erau bine primiti si fii de ai parintiloru provincialisti, feciori de preoti si de alti locuitori din comunele de prin pregiuru. Asĭa a urmatu cu incetulu, cà anume comunele militarisate au ajunsu cá se aiba si preoti cu ceva invetiatura mai multa, pre cand pàna la Iosif II se aflau preoti cari puteau citi numai pe carti bisericesci, éra a scrie nimicu, pre cum s'au adeveritu mai virtosu in urmarea visitatiuniloru facute prin comissiuni militarie exmisse pe sate din partea comandei generale, apoi si prin visitatiunile episcopului Gedeon Nikitics.¹)

La Blasĭu in vreo treidieci de ani càtu au gubernatu dieces'a episcopii Petru Paulu Aron, Athanasie Rednicu si Grigorie Maioru, certele dintre episcopu si cei 11 hieromonachi se innoiau fórte desu mai vîrtosu din caus'a veniturilorn allodiale. Nu le-au fost de ajunsu certele de mai inainte cu theologii iesuiti pàna la desfiintiarea societatii acestora in 11 Iuliu 1773, ci se mai incaierau si calugarii romani ei intre ei tocma intr'unu timpu, cand tóte interessele bisericei si ale natiunei cereau in tonu imperativu concordia si pa-

---

¹) A se vedé: Transilvania Nr. 23—24 din 1884 si Nrii 1 pàna la 10 din 1885: Materialu pentru istori'a regimentului I granitiariu romanescu din Transilvania de G. Baritiu; éra protocólele de visitatiuni canonice ale episcopului Nikitics in mai multi Nri ai foisiórei din „Telegrafulu romanu" 1888.

tientia de martiri; dara nici postulu celu mai severu orientale impusu loru de càtra doi episcopi pe tóta viéti'a nu era in stare se le moderedie passiunile. In zelulu loru escessivu de a inainta imperati'a ceriului fiacare mai bine de càtu celalaltu, se acusau unii pe altii la gubernu si la curte, éra urmarea fu, cà unii devenira exilati, altii pre unu timpu arestati spre bucuria mare a tuturoru adversariloru culturei nationale. Din cause de acestea sĭediuse si Grigorie Maioru cá calugaru siepte ani exilatu la Muncaciu.

La unu anu dupa suirea pe tronulu mamei sale Iosif II a si taiatu certele calugaresci cu unu metodu cam militariu. Cu rescriptu din 12 Dec. 1781 monarchulu infruntà pe calugari cum s'a cadiutu, plesnindu-le in ochi ambitiune si vanitate, mustrà si pe episcopulu Maioru pentru unele mesuri prea arbitrarie, apoi comisse episcopului r. catolicu com. Battyani cá se mérga se'i inpace; nu multu dupa aceea provocà pe sub màna pe episcopu cá se se retraga, ceea ce multu cercatulu archipastoriu si inplini cu scrisórea sa din 12 Aprile 1782 adressata cancelariului de curte, apoi pe langa o pensiune modesta se retrase la Alba-Iuli'a, unde a repausatu in Ianuariu 1785. Luandu'si remasu-bunu dela sinodulu convocatu inadinsu, elu incepuse cuventarea cu sententi'a sacra: Din tineretiele mele multe patimi se lupta cu mine; si fiindcà Maioru a fost unulu din archiereii cei mai simpatici, la audiulu aceloru cuvente toti cei de fatia au inceputu se planga.

Iosif II sàtulu de guberne calugaresci, a permisu se se adune pe 12 Augustu din acelu anu sinodu electorale, a luatu inse mesuri, cá intre candidati se intre si unu protopopu necalugaru, care a fost Ioanu Bobu. Pe acesta l'a confirmatu Iosif si de atunci in biseric'a greco-catolica unita a romaniloru nu s'a mai vediutu episcopu calugaru nici in Blasiu nici in alte diecese.

Fericitulu canonicu prepositu Vasilie Ratiu ţinea, cà episcopulu Maioru a trebuitu se renuntie la scaunulu episcopiei din causa cà ar fi fost contrariu la edictulu de tolerantia alu imperatului.¹)

---

¹) A se vedé: Istori'a bisericésca de Basiliu Ratiu canonicu. Blasiu 1854 pag. 297.

Se póte cà zelulu seu confessionalu ilu va fi rapitu cá si pe cei mai multi episcopi r. catolici, cá se vorbésca sau se scria ceva in contra acelui edictu; in acestu casu inse ar fi urmatu se mai renuntie si alti episcopi. Noi renuntiarea lui Maioru nu ni-o putemu esplica de ajunsu nici din certele avute cu calugarii, nici din citatulu edictu; au trebuitu se mai fia si alte cause pàna acum necunoscute. Un'a se scie bine din betranii nostri, cà episcopulu Maioru se avea fórte reu cu mai multi magnati, dintre cari unii nu voiau se dea nici macar locu de càte o bisericutia de lemnu in comune curatu romanesci, si este cunoscuta anecdot'a dela Çicudu din Campia, unde episcopulu nacajitu cà proprietariulu nu voiá se sufere a se face biserica la unu locu mai acomodatu, sau nu voiá nicidecum, isi descoperí capulu si inaltiand ochii càtra ceriu dise: Asĭa'ti trebue tie Dómne Ddieule, daca ai datu pamentulu unui tiranu cum este acesta si acum nu dà nici locu unde se ne putemu inchina tie!

Grigorie Maioru calcase pe urmele lui Inocentie Clain.

Totu sub imperatulu Iosif II s'au infiintiatu vreo 12 scóle elementarie romanesci in dieces'a Blasiului, s'a sistemisatu unu post de directoru alu scóleloru nationali diecesane, in care fu introdusu Georgie Sincai cu missiune, cá unde se póte se mai deschida scóle.

In fine totu Iosifu II a incuviintiatu si fundatiunea de 200 galete (cubuli) de gràu din veniturile episcopiei, ale monastirei si ale seminariului de theologi, din care se se cóca pàne in fiacare anu pentru càte 200 de studenti din Blasĭu.

Un'a alta reforma de mare inportantia a lui Iosifu II a fost intreprinsa de a dreptulu spre consolatiunea sufletésca a poporului romanu remasu in credinti'a sa gr. resariténa comuna cu biseric'a bizantina. Dupa discordii si suferintie de sĭesedieci de ani, in fine imperatés'a Maria Teresi'a in 1761 se induplecase a permitte, cá biseric'a orthodoxa din Ardealu se fia administrata in modu provisoriu de càtra episcopulu serbescu Dionisie Novakovics dela Buda, inse si atàta pre langa instructiuni, prin care i se legá gur'a. Generalulu br. Buccov avuse ordinu se presente pe Novakovics anume la brasioveni; dara grecii si bulgarii de acolo nu'lu aflara deplinu orthodoxu, din causa cà nu injurá pe uniti si nu le prea placù. Cu tóte acestea Novacovics se silia se confirme pe poporu in sentimente religióse, de alta parte lucrá si elu pentru recunóscerea diecesei cu episcopu diecesanu canonicu. Dupa mórtea lui Novakovics in 2 Mart. 1770 fu denumitu episcopu la Buda Sofronie Kirilovics, care inca fù trimisu la Transilvani'a totu numai in modu provisoriu. Acesta si cu mitropolitulu dela Carlovitz éra au lucratu cu mare zelu pentru restaurarea bisericei din Ardealu, inse fàra nici-unu resultatu, pàna cand imperatulu Iosif cu prea inaltu decretu din 6 Novembre 1783 a denumitu pentru dieces'a din acésta tiéra episcopu canonicu si definitivu pe Gedeon Nikitics cu resiedentia in Sibiĭu si cu 4000 fl. plata regulata pe anu.

Dupa cinci ani de pastorire zelósa murind si acestu episcopu a urmatu o vacantia numai pàna in 25 Maiu 1789, cand monarchulu érasi a denumitu episcopu propusu de mitropolitulu dela Carlovitz, in persón'a archimandritului Gerasim Adamovics dela monastirea Bezdin. Fost-a si acestu episcopu de nationalitate serbu, sau cà era romanu ascunsu? Ori ce a fost, destulu cà imperatulu o nemerise fórte bine cu denumirea lui Gerasim considerata nu numai din punctu-de vedere bisericescu, ci si din celu specificu nationalu romanescu, precum vomu afla mai pe largu la altu locu.[1])

Odata episcopi'a restaurata definitivu din marimea sufletésca a unui Iosif II, a remasu firesce in grij'a si datorinti'a clerului dela unu poporu de siepte sute mii de suflete, cá se nu stea cu manile in sinu, ci se lucre mai departe pentru emanciparea deplina a bisericei loru din ferecaturile politicei de statu feudalu si bigotu, cà-ci Iosif deslegase înca'i manile clerului, daca nu si piciórele si iĭ dedese in mani cartea, cá se invetie din ea.

La inbunatațirea sortii poporului a cugetatu Iosif nu numai atunci cand a desfiintiatu iobagi'a de veci si a regulatu servitiile feudali, ci si cand a decretatu toleranti'a religiósa, sub care elu nicidecum nu a voitu, cá anume la popórale de ritu orientale se se intielége si tolerarea lenei si a trandaviei, care era nutrita si ingrasĭata prin multimea escessiva a serbatoriloru, legate si nelegate, imperatesci si bisericesci, christiane sublime si babesci absurde si ruinatóre de averea poporului. Nu numai din punctu-de vedere alu prosperitatii materiale a poporului, prin urmare si a statului, ci si din consideratiuni curatu morali imperatulu era in dreptu se taie la mijlocu asĭa cum a facutu si se corége acelea erori, respective abusuri stracurate incóce prin negrija bisericaniloru, din tĭeri si de sub clime, pre unde cultur'a pamentului nu cere nici a trei'a parte de munca si grija, pe care o cere agricultur'a mai preste totu in monarchi'a austroungurésca si in partea cea mai mare a Europei din Alpii Elvetiei pàna dincolo de Moscva, dela gurile Renului pàna la ale Dunarei.[1])

---

[1]) Vedi mai pe largu: Andreiu br. de Sĭaguna Istoria bisericei ortodoxe resaritene universale. Sibiĭu 1860 Vol. II. pag. 184—193.

Totu Iosif a usioratu multu si starea cea asuprita a locuitoriloru din asia numitulu dominiu alu Branului, din districtele Selisce si Talmaciu, cu totulu vreo 29 de comune frumóse, éra comun'a Reşinarĭ aparandu-o cu màna tare de iobagia, o declarà comuna libera regésca.[2])

Capu XIV.

Evenimente din domni'a imperatului Leopold II.

§ 90. Situatiunea critica la ocuparea tronului. Dieta in Ungari'a. Pacea dela Sistov cu Turci'a. La mórtea imperatului Iosif II revolutiunea din Paris inaintase asĭa de tare pe calea resturnaturei institutiuniloru vechi, in càtu nu numai auctoritatea regelui Franciei si totu prestigiulu corónei incepuse a disparé, dara in urmarea propagandei politice intinse din Franci'a preste tóta Europ'a chĭaru si ceilalti domnitori incoronati avea cause de a se uita bine impregiuru de sine. Cu atàtu mai multu avea se fia ingrijatu Leopold II in acea situatiune. Acestu monarchu domnise in Florentia cá duce de Toscana 25 de ani in pace si liniste; cà-ci sistem'a sa de a guberna differise multu de a fratelui seu Iosif, care voise reforme rapedi, pre cand Leopold II sciá se crutie passiunile si egoismulu ómeniloru, de aceea elu mergea mai incetu.

---

[1]) Decretu din 3 Oct. 1786 Nr. 42862 si comentariu la acestuia in „Transilvania" din 1887 Nr. 1—2.

[2]) Deliberatum vestrum emendandum et pagum Resinariu pro libero pago regali declarandum duximus. (Rescriptu din 1786 de cand imperatulu venise a trei'a óra in Transilvani'a.)

Ajungènd Leopold din Itali'a la Vien'a in 14 Martiu 1790 pre langa ce sciá bine, cà are se pórte mai departe resboiulu cu Turci'a si cu Belgiu, precum si cà soru-sa regin'a Franciei se aflá inpreuna cu barbatu-seu in pericolu de viatĭa, de care nici nu au scapatu, mai vedea si pe aristocrati'a Ungariei turburata si amerintiatóre, daca regele nu se va corona indata si daca nu va pune juramentu, prin care se o asigure, cà regele nu va mai introduce nici-o reforma si schimbare in constitutiunea tierei fàra invoirea ei; éra daca regele nu va primí conditiunile puse lui de aristocrati, ei au se'i denege ascultarea, adeca ei voru rebella. »Garanti'a libertatiloru«, strigau toti din tóte partile; sub libertati inse nu voiau se se intieléga altceva, decàtu numai prerogativele nobilimei, éra de drepturi omenesci pentru miliónele de ceilalti locuitori nici nu voiau se audia, ci din contra, ei spuneau curatu, cà din tóte reformele introduse de Iosif aceea care 'iau intiepatu mai reu si 'iau irritatu a fost proclamarea egalitatii celorlalti locuitori ai tierei inaintea legii. Precum paganii din vechime si mohamedanii din vécurile mai dincóce nu voiau se scia de drepturi omenesci pentru sclavi, intocma asia nu voiá nici aristocrati'a Ungariei. Unu scopu aveau cu totii: a micsĭorá érasi potestatea regelui pàna la starea de compatimitu, precum fusese aceea pàna la catastrof'a dela Mohaciu 1526. Aristocratii adeca primiau mereu sciri din Paris despre mersulu revolutiunei si despre batjocurile ce se faceau acolo lui Ludovicu XVI si consórtei sale nefericite Mariei Antoinettei; asĭa li se parea loru, cà ar fi ocasiune prea buna de a strimtora si ei pe regele loru, in càtu se remàie numai o umbra din prerogativele si din totu prestigiulu corónei, éra atàta înca numai pentru ochii glótetoru órbe si próste, éra in realitate se fia si se remana fiacare nobilu domnu suveranu in dominiulu seu, fàra a fi càtu de puçinu marginitu in vointi'a si in capritiile sale nici prin legi nici prin auctoritatea regelui. In acelea dile pe aristocratii acestoru tieri înca nu'i ajutase mintea loru cá se judece, cà cu surparea potestatii si auctoritatii regelui se spulbera in tóte venturile si auctoritatea aristocratiloru, cari pe a loru o au in staturi monarchice totu numai dela coróna.

Intre alte representatiuni si proteste ingànfate ale comitateloru feudali cea mai inpertinenta a fost a comitatului Neutra, ai carui aristocrati amestecatura de slavaci, nemti si magiari, au scrisu regelui intre altele: »Regii gresĭescu daca credu, cà ei trebue se'si caute fericirea in libertatea de a viola legile. Cine le permitte loru acésta? Nici Ddieu, nici natur'a, nici mintea sanetósa, nici poporulu, si dela acesta purcede puterea regiloru.«

Inpertinenti'a aceloru feudali a statu mai vîrtosu intru impregiurarea, cà ei au avutu fruntea cá se vorbésca in numele poporului, adeca in numele tuturoru locuitoriloru tierei, pre cand ei pretendea garantia singuru si numai pentru respectarea de veci a prerogativeloru feudali. Iosif inse proclamase egalitatea si drepturile omenesci pentru tóte classele locuitoriloru, mai multu sau mai puçinu modificate, in càtu adeca vediuse si elu, cà dintr'odata nu póte taia tocma preste totu in carne viia, cá se infrene reutatea insoçita cu stupiditatea ómeniloru.

Leopold cunoscènd situatiunea isi luà mesurile in conformitate cu aceea. Pentru Ungari'a convocà dieta pe 6 Iuniu la Buda, cá se aléga palatinu si se ia in discussiune afacerile tierei. In aceleasi dile monarchulu revocà mai multe schimbari facute de frate-seu. Grij'a de afacerile bisericesci si scolastice ale Ungariei, pe care Iosif le incrediuse unei comissiuni centrale in Vien'a, Leopold o transpuse érasi gubernului (locotenentiei) din Ungari'a. Elu a sistatu si desfiintiarea mai departe a monastiriloru càte mai remasesera. Clerului catolicu iĭ permisse a influintia din nou afacerile civili, ceea ce Iosif nu mai suferise. In càtu pentru limba, Leopold a datu unguriloru o mare satisfactiune decretand, cá in locu de limba germana se se invetie in scóle limb'a magiara.

Nici vorba cá ungurenii se fia fost indestulati cu concessiunile memorate pàna acilea, ci ei mai pretindeau intre altele, cá regele se recunósca si se declare, cà elu possede Transilvani'a, Galiti'a si Lodomeri'a numai cá rege alu Ungariei, cá si cum adica Cas'a de Habsburg ar fi castigatu pe acelea tieri numai cu sangele si cu banii Ungariei, ceea ce ar fi fost unu mare neadeveru; mai departe ei cereau, cá totu regele se mai declare, cà decretele si rescriptele salé care nu aru fi conforme legiloru tierei, nu aru avea nici-o valóre, cu alte cuvente, se recunósca municipiiloru feudali dreptulu de a interpreta legi si decrete numai cum le placea loru, precum erau deḏati din vechime. Cu unu cuventu, feudalii voiau cá se faca schimbari essentiali in diplom'a inaugurala de incoronare si chiaru in formul'a de juramentu. Intru acestea Leopold a fost la inaltimea positiunei sale de rege; elu a respinsu tóte acelea pretensiuni si a declaratu feudaliloru, cà elu nicidecum nu va jura pe alta diploma inaugurala, decàtu numai pe cea subscrisa de Carolu si de Maria Teresi'a; daca ei au dorintie cuviincióse, se le redacteze in forma de proiecte si daca dupa incoronare va afla cà sunt bune si folositóre tĭerei, bucurosu le va confirma.

Din diet'a dela Bud'a nu s'au alesu nimicu si a fost convocata alt'a in tómn'a acelui anu 1790 la Pojon (Pressburg). Pàna atunci revolutiunea in Franci'a inaintase si mai tare; sange multu se versase, tóte privilegiile feudali civili si bisericesci cassate, aristocratii fugiti din tiéra; in 14 Iuliu 1790 insusĭ regele Ludovicu silitu se jure in campulu lui Marte pe nou'a constitutiune democratica, in care privilegiile feudali nu mai aveau nici-o valóre, mai alesu dupace iobagi'a se desfiintiase fàra nici-o desdaunare; se confiscasera si averile bisericesci. Acestea si alte sciri de natur'a loru venite din Franci'a incepusera se móie si cerbicea feudaliloru Ungariei; de atunci imperatulu si regele nu avù de càtu se promitta din nou dietei, cà elu doresce cá constitutiunea tierei cassata de frate-seu Iosif se fia restaurata, inse cu conditiune, cá multele abusuri introduse in cursulu vécuriloru se fia delaturate si sarcinele nefericitului poporu mai usĭorate. Audĭend acestea membri dietei, cari erau mai toti aristocrati in numeru de càteva sute si numai càtiva burgesi, au primitu acea declaratiune a regelui cu bucuría fórte sgomotósa, precum este datin'a unguriloru. Venind ocasiunea cá se aléga palatinu, regele a transmisu dietei dupa o praxa mai vechia o scrisóre sigilata, care conţinea numele dela patru candidati si era se fia deschisa in fati'a adunarii, care apoi avea se aléga pe unulu din patru candidati; diet'a inse nu a voitu se desfaca acea scrisóre, ci pentrucá se'si manifeste lealitatea in fapta, a proclamatu atunci indata palatinu pe tenerulu Leopold, care era alu patrulea intre fiiĭ imperatului.

In 15 Novembre fu solemnitatea incoronarii. Conformu érasi unei datine vechi, cu acea ocasiune tiér'a facea regelui càte unu presentu modestu de càteva mii in galbini. Astadata diet'a votà 50.000 de galbini presentu de incoronare, ceea ce era o suma ne mai audita pàna atunci in Ungari'a, éra pentrucá regele se o primésca cu deplina placere, sum'a intréga fu numerata numai de càtra familiile aristocratice si poporulu fu scutitu de acea contribuire, o scutire fórte drépta si bine meritata din partea poporului, carele tóte celelalte sarcine le purtá numai elu singuru. Totu atunci feudalii promissera regelui, cà in casu cand nu s'ar putea inchĭeié pacea cu turcii, ei isi offeru sangele, viati'a si tóta averea loru pentru demnitatea casei domnitóre, pentru prosperitatea si glori'a patriei.

Adeca acuma, fatia cu evenimentele din Franci'a si cu intinderea ideiloru revolutionarie departe preste fruntariile aceleía, au inceputu se fia ingrijati si feudalii de viitoriulu loru si se pricépa mai bine, de ce inportantia este pentru ei o casa domnitóre cá cea austriaca. De aici a urmatu, cà acea dieta a Ungariei a si fost de vécuri un'a din cele mai bogate in resultatele sale. Despre o parte regele a confirmatu prerogativele aristocratiei, a restabilitu inse si drepturile cetatiloru si ale unoru districte care inainte nu au fost supuse aristocratiei, precum Iazigii, Cumanii si orasiele numite ale Haiduciloru, caroru li s'au asecuratu si dreptulu de a trimite càte doi deputati la dieta. S'a mai decisu cá dieta se se ţina totu la càte trei ani si inposite se nu se introduca fàra votulu acesteia, nici alte mesuri absolutistice se nu se ia. S'a mai decretatu, cá loculu limbei latine se'lu ocupe in afacerile tierei limb'a magiara; dupace inse acésta ajunsese in Ungari'a cá se o mai vorbésca numai poporulu tieranu magiaru si pe la càteva orasie, se intielege cà era fórte puçinu cultivata, saraca si amestecata mai alesu cu slavón'a, de aceea s'a si decisu, cá limb'a magiara se fia invetiata si in scóle asĭa, cà astadi se póte susţiné cu dreptulu, cà acea limba a inceputu a se cultiva si inavuti numai dela Leopold II, cà-ci incercarile anterióre au lasatu urme puçine, buna-óra cá si cele facute pàna atunci in limb'a nóstra romana, ori in cele slavóne, cá cech'a, croat'a s. a. Si fiindcà mergea fórte incetu cu inavutirea limbei magïare, limb'a latina a mai domnitu cá limba a statului înca vreo patrudieci de ani.

In càtu pentru toleranti'a religiósa, ceea ce imperatulu Iosif facuse prin edictulu seu pe cale absolutistica, Leopold II facù mai cu prisosintia prin legislativa, cu care ocasiune s'a intemplatu si ceva necunoscutu inainte de aceea, cà adeca magnati catolici din familiile Zichy, Uermenyi, Battyány, Forgach, Haller si multi alti deputati catolici au votatu pentru libertatea confessionala a protestantiloru, provocanduse chïaru si la cunoscutele tractate religionarie dela Vien'a si Linz. Chiaru si unii episcopi catolici mai toleranti din cas'a magnatiloru au incuviintiatu acelu votu alu dietei; era inse si timpulu, cà-ci acum vedeau ei bine, cum se pórta in Paris unu episcopu cá Taleirand, unu preotu cá Gregoire si din contra cum ajungu altii fugari pe pamentu si dupa unu anu cu capulu sub guilotina.

Totu in acésta dieta a Ungariei s'a mai votatu si alte lege importanta relativa la locuitorii de religiunea gr. resariténa orthodoxa (neunita) romani, serbi, greci si ce fractiuni de popóra gr. resaritene, mai erau; s'au cassatu adeca tóte legile si alte mesuri mai vechi asupritóre de biseric'a greco-resariténa; credincïosiloru din acele biserici li s'au recunoscutu tóte drepturile civile si politice cuvenite cetatieniloru unui statu, preotii ei au ajunsu alaturea cu ai tuturoru celorlalte confessiuni, éra episcopiloru gr. resariteni li s'au datu scaune in cas'a magnatiloru si mirenii care dupa cum s'au calificatu asïa au pututu aspira la functiuni publice sau la alte positiuni sociali honorifice. Acesta era unu adeveratu progresu positivu, in càtu dupa aceea romaniloru gr. res. din Ungari'a le mai lipsia emanciparea bisericei loru de tutoratulu celu fórte vitregu alu bisericei serbesci, sub a carui pressiune poporulu romànu in màni'a tuturoru libertatiloru politice castigate in diet'a din 1790/1 nu putea inainta nici in cultur'a scientifica si multu mai puçinu in desvoltarea limbei materne si in desteptarea consciintiei nationale romàne;

sau daca si esiau tineri romani dela càte o facultate, si voiau se'si castige vreo positiune sociala, pre langa ce li se mai schimbá si numele, afara de puçine esceptiuni, ceilalti toti treceau de serbi, éra nu de romani. Grea problema a fost delaturarea acelui tutoratu fórte invechitu; au trebuitu se concurga alti factori din afara, pentrucá se'lu póta încai modera, éră inceputulu celu mai valorosu se facuse dupa lupte desperate cu recuóscerea de càtra statu a diecesei Aradului cá diecesa nationala romana, cu episcopu romanu in frunte si cu institute romane de invetiamentu. Emanciparea definitiva s'a pututu realisa si acolo, cá si in Transilvani'a, numai in urmarea catastrofeloru din a. 1848.

Ce si càte au paţitu si suferitu intr'aceea romanii de religiunea resariténa locuitori in Transilvani'a înca si dupa 1790, vomu vedea mai la vale si vomu cunósce marea diferentia intre starea unora si altora, pe care nu ar trebuí nicidecum se o perdemu din vedere, de càte-ori reflectamu la cultura, la actiune solidara, la aducerea in armonia a interesseloru natiunei romane. Romanii gr. res. din Ungari'a cu Banatulu s'au bucuratu de drepturi politice, prin urmare inteligenti'a loru superióra a si pututu se'si dea educatiune politica cu 48 de ani inaintea celoru din Transilvani'a.

Leopold a facutu càteva schimbari si in provinciile proprie austriace; elu a restabilitu si modestele loru diete; edictulu tolerantiei l'a susţinutu si intru acelea. Libertatea fù infrenata numai pentru puçine casuri: se nu insulte nimeni pe monarchu, se nu atace clerulu, se nu laude nimeni revolutiunea francesa; alte delicte de pressa, cum este calumnia, vatamarea de onóre, se intielegea de sine cà erau de competenti'a judecatoriloru ordinari.

In acelasi anu 14 Iuliu Leopold a regulatu si diferentiele cu Prussi'a. In 4 Aug. 1791 s'a inchieietu la Sistov pacea cu Turci'a. In fine au fost supusi si belgienii, a caroru capitala Brucsela fu ocupata in Dec. 1791; dupa aceea inse Leopold ia ertatu acordandu-le mai tóte privilegiile, cà-ci si aceia erau mari aristocrati; dara abĭa trecù anulu si ei se vediura subjugati de Franci'a.

§ 91. **Evenimente din Transilvania si diet'a din 1791. Incereare de uniune cu Ungari'a. Cerbicia aristocratica.** Precum in Ungari'a, asĭa in Transilvani'a »edictulu de restitutiune« alu imperatului Iosifu II datu cu puçinu inainte de mórtea sa a produsu bucuria mare la classele privilegiate, cà-ci acestea îsĭ vediura érasi restaurata constitutiunea cea muceda si ruginita, de care nici pe de parte nu erau capabile cá se recunósca odata, cà aceea fatĭa cu progressele altoru staturi devenise unu anachronismu si o adeverata ruşine pentru aristocratia si pentru patriciatu. Pre langa bucuria privilegiatii mai comitteau si fapte de resbunare; góna mare se pornise asupra portului disu nemtiescu, pre cand acela era alu tuturoru classeloru superiori din Europ'a; éra actele publice din anii domniei lui Iosifu indata dupa mórtea lui scotiendule din archive le detera flacariloru. Mai vîrtosu conspectele numeraturei locuitoriloru si operatele geometrice relative la catastru au fost nimicite preste totu, cu esceptiune de Sasime; cà-ci adeca, precum s'a mai observatu, class'a feudaliloru mai era înca atàtu de inpetrita si totodata scurtu vedietóre, incàtu nu voiá nicidecum cá curtea imperiala se afle nici numerulu locuitoriloru nici marimea teritoriului tierei, fàra cá se judece, cà functionarii si geometrii militari ai lui Iosif in anii activitatii loru au submisu regulatu operatele loru la Vien'a, prin urmare cà privilegiatii desiérta si nimicescu archivele fàra nici-unu scopu, cá nisce copii artiagosi.

Multa bataia de capu facea feudaliloru si migratiunea iobagiloru dela unu domnu la altulu si inainte de a' fi pacaliti prin diet'a Ungariei, care a usĭoratu multu starea iobagimei din acea tiéra, feudalii ardeleni isi bateau capulu cum se susţina iobagimea intru tóta vechi'a ei cruḑime. Totu asĭa patriciatulu sasescu se consultá si cautá totu feĭiulu de mijlóce, cum ar putea paralisa dreptulu de concivilitate, acordatu popóraloru de càtra Iosif. Mai alesu romanii din Brasĭovu si districtu, comercianti, macelari, croitori au datu multu de lucru magistratului din Brasĭovu, mai apoi si celorlalti cetatieni. Daca nu aru vorbi atàtea acte oficiali, atàtea certe si processe, nu s'ar putea crede, ce frica mare ducea sasimea cu 90—100 de ani inainte, de orice umbra de concurentia, economica, industriala, comerciala; apararea loru de concurentia mergea pàna la absurditatile sistemeloru prohibitive din Chin'a, Russi'a si chĭaru din Egiptulu celu de inainte cu trei mii de ani; cà-ci in cele din urma prohibitiunea nu era indreptata numai asupra elementului romanescu, ci chĭaru si asupra elementului germanu in mai multe casuri, de care s'au vediutu si mai tardiu pàna càtra a. 1848.

Pre cand ardelenii nostri se apucau se restórne tóte cu fundulu in sus, imperatulu Leopold cugetà se le dea si loru de lucru in dieta, pe care cu rescriptu din 12 Iuniu o convocà pe 30 Augustu 1790 la Clusĭu, unde s'a mutatu si gubernulu dela Sibiĭu si archivele de pre cei diece ani din urma. Spiritele inse erau asĭa de turburate, in càtu privilegiatii isi petreceau totu in certe pe la adunarile municipali, alergand o multime din ei dupa functiuni, altii dupa desdaunari adeverate si fictive. Imperatulu informatu despre mersulu lucruriloru, amànà deschiderea dietei pe 12 Decembre, éra comissariu plenipotente numí la aceea pe comandantele generalu br. Christian Rall, unu barbatu pre atàtu de intieleptu si cu tactu, pre càtu si energiosu in casu de trebuintia, care adeca cunoscea intentiunile imperatului, sciá se lucre in spiritulu aceluia, cumpaniá impregiurarile si pe ómeni dupa caracterulu loru.

Pàna se se deschida diet'a la Clusĭu, mai multi magnati alergasera si la diet'a din Ungari'a, cu scopu cá se prepare uniunea acestoru tieri si chĭaru se ia parte la lucrarile dietei ungurescí. Ei au cercatu se induplece pe Leopold, cá indata in diplom'a inaugurala a Ungariei se intercaledie si drepturile Transilvaniei, se jure si pe acelea si se recunósca uniunea; imperatulu inse le-a denegatu acea pretensiune a loru si a ungureniloru sub cuventu, cà Maiestatea Sa voiesce se afle mai anteiu si vointi'a dietei transilvane, apoi va vedea. Asĭa incercarea de a uni Transilvani'a cu Ungari'a se facuse mai anteiu sub Leopold II, inse si atunci sub conditiuni destulu de precise, cá se se aléga din ea numai Uniune si nicidecum fusiune.

Intr'aceea imperatulu informatu despre acelu planu alu unei partide ardelene, a scrisu in 5 Novembre generalului Rall in strictu secretu, cà Mai. Sa din mai multe consideratiuni nicidecum nu póte si nu vrea se permitta unirea Transilvaniei cu Ungari'a; deci generalulu se faca ori-cum va scí, se lucre pe sub màna, cá planulu acela se nu ajunga a fi pertractatu in dieta; daca totusi acésta ar esí in publicu cu cestiunea uniunei, atunci se lucre asia, cá totu ea se o retraga; in totu casulu generalulu se'si dea parerea despre modulu cum s'ar putea delatura mai pe siguru acelu planu asĭa, in càtu nici-odata se nu se mai audia de elu.[1])

De altmintrelea chĭaru prin convocarea dietei transilvane imperatulu a datu se pricépa ori si carui patriotu mai desteptu, cà elu nu voiesce uniunea sau mai exactu, fusiunea acestoru doue tieri, cà-ci daca o ar fi voitu, nu ar fi convocatu diet'a Transilvaniei si nu 'iar transmisu in deliberare atàtea proiecte de reforme inportante; Leopold II inse nu a voitu uniunea, si caus'a nu a pututu fi alt'a, decàtu in lini'a prima neincrederea in lealitatea aristocratiei din ambele tieri, la care se mai adaogea si multele pretensiuni exagerate si arogante ale aristocratiei ardelene, care nu se mai saturá de ranguri, de functiuni, de donatiuni cu moșii de ale statului si desdaunari. Ce era se le faca; acea classa de ómeni nu cunoscea alte mijlóce de castigu, decàtu munc'a iobagiloru si functiuni; sciinti'a — cu puçine esceptiuni nu le placea, de servitiu militariu fugea, comerciulu ĭlu despretiuié, de professiuni industriali nici se nu audia.

Diet'a convocata pe 12 Dec. era compusa dintr'o multime de functionari, din si mai multi magnati si din deputati alesi, adeca membrii erau: gubernatorulu tierei cu 17 consiliari, 15 secretari, 1 presiedente alu curtii apelative cu 3 protonotari, 10 asessori, mai incolo 18 prefecti de districte, 232 regalisti magnati, nu alesi, ci denumiti, specie de senatori, 8 plenipotentiari ai veduveloru de magnati, 4 deputati dela doue capitule catholice Alba si Monàsturu, éra deputati alesi 33 din comitatele feudali, 17 din Secuime, 27 ai Sasiloru si 38 dela orasie si chĭaru sate privilegiate, buna-óra cum era càteva si in Angli'a. Numerulu totale alu membriloru a fost prin urmare 419. Din acestia numai 119 alesi.

---

[1]) Vedi Siebenbürger Bote din Sibiiu 9 Aug. 1865 Nr. 185. — Das Alte und Neue Kronstadt Vol. II p. 296—297 in nota. — Kövári Lászlo Erdély Történelme hatadik kötet II Leopold 162 lap.

Din toti membrii 349 erau din class'a nobilimei, 70 din burgesime si nici-unulu din class'a poporatiunei rurale. Fiindcà intre membrii gubernului se aflau si càtiva sasi, asĭa dupa nationalitatea genetica in acea dieta siedeau 35 sasi intre 384 magiari intielesi asia, cà toti càti aveau diplome nobilitari, de aru fi fost de orice nationalitate genetica, se numerau intre magiari, prin urmare si episcopulu romaniloru si oricare altulu; nobilitatea se identificá cu nationalitatea magĭara.[1]) De aici infricosĭat'a confusiune in istori'a Transilvaniei si in legile ei.

Toti acei 419 membrii se adunau intru o singura sala, toti aveau votu individualu deliberativu, functionari, deputati, regalisti. Unu regulamentu alu camerei era unu lucru necunoscutu feudaliloru nostri, apoi din dilele Mariei Teresiei dela 1761 dieta in acésta tiéra nu se ţinuse de locu, pentrucà cea homagiala din 1781 durase doue dile; in cei treidieci de ani prea puçini membrii ajunsi la mari betranetie se mai aflau in viatia; asĭa generatiunei care urmase ii erau necunoscute formele parlamentarie. O mare parte dintre membri fórte ignoranti nu'si cunosceau nici limb'a materna cum se cade, apoi chĭaru acésta era pe atunci atàtu de saraca, in càtu pe protonotari si secretari traducènd din latinesce in ungauresce ii apuçau sudorile.

Diet'a nu s'a deschisu nici in 12 ci numai in 21 Dec.; mai anteiu numai cá conferentia, in care s'a cititu catalogulu membriloru si s'au ascultatu reclamatiunile dela càteva familii si dela vreo trei sate, care pretindea cá si ele se fia representate in dieta, adeca numerulu membriloru ei se mai crésca cu vreo diece insi. Acea generatiune din 1790/1 nu avea nici umbra de idea despre ceea ce numesce astadi Europ'a corpu legislativu si dreptu electorale. A dou'a di s'a discutatu formul'a juramentului ce avea se depuna presiedentele dietei, compusa astadata in o limba magiara destulu de primitiva.

A trei'a di, in 23 Decembre dupa unele corespondentie in sus si in josu, generalulu br. I. Nepomucu Christiani de Rall invitatu prin deputatiune numerósa cá se deschida diet'a in calitatea sa de comissariu plenipotentu alu Maiest.

---

[1]) Vedi in protocolulu acelei diete tiparitu in Clusĭu la 1791 catalogulu tuturoru membriloru ei dela pag. 7 pàna la 25.

Sale imperatului si marelui principe alu Transilvaniei, dupace ocupà unu scaunu mai ridicatu, i se cití mai antaiu plenipotenti'a scrisa in limb'a latina, in care acum venia tóte actele dela Vien'a; indata apoi fu ascultatu rescriptulu preainaltu, care dupa usulu vechiu ţinea loculu unui cuventu de tronu, in care erau coprinse si propositiunile destinate a se preface in proiecte de legi. Monarchulu provocà pe dieta cá se se ocupe cu desbaterea urmatóreloru 9 propositiuni:

1. Pe bas'a sanctiunei pragmatice inarticulate in 1722 si a dou'a óra in 1744, apoi conformu ordinei de successiune imperatulu anuntia successiunea sa si in Transilvani'a cá mare principe alu acestei tieri.

2. Comissariulu se primésca dela tiéra juramentulu homagialu, se pronuntie si elu juramentu in sufletulu Mai. Sale;

3. Diet'a se formuledie tóte postulatele sale si se le inaintedie la monarchu.

4. Monarchulu cunósce fórte bine cumplitele abusuri, disordinea si spesele órbe, care se facu in adunarile dietali si in cele municipali, prin urmare astépta dela dieta cá se le indrepte si mai alesu disordinile electorali se se delature.

5. Dupace in Transilvani'a înca totu nu exista nici-unu urbariu, adeca nici-o regulare a servitiiloru si prestatiuniloru poporului ruralu càtra domni, care se se fia votatu in vreo dieta, imperatulu provóca pe dieta, cá se declare si ea sclavi'a iobagésca desfiintiata (asĭa cum o desfiintiase Iosif); se oprésca pedepsele trupesci arbitrarie, se recunósca libertatea personala a locuitoriloru tierani, precum si dreptulu loru de a dispune in tóta voi'a de ceea ce'si castiga ei cu munc'a loru, si preste totu se ingrijasca de conservarea poporatiunei, care pórta greutatile statului (generatim conservationi plebis tributariae prospiciatur); se se si caute mijlóce ducatóre la scopu, prin care poporulu se fia ajutatu in saraci'a sa si se i se amelioredie starea.

6. Sistem'a de contributiune este rea si asupritóre; imperatulu astépta dela dieta cá se 'i propuna spre confirmare una alta sistema mai drépta, mai proportionata, dupa stari si averi.

7. In sensulu §-lui 2 din codicele tripartitu P. I toti nobilii ar trebui se se bucure de drepturi egali; in Transil-

vani'a inse nobilii armalisti si cei cu càte o singura sessiune (20—40 de jugere) sunt supusi la contributiuni, pre cand toti ceilalti sunt scutiti; diet'a se afle modulu cum aru putea fi scutiti si ceia, înse asia, cá poporulu tieranu se nu mai fia asupritu înca si cu alte imposite, cà-ci si asia este prea incarcatu.[1])

8. Tóte legile mai vechi, prin care nobililoru armalisti si de càte una sessiune, precum si nenobililoru se inchide calea dela functiuni in statu si in municipii se fia cassate; nobilii mici din cele doue categorii, daca sunt calificati, se póta inainta pàna la cele mai inalte functiuni, éra nenobilii calificati se póta ajunge pàna la rangu de secretari in gubernu, se fia aplicati la saline, la vami si la alte deregatorii finantiali (cameralia), scurtu, la tóte functiunile in care denumesce de a dreptulu principele fàra alegeri si candidatiuni; totu asĭa nenobilii cari isi castiga merite, anume si in carier'a militara, se póta fi nobilitati, ceea ce Mai. Sa si promitte cu placere.

9. Imperatulu afla, cà administrarea justitiei in acésta tiéra este mai pre josu de orice critica, plina de abusuri, fórte traganata, scumpa preste mesura, prin urmare voiesce reform'a ei radicala si comitte comissariului seu br. Rall, cá se nu incetedie a provoca pe dieta la revisiunea legiloru atàtu civili càtu si criminali, cum si a proceduriloru judiciarie, apoi proiectele de lege se le submitta monarchului spre revisiune.[2])

Dupace s'au mai cititu si alte doue rescripte prea inalte, a urmatu depunerea juramentului din partea dietei, si a comissariului Rall in sufletulu monarchulu absentu, cà va conserva pe tóte classele in drepturile, legile, privilegiile, scutintiele si beneficiile loru sàntu si nestramutatu. Dupa acestea comissariulu se departà, éra in sĭedinti'a dietei se mai provocà o cérta pentru ranguri, dupa care se inchise si acésta.

Din cele 9 propuneri ale monarchului càteva si mai multu cá tóte punctele 5, 7, 8, 9 au displacutu dietei fórte tare, in càtu a opritu cá nu cumva se fia date in tipariu, éra dupace vediura cà Hochmeister proprietariulu de tipografia totu le-a publicatu, diet'a veni la atàta mania, in càtu prefacèndu-se in curte de judecata dete ordinu se calce cas'a lui Hochmeister; i se confiscara exemplariele, éra elu fu datu in judecata si amerintiatu cu inchisóre, daca nu va spune dela cine a primitu copi'a propositiuniloru; acela inse a declaratu cà le avuse de a dreptulu dela comissariulu plenipotentu generalu br. Rall. Urmarea fu introducerea censurei rigoróse din partea dietei, insĕ si o infruntare buna din partea imperatului càtra dieta pentru maltractarea lui Hochmeister si a unui advocatu secuiu.[1]

---

[1]) Adeca monarchulu dedea cu acésta aristocratiei superióre se pricépa, cà precum in alte staturi asĭa in Transilvani'a trebue se contribue si ea.

[2]) Vedi protocolulu dietei pag. 50—54.

Odinióra dietele acestei tieri ţineau càteva dile si in casuri fórte rare càte doue sau multu trei septemani. Astadata se crediuse cà adunarea va avea de lucru vreo sĭese septemani; cand colo, patru luni de dile s'au perdutu numai in certe de partide si de nationalitati amestecate cu vatamari personali, cu o multime de petitiuni, suplice si recurse, cele mai multe venite dela familii aristocratice, care de care mai arrogante sau si absurde; preste acestea desele si lungile corespondentie pretentióse cu gubernulu provinciei, sau cu comissariulu plenipotentu, éra altadata representatiuni càtra monarchu; tóte acestea inghitĭau dile si septemani. In urmarea atàtoru traganari venía càte unu ursoriu, cand dela comissariu cand dela monarchu, mai pre urma si cu amerintiari de inchiderea dietei fàra nici-unu resultatu. In casuri de acestea inse diet'a se escusá, ĕca asĭa, cà in treidieci de ani de cand nu a fost dieta afacerile si napastuirile tierei s'aru fi inmultitu preste mesura si cà ei cauta mijlóce de vindecare; adeverulu inse era cu totulu altulu. Cei mai multi membrii venau functiuni, éra de alta parte nu aveau barbati'a cá se intre in desbaterea propositiuniloru corónei citate mai in sus, pentrucá in casu de a vorbi si a vota intru intielesulu cum voiá monarchulu si cum isi formulase propositiunile sale, domnii cei multi aspiranti se nu'si instrainedie pe alegatori, éra daca voru lucra pe voi'a acestora, monarchulu se nu'i confirme in functiunile loru.

Le intrase si o spaima mare de rebelliune venita din Secuime.

---

[1] Protoc. diet. pp. 71—72, 78—97—100, 104.

In siedinti'a a 11-ea din 18 Ian. intrase si suplic'a venita dela càteva sate de secui magiari curati, care se plangeau cà familiile fruntasie din sangele loru iobagisera pe acea poporatiune prin maltratare tiranésca si cereau cu totii, cá se fia desiobagiti si asecurati in vechi'a loru libertate. Acea suplica era compusa de càtra unu advocatu magiaru anume Paul Derzsí dela Odorheiu si coprinsulu ei destulu de tare intru atàta spaimantase mai alesu pe deputatii secui, in càtu acestia cerura cá numitulu advocatu se fia pedepsitu cu atàtu mai aspru, cu càtu elu cutedíase a scrie si in 1783 o suplica inaintata la imperatulu Iosif; se se ia si mesuri, cá nu cumva se se rescóle si secuii precum se resculasera romanii in 1784.

Spre orientare deplina pentru lectoru in afaceri asĭa de grave insemnamu, cà classele superiori privilegiate nici-decum nu voiau se recunósca classeloru neprivilegiate nici macar dreptulu celu mai naturalu, de a cere, de a petitiona, a suplica, a se plange, a reclama la gubernu si la monarchu; de aceea fórte multi suplicanti sub pretestu cà au mințitu, cà au calumniatu, erau pedepsiti fórte aspru, fàra picu de cercetare prealabila.

Intr'aceea venira si alte cete de secui cu reclamatiuni contra asupririloru prin executiuni. Acum spaim'a intrà in toti membrii dietei. Cestiunile acestea se pertractara in alte trei siedintie, dupa care Derzsi fu datu in judecata, de prinsóre inse l'au aparatu imperatulu prin rescriptu càtra dieta si cu acésta a recunoscutu dreptulu ómeniloru de a cere, a petitiona, ceea ce diet'a nu voiá se permitta poporatiunei rurale cu nici-unu pretiu; o reactiune absolutistica fàra parechia domnia in acea dieta.

Acum timpulu inaintase pàna in lun'a lui Februariu. Presiedentele dietei rugase de trei ori pe membrii ei, cá se intre odata in desbaterea propositiuniloru regesci; anume disordinea in adunari si la alegeri, iobagimea sau cestiunea agraria, contributiunea, calificatiunea la functiuni, justitia. In locu de a se apuca de acestea lucrari, dietei ii plesnesce prin capete cá se dicteze si ea conditiuni de pace turciloru, cu cari se incepusera óresĭcare negotiatiuni, intre altele cá imperatulu se intreviie la inchiererea pacei pentru càteva familii aristocratice, care pretindeau cà aru avea dreptu la unele dominii in Moldov'a si in Munteni'a. Se mai scóla si faimosulu br. N. Vesselényi, care scapase din prinsórea dela Kufstein cu pretensiunea, cá magnatiĭ càtĭ servisera cu credintia imperatului Iosif se fia dati in judecata si aspru pedepsiti.

Totu in acelea dile mai inaintasera si familiile romaniloru nobili din districtulu Cetatii-de-pétra o plansóre amara in numele a vreo trei mii de suflete in contra familiei Teleki, din caus'a rapacitatiĭ acesteia, care le-ar fi deposedatu si saracitu cu totulu.

Mai venira si asĭa numitii Haiduci din vreo 16 comune ale comitatului Biharii cu plansóre asupra celoru cari le-au calcatu privilegiile loru castigate pentru servitiu militariu si acum voru se'i iobagésca.

Asia esĭa un'a càte un'a urmele vechiei tiranii. La tóte ocasiunile acelea membrii dietei intindeau discursuri lungi si late in contra denuntiantiloru si tradatoriloru, sub care ei intielegeau si pe ómenii cari se plangeau la monarchu prin suplice si recurse contra tiraniei si colcaiu de resbunare contra celoru cari alergasera cu dieci de mii de suplice la imperatulu Iosif.

Càtra finea lunei Februariu se desbatù in càteva siedintie cu multa fervóre uniunea Transilvaniei cu Ungari'a, inse astadata fàra resultatu.

Pàna in 20 Febr. perdiend si comissariulu Rall patienti'a provóca pe dieta cá se nu mai tandalésca, se se apuce de lucru; deputatii inse si regalistii isi facura cum dicemu noi ardelenii, urechi'a tóca si in locu de a lucra la proiectele coprinse in rescriptu, in urmatórele siedintie incependu din cea dela 24 Febr. mai scormonira 11 casuri de asia numite tradari, adeca memoriale si suplice submisse de càtra unii si altii la curtea imperiala. Unu membru secuiu si omu de o reutate diabolica, anume Szotyori a pretinsu, cá înca si acuma, dupa siepte ani trecuti dela revolutiunea lui Horia si dupace imperatulu Iosif publicase de repetiteori amnestia generala, se se mai pedepsésca càtu mai multi romani. Se mai sculara altii cu pretensiunea, cá Transilvani'a se nu fia titulata mare principatu, ci numai principatu, cá si cum acésta tiéra ar avea unu teritoriu numai de 50—60 miliarie □ cu 100—200 mii de locuitori. Se mai sculara si familiile comitiloru Toldi, Bethlen, Teleki si o veduva Horváth, cá loru se li se mai dea dominii si anume acestei din urma in Moldov'a, pre cand Dindár cerea dela dieta mosii'a Perisiani in Munteni'a.

Comissariulu Rall in sĭedinti'a a 26-a din 2 Mart. le mai pune unu terminu peremtoriu, cá diet'a se'si inchĭeie lucrarile pàna in 11 Mart. Nimicu nu a folositu. Diet'a in urmatórele siedintie din 4, 7 si 9 Mart. se ocupà numai cu proiectulu seu alu Uniunei Transilvaniei cu Ungari'a pe langa siepte conditiuni pe care le punea, si in mani'a gubernului decide a inainta proiectulu prin unu curieru alesu in persón'a comitelui Samuilu Gyulai, atàtu la Vien'a càtu si la diet'a Ungariei.

Dupa acestea se pune abia la ordinea dilei punctu 4 din propositiunile reg., adeca regularea municipiiloru.

Intr'aceea vinu unele rescripte imperatesci, in care dietei i se dau lectiuni meritate si intre altele este mustrata pentru cà 'si aróga siesi înca si putere executiva. Totodata se face cunoscutu, cà monarchulu a si separatu cu totulu cancelari'a, adeca ministeriulu transilvanu din Vien'a de alu Ungariei. Acea scire a infuriatu pe unionisti si au mijlocitu unu votu de resistentia alu dietei; s'a scrisu si la archiducele Franciscu cá clironomu presumtivu, dara nu le-a folositu nimicu.

In 18 Mart. se ia in desbatere si starea iobagimei, adeca propositiunea a cincia; o intindu inse intre proteste rusinatóre pàna in Aprile, cand comissariulu Rall provóca din nou pe dieta, cá se lucre mai iute. Avea cause grave comissariulu cá se dea pinteni dietei. Imperatulu plecase la Florenti'a; scirile din Franci'a veniau pe fiacare di totu mai fioróse; resboiulu se parea cà este la usĭa; de aceea si diet'a Ungariei netandalindu cá cea din Clusiu a lucratu cu atàta sporiu, in càtu la 13 Aprile 1791 s'a pututu inchide in ordine buna.

Inchiderea dietei ungurene aduse in mare confusiune pe unionisti, cari crediusera cà 'si voru ajunge scopulu cá prin unu asaltu. Pre cand diet'a se vediù silita a lucra ceea ce voiá monarchulu, éta cà pe siedinti'a 55 din 27 Maiu vinu càteva rescripte si resolutiuni prea inalte, din care insemnamu aci numai pe scurtu, cà cu privire la uniune imperatulu nu a suferitu cá aceea se fia éca asĭa, improvisata si votata óresicum pe furisĭu, cum se dice »cu sĭóld'a«. Cancelariile remanu separate. Pe Hochmeister si pe Derzsi diet'a se'i lase in pace.

Aparuse tocma pe atunci o carte anonima titulata Dialogus inter Exterum quemdam per Hungariam iter facientem et Hungarum nullo partium studio laborantem de exitu Regiminis Josephi II-di et regimine nunc regnantis Leopoldi II-di Imperatoris. Acea carticica, care dedea multa dreptate lui Iosif II, a produsu adeverata furtuna in dieta. S'a trimisu deputatiune la gubernu cá se'lu intrebe ce scie de acea carte. Respunsulu fu, cà si la consiliarii gubernului a fost trimisa de càtra insusi generalulu Rall. Hai la comissariu cá se'lu ia de scurtu, de unde avea elu acea carte. »Dela Vien'a«, fu respunsulu, »amici de ai mei imi trimisera mai multe exemplarie si eu le-am inparţitu la cine 'mi placuse mie; atàta totu.« Se duce minune ce frica mare avea acea generatiune de orice publicitate. Vomu vedea apoi mai incolo, cà chiaru si dupa 40 de ani remasese si urmatórea generatiune totu fricósa de tipariu.

Urmarea fu, cà diet'a provocà pe gubernu cá se confisce tóte exemplariele, se si infiintiedie censura càtu mai aspra pentru lucruri tiparite.

De aici invatiamu, cà censur'a omoritóre de spirite s'a introdusu in Transilvani'a nu numai cu invoirea, ci chiaru la provocarea directa a corpului legislativu multu mai reactionariu decàtu era gubernulu, cà-ci ea nu suferia nici-unu feliu de reflexiune sau critica asupra fapteloru sale. Erau inganfati, inse si fórte fricosi feudalii nostri.

Dupa mai multe certe avute si cu sasii mai vîrtosu asupra votului curiatu, adeca votu de trei nationalitati, pe care maioritatea ungurésca voiá se'lu cassedie cu orice pretiu, apoi dupa unu nou ursoriu amerintiatoriu cu terminu de trei septemani, in fine dela Iuniu inainte diet'a se si mai puse pe lucru asia, in càtu pàna la dissolvarea sessiunei s'au votatu o multime de articli de legi, in 2 Aug. 20, a dou'a di 71, in 5 Aug. 12 si in 6 alti 19 articlii.

Colectiunea concluseloru si acteloru inaintate la monarchu se afla adaosa la protocolulu dietei pe 139 de pagine, éra articlii de lege votati, atàtu cei sanctionati mai tardiu, càtu si cei multi la cari s'a denegatu sanctiunea, s'au publicatu de repeţite-ori; astadi inse mai au valóre aceia, prin cari autonomi'a Transilvaniei si diplom'a leopoldina au fost recunoscuta din nou si proclamata cu solemnitate. Articlii reactionari votati atunci spre ruşinea acelui vécu au fost spulberati prin puterea evenimenteloru din 1848, aceiasi inse cá materialu istoricu sunt si remànu fórte instructivi, mai vîrtosu daca vomu reflecta mereu, cà ei au fost votati in anulu revolutiunei celei mari, care a cutremuratu pe tóta Europ'a si numai in gamaliile pietróse ale ardeleniloru n'au fost petrunsu.

In sĭedinti'a 101 acea dieta a votatu monarchului cá presentu de incoronare 10.000 galbini; generalului Rall cá fost comissariu un'a miĭe galbini onorariu sau asĭa numita discretiune.

§ 92. Supplex libellus Valachorum, sau adeca petitiunea celoru doi episcopi ai poporului romanu din Transilvani'a, anume Ioanu Bob greco-catholicu sau unitu si Gerasim Adamoviciu greco-orientalu sau neunitu, inaintata in intielegere fratiésca in numele clerului si alu poporului la imperatulu Leopold II a fost unu adeveratu evenimentu, si ea coprinde in istori'a acestei tieri o pagina, care nici-odata nu va putea fi stérsa din trens'a.

Pentrucá se intielegemu bine inportanti'a acelui actu nationalu, se cere cá se aruncamu o rapede cautatura pe vreo cincidieci de ani dela Leopold II mai inapoi.

Din cele vreo 24 de suplice si recurse ale episcopului martiru Inocentie si din necurmatele sale lupte in dieta, cele mai multe, daca nu chĭaru tóte, avusera de scopu principalu cu emanciparea confessionala dintru odata si pe cea civila si politica a natiunei romàne. Cu exilarea acelui episcopu urmarirea scopului nationale a fost paralizata in cursu de 36 de ani prin nebunele góne confessionali de o parte si de alt'a. In domni'a lui Iosif nici romanii cei mai ageri de minte n'au intielesu pe acelu monarchu, n'au fost in stare se petrunda in planurile lui. Abĭa la vreo cinci sĭese ani dupa edictulu tolerantiei se aflara unii cari incepura se'lu intieléga, cà au se lase deocamdata certele dogmatice, se se puna cu totii pe unu terrenu comunu, adeca pe celu nationalu, si de aici plecand se lupte pentru emancipare de sub jugulu necrestinescu. »Pre càtu timpu poporulu vostru cá atare nu se bucura de drepturi civili si politice, nu póte forma nici dreptu la proprietate de pamentu; daca elu nu'si póte castiga nici-unu palmacu de teritoriu cá proprietate a sa, nu póte se aiba nici locu pentru biserici, prin urmare precum nationalitatea, asĭa si biseric'a vóstra atàrna in aeru, si de aici vine cà nu sunteti suferiti se ve faceti biserici cu fundamentu, din materialu solidu, de pétra si caramida, cà-ci daca ve incercati, vi le derîma; ve sufere se ve faceti numai biserici de lemnu, cá la porunc'a loru se le puteti desface si transporta ori-unde ve poruncescu altii.« —

De unde pàna unde, se aflase cà in domni'a imperatului Iosif unu germanu dintre cei veniti pe atunci in tiéra, anume Beischlag, omu cu multa sciintia, avend si ceea ce numimu noi vèna politica, dupace a studiatu mai de aprópe asĭediamentele acestei tieri si a cunoscutu asuprirea infricosĭata ce se facea natiunei romane prin celelalte trei natiuni unite si legate prin juramente contra celeia, elu a compusu unu proiectu, dupa care natiunea romana putea se intre prea bine in laintrulu constitutiunei transilvane, cá a patr'a natiune politica, fàra cá sistem'a statului se sufere alta schimbare, decàtu aceea ce ar suferi o mésa sau scaunu cu trei picióre, daca i s'ar infige la locu proportionatu alu patrulea picĭoru, sau la unu podu alu patrulea pilastru. Curtea trimisese acelu operatu alu lui Beischlag la gubernulu din Sibiĭu spre a'lu studié si a opina asupr'a lui. Intr'aceea móre Iosif; adversarii romaniloru afla despre acelu proiectu si — acilea sunt furcile; diet'a provóca pe gubernulu tierei, cá se ésa cu planulu lui Beischlag, éra daca se póte se'lu tractedie pe acesta cá »tradatoriu«, cà-ci cutediase a da monarchului unu consiliu atàtu de criminalu. In siedinti'a dietala a 24-a din 28 Februariu avend gubernulu se dea informatiuni despre vreo 11 tradatori, adeca auctori de suplice si memoriale, in càtu pentru operatulu lui Beischlag declarà, cà dieu pe acela i l'a cerutu curtea imperiala spre a'lu folosí cine scie cum. Totu atunci diet'a mai ceruse înca si actele de investigatiune ale comissiunei conduse de com. Iancovici dupa sugrumarea revolutiunei horaiane, cá se afle din acelea numele persóneloru care au denuntiatu pe aristocrati la Iosif pentru tirania, cá se'si resbune de ele; la gubernu inse nu se aflase nici-o urma din acelea; firesce cà nu, cà-ci Iancovici le inaintase de a dreptulu la monarchu, nu la Sibiiu.

Dupa acestea antecedentie este prea usioru de priceputu, cu ce placere va fi primitu diet'a acestei tieri suplic'a romaniloru, pe care imperatulu o a transmisu pre langa ordinu precisu, cá se o ia in pertractare cuvenita si se submitta opiniunea ce va avea la prea inalta cunoscintia.

Suplic'a poporului romanu venise dela imperatulu cu dat'a din Florentia 18 Maiu 1791 Nr. cabinetului 4004, adressata generalului Rall, cá se o transpuna dietei. Acesta o si transpuse dietei cu comitiva din 20 Iuniu 1791, in care o numesce frumosu: »Preces nomine universae in Transylvania nationis valachicae Suae Maiestati exhibitas.«

In sĭedinti'a din 21 Iuniu acea suplica se comunicà dietei pre langa rescriptulu prea inaltu, in care imperatulu o recomandá dietei, cá se o ia in desbatere pre bas'a art. VI din 1744 si se caute mijlóce, prin care atàtu poporului se i se faca dreptate, càtu si clerului se i se procure mijlóce de subsistentia fàra diferentia de confessiune (sine distinctione ritus), se li se asigure libertatea religiunei si dreptulu de concivilitate, se fia inaintata si cultur'a poporului cu bunu succesu, adeca se i se deschida scóle.[1]

Acésta era vointi'a parintésca a imperatului Leopold II, a carei inplinire o asteptase dela diet'a tierei.

Indata dupa citirea rescriptului prea inaltu se ceti in aceeasi sĭedintia si petitiunea natiunei romane si a clerului seu. Fiind venirea ei de a dreptulu dela monarchu cu totulu neasteptata, membrii dietei o si ascultara cu atentiune incordata, si precum au insemnatu deputatii sasi dela Mediasĭu in memorialulu loru, atàtu coprinsulu rescriptului, càtu si alu petitiunii a produsu o spaima generala, care se putea citi de pre fetiele tuturoru. Din scenele care au urmatu indata atunci in sal'a dietei înca s'a vediutu bine turburarea produsa prin acea petitiune. Pre cand citirea ei înca nu era terminata, se audira tragèndu-se clopotele intr'o dunga, pentrucà se escase focu undeva; deputati si regalisti alérga se ésa afara; atunci inse faimosulu baron N. Vesselényi le striga cu voce de stentoru: »Stati pe locu, nu fugiti, cà-ci aici in acésta casa este focu destulu de mare cá se'lu stingemu.« Adeca pentru acelu tiranu supplex libellus era unu focu, care ar fi datu in flacari.

---

[1] Vedi Protocolulu dietei sied. 65 din 21 Iuniu 1791 pag. 482—483.

Acelasi Vesselényi s'a restitu totu atunci la episcopulu Bob si l'a intrebatu, daca scie ceva despre acea petitiune. Se intielege cà sciu, cà-ci daca o am subscrisu, trebueau se cunoscu ceea ce subscriu, iĭ fu respunsulu.

De ací incolo spiritele fiind fórte turburate, in acea di nu a fost cu putintia a mai lucra ceva in sĭedintia dietei. Numai dupa cinci septemani, adeca in 30 Iuliu a fost pusa acea petitiune la ordinea dilei.[1]

Diet'a nu voíse nici se tréca petitiunea la protocolu, dicènd cà e prea peste mesura lunga, ci a fost transpusa de-a dreptulu la archivu, cá si cum alte acte multu mai lungi nu s'aru fi trecutu in acelasi protocolu si anume in appendicele lui. Membrii dietei s'au turburatu fórte la vederea acelei supplice, atàtu pentrucà romanii au cutediatu se alerge cu ea la imperatulu, càtu si cà Mai. Sa aflandu-o meritoria o trimisese dietei pre langa buna recomendatiune; asĭa membrii avura fruntea cá se ia pe episcopulu Bob de scurtu si se'lu intrebe, daca scie ceva despre acea suplica. Episcopulu respunse, cà daca nu o cunoscea, nu o ar fi subscrisu; éra fiind compusa de altulu, unii termini nu 'iau prea placutu, cu tóte acestea elu a subscrisu si atàta totu. Acei ómeni intunecati nu voiau se recunósca la nimeni dreptulu de a petitiona, de a cere, de a se plange.

Presupunemu cà toti romanii carturari trebue se cunósca acea suplica, atàtu din exemplariulu tiparitu cu notele lui Eder, càtu si din repetite estrase publicate dela 1848 incóce in foile periodice romàne; cu tóte acestea facemu locu postulateloru nationali din a. 1791 si pe acestea pagine.

Punctele suplicei au fost numai cinci si anume:

1. Nomenclaturele inspiratóre de ura si batjocura coprinse in legile acestei tieri si aplicate la natiunea romana, precum, »tolerata, nu admissa intre staturile tierei si nu in-

---

[1] Vedi mai pe largu: Dr. Ferd. Zieglauer, Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen etc. Capu 17 dela pagin'a 521 pàna la 546, unde si petitiunea e tradusa mai intréga si analisata cu destula inpartialitate.

digena,« si alte espressiuni de acestea infame si nedemne de o legislatiune, se fia sterse si cassate, éra natiunea romana se fia rehabilitata in usulu tuturoru drepturiloru civili si politice ale acestei tieri.

2. Natiunei romane se i se dea intre celelalte trei natiuni politice loculu cuvenitu ei.

3. Clerulu natiunei de religiune orientala, fàra distinctiune daca este sau nu este unitu intru tóte ale credintiei cu Rom'a, precum si nobilimea si plebea dela orasîe si sate, tóte acestea classe de locuitori se fia considerate si tractate intocma cá si clerurile, nobilimea si plebea celorlalte natiuni si se se bucure de acleasi drepturi.

4. Cu ocasiunea alegeriloru si a numiriloru de functionari in tóte municipiile si comunele se se aplice si dintre romani individi calificati in proportiunea numerului locuitoriloru de nationalitate romana.

5. Acelea municipii (comitate, districte, scaune), in care romanii intrecu cu numerulu loru pe celelalte nationalitati, se'si ia nume romanescu, éra acelea in care sunt alte nationlitati in maioritate, se aiba numele dela acestea, sau amestecatu ungarico-romanescu, saxonico-romanescu, sau cassand orice nomenclatura dupa nationalitati, municipiiloru se li se dea numiri dela riuri ori dela cetati, apoi toti locuitorii fàra nici-o distinctiune de nationalitate si religiune se se bucure de aceleasi drepturi, se si pórte cu totii in proportiunea facultatiloru aceleasi sarcine.[1]

Atàta si mai multu nimicu nu a pretinsu natiunea romana din Transilvani'a inainte cu aprópe o suta de ani, si inca respectand fórte multu sistem'a politica in multe privintie invechita si absurda a acestei tieri. Atàta acordase si diet'a Ungariei in acelasi anu 1791 locuitoriloru Ungariei de tóte nationalitatile christiane, facènd esceptiune numai cu cei de religiune mosaica. In càtu pentru vreo limba diplomatica, a statului, popórale conlocuitóre înca nu ajunsesera cá pentru vreo limba vorbita se'si sparga capetele; limb'a latina facea servitiu pentru toti si limbile vii nu erau oprite de nimeni cá se nu'si incerce puterile.

---

[1] Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis, I. C. E. Civis transsilvani. Claudiopoli. 1791.

Cu tóte acestea diet'a transilvana compusa din 419 membri s'a involburatu preste mesura din caus'a acelei petitiuni a romaniloru. Mani'a ei s'ar fi mai priceputu cand de ex. representantii si conducatorii de atunci ai natiunei romane aru fi scrisu sau disu monarchului: »Maiestate, nu pentrucà poporulu romanu este celu mai vechiu locuitoriu in acésta tiéra, ci pentrucà precum te poti convinge din numerarea facuta in dilele fericitului teu frate, elu face pe siguru ²/₃ din parti ale locuitoriloru si preste acésta pórta pre langa ale sale, o parte considerabile din greutatile si nevoile de care celelalte popóra s'au sciutu apara; noi te rugamu cá in acésta tiéra se ne recunosci de prim'a natiune si se lasi hegemoni'a in mànile nóstre.«

Romanii pururea concilianti si lasatori, n'au facutu asemenea pretensiuni.

Alta suplica. Episcopului Ioanu Bob, care avea si elu scaunu in dieta cá regalistu si singuru romànu marturisitu pe fatia, ii fusese usĭoru a prevedé, cà dupace diet'a aruncase suplic'a nationala comuna in archivu, de buna voia nu o va mai scóte de acolo. Episcopulu mai sciá bine, cà in mani'a tuturoru diplomeloru, resolutiuniloru si rescripteloru prea inalte si chĭaru cu violarea art. de lege VI din 1744 sanctionatu in favórea clerului seu, nici drepturile acestuia nu sunt respectate si cà mai e batjocoritu totu cá toleratu, a recursu înca si cu alta petitiune separata la imperatulu, pre cand colegulu seu episcopulu Gerasim Adamovici era amerintiatu si terrorisatu cu asĭa numita actiune fiscala, cá denuntiantu pentru cà subscrisese suplic'a cea mare comuna.

Acum imperatulu se aflá in Milano, de unde pre langa alte rescripte de inportantia trimite dietei si suplic'a lui Bob cu ordinu precisu din 18 Iuniu, cà se o ia nesmintitu in pertractare inpreuna cu suplic'a comuna si cu respectarea art. VI din 1744. In sĭedinti'a din 7 Iuliu diet'a arunca si acea suplica in archivu si totu sub pretestu cà este prea lunga, nu sufere se se ia la protocolu.

Se apropiá inchiderea sessiunei. Gubernulu ingrijatu se nu'i dea monarchulu preste nasu, in sĭedinti'a 94 din 1 Aug.

provóca pe dieta cá se resólva si suplicele romaniloru. Dupa acestu ursoriu suplicele se iau abĭa in sĭedinti'a a 98-a din 5 Aug. in desbatere scurta, in care se adópta si votédia in unanimitate patru propuneri formulate de càtra sectiunea de petitiuni, éra resultatulu finale a fost cunoscutulu art. 60 relativu la biseric'a gr. resariténa neunita si altu nimicu. Departe de a recuósce si proclama indigenatulu acelei biserici, tocma din contra sectiunea in motivarea proiectului isi bate jocu cu neaudita inpertinentia de cele doue petitiuni recomandate de insusi monarchulu. In càtu pentru drepturi mai mari civili, acelea li se denéga rotundu cu observatiunea, cà poporulu romanu atàta càtu se afla in acésta tiéra, nicidecum nu este colonia stravechia a Romei, ci atàtia càti se afla sunt venetici, adunatura, fugiti incóce din tierile vecine, pre cand adeverulu e diametralu oppusu, cà de aici s'au dusu si se ducu neincetatu din colo.

Cu privire la libertatea religiunei gr. orientale diet'a nu vrea se o recunósca de indigenata, ci ii scóte ochii cu sus citatulu articlu spalacitu, fetu alu sofistariei; sila indirecta facuta aspirantiloru la functiuni publice, cá se tréca la alte confessiuni religióse, éra miile de romani nobili, inse neuniti, se depuna si ei juramentulu celoru trei natiuni politice si patru confessiuni dominante spre sugrumarea natiunei romane.

In aceeasi motivare episcopulu Bob mai fu înca si infruntatu, cà-ci a pretinsu (a sut'a óra in 90 de ani), cá romanii uniti cu Rom'a daca au se mai dea decime din producte, se nu le mai dea la popii protestanti, ci numai la popii loru.

La cererea episcopiloru, cá preotimea se fia subventionata, s'a respunsu, cà de cand s'au confiscatu tóte averile bisericesci in dilele reginei Isabella, fiacare biserica are se'si susţina pe popii sei.

La postulatulu cá se se deschida scóle si pentru romani s'a respunsu cu batjocurirea si incriminarea preotiloru, cà fiind si ei ignoranti, n'au nici-o grija de moralitatea poporului, ba inca chĭaru popii ilu invatia la faradelegi (gyakran a rosznak elkövetésére tanácsadok); intr'aceea remase cá cestiunea scóleloru romanesci se fia discutata in alta dieta, adeca ad Calendas graecas.

Istoriculu Ladislau Kövári cá magiaru ce este, recunósce si observa, cà acea tractare dusmanósa a cestiunii romane de càtra diet'a din 1791 a lasatu in urm'a sa o rana deschisa si durerósa, precum a si fost in adeveru.

Intocma asĭa judeca si professorulu dr. Ferd. Zieglauer in opulu seu sus citatu acelea voturi hostili ale dietei din 1791, cu care isi batuse ea jocu de natiunea romana si de clerulu romanescu. Totu dela elu aflamu (pag. 544), cà partea din urma a citatului art. 60 mai coprindea si conditiunea, cá gubernulu tierei, comitatele feudali si districtele (scaunele) sasesci si secuiesci, adeca tóte auctoritatile municipali se fia cu grija, cá popii romanesci se nu se prea inmultiésca si nici biserici se nu se zidésca din pungile poporului, cá se nu'lu saracésca. Acestea conditiuni inse inainte de a se confirma, imperatulu le-a stersu.[1]

Adversarii romaniloru inse nu s'au indestulatu nici cu atàta, ci ei au pusu pe Eder cá se'si mai bata jocu in modu infamu si in publicitate de postulatele natiunii romane, precum se vede din reflexiunile lui alaturate la suplic'a citata mai in sus. Si apoi încai daca ar fi combatutu acele postulate vreunu barbatu indigenu din vreo familia fruntasĭa stravechĭa, care ar fi traitu in relatiuni hostili cu romanii, totu ai mai intielege acelu spiritu de vrasmasiĭa paganésca. Inse Iosef Carolu Eder a fost fiĭulu unui capitanu auditoru dela unu regimetu ces. r. venitu in Transilvani'a, dupa cum sciau betranii nostri, din Tirolu; se fia inse venitu ori de unde, elu pentru noi a fost strainu, caruia romanii nu'i facusera nici-unu reu. Acelu auditoru esind din servitiulu militariu s'a insuratu la Brasiovu, si fiindcà era catholicu, gubernulu Mariei Teresiei l'a sciutu inainta in functiune grasa de senatoru in Magistratulu de acolo. Fiĭu-seu celu mai mare, nascutu numai de siepte luni in Ian. 1760, asĭa plapandu cum era, fu datu in scóle la iesuiti, de unde fu primitu la theología, hirotonitu preotu, éra prin protectiunea episcopului com. Batthani in 1787 denumitu directoru alu scóleloru reg. normale din Sibiĭu, unde elu avù ocasiune de a se ocupa mai vîrtosu cu istori'a patriei si a cerceta intr'o serie de ani archivele cu cea mai mare diligentia, in càtu era p'ací se'si pérda vederile. Elu avuse si o colectiune, pe care archiducele palatinu alu Ungariei o cumparase cu 4500 fl. pentru museulu tierei. Opurile lui Eder càte s'au tiparitu sunt cunoscute istoriciloru nostri. Pre cand a saritu acelu omu in capulu romaniloru, era tocma trecutu de 30 de ani, adeca in etatea cea mai supusa la vanitate si pedanteria de carturariu procopsitu; din notele lui inse ese cá omu de o reutate si ura neinfrènata càtra poporulu romanu, éra cá popa catolicu de unu calcatoriu alu preceptului religiunei despre iubirea de aprópelui; in fine cá veneticu in acésta tiéra, de unu óspetu neruşinatu. Asĭa omu a fost Eder, invetiatura mare, inse reutate si mai mare. Samuilu Clain a spulberatu sofismele lui Eder, inse nu le-a pututu publica si operatulu se afla numai in manuscriptu.[1]

---

[1] Cuventele sterse la Vien'a din textu sunau asĭa: „Salva nihilominus regii gubernii, comitatuum item ac sedium relicta superattendentia, ne parochi eorum absque necessitate multiplicentur, templaque cum enervatione contribuentium multiplicentur.“ Si ce biserici, de lemnu, pe a locurea coperite numai cu paie!

Se apucase si unu senatoru din Brasĭovu se combata suplic'a, dara acela nu a publicatu nimicu din lucrarea sa.

Suplic'a poporului romanu a esitu din pén'a lui Mehesĭu fiĭu alu fostului odinióra protopopu la Clusiu. Mehesĭu era in dilele lui Iosifu si Leopold II secretariu la cancelari'a ungaro-transilvana in Vien'a pre càtu acelea au fost inpreunate; dupa despartirea loru elu ajunsese consiliariu la cea transilvana. Mehesĭu a lucratu in buna intĭelegere cu calugarii cei mai invetiati din Blasĭu si cu ambii episcopi, unitu si neunitu, precum si cu mediculu oculistu Molnar; éra judecand dupa alte impregiurari si mai vîrtosu dupa gratiós'a primire a suplicei din partea imperatului, sémena fórte, cà acei barbati romani au lucratu atunci si cu permissiunea prealabila a cabinetului imperialu, carui trebuea se'i fia ruşine de barbari'a din acestea tieri.

Suplicele romaniloru au avutu in acelea dile puçinu resultatu positivu; ele inse indata din acelu anu s'au prefacutu pe calea cea mai firésca in programa politica si nationala, la care romanii au ţinutu cu pietate si cu doru ferbinte de a fi realisata. Prin acea programa comentata si ilustrata prin scrierile istorice si filologice ale lui Petru Maioru càte au vediutu lumin'a, consciinti'a de sine s'a desteptatu si intaritu totu mai multu la natiune si a produsu mai multe fructe chĭaru si inainte de 1848, precum ne vomu informa in alte parti ale studiului nostru.

---

[1] Vedi biografi'a lui Eder la Trausch Schriftsteller-Lexicon 1868 la pag. 268 et sequ.

Unu altu bine mare positivu a mai resultatu din acea petitiune colectiva, cà romaniloru de ambele confessiuni trecuti prin scóle li s'a datu ocasiune de a se apropia unii de altii, au inceputu a le cadé la multi solzii de pre ochii sufletesci. Episcopulu Gerasimu in lipsa de unu actuariu bunu, cunoscatoriu de limb'a latina si de cele trei ale patriei, a chĭamatu si aplicatu in cancelari'a sa pe Aron Budai, de confessiune unita, care se aflá si in servitiulu statului la tesaurariatu; éra dupa mórtea episcopului Gerasim totu acelu Budai a purtatu afacerile diecesei cá secretariu si in dilele episcopului Vasilie pàna la 1843. Fostulu odinióra directoru alu scóleloru gr. res. orthodoxe Radu Tempea (auctoru alu gramaticei) mergea pe la Rusalii cu famili'a sa la episcopulu din Blasiu si dintre blasiani veniau la Sibiĭu, ceea ce nu a placutu la locurile mai inalte, cà se temeau de conspiratiuni; numai un'a nu le venise in minte, cá se interdica popiloru de ambele confessiuni oficiarea comuna la morti si la maslu, in càtu usulu acesta se conservase in partea cea mai mare a Transilvaniei pàna la 1848.

Alaturea cu suplic'a sau mai exactu cu memorialulu collectivu alu episcopiloru au mai intratu la acea dieta si alte càteva petitiuni de ale familiiloru nobile romàne curate, precum au fost a familieloru Sincai, Anghel dela Cĭugud, famili'a Hossu din districtulu Cetatii-de Pétra, caus'a fostului vice-comite Niculae Puiu; Franciscu Nopcea dela Silvasĭu, a carui mama a fost Christina Sincai femeia nobila cu càteva proprietati si altele, de unde invetiamu, cà sub domni'a lui Iosif II consciinti'a nationala incepuse a se destepta si in familii nobile.

Imperatulu Leopold II n'au apucatu se sanctionedie proiectele de legi din Transilvani'a. In mijloculu celoru mai terribile resturnaturi din Franci'a si fatĭa cu propagarea in tóte tierile Europei a ideiloru revolutionarie, in mijloculu grijiloru nenumerate, imperatulu dupa unu morbu numai de doue dile a repausatu in 1 Martiu 1792 lasand successoru din cei diece fii ai sei pe celu mai mare Franciscu, pe care si unchiu-seu ilu adoptase si destinase pentru tronu.

Domni'a lui Leopold II de si scurta, a lasatu la romani suveniri placute, din causa cà si acesta cá si frate-seu ascultase cu bunavointia si compatimire plansorile poporului romànu.

Capu XV.

Evenimente din domni'a imperatului Franciscu.

§ 93. Successiunea la tronu intre cele mai grele impregĭurari si desastre mari. Resbóie nefericite. Conspiratiunea din Ungari'a si innecarea ei in sange. Franciscu fiĭulu celu mai mare alu lui Leopold II intre cei diece frati, s'a nascutu in 12 Februariu 1768 la Florenti'a, in resiedenti'a de atunci a parintelui-seu, care era duce de Toscana. Unchiu-seu Iosif II vediendu-se fàra prunci, in 1784 a chĭamatu pe nepotu-seu Franciscu la sine in Vien'a, cá se fia crescutu si adapatu in sciintie aci sub ochii sei, spre care scopu ii dedese mentoru pe comitele Colloredo si doi adjutanti generali; acestora inse le dete instructiuni compuse inadinsu de càtra insusi imperatulu, dupa care aveau acei trei barbati se conduca educatiunea tinerului principe asia, cà scopulu supremu pe care aveau densii se'lu urmarésca in missiunea loru trebuea se fia, cá din tinerulu principe se se aléga la timpulu seu unu monarchu bunu si intieleptu, care se voiésca numai fericirea popóraloru sale. Cá studii principali, la care'lu obligase unchiu-seu au fost numai patru: istori'a, drepturile, matematic'a si sciintiele militari in tóta intinderea loru. Alte sciintie au fost considerate cá facultative. Disciplin'a era stricta. Unu apanagiu numai de 18 mii fl. avea tinerulu la dispositiune, pe cari 'i putea cheltui in tóta voi'a, era inse datoriu se'si tréca la contabilitate tóte spesele cu man'a propria si totu la 6 luni se presente unchiu-seu compturile. In audientia putea se primésca persóne, inse numai in presenti'a lui Colloredo sau a vreunui adiutantu. Corespondentie cu ori-si cine'i erau interdise. »Daca acestu nepotu nu se va arata capabilu de o missiune atàtu de grea si sublima, mai are elu frati; vomu cerca cu altulu, cà-ci ací nu póte fi vorba de respecte personali, ci numai de inalt'a missiune.« Asĭa a intielesu Iosifu missiunea unui monarchu.

Franciscu era numai de 24 de ani cand a urmatu la tronu. In timpuri cu totulu normali ar fi fost destula si atàta etate; dara inalt'a sa missiune a cadiutu intr'o epoca din cele mai fioróse, pre cand ideile noue representate prin marea revolutiune francesa cutremurasera tóte tronurile Europei si preparau resturnaturi si prefaceri radicali in tóte raporturile vietiei popóraloru; dreptu publicu si privatu, multimea privilegiiloru, diversitatea classeloru si orice auctoritate civila si eclesiastica, chĭaru si religiunea erau puse pe ascuţitulu sabiei. Matusĭ'a sa regin'a Maria Antoinetta inpreuna cu barbatuseu in periculu de mórte prin guilotina, care a si urmatu, si mai in acelasi timpu asasinatu si regele Gustav alu Svediei prin aristocrati'a conspirata asupra lui.

Revolutiunile in idei au produsu revolutiuni fisice si resbóiele cele mai sangeróse pe unu periodu de 23 de ani. Scopulu nostru inse nu póte fi aici, cá se urmarimu tóte desastrele prin care a trecutu Europ'a pàna in a. 1815. Airea este loculu acelora. Noue fia-ne de ajunsu a insemna numai atàta, cà de si Transilvani'a nu a fost in totu timpulu acela teatru alu vreunei campanii bellice, dara dintre fiiĭ patriei au participatu intinsu multe mii mai in tóte campaniile din alte tieri. Anume din fiiĭ natiunei romane s'au completatu in cea mai mare parte regimentele de linia din Ardealu, Banatu, comitatele Arad, Biharu, parte din Satmar si Marmati'a, cá si din Bucovin'a, éra din regimentele de granitiari se scoteau in tóte campaniile cu francesii càte trei mii pàna in 3500 feciori, dintre cari uneori nu se intorceau nici pe jumatate in patri'a loru. Incepend din 27 Augustu 1793, in care di a picatu si capitanulu Caliani in batali'a dela Renu, pàna in Februariu 1814 trupele de nationalitate romàna au participatu celu mai puçinu in sĭesedieci de batalii alaturea cu cele mai brave trupe ale monarchiei.

Indata dupa ocuparea tronului imperatulu convocà diet'a Ungariei pe 20 Maiu 1792 la Buda, éra dupa deschidere vení acolo in persóna si in 6 Iuniu se incoronà cu pompa traditionala observata in Ungari'a din evulu mediu; éra a dou'a di incoronara si pe imperatés'a-regina Maria Teresia, care'i era a dou'a consórta dupa mórtea celei de antei.

Diet'a dupa primirea diplomei inaugurale si juramentele depuse s'a mai ocupatu si cu revisiunea unoru articlii de legi; éra dupace monarchulu confederatu cu regele Prussiei, intielesu si cu alti càtĭva domnitori era decisu a declara Franciei resboiu, s'a induplecatu si diet'a Ungariei cá se votedie numai cá ajutoriu estraordinariu cinci mii recruti, pe cari avea se'i dea poporulu, éra nobilimea nici-unículu, cum si patru milióne de florini renani, (adeca cam patru milióne franci) si una miĭe de cai. Mai multe proiecte de reforme preparate inca sub Leopold fusera date la o parte si diet'a se dissolvà cu finea lui Iuniu.

La resboiulu declaratu Francesii respunsera cu proclamarea republicei, detronarea si arestarea regelui Ludovicu XVI si a reginei, dupa care in 21 Ianuariu 1793 cadiù capulu regelui, éra in 16 Octobre si alu nefericitei regine.

La inceputu, anume in tierile renane armele austriace au fost de càteva-ori victoriόse, éra mai alesu dupace s'a retrasu Prussi'a, perderile urmara desu pàna la pacea de Campo formio.

Intre atàtea desastre se intielegea óresĭcum de sine, cà gubernulu imperialu va lua, cá si altele càteva, mesurile cele mai severe in contra propagandei francese revolutionarie, care inse in acea epoca se confundá cu ide'a democratiei asia, cà ori s'ar fi numitu cineva democratu ori revolutionariu, totu de rebelu si criminalu trecea. Ce e dreptu, cà chĭaru amicii ideiloru democratice prea puçini càti se aflau in tierile acestea, sciau fórte reu se distinga intre democratu si revolutionariu si se aflau in mare confusiune ei intre ei; in capetele gubernantiloru inse democratia, rebelliune, tradare de patria si tronu erau identice. Se luasera deci mesurile cele mai aspre contra propagandeloru, censura draconica, oprirea oricaroru tiparituri straine, visitari minutióse de paspórte, secvestrare de scrisori prin asĭa numitulu cabinetu negru dela poste, spionagiu organizatu cu mare grija si alte mesuri de aparare de natur'a acestora.

In Ungari'a petrunsesera pàna atunci prea puçine idei democratice in cercuri fórte anguste; nici cà era cu putintia cá se petrunda. Numerulu carturariloru era cu totulu marginitu. Ceea ce numimu noi astadi Diaristica si publicitate, nici de nume nu era cunoscute la nici-unulu din popórale conlocuitóre. In totu teritoriulu Ungariei era unu singuru diariu germanu »Pressburger Zeitung«, care vegetá cu sciri dintr'o septemàna in alt'a culese din tiéra, éra la 1780 s'a nascutu celu de anteiu diariu in limb'a magiara pentru sciri diverse si càte ceva literatura pre càta sufería censur'a. In Transilvani'a numai la inbarbatarea imperatului Iosif in 1783 s'a incumatatu Hochmeister germanu venitu nu de multu in acésta tiéra, cá se scótia o foisĭóra formatu 8⁰ de 2 ori pe septemana sub censur'a consiliariului com. Lupulu Kemény. Scurtu, nici-o publicitate politica in tierile corónei unguresci.

Cu tóte acestea pedeci grele, mai alesu in epoce estraordinarie idei càtu sanetóse càtu si periculóse vinu cum amu dice, prin aeru, scirile strabatu cá prin canale subterane. Las' cà in cei diece ani ai domniei lui Iosif intrasera tóte speciile de tiparituri din alte tieri, s'au fost publicatu si in tierile monarchiei multe opuri, numai se fia fost cine se le citésca; dara mai erau si alte canale, prin care se stracurau scirile, prin comercianti si alti caletori, prin ostasi cari se intorceau dela regimente, prin studenti veniti dela scóle straine; éra in regiuni superiori aristocratice si in clerulu superioru mai erau si alte mijlóce de comunicatiune, celorlalti muritori necunoscute.

Cu tóta rigórea censurei si a politiei staturiloru, dupa mórtea violenta a parechiei regale in Franci'a si dupa omorulu regelui Svediei de càtra unu capitanu, monarchii aveau cause prea de ajunsu cá se fia ingrijati. Intr'aceea la Paris cadu dela putere terroristii si in 27 Iuliu 1794 capetele loru inca ajungu la guilotina. Atunci gubernele se inbarbata si ne mai temenduse cá pàna acilea, incepu se prinda din conspirati pe unde se sciau cà se aflá. Mai anteiu s'au intemplatu arestari in Vien'a, dupa care in nóptea din 13 Augustu au fost arestati si in Pest'a publicistulu Hajnoczi, capitanulu Laczkovics si junele Szentmariai; in 16 Aug. fù prinsu com. Zsigrai presiedente la unu tribunalu si abatele (archimandritu) Martinovics, care fusese confessariulu lui Leopold II, éra acum traiá in pensiune; mai tardiu au fost arestati Szolárcsik si Bacsányi, éra pàna in Decembre au mai cadiutu vreo 60 in prinsóre. Cei de antei numiti au fost escortati la Vien'a cu scopu cá se fia judecati acolo; s'au ridicatu inse proteste furtunóse in contra acelei procedure si s'a cerutu cá acei fii ai patriei se fia judecati in patri'a loru.

Investigatiunea durase pàna in Aprile 1795. Acum cà actele sunt si tiparite, disparu faimele fabulóse care s'au susţinutu pàna mai de curend, anume despre unu atentatu de a otraví pe monarchu in cuminecatura, despre aruncarea unui principe in flacari s. a. Inse si din acte ese atàta, cà conspiratii au voitu se revólte tiér'a si se trantésca dinasti'a. Istoricii unguri cari s'au ocupatu cu acelu episodu, voru se scia numai atàta, cà Martinovics ar fi avutu missiunea — dela cine, nu se spune — cá se organiseze o partida, prin care se induplece pe aristocrati'a tierei a vota reforme essentiali in constitutiune. Chĭaru si numai atàta se fia voitu conspiratii, ei putea se o scia din capulu locului, cà pre càtu era de intunecata si inpetrita immens'a maioritate a nobilimei feudale in acea epoca, conspiratii totu nu aru fi scapatu asia usĭoru cu viatia. Dupa 50 de ani, in 1843 era p'ací se inpusce pe Franciscu Deak in curtea caseloru sale, numai pentrucà in adunarea municipala a propusu ceea ce voise si com. St. Széchenyi, cá si nobilimea se se supuna la imposite.

Destulu cà pe conspirati ii adusera in acelasi anu la Bud'a si in mijloculu unei trupe militare de càteva mii in 20 Maiu s'au taiatu capetele la cincĭ insi, com. Zsigrai, Szentmariai, Laczkovics, Hajnoczi si abatele Martinovics, carele vai de elu, pàna in momentele din urma crediuse cà va fi pardonatu. Mai tardiu a cadiutu si capulu lui Szolárcsik. Parte mare din ceilalti conspirati au fost condamnati la captivitate, unii pe viatia, éra altii pe unu numeru anumitu de ani; càtiva din ei au fost ertati.

Pàna la congresulu europénu dela Vien'a din 1815 in Ungari'a se mai convocase de vreo siese-ori dieta, cu resultate prea puçinu indestulatóre, precum se póte afla din istori'a Ungariei, inse nu asia precum se propune aceea din Compendiulu lui Ribari revediutu de Mangold si introdusu in scólele gimnasiali, cari unde numai potu, inculpa pe gubernulu centrale pentru tendentie absolutistice, ascundu inse adeverulu, cà daca gubernulu tindea la absolutismu, de alta parte si aristocratii erau totu atàti domni absoluti in domíniile loru si cà chĭaru din aristocrati'a Ungariei cá si buna-óra din a Boemiei s'au aflatu in totu timpulu barbati de mare influintia, cari au incuviintiatu mesuri absolutistice si le-au executatu, ei insii in tiér'a loru. Nici-unu germanu austriacu nu a fost mai reăctionariu, decàtu spre ex. com. Reviczki fost cancelariu alu Ungariei intr'o serie de ani, cand elu a sprijinitu cu totu zelulu politic'a reactionara a principelui Metternich alaturea cu alti càtiva magnati din Ungari'a. De altmentrea sbieratele opositiunei aristocratice niciodata nu aveau de scopu libertatea si drepturile cuvenite la tóte classele locuitoriloru, ci numai apararea ferbinte a prerogativeloru aristocratice. Esceptiuni demne de totu respectulu au fost si pàna la 1815, inse fórte puçine.

§ 94. Evenimente din Transilvani'a sub domni'a imperatului Franciscu. Diete. Homagiu. Tortur'a desfiintiata. Regulamentele sasiloru. Insurectiune de nobili contra lui Napoleon. Devalvarea baniloru. Reactiune politica absolutistica. Starea romaniloru sub reactiune. Daca istori'a Transilvaniei pe cei 43 de ani ai acestei domnii ar fi scrisa cu nu sciu ce péna de istoricu genialu, ea in comparatiune cu evenimentele maretie si universali din alte tieri s'ar parea cititoriului strainu de puçina insemnatate; cà-ci in adeveru rol'a politica a acestei tieri in mijloculu resturnaturiloru europene devenise mai de totu passiva. Causele acestei decadentie nu mai sunt unu misteriu pentru noi, daca nu ne vomu fi pregetatu a cunósce de aprópe trecutulu popóraloru ei cu tóte suferintiele loru. Discordia in permanentia intre nationalitati si confessiuni religióse, sum'a inteligentiei superióre chiaru in classele privilegiate atàtu de mica, comunicatiunea scientifica cu lumea din afara atàtu de rara si anevoiósa, cunoscintiele castigate in scólele de acasa atàtu de marginite, in càtu nici chiaru lips'a totala de publicitate, fia literara fia politica, intre carturari nu era simtita de locu, precum nu este simtita nicĭ pàna in dio'a de astadi pe la sate; éra esceptiunile erau atàtu de rare, in càtu acelea nici nu puteau visa la formare de opiniune publica.

Pe 21 Augustu 1792 s'a convocatu si in acésta tiéra dieta, intru care s'a publicatu din nou diplom'a leopoldina confirmata si de càtra Franciscu cá rege alu Ungariei si mare principe alu Transilvaniei; s'au depusu juramentele homagiali, s'a primitu si juramentulu comissariului plenipotentu depusu in numele monarchului. Dupa acésta s'au mai votatu pàna in 22 Oct. vreo 17 proiecte de legi, mai tóte reactionarie feudali, in care se cerea innoirea de privilegii. Din tóte, proiectulu Nr. 17 este caracteristicu, in càtu adeca diet'a se invoiesce abĭa pe la inceputulu acestui vécu, cá tortur'a se fia desfiintiata si in acésta tiéra. In siedinti'a 93 din 1791 s'a fost decisu numai, cá furiloru se nu li se mai taie nasulu, urechile, sau man'a, nici se mai fia inferati in alta parte a corpului, decàtu numai in spate. Curiosu progresu in civilisatiune. In realitate inse tortur'a in acésta tiéra totu nu s'a desfiintiatu.

In Nov. 1794 se deschide éra dieta. Monarchulu respinsese mai multe proiecte de legi din 1791 mai totu reactionarie; diet'a din 1792 voind se'i faca sila morala, le inaintase din nou la curte inpreuna cu altele noue. Acuma venira in josu unele confirmate, alte optu érasi respinse. Intre cele confirmate aflamu legea infiintiarei unei comissiuni pentru regularea fruntarieloru dintre Transilvani'a si principatele romane; altele relative la inposite si la intregirea regimenteloru, la pretiulu sarii si la datorii cambiali pe la creditori straini, inse asia, cá legea cambiala se nu aiba nici-o valóre asupra nobililoru feudali, din care causa acestia nici nu se bucurau de nici-unu creditu in afara. In fine dietei ii venise in minte cá se infiintiedie celu de anteiu teatru magiaru in tiéra, ii lipsía inse si cea mai mica suma spre scopulu acela.

Totu in acea dieta s'a protestatu din nou in contra limbei germane, si s'a decisu, cà daca tiér'a nu se póte administra cu limb'a magĭara, care mai era fórte saraca, se remàie totu cu limb'a latina. Se mai perdù timpu érasi cu apararea privilegiiloru secuiesci, cá si in dietele anterióre, intocma totu in spiritulu reactionariu alu evului de mijlocu.

In Iuniu 1809 s'a convocatu o dieta scurta, dara fórte memorabila din punctu-de vedere curatu militariu. In 12 Maiu Napoleon ocupase Vien'a. In 14 Iuniu se intemplase batali'a dela Iaurinu, adeca pe teritoriulu Ungariei. Conformu legiloru feudali acum cá nicĭ-odata aristocratii cu tóta nobilimea erau datori se incalece si se'si apere tiér'a. S'au sculatu cei din Ungari'a si Croati'a; trebuea se incalece si cei din Transilvani'a cu atàtu mai vîrtosu, cà acum Corón'a Ungariei era adusa la Clusĭu si ascunsa in biseric'a r. catolica din piatia. Diet'a decise iute cá se ésa 2554 nemesi calareti si 13.528 pedestri din comitatele feudali si din Secuime, éra din Sasime doue mii pedestri si unu escadronu de calareti. Asĭa figurau cifrele pe chartia; in realitate inse a fost vai de ei. Nobilimea nu era deprinsa in arme, nici macar cá in dilele lui Apafi sau cá in timpulu curutiloru; sub pretestu cà nobilii sunt datori se'si apere numai tiér'a loru pàna la fruntarie, abĭa ici-colea càte-unulu mai sciá ce este art'a militara. Mai erau descuragiati si prin bocetulu si vaietulu femeiloru. Multime din ei isi pusera ómeni in locu cu plata, cá si sasii, sau trimisera la óste din iobagii loru pre càte cineva; se mai si »bolnavira cu sutele dintre ei«. Acestea miserii le recunoscù si diet'a in doi articlii de lege, in care prevede pe viitoriu exercitiu in arme si pedepse pentru nobilii cari se codeau. Napoleon isi batuse jocu de tóta armat'a de insurgenti ai Ungariei dicènd cà are se'i ia pe fuga numai cu rachete, de care se voru spariĭa caii loru. Acum abĭa incepura si privilegiatii se intieléga inportanti'a artei militare, care trebue se fia invatiata si deprinsa necurmatu prin tóte generatiunile. Noroculu loru, cà in 14 Octobre 1809 s'a inchĭeĭetu pacea de Vien'a. Din trupele de insurgentii nemesi ardeleni n'au ajunsu nimeni pàna la loculu sangiuriloru. Cu atàtu mai multi romani si secui granitiari, cum si miile de romani inrolati in regimentele de linia din Transilvani'a, Ungari'a si Bucovin'a au cadiutu victime in acei 23 de ani.

In 9 Iuliu 1810 s'a deschisu érasi dieta, care a lucratu pàna in 19 Sept. 1811, ocupandu-se mai virtosu cu legislatiune de natura judecatorésca si administrativa, arondari de comitate, alegeri de functionari, poste, conscriptiunea poporului, colonizarea ţiganiloru, carantine, bóla de vite; procedura si reforme la tribunale, legi penali, casatorii mixte etc., in suma vreo 91 de proiecte, intre acelea érasi multe, pe care monarchulu nici-decum nu a voitu se le confirme.

Totu in timpulu acelei diete vení si catastrof'a finantiala fórte memorabila preste monarchi'a intréga, prin urmare si preste Transilvani'a. Pre cand diet'a era gata se inaintedie o specie de inputare naíva curtii imperiale, din causa cà in urmarea necurmateloru resbóie valórea baniloru de chartia scadĭuse fórte tare, vení dela Vien'a la tóte prefecturile municipali càte unu plicu mare, bine sigilatu si alaturea cu altu ordinu strictu, cá sub cea mai grea pedépsa nici-unulu se nu cutedie a desface pliculu pàna in 15 Martiu 1811, pe care di se fia convocati la pretoriu membrii fiacarui municipiu, éra in presenti'a acelora se se deschidia pliculu, intr'o singura di in tóta monarchi'a. Pliculu deschisu coprindea patent'a imperatésca, in puterea careia valórea baniloru era devalvata la 20%, adeca statulu platia pentru 10 fl. 2 fl., pentru 100 numai 20 fl. pentrn 1000 200 fl. 'Vai si amaru, plansete, blasteme si smulgeri de peru se vediura in tóte partile. Si ce era mai interesantu in catastrofa, cà cei mai bogati se vaierau mai amaru. Càtu au ţinutu resbóiele cu Napoleon, s'au fost emisu 1060 milióne in asia numite note sau bilete negre si 350 milióne in moneta de arama. In realitate fallimentulu urmase de sinesi, cà-ci valórea scadiuse asĭa, in càtu 100 fl. in argintu costau 960 fl. in chartia. Prin patent'a publicata, care avea dat'a din 20 Febr. 1811, devalvarea numai càtu s'a enunciatu in forma oficiala, dupa care s'a compusu si publicatu o tarifa generala regulatóre de plati intre creditori si debitori. S'au mai luatu si alte mesuri usioratóre, éra valorile obiecteloru si ale realitatiloru au scadiutu de sinesi in proportiunea baniloru devalvati. In loculu valutei de Vien'a, precum se numía pàna atunci, s'a introdusu valut'a numita conventionala, a carei unitate valorá 2½ unitati din cea vechia, 1 fl. = 2½ fl. 100 fl. = 250 fl.

In restimpulu dintre 1792 si 1815 compatriotii nostrii sasi au sciutu se'si traga sam'a cu spiritulu timpului multu mai bine decàtu alte nationalitati din tierile corónei ungaresci. Vediend fruntasii loru cei mai luminati, cà nu mai merge cu disordinea de mai inainte si cà de mai multe privilegii ruginite i s'a uritu chĭaru poporului loru, au lucratu atàtu aici acasa càtu si la curtea imperiala pentru o reforma a institutiuniloru vechi. A mersu si intre sasi nespusu de greu cu reformele, in càtu se adeverise si la ei dicatórea despre verme la radecin'a hirénului. A trebuitu se stea la mijlocu curtea imperiala, pàna cand a succesu a scóte la cale unele regulamente in anii 1795—1797, éra cele definitive in a. 1805, prin care s'au adusu in ordine nu numai afacerile loru municipali si comunali, ci si ramur'a judecatorésca pàna atunci decadiuta tare; chĭaru si afacerile loru bisericesci au trecutu prin reforme.[1])

Acea regulare venita pe cale absolutistica avù influintia si asupra poporului romanescu conlocuitoriu cu sasii, inse nici pe departe o influintia asĭa salutara pre càtu aru fi pututu avea, daca la romani ar fi fost mai mare sum'a inteligentiei absolutu necessarie spre a pricepe si a sci aplica reformele. Pare cà era unu farmecu pe romanii din Sasime, cà de si multe comune romane aveau venituri comunali si bisericesci cu miile de fl., dara tóte acelea se smacinau si dispareau fàra nici-o urma, fàra a se infiintia undeva vreo scóla de dómne-ajuta. Chĭaru si din cei diece ani ai domniei lui Iosif II se scie despre acésta parte a romaniloru numai atàta, cà isi petreceau viati'a in multime de processe cu sasii pentru hotara, paduri, munti, drepturi regali, cà inse din sinulu loru nu aveau ómeni trecuti prin scóle mai inalte, cá se'i scie conduce si se le pórte processele cu durere si in consciintia curata, precum avea poporulu sasescu pe ómenii sei luminati si zelosi.

Din ceealalta parte a poporului nostru in Transilvani'a totu au mai esitu càte cineva in acea epoca, chĭaru si barbati de statu, precum a fost Iosif Mehesi fecioru de protopopu, care ajunsese consiliariu in ministeriulu finantieloru la Vien'a, Alexie Nopcea, mai antaiu consiliariu de curte, dupa aceea presĭedente la Tabla, apoi cancelariu la curte pentru Transilvani'a, pàna in 1844 Stefanu Costa consiliariu si cancelariu la gubernu, secretariulu Oros contimpurani. In Sasime a infloritu dintre romani in restimpulu acela mai vîrtosu càtiva membri din famili'a Aron, mediculu oculistu Molnar si in Brasĭovu protopopulu Radu Tempea. Ceilalti ómeni ai sciintiei, a caroru memoria s'a conservatu in Brasĭovu, a unui advocatu forte activu anume Moldovai, a lui dr. med. Vas. Popu, in Sibiĭu Aron Budai, Nicolae Penciu si alti càtiva, erau veniti din comitatele si districtele feudali.

---

[1]) A se vedé: Sammlung aller vom Jahre 1795 bis zum J. 1805 für die sächsische Nation in Siebenbürgen von allerhöchsten Orten erlassenen Regulations-Vorschriften etc. Hermannstadt.

Una din suferintiele cele mai mari ale poporului romanu pre càtu nu se unise din acésta tiéra cu Rom'a, a fost sub domni'a imperatului Franciscu vacanti'a escessivu de lunga la scaunulu episcopiei dupa mórtea lui Gerasim Adamovici urmata in a. 1796. O episcopia cu sĭepte sute de mii de suflete lasata patruspre diece ani in veduvia, adeca in desolatiune, o mesura cá acésta aplicata de càtra gubernu tocma intre furiile resbóieloru francese, pre cand era cea mai mare trebuintia de bratia romanesci, unite neunite, inse romanesci, nu se mai póte esplica numai din spiritu de proselitismu, cí au mai trebuitu se cumpanésca înca si alte ratiuni de statu, sanetóse sau scalciate? este alta intrebare. Unu lucru se scie si pàna acum din acte, precum de ex. era fric'a nedumerita de influinti'a Russiei, ale carei trupe nu se miscasera din tierile vecĭne pàna in 1812. Sunt cunoscute si necurmatele spionarii, la care erau supusi preotii, negutiatorii, chĭaru si economíi oieri de religiunea gr. resariténa neunita, mai vîrtosu cei din partea meridionala a tierei. Li se prindeau si scrisorile dela poste si conformu ordinului strictu ce aveau magistrii posteloru si prefectii municipiiloru, scrisorile se trimiteau gubernatorului Banffi, care le inaintá, dupa cum aflá cu cale, la cabinetulu imperatescu. Cu tóta acea tractare vitrega din diverse puncte-de vedere, partea natiunei care se ţinea de biseric'a gr. resaritena orthodoxa avù acea consolatiune, cà in fine la a. 1810 i se recunoscù dreptulu de a'si alege episcopu din sinulu seu, ceea ce s'a intemplatu in 19 Sept. 1810 in sinodulu protopopiloru adunati la Turd'a, dupa care din trei candidati celu din loculu alu doilea Vasilie Moga dela S. Sebesĭu a fostu confirmatu de càtra monarchu in 21 Decembre 1810.

Grele si in parte umilitóre au fost conditiunile puse acelui episcopu; acela inse care 'si va fi luatu ostenél'a de a cerceta de aprópe, cari erau barbatii de statu in Transilvani'a, a caroru influintia si intriga precumpania pe la 1810 in Vien'a, nu se va mira nici de rigórea aceloru conditiuni si nici cà a fost denumitu la acea demnitate inalta bisericésca unu preotu, care dupa cum sciau bine contimpuranii, s'a miratu elu insusi de prea inalt'a distinctiune la care ajunsese. Atàta nu era de ajunsu, ci in acea positiune inalta la care ajunsese V. Moga, a trebuitu se simtia din acelu momentu lips'a de barbati atàtu luminati, càtu si fórte activi, cu a caroru conlucrare se póta conduce unu poporu atàtu de numerosu. Pentru caletori'a si purtarea sa in Vien'a, unde episcopulu avea se se presente la monarchu indata dupa denumire, a fost preparatu si instruitu de càtra nobilulu si generosulu consiliariu si cancelariu Stefanu Costa in Clusiu, éra dupa intórcerea sa in scaunu la Sibiĭu, s'a folositu de pén'a lui Aronu Budai, carele cá omu tineru, de si greco-catolicu dupa confessiune, fusese si la episcopulu Gerasim secretariu, pre cand totodata se aflá si in functiune de statu la dicasteriulu cunoscutu in acésta tiéra sub nume de Tesaurariatu. Cu Georgie Lazar, care'si facuse studiile sale cu succesu stralucitu in Vien'a, episcopulu Vasilie nu s'a pututu intielege, precum nici cu protopopulu Radu Tempea fost directoru alu scóleloru romanesci gr. res., de care incepusera a resari pe ici pe colea càte una. Betranulu Radu Tempea, omu cu familia, din functiunea de directoru in Sibiĭu trecuse la Brasĭoru cá protopopu; dupa càtiva ani inse fu lipsitu si de acelu protopopiatu, din care causa omulu bolnavinduse de suparare a muritu. Pe la 1834 i se conferise fiĭului seu numitu totu Radu (alias Rudolf) titlu secu de viceprotopopu, cá se'i fia mamei veduve si soroariloru spre óresicare consolatiune; dara in a. 1835 a parasitu si acestu Radu Tempea jun. patri'a sa si s'a mutatu la Rômniculu-Vàlcei mai dintruodata cu ieromonachulu Beniamin Todor dela Blasĭu, cari ambii au fost aplicati la seminariulu de candidati deschisu acolo in acei ani. Au trecutu ani de dile, pàna cand s'au intorsu dela facultatea theologica din Vien'a càte doi theologi totu numai la càte patru ani, cari se merite a ocupa functiuni de professori la càte o catedra de theologia si de ritu pentru càte sïese luni pe anu, la preparandia pre càte 6 septemani, la unu inceputu de consistoriu si in cancelaria. Ceea ce trebuea se inspire fórte mare grija chïaru si la unu episcopu genialu si curagiosu, era respunderea grea, pe care potestatea politica o incarcá la tóta ocasiunea, in modu necalificabile asupr'a episcopiloru pentru ţinut'a politica a poporului romanescu. Adeca, daca unu poporu ori-care nu ar putea sau nu ar voi se pórte jugulu tiraniei, sau fia pentru ori-care alta causa, nu auctoritatile politice, ci episcopii se respunda cu capetele loru de linistea publica. Acésta era o tiranía multu mai brutala, decàtu cá unu episcopu se fia prin trens'a inbarbatu a lucra ceva pentru cultur'a poporului incredintiatu pastoririi sale. Intr'o situatiune cá aceea, daca nu iau initiativa chïaru fruntasii poporului pentru infiintiarea instituteloru de cultura, precum biserici, scóle de tóte specialitatile, tipografii, bibliotece, case de saraci, fonduri sigure si bogate, episcopii ajungu in positiunea omului cu manile ferecate in lantiuri de gendarmi.

De altmentrelea nu se cuvine se uitamu, cà in urmarea congresului dela Vien'a din 1815 si a inchïerei de alianti'a tripla numita sacra a celoru trei monarchi, la cari apoi s'au mai alaturatu si alte vreo sïepte puteri, o reactiune absolutistica infricosiata, alu carei sufletu conducatoriu era cabinetulu din Vien'a, strinsese in córde pe tóte popórale Europei, in càtu orice progresu inca pre atàta de modestu se mai putea face numai din grati'a respectiveloru guberne, éra nu pe bas'a vreunui dreptu.

O stabilitate ghïeţïósa se observá preste totu si cu atàtu mai amaru la episcopi'a din Sibiïu, unde lipsíau ómeni, fonduri si orice incuragiare.

Chïaru si in Blasïu, unde ómenii se mai puteau provoca la drepturi castigate, mai dispuneau si de unele fonduri, dela 1815 inainte, se incuibase o stagnatiune spaimantatóre, care a duratu preste cincisprediece ani sub absolutismu mai aspru si decàtu era de ex. acela, prin care trecuramu intre anii 1850 si 1860 provocatu prin resboiulu civile din 1848/9. Censur'a de carti ajunsese a fi stricta pàna la ridicolu; chïaru si de cartile rituali le era frica si pretindeau cá se fia censurate. Carti scolastice, precum a fost gramatic'a latino-romana alui Georgie Şincai, nu se mai puteau tipari. In cei vreo sĭesedieci de ani esisera din tipografi'a dela Blasiu multime de carti rituali, cu care unii brasioveni faceau comerciu bunu in Moldov'a, cà-ci dupace incarcau càte-unu caru, in Brasĭovu le rupeau pórt'a cá se nu se védia cà sunt dela Blasiu, puneau se tiparésca alt'a acolo pe locu in tipografi'a lui Bodici si asĭa le transportau mai departe. Sub domni'a reactiunei abĭa se mai tiparia càte unu Abcdariu, unu catechismu, unu cerculariu sau asĭa ceva. Scólele càte apucasera a se infiintia pàna in 1815, adeca cele normali, cinci classe gimnasiali, unu anu cursu de filosofia, 2$^1/_2$ ani de facultate theologica in seminariu si unu anu de asĭa numiti moralisti sau candidati pentru parochii mai ticalóse, acestea si atàtea s'au susţinutu intre mari greutati, din lipsa de salarii si cà professori preparati pe la facultati se inpuçinasera fórte, éra din vechii ieromonachi pàna la 1825 mai remasese numai unulu in viatia. A mai trimite in afara tineri buni la vreo universitate nu se mai putea, decàtu numai la Vien'a, inse totu numai la patru ani càte doi. Cele doue bibliotece frumóse, a monastirei si a seminariului remasera cá parasite.

Cá se ne facemu o idea despre severitatea si pedanteri'a censoriloru, nu avemu se cautamu prea multu dupa exemple. Istori'a bisericésca a lui Petru Maioru a fost confiscata mai multu numai pentru o gluma rea a lui Maioru scrisa asupra unei traduceri a episcopului Ioanu Bob, éra brutalitatea si totodata ignoranti'a grósa a abatelui Mártonffy cá censoru in Clusĭu ne este cunoscuta din raportulu seu facutu càtra gubernu asupra chronicei lui Georgie Sincai.

Se te miri cum au si pututu se mai tiparésca si romanii càte ceva in acei ani.

Cu tóta acea desolatiune, intr'un'a de dile venind gubernatorulu c. Georgie Bánffy pe la Blasĭu in caletori'a sa la unu dominiu ce avea in apropiere, dupace aflà dela directorulu scóleloru cà numerulu studentiloru ar trece cu càtiva preste doue sute, escelenti'a sa spariĭatu intrebà pe episcopulu diecesanu, cà ce are se se faca cu atàti individi trecuti prin scóle, si nu se teme, cà aceia potu deveni periculosi pentru tiéra. Bunulu gubernatoru nu judecase, cà din scólele dela Blasĭu nu esiau tineri numai pentru dieces'a gr. catholica unita, ci pentru tóta romanimea, inca si pentru monastirile din Moldov'a si Bucovin'a, dara si pentru armat'a imperiala.

Cu atàtu era mai cumplita rigórea asupra programeloru scolastice. Studiulu istoriei universale, fisic'a si preste totu sciintiele naturali erau exilate din Blasiu; din totu ce se intielege astadi sub numire de facultate filosofica era permisu a se propune numai psichologi'a si logic'a, éra altu nimicu.

Mai avea Blasĭulu si alte nevoi. Voind episcopulu se faca si pe la cetatile sasesci càte o biserica de confessiunea sa, cetatienii nu voiau se scia de concivilitate si intre altii cei din Mediasĭu ii derimara zidulu, care apucase a fi ridicatu pàna la parapetulu ferestriloru. A trebuitu se intreviie gubernulu, pentru cá se se póta ridica biseric'a ce se vede astadi. Totu din causa analóga cei din S. Reginu au prinsu si arestatu pe protopopulu Petru Maioru, fàra a considera cà acesta era nu numai persóna bisericésca din hierarchia, ci si nobilu privilegiatu in sensulu legiloru. Maioru a sciutu cum se'si castige satisfactiune deplina.

§ 95. Fómete mare. Caletori'a imperatului si a imperatesei in Transilvani'a. Incercarea de a introduce urbariu respinsa. Revolutiuni straine inspira grija. Dupa atàtea calamitati trecute preste monarchi'a intrégа si preste acésta tiéra, intre anii 1815 si 1817 a cadiutu preste Transilvani'a o fómete din cele mai infricosiate causata prin ploi necontenite, care in acésta tiéra muntósa si recorósa intardie fórte tare cócerea cerealiiloru, pre cand aici unu timpu mai secetosu priiesce fórte bine. Acea calamitate ajunse la gradu supremu in ern'a din 1816 spre 1817. Mii de locuitori au esitu si atunci in tierile romanesci si s'au asiediatu acolo pentru totdeauna. In Munteni'a si in Banatu recoltele au fost prea bune, s'au si inportatu multe cerealii atàtu prin ingrijirea gubernului càtu si prin speculanti, s'au si regulatu dupa putintia pretiurile. Ce folosu inse, cà din lipsa aprópe totala de drumuri asternute transporturile intardiau dela fruntarie pàna la loculu destinatu, in càtu pàna la sosire saracimea muria de fóme pe sub garduri si alaturea drumuriloru. Pàna si cocenii de papusioiu se taiau meruntu si se macinau de mamaliga. Intre rusalii si St. Petru saracimea adunâ diverse plante, stiru, loboda, urzici, limb'a-boului, macrisiu, podbealu si alte buruieni, le ferbía si innacria cu mere acre sau cu ce mai avea prin gradini si asĭa isi mai astemperâ fómea. A datu apoi Ddieu, cà in a. 1817 a fost si in Transilvani'a unu secerisiu fórte bunu si asĭa locuitorii au mai insufleţitu.

In acelasi anu 1817 Maiest. Sa imperatulu Franciscu informatu despre calamitatea cadíuta preste tiéra a venitu cu august'a sa consórta imperatés'a Carolin'a de Bavari'a, cu care se cununase in 10 Nov. 1816, dupace'i murisera successive trei femei.

Parechi'a imperatésca venise prin Bucovin'a in Transilvani'a pe drumulu Borgaului, la care se lucrâ in acelu anu. In 14 Augustu fu primire triumfala la fruntari'a tierei. In 15 stetera la Bistritia, in 16 la Nasaud, unde s'a informatu despre starea locuitoriloru regimentului granitiariu din cele 44 comune romane. In 18 ajunse pe drumuri cá vai de ele la Clusĭu, unde fu érasi intimpinare pompósa. Acolo imperatulu a visitatu institutele, a datu audientie, éra in 22 Aug. a purtatu presidiulu intru o sĭedintia a gubernului tierei. De atunci exista in mijloculu piatiei statu'a ridicata in memori'a venirei imperatului Franciscu in acésta tiéra; totu atunci clusĭanii au datu spitalului localu numele Carolinu. Augustele persóne au statu in Clusiu pàna in 27 Aug., in care di au venitu pe la Turd'a la salinele dela Uiór'a situate pe malulu Murasiului; de acolo la Aiud si in 29—30 au petrecutu in Alba-Iuli'a, éra la Zlatn'a si prin pregĭuru au statu patru dile, cu scopu de a se informa despre starea aceloru ţinuturi muntóse. La Alb'a-Iulia ii esise intru intimpinare si pentru audientia episcopulu Ioanu Bob dela Blasiu, cunoscutu impeperatului din repeţitele lui oferte de multe mii pentru armata, apoi si de cand îlu decorase. Imperatulu intrebà pe episcopu despre intinderea diecesei, de numerulu parochiloru si despre starea loru materiala. Dupa informatiunile primite imperatulu reflectà, cà dieces'a este prea mare (laţita preste totu coprinsulu tierei, cá si cea neunita), éra numerulu popiloru este atàtu de escessivu, in càtu numai Ddieu póte se ingrijasca de subsistenti'a loru. Avea dreptate imperatulu, daca aflase, cà preoti erau in adeveru prea multi; causele înse ale inmultirei loru erau totu cele anteriori, un'a vechia de sute de ani, adeca inchiderea aprópe totala a oricarei altei cariere si professiuni pentru romanii sciutori de carte, éra a dou'a mai noua nefericit'a desbinare confessionala, care producea in sute de comune miserabili càte doi popi, ambii saraci cá vai de ei.

In 6 Septembre imperatulu cu consórt'a sa ajunse la Sibiĭu, unde érasi fù primirea triumfala si unde stetera pàna in 12 Septembre, pentrucá se cunósca si nevoile acestei parti de tiéra. Nu amu aflatu inse de nicairi, cá si romanii din acestea ţinuturi se se fia folositu in vreunu modu órecare in interessulu loru de acea petrecere de 6 dile a imperatului, precum parintii loru se folosisera sub Iosif II. In memori'a aceloru dile se vede pàna in dio'a de astadi pe promenada bustulu imperatului si frumós'a inscriptiune latina.

In 13 Sept. imperatulu ajunse la Brasĭovu, unde a statu numai pàna in 15, cand a plecatu la Kézdi-Vásárhely si de acolo pe 17 la Csikszereda, cá se cunósca si secuimea cu regimentele secuiesci. De acolo parechi'a imperatésca s'a intorsu érasi pe la Brasĭovu in Sibiĭu si de aci plecand in 20 Sept. la Deva, pe unde a visitatu minele de auru la Secàrembu, cele de feru la Hunedór'a, au esitu prin prea frumós'a tiéra a Hatiegului pe la Pórt'a-de feru in Banatu, dupace petrecusera 45 de dile in Transilvani'a. Cum au esitu in Banatu, au intratu érasi intr'unu altu districtu alu unui regimentu de granitiari compusu érasi numai din romani curati, cu statulu seu maioru in Caransebesiu.

Nu ne indoimu cà lectorulu a reflectatu la tóte incercarile facute pànaací de càtra toti monarchii din cas'a Habsburg de a usĭora sórtea poporului tieranu prin o lege asĭa numita urbariala si daca nu se putea prin lege constitutionala, a incerca pe cale absolutistica. Atàtu inainte càtu si mai vîrtosu in urm'a cumpliteloru evenimente resturnatóre de nenumerate institutiuni invechite din celelalte staturi europene se credea, cà celu puçinu dupa 1815 voru fi invetiatu càte ceva si feudalii din Transilvani'a. In urmarea caletoriei sale a facutu si imperatulu Franciscu o incercare cu densii, dupace in Ungari'a se regulasera multu raporturile tieraniloru càtra domni. Cu rescriptu din 17 Maiu 1819 Nr. 1677 si cu o instructiune separata imperatulu trimise in Transilvani'a o comissiune compusa din barbati de positiune inalta, magiari, inse toti proprietari din Ungari'a, cu scopu cá se fia mai inpartiali. Aceia erau com. Ant. Cziraki vice-presiedente la finantie, acesta cá conducatoriu alu comissiunei, éra membri Ladislau Geotz si Stef. Gíczi consiliari, Ge. Majláth v. comite. Comissiunea avea se faca inceputulu cu conscriptiunea si delimítarea tuturoru partiloru de mosiĭ, mari, mijlocii si mici, cu pasiuni, cu paduri si stufu (trestietu) càte se aflau atunci de fapta in usufructulu, adeca in cultivarea si folosirea permanenta, necurmata a cultivatoriloru de tóte categoriile, proprii iobagi, dileri (inquilini), curialisti si taxalisti. Resistentia infocata au desvoltatu asia numitii »patrioti« in contra acelei comissiuni aruncandu'i la toti pasii càrlige intre picióre sub pretestu cà diet'a, éra nu monarchulu are se introduca urbariulu; in adeveru inse ei nici acuma nu voiau se audia de nici-o regulare urbariala. Cu tóte acelea greutati comissiunea totu a reusitu cá se termine operatulu seu, cu multe defecte mai virtosu in defavórea poporatiunii rurale, dara in fine operatu, care apoi a venitu in desbatere meritoria abĭa in a. 1846. Reulu celu mai mare 'si facusera iobagii ei insii in 1819—20. Planulu curtii imperiale fusese, cá totu pamentulu càtu se aflase in acei ani sub cultivarea propria a loru, in folosulu familiiloru, se le remàie loru de veci; dara se faca domniloru robota, inse numai jumatate cá pàna atunci, se platésca si impositu, adeca foncĭera dupa jugeru (pogonu) care pe càte va fi avendu. De alta parte se remàie scutiti locuitorii tierani de tóte inpilarile si hotiile descoperite curtii imperiali cu deameruntulu sub domni'a lui Iosif II in urmarea rescólei munteniloru; se fia infrenata si tirani'a deregatoriloru dominali si tóte brutalitatile loru. Atunci feudalii sĭoptira prostiloru, cá se nu fia nebuni, se nu spuna adeveratu, cá se nu scia »némtiulu« care càtu pamentu are, cà-ci va fi vai de ei, ii va incarca si asuprí cu dari grele aruncate pe pamenturile loru. Multime de iobagi au ascultatu de insielatori si au minţitu barbatesce spunendu cà au in cultivare si folosire pamentu multu mai puçinu de càtu avusera in adeveru, cà-ci era unu numeru mare de iobagi, cari aveau càte 40 pàna la 60 de jugere. Adeveratu cà acei cu mosii mari faceau in locu de 104 càte 208 dile de robota preste anu; aveau inse càte optu unii si càte 12 boi de jugu; pre langa parinti mai sĭedea si càte unu fecioru insuratu pe aceeasi mosiĭa, in càtu unu caru cu patru boi putea se stea aprópe necurmatu anulu intregu in servitiulu domniloru, éra cu celelalte vite isi lucrau pamenturile loru. Totu pamentulu ascunsu, celatu, cum se dicea in stilulu oficialu, prin locuitorii simplii si neprevedietori s’a incorporatu mai tardiu la dominiile allodiali cu manifest’a violare a legii, care opria prefacerea colonicatureloru in allodiatura. Inse asia se intempla oricarui poporu, la care orbii ducu pe orbi. Se nu uitamu nici acilea, cà class’a feudaliloru nu platia nici o contributiune, éra anume de fonciera fugea cá de cĭuma, prin urmare si pamentulu celatu de tierani in proprietatea nobililoru a remasu scutitu de orice sarcina pàna dupa a. 1848/9.

Intre acestea sistem’a reactionara absolutistica intinsa mai preste tóta Europ’a ţinea in ferbere infundata pe cele mai multe popóra europene, care strigau cà iau insielatu cabinetele, cà-ci in congressulu dela Vien’a din 1815 li s’au promisu la tóte constitutiuni. Asĭa a si fost, li s’a promisu, dara intre altii multi principele Richard Metternich ministru primariu a fostu acela, care pusese in cursu doctrin’a, ca popórale inca nici pe departe nu ar fi asia de luminate si moralisate, prin urmare matore, in càtu se scia a se folosi intieleptiesce de institutiuni liberali, de pressa, de reuniuni si parlamente, ci ele mai au trebuintia de o educatiune lunga, pre care se le dea unu absolutismu luminatu, precum le dedese Moise jidoviloru in cei patrudieci de ani, pàna candu au peritu toti betranii dedati cu viati’a din Egiptu.

Doctrin’a lui Metternich placuse fórte multu mai la tóte cabinetele si unii domnitori au facutu principelui din acésta causa presente de sute de mii in bani si in dominii. Tocma din contra, aceeasi sistema a displacutu pe mórte la mai multe popóra, dintre care càteva incercara se scape de ea prin revolutiuni, care dela 1820 inainte au si urmatu una dupa alt’a. Inceputulu ilu facuse societatea secreta asĭa numita a Carbunariloru in regatulu neapolitanu, de unde regele fu silitu se fuga. Mai in acelasĭ timpu s’au resculatu locuitorii in Piemont, in Portugali’a si in Spani’a, éra in 1821 Grecii. Cu scopu de a inadusi acelea revolutiuni se ţinura mereu congresse, in 1819 la Carlsbad, in 1820 la Tropau, in 1821 la Laibach, dupa care au urmatu interventiuni armate, in Italia din partea Austriei, in Spani'a dela Franci'a si partidele resculate au fost pretutindeni umilite, nu inse nimicite, cà-ci doctrinele loru apucasera a prinde radecina. In urmarea rescularii Greciloru se ţinù in 1822 congresu la Verona, unde inse puterile mari nu s'au mai pututu invoi la interventiune, decàtu numai in Spani'a, éra in Greci'a nu, de si Metternich pretendea cá se interviie si acolo vreo putere mare cu armele in favórea Turciloru si spre supunerea Greciloru.

In fati'a aceloru evenimente cine era se mai cugete si la cestiunile agrarie din Transilvani'a! Acestea remasera érasi aruncate la o parte pre alti vreo 15 ani.

De ací incolo cabinetulu din Viena nu a mai pretinsu o serie de ani cá se interviie in vreunu altu statu strainu. A urmatu resboiulu russo-turcescu in anii 1828—9; in 1830 Belgiulu se rupse de càtra Holand'a si isi proclamà independenti'a sa. In Iuliu aceluiasi anu in Franci'a fu detronatu Carolu X si proclamatu rege Ludovicu Filipu. Se intemplara totu atunci si in unele parti ale Germaniei mici revolutiuni, anume in Drezda si mai alesu in Lipsi'a. Façia cu tóte acelea evenimente politic'a lui Metternich aflà cu cale a se isola, si a nu se amesteca mai multu, cá nu cumva se se nasca érasi unu resboiu europénu universale.

§ 96. Reforme in Austri'a. Agitatiuni in Ungari'a. Dieta. Com. STEFANU SZECHENYI. Fondu pentru academia. Turburarea spiriteloru. Diet'a din 1830. Revolutiunea din Iuliu 1830.

Acum inse cabinetului din Viena incepusera se'i dea de lucru classele privilegiate din Ungari'a. Dupa restauratiunile din 1815 in tierile proprie austriace s'au infiintiatu fàra nici-unu parlamentu mai multe reforme si asiediaminte salutarie, intre care se potu numera universitatea dela Insbruch, care inainte fusese numai liceu; mai departe scóla de silvicultura la Mariabrun, institute politechnice in Prag'a si Vien'a; academia de sciintie in Milano, un'a societate scientifica la Prag'a; totu in Prag'a si Vien'a conservatórie de musica, mai alesu ca si imperatului îi placea tare music'a; la cele mai multe cetati mari s'au fundatu societati agronomice; la Vien'a s'au formatu o societate de expositiuni artistice de pictura si plastica. Sciintiele naturali, cele matematice si technice s'au bucuratu de protectiunea imperatului. Din contra filosofi'a, istori'a si literatur'a belletristica au fost supuse la censura aspra in dilele lui Franciscu; inse scóle elementarie si primarie sau normali precum erau acestea numite, s'au deschisu in tóte provinciile austriace fórte multe, pre cand in Ungari'a se deschidea càte un'a numai cá de o raritate; de aici apoi se póte esplica diferinti'a cea mare in gradulu culturei popóraloru din tierile austriace de alu popóraloru din tierile Corónei unguresci. »Se scia toti supusii mei atàta carte càta'i trebue fiacaruia la purtarea professiunei sale, unii mai multa, altii mai puçina, fiacare dupa trebuintiele practice.« De religiune, de scrisu si de aritmetica se purtá grija mare in scólele acelea. In aceiasi ani archiducele Ioanu a fundatu in Gratz Ioanneum, adeca museu cu cabinetu de mineralii, biblioteca bogata, cabinetu de numismatica, gradina botanica, cum si o scóla superióra technica. Com. Ant. Mitrovsky a deschisu pentru publicu unu museu in Brünn; com. Jos. M. Ossolinsky o bogata biblioteca nationala in Leopole (Lemberg). Totu asia gubernulu nu a lipsitu a imbarbata industri'a si comerciulu, spre care scopu s'au construitu càteva drumuri noue mai alesu prin locuri muntóse; Veneti'a fu proclamata de porto-franco, càteva riuri mari regulate au ajunsu a fi navigabile.

Va intreba cineva póte, ca dupa fallimentulu de statu din 1811 de unde avuse gubernulu bani pentru atàtea reforme si institute. 'Iau avutu din diversele inposite, la care era supusa si aristocrati'a de tóte gradurile; 'iau avutu si din creditu, care dupa asecurarea pacii pe mai multi ani inainte s'a restauratu de sine. In 1816 s'a infiintiatu si Banc'a nationala, care exista si in dilele nóstre cu o sfera fórte intinsa de activitate demna de unu imperiu. Dupa regularea generala a inpositeloru valórea si venitulu din pamenturi si pe la cetati din case a crescutu preste asteptare.

Tóte acestea reforme au fost asecurate in gradu eminentu prin codificarea legiloru civile si a legiloru penali in partea loru cea mai mare inprumutate din cunoscutulu codice Napoleon. Adeverate modelle de legislatiune.[1])

Din tóte acelea reforme austriace binefacatóre mai nimicu nu s'au pututu aplica in Ungari'a si in Transilvani'a. In acestea tieri mànile gubernului erau legate prin constitutiune; pressa periodica nu existá mai de locu; class'a burgesiei, adeca totalitatea cetatiloru si orasieloru libere in Ungari'a avea unu singuru votu; class'a cultivatoriloru tïerani intréga de càteva milióne era considerata cá nulla; clerulu superioru era pusu cá si astadi in rangu alaturea cu magnatii; nobilimea meruntа si sarantóca nu cutediá se'si casce gur'a. Deci in realitate adeverat'a representanta a tierei, sau adeca tiér'a insasi era numai aristocrati'a superióra, sau cum se dice in Angli'a: »Acei diece mii deasupr'a«, aceia si altu nimeni nu representá statulu Ungariei fatia atàtu cu tronulu càtu si cu alte staturi. Tocma si intre acei diece mii partea cea mai mare duceau in politica numai rola de figuranti, sau adeca nici-una. Unu mare numeru de magnati despretiuiá locuirea in Ungari'a, precum despretiuiá si limb'a magiara, in casele loru se vorbía mai multu nemtiesce, in unele francesce sau englezesce; cei cari petreceau in tiéra, in afaceri publice se intielegeau intre sine in limb'a latina. In fine inse reformele numeróse realisate in tierile austriace, cum ai dice, de naintea ochiloru aristocratiei unguresci, precum si activitatea desvoltata in alte càteva staturi europene au desteptatu si in o parte din aristocrati'a Ungariei ambitiunea de a face si ei càte ce-va pentru patri'a loru; nu erau inse invoiti asupr'a modului lucrarei. Pàna acílea aristocrati'a a fost separata in doue partide principali si potente; una voiá se mérga intru tóte cu gubernulu, adeca se votedie si se faca in tiéra si pentru tiéra totu ce afla gubernulu cà ar fi salutariu tocma si cu violarea unoru legi din evulu mediu, care ţinea tiér'a in locu; alti aristocrati tocma din contra pretindeau cu tóta cerbici'a ómeniloru ruginiti, cá rege, palatinu, gubernu si tóta lumea se se inchine la tóte legile vechi si nici o iotta se nu cutedie a schimba intrensele, se se faca atàta càtu sufere acelea si altu nimicu. Cautand mai de aprópe, acésta partida era aceea, care meritá mai multu decàtu ori-care alt'a numele de partida conservativa cu orĭce pretiu, adeca stationara in acelu intielesu, precum se mai vedu pàna in dio'a de astadi ici-colo unii proprietari, cari de le-ai daruí o tiéra intréga, ei pe calea ferata nu s'ar pune, ci astadi cá si inainte cu cincidieci de ani punu càte patru cai la trasura si asĭa caletorescu alaturea cu trenurile purtate de puterea aburiloru.

---

[1]) Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch und Strafgesetzbuch.

Ei, bine, dara dupa atàtea cutremure si prefaceri politice in fine totu au petrunsu pàna in 1820 si in Ungari'a o suma din ideile vécului asĭa, in càtu tiér'a se mai pomeni si cu un'a a trei'a partida politica, inspirata de idei democratice; éra fiindcà acést'a erá combatuta cu furia nu numai de càtra o parte de magnati, ci si mai virtosu de càtra miriadele nemesiloru din classele inferióre, acésta partida a trei'a capatà numele de Opositiune democratica, éra unii o numiau in batjocura »patrioti.«

Asĭa cum se afla nobilimea desfacuta in trei partide politice, doue din acestea, cea aristocratica ruginita si cea democratica provocá neincetatu pe gubernu, cá dupa atàti ani de ferii parlamentarie se convóce càtu mai curend diet'a; éra cand vediura cà monarchulu a decisu a scóte din tiéra recruti si contributiunea fàra a mai intreba pe dieta, atunci comitatele punenduse pe resistentia passiva, nu mai executara nici-unu ordinu alu gubernului.

Acuma vediù si cabinetulu din Vien'a, cà nu are in càtràu si asia in 15 Sept. a. 1825 se deschise diet'a la Pojon, care apoi votà recruti si contributiuni, éra gubernulu promisse, cà de aci incolo se va ţinea dieta totu la càte trei ani. Cunoscutu fiind, cà Unguriloru le placu preste mesura pompele, imperatulu luase dispositiuni, cá cu acea ocasiune se fia incoronata si a patr'a consórta a sa Carolin'a cá regina a Ungariei, ceea ce s'a si intemplatu in 25 Sept.

Acea dieta a duratu cu precurmari pàna in 1827. Propositiuni sau proiecte positive si sanetóse erau date dela cabinetu destule spre desbatere si votare; diet'a inse compusa mai tóta din aristocrati se invertea cu septemanile totu numai pre langa privilegiile feudali, strigand mereu, cà gubernulu le violase si cà ei nu mai sciu cum se le mai asigure pe viitoriu. In fine inse acea dieta totu a lucratu mai multu decàtu altele càteva de mai inainte.

Un'a dintre inputarile cele mai mari care se facea gubernului era, cà de cultivarea limbei magiare nu ingrijesce nimeni, de si s'a fost decisu inainte cu mai multi ani cá se se intemple acésta. Spre a intielege desĭertatiunea acestei inputari trebue se scimu, cà chiaru si in decursulu acelei diete la cas'a magnatiloru intre vreo siepte sute de membri ai aceleia tóte desbaterile curgeau numai in limb'a latina, din causa cà magnatii nu sciau unguresce, éra nemtiesce nu le dedea màn'a se vorbésca. Dara si in camer'a deputatiloru erau destui cari puteau cuventa numai latinesce, cei mai multi nemtiesce si slovacesce. Mai este de insemnatu, cà pre langa censur'a gubernului chiaru si membrii dietei se invoisera, cá din desbaterile ei se nu ésa nimicu in publicu, nici in diarie nici pe oricare alta cale, decàtu numai deputatii se inaintedie informatiuni private càtra respectivele auctoritati municipali, inse si acelea scrise cu tactu si prudentia spre a le comunica cu alegatorii, cari toti erau nobili privilegiati. Adeca cu alte cuvente, class'a feudala in Ungari'a si Transilvani'a lucrá in conspiratiune permanenta fatĭa cu tóte celelalte classe ale locuitoriloru. Cum era cu putintia cá pre langa acea ţinuta a classeloru feudali se se póta desvolta unu zelu generalu pentru cultivarea oricarei limbi materne?

Avea natiunea magiara si pàna la 1825 càtiva scriitori si unu inceputu bunicelu de literatura; inse Paul Nagy, unu oratoru din cei mai buni avuse tóta dreptatea cand disese, cà scriitorii magiari necunoscuti, nepretiuiti stau se móra de fóme si cà cartea cea mai bine scrisa in limb'a magĭara abĭa are càte doue sute de abonati. Asia le mergea si magiariloru cu literatur'a loru inainte cu 60—70 de ani. Dela 1791 inainte se vorbise in tóte dietele despre infiintiarea unei academii magiare de sciintie cu fonduri dela statu, inse totu de atàtea-ori s'a recunoscutu, cà pentru unu institutu cum ar fi acela, statulu nu are bani.

In clubulu camerei deputatiloru din 3 Nov. 1825 cestiunea limbei a fost pusa din nou in discussiune de óre intregi, inse fàra nici-unu resultatu. A dou'a di s'a ventilatu aceeasi cestiune; dara de càte-ori era vorba de fonduri, gurile érasi amutiau, pentrucà class'a privilegiata inca nu era petrunsa de necessitatea unui institutu scientificu, si nici dedata a sacrifica ceva pentru sciintia si literatura. In fine se mai ridica odata Paul Nagy si intr'unu discursu infocatu mai face unu apellu càtra aristocrati'a cea bogata, dupa care urmédia o pausa.

In acelea momente de tacere se scóla unu capitanu in uniforma de cavaleristu, care era orice vei voi, numai nu si oratoru. Toti se uita in ochii lui schinteitori, pre cand elu pronuntià numai urmatórele cuvente: »Eu aici nu am cuventu, cà nu sunt membru alu camerei deputatiloru. Eu inse sunt proprietariu de dominĭi; si daca se va funda unu institutu destinatu a cultiva limb'a magĭara, si cu aceea a inainta educatiunea magiara a compatriotiloru nostri, eu dedicu pentru acela veniturile mele dintru unu anu.«

Atàta si mai multu nimicu nu a mai vorbitu acelu capitanu; cuventele lui inse au fost o schinteia electrica atàtu pentru acea adunare numerósa, càtu si pentru toti càti au primitu acea scire, éra urmarea fu, cà inca sub decursulu acelei diete s'au subscrisu pentru academi'a magĭara sum'a pentru acelea timpuri fórte considerabila de 250 mii florini moneta conventionala.

Acelu capitanu a fost comitele Stefanu Széchenyi, nascutu in Vien'a in 21 Septembre 1792 din o familia stravechĭa si illustra, care a datu Ungariei mai multi barbati de statu, generali si in dilele lui Leopold I unu archiepiscopu. Tatalu lui Stefanu a fost com. Franciscu Széchenyi fundatorulu museului nationalu ungurescu, prin care isi facuse si elu numele nemuritoriu.

In documentulu de subscriptiuni pentru academi'a magiara s'a pusu la loculu anteiu fratele regelui archiducele palatinu Josif cu 10,000 fl., dupa care stà c. St. Széchenyi cu 60 mii, Abr. Vay cu 8000, c. Ge. Károlyi cu 40 mii, c. Ge. Andrássy, I. M. Eszterházy, Car. Eszterházy, Paulu Széchenyi, Lad. Festetics fiacare cu càte 10 mii, principele Filip Battyányi 50 mii, com. Ant. Cziráky 3000, c. Io. Keglevich 6000, episcopulu Ios. Kopácsy si br. C. Zay càte 2000, fratii c. c. Teleky 5000 si o biblioteca cu 30 de mii volume, Stef. Sándor 10,000 si o biblioteca cu colectiune numismatica; alti càtiva càte 1000 fl., in suma dintr'odata cum s'a disu 250,000 fl. m. c., care aru face astadi in franci circa 650,000.

Din acelea dile natiunea magiara a si pututu prinde inima, precum a si prinsu nu numai pentru cultivarea si inavuţirea limbei sale, dara si pentru successiunea acesteia in loculu celei latine cá limba diplomatica, sau cum se dicea in Transilvani'a dicasteriala a statului. Aceeasi dieta a si inaintatu la regele unu proiectu in acelu intielesu; atunci inse nu li se facù pe voia pàna dupa alti vreo diece ani. Fórte frumósa inaintare pentru limb'a magiara, inse si o desteptare frappanta de rivalitatea celorlalte popóra din patri'a nóstra. De aici, din acésta epoca inainte s'au inceputu si se continua fàra precurmare si repaosu lupt'a ferbinte a popóraloru pentru apararea si conservarea limbeloru materne.

Dupa trei ani monarchulu a mai convocatu diet'a Ungariei cu puçinu inainte de spargerea revolutiunei din Iuliu in Paris, pe 8 Sept. 1830. Acea dieta avù se deslege doue probleme principali, incoronarea lui Ferdinand a fiĭului anteiu nascutu cá rege alu Ungariei si intregirea regimenteloru, la care se simtia lipsa mare de recruti pàna la unu numeru de 50,000. Cu privire la incoronare pàna in acelea dile apucasera a fi paralisate machinatiunile dela curtea imperiala, dupa care Ferdinand era se fia delaturatu din caus'a morbului sciutu, cand apoi ar fi fostu coronatu frate-seu archiducele Franciscu Carolu. Asia Ferdinand fu coronatu in 28 Septembre cu pomp'a usitata, cu care ocasiune i se votà dela tiéra unu presentu de 50 mii de galbini; noulu rege inse daruí jumatate din acea suma la saracimea din comitatele slavace, unde tocma in acelu anu periau ómenii de fóme, precum perisera la 1816/7 in Transilvani'a, éra ceealalta jumatate o darui la fondulu academiei magiare de sciintia, care dupa multe preparative de vreo patru ani se inaugurase totu in acelu anu.

Recruti s'au votatu, de si intre multe dispute, in numerulu cerutu de càtra gubernu.

Revolutiunea din Paris bagase in spaima atàtu de mare pe acea dieta, in càtu camer'a deputatiloru se vediù silita a enuntia cu nespusa naivitate de ómeni ruginiti, cà in cursu de optu sute de ani constitutiunea loru nici sub tatarii lui

Gingiskan nici sub domni'a turcésca nu s'au aflatu in periculu asia de mare, precum se afla acuma, daca ideile democratice care au invinsu de nou in Franci'a si se latiescu pretotindeni, voru strabate si intre locuitorii Ungariei, cà-ci atunci drepturile esclusive si tóte prerogativele aristocratice au se dispara. Totu atunci aceeasi dieta recunoscù, cà sum'a inteligentiei superióre in totu coprinsulu tierei mai este inca puçina, éra mai virtosu lips'a sciintieloru de statu se simtiá fórte tare, pentrucà dintre unguri abia se ocupase cu acelea ici-colea càte cineva, din care causa nici la gubernu si nici in dieta nu se aflá ómeni capabili de a prepara reforme, pe care le vedeau ei introduse cu celu mai bunu succesu in alte staturi europene.

Pàna in acelu timpu capitanulu Széchenyi esise din óste si ocupà locu in cas'a magnatiloru. Totu in acelu anu c. Széchenyi surprinde pe compatriotii sei cu o scriere titulata Hitel (Creditu), o carticica acésta numai de vreo 270 de pagine, alu carei coprinsu inse a cadiutu cá o bomba sparta in mijloculu classeloru privilegiate din Ungari'a. Spaima, turburare si setea de resbunare petrunsese spiritele celoru mai multi; numai o parte din ómenii cei mai luminati si àmblati prin tieri straine au incuviintiatu, sau incai au ertatu acea fapta cutediata alui Széchenyi; din contra ceilalti arsera cartea lui cu parada in Pesta si pe airea; multi ilu numiau tradatoriu alu statului, vrasmasĭu alu natiunei, sub care inse ei intielegeau totu numai pe classele privilegiate. Unulu dintre magnatii cei mai luminati com. Aurelu Dessewffy s'a sculatu mai antèiu asupr'a lui Széchenyi cu scrierea sa »Taglalat« (Analisa) din punctu-de vedere conservativu, cá se nimicésca doctrinele colegului seu. Acesta inse'i replicà in a dou'a scriere »Világ« (Lumína) si stete invingatoriu asia, cà acuma chĭaru si unii magnati conservativi incepura se dea din capu, se judece mai cu sange rece si se meditedie asupra cestiuniloru aruncate in publicu de càtra Széchenyi.

Daca ar dori cineva se aiba o analisa a aceloru scrieri, cu care desu numitulu comite a spartu cu necrutiare prin multimea prejudetieloru stupide, a demascatu egoismulu celu mai gretiosu si a descrisu adeveratele morburi sociali mai virtosu ale magĭariloru, apoi astadi abia mai aflamu ceva in acelea scrieri preste càte vedemu cu ochii nostrii realisate dela 1830 incóce. Széchenyi pàna a nu scrie ceva, cutrierase tierile cele mai inaintate ale Europei si in Angli'a fusese, dupa cum ne spune istoriculu episcopu M. Horvath, de vreo 15 ori, totu pentru studii practice, care lipsiau in tiér'a lui.

Asĭa Széchenyi nu a recomandatu mai nimicu altuceva compatriotiloru sei, decàtu legi, institutiuni si preste totu reforme, pe care le vediuse infiintiate si probate cá fericitóre in alte staturi. »Luptati pentru susţinerea si apararea contractului, a legei fundamentale dintre statu si dinastia, dara incetati de a mai lupta orbesce in contra reformeloru cerute de véculu nostru, pe care voiesce se le introduca corón'a. Voi diceti cà luptati pentru libertate; inse voi minţiti, cà-ci éta înca totu mai ţineti in sierbitute ruşinatóre fisica si spirituala chĭaru si pe miliónele de aceeasi origine cu voi. La legi cambiali nu ve supuneti, de aceea nici creditu nu aveti nicairi in Europ'a. Unu gubernu centralu mai tare ilu blastemati, voiti se aveti atàtea guberne càte comitate, care apoi ţinu tiér'a in stare de barbaria. La platirea de contributiuni nu ve supuneti si apoi totu pretindeti se se faca lucruri mari fàra bani. Voiti cultur'a limbei nationale, pe care inse familiile cele mai mari nu o sciu si nu o vorbescu.« Si asĭa mai departe in spiritulu si intielesulu acesta ţinuse c. Széchenyi lectiuni compatriotiloru sei, care apoi se repetiau si se ventilau in cluburi sau casine; éra dupace se mai vedea càte o confessiune si in diarie, patriotii au inceputu a le discuta si in acestea; intielegerea inse mergea nespusu de greu.

Dupa innecarea revolutiunei din Poloni'a rusésca si incetarea primei colere asiatice aduse prin acelu resboiu preste Poloni'a, Ungari'a, Transilvani'a si a., care a costatu viati'a la mai bine de ½ milionu de ómeni, monarchulu éra a convocatu in Ungari'a dieta pe 18 Decembre 1832. Pàna in acelu timpu se intemplasera si in Ungari'a lucruri fórte mari. Ungurii acum cá totdeauna simpatisand fórte multu cu polonii, pre càtu timpu a duratu revolutiunea acestora din Nov. 1830 inainte s'au incercatu se'i ajute pre tóte caile cu victualii si cu bani; multi din ei, înca si oficiari c. r. au desertatu la poloni si s'au inrolatu acolo. In var'a anului 1831 laţindu-se coler'a in proportiuni infricosiate, gubernulu a luatu spre exterminarea ei tóte mesurile possibili cá si cum se luau contra cĭumei; carantine, afumaturi, comissiuni de medici, diverse medicini prescrise mai multu pe nemerite, cà-ci acelu morbu pàna atunci înca nu era cunoscutu in Europ'a. Din multe case periau toti membrii familiiloru. Doliu, frica si terróre domnia pretotindeni. Si, fiindcà muriau cu miile si ómeni de aceía, cari luasera medicinele ordinate, dintr'odata se incinge faim'a fatala mai alesu in càteva comitate locuite de slavaci si de ruteni, cà »domnii tiranii loru din ura mare ce au asupr'a loru, le-au datu otravi, cá se'i omóre pe toti, cà totu aceia le-aru fi otravitu si fàntanile. Din o nefericita intemplare coler'a devastá mai tare tocma in comitate de acelea, in care domnii feudali tractasera mai tiranesce pe poporu. In acelea regiuni poporulu se aruncà cu furia nespusa pe familiile domnesci, pe medici si pe oficialii dela comitate, omorîndu si torturand cá ferele carnivore; pe unii ii frigeau, pe alti 'i ingropau de vii, pe mai multi 'iau inchisu asia cá se móra de fóme, éra la altii li si taiau manile, apoi capulu. Acea rebelliune numai cu putere militara a pututu fi sugrumata si numai dupa aceea s'a pututu deschide diet'a, a carei activitate a duratu din 1832 pàna in 1836.

Din cele 49 de legi ale acelei diete sunt càteva fórte memorabili, pentrucà prin acelea s'au aruncatu unele fundamente noue la regenerarea Ungariei. Din tóte numimu aici numai art. III despre folosirea limbei magiare in afacerile statului, apoi articlii IV pàna la XIII care coprindu urbariulu spre mare usiorare a intregei poporatiuni rurale.

Amu trebuitu se premittemu acestea càteva antecedentie din istori'a Ungariei pe timpulu dintre 1815 si 1836, pentrucà tóte acelea au avutu influintia petrundĭetóre si decisiva asupra mersului lucruriloru din Transilvani'a. Opositiunea de aici se aflá in comunicatiune cum amu dice, de di si de nópte cu cea din Ungari'a, mai vîrtosu prin mijlocírea baronului Niculae Vesselényi fiĭulu celui dela Jibau, care in vreo cinci ani pàna la 1830 legase amicitia strinsa cu c. St. Széchenyi si facusera ambii diverse caletorii in strainatate. Cestiunea limbei, ruperea celoru patru comitate, uniunea Transilvaniei, desnationalisarea popóraloru si alte càteva cestiuni se pertractau in buna intielegere. Diferentia mare era in mijlóce. Partid'a lui Széchenyi voiá se ridice tiér'a in tóta privinti'a pàna unde numai se póte in concordia cu gubernulu si se susţina auctoritatea acestuia; se nu se téma de unu gradu órecare alu centralismului. Las' se dica gubernulu, cà totu ce este bunu pentru tiéra, a facutu elu, numai se faca bine. Vesselényi si partisanii sei purtau ura nedumerita, hereḑita, invechita asupr'a gubernului austriacu si chĭaru asupra celui din tiéra, in càtu acesta era executorulu vointiei celui centralu. Pe acestu terenu apoi a convenitu opositiunea transilvana dupa alti 15 ani cu partid'a revolutionara alui Kossuth, éra pàna atunci ea isi luase de regula a face opositiune cu orice pretiu, aruncand totu feliulu de pedeci in calea gubernului, cercand a'i micsĭora orice vadia si auctoritate, sau lucrá bine si conformu legiloru, sau reu.

§ 97. In Transilvani'a mai anteiu viatia de visatori, apoi desteptare cu spaima. Arestari de preoti romàni. Diet'a din 1834/5. Banulu VLASICI. Archiducele FERDINAND D'ESTE. Mórtea imperatului. Dupace au aflatu feudalii tierei, cà revolutiunile democratice din 1820 au fost innadusite in tóte tierile Europei, ei s'au pusu pe o urechie, ca si cum ar dormi tóta lumea. Anulu 1821 care urmà, totu a mai produsu óresi-care varietate in monotoni'a sociala cu scirile despre desastrele heteriei grecesci in Moldov'a sub comand'a fostului generalu russescu Alexandru Ipsilanti, sculareа lui Tudoru Vladimirescu in Munteni'a si asasinarea lui, lovirea nefericita a batalionului sacru cu Turcii la Dragasiani si in totu timpulu acela necontenit'a scapare a familiiloru de boieri si negutiatori in Brasĭovu, in Sibiĭu si in comunele mai mari din regiunile aceloru doue cetati. Cu celu din urma principe din famili'a Brancovanu in frunte au trecutu incóce familii atàtu de multe, in càtu de téma cá nu cumva se urmedie vreo scumpete mare in acésta parte a tierei, precum si din cause reservate de natura politica, cabinetulu din Vien'a dedese ordinu, cá mai alesu familiile de boieri refugiati se fia internate multu mai inlaintru in monarchia. Dupace inse proprietarii de case din sus numitele cetati, cum si negutiatorii si professionistii cu tóta strimtórea de locuintie se simtiau fórte bine in societatea aceloru familii, care acum isi cheltuiau veniturile mosiiloru aici in acésta tiéra, magistratele si prefectii districteloru au sciutu mijlocí cá refugiatii, sau cum le diceau ai loru pe slavonesce zavergiĭ, se fia lasati in pace pàna in 1823 cand prin denumirea de domni romani Grigorie Ghica si Sandu Sturdza tierile fiind paciuite, familiile s'au intorsu in patri'a loru cu esceptiune de principele Brancovanu, care a remasu cu ai sei in Brasĭovu si in urmarea unei mari prostii facute de curatorii de atunci dela bisceric'a romanésca a S-tului Niculae, in locu de a face donatiunea la acea biserica, acelasi Brancovan a donatu cele doue sate bisericei grecesci din cetate, ai carei curatori si popi au sciutu se'lu crutie si se faca pe voi'a betranului.

De ací incolo cea mai mare activitate ce ar merita se fia memorata in acei ani din acésta tiéra, o desvoltau càteva familii aristocratice, care acum se incercau a patr'a óra cá se formedĭe si pentru publiculu magĭaru o societate de actori, dupace edificiulu teatrului era gat'a dela 1813. Despre vreo activitate politica abĭa se audĭá ici-colea càte ceva cá de doru la ocasiuni anumite, precum a fost de ex. dupa mórtea gubernatorului Georgie Banffy de Losoncz, care a repausatu in 5 Iuliu 1822 in etate de 75 de ani, dupace functionase 35 de ani cá gubernatoru, sau dupa repausarea comitelui Samuil Teleki de Szék fost cancelariu la Vien'a, in 7 Augustu aceluiasi anu, dupa o functiune de 32 de ani in acea calitate, cunoscutu in istori'a tierei si cá fundatoru alu bibliotecei si alu colectiuniloru aflatóre in orasiulu M.-Osĭorheiu.

Acelea doue functiuni principali pentru acésta tiéra devenind vacante dupa unu vécu de omu, a trebuitu se produca óresĭce miscare, inse mai multu numai in classele functionariloru si in familiile aristocratice, care se interessau cá se afle cine voru fi successorii aceloru doi barbati de statu, cu a caroru activitate monarchulu fusese atàtu de indestulatu, in càtu aceia remasera pe locu pàna la mórte. Celelalte classe de locuitori fataliste cá totdeauna, erau bune bucuróse cá se audia din gurile popiloru, cà Ddieu si imperatulu va ingrijí cá si pàna acilea, de toti si de tóte. Viatia intelectuala ceva mai agitata se mai putea observa pàna in 1830 intre bisericani, cari înca totu mai intrebau pe ómeni, in casa, in societati, in caletorii, care de ce confessiune religiósa este, cá se scia cu ce póma de omu vorbescu, cu cine mananca sau caletorescu, si daca voru intra in dispute theologice, cu ce argumente se mi-te combata. Diarie politice in totu coprinsulu tierei nu erau in nici-o limba afarà de uniculu »Bote« germanu din Sibiiu, care acum aparea in formatu 4⁰ saracutiu. In limb'a magĭara dupa mai multe incercari au aparutu àbia in 1828 »Hazai Hirado« la Clusĭu in redactiunea unui Franciscu Pethe, form. 4⁰ odata pe septemana, dara in Sem. II 1831 a si incetatu, éra apoi in 1832 l'a reinviĭatu Samuil Méhesi cu titlu schimbatu »Erdélyi Hiradó«, formatu 4⁰. Profesorulu reformatu Sam. Méhesi pre langa ce era elu insusi omu cu stare materiala buna, stetea si in favóre la famili'a comitiloru Rhedei si prin aceea la alte càteva, in càtu diariulu lui dupa vreo trei ani ajunsese cá numerulu abonatiloru se crésca dela 120 la mai bine de 300.[1] Trei sute, atàta era publiculu magĭaru din Transilvani'a, care se ocupá cu lectura politica cu cincidieci si sĭepte de ani inainte. Ómenii inse voru fi cititu alte diarie straine? Nu prea aveau de unde. Pàna la diet'a din 1832 chiaru si in Ungari'a apareau vreo trei diarie latinesci, vreo doue in limb'a magiara, care se tipariau in Vien'a, si »Pressburger Zeitung« nemtiesce. Cá se citésca ómenii diarie in alte limbi straine nu'i lasá censur'a, precum nu lasá nici o multime de carti din strainatate, ca se tacemu, cà lectur'a in limbi straine presupunea sciinti'a acelora, care inse era fórte rara.

Acesta era gradulu desvoltarii de viatia sociala si politica in Transilvani'a in cei treidieci de ani de anteiu ai vécului alu 19-lea. In acelasi periodu nici-o urma de vre-o educatiune politica, nu in scólele medii, unde nu are locu, cí in academii, in facultatile juridice, in universitatea din Bud'a, scurtu, nicairi in tierile corónei s-tului Stefanu.

Acésta stare a lucruriloru a facutu pe Széchenyi cá se dea cu ghĭoldulu in cóstele natiunei sale prin scrieri, prin infiintiari de cluburi sau casine, mai apoi prin diarie mari, la care lucrau in càtiva ani de antei barbatii cei mai renumiti in sciintiele juridice si politice, pe cari iĭ avea Ungari'a. Totu acea saracia cumplita de idei politice si de drepturi in acestea tieri a intĭepatu pe br. Nicolae Vesselényi, cá se mérga cu agitatiunile din péna si prin graiulu viu alergandu cu alti vreo patru magnati de temperamentulu lui, pe la tóte adunarile de comitate, de familii si la altele, ţinènd discursuri infocate si totdeauna injurand pe gubernu, pàna cand in fine ii dete si acesta de capu. La Vesselényi adeca cumpanía fórte multu si ur'a traditionala a sa si a familiei sale, éra nu numai patriotismulu curatu. Intr'aceea activitatea lui Vesselényi si a colegiloru sei ne va mai vení inainte. Deocamdata se ne mai cunóscemu si aici o calamitate romanésca.

---

[1] Vedi despre inceputurile si peripetiile diaristicei din Transilvani'a in tóte trei limbile: Alexie Iakab: Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig, Budapest 1882, pag. 86.

Era a patr'a di de Craciunulu Gregorianu din 1830 spre 1831. In deminéti'a acelei dile voind se intru in sal'a studentiloru din anulu alu II-lea de facultatea filosofica in Clusiu, fratii Prodanu, dar' frati cá doi bradi, esindu'mi inainte: stài pe locu, imi disera, se intramu dintr'odata mai multi romani, cà de nu, copilandrii cá tine aveti se fiti sfàrmati. — Ce este? — Éca ce, conscolarii nostrii unguri s'au infuriatu cà éra s'a sculatu Horia.

Intraramu. Eramu cu totii in acea classa preste sĭeptedieci de insi de trei nationalitati. Norocu cà professorii veniau fórte regulatu si asĭa studentii nu avura timpu se prinda vorba unii cu altii. Dupa prelegeri esindu vedemu pe strade cara si sanii incarcate cu ómeni, cu cerealii si cu obiecte de casa venind cá niciodata si asiediànduse care pe unde puteau. Era fug'a domniloru de pe la sate. Comunicatiunea cu post'a se aflá in stare miserabila; in mai multe ţinuturi mari lipsía cu totulu. Totu ce transpirá in publicu era din raporturile venite la gubernu dela prefecti prin cursori calareti. Din acea parte se aflà preste puçinu, cà s'aru fi resculatu nu numai Valachii din munti, ci acuma si cei din regiunile Campiei; cà unu protopopu si càtiva popi rebelli au fost arestati; cà vinu trupe, in fine cà episcopulu Vasilie Moga dela Sibiĭu, éra dela Blasiu canoniculu Dimitrie Caianu in calitate de vicariu in loculu de curendu repausatului episcopu Ioanu Bob sunt comandati sub perderea capului, cá se alerge in ţinuturile dintre Turd'a si S. Reghinu spre a pune la locu mintea romaniloru si a'i face se se lase de rebelliune.

Totu in acelea furii de spaima — adeverata sau numai fatiarita — totu publiculu ungurescu voiá se scia, cà Moldov'a este copleşita de trupe muscalesci si ca generalii lui Nicolae I au practicatu dieci de mii de pusci preste fruntarie in satele romanesci. Acésta faima au avutu de urmare calcarea unui mare numeru de locuintie preotiesci si biserici romanesci. Domni feudali insoçiti de argatii loru armati bine, calcau casele in capu de nópte, cutrierau si podurile bisericeloru, éra in altarie cautau munitiune, cartusie, rachete si alte fantasii.[1] Dupa vreo dĭece dile veni parintele nostru la Clusĭu cá se'si vedia fiiĭ, nu cumva voru fi fostu maltractati si elu ne spuse cu acea ocasiune, cà densulu in locu se patia ceva, s'a pomenitu intr'o séra tardíu cu famili'a Toroczkai venita din resiedinti'a sa dintre muntii Trascaului (cale de 4 óre), cá se stea la noi pàna deminétia; dara comtessele cu tóta incuragiarea din partea mamei nóstre n'au inchisu ochii tóta nóptea; éra deminéti'a dupa o gustare simpla plecara la Clusĭu in buna pace.

Nu se póte crede, ce daune enorme isi causara domnii feudali prin acea fuga ticalósa. Nu numai Clusiulu, ci tóte orasiele, mai alesu cele cu garnisóne militari, se implusera cu familii fugite si cu transporturi de cerealii destinate pentru timpu mai indelungatu. Dupa investigatiunile cele mai riguróse si dupa informatiunile conscientióse ale celoru doi prelati in fine gubernulu s'a convinsu, cà din tóte faimele acelea scornite sau din reutate diabolica, sau din frica de poltroni, nici-unu singuru cuventu nu s'au adeveritu; protopopulu si preotii au fostu liberati, apoi spre a pune vîrfu tragicomediei, cei cari fusesera inchisi la M. Osĭorheiu dupa liberare au fostu invitati la mese domnesci, cá se le tréca de suparare; dara lacrimele familiiloru de preoti au trasu brazde afunde pe fetiele loru. Mai tardíu, dupace vedeamu cum junimea ungurésca alérga de-a valm'a in ajutoriulu Poloniei russesci resculate din 29 Novembre 1830, si cum cabinetulu Vienei se vediù silitu a trage cordonu tare de trupe in Galiti'a, relative la faimele inventate despre o rebelliune romanésca, in romanii càti mai aveau in acelea timpuri, daca nu educatiune politica din scóla si din viatia, încai unu instinctu sanetosu, s'au desteptatu cu totulu alte prepusuri justificate si prin traditiuni stramosiesci. Betranii nostrii adica credeau, cà partid'a cea antiaustriaca a feudaliloru conspirase multu mai de inainte cu polonii, cá ei anume aici Transilvani'a se puie in scena ceva, prin ce se spariie pe cabinetulu din Vien'a, se'i causedie o diversiune, pentrucá din acésta tiéra se nu se incumete a scóte trupe in alte parti, de fric'a unei rebelliuni romanesci. Unu desastru inse a voitu, cá totusi mai tóte trupele de linia se ésa din tiéra inca si din caus'a teribilei colere, asupra careia inca trebuea se se traga cordóne, se si apere de mórte sigura pe proprietari si pe functionari,¹) éra in loculu acelora in garnisónele din cetati au fost dislocate batalióne de granitiari, anume la Clusiu din regimentulu II dela Naseud.

---

[1] Pe unchiulu meu Leonu Cornea parochu in comun'a Sĭarpatocu ilu ridicase insusi comitele Dominicu Teleki din asternutu in capu de nópte, pe unu geru tare si'lu duse in biserica ca se'i arate armele, munitiune, corespondentie, visiuni.

Monarchulu denumise in loculu gubernatorului Banffi pe br. Ioanu Josika, inse numai cá presiedente pàna la alegere prin dieta. Este adeca sciutu, cà conformu legiloru fundamentali ale acestei tieri, tóte functiunile asïa numite cardinali trebuea se fia date numai prin alegeri si candidari ale dietei; gubernatoru, cancelari, tesaurariu, consiliarii guberniali, presiedentele dietei si protonotarii aveau se fia numiti de càtra monarchu numai dintre candidatii dietei. Acele candidari erau complicate si supuse la intrige fàra parechia in Europ'a si póte in tóta lumea, pàna la absurditate. Pentru fiacare functiune se presentau monarchului candidati din càte trei nationalitati si patru confessiuni religióse; apoi monarchulu se dea cu bobii, cum dice poporulu nostru, cá se nimerésca pe celu mai bunu din toti.

Dela 1811 nu se mai ţinuse dieta in Transilvani'a pàna in 1834. In totu timpulu acela de 23 de ani tóte posturile vacante au fost inplinite de càtra monarchu cu titlu de provisoriu, care apoi devenia definitivu. Asia si Iosika cu titlu de presiedinte a remasu de facto gubernatoru in totu periodulu acela. Dintre consiliari si ceilalti functionari alesi odinióra, mai era in viatia unu singuru consiliariu sasu Strausen-

---

¹) Vedi mai sus in § 96 pag. 576—7.

burg. Pe la municipii, unde oficialii principali cadeau totu subt alegere prin nobilimea din municipiu, erau asemenea totu substitutiuni. Acea violare a legiloru a trasu altele multe in urm'a sa. Gubernulu isi escusá fapt'a cu neputinti'a de a administra tiér'a prin functionari alesi numai pe càte trei ani, dependenti dela grati'a alegatoriloru si dela unu nepotismu gretiosu. Dupa agitatiuni si certe infocate, acum fomentate si dela Ungari'a, urmarea fu, cà municipiile feudali declarara gubernulu tierei nelegalu si denegandu'i orice ascultare, machin'a gubernamentala incepù se stea pe locu. Anarchi'a era acílea. Oratorii cei mai buni, cá br. Dionisie Kemény, com. Ioanu Bethlen, com. Dominicu Teleki, renumitulu profesoru Carolu Szász dela Aiud si altu profesoru Alexe Dozsa dela M. Osiorhei, com. Adam Kendeffy, fratii Zeyk, celu mai infocatu si mai violentu din toti br. Nic. Vesselényi, cum si alti mai multi de a dou'a màna cutrierau tóte ţinuturile indemnand pe tóta lumea la resistentia passiva si cá se pretinda din tóte partile dieta. Cu tóte acestea in acei ani revolte sangeróse nu s'au intemplatu, afara de rebelliunea unoru comune romanesci din districtulu Hatiegului pe timpulu colerei, despre care incepusera se créda si romànii, cà domnii au adusu acea bóla teribila preste ei, pentrucá se'i stinga de pre pamentu. S'au mai incaieratu si studentii unguri dela Aiud cu militi'a care escortase prin tiéra inainte càteva cete de poloni nefericiti, scapati de armele muscalesci. In dominiulu baronului Vesselényi o rescóla fù provocata de elu insusi totu in 1831, cà-ci elu nu suferí se se mai prinda nici-unu recrutu din comunele locuite de iobagii sei, ceea ce in processulu de rebelliune intentatu lui si la alti càtiva mai tardíu i s'a inputatu totu cá crima.

Asia nu mai puteau merge lucrurile. Partid'a conservativa si totodata gubernementala mai era fórte numerósa, éra curtea imperiala mai ţinea cu tóta rigórea la mesuri absolutistice, in acésta tiéra cu atàtu mai tare decàtu in Ungari'a, cu càtu aristocrati'a de aici trecea de cea mai cerbicósa si mai nesupusa dintre aristocratiile tuturoru tieriloru monarchiei; aristocratia in comparatiune cu altele saraca, dara cu atàtu mai trufasia, mai inganfata si fórte pretentiósa. Din cluburi si adunari municipali discordi'a strabatuse si in familii, in càtu acum incepusera a se incongiura unele pe altele.

Prin decretu din 24 Martiu 1833 curtea imperiala trimite la Clusĭu pe br. Franciscu Vlassich generalu f. m. locotenentu si pe atunci banu alu Croatiei in calitate de plenipotentu alu imperatului, cá se restabilésca ordinea in tiéra, adeca se aduca pe municipii la ascultare. Instructiunile inse date banului Vlassich erau asĭa cum ai dice, in doi peri, in càtu cineva se'si bata capulu cá se gàcésca intentiunea cabinetului. In 18 Aprile 1833 Vlassich vení la Clusĭu.

La scirea venirei comissariului plenipotentu ambele partide, cea gubernementala numita si conservativa, cum si opositiunea numita pe atunci destulu de reu democratica, se formara in cluburi spre a se consulta despre situatiune. In opositiune Vesselényi si Kendeffy erau de parere, cá membrii ei se ignoredie, se nu voiésca a sci nimicu despre venirea banului Vlassich in calitate de plenipotentu alu monarchului. Asĭa departe mergea ur'a aceloru ómeni asupra suveranului loru in tóta privinti'a legitimu, cá nici macar se voiésca a sta de vorba cu personalulu, cu mandatariulu Mai. Sale. In fine totu invinse opiniunea mai moderata a comitelui Ioanu Bethlen, care ţinea, cà suveranulu are dreptu de a trimite comissari de ai sei càti va voí, pentrucá prin aceia se traga informatiuni despre starea lucruriloru din o tiéra; in casu inse cand acelu comissariu ar dispune vreunu lucru nelegalu, tiér'a se nu'lu asculte.

Banulu Vlassich omu intieleptu si moderatu, in cele sĭese luni càtu a statu in tiéra, nu a lipsitu a trage informatiuni multiple dela ambele partide, si unde elu avuse ordinu cá se suspenda constitutiunea, tocma din contra informatiunile sale inaintate la Vien'a coprindeau contrariulu si înca cu adaosu, cà cabinetulu va face fórte bine, daca va propune monarchului cá se convóce càtu mai curend si diet'a Transilvaniei. Atunci elu fu chĭamatu la Vien'a, unde a si plecatu in Nov. 1833 bunu bucurosu, pentrucà ómulu se si saturase de miseriile nationali, confessionali si politice ale acestei tieri.

Atàtu inainte, càtu si dupa plecarea banului intre trupele din garnisóna si intre studenti si alta tinerime aristocratica, care stetea in comunicatiune cu tinerimea dela diet'a din Pojon, frecarile incepusera se devina fórte dese. In 4 Febr. 1834 murí com. Adam Kendeffy de mórte momentana; junimea voind se faca demonstratiuni la inmormentarea lui fu inpedecata prin assistentia militara. In sér'a din 11 Februariu unu studentu juristu anume Albert Juhasz, fiiulu consiliariului Juhasz dela Sibiiu, de origine din Caransebes, trece pe la varda (caraula) cu lulea mica in gura, la care atunci ii dicea pipa revolutionara, asïa dicènd pe la nasulu soldatului; acesta 'i dice se lase pip'a, cà pe ací este oprita si 'io lovesce din gura; Juhasz sterge soldatului o palma si fuge; soldatii dau alarmu, prindu pe studentu si'lu inchidu. Càtiva studenti apucara pe strade inainte strigand dupa o datina vechia »Ad arma juventus« si rebelliunea fu gata. Se aruncara asupra vardei cá se scótia pe Juhasz; soldatii inse dupa repetite dojene la comand'a oficiariului trasera in carne; unu servitoriu alu baronului Bornemisza cadiù mortu; alti vreo càtiva au fost raniti. La vederea omului mortu unu altu studentu dela colegiulu calvinescu anume Franc. Kabos se pune in fruntea multimei si intre sbierate selbatice voiescu se se arunce din nou pe trup'a de custodia. Pàna atunci alérga càtiva magnati cu Ioanu Bethlen inainte cá se domolésca pe junime, trimitu si o deputatiune la gubernatorulu Josika; studentii inse nu voru se asculte; spargu uşile internateloru si chïama de acolo pe càti studenti se aflau.

Intr'aceea pe o strada principala se audu tropotele cailoru de cavaleria grea (dragoni), pe ceealalta ajunse in pasu fortiatu unu batalionu de grenadiri, acestïa mai toti romani, cari apuca din dosu pe studenti si tragu mai anteiu in aeru, dara glóntiele lasa urme si in palatulu lui Josika. De alta parte capitanulu Farkas comanda companiei sale baionetulu in balantia si ranesce pe vreo cincidieci de insi, intre cari si siese magnati si consiliari, cari se incercasera se linistésca pe tinerime. Preste nópte si in dio'a urmatóre patróle de grenadiri au cutrieratu stradele; a trei'a di acelu batalionu fù dislocatu din Clusiu cu atàtu mai iute, cu càtu partea cea mai mare a ostasiloru erau romani. Curend vení unu altu comandante, generalulu Pidol la Clusiu si apoi se asïedià o comissiune mixta spre a investiga in urm'a celoru intemplate. Asïa se intempla, ori-cand atmosfer'a este ingrecata de electricitate si de materii explosibile. Acea rebelliune din Clusĭu s'a escatu dintr'o pipsĭóra de unu cruceriu.

Scirea turburariloru din Clusiu s'a respanditu iute, si fàra diarie, in totu coprinsulu tierei prin studenti si prin membrii opositiunei, éra la Vien'a s'au inaintatu informatiuni dela gubernu si dela comand'a militara. In aceleasi dile s'au ţinutu adunari numeróse pe la municipii, care au si luatu concluse cá se céra dela curte reintrarea in constitutiune, deschiderea dietei si alegeri noue la tóte functiunile cardinali, se si trimita deputatiuni la monarchu, precum s'a si intemplatu. Inainte inse de a sosí deputatiunile in Vien'a, imperatulu denumise altu comissariu plenipotentu in persón'a Archiducelui Ferdinand d'Este, care pe atunci era gubernatoru militariu si civilu in Galiti'a si avea renume de omu severu. Archiducele ajunse numai in 8 Aprile la Clusiu.

Cu rescriptu din 18 Martiu monarchulu convocase diet'a pe 28 Maiu 1834. Acelu rescriptu coprindea si propositiunile sau agendele cu care avea se se ocupe diet'a, éra acelea erau: 1. Alegerile la tóte oficiile cardinali asĭa cum ceruse opositiunea. 2. Luarea in desbatere a tuturoru operateloru si proiecteloru de legi, pe càte le voru fi preparatu comissiunile sau cum se numíau aici »deputatiunile regnicolari« insarcinate cu acelea lucrari inca din diet'a dela 1791, modificandu-le totodata dupa cum se voru fi schimbatu inpregiurarile in acei 43 de ani! 3. Din tóte inse diet'a se se apuce dupa alegeri mai anteiu de urbariu, adeca regularea noua si mai umana a raporturiloru poporatiunei rurale càtra domnii feudali.

Dintre cei vreo 96 deputati alesi, partea cea mai mare a loru a fost din opositiune. Ce folosu inse, cand totu dupa constitutiune gubernulu acum cá si altadata convocà regalisti, adeca legislatori denumiti din proprietarii mari si mijlocĭĭ atàtia càti ii placù lui, chiaru si numeru indoitu pre càti erau deputatii; astadata acelu numeru de regalisti a fost aprópe intreitu. Preste acestia toti functionarii inalti ai gubernului aveau votu in camera.

Asia cum au fost, membrii s'au presentatu pe dio'a defipta. Cand colo, diet'a nu avea presiedente in sensulu strictu alu legii. Dupa usulu vechiu membrii se adunau mai anteiu in conferentie »nationali«, aristocratii, secuii, sasii, totu separatu. Mai anteiu voiau se ţie o conferentia comuna; dara nu aveau alta sala decàtu cea mare din localulu gubernului, in care se ţineau si siedintiele dietali; cà-ci adeca tiér'a pre langa tóta fal'a ei cu drepturi constitutionali si corpuri representative numeróse cá ale unui statu de 15—20 milióne, nici-odata n'au ajunsu nici la o sumusióra disponibila de vreo suta de mii, cá se'si faca unu bĭetu de palatu macar cá alu unui magnatu particulariu. Voind se intre membrii conferentiei, aflara usile incuiete; batu, striga; nu respunde nimeni; Vesselényi era p'acĭ se sparga usi'a, pre cand vine unu argatu alu cancelariului din gubernu cá se descopere celoru adunati, cà conferentiele »nationali ne avend caracteru diplomaticu, din ordinu mai inaltu le este interdĭsu a se consulta in sal'a dietei.« Dupace Vesselényi injurà cum ii vení in gura pe cancelariu, conferenti'a isi cautà altu localu, unde opositiunea isi versà totu veninulu maniei sale asupra gubernului. Gubernamentalii aveau unu singuru oratoru eminentu si de parte vedietoriu pe br. Samuil Josika fiĭulu celu mai mare alu gubernatorului substituitu; acela inse era generalu fàra statu maioru.

Dupa deschiderea dietei cu solemnitatea usitata, mai anteiu s'au invoitu abia cá se'si aléga presiedinte si protonotari; dupa aceea s'au pusu pe oratiuni, inputari, certe infocate cu septemanile intregi, au formulatu violari de legi cu ridicat'a si le-au inaintatu la cabinetu. Alegerea de presiedente sau adeca candidarea de mai multi individi trebuea se mérga la curte, pentrucá monarchulu se confirme pe unulu din ei. Imperatulu nici-una nici alt'a, confirma dintre toti pe romanulu Alexie Nopcea, care avuse voturile cele mai puçine; curtii inse 'ĭ era cunoscutu din alte functiuni ale lui cá judecatoriu la curtea de apellu si cá consiliariu. La lungulu catalogu de nelegalitati monarchulu nu respunse nimicu. Acea tractare irritase si mai multu pe opositiune, la care s'au alaturatu multi si dintre regalisti. Asĭa maioritatea decíse, cá intr'o adresa noua, sau cum se numia in stilulu dicasterialu representatiune, se mai reclame odata la suveranu, se'i inpute, cà-ci a denumitu presiedinte dintre cei candidati tocma pe Nopcea; se denuntie si pe archiducele comissariu Ferdinand d'Este, cà nu lasa pe dieta cá se ia dela Nopcea si dela protonotari juramentulu dupa o formula noua compusa cá de ocasiune, si mai multu decàtu orice dóre pe adunare, cà-ci Mai. Sa la multimea de violari ale legiloru tierei comisse de gubernu nu 'ia datu nici-o resolutiune. Acea adresa mustratóre fu inaintata abĭa in 4 Septembre, nu inse prin mijlocirea comissariului archiduce dupa usulu mai vechiu, ci spre a'si arata óresĭcum neincrederea càtra elu, chĭaru fàra scirea lui, prin o deputatiune alésa inadinsu. S'a mai adaosu înca si alta reclamatiune compusa din mai multe puncte, in care i se dicea monarchului, cà acésta tiéra ar fi ajuns, cá nici persón'a si averea se nu mai fia sigure in trens'a; cancelari'a din Vien'a s'ar fi ridicatu preste gubernulu din tiéra, mersulu judecatoriiloru ingreunatu (pare cà nu ar fi fost totu ingreunatu si chĭaru curmatu misĭelesce in sute de ani); mai departe, cà este oprita caletori'a in tieri straine, ceea ce in adeveru asĭa era; cà pruncii secuiloru granitiari nu sunt suferiti a invetia la orice scóla aru voí parintii loru; cà denumirile in functiuni nu se facu in proportiune dupa confessiuni, sau mai la intielesu, cà r.-catolicii sunt multu mai favorati; cà biseric'a cea de legea vechia (o hitűek), adeca cea gr.-resariténa neunita este asuprita;[1] cà alegerile municipali sunt sistate; victulu ostasimei costa numai jumetate din càtu se cere pentru acela; sarea s'a prea scumpitu etc.

Despre regularea urbariala nici-unu cuventu; vediuramu înse mai in sus, cà monarchulu acea regulare o considerase cá pre cea mai inportanta si mai indispensabila din tóte agendele dietei, pentrucà se si mai saturase de necurmatele plansori ale poporatiunei rurale, care nu ar fi voitu nici se fia inpinsa din nou la fapte desperate, nici se fia supta si stórsa asia, in càtu totu se mai fuga necontenitu din tiéra, sau daca remàne pe locu, se nu mai fia in stare de a servi si statului, interesseloru publice a le tierei, nici cu contributiunea in bani si nici in sange cá ostasiu, pentrucà ce soldati ai putea face dintr'o junime esita din parinti golani, flamendi, storsi de munca, batuti si maltractati in tóta viati'a loru.

---

[1] Ce minune, cà dupa lungulu periodu alu suferintieloru si góneloru, la care a fostu supusa biseric'a resariténa si dupa batjocurile facute aceleia in 1791, ii apucà mila de ea tocma pe la 1834!

Acea ţinuta brusca a dietei urmá firesce cá se intiepe ambitiunea archiducelui si se'lu faca cá se descria imperatului tóta purtarea ei asia precum se aratase ea in cele 3½ luni trecute. Urmarea fù, cà imperatulu Franciscu care atunci petrecea la Brünn in Moravi'a, nu a voitu se dea audientia deputatiunei cá venite in numele dietei, ci abĭa in 3 Octobre a datu audientia numai la unii dintre membrii dietei, nu cá la deputati, ci »cá la oricari alti supusi credintiosi ai sei.« Ministrulu presiedente principele Metternich a primitu pe deputatiune mai binisĭoru, cu faţia diplomatica ceva mai neteda. Totu resultatulu momentanu ce se dice cà ar fi avutu acea deputatiune, a fost pensionarea lui I. Josika in 16 Octobre. Altii inse voru se scia positivu, cà insusi Josika isĭ ceruse pensionarea, cá unulu care servise statului din tineretie cu totu zelulu si acum prevediuse dile si mai grele decàtu erau cele de atunci; preste acésta fiiu-seu Samuil, care ajunsese prefectu (supremus comes) la Turd'a si de acolo inaintatu la cancelari'a curtii, fórte talentatu cum era, putea se succéda prea bine parintelui seu in orice functiune inalta. Aci mai erau alti doi fii ai sei, Ludovicu si Ioanu, cum si doi gineri.

Rescriptulu preain. care a urmatu la adressele dietei dupa intórcerea deputatiunei era aspru, inculpá pe dieta cá turburatóre de linistea tierei, scornitóre de lucruri noue, inse si lenesia, careia nu'i place se lucre. Acum se supusera cu privire la formul'a juramentului vechĭu si diet'a se constituí definitivu, inse numai pentrucá certele se fia continuate cu mai mare focu, anume din caus'a multimei de regalisti, fàra a voi se scia, cà acea monstruositate parlamentara isi avea temeiulu in legile tierei votate de parintii si protoparintii loru. Pre cand se certau mai ferbinte, vine unu altu rescriptu, in care monarchulu provóca din nou pe dieta, cá se se apuce odata de lucru, se aléga càtu mai curendu la functiunile cardinali si se intre in desbaterea propositiunilоru regelui, éra nu precum face, »cà sub numele bastardu alu libertatii spurca libertatea si merge pe cali intortocate, spre a resturna bun'a ordine.«

Acelu passagĭu a intiepatu cumplitu in prim'a linia pe corifeii opositiunei br. N. Vesselényi, C. Szász, D. Teleki, D. Kemény, br. Nic. Josika (mai tardiu cunoscutu cá revolutionariu si totodata romancieriu), c. Jós. Lázár etc. Au si facutu acestia larma mare, in discursuri infocate, care in acelu stadiu alu educatiunei politice din acésta tiéra treceau de oratiuni fenomenali.

In furi'a certeloru archiducele comissariu amerintia cu dissolvarea dietei, daca nu se apuca de lucru. Pre cand era pe aci se incépa cu alegerile abĭa in 29 Ianuariu 1835, éta cà Vesselényi érasi mai ese cu unu proiectu, cu care se incercase totu elu si in diet'a Ungariei, inse totu in desiertu. Ceea ce astadi s'ar intielege de sine, inainte cu 50—60 de ani se considerá cá o cestiune de mare gravitate, cá adeca se se publice sau nu, desbaterile dietei, adeca mai multu numai protocóle si acte, cà-ci de stenografi nu putea fi vorba. Ne aducemu aminte de diet'a dela 1791 ce spectacolu s'a facutu chiaru si numai din caus'a publicarii propositiuniloru regesci si cum a pretinsu ea insasi dela gubernu, cá se introduca o censura aspra. Acuma nu s'a invoitu gubernulu si nici alti multi din partid'a conservatore. Asĭa scirile despre afacerile dietali nu puteau fi cunoscute pe altu canalu, decàtu numai din raporturile pe care erau obligati a face deputatii dintru o septemana in alt'a sau si mai raru. Atunci Vesselényi isi cumpara o litografia, o asĭédia in casele sale si in cutare di inparte la membrii dietei prim'a cóla din diarĭulu litografatu, spre mirarea tuturoru. Asia voise elu se desjóce incuibarea censurei in acésta tiéra. Gubernulu inse indata a si secvestratu acea litografia. De aici se nascù confusiune infricosiata; se ridicara diverse intrebari despre libertatea pressei, libertatea de a infiintia tipografii si litografii, despre legi de pressa si censura, pentru care tóte nu existau legi sanctionate si din care cei mai puçini intielegeau càte ceva.

Se mai perdura càteva dile érasi in nelucrare. Pe 6 Februariu se anuntiase cu placate sĭedintia dietala. La ór'a anumita se aduna membrii si unu publicu fórte numerosu in laintru, in curte si pe strada. Vesselényi este intimpinatu cu »Éljen«-uri entusiastice. Dupa doue trei minute intra si presiedentele Nopcea, seriosu si tacutu, cum era elu. In acelea momente se incinge scirea in publicu, cà portile cetatii si alte puncte sunt ocupate de trupe. Intr'aceea indata dupa verificarea protocolului presiedentele intinde unui protonotariu rescriptulu prea inaltu venitu atunci de curendu, cá se'lu citésca in audiulu tuturoru. In acela monarchulu condamna in termini tari spiritulu dietei, o dissolva pe acésta, suspende constitutiunea, concentrédia tóta potestatea militara si civila discretionara in manile archiducelui Ferdinand d'Este, pe timpu nedeterminatu, éra pe membrii dietei iĭ provóca fórte seriosu, cá ferindu-se de orice turburare se plece din Clusiu indata.

Bĭetii aristocrati ardeleni apucasera cá se jóce si ei rol'a contelui Mirabeau din Paris, cá si cum lumea européna s'ar fi aflatu cu 45 de ani mai inapoi.

A dou'a di in 7 Februariu Archiducele Ferdinand a mersu in trasura cu parada mare la gubernu, unde consiliarii ilu asteptau in capulu de josu alu scariloru, éra celalaltu personalu era inşiratu de doue parti pàna sus. Cu acea di s'a inceputu o specie de asediu.[1])

In aceeasi di consiliarii gubernului si noue prefecti adunandu-se la betranulu comite Haller subscrisera dimissiunea loru collectiva, care in 18 Februariu a si fost primita la curte. S'au aflatu inse destui alti »patrioti«, cu cari archiducele a inplinitu tóte functiunile vacante.

Se latise faim'a, cà Vesselényi si inca alti càtiva voru fi arestati; arestari inse nu s'au intemplatu cu ácea ocasiune, decàtu multu mai tardiu. Lui Vesselényi i se intentase de mai inainte unu procesu criminalu in Ungari'a, éra dupa aceea fu datu in judecata si in acésta tiéra din caus'a resistentiei la recrutare, din caus'a litografiei si înca pentru alte delicte, despre care compatriotii nu vorbescu si nu scriu bucurosu.

In acea stare de compatimitu a fost aruncatu principatulu Transilvaniei prin diet'a turbulenta din 1834/5, care ne voindu a'si cunósce neajunsele sale nici nenumeratele erori si misĭelii comisse de parintii feudaliloru, s'au incercatu se dea peptu cu monarchulu unui mare imperiu si se voiésca a sparge ziduri tari numai cu capetele loru, pre cand daca nu erau orbi de totu, puteau se scia fórte bine, cà necum ceilalti locuitori ai tierei, dara nici chiaru elementulu magiaru nu sĭ-ar fi aruncatu viati'a in pericolu pentru ei, ci cá totdeauna, asia si in acelea dile ómenii diceau: »Ei se cérta, ei se inpaca, totdeaun'a pe pielea nóstra.« [1])

---

[1]) Belagerungszustand.

Cu tóte neajunsele loru, cunoscutulu artĭagu ardelenescu înca totu se mai incercá se'si resbune prin studenti de cei pĭerde-vara, caroru li se platia cá se cante sér'a sub ferestrile archiducelui balaçarii de ale loru, pàna cand soldatii ii luau pe fuga.

La patru septemani dupa dissolvarea dietei ajunse si la Clusĭu scirea despre mórtea imperatului si regelui Franciscu intemplata in 2 Martiu 1835 dupa o domnia de 43 de ani, care trecuse prin adversitati multe si fórte grele. Indata la inceputulu domniei sale acelu monarchu aflase mai pre tóte tierile Europei in flacari escate din marea revolutiuni francesa, de unde apoi au venitu cele mai mari desastre preste dinastia si preste tóte tierile monarchiei. Mai multi ani sortile resbóieloru fusesera atàtu de vitrege, in càtu monarchulu se vediuse silitu de doue ori a se retrage chiaru si din capital'a si resĭedinti'a sa la locuri mai sigure. In fine dupa atàtea suferintie si dupa pacea universala din 1815 ce mirare, daca acestui monarchu i se urîse din sufletu de atàtea versari de sange si'lu apucá fiori cand cugetá, cà de nu va privighĭa elu si alti suverani cu neadormire, ideile moderne in sine sanetóse, dara aplicate reu, alterate si prin imaginatiunea ferbinte a unoru popóra, potu se aprinda érasi universulu. De aici apoi censur'a cea aspra preventiva, cu care monarchulu voiá se preintimpine reulu, se apere pe multi ómeni iuti de sange, cá se nu cada in nevoia. De aici si alte mesuri drastice; de aici érasi necurmat'a lui silintia de a nutri la popóra religiositatea si moralitatea.

Imperatulu Franciscu cunoscènd starea cea fórte plapanda a sanetatii fiĭului si successorului seu Ferdinand, care suferia din prunci'a sa de slabiciunea nerviloru, 'ia lasatu, cum dicemu noi romanii, cu limba de mórte, consiliari si conducatori pe fratele seu archiducele Ludovicu si pe principele Metternich asïa, càtu in realitate destinele monarchiei se aflau in manile acestoru doi barbati de statu. In càtu pentru Ungari'a, pre càtu era in viatia Franciscu, màn'a drépta a lui era cancelariulu com. Adam Reviczki, favoritu norocosu, care cá fiïu alu unui professoru dela universitate atàtu de bine se sciuse insinua la regele seu, in càtu fu inaintatu mereu, apoi ĭnaltiatu la rangu de comite si numitu cancelariu alu tierei in Vien'a cu atàta auctoritate, in càtu mai la urma incepuse a trage degetu chiaru si cu fratele monarchului, cu archiducele Iosif palatinulu Ungariei, care nu se prea avea bine cu frate-seu, din causa cà Iosif nici pe departe nu se temea de idei mai liberali asïa cum se temea frate-seu regele; nu era nici in contr'a publicitatii cá Reviczki, care de altmentrea, de si conservativu si absolutistu, era unguru fórte mare; elu inse credea, cà pe cale absolutista póte cineva se faca neasemenatu mai multu bine natiunei si patriei sale, decàtu prin publicitate si prin certe parlamentarie; o parere acésta, care si pàna astadi mai domnesce in multe capete. Reviczki se amestecá tare si in afacerile Transilvaniei; anume pe br. Miske cancelariulu acestei tieri totu in Vien'a, ilu tractá cu arogantia mojicésca. In fine inse dupa mórtea patronului seu ajunse si Reviczki intre dóue scaune si fu silitu a se retrage, éra in loculu lui se facù cancelariu com. Fidel Pálffi, pe care episcopulu Mich. Horvath ilu descrie asïa cum era, unu aristocratu pre càtu de ignorantu pre atàta si de ingànfatu, reactionariu de calibru greu, preste acéstea cá unguru nu sciá mai nimicu unguresce; curtea inse, adeca anume cei doi barbati de statu numiti mai sus ilu mai voisera pe Pálffy, cu atàtu mai vîrtosu, cà dupa mórtea imperatului Franciscu reactiunea in càtiva ani urmatori devenise si mai aspra, despre care afara de alte probe nenumerate avemu processele politice si captivitatea cu anii a mai multoru persóne din class'a privilegiatiloru.

---

[1]) Despre evenimentele transilvane vedi mai pe largu la anii 1830—1835. Kövári Lászlo Erdély történelme tom. VI. Joseph Bedeus von Scharberg Beiträge etc. von Eugen v. Friedenfels Vol. I pag. 46—76. Horváth Mihály. Huszonötév Magyarország történelméből Vol. I 1823—1848 Cartile 3 et 4.

§ 98. Processele si captivitatea lui Lovassi, Ludovicu Kossuth, br. Nicolae Vesselényi si ale altora din Ungari'a si Transilvani'a. Processele si condamnarile politice s'au intemplatu mai multu in Ungari'a, ele inse au avutu mare influintia si in viati'a politica a Transilvaniei, in càtu acelea nici acilea nu se potu trece cu vederea.

Precum libertatea pressei, asia si libertatea vorbirei era si in Ungari'a fórte marginita in dilele imperatului Franciscu, nu numai in adunari municipali, ci si in dieta. Inse nu numai gubernulu, ci si partea cea mai mare a aristocratiei si clerulu superioru suferiau fórte greu cuvente pronuntiate mai pe fatia, mai fàra complimente. In camer'a deputatiloru înse nu toti ómenii îsi ţineau gurile. Intre altii era in diet'a din 1832—1836 a Ungariei unu deputatu anume Ioanu Balogh, bunu oratoru, care facuse gubernului multime de inputari pentru violarea legiloru. Ómenii gubernului càti se simtiau loviti si demascati, nu sciura cum se'i astupe lui Balogh gur'a, decàtu se scótia din cuventarile lui càteva passage afara din nexu cu celelalte, se le esplice cá si cum elu ar fi lovitu dreptu in persón'a monarchului si se'i intentedie unu procesu criminalu »de laesa Maiestate.« Din acea óra Balogh avea se ésa din dieta si gubernulu dete ordinu, cá comitatulu Bars, de unde fusese Balogh alesu, se aléga altu deputatu. In 1835 se aduna alegatorii, adeca tóta nobilimea din comitatu, in care gubernulu avea partida prea puçinu cumpanitóre si dupa o aparare ferbinte a lui Balogh din partea amiciloru sei, aprópe totalitatea adunarei ilu alege totu pe Balogh, dupa care si gubernulu ii dete pace.

Pe timpulu aceleiasi diete o parte din junimea Ungariei incepuse a'si castiga pe subt ascunsu carti si diarie liberali si democratice din strainatate, mai multi invetiasera pre langa limb'a germana pe care o sciau mai toti juristii, înca si limbile frances'a si engles'a. Citind si studiend acei juni dintr'unu anu in altulu, mai entusiasmati si prin publicatiunile comitelui Szechenyi si din convorbiri cu alti barbati cunoscatori de tieri straine, au inceputu se cunósca enorm'a remanere a Ungariei de alte tieri si se'i apuce fiori pentru viitoriu. Era unu usu vechiu, cá se se trimita de càteori se deschidea dieta, din tóte comitatele càte unu tineru doi, spre a prepara generatiunea noua pentru afacerile publice. La diet'a din 1832 s'au trimisu inadinsu mai multi ómeni tineri spre acelasi scopu si cu atàtu mai virtosu, cà desbaterile nu se publicau. Acea tinerime inse mai inainte nu prea avea folosu mare din acea petrecere, ci tocma din contra, multi din ei se intorceau acasa ruinati in sanetatea loru. In a. 1834 tinerimei ii veni in minte cá se formedie si ea unu clubu titulatu Reuniune sociala (Társalkodási egylet), cam dupa unu modellu alu clubului francesu »Société des droits de l'homme.« Pre langa lectura si jocu in carti, acelu clubu inscená cu passiune demonstratiuni, dupa cum ii venía, mai pentru unii, mai in contra altora. Unii din acei tineri au ajunsu cá se si inbetranésca, buna-óra Szemere fostu si ministru in revolutiune, Fr. Pulszky (de origine polonu), Dionisie Pázmándy s. a. Celu mai genialu si mai infocatu din toti era Ladislau Lovassy, de care ceilalti ascultau cu placere. Acelu clubu de ómeni tineri era unu spinu in ochii reactiunei si mai de aprópe in ai noului cancelariu Fidel Pálffy. Gubernului inse nu'i dedea màn'a se sparga acea societate pre càtu timpu diet'a se afla in activitate. De o camdata gubernulu a opritu numai pe sĭese juni dela depunerea censurei de advocatu. Indata inse dupa inchiderea dietei cancelariulu Pálffy a datu ordinu secretu, ca procurorulu reg. Hollosy se prinda dintre tineri pe Lad. Lovassy si unu nepotu alu lui anume Franciscu, pe J. Tormássy si Lapsansky cu assistentia militara, nu civila, si se'i inchida sus in cetate la Buda. S'a facutu. A urmatu altu ordinu cá se mai puna màn'a pe Szemere, Vukovics, Pázmándi, Bojtor, Pulszky; acestia inse au simtitu aceea ce'i asteptá si s'au datu afundu.

Procurorulu statului (Causarum Director) intentà celoru arestati procesu de inalta tradare, cà-ci ei ar fi democrati, prin urmare dupa a lui parere chĭaru republicani, deci tradatori de patria si de tronu si pre langa confiscarea averii cerù si capetele loru. Din toti inse perderea lui Lad. Lovassy era ceruta de càtra reactiune cu orice pretiu. Sĭese puncte de acusa s'au ridicatu asupra bĭetului tineru, tóte de natura, in càtu astadi dupa 53 de ani cu secaturi de acelea ai putea cere capetele la o suta de mii de tineri, buna-óra, cà elu ținuse la sine trei poloni nefericiti scapati dintre muscali, cà facusera serenada lui Vesselényi, cà elu crede in suveranitatea poporului, cà la alegeri dietali a lucratu in contra gubernului. Acusatiloru nu li s'a datu aparatoriu decàtu numai cu conditiune, cà acela se jure cà va pazì secretulu despre totu decursulu processului. Acea conditiune tiranésca a fost respinsa; asĭa anume pe L. Lovassy l'au aparatu insusi tata-seu cu totu foculu unui parinte adeveratu, inse fàra folosu, cà-ci fiiu-seu fu condamnatu in ambele instantie la diece ani captivitate in fortaréti'a Spielberg in Moravi'a, unde a fostu deţinutu din 1837 pàna in 1840, cand i s'a mijlocitu amnestia; acum inse tinerulu infocatu esise de acolo infrantu si alienatu asĭa, in càtu nefericitulu nu mai sciá nici unde se afla nici prin càte trecuse. Junimea din Ungari'a conserva memori'a lui Lovassy cá a unui martiru dintr'o generatiune in alt'a. Tormássy a fost condamnatu numai la unu anu, nepotulu Lovassy la trei luni; Lapsánsky totu la diece ani; acesta inse disparuse fàra urma si Mich. Horváth crede, cà elu fusese spionu intre tineri pusu de guvernu, condamnatu apoi pro forma, dupa care'i facura vèntu in fundulu Galitiei undeva intr'o functiune mai dosita. Ci manopere de acestea nu au fost niciodata vreunu lucru nou.

N'a trecutu timpu prea multu, pàna cand gubernulu Ungariei a luatu mesuri aspre si in contra tinerului advocatu Ludovicu Kossuth, carele mai tardiu — póte tocm'a in urmarea góneloru suferite — otielitu sufletesce si agitatu de patimile resbunarei a fostu destinatu de geniulu Ungariei cá se o arunce in catastrofele cunoscute generatiunei nóstre.

Ludovicu Kossuth nascutu in 1802 la Monok in comitatulu Zemplin, adeca intre Slavaci, din parinti nobili, dara cu stare materiala prea de mijlocu, de si luteranu de confessiune, a fost datu mai anteiu in scólele r.-catolice dela Sátoralja-Ujhely, de acolo la scóle luterane in Eperjes, éra cursulu de drepturi ilu facuse la Sárospatak din studii fórte compendióse asia, in càtu la 1824 Kossuth se si aflá in possessiunea diplomei de advocatu. In acésta calitate junelui omu ii mergea atàtu de bine, in càtu pe la 1831 elu crediù cà va fi in stare de a se susţiné si la Pest'a, unde se si mutà. Inainte de 1848 intre alte prerogative ale magnatiloru Ungariei era si un'a cu totulu sìngulara de a'si putea trimite la dieta mandatariu representante, care se figuredie acolo in loculu seu. Unu magnatu numise mandatariu pe acestu Lud. Kossuth in dieta. Dupa deschiderea legislativei partid'a liberala cu Vesselényi in frunte a cercatu se scótia concessiune pentru tiparirea acteloru si desbateriloru dietali; gubernulu inse si preste totu partid'a conservativa considerand publicitatea cá unu lucru fórte periculosu pentru securitatea publica, nu a suferitu a se tiparí nimicu din desbaterile dietei; diarie mai nu erau in tiéra, precum s'a mai disu; inse de aru fi fost ori si càte, censorii ingrijĭau cu tóta rigórea, cá nu cumva se se publice dela dieta altu ceva, decàtu numai ce s'ar fi permisu din grati'a gubernului.

Atunci ómenii din opositiune se invoira, cá se'si ia unu redactoru, care se urmarésca totu mersulu si tóte lucrarile dietei, càte meritau cá se fia cunoscute la tiér'a intrége, se le compuie in forma de diariu, care apoi se fia decopiate de càtra tineri in càte una suta de exemplarie spre a se trimite pe la tóte municipiile si la càte o familia de rangu din acea partida. Numai 100 de exemplarie; din acelea inse in comitate se copiau alte sute si mii; se si citia coprinsulu loru in casine si in alte adunari, mai alesu cà dupa judecat'a tuturoru erau prea bine scrise, si asĭa lumea se informá despre lucrarile dietei pre càtu nicidecum nu putea se placa gubernului.

Dupa inchiderea dietei in 1836 opositiunea isi facù altu planu, cá se publice resultatele adunariloru municipali din comitate si daca nu se potu tipari, se se litografedie; apoi totu Kossuth fu angajatu si pentru acea lucrare. Asĭa se incepù diarĭulu »Informatiuni municipali (Törvényhatosági Tudositások).« Gubernulu confiscà indata primele exemplarie. Acum n'a remasu altu mijlocu, decàtu cá se se intórca totu la metodulu dela dieta, de a se face càte 100 de exemplarie scrise. Gubernulu puse cá si acelea se fia confiscate pe la poste. Atunci municipiile — cele mai multe in opositiune — iritate prin atàtea mesuri despotice, care ajunsesera pàna la dessigilarea scrisoriloru private, isi trimiteau exemplariele prin cursori haiduci calari. Gubernulu totu asĭa de iritatu veni la nefericit'a idea de a interdice lui Kossuth in Pesta redactiunea pe cale presidiala. Elu denuntià casulu seu la adunarea comitatului Pestei, unde se escà unu spectacolu de scandalu. Cu acelea certe trecusera càteva luni la mijlocu; acum inse gubernulu se decide la mesur'a din urma, de a lua pe Kossuth din sinulu partidei la care aparţinea elu si a'lu inchide cá se nu mai póta scrie nimicu, fàra cá se judece gubernulu, cà in stadiulu in care ajunsese dispositiunea spiriteloru, daca nu va mai scrie Kossuth, voru scrie alti diece si o suta.

Intr'o nópte din Maiu 1837 procurorulu regescu Eötvös (nu br. Ötves) insocitu de unu despartiementu militariu calca locuinti'a lui Kossuth, care atunci siedea la o villa din dealurile Budei si'lu inchide in casarm'a de pre bastil'a dela Bud'a intr'o chilia, din a carei feréstra $^3/_4$ partí au fost astupate inadinsu, pentrucá celu arestatu se nu aiba nici lumina de ajunsu. De ací incolo Kossuth a fost tractatu totu cá Lovassy. Procurorulu reg. a intentatu si lui Kossuth processu de inalta tradare, pentrucà s'ar fi opusu la mandatulu regelui, cà-ci nu a incetatu a scrie diariulu seu si pentru atàta culpa se móra. In anulu de anteiu alu processului seu captivitatea 'ia fost atàtu de grea, in càtu nici chĭaru temniceriulu nu putea vorbí cu elu, decàtu numai in presenti'a unui locotenentu anume Sebes, magĭaru curatu. Lectura si unelte de scrisu nu i s'au datu; numai cu advocatulu seu Petru Benyovsky putea se vorbésca si cu nimeni altulu. Mai tardíu i se detera unelte de scrisu cá se'si póta compune apararea sa, specie de memorialu. Processulu s'a traganatu unu anu intregu. In fine curtea (tabl'a reg.) a enuntiatu asupr'a lui Kossuth sententi'a de condamnare cu trei ani temnitia preste anulu trecutu in cercetare; dupa aceea in recursu Curtea inalta (Tabula septemviralis) îlu mai incarcà cu unu anu, cu totulu cinci ani. Dupa condamnare iĭ facura in fine atàta gratia, cà'i detera carti de cititu si unelte de scrisu si asĭa scapà incai de sórtea lui Lovassy, cá se nu'si pérda mintile. In acelu timpu alu captivitatii sale barbare chĭaru si pentru criminali ordinari, hoti, teciunari, éra nu pentru delicte politice, a invetiatu Kossuth intre altele limb'a englesa atàtu de bine, in càtu pre cand petrecuse in Angli'a si in Americ'a era in stare se ţina discursuri lungi si elegante in acea limba.

Cand cu amnesti'a generala din 1840 a fost liberatu si Kossuth din inchisóre. Preste puçinu Kossuth cu pén'a sa deprinsa mai de inainte luà asupra'si redactiunea unui diariu nou »Pesti Hirlap«, in care densulu mergea acum in opositiune multu mai departe decàtu colegii sei de odinióra; veni si cu com. Széchenyi in conflicte grele; cà-ci de si ambii aveau acelasi scopu, differiau inse fórte multu in alegerea timpului si a mijlóceloru. Kossuth la epoc'a venita fàra picu de conlucrare a Ungariei, a invinsu prin violenti'a sa; Széchenyi s'a nefericitu; éra locuitorii acestoru tĭeri au platitu acea violentia cu torenti de sange si cu averile loru.

Baronulŭ Nicolae Vesselényi alu doilea a fost fiĭulu lui Vesselényi celu pedepsitu cu captivitate de cinci ani sub imperatulu Iosif II (§ 86). Scriitorii unguri cari au cunoscutu bine pe Vesselényi tata si fiĭu, sunt cu totii de acordu, cà fiĭulu a semenatu in tóte parintelui seu, care a ingrijitu cá si prin educatiune se'lu imitedie in bine si in reu. Desteptu la minte, inse si de o tarĭa fisica robusta, spatosu si venosu, omu de aceia pe cari romanulu ii numesce Sfarma-pietrii, era ţinutu de càtra parintele seu cá se se deprinda in tóte ramurile gimnastice, amblare la venatu, çalaritu, luptatu in arme, alergatu, caletoritu dile intregi pedestru si altele ca acestea; ii erau permisse si escesse cu vetamarea multoru persóne. Cá se'lu invetie a nu se teme de nici-unu periculu, intr'un'a de dile pre cand prunculu nu era nici de siese ani inpliniti, ilu intréba tata-seu, daca vrea se incalece unu armasariu infocatu, pe care abĭa atunci ilu adusesera inblanḑitu. Nu voiu, respunse prunculu. Pentruce nu vrei? Me temu, fu alu dőilea respunsu. Atunci tata-seu rastindu-se si dicènd cà nici-unui Vesselényi nu'i este permisu a se teme de nimicu, îlu pune pe armasariu si'i trage acestuia cu unu biciu. Mam'a pruncului, care si de altmentrea sufería multe in viati'a sa, la vederea acelei scene dà unu ţipetu sfasiietoriu, isi ascunde capulu intre perini si stà asĭa cá lesînata, pàna ce aude in casa vocea pruncului. Se vede cà baiatulu usĭoru cum era in acea etate frageda, s'a ţinutu bine de cóm'a armasariului, éra acesta nesimtind vreo greutate pe sine nu a cercatu se'lu trantésca, ci alergand ceva cu elu s'a opritu undeva si atunci baiatulu a saritu de pre elu.

Tata-seu incepuse a duce pe baiatu cu sine in adunarile municipali pàna înca nu era de dĭece ani, si totdeauna cu sabiór'a incinsa. Intr'o di aflandu-se cu elu in sĭedinti'a municipala a comitatului Solnocu mijlocíu, betranulu Vesselényi, care urá din sufletu si pe prefectulu comitatului com. Sigismund Teleki, luandu-se cu acesta la cérta, ilu batjocorí si injurà cum ii vení la gura, pàna cand sari adunarea intréga asupra lui cá se'lu dea afara din sala. Atunci fiiu-seu mai anteiu se rugà frumosu de adunare cá se lase in pace pe tata-seu, éra cand vediù cà punu mànile pe elu cá se'lu dea afara, atunci baiatulu scotiend sabi'a din téca, se repedi se injunghie pe oricare'i va fi mai aprópe. Ómenii surprinsi de atàta cutediare a unui baietielu nu'si pusera mintea cu elu, lasara si pe tata-seu cá se racnésca si se injure càtu ii va placea.

In 1809 cand cu insurectiunea nobilimei, Niculae era numai de 12 ani, fu alesu capitanu la 'o céta de insurgenti, pe cari iĭ trecù la orasiulu Carei in revista in presenti'a archiducelui Maximilianu. Ajunsu in anii juniei, adeca pe la 1819 acestu omu tineru s'a opusu cu cea mai mare cerbicía la conscriptiune si la regularea urbariala prin ordonantie si a pretinsu convocarea dietei. Intr'aceea precum s'a mai observatu, in acelu periodu alu reactiunei junimea aristocrata sau junimea d'auru cum iĭ dicu francesii, despretiuind orice ocupatiune seriósa si cu atàtu mai multu pe cea politica, care pàna in 1825 ajunsese a fi óresicum de compatimitu, ducea lume alba tavalindu-se dintr'o placere in alt'a si fluturand pe la mesele de toaletta ale dameloru isi batea jocu de ómeni seriosi, numindu'i pedanti si bolnavi de ficatu, daca le mai vorbiau uneori si de patria, de sciintia, de literatura si virtuti civile; betiĭ, cartiarii, femei si celu multu calaritu si venatu erau ocupatiunile loru. Totu pe acésta cale apucase si Vesselényi pàna in 1825 cand facù cea de anteiu cunoscintia cu c. St. Széchenyi, care cunoscènd si calitatile bune, unele chĭaru eminente ale lui Vesselényi, curend ilu luà cu sine in Franci'a si Angli'a, unde dintr'unu locu in altulu aratandu'i minunile civilisatiunei nici visate pàna atunci pe la Jibau, Carei si nici chĭaru la Pesta, iĭ dete lectiuni practice prin invederarea enormei diferentie intre cultur'a poporeloru apusene si intre barbari'a ungaro-transilvana. De atunci Vesselényi lasà multe din violentiele tata-seu, conservà inse ur'a nestinsa càtra gubernu si o mancarime nedumerita de a face necurmatu opositiune cu orice pretiu, cu timpu fàra timpu si fàra a voi se audia, cà opositiunea cerbicósa, resbunatóre in multime de casuri e in stare cá precum dice romanulu, se bage in draci chĭaru si pe gubernulu celu mai binevoitoriu, cand acela vede, cà ori face bine ori reu, sau cu voi'a sau fàra voia, din planu precugetatu sau din neprevedere, lui i se dà totu numai votu de neincredere. Cu acelu capritiu alu lui Vesselényi de a face politica, Széchenyi nu se putea nicidecum iñvoi. De aici desbinarea loru dupa anulu 1830.

Vesselényi avuse dominii numai in Transilvani'a. Pentrucá se póta agita si in diet'a Ungariei contra gubernului, a cumparatu dela com. Károlyi o bucata de mosiĭa, dupa care a pututu intra sau in cas'a magnatiloru, sau se fia alesu in camer'a deputatiloru. Asĭa densulu participá la doue diete, dupa cum se convocá sau in Ungari'a sau in Transilvani'a. In ambele tieri erá neobositu intru a combate pe gubernu, éra in dominiile sale a'i opune si resistentia fisica. Nu incape indoiéla, in multe avea dreptate Vesselényi si amicii lui din opositiune; elu inse si ai sei voiau se deréga in càteva septemani sau luni totu ce au stricatu parintii loru intru o suta si mai multi de ani. Celu ce voiesce se taie padurea, din padure 'si face códele de secure, si de acestĭa s'au aflatu la unguri totdeauna in mare abundantia.

In càtu pentru scopurile humanitarie ale lui Vesselényi trebue se recunóscemu, cà elu in urmarea esperientiei facute in Europ'a si dupace a studiătu mai multu, se inblandise càtra poporu, a lasatu si nebuniile de a se remasí cà va sari cu calulu preste càte una persóna, fàra cá se o vateme si apoi aceea se remàie calcata si mórta, precum i se intemplase la Clusiu. Chĭaru si despre poporulu romanu V. a vorbitu si scrisu pe la 1830 si mai tardiu cu destula compatimire, cerend se i se acórde tóte drepturile civili si politice; a lucratu si elu multu ca si Széchenyi pentru desfiintiarea iobagiei, punend numai conditiunea categorica, cá toti romànii, slavacii, rutenii, serbii se se declare de magiari curati, se invetie limb'a magiara, éra limb'a loru materna se o arunce in camar'a cu vechiturile, la care chĭaru si romanii sateni de inainte cu cincidieci de ani aflaud despre acea conditiune respundeau, cà decàtu asĭa, mai bine voru se remàie în starea in care se aflau, adeca iobagi.

Gubernulu Transilvaniei intentase lui Vesselényi procesu criminalu in 1834. In Ungari'a se pornise cercetare secreta asupr'a lui înca din 1833, cá in contra unui conspiratoru si rebelu; a fost inse citatu mai anteiu numai in 1835, éra tractarea lui a fost neasemenatu mai blanda de càtu buna-óra a lui Lovassy, Kossuth s. a. Cercetarea contra lui Vesselényi a duratu trei ani si in totu timpulu acela nu a statu inchisu; lui s'a permisu, nu cá celorlalti, cá se'si ia aparatori pe oricine va voi; a si fost aparatu fórte bine si frumosu mai alesu de càtra Franc. Kölcsei renumitu in istori'a tierei. Inse tóta apararea eminenta nu a folositu inculpatului nimicu. Este o formula vechia la unele guberne: A se statori càte unu exemplu, care se bage in spaima pe altii, sau vorbind in limbagiulu christianismului: Cineva trebue se fia restignitu pentru toti ceilalti, »exemplum statuere.«

N. Vesselényi a fost condamnatu in ambele instantie la trei ani inchisóre in fortaréti'a dela Bud'a. Sanetatea condamnatului inse apucase a suferi fórte multu, dupa cum se spunea, in urmarea unoru escesse estraordinarie incepuse a i se debilita vederea ochiloru. Asïa gubernulu dupa o captivitate scurta l'a dispensatu pe onórea lui, cá se mérga la Græfenberg, unde se installase cea de anteiu cura de apa rece, spre a'si cauta sanatatea. Acolo a petrecutu Vesselényi anii de pedépsa dictati asupr'a lui, dupa cari inse totu isi perdù vederea.

Pre cand junimea din Ungari'a era persecutata pentru delicte politice si pre càtu a duratu processulu lui Vesselényi, au fost arestati si aici in Transilvani'a mai multi tineri magiari, unii pentru demonstratiuni facute asupra archiducelui Ferdinand d'Este, altii, anume dintre advocati si practicanti de advocatura cu titlu de conspiratori, cari aru sta in corespondentie secrete cu cei din Ungari'a, cu democrati si republicani, mai si cu poloni revolutionari. Acei contimporani de ai nostri nu prea vorbiau bucurosu despre càte paţisera in timpulu captivitatii loru. Unora le era fórte greu se spuna, cà-ci, de si nobili privilegiati, au mancatu batai; altora le venía si mai cu ruşine, cà de si au fost judecati numai pentru delicte politice, totusi au fost inchisi in fortaréti'a dela Gherl'a, care este locu de corectiune destinata numai pentru ómeni condamnati pe mai multi ani sau pe viatia, pentru crime ordinare grele, omoru, tecĭunaria, falsificatori de moneta, plastografi s. a.

Au paţit'o si càtiva dintre fostii membrii ai dietei din 1835. Professorulu Carolu Szász dela Aiud cunoscutu cá si Alexe Dozsa dela M. Osĭorheiu cá celu mai bunu juristu cunoscatoriu de drepturile tierei, a fost silitu se schimbe catedr'a de drepturí cu cea de matematica; br. Dionisie Kemény oratorulu infocatu, fù trimisu in preamblare pe vreo doi ani, adeca exilatu. Ladislau (Vlad) Gál, omu eruditu, procuroru de statu (director Causarum) fu destituitu, pentrucà elu nu aflase causa de a face lui Vesselényi procesu, ceea ce inse au aflatu successorulu seu cu prisosintia.

De altmentrea nu se mai póte ascunde nici acea impregiurare, cà pàna la 1838 tinerimea feudala era preste mesura aplecata la escesse din cele mai brutali si barbare; anume la tineri magnati le placea se caute certe cu oficiari din armata. Cu acestia o patiau cam de regula fórte reu, din causa cà in acea epoca dintre coconasi erau fórte puçini deprinsi in arme si in duelle se nefericiau, din care causa Vesselényi in cartea sa titulata »Prejudetie« (Balitéletek) infrunta (1830) aspru pe junime, cà-ci ii este frica de arme si cà multi stau se se ascunda in càte-o borticica de sĭórece la vederea unei arme de focu, de si nobilimea avea multe de acelea.

Acésta era situatiunea si in Transilvani'a, pre cand tiér'a venise sub regele Ferdinand V.

§ 99. Evenimente de inaintea dietei transilvane dela 1837. Diet'a séca de resultate. Petitiunea episcopului Vas. Moga. In restimpulu de doi ani Transilvani'a fu gubernata mai multu militaresce de càtra archiducele Ferdinand d'Este. Acea rigóre inse o simtia mai multu numai classele privilegiate care, cum dice proverbulu, nu'si incapea in pĭele. La massele poporului cultivatoriu strabatuse si fàra nici-o publicitate scirea despre legea urbariala din Ungari'a, prin care se usĭorase fórte multu starea iobagimei si ómenii intrebau, cà óre cand are se ajunga »Orbariulu« acela si pe la noi,« éra unii caletoriau pedestrii la Oradea-mare, altii la Arad, cá se'si »cumpere orbariu.« Multi din ómenii cautatori de »orbariu« paţiau fórte reu, cà-ci dupace se aflá despre incercarile loru, erau inchisi prin curtile domnesci si batuti cumplitu.

In a. 1836 era p'ací se se deschida diet'a; intr'aceea vení érasi preste tiéra a dou'a colera totu cu furi'a celei de anteiu; mortalitatea enorma provocá spaima si terróre atàtu mai mare, cu càtu acelu morbu fiind inca necunoscutu si nestudiatu de medici, orbecau si ei in mijlócele de scapare pe care le prescriau. Urmarea fù totu cá in 1831, cà locuitorii din càteva comune ale comitatului Hunedórei superstiosi cá si cei din Ungari'a superióra si de pre airea, crediend cà chĭaru medicii si domnii omóra pe ómeni cu medicinele loru din ura nationala si religiósa, revoltandu-se au trasu asupra loru cu pusci si 'iau pusu pe fuga. Din acelu incidentu familiile proprietariloru temendu-se de horaiada noua, érasi au fugitu si s'au retrasu dela sate la orasie.

Dupa tóte acestea, class'a feudaliloru se inblandise asĭa, in càtu cabinetulu din Vien'a crediù cà se póte convoca din nou diet'a acestei tieri. S'a si convocatu pe 17 Aprile 1837, inse nu la Clusĭu, ci la Sibiĭu, unde se fia scutita incai de sbĭeratele studentiloru.

Acea dieta s'a si deschisu astadata la dio'a prefipta in rescriptu; a fost compusa din 94 deputati alesi cá totdeauna de càtra municipii mari, mici si unele sate privilegiate, cum si din 212 regalisti, adeca barbati de incredere denumiti si invitati in numele monarchului; intre aceia si prefectii comitateloru; asĭa membrii dietei au fost in numeru totalu 306 cá pentru unu statu cu 9—10 milióne locuitori. Cele mai multe familii aristocratice erau representate, anume unele cá si in diet'a din 1791 prin mai multi membrii. Asĭa de ex. din famili'a Banffy erau 5 afara de gubernatorulu Banffy, din Bethlen 10, Cserei 4, Eszterházi 4, Haller 6, Horváth 4, Kemény 6, Teleki 9; din mai multe familii càte doi si trei. Aru fi fost si mai multi din unele familii, daca curtea nu ar fi stersu pe toti opositionalii cei mai coltiati; din acestia inse totu au intratu càtiva cá deputati alesi, precum au fost cei doi Zeyk, càte unu Bethlen, unu Mikes, doi Teleki s. a. Acésta era fisionomi'a dietei, la care se ne mai cugetamu si pe gubernatoru cu 16 consiliari, apoi pe episcopulu rom. catolicu Nic. Kovács secuiu de sange curatu si pe unu singuru episcopu romanescu. Nu avea nimeni trebuintia de spiritu profeticu, pentru-cá se prevédia si resultatele acestei diete, anume cu privire la totalitatea locuitoriloru tierei.

Comissariu plenipotentu alu monarchului era denumitu totu archiducele Ferdinand d'Este. Presĭedente confirmatu alu camerei a fost Alexie-Nopcea, care a si deschisu prim'a siedintia prealabila cu unu discursu de buna-venire, la care dupa datin'a vechia 'i respunse unulu din membrii, anume protonotariulu Lupulu Földvári. Abia se citira catalógele membriloru, care apoi treceau la o comissiune, pre cand si sarira deputatii secuiloru cu pretensiunea, cá inainte de tóte se se dea acum indata in desbatere nevoile si napastuirile loru, éra nu propositiunile regesci, nici nimicu altu ceva. Atàta necunoscintĭa de forme parlamentarie si chĭaru de buna cuviintia mai domnia in Transilvani'a inca si in a. 1837! Nici atàta patientia nu sciura se aiba, cá se astepte pàna va veni comissariulu monarchului, cá conformu praxei de 140 de ani se deschida mai anteiu diet'a cu rescriptu care ţinea loculu cuventului de tronu, se se asculte proiectele de legi pentru care s'au adunatu si se depuna juramentulu homagialu noului suveranu, cum si se ia juramentulu acestuia. Ce le pasá loru de grijile altora, mai anteiu secuii, apoi macar se péra lumea; éra secuii nu cereau nici astadata mai puçinu, decàtu cá poporulu loru in numeru cá de treisute de mii suflete se fia si se remàie scutitu in veci de orice inposite si purtari de greutati publice pentru tiéra.[1]) Si se nu créda nimeni, cà pretensiuni de acestea faceau unii deputati numai din indemnulu individualu, nu; ci se ţinemu minte, cà atàtu in Ungari'a càtu si in Transilvani'a pàna in a. 1848 deputatiloru alesi li se dedeau instructiuni detaliate si li se puneau conditiuni, cum au se lucre si se votedie in corpulu legislativu, éra in casuri indoióse sau critice erau ţinuti se intrebe pe alegatori, se le céra instructiuni ad hoc; in casu contrariu erau revocati si defaimati. Asia pretensiunile acelea inpossibili ale deputatiloru secui erau adeverate pretensiuni ale comittentiloru. Si acésta trecea in acea epoca de patriotismu si libertate constitutionala!

---

[1]) Protocolulu dietei din 1837 sĭedinti'a 1 pag. 19.

Propositiunile venite dela monarchu pentru acésta dieta au fost:

Depunerea juramentului homagialu de càtra dieta si luarea juramentului dela monarchu, pentru care comissariulu punènd màn'a drepta pe s. evangelia, jurá in sufletulu Maiestatii Sale.

Alegerile la tóte functiunile cardinali, intrerupte in a. 1835 in urmarea neterminateloru certe si obstructiuni provocate mai multu din reutate si resbunare.

Luarea in revisiune a tuturoru proiecteloru de reforme inpartite la comissiuni inca din a. 1791, apoi aruncate la o parte si date uitarii; mai anteiu de tóte inse studierea si redactarea proiectului de urbariu, spre a regula odata raporturile dintre domnii feudali si poporulu cultivatoriu de pamentu, in spiritu mai umanitariu.

Regularea din nou a modalitatii alegeriloru de functionari municipali, care era o mare calamitate pe tiéra in starea in care se aflase ea pàna atunci.

Preste solemnitatea juramenteloru adunarea trecù indata a dou'a di. Numai dupace archiducele s'a departatu, sarira unii cu protestu, cà cutare formalitate nu s'a observatu cá in alte vécuri. Adeca dupace s'a departatu vulturulu, celelalte paseri au luatu curagĭu.

S'a pusu la ordinea dilei alegerile la functiunile cardinale. Cineva laţise faim'a intre membrii dietei, cà archiducele Ferdinand d'Este, de si era gubernatoru alu Galitiei, ar voi se fia candidatu si pentru demnitatea de gubernatoru alu Transilvaniei. Lipsĭau capii opositiunei din 1835; s'a pusu in frunte c. Ioanu Bethlen si adunand inpregiurulu seu o partida numerósa, acésta s'a invoitu cu ceealta asupra candidatiloru asia, in càtu archiducele in nici-unu casu se nu póta intra in ternariu. Cá totdeauna, s'au candidatu càte trei din tóte confessiunile. Monarchulu a confirmatu gubernatoru pe c. Ioanu Kornìs, celu cu voturi mai puçine, catolicu, dara omu tolerantu; cancelariu la curte pe Alexe Nopcea, romanu dintre nobilii de a dou'a categoria, éra nu magnatu; presĭedinte alu dietei br. Franciscu Kemény reformatu, omu ingeniosu, rafinatu, supranumitu si Vulpoiu; tesaurariu com. Adam Rhédei, moderatu; cancelariu in gubernulu tierei com. Ladislau (Vlad) Lázár; presĭedente la curtea de apellu Alexe Daniel. S'au mai alesu si optu consiliari. Cu acea ocasiune s'au ridicatu proteste relative la rangulu de consiliariu in gubernu alu episcopului rom.-catolicu, care in adeveru nu avea locu acolo, sau daca i s'a datu in gubernu scaunu si votu, atunci in sensu constitutionalu urmá neaparatu, ca la toti ceilalti episcopi de confessiuni diverse se li se acórde aceeasi prerogativa. Adversarii episcopului r.-catolicu se desteptasera fórte tardiu, dupa mai bine de 120 de ani.

In cestiunea urbariala nu s'a lucratu nimicu mai multu, decàtu s'a denumitu o comissiune noua compusa din 18 membrii sub presidiulu presiedentului camerei, cu missiunea de a prepara unu operatu, sau mai pe scurtu, a se mai intórce pre langa acea cestiune inportanta de natura agraria si politica érasi càtiva ani, cá si mîtiele pre langa pasatulu ferbinte, si a nu face nimicu.

In modulu alegerii la functiunile municipali diet'a nu a voitu se faca nici-o schimbare, ci au remasu cá mai de multu: »Alegeri pe càte trei ani;« éra acei functionari, cari in trei ani nu sciu se'si faca stare si avere, se mai fia suferiti alti trei ani, afara numai daca nu se afla alti aspiranti multu mai flamendi si mai golani decàtu ei.

De ací incolo diet'a îsi perdù timpulu pretiosu din Aprile 1837 pàna ìn 31 Martiu 1838 in 154 di: una suta cincĭdĭeci si patru de sĭedintie numai cu insirarea lunga de càte si mai càte violari de legi, proteste, pretensiuni de scutiri, de favoruri, prerogative.

S'a facutu galagía multa si pentru cele patru comitate de cérta, pe care diet'a Ungariei a fost decisu a le rupe dela Transilvani'a, éra diet'a acestei tieri nu voiá se le lase, ci in locu de aceea inprospetà si astadata cestiunea uniunei acestei tieri cu Ungari'a, inse cu conditiuni bine precisate. Deci diet'a din 1837 a si rugatu pe monarchu, cá se apere acésta tiéra de sil'a ce voiesce se'i faca Ungari'a.

In càteva sĭedintie s'a discutatu la diverse ocasiuni cestiunea limbei magiare, cu scopu cá se inlocuiésca in tóte afacerile publice pe latin'a. Se facura incercari de a cassa limb'a latina chĭaru din actele acelei diete, ceea ce vediend barbatii purtatori ai destineloru natiunei sasesci au inceputu a fi si densii ingrijati din punctulu loru de vedere. Atunci se aflà intre densii unu parochu Ludovicu Roth, barbatu pre càtu de eruditu pre atàta si cu durere pentru viitoriulu natiunei sale, care prin o scriere a sa dete alarmu de aparare contra incercarii de a sugruma celelalte limbi ale patriei. In acelea momente romanii din acésta tiéra înca nu aveau nici-unu organu de publicitate politica, si chĭaru se'lu fia avutu, censur'a preventiva nu ar fi permisu romaniloru ceea ce s'au acordatu unui popa luteranu. Cu tóte acestea scirile despre lupt'a pornita asupr'a limbiloru au petrunsu si la romani; au venitu apoi si pentru ei ocasiuni de a'si apara dreptulu limbei cu unu succesu neasteptatu pentru unii, fórte bine venitu pentru toti càti mai ţineau la originea, la reputatiunea si la caracterulu loru nationalu.

In sĭedinti'a a 105-ea din 29 Ianuariu 1838, adeca abĭa dupa 9½ luni dela deschiderea dietei s'a datu citire si unei petitiuni a episcopului diecesei gr.-orientale Vasilie Moga, intru care acesta cerea dela dieta apararea clerului si poporului bisericei sale de asupririle suferite din partea natiunei sasesci pe teritoriulu locuitu de ambele acestea popóra.

Episcopulu adeca si cei patru barbati din consistoriulu seu aflara cu cale a se abate dela punctulu de plecare alu suplicei din 1791 si a se margini la incercarea de a'si emancipa clerulu si poporulu bisericei sale numai pre càtu locuesce in fundulu regíu. Cu acelu metodu credea acelu episcopu si consistoriulu seu, cà'si voru castiga patroni si aparatori in multimea membriloru magiari contra Sasiloru. Petentii perdusera din vedere, cà chĭaru si in acea dieta din Sibiiu, acílea, in vederea si audiulu loru cele trei natiuni politice, nobilimea feudala cu nume de natiune magiara, Secuimea si Sasímea au depusu din nou juramentulu uniunei loru politice, care nu insemná nici mai multu nici mai puçinu, decàtu conspiratiune permanenta in contra natiunei romane; pe la 1837 acelu juramentu nici cà mai putea se aiba unu altu scopu realu, sau macar unu pretestu mai sprincenatu. Pre langa acestea bĭetulu episcopu crescutu si inbetranitu in suferintie si góne, traiá fórte retrasu, precum nu'i este datu nici-unui omu care voiesce se duca si vreo rola politica; mai era si omu preste mesura strinsu la màna, in care'lu imitá nepotu-seu theologulu, directorulu si unulu din protopopi. Episcopulu Ioanu Lemeni, care cá regalistu petrecea in acea epoca cu lunile intregi in Sibiĭu, indesĭertu indemná pe confratele seu, cá se mai schimbe acea reverenda invechita cu alt'a noua si frumósa, se mai si dea mese la atàti deputati flamendi, se'i óspete asĭa cum sunt ei si regalistii dedati din vécuri; se mai faca si càte unu presentu, totu dupa datin'a tierei, pentrucà de nu s'ar mai vedea nici-unu altu resultatu, singuru luarea in desbatere publica a petitiunei inca'si va avea mai tardíu folosulu seu. Singuru odata induplecara si pe episcopulu Moga, cá se dea unu prandiu bogatu; inse si la acela facù economia, cà in locu de a lua asĭa numiti chielari ori lacai spre a servi la mese, a pusu pe unii protopopi de ai sei la acelu servitiu umilitoriu.

Urmarea la tóta acea incercare a episcopului a fost, cà petitiunea sa dupa citire fù transmissa la dictatura, adeca la archivu; dara deputatii sasi o si cerura indata atunci cá se respunda la ea, dupa aceea fu data profesorului istoricu Ioh. Carolu Schuller cá se o infranga. Cum a fost aceea combatuta de bunulu Schuller, daca elu ar inviia astadi, singuru ar marturisi cà a fost pecatu de banii platiti pentru tiparirea criticei sale.[1]) Ómenii insĕ chiaru si dupa 1848 totu se mai ţineau de multe privilegii istorice, precum se ţine orbulu de gardu.

Episcopulu Moga era sufletu bunu de omu, isi iubia si natiunea si biseric'a sa cu tóta caldur'a inimei sale, dara fatĭa cu lumea din afara si mai alesu cu adversarii nu sciá se inpuie intru nimicu. Mai la vale vomu mai conveni cu acestu prelatu, care purtase doliu tóta viati'a sa, fàra ca se scia delatura causele acelui doliu. Fratii sei in Christosu episcopi de aceeasi confessiune religiósa in Ungari'a figurau dela 1791 in rangulu magnatiloru tierei; acestu episcopu abĭa avea auctoritatea càta o are astadi unu protopopu.

---

[1]) Vedi: Zieglauer op. cit. Cap. 17 pag. 525 informatiune comunicata dupa Eugen Szent Klarow „Die Wiedereinverleibung des Temesvarer Banates mit Ungarn I Bnd.

§ 100. **Urme de literatura si desvoltare de viatia nationala in periodulu reactiunei la poporulu romanu din acésta monarchia. Blasĭu. Brasĭovu.** Urmele remase dupa emanciparea spirituala provocata de càtra imperatulu Iosif II nu s'au stersu, ci din contra s'au aflatu si dintre romani, cari le-au calcatu si cultivatu, de si intre mari greutati, sub tóte inpregiurarile. Cá sclavia spirituala cea mai cruda si mai apasatóre din tóte domnise preste romanii locuitori in comitatele Banatului din caus'a predomnirei serbesci, dupa cum recunoscuse si enuntiase insusi Iosif II.[1] Au trebuitu se viie ómeni cá Petru Maioru, Cichindealu, Iorgovici, Diaconovici Loga cu scrierile loru, pentru-cá se strige la urechile aceleĭ parti de poporu si asĭa se mijlocésca celu puçinu emanciparea diecesei Aradului cu aprópe $^1/_2$ milionu de romani din robi'a limbei slavóne. Deschiderea preparandiei din Arad a fostu unu prea bunu inceputu, carui dela 1837—9 ii venise in ajutoriu cu totulu neasteptatu gimnasiulu dela Beiusĭu infiintiatu de episcopulu Samuilu Vulcanu.

In Transilvani'a o societate de ómeni literati se incercase înca dela 1789 se infiintiedie o fóia periodica in Sibiiu, pentru care si castigasera concesiunea, in càtu numai lips'a de fonduri 'ia reținutu dela acea intreprindere, pe care gubernulu nu numai o aprobase, dara au avutu si cuvente de inbarbatare pentru ea.

Cultivarea limbei romàne s'a inceputu in acestea tieri dintru odata cu a limbei magiare si a inaintatu in anii resbóieloru, înca si dupa pace sub reactiune. Nu vomu reproduce aici unu respectabilu catalogu de carti rituali, altele strictu teologice, unele scolastice, altele economice din acelea timpuri; ne marginimu numai a reflecta la scrieri de gramatice, dictionarie si de literatura usĭóra destinata pentru ómeni din poporu càti invetiasera a citi. Asĭa au aparutu:

In 1791 la Sibiĭu càteva pagine relative la Aritmetica si Gramatica de Amfilochie.

In 1797 Gramatica romanésca de Radu Tempea, »cu cheltuél'a lui Radu Verzea parochu Satului-lungu din Secelea.«

---

[1] Vedi Iakab Elek Erdélyi. Hirlapirodalom Története. pag. 112—114.

In 1799 Observatii la limb'a romana de Paul Iorgovici, in Buda.

In 1803 Gramatica latina pentru romàni de Samuil Clain, in Blasĭu.

In 1807 Ortografia romànà cu litere latine de protopopulu Petru Maior, in Buda.

In 1810 Gramatica romànà cu nemtiesce de Ant. de Marki in Czernovitz.

In 1813 Gramatica macedo-vlachica de prof. Mich. Boiadjí.

Intre acestea aparuse in 1812 Istoria despre inceputulu Romaniloru in Daci'a, éra in 1813 Istori'a Bisericei Romaniloru, amendoue de Petru Maioru.

In 1818 Ortografia sau drépta scriere de Diaconovici Loga in Buda.

In 1820 Bucoavna de norma cu slove romanesci si latine de Moisi Fulea in Sibiĭu.

In 1821 Gramatica teoretica si practica de limb'a germana, de Zacharìa Columb, in Buda.

In 1822 Gramatica romana, de Diaconovici Loga, care facuse unu apellu in versuri, indemnatoriu la tiparire de carti in limb'a romàna.

In 1823 Dictionariu romanescu, latinescu si unguresci in 2 tomuri de episcopulu Ioanu Bob, tip. in Clusiu.

Dictionariu germanu-romanu de popa luteranu Andreas Clemens, in Buda.

In 1825 Dictionariu in patru limbi, romanescu, latinescu, unguresci si nemtiescu, lucratu de mai multi auctori in cursu de peste 30 de ani, tiparitu in Buda.

In 1826 Gramatic'a daco-romana cu textu latinu de Ioanu Alexi, in Vien'a.

Orthoepia latino-romana nemtiésca de Niculae Manu (pe atunci profesoru in Blasiu).

In 1828 apare Gramatica romana alui Ioanu Eliad in Sibiĭu. Cu acésta si cu aparitiunea diarieloru Curierulu romanescu in Bucuresci si Albin'a romanésca in Iasi, cultur'a limbei ajunge intr'unu stadiu cu totulu nou alu desvoltarii sale.

Intre acestea romanii caroru incepuse a le placé lectur'a in limb'a loru materna, pe langa multimea de carti religióse, unele si istorice, altele filosofice, mai aveau si bucuri'a de a citi si scrieri de distractiune compuse in stilu usioru de intielesu, cele mai multe in versuri, altele in prosa, inse mai tóte cu fondu sanetosu moralu, precum erau de ex. ale advocatului poetu Vasilie Aron dela Sibiiu: Piram si Tisbe, Patimile lui Isus Christos, Leonat beţivul si Dorofata soçi'a sa, Anulu celu manosu, Sofronim si Hareti, tiparite successive pàna la 1821 si dupa aceea, citite cu mare placere de tineri si betrani; precum au fost càteva si de ale luí Ioanu Baracu fostu translatoru de limb'a romana la magistratulu din Brasiovu, cá Arghir si Elena tip. in Sibiiu 1831), Tilu Buchoglinda s. a.

Totu in acelu periodu literariu s'au mai publicatu intre altele carti de lectura pentru poporu traduse din alte limbi, cá Fabulele lui Esopu, Alexandria, Agatanghel, in grati'a carora multi ómeni adulti invetiau inadinsu ceva carte, numai cá se le póta citi, cà-ci audindu-le dela altii, le placea fórte si le ascultau cu passiune. Apariau si Calindarie romanesci cu multe invetiaturi bune.

In a dou'a generatiune dupa carturarii din véculu alu 18-lea si primulu patrariu din alu 19-lea se aflara alti ómeni mai tineri, cá Damaschinu Bojinca, Dr. Paul Vasici, Eutimie Murgu, Teodoru Aronu, Stefanu Neagoi s. a., cari calcand in urmele dascaliloru incepura mai alesu in tipografi'a dela Buda studii istorice, filologice, de medicina si unele polemii. Asia au aparutu càteva volume din »Bibliotec'a romanésca« redactata mai alesu de Dam. Bojinca in editiunnea lui Zacharia Carcalechi, polemiile lui Teodoru Aron, Murgu si Bojinca cu adversarii de alte limbi, Antropologia si Dietetica lui Vasiciu cu spesele episcopului Vulcanu si altele.

Noi inse nicidecum nu voimu se facemu aici istori'a literaturei romane; singurulu nostru scopu era cá se aratamu, cà oricàtu de puçini au fost carturarii de nationalitate romana in acésta monarchia in periodulu reactiunei pàna la 1837, ei totu au lucratu relative fórte multu pentru inavuţirea limbei, propagarea de idei sanetóse, latirea gustului de cetitu, alimentarea sentimentului nationalu si desteptarea consciintiei nationale.

Pre cand literatii romaniloru din Ungari'a emancipati politicesce prin legile din 1791 si cei retrasi din Transilvani'a la Bud'a si la Oradea mare de inaintea góneloru politice, lucrau cu bunu succesu mai alesu sub protectiunea archiducelui palatinu Iosif, pe atunci in Blasĭu se parea cà in urm'a criseloru anterióre suferite acolo, activitatea scientifica si literaria ar fi amorţitu cu totulu. In adeveru asĭa s'a si intemplatu intr'o serie de ani. Astadi inse causele acelei stagnatiuni atinse si mai sus (§§ 96. 97) sunt prea bine cunoscute. Nu ĕra numai reactiunea politica, care ea insasi ar fi fost de ajunsu a descuragia si a face cá ómenii sciintiei se arunce pe unu timpu órecare pén'a la o parte. Din ordinu mai inaltu, profesori si alti membrii ai clerului, carĭ aveau pecatulu cá se'si pórte capulu ceva mai sus, erau aruncati in parochii, ce e dreptu, cu venituri bune, inse dosite, departate de oricare orasiu mai de dómne-ajuta. Prin devalvarea din 1811 fondurile clerului si ale scóleloru suferisera infricosĭatu. Episcopulu cu tóta economi'a sa strinsa obosise si elu de o parte prin infiintiarea fondului capitulariu, de alt'a prin repeţite numerari cu diecile de mii la cass'a armatei imperiale in anii resboiului. Dupa fallimentulu de statu cerealiile si vitele scadiusera la pretiuri de batjocura. Mai dete si fómetea preste tiéra, cea de anteiu in 1800, a dou'a intre anii 1815 si 1817, in care timpu curtea resiedintiei era di de di indesuita de ómeni peritori de fóme. Dominiulu Blasĭului oricum l'ai administra, fiind multu mai micu decàtu spre ex. alu episcopiei r. catolice ori alu celei romanesci dela Oradea mare, abĭa aduce a trei'a parte din venitulu acelora. Intre acelea impregiurari episcopulu diecesanu Ioanu Bob trece din grati'a ceriului preste 80 si ajunge in pace la 91 de ani, cand apoi in 2 Octobre 1830 este chiamatu la parintii sei. Cine ar putea fi asĭa lipsitu de sentimente omenesci, cá se mai pretinda reforme si ameliorari dela unu prelatu, cu care natur'a facuse o gratia atàtu de rara, cá se'lu lase in viatia aprópe unu vécu intregu. Capitularii si toti cei interesati de progresu se consolau prea bine cu inpregiurarea, cà daca episcopulu totuodata cá directoru supremu alu tuturoru scóleloru din dieces'a sa de preste siepte sute de mii suflete, acum la betranetiele sale atàtu de inaintate nu mai voiesce se audia de schimbari, de reforme, lasa inse prin dispositiunile sale fonduri noue, considerabili, din ale caroru venituri successorulu cu consistoriulu seu póte lucra inainte, ameliorand pàna unde sufere legile esceptionali si unele maxime de statu, care apasau cerbicea romanului.

Pre càtu ne aducemu aminte, sum'a totala a fonduriloru Blasiului cu totu ce remasese dela Bob, afara de dominiu, dupa inventurile inchieiete se evalvase la 400,000 florini moneta conventionala (ceva preste 1 milionu de franci). Suma modesta, inse totu respectabila pentru unu cleru, alu carui episcopu cu consistoriulu seu inainte de aceea cu 100 de ani nu avuse nici-unde se'si plece capulu, necum se aiba scóle si seminariu.

Vacanti'a pàna la confirmare definitiva, la hirotonia, instalare si transpunerea dominiului dela fiscu la nou alesulu episcopu Ioanu Lemeni a duratu doi ani. Capitululu inse si cu vicariulu Lemeni, care urmase lui Dimitrie Caianu reposatu in urm'a unei receli periculóse, n'au asteptatu nici pàna la ocuparea scaunului, ci indata din 1831 s'au si apucatu de reforme, care apoi s'au continuatu mereu càtiva ani, si credemu cà este bine a le insemna si la loculu acesta pentru posteritate.

Conformu normativeloru vechi ale gubernului centrale, scólele primarie confessionali catolice cunoscute cu titlu de »normali regesci« aveau se fia de 4 classe sau despartiemente, gimnasiile de 5, liceele dupa facultati, de 2 cursu filosoficu inpreunatu cu sciintiele matematice si cu fisic'a, totu de doi ani cursu juridicu. In Blasiu existase pàna in 1831 din liceu numai unu cursu macru de 1 anu pentru psichologia si logica, altu nimicu. Din acelu anu inainte se mai infiintiara pentru liceu trei catedre cu trei profesori, de istoria, de algebra si geometria, de sciintiele fisice, la care se intielegea si chemi'a, éra cursulu se facù de doi ani. La reformele acestea ale instructiunei publice consistoriu si episcopu au intimpinatu numai o dificultate cu infiintiarea catedrei de istori'a universala, pe care gubernulu de atunci nicidecum nu avea placere a o vedé si in Blasiu; se si cautau preteste cá se o sistedie; mai in urma aflara cà nu se ajungu veniturile pentru salariulu unui profesoru. Atunci episcopulu declarà, cà si acelu salariu ilu va da densulu din veniturile sale, precum a si facutu.

In locu de facultate theologica seminaristii cari trebuea se fia alesi numai din cei veniti cu absolutoriu dela vreo facultate filosofica, unii si dela cea juridica, avusera se asculte 2½ ani prelegeri din dreptulu canonicu, dogmatica, theologia morala si ceva exegetica. Dela 1831 acelea cursuri au fost largite pe 4 ani sí amplificate mai cu tóte studiile càte se propuneau la facultatea theologica din Vien'a; se cultivá cu multa grija mai alesu istori'a eclesiastica si dreptulu canonicu. Se intielege cà professorii dela facultatea theologica inca s'au inmultitu dupa trebuintia.

Mosii'a Cutu, care este proprietate a seminariului de clerici, fusese ţinuta in arenda de càtra repausatulu episcopu numai in càte 3000 fl. valuta vechĭa; episcopulu Ioanu Lemeni o a luatu in sinodulu de instalare cu arenda de trei mii fl. moneta coventionala pe anu, prin care venitulu seminariului cresců la indoitu si jumetate asia, in càtu de aci incolo seminaristii erau si mai bine ţinuti, li se dedea pe langa reverenda si càte o parechia de caltiamente, éra celoru cari terminand cursulu veníau la hirotonia, pre langa ce aveau victulu in acelea dile totu in seminariu, episcopulu le mai dedea si càte 25 fl. m. c. la màna.

Tipografi'a din Blasiu este totu proprietate a seminariului. Episcopulu Ioanu Lemeni a decisu a o scóte din starea ei desolata, dispuse cá se fia mutata càta bruma era, din chili'a intunecósa in o sala mare si luminósa, denumi pe Timoteu Cipariu directoru alu ei si 'i puse la màna fondu cá se o restauredie si se incépa cu tiparirea cartiloru bisericesci si scolastice, càte lipsiau. Cipariu a si pusu tipografi'a pàna la 1836 in stare cá se póta concurge dupa impregiurarile din acea epoca cu oricare alt'a din acésta tiéra, ceea ce se póte proba cu frumosulu numeru de carti si doue diarie aparute in acea tipografia pàna in a. 1848.

Toti professorii dela gimnasiu si liceu au fost dupa devalvare platiti miserabilu de reu. Din 1833 inainte la toti s'au amelioratu salariile in moneta conv., éra la unii mai betrani li s'a inmultitu cu càte 100 fl. din venitulu episcopului, care platia mai totu dela sine salariile profesoriloru denumiti la catedrele infiintiate de nou in liceu.

Venitulu celoru sĭepte membrii capitulari si alu notariului consistorialu a crescutu asemenea din valuta vechia in valuta conventionala.

Tóte fondurile diecesane si scolastice s'au luatu in revisiune noua si dupace s'au pusu in evidentia, Cassariu a fost denumitu unulu dintre capitularii canonici si membrii ai Consistoriului, care apoi au transportatu la cass'a statului din Sibiĭu tóte sumele evaluate in sensulu testamentului lasatu de fericitulu episcopu.

Starea in care se aflá pe la 1830 limb'a romana la scólele din Blasiu, cá si preste totu in tiéra, nicidecum nu era de pismuitu. Cele mai multe comune rurali de prin pregiuru sunt romàne, numai vreo trei amestecate. Locuitorii orasĭelului vorbiau numai romànesce, cà-ci alta limba nici nu sciau. Sutele de scolari càti veniau din comunele romane de ori-unde de a dreptulu la scólele din Blasiu, vorbiau érasi numai romanesce, éra din a trei'a classa normala incepeau cu latin'a si in cele cinci classe gimnasiali era inpusa cu pedepse diverse vorbirea numai in limb'a latina. Limb'a germana inpusa de Iosif II se cassase; cea magiara nu era inpusa de locu. Cu tóte acestea in anii mai din urma ai episcopiei lui Ioanu Bob limb'a magĭara se infipsese tare tocma in seminariu, intre clerici. Acésta s'a intemplatu asĭa, cà despre o parte intre cei vreo 50 de clerici erau multi din comitatele feudali, cari in lipsa aprópe totala de scóle romane, pe unu teritoriu de sute de miliarie, din mic'a copilaria erau dati la scóla totu numai in orasĭe unguresci, éra pe facultatea filosofica mergeau la Clusĭu, de unde apoi primiti in seminariu vorbiau fórte reu romanesce, éra pe carti bisericesci tiparite tóte cu cirile nu sciau citi; de alta parte betranii nostri isi facusera óresĭcum de regula, cá din a trei'a classa gimnasiala se indemne pe scolarii cei mai buni, cá se mérga pe càte doi sau trei ani la càte unu gimnasiu de alte limbi, cei din comitatele feudali la gimnasii unguresci, cei din Sasime la Sibiiu, cá se invètie bine limb'a germana. In sinesi acea mesura luata de betrani, cá tinerimea loru se invetie si cele doue limbi ale patriei, a folositu in cursulu vécului la unu mare numeru de tineri in viati'a practica, ceea ce s'a cunoscutu mai invederatu dela 1849 incóce. De aici a urmatu, cà mai alesu in unii ani, cand veniau mai multi tineri dela Clusiu si de airea, limb'a magĭara era fórte multu si limb'a materna cu atàtu mai puçinu vorbita in seminariu;

se vorbia latinesce si unguresce, român'a cá de doru. Adeca limb'a romana o patĭá aici in miniatura ceea ce patĭá limb'a magiara la magnatii Ungariei si in cele mai multe cetati ale ei, unde predomnía preste totu limb'a germana. Morbulu acela incepuse a se intinde si in clerulu din afara. Ne placea fórte la cei mai multi cá se scimu càte patru limbi cu latin'a; la o parte din tineri inse a inceputu se le fia rușine, cá tocma limb'a materna se o vorbésca mai reu decàtu pe celelalte.

Se intemplase in a. 1831 cá se fia primiti in seminariu dintr'odata sĭepte studenti din facultatea filosofica dela Clusĭu, carii avusera fericirea de a cunósce acolo pe dr. Simion Ramontiai fundatorulu, a se indulci de invetiaturile lui, a si primi dela elu in daru istori'a lui Petru Maioru si celelalte scrieri ale lui. Unulu dintre aceia tradusese istori'a lui Maioru in limb'a magiara; ceilalti se inferbentau de cele ce li se descoperia din acea carte cá dintr'unu oraclu despre originea si de totu trecutulu natiunei romane. Ei veniti in seminariu, fàra a cugeta càtu de puçinu la urmari, in conversatiunile loru dupa cina isĭ țineau unii la altii prelegeri gramaticali din limba. In anulu alu doilea ce le plesnesce prin capu la càtiva clerici, cá ei se infiintiedie unu teatru de dilettanti; se punu frumusielu pre langa trei professori mai apropiati de a loru etate si castiga invoirea, înca si conlucrarea loru. Le permitte si rectorulu se se jóce de-a comedi'a. Dara de unde spese? Asĭ, tinerii planuescu usĭoru. Dati se scriemu la toti protopopii, care cum scimu se'i rugamu pentru o colecta. Cei mai multi protopopi le facu pe voia — din curiositate. In càteva septemani se adunara 160 fl. mon. conv. Cu acea sumusióra trimitu pe unulu din ei cu vicerectorulu la Sibiiu, unde acórda la profesorulu de pictura Neuhauser doue cortine si mai alte apparate merunte. Éca cà pe serbatorile Craciunului spre 1833 »prim'a scena romanésca« in acésta tiéra este gata. Professorii si unu clericu preparasera càte o piesa mica, de acelea care se jóca in internatele classeloru superióre. Inainte de aceea se representase totu de clerici la instalatiunea episcopului Lemeni o ecloga compusa cu multu spiritu de Cipariu. Totu cam acei tineri isi inpartira si acuma rolele.

Dara unde este publiculu? Cu episcopulu in frunte, toti canonicii, professorii, familiile deregatoriloru dominali, vreo patru cinci orasieni si baronés'a betrana dela Panade, atàta era publiculu. Acelea representatiuni s'au continuatu in vreo cinci ani si de atunci limb'a materna in Blasĭu nu a mai remasu in cód'a altora. De aru fi cutedĭatu inainte de aceea se intreprinda tinerimea jucarií de acelea in seminariulu preotiescu din Blasĭu, dieu nu sciu daca nu aru fi fost eliminati sau chĭaru inrolati in regimente. Studentii din liceulu catolicu reg. dela Clusiu juni de càte 20—25 de ani, denuntiati cà mergu la teatru, erau pedepsiti cu carceru, si ce'i durea mai tare, era amend'a de càte 2 douedieceri pentru pedellu.

Totu in acei ani incepura a se stracura ìncóce si producte literarie romanesci din tiér'a vecina cu tóta privighĭarea cu ochi de vulturu a vamesiloru; la Sibiĭu si de ací la Brasĭovu intrau prin mijlocirea librariei francesului Thierry, care avea o filiala in Bucuresci si prín unu comerciantu Minovici; éra la Brasĭovu prin carausi, negutiatori si alti caletori; Curierulu romanescu alu lui Eliad venía prin posta cá scrisóre, cu porto $^1/_2$ douedieceriu, dara ce era se faca omulu? platia sí tacea.

Afara de reforme in instructiunea publica si de cultivarea celu puçinu a literaturei bisericesci si pedagogice, Blasiulu mai avea in acea epoca si alta grija mare, storcatóre de sudori. Dissensiunile politice dintre feudalii catolici cá partisani ai gubernului centrale si dintre cei calviniani din opositiune turburau indirecte si linistea sufletésca a poporului romanu in ţinuturi, in care acesta se aflá desbinatu in doue confessiuni religióse. In spiritulu vechĭei loru doctrine proprietarii mari catolici voiau se aiba in dominiile loru pre càtu s'ar putea totu numai locuitori de credinti'a catolica; din contra proprietarii protestanti nu lasau nimicu neincercatu, cá se ţina pe poporatiunea rurala cu atàtu mai vîrtosu in vechi'a ei credintia, cà-ci in acestu casu nici-o lege nu'i silia cá se rupa din hotaru portiuni canonice pentru preoti si dascali si nici pentru biserici. De aici urmá, cà in casuri de vacantie in parochii, fiacare proprietaríu isi avea pe candidatii loru, intre cari apoi se nasceau rivalitati, certe si processe blastemate, in càtu unele comune remaneau cu anii intregi fàra nici-unu preotu, de nici-o confessiune; bĭetii crestini isi baptizau ei intre ei pruncii si isi ingropau mortii numai cu assistenti'a unoru cantareti. Acea stare de barbaria fusese relevata si zugravita cu colori vii in càteva adunari municipali si intre certe mari; mai pe urma fu denuntiata si imperatului Franciscu. Cu ocasiunea depunerií juramentului in manile imperatului, episcopului Ioanu Lemeni i s'a comisu, cá inainte de oricare alte afaceri, indata dupa hirotonire si installare se intreprinda visitatiune canonica in comitatulu Hunedórei si in o parte din comitatulu Albei in regiunea Murasiului, pe unde nefericitii locuitori au fostu selbataciti mai infricosiatu. Episcopulu a si indeplinitu indata in var'a anului 1833 acea missiune grea inpusa lui de càtra monarchu. Pàna in dilele in care scriemu acestea, se mai afla unu singuru barbatu venerabilu aprópe nonagenariu, care cá preotu tineru insoçise pe episcopu prin o parte mare din vastulu comitatu alu Hunedórei si anume prin districtulu Hatiegului. Numai imperatulu Iosifu aflase pe la 1770 pe romanii din Banatu remasĭ de sub turci intru o stare atàtu de selbatica, precum au aflatu acestu episcopu mai vîrtosu pe locuitorii din partile muntóse ale comitatului Hunedórei. Trecusera dĭecimi de ani, de cand nefericitii locuitori nicĭ nu mai sciau ce minune póte se fia aceea ce se dice Vladica sau Episcopu. Dintru o comuna pop'a si cu càtiva betrani esissera intru intimpinarea episcopului pe drumu inainte; vediend apoi cà preas. sa dandu-se din trasura a inbracatu manti'a si pléca pedestru inainte urmatu de secretariu cu protopopulu si de doi feciori robusti, pop'a si ómenii coprinsi de frica apucara fug'a inapoi. La unele comune femei si copii numai cu aruncare de moneta merunta puteau fi inblanḑiti cá se cutedie a se apropia de biserica si a intra in ea; intr'o comuna inse ómenii se uitara mai anteiu pe la ferestrile bisericutiei, cá se védia ce face episcopulu in biserica si in altariu. Scene in adeveru dramatice s'au presentatu atunci ochiloru acelui episcopu. La acea stare de selbatacía ruşinatóre adusese sistem'a feudala si desbinarile confessionali in veci nĕjustificabili pe poporulu romanescu.

Episcopulu a inpaciuitu in acea visitatiune mai multe comune; a informatu si pe curtea imperiala despre blastematiile straine càte descoperise in caletoriile sale, cu care firesce, numai amici nu'si facuse. Anume la gubernulu din

Clusĭu Lemeni nu era »persona grata« din anii in cari elu cá secretariu alu episcopului Bob pàna la mórtea acestuia isi ascuţise adesea pén'a sa in multe corespondentie avute cu gubernulu, unde afacerile se inglodau adesea cu anulu intregu.

Din acea visitatiune episcopulu care se sciá obligatu chĭaru si in puterea juramentului a propaga catolicismulu intre romani, isi facuse totusi de regula, cá pre càtu numai ii permittea positiunea lui, fractiuni de poporu se nu mai primésca, çi sau comune intregi, sau pe nimeni, cá prin acésta mesura se mai micsĭoramu numerulu atàtoru popi si dascali flamendi si peteciti, éra comunele bisericesci se remàie scutite de urgii si de scandale, prin care se facu de batjocur'a celoralalte popóra.

Pe episcopulu Lemeni ilu mai asteptau si alte probleme. Resiedinti'a, unu castelu vechĭu din véculu alu 16-lea, strimtu, difformu, nereparatu aprópe de unu vécu, nu mai era de locuitu. Biserica catedrala zidita in dilele Mariei Teresiei daduse Ddieu, cá dupa unu timpu de preste 70 de ani se devìna prea strimta chĭaru si numai pentru tinerimea scolastica, pentru clerici si professorime, cu atàtu mai puçinu incapetóre pentru solemnitati si adunari, alegeri, sinóde, instalari s. a. Pàna in a 1837 biseric'a fu renovata si largita spre pìatia si in loculu turnului vechiu inaltiate alte doue asĭa precum se vedu ele astadi. Pàna in 1842 s'a restauratu si castelulu asia, cà in laturea drépta dela intrare s'a mai adaosu o aripa din fundamentu alaturea cu edificiulu vechĭu. Sume mari au inghiţitu acelea restaurari; cu tóte acestea daca nu ar exìsta si unu altu edificiu totu in curtea resĭedintiei, remasu totu din dilele Mariei Teresiei sub nume de »monastirea calugarasiloru,« nu se pricepe unde s'ar fi pututu installa cancelari'a, archivele si sal'a de sĭedintie cu apertinentiele sale.

La trei ani dupa reformele introduse in scólele din Blasĭu professorii se pomenira cà le vinu scolari dintru o regiune, de unde se asteptase mai puçinu. Pe la 1825 Oprea Circa din Cernatu, omu care cunoscuse multe, caletorise de repetiteorí si la Vien'a, fu celu de anteíu care »avuse curagiulu,« cá se'si aduca pe doi fiĭ ai sei, Georgie si Oprea »la scólele unitiloru din Blasiu«, dupa cari a urmatu si Ioanu Branu dela Zernesci. Din 1833/4 venira maí dintr'odata dela Brasiov trei studenti romani, Dim. Leca, Ioanu Jipa, Radu Tempeanu fiĭulu v. protopopului si doi greci Naslim si Panaiot Djanlí, uniculu fiiu alu curatorului dela biseric'a grecésca. Pe dio'a de Rusalii vení acelu curatoru Djanli si unu consangénu alu seu Hagí Ghidru, cá se'si védia fiĭulu, se si afle mai de aprópe, cà ce lege voru fi avend aceĭ »uniati«. Care fu mirarea loru, cand dupa expressiunea lui Djanli aflara »sant'a liturgia intocma precum se servesce la patriarchi'a din Constantinopole.« Din acei ani tinerime romana din Brasĭovu si din districtulu seu nu au lipsitu dela scólele din Blasìu. Dintr'odata cu acea subtiere a prejudetelieloru, familii fruntasie de comercianti incepura a invita clerici sau profesori tineri la sine, cá se prepare pe fiĭ loru pentru vreo classa gimnasiala. Abĭa trecuse unu anu, pàna cand intre familii s'a sí coptu planulu de a'si preface mic'a scóla elementara in scóla cu patru classe, din care fiiĭ loru se póta trece in prim'a gimnasiala. Si cu acestea relative la desteptarea nationala din Brasĭovu ajunseramu totu la anulu 1837, dela care inainte nu vomu lipsi a intreţiné pe lectori in alta parte a studiului nostru.

§ 101. Diet'a transilvana din 1841—3. Gubernatorulu Iosef Teleki. Proiecte de reforme. Limb'a magiara. Protestulu sasíloru si alu romaniloru. Resbunari. Petitiunea episcopiloru romani. Dupace diet'a dín 1837 a fost sparta asìa precum amu vediutu mai in sus, cele doue partide ale classeloru feudali isi continuara luptele loru cá si păna atunci, inse cu acea diferentia, cà liberalii ţinuti de scurtu nu'si mai puteau alerga caiì in voi'a loru; acum inse ei inprumutau puteri din Ungari'a, unde press'a periodica incepuse a se emancipa binisioru din rigórea excessiva a censurei preventive; in adunarile municipali desbaterile erau mai libere, éra diet'a Ungariei mijlocise si sanctiunea la càteva reforme de mare inportantia, in spiritu liberalu, care nu putea se nu afle resunetu si in Transilvani'a.

Mai multe cestiuni, asupra caroru decurgea cérta infocata in acésta tiéra, pentru generatiunile presente nu mai potu fi intielese si nici nu aru avea vreunu interesu pentru densele, daca ele nu aru fi considerate cá ceea ce au fost in adeveru, adeca nascatóre ale mai multoru evenimente, care au preparatu spiritele pentru resboiulu civilu provocatu in modu fatalu dupa diece ani.

Unele certe de ale partideloru de inainte cu cincidieci de ani astadi aparu in adeveru ridicule, sau cà'ti producu grétĭa la cítirea loru. Asĭa este intre altele indelung'a cérta de mai multi ani asupra numerului candidatiloru la diverse functiuni pe la tóte municipiile feudali, pe unde gubernulu pretindea, cá adunarile municipali se submitta pentru fiacare postu càte trei candidati din trei confessiuni, adeca càte noue individi, pre cand opositiunea asĭa numita liberala cerea, cá gubernulu se se indestulésca cu càte unu singuru candidatu din fiacare confessiune, catolica, calvina, unitariana, adeca trei. Un'a alta fapta demna de lucuitorii din Abdera a fost, cà acei »politici,« caroru le place se scótia castanele ferbinti din spudĭa cu degetele altora, sedusera in 1840 pe bĭetii cadeti si suboficiri (sergenti) si a. din militi'a de granitiari secui, cá se formedíe ei de ei o societate, care apoi se pretinda dela gubernu cá se fia recunoscuti cá »soldati civili« si se li se acórde dreptulu de a se ocupa si ei cu politic'a, cum si a'si alege si ei deputatu liberalu, cá se le apere interessele in diet'a tierei. Auctoritatile supreme militari au fost destulu de intielepte, cá se nu dea acelei fantasìi de soldati tineri nici-o inportantia pe care nu o aveau si nu 'iau pedepsitu decàtu cu inchisóre in fortareti'a dela Cìcsereda, pentrucá se aiba timpu de ajunsu spre a studié mai bine legile si regulamentele ostasiesci.

In 25 Novembre 1841 s'a deschisu diet'a, acum inse érasi la Clusiu, nu la Sibiĭu. Cabinetulu Vienei era informatu, cà in cei trei ani din urma passiunile feudaliloru se mai astemperasera, de si densii in realitate isi schimbasera numai tactic'a. Comissariu plenipotentu cá se deschida Camer'a in numele suveranului si se represente in tóta durat'a sessiunei persóna Mai: Sale, a fost numitu astadata unu fiĭu alu tierei, adeca br. Ioanu Iosika, acelasĭ magnatu, care fusese atàti ani gubernatoru substitutu si care in acea calitatea a sa devenise obiectu alu urei si batjocurei, carui ii strigasera cà este valachu si'i facusera musica, lui si lui Nopcea, cu fluiere de a le oieriloru nostri romani, éra acuma fu intimpinatu la Clusĭu cu onóre si respectu. A paţitu adica si betranulu Josika cum au paţitu nenumerati alti barbati de statu cu acea dama capritiósa, superficiala si venturatica, ce se numesce opiniune publica si Aura popularís, a carei arrogantia stupida merge uneori asia departe, in càtu pretinde a fi intielépta cá Ddieu, prescrie veninu lui Socrates si crucifige pe Isus Christos.

Br. Franciscu Kemény in calitatea sa de presiedente alu dietei indata in prim'a sĭedintia a pronuntiatu unu discursu, care era mai multu o programa de legislatiune, in care dupace reflectà la reformele liberali càte au petrunsu pàna atunci in legile Ungariei, rugà pe membrii camerei, cá se mai incete dela necurmatele reclamatiuni pentru legile vechi violate din partea gubernului, ci tocma ei se le ia pe tóte in revisiune si conformu postulateloru vécului presentu chĭaru ei se céra modificarea si respective cassarea mai multoru legi, care erau spre ruşinea loru.

Ce e dreptu, acea dieta s'a si apucatu de lucru multu mai curend decàtu cele doue anterióre; la verificarea membriloru a trecutu preste multe reclamatiuni, unele minutióse si pedante, altele reutaciόse. Dupace gubernatorulu Kornis murise, diet'a se grabi se aléga candidati si se'i submitta la curte. Imperatulu Ferdinand denumi astadata gubernatoru pe com. Josef Teleki, fostu pàna atunci custode alu corónei, presĭedente alu academiei de sciintie, cà-ci era in adeveru omu eruditu, inse si barbatu de statu care trecea de liberalu, pre langa acésta de confessiune reformata calviniana cá cei mai multi magiari din Transilvani'a. Din acestea se póte intielege, pentru ce primirea acelui gubernatoru la Clusiu in 6 Aprile 1842, apoi instalarea si depunerea juramentului seu a fost din cele mai pompóse si pentru natiunea sa mai simpatica din càte vediuse acea cetate in 140 de ani. Intre altele se si cam sciá mai de inainte, cà daca noulu gubernatoru nu e strainu de càtra infiintiarea mai multoru reforme cerute imperiosu de spiritulu timpului, apoi cu atàtu mai virtosu doresce delaturarea limbei latine, si inlocuirea ei cu limb'a magĭara in tóte afacerile tierei, cum si in scóle, in fine cà nu numai uniunea simpla in sensulu diplomei leopoldine, ci de a dreptulu fusiunea, contopirea totala a principatului Transilvaniei cu Ungari'a ĭi zace la sufletu.

In adeveru, cà indata dupa instalarea gubernatorului prim'a cestiune ce s'a datu in desbaterea dietei a fost a limbei magïare. Inainte de a cunósce resultatulu desbateriloru dietali decurse asupra acestui proiectu, cauta se cunóscemu anteiu stadiulu in care ajunsese elu dela 1791 incóce pàna la 1841.

In cele mai multe tieri ale Europei limb'a diplomatica oficiala a statului nu a fost decretata prin vreo lege positiva, ci dupa cum unu dialectu sau altulu vorbitu si scrisu de càtra mai multi locuitori a succesu limbei latine, nu dintru o data, ci numai in mesur'a intru care era inavutitu si cultivatu. In Ungari'a nici-unu poporu nu a cugetatu la o reforma cá acésta pàna la 1791, dara precum vediuramu la altu locu, acea reforma a fost tractata numai dela 1825 incóce mai seriosu, éra apoi in urmatórele diete limb'a magiara fu înaltiata nu numai la rangu de limba a statului in loculu celei latinesci, ci s'au facutu incercari de a o si generalisa asïa, in càtu ea se fia introdusa la tóte popórale conlocuitóre, in scóle, in biserici si chïaru in familii. Resistentia fórte seriósa la incercarile din urma s'au vediutu numai din partea Croatiloru.

Partid'a magiara feudala din Transilvani'a s'a folositu in acelasi timpu spre ajungerea scopului seu de unu altu metodu; ea adica fàra a chïama deocamdata legislatiunea in ajutoriu, a substituitu limb'a maghïara celei latine mai multu pe tacute, pe nesimtite, in gubernu, in municipiile feudali (comitate, scaune, orasie), in scólele reformatiloru; numai corespondentiele cu Vien'a si proiectele de legi ale dietei cu comitivele loru se mai compuneau latinesce. Municipiile sasesci mai scriau latinesce gubernului si altoru municipii feudali, in dieta inse vorbiau si ei ungurescе, nu nemtiesce, sau cà cei mai multi dintre deputatii loru taceau, din causa cà limb'a magiara nu le era cunoscuta, éra in casu de necessitate se alegea càte unulu sau doi oratorí cunoscatori de limba, cá se vorbésca in numele tuturoru. Chïaru episcopii romaniloru incepusera se corespunda ungurescе cu gubernulu. Càtiva sasi in frunte cu renumitulu loru parochu Ludovicu Roth incepusera se petrunda in planulu desnationalisarii poporului loru si se proteste ici-colo prin brosiure si diarie germane, din care ei aveau acuma vreo trei in tiéra, la Brasĭovu si la Sibiĭu. Mai dintru odata se folosira si unii romani de colónele modesteloru diarie române Gazet'a Transilvaniei si Fóia pentru minte, inima si literatura, cá se traga luarea-aminte a carturariloru romani la planulu de a se inchide si limbei române calea la orice desvoltare si chĭaru la existenti'a ei ulterióra.

In acestu stadiu se aflá cestiunea cea fatala a limbiloru in Transilvani'a, pre cand s'a deschisu diet'a ei in 1841. Acum inse br. Dionisie Kemény in buna intielegere cu gubernatorulu si cu consiliarii magĭari esí cu unu proiectu de lege, care in essenti'a sa era copi'a legii sanctionate din Ungari'a relative la introducerea cá limba de statu, de instructiune publica si chĭaru cá nationala a limbei magiare in loculu celei latine, cu dreptu esclusivu contra limbei romane, careia îĭ era destinata mórtea, éra Sasiloru li se permittea, cum se parea din gratia mare, cá se póta corespunde si pe viitoriu cu gubernulu in limb'a latina.

Acelu proiectu alu lui D. Kemény, sau mai exactu alu gubernului provincialu din Clusĭu a fost unu adeveratu teciune aprinsu aruncatu preste popórale principatului in numeru de 2 milióne 200 de mii. Deputatii sasiloru pre langa ce au protestatu indata in acea dieta contra proiectului, nu au lipsitu a'si formula si ei drepturile limbei loru si a le inainta la curte, éra pre cei doi deputati ai scaunului Orasciei, cà-ci unulu era magiaru D. Lészai si altulu Loreni magiarizatu, 'iau scosu din sinulu loru. Poporulu romanu in lipsa totala de orice alta organisatiune politica si nationala, cá natiune politica nu a pututu protesta, din fericire inse s'a ridicatu consistoriulu gr. catolicu din Blasiu si a inaintatu cunoscutulu protestu intre acele impregiurari critice prea bine motivatu, cu periculu de a fi dati toti membrii lui in judecata sub pretestu, buna-óra cá in 1791, cà n'au dreptu de a petitiona in afaceri politice si nationali. Br. D. Kemény catranitu cà-ci i se incurcara itĭele, in 12 Februariu 1842 a lovitu in Sasi intr'o cuventare infocata si plina de amerintiari. Cu tóta acea filippica hostila urmarea celoru doue proteste fu, cà curtea imperiala in locu de a confirma proiectulu de lege sugrumatoriu de alte doue limbi, l'a reintorsu dietei modificatu asĭa, in càtu acésta in locu de a primi de bune acelea modificari moderate, in lungi discussiuni combatèndule, a si protestatu la curte asupra loru.

Dupa acestea Sasimea convinsa totu mai multu de pericolulu ce se prepará existentĭei sale nationale, irritata fórte multu atàtu prin invectivele lui D. Kemény càtu si prin coprinsulu petitiunei celoru doi episcopi ai romaniloru, la care vomu reveni mai in josu, au inceputu a mai cugeta inca si la alte mijlóce de apararea individualitatii loru nationale, dintre care atingemu si aici pe unele, de care indirecte s'au pututu folosi si romanii, precum s'a si intemplatu.

Pàna in acei ani junimea sasésca care se devotá sciintieloru juridice, le ascultá pe acelea in limb'a latina la Clusiu, unde se aflá unu cursu juridicu de doi ani, éra prax'a de advocatu sau de functionariu o facea la curtea de apelu (Tabula regia) in orasĭulu Tèrgulu-Murasiului. Vediend Sasii cà Maghĭarii nu mai astépta lege positiva, ci incepu se propuie si studiulu de drepturi in limb'a loru, au decisu a'si rechĭema pe fiiĭ loru dela Clusĭu, a si infiintia o academia de drepturi in Sibiiu cu limb'a germana de propunere, la inceputu cu unu cursu de doi, mai tardíu de trei si in fine de patru ani. Acea academia deschisa cu prea puçinu fondu, mai apoi subventionata bine de càtra statu, a folositu fórte multu si romaniloru, a caroru tinerime o frecventá cu mare placere si in numeru considerabile pàna la er'a dualismului si respective pàna la desfiintiarea ei violenta din 1885.

De ací incolo lupt'a contra magiarismului luà in press'a germana dimensiuni totu mai mari, éra pre càtu timpu press'a de acasa era infrenata prin censura, sasii recursera la ajutoriulu pressei din Germani'a.

Dintru odata cu mijlócele de aparare atinse acilea, sasii mai facura unu pasu inainte cu planulu de a chĭama colonii germane in mijloculu loru si a le asiėdia intre densii mai virtosu in ţinuturile locuite dupa a loru parere de prea multi romani. Spre acestu scopu in var'a anului 1845 Lud. Roth fu trimisu in regatulu Würtenbergei, éra Ioanu Gött in Francfurt, de unde se tragea si elu, cum si in provinciile renane limitrofe. Missiunea lui Roth a reusitu, in càtu adeca la chĭamarea lui au si venitu in anulu urmatoriu càteva sute de familii, éra la indemnulu lui Gött din regiunile pe care le cercetase elu nu s'a miscatu nici-unu colonistu, de fric'a domniei unguresci, precum diceau popii si advocatii de pre acolo. Acea frica nu a fost cu totulu desĭérta; cà-ci de o parte feudalii magĭari se iritasera fórte tare din caus'a acelui planu alu sasiloru, éra de alta parte chĭaru si cancelari'a transilvana luase mesuri, cá unu transportu de würtenbergieni se fia intorsu din drumu indaraptu in patri'a loru. In càtu pentru romanii conlocuitori, ei cá cei paţiti din alte generatiuni, nu se indoiau intru nimicu, cà planulu colonisarii era indreptatu asupra loru si 'lu considerau totodata cá resbunare din caus'a petitiunei celoru doi episcopi; romanii inse ori pe unde se asĭediara colonistii svabi, in locu de a se turbura si nacaji, unii faceau glume asupr'a loru, éra altii ii compatimiau vediend cà se pricepu fórte reu la economi'a campului si cà nu ţinu la munc'a grea, pe care o cere solulu Transilvaniei. Romanii au avutu dreptate, cà-ci in adeveru din acea colonisare germana nu s'au alesu mai nimicu, precum nu se alege in dilele acestea din colonisarea magiara cu nefericitii Cĭangai. Anume in districtulu Brasiovului mai multi patriciani sasi s'au vediutu siliti a revoca in villele loru pe romanii de mai nainte.

Dupa trist'a esperientia facuta cu petitiunea episcopului diecesei gr. res. orthodoxe Vasilie Moga, in anulu 1842 episcopulu gr. catolicu Ioanu Lemeñi dela Blasĭu s'a invoitu, cá urmand exemplulu celoru dela 1791 se faca causa comuna cu confratele seu in nationalitate si se recurga la dieta prin o petitiune colectiva, motivata pe largu pentru cererea de drepturi civili si confessionali pentru toti romanii locuitori alaturea cu sasii pe desu numitulu teritoriu cunoscutu in legile tierei sub nume de Fundus regius. Tóte acusarile ridicate in acelu actu asupra sasiloru erau adeverate; las' inse cà petitiunea esise din pén'a lui L. Gáll, aristocratu magiaru cunoscutu cá bunu istoricu si juristu renumitu in tiéra, dupace inse asupririle suferite de poporulu romanu multu mai numerosu din comitatele feudali, din orasiele magiare si din o parte a secuimei, erau cunoscute si la curte cá neasemenatu mai multe si mai grele, a urmatu firesce, cá sasii se respunda romaniloru: Bine, voi ve plangeti asupra nóstra si ne acusati la unguri si la gubernu cá pe tiranii vostrii; ati uitatu inse, cà aceiasi unguri cari v'au pornitu pe voi asupr'a nóstra, au juratu de nenumerate-ori pe statutele si pe tóte privilegiile nóstre, strabunii loru le-au votatu alaturea cu noi, regii si principii din sangele loru le-au confirmatu, sanctionatu, au juratu si ei cà le voru respecta si apara incontra oricarui atacu din afara si din laintru, prin urmare asupr'a vóstra a romaniloru. Ve insiéla ungurii; ei nu ve potu ajuta in contra nóstra fàra a sfarma uniunea celoru trei natiuni, aristocrata, secuiésca si sasésca, care este indreptata in contra natiunei vóstre valache. De ce nu ati avutu barbati'a cá se cereti sfarmarea acelei uniuni, receptiunea vóstra in cadrulu constitutiunei cá natiune politica, delaturarea tiraniei aristocratice, participare la tóte drepturile acestei tieri, mai in scurtu, pentru ce nu aţi revenitu la tóte punctele petitiunei vóstre din 1791?

Petitiunea insasi in dieta nu a fost luata de locu in desbatere; ea fu data cá si multe altele la comissiunea de petitiuni, care inse a cernutu tóta dio'a, pentru cá se nu fremente nici-odata. Presiedentele acelei comissiuni era comitele Ioanu Nemes, pe care episcopulu Vasilie Moga ilu »inprumutase« cu 7500 fl. si era naivu destulu cá se astepte nu sciu ce resultate maretie in urmarea acelui inprumutu. Episcopulu Ioanu Lemeni in cele 15 luni pre càte s'a traganatu acea dieta, a deschisu de càteva-ori cand usi'a presiedentelui br. Fr. Kemény cand la c. Nemes, rogandu'i cá se ésa odata si in caus'a romaniloru cu unu proiectu de lege, pe care se'lu dea in desbaterea dietei. Mai in urma Lemeni isi perdù patientia si càtra finea dietei iĭ ţinù acesteia o lectiune mustratóre. Intr'aceea comissiunea respectiva esi cu unu altu proiectu de lege care ţinea, »cà se fia indigenata si religiunea greco-neunita,« dara nici din acelu proiectu nu s'au alesu nimicu.«

Deocamdata patricianii sasi au insarcinatu pe confratele loru Iosif Trausch din Brasiovu, omu de mare auctoritate intre densii, cá se combata argumentele petitiunei episcopiloru; le-a si combatutu intru o publicatiune germana, totu numai cu resultatulu ajunsu de càtra antecessorulu seu Carolu Schuller, adeca asĭa, cà astadi argumentele lui potu servi numai de materialu istoricu. Intr'aceea cu privire la continuitate, adeca la existenti'a millenaria a poporului romanu in Transilvani'a totu L. Gáll a publicatu scrierea anonima despre Cneziatele romane, prin care s'a revarsatu multa lumina preste trecutulu departatu alu natiunei romane, in càtu comitele Josef Kemény voind se combata informatiunile despre cneziate, pe acelea mai multu lea confirmatu.

Dupa tóte acestea inse ur'a si resbunarea cea mai intensiva s'a spartu mai vîrtosu in capulu episcopului Ioanu Lemeni, éra alti romani n'au paţitu din acele cause reu mai mare, decàtu cà petitiunea tradusa la Brasĭovu dupa originalulu ce se aflá in archivulu dietei si tiparita in 1500 de exemplarie fu confiscata, éra Gazeta Transilvaniei, care pàna atunci avuse numai unu censoru, a fost supusa si la unu alu doilea din locu si la unu revisoru in Vien'a, in persón'a consiliariului Somlyai dela cancelari'a transilvana.

In diet'a anterióra din 1837 se denumisera càteva comissiuni cu insarcinarea cá se prepare mai multe proiecte de legi relative la o revisiune a dreptului publicu, la inposite, la intregirea regimenteloru, la urbariu sau cestiunile agrarie, la dissensiunile confessionali, cum si altele càteva. Acelea comissiuni au si lucratu in restimpu dela o dieta pàna la alt'a, éra operatele loru au fost inaintate la Vien'a spre revisiune, unde inse au fostu reţinute mai multu de unu anu asĭa, in càtu abĭa in 22 Dec. 1842 au ajunsu la dieta. Timpulu fiind fórte inaintatu, camer'a legislativa luà in desbatere numai unele proiecte care li se pareau mai urgente, cá celu confessionalu, celu relativu la calificatiunea nenobililoru de a puté fi admisi la functiuni publice, unu proiectu regulatoriu de creditu, precum si celu urbarialu. Acum inse i se urîse chĭaru curtii de o dieta asia de lunga, in càtu ea fu inchisa cam pe neasteptate in 21 Februariu 1843 dupa 15 luni de timpu pretiosu perdutu fàra nici-unu altu resultatu positivu si folositoriu tierei, decàtu numai acela cu care gubernatorulu consolase in ór'a inchiderei pe membrii dietei, cà li s'a datu ocasiune de a'si comunica ideile si cunoscintiele, care voru aduce fructe bune mai tardíu. Acela inse care va lua in revisiune obiectiva desbaterile acelei diete, va alatura la ele si luptele diaristicei de trei limbi din acésta tiéra, càtu au decursu atàtu pe timpulu dietei càtu si in anii urmatori, se va convinge usioru, cà si sementiele aruncate de càtra acea dieta au produsu fructe amare.

Luptele pentru limbi au luatu caracteru acutu din acea dieta; totu de atunci planulu fusiunei, adeca alu desfiintiarii dreptului publicu alu tierei deveni mai violentu, éra traganarea continuata a cestiunei agrarie ţinea spiritele masseloru in fermentatiune cu atàtu mai periculósa, cu càtu partea cea mai mare a poporatiunei rurale mai era tractata fàra nici-o crutiare, ceea ce au recunoscutu si enuntiatu chĭaru si in dieta barbati cá comitele Ladislau Teleki, br. Dion. Kemény, Samuel Deak si altii, éra maltractarea locuitoriloru din muntii apuseni a produsu unu casu fenomenalu in viati'a acestoru popóra, cand au fost siliti cá in desperatiunea loru, in lipsa de orice aparatoriu independentu si intieleptu, se depuna apararea causei loru in manile unei femei straine si misterióse, anume Catharina Varga.

Intre acestea veniau si din Croati'a sciri diverse despre resistenti'a vigorósa in contra incercarii de a introduce si acolo limb'a magiara in loculu celei latine asĭa, cá limb'a serbo-croata se fia trantita la parete.

Acuma sasii mai recursera si la una alta mesura de aparare; ei adeca decisera in adunarea loru nationala municipala din 23 Mart. 1846 cá tóte auctoritatile loru publice se recunósca cá limba dicasteriala numai limb'a germana pre totu teritoriulu locuitu de ei.

Din acea di agitatiunea se porni si la romani in acelasi intielesu: Daca limb'a oficiala a tierei nu va mai fi cea latina, pentru natiunea romana va fi limb'a sa materna.

§ 102. Turburarile din Blasĭu si din tóta dieces'a greco-catolica din Transilvani'a intemplate intre anii 1843 si 1846. Mi se stringe inim'a ori-cand cugetu la victimele cadiute de ambele parti, si asĭu fi voitu cá daca s'ar putea, se se stérga din istori'a poporului romanu si din a bisericei respective orice urme ale aceloru turburari, care considerate din punctu de vedere alu culturei superiore si totodata alu reputatiunei nationale si religióse au fost nu numai fórte dureróse, ci si greu compromitietóre. Evenimente inse care s'au continuatu preste trei ani, asupra carora s'au purtatu processe, au emanatu acte guberniali, chĭaru si imperatesci, despre care s'au scrisu si publicatu multime de informatiuni, parte adeverate, parte mai mare inse cu totulu falsificate, si reutatióse, nu mai potu fi innadusite cu nici-o tacere, cà-ci voind ale ascunde de inaintea generatiuniloru care ne succedu unele dupa altele, amu lasa campu largu, in care se prinda radecini mai multe informatiuni fantastice si altele pe din intregulu mincinóse, înca si infame, precum s'a intemplatu chĭaru si pàna acuma, uneori cu scopurĭ precugetate vrasmasĭesci, de a face reu nu numai unora, ci la toti romànií descrisi cá necredintĭosi, cá rebelli, cá periculosi statului.

Dintre scriitorii transilvani neromani, contimpurani de ai nostrii au fost mai vîrtosu doi insi, unu sasu si unu magĭaru, ambii de positiune sociala alésa, cari au publicatu in opurile loru informatiuni mai multe despre turburarile provocate de clerici si de professorii dela Blasiu, fiacare din punctu propriu de vedere si spre scopu cu totulu divergentu. Dintre acestia celu de anteiu scriitoriu este Eugen de Friedenfels, carele in biografi'a parintelui seu vìtregu Josef Bedeus de Scharberg vol. I pag. 193 premìtte o scire scurta, éra la calcàiulu cartii dela pag. 403 pàna la 410[1]) se ocupa de turburarile din Blasĭu intr'unu tractatu specialu, scrisu cu péna muiata in fĭere, cu tendentĭa invederata de a presenta pe episcopulu Ioanu Lemeni cá pe unu monstru de coruptiune, pe gubernu, pe cancelari'a curtii si pe primatele dela Strigonu cá pre totu atati despoti, patroni ai coruptiunei, éra pe vicari si protopopi cu esceptiune numai de cei din opositiune, cá pre totu atàti sclavi miserabili ai episcopului.

Scriitoriulu magĭaru care s'a interesatu de acelea discordii triste este Alexie Jakab, unulu din archivarii statului si membru coresp. alu academiei magiare, pàna in 1848 fost functionariu totu in Sibiĭu, unde era si Bedeus intru o functiune inalta. Jakab in opulu seu »Resboiulu nostru pentru libertate«[1]) indata dela pag. 39 pàna la 55 dedica 17 pagine turburariloru din Blasĭu; elu inse tocma din contra, afla in episcopulu Ioanu tóte calitatile bune si nobile, ilu declara cu totulu innocentu, ilu compatimesce multu pentru càte rele suferise dela adversarii sei, dara nu condamna nici pe acestia neconditionatu; intr'aceea elu crede cà clericii, Barnutiu si ceilalti professori aru fi fost numai uneltele órbe ale cuiva si voind se petrunda la izvoru, la adeveratii urḍitorii ai turburariloru, iĭ cauta pe acestĭa mai virtosu intre Sasii din Sibiiu, apoi pe calea Sasiloru la Vien'a, éra de alta parte in Bucuresci si de acolo tocma la St. Petersburg (pag. 41).

---

[1]) Joseph Bedeus von Scharberg, Beitraege zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19-ten Jahrhundert von Eugen von Friedenfels 1-ter Theil 1783—1847.

De nu ar fi nici-o alta causa fórte seriósa de a ne calca pe inima si a sugruma in noi orice simpatia sau antipatia, daca cumva amu fi dominati de ele, chĭaru si numai informatiunile acestoru doi scriitori, cari au trecere mare la publiculu loru, ne constringu, cá dupa 42 de ani se curmamu tacerea înca si asupra episodului acestuia din istori'a suferintieloru nóstre, cu atàtu mai vîrtosu, cu càtu avemu la màna preste 20 de acte oficiali, corespondentie si alte documente din acei ani, relative la acelea evenimente tragice.

Are si Al. Jakab càteva informatiuni false, éra tractatulu sus citatu alu lui E. de Friedenfels, sau póte aflatu intre chartiile vitregului seu, este in partea sa cea mai mare o colectiune formala de neadeveruri grosolane si patente, care batu la ochi cu atàtu mai multu, cu càtu ambii barbati, parinte si fiĭu s'au bucuratu de mare védia si auctoritate in acésta tiéra, de unde urmédia firesce, cà si publiculu cititoriu isi formédia dreptulu de a pretinde, cá din penele densîloru se ésa numai adeverulu; in casulu de fatĭa înse au esitu informatiuni atàtu de infame, in càtu daca celu calumniatu s'ar mai afla in viatia, ar putea intenta scriitoriului si denuntiantiloru dela care va fi trasu elu informatiunile, cu totu dreptulu procesu in poenam talionis pentru unele, in calumniam pentru altele. Pentru ambii scriitori au statu deschise archivele gubernului si ale Cancelariei, precum n'au statu dóra nici-unui romanu din acea epoca. Sémena inse fórte multu, cà informatiunile lui Bedeus s'au derívatu la elu din cancelari'a advocatului Konrad Schmidt, care a purtatu processulu professoriloru contra episcopului, inse numai asïa, cà elu a totu facutu in numele loru esceptiuni contra foruriloru, chïaru si in contra episcopului Vasilie Erdelyi exmisu la Blasïu de càtra monarchu in calitate de comissarïu investigatorïu, pàna cand anume pe trei professori 'ía inpinsu pe marginea abissului. Tóta intelligenti'a romanésca din tiér'a intréga urmarise cu luare-aminte încordata decursulu acelui procesu, éra dupace se publicara sententiele dela instantiele supreme, unu suspînu durerosu prorupse din tóte pepturíle si se audira voci care diceau, cà unu Mephistopheles a purtatu acelu procesu din resbunare pentru petitiunea colectiva a celoru doi episcopi (§ 101). Din tóte acusele produse de Friedenfels asupra persónei episcopului Ioanu Lemeni nu este nici-unica documentata cu nimicu, ci din contra, tóte sunt simple afirmari inventate, scornite inadinsu din resbunare infernala. Asïa de exemplu: Episcopului i se inputa simonia, pre cand tocma elu daruiá fiacarui clericu esitu din seminariu si hirotonitu càte 20—30 fl. asïa cum se obligase de buna voia ín fati'a sinodului din 1833.

---

[1]) Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re Irta Jakab Elek, a m. t. akademia levelező tagja. Budapest 1880.

I se inputa nepotismu, pre cand elu necum se aiba nepoti canonici, ceea ce este o absurditate in ochii tuturoru cari sciu cum se alegu canonicii in Blasiu si se confirma de càtra monarchu, dara nu avea nici in clerulu intregu de 1360 parochi, decàtu celu multu doi de a cincïa spitïa, éra in centru nici-unulu.

I se inputa lacomia de bani lui, care in cei diece ani ai functiunei sale pàna la incingerea focului discordiei totu venitulu seu ilu cheltuise pe restaurarea resïedintiei ruinate si largirea ei, pe largirea catedralei si înaltïarea celoru doue turnuri, pe visitatiuni canonice inpuse lui chïaru si de càtra monarchu, pe salarii de professori denumiti pe casset'a sa, pe spese grele purtate cu siederea la trei diete din 1834, 1837, 1842, in fine si pe ameliorarea economiei, care pàna in 1830 ajunsese in mare desolatiune.

Cea mai grósa absurditate este acus'a produsa de Friedenfels, cà episcopulu Lemeni ar fi fost acela, care ar fi introdusu carti bisericesci tiparite cu litere latine, cu scopu de a desfiintia ritulu grecescu si a introduce la romani pe celu latinu, éra acésta gluma necalita se publica in limb'a germana in anulu Domnului 1875, pre cand chĭaru si s. sinodu alu bisericei Avtokefale din Romani'a ia mesuri pentru tiparirea tuturoru cartiloru bisericesci cu litere latine, pre cand episcopulu orthodoxu dela Romanu compune o carte de rugaciuni originale si o tiparesce cu litere latine etc. Nu sub Lemeni, ci multu mai inainte sub episcopi'a lui Ioanu Bob au inceputu mai antei a se tipari atàtu carti scolastice càtu si de ruguciuni si altele cu litere latine; sub Lemeni s'a restauratu tipografi'a, cá se se póta tiparí si mai multe, precum a si trebuitu se se intemple, cà-ci asia cerea interesulu si reputatiunea nóstra nationala.

Administrarea averiloru bisericesci in Blasĭu nu este in grij'a episcopului, ci in grij'a unei corporatiuni bisericesci, care se numesce Capitulum si in a Consistoriului. Episcopulu dispune cá oricare altu episcopu, dupa cum afla elu cu cale, in deplina libertate, numai de veniturile acordate lui ad personam, cá usufructu din dominiulu facutu lui donatiune de càtra imperatulu Carolu VI. Dela clerulu seu episcopulu (acum archiepiscopulu) nu are si nu póte avé nici-unu venitu si nici-o taxa pentru persón'a sa, elu dà, éra nu ia.

Infamele scornituri despre atentate de omoru asupra lui Simion Barnutĭu au fost nesce sterpituri ale fantasiei bolnave, care s'au invederatu cá atare atunci, cand tocmai la noue ani, adeca sub absolutismu cadiuse ín manile iustitiei unu jidovu cunoscutu cá spargatoriu de incuietorí, care apoi intre alte crime comisse a marturisitu si incercarea sa din Blasĭu de a strabate prin o feréstra in cass'a clerului, cà inse nóptea fiind, in locu de a pune scar'a la feréstr'a dela cassa, gresind o pusese la chìli'a lui Barnutiu, care desteptanduse si strigand tare, jidovulu o tulise la fuga lasand la feréstra numai scar'a, pe care unu complice alu seu o furase atunci nóptea dela parochulu din vecini. Nu se póte o infamia mai mare decàtu a trage in prepusu de asasinatu pe unu archiereu inbetranitu sub ochii clerului intregu, alesu intru tóta libertatea, cu 179 de voturi din 212, pre cand candidatulu gubernului din Clusĭu avuse numai 20.

Despre sentimentele nationali si politice ale episcopului Lemeni ne vomu da si noi parerea in altu volumu, cand vomu ajunge la reamintirea catastrofeloru care au urmatu dupa doi ani.

La tóte celelalte informatiuni scàlciate vomu lasa se vorbésca o serie de acte, pe care le alaturamu la calcàiulu acestei scrieri.

Apoi dara daca episcopulu Ioanu Lemeni nu va fi provocatu elu insusi prin ţinut'a, prin viati'a si modulu administratiunei sale turburarile càte au urmatu, cum se póte cá acelea se fia proruptu numai asĭa din chĭaru-seninu? Nici una din acelea nu s'au escatu din chĭaru-seninu, ci ele tóte au fost productulu unei pregatiri a spiriteloru mai de inainte de ajungerea lui Lemeni pe tronulu episcopescu. Se insĭéla compatriotulu nostru Al. Iakab, se insĭéla reu oricine crede, cà agitatiunile politice si nationali puse in cursu la junimea dela diet'a din Pojon, transplantate de acolo prin N. Vesselényi et Consortes la Clusĭu si in tóta Transilvani'a va fi lasatu pe junimea romana de pre la gimnasií, licee sí seminarii cu totulu indiferenta. Tinerimea romàna petrecea ceva mai retrasa, dara nu indiferenta, cà-ci de ar fi remasu ea asĭa, nu ar fi meritatu nici coji de pàne uscata muiate in apa. Daca junimea magĭara avuse martiri precum au fost L. Lovassy, L. Kossuth si ceilalti, cari au suferitu pentru adoptarea ideiloru vécului seu; daca unu Nic. Veselényi propagase in tóta tiér'a vreo sĭepte ani resistentia la dispositiuni si mesuri de orice natura venite dela gubernu; daca tinerimea ascultá si sorbia cu entusiasmu si pietate prelegerile professoriloru C. Szász si Dozsa, in acelasi timpu nu era nici tinerimea romàna surda sau nàuca, ascultá si ea, sugea si ea din ideile noue pentru dens'a, cá si pentru cea magiara. Intre anii 1830 si 1845 se aflau in liceulu reg. din Clusĭu la facultatea filosofica si juridica, in Oradea mare la academi'a juridica, éra altii in Pest'a dintru odata càte o suta si mai multi tineri dintre cei ce nu'si renegau nationalitatea. Unii din ei treceau la prax'a judecatorésca in M. Osĭorheiu, altii se cereau in seminariulu din Blasĭu; asìa de ex. in Septembre 1831 intraramu dintru odata sĭepte insi la cursulu theologicu toti veniti numai dela Clusĭu, nu dela Bucuresci, nici dela St. Petersburg. Junii romani veniti dela institutele ungouresci pre langa ce aduceau spiritulu de opositiune sbeutu in sufletele loru pe la adunarile marcali si in alte conveniri, apoi ei cu tóta rigórea directoriloru din acea epoca mergeau si la teatru dela Clusĭu; in seminariulu din Blasĭu se stracurau carti cá

»Hitel« alu lui Széchenyi, Balitéletek alu lui Vesselényi, calatori'a comitelui Béldi cu Al. Farkas in Americ'a septemtrionala si altele, totu carti de coprinsu politicu, inse oprite. Dela 1836 inainte intrara acolo successive Erdélyi Hirado, pentru cei cari cunosceau limb'a germana Pressburger Zeitung, apoi Siebenbürger Wochenblatt dela Brasiovu si Blätter für Geist etc. in care se combatea magiarismulu asupritoriu; dela 1838 inainte tinerimea incepù se citésca si diarie române. Totu in acelu timpu Simionu Barnutiu incepuse a propune studiulu Dreptului naturei in limb'a romana, pre cand acelu studiu era permisu a se propune numai in Clusĭu la facultatea juridica, éra acolo înca numai dupa o anumita sistema. Barnutiu a fost reflectatu seriosu la pericolulu ce póte urma din acea intreprindere alui intru o epoca, pre cand si studiulu istoriei se introdusese in Blasĭu singuru pe respunderea episcopului si éra numai toleratu, prin urmare atàtu episcopulu cá inspectoru supremu alu scóleloru diecesei sale, càtu si membrii consistoriului se temeau cu totu dreptulu, cá se nu pasĭésca la mijlocu gubernulu si episcopulu latinu, carele si la alte ocasiuni a pretînsu cu energia pentru sine dreptulu esclusivu de suprema inspectiune preste tóte scólele din marele principatu alu Transilvaniei. Studentii înse sorbiau cu sete prelegerile lui Barnutĭu din Dreptulu naturei si preste totu din filosofi'a germana, ale carei sistheme tocma in acei ani isĭ dedeau in capete. Scurtu, spiritulu de resistentia planá preste totu in aeru; chĭaru si in Vien'a la 1834 au fost visitate pulpitele clericiloru din seminariulu s-ta Anna, de unde au si fostu eliminati vreo doi bieti ruteni compromisi alaturea cu polonii. Cum se purtá in totu coprinsulu tierei junimea magĭara, cum simpatizase ea si parintii ei cu revolutiunea polóna, cum îsi prepará ea revolutiunea planuita cu ani mai inainte, o scie compatriotulu Jakab, chĭaru si dn. Friedenfels multu mai bine decàtu noi.

In acea dispositiune a spiriteloru a trebuitu si la Blasĭu numai o schinteia mica, cá se cada intr'unu vasu cu pulbere de pusca. Acea schinteia a cadĭutu in Joi'a patimiloru din anulu 1843.

In ambele biserici mari este usitata din stravechime in joi'a patimiloru cerimoni'a spalarii picióreloru pe la bisericele catedrali episcopesci si in resĭedintie. Acolo unde se afla seminarií de clerici, se chĭama de regula càte 12 alumni, pe cari iĭ dispune pentru acea dí rectorulu seminariului dupa intielegere prealabila ce are cu episcopulu. In Blasĭu era usitatu de càtiva ani, cá pentru spalarea picióreloru se fia preparati 12 insi din anulu alu IV-lea si numai daca nu s'aru ajunge din acelu anu, sau din vreo alta causa, se se ia alumní si din alu III sau si din altu cursu. Cei versati bine in dreptulu canonicu, cei cari cunoscu inportanti'a sacramentului penitentiei (spovedania) si sciu ce insémna in vocatiunea unui episcopu sententi'a: »ex certa scientia et conscientia«, nu voru intreba prea multu dupa causele, pentru care unu episcopu nu admitte pe cineva la s. cuminecatura, sau nu voiesce se'lu hirotonésca, sau si numai la spalarea picĭóreloru. In casulu dela Blasĭu unu clericu din a. IV anume Josef Körösi nu a fost admisu la spalarea picióreloru, ci in loculu lui fu denumitu altulu din a. III. Cameradii sei din a. IV iritati prin acea mesura luata de superiorii loru, in momentele cand avea se se presente la executarea acelei ceremonii rituale denéga cu cerbicia orice ascultare, aducu pe episcopu, pe presbiterii concelebranti in nespusa confusiune si provóca unu scandalu infricosĭatu in biserica. Nicairi in lumea catolica, cá si in cea orthodoxa unu artĭagu copilarescu precum a fost acela, nu ar fi remasu nepedepsitu de càtra episcopu, cu potestate curatu discretionara, de care dispŭnu episcopii asupra alumniloru candidati pentru preotia; in unele locuri pedepsele sunt mai blande, in altele mai aspre, in orientu si in Russi'a, chĭaru si cu bataia, in multe diecese simpla eliminare, in altele arestu ori carentia de càteva dile pe langa pàne si apa, sau ingenunchĭari sub servitiulu ddĭeescu, ori càte 4—500 de metanii in càteva dile; inse si dupace se preotiescu tineri de aceia, li se ţine minte escessulu pe ani inainte, in statulu preotiescu cá si in corpulu oficiariloru unei armate.

Escedentii au fost pedepsiti si in Blasĭu mai multu cu infruntari aspre pentru batjocur'a facuta archiereului loru si cu amerintiari de eliminare. Din nefericire rectorulu canonicu de atunci, de altmentrea cunoscutu cá barbatu fórte activu, fostu o serie de ani si professoru de istori'a eclesiastica si de dreptulu canonicu, era de unu temperamentu iute si violentu, necrutĭatoriu, pre cand de alta parte se aflasera si intre theologi, cá si in alte societati de studenti, unii escessivi si resbunatori. Mai vîrtosu din caus'a unei nepóte de sora a rectorului se facusera multe vorbe de nimicu si galagía fórte compromitietóre, precum asĭa ceva nu s'ar mai fi pututu intempla nicairi afara de unu cuibuletiu de orasĭu cá Blasĭulu. Din primele actiuni ale alumniloru conservate in scrisu se póte pricepe, cà unii dintre escedenti au intielesu in curend marimea acelui scandalu bisericescu provocatu prin trensiĭ; in locu inse cá se sufere infruntarile si se taca, eì apucara pe o clina din cele mai periculóse, care pre langa ce'i nefericea pe densii, compromittea infricosĭatu autonomi'a bisericei si o aruncá nu numai la picióre le primatelui dela Strigonu, ci o punea si la discretiunea potestatii secularie, precum se probédia prin tóte actele càte au emanatu in decursulu acelui procesu blastematu de Ddĭeu.

Ce facu adeca alumnii? In 4 Maiu 39 alumni din cei patru ani ai facultatii theologice inaintéza la episcopu si consistoriu una acusa lunga contra rectorului, plina de inculparile cele mai nedemne, in care amesteca si pe unu popa beţivu ce fusese càtva timpu economu la seminariu, ceru apoi cá episcopulu se si destitue la momentu pe rectoru, cà-ci de nu, ei voru alerga la gubernu,[1]) éra cu acésta amerintiare facuta episcopului cu potestatea seculara dau prim'a lovitura autonomiei bisericesci.

Nu trece o septemana si alumnii ne lasand auctoritatii bisericesci timpu de investigatiune asupra puncteloru de acusa, se adressédia cu ursoriu, in care pretindu, cá consistoriulu se'i scape »indata de acelu tiranu (a tortore spirituali sine mora liberemur)«, apoi amerintia din nou cu gubernulu politicu.

La acele amerintiari episcopulu dà o rosolutiune din 13 Maiu, in care pe langa ce mustra pe tineri pentru batjocur'a facuta la spalarea picióreloru, le promitte cà va investiga lucrulu sub conditiune, ca ei se se astempere, in casulu contrariu se'si inpute siesi urmarile.[2])

---

[1]) „Haec substernere audemus alumni rogantes, quatenus praefatum rdissimum dnum Rectorem sine mora amovere dignetur, secus enim cogemur Excelso regio Gubernio flebilem Seminarii statum quantocyus notum reddere etc.“ Blasii die 4-a Maji 1843.“

[2]) „Secus facturi ingratas sequelas ipsismet inputandas habebunt. Datum in Castro nostro episcopali die 13-a Maji a. 1843.“ Episcopus Ioannes m. pr. (Vedi la documente).

La resolutiunea citata clericii inaintédia o replica de o cóla, scrisa desu, in care dau episcopului si consistoriului lectiuni din s. scriptura si din canóne, amerintia totodata a trei'a óra cu gubernulu, daca nu scotu pe rectoru din Seminariu.

Episcopulu lasa pe tineri in voi'a loru cá se recurga. O lunga suplica plina de acuse diverse ajunge la Gubernatorulu c. Josef Teleki. Eruditulu gubernatoru cunoscènd bine sfer'a de dreptu canonicu a unui episcopu gr.-catolicu, transmitte acestuia recursulu clericiloru, cá se faca cu elu ori-ce va sci. Acuma desecase si patienti'a episcopului Lemeni. Intr'aceea vreo 7 alumní tragèndu'si sama s'au ruptu de càtra ceilalti. Prin deliberatulu din 23 Iuniu cei 12 cari s'au retrasu dela spalarea picióreloru au fost eliminati, éra celorlalti cari au subscrisu acuse orribile (horrenda), li se dà consiliu cá se'si caute altu modu de viatia.

Clericii nu voiau se ésa din seminariu; rectorulu inse puse de le aruncà obiectele pe feréstra in curte; scandalulu fu neauditu de mare. Indata a dou'a dí sarira 9 professori in ajutoriulu clericiloru cu unu protestu adressatu consistoriului in terminii cei mai drastici si defaimatori ai rectorului, infruntatori fàra crutiare pentru consistoriu.

In aceeasi di de 24 Iuniu 1843 se mai amesteca in acelea turburari si proprietariulu Alexie senior Gyárfás din comun'a vecina Sancelu, de religiune calvinu, si pre langa scrisóre compatimitóre trimite clericiloru victualii, le mai promitte si altele.

Din 6 Iuliu clericii primescu o resolutiune infruntatóre si dela gubernatorulu. Intr'aceea bĭetii tineri, cine scie din alu cui indemnu, inaintara unu altu recursu plinu de acuse horribili, inse lipsite de orice probe juridice dreptu là persón'a imperatului, fàra a sci celu puçinu atàta, cà caus'a loru va fi derivata nesmintitu la primatele din Strigon, o eventualitate acésta, pe care clerulu unitu se silise dela Iosif II incóce a o evita din resputeri, si daca sub Bob se intemplase de doue ori, acelea processe au fost considerate in cleru cá cele mai deplorabili. Asĭa s'a si intemplatu. Recursele dela curte au ajunsu la Strigon.

De aci incolo s'au incinsu urgi'a intre consistoriu si professori, si nici cu atàta nu a fost de ajunsu, ci si membri capitulari se desbinasera in doue factiuni. Processele ajunsera pe mànile advocatului Konrad Schmidt la Sibiĭu si se traganara pàna in 1846. Resultatulu finale se coprinde in actele publicate din ordinu mai inaltu prin tipariu in Maiu 1846, pe care le reproducemu si noi inpreuna cu altele in suplementu; éra daca ar fi cá se le publicamu tocma pe tóte, acelea singure aru implea unu volumu de vreo 20 de cóle, cá se tacemu, cà vreo optu acte ar provoca chiaru si astadi processe de pressa fórte periculóse.

§ 103. Conservativii la putere. Mórtea episcopului Moga si successorulu seu. Semne ale timpului. Diet'a din 1846. Urbariulu. Lips'a de prevedere a catastrofeloru. Cabinetulu Vienei cu archiducele Ludovicu si cu principele Metternich in frunte ingrijati fórte de mersulu evenimenteloru in Franci'a sub domni'a Orleaniloru, vediend in acelasi timpu pornirile unguriloru spre reforme in sensulu partidei antiaustriace, a crediutu cà trebue se tie frenele si mai strinsu decàtu pàna acilea intru intielesu conservativu si absolutisticu. Spre acestu scopu pe langa alte mesuri luate, cabinetulu a denumitu cancelari noi, aristocrati din cei mai rigurosi conservativi. In Ungari'a fu denumitu comitele Georgie Apponyi, éra pentru Transilvani'a fàra a mai astepta vreo alegere prin dieta, betranulu cancelariu Alexie Nopcea inaltiatu acum la rangu de baronu, in 1845 fu pensionatu, éra loculu lui ilu ocupà deocamdata numai cá presĭedente br. Samuil Josika, fiĭulu celu mai mare alu fostului gubernatoru substituitu. Acelu tineru barbatu de statu, daruitu dela Ddieu cu multe calitati spirituali eminente, totodata si unulu din aristocratii cei mai frumosi ai Transilvaniei, ţinea cu taria la credinti'a comuna mai la toti conservativii, cà popórale nici-odata si pe nici-o cale nu voru ajunge la o maturitate, necum politica, dara nici macar la cea sociala, in càtu se nu aiba trebuintia de tutoratulu cuiva, prin urmare cà monarchii, gubernele loru si aristocratii facu unu mare bine popóraloru, daca le ţinu subt epitropia prin tóte generatiunile. De aici apoi se scotu mai multe corollarie, pentru care nu este locu a le inşira acilea. Conformu acestei doctrine, un'a din primele griji ale lui Josika fu, cá se stringa in curele press'a transilvana si se'i inpuna, cá se nu mai cutedie a scrie unu singuru cuventu care ar putea micsĭora védi'a si auctoritatea vreunui functionariu; éra anume in Augustu 1845 observà redactorului diarieloru romanesci din Brasiovu verde, »cà lectorii sei n'au nici-o educatiune politica, prin urmare cà scrierile politice pentru ei si pentru tiéra sunt fórte periculóse, deci de acestea se'i ferimu, se le dàmu alta lectura innocenta si sanetósa.« Redactorulu diarieloru germane in acelasi timpu era se o patia si mai reu.

In Novembre 1845 móre episcopulu gr. or. Vasilie Moga, dupa care in Iuliu 1846 vine cá vicariu recomandatu de br. S. Josika archimandritulu Andreiu Sĭaguna, fostu egumenu la monastirea serbésca Kovilĭ in districtulu Bacĭca. Acésta schimbare in biseric'a gr. orientala urmata dupa tristele si greu compromitĭetórele intemplari din dieces'a greco-catolica si mai alesu din scaunulu episcopiei sale, au facutu cá rigórea censurei agerite prin noulu cancelariu se fia simtita neasemenatu mai tare la romani decàtu la alte natiuni. Atàtu clerulu càtu si inteligenti'a seculara asteptá se fia informatĭ dupa date autentice despre mersulu lucruriloru in Blasĭu, cá si in Sibiiu, censur'a inse taiá orice comunicatiune mai simburósa.

Nu numai afacerile sale bisericesci, ci si cele politice incepusera se interessedie pe lectorii diarieloru romane, dupace in cei optu ani trecuti apucasera a se deda cu lectur'a romana si a se prepara cu incetulu pentru intielegere mai buna si combinare. In càteva comitate partid'a conservativa apucase pe de asupra, si fiindcà adunarile municipali erau compuse numai din feudali mari si mici privilegiati, acestora li se dete in gura parol'a cà: »Nobilii nu potu fi supusi la plata de inposite; »nobilii nu sunt obligati a servi in regimente de linia; »nobilii nu trebue se recunnunósca poporatiunei rurale iobagite nici-unu dreptu la proprietate de pamentu, nici prin cumparare nici pe vreo alta cale.« Scurtu, istoriculu contimpuranu Ladislau Kövári, care se mai afla in viatia la Clusĭu, recunósce aceea ce vedĭusera si sciau toti contimpuranii, cà proprietarii din Transilvani'a unguri si sasi înca si pe la a. 1846 se ţineau atàtu de siguri in usulu privilegiiloru, incàtu nici nu voiau se audia de vreo reforma si de concessiuni faţia cu massele poporului.[1])

---

[1]) Kövári Erdély történelme vol. VI pag. 226.

Totu in acelu anu inse dupa proruperea revolutiunei in Itali'a ne promeniramu si cu o rebelliune a nobilimei polóne din Galiti'a vecina, contra gubernului austriacu; in acelasi timpu inse vediuramu resculatu totu in acea tiéra si pe poporulu tieranu rutenu si polonu asupra classeloru feudali privilegiate. Spre a curma macelurile infricosiate si barbare in care se punea càte 10 florini pretiu pe capete de nobili, gubernulu austriacu in lipsa de trupe mai numeróse de linia dete ordinu cá se ésa in Galiti'a si batalióne din regimentele romane si secuiesci din Transilvani'a. Ce se vedi inse? Granitiarii de ambele nationalitati la primirea acelui ordinu au inceputu se murmure cu atàtu mai vîrtosu, cà si in acelu anu venise preste tiéra din nou morbulu colerei mai totu cu furi'a din 1830 omorînd mii de locuitori in cele mai multe ţinuturi, prin urmare parintii de familii nu erau aplecati a'si lasa pe ai loru si a esi in alta tiéra, unde înca domnia coler'a dintru odata cu rebelliunea. In acea crisa la Nasaud granitiarii au maltratatu pe unu locotenentu, care nu sciuse a fi nici moderatu nici prudentu; éra la secui in regimentulu din districtulu Cĭuc s'a comisu o crima multu mai grea, cand unu granitiariu stand sub arme in linia, a inpuscatu pe sergentulu care comandá.

Abĭa acuma, dupa acestea semne ale timpului incepura si conservativii se se frece la ochi, cá si cum s'aru fi desteptatu din somnu greu. Observandu-se unu murmuru cá si subteranu intre poporulu asupritu, unele familii incepura se se retraga cá si in 1831 dela sate pe la cetati. Atunci s'a convinsu si curtea imperiala, cà trebue se convóce din nou diet'a transilvana anume pentru regularea urbariala, ceea ce s'a si intemplatu prin rescriptu din 9 Iuliu pe 9 Septembre 1846. In acelea doue luni au decursu in classele privilegiate agitatiuni dóra cá nici-odata, insoçite de batai intre alegatori si violentie din partea prefectiloru, dintre cari celu din municipiulu secuiescu numitu alu Ariesĭului (Aranyosszek) cerend si trupe de linia cu puscile incarcate, a declaratu cà daca alegatorii nu voru se votedie pentru candidatulu gubernului, va comanda se traga in carne asupra loru. Ce e dreptu, cà si candidatulu opositiunei fusese Lad. Berzenczei, acelu tiranu selbaticu cunoscutu de ajunsu din resboiulu civilu dela 1848/9 cand a prefacutu cu ai sei in cenusia orasiulu Reghinu si càteva sate romanesci, predand si omorînd ori pe unde ajunsese cu secuii comandati de elu.

Pentrucá gubernulu se fia in orice casu siguru de maioritate, in locu de 150 regalisti, adeca senatori càti au fost in diet'a din 1841/2 acum a chĭamatu 220 aristocrati, adeca cu 70 mai multi decàtu in diet'a anterióra, din contra pe membrii de ai fractiunei lui Vesselényi 'ia stersu din list'a candidatiloru.

La o dieta compusa precum vediuramu, era usĭoru se dea in desbatere proiectulu de lege urbariala. Gubernulu inse mai luase si alte mesuri spre a'si asigura maioritatea pentru adoptarea unei legi urbariale, care nu meritá decàtu numele de sterpitura nascuta dintr'unu egoismu orbu, lipsitu de sentimente humanitarie, cá si de adeveratele interesse ale tierei.

In Ungari'a relatiunile urbariali dintre classele feudali si dintre poporatiunea rurala se regulasera, precum s'a vedĭutu la altu locu inainte cu 36 de ani si înca asĭa, cà cassanduse legea barbara din Tripartitu, se recunoscù si iobagimei dreptulu de proprietate la pamentu, daca aceea va fi in stare de a cumpara mosii'a colonicala prin invoiéla libera inchĭeieta cu proprietarii, ceea ce era unu pasu mare si salutariu càtra inpaciuirea acestoru classe de locuitori, cari traisera vécuri intregi in hostilitate un'a cu alta. „Comissiunea urbariala din Transilvani'a exmissa de càtra diet'a din 1842 sub conducerea consiliariului sasu Josef Bedeus de Scharberg redactase unu operatu, care se apropiá bine de legea urbariala din Ungari'a si era destinatu cá se fia tiparitu si impartitu municipiiloru feudali, spre a cunósce si opiniunile acelora. Acum inse s'a fost inmultitu in partid'a liberala numerulu patriotiloru mai prevedietori si convinsi, cà dupace dela Iosif II incóce nu se facuse mai nimicu pentru usĭorarea poporatiunei rurale, astadata trebuea se se faca dintru odata càteva concessiuni essentiali chĭaru in interessulu securitatii proprie a feudaliloru, pentrucá de acì incolo se se scia mai siguri pe la sate si familiile se nu fia silite a se retrage la orice rumóre dela mosiile loru pe la cetati, sau adeca se póta vietiui in buna pace cu locuitorii dela sate, treidieci de mii de familii cu alte preste trei sute de mii. Ori cine cunósce de aprópe mai alesu pe poporatiunile romàne si sasesci din acésta tiéra putea se puie remasu, cà pre langa proiectulu partidei liberale si cu conditiune cá se renuntie si magĭarii la fantasi'a de a voí se desnationalisedie pe tóta lumea, popórale s'aru fi linistitu si inpacatu asĭa, in càtu relatiunile urbariali nu aru fi datu niciodata ocasiune la conflicte sangeróse si atrocitatile reciproce din anii urmatori ar fi lipsitu in partea loru cea mai mare, cà-ci in adeveru cele mai multe au fost numai productu alu urei de sclavi contra tiraniloru si alu urei nationale. Conservatorii inse inpinsi de o trufia necalificabila au taiatu si schimbatu in proiectulu comissiunei atàtea puncte essentiali, in càtu nici se'lu mai cunósca cineva; preste acésta fiind ei la putere au amerintiatu, cà daca diet'a nu va vota proiectulu de lege urbariala asia cum se prelucrase dintru alu comissiunei, gubernulu ilu va confirma si introduce fàra dieta, adeca pe cale absolutistica. Asia stetea cestiunea cea mai inportanta a tierei in dio'a in care s'a deschisu acea dieta fatala pentru locuitorii ei.

Comisariu plenipotentu la diet'a din 1846—7 a fost br. Antonu Puchner, pe atunci comandante generalu in Transilvani'a; presĭedente alu camerei totu br. Franc. Kemény cá si in 1842. Capĭ ai partidei gubernului br. Ludovicu Josika frate alu lui Samuilu si comit. Dominicu Bethlen, la care se dedeau seratele cele mari si se consultau conservativii, éra conducatori ai opositiunei au fost br. Dionisie Kemény si Josef Zeyk. Pe toti acesti fii ai patriei ii apucase in viatia si generatiunea noua.

Propositiunile regesci prevediura astadata numaí unele alegeri la demnitati cardinali, intre care la loculu anteiu era a cancelariului de curte si mai pre sus de tóte provocarea, cá diet'a se prepare nesmintitu unu proiectu de lege urbariala.

Inainte de tóte fu alesu cancelariu br. Samuil Josika celu denumitu in 1845 presĭedente cu titlu provisoriu. Dupa cum era compusa diet'a in maioritatea sa, resultatulu acelei alegeri se putea prevedé fórte usĭoru; totusi multi n'au asteptatu se'lu védia alesu cu o maioritate atàtu de inpunetóre precum a fost acea de 213 voturi din 238 càti s'au aflatu presenti in acea sĭedintia din 14 Septembre 1846. Scrutiniulu biletelorn a duratu 2 dile, éra certele asupra conceptului de adressa càtra monarchu s'au intinsu pàna in 19 Sept. in care timpu s'au tinutu 41 de oratiuni lungi si late asupra unicei sententie din adresa, care voiá se spuie suveranului, cà daca nu va confirma pe acestu candidatu in acelu anu, diet'a isi reserva dreptulu cá in adunarea viitóre se aléga pe altulu. Se perde si astadi timpulu pretiosu in multe corpuri legislative uneori cu certe pentru afaceri prea de nimicu, mai multu din reutate si resbunare a unei partide asupra celeilalte, sau spre a nacají pe gubernu si a'i face dile fripte; dara cu 45 de ani inainte, intr'o camera legislativa compusa asĭa, in càtu gubernului se nu'i póta insufla nici unu respectu, a se certa in vreo 15 sĭedintĭe pentru o singura alegere de functionariu inaltu, o procedura cá acésta o potu intielege numai betranii càti se mai afla in viatia din acea epoca, càti au cunoscutu atàtu gradulu culturei scientifice, càtu si caracterele mai pronuntiate ale membriloru dietei.

Comissiunile exmisse din diet'a anterióra, care in tierile corónei ungeresci se numĭau »systhematicae deputationes«, preparasera vreo patrusprediece operate si proiecte de legi, dintre care cele mai multe se traganau inca din a. 1791; asĭa inse cum erau acelea redactate aveau de scopu principale scutirea si pe viitoriu a classeloru privilegiate de orice sarcine publice si asecurarea loru in folosirea tuturoru bunatatiloru acestei tieri, éra despre reforme intru intielesu europénu nici macar pre càte incepusera a se infiintia in Ungari'a, maioritatea dietei transilvane nici acuma nu voiá se audia.

Dupace mai perdura càteva sĭedintie cu frundiarire printre proiectele comissiuniloru, in fine s'a pusu abia operatulu pentru legea urbariala la ordinea dilei. Indata la inceputulu desbaterii îsi detera in capete trei opiniuni, care differiau in essenti'a loru unele de altele. Una partida nu voiá se audia de nici-o regulare urbariala, adeca de nici-o usĭorare a starii locuitoriloru sateni, nici pre càtu erau aceia usĭorati in Ungari'a, se remàie toti iobagii si ceilalti locuitori sateni intocma precum au fost din vécuri. Alta partida se invoiá cá se se faca concesiuni cerute de spiritulu timpului si sórtea locuitoriloru se fia inbunaţita. A treia partida convinsa cà feudalismulu, prin urmare sclavi'a, sĭerbitutea ómeniloru albi isi traise véculu, pre cand chĭaru si la ómenii negri se facusera inceputuri de emancipare, propunea cá iobagimea se se rescumpere, éra modulu rescumpararii se fia regulatu prin lege, sau unde se potu invoi domnii si iobagii fàra interventiunea auctoritatiloru publice, se le stea si acésta in voi'a loru.

Acésta mare divergentia de pareri a produsu firesce si confusiune mare in tóte acele capete, càte au fost in stare se intieléga, cà dela regularea cestiunei rurale depende o multime mare de interesse ale celorlalte classe de locuitori; familiile domniloru feudali dedate mai de inainte cu traiulu inbuibatu si cu luxulu, se temeau se nu le scadia veniturile cele multe si sigure; comerciantii voiau se scia, cá ce creditu mai potu ei se acórde feudaliloru; classele numeróse de arendatori si mai alesu intendentii dominiiloru cunoscuti in acestea tieri sub nume diverse de provisori, deregatori, chĭelari sau cluceri, contabili sau samesi, prefecti, jurium inspectores, sau advocati ai magnatiloru, cari toti traiau dupa munc'a si sudórea poporului saténu, erau ingrijati de viitoriulu loru in casu cand milionulu de locuitori robiti s'ar emancipa intr'unu modu sau in altulu, in parte sau de totu. In càtu pentru poporatiunea rurala, ea se aflase totdeauna în agitatiune sufletésca si in jale din caus'a starii sale apasate si umilite, éra in cei 36 de ani, de cand patru milióne de iobagi din Ungari'a erau usĭorati fórte multu prin legea din 1835, agitatiunea la cei din Transilvani'a crescuse in gradu care trebuea se insufle grija si frica la toti patriotii prevedietori. Gubernulu in fine aflà si elu cu cale, cá se sufere a se litografa proiectulu seu de lege urbariala si a se inparti la municipii spre a'lu lua in discussiune, éra pàna atunci diet'a fu prorogata pe trei luni.

In timpulu acelei vacantie de trei luni partid'a ruginita a lucratu din resputeri in totu coprinsulu tierei in acelu intielesu, cá din pamentulu numitu in legi colonicatura, cultivatu de càtra poporatiunea rurala in folosulu familiiloru sale in cursu de càteva sute de ani, se se ia càtu se póte mai multu si se fia incorporatu la mosiile si dominiile allodiali, sau cum le numesce poporulu la pamenturile domnesci, cá proprietate a domniloru feudali. In tĭerile in care nu a domnitu feudalismulu, acésta distinctiune intre pamentu colonicalu si pamentu allodíalu nu este intielésa, de unde vine cà nici cestiunile nóstre agrarie nici legile nóstre urbariali nu sunt intielese; de aceea pàna a nu vorbi despre regularea urbariala din 1847 simtimu necessitatea de a premitte acilea fórte pe scurtu càteva informatiuni esplicatóre.

Iobagi'a s'a infiintiatu in cursulu vécuriloru, in contra doctrineloru christiane, successive, prin abusuri si tiraní'a celoru mai tari, dupa aceea si prin legi positive, unele originali, altele mai multe inprumutate din Poloni'a, din Germani'a, inca si din Franci'a. In acelea legi Corón'a cá idealu a fost proclamata de proprietara a intregului teritoriu alu statului, éra apoi ea a inpartitu pamentulu tierei la càte familii nobilitate a voitu, sau dupa cum au cerutu interessele regelui, a le familiei sale ori alu statului, sau prea de multe-ori din placere. Conditiunile cu care corón'a facea donatiuni de pamentu, de dominii, differìau adesea; la unii se doná numai pe viatia, la altii cu dreptu de hereditate, inse numai in sexulu barbatescu, care daca s'ar stinge, mosii'a venia érasi la coróna; cele mai multe familii aveau donatiunile loru hereditarie pentru ambele sexe. La infiintiarea regatului Ungariei cele mai multe regiuni cultivabile erau si cultivate in adeveru mai vìrtosu de càtra popóra slave si de poporulu romanu, éra preste Dunare dela Bud'a in sus de càtre locuitorii germani. Dupa vreo doue sute de ani s'au dedatu successive si poporulu magĭaru la cultivarea pamentului si parasind corturile, au inceputu a'si face si elu locuintie din materialu solidu, éra pre langa ţinerea de vite a se apuca si elu de aratu de semenatu.

Cu inradecinarea feudalismului diplomele de donatiune ale regiloru facute aristocratiloru si favoritiloru, coprindeau pentru acestia drepturi nu numai asupra unoru parti de pamentu, ci si asupra locuitoriloru de pre acela. Donatorii inse nici nu puteau, dara nici nu voiau fiind cu mintea intréga, se alunge ei, veneticiĭ, pe vechii locuitori ai pamentului, ci din contra interessulu loru bine intielesu pretindea, cá cultivatorii se stea locului, se cultive pe langa pamentulu loru si pe alu curtii. Acelu interesu de viatia alu feudaliloru a facutu, cá in mani'a tuturoru legiloru vrasmasiesci se recunósca pamentu cultivabile de doue naturi, dintre care celui lasatu in manile locuitoriloru i s'a datu nume de colonicatura, éra locuitoriloru numele totu latinescu de Coloni, care mai tàrdíu au ajunsu a fi degradatu si identificatu cu Iobagiu, sĭerbu, sclavu; éra pamentulu cultivatu de a dreptulu pentru famili'a feudala se dice chĭaru si astadi allodiu, cand acésta numire nu mai are nici-unu intielesu.

Colonu ori iobagĭu, dupa vécuri s'a statoritu, cá pamenturile colonicali se nu mai póta fi luate dela iobagi spre a se incorpora la cele allodiali, ci cu totu dreptulu de proprietate alu domniloru, pamenturile colonicali se remàie cu prea puçine esceptiuni in folosirea coloniloru pentru totdeauna, prin tóte generatiunile, cu atàtu mai vîrtosu, cà ei pre langa sĭerbitutea grea iobagésca au se pórte si sarcinele statului, cá contribuenti cu averea loru, cá ostasi cu fiiĭ loru, pre cand classele feudali nu dau statului nimicu, nici in avere nici din sangele loru, éra ce dicu ei cà dau statului, este numai o fanfaronada.

Vomu vedea indata, cum poporatiunea rurala din 2314 comune iobagesci ale Transilvaniei tocma in acésta cestiune essentiala si principala a regularii urbariale, a fost asuprita de mórte.

In 4 Ianuariu 1847 s'a redeschisu diet'a si in fine s'a luatu in desbatere proiectulu de lege urbariala asĭa precum ilu schimbase partid'a conservativa. Poporulu iobagitu nu avea nici-unu sufletu de omu care se'lu represente pe elu in dieta, cu dreptu de aparatoriu si deputatu alesu. Cu tóta acea lipsa de aparatoriu alu interesseloru poporului acea lupta feudalistica si agraria a duratu cu puçine intreruperi diece luni de dile si a fost atàtu de inversĭunata, in càtu dela unu timpu inainte capii opositiunei cari voiau ca aristocrati'a se fia mai prevedietóre, prin urmare si mai buna càtra poporu, desperand s'au retrasu din dieta mai anteiu br. Dion. Kemény, apoi si altii. Dupace se votase legea, deputatii din comitatele Albei si Clusĭului au depusu proteste pe mas'a dietei. Dintre magnatii regalisti com. Ioanu Bethlen, carele s'a fost retrasu la mosii'a sa, intorcènduse la Clusĭu in dieta a condamnatu in cuvente durerόse votulu maioritatii, si apoi numind pe poporulu tieranu »poporu santu,« a protestatu in numele acestuia, éra la protestulu lui Bethlen s'au mai alaturatu cu subscrierile loru magnatii comiti Dominicu Teleki, Alexandru Bethlen, Ioanu Rhédei, Ludovicu Gyulay, Ioanu Mikes, Paul

Bethlen junior si br. Dominicu Kemény. Toti acesti magnati apucasera a studié pe poporu si a'i cunósce ferbintea lui dorintia de a se sci odata, candva, fiacare tata de familia proprietariu pe càte-unu petecu de pamentu din acésta tiéra udata in o miĭe si mai multu de ani cu sudorile si cu sangele protoparintiloru prin tóte generatiunile. Acei magnati inse aveau si presimtiulu de ceea ce póte urma, in casu cand acea lege urbariala afurisita s'ar fi executatu.

Intre acestea inpregiurari diet'a fu inchisa in 10 Novembre 1847; éra proiectulu de lege urbariala inaintatu la cancelari'a transilvana in Vien'a, submisu imperatului Ferdinand I cá rege alu Ungariei alu V-lea cu acelasi nume, fu sanctionatu fàra nici-o greutate, spre mirarea multora cari nu cunosceau de locu labirintulu misteriosu din cabinetulu curtii imperiale condusu de principele Metternich, la care cancelariulu br. Sam. Josika stetea in mare favóre.

Unii publicisti s'au incercatu mai tardiu se escuse orbi'a dietei si a cabinetului din 1847 cu inpregiurarea, cà acelu corpu legislativu si cancelari'a transilvana din 1847 n'au pututu prevedé resturnaturile europene venite dupa trei luni preste popóra; adeca cá si cum ai dice, cà daca acei legislatori aru fi sciutu de frica, ei aru fi votatu celu puçinu o lege urbariala, precum era cea din Ungari'a. Acestea sunt vorbe góle. In regiunile superiori ale societatii, intre magnati si barbati de statu din tierile europene domnia o temere generala din partea Franciei, tóte gubernele cunosceau, cà tronulu regelui Ludovicu Filipu se clatiná tare si cà o nóua revolutiune se prepara. Cá proba la acestea din mai multe casuri vomu atinge numai unulu. In Maiu 1847 doue municipii, Brasiovulu si Sibiiulu au trimisu la Vien'a cea de antei deputatiune, cu missiunea de a mijlocí, cá lini'a calei ferate la care se lucrá in Ungari'a, se fia continuata si in partea meridionala a Transilvaniei. Deputatiunea compusa din cinci membri, anume patru sasi, senatoru Konradsheim si comerciantu Thalmaier din Sibiĭu, protonotariu Augustu Roth, Carolu Mager si unu romanu Georgie Baritĭu dela Brasĭovu, intre alte visite si audientie ajunsera si la br. Geringer, pe atunci consulu generalu in Constantinopolu, mai tardiu Adlatus alu archiducelui Albrecht, pre cand era gubernatoru alu Ungariei. Baronulu, a carui mama fusese fiĭc'a unui patricianu din Sibiĭu, simpatizá multu cu patri'a nóstra; incepuse a se ocupa chĭaru si cu tineric'a nóstra literatura romana, prin urmare era si gata se ne dea unu consiliu bunu. Dupace doi dintre deputati perorasera càte sciura se dica in interessulu causei, baronulu Geringer in locu de orice altu respunsu ridicand nasulu in sus, precum facu unele animale la apropierea vreunei tempestati, ne intrebà, firesce in limb'a sa: »Domnii mei, nu mirositi dvóstra nimicu in aeru?« Deputatii óresicum uimiti, uitandu-se unii la altii, respunsera cu simplicitate ardeléna: »Noi nu mirosimu nimicu.« Se póte cà baronulu a compatimitu pe deputati in momentele acelea, dupa aceea inse cum era fórte bine informatu, le descoperi cu tóta discretiunea receruta causele din care cererea nóstra in situatiunea politica de atunci trebuea se fia delaturata pàna la alte timpuri mai favorabile.

Dara horizonulu politicu alu ardeleniloru nostri semená fórte cu celu fisicu alu tierei: pàna la pólele muntiloru sei si mai departe nu prea vedemu nici pe distantia de diece pasĭ....

§ 104. Cativa §§-i din articlii de lege urbariala dela 1847. Fàra a cunósce acea lege, o multime de evenimente dela 1848/9 din acésta tiéra, éra mai vĭrtosu cruḍimile resbunatóre dintru o parte si alt'a ar remanea pentru multi neintielese, nici incordarea ce domnise pàna in acea epoca intre cele doue classe de locuitori nu s'ar esplica de ajunsu. Pànaací ne informaramu despre starea poporatiunei rurale din dilele monarchiloru anteriori; ne-a remasu inse cá se mai adaogemu la loculu acesta, cà in marele principatu alu Transilvaniei pàna in a. 1848 au gemutu in jugulu iobagiei, precum arataramu si mai susu, doue miĭ trei sute patruspre-diece comune rurali. Acelea comune robite, invrèstate cu altele libere, cu jumetate libere sau taxali si cu cele militarisate, intregi ori in parte, se inpartiau dupa comitate si districte asĭa:

In comitatulu Albei superióre, compusu numai din enclave risipite intre Sasime si Secuime, celu mai ticalosu din tóte, éra astadi desfiintiatu si incorporatu la altele limitrofe, erau 65 de comune iobagite, cá totu atàtea apanage nobilitari. In comitatulu Albei inferiori de renume istoricu, comune robite 190.

In	comitatulu Cetatii-de Balta	113	comune.
»	alu Turdei	171	»
»	» Clusiului	207	»
»	» Dobàcei	163	»
»	Solnocu-interioru	193	»
»	Solnocu de mijlocu	138	»
»	alu Hunedórei cu districtulu Hatiegu, celu mai mare din tóte, comune iobagite	324	»
»	Crasna, comitatu micu	71	»
»	Zarand, totu micu	95	»
»	districtulu Cetatii-de-pétra, mai de multu liberu, intregu, acum	85	»

iobagite, subjugate.

In districtulu Fagarasĭului numai 51 comune iobagite, celelalte remase scutite sub nume de boieresci si militarisate.

In Secuime, ai caroru locuitori de rassa magĭara se mai falescu indesĭertu pàna in dio'a de astadi cu vechia loru libertate nationala pentru treisute mii de suflete, au fost fórte multi locuitori injugati in iobagía chĭaru prin familii din sangele loru. Asĭa in scaunulu secuĭescu Odorheiu au fost iobagi cá si pe airea in . . . . . 117 comune rurali.

In	alu Treiscauneloru	98	»	»
»	» Cicului	54	»	»
»	» Murasĭului	116	»	»
»	celu mititelu alu Ariesiŭlui	21	»	iobagite.

Chĭaru si Sasimei, care se provocase neincetatu la libertatea sa nationala, ii placuse fórte cá se figuredie si ea intre feudali si se aiba iobagi, precum a si avutu, anume in asĭa numitulu dominìu alu »Celoru sĭepte judetie« 28 comune subjugate, éra in districtulu Brasĭovului 14.

Teritoriulu comuneloru iobagite in totu coprinsulu tierei apucase a fi classificatu in conscriptiunea din 1819—20 numai in patru calitati I II III si celu mai sterpu IV pe la munti inalti.

Mànecand din acea classificatiune, diet'a din 1847 a decisu, cá se nu ia in nici-o consideratiune numerulu jugereloru (pogóneloru) càte voru fi cultivatu pàna atunci iobagii pentru familiile loru si pentru coperirea inpositeloru statului, se li se micsĭoredie acelu teritoriu, éra prisosulu orìcatu ar fi acela, se fia incorporatu la allodiaturele domniloru feudali; totusi pentru cá nu cumva se se prea turbure spiritele, se se mai lase si acelu prisosu in usufructulu sateniloru pe càte 12 ani, inse totu sub conditiunile oneróse cunoscute pàna atunci. Nu a fost de ajunsu cà la conscriptiunea din 1819 locuitorii infricati cu faim'a, cà »némtiulu« ii va asuprí cu dari grele de pamentu, au aratatu araturi si fènatie multu mai puçine decàtu aveau ei in folosínti'a loru, ci se decretà cá se li se ia si din càtu le mai remasese. Asĭa a urmatu, cà pre cand locuitoriloru din Ungari'a li se dedesera prin regularea din 1835/6 dupa calitatea pamenturiloru dela sum'a minima de 25 jugere pàna la maxima de 50, preste acésta hotara mari pentru pascerea viteloru si dreptu de paduritu si ghindaritu ori-unde erau paduri, pentru locuitorii Transilvaniei s'a legiferatu cá se li se dea pamentu de aratu si fenatiu dupa calitate si intinderea hotarului numai in urmatórele proportiuni:

In calitatea de cl. I aratura 4 pàna la 10 jugere, fenatiu 2 pàna la 4 jugere, adeca cu totulu celu mai multu la 14 j.
In cl. II aratura 6—12, fenatiu 3—5 j.
» » III et IV » 7—14 » 4—6 j.
Adeca de calitate mijlocía celu multu 17 j. si de calitate stérpa, rea, baltósa ori petrósa, ori sus in munti reci si in dosuri, celu multu 20 jugere. Dara locuitorii iobagiti ai Transilvaniei tocma cà-ci fusesera legati de glia si nu s'au pututu muta dela unu locu la altulu in sute de ani, pàna la imperatulu Iosif II, ei au si fundatu comunele loru rurali cu atàt'a stabilitate, in càtu numele si situatiunea loru topografica se afla la cele mai multe in diplome de donatiuni si in alte documente nenumerate inainte cu patru, cinci, chĭaru si cu sĭese sute de ani, adeca de cand exista documente scrise. Pe teritoriile aceloru comune fiacare locuitoriu mostenia prin tóte generatiunile parti anumite de hotaru, nu cá proprietate intru intielesulu genuìnu alu cuventului, nesmintitu inse cá usufructuariu, in care calitate ilu recunoscea bucurosu si domnulu feudalu, daca nu era vreunu nebunu, pentrucà fàra acea poporatiune dominiulu lui nu ar fi avutu nici o valóre alta, decàtu póte cá locu de venatu si pescuitu. De aici urmase, cà multime mare de iobagi, chĭaru si dupa celatiunile sus memorate din 1819 totu mai remasesera pàna in 1848 cu

mosĭóre de 30 si chĭaru 40 de jugere in hotara de cl. I si II, éra in ţinuturi de calitate inferióra si maî multu. Acum acelea sessiuni, precum le numimu in acésta tiéra, erau reduse la jumetate, inca si la mai puçinu. Adeveratu, cà prin aceeasi lege urbariala a fost redusa si munc'a domnésca dela 104 la 52 de dile pe anu cu vite tragatóre, éra cu bratiale au remasu totu 104 de dile cá mai inainte; dara lipsirea locuitoriloru de càte o jum̆etate de sessiune 'iau amarîtu pàna in baierile inimei si au aprinsu in ei simtiementulu resbunarei. »Voimu se ve robimu totu càte 104 de dile pe anu, se ve inplinimu si celelalte angarii, dara se nu ne luati nici-unu palmacu de pamentu din càtu amu cultivatu pàna acuma noi, parintii si mosi de stramosii nostri; se nu ne jafuiti, cà nu va fi bine de voi si de noi.» Acestu limbagiu se audía nu numai intre romani, ci si mai vîrtosu la iobagii magiari din comitatulu Clusĭului, din scaunulu Murasĭului si de pre airea.

Legea urbariala transilvana din 1847 este redactata in patrusprediece articlii subinpartiti fiacare in §§-i. Acei ce au placere se faca studiu comparativu cu alte legi feudali de natur'a acesteia, voru face prea bine daca o voru citi intréga, cu atentiune, pentrucá se'si póta apoi esplica si consecentiele ei din 1848. Noi atingemu aici numai conditiunile mai essentiali si mai anteiu indatoririle iobagiloru, care in puterea acelei legi erau se fia:

1. Precum s'a memoratu si măi sus, pentru càta mosĭóra ar fi mai remasu in usufructulu loru, se robésca 52 de dile cu vite de jugu sau 104 cu bratiale; pentru mai multu decàtu o sessiune intréga mesurata cá mai sus, se urmedie invoire cu domnulu, buna-óra cá in Romàni'a; pentru mai puçina se se scadia din dilele de lucru.

Locuitorìi cunoscuti cu nume de dileri (inquiliní), cari aveau numai cas'a si o gradina, se lucre càte 18 dile pe anu. Cei cari n'au nici casciòre, ci sĭedu cu altii (subinquilini), se lucre càte 6 dile.

2. Iobagii se urmédie a da dĭeciueli cá totdeauna, din tóte productele càmpului, înca si din gradini, daca acelea ar fi mai mari decàtu este prevedĭutu in lege. Iobagiulu este datoriu se transpórte elu insusi decim'a in curtea sau batetur'a domnului seu. Decim'a se dà si din mustu la culcsulu de vii (la storsu).

Se mai dà decima si din mĭei, iedi, purcei, stupi preste totu pe unde se va fi datu pàna la acea lege. Secuii sunt scutiti de acésta decima.

3. Iobagii se mai dea domniloru in fiacare anu càte doue gaini, doi pui, dĭece oua.

4. Peste cele 52 de dile iobagii se mai faca si càte doue transporturi cu vite tragatóre, inse numai pe distantie pàna la cinci miliarie austriace, adeca distantia de càte patru-ori cinci mii de stànjini.

5. Iobagii se mai duca din padurea domnésca si càte unu stànjinu pe o distantia celu multu de doue miliarie, adeca de 1 posta, ori-unde i se va comanda.

6. Din canepa si inu produsu de iobagi, decim'a se dà sau in natura, ori cà femeile si fetele loru au se tórca pentru dómne càte 6 punti (libre) de canepa sau de inu, asĭa cum place dómneloru.

Totu ací s'au regulatu si paduritu, ghindaritu, trestietu, dreptulu de càrcĭumaritu pe trei luni din anu pentru comunele rurali, éra preste anu numai domnii au dreptulu de càrcĭumaritu.

Dreptulu de macelaritu, de moraritu si de a face mori, totu asĭa si venatulu, pescuitulu, paseraritulu remasera cá totu atàtea monopoluri domnesci, cunoscute in legi cu nume de drepturi regali.

Totu dreptu regale au remasu sí concessiunea tèrguriloru (bûlciuri, màrturii), cum si luatulu de vami la tèrguri, poduri si luntrii de trecutu riuri.[1]

N'au trecutu nici doue luni dela sanctionarea nefericitei legi, pre cand insusi gubernulu informatu despre iritatiunea surda produsa in poporu, a si decisu a sista executarea ei, care era se se incépa indata in primavar'a urmatóre. Acea executare fu sistata prin evenimentele din Februariu si Marțiu si prin tóte càte au mai urmatu in 1848. Numai iritatiunea si mèni'a poporatiunei rurale nu s'a mai pututu sista, cà-ci vermele neincrederei strabatuse atàtu de afundu in sufletele ómeniloru, in càtu nici dupa proclamarea desfiintiarei de iobagía prin articlii de lege IV si V din Iuniu 1848 poporulu nu s'a linistitu intru nimicu, ci din contra a remasu cu ghimpele in inima, temenduse totu de legea urbariala din 1847, éra dupace acei doi articlii de lege trimisi in sus in 6 Iuliu n'au fost sanctionati de càtra monarchu, prin urmare nici publicati, in poporu s'a incuibatu si mai tare credinti'a, cà domnii voiescu numai se'lu insĭele.[1]) Intr'aceea despre urmarile ulterióre ale acelei legi fatale ne vomu informa precum credemu, de ajunsu in volumulu II alu acestui studiu alu nostru.

---

[1] Vedi legea intrégа in actele desu citatei diete cu tóte desbaterile càte au decursu pàna la votarea ei.

Vedi si Dr. Josef A. Ritter von Grimm: Das Urbarialwesen in Siebenbürgen, Wien 1863.

§ 105. **Scurta descriere a unoru evenimente intemplate in muntii apuseni ai Transilvaniei cu comunele Buciumu, Abrudu-Satu si Carpenisiu. Archimandritulu Andreiu Sĭaguna. Catharina Varga.** O suma de alte evenimente instructive si caracteristice ar merita se se mai adaoge la cele inpartasite din càte au trecutu preste tiéra si poporu pàna in a. 1847; dara cu tóta regul'a ce mĭ-am inpusu de a fi càtu se póte mai rigurosu intru alegerea momenteloru istorice, totusi ele mi s'au inbulditu in péna cá prin farmecu asĭa, in càtu me vedĭu necessitatu a'mi inparti materialulu preste voia in trei volume, inchĭeĭu inse pe acesta cu evenimentulu din Muntii apuseni dela 1847, scrisu in stilu netedu si fàra flori de repausatulu protopopu Simion Balintu din Rosii'a-de munte, adeca asĭa dicènd dela fati'a locului.

Din cele mai multe ţinuturi locuite in acestea tieri de romani s'aru putea compune monografii, care aru merita se ésa din pene de adeverati istorici; locuitorii inse din muntii apuseni au trecutu prin adversitati si suferintie multu mai variate si óresĭcum mai dramatice decàtu multe alte parti de poporu, de aceea s'au si aflatu pene atàtu nationali càtu sí neromàne, care s'au ocupatu in adinsu de trecutulu, de starea loru sociala si de tóte inpregiurarile in care se afla densii.

Sus numitulu protopopu ne inpartasise informatiunea, pe care o reproducemu aici precum urmédia.[2])

---

[1]) Vedi 1848 évi Erdélyi országgyülési törvényczikkek, történeti függelékkel, Kolozsvártt, 1861.

[2]) Din „Transilvani'a“ Nr. 2 dela 1876, pag. 13—16.

»Comun'a Buciumu cu asia numitele predie séu mai esactu, filiale, Cerbu, Isbit'a, Buciumu-şasa, Poieni si Muntari; — comun'a Abrudu-Satu, cu filialele Suharu, Ciurilés'a si Buninşinia; Carpenisiu singuru fàra prediu, tóte acestea comune au avutu înca din timpurile principiloru nationali unu privilegiu, prin care era scutite de prestatiunea roboteloru iobagesci la domnulu pamentescu, care aici era fisculu; ci locuitorii loru cá baiasi, in poterea privilegiului loru avea se administre in totu anulu la camara, séu cum se dice pe airea, la thesaurulu tierei, càte trei punti de auru. Cu acestu privilegiu au traitu acelea comune principali si filialele loru pàna la an. 1820, administrandu nu numai cei trei punti de auru prescrisi in privilegiu, ci si pàna la 20 de punti pe anu. Firesce cà li se platea cá si la baiesii din Abrudu si Rosii'a, tragèndu-se numai decim'a, si spesele topitului. Acésta stare a locuitoriloru irrità pism'a domniloru spani si administratori ai dominiului fiscale numitu al Zlatnei, mai cu séma dupace administrarea dominieloru fiscali deveni pe man'a magiariloru, parte din ura nationala, parte din punctulu de vedere de modus merendi; cà-ci precum amu vediutu, in dominiulu Campeniloru prestarea roboteloru aducea bune sportule spaniloru, controloriloru, ba si judiloru dominali, pentru-cà aceia parte scutea pe unii pentru bani, parte fiindu cà le dá pe di de lucru dela camara si ceva plata, care inca mare parte se stracurá prin manile spaniloru, controloriloru si ale judiloru dominali, de care spanulu, controlorulu din Abrudu-Satu, care avé sub stapanire numai grij'a si manipularea paduriloru, nu se puté bucura. Ba si prefectulu dominiului fiscale din Zlatna înca sufería mare defectu in sportulele sale, cà-ci aici nu avé de a pune juḑi dominali in totu anulu in fia-care comuna, precum puné in dominiulu Campeniloru si Zlatnei, despre carii e lucru adeveritu, cà trebuea se dea domnului prefectu cam dela 20 galbeni, di: douedieci de galbeni in sus; apoi lucru fórte firescu, cà candidatii séu concurentii trebuea se se inpace si cu domnii, cu spanu, controloru, pincernariu (colceriu), cà toti asteptau dio'a cea luminata, in care avea se constitue juḑi dominali. Acestu scadiementu din veniturile functionariloru era fórte batetoriu la ochi domnului prefectu, spanului si controloriloru, dela asia numit'a spanía din Abrudu, pentru-cà acestea comune nu avea, nici au avutu vreodata juḑi dominali, ci ei avea unu magistru de bai (numitu vulgo Bergmeister), care se alegea de càtra respectivele comune, apoi se intaria pe viétia de càtra presiedintele judetiului montanu, Judicium Montanum. Acestu oficiu l'a portatu pàna la mórte si tatalu fericitului metropolitu Siulutiu in comun'a Abrudu-Satu, care oficiu era inpreunatu cu unu salariu erariale. Asia administratiunea fisco-dominale din Zlatna cu spanii din Abrudu-Satu miscara tóta piatr'a la regesculu tesaurariatu, cá se constringa si pe acestea comune mai sus amentite la robota. Tesaurariatulu silia pe locuitori prin auctoritatile comitatului; inse comunele nu s'au supusu la robota. De aici se incepù unu procesu formalu intre fiscu si mai de multe ori amentitele comune. Procesulu curse la comitatu, la tabl'a regésca si la gubernu. Era inse lucru firescu, ce s'a potutu vedé din capulu locului, cà comunele voru perde procesulu, precum l'au si perdutu sub pretestu, cà n'au mersu la tabl'a regésca, pentru-cá se'si produca la timpulu seu naintea asia numitului forum productionale privilegiulu ce voru fi avutu. Comunele aveau in Aiudu advocatii loru, pe carii ii platea grasu. Advocatii inbarbatá pe ómeni cà voru dobandi; inse tesaurariatulu dupa-ce s'au adusu final'a decisiune, au cerutu dela gubernulu Transilvaniei brachium militare, adeca fortia armata asupra comuneloru. Gubernulu a si incuviintiatu esirea fortiei armate pe capulu locuitoriloru.

Asia in an. 1837 in 6 Iuliu veni acelu brachiu sub conducerea vice-comitelui Predetics din partea comitatului, éra din partea fiscului administratorulu dominiului fiscalu din Zlatna, Franciscu Fillenbaum, cu o compania de pedestrime sub conducerea capitanului Vizner si a viçe-capitanului Wolfahrt, asemenea unu despartiementu de cavaleria dintre granitierii secui dela Oiesdia si Agàrbiciu, sub conducerea locotenentului Potsa, éra cá jude procesualu (subprefectu, szolgabireu) era Tövisi Gergely. Acestia cu totii sosira in 6 Iuliu 1837 in prediulu Buciumului numitu Cerbu. Pe aici trecura in liniste, provocandu poporulu cá se vie in satu (Buciumu). Trecèndu inainte in confiniulu hotarului Buciumu-Satu, afla inplantatu unu lemnu, in alu carui vèrfu crepatu era pusu unu banu, precum dicea ei de trei mariesi, cá protestu, se nu intre in comun'a loru. Trecura si pe aici; inse in departare cá la 500 de pasi, erau adunati cá la 200 de ómeni, inse nu armati. In fruntea acestora stá unu Cosma Manasie din prediulu Muntari, tienendu cu amendoue manile privilegiulu decopiatu si aratandu'lu càtra conducatorii brachiului. Sosindu in fruntea cavaleriei capit. Vizner se arunca cu calulu dreptu spre Cosma Manasie, si vrù se'i smulga scrisórea din màna, inse acesta o trase indereptu. Atunci capitanulu Vizner incepù a'i mesura pe spate si capu cu sabi'a; elu se aruncà si îi prinse calulu de freu; poporulu incepù a fugí pe unu perîu in sus; dara locotenentele Potsa comandà cavaleri'a in sus, care intórse pe ómeni indereptu, apoi ii luara in careiu, si ii adusera in satu (Buciumu). Aici îi inchisera in mai multe staule (grasdiuri), punèndu sentinele indoite in giuru; dupa acésta numai decàtu dedera ordinu judelui comunalu, cá se aduca diece capete de vite, care aducèndule, macelariulu din Abrudu, Kővári Jozsi le tàià fàra mila, apoi bucatariulu Gyöngyösi din Zlatna, pregatí unu prandiu stralucitu. Asia domnii se ospetara plini de bucuria, cà au facutu o invingere asia mare. Inse la prandiu dise Vizner: Déca era numai 200 cá Manasie, in sila amu fi intratu in Buciumu. A dou'a di se incepù criminal'a si barbar'a esecutiune. Mai antèiu fù scosu la banca Cosma Manasie cu alti noue insi langa sine. Pe acesta ilu pusera mai anteiu pe banca, apoi 4 corporali dela cavaleria, unguri din Ojesdia si Agàrbiciu, s'au perêndatu, pàna ce iau mesuratu 100, di: una suta de toiege. Elu era in etate ca de 28 séu 30 de ani, de statura de mijlocu, omu cam uscatiosu, inse curagiosu, dara nefericitu, cà-ci prin crancen'a bataia fù infrantu de siele, adeca schilavitu asia, in càtu nu mai era in stare de a'si mai castiga panea siesi si familiei sale, ci in tóta viéti'a sa au àmblatu in càrji; l'amu vediutu schilavitu, cersindu înca si pe la an. 1852, dara apoi a muritu. Dupa acesta urmà esecutiunea cu ceilalti pe rôndu, care durà 5 dile; inse nici-unulu n'au scapatu din 40 de toiege mai josu, ci cam 50—60 si 80. Merita aici a se aminti si acea giurstare, cà pe ceia carii era surpati, séu cum se mai dice, avea vetamatura, de cari sunt multi intre baiesi, ii batea cu càte 50 de vergi (smicele) pe trupulu golu.

Dupa-ce petrecura aici 9 dile, macelara la vreo 50 de vite, si stórsera vreo 20 de mii fl. m. c. in bani sunatori, plecara in 15 Iuliu càtra Abrudu. Era intr'o di de luni, candu e tèrgu de septemana in Abrudu. Eu eram in Abrudu, unde vediu pre unu Ciòra Ilie (Simina) din Abrudu-Satu, care inca amblase cá plenipotentiatu in caus'a comuneloru, si mie imi era cunoscutu, fiindu-mi consoçiu intr'o baia. Eu îi ḑiseiu: Baciule Ilie, te fà cam de laturi, cà-ci astadi màne voru vení catanele aici, apoi se nu o patí cá Buciumanii. Acésta era cam pe la 2 óre dupa amiadi. Noi stateamu in piatia, inaintea pravaliei (boltei) lui Enyedi Jozsi; dara spre mirarea mea omulu simplu imi respunse, cà nu crede se vie, cà-ci orasiulu nu'i lasa se tréca pe aici. Elu abia terminà vorb'a, cand se si audira dobele pe uliti'a de càtra Buciumani. Eu ii diseiu: acuma credi baciule Ilie. Elu imi respunse: Acuma nu numai credu, ci si vedu, cà se si vedea fruntea militiei. Asia Ilie o tuli la plaiu. Indata si sosira in mijloculu piatiei; in frunte era Vizner cu sabi'a radicata in sus, candu éta cà vine inaintea lui unu haiducu alu orasiului, care se numia Friss Pista. Acesta inca era cu toiagulu seu radicatu in sus, si dise in limb'a magiara aceste cuvente: Intréba domnulu jude primariu, cà cu a cui licentia treceti prin orasiu? Atunci capitanulu Vizner strigà càtra elu: Weg von hier. La aceste cuvente Friss Pista le puse in teaca si se facù nevediutu printre multimeă de poporu. Judele care l'au tramisu, se numĭa Nagy Károly. — Totu in acestu momentu vede consiliariulu Fillenbaum pe unu omu din Carpinisiu cu numele Coroiu Petru, care era departe de mine cá vreo 15 pasi, si ilu intréba, de unde esci? Elu respunse: din Carpinisiu, Maria Ta. Atunci se intórse càtra unu oficialu dela spania si îi dise: »Ez is aféle, si acesta e de aceia.« Acela îi respunse: mind aféle, totu de aceia. Atunci striga: Patroll her, si venira 5 soldati cari ilu luara intre pusci. Ii mai dise: pe tine facemu catana. Elu respunse: Nu sunt bunu, Maria ta, ca sunt vermenosu din lontru. Acestu Coroiu Petru era in etate cam de 28 de ani, cantoru si curatoru la baseric'a gr. or. din Carpinisiu. Asia l'au dusu intre pusci, si iau mesuratu 30 de toiege, in 16 Iuliu in curtea judelui comunalu Bidiga Alexandru (Ciocu).

Aici in Abrudu-Satu comisiunea petrecù numai in 15 si 16 Iuliu, in care timpu facura repartitiuni, càte vite de macelatu se aduca, si càta suma de bani; asia si pe celu mai miseru se repartira càte 5 fl. m. c., éra pe cei mai cu stare la 10 fl., ba si pàna la 20 fl. m. c.

In 17 Iuliu plecara càtra Carpenisiu. Dupa prandiu, si cam pe la 5 óre in aceeasi di ajungèndu in marginea satului la unu podu care este pusu peste ap'a Vîrtopului numita, aici stetera in locu si incarcara puscele. La marginea podului se incepe gradin'a parochului gr. c. Ladislau Balintu; totu acolo era si este si astadi o cruce; langa crucea aceea stetea amintitulu parochu cu parochulu gr. o. Moisi Manoviciu, éra cù càtiva pasi mai inainte, stetea unu singuru omu cu numele Onu Precupu, canduva granadiru, éra acuma demisionatu. Acesta ţinea in màna o flamura alba. Vice-comitele ilu intréba, cà ce voiesce cu aceea? Elu respunse: noi voimu pace, si acesta e semnu de pace, si noi primimu brachiulu, déca e trimisu dela inaltiatulu Imperatu, si nu ne punem in contra. La acésta ei respunse v. comitele: Bine, cà déca nu ati vré pace, eata pacea este aici, aratandu pe cavaleri'a care era in fruntea pedestrímei. Dise mai incolo: Asia dara déca voiti pace, totu omulu se stea acasa, si candu va fi chiamatu se stea inaintea comisiunei, cà apoi cu voi nu vomu face cum amu facutu cu Buciumanii. Asia incarterinduse cu totii, a dou'a di in 18 au luatu list'a contributiunei si au facutu repartitiunea. Dupa acésta s'au confiscatu tóta averea miscatóre a corifeiloru cari au àmblatu in caus'a procesului. Acestia era din Carpinisiu cu numele Gligoru Ionutiu (Rendesiu), Sirbu Todoru si Balea Georgie (Bocsia). Acesta avea locuinti'a sa tocma langa fundulu internu, unde au fostu cas'a lui Closc'a, éra dupa anulu 1784, derimata. Aici au statu comisiunea pàna in 21 Iuliu, cu totu brachiulu militariu, apoi dupa-ce se macelara multime de vite, si s'au strinsu banii reparţiti, in aceeasi di au si esitu din satu.

Dupa daunele ce s'au facutu acestoru comune in vite si in bani, dara mai cu séma prin terorismulu cranceneloru batai, s'au invoitu cà voru presta robota, reservandu-si dreptulu de a'si continua procesulu. Aici vine a se insemna, cà dilele de robota care le-au fostu defiptu, era 6 septemani pe anu, in care primavér'a si tómn'a aveau a merge cá se scóta lemnele aruncate pe apa din munti pentru ustrinele (cohurile) dela Ofenbaia. Li-s'au promisu de càtra comisiune, ca pentru acelu lucru voru capata si ceva plata dela erariu, cà-ci erariulu platea cam 20 cr. m. c. la unu lucratoriu, pe di; inse acésta suma inca se stracurá prin manile oficialiloru spanali, si ale judiloru dominali, in càtu ómenii primeau fórte puçinu, ba unii mai nimicu, pentru-cà nu li se dá bani atunci cand isi inplinea dilele, ci ii amaná cá se mérga acolo peste 2 séu 3 septemani, apoi dupace mai petrecea pe acolo càte 3—4 dile, se trediea cà capeta 3—4 douedieceri. Asia la partea cea mai mare de ómeni urînduise de atàta strapatie, nu mai mergea dupa bani pe la Ofenbai'a cale de 4 miluri. Ei prestara acésta robota vreo 6 ani; inse vediendu de o parte, cà sum'a de bani ce li s'au apromisu nu li se dedea, éra de alta parte vediendu, cà cei cu stare mai buna, adeca asia numitii bogati, nu mergu cu densii, nicĭ nu tràmitu in loculu loru pe altii, ci dupa cum insii dicea, candu ii intrebá: Noi ne-amu inpacatu cu domnu spanu, si cu judele dominalu, nu avemu de a merge pe acolo; si asia ómenii successive éra au incetatu a mai presta robota, cari cu tóta ocasiunea se provocá la prilegiulu ce'lu avusera in putere.

Aici mai am se atingu, cà din partea fia-carei comune erau alesi barbati de incredere, carii purtau procesulu prin advocati. Asia din partea Carpinisiului erau cei trei, pe carii iam amintitu mai susu, éra din partea Buciumaniloru, era unu Crîsnicu Todoru, Ciandra Todosie si Davidu Pavelu (alu Digi); din partea Abrudu-Satului Cióra Georgie si Simina (Ciòra) Ilie. Acestia toti au fostu prinsi si escortati la arestulu dominale din Zlatn'a, mai antàiu, éra de acolo in carcerile comitatului la Aiudu, confiscanduli-se tóta averea miscatóre. In Aiudu iau ţienutu unu anu si jumetate, unde frecau pentele cele de 24 punti, si maturau in tóta septeman'a piati'a.

Dupa acestia se radicara altii, carii au paşitu cá conducatori ai procesului; inse acestia ab incognito, mai cu séma Buciumanii, carii mergèndu la Aiudu la advocatii, acolo se intàlnira cu una femeia, care se numĭa Varga Katarina, nascuta precum se spune, dintr'unu satu de langa Kohalmu (Rupea). Acésta era muiere agera si elocenta; vorbindu ea bine limb'a romàna, apuca cu ómenii nostri in vorba. Acestia ii spunu tóta caus'a, la care ea dice, cà le va ajuta, cà-ci densa are unu frate care este agentu la curtea imperatésca in Vien'a, si numai se urdiésca procesulu aici la Sedri'a generale, cà apoi la curte este tréb'a ei. Ómenii se bucurara, si asia conducènduse din nou advocatii, adusera pe Varga Katarina, séu cum o numia ei, »dómn'a nóstra,« la Buciumu-Poieni. Aici ii facura locuintia stabila. Ea din cand in cand mergea la Aiudu la advocati, de unde aducea resultatulu, cà sub numerulu cutare s'au bagatu cartile loru la gubernu; de alte-ori cà sub cutare numeru la curte. Îmi aducu bine aminte, cà in anulu 1845 voind a exarenda oficiulu fisco-dominalu dreptulu crîsmaritului in Buciumu, unde nu mai fusese exarendatu, ci comun'a avea jus liberum educilli, Varga Katarina scrise o epistola la unu advocatu din Abrudu, Szakáts Samuel, in care ilu rugá cá se conlucre la spanatulu dominale din Abrudu, se nu faca nebunia cu exarendarea crîsmeloru, pentru-cà dicea ea, s'ar putea intempla ceva nenorocire in satu. Epistol'a era in limb'a magiara; o amu cetitu si eu. Ce e dreptu, nici cà s'au exarendatu pàna in 1848, adeca numai dupa-ce vení sant'a libertate nemtiésca si ungurésca.

Lucrurile standu asia, tesaurariatulu si administratiunea fisco-dominale neincetatu provocá pe oficiulu comitatului cá se prinda pe Varga Katarina, care au adusu pe poporu érasi la renitentia, si agitédia intre poporu in contra fiscului. Dela comitatu venea ordinatiuni peste ordinatiuni la judele procesuale politicu (szolgabireu), cá se o prinda. Dela acesta venea la judele comunalu; inse poporulu dicea, cà cine va avea diece capete, se-si puna numai man'a pe dómn'a nóstra. Asia nime nu cutediá se se atinga de dens'a, de si venia de multe-ori si la Abrudu la tèrgu de septemana; inse totudeauna cu trei patru juni din cei mai vigorosi in giurulu seu. Asia dens'a petrecù cam dela anulu 1840, in comun'a Buciumu-Poieni in cea mai buna siguritate si liniste, pàna in anulu 1847.

Nunc venio ad fortissimum virum.

Cu inceputulu anului 1847 in 17/5 Ian. intra in opidulu Abrudu vicariulu generale alu episcopiei Sibiiului Andreiu Siaguna cu vice-comitele comitatului Albei-inferiore Pogány György. Vicariulu Andreiu Siaguna dupa-ce s'au incuartiratu la curatorulu primariu Alesandru Colosĭa, numai-decàtu trimite la Buciumani unu clisieriu (crîsnicu, fetu), cá se vie la densulu parochulu din prediulu Isbit'a Georgie Suciu, care presentanduse, îi demanda cá se pregatésca pe dio'a urmatóre, care era botezulu Domnului, unu prandiu, cà-ci santi'a sa cu alti domni va fi acolo la cultulu divinu si la prandiu, si se conchieme la biserica si pe fruntasii din celelalte comune, precum si pre domni'a loru, cà are se le vestésca nescari ordinatiuni venite dela Imperatulu. Pop'a fiendu omu cu stare buna, pregatí unu prandiu stralucitu; insciintià pe funtasii poporului din tóte comunele Buciumani, cá se vie la biserica in Isbit'a, cà v'ine Mari'a sa domnulu vicariu, se le vestésca unele porunci venite dela Imperatulu. Asia pe candu se mai terminà cultulu divinu, ómenii concurgu din tóte partile. Esindu din biserica, ii intréba cum stau cu procesulu cu Fisculu. Ómenii spunu, cà procesulu curge. Ii intréba mai incolo, cà au ceva carti. Ei respundu, cà au la dómn'a. La aceste le respunde parentele vicariu: Asiu vre se le vediu. Atunci ei provóca pe dómn'a care stá mai in departare intre poporu, cá se mérga la Mari'a sa se'i spuie. Dómn'a se apropie cu incetulu, pàna dinaintea portiei parochului Suciu, unde langa o sanie cu patru cai stetea vicariulu Siaguna si vice-comitele Pogány Gyuri. Apropianduse dómn'a Varga Catarina de sania, vicariulu schimba cu dens'a 3—4 cuvente in limb'a magiara, dupa aceeá îi dice, se se suia in sania. Dens'a nu voiá. Atunci o apuca si o arunca in sania. Se arunca si vicariulu cu vice-comitele, si fiindu caii prinsi, strigara: Hajcsad Jantsi (Màna Ioane). Atunci cei patru cai sirepi, numai sburá pe calea cea de sania, éra poporulu care stá in departare cam de 100 de pasi, incremeni si stá uimitu, si numai doi teneri strigara: Nu lasati bata-ve Dumnedieu, ca éta, duce pe dómn'a nóstra. Inse sani'a nu se mai vedé, cà-ci trecù cá fulgerulu càtra Zlatna, unde si sosira in aceeasi di de timpuriu. De aici apoi pe dómn'a a dou'a di o escortara la Alb'a-Iuli'a, unde fu arestata in fortarétia pàna in lun'a lui Novembre 1849, candu prin gubernatorulu Ludovicu Wolgemuth fu eliberata si obligata cá se se intórca la loculu nascerei sale, unde s'a si dusu. La acestu passagiu amu disu: nunc venio ad fortissimum virum; inse nu din ceva ironia séu sarcasmu, ci din acelu punctu de vedere, cumcà prindietoriulu au avutu mare taria de sufletu si agerime de spiritu, cà déca nu se grabia, se intemplá o mare nenorocire de ambe partile.

Comunele nu se reḑimá in procesulu loru numai pe Varga Katarina, ci in anulu 1846 Septembre 22. inchieiera unu contractu cu advocatulu de langa gubernulu Transilvaniei domnulu Alesandru Bohetielu, subinsemnatu de Pál Sándor si Hoszu Lászlo, cá se le pórte procesulu. In contractu stá, cá se'i dea in totu anulu pàna in finirea procesului 100 fl. m. c., care suma avea a o solví in doue rate, si adeca 50 fl. in 22 Martiu, éra 50 fl. m. c. in 22 Septembre. Acestu advocatu au aflatu de bine a merge in acésta causa la façi'a Maiestatei sale Imperatulu Ferdinand cu doi deputati din comunele procesuante. Comunele au alesu si plenipotentiatu in 1847 Martiu 1 pe Coroiu Petru (celu batutu) din Carpinisiu, si pe Crĭsnicu Todoru din Buciumu-prediu Poieni, si cu acestia au caletoritu dn. advocatu Bohetielu (acuma capitanu supremu la Naseudu) in lun'a lui Martiu 1847 la Vien'a, de unde ce respunsu séu resolutiune va fi primitu, nu sciu, ci in urma anulu emanciparei popóraloru 1848 puse capetu si acestui procesu.

Amu scrisu in Rosi'a de munte, in anulu 1875 lun'a lui Novembre, sine ira et studio.«

Atàtu in dilele acelea, càtu si mai tàrdiu se facuse multa vorba asupra intreprinderii cutediate a vicariului de atunci Andreiu Sĭaguna. Prea adeveratu, mesur'a intreprinsa a fost fórte cutediata, inse nicidecum neusitata in acésta tiéra, in care dela Archipastorii romaniloru se cerea cu juramentu respundere personala pentru ţinut'a paciuita a poporului, intocma cum erau tractati episcopii gr. resariteni si in imperiulu turcescu. Cá se nu mergemu prea departe in trecutu: la 1784 episcopulu Gedeon Nichitici a fost trimisu in foculu revolutiunei Horaiane in comunele din comitatulu Zarand cu missiunea alaturea cu capulu, cá se le inpace si supuie; in a. 1831 au fost mànati episcopulu Vas. Moga si vicariulu D. Caianu in partile campene din comitatulu Turdei si alu Clusĭului cu ordinu strictu, cá se inpedece rebelliunea poporului, cu alte cuvente, cá se'si puna viati'a propria in jocu.

In primavar'a anului 1839 cand a fost se incorporedie la districtulu Brasĭovului satele apertinente la fortaréti'a Branului, gubernu, comand'a militara si curtea temèndu-se de resistentia armata din partea acelui poporu, nu s'au indestulatu cu scóterea de infanteria si cavaleria asupr'a loru, ci comandantele generalu br. Wernhardt a luatu langa sine pe protopopulu Ioanu Popasu din Brasĭovu si l'a inpinsu mai anteiu pe acesta in fruntea intreprinderei, care loru li se paruse atàtu de periculósa, in càtu batalionu si escadronu fusesera comandate cá se incarce cu glóntie si sabiile se fia ascuţite. Si ce se dicemu despre adunarea cea mare dela Blasiu din Maiu 1848, pentru care s'a datu permissiune numai dupace o ceruse episcopulu Lemeni pe respunderea sa. Cuteḏiata a fost acea intreprindere a lui Sĭaguna, prin aceea inse s'a evitatu, daca nu chiaru o Horaiada sangerósa si nefericita, in totu casulu inse crudelitati de tirani selbatici cá cele din 1837.

De altmentrea acea Catarina Varga a mai remasu pàna in dio'a de astadi o fiintĭa cu totulu misteriósa. Connumele ei este curatu magĭaru, fost-a inse ea magĭara dupa nationalitatea sa genetica si din care classa a societatii, nobila, nenobila, maritata, nemaritata? Prin ce maiestria a sciutu ea se farmece pe locuitorii Bucĭumani, cá se voiésca a o avé siepte ani de dile in mijloculu loru cu casa, cu masa si cu tóta comoditatea? Si cum era cu putintia, cá pre langa atàti preoti, dintre cari celu puçinu dĭece insi trecuti prin scóle superióre, cum si alaturea cu càtiva barbati mireni romani, academici si juristi, acelu poporu se onoredie cu increderea sa pe una femeia cu totulu straina, alu carei trecutu mai este înca totu unu misteriu? In nici-unu casu petrecerea Catarinei Varga la Buciumani n'a fost destinata a inaltia védi'a si reputatiunea, zelulu pentru binele poporului si curagiulu inteligentiei romane din acele regiuni; au trebuitu se urmedie aceea, la ce amu ajunsu indata in anulu urmatoriu, pentrucá omenii trecuti prin scóle se fia scuturati bine din apathi'a loru si se nu astepte salvare dela o femeia, care nicidecum nu s'ar fi pututu asemena cu Fecĭor'a de Orleans, nici cu Charlotta Corday si mai puçinu cu Pelagi'a Roşi'a dela Marisĭelu.

In càtu pentru gubernulu tiereì, acela mai avuse si alte cause reservate de a se feri dupa putintia de mesuri barbare si crunte, cu care fusese tractata poporatiunea munténa in a. 1837, precum se aratà mai in sus.

Pàna la 1830 regimentele de linia se intregeau prin recrutare cu funea si cu prinderea prin cànii sateloru, precum si din aresturi publice, prin assentare de vagabundi si criminali. In fine incepuse a 'i fi ruşine si aristocratiei ardelene de acelu metodu barbaru si selbaticu; muncipiile nu mai voira se dea recruti; auctoritatiloru militarie le remasese singurulu mijlocu de a'si intregi companiile prin inrolare de voluntari; asia inse mergea fórte greu: companiile scapatasera pàna la càte 60, uneori numai la 40 de feciori. O parte din trupele ardelene se aflá in Itali'a. Cu unu cuventu, pe la 1847 era óste fórte puçina in acésta tiéra, éra legea noua de intregire cu sorti pe 8 ani, éra nu pe viatia cá pàna aci, se votase abia in Augustu si primele assentari umane se facura abĭa in tómn'a acelui anu 1847, inse numai de 4000 recruti, cu cari nici pe departe nu erau inplinite lipsele in regimente. Pe cei assentati inse nu putea nimeni se'i si bage in focu, ei aveau se fia mai anteiu exercitati si disciplinati. Pentrucá gubernulu tierei in casu de o rebelliune noua se céra dela gubernulu centrale regimente din alte tieri, iĭ venia érasi fórte preste màna. Numai asĭa se póte esplica pe cale mai firésca, pentruce gubernulu a toleratu sĭepte ani pe Catarina Varga la Bucĭumani.

Avea gubernulu unu mijlocu forte siguru de a impaca spiritele munteniloru: a le recunósce drepturile vechi si a infrena cu bratĭu tare rapacitatea functionariloru; acea mesura inse nu convenia la fórte multi.

Se vorbia în acea epoca, precum vorbescu ómenii intre tóte inpregiurarile de acea natura, cà archimandritulu Andreiu acum cá vicariu s'au expusu la acelu periculu cu scopu de a castiga episcopi'a. Se fimu intru tóte judecatile nóstre obiectivi. Ci cà inainte de a cunósce numitulu archimandritu acésta tiéra, cancelariulu br. Sam. Josika reflectatu la persón'a si calitatile lui prin cumnatu-seu colonelu comite Kálnokí, dintru odata cu chĭemarea si denumirea lui in calitate de vicariu îlu destinase si pentru ocuparea scaunului episcopescu in Transilvani'a; si apoi se scie de airea, càta védĭa si trecere avea S. Josika la cabinetu si anume la principele Metternich, pentru-cá se fia siguru de inplinirea vointiei sale, éra cá servitiu reciprocu s'a cerutu dela candidatu, cá cu auctoritatea sa eclesiastica se ajute pe gubernu a evita o noua versare de sange in momente, pre cand si asïa poporatiunea din tiér'a intréga era preste mesura irritata din caus'a legei urbariale nefaste.

Dar' apoi unu episcopu totu trebuea de undeva; aspiranti erau trei din Transilvani'a, doi din Bucovin'a, anume unu archimandritu Lemeni, vàru primare cu episcopulu Ioanu Lemeni, trecutu înse cá studentu la Cernauti, ajunsu archimandritu acolo, éra dupa mórtea lui Vas. Moga venitu la Sibiiu si la Brasïovu spre a face cunoscintia si a se recomenda. Intre atàti aspiranti s'ar fi mai aflatu si altulu, cá se faca cunoscintia cu jupanés'a Catharina din Bucïumani. Ce e dreptu, acésta nicidecum nu era vreo missiune honorifica, dara prin càte umilirí nu trecusera pàna atunci prelatii bisericei resaritene!

Alti magnati ai tierei aru fi mai voitu pe unu altu Moga episcopu, daca nu si din alte ratiuni reservate, macar din causa, cà repausatulu inprumutase pe unii cu sume frumóse; asïa spre exemplu la esc. sa com. Ioanu Nemes avuse in capitalu si interesse 7500 fl. m. conv., la br. Franc. Kemény presïedente alu dietei 3540 fl., la Franc. Horváth 2840 fl., la Ios. Gál dati numai in anulu mortii 1000 fl., la com. G. Bethlen 4400 fl. m. c. s. a., cari toti s'aru fi prefacutu in patroni dupa usulu vechiu alu tierei. Cancelariulu Josika inse isi pusese piciorulu in pragu, cá se dea clerului gr. resariteanu din Transilvani'a unu episcopu de o intelligentia superióra si o energia precum o avea elu insusi, pentrucá subordinatii, daca nu voru se scia de vorbe bune, se scia de frica; de aceea si in actulu denumirei nu a fost cu nici-o consideratiune la numerulu voturiloru, cì numai la scopulu ce avuse cabinetulu in mintea sa. Dara cine nu scie óre, cà in viati'a popóraloru alegeri si denumiri de acestea se intempla adeseori, unde adeca actulu alegeriloru nu se considera cá fundatu pe vreunu dreptu, naturalu sau si positivu, castigatu, ci numai cá gratia si favóre, pentrucá domnulu, suveranulu sau ministrii sei se afle cam unde bate mintea alegatoriloru.

* * *

Suplementu,

carele coprinde o mica colectiune de documente alese din numerulu celoru citate in volumulu I alu acestui studiu istoricu.

Am simtitu necessitatea de a inavutí acestu opu celu puçinu cu càteva documente dintre acelea, prin care se adeverescu mai multe evenimente inportante, caracteristice pentru càte o epoca, decisive asupra viitoriului tierei, ori alu natiunei, sau alu societatiloru religióse. Vedeam bine, cà cu acestu adaosu opulu ese prea voluminosu; dupace inse documentele de natur'a acestora tiparite odata au devenitu fórte rare, éra altele esu acum anteiaóra la lumina; dupace este cunoscuta rigórea cu care este judecata de càtra multi critici straini orice scriere istorica ese din péna romanésca, amu trebuitu se facemu si acestu sacrificiu, pe care speramu cà lectorii cunoscatori de limbi si cari au simtiu pentru stiinti'a istoriei, îlu voru sci apretia.

Aceĭa din lectori, cari nu'si voru pregeta se citésca opulu intregu, pentru-cá se védia legatur'a strinsa dintre evenimente si fapte, voru descoperi fàra greutate si legatur'a acestoru documente cu textulu care le precede. Unu altu suplementu ce se va adaoge la volumulu II, va intregí pe acesta.

Cele mai multe documente sunt de natura politica si eclesiastica, éra de alte resorturi mai puçine.

Sumariulu fiacarui documentu se pune romanesce in frunte.

I.

Celu de anteiu proiectu de tractatu in 24 de puncte, trimisu dela Vien'a in anulu 1684 prin preotulu iesuitu Antid Dunod spre a se inchĭeié intre imperatulu Leopold I si Michael Apaffi.

Articuli tractatus, inter Leopoldum I, Augustissimum Imperatorem Romanorum, tamquam regem Hungariae, et Celsissimum Michaelem Apaffi Principem Transsylvaniae, reciproce pro se et Successoribus.

1. Declarabitur, recognoscetur et confirmabitur dependentia Principatus Transsylvaniae a regno Hungariae tamquam ejus membri, et principum Transsylvaniae a regibus Hungariae tamquam a legitimis regibus et supremis dominis, sine quorum expresso consensu dicti Principes nullum poterunt facere cum aliis Potentatibus tractatum, sive pacis sive confoederationis sive protectionis, et omnis factus, per praesentes irritus et invalidus reddatur, sicut jam de jure est nullus.

2. Institutio Principum Transsylvaniae fiet in futurum, sicut antiquitus erat solitum ante Turcarum invasionem, a solis regibus Hungariae ad liberam Statuum electionem.

3. Principes erunt perpetui, et ad vitam, non vero ad tempus, qui nunquam poterunt mutari et deponi, nisi auctoritate regia et consensu majoris seu sanioris partis Statuum, et ob gravissimas causas; quarum

Prima erit: Causa rebellionis contra regem Hungariae et principes Austriacos.

Secunda: Collusio cum inimicis Christianitatis et principum Austriacorum, eorumque confoederatorum, qualescumque fuerint.

Tertia: Nimia populorum oppressio.

Quarta: Inhabilitas et ineptitudo regendi populos.

4. Dictus Princeps per se vel per suos deputatos, et ejus status, habebunt votum et sessionem in comitiis publicis Hungariae, secundum ordinem antiquum.

5. Principatus Transsylvaniae reducetur ad antiquos limites, quales erant ante omnem Turcarum invasionem.

6. Communibus armis, tam dicti regis quam dicti Principis, recuperabuntur fortalitia occupata a Turcis aut aliis, mediante annona et munitionibus aliisque materialibus necessariis ad obsidionem subministrandis a principatu pro quo fiet recuperatio.

7. Leges latae, aut consvetudines si quae sint introductae vim legis habentes a tempore invasionis Turcarum, confirmabuntur intra annum a ratificatione praesentium computandum, a moderno rege Hungariae, ad validitatem illarum, alioquin non obligabunt, nec in judicio nec extra, aut reformabuntur de consensu partium, si publica utilitas exigat; nec ulla lex poterit fieri in futurum, nec consvetudo vim legis habens introduci, nisi praedicta auctoritate regis Hungariae.

8. Privilegia antiqua, alias jam confirmata a regibus Hungariae Austriacis, confirmabuntur a moderno rege per diploma authenticum, praesertim libera electio Principum; aut si quae reformatione digna sint, pro majori bono populorum reformabuntur auctoritate regia et consensu majoris seu sanioris partis Statuum, intra annum a ratificatione praesentium, in quarum pede poterit earum specificatio apponi.

9. Per diploma regium in authentica forma factum, et separatum, confirmabitur Celsissimus Princeps Michael Apaffi in principatum Transsylvaniae ad vitam, per quod titulo Celsissimi decorabitur, sicut et ejus successores; et hoc intra mensem a ratificatione praesentium.

10. Pariter per simile diploma, Illustrissimus ejusdem filius declarabitur patris sui successor, et post mortem Celsissimi patris instituetur Princeps Transsylvaniae, cum ceremoniis ad hoc ordinariis.

11. In casu mortis (quod Deus avertat) Celsissimi Principis moderni ante annos minorennitatis filii sui, hoc est ante annum 25-um aetatis ejus, eligetur auctoritate regia et consensu majoris seu sanioris partis Statuum unus Administrator principatus, qui non solus, sed cum consilio senatorum reget principatum, cui assignabitur moderatum salarium a Statibus ex reditibus Principis minoris, qui pendente sua minorennitate dē cetero gaudabit similiter titulo Celsissimi.

12. Homagium antiquitus praestari solitum regibus Hungariae a Principibus Transsylvaniae, ab iisdem praestabitur in futurum, more antiquitus solito.

13. Pariter, recognitiones, praestationes et tributa, regibus Hungariae et praecipue Austriacis a populis Transsylvaniae solvi alias solita ante omnem Turcarum oppressionem, iisdem solventur de futuro, in eadem forma et quantitate, vel regulabuntur intra annum a ratificatione praesentium de consensu partium.

14. Absoluto bello Turcico, moderabuntur tributa et onera publica a populis Principibus debita, auctoritate regia et consensu Principis et Statuum cujus moderationis aequitas et charitas erit regula.

15. Liberabuntur absolute per quinquennium ab omni onere publico et tributo Principibus debito dispersi per exteras regiones redeuntes ad patriam, et per aliud quinquennium solvent tantum medietatem tributi et onerum publicorum, quam ex aequo totum solvere deberent si ex patria non exivissent.

16. Sicut omnia jura et privilegia antiqua populorum et Principum, servabuntur omnia jura et privilegia regum; nec ulla utrinque mutatio fiet, nisi de consensu partium et pro meliori bono.

17. Tenebuntur reges Hungariae defendere Principes Transsylvaniae et eorum Status agressos a quocumque, totis viribus si totae sint necessariae, vel tantum parte earum si pars sufficiat ad impediendam eorum molestiam et oppressionem; pariter Principes et eorum Status tenebuntur reges Hungariae defendere contra quoscumque aggressores, similiter totis viribus si totae sint necessariae, vel parte earum si pars sufficiat ad propulsandam aggressionem.

18. Si reges habeant copias actualiter sub signis, sive pro defensione Hungariae vel alicujus membri illius, sive pro securitate ejusdem et membrorum, tenebuntur Transsylvani sextam partem earundem recipere in hyberna, similiter contribuere sextam partem dictarum copiarum necessariarum, sive pro dicta defensione sive pro dicta securitate Hungariae et membrorum.

19. Pariter si bellum sive offensivum sive defensivum sit motum contra inimicos Christianitatis, tenebuntur Transsylvani suppeditare militiam et acceptare hyberna tantum ad eandem portionem, nisi majorem numerum necessitas et utilitas expeditionum exigat.

20. Duces et copiae Transsylvaniae pendebunt in castris a ducibus regis, et ipsis obedient in omnibus expeditionibus et operationibus bellicis, quae omnes determinabuntur communibus consiliis, et ad omnia consilia bellica Hungariam quoquo modo concernentia admittentur duces Transsylvanici.

21. Recuperatis fortalitiis in Transsylvania, Principes Transsylvaniae poterunt propria praesidia in sua fortalitia recuperata intromittere et proprios gubernatores ibidem constituere.

22. In contemplationam et favorem tractatus praesentis, omnes alias captivi christiani usque ad praesentem diem, sive a Turcis sive a Tartaris sive a Transsylvanis aut Valachis, qui de facto reperirentur in tota Transsylvania, statim intra octiduum a subscriptione praesentium libere dimittentur, et eis solvetur a dominis quibus serviverunt et a quibus retenti sunt salarium justum pro rata temporis servitii praestiti; et ad hoc, intra triduum a subscriptione praesentium, publicabitur edictum a Celsissimo Principe emanans, et injungens sub poenis arbitrandis praedictam dimissionem et salariorum solutionem omnibus subditis, cujuscumque sint conditionis et dignitatis.

23. Si quae omissa sunt, utilia tamen pro bono partium, poterunt addi in pede praesentium intra annum, praemissis et suprascriptis manentibus intactis et in perpetuum observandis.

Articulus separandus.

24. Liberum et publicum sine ullo impedimento utriusque religionis, scilicet Catholicae et Acatholicae, relinquetur exercitium.[1])

---

[1]) Carolus Szász: Sylloge Tractatuum etc. Claudiopoli 1833 pag. 3—9.

II.

Principele Michail Apafi respinge conditiunile propuse de càtra agentulu iesuitu A. Dunod si formulédia altele essentialu diferitóre in numeru de 30.[1]

Puncta quaedam illustrissimi Principis regni Transylvaniae dicto R. A. D. exhibita et proposita.

1. Hogy Erdélyben az 4 recepta religiok az Approbata és azon Approbatában irott-unio conditioi szerint való szabados exercitiuma megtartassék és semmi szin és praetextus alatt semmi nemű időben persecutoria nem lészen, azoknak templomit, scholáit, parochiait és egyéb azokhoz való proventusokat, fundusokat, haszonvevő helyeket el nem foglalják, és akár melyik religion levő ministereket nem böcstelenitik.

2. Az mi mostani kegyelmes urunkat és ifjabbik választott fejedelmünket ne turbálják, sőt az ő nagyságok decessusán libera electio Principum Transilvaniae intacta remaneat penes regnum Transsylvaniae juxta constitutiones et articulos regni, juxta liberum eorundem sufragium et electionem, sitque Princeps Transsylvaniae liber et absolutus Princeps a nemine dependens et confirmatio eorumdem a nullo nisi a libera eorum electione dependeat, az mely fejedelmet Erdély választ, ő felsége tartozzék fejedelemnek agnoscálni.

3. Titulus Principum Transsylvaniae et insignia maneant solito more usitata uti hactenus.

4. Hogy semmi erdélyi regimenhez és igazgatáshoz, jószágok és privilegiumok collatioihoz, praesidiumok collocatioihoz, törvényink és articulusink bántogatásához, ennek jövedelmeinek vagy perceptiojához vagy erogatiojához magát nem immiscealja, nec per se nec per alios, sőt egész Erdély országához és hozzá tartozó Magyarország részéhez semmi jussát és praetensioját nem tartja.

5. Hogy Erdélyt soha semmi idő forgásában coloniájává, subditusává nem teszi, semmi erösségiben Erdélynek akaratja ellen praesidiumot be nem viszen.

6. Hogy Erdélyben Erdélyországa akaratján kivül se ide be nem küld, se nem quartélyoztat, se élés adással, vagy egyéb akármi accisákkal nem terheli és adó adással is.

7. Hogy Erdélyt akaratja ellen hadban menni nem kévánja, sem nem erölteti senki ellen, sem munitiot tőle nem kéván.

8. Hogy az erdélyieknek liber questusa legyen, akár holott az ő felsége birodalmában absque omni impedimento.

9. Hogy a jus patronatust sive sacerdotalét Erdélyben erigalni nem igyekezik, hanem az eddig való szokás szerint hadja.

10. Hogy az mely sacerdotale bonumok és jószágok régentén az catholicus papoknak az országtól elitéltettek, azokat akár fiscus vagy más akárki birja, azokhoz nem szól, sőt elő sem hozza.

---

[1] Vedi Capu III § 13.

11. Hogy Erdélynek régi határit, puta: Várad, Jenő, Világosvár, Lippa, és azokhoz tartozó kastélyok, udvarházak és tartományok Lugassal, Karánsebessel, és azoknak proventusi tricesimaival Erdélynek visszaadassanak, az Erdélyhez való egész partiummal és Debreczennel.

12. Hogy Nagy-Bánya Erdélynek visszaadassék, régen már az erdélyi városokhoz is lévén incorporaltatva.

13. Ut transfugae et proditores Patriae ex regno nostro modernis terminis, circumscriptis in ditionibus suae Majestatis non recipiantur, simulque extradentur.

14. Hogy az mely erdélyi embereknek jószágok Magyarországban vagyon szabadosan absque omni impedimento birhassák, sőt ha kik az erdélyiek közül megkárosodtak, azok is contentáltassanak, azoknak javaiból, kik az károkat cselekedték.

15. Az mely erdélyi embereknek akár jószágokhoz, akár adósságokhoz Magyarországban igaz praetensiojok vagyon, ő felsége őket minden dilatio nélkül contentáltatja.

16. Hogy az erdélyi emberek szabadosan perelhessenek Magyarországban.

17. Hogy az Erdélyből Magyarországba szökött, vagy szökő szolgákat, jobbágyokat kiadják az erdélyieknek.

18. Hogy az erdélyi káptalanokban és conventekben való fassio és procator-vallások Magyarországban is pro rato et firmo acceptaltassanak (az ott valók is).

19. Hogy Erdélyt ő felsége minden ellenségi ellen protegalni, segiteni tartózzék mikor Erdély kivánja.

20. Hogy mikor Erdélynek ő felsége segitséget küld szükségében: mikor Erdély kivánja ő felsége kiviszi; azalatt mig az erdélyi birodalomban leszen, legyen az erdélyi fejedelemtől függése.

21. Hogy in casu necessitatis ő felsége ha Erdély kivánja, pénzzel és munitioval, nemcsak néppel segiti.

22. Noha ő felsége magyar király, az erdélyi titulussal ne éljen ő felsége.

23. Felülését az hazának ő felsége az török ellen ne kévánja, valamig Váradot, Temesvárt, és Nádor-Fejérvárt az keresztyénség meg nem veszi.

24. Hogy az magyarországi gyülésekben, sőt az egész imperiumban is, mikor az mi szükségünk kivánja, az erdélyi fejedelem és az ország követje megyen, illendő sessioja és becsületi légyen.

25. Hogy ha Isten az magyar birodalmat ő felségének kezében adja, az mely erdélyi familianak jószágok volt azokban az tartományokban, nekik visszaadassa, az kik igazságokat conprobálhatják.

26. Ha ő felsége s az keresztyénség közt és az török közt az békességre hajol az dolog, nem más, hanem az mi kegyelmes urunk és Erdély által ratificalja az pacificatiot, ő felsége és az keresztyénség az mi kegyelmes urunkat agnoscalja ő felsége pacis moderatorának.

27. Hogy Erdélyt és annak fejedelmit ki nem rekesztik az törökkel való universalis békességből, olyan punctumok szerint, a mint annak idejében Erdély kévánni fogja. Erdélyt a két Oláhországgal s hozzájok való határokkal, tartományokkal, erősségekkel az békességben foglalván, melyeket is jó idején értésünkre adjon ő felsége.

28. Hogy ez dolgot és tractát ő felsége oly titokban tartja, hogy se töröknek, se másoknak senkinek irásunkat mint régen T. T. idejében nem prodálják, ki nem jelentik.

29. Hogy Erdély incorporatum regnum totius imperii legyen, ugy Magyarország is. Magyarországnak lelki és testiszabadságát régi diplomájok szerént helyben állittassa ő felsége.[1]

30. Csáki Lászlónak, ha szintén kezünkben nem adná is ő felsége, mivel fejedelmünket és országunkat elárulta, országunknak nagy részét az pogányoknak igérvén, az pogányokhoz transfugiált és feles költséget s fáradságot is szerzett, legitime megnótáztatott, proscribáltatott is, semmi szolgálatjával ne éljen. Ha fejedelmünk s ez ország szolgálatjával élni kiván ő felsége az ő felsége resolutioja szerint nem is tartván közit ő felsége hozzá.

Ezen punctuminkat az császár ő felsége sub verbo regio et Caesareo ac bona fide christiana méltóztassék confirmalni, sőt az confoederatusok is subscribalni; hogy pedig ezen dolgok idő előtt nem promulgaltatnak, sőt emberinktől is kivánt assecuratio nélkül el nem vétetődnek, az pater ő kegyelme juramenti sui depositione tégyen securusokká bennünket, és végben menvén az dolog kévánságunk szerint, emberünknek visszaadassanak, cum securitate reditus ejusdem.

III.

1685. Acelasi preotu iesuitu Antid Dunod in calitatea sa de agentu secretu alu imperatului, pre langa plenipotentia in regula venind la resĭedinti’a din Fagarasĭu, mai propune principelui Apafi înca si unu altu proiectu de tractatu spre a se inchieĕ in 12 puncte intre acesta si intre Donnulu Munteniei cu valóre pentru ei si successorii loru, inse ambii cá dependenti dela regii Ungariei.[2]

Plenipotentiales R. Patris Antidi Dunod.

Nos Leopoldus divina favente clementia, electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Rex, Archidux Austriae, Dux Bur-

---

[1] A 29-ik pont ki van törölve.

[2] Din Monumenta Hungariae historica Nr. 36. Magyar történelmi Emlékek. Elsö Osztály. Okmánytárak. Tizennegyedik kötet. Pest, 1870. In estrasu romanescu vedi mai sus Capu III § 10 pag. 31.

gundiae, Brabantiae Styriae Carinthiae Carnioliae et Vittembergae, Comes Tyrolis, Goertiae. Notum facimus quorum interest universis, missum a nobis esse honorabilem syncere dilectum virum Antidium Dunod sacerdotem burgundum, qui cum illustrissimo Principe Tranniae certa tractaret negotia. Idcirco quidquid memoratus Dunod nostro nomine cum praefato illustrissimo principe tractaverit, pactusque fuerit illud omne ut primum nobis communicatum fuerit ratum, gratumque habituros Nos esse promittimus. In cujus fidem hoc nostrum Caesareum mandatum manu nostra subscripsimus, et sigillo nostro imperiali regioque muniri fecimus. Datum in civitate Nostra Viennae die 5 Mensis Februarii Anno 1685. Regnorum Nostrorum Romanorum 27, Hungarici 30, Bohemici vero 29. Leopoldus m. p. Illust. liber Baro de Strattmann m. p. Ad mandatum Sacr. Caesar: Majestatis proprium Joannes Georgius Kochmann.

Puncta quaedam ejusdem, Legationem tendentia.

Si fiat tractatus cenfoederationis inter celsissimos Principes Transilvaniae et Valachiae sequentia substantialiter requirantur:

1. Ut illud foedus sit non modum pro modernis Principibus, sed etiam pro omnibus successoribus.

2. Ut fiat Authoritate et consensu serenissimi Regis Hungariae, qui est legitimus Rex utriusque Principis et Principatus.

3. Ut praedictus Rex sit fidei jussor et manutentor et illius gvarantiam suscipiat, pro se et successoribus suis, Regibus Hungariae, et sit judex dissidiorum si quae futura sint inter utrumque Principem.

4. Ut fiat ad participationem Consiliariorum et Deputatorum a statibus et ordinibus utriusque Principis.

5. Ut sit perpetuum et tantum defensivum, contra omnes, exceptis Regibus Hungariae et Principibus Austriacis, quos pro specialibus protectoribus eligere potest si velit, et hoc ad vitandas omnes molestias et oppressiones, a quocunque inferri possint.

6. Ut ad hoc mutuum auxilium reciproce detur secundum exigentiam omnis necessitatis, de qua bona fides mutua judicare debet, hoc est detur cum omnibus viribus si omnes sint necessariae, ad propulsandam molestiam et oppressionem alterius, cum parte vero virium si pars ad hoc sufficiat, ad vitandas respective superfluas expensas.

7. Ut ille Princeps qui indigebit auxilio alterius suppeditet annonam copiis quas in auxilium suum evocabit.

8. Ut neuter Princeps possit facere tractatus vel pacis, vel confoederationis cum alio Principe et Potentatu sine participatione ac consensu alterius, exequi.

9. Ut libertas commercii et aequalitas teloniorum, pedagiorum et vectigalium in utroque Principatu pro mutuis subditis instituatur.

10. In mutuis Commitiis debent mutui admitti reciproci Delegati, similiter mutua et sincera amicitia debet melioribus modis etiam per matrimonia, dum occasio aderit, confirmari et conservari.

IV.

Proiectu de articli unui tractatu cerutu a se inchĭeié intre imperatulu Leopold I cá rege alu Ungariei si intre principele Michail Apafi pentru sine si successorii loru.

Articuli Tractatus inter Leopoldum I. August. Imperatorem Roman. tanquam Regem Hungariae et Cels. Principem Michaelem Apafi Principem Tranniae reciproce pro se et Successoribus.

Articuli et Conditiones quibus Celsissimus Michael Apafi Princeps Tranniae et ejus status admittentur in foedus Caesario polono venetum.

1. Foedus erit perpetuum offensivum et defensivum contra Turcas et confoederatos eorum et defensivum contra omnes alios.

2. Quod nulla pax cum Turcis aut confoederatis eorum poterit valide fieri sine speciali et expresso consensu et plena satisfactione dicti Principis.

3. Quod dictus Princeps tam in exercitu caesareo et polono quam veneto poterit, si velit, habere unum residentem in militia peritum, qui admittetur ad omnia consilia bellica et pariter praedicti confoederati poterunt habere unum Residentem in copiis Trannicis, qui similiter admittetur ad omnia eorum consilia bellica.

4. Quod omnes bellicae operationes contra Turcas et eorum Confoederatos fient communicatis cum dicto Principe consiliis.

5. Copiae Trannicae pendebunt a Ducibus Caesareis et ipsis obedient in omnibus operationibus.

6. Princeps Tranniae et ejus Status, pendente et durante bello turcico et turcis confoederatorum, contribuent pro operationibus communibus ad minus quindecim millia militum, scilicet tria millia equitum et duodecim peditum et pro proxima expeditione omnes vires.

7. Pariter pendente bello turcico Trannia contribuet copiis Caesareis annonam usque ad ......

8. Similiter durante praedicto bello Trannia admittet hibernis duodecim millia copiarum Caesaris, si necessitas majorem numerum non exigat, quo finito servabitur Articulus decimus octavus Tractatus cum Caesare tanquam Rege Hungariae suprascriptus.

9. Omnia quae alias pendebant a Trannia recuperata a Turcis aut aliis communibus armis erunt Tranniae, et nec Princeps nec ejus status poterunt aliquid praetendere de acquirendis supra Turcas, aut eorum confoederatos, communibus armis, quae omnia caedent Caesari, et quae fuerunt Hungariae ipsi reunientur. Caetera erunt Caesaris tanquam Archiducis Austriae, et ejus Successorum Archiducum Austriae.

10. Gaudebunt Transilvani de omnibus aliis conditionibus, clausulis, gvarantiis generalibus hic non expressis, quibus gaudent praedicti confoederati triplicis foederis et pariter tenebuntur ad omnes obligationes generales in eo expressas.

11. Caesar, tanquam Imperator, Serenissimus Rex et Respublica Poloniae et Veneta nonsolum admittent dictum Celsissimum Principem Tranniae et ejus Statum, in praedictum triplex foedus, sed etiam suscipient gvarantiam Tractatus et omnium et singulorum in eo contentorum initi cum Caesare tanquam Rege Hungariae pro se et Successoribus, sicut et Summus Pontifex similiter pro se et suis Successoribus Pontificibus Romanis, pro fideli singulorum et omnium observantia.

12. Si transitus Copiarum Caesaris sit necessarius per Tranniam sive pro servitio Transilvanorum, sive Valachorum, sive pro communi bono, Transilvani non poterunt illum recusare sed tenebuntur concedere, tempestive tamen moniti, saltem decem aut quindecim diebus ante a Ducibus Caesareis; et Caesarei servabunt arctam disciplinam, contenti de solo victu et moderato pro hominibus et equis a Transilvanis ipsis subministrando.

V.

Doue instructiuni, una generala buna de aratatu si de produsu, alta speciala, secreta, ambele date din cabinetulu principelui M. Apafi lui Ladislau Vaida trimisu la Viena spre a tracta despre punctele de aliantia sau mai exactu, de supunere.

Instructio pro generoso Ladislao Vajda ad Regiam Caesareamque Romanorum imperatoriam Majestatem ablegato, generalis.

1. Az Isten segitségéből innét megindulván ő kegyelmek, mentül jobban lehet utjokat máturálják ő kegyelmek, és mind az úton, mind pedig Szakmárra érvén, ő kegyelmek igen kinyilt szemmel vigyázzanak, és ha hol mit jó vagy ellenkező dolgokat is magunk úgy ez haza iránt vesznek eszekben, jó alkalmatossággal minket tudositani el ne mulassák, magok is az menyiben lehet, kötelessége tartása szerént az jó elejeket promovéálni az ellen . . . . a[1]) páternek ő kegyelmének mind beszédire mind arra micsoda forma ordinantiat hágy a pater Szakmárt, a Csáki László dolgai is mint és micsoda formában és tekintetben vannak mind német és magyar előtt.

2. Szakmárra érkezvén ő kegyelmek az ott való generalisnak levelünket megadván, böcsülettel köszöntsék az eddig hozzánk és Erdélyhez mutatott jó szomszédságát, affectioját megköszönvén, kiványják, hogy ő kegyelme ennekutánna is oblacioi szerint jó affectioját fenntartsa s continuálja, igérvén ő kegyelméknek mind az mi, s mind pedig az ország részünkről is hasonló jóakaratót. Acceptálják ő kegyelmek is micsoda dolgokat vesznek eszekben

---

¹) Ettől fogva a pont végéig ki van törölve.

szorgalmatosan obsequálják ő kegyelmek azt is, hogy Csáki Lászlónak informátioján Vallis uram meg ne induljon, mert semmiben Erdélynek javára nem igyekezik, az pater Szent-Györgyi váczi püspők iránt lött informatioja is sinister volt, mivel akkor az török ben lévén Erdélyben, nagy szorongattatásban volt az ország és nem Erdély, hanem az török küldötte volt be; az élés szerint és hadak gyüjtéséről megmondhatja, hadot itt gyüjteni eddig nem volt szokás az portának, az élés penig Erdélyben is igen szűk, noha kért is de nem adtunk és mind az iránt mind penig egyéb dolgokra nézve ha miben lehet keresztyén affectionkat el követjük. Szakmárt brevibus ac subtilioribus terminis megjelentvén expeditiojokat, kivántatót comitivat kérjenek ő kegyelmek, lehessen barátságos utjok expeditiojok követésére.

4. Utjában ostromló hadi tiszteknek és generaloknak irt leveleinket ő kegyelmeknek adják meg becsülettel, köszöntvén őket, minden jóakaratjokat kivánják és kérjenek assecuratoriakat, mivel már tracta inditattik ő felsége és Erdély közt semmi hostilitast ellenünk nem mutatnak.

5. Bécsben érkezvén ő kegyelmek az ministereket az kiket illik illendő böcsülettel köszöntse és kivántató joakaratjokat s succursusokat kivánja; leveleinket is az kiknek szóllanak debita cum . . . . az császár ő felségét nagy submissioval a mi nevünkkel köszöntvén, az ő felségének irt credentiánkat adják meg, köszöntvén az nemes ország nevével is ő felségét, azután jelentsék ő felségének mely nagy örömmel és devotioval vettük mind mi, mind az erdélyi statusok az ő felsége ide küldött ablegatusa által tött királyi és császári kegyelmes favorát, melyeket megértvén mi és az ország statusi is, ez hazának szabadságát és megmaradását concernáló dolgokat punctumokban feltévén eleiben adtuk, de ellenben a pater ő kegyelme igen terhes conditiokat proponált nekünk, melyekre nézve szükségesnek itéltük ő felségét igen alázatosan requirálni és hogy ő felsége magával született kegyelmességéből szegény hazánk sok viszontagságokban forgó dolgainak jobb karban való állitása felül való tractára illendő alkalmatosságot szolgáltatni méltoztassék, igen alásan instàlni, melyre ő felsége igen kegyelmesen resolválván, mi is ez haza közönséges tévedéséből kegyelmeteket küldöttük a végre várván az ő felsége császári kegyelmes gratiaját, mind az dolgok folytatásában, mind pedig békesség visszabocsátattásában kegyelmeteknek.

7. Instáljon kegyelmetek igen alásan ő felsége előtt, hogy az ide alá való generáloknak és hadviselöknek méltoztassék serio parancsolni: Erdély ellen semmi hostilitást ne exercealjanak, ő felségével már jó reménység alatt tractában lévén Erdély. Innen is az jó correspondentia és keresztyéni synceritás ő felségéhez és birodalmához megtartatik. Az mi az haza közönséges dolgát illeti, ő kegyelmek azok iránt ez ide alább következö punctumok szerint alkalmaztassák magokat szükséges.

8. Az debreczeniek dolgát ő kegyelme el ne felejtse, a mit ő kegyelmének eleiben van adva, és mind Debreczenben mind Erdély részéről az liber quaestusnak exercitiumát hogy megengedje ő felsége, instáljon ő kegyelme Erdély részéről is az ő felsége birodalmából, ha kik ide kereskednek szabad exercitiumok adatik az kereskedésben.

9. Ezt is ő felségének meg kell jelenteni, hogy ha Erdély szolgálatjával kiván ő felsége élni, Csákinak tanquam proditoris Patriae nostrae, a ki töröknek akarta hazánk nagyobb részét adni szolgálatjával ő felsége ne éljen, söt Erdély ellen pártját se fogja ő felsége. Ugyan is, egy erdélyi méltoságos fejedelmet egy országgal olyan emberért ő felsége ne vessen meg. Datum in arce Fogaras, die 12 mensis Aprilis anno 1685.

Ejusdem Ablegati specialissima instructio etc.

1. Mivel hogy az Romai Császár ő felsége bizonyos számú hadai bejöveteleket, vagy hivatalokat is kiváltképpen való szükséges okok importálhatják: tehát ez iránt mind az patertől ő kegyelmétől, mind penig Szulcz general uramtól ő kegyelmétől, külön külön oly formában való assecuratoriát kérjen ő kegyelme, hogy semminemű respectusok alatt ez hazára semminemű hadak az mi kévánságunk, requisitionk, annál inkább hitünk s akaratunk ellen le nem jönek s nem irrumpálnak, ha mikor penig, az kételenitő szükséghez képest, a mi requisitionkra s kévánságunkra bizonyos hadnagyok leküldése kévántatik, ugy is nem többek, hanem csak az mi kévánságunk szerént való számúak küldetnek és jönek, s nem is különben, hanem akkor azon az uton s oly dispositioval jönek, járnak s szállanak is meg, a mint a mi arra rendelendő emberink által való dispositionk fogja tartani, és sem kastélyokat, várakat vagy valami erösségeket s helyeket is nem occupálnak, sőt semmi nemű károkat seholt nem tésznek. Itt benn is a mi dispositionk szerént viselik magukat, attól függenek, és az dolgok ugy kivánván valamikor mi ugy disponálunk felölek minden kárnak és az ország praejudiciuma 's haladék nélkül az országból kimennek.

2. Ha mi hadaknak pedig a mi az havasalföldi vajdával megegyezésünk után az ő sucursusára az országon által kelletik menni, azok is nem különben, hanem az mi engedelmünkből 's hirünkkel az mi dispositionkból való uton jöjjenek, járjanak és helyeken száljanak, pénzekre éljenek, és csak kisebb dolgokban is senkinek ez országban ne praejudicaljanak. Erről is külön-külön assecuratoriát kell venni mind a patertől, mind pedig Szulcz general uramtól ő kegyelmektől. Datum in arce Fogaras die 12. Aprilis anno 1685.

Kivülről: Expeditiones quaedam Fogarasini mense aprili 1685 conscriptae
N. B. Hic Dunod.

VI.

Curtea imperiala, prea decisa a continua resboiulu spre a scóte pe turci din Buda si din tóta Ungari'a, trimite lui Dunod înca si alte instructiuni, cá se provóce pe Apafi a nu lasa nici pe poloni cá se intre în Transilvani'a, dara a pregati cvartire si victualii pentru o parte din armat'a imperiala.

In anno 1685 az fejérvári gyülésben[1]) pater Dunod római császár ő felsége nevével ezeket proponálta:

1. Ut non admittantur Poloni in Transsylvaniam, alioquin caesarei erunt coacti illos inde expellere: et sic Transylvania fieret belli theatrum et victima, quod solicite oportet evitare.

2. Ut Turcis nulla detur absolute annona, nec equi, nec quicquam aliud, nec ulla cum ipso habeatur amplius correspondentia, nec communicatio.

3. Ut assignentur quartiria circa Varadinum, in locis tutioribus et aptioribus, ad ejus circumvallationem, pro tredecim millium militum summa, quibus omnia necessaria subministrentur et sine dilatione.

4. Ut annona et necessaria mature parentur pro obsidione Varadiensi.

VII.

Principele M. Apafi si consiliarii sei se vedu constrinsĭ a închĭeié cu iesuitulu Dunod unu contractu, carui astadi 'iamu dice de liferatiune la o armata, in bani si victualii.

Pater Dunoddal való contractus.

Ebesfalva 27. Novembris 1685.

Omnibus praesentes inspecturis salutem. Notum sit vobis, quod in castro Ebesfalviensi in Transsylvania, die vero 27-ma Novembris 1685 inter Leopoldum primum augustissimum Romanorum imperatorem, Hungariae regem etc. stipulantem et acceptantem, per Dominum Antidium Dunod, sacerdotem burgundum, ejus, ad infra nominandum celsissimum Principem ablegatum ex una, et celsissimum Michaelem Apaffi Principem Transsylvaniae, personaliter constitutum, stipulantem et acceptantem, et clarissimos ejusdem status et inclytos ordines repraesentatos per infrascriptos magnificos consiliarios, comitatuum deputatos et civitatum judices pariter praesentes stipulantes et acceptantes, ad hoc specialiter convocatos ex altera partibus, ratione summarum a praedicto augustissimo Imperatore a Transsylvania, praetensarum, pro stipendienda aliqua parte suae militiae conventum est, prout sequitur scilicet.

---

[1]) Tartott 1685 oct. 24-től nov. 7-ig.

Quod dictus celsissimus Princeps, et ejus inclyti Status et ordines ad demonstrandam suam devotionem et synceram sui affectus inclynationem erga praedictum augustissimum Imperatorem, pro hac vice tantum, et sine consequentia suppeditabunt praedictae militiae caesareae in civitate Nagy-Bánya-iensi, vel in locis ubi erit in quarteriis dicta militia, scilicet dictus celsissimus Princeps, summam viginti millium imperialium et dicti inclyti Status et ordines summam octoginta millium imperialium in specie vel in moneta aequivalente et currente in Hungaria, viritim distribuendam dictae militiae per dictum Dominum Dunod, aut per unum ab ipso deputandum et solvendum in quinque terminis, quorum 1-us erit in decima quinta die Decembris, secundus, prima Ianuarii, 3-us prima Februarii, 4-us prima Martii, 5-us et ultimus prima Aprilis proximorum, ratione 20 m. in singulis terminis, insuper subministrabunt eidem militiae per Marusium annonam, usque ad decem millia cubulorum tritici, in casu quo ipsi deficiat in locis infra nominandis, in quibus erit in quarteriis, si vero non deficiat, praedictam quantitatem annonae reservabunt pro obsidione Temesvariensi aut Varadiensi; ea tamen lege et conditione, ut nulla militia caesarea quocunque praetextu intrabit Transsylvaniam, nec ad ullum comitatum, civitatem, oppidum et pagum a Transsylvania dependentes et Turcis non subjectos, exceptis comitatibus Bihariensi, Aradiensi, Békesiensi, Szöréniensi et Zarandiensi inferiori, in quibus dicta militia poterit stativa habere, nec ullam direptionem et excursionem faciet in Transsylvaniam, nec ullibi transsylvanos infestabit, nec ullum damnum inferet, sed ubique bonam correspondentiam et amicitiam conservabit, nisi in casu quo aut Poloni, aut Tartari, aut Turcae Transsylvaniam quocunque praetextu intraverint, quia tunc dicta militia vocata, tenebitur praedictos, aut aliquem illorum ex illa depellere et consequenter illam intrare. Si vero aliqua militia caesarea aliquas terras et ditiones Transsylvaniae intraverit, antequam praesens conventio ad ejus notitiam debite pervenerit, statim illa habita tenebitur ex illis recedere, sine excusatione et dilatione, excepta sola impractabilitate viarum vel propter inundantiam aquarum, vel propter nimiam abundantiam nivium, qua excusatione cessante, discessum nullatenus poterit differre, servata in eo exacta militari disciplina, et pergere ad partes varadienses et temesvarienses turcis subjectas et ad praenominatos comitatus, ut Transsylvaniam ab infestationibus Turcarum possit efficaciter protegere et servitium caesareum utilius procurare.

Sicut totum praedictus dominus Dunod nomine Caesareo et authoritate qua fungitur in hac parte, promisit et per praesentes promittit, dicto celsissimo Principi, et ejus inclitis statibus, praesentibus stipulantibus et acceptantibus sub beneplacito et ratificatione Augustissimi Imperatoris praenominati.

Quae omnia sic respective compromissa a partibus stipulantibus inviolabiliter et bona fide respective observabuntur, ita ut si una pars in uno solo puncto observando deficiat, altera a sua obligatione et promissis sit prorsus libera; verbi gratia, si militia caesarea intret Transsylvaniam, vel jam ingressa statim non exierit, post praesentium notificationem Generalibus et Colonellis factam, vel aliquas direptiones et excursiones in Transsylvaniam, vel ditiones Transsylvaniae subjectas, post illam fecerit, dictus celsissimus Princeps et ejus inclyti status praedictas summas solvere non tenebuntur, pariter si in praefixis terminis summas memoratas, aut dictam annonam in casu necessitatis non suppeditaverint, dictus Celsissimus et ejus inclyti Status, tunc liberum erit dictae militiae Transsylvaniam intrare, ibique executionem ad lubitum facere pro rata summarum debitarum et non solutarum.

In quorum omnium et singulorum fidem et fidelem respectivam observantiam et executionem praesentibus subscripserunt nomine Caesaris et sub ejus beneplacito.

(L. S.) Antidius Dunod ablegatus caesareus
Michael Apaffi m. p.
(L. S.)

Celsissimi Principis Transsylvaniae Consiliarii et universorum Comitatuum Deputati, ac Civitatum Iudices.

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

VIII.

Una scrisóre a imperatului Leopold I. càtra principele Michail Apafi din 23 Novembre 1685 cá respunsu la una din 29 Sept., despre escessele si brutalitatile ostasimei, pe care imperatulu promitte a le pedepsi aspru, apoi si reflecta la perfidi'a turciloru, cari violédia tractatele.

Illustrissime Princeps Syncere Nobis dilecte!

Ex Litteris ad Nos a synceritate vestra vigesima nona Septembris hujus anni datis, percepimus imprimis querelas de excessibus a milite nostro in comitatu Bihoriensi uti fertur perpetratis, deinde ea, quae synceritas vestra nostro suppremo Aulae praefecto Principi de Dietrichstein in notis secretioribus de studio pacis, quod Turcae jam palam prae se ferunt prolixius perscripsit. Quod excessus militis attinet, Synceritatem vestram certiorem reddimus, nos illos non sine indignatione intellexisse, mandasseque serio, nostrorum exercituum praefectis, ut licentiam militum, non tantum intra debitos cancellos disciplinae militaris coerceant, verum etiam in transgressores qui reperientur severe animadvertant. Alterum quod attinet, non ignorat vestra synceritas, quam foedifrage Porta, sine ulla data causa pacem violaverit, rebelles subditos nostros durante armistitio, non tantum foverit, verum etiam palam omni vi armorum adstituit, et barbarum potentiam suam, in regna et provincias nostras induxerit, et iisdem exinde ingentia damna, ferro et igni, abductisque multis . . . . . millibus intulerit, cujus pacis fragii justus Deus modo ultorem et vindicem manifeste se exhibet, et uti speramus ulterius se exhibiturus est. Et quamvis arma christiana, per Dei gratiam . . . . . tali in statu, concordia et conjunctione sint, ut non tantum contra ulteriores insultus Nos sufficienter defendere, sed etiam majores progressus, Nobis non vane polliceri possimus, non ab . . . entes tamen ex innata nobis clementia ad sistendam ulteriorem effusionem sangvinis humani, uti jam antehac vestrae Synceritati insinuavimus, aures praebere talibus propositionibus, quibus et nobis et confoederatis . . . condigna fiat satisfactio et securioribus hinc inde positis limitaneis locis pax reddatur constantior: non detrectavimus nos aliis temporibus Portae oblatis conditionibus obviam ire, nec quicquam omisimus, quo armistitium sine violatione staret. Nunc vero res in eo est, ut Porta si serio pacem desideret, non in generalibus uti hactenus terminis, sed talia specifica media proponat, quae mereantur a nobis considerari, et foederatis nostris, inprimis Serenissimo Poloniae Regi et Domino Veneto communicari, quod si turca nolit, suscipiemus porro sub Dei omnipotentis auspiciis, ejusdem causam justissimam vindicare, et christiano orbi nobisque commissis populis procurare quie. . . . Cui de reliquo gratia nostra Caesarea et Regia propensi manebimus. Datum in Civitate nostra Viennae, die 23. Novembris anno 1685. Regnorum nostrorum Romani 28-vo, Hungari 31-mo, Bohemici vero 30.

Leopoldus. Henricus L. B. de Stratman.
Augustinus de Erhardus.

IX.

Alta epistola a imperatului càtra Apafi totu in caus'a excesseloru soldatesci si totu din 23 Novembre. Corespondentiele se purtau neregulatu cá in tóte resbóiele.

Illustrissime Princeps syncere nobis dilecte.

Ex Litteris ad nos a Synceritate Vestra 27. Septembris hujus Anni datis percepimus, querelas de excessibus a milite nostro in comitatu Bihoriensi uti feruntur perpetratis. Fatemur nos illos excessus non sine indignatione intellexisse, mandasseque serio nostrorum exercituum praefectis ut licentiam militum, non tantum intra debitos cancellos disciplinae militaris coerceant, verum etiam in transgressores qui reperientur syncere animadvertant. Cui de reliquo gratia nostra Caesarea ac Regia propensi manebimus. Datum in Civitate nostra Viennae die 23. Novembris. Anno Domini 1685, Regnorum nostrorum Romani vigesimo octavo, Hungarici 31-mo, Bohemici vero 30.

Leopoldus. Henricus L. B. de Stratman.
Augustinus de Erhardus.

X.

Mesura desperata a gubernului tierei de a voi se induplece pe generalulu Carafa prin presente in bani si cai, cá se nu intre cu trupele sale in Transilvani'a. Totu din 1685.

Az rajtunk forgó és naponkint terjedő hadak szorongató insolentiájok könyebbitésére czélozván, Karaffának tetszik igérnünk aur. 2000 és egy paripát szerszámostol, item a secretariusának is aur. 100 (adván in primordio egy paripát neki, elméjét azzal az szolgálatra készitvén) hac interjecta conditione, hogy az hadakat vagy kivigye, vagy ha az nem lehet, beljebb semmiképpen ne hozza, és ott is szoros disciplinában tartsa, semmi hostilitast, semmi excursiokat ne cselekedjenek, az passusokat bátorságosokká tegyék, az véghelyeket strázsálással ne tartsák, és különben is, semmi insolentiákat ne kövessenek, melyekről hiteles assecuratiót is kell kérni, különben mi is az igéretet nem praestáljuk.

XI.

Parti din trupele imperiali strabatusera din comitatele Ungariei pàna dincóce de Bistritia spre a'si inplini lipsele de victualii si nutretiu. Gubernulu dispune asupra loru trupe de observatiune, inse fàra nici-unu folosu, ci din contra tocma prin acea mesura iritatiunea crescù si mai tare.

Mivel az órszág bizonyos részeiben levő német hadak insolentiai nemcsak terjednek szomorúságunkra, sőt (mivel azon földön, ha mi gabonát öszvegyüjthettenek, az böséges profonton kivül, egy részit Szathmárra és egy részit Bányára szállittatják 's pénzen is elvesztegetik) praetendálván, hogy életek elfogyott, már Retteg és Besztercze tájékára is kihatottanak, s ott a falukat quartélyra osztják, és naponkint sánczoltatják, sőt azon belül való jövetelekkel is irtoztatóképen fenyegetödzenek, melyből ez hazának végső pusztulása és romlása következhetnék: ugy látjuk annak okáért, noha semmi hostilitásra az ő felsége hadai ellen nem czélozunk, az minthogy böcsületes követ atyánkfiai által az itt benn levő ő felsége hadai officireinek solenni cum protestatione izentük is, instálván azon tartoztassák az ő felsége hadait, nemcsak az beljebb jöveteltől, sőt az excursioktól és minden ellenünk való insolentiáktól is, mert telyességgel el nem szenvedhetjük, hanem bizonyos számú hadak lévén kirendelve, az olyan lézengöket repelláltatjuk, meg nem engedvén nekik czéljok szerint való beljebb jöveteleket, sőt ha nem szünnek és fegyverkedésre okot szolgáltatván, bennünket is ad extrema kényszeritenek, Istent hiván segitségűl magunk oltalmára valamit elkövethetünk, el nem mulatjuk. Rendeltünk azért az mi kegyelmes urunk ő nagysága tetszésiből az mezei hadak közül egynehány zászlóalja katonákat és az Marusszéki vitézlő rendet, hogy Beszterczére száljanak és Gyulafi László atyánkfia ő kegyelme dispositiojától függvén, onnan Szamos-Ujvár és Bethlen körül való vigyázásra bizonyos számuak alternation kijárjanak és vigyázzanak szorgalmatosan, 's ha mi oly lézzengőket kaphatnak, vigyék megirt kapitány urunk ő kegyelme elébe, dolgoknak az ő kegyelme eleibe adott instructio szerint való igazitására. Egyébiránt semmi hostilitasra okot se ne keressenek, se ne szolgáltassanak. Azoknak pedig Doboka és Belső-Szolnok vármegyék, Beszterczе vidékével illendő gazdálkodással lenni tartozzanak. Továbbról pedig az nemes vármegyék legyenek oly készséggel, mihelyt az szükség hozza, felülhessenek és mehessenek, az hova kivántatik.

XII.

Alte presente sau honorarie, ori cum se numiau odinióra, discretiuni facute in cai si bani, cum si spese de drumu reintórse magnatiloru din averea tierei prin tesaurariulu Alexie Bethlen.

Az fenforgo szorgalmatosságokhoz képest kivántató 's különben nem supplealható ország közönséges szükségére az ur Bethlen Elek uram ő kegyelme kezéhez administralt summa pénzből közönséges megegyezésből rendeltünk adatni ugyan ő kegyelme által:

Teleki Mihaly uramnak ő kegyelmének Caprara és Caraffa generaloknak adott két paripákért	1000	frt.
Az Caraffa general secretáriusának pro honorario Gyulai Ferencz uram által	400	„
Ugyan azon secretariusnak Apor István uram által egy paripa vételre	60	„
Vizaknai Nagy István uram portai uti költségének potlására	156	„
Gyulai Ferencz uramnak Caraffahoz és császárához valo uti kölcségére	200	„
Ugyan Gyulai Ferencz uramnak elmenö posták kölcségére	200	„

Mely pénznek erogatioját megint Bethlen Elek uramtól kegyelmétöl vigore praesentium acceptáljuk minden difficultás nélkül.

XIII.

Tractatulu celu memorabilu inchieĭetu in castrele imperatesci numite dela Blasĭu intre comandantele supremu ducele Carolu de Lotaringia (Lorena) si intre Milhail Apafi. In spiritulu acestui tractatu s'a formulatu apoi diplom'a difinitiva, cá dreptu publicu alu Transilvaniei.

Posteaquam divina bonitas inscrutabili providentiae consilio confoederata Christianitatis arma, in praesenti adversus Turcas et

infideles bello, tantis tamque felicibus hucusque successibus eum in modum cumulare dignata sit; ut non tantum de obtentis tot insignibus hactenus victoriis gratulari sibi debeat Christianus orbis, sed et firma fiducia appromittere possit, venisse tandem et offeri desideratam diu a superis occasionem, a barbaro ottomannae Tyrannidis jugo, sub quo tot annis ingemuit Christianitatem vindicandi; noluit Sacra Romanorum Imperatoria Regiaque Majestas tanto Christianitatis bono ullatenus deesse, sed intentis eum in finem operationibus, benignissime resolvit, praesentibus utendo futuros quoque prosperiores a divini numinis assistentia progressus provocare. Hinc ut salutaris ista intentio facilius et melius ad optatum finem redigi posset, consideratis et attentis gravioribus quibusvis utrimque rationibus, tandem inter Serenissimum Lotharingiae Ducem suae Caesareae Regiaeque Majestatis armorum Locumtenentem Generalem summe dictae suae Majestatis nomine, ex una, et Celsissimum Principem nec non Inclytos Status et Ordines Transsylvaniae, ex altera partibus, cum Dominis eorundem ablegatis, in sequentes conventum est conditiones nimirum.

Capite Primo.

1. Contestando magis erga Sacram Caesaream Regiamque Majestatem et communem Christianitatis causam fidele devotionis suae studium, suscipit Celsissimus Transsylvaniae Princeps partem exercitus Caesarei per hyemem praesentem in Transsylvania quartiriis eo quo mox dicetur modo alendam et intertenendam, quae tam tutandae adversus quosvis hostes provinciae, quam praecavendis tanto magis excursionibus, pro meliori securitate per stationes distribuetur et cum observatione bonae militaris disciplinae in civitates et arces Cibinium, Claudiopolim, Bistricium, Albam Juliam, Szász Sebess, Szász Város, Vásárhelly, Déva, Szamos Ujvár, Somlyó, Monostor et Tövis, proportionaliter collocabitur.

2. Suppeditabunt pro hoc modo in stativis distributi Caesarei militis subsistentia Celsissimus Princeps et Ordines in natura per totum hybernium, tritici aut farinae cubulos transsylvanicos, quemvis cubulum pro quatuor metretis transsylvanicis summendo, sexaginta

sex mille i. e.	66,000 cub.
In carne triginta novem mille sexcentos centenarios, centenario pro centum libris sumto	39,600 cent.
Dolia vini septem millia, quodvis ex quadraginta urnis transsylvanicis constans	7,000 dol.
Avenae cubulos centum viginti mille	120,000 cub.
Foeni dietim centenarios octies centenos, menstruatim vigesies et quater mille centenarios, per sex vero menses centum et quadraginta quatuor mille centenarios	144,000 cent.
Straminis manipulos quadringentos octuaginta mille	480,000 man.

3. Quae victualia quovis mense provisionaliter ad stationes hybernantis militis, juxta faciendam eatenus Generalis commissariatus bellici repartitionem, administrabuntur; et quidem ita, ut statim a die introitus militiae, pro ejus sustentatione, a loco aut vicinio ubi stationes habebit, necessariis victualibus anticipatim in rationem summae post modum defalcandis provideatur. Quod vero lignum salem et lumen attinet quivis miles cum suo hospite ubi habitat eorum usum communem habebit.

4. Obligant se praeterea sua Celsitudo et Inclyti Status, praeter hanc naturalem victualium praestationem, ad subsidium pecuniarium pro toto hybernio septies centenorum florenorum Rh. millium, pro subsequentibus terminis exsolvendum et manibus Generalis commissariatus bellici consignandum; et quidem ut militi statim aliquomodo provideatur deponent ante decimam quintam Novembris, idque pro primo solutionis termino, summam quinquagesies mille

Imperalium sive septuaginta quinque millia . . .	fl.	Rh.	75,000
Pro secundo termino, ad primam Januarii A. sexcentesimi octuagesimi octavi, praestabunt centum quinquaginta millia	„	„	150,000
Pro tertio termino ad primam Februarii centum vigintiquinque millia	„	„	125,000
Pro quarto termino ad primam Martii centum millia	„	„	100,000
Pro quinto „ „ „ Aprilis „ „	„	„	100,000
Pro sexto „ „ „ Maji „ „	„	„	100,000
Pro septimo „ „ ultimam Iunii quinquaginta „	„	„	50,000

5. E contra exprimitur hisce claris terminis: quaecunque tam in pecuniaria quam in victualium naturali administrationis summa, pro hoc hybernio praesenti tractatu conventa sunt, ad solam Transsylvaniam, non vero partes Hungariae eidem annexas extendantur, ut pote quae pro hoc hybernio Transsylvaniae nihil contribuent in summam, nec vicissim Transsylvania illis partibus; sed separatam hybernii habebunt dispositionem, hac tamen expressa conditione reservata: ne haec quartiriorum separatio ullam ditionis aut jurisdictionis cujuscunque separationem inducere, aut juribus Transsylvanicis praejudicare possit.

6. Quibus omnibus conventis, quemadmodum ex parte suae serenitatis neutiquam dubitatur Celsissimum Principem et status Transsylvaniae omni modo satis facturos, ita vicissim ad eorum instantias in firmamentum Caesareae Regiaeque protectionis, a praefato Serenissimo Lotharingiae Duce, suae Caesareae Regiaeque Majestatis nomine iisdem assecuratae, sequentes illis conditiones et puncta ab iis proposita quasi de verbo ad verbum vigore praesentis tractatus conceduntur et sancte observanda promittuntur.

Capite Secundo.

1. Celsissimus Princeps Transsylvaniae, Celsissima Principissa, Dominus junior Princeps, omnes denique qui in urbe Cibiniensi

sunt Domini Consiliarii, Deputati, Magnates, Proceres, Nobiles, milites nunc constituti, cum tota familia et bonis eorum, propter evitandam confusionem praesidii suae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis affuturi, Cibinio egredi poterunt, et de itineris securitate sufficienter sub bona fide christiana assecurabuntur, ac antequam suae Celsitudines Cibinio egrederentur Antiguardiae seu praemissae Copiae revocabuntur. Si qui ex regnicolis suae Celsitudinis non comitabuntur sed aliorsum tendent, illis quoque securus passus concedetur.

2. In hospitia suarum Celsitudinum utriusque Celsitudinis scilicet Principis et Principissae, Dominorum Consiliariorum, Deputatorum, Procerum, Magnatum et Nobilium domus etiam officialium Cibiniensium ac senatorum Urbis, sicut et forum publicum, hospites et milites non ordinabuntur; ita tamen ut etiam Generali Caesareo Commendanti cum caeteris praesidiariis de honestis et sufficientibus hospitiis provideatur, quorum distributio Magistratus dispositioni relinquetur.

3. Quatuor receptae religiones in tota Transsylvania, ut et ministri scholae, ecclesiae, parochiae, in suis liberis exercitiis cultibus proventibus nullo modo turbabuntur; sed juxta susceptam et usitatam eorum legem et consvetudinem et morem usitatum libero cultu utentur et fruentur, neque injuriabuntur et damnificabuntur; domus parochiales et professionales scholae ut nullibi locorum ita nec Cibinii, hospitium dare tenebuntur.

4. Moderni Principis Transsylvaniae Apaffi senioris, ita et junioris similiter Michaelis Apaffi, principalis auctoritas juxta leges Transsylvaniae patrias conservabitur eorumque regimini et jurisdictioni ac auctoritati se non immiscebunt, ita et in comitia regnicolarum, in proventus suarum Celsitudinum, arcium civitatum tricesimarum, portuum salis, salis et auri ac argenti fodinarum, teloniorum proventus, nullam penitus facient ingressionem ac perceptionem.

5. Celsissimi Domini Principis Consiliarii, Tabulae Assessores, supremi et Vice Comites, Judices nobilium, Capitanei, Judices Regii, Civitatum, et urbium consules, aliique officiales saxonicales ac siculicales, in suis functionibus et auctoritatibus intacti conservabuntur; arces, urbes, in suis legibus privilegiis ac directionibus, in quae sub nullo praetextu se immiscebunt; verum regnicolae hactenus usitatis suis legibus et libertate, privilegiis et canonibus, illaese frui poterunt.

6. Antiquorum ita et moderni et futurorum Principum Transsylvaniae donationes, collationes, privilegia, consensus, sancte et inviolabiliter conservabuntur; quin deinceps manebit auctoritas etiam penes Principes Transsylvaniae conferendi, si qui autem penes literas donationales, collationales et consensuales Principum, in Transsylvania vel partibus Hungariae eidem annexis statutiones seu immissiones agere volunt, in iis non impedientur.

7. Conventus Capitulares intacte in eorum libertate et securitate relinquentur.

8. In proventus regnicolarum, Dominorum scilicet Consiliariorum, Magnatum et nobilium, aliorumque regnicolarum, sicut et arcium et civitatum, oppidorum et pagorum et officialium non se immiscebunt vel sibi appropriabunt.

9. Nullius bona tam mobilia quam immobilia ut et frumenta et vina aliaque supellectilia, Cibinii, Claudiopoli aliisque in locis, ubi praesidia sunt vel erunt locata, occupabuntur; liberam concedent in suis cuique dispositionem, venditionem, vel si voluerint ex illis locis exportationem, nulloque modo impedient. Loca praesidianda vel praesidiata a jurisdictione Transsylvanica per haereditatem non eximentur, sicut et iis adjacentes provinciae, civitates oppida pagi, tam in Transsylvania quam in partibus Hungariae eidem annexis; alioquin promissa pecunia annona et reliqua non poterunt administrari.

10. Suis Celsitudinibus Principalibus supra memoratis cum tota aula, sicut et cujuscunque ordinis regnicolis, Magnatibus et militaribus hominibus, civitatensibus, oppidanis, libera et secura in suis bonis et domibus permittetur habitatio, neque liber eorum itus et reditus per totum regnum impedietur.

11. Celsissimi Principes et Principissa, Magnates, nobiles, et militares homines, si in loca praesidiata vel praesidianda, arces, civitates, pro sui defensa ingredi voluerint, immittentur et honeste tractabuntur, nec damnificabuntur nec injuriabuntur, de hospitiis commodam habebunt provisionem, praecipue si metu Turcarum et Tartarorum hoc facere deberent; praesidia quoque, in casu si vis hostilis ingruat Transsylvaniam ejusque Status, mutua fide jurejurando utrinque obligata cum Transsylvanis defendere et conservare tenebuntur.

12. Vani delatores suae Celsitudinis, Dominorum Magnatum, et Urbium, si qui forent, non admittentur, neque fides talibus adhibebitur, sed suae Celsitudini et Dominis Consiliariis ad notitiam dabuntur; neminem ex regnicolis persequentur et arestabunt, neque uni contra alterum patrocinabuntur.

13. Nullius bona multo minus suarum Celsitudinum aggredientur, neque frumenta, vina, jumenta, pecora, foenum, stramen, nullius denique generis supellectilia, auferri curabunt, nec subditos cogent ad sua servitia.

14. Currus, boves, occasione vecturarum non accipient nec detinebunt.

15. Indifferenter omnibus, cujuscunque status et conditionis ac praeeminentiae sint ii, perpetualis et generalis amnestia dabitur cum bona assecuratione, ad eorum tamen insinuationem.

16. Nec in Cibinium nec in alia loca supra necessitatem praesidia imponentur.

17. Liber quaestus in Transsylvania et partibus Hungariae eidem annexis non turbabitur, neque eorum tricesimis, teloniis, ju-

ribus et legibus, se immiscebunt, neque Graeci, Armeni, aliique negotiatores in hoc regno turbabuntur.

18. In quibus locis praesidiatis vel praesidiandis suae Celsitudines vel Domini Consiliarii, nobiles proceres, vel militares homines, propria habentes hospitia et jurisdictiones, si qui in iis manere et subsistere voluerint, non injuriabuntur aut dehonestabuntur; neque ubi ipsimet erunt, neque ubi bona sua et familias suas reservaverint, hospitibus aggravabuntur, nec proventibus ii frustrabuntur.

19. Futuro vere ex omnibus locis praesidiatis et praesidiandis praesidia ex quartiriis sine omni laesione regnicolarum educentur, neque iisdem in posterum onerabuntur. Si tamen id praegnans ratio belli non permitteret, de hoc Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas ulterius cum Celsissimo Principe amicabiliter tractabit.

20. Munitionibus quovis vocabulo vocitatis, tam civitatum quam arcium et castellorum, manus suas non admovebunt, nisi in casu urgentissimae necessitatis.

21. A praesidiariis, Magnates, nobiles, militares homines, et civitatenses, non inquietabuntur et damnificabuntur; neque ad ullam gratuitam hospitalitatem cogentur, neque foemineo sexui vis inferetur.

22. Civitatenses a provisoribus portarum, turrium, et propugnaculorum non excludentur et custodia civium (al. clavium) adlocorum portas erit secundum Saxonum privilegia penes Consulem loci praesidiati vel praesidiandi, sed quotiescunque Commendans Officialis Caesareus desiderabit, sine ulla mora aut difficultate portae claudentur et aperientur.

23. Nulli a fidelitatibus suarum Celsitudinum Principum Transsylvaniae fascinabuntur vel avelli intendentur, neque fides sinistrae alicujus informationi de sua Celsitudine ac de regnicolis adhibebitur, sed a sua Celsitudine informatio de iis accipietur.

24. Et si qui ex parte suae Majestatis aut Celsissimi Principis transfugerint, invicem nullo modo recepti aut detenti restituantur; ad Turcas transmittendi licentiam pro sua excusatione habebunt.

25. In Szász Város, Szász Sebes, Bistritz, Kolosvár, Monostor, Albam Juliam, Cibinium, Dévam, Vásárhelly, Tövis, quartiria imponentur, et alia loca si non jam praesidiata forent ab onere militum libera manebunt, nisi per subsecuturos contractus aliud placeret.

26. Si quando inter suam Sacram Caesaream Regiamque Majestatem et Turcam pax fierit, res penes declarationem a sua Sacratissima Majestate Viennae Domino Gyulai factam maneat.

27. Si quando comitia Statibus regni per Celsissimum Principem indicentur, non impediantur.

28. Sicut in fortalitiis et Civitatibus annona sit disposita, a nullo impedietur, sed expectabitur annona in rationem militiae ex dispositione Celsissimi Principis.

Hinc itaque omnia et singula supra recensita puncta, eo modo placita et conventa intelliguntur, ut Celsissimus Princeps et Ordines sua ex parte quoque omnia et singula accurate observent et adimpleant, nec quidquam directe vel indirecte, aperte vel occulte, contra fidelitatem aut servitium suae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis agant, vel agi aut machinari patiantur.

In quorum mutuam bonam christianam ac sinceram fidem, duo ejusdem tenoris instrumenta desuper confecta, et nomine Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis supra dicti Serenissimi Lotharingiae Ducis manu propria ac majori sigillo, ex parte vero Transsylvaniae Principis Statuumque, Dominorum hunc ad Tractatum ablegatorum subscriptione ac sigillis, munita, roborataque, et utrinque extradita fuerunt. Actum in Castris Caesareis penes Bala'sfalva positis die 27. Octobr. Anno. 1687.

XIV.

Representantii statului Transilvanici declara, cà in puterea plenipotentieloru date supunu tiér'a la imperatulu Leopold si 'i jura credintia.

Nos Michael Teleki de Szék Generalis, Gregorius et Alexius de Bethlen, Ladislaus Székely de Boros Jenő, Valentinus Frank Judex Regius et Christianus Szabo Consul Cibiniensis Celsissimi Principis Transsylvaniae Consiliarii, Nicolaus de Bethlen, Stephanus Apor de Alsó Torja, Petrus Alvintzi et Johannes Sárosi Magistri Protonotarii, Michael Filstich Judex Coronensis, dicti Celsissimi Principis et Statuum Regni Transsylvaniae ablegati plenipotentiarii, damus ad notitiam pro memoria:

Urbis universus jure merito obstupescit, invidi marcescunt, ad magnitudinem Divinae clementiae, quae post tot cladium et innocenter effusi sangvinis immanitatem christianorum miserta, tot provinciae et regna a barbarica et intoleranda servitute ad sempiternam memoriam, et bonorum omnium consolationem vindicavit.

Non potuit amplius justum in coelis numen nisi dolentibus intueri oculis rabiem et fastuositatem hostis atrocissimi et jurati totius Christianitatis, qui iam eo progressus erat potentiae, ut formidabilis esset orbi, vicinis exitiosus, omnium contemptor. Exsurrexit tandem in virtute dexterae suae dominus exercituum, causamque et justissima arma Sacratissimi Romanorum Imperatoris Domini Domini nostri clementissimi tam felicibus et gloriosis coronavit successibus, ut fractas et protritas vires, humiliatum et supressum ipse Barbarus recognoscat et confiteatur spiritum.

Tanta scilicet sunt opera divinitatis et admirandae providentiae, ut furias ipso jam successu securas ultio subito excipiat, ne vel unquam ad Christianorum extirpationem tyrannice grassantibus timor, vel spes deesset praessae et vacillanti fortunae.

Ingemuit a seculo et quod excedit sub opressione turcica infelix Transsylvania, suoque orbata legitimo rege atque domino, inter tot bella, clades, incendia et intestinas, cum quibus conflictabatur, discordias, vix non ad extremum praecipitata est excidium. Manebit in aeternitate temporum historiarum monumentis inserta fatalis tragoedia, quam hoc regnum sub protectione Turcica, et inter discordantes Principes, sustinuit.

Redit jam ad regem Hungariae, a quo fatorum invidia et ambitiosis nonnullorum ausibus segregatum erat, et amplectitur paternam et validissimam protectionem Augustissimi Leopoldi I. Romanorum Imperatoris et Hungariae-Regis Haereditarii, magni, felicis, justi, invicti, ejusdemque successorum, moderni Serenissimi Regis Josephi (cujus vitam et Thronum Deus sospitet) et futurorum haereditariorum Hungariae Regum (prouti in novissima Diaeta Posoniensi declaratum est) ex universali Statuum consensu, votisque unanimibus, quae a multo tempore ad consequendam hanc felicitatem in sinum divinae misericordiae effudit.

Quod igitur hactenus ab omnibus expetitum, Deo Optimo Maximo gratiosum, a praesenti momento ad successiva atque perpetua tempora felix, faustum, fortunatum, omnibusque et singulis nunc viventibus et nascituris notum et contestatum sit! Renunciamus virtute plenipotentialium, et pro majori cautela in vigore confirmationalium actorum et conclusorum Celsissimi Principis et Statuum Regni, communi scilicet voluntate, motu spontaneo, et ex christiano zelo, protectioni ottomannicae, omnibusque in futurum corespondentiis, donorum et tributi pensionibus, et quidquid vim aut speciem alicujus communicationis cum dicta porta, ejusdemque clientibus, asseclis, infidelibus, aliisque hostibus cujuscunque generis Sacratissimi Romanorum Imperatoris Domini Domini nostri clementissimi et ejusdem successorum legitimorum et haereditariorum Hungariae Regum ostentare posset, sub poena notae criminis laesae majestatis, comperta rei veritate juxta leges regni Transsylvaniae infligenda.

Acceptantes e contra, sincere atque bona fide, alte dictae suae Majestatis Augustissimae (sicuti jam declaratum) paternam protectionem, pro nobis et omni posteritate Inclyti Regni Transsylvaniae; et ut hujus nostrae submissionis et accomodationis aliquod de facto exhibeamus documentum, recipimus ex virtute supra memoratarum plenipotentialium, et confirmatoriarum actorum et conclusorum Celsissimi Principis et Statuum regni, praesidia Augustissimi Romanorum Imperatoris in fortalitia: Kővár, Huszt, Görgény, et Coronense (extra illa in quibus de facto praesidia suae Majestatis sunt collocata) et parati sumus arma sumere contra communem Christianitatis hostem Turcam, et quoscunque, quando sua Sacratissima Majestatis nobis mandaverit, submississime suplicantes, ut invictissimus Imperator Dominus noster Clementissimus, ex innata sua clementia, libertates et privilegia nostra, in specie vero liberum exercitium in religionibus hactenus receptis, benignissime confirmare, nosque et posteritates nostras in iisdem protegere et conservare dignetur. Neque dubitamus, quin Excellentissimus Dominus Generalis Comes a Caraffa, demissas instantias memorati Celsissimi Principis et totius regni, apud suam Sacratissimam Majestatem Dominum nostrum clementissimum efficaciter sit recomendaturus; quod sicuti fiducialiter a favore suae Excellentiae et hucusque contestata propensione petimus et speramus, ita praedictus Excellentissimus Dominus Generalis in libertatibus et privilegiis nostris nullo modo nos turbabit; interim manet in suo vigore tractatus cum serenissimo Duce Lotharingae.

In cujus rei majorem fidem atque firmitatem, et ut notitia istius assecurationis nostrae et recessus a protectione turcica ad omnem posteritatem transeat, ideo eandem usualibus sigillis Trium Nationum Regni Transsylvaniae corroboravimus. Actum in Civitate Cibiniensi die 9-a Maji Anno D. 1688.

(L. S.) (L. S.) (L. S.)

XV.

Rescriptulu imperatului datu cá respunsu la declaratiunea de supunere si credintia.

Leopoldus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus etc.

Magnifici, Egregii, Strenui, et Nobiles ac Circumspecti, Fideles sincere dilecti.

Amplam ad nos dedit relationem Camerarius Noster Equestris Militiae Generalis, Colonellus, et Commissarius Noster Generalis Plenipotentiarius, Fidelis nobis dilectus, Antonius Comes Caraffa, de non minus laudabili quam vobismet ipsis proficua resolutione vestra, qua excusso barbarorum jugo, quo tot annorum serie pressi et vix non opressi estis, abdicataque sponte protectione imo intolerabili servitute ottomannica, ad Nos tanquam legitimum regem vestrum, avitamque devotionem, postliminio cum posteritate vestra redire decrevistis, personis fortunisque vestris protectioni Nostrae Caesareae Regiaeque subjectis. Quam egregiam intrepidamque declarationem vestram, omniaque Nobis hactenus, pro reprimendis Turcarum viribus, et conatibus hostilibus longius removendis, praestita a vobis subsidia, clementissimo gratoque suscipientes animo, nulli parcemus labori, vigilantiae ac solicitudini, ut saluti, conservationi securitatique Vestrae, contra quoscunque barbarorum ausus et oppressiones, prospiciatur; eoque protectionem Nostram paternam actu sentiatis; neminem etiam in libertate conscientiae et religionis in Transsylvania acceptae et hactenus toleratae turbari permittemus, omni denique modo curaturi, ut fiduciae vestrae de benignitate Nostra conceptae effectus correspondeat, exacta quoque militari disciplina observata. Seria hunc in finem militiae, Generalibusque nostris, dedimus mandata, et peracta expeditione campestri, ulterius operi huic vobis tam salubri plene stabiliendo manum admovebimus, vobis desuper sensa nostra sincere propondituri. Interim in forti Altissimi dextera, causae suae justissimo vindice, Nobiscum confidite, insistite coeptis, et de paterna nostra solicitudine, tutela gratiaque Caesarea et Regia, optima sperate, quam vobis uberrimam Clementissime deferimus. Datum in Civitate Nostra Vienna Die 17-a Mensis Iunii Anno 1688 Regnorum Nostrorum Romani 30 Hungarici 33 Bohemici vero 32.

Leopoldus mp.

T. A. Henr. Comes de Stratman mp.

Ad Mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis proprium
Steph. Andr. de Veidenburg mp.

XVI.

Dupa negotiari de noue ani prin agenti, corespondentie insoçite de ìntrige nenumerate si dupa ocuparea reala a Transilvaniei de càtra armat'a imperiala, in fine urmédia acésta diploma cá lege fundamentala sau contractu bilateralu intre Cas'a domnitóre de Habsburg si intre classele privilegiate ale Transilvaniei.

Nos Leopoldus Divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae Hungariae, Bohemiae, Croatiae, Dalmatiae, Sclavoniae etc. Rex; Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Lucemburgi, ac superioris et inferioris Silesiae, Vürtembergae et Techae; Princeps Sveviae; Marchio Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, superioris et inferioris Lusatiae; Comes Habsburgi, Tyrolis Ferretis, Kiburgi et Goritiae; Landgravius Alsatiae; Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum, etc. etc. Magnificis Egregiis, Strenuis et Nobilibus, Prudentibus ac Circumspectis, Fidelibus sincere nobis dilectis, universis Statibus provinciae Transsylvaniae, et reliquis tam ecclesiasticis quam secularibus, quorum interest, gratiam nostram Caesaream Regiamque et omne bonum. Illis benigne perspectis quae Transsylvaniae ablegatus egregius fidelis dilectus Nicolaus de Bethlen uberrime exposuit, quidnam a Nobis quoad confirmationem Diplomatis de 28-a Iunii. A 1686 desiderati, quoad religiones ibi locorum usitatas, quoad patriae leges et consvetudines, quoad privilegia dignitates et officia, quoad sublevanda portionum et hybernorum onera, quoad provinciam in pristinum florem redintegrandam, aliave saluti publicae multum servientia, debita erga Nos veneratione et fidelitate efflagitet; supremi nostri Regii muneris (a quo si Dominus exercituum adminiculetur pro temporum vicissitudine felicia scaturire solent incrementa) esse dignovimus, charissimam hanc Transsylvaniae regionem, jam a seculis Inclyto nostro Hungariae regno assertam, magis magisque velut animam nostram amplecti. Posthabitis enim aliis contra communem christianí nominis hostem destinatis belli operationibus, Ludovici Marchionis Badensis Dilectionem, ad sistendas iniquissimi Tökölyii eidemque adhaerentium rebellium, nec non Turcarum et Tartarorum, incursiones, illuc cum exercitu expedivimus; hac firma spe freti, illum per quem reges regnant et justa decernunt, in firmitudine brachii sui, justitiae causa, armis nostris Caesareis et militiae transsylvanicae; benedictione divina affuturum, et secundos regiae intentionis successus largiturum. Sacramentum fidelitatis jam antea nobis transmissum, nihil ambigendum, quin immortalitatis studium non minus totam patriam quam illos qui sub nostra regia protectione, consilio et curae commissam habent provinciae administrationem, cum nunquam intermoritura laude praestitum, et opere ipso in quibusvis emergentiis pro viribus comprobatam fidelitatem (quam ex aequo aestimamus), ad posteros transmittere, eoque omni conatu generose allaborare animabit, ne hostes regionem montibus coronae ad istar circumseptam, rapinis et praedis igne et ferro misceant, jam tum ab omni aevo in unam mentem coalitas nationes pessimis stratagematum technis et irritamentis dissipando, graviori barbaris serviendi jugo mancipent, gentemque toti hactenus Christianitati antemuralem, evertant.

Confirmationem desiderati Diplomatis pro successione Michaelis Apaffi in principatum quod attinet: cum is, utpote adolescens quatuordecim annorum, per leges, (quarum sanctam generosi Status ducunt observantiam), ante vígesimum aetatis annum ad regimen non sit adultus; his a perfidia Tökölyii turbatis temporibus, neque in rem Transsylvaniae neque in patriae bonum vergere perbenigne judicavimus, si quidquam in memoratarum legum transgressionem innovari contingeret. Proinde minorennis in timore Domini, condignis apud Consiliarios intimos, qui commissam habent provinciae administrationem, virtutibus, in spem successionis usque ad annos pubertatis imbuendus, maturescentium in eo atque emicantium animi dotum specimina expectanda, gratia demum Caesarea Regiaque in patriae emolumentum benignissime complectenda. Ne vero interea temporis universi Transsylvaniae Ordines suspensis animis haerendi aut vel minimum praeter paternam nostram intentionem ominandi ansam habeant, de sequentibus articulis fideles Status et Ordines in universum, eorumque posteros quos in omni erga regiam nostram coronam fidelitate perstituros confidimus, sub verbo regio et integerrima fide duximus esse assecurandos.

Primo. In Causa receptarum ibidem religionum, templorum, scholarum, parochiarum, aut introductionis cujuscunque alterius cleri et personarum ecclesiasticarum quam ibi nunc extant, nihil alterabitur; contradictionibus quibuscunque sive sacri sive profani ordinis nihil unquam in contrarium valentibus; ita ut Catholici propriis suis sumtibus, adeoque citra omne aliarum religionum gravamen, Claudiopoli in praesenti devotionis suae loco sibi ecclesiam, nec non Albae Iuliae templum minus olim a Christophoro Báthori erectum, nunc desolatum reaedificent, iidemque Catholici ubique locorum, si pauci et peregrini sint privatim, si vero eorum multi, tum publici religionis suae exercitii et condendarum ecclesiarum jure gaudeant, aeque ac aliae in Transsylvania receptae religiones tali casu, ubi nimirum in loco aliquo numero praevalent gaudere consveverunt.

Secundo. Confirmamus fidelibus Statibus omnes Hungariae Regum, similiter omnium a tempore separatae ab Hungaria Transsylvaniae, collationes, privilegia, armales, titulos, officia, dignitates, decimas, et denique quaevis beneficia et bona, sive privatis sive civitatibus ac communitatibus et coetibus, sive cuicunque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae, vel scholae, tam in Transsylvania quam partibus Hungariae in Siculia et Debreczino, praedictis factas et data, etiamsi aliquando ad aliquam ecclesiam, conventum, vel capitulum pertinuerint; ita ut nemo omnino hac occasione in suis bonis, nec per Nos, nec per quemcunque sacri aut profani ordinis virum, impetendo aut actionando turbetur, sed unusquisque ea quae nunc habet et possidet in posterum etiam teneat et possideat, secundum dictas Regum et Principum donationes; exceptis iis si quorum Principum donationes ipsi per suas constitutiones abrogasseut.

Tertio. Approbatas et Compilatas patriae illius leges, Decretum Tripartitum Verbőczii, (expuncto tamen ibidem articulo nono decreti Andreae regis qui in ultima posoniensi diaeta abolitus fuit), Constitutiones, Ius municipale nationis Saxonicae, in vigore inviolabili permansura declaramus quidem; Cum autem ipsimet Status, tum ratione religionis, tum etiam constitutionum suarum ac privilegiorum, inter se discrepent; et Catholici in praefatis primo et secundo articulis gravatos se existiment; Saxones vero privilegiis suis antiquis et eorum usui ac consvetudini in articulo tertio magis cautum esse efflagitent; e re ipsorumet Statuum duximus, ut difficultates inter illos circa dictos tres articulos vertentes, amicabili compositione et concordia, sub ratificatione nostra Caesareo Regia, complanare studeant; hac vero non succedente, auditis partibus, opinioneque Consiliariorum nostrorum Transsylvanorum desuper intellecta, reliquum Nobis erit id denique pro munere nostro Caesareo Regio decernere, quod justum et aequum compertum fuerit.

Quarto. Morem usitatum, utpote quem supremae potestati non derogare invenimus, in Gubernii, Consilii Intimi, Comitiorum, suffragiorum politia ac libertate, in Tabulae Judiciariae, Magistrorum Protonotariorum, et Assessorum, item et inferiorum tribunalium auctoritate, in administrandae justitiae solito ordine et usu, (omnia tamen salvo in gravioribus recursu ad Regem) illaesa praecipimus conservanda. In oeconomicis quoque quoad regalia et fiscalia, praevia fidelissimorum Statuum sincera informatione, eam habituri rationem et modum, ut per commissiones camerales aut alia via, nemo nobilium, civium aut privatorum gravari possit aut debeat.

Quinto. In omnibus sive ad politiam, sive justitiam, vel oeconomiam administrandam necessariis officiis, utemur indigenis Transsylvanis, Hungaris nempe, Siculis et Saxonibus, nullo habito religionis respectu; neque exterae nationes, aut quae Nobiscum ab illis inter exteras et inhabiles dignoscentur, ad honores et munera, quotiescunque ea vacare contigerit, praevalebunt; salva tamen Nostra, cum illorum consensu, ad recipiendum aut non recipiendum in matriculam commendatione.

Sexto. Bonis ob defectum prolium aut notam infidelitatis ad fiscum regium devolvendis, benemeritos Transsylvanos, Hungaros nempe, Siculos et Saxones indigenos, non attento religionis discrimine, propensi erimus dignari. Illa vero privatorum bona quae armis nostris occupata sunt ab hostibus, antiquis possessoribus aut eorum posteritati, ex mera benignitate regia restituentur. Ad quem finem alicui tribunali in Transsylvania, aut nostro belli duci, ut visis instrumentis quod justum videbitur decernat, in hoc speciali casu ex commissione regia benigne committemus.

Septimo. Supremum Status directorem Nostrum, pristinis temporibus Vajvodam dictum, vel ejus vices gerentem, ex indigenarum Transsylvaniae nobilium ac procerum nostrorum numero, sive catholicae sive alterius ibi receptae religionis fuerit, si fidelitate et meritis praepolleat, summemus. Idem quoque de munere Generalis militiae transsylvanicae, Cancellarii supremi, Consilioriorum intimorum, Comitum supremorum, et Capitaneorum inter Siculos, Magistrorum Protonotariorum, aliisque dignitatibus antea solitis, observabitur. Et haec

Octavo. Cum tali modificatione clementissime largimur, ut Gubernatoris, summi militiae Transsylvanicae Generalis, Cancellarii, Intimi Consiliariatus, et Protonotariatus, canditatos, si quando similia munera resarcienda venerint, Nobis ad confirmandum praesentent; ut tanto tranquillior diversarum nationum status persistat, periculosae machinationes aut ambitus exulent, atque omnium animis concordi desiderio salus publica, pro optimo regiminis fine in quem colliment universi, haereat radicata. Quod autem ad alios officiales attinet, nempe Judices Regios inter Saxones et Siculos, Judices Nobilium, Vice Comites in Comitatibus, Judices, Consules et similia officia in civitatibus et oppidis, quae per liberam communitatum electionem apud ipos constitui solent, in eadem etiam in posterum libertate et consvetudine maneant; confirmatione tamen pariter Nostra, sicut in praecedentibus, in quolibet ex dictis casibus impetranda.

Nono. Magnum inde salutis publicae incrementum redundare posse clementer existimavimus, si in Consilio intimo duodecim virali saltem tres sint Catholici, et in Tabula Judiciaria duodecim virali etam tres Catholici, caeteris ex aliis religionibus ipsorum recipiendis; et quidem inter illos in consilio intimo etiam Judex Regius Cibiniensis juxta leges receptas ex natione Saxonica; inter magistros Protonotarios vero unus sit catholicus, ex modernis tamen quilibet in suo officio persistat.

Decimo. Annua Comitia, ad negotia publica tractanda, justitiam administrandam, et propositiones regias si quae fuerint intelligendas, necessario, necnon terminorum octavalium celebrationem, nostro Gubernatori et intimo Consilio promulganda committimus, reservando Nobis eorum omnium quae sic geruntur regiam confirmationem.

Undecimo. Supremo Status directori nostro sua sit auctoritas, conditio, et praerogativa alias debita, semper ille in provincia praesens, legibus patriis tam quoad Sacra quam profana solemni juramento obstrictus; congrua etiam stipendia et illi et singulis de consilio intimo ac Tabula Judiciaria, ex mediis aerarii nostri regii et fiscalibus, benigne decernemus. Quod si utilitas publica et diversarum ibi degentium nationum tranquillitas illum quotannis mutare svaderet, liberrima Statuum ad alium quo citius eligendum ferri poterunt suffragia, pro Nostra ulteriori clementissima resolutione transmittenda.

Duodecimo. Tempore pacis (quod Deus pacis approximet) quinquaginta mille Imperialium tributo, tempore autem belli contra Hungariam et Transsylvaniam, quadringentorum millium florenorum rhenensium contributione, computatis etiam naturalibus, contenti erimus; repartitionis et exactionis forma penes fideles Status et provinciae officiales relicta, et ab ipsis sine partium studio ad justam proportionem reducenda; caetera quae ultra praedictas summas, vel belli vel pacis tempore, pro defensione patriae requirentur, amore fidelium Statuum; et universae plebis sublevandae causa, ex bonis regiis et fiscalibus, necnon salis et reliquorum metallorum fodinis, tricesimis, decimis inter Saxones, arenda decimarum in comitatibus, aliisque Nostris proventibus allaturi.

Decimotertio. Datias et alia apud ipsos inusitata exactionum genera introduci non curabimus, vectigalia aut tricesimas non augebimus.

Decimoquarto. Siculi, genus hominum bellicosissimum ab omni tributo, ab omni hybernorum aut aestivorum molestia, a decimis, et praestationibus ratione bonorum quae cum onere insurgendi possident, velut hactenus ita in posterum penitus sint exemti. E contra pro tuenda patria propriis impensis militare obstricti permaneant, non tamen subintellectis rusticis vel jobbagionibus Siculis.

Decimoquinto. Liberum, sicuti sub Principibus fuit, quaestum seu commercia rerum omnium concedimus, benigne volentes, ut et nobilium praerogativae ac privilegia hoc in passu observentur.

Decimosexto. Decimas etiam, consveta hactenus apud ipsos arenda redimi solitas, dominis terrestribus relinquimus, arenda tamen fisco reservata.

Decimoseptimo. Magnis et non necessariis praesidiis, partim ex militia indigena instituendis, et ex nostro aerario alendis, provinciam non onerabimus; Generalem tamen et caput germanum illis praeficiemus, qui reciprocam cum Gubernatore, Consilio status, et Generali militiae Transsylvanicae in omnibus negotiis bellicis correspondentiam habituros, aliis, ad praedictum Statum aut Gubernium pertinentibus, se non ingeret.

Decimooctavo. Tollimus a Saxonicae nationis, et totius ubique miserae plebis cervicibus, per abusum inveteratam gratuitam viatorum cujusvis generis vel conditionis victitationem, equorum ac omnis generis jumentorum angariationem, et quartiriorum, aliosque similes, praesertim in dictam nationem Saxonicam a viatoribus hactenus exercitos, abusus; clementissime svadendo, et jubendo, ut postae, remissa prius ad aulam nostram informatione, a Consilio Status, diversoria vero pro benevole recipiendis, justa pecunia et pretio cibandis, itinerantibus, a dominis terrestribus et Civitatibus constituantur.

Nos itaque qui pientissimum regii muneris Nostri executuri officium, universorum et singulorum fidelium salutem, commune bonum, tranquillitatem publicam, rei christianae incrementum, et charissimam Transsylvaniam, nullo, Deo opitulante, Minotauri turcici Labirintho deinceps implicandam cordi duximus, visis et examinatis praedictis articulis et punctis, pensantes eos honori quieti et commodo Statuum Ordinum et incolarum omnium, universaeque reipublicae christianae conducere, eosdem in omnibus suis partibus et capitulis aprobamus, et in perpetuum valitura lege sancimus tenore praesentium, promittendo in verbo Nostro regio, ac apud Nos et Serenissimam nostram domum nunquam violabili fide, quod illos firmiter et inconcusse servabimus et servari faciemus, majora et majora semper, in fidelissimam nobis gentem, ponere beneficia propensi. Datum in Civitate Nostra Viennae die 4-a Mensis Decembris, Anno post nativitatem Domini 1691 Regnorum Nostrorum Romani 34-o Hungarici 37-o Bohemici 36-o.

Leopoldus m. p. (L. S. pendentis)

T. A. Henricus Comes de Strattman m. p.

ad Mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis proprium
Stephanus Andreas de Verdenburg m. p.

XVII.

Resolutiunea imperatului Leopold I data tierei prin deputatiunea numita Alvincziana dela conducatoriulu seu Alvinczi. Acea resolutiune a fost considerata in Constitutiunea tierei cá intregire a diplomei din 1691 si mijlocu de inpaciuire intre classele privilegiate.

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Archi Ducis Austriae Domini Domini nostri clementissimi nomine, Domino Petro Alvinczi, a Dominis Statibus et Ordinibus Transsylvaniae ad aulam Caesaream misso, hisce perbenigne significandum.

Perceptas relatasque fusius esse preces ab eodem nomine dictorum Dominorum Statuum ad altissime nominatam Sacram Caesaream Regiamque Majestatem delatas, religionis aliaque negotia publica ipsi commissa spectantes; quibus mature accurateque discussis, Majestas sua sequentia clementissime resolvit et.

Imprimis. Desideratam Confirmationem Domini Michaelis Apaffi in principatu quod attinet; inhaeret sua Majestas clementissime iis quae hac de re, tam in diplomate Caesareo Regio de 4-o Decembris Anni 1691 expressa, quam 31-a ejusdem mensis et anni Dominis ablegatis Transsylvanicis tunc temporis in aula Caesarea existentibus ad parem eorum instantiam responsa sunt; ad quae, durantibus adhuc iisdem circumstantiis et rationibus, Domini Status remittuntur.

Secundo. Optasse suam Caesaream Regiamque Maiestatem clementissime, ut praefatum religionis negotium inter isposmet Dominos Status amicabiliter complanari potuisset; cum autem tentata concordia effectum sortita non sit, et ab utraque parte vicissim ad decisionem suae Majestatis provocatum, visis et consideratis iis quae tum hinc inde in medium allata, tum a Gubernio Transsylvanico proposita sunt, rem pro aequitatis ratione ita judicavit terminandam, prouti ex annexo authographo ad Dominos Status deferendo, et copia mandati ad Gubernium Transsylvaniae desuper expediti, videre est. Cui decisioni tametsi stet Sacra Caesarea Regiaque Majestas, declarat tamen, sibi gratius fore, ut loco Reformati Unitariorum templum Claudiopoli Catholicis evacuetur et tradatur, accipietque illud tanquam singulare devotionis argumentum; Caesareo Regia gratia in aliis occurentiis agnoscendum, et jussit etiam statim eo casu 5000 florenorum hungaricalium summam Unitariis, pro subsidio sumtuum iisdem incumbentium, numerari.

Tertio. Pergratum fuisse Majestati suae quod concordia inter Dominos Status et nationem Saxonicam, super hujus gravaminibus ut et repartitionis onerum publicorum exactionisque modo posthac observando, inita sit et conclusa; super quibus resolutionum confirmationumque Caesareo Regiarum instrumenta originaliter hisce annectuntur. In iis porro gravaminibus quae utra haec a praefata natione vel proposita sunt, vel deinceps proponentur, sua Majestas tam ea quae a reliquis Dominis Statibus in contrarium forte adduci possent, quam Gubernii opinionem, libenter audiet. Interim ut intelligant Domini Status quo loco apud Majestatem suam illorum habeatur intercessio, annuit clementissime, ut nominatae nationi Saxonicae annui 6000 floreni Principibus Transsylvaniae ab illa pendi soliti durante praesente bello Turcico remittantur; sibique omnino promittit, in mutuis contractibus cum a Dominis Statibus posthac observatum iri usurarum modum, ut sublatis excessibus qui ad decem pro centum et ultra contra jura ascendere, et a misera plebe extorqueri feruntur, ad moderationem justamque summam, nempe 5 vel ad summum 6 procentum, reducantur, caeterisque abusibus, quibus natio Saxonica hactenus gravata reperietur; adaequatum efficaxque remedium allaturos, proinde 18-o diplomatis articulo satisfacturos esse.

Quarto. Cum causae duplicis sint generis, vel criminales vel civiles; Sacra Caesarea Regiaque Majestas inter graviores illarum censenda statuit crimina laesae Majestatis, perduellionis, proditionis, et alia quae statum et tranquillitatem publicam respiciunt, super quibus Gubernii votum seu opinionem libenter quidem audiet, decisionem autem tanquam rem ad Regem immediate spectantem sibi reservat; an vero, et in quibus aliis criminibus quae poenam corporis afflictivam cum jactura honoris et bonorum post se trahunt, recursus ad Regiam Majestatem concedendus sit, Gubernii opinionem exspectabit. In Civilibus porro eas duntaxat causas pro revisibilibus, et in quibus Majestati suae pro revisione supplicare liceat, pronunciat, quae 3000 aureos in summa capitali aut ultra important, nullo inter mobilia et immobilia descrimine, adnumeratis etiam juribus etsi minoris valoris aut considerationis. Circa tempus, modum ac formam revisionis vero tam interponendae quam introducendae ac prosequendae, aliisque eo spectantibus, Gubernii opinionem sua Majestas similiter praestolabitur.

Quinto. Acceptam habet sua Majestas informationem fiscalitatum Transsylvaniae a Dominis Statibus et Ordinibus transmissam; et quamvis non distinctam adeo praebeat notitiam et secure de iis disponere possit, sed exactiori indagine opus esse videatur; hac tamen paternae suae in Dominos Status et Ordines propensioni postposita, solaque devotionis fidei ac integritatis illorum freta fiducia, condescendit in desideratam ab ipsis dictarum fiscalitatum juriumque fiscalium provisionalem arendationem, et Camerae suae aulicae demandavit, ut cum Domino deputato de pretio reliquisque conditionibus conveniat.

Sexto. Inhaeret porro Caesarea Regiaque Majestas diplomati suo Regio, ut officia Transsylvaniae indigenis conferantur, et modum hac de re 8. et 9. ejusdem articulis expressum rite observari faciet, eorumque virtute ad duodecimvirale Consilium intimum, uti et Tabulam Regiam pariter duodecimviralem, ex singulis quatuor receptarum religionum tria subjecta apta, si tot pro iisdem ex qualibet religione reperiri possint, cooptabit; ubi vero ex Unitariis et Augustanae Confessioni addictis tres idoneae personae reperiri nequirent, defectum hunc ex Catholicis et Reformatis, ad Consilium intimum aeque ac Tabulam Regiam, percepto Gubernii sensu ita supplebit sua Majestas, ut aequalis harum duarum religionum ratio et numerus in utroque Consilio habeatur.

Septimo. Insistit etiam Caesarea Regiaque Majestas, quoad investigationem bonorum armis Caesareis ab hostibus in Transsylvaniae finibus et partibus eidem annexis occupatorum, Art. 6-o diplomatis; in cujus conformitate negotium illud alicui Tribunali in

Transsylvania aut suo Belliduci, ut primum rerum circumstantiae id permiserint, peragendum committet; eos in hunc finem ex Transsylvanis et Hungaris conterminis, quos excludi nec ipsis Dominis Statibus consultum ducit, adhibitura viros, quos pares tanti momenti negotio fore dignoverit.

Octavo. Uti diploma mutationibus subjacere nec authoritatis Caesareo Regiae, nec ipsa boni publici ratio patitur, ita clementissime resolvit sua Majestas, ut art. 8-us et 9-us dicti diplomatis, prout de facto existunt, intacti reliquantur, debiteque observentur.

Nono. Negotium petitae a Dominis Statibus amplioris pro Domino Gubernatore facultatis, nimirum 20 colonos via legitima ad fiscum regium devolvendos, armales praeterea, primipilares, consensuales, tutorias, aliaque munera conferendi, ita comparatum est, ut suae Majestati turbido hoc rerum Statu resolutionem suam suspendendi imponat necessitatem. Considerabit vero rem opportuniori tempore penitius, et ad officia Dominorum Statuum pro Regia sua benignitate reflectet.

Decimo. Demandabit sua Majestas Gubernio Transsylvaniae, ut conficiat catalogum Consiliariorum caeterorumque officialium stipendia regia in Transsylvania merentium; quo viso Sacra Caesarea et Regia Majestas suae Camerae statim ordinabit ut annua salaria singulis deputentur et rite persolvantur, prouti porro tunc Regio Gubernio insinuabitur.

Undecimo. Quemadmodum singularem suam diversis occasionibus testata est, Caesarea sua Regiaque Majestas propensionem Dominis Statibus gratificandi, ita nec minorem intercessionis eorundem, pro assignando Domino Michaeli Apaffio subsidio sustentationis, habuisset rationem, nisi expensarum bellicarum, ipsismet Dominis Statibus non ignotarum, moles omnes Transsylvaniae reditus in tantum absorberet, ut hinc ingentem nervum in Transsylvaniam quotannis submittere necesse sit. Cessantibus vero modernis difficultatibus, preces Dominorum Statuum, prouti tunc e re publica visum fuerit, benignissime sua Majestas considerabit.

Duodecimo. Partes Regni Hungariae Transsylvaniae annexas, inter quas etiam Debreczinum comprehenditur, quod spectat: cum difficile sit ex iis tanquam notorio Hungariae membro excludi, ita sua Majestas rem instituet, ut pro administratione officiorum quae illis in partibus vacare contingerit (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae Status stabilito incolatus jure) non minus Transsylvanicae quam Hungaricae nobilitatis et nationis ratio habeatur.

Decimo tertio. Dominorum Statuum gravamina contra hybernorum pluriumque inde resultantium impositionum onera, tametsi defunctus Dominus Generalis Commissarius Caesareus ad ea responderit, nihilominus ad Consilium bellicum directa sunt, eo fine: ut accurate indagata illorum serie, sublatis excessibus, omnia ad justam aequitatem reducantur. Interim ut contributiones Dominis Statibus indictae necessitate temporis et belli, securitateque illorum propria sic exigente, imponuntur; ita cessantibus periculis, statuque rerum in melius uti speratur mutato, Sacra Caesarea Regiaque Majestas, pro paterno affectu, Dominorum Statuum sublevationi prospicere modo possibili adnitetur.

Decimo quarto. Postarum in Transsylvania rite ac provide administrandarum curam jam ante Camerae suae commisit Sacra Caesarea Regiaque Majestas, illamque de observandis iis quae adhunc finem pertinent, gravaminumque occasione submovenda, serio monebit; et mandabit insuper Gubernio, ut loca, per quae dictae postae disponendae sint, proxime proponat, et in reliquo securitati postarum studeat.

Decimo quinto. Consentit vicissim sua Majestas clementissime, ut Siculi Transsylvaniae finibus non educantur, nisi patriae ipsius tutandae ratio et necessitas id postularent.

Decimo Sexto. Quamquam sua Majestas iis qui Tökölii partes secuti sunt terminum satis prolixum pro resipiscentia praefixerit; noluit tamen benignitatem et clementiam suam iis arctari limitibus, quin etiam hoc elapso gratiam implorantibus pateat aditus; eoque iis etiam qui hactenus ad thronum suae Majestatis confugerunt, sumtis prius debitis a Gubernio informationibus, nisi quid singulariter obstaret, et de bonis illorum aliter foret interim dispositum, gratiam suam non denegabit, eandem quoque clementiam caeteris, quibus ulterius ad frugem absque ulteriori mora redire serio animus est; quantum tranquillitas publica et rerum circumstantiae permittent, praevia rei disquisitione experturis.

Decimo Septimo. Quod Samuelem Szentiványi, et Stephanum Csáki bonorum Devensium Provisorem concernit, cum pecunia illius in usus bellicos impensa, de hujus vero bonis ut ipsimet Domini Status allegant, aliter dispositum sit; Majestati suae integrum non est expeditam ab iisdem gratiam rei non amplius existentis impertiri.

Decimo octavo. Demandabit e contra circa postulatam rusticorum transfugarum restitutionem Cancellariae Hungarico Aulicae, ut ordinatam 31-a Decembris Anni 1691 Commissionem sine ulteriori mora instituat, curabitque per aliam Commissionem ex Hungaris et Transsylvanis compositam praetensionem Dominorum Statuum contra oppidum Debreczinense investigari, ac omnem rei, auditis partibus, amicabili compositione terminandae operam adhiberi, secus rei serie cum voto ad aulam Caesaream pro suae Majestatis clementissima decisione deferenda; interim sua Majestas nollet a Dominis Statibus auctoritate propria contra Debreczenienses quidpiam attentari.

Decimo nono. Dolenter intellexit sua Majestas egestatem Comitatuum Máramaros, Szolnok mediocris, et Krasznensis, iisque percepto Commissariatu Bellico generali, quoad possibilitas et ratio belli admittunt, subvenire conabitur; Districtum autem Kövariensem regno Hungariae subtrahi, aut cum Transsylvania commisceri supradictae rationes non patiuntur. De militis in Transsylvania aeque ac annexis partibus existentis directione pridem sua Majestas disposuit, eique dispositioni clementissime inhaeret.

Vigesimo. Pergrata fuere Sacrae Caesareae Regiaeque Majestati ea, quae pro instruendo Gubernio Transsylvanico, sicut et de sigillorum usu, a Dominis Statibus et Ordinibus suggesta sunt; quae mature considerata perpensaque in eum ordinem ac formam redigi curavit, quam servitio suo Caesareo Regio, nec non compendiis et tranquillitati charissimae sibi provinciae magis conducere visum fuit, perhibito etiam in his amplissimo paternae suae sollicitudinis et amoris documento.

Vigesimo primo. Annuit clementissime ut Gubernium Transsylvanicum Albae Juliae resideat; cui, pro majori ejusdem securitate, de praesidio militari quantum opus fuerit prospici demandabit.

Vigesimo secundo. Existimasse quidem sacra Caesarea Regiaque Majestas, cum Cancellaria aulica Hungarica expeditionem Transsylvanicam in aula avito jure ita potuisse reuniri, ut particulare tamen Archivum et Regestratura, uti et distincti pro hac expeditione Referendarii et Secretarii, instituerentur; cum tamen Status et hoc deprecati sint, malintque separatam prorsus ab Hungarica Cancellaria expeditionem institui, ita et in hoc Sacra Caesarea Regiaque Majestas iliis gratificari clementissime resolvit; a Gubernio suo Transsylvanico postulatura opinionem, ex quot et qualibus personis, cum qua pro singulis instructione, constitui convenientius possit.

Vigesimo tertio. Porro consideratis articulis quos Domini Status pro instruendo Regio Gubernio subnexuerunt, mentem et voluntatem suam dicto Gubernio similiter enixius declarabit Sacra Caesarea Regiaque Majestas; cui uti nihil magis cordi esse commodis et incolumnitate charissimae sibi provinciae praesens clementissima resolutio satis demonstrat, ita spe indubia freta est, Dominos Status eamdem omni promtitudine ac studio accepturos, accuratissimeque in omnibus adimpleturos esse; quibus uti et Domino Alvinczi, gratiam benignitatem propensionemque Caesareo Regiam in omne tempus luculentissime confirmat. Signatum sub ejusdem Majestatis suae appresso sigillo secretiori. Laxemburgi 14-a Maji 1693.[1])

Stephanus Andr. de Verdenburg m. p.

---

[1]) Carolus Szász Sylloge tractatuum etc.

XVIII.

Opiniuni si proiecte din a. 1685 despre modulu cum s'aru putea si cum aru trebui constrinsi protesantii de diverse confessiuni din tóta Ungari'a, cá se se intórca cu totii érasi in sinulu bisericei rom. catholice.[1]

An reformatio Religionis Lutheranae et Calvinianae moderno tempore in Ungaria sit facienda?

Pro affirmativa sunt:

1. Quia praeterita exempla docent, plures et pene omnes in Vngaria rebelliones per haereticos fuisse excitatas.
2. Quia genius et natura est haeresis legitimae potestati resistere, nec quiescet Vngaria, quamdiu tolerabitur haeresis.
3. Quia nimis facilis est occasio rebellandi dictis haereticis ob viciniam Turcae Transylvani (!).
4. Quia si irruat et superveniat Turca, probabile est omnes haereticos eidem adhaesuros.
5. Quia modo ob militiam Germanicam in Vngaria commorantem est occasio ad reformationem, quae non semper habebitur.
6. Quia ob metum armorum Caesareorum haretici se non opponent.
7. Quia diplomata praecedentia, vi, metu vel per dolum extorta, non obligant Caesarem.
8. Quia plerique ex haereticis fuerunt complices rebellium, consequenter privilegia, si quae habuerunt, amiserunt.
9. Quia plebs in Vngaria facilius ad fidem convertetur quam in Germania.

Pro negativa sunt:

1. Quia si expelluntur haeretici, regnum carebit habitatoribus et expulsi subdent se Turcae aut ibunt in Transylvaniam, paulo post futuri hostes qui fuerunt cives.
2. Quia si sine exercitio tolerentur, vivent exacerbati, quaesituri occasionem vindictae et rebellionis.
3. Quia reformatio nullibi est periculosior quam in Ungaria, cum vicinus sit Turca et Transylvanus.
4. Quia eo magis concitabitur Turca, ut bellum Caesari moveat.
5. Quia officiales Caesarei haeretici, qui praesunt in Vngaria castellis et arcibus, fient proditores, ita ut plane summa sit imprudentia reformare velle haereticos et sub illorum imperio relinquere arces et castella.

---

[1] Atàtu acestu documentu càtu si altele càteva care mai urmédia acilea despre gónele religióse de inainte cu douesute si mai bine de ani sunt scóse din celebr'a colectiune a renumitului iesuitu Hevenesi citatu si de Georgie Sincai, éra despre colectiunea lui a datu informatiuni de ajunsu Dr. Nic. Nilles „Symbolae" vol. II. pag. 1031—1032. Mai multe documente despre acelea góne se afla reproduse in Archiv des Vereins etc. neue Folge XIX Bnd. pag. 644 sequ.

6. Quia aliquot millia ex germano milite in Vngaria dicuntur esse haeretica, quae facile se possunt conjungere haereticis Vngaris.

7. Quia haydones liberi sunt maxima ex parte haretici, qui se statim Turcae aut Transylvano dedent, si ad aliam fidem cogantur.

8. Quia Electores et status acatholici in Imperio haereticorum, — Vngarorum causas agent et nec minima subsidia mittent tempore belli Turcici, nisi omnia in statum antiquum reponantur.

9. Quia praeterita exempla docent, reformationes minus maturo zelo factas, magis nocuisse quam profuisse ecclesiae.

10. Quia prudentia dictat, minimo sono et tumultu illa esse facienda, quae sinistro eventui subjacent.

11. Quia haeretici Vngari rebellionem, quam machinantur, palliabunt, hoc praetextu, licitum esse ex Tripartito resistere regi, diploma suum non observanti.

12. Quia rebellante Vngaria trement aliae provinciae Austriacae, et longe melius, prudentius ac sanctius est, differre conversionem quorundam haeriticorum, quam ponere in periculum tot millia fidelium.

Aüſsere Aufschrift: An Reformatio religionis sectariae hoc tempore in Vngaria sit instituenda.

Scheint etwa 1685 abgefagſst.

(Conceptu originalu in Collect. Hevenes: tom. IX. p. 279—280.)

XIX.

Temeiuri, din care se pretinde, cá popi sau predicatori protestanti se nu fiă suferiti a functiona nici in acelea comitate ale Ungariei, din care turcii au fost scosi cu puterea armeloru si in care pàna atunci protestantii nu au fost turburati in exercitiulu religîunei loru.

Rationes nonnullae pro secundanda salutari instantia archiepiscopi Strigoniensis et metropolitani regni Hungariae primatis, legati nati apud Suam Maiestatem Sacratissimam regem Apostolicum, ne in partibus, dominatui tributoque Turcico Dei ope ereptis, praecones ullius sectae tolerentur.

1. Partes illae priusquam Turcicae tyranidi subjicerentur, omnes ac universae unam solamque religionem catholicam profitebantur, uti clarissime liquet ex articulis regni sub postremo illarum partium actuali rege Ludovico secundo in publicis regni comitiis legitime conditis, quales sunt anno 1523, Art. 54: Omnes Lutheranos et illorum fautores ac factioni ipsi adherentes tanquam publicos haereticos hostesque sanctissimae virginis Mariae, poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum Majestas Regia veluti catholicus princeps punire dignetur. Item anno 1525, Art. 4: Lutherani omnes de regno extirpentur et ubicunque reperti fuerint, non solum per ecclesiasticas verum etiam per saeculares personas libere capiantur et comburantur.

2. Omnes igitur sectae uti sunt Lutherana Calviniana Ariana etc. tempore Mahometici imperii sub intrarunt, in eas terras, utpote eodem patre malo Genio satae, quo ipsa perfidia Mahometana. Congruum igitur est, ut dum haec auxiliante Deo profligatur, illi quoque extirpentur.

3. Extra ditiones hujusmodi, per Turcicam potentiam occupatas, successores regis Ludovici secundi in campo Mohacsiensi anno 1526 ocumbentis nuspiam haereses locorum pullulare permiserunt usque ad annum hujus saeculi quartum inclusive: quin potius per publicos regni articulos religionem Romano catholicam sartam tectamque conservatam volebant, utque eidem omnes incolae adhaereant severissime demandabant. Videantur articuli sub Ferdinando primo conditi, videlicet anno 1548, art. 4, 6, 7, 8, 9 et 10, anno 1550, art. 12, 13 14, anno 1552, art. 7, anno 1553, uti et 1554, itidem art. 7 anno 1556, art. 25, 26, anno 1557, art. 10, anno 1563, art. 31, 32 et sic consequenter usque ad annum praefatum hujus saeculi quartum.

4. Anno deinde 1606 praevalente Bocskaiana seditione multisque e magnatibus haereticis sub Mathia secundo liberum exercitium religionis pro partibus extra ditionem. Turcicam constitutis permissum quidem est, sed cum contradictione primi status cleri et omnium catholicorum ex aliis tribus statibus, adeoque ne tunc quidem ullum jus pro se ulla haeresis adepta est defectu consensus universalis omnium quatuor statuum. Hujusmodi contradictio deinde successu temporis in omnibus sequentibus comitiis regni non solum continuata sed etiam adaucta fuit, crescente per gratiam Dei auctoritate religionis catholicae sequacium. Ultimis quoque comitiis Soproniensibus anno 1681 celebratis et Posoniensibus anno 1684 habitis permissio hujusmodi liberi exercitii religionis limitata fuit ad certa loca; sed et in hoc puncto solemniter contradicente clero universisque catholicis consentire renuentibus nullum penitus jus ac, potiorem partem trinm reliquorum statuum constituentibus. Hac igitur legitima contradictione stante et ipsis quoque acatholicis consentire renuentibus nullum penitus jus accessit libertati haereseos, quae pure vi armorum hostilium extorquebatur et ad evitandum majus malum praecise permittebatur neque ad partes Turcis subjectas extendebatur.

5. In his ipsis partibus jam feliciter receptis satius est longe principio obstare, ne subingrediantur praedicantes cujuscunque sectae, aut si alicubi subingressi fuissent, eosdem mox exturbare, quia postquam radicati fuerint plebemque sua falsa doctrina dementaverint, longe difficilius expellentur et interea plurimae animae ad aeternam perniciem inducentur.

6. Bene meminisse oportet, quantum mali causaverint praedicantes qua verbo qua scripto rebellionem et seditionem nonnullorum Ungarorum egregie promoventes, uti clarum est ex literis impressis ante paucos annos. Idem testantur conciones eorum publicae de victoriis Turcarum contra christianos cum plausu habitae

et in particulari quidem dum anno 1663 Ujvarinum Turcis cessisset. Neque minus facturi posthac credantur, si subingredi seque stabilire sinantur. Ita enim usque modo acatholicorum animi comparati sunt, ut de felicibus Turcarum successibus gestiant, de infelicibus vero tristentur. Recens est memoria dum ultima obsidione Budensi initios minu prospere succedente, Deo et Caesari fidelibus catholicis insultabant, dicentes: habetis jam Budam etc. quae omnino virulenti animi sunt argumenta manifesta. Neque stabilis et solita quies ac tranquillitas regni sperari potest, quamdiu huiusmodi seductores populi seditiosi rabulae tolerabuntur.

7. Neque amplius est ratio salva conscientia eosdem admittendi aut tolerandi dictis in partibus ad evitandum nimirum majus malum, quod per Dei gratiam non videtur amplius metuendum ab iis, quos Deus in brachio suo praepotenti arma augustissimi prosperando, humiliavit. Immo metuendum foret, nefors ira et vindicta Dei procitetur, dum ejus honoris et animarum salutis inimici perversissimi dissimularentur.

8. Idem Deus optimus dedit quod regis est regi: detur proinde reciproce quod est Dei Deo, hoc est animae praetioso sanguine Dei hominis redemptae subditorum a via salutis per praedicantes abductorum.

9. Neque gratior accidet Majestati divinae gratiarum actio pro tam celebribus victoriis immani de hoste reportatis, quam si sublato falso Dei cultu, quaem praedicantes instruunt omnibus in locis, verus veri Dei cultus reducatur et augeatur sicque novarum victoriarum seges de caelo speranda jaciatur.

10. Demum si forte justae considerationes subsint, quo minus salutare hoc negotium non admittendorum aut amovendorum praedicantium in terris neo-acquisitis sub nomine suae Majestatis Sacratissimae executioni detur, congruentissime et optime id fieri poterit immediate per ipsum archiepiscopum Strigoniensem eidemque uti metropolitano subjectos Hungariae episcopos, ita tamen, ut debita iisdem (si casu quo necessaria fuerit) etiam brachii saecularis assistentia exhibeatur. Id enim fiat conformiter ad antiquas regni Hungariae leges, quas videre licet sub Ferdinando primo anno 1550, articulo 12, 13, et 16. Hac ratione omnia ad beneplacitum Dei, omnes homines salvos fieri volentis, cum aeterno plurimarum animarum emolumento rite perficientur, sicque quaerendo primum regnum Dei et justitiam ejus reliqua quoque prosperitatem temporalem concernentia et ad perrenem Augustae domus felicitatem facientia haud dubie adjicientur Anno 1690.

(Decopiatu din Colect. Hevenes: tom. X pag. 269—71).

XX.

Resolutiunea imperatului data la plansorile protestantiloru.

Sacratissimae Caesarae Regiaeque Majestatis domini domini nostri clementissimi nomine egregio Ioanni Seredy, Augustanae et Helveticae confessionis, incolarum Cassoviensium, Eperjessiensium, Schemnicziensium, Cremnicziensium, Novisoliensium, Veterozoliensium, Carponensium, Uy Banyaiensium, Bela Banyaiensium, Baka Banyaiensium, Bubet Banyaiensium, Brczno Banyaiensium Jauriensium, Bachensium, Nagy Bayaiensium, Szullyoiensium, nec non in comitatu Honthensi, Zoliensi et Neogradiensi degentium, ad augustissimam aulam cum gravaminibus pro eorundem complanatione ablegato plenipotentiario et agenti hisce significandum: alte memoratam Suam Majestatem Sacratissimam gravamina tum praeatactorum ipsius principalium, tum aliorum etiam haereditarii sui regni Hungariae Augustanae et Helveticae confessioni addictorum fidelium subditorum suorum circa turbationes aliasque molestias ipsis in religionis exercitio contra articulorum diaetalium tum Soproniensium de anno domini 1681, tum Posoniensium de anno 1687 tenorem (uti praetendebatur) illatas, crebrius instanterque delata, prouti alia etiam, quae ad religionem spectare videbantur, puncta eorumque circumštantias rite maturequae pensitasse, considerasse et benigne ita resolvisse.

Primo. Nimirum siquidem universi praefatae Augustanae et Helveticae confessioni addicti quaerulantes praecitatis articulis inhaerentes eorundem effectuationem una cum catholicis articulari commissione mediante genuino praetactorum articulorum sensu fiendam adursissent, ejus modi autem commissio actu etiam jam peracta esset, eidemque praesertim in his Cisdanubianis ac Transdanubianis etiam potioribus districtibus utraque pars acquievisset, nihilominus aliqua contra sensum ipsorum articulorum per dictos commissarios facta, aliqua necdum effectuata, alia denique expost per abusum quorumvis propria authoritate introducta fuisse exponerentur. Ideo de praesenti etiam eadem Sua Caes. et Reg. Majestas eorundem articulorum benigna reflexione habita, propter bonum pacis internamquae regni tranquillitatem in eo, ubi publico exercitio se prorsus destitutos iidem querulantes lamentarentur ibi Sua M. S. ulterius articulari determinationi ita standum esse censuit, ut videlicet in locis articulariter pro libero publico exercitio expresse denominatis, utpote Cassoviae, Eperjessini, Cremniczii, Novizolli, Nagy Banya et possessione Szullyo liberum ejusmodi publicum religionis exercitium iisdem querulantibus admittatur, inibique loca pro templis commoda et decentia assignentur, ministri pro exigentia populi plures quam unus intertenendi permittantur, ita tamen, ne debitos limites excedere et ad loca articulariter omissa excurrere praesumant, secure tamen plebs talium locorum templa in ejusmodi articularibus locis assignata frequentare, ministros suos accedere, publiceque exercitio suo ibidem uti possint ac valeant.

In quibus locis veluti articulariter pro exercitio eorum expressis parochi acatholicorum ex aerario communi ad quod ipsi querulantes contribuent, non interdicantur: imo Xenodochiis, sepulchris, campanis, pro communi usu destinatis, cum praescitu parochi et aeditui uti, frui permittantur, neque ad amplectendam fidem catholicam ubicunque per totum regnum cogantur. Attamen ferias et festivitates catholicorum quoad publicum et forum externum, observare teneantur et id tanto magis opifices seu mechanici, in quorum privilegiis id ipsum per expressum inseri assoleret, adeoque si placet in reliquo gaudere ejusmodi privilegiis, praescriptae quoque conditionis onus subire tantominus displicere debet; de reliquo ministri Augustanae et Helveticae confessioni addicti ab omnibus actibus parochialibus, uti est baptizare, copulare, sepelire et similibus, tanquam ad exercitium publicum spectantibus in locis ubi articulariter issdem concessum non est, omnino supersedeant, neque eo excurrant, siquidem plebi in ejusmodi locis degenti liberum esset, eosdem ministros et templa in locis articularibus habita accedere, seseque ibidem baptisari, copulari, sepeliri facere et alias devotiones suas peragere, proventibus tamen stolaribus parocho loci catholico similes functiones obeunti praevie depositis, quibus decimas etiam, in toto regno Hungariae a sanctissimis regibus Deo et ecclesiae catholicae ministris duntaxat ordinata, praestare sunt obligati, praeter decimas, si quas forsitan ipsi et suae religionis praedecessores a terris et vineis suis propriis nobilitaribus et decimis regalibus minus(?) antea subjectis sponte et libera voluntate pro intertentione suorum olim ministrorum deputassent. Quo vero ad generalia puncta, quae per universos Augustanae et Helveticae confessionis sequaces diversimode interpretari videntur, et cum facultate in arcibus, castellis curiisque nobilitaribus capellas et oratoria erigendi, in quovis tali loco praedicantes intertenendi authoritatem se habere; praeterea vigore articularis clausulae (salvo jure dominorum terrestrium) de subjectione solummodo jobbagionali jureque servitutis corporalis intelligi, non vero ad conscientias trahi debere putarent: ea taliter intelligenda esse altefata S. M. S. declaravit. Et quidem quoad primum facultatem origendi capellas et oratoria pro privatis duntaxat ibi habendis precibus et sepulturis concessam, et in illis cum familia sua, prout et in locis articulariter omissis cuivis in domo sua orare, postillas praelegere, nullatenus tamen alios vicinos vel proprios subditos, tanto minus praedicantes eo, tanquam ad privatum duntaxat suae domus aut residentiae orationis locum, admittere integrum esse aut licere. Non secus quoad secundum, et quidem praedictae clausulae (salvo jure dominorum terrestrium) non obstante praemissa ipsorum querulantium ratione velut in articulis expressae omnino standum esse et consequenter ipsos querulantes eidem se submittere debere, si quidem omnis clausula legalis in eo sumenda censeretur sensu, quo debitum suum sortiri quiret effectum, in sensu autem eorundem querulantium effectu prorsus destituerentur. Nam jus dominii terrestris in subditos quoad servitutem corporalem aliaque quaecunque temporanea, qualitercunque mutato religionis statu, absque hoc salvum semper et immutabile manet: praesertim cum hoc ipso clausulae ipsius sensu ipsi quoque Augustanae et Helveticae confessionis sequaces olim pluralitate et potentia dominorum terrestrium praepollentes in ejusmodi effectum antea usi fuissent, adeoque quod semel iterumque iisdem placuit et pro justo et aequo positiva lege agnitum recognitumque fuisset; id modo displicere aut catholicis iniquum reputare minime posset. Quantum porro Jaurinum attineret, siquidem illud in articulis duntaxat tanquam confinium insertum haberetur, jam vero per recuperationem oppositorum Turcicorum praesidiorum cessaret esse confinium, ideo locum etiam illum ad jus domini terrestris rediisse illique subjacere. Quantum porro liberam electionem magistratuum civilium attineret, in illa eosdem querulantes absque tamen exclusione catholicorum turbari non debere. Et quia Augustanae et Helveticae confessioni addicti in neoacquisitis locis etiam degentes se turbatos esse praetenderent, siquidem iidem ab eo primum tempore gravamina sua porrexissent, eademque loca in articulis diaetalibus pro norma et forma hujus benignae resolutionis sumptis minime comprehenderentur. Ideo eosdem supplicantes ab ordinariae politiae regni successive fienda vel a futura diaeta complanationem suorum gravaminum prestolari, ad interim autem in statu, quo jam sunt, permanere, nullatenus tamen ultro pariter turbari aggravarique debere.

Ad quorum omnium debito modo fiendam executionem, rectificationem et accomodationem quam primum certos deputandos fore commissarios, coram quibus particularia quaecunque gravamina iisdem querulantes in facie loci et parte etiam altera praesente producere poterunt, juxta rei aequitatem resolutionemque hanc ipsis intimatam, postulatorum suorum effectum praestolaturi. Quibus de caetero eadem S. M. Caes. et Reg. gratia sua propensa semper manet.

Per Sacratissimam Caesaream Regiamque
Majestatem Viennae 2 mensis Aprilis anno
domini 1691.

(Din Collect. Hevenes: tom. XXXVII, pag. 221—225).

XXI.

Domnitorii protestanti si Holand'a intervinu la imperatulu Leopold I prin plenipotentii loru intru apararea drepturiloru cuvenite conformu tractatului, in càtva si dupa legile tierei la tóte confessiunile protestante; ei descriu acilea pe largu *si multele góne si asupriri la care erau supusi protestantii in Ungari'a.*

Serenissime, Potentissime atque Invictissime Caesar Imperator Semper Augustae!

Quantopere depressus ille afflictissimusque rerum status, in quo tum in imperio Romano-Germanico tum in haereditariis Sacrae Caes. M. V. terris constituti deprehendundur, qui evangelicae sese confessioni addictos profitentur, jam etiam pridem sensus ipsos animosque potentissimorum Europae regum nec non foederati Belgii ordinum, qui eadem sacra sequuntur, perstrinxerit, pariter atque tot acerbissimorum casuum eventu intime contristarit, vel inde manifestum est, quod iidem pietate et miseratione ducti a longo jam tempore mitiora quaeque consilia sollicite circumspexerint, quibus et radix tam late serpentis mali, quod hinc nasciturum videbatur, tolli et infaustae offensionis lapis, ad quem mutua illa prorsusque necessaria voluntatum studiorumque consensio toties ab utriusque religionis partibus allisa est, eo semoveri successu denique posset, quo minus de hinc aeterni imperii et Archiducalis domus Austriae hostes ex tricis illis dissidiisque, quae isthinc progenerata subinde fuerant, asperrimis perpetuisque sua sibi commoda ulterius comparare, nedum id consequi valerent, ut, quod unice dederunt hactenus operam, postremo non iis duntaxat, qui maxime fuere afflicti, quam et caeteris qui afflixere, jam suis quod dicitur jumentis perniciem adducerent certissimumque exitium determinarent.

(Aici domnitorii se provóca la conditiunile tractatului dela Vestfalia, dupa care continua dicènd).

Quod superest non possumus denique non statum quoque evangelicorum in regno Hungariae hic attingere. Principio quidem leviculam exceptionem suo loco repositam volumus, qua nempe asseritur, instrumentum pacis Westpalicae nequaquam ad res sacra regni Hungarici respicientes exporrigi posse, illato hinc argumento, quod in instrumento pacis Vestphalicae de illis regnis et provinciis S. S. Caes. Majestatis et domus Austriacae solummodo sermo sit, in quibus eidem ita dictum jus reformandi non minus quam allis regibus et principibus competebat. Quo jure autem in regno Hungariae eo tempore Ferdinandus tertius felicissimae memoriae haud voluerit uti, ita prohibente pace anno 1647 cum Ragozio erecta, quae pacem Osnabruggensem unico tantum anno antecessit, omnemque religionis libertatem, templis restitutis, omnique reformatione seclusa, per diplomata publicam fecit. Quae ergo tum, ut textus pacis Vestph. ait: de majori religionis libertate ejusque exercitio in reliquis Suae M. et domus Austr. regnis et provinciis agitata fuerant, nullo modo ad regnum Hungariae applicari posse, ubi tunc temporis major religionis libertas nec peti nec sperari poterat, summa ibidem libertate tum existente et vigente. Sed quod hujusmodi conscientiarum libertas hac maxime tempestate ibi non amplius extet emineatque, documento sunt subnata inde gravamina plurima, quorum ex praecipuis liberae civitatis Gunziensis judicantur, de cujus quaerelis haud ita pridem Caes. M. Vestrae libellum supplicem cum summa animi reverentia exhibuimus et cujus descriptum exemplum sub lit. B. insignioris notae causa denuo apposuimus sub lit. C. multa alia gravamina enarrata sunt, et ex articulis Soproniensibus luculenter demonstratum est, quam aegre, maligne et injuriose nimium quantum evangelicis in Hungaria fiat. Fons autem horum malorum, quae inde derivata, omnium putantur illi sic dicti domini terrestres, qui jus, quod vocant reformandi, sibi maxime vindicant. Quod autem verba articuli Soproniensis 25: Salvo tamen jure dominorum terrestrium huic opinioni eousque faveant, ut iis etiam, praeter jura alia, quae dominis terrestribus censentur propria, jus reformandi sacra constitutum credi et subintelligi debeat, nemo, ceu existimamus, facile adduci potest, ut assentiatur, nisi qui ex perverso ingenio patriae rebus male cupiat. Siquidem ipsa compages, qui tranquillitas patriae salusque ejus praecipua innititur, uno velut concussu subruitur, si illa indecora non minus quam et iniqua praetextus formula praevaleat, dominorum scilicet terrestrium sic nominatorum potestatem tam arctis in Hungaria cancellis nequaquam esse conclusam, ut diplomata regia aliaeque ordinationes hinc profectae modum iisdem praescribere aut limites certos ponere queant. Quod vero huic sententiae maximopere est contrarium, id manifestum fit ex clausulis, quae in extractu articulorum typis expresso, quem sub lit. D. adjunximus, continentur. Dicitur ibi haud obstare debere „vel contradictiones „dominorum cleri vel aliorum quorumvis saecularium catholicorum „etc. et sive sint confiniarii, sive oppidani, sive villani, in quorum„cunque dominorum terrestrium et fisci bonis commorantes, in li„bero religionis suae exercitio ac usu modoque a Sua Majestate regia „vel ejusdem ministris aut dominis suis terrestribus quovis modo „aut quovis sub praetextu non turbentur aut impediantur Qui „vero hactenus impediti, coacti et turbati sint, liberum religionis „ipsorum usum reasumere, exercere et continuare permittantur. „Quae omnia imperator Ferdinandus tertius in pacificatione cum „principe Georgio Rakoczy inita non solum promittit, sed securos „jubet esse praefatum Transylvaniae principem eique adhaerentes, „ac etiam universos et singulos inclyti regni Hungariae status in „verbo suo regio et bona fide Christiana, quod eos omnes et sin„gulos articulos in omnibus eorum punctis et clausulis tam ipsemet „sancte et inviolabiter observaturus quam etiam per alios omnes „subditos suos, quorum interest vel intersit, cujuscumque status „et conditionis fuerint, observari facturus sit.“ Quae vero tam deliberato animo gravissimisque verbis expresse statuuntur non nisi expresse paribusque argumentis revocantur et clausula, quae salva vult jura dominorum terrestrium, non tollit jura aliis quaesita, uti superius judicatum. Sane etiam tam dissona ratione congruerent illa, quam alienum a Regia Majestate foret dicere et statuere, plus dominum terrestrem in Hungaria quam ipsum ejusdem regem posse. Illi domini terrestres hoc non contenti sibí arrogant, quae Deus sibi uni reservata vult, quippe qui solus est, qui conscientiis imperat et moderatur. Hinc scriptura sacra longe alia nobis et praecepta suppeditat et exempla ostendit, quibus vel secundum quae homines rite convertere deceat, qualia equidem quum dominis terrestribus ad scopum, quem propositum sibi habent minus existimentur conducentia, apparet utique, omnia ea, quae ex adverso fiant instruanturque atrocibus et acerbissimis persecutionibus Gallicis vel non omnino dissimilia vel talia certe videri et judicari debere, quibus nihil aliud profectum hactenus sit, nisi quod homines magis pervertant et in extremam denique perniciem animas eorundem detrudant. Si enim suffecerit velites vel dragones et hussaros ad obeunda et exequenda apostolorum munia ablegasse, sane haud amplius illud Christi locum habebit: mitto vos sicut agnos inter lupos; ita isti haud sunt piscatores animarum sed immanes venatores. Deus, qui homini animam ratione praeditam dedit, vult pariter, ut et ille eadem regatur et si qua in re assensum praebere debeat suum, agrumentis persvadeatur oportet et convincatur, minime vero omnium violento impulsu, veluti fidiculis abducatur, ut cultu externo rituve id testetur et ore profiteatur, quod in animo nec credidit unquam nec credere constituit. Cleri omnino incolsultae suasiones, suggestiones et obtestationes dominos terrestres ad talia impellunt, et quemadmodum Themistocles Andriis minabatur, duobus se diis comitatum venire, suada nempe et violentia, clerus militibus stipatus plus certe illis ad finem suum quam rationibus a prudentia, justitia et aequanimitate mutuo sumptis utitur atque sic non operatur in vinea domini, sed regna et provincias Caesareae Majestatis vestrae his insultibus devastant ac depopulantur, nec meminit, eos, quos exturbat inde, tametsi religionis formulis ab aliis discrepantes, Christianos tamen eosque nomine proximos suos, quin imo liberos identidem homines esse et suae religionis asseclas, in idem discrimen una eademque opera conjicere. Si enim res in nervum erumpat et istae temporum incidant conversiones, cum clerum deinceps poenitere possit sero, evangelicos reges et principes vi et facti acerbitate adegisse et in viam quasi deduxisse, ubi his aequabile in catholicos jus exercere et iis qui sub potestate eorundem degunt, par pari referre liceat, erit in propatulo istum non in spiritu charitatis mutuae, sed spiritu persecutionis et odii fuisse ductum hactenus et extimulatum.

Nos subscripti legati extraordinarii haud raro advertimus Caesareae Majestati Vestrae ipsiusque ministris ejusmodi persecutiones subinde vehementur fuisse improbatas, interjectis in hanc sententiam gravioribus etiam asseverationibus, quibus fidem obligabant suam de iis quantocius, severa in harum authores animadversione, abolendis, dummodo indubitatis prius experimentis clarum testatumque esset factum, tales perinde atrocitates pati ac sufferre, qui in haereditariis Caes. M. V. regnis ac provinciis evangelicorum nomen et doctrinam sustinent atque sequuntur. Sicut autem in his argumentis convenimus, ita id unum jam reliquum videtur esse, ut facinora illa, quae tot querulas voces totque lamentationes miseras excitarunt, aequabili juris justiciaeque norma discutiantur examinenturque. Enim vero quoties hoc animi proposito ad eos, qui Caes. M. Vestrae a sanctioribus intimisque status consiliis sunt, nosmet convertimus, toties illi ad Hungaricas et Bohemicas cancellarias, quas vocant, nos remittunt, hae autem obtendunt, sui rem arbitrii haud esse, ut in eo negotio quidquam nobiscum agant aut consultationem suscipiant, nisi id expresso Caes. M. V. mandato indictum sit, quo utique modo nos in giro circumagi fateamur necesse est. Quare si gravaminibus istis seria tandem medela quocunque modo fieri aut in speciem saltem effingi debeat, minime omnium illis declinationibus, quas nunc diximus effugia, quae fine careant, quaeri consequens est idque prorsus necessarium, ut Caes. M. V. ex ordine secretioris sui consilii comissionem clementissime designet, ad quam quotiescunque Hungarica vel Bohemica gravamina fuerint proposita et super quibus colloquia nobiscum miscere aequum justumque visum sit, semper eo unus alterve ex cancellaria vel Hungarica vel Bohemica una advocetur, ut ista ratione praedicta commissio Caes. M. V. rem, quemadmodum ex veritate gesta est, decenti veneratione proponat et latam super ea sententiam suam et aestimationem clementissimam nobis consignatam literis notam faciat atque testatam, quae quod ab eadem sperare fas est, afflictis denique in tutelae et securitates locum succedere easdemque in incorrupta erga Caesaream Majestatem V. fide obsequii confirmare et ad omnia servitiorum genera, quae quidem in ingenuos cadunt, subeunda promptos et expeditos magis magisque reddere, sed et porro nostros quoque reges clementissimos ut et praepotentes dominos ad paria et mutua officiorum studia, qualia pro horum remuneratione ullo modo ab iis praestari aut exoptari poterunt, obstringere atque obligare queat. In quo bonae spei omine finem libelli facimus et Dei omnipotentis tutelae Caes. M. V. devotissimis votis ac precibus commendamus, obtestati maxime, ut idem propitium numen Caes. M. V., sicut hactenus suevit, porro undique victoriis et tempora sua lauris viridissimis circumdet vitaeque suae annos ultra mensuram et numerum majorum suorum gloriosissimorum productos, aliis super aliis felicitatum augmentis laetissimis extollat, atque ita in tantum Eandem firmamentum Imperii suorumque subditorum sine descrimine omnium conservet, in quantum et ipsa certissimum ac inaestimabile Divinae benedictionis pignus ab omni mortalium genere merito suspicitur ac colitur et quanquam in terris nihil duraturum perpetuo est, tamen recordatio exoptatissimi Caesaris, qui non delitium minus solatium humani generis extitit, in fama rerum et temporum memoria nunquam intermorituris laudibus vigebit. Quibus expositis Caesareae M. V. gratiae eo, quo par est, cultu religioso studiisque et obsequiis devotissimis obstricti nullo non tempore futuri sumus

Sacrae Caesareae Majestatis Vestrae humillimi evangelicam religionem profitentium regum, uti et dominorum statuum generalium foederati Belgii ablegati extraordinarii; quotquot in hac aula commorantur.

(Collect. Hevenesiana tom. XXXVII, pag. 231—245).

XXII.

Primatele Ungariei cardinalulu Kolonics provóca pe prelatii din tiér'a intréga, cá se'si dea fiacare parerea despre mijlócele prin care ar putea fi exterminati hereticii si a se inputeri biseric'a rom. catholica. Vien'a 12 Ianuariu 1700.

Pro cura, quam in ecclesiae Dei per Hungariam emolumenta spiritualia aeque ac temporalia ex legationis natae, primatialis et respective metropolitani muneris obligatione dies noctesque impendere non cesso, tria nunc potissimum occurrunt, quae dominationis vestrae zelo et industriae quanto celerius fieri poterit in opus deducenda commendare debui.

Primum quidem est, ut cum pace jam firmata rei pariter catholicae in regno hoc Apostolico promovendae facilior se offerat occasio, d. v. inito cum viris probis gnarisque consilio ea mihi suggerat, per quae (salvis tamen adhuc hac vice regni articulis) haeresis per Hungariam et in specie per jurisdictionem aut dominium dominationis Vestrae commissum imminui possit, uti et media opportuna, quomodo catholica fides promoveri ac in pristinum florem sensim revocari possit.

Alterum est, quod cum multa adhuc bona et proventus ecclesiastici prae manibus camerae aulicae haereant, ad frequentem meam, eatenus apud Sacram Majestatem factam intercessionem eadem resolverit ac per benignissimum decretum mihi intimaverit: in facto bonorum ecclesiasticorum in partibus antehac Turcae tributariis, jam vero Dei ope victoriosis suis armis recuperatis situatorum, clementissime a se resolutum esse, ut eadem bona (praevia jurium suorum edoctione et liquidatione) praelatis jure ipsis incumbente restituantur, ita tamen, ut pro immensorum sumptuum aliqua recognitione et seu jure seu gratitudine armorum certam universim oblationem faciamus. Hinc est quod praepositos, abbates, priores, capitula, conventus, collegia ac quorumcunque beneficiorum seu regularium seu ecclesiasticorum in ea dioecesi existentium possessores et in specie dominationem vestram praesentibus amice requiro, ut intra bis quindenam ex dominatione vestra clare intelligam, quid ipsa vel alii ipsius curae subjecti in particulari pro plena bonorum suorum aut decimarum e manibus camerae liberatione offer e velint. Qua in re excusationibus aliud nihil, quam moras longiores, adeoque damnorum continuationem impetrabimus. Adnecto puncta, secundum quae utrumque postulatum melius explicari poterit.

Tertium est quod cum spolium illud, quod post mortem praelatorum cum magna solius fere Ungariae cleri infelicitate hactenus usitatum fuit, plerosque deterruit, quo minus residentiis suis de utensilibus aliisque ad commoditatem et honestatem ecclesiasticae dignitati congruam facientibus providerent, huic malo ut remedium poneretur, ab augustissimo Caesare decretum impetravi, ut ecclesiasticorum quilibet inventarium rerum utensilium, quae in residentia sua pro successorum usu velit relicta, conficere possit, in quae jus omne camerae licet ab intestato ecclesiasticorum aliquem vita decedere contingeret, ademit. Sed et ab aliis distrahi gravi poena inhibuit. Inventaria haec deberent in capitulo esse adnotata, ut secundum ea successor ab antecessore, si viventi succedat, vel ejus haeredibus res utensiles possit exigere, quod ut in opus deducam ecclesiastica suadet honestas, imo et utilitas, ne novi residentias suas omnibus necessariis vacuas ingredi, adeoque graves statim in principio sumptus facere cogantur. Caeterum dominationi vestrae uberem e coelo benedictionem precor et operam meam si gratificari aliquid possim sincere addico.

Viennae Austriae 12 Ianuarii 1700.
Dominationis vestrae

servus et parens
Leopoldus Cardinalis a Kolonich m. p.

Puncta ratione haeresis.

Primo. Quid excessus? et quibus in locis illius dioecesis fiunt ab haereticis contra articulos regni vel caesareas commissiones?

Secundo. Quae templa olim a catholicis aedificata nunc possident haeretici?

Tertio. In quibus pagis vel oppidis articulariter non nominatis habet exercitium haeresis? addito cujusque loci domino terrestri.

Quarto. Loci articulariter pro exercitio haereticorom deputati cujus dominio terrestri subsint?

Quinto. Bona ecclesiastica, quae adhuc sint in laicorum et quorum? manibus et si sciri possit in qua summa et qua occasione abalienata?

Sexto. Quae habeantur piae fundationes? ad quam intentionem factae? quae ad hunc servant cursum? quae extinctae?

Septimo. Quae templa parochialia desolata, ita ut usui esse non possint.

Puncta circa bonorum recuperationem.

Primo. Quae beneficia ecclesiastica et regularia sint in illa dioecesi? quibus eorum tituli vel etiam possesio nunc collata?

Secundo. Quid ex horum beneficiorum bonis in particulari adhuc fiscus possideat? specificanda erunt nomina pagorum et in quo comitatu!

Tertio. An pro similium bonorum iurisdictione habeantur instrumenta literalia? num ea jam sint commissioni Caesareae de neo aquistis institutae exhibita?

Quarto. Quid ex singulis bonis prae manibus camerae haerentibus annui proventus sperari possint anno mediocri?

Quinto. Qui in illa diocesi vel comitatu decimas percipiant, qui pagi vel oppida in particulari nulli ecclesiae pendant decimas et quis nunc eas percipiat?[1])

(Din Heven. Tom. XXXVIII, 15—17).

XXIII.

Recursulu comunitatii romăne de legea reformata din orasiulu Deva, in care róga pe principés'a Ana Bornemisza, cá se permitta a'si lua parochu pe Michailu Eperjesi, care scie si romănesce. Deva 22 Maiu 1684.

A dévai ev. ref. egyház folyamodása Bornemisza Anna fejedelemasszonyhoz, hogy adja megegyezését oláhúl is tudó Eperjesi Mihály enyedi pap meghivásához. Kelt Déván, 1684 május 22-én.

Kegyelmes Aszszonyunk, hogy̆ az Úr Isten Nagyságodat minden lelki, testi jókkal és egészséges hosszú élettel megáldja, szivünk szerint kivánjuk.

Kegyelmes Aszszonyunk, az elmúlt napokban dévai udvarbiró uramnak irt Nagyságod méltoságos commissiojából értvén, mely szorgalmatosan Nagyságod viseljen megárvakodott lelki tanitó nélkűl lévő ecclésiánk lelki javara gondot. Nagyságodnak elégségesképpen csak megköszönni is, nem tudjuk, nem hogy megszolgálhatnók, hanem a nagy Istennél legyen örök emlékezetben.

Minthogy penig Kegyelmes Aszszonyunk, Istennek itt való ecclésiájában vadnak vallásunkon és pápistaságban, és némelyek abból megtért olyan férfiak és aszszonyi állatok felesen, kik templomunkban járván, semmit magyarúl nem értenek, azoknak kedvekért is adtunk volt hivatalt Tiszteletes Tudós Eperjesi Mihály Uramnak mostani enyedi praedikátornak, ide való praedikátorságra; ugyis látjuk Kegyelmes Aszszonyunk, hogy oláhságának valami hasznát vehetne; csak Nagyságtok kegyelmes annuentiája accedáljon, ő kegyelme nem volna idegen az ide jövetelről. Minek okáért Nagyságodnak, mint Istennek dicsöségét szerető természeti szerint kegyelmes Aszszonyunknak, alázatosan könyörgünk, az élő Istennért is szánjon meg bennünket s szánja meg az feljebb megirt lelki eledel nélkül szükölkodő, magyarúl nem tudó, itt lakós, és Lugosból s Karánsebesből kiszármázott böcsületes nemes atyánkfiait és aszszonyi állatokat, s némelyikünknek feleségeinket is, és az pápistaságban, oláhságban tévelygő szegény lelkeket, és meltoztassék Nagyságtok megirt Eperjesi Mihály Uramnak ide jőveteliben kegyelmes consensusát adni, és committálni ő kegyelmének; mert bizonyosan hiszszük Kegyelmes Aszszonyunk, ha Isten és Nagyságtok kegyelmességéből ő kegyelme közinkben jöhet, sokan az oláhokban megtérnek: de ha oláhúl is nem tudó tudós praedikátorunk nem lészen, bizonynyal irhatjuk Nagyságodnak, a kik megtértek is redeálnak az oláh vagy pápista vallásra, a mint hogy az már is megtörtént. Az Nagyságod nevezetes abbeli kegyelmeségéért az Úr Isten minden szempilantásban nevelje Nagyságodon láthatóképpen istenni nagy kegyelmeségét, és országlását-terjeszsze Nagyságtoknak messze földre és hosszú üdükre, tiszta szüből kivánjuk. Datum Déva, die 22. May, Anno 1684.

---

[1]) La punctele acestea au respunsu càtiva episcopi, capitule, abati. In cestiunea principala toti au fost de acordu, cá adeca acatholicii se fia exterminati de pre territoriulu Ungariei; nici in mijlóce nu differiau multu unii de altii; numai càtiva recomandau si mijlóce sangeróse, interventiuni armate. (Vedi la locurile sus citate).

Nagyságodnak alázatos hivei, szolgái:

Az dévai orthodoxa ecclesiának nemesi, ó és új városi renden lévő minden tagjai.

Kivül: Az méltoságos erdélyi Fejedelem Aszszonynak, Bornemisza Anna kegyelmes Aszszonyunknak ő Nagyságának alázatosan adassék.

Eredetije, mely három gyürüpecséttel volt lezárva az Erd-Muzeum kézirattárában (gr. Mikó Imre adományából.)

Közli: Szabó Károly.

XXIV.

Adeverinti'a parochului reformatu Petru Bod despre asuprirea preotiloru romanesci pe la 1689.

Tétetett vala ez időben 1689-ik esztendőben, az országgyülésen illyen végezés is: hogy valami képpen a Regius Funduson a Szászok között lakó oláhok, jollehet a templomokat nem gyakorollyák, mind azonáltal a Szász papoknak fizetik a papbért, s tésznek szolgálatot. Ugy szintén: a melly Oláhok a vármegyében és a Székelységen a Magyar ecclesiakban laknak, adják meg a magyar papoknak, és oskola mestereknek a fizetést, a szerént mint egy magyar paraszt ember; de következendő esztendőben ez ugy igazitatott:

hogy egyebet ne tartozzanak fizetni, hanem a dézsmát és quartát, az hol azok jártanak a földtől addigis.

Petrus Bód in vita Stephani Horti superintendentis reform. Transylvanici.

XXV.

Cathalogulu familiiloru boieresci decopiatu dupa exemplariulu aflatu in colectiun̆ea Hevenesiana, asĭa precum s'au conscrisu acelea in 1711[1]*, cu ortografia ungurésca din acelu vécu si mai multi chĭaru cu numele si connumele magiarizate, dupa cum càteva familii apucasera a se magiariza din véculu de cand se si calvinisera.*

Subscriptiones dominorum boerorum et nobilium unitorum districtus Fogaras in anno 1711 die 20 Iulii.

Also Venicze.

Bukur Vjok (L. S.), Szegedi Andras mpr., Miklos Perask mpr. Nikula Neny mpr., Nisztor Bicza et Ion Bicza, Dumitru Komanics, Also Veniczei Sztojka János és Miklos Sztojka, Many Pencs mpr., Koma Barb mpr., Thoma Lehul mpr., Sztan Piczul mpr., Nikula Lehul mpr., Many Pencs junior mpr., Miklos Czajna mpr., Salamon Sándor mpr., Laczkul Czajna mpr., Sztan Komanics mpr., Boer Miklos, Rad Buta mpr., Sztojka Buta és Raduly mpr., Csontos Mihaly mpr., Ona Grancsa mpr., Patrask Popanecs, Many Sztojka senior, Koman és Sandor Popanecs, Many Boer, Jonacsk Boer öcsivel, Bukur Monya mpr., Miklos Pencs, Mány Goila, Nisztor Bicze junior, Buta Miklos mpr., Ion Kornicsa mpr., Andurka Buta, Gergely István mpr., Gergely János mpr., Also Veniczei Pencs János alias Buta mpr., Ion Boér, Bucur Ioriszt, Thader Popa, Bukur Popa, Ion Fetul öcsivel mpr., Opra Popa mpr., Gjörgje Lankul mpr., Bukur Boér, Onya Popa mpr.

Also Komana.

Bojer Lászlo Déak mpr., Sztan Kanta mpr., Sztan Alexa mpr., Stephan Kokora mpr., Idomir Boér mpr., Iosiph Boér öcsivel mpr., Rad Barb fiai, Vaszilie Kanta mpr., Many Janos mpr., Sztan Barb mpr., Miklos Janos öcsivel mpr., Ion Popa Danila öcsivel mpr.,

---

[1] Cathalogu alu familiiloru de boieri din districtulu Fagarasiului s'a publicatu si de càtra dn. Nic. Densusianu in „Monumente pentru istori'a tierei Fagarasiului,“ de unde s'a reprodusu si in Observatoriulu Nr. 42 din a. 1885. Acestu cathalogu inse din colectiunea Hevenesìana differe fórte multu anume cu privire la numerulu familiiloru, de celu publicatu la Densusianu. Multe nume sunt schimosite precum se intempla fórte desu cand acelea vinu scrise de màni straine, dupa audĭu strainu, cu orthografia straina, citite inse cu luare-aminte, ele totu se cunoscu cá romàne sau slavo-romàne.

Ion Kalczune mpr., Ion Mucsa mpr., Sztan Kokora öcsivel mpr., Many Barb mpr., Bukur Kalczune mpr., Sztan Kakes Relictája fiaival mpr.

Felsö Komana.

Ion Roman senior mpr., Sztan Roman mpr., Koman Boér mpr., Jonácsk Popa mpr., Nyagoe Gubernatt mpr., Aldem Roman fiaival mpr.

Gridd.

Bukur Boér mpr., Bukur Modorcsa mpr., Laczkul Boér öcsivel mpr., Laczkul Birszán Boér mpr., Koman Birszan fiaival mpr., Sztan Komaniczi mpr.

Vaád

Nyágoe Boér mpr., Sztojka Koczgara mpr., Radu Ionacsk mpr., Ion Koczgara mpr., Sztancsul Sendrele mpr., Aldea Koczgara mpr., Laczkul Koczgara mpr., Dumitrask Popa Relictája Boér fiaival mpr.

Sinka.

Sztojka Ursz mpr., Sztan Birszan mpr., Thamas és Iuon Ursz mpr., Sztoja Lud mpr., Aldea Lud mpr., Sztanila Balan mpr., Many Sztrimbul mpr., Aldea Sztrimbul mpr., Papp István mpr.,

Kucsulata.

Iuon Popa mpr., Vaszilie Popa mpr.

Ohaba.

Sztan Bulya mpr.

Herszénny.

Sztojka Rima, Dragomir Rima, Györgye Rima, Fetull Dragomir, Koman Lil, Alda Andreas, Sztojka Kirlán, Opra Kirlan, Dragomir Kirlan, Radul Kirlán, Sztan Popa.

Mardsina.

Mardsinay Pap Illés Vaszilia ötsivel edgyütt, Nyágoé Ursz, Sandru Sendruk, Frinkul Ursz, Popa Sztojka, Koman Ursz, Koman Grántza junior, Koman Grántza senior, Sztojka Pandre senior, Radul Grancsa, Sztojka Pandre junior, Many Thamas, Mardsinay Pap Janos, Sorban Grancsa, Sandor Boér, Miklos Grancsa, Bukur Grancsa, Iankull Grancsa, Sztan Popa mpr., Radull és Iuon Grántza egy testvér attyafiak, Anna Grántza mpr., Komsa Boér, Koman Pandre és Sztan Pandre egy testvér attyafiak, Thomas Ursz, Sztan Aldi Ursz, Tempe Ursz.

Sebess.

Juonásk Dimboje mpr., Komssá Dimboje mpr.

Butsum.

Dobrin Boér, Radull Moga, Radull Gásspar, Aldea és Radull Rodotza egy testvér attyafiak, Radull Rodotza senior.

Mondra.

Opra Tafflan, Iuon Gráma, Iuon Ketzorile, Many Kokán, Bukur Taphlan, Rád és Alda Tafflán egy testvér attyafiak, Radul Kokán, Dragomir Bodogos és Rádull Bodogos egy testvér attyafiak, Bukur Dann, Radull Dann, Opra Dann, et Iuon Dann egy testvér attyafiak, Komsa Tafflán, Rád Tafflán senior, Radull Popi et Bukurull Popi egy testvér attyafiak, Miklos Ketzorile, Naxul Szakáts, Sorban et Bukur Dann egy testvér attyafiak.

Russor.

Komán Boér, Sándor Boér, Andras Kokán Boér, Mitra Kokán junior Boér, Sebessi Iuon és Alda egy testvér attyafiak.

Thodoricza.

Nagoé Misa, Mitra Misa, Iuon Misa, Sztanila Misa, Ona Misa, Mitra Grama, Mitre 's Rád Boér, Iuon és Jionásk 's Sztojka egy testvér attyafiak.

Illyén.

Opra Kornya és Koman Kornya egy testvér attyafiak, Iuon és György Kornya egy testvér attyafiak, Popa Koman, Opra, Dumitrask és Sztanila Kornya egy testvér attyafiak, Popa Dumitrásk Kornya, Rád Kornya, Látzkul Mila, Koman Mila, Iuon Mila és Opra Mila egy testvér attyafiak, Iuonásk Piu alias Methe Sztanila Piu alias Methe, Veroj Mila és Opra Mile 's Sztanila Mile egy testvér attyafiak, Rád Korssáta és Koman Korssáta egy testvér attyafiak, Illyéni János Mile, Barb Mile, Komsá Mile és Opra Mile 's Barb Mile egy testvér attyafiak, Lupull Pio, Bukur Pio, és ugyan Bukur Pio testvér attyafiak, Mikloss Piu, Koman Piu és Sztantzul Piu testvér attyafiak, Radull Piu alias Methe.

Huréz.

Laczkul Boér, András Bencze, Radull és Maphtej Bencze egy testvér attyafiak, Alda és Miklos Tárba egy testvér attyafiak, Solomon Snia, Radull Snia, alias Ppio, Opra Szakács, Alda Szakács, Alda Szászul alias Popa.

Szevesztrénny.

Iuon Dobrin, Koman Popa, Hangull Popa, Iuon Bilibaka, Vaszilia Popa, Miklos, Iuon Paull, Gyorgye és Nikula Popa egy testvér attyafiak, Sztojka Vlád, Iuon Vlád és Nicula Vlád egy testvér attyafiak, Nikula Hangull és Koman Hangull egy testvér attyafiak, Gyorgye Popa, Stojka Vlád, Iuon Dragos, Mikull Mik, Alda Birszán, Iuon Ivankull, Nikula Czopán.

Szesstyor.

Motok Sándor, Iuon Czecz, Komssa Motok és Miklos Motok egy testvér attyafiak, Alda és Sztojka Czecz egy testvér attyafiak, Popa Many Czecz, Iuon Motok senior, Iuon Motok junior és Sztojka Motok egy testvér attyafiak, Illia Motok, Iuon Czecz junior.

Kiss Berivoj.

Popa Ionásk Ráder, Radull Ráder, Gjorgje Beláa, Sztán Beláa, Gáspár Beláa, Iuon Beláa.

Nagy Berivoj.

Popa Rád, Sztanila Posta, Miklos Szina.

Kopatsell.

Kopacseli Mihály, Laczkul Boér, Sorban Lászlo, Rádull Taxè, Many Komssa, Sztréza Terbencze, Sztréza Komsucz.

Desány.

Ion Caplea, Bucur Caplea.

Iáás.

Sztojka Czizmás, Bukur Petrus, Sztancsul Piro, Bukur Gavril, Non Gavril, Bucur Grama, Popa Bukur.

Netott.

Sztojka Leabul, Radul Leabul, Sztojka Leabul, Lazea Maerul, Stanczul Maerul, Dumitru Leabul.

Braza.

Radul Balea, Radul Báncsu.[1]

Posorita.

Komsa Gusáil, Sándru Gusáil, Radul Gusáil, Andrea Gusáil, Sándru Gusáil, Radul Neag, Ionás Selaru, Popa Radu.

Felsö Szombatfalva.

Ancsu Pàlaczea, Ivási Pàlàczea, Ion Pàlàczea, Stefan Solomon, Popa Sztán Pàlàczea.

Lesza.

Danil Paler, Serban Gravul, Komsa Gravul, Koman Gravul, Michail Gravul, Radul Gravul, Radul betran Gravul, Stan Kirczorosán, Kornil Dokia, Radul Dokia, Kornil Popa, Nistor Popa, Samson Boer, Andrea Dokia, Radul Markul, Radul Ionás, Tomas Ràducz, Radul Lupoae, Gon Paler, Zsurka Popa, Caba George.[2]

Dragus.

Máthe Kodra, Laczkul Boér fiai, Many Bobejka, Iuon Bobejka, Sztaniszlav Boér, Radul Ardia, Trombitas Peter, Many Laczkul,

---

[1] In colectiunea lui Sîncai sunt cu litere cirilice scrise.

[2] In colectiunea lui Sîncai se afla cu litere cirilice scrise.

Sztancsul Laczkul, Kirsztán Oncsa, Ionásk Oncsa, Radul Szakacs, Dan Kodra fiaival, Dragusi Botul Sorban fiaival, Sortz Kodra, Catár János, Lazér Boér, Many Rogoza et öcsivel együtt, Radul Boér ocsével.

Voilla.

Miklus Boér, Ionask Boer, Kacsun Szuppu, Simon Boer, Radul Boer Sztrecza, Komsa Dobrin frati, Miklàus Neagoe, Maniu Teasiul, Nyaguly Andras.

Nagy Vajdafalva.

Algya Popa fiai, Sorban Popa sen., Thamas Deak, Algya Popa, Radul Szinka, Komsa Sinka, Radul Bika, Koman Csungan, Sorban Popa mpr.

Kis Vajdafalva.

Radul Kabuz, Simon Aldos.

Ludisor.

Marcsinaj Laszlo, Farkas Boer, Lalucz Marton, Sztan Boer, Sztan Szokacsul, Danilla Danilla, Iuon Szinya, Radul Popa, Laczkul Consistor, Illia Danilla, Radul Praeoteszi, Dioszan Szirbul, Radul Farkas, Raducz Laszlo, Iuon Grama sen.

Dridiff.

Dridiffi Ioannes, Miklos Opris, Andreas Opris, Lupul Opris, Komsa Popa, Komsa Reszpopul, Sandru Kapota, Aldia Szin, Boér Janos ref.

Lucza.

Luczai Sorban János.

Recse.

Recsey Sorban.

Possessio Szkore.

Szkoraj István, Boér Miklos, Aldia István, Opria István, Illya Vulk, Opria Halmagj, Szkoraj Andras, Sztancsul István nötelen, Huja István, Sztreza Birsz.

Possessio Also-Porumbak.

Mihally Deak, Koman Máres, Sztáncsul és Opra Máres, Sztancsul Pap, Popa Iuon.

Possessio Felső Porumbak.

Toder Ieszká, Popa György.

Possessio Also Apás et Felső Arpás.

Oprea Kack, Aldea Kack, Szinn Dobrill Boer, és Radul Dobrill Boer.

Possessio Also Visth.

Pap Demeter, Grigore Sztancsul, Alda Laszlo, Grigore Sztancsul, Szimion Borza, Iván Sándor, Nangul Kerse, Sztojka Sándru, Radul

Spiridon, Radul Sztancsul, Ion Potkave, Iván Borza, Boér Gjörgj maj., Radu Markul.

Possessio Felső Visth.

Felső Visti István, Thamás Popa, Kosztandin Boér, Sztreza Jánkul, Ionn Boér, Kőrá Lászlo, Komsa Boér, Ionn Lupul, Sándru Boér, Lupul Boér, Opra Kórá, Ion Kórá, Kosztandin Lupul, Oprá Jánkul, Kórá Kosztandin.

Possessio Bessembak.

Gravully István mpr., Luczai Peter, Sorban Popa, Komsa Sztaniszlav, Niculla Boér, Sztreza Lászlo, Iuon Popa, Lalucz Becsilla, Farkas János.

Possessio Felső Ucsa.

Komsa Boér, Szillya Berbath, Berbat Boer, Komán Boér, Iuon Kolcsár, Rad Kolcsár, Iuon Szillya, Salamon Boér, Iuon és Szillya Szillya.

E MS. Originali exstante inter MSS. Hevenesiana. Tom. 34 pag. 254—271 inclusive.

XXVI.

Imperatés'a Maria Teresia se incérca a regula prin acestu rescriptu din 1743 o parte din afacerile bisericesci a le romaniloru uniti cu biseric'a Romei, asigura drepturile promisse loru prin diplome de Leopold I, Iosif I si Carol IV, plesnesce in ochi si aristocratiei si patricianiloru crudimea si rapacitatea, mustra si pe episcopulu I. Inocentie. Unu actu din cele mai memorabili este acesta, care si acuma dupa 145 de ani póte da materia la comentariu fórte instructivu.

MARIA THERESIA etc.

Illustres, Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii Prudentes item ac Circumspecti, Fideles Nostri sincere Nobis dilecti! Relata sunt nobis demisse, cum diversa fidelis Nostri nobis dilecti Reverendi ac Magnifici liberi Baronis Ioannis Inocentii Klein de Szád, Valachorum graeci ritus in Transylvania Sacrae Romanae ecclesiae unitorum episcopi Fogarasiensis et consiliarii Nostri petita, ipsum clerumque respective ac nationem Valachicam ejusdem ritus unitos concernentia ab eodem episcopo Majestati Nostrae successive exhibita; tum etiam commissionis pro examine et complanatione memoratorum petitorum, vigore benignarum sacratissimi quondam imperatoris et regis Caroli VI-ti felicis reminiscentiae Domini genitoris Nostri desideratissimi resolutionum in eodem principatu Nostro superioribus annis institutae acta, una cum informationibus eo spectantibus eidem sacratissimae Majestati submissa. Quae omnia maturae ac perbenigne perpendimus generatim propensae, Valachicae quoque genti, in quantum absque prejudicio receptarum in charo Nostro Transylvaniae principatu trium nationum, ac juris proinde tertii fieri potest uberrima materni Nostri affectus documenta dare, imprimis vero providere, ne sub colore jobbagyionatus durius, quam par est habeantur; ad singularia vero petita supranominati episcopi Fogarasiensis quod attinet, clementissime resolvimus ac mandamus:

1-mo. Ut parochis unitis in comitatibus et sedibus, tam Siculicalibus, quam Saxonicalibus aliisque in locis ejusdem principatus Nostri certae capetiae seu portio canonica pro eorundem parochorum sustentatione in frumento, ex ejus speciei procreatione, quae pro cujusvis loci natura magis provenire solet ac ipsimet parochiani habent, vobis a gubernio Nostro regio, fidelibusque Nostris, Statibus et ordinibus principatus ordinentur, cum hac equidem distinctione, ut ubi sufficiens agricultura parochis suppeteret, ibi nihil de capetiis: ubi aliquid solum ex agricultura haberent, aliquid etiam capetiarum superaddaturi, ubi denique praeter fundum internum nulla prorsus agricultura ipsis esset, ibi integras capetias accipiant; insuper stola iisdem unitis parochis pro aliquo eorum subsidio juxta limitationem subsequentem maneat ut pote

	Hung. flor. —	den.
Pro baptismo	„	6
„ inductione puerperae	„	6
„ copulatione	„	24
„ molidva	„	3
„ epiphania — tempore osculationis crucis a qualibet familia	„	3

In solemnioribus festivis diebus non ex debito, sed ex zelo animae, si prephurae administrabuntur licebit.

Pro sepultura cum cantu . . . . fl. 1 „ den.

Pro szerehusta quae ex decem missis constat, qui volunt celebrari, sed ad hanc ne adigatur plebs, nisi ex zelo pio ista fiat, et resolvatur . . . . „ 2.40 „

Pro szerindar quae quadraginta missas in se complectitur, nec etiam pro universis solet celebrari, sed solum pro certis defunctis personis solvatur in parato aere, non vero bonis immobilibus . . . . „ 9 60 „

Si deficiat in aere, jumentis exolvatur penes aestimationem judicum. Reliqua ut sunt: Pro paschate vulgo pasci, pro confessione, pro extrema unctione vulgo maslu; pro generali absolutione tempore sepulturae, et gratuiti labores vulgo claca tolluntur. His autem praerecensitis beneficiis vere uniti sacerdotes, neque bigami aut trigami gaudeant.

2-o Fundus seu locus internus in quolibet pago, ubi Valachi uniti resident, pro ecclesiis et domibus parochialibus si numerus unitorum Valachorum id exigat, et ejusmodi fundum nullum, vel nimis exiguum haberent, convenienti in quantitate excindatur et assignetur.

3-o Clerus unitus, ejusque res in spiritualibus gaudeant iisdem immunitatibus, quibus latini ritus clerus gaudet, et juxta sensum diplomatis, quod in materia unionis anno 1699 emanavit, resolutionesque Caesareo-regias a decimarum, teloniorum, nauli, honorarii et taxarum aliorumque onerum praestatione immunes sint; decimis tamen a terris, si quas praeter parochiales possident, solvendis aliisque eatenus oneribus, velut catholici latini ritus sacerdotes sic et uniti obnoxii maneant. Ne autem magnus sacerdotum unitorum numerus plebi aggravio sit, admittantur in majoribus parochiis unus parochus et duo capelani, in mediocribus unus parochus et unus capelanus, in minoribus vero parochiis unus tantum parochus, qui taliter ordinati ac dispositi omnes una cum parochiis earumque fundis, agris, pratis seu foenetis, nec non capetiis praevio modo determinandis, et consignandis annotentur, et conscribantur; atque tum de his, tum etiam de eo, quantum unitus episcopus a sacerdotibus pro eorum ordinatione, ac dein a quolibet ordinato sacerdate singulis annis seu in aere, seu in naturalibus accipiat, Vos Gubernium regium genuinam ab iis, quorum interest, capiatis informationem Majestati Nostrae submittendam. In ordinandis autem sacerdotibus episcopus unitus moderatus sit, neve ultra necessitatem multiplicentur sedulo observet, ac praecaveat, neque jobbagyionem seu subditum sine manumissione in damnum et praejudicium dominorum terrestrium, diminutionemque numeri contribuentium, ne ullum ante 25 aetatis annum contra mentem resolutionum Caesareo-regiaram ordinet.

4-o. Unitis Valachis ubi eorum plures sunt, in fundis praedicto modo assignandis, templum extruendi licitum erit, neque ullus dominorum terrestrium in eo ipsos impediat, prius tamen quam operi manus admoveatur, in vim Caesares-regiae resolutionis in illo principatu Nostro publicatae, episcopus unitus informationem suam de extruendis templis nobis submittat.

5-o Inhaeremus quoad theologi episcopo unito adjuncti subsistentiam fundationalibus episcopatus uniti, et subsecutis benignis resolutionibus eidem episcopo jam ante hac intimatis; vigore quarum idem episcopus pro sustentatione theologi famulorumque ipsius, et quidem pro intertentione mensae singulis annis trecentos flor. rhen. ex proventibus episcopalibus, signanter vero ex portione illa dominii Balasfalvensis, quae ab altefato domino genitore Nostro pro mensa episcopi, ejusque successorum episcoporum unitorum designata est, excindere, et per angarias, sine defectu, dicto theologo pendere, pabulum item seu foenum et avenam, stabulum, ligna focalia, et ex horto episcopali olera ac hortensia, ut et commodam statuique theologi convenientem habitationem in episcopali residentia subministrare, ad ulteriorem usque determinationem Nostram, teneatur.

6-to. Quando quidem nec ex diligenti investigatione hic constat, an Diploma super Valachorum in Transylvania cum Sacra Romana ecclesia unione a sacratissimo quondam imperatore ac rege Leopoldo domino avo Nostro colendissimo felicis reminiscentiae, anno 1701, die 19-na Martii elargitum, in illo principatu Nostro publicatum sit, nec ne, ac ipsemet etiam episcopus unitus illud se habere et producere posse negat, neque originalis ejus conceptus in archivo cancellariae Nostrae aulicae Transylvanicae reperitur; hinc ejusdem diplomatis exemplum prout ab ipso episcopo unito fuit exhibitum, Vobis acludimus, positive mandantes, ut in archivo vestro, an idem diploma in originali, vel saltem in authentico transumpto reperibile sit, omni diligentia perquiri curetis, et si reperiatur cum genuina informatione: an videlicet illud diploma a solito publicatum fuerit in Transylvania, et quid obstet quominus clerus unitus indultis in eo contentis plene frui nequeat; addita etiam Vestra circa idem diploma opinione, intra quatuor hebdomadarum a receptione hujus rescripti Nostri computandarum spatium Nobis submittatis. Interim diploma primum, quod pariter a summe domino avo Nostro die 16-ta mensis Februarii anno 1699. Graeci ritus Valachorum Graecorum et Ruthenorum in Hungariae, Croatiae, Slavoniaeque regnis, ut et in Transylvaniae principatu S. Romanae ecclesiae unitorum respectu generaliter elargitum et in illo principatu Nostro nemine contradicente publicatum, subsequenter autem per sacratissimum quondam imperatorem et regem Iosephum gloriosae memoriae dominum patruum Nostrum desideratissimum anno 1708, confirmatum fuit, praenotatis episcopo et clero, nationique Valachicae graeci ritus in Transylvania unitis, Nos etiam benigne confirmandum et extradandum duximus.

7-mo. Filii Valachorum jobbagyionum unitorum, qui scholas frequentare vellent vel actu frequentarent et continuandis studiis professorum et magistrorum judicio capaces dignoscuntur, solum illi ne a dominis terrestribus impediantur. Articulus I-mus approbatarum principatus illius constitutionum partis I-mae tituli 6-ti, ubi etiam poena in contravenientes statuta est, observandus erit.

8-vo. Super pago Balasfalva episcopi uniti residentiae loco, quem in privilegiatam civitatem erigendum supplicat, informationem et opinionem juxta responsum vestrum die 4-ta mensis Iulii ad Nos datum, ex praesenti principatus diaeta auditis ibi audiendis Majestati Nostrae submittendam praestolabimur.

9-no. Nobilium Valachorum vere unitorum in officiorum collationibus, ubi capacia ex illis subjecta se praesentaverint, eadem habebitur ratio, quae reliquorum Transylvaniae nobilium.

Ac denique.

10-mo. Cum saepe fatus episcopus unitus multos dominos terrestres in Transylvania fundorum, agrorum, pratorum, sylvarum, quae olim ad oppida et pagos pertinuerint, et a subditis culta contributionique obnoxia fuerint, magnam partem in praejudicium aerarii Nostri regii, ad propriam oeconomiam convertisse; in terra autem regia fundos pagis Valachicis per officiales Saxonicos ademptos extitisse Nobis exponat:

Volumus, simulque jubemus, ut idem episcopus, ea quae generalibus terminis in suo memoriali eatenus refert, coram vobis gubernio Nostro regio per specifica remonstret et in facto relevet, atque tum de his, tum dominis terrestribus, qui suos subditos saeviter tractare comperti fuerint, exactam nobis submittatis informationem, interim ex officii vestri debito summa diligentia curaturi, ne jobbagyiones nimiis aggraventur laboribus et ad incitas redigantur; sicuti enim una ex parte benigna nostra mens non est, statibus et ordinibus, tribusque in illo principatu Nostro receptis nationibus, contra principatus fundamentales constitutiones praejudicium inferre, ita vicissim serio volumus, ut quantum per has constitutiones licet, et sine detrinento juris tertii fieri potest, Valachis indulgeatur; imprimis vero dominorum terrestrium saevities in jobbagyiones, clara et sufficienti norma, ejusque plena executione coërceatur, atque contribuens ita conservetur, ut ferendis oneribus par sit, super qua norma, quemadmodum nimirum illam una ex parte ad juris et aequitatis regulas, altera vero ex parte ad fundamentales principatus Nostri Transylvaniae constitutiones dimetiri convenit guberni Nostri regii opinionem quam primum fieri potest praestolamur.

Reliqua episcopi uniti petita, sive spiritualia, sive saecularia ipsius, clerique et Valachorum graeci ritus unitorum emolumenta spectantia, cum ulterioris sint indaginis, nunc in suspenso relinquntur.

Notum porro est iteratas resolutiones Caesareo-regias superioribus annis emanasse, easque per rescripta in illo principatu Nostro publicatas esse, ne videlicet in dignitatibus et oficiis publicis ibidem constitutis, sine petita et obtenta ab aula licentia inde exire liberum foret, monendum itaque volumus per vos unitum quoque episcopum, ut et ille benignis ejusmodi resolutionibus debitum deinceps morem gerere, et negotia, si quae habiturus esset in aula Nostra promovenda, per agentem procurare noverit; sin vero ipsimet personaliter necessitate id exigente, ad aulam Nostram esset veniendum, causas itineris pro licentia impetranda praevie expositurus, ea obtenta, nec secùs e provincia movere praesumat. Has itaque superius declaratas benignas resolutiones Nostras, toties fato unito episcopo praesentium latori, in quantum pro ipsius notitia, et directione necessarias fore judicaveritis, scripto communicabitis. Caeterum gratia Nostra Regia et Principali vobis benigne propensae manemus. Datum in civitate Nostra Vienna Austriae, die 9-na mensis Septembris, anno Domini 1743; Regnorum vero Nostrorum tertio.

Maria Theresia m. pr.

Comes Ladislaus Gyulaffi m. pr.

Baro de Ratoth m. pr.

Ad mandatum Sacrae Regiae Majestatis proprium:

Josephus Kozma m. pr.

Acestu actu se afla intregu si la P. Bod Libro II Cap. 4⁰ § II.

XXVII.

Imperates'a prin decretulu seu din 1746 infrunta aspru pe gubernulu Transilvaniei din causa cà a toleratu atàta timpu pe sechastrulu Visarion si pe alti calugari orientali, a suferitu a se face si scandalulu dela Salisce, se uitá cum popii uniti erau batuti si sangerati; inpune gubernului cá se nu mai sufere in tiéra popi si calugari din tierile vecine, precum si se asigure pe romani, cà faim'a despre schimbarea ritului resariténu este cu totulu falsa, că-ci Mai: sa ține acelu ritu de santu (pro sacro habemus).

MARIA THERESIA 1746.

Illustres, Reverende etc. Sperabamus clementissime pro nostra cura materna in Salutem, et quietem chari illius et haereditarii Ptus nostri exuberante Commissiones et Patentes Litteras intuitu sedandae confusionis in gente valachica, ut vobis bene notum est ad hoc suscitatae ad Cttus, Sedes, et Districtus illius Ptus exmissas, et circulatas eam habituram operationem, qua illa si non poenitus mox tolli, adminus sedari potuisset, verum enim vero repraesentatum est Mtti Nostrae audaciam nonnullorum, haud attentis benignis admonitionibus, imo contemptis etiam mandatis nostris per vos circulariter publicatis ad majores, nefariosque actus prorupisse, quibus malis tanquam in re publica periculosis in principio dum impostor ille Pseudo Monachus, et post illum alii emissarii schismatici ex Turcicis partibus vel undecunque in Tranniam penetrarunt et priusquam plebem adeo concitarunt, cum alibi tum praesertim in Sede Seliste Cibinio (ubi vos residetis) vicina, indeque dependentiam habente, tam insolutus observabatur plebis concursus. facillime potuisset obex poni eaque impediri, si vos gubernium nostrum Regium pro debito officii vestri Magistratui Cibiniensi, Locorumque officialibus confestim, ac serio injunxissetis, quatenus plebem tumultuantem adhibitis etiam necessariis mediis compescere, et ad obsequium reducere adlaborassent, vosque ipsimet curam, et studia vestra iis impediendis sedulo impendissetis; ac omnino mirandum, quod ab eo tempore, quo ille seductor, ejusque asseclae tantas in plebe valachica excitarunt turbas, totque excessus a schismaticis contra unitos sacerdotes patrati sunt, nullus ex illis authoribus tantarum violentiarum vobis haud incognitarum punitus, nec ulli offensorum, et spoliatorum, verberatorum Unitorum Ecclesiasticorum vel minima satisfactio impensa sit, quod evidens justitiae neglectus est. Proinde clementer vobis serioque mandamus, ut vos medio Directoris causarum nostrarum in eodem Pptu Fiscalium citra moram, et durante adhuc dieta contra coriphaeos, et alios, qui sufficientem causam jure ipos prosequendi dedisse comperiantur, quales sunt persecutores, verberatores, et vulneratores Sacerdotum Unitorum, qui vigore privilegiorum, et Articulorum a nobis recenter confirmatorum et in illo Pptu sine contradictione publicatorum eodem quo Catholici Sacerdotes gaudent jure, item non optemperantes mandatis nostris, et vestris Gubernatoris Guberniique R. ordinationibus, imo voluntati nostrae et unioni contrarium plebi svadentes, ac denique mox incaptivandos qui Schismaticorum Alvinciensium et Borbereciensium tam insolens memoriale Tabulae nostrae Regiae in Trannia Judiciaria porrexerunt, aliosque exorbitantes tanquam criminis refractariatus reos absque personarum respectu processum legaliter ex officio institui curetis, quo condigna poena illam moerentibus decernatur, et executioni detur, offensis e contra competens satisfactio praestetur, prae omnibus autem spoliati de omni perpesso damno reddantur indemnes, propulsi e suis Ecclesiis, ac aedibus in easdem reducantur et protegantur; id quod non solum per causarum nostrarum Directorem in Tabla Rgia, sed etiam in aliis minoribus Judiciaribus sedibus per competentes offles, et Civitatum oppidorumque Mgistratus strictissime exequi facere serio ordinabitis, item et Mgstratum Cibiniensem ob tollerata haec seditiosa conventicula, admissumque neglectum reprehendatis, nec non de impendenda in posterum debita vigilantia serio admoneatis.

Ex quo autem politicarum etiam rationum intuitu, periculosum est, quod inter Schismaticos Popas, et calugeros non pauci sint, ex Valachia et Moldavia, et fors etiam aliis ex Provinciis Turcicis exmissarii et vagabundi cuiusmodi homines cum attentione exquiri, et ex illa finitima Provincia successive eliminari curabitis, monerique illos, quod si exinde ibi compareant, tanquam mandatorum Regiorum contemptores, et transgressores mox incaptivabuntur poena arbitraria severe puniendi; illorum vero Popas qui nati Tranni sunt, et S. ordines ab Eppo unito acceperunt, ac subinde apostatarunt, vel in Valachia, aut Moldavia post ingressum pfatorum seductorum se ordinari curarunt, aliaque est habenda ratio, posterioribus enim serio interdictis, ne in Trannia Missam, seu Lyturgiam celebrare, sacramenta administrare, aut aliam functionem Ecclesiasticam exercere sub gravi poena praesumant, pro futuro autem generaliter de mandato nostro prohibebitis, et in illo Ppatu publicabitis, ne ullus S. ordines suscipiendi causa ad extraneos Eppos se conferat, secus velut inobediens subditus indignationem nostram infligendamque poenam promereri experturus, qui dum ab unito Eppo consecrati Ecclesiastici apostatassent Eppo v. ejus Vicario tradendi sunt, ut is contra illos non quidem juxta vigorem Canonum, exemplari tamen poena procedat.

nb. Tametsi demum in priori Rescripto nstro de 18-a Anni immediate praecedentis ad vos expedito, quae sit mens nostra circa unionem antelatam clare vobis ad intelligendum dederamus, pro tollenda nihilominus si quae adhuc esset contraria apud aliquos impressio hanc uberiorem addimus explicationem, quod nimirum Graeci Ritus uniti sint Filii Ecclesiae Catholicae, et tantum in

Ritu distincti, quem ritum Graecum Unitorum nos pro sancto habemus, ideoque conservari, et protegi volumus; Caeterum intentio nobis non est, nec unquam fuit Graecum Ritum in Latinum mutandi, neque porro quemquam illorum ad deserendum antiquum suum ritum cogere intendimus, prout id in Patentibus quoque Litteris hic annexis declarandum habetur, quas vos per illum Ppatum nostrum more consveto quam primum publicari curabitis. Et quia de mediis ad unitorum Parochorum subsistentiam necessariis, jam ante hoc Benigne resolveramus, vobisque Gubernio nostro Regio per Rescriptum nostrum de 7-bris anni athuc 1743 exaratum mandaverimus, quid eatenus, potissime autem quoad Capecias, et fundos, pro aedificandis Ecclesiis, et domibus parochialibus excindendos, et assignandos per vos factum sit, nos propediem demisse, ac genuine informabitis; sin vero contra mentem unius v alterius respectu Resolutioni et mandato nostro hucusque satisfactum non esset, citra moram ulteriorem in effectum deduci serio praecipimus. In reliquo vobis Gratia nostra Caes. Regia Principali Benigne propensa manemus. Datum in Civitate nostra Viennae Austriae Die 15-a Aprilis Anno Dni 1746 Regnor. vero nostrorr. 6-o.

XXVIII.

Ordinu datu de càtra Elisabeta imperatés'a Russiei càtra ambasadorulu seu la Vien'a, cá in urmarea plansoriloru relative la gónele religióse ajunse la dens'a mai de aprópe din partea protopopului Nicolae Balomiru, se se informedie bine despre starea lucrului si se 'i raportedie.[1]

Cu mil'a lui Dumnedieu Noi Elisabet'a întai'a imperateasa si singura stapanitoare a toata Rusiea si Prusi'a.

Sau aretat aicea la Moscu protopop anume Nicolae Balomireanul dela Ardeal ce iaste supt stapanirea Marii sale Imperatesii Rîmului, si Kraesei tierilor ungurescì si Bohemii, si au dus la sinodul nostru memorial aretand cà el sau trimis aici dela clerul si norodul rumanescŭ din Ardeal, pentru cá sa se roage de milostiva aperare pravoslavnicilor crestini, carii se afla acolo, cari crestini patimescŭ prea mari nevoi si izgoniri, pentru cà nu vor sa primeasca uniria cu besearic'a Romei. Deci fiind cà ei se nevoescŭ pentru pravoslavie cu aceasta a noastra aperare care noi asupr'a noastra o luam, vor putea fi paziti si aperati cá sa remaie dupa dreapt'a poht'a inimii lor cá mai nainte in legea cea pravoslavnica a resaritului fàr de nici o inpiedecare si necazŭ.

Ori câte dar strîmtorí si izgoniri acestui norod, carui pentru credintia i se fac de acestea mai luminata intielegere vei luá din scrisorile talmacite date dela numitul protopopŭ la cancelari'a noastra care tie ti se trimitŭ; peste acestea au dus inca numitul protopop la sinodul nostru multe documenturi, atât despre comisí'a aceasta ce i sau incredintiatu lui dela norod, cá si privilegiuri care au ei dela Krai Ardealului, si osebi dela insusi Kesariul Leopold, si iarasi ce fel de lipsa i sau facut acestui norod in trebile bisearicii, si in episcopi'a lor, despre partea unitilor, altii indesanduse, precum si acum in stapanirea acestei imperateasa si craeasa sau facut. Pentru aceast'a din toate acele documenturi pre limb'a latineasca copii, asia si talmacirea scrisorilor se adaoga aici. Dupa toate acestea vei putea vedea in ce fel se arata cà acest norod rumanescŭ din Ardeal precum de de mult, asia si pre urma cand au venit supt stapanirea casii de Austri'a pàna la Kesariul Leopold si dela el totdeaun'a in cât iaste lucrul credinti, si renduial'a slujbei Dumnezeestĭ au avut deplina slobozie, si asemenea Episcop si preoti ai sei de legea greceasca fàr de nici o taere, scurtare sau síla la unie, pàna ce mai pre urma prin ori carii beserecesci oameni despre partea Papei Rîmului cu nume de Teologi acolo indesati au taeat o parte din voea si slobozie a care au avut mai nainte Episcopii si saboarele cu besearicile lor si au facut acest fel de obiceaiuri cá sa traga pre norod la unie.

---

[1] Vedi despre casulu acesta si la Nilles Vol. I pag. 593—600 éra in textulu nostru § 78 dela pag. 438 inainte.

Asijderea cu asemenea gand si dela Mari'a s'a stapanitoarea de acum impèrateasa si craeasa oricare rendueala cá acestea se fac. Deci voiu luand seam'a de toate acestea, vei avea intàiu pentru adeverinti'a trebii, prin cine si cum va fi mai cu cinste si mai buna mijlocire despre toate sa te insciintiedi cu adeverat iaste, cà numitul protopop Nicolae Balomireanul, dela acel norod aici la imperati'a noastra cu acest fel de rugaciune pentru aperarea lor sau trimis, si drept este cà acest norod din Ardealu Rumunescu se afla intr'aceste nevoi, si precum se arata cà acel norod de de mult au fost slobozi a tînea legea greceasca, iar dela oare-care mai dupre urma vreme le face strimtoare si sila la unie, si daca vei aflá cà asiá este adeverat, atunci vei scrie memorialu, intemeindul in numele nostru, aretand aceste pricini si dandul la ministeriul Marii sale imperatesii si craeasii, se te silesti a ispraví cá sa aiba acel de multe ori pomenit norod Rumànescŭ din Ardeal in cât iaste lucrul credintii, de plina slobozie ca sà remaie iar precum si mai nainte langa tînerea legii lor cei grecesci, fàr de nici o inpiedecare sau suparare si sa aiba voe sa tîe besearicescii lor, si preotii de legea greceasca si nici un fel de strimtoare sà nu li se faca. Langa aceestea vei descoperí in ce fel noi de o parte se aflam intru neindoita nadejde a prietenisingului Marii sale catra noi. Si iarasi cà pentru un'a si aceeasi credintia in care si noi cu rumànescul norod din Ardeal ne aflam, nam putut aminterilea a face cá sa nu stam pentru ei, si sa le ispravim rugaciunea lor; iar de alta parte nadejduim cà bunatatea si iubirea de dreptate a Marii sale imperatesii si craesii, nu va lasá cá sa fie mai mult la strimtoare si in nevoie norodul acest'a ce se afla supt stapanirea Marii sale cá sesi schimbe legea. De vreme ce si intr'aceleasi tieri ale Marii sale si intr'alte imperatii in toate, precum si intr'anoastra imperatie se afla oameni si besearici de multe feluri de neamuri si de lege si nu sunt siliti, sau in strimtoare cá sa schimbe legea.

Iar de ar fi ori care pricina, care aici nu se sciu si ti s'ar vedea cà nu cu memorialŭ scris pentru aceasta treaba, ci mai bine si mai cuvios ti sar parea cu cuventul a silí la ministeriul de acolo cá sa ispravesci acest lucru: Aceasta intielepciunii tale se lasa cum se va vedea acolo mai bine cu gur'a, au cu scrisoarea vei ispraví, inse noi aceasta treaba o incredintiam, milostiveaste rêvnitoarei si sèrguitoarei nevointiei tale, cá in tot chipul nevointia si sèrguiala sa faci, si cu ori ce fel de mijlocire vei putea gasí, sa te nevoiesci cá sa se ispraveasca lucrul acestor de o credintia cu noi spre folosul lor.

(Tradusu din rusesce in véculu trecutu).

XXIX.

Decretu din 1752 cu care imperatés'a recunósce, cà locuitorii acestoru tieri cari se ţinu de ritulu grecescu sunt intimpinati de càtra ceilalti locuitori cu urgia si multu asupriti; mai. sa inse observa, cà acei locuitori de ritu grecescu au mari merite pentru densa si pentru imperiu, adaoge totodata, cà dupace se afla in confederatiune strinsa cu imperatés'a Russiei, cu care nu'i dà màn'a se se strice, popórale de ritu grecescu trebue se fia tractate cu multa crutiare si mai omenesce, cà-ci si ĕle sunt credintióse; deci se li se respecte si privilegiile. Adeça imperatés'a voiá se mai moderedie fanatismulu religiosu si urele nationali invescute si inradecinate in mani'a tuturoru doctrineloru din evangeli'a lui Christosu.

MARIA THERESIA etc.

Reverendissime etc. Quam multa animi nostri molestia suscipiamus querelas et gravamina Graeci Ritus, et Illyricae Nationis cleri et populi in Regno nostro Hungariae, et partibus eidem annexis numerose subsistentis ab aliquot signanter retro actis annis frequenter admodum est huc delata, de quibus ipsae quoque fidelitates vestrae per benigna rescripta nostra, de tempore in tempus edoctae fuerunt, vel inde facile conjici poterit, quod huiusmodi gravamina ab utrinque tam videlicet Regnicolarum, quam et dictorum graeci Ritus hominum ex irradicata quadam ad invicem concepta aversione, ac ipsius Religionis odio promanare observemus, unde etiam istius modi querelas seu ex parte Regnicolarum, seu vero memoratorum graeci Ritus hominum acrius interdum, ac reipsa se habent, exponi equidem contingit, porro iisdem querelis discordiae, quae inter ipsum praefatum graeci ritus clerum et populum multum

aeque invaluerunt atque supina, qua plurimi eorum in rebus cumprimis dogmaticis laborant ignorantia, potiorem non nunquam ansam praebent, paucis sane reperiri queuntibus, qui rectis Ritus sui principiis inbuti existunt, unde demum persaepe consequitur, quod non modo schismati addictis, verum ipsam etiam unionem profitentibus abusus et superstitiones dogmatis loco attribuantur.

Ex quo vero memoratus graeci Ritus Clerus et populus pari cum reliquis regni nostri Hungariae Accolis subditalis obsequii lege nobis obstrictus esset, pro ratione cumprimis status publici, porro etiam momentosarum illius sequelarum gravitate, ipsae quoque fidelitates vestrae perspecturae sunt ulterius dissimulando admitti nequire, quo istius modi ab utrinque continuo gliscens odium, magis magisque invalescat; sed neque praelibatus graeci ritus populus, qui semet diversis praeclare gestis de nobis, augustaque domo nostra multum meritum reddidit, et vel ideo etiam multifariis privilegiis et concessionibus tum a gloriosae memoriae praedecessoribus nostris, cum et nobis ipsis insignitus existit, in ipso etiam Religionis negotio, et quae huic accedunt cum Augustanae et Helveticae confessionum sectatoribus in Regno nostro Hungariae degentibus aequiparari, atque tam restricto exhinc cum illis modo tractari valet. Quibus praemissis, exposcente etiam ipsius orthodoxae religionis ratione, pro debito officii nostri curas nostras sollicite circumspicientes, nullum neque validius remedium adferri posse plene perpeximus, quam si sublatis quibusvis inter praefatos graeci ritus homines, ac reliquos regni Accolas hactenus vigentibus simultatibus, vera comprimis inter eosdem animorum conjunctio tandem instauretur, hac porro etiam ratione nos inter, et Russorum imperatricem graecum aeque ritum profitentem, superioribus adhuc annis feliciter conclusum foedus firmius adhuc constabiliatur, quem in finem cumprimis, et ante omnia benigne volumus, ac horum serie firmiter praecipimus: ut repetitus in Regno Nostro Hungariae, et partibus eidem annexis permagno numero subsistens graeci ritus populus vi privilegiorum tractetur, atque spectata potissimum gravi admodum attacti populi ruditate omnis eidem ad formandas nobis summe displicentes quaerelas occasio praescindatur, idemque populus intra debitos subditelae suae, et quae illi praevia de causa praestare imcumbunt, limites, placidioribus quibusvis mediis adhibitis, contineatur, neque eo praecise ex capite, quod graecum ritum profiteatur, ad ampliora onera, quam reliqui catholici Regni Nostri Hungariae Accolae praestare obstringuntur, supportanda adigatur; Ad hoc diaecesani praeprimis Archi- et Episcopi memoratum graeci Ritus Clerum et populum ratione ritus sui, et quae huic accedunt nulla ratione impetant, neque in exercitio ritus sui privilegialiter concesso quoquo modo turbent, aut inpediant, minus vero ad amplectendam unionem violento quodam modo adstringant, verum omni moderamine pro exigentia etiam mansvetudinis ecclesiasticae erga eundem graeci ritus clerum et populum, utantur.

Non absimiliter ex parte magistratuum comitatensium et civilium, nec non dominorum terrestralium crebro fatos graeci ritus homines tam circa impositionem contributionalium, et quae his accedunt, aliorum etiam onerum, item quoad illa, quae terrestribus dominis praestare obligantur, prout et dum iidem Judicio adstare tenentur, omni cum discretione, atque semota omni passione, et animositate tractari, ac saepefatum graeci ritus populum ultra jus et aequm nec in minimo praegravari volumus. Ne attamen repetiti quoque graeci ritus homines ex ratione potissimum quaestus, quo vel maxime necessaria vitae media sibi procurant, quempiam etiamnum nexum cum exteris signanter vero Regno Nostro Hungariae et partibus eidem annexis vicini populi foventes aliqua nefors ipsi statui publico nociva molimina quoquo modo struere attentent, magistratus comitatenses et civiles eorundem actis et factis, signanter vero literarum suarum comercio solerter invigilabunt. Praeterea quandoquidem Majestati Nostrae ex parte antelatorum graeci ritus hominum reiteratae de sui a civilibus officiis gerendis passim fieri solita exclusione, et quod plane etiam a concivilitate in nonnullis civitatibus arceantur, repraesentatae fuissent quaerelae, quod ipsum si iidem, caeteroquin ad istius modi munia gerenda habiles existant, nulla equidem ratione approbamus. Hinc praelibatos quoque graeci ritus Homines, velut fideles aeque subditos nostros in illis liberis, et regiis civitatibus, ubi hactenus jam senatoralia officia gesserunt, ac insuper etiam in aliis privilegiatis civitatibus et oppidis in magistratum et respective senatum ad istiusmodi senatoralia, et alia etiam munia civilia obeunda, ipsa tamen electione in salvo relicta assummi, sed et concivilitate in suprafatis privilegiatis civitatibus, et oppidis, prout et in iis liberis regiisque civitatibus, ubi repetiti graeci ritus homines fixum huc adusque domicilium habuerunt, dum et quando eatenus recipi petierint, donari benigne volumus.

Insuper etiam clementer decernentes: ut illi graeci ritus tam uniti quam non uniti Clerus et populus, cui benigna privilegia et concessiones a piissimae memoriae imperatore Hungariae rege Leopoldo, avo nostro desideratissimo in anno 1691. eiusdemque felicis recordationis successoribus successiva serie elargita, ac per nos quoque clementer confirmata, novisque concessionibus ex peculiari munificentia nostra regia adaucta fuerunt, iisdem privilegiis et concessionibus imperturbate ac indistincte, tam videlicet unitus quam non unitus gaudeat, iisdemque fruatur. Ad quorum omnium proinde debitum atque indilatum effectum procurandum noverint fidelitates vestrae tam diaecesanis Archi et Episcopis, quam et comitatuum magistratibus ac medio horum ipsis quoque terrestralibus dominis, nec non liberarum quoque, et regiarum civitatum magistratibus requisitis in conformitate praemissorum intimationes incunctanter transmittere. Caeterum quandoquidem praedenotatos graeci ritus homines in praeattacta gravi admodum ruditate et ignorantia in Rebus potissimum dogmatis sui per ipsum eorundem clerum ex politica quapiam Ratione, quatenus videlicet illis caece adhaereant, eorundemque monita et consilia ad nutum ipsorum servantur conservari observemus, astutiae huic, et quod inde consequitur malo pro futuro adminus debite obviari cupientes, fidelitatibus vestris benigne hisce committendum esse duximus, quatenus proiectum quodpiam seminariorum et scholarum pro graeci ritus unito clero etiam cum aliquo a generali parochorum cassa sub directione fidelitatum Vestrarum constituta eatenus dando succursu, in quibus signanter locis, qualiter ordinandam institutionem, et debitam regulationem elaborare, istiusmodique, proiectum pro impertienda demum superinde benigna resolutione nostra isthuc demisse, atque proximius submittere noverint. Gratia in reliquo et clementia nostra cesareo Regia benigne, ac iugiter fidelitatibus vestris propensae manemus. Datum in Archiducali Citte nostra Vienna Austriae die 27 mensis July anno dni 1752. Maria Theresia m. p. Comes Leopoldus de Nadasd m. p. Bernardus Honisek m. p.

(Copiatu din Archiv. trnu transmutatu la Buda).

XXX.

In urmarea repetiteloru plansori ale preotiloru uniti din caus'a maltratarii si a spoliarii loru imperatés'a in 1757 provóca din nou pe gubernu cá se ia informatiuni dela episcopu, se cercetedie plansorile si dupa cum le va afla, se'i apere.

Rescriptum circa fundos.

Maria Theresia etc. Displicenter audimus, quae circa conditionem graeci-ritus unitorum querulose nobis identiden exponuntur, verberari et in vincula conjici, aliisque afflictationibus excipi sacerdotes, vi illata occupari et profanari ecclesias, fundos earum cum recens per regias ordinationes assignari jussos, tum ab antiquo pacifice tentos potentiose avelli, aliasque id genus rerum, personarumque non sine manifesto tot salutarium positivarumque ordinationum nostrarum contemptu passim contra illos fieri laesiones, hinc anteriores benignas resolutiones, quarum scilicet accuratam observationem anno etiam superiore die 31-a Maji injunctam habuistis, vobis in memoriam revocamus, simulque clementer ac serio praecipimus, quatenus injurias illas vobis per Episcopum Fogarasiensem in casibus specificatis exhiberi, nobis illico submittendas, spolia vero recomperta primum, et ante omnia reparari ecclesias, fundosque occupatos restitui curetis. Quibus etc. Datum Viennae Austriae die 3-tia Septembris anno 1757.

(Totu dela Buda).

Maria Theresia m. pr.　　ad mandatum
Gabr. Com. de Bethlen.　　Volfgangus Cserey m. pr.

XXXI.

De si imperatés'a isi descoperise de repetite-ori vointi'a sa, cá ritulu grecescu se fia respectatu, se nu'lu alteredie, se nu'lu schimbe nimeni, cà-ci acela in ochii sei „este santu,“ totusi incercarile de a trage pe ómeni dela ritulu acesta la ritulu latinu, sau la celu calvinescu, n'au incetatu nici-odata; dara clerulu unitu reclamá neincetatu in contra incercariloru, pàna cand la 1763 insusi-episcopulu r. catolicu br. Bajtay reflectatu dela curtea imperiala se vediù inpinsu cá se dea si din partea sa càtra clerulu seu unu circulariu, intru care infrunta greu (verbis gravissimis inculcare) pe acei membri din clerulu latinu, cá pre nisce ómeni cutediatori, cari cu despretiuirea repetiteloru decrete pontificali venédia dupa ómeni cá se'i traga dela ritulu grecescu la ritulu latinu.

Copia 1763. Ne ad Ritum Latinum Graeco catholicos cogant, nec svadeant. „Iosephus Antonius L. B. Bajtay Dei gratia Eppus Tranniae, Insignis collegiatae Ecclesiae Posoniensis ad s. Martinum Praepositus, Sacrarum Caesarearum et Apostolico-Reg. Mttum Status et Excelsi R. Gubernii in Trannia Consiliarius Actualis Intimus.

Dilecte nobis in Chto honorabilis salutem in Domino sempiternam! Inter praecipua Militantis Ecclesiae decora, praecipuo semper Loco habita est mira illa varietas, qua diversas Gentes, linguas, ac nationes, sub diversis externis signis eadem fides et charitas in eandem Spiritualem Unionem conjungit, ac sub diverso licet Ritu externo idem eodem ab omnibus modo adoratur Deus in Spiritu, et veritate, concors haec varietas quanto majori est Ecclesiae Catholicae ornamento, quantoque majori eam studio quum alibi, tum in hac provincia conservare Summi Cristianitatis Pontifices adlaborarunt, et adlaborant hodieque, tanto majori cum dolore intelleximus quosdam Pastorali Curae nostrae concreditos discreto zelo destitutos animarum curatores eo pervenisse audaciae, ut homines quosdam Graecae Unioni addictos ad Ritum suum mutandum, nostrumque amplectendum hortari, allicere, imo unum alterumve (de quibus nobis hactenus constat) persvadere etiam, et recipere non dubitarint. Quod quidem eorum factum quemadmodum Summorum Pontificum Constitutionibus, repetitisque Sacrae Congregationis de propaganda Fide Decretis contrarium fuit, ita nobis, qui SS. Canonum Custodes sumus quique nihil magis in votis habemus, quam ut Graeca Unio in hac Provincia perditorum hominum quorundam scelere nonnihil viciata pristino decori restituatur, non potuit non vehementer displicere. Ut igitur abusus hic in Principio statim suo suffocetur, atque e tota hac nostra (dioecesi?) poenitus exterminetur, praesenti Decreto, ac Constitutione nostra omnibus et singulis Distric-

tuum nostrorum Archi et V. Archi Diaconis, Ecclesiarum Parochialium Rectoribus eorumque vices gerentibus Capellanis, Administris, nec non Missionariis quam Saecularibus tam Regularibus, cunctis item sacerdotibus curam animarum quocunque modo habentibus sub Jurisdictione nostra Spirituali existentibus auctoritate nostra ordinaria firmiter praecipientes comittimus ac sub suspensionis poena arbitrio nostro in contravenientes ferenda severe interdicimus, ne ullus quocunque Titulo, causa vel motivo contra spirituali quemcunque Graeci Ritus Unitum a Ritu suo avocare atque ad Romanum amplectendum svadere v. allicere, minis, aut promissis vel pollicitationibus praesumat. Per haec tamen nequaquam interdicimus, ne si quos forte invenerint legitimis suis Pastoribus spiritualique pabulo destitutos, eos in fide ac moribus Christianis et charitate instituant, necessitateque eorum ita exigente Sacramentis mortuorum, Baptismo inquam, et poenitentia eis sucurrant, ad id absque Ritus eorum mutatione, nec aliter ullomodo. Tui proinde erit muneris hanc nostram constitutionem, et inhibitionem in illo Districtu Clero saeculari, tum Regulari solenniter publicare, ejusque observantiam verbis gravissimis inculcare, contravenientes vero ex officio tuo ad nos sine mora deffere. Datum Cibinii solita Residentia nostra Die 2-a Mensis Octobris Anno Domini 1763. Ad gratiosum Suae Eppalis Exceltiae Mandatum per Andream Szeredai Cancellarium.

(Din bibliotec'a episcopiei gr. cat. dela Oradea m.).

XXXII.

Episcopulu Grigorie Maior hirotonitu in Aprilie 1773 indata a si recursu la imperatés'a cu mai multe casuri despre maltratarea popiloru uniti, scóterea si spoliarea loru. Acum gubernatoru era magnatulu austriacu com. Auersperg. Imperatés'a scrise atàtu acestuia càtu si gubernului intru apararea unitiloru precum urmédia.

Maria Theresia divina favente clementia Romanorum Imperatrix, vidua regina Hungariae etc. Magna Princeps Transylvaniae, Comes Siculorum etc.

Illustris ac Magnifice Comes fidelis nobis sincere dilecte!

Qualiter parochorum graeci ritus unitorum querimonias motas regio nostro gubernio sub hodierno committamus, ut nostras in eorundem favorem successive editas ordinationes accurate ubique observari faciat, et nominatim quidem curam habeat, ut clerus unitus in illa, quae hucusque ei attributa fuit, tam personali, quam reali immunitate conservetur, et ab omnibus quorumcunque vexis atque injuriis salvus praestetur, provisionique etiam in literis nostris patentibus 21-ma Martii anni 1766 emanatis ratione fundorum ipsis ereptorum declaratae, nec non ratione assistentiae per officiales locorum praebendae tenori diplomatis Leopoldini de 19-na Martii anni 1701 subsecutarumque resolutionum innuentium nempe, ne parochi uniti per laicos propria authoritate cum injuria status ecclesiastici, et praeteritione instantiae eorum invadantur et damnificentur, congruentes ad effectum faciant dispositiones, unaque locorum offcialibus injungat, ut ubi quempiam e praeattacto clero in persona aut rebus per saecularem laedi contingeret, requisiti a laeso pro satisfactione hanc in legum ordinationumque nostrarum conformitate absque longiori protelatione impendant, ipsum vero etiam gubernium in omni justo et licito clerum hunc tueatur, medelamque casu, qui illam posceret, emergente confestim adhibeat, ex alio rescripto nostro ad idem gubernium exarato, uberius percipies, id quod proinde Episcopo Fogarasiensi pro sui, suorumque directione notum reddes, eundemque simul monebis, ut ubi hunc aut illum e clero suo seu in persona, seu in rebus qualitercunque et a quocunque laedi contingeret, satisfactio autem sive ex parte laedentis, sive ex parte primae instantiae administrari nollet aut differetur, praememorato gubernio nostro pro indilata medela specifice repraesentet. Tibi in reliquo gratia nostra Caesareo-Regia ac Principali benigne propensae manemus. Datum in civitate nostra Vienna, Austriae 11-ma Augusti anno Domini 1773 regnorum nostrorum 33-tio.

Maria Theresia m. pr.
Henricus C. a Blumegen m. pr.

ad mandatum Suae Caesarea-Regiaeque Majestatis proprium:

Volfgangus Cserey m. pr.

(Titulum vide pagina sequenti).

Titulus talis erat:

Illustri ac Magnifico Mariae Iosepho S. R. I. Comiti ab Ausperg, Camerario et Consiliario Nostro status actualis intimo, nec non magni nostri principatus Transylvaniae partiumque annexarum Regio Gubernatori, fideli nostro sincere nobis dilecto.

Idem rescriptum quod immediate ad Gubernium datum est Nro 1598.

MARIA THERESIA etc.

Illustres etc. Parochos graeci ritus unitos per varias tam reales quam personales injurias in jure et functione passim turbari, ac molestari ex eorum quaerimonia intelleximus. Benignae ordinationes nostrae quibus id modi gravamina a rebus personisque eorum remota voluimus ignotae vobis non sunt; quas proinde accurate ubique observari facietis et nominatim quidem curam habebitis, ut clerus unitus in illa, quae hucusque attributa ei fuit, tam personali, quam reali immunitate conservetur, et ab omnibus quorumcunque vexis atque injuriis salvus praestetur. Et quia fundos quoque ecclesiasticos diversis in locis, qua per dominos qua per plebem non unitam ereptos, imo necessarium plane etiam adjutorium haud raro sibi ex parte officialium deesse conqueruntur, hac etiam in parte provisioni in litteris nostris patentibus 21-ma Martii anno 1760 emanatis ratione fundorum declaratae, nec non ratione assistentiae per officiales locorum praebendae tenori diplomatis Leopoldini de 19-na Martii anni 1701, subsecutarumque resolutionum innuentium, nempe ne parochi uniti per laicos propria authoritate cum injuria status ecclesiastici, et praeteritione instantiae eorum invadantur et damnificentur congruentes ad effectum facietis dispositiones, unaque locorum officialibus injungetis, ut ubi quempiam e praeattacto clero in persona aut rebus per Saecularem laedi contingeret, requisiti a laeso pro satisfactione hanc in legum, ordinationumque nostrarum conformitate absque longiore protelatione impendant, vos ipsi vero etiam in omni justo et licito clerum hunc tuebimini, et quum Episcopum quoque eorum monendum jusserimus, ut ubi hunc aut illum e clero suo seu in persona seu in rebus qualitercunque et a quocunque laedi contingeret, satisfactio autem sive ex parte laedentis, sive ex parte primae instantiae administrari nollet aut differetur, vobis pro indilata medela specifice repraesentet.

XXXIII.

Decrete, resolutiuni, rescripte cá si cele de sub Nrĭ. precedenti nu putea folosi nimicu unitiloru fatia cu altele anteriori, precum a fost de ex. si celu relativu la luarea bisericeloru dela o confessiune pentru alt’a cu conditiuni fórte asupritóre pentru neuniti, cà-ci éca coprinsulu.

Decretum quo quartae parti unitorum templa cedant.

Smae etc. Gubernio intimandum etc. De quibus punctis quoad querelas graeci ritus cum unitorum, quam non unitorum, intuitu ecclesiarum viceversa ademptarum nuper relatas uberior informatio submitti demandata sit, e decreto 23. Julii a. c. emanato praelaudatum regium gubernium perspexit uberius, quo idem nihilominus normam quandam generalem habeat, juxta quam respectu templorum utriusque religionis se dirigere possit resolvisse eandem altissimam: in tali communitate, ubi vel quarta pars unionem profiteretur, templum unitis cedat, schismaticis e converso solum permaneat, ut licentiam oratoria sibi erigendi modalitate praescripta implorare possint, quam tamen haud aliter obtinebunt, quam si media pars incolarum e schismaticis consisteret, casu vero emergente, quod in aliqua communitate ultra tertialitatem numerus schismaticorum ascenderet, infra quartam partem autem unitorum inveniretur, templum schismaticis tradendum esse, facultateque templa aedificandi unitis semper indulta. Quae benigna altefatae suae Majestatis resolutio praelaudato regio gubernio interea quoque ceu provisorium pro sola sua directione hisce intimatur. Eadem Altefata etc. Viennae 22. Augusti 1767.

(Dela Cancelari'a trnna).

XXXIV.

Date statistice aflate intre manuscriptele remase dela Georgie Sincai in bibliotec'a episcopiei gr. cat. dela Oradea despre starea unitiloru si a neunitiloru din Transilvani'a dupa venirea in tiéra a serbului Visarion, dupa exilarea episcopului Inocentie si veduvirea diecesei pe noue ani pàna la Petru Pavel Aron. Conspectulu este din 1772 si suna asĭa:

Status Epptus Fagarasiensis Anno 1772.

	Numero.
Civitates in quibus degunt Graeci Ritus Catholici aliis mixti nationibus	7
Oppida	20
Familiae seu hospites qui anno 1760 ad schisma defecerunt	145205
Familiae, quae anno eodem in Unione perseverarunt . .	43126
Pagi pure Uniti	246
Pagi mixti	943
Pagi pure Schismatici, qui ante dictum tempus in Unione erant	1753
Animae actu Unitae	121169
Sacerdotes pro necessitate Ecclesiarum ab Aulica Comissione determinati	2961
Sacerdotes Uniti	1587
Sacerdotes Uniti actu fungentes	691
Sacerdotes Uniti in Cathedra ordinati	241
Sacerdotes Uniti in Pagis ubi populus ad schisma defecit	896
Sacerdotes Uniti alibi ordinati	790
Ludi Magistri secundum eandem ordinationem Regiam esse deberent	872
Ast solum sunt	23

Sed hi etiam nullo provisi sunt vitae praesidio.

Templa apud Unitos	585
Fundi Ecclesiastici interni actuales	1130
Fundi Interni Ecclesiastici per alios occupati .	177
Terrae arabiles 1137. Cubulorum	5971
Terrae arabiles occupatae 116 Cubulorum . .	3056
Foeneta apud unitos 797 Curruum . . .	3770
Foeneta occupata 100 Curruum	767
Vineae actuales apud Unitos 67 Urnarum . .	2341
Vineae occupatan 9 Urnarum	233

XXXV.

Trei articlii de lege ai dietei transilvane din 1791 se reproducu aici cu scopu, cá lectorii se aiba ocasiune de a'i compara cu articlii de lege din Ungari'a, de aceeasi natura, emanati din acelasi anu si a vedé marea differentia in modulu de a cugeta alu dieteloru din ambele tieri. Cà-ci adeca diet'a transilvana înca si dupa 1791 sufere in functiuni publice numai unguri nobili, secui si sasi patriciani (art. 15); éra cu art. 19 face gratia si la nenobili, cá se póta inainta pàna la rangu de secretariu, mai departe nu; se'si védia de capu, se'si castige si unii cá aceia diplome nobilitarie, éra mosiĭ feudale isi voru putea castiga de ex. prin casatorii cu aristocrate. Art. 60 despre religiunea greco-resariténa merita înca si astadi atentiunea romaniloru, daca 'lu vomu citi cu luare-aminte ce i se cuvine.

Articulus 15.

De applicatione Patriae Civium ad Officia publica.

In conformitate Approbat. Const. Part. 3 Tit. 42 Art. 1, et Punct. 5 Sacri Diplomatis Leopoldini; Status et Ordines, praesenti Articulo de novo assecurantur, quod ad omnia Officia publica, tam politica quam Cameralia, ut et Justitiae Administrationem respicientia non alii, quam Patriae Cives, ad alterutram e tribus lege receptis Nationibus pertinentes, qualitatibus a lege requisitis instructi aplicabuntur.

Articulus 19.

De Competentia Civici Status in gerendis publicis Officiis, civilis conditionis Personarum, et aliorum Patriae Filiorum Nobilitatione, reciprocoque Nobilium inter eos Concivilitatis Jure.

Praeter Competentiam Civici Status ad gerenda in sui gremio quaevis Officia publica et Nationis Saxonicae Consiliariatum etiam Gubernialem adipiscendi, Legibus patriis repugnare haud comperitur, ut omnium in genere Liberarum Regiarumque Civitatum, et oppidorum privilegiatorum Cives possessionati, et idonei Patriae Cives, licet Nobilitari praerogativa non gaudeant, ad subordinata Officia tam Politica, quam Cameralia, juxta benignam Sacratissimae Suae Majestatis Propositionem usque ad Secretariatum admittantur, ut de Patria benemereri, et Merita sibi ad Majora etiam comparare possint, ea tamen lege, ne Individua Nobilitari Praerogativa non gaudentia cum praejudicio Status nobilitaris, duarum Nationum hungaricae scilicet, et Siculicae ultra tertialitatem applicentur; et in horum quoque applicatione Religionum lege praescripta aequalitas observetur. Insuper prout hactenus, ita in posterum etiam salvum manebit civicae

conditionis Personis, et extra Statum Civicum constitutis Patriae filiis, pro ratione meritorum Servitiis publicis, cumprimis Militaribus comparatorum, audito Gubernio Regio Nobilitatem impetrare, et postquam per Matrimonium, vel collationem regiam aut alio perennali titulo, bona quoque nobilitaria acquisiverint, sicque in Comitatibus, Sedibusque Siculicis Residentiam fixerint, ad alia quoque altiora, et Statui nobilitari competentia Officia aspirare, quemadmodum reciproce, Nobilis quoque ex praescripto legis Approb. Const. Part. 3 Tit. 81 Art. 1 Puncto 2-do inter Cives mutuo Civitatis Jure gaudere possunt, et ad usum ejusdem absque ulla civici Indigenatus Taxa admitti debent. Quum autem e tenore plurium Litterarum nobilitationum sub praesentibus quoque Comitiis publicatarum compertum fuerit, Stylum hujusmodi Litterarum superioribus annis nonnihil immutatum, et in expeditionibus ab antiquo legali Curiae Stilo in tantum etiam deviatum fuisse, quod in serie illarum nulla intercessionis Consiliariorum mentio occurrat; Sacratissima sua Majestas desiderio Statuum hac quoque in parte benigne deferendo, antiquum et legalem curiae Stilum in ejusmodi expeditionibus dehinc observandum ordinare dignabitur.

Articulus 6o.

De libero Religionis Graeci-Ritus Dis-Unitorum exercitio.

Religio orientalis Graeci Ritus Dis-unita, quae juxta leges hujus Provinciae hactenus inter toleratas religiones recensita fuit, vigore praesentis articuli in libero suo exercitio eo modo confirmatur, ut omnes hujus Religionis Asseclae ab Eppo sui Ritus per suam Majestatem sacratissimam denominando dependeant, et pro sua Conditione, ad instar reliquorum Incolarum tractentur, neque in ferendis publicis Oneribus, aliisque Praestationibus prae aliis aggraventur, Juribus Regiae Majestatis circa negotia Cleri, Ecclesiae, Fundationum, et Educationis Iuventutis porro quoque in salvo relictis.

XXXVI.

*Sumariulu dela 23 diplome si alte acte oficiali relative la drepturile si libertatile poporatiunei romanesci din districtulu Rodnei pàna la infiintiarea regimentului II granitiariu romanescu. Copii din acelea documente se afla in Archivulu academiei.*1)

Prea Onorate Domnule!

Prin aceasta vinu a corespunde promisiunei mele, ce am fostu facutu-o cu ocasiunea, candu am fostu la conferinti'a elec-

---

1) Vedi in textu §§ 68 et 69 dela pag. 368 înainte.

torala in Sibiiu; deci imi ieu voia a Ve tramite urmatórele documente scóse din archiv'a de statu din Budapesta, si anume:

1. Diplom'a regelui Mathia din anulu 1475, prin care se recunósce, ca Romanii locuitori pre Valea Somesiului in asia numitulu districtu alu Rodnei, numitu in unele documente si districtus valachorum, districtus Rodnensis, au fostu totudeauna liberi, si prin care se unesce acestu districtu cu districtulu Bistritiei, dara numai jure jurisdictionis.

2. Diplom'a regelui Ludovicu din anulu 1520 privitória la minele din opidulu Rodna.

3. Estrasulu unei relatii a generalului conte Marsigly din 16 Iuniu 1700 asternutu deadreptului imperatului Leopold privitoriu la granitiele intre Transilvania de oparte, apoi Moldova si Romania de alta parte.

4. Estrasulu unei relatiuni a aceluiasi generalu din 9 Octobre 1700 privitoria la aceleasi granitie.

5. Estrasu alu relatiei generalului Ivan de Marsigly din 21 Februarie 1701 care asemenea privesce numitele granitie; aci anotomu, cà si in archiv'a de statu tóte acestea trei documente (sub 3, 4 si 5), cari se află intre actele inchiarei pacei dela Passarovicz, si s'au predatu din archiv'a curtei in archiv'a de statu la anulu 1805 sub numirea de cinci ternione (fünf Ternione) se aflà numai in estrasu facutu in archiv'a de curte, ear' nu si originalele; acelea numai in archiva curtei póte se-ar' poté aflá.

6. Relati'a lui Ludvig Ferd. comite Marsigly din 5 Martie 1701, privesce totu acelea granitie.

7. Relati'a contelui Steinville comandante generalu in Sibiiu d. d. 3 Iunie 1718 adresata legatiunei imperiale la Passarovicz, privesce granitiele amintite.

8. Estrasulu unei relatii a contelui de Wirmond si alui Tallman, ce era cá legati la inchiarea pacei la Passarovicz d. d. 3 Iulie 1718, privitoria la statorirea numiteloru granitie.

9. Estrasu din relati'a totu acelora din Passarovicz d. d. 24 Iuliu 1718 privitoria totu la statorirea aceloru granitie; acestea doua documente (sub 8 si 9) asemenea se afla in archiva de statu numai in estrasu si relatiele originale facute deadreptulu la imperatulu earasi numai in archiv'a curtei se-ar' poté aflá; din cuprinsulu relatiei lui Steinville (sub 7) se póte presupune, ce cuprinsu au avutu si originalele relatieloru sub 8 si 9 si din ce motivu nu s'au estradatu acelea din archiv'a curtei in intregu cuprinsulu loru.

10. Relati'a comandantelui generalu Baronu Kolb d. d. 29 Maiu 1754 facuta consiliului belicu din Viena in privinti'a statorirei granitieloru susu amentite.

11. Unu fermanu indreptatu càtra principele din Moldova in privinti'a afirmatei calcari de granitie prin Moldoveni, din anulu 1761 — in traducere germana.

12. Traducerea unui estrasu a unui memoire datu de boerii Moldoveni in urm'a fermanului de susu.

13. Relati'a generalului de cavaleria Bukow d. d. 12 Septembre 1761 indreptata càtra consiliulu belicu in Viena privitoria la calcarile granitieloru prin Moldoveni.

14. Estrasu din referad'a consiliului belicu d. d. 31 August 1762 care privesce relati'a contelui Marsigly din 9 Octobre 1701; din acestu estrasu se vede mai pre largu cuprinsulu relatiei lui Marsigly.

15. Estrasulu relatiei grafului Steinville d. d. 14 Maiu 1718 despre care s'au amentitu mai susu si alu carei cuprinsu in estrasulu de facia facutu de consiliulu belicu in 31 Augustu 1762 se vede destulu de pre largu: Acestu cuprinsu arata destulu de chiaru motivulu pentru care relati'a numita nu s'au estradatu din archiv'a curtei in archiv'a statului.

16. Relati'a consiliului belicu d. d. 31 Augustu 1762 la imperateas'a Maria Theresia, care relatia privesce asemenea granitiele intre Transilvani'a si principatele romane.

17. Unu estrasu din scrisorile principelui Constantinu din Moldova (fàra datu, darà dupa numele translatorelui se dateaza din anii 1760—1762).

18. Relatia consiliulu belicu d. d. 11 Augustu 1762 de inpreuna cu resolutiunea prea inalta din 31 Augustu 1772 privitória totu la granitiele susu amentite.

19. Relati'a consiliului belicu la imperateas'a Maria Theresia d. d. 28 Martie 1770 privitoria la unele terene usurpate prin Moldoveni.

20. Relati'a consiliului belicu d. d. Viena 5 Juliu 1775 deinpreuna cu resolutiunea prea inalta a imperatesei Maria Theresia privitoria la terenele reocupate dela Moldov'a si Romani'a.

21. Relati'a aceluiasi consiliu d. d. Viena 23 Iuniu 1783 de inpreuna cu resolutiunea prea inalta la fine; aceasta asemenea privesce numitele terene. Aci observàmu, cà pe timpulu acesta apucase aristocratulu, generalulu conte Hadik in fruntea consiliului belicu, si in ambele relatii in urma numite acestu consiliu propuse curtei luarea numiteloru terene dela granitieri; in relati'a din urma asternuta imperatului Iosifu erá la fine plane scrisu cu aceeasi negreala „Ich genehmige diesen Antrag meines Hofkriegsrathes, Wien am“ — pentrucá imperatulu numai se se subscria si se puna datulu, dara resolutiunea prea inalta scrisa de monarchulu Iosif cu màn'a propria a respinsu propunerea lui Hadik si a decisu, cá totu granitiarii se aiba a folosi acele territorii, si cu aceeasi negreala, cu care este scrisa resolutiunea, este stearsa clausul'a de aprobare mai susu amentita; semnu invederatu, cà numai monarchulu insulu au susținutu pre granitiari in folosirea aceloru teritorii. Pre lànga tóte acestea, totusi s'au mai facutu incercari de a-se luá acestea teritorii dela granitiari, ceea ce se vede din documentele consemnate in punctele urmatorie.

22. Resolutiunea prea inalta a imperatului Iosif din anulu 1783 privitória totu la folosirea numiteloru terene.

23. Resolutiunea preainalta a imperatului Leopold din anulu 1791.

Aci am a anotá, cumcá din volumele de acte, ce se aflà in archiv'a de statu au disparutu multe documente privitórie la cestiunile de susu, si despre acelea numai prin terniòne se mai véde urm'a. Este prea bine sciutu, cà in anumite timpuri anumiti referenti au scosu din archive acte si documente spre a le folosi la referadele loru; apoi inse nu le-au mai intorsu la archivu, ci au remasu ratacite prin alte acte, éra altii le-au pitulatu ori chiaru nimicitu inadinsu cu scopuri precugetate de a subsuga ómeni, comune, districte.

XXXVII.

Specificarea aceloru acte de suverani, in puterea carora comunele din districtulu Rodnei au fost separate de càtra unu comitatu feudalu si alaturate la cetatea Bistritiei, numai din punctu-de vedere finantialu, înse cu conditiune cá acelea comune se se bucure si in viitoriu de tóte drepturile civile si politice de care se bucurau si cetatienii Bistritiei, nici se fia iobagite vreodata.

Specification

derjenigen Urkunden, vermög welcher das Bistritzer Publicum den dasigen Walachischen District bis Datto besessen hat, als:

1-imo Mathiae Regis litterae privilegiales in simplici papyro sigilloque destructo, in quibus mandatur dicatoribus et exactoribus Comitatus de Doboka, ut Valachos universos in Districtu Rodna Völgye commorantes a Civitate nequaquam separare, nec in medium nobilium numerare et dicare debeant, sed ad Civitatem pertinere permittant in perpetuum, secundum donationes divor. Hungariae Regum. dtto Jaurini in profesto beati Emerici A. 1472.

2-do Mathiae Regis litterae privileg. in pergameno pendenteque sigillo, in quibus ex speciali gratia Oppidum Rodna cum suis cunctis pertinentiis Civitati incorporat et annectit, ita, ut populi ibidem habitantes universis juribus, libertatibus, gratiis, privilegiis ac Consvetudinibus, quibus Civitas Bistriciensis utitur, gaudere debeant dtto Budae Sabatho proximo post octav. festi corporis Christi. An. 1475.

3-tio Conventus Monasterii litterae in pergameno et pendente sigillo sonantes de introductione et statutione in Oppidum Rodna. dtto. Budae feria sexta post festum Assumptionis B. Mariae Virginis. A. 1475.

4-to Mathiae Regis litterae privileg. in pergameno et pendente sigillo confirmatoriae binarum litterarum, unarum suae Majestatis, quibus Oppidum Rodna Civitati incorporavit, alterarum Conventus de Colos Monostra sonantium super inductione et statutione in Oppidum Rodna dtto 16. Calendas Maji A. 1488.

5-to Uladislai Regis litterae privileg. confirmatoriae in pergameno pendente sigillo litterarum Mathiae Regis super incorporatione et statutione Rodnae et pertinentiarum ad Civitatem. dtto Budae in festo decollationis B. Joannis Baptistae An 1492.

6-to Uladislai Regis litterae privileg. in pergameno et pendente sigillo confirmantes binas litteras Mathiae Regis super esemptione oppidi Rodnae et pertinentiarum suarum et incorporatione ad Civitatem. Deinde Conventus de Colos Monostra super legitima introductione et statutione huiusmodi exemptionis et incorporationis factae. ddto 1. Septembris An. 1494.

7. Ludovici Regis litterae privileg. in pergameno pendenteque sigillo super variis libertatibus oppidi Rodna. ddto Budae in festo beati Ladislai Regis et Confessoris An. 1520.

8. Georgii Rakotzi privilegiales in pergameno sigilloque pendente super reambulatione alpium Bistriciensium Marmatiae confiniarum ddto Alba Julia die 21 mensis Maji An. 1639.

Dass wir Endesgefertigte im Namen des Bistritzer Publici allhier anwesende Deputirten voranspezifizirte Urkunden auf Allerhöchsten Befehl Ihro kais. königl. Apost. Majestät Sr. Exzellenz dem hierländigen Commandirenden Generalen und des h. l. Gubernii Präsidi Br. v. Buccow unter heutigem Datto in Originalibus unterthänigst exhibiret haben, bezeugen wir hiemit.

Sig. Herrmanstadt den 23. Decembris 1763.

(L. S.) Conradus Dinges Judex primarius
(L. S.) Joachim Bedelus Senator
(L. S.) Samuel Engesser Orator
(L. S.) Johann Lutsch Cent. vir.
(L. S.) Daniel Henrich Jur. Secret. Bistr.

Diese Copia ist mit dem Originale collationirt worden, und befindet sich mit demselben, wornach Se. Exzellenz der Commandirende Herr General die innen angemerkten Urkunden übernomen, in allen gleichförmig. In fidem diese meine Unterfertigung.

Hermanstadt den 31. August 1764.

(L. S.) J. Frank. U. J. Dr.
General Auditor Lieutn.

XXXVIII.

Instructiune guberniala fórte curiósa din 1821 relativa la partea poporatiunei române locuitóre amestecatu in comunele locuite de sasi, din care se vede, cum unu gubernu in lipsa totala de date statistice exacte, conscientióse, póte fi amagitu, cá se falsifice adeverulu si se ia mesuri absurde. Acestu actu a fost sî tiparitu intr'o editiune a puncteloru regulative sa-

sesci din dilele imperatului Franciscu, precum vediuramu la loculu seu.

Vorschrift, (zur Behandlung der Walachen, die in sächsischen Ortschaften angesiedelt sind.) Uebersetzung des sub Nr. 361, 1820, am 22. November 1821 erfolgten hohen Gubernialdecrets.

Es wird bemerkt, dass die Walachen, welche bei sächsischen Städten, in Marktflecken und Dörfern angesiedelt sind, ihre wegen der ihnen versagten Theilnahme an gemeinen Feldgründen und Allodialeinkünften, so auch in Betreff der in verschiedenen Orten nicht erfolgten Anweisung der kanonischen Portion für den unirten Pfarrer, dann rücksichtlich der den Walachen versagten Bekleidung der Dorfsämter geführte alte Beschwerden erneuern und unzufrieden mit den über diese Gegenstände erfolgten höhern Entscheidungen, diese Klagen wiederholt zu untersuchen verlangen. Der Grund dieses Versuchs liegt theils in der von habsüchtigen Winkelschreibern angefachten Ungeduld und zunehmenden Volksmenge des walachischen Pöbels, theils in dem Wahne, dass Fremdlinge auf gleiche, ja grössere Vortheile Anspruch machen können, als die Urbewohner der Ortschaften, und die nach den bestehenden allerhöchsten Verordnungen zur Deckung der öffentlichen Bedürfnisse der Gemeinden bestimmten Allodialgefälle, unter die Walachen und Sachsen getheilt werden müssten.

Da aber die meisten der vorberührten Beschwerden nach wiederholten Untersuchungen unstatthaft gefunden worden sind; die Gemeingründe grösstentheils den Höfen zugetheilt und in manchen Ortschaften zum Behufe des Allodialfondes verpachtet sind; die Allodialgefälle nur zu Allerhöchst systemisirten Zwecken verwendet werden können; dabei auch Kraft der bezüglich auf die Kultur der Walachen am 10. Mai 1816 erflossenen allerhöchsten königlichen Rescripte die Vorsehung getroffen worden ist, dass die Walachen ihre Kinder zur Schule anderer Religionsverwandten befördern, und wo eine eigene walachische Schule zu errichten wäre, der Allodialfond nur in dem Falle dazu beitragen solle, wenn die Schulen der Evangelischen auch aus diesem Fonde unterhalten würden; die Pfarreien der Unirten, welche in Ortschaften zu stiften sind, wo sich die Zahl der genannten Religionsverwandten auf 100 oder 90 Familien beläuft, mit vorhandenen Gemeingründen versehen, dem Pfarrer eine Hofstelle, sammt dazu gehörigen Feldgründen angewiesen und die nämliche Freiheit eingeräumt werden solle, welcher sich der Ortshann erfreut; da ferner der aus der gleichmässigen Tragung der Gemeinlasten aufgestellte Grundsatz, womit die Walachen ihre Ansprüche zu rechtfertigen suchen, um so weniger Bestand hat, als das Steuerverhältniss bei Bestimmung der zu tragenden Lasten zum Massstabe angenommen ist; die Walachen von der Verwaltung eines öffentlichen Dorfsamtes nicht ausgeschlossen werden, sobald sie sich durch Fertigkeit im Lesen und

Schreiben, und Kenntniss der deutschen Sprache, in welcher die Gesetze der Sachsen geschrieben sind, die Magistratsverfügungen erlassen, und die Dorfsprotokolle geführt werden, die nöthige Dienstfähigkeit erwerben: so hat der Magistrat die im Kreise seiner Gerichtsbarkeit angesiedelten Walachen, und zwar die zur Stadt gehörigen mittelst des Stadthannen oder eines andern dazu geeigneten Magistratsbeamten, die in den Dörfern befindlichen, dagegen mittelst der Ortsinspektoren dem vorausgeschickten Inhalte gemäss von der richtigen Verwendung der Gemeingründe und Allodialgefälle gehörig zu unterrichten und sie bei den ihnen Allerhöchst zugestandenen, voraufgeführten Begünstigungen zu bewahren, jene, welche mit Feldgründen versehen zu werden wünschen, anzuweisen, womit sie selbe nicht auf Nebenwegen mit Vervortheilung der Urbewohner und zur Verkürzung der Allodialcassen, sondern so wie die sächsischen jungen Wirthe durch eigenen Fleiss und unter rechtlichem Titel zu erlangen trachten mögen, ihnen auch zu bedeuten, dass künftig keine Klagen angenommen werden, als welche über Versagung der vorerwähnten Begünstigungen geführt, und entweder vom Armenvertreter, oder von einem zur Vertretung der Parteien berechtigten Sachwalter, welcher für jeden von ihm einbegleiteten schriftlichen Aufsatz verantwortlich ist, geschrieben und mit seiner Namensfertigung versehen sind.

Es tritt übrigens auch die Rücksicht ein, dass sich die Walachen auf sächsischem Boden nicht so sehr deswegen, weil die Zahl ihrer Kinder grösser als jene der Sachsen ist, sondern dadurch vermehrt haben, dass gegen den 26. Novellarartikel vom Jahre 1791 alle Ankömmlinge bei den Städten in den Meierhöfen der Bürger, in den Dörfern aber aus Gewinnsucht der Ortsvorsteher aufgenommen worden und daraus das Missverhältniss entstanden ist, dass die Bewohner des sächsischen Bodens nicht alle mit hinlänglichen Feldgründen versehen werden können, auf der andern Seite aber mehren unter grundherrschaftlicher Botmässigkeit stehenden Ortschaften, die zur Bearbeitung ausgedehnter Felder nöthigen Hände entzogen werden.

So wie allen ungarischen und Szeklergerichtsbarkeiten die Befolgung des angezogenen Artikels bedeutet worden ist, eben so wird daher dem Magistrate aufgetragen, alle Ortsvorsteher von dem Inhalte des berührten Artikels genau zu belehren und sie dahin anzuweisen: dass sie sich nicht unterfangen mögen, in die Classe der grundherrschaftlichen Unterthanen gehörige Walachen, wenn sie keine über ihre Entlassung und moralisch gutes Betragen von der betreffenden Gerichtsbarkeit oder ihrer Grundherrschaft ausgefertigte Urkunden aufweisen, bei sonst zu verwirkender, im gerügten Artikel festgesetzten und auf dem im Artikel vorgeschriebenen Wege zu erhebender Strafe von 200 Rfl., die Ansiedlung in ihren Ortschaften zu gestatten, vielmehr solche Leute nach vorläufiger Ergründung ihres eigentlichen Verhältnisses und ehehinigen Wohnortes an die betreffende Gerichtsbarkeit und ihre Grundherrschaft zurückzusenden, aus den benachbarten türkischen Provinzen einwandernde Fremdlinge aber, auf die Haide (Mezőség), wo die weitausgedehnten Felder mehre arbeitende Hände brauchen, anzuweisen haben.[1])

Um endlich dem aus dem Vorwande, dass die Gemeinden Walachen zu Viehhirten aufnehmen müssten, entstandenen Unfuge, dass sich die Viehhirten am Ende der Dörfer Wohnhütten erbauen, und mit Ausgang der bedungenen Dienstzeit, wenn andere Hirten eingedungen werden, in der Ortschaft, wo sie gedient haben, verbleiben, zu steuern: sind für die Hirten bestimmte Wohngelegenheiten auf Gemeinkosten zu erbauen, die eingedungenen Hirten darin zu unterbringen, die aus dem Dienste entlassenen aber in ihren ehehinigen Wohnort zu weisen.[2])

Klausenburg, am 22. November 1821.

Vom königl. siebenbürgischen Landesgubernium.

Freiherr Johann Josika m. p. Ladislaus Csedő m. p.,
Kanzler.

Johann Bethleni m. p.,
Sekretär.

XXXIX.

Ioanu Ierney membru alu Academiei magiare avend missiunea cá se cercetedie atàtu pe locuitorii cĭangai (Csángó magyarok) din Moldov'a càtu si se caute urme de locuintiele magiariloru, se oprise mai anteiu in Brasĭovu cu scopu cá se traga de aici unele informatiuni prealabili, la care iĭ stetesem si eu cu tóta placerea in ajutoriu. Ierney a petrecutu càteva luni in Moldov'a, in care timpu inse a si venitu in conflictu cu calugarii minoriti italiani, trimisi acolo dela Rom'a in calitate de parochi la comunitatile bisericesci ale Cĭangailoru. Minoritiloru nicidecum nu placù acea missiune alui Ierney si'lu lovira in Albina dela Iasi numindu'lu in batjocura Moise alu Cĭangailoru. Ierney nacajitu voi se le respunda si'mi dete acestu articlu se

---

[1]) Nu s'a pomenitu in sute de ani, cá din tierile vecine se tréca in Transilvani'a locuitori din class'a poporatiunei rurale, care se voiésca a se asĭedia in Sasime sau ori-si unde in acésta tiéra. Nici prin minte nu le trecea sateniloru din Moldov'a si Munteni'a cá se'si stramute locuintiele dincóce de munti, ci daca era se'si parasésca patri'a in vreo calamitate mare, treceau in Russi'a, in Bulgari'a, in Serbi'a, dela 1740 incóce unii in Banatu dupa esirea turciloru; nici-odata inse in Transilvani'a, ci tocma din contra de aici au esitu in tóte vécurile romanii cu sutele si cu miile in tierile romanesci, precum esu neincetatu pàna in dio'a de adi.

[2]) Mesura copilarésca.

ilu traducu si publicu in Gazeta Trans. Censorii nu lasara. De atunci incóce in 44 de ani cestiunea cĭangailoru a pausatu, inse n'au adormitu. Astadi ea este la ordinea dilei, si fiindcà eu am conservatu scrisórea lui Ierney in originalu, cá reminiscentia si chĭaru pentru coprinsulu ei ii facu locu acilea.

Az uj Mojses' nyilatkozata Moldova Földes uraihoz.

Tetszett egy névtelennek a' Lászvásári Albina Romanesca nevü Újság' f. é. 18-ik számában alólirottat „Új Mojses“ czim alatti gunyczikkével (Pasquil) megtisztelni. — Szilárd jellemü ember a' gúnyiratokat inkább megveti, mintsem feleletre vagy víszonyzásra méltónak tartaná; különben is, komolyabb dolgoknál az illyenek ideje már lejárván, egyedül beteg izlésü egyénekben idéz elö gyönyört 's hahotás mulatságot. Szellemi világban a' müvelt ember okok ellenében okokat vár, a' nyilvanosság' körében pedig czélszerü fölvilágasitások győznek 's nyugtatnak meg. Alólirott a' gúnyok térén magának helyet kevesbé találván, felelet irásra egy csepp tintát is vesztegetni fölöslegesnek tartja: de miután a' névtelen gúny iró némi fonák eszmékkel, indulatokat fölzuditni szándéklókkal ékesité (garnirozá) sorait, egy két pont' fölvilágositására magának szabadságot veszen alólirott, olly reménytöl éllesztve, hogy szándéka tisztaságáról meg fognak győzödni Moldvai földes urai. Legelöbb is, nem helyeselhető a' névtelennek azon tettetése, mintha a' fölszolitás' értelmét magokból a' magyar hirlapokból meritette volna; mert ő azt nem az eredeti szöveg' motivált soraiból, hanem csak a' brassai Gazeta' kivonatából tanulá, 's igy a' kérdést egész terjedelmében fölfogni képes nem lehete: mire nézve ezennel magához a' kutfőhöz utasitatik.

Azon rögzött eszmén (fixa idean) nyargal leginkább a' gúny iró, mintha az Uj Mojses a' kalűgyeri magyarokat Moldvából kivezetni, vagyis inkább kilopni épen úgy akarná, mínt a' törvény adó Mojses Izrael népét 'Aegyptomból kivitte; mi által a' Politicai Status tudománybani csekély jártasságát árulja el. Europai organizált Statusokban, alattomos vagy erőszakos kiköltözést gondolni is képtelenség, 's az illető hatalmak' beegyezése, 's kölcsönös szerzödés nélkül az meg nem történhetik; a' millyen azonban az érdeklett kormány' sérelmére nem lehet; valamint is időnkbeli számos átköltözési példák mutatják. És ezen Status-jogot az Uj Mojses nem csak tisztelve érdeklé kigunyolt fölszolitásában, hanem világos kijelentéssel mentve tartotta. Am de, az eredeti magyar szövetet kellett volna megtekinteni a' gúny irónak.

Hasonlitgatásában (parificatio) továbbá, a' magyarhoni oláhság, polgári állapotjároli ismeretlenségét bizonyitja, nem tudván, hogy Magyarországban a' keleti ritusu minden nemzetbeli népfelekezetek a' többi vallásbeliekkel egyenlő polgári jogokkal birnak; nem tudván, vagy talán tudni nem akarván, hogy az oláh nemzet' kebeléből magnások, számtalan nemesek, főhivatalbeliek, orsséggyülési követek, megyei kormányzók és majd minden kormány-ágnál számos tisztviselök léteznek ott. Nem tudja, vagy talán tudni nem akarja, hogy az oláh püspökök a' magyarországi gyülésen a' többi magyar főpapokkal együtt ülnek, a' köz haza' ügyeit tanácsi béfolyásaikkal és szavazataikkal vezetik. Tiszteli alólirott minden tartománynak bármilly formáju constitutionalis és organicus rendezetét; meltányolja minden népnél a' nemzetiség szent eszméjét, sőt ohajtja annak tökélletes kifejlödését: azért nem is követel Moldvában a' 60,000. catholicus magyarnak sem nyelvi, sem vallási elöbbkeléséget (praecelentia), mert tudja jól, hogy valamint a' Magyarhonban minden más nemzetbeliekének alárendezve (subordinalva) kell lenni az uralkodó magyar nemzetiségnek, ugy Moldvában is a' magyarnak nyelv- és vallás tekintetében a' moldovánétoli függése mulhatlanúl szükséges: de, hogy egy népfelekezet, millyen Moldvában a' magyar, templomi és családi körében olly inséges szorongatások között tengjen, millyentől még a' zsidóság is ment és szabad, t. i. hogy saját nyelvén beszélni, istenét azon imádni testi és pénzbeli büntetés alatt tilos legyen, azt épen nem látja rendin valónak, miután az idegen elemek' eröszakos kiirtása olly politicai bün gyanánt rovattatott meg civilizált Europában, melly a' Statusoknak előbb-késöbb keserü gyümölcsöket szokott érlelni. — Távúl sem a' moldvai kormánytól erednek ezen bajok, mert az, a' catholicus ügyekbe be nem avatkozása által, loyalitasnál egyebet nem bizonyit: hanem egyedül az idegen ajkú olasz missionariusokra hárúl a' vád. — Ezen sérelem' égig emelkedését az illető földes uraságok igen jól tudják, de habár nemesszivüleg orvoslást nyujtani ohajtanának is, hatáskörükön kivül esik, nem birván jelen időben Juspatronatussal a' cath. egyházak fölött. — Végül, csak azt kivánja még emliteni az Uj Mojses, hogy a' moldvai cath. magyarok, — ide nem értvén az ujabb kori beköltözötteket, a' hajdani századokban is hiv alattvalói, a' zivataros időkben közsorsosi valának a' Fejedelemségnek, mint is a' régi Vajdák' számos tisztelendő krizofjai bizonyitják, terjedelmes főldeket örökös joggal birván. A közterheket böven viselő, de képviselő nélkül szükőlkődő ezen magyarok' mostani állapotának javitása tekintetében ha a' nyilvánosság' utján szózat emelkedik egy vagy más oldalról, nemcsak méltó figyelmet érdemel az illető kormánynál, hanem az igazságos kérés betöltést is igényel, a' nem igazságos szinte nyilvánosság utján férfias méltósággal megczáfolandó: hogy igy, a' tetemes néptömeg capacitatio által meg nyugtassék, nem pedig kigunyolással mellőztessék. Hanc veniam petimus, damusque vicissim. — Költ Brassóban, martius 8 dikán 1845.

Jerney János m. p.
magyar academicus.

XL.

Protestulu consistoriului din Blasĭu contra impunerei limbei magiare inaintatu la dieta in a. 1843 prin episcopulu diecesanu Ioanu Lemeni.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcope Domine Praesul ac Parens nobis Gratiosissime!

Primum e publicis Ephemeridibus de projectato proximis diebus in Comitiis Diaetalibus articulo circa introducendum non modo in civilibus ac militaribus; sed etiam Eccis Jurisdictionibus, neque in mutuis tantum earum correspondentiis, verum in ipsa quoque interna Dioecesium administratione ac juventutis institutione diplomaticum et universalem linguae Hungaricae usum, sola tantum natione Saxonica in internis suis negotiis lingua Germanica dirigendis permissa, edoctum atque seriis consequentiis-introducendae ejusmodi-sanctissima quaepiam jura naturalia in periculum adducentis innovationis exterritum hocce Consistorium a incumbentis sibi quoque obligationis circa jura et privilegia hujus Dioeceseos, cujus interior administratio in parte concredita est, invigilandi, atque plena fiducia eandem Illustritatis quoque Vestrae in hoc negotio nobiscum esse mentem officii sui esse duxit — Illustritatem Vestram tenore praesentium humillime rogare, quatenus Eadem — antequam nimirum praeattactus articulus. diaetalis Sacratissimae suae Majestatis assensu vim legis obligantem obtineret, eandem sacratissimam Suam Majestatem humillimis precibus exorare dignaretur; quatenus Clerum huncce gr. catholicum tam quoad internam hujus Dioeceseos administrationem — quam juventutis et populi institutionem porro quoque in usu vernaculae suae linguae Valachicae, matrisque latinae clementissime manutenere dignaretur, — eo quod Clerus hic, qui per suam cum Esia Catholica romana unionem articulariter receptus aequalibus cum ceteris receptis religionibus juribus gaudere deberet, in Comitiis Dietalibus nullo modo repraesentatus, neque etiam quoad hoc tanti momenti objectum, jus scilicet materna sua lingua in propriis negotiis utendi, juri subsistentiae personalis suppar, inalienabile ac imprescriptibile, consultus, aut auditus sit; tum quod etiam si usus hujus, alteriusve linguae nulla omnino ad speciem proxima cum religione connexio sit, quia tamen Clerus hicce propriam suam nationalem linguam — usu quoque religioso in Sacris longo tam seculorum decursu consecratam possidet, cuique unice lentos illos quidem — proh dolor! minime tamen spernendos in cultura, ac institutione passus, in acceptis referendos habet, facile praevideat hocce Consistorium — si in locum illius, atque doctae latinae Matris lingua hungarica substituatur, quae tamen nec ipsa adhuc satis exculta est, neque copia bonorum librorum abundat, nationi vero valachicae, e cujus gremio clerus hic unice sua individua desumit, fere penitus ignota, imo ob praeponderantem nostrorum popularium multitudinem, atque exiguum respective numerum hungaricum — plerumque Sedes siculicales extra consortium nostratium incolentium, nullis etiam mediis notior reddenda, — non modo nullum deinceps ulteriorem sperari posse progressum, sed e contrario: ob continua duplicis hujus invicem infensi elementi, — aliaque ne fors occurrentia impedimenta — metuendum esse — ne in pristinam barbariem — e qua vix, et nonnisi expulsa lingua slavica aliquantulum Clerus, et natio eluctari potuit — misere relabamur.

Sed neque etiam ulla alia plane in bonum Principis, Patriae, aut Religionis ex universali hoc linquae hungaricae in hocce Principatu usu redundans utilitas major perspici potest; quod si vero tali institutione Hungaricae nationalitati robur forte majus, majorque soliditas accrescat, — eam tamen institutionem vix alleviationi onerum nostrorum contribuentium — neque etiam mutuae inter diversas has nationes augendae concordiae inservituram, sed majoris potius odii ob coactiva media quae a parte nationalitatis hungaricae contra reluctans naturali instinctu pro materna sua lingua Valachicum elementum, si legis quoque accedat obligatio, certo adhibenda praevidentur, — novum tantum fomitem, acerbiusque fore incitamentum tam ipsum hocce credit Consistorium, quam etiam omnes cordatos viros, quibus mutuae harum duarum nationum relationes propius cognitae sunt, idem censere sibi persvasum habet.

Quodsi vero porro projectati articuli Diaetalis punctum 7-mum et 8-vum attentius consideremus, quibus primo linguae hungaricae cognitio post decem annos exclusiva conditio ad quaevis officia Ecclesiastica suscipiendorum decernitur, secundo scientiae in Scholis Balasfalvensibus itidem post 10 annos nonnisi idiomate hungarico proponendae decernantur, et tertio linguae hungaricae institutio etiam in Scholis pagensibus introducenda statuitur, diffiteri non possumus — grave nobis — Eclesiae nostrae, ac nationalitati inde periculum imminere — nam —

Quoad primum, praevideri non potest, viros ad officia Ecca Coteroquin dignissimos, et aptissimos semper etiam linguae hungaricae gnaros fore, verum prouti nunc — ita dehinc quoque erunt non pauci digni aptique ad officia — linguarum item aliarum: Latinae, Germanicae, et Valachicae praeter hungaricum gnari, qui nonnisi cum gravi Eclesiae, et nationis detrimento ab officiis Eccis excluderentur, quid quod reperiuntur tractus in Magno Principatu Transylvaniae, uti in fundo regio inter Saxones, et alibi, in quibus cognitio linguae hungaricae nulli usui est modo, neque futura est, verum germanica opus est et valachica.

Quoad secundum, finis Scholarum Balasfalvensium juxta benignam Divorum Austriae Imperatorum intentionem, paternamque propensionem fuit, ut Scholae ipsae essent Institutum nationale, culturae morali, religiosae, ac litterariae inter Valachos promovendae inserviturum, et intime persvasi sumus huic fini obtinendo nullum medium superesse aptius lingua valachica, utpote materna; hoc medio usi etiam fuere majores nostri semper, utimurque hodie, hac lingua imbuti Sacerdotes, ac edocti scientias ad nobilem illum finem necessarias, ipsi etiam virtutem, et religionem docuerunt; est igitur evidens: linguam hanc in scholis Balasfalvensibus nisi cum periculo morum, ac religiositatis et quod nobis non minus dolorosum est; cum ruina charae nationalitatis — eliminari non posse; fatemur autem sincere, non tantum post decem annos, sed neque post decem saecula, imo nullo unquam tempore nos nationemque nostram lege obligari posse, quae moribus, ac religiositati periculum, ac obicem, nationalitati vero ruinam parat ac interitum. — Procul abest quidem a nobis odium linguae hungaricae, imo ceu unum ex idiomatibus patriis, et hucusque didicimus, didiceruntque multi valachorum, et discent quicunque ad officia, et propriores cum Hungaris relationes adspirabunt — ast nequaquam cum detrimento linguae Maternae, eique superstructae nationalitatis, sed potius hanc semper amabimus, et excolemus.

Quoad tertium, persuasi sumus introductionem et institutionem linguae hungaricae in Scholis pagensibus culturae populari non subsidio, et adminiculo, sed plane impedimento fore; in scholis enim pagensibus Iuventus ante omnia moralitatem, ac religiositatem doceri debet, et quidem ope linguae maternae, plurium vero linguarum cognitio, utpote cum sublimiori cultura connexa haud ad populum pertinet, cujusque maxima pars semper agriculturae operam dare, et publica Patriae onera portare debebit, non igitur illi supererit tempus in plures linguas incumbendi, sed felicem se se putabit, et sufficiet si lingua materna virtutem, ac religionem, oeconomiam et alia — que suae spherae sunt, — didicerit, et utinam de adminiculis provideretur, quibus populus scholas erigere, et hos fines adeo necessarios melius, quam hactenus contigit efficere possit, hoc enim est antiquum non modo hujus Consistorii, sed et totius Cleri, ac nationis, certe et suae Majestatis Sacratissimae desiderium.

Quodsi demum insuper dignum Illustritati Vestrae videatur, ipsius quoque Cleri hac super re audire sententiam, eo alacrius Illustritatem Vestram eatenus quoque, ut pro convocanda hunc in finem Synodo Dioecesana facultatem Altissimo Loco exoperari dignaretur, hocce Consistorium exoraret.

In reliquo Illustritatem Vestram idem Consistorium humillime rogans, quatenus una cum demissis his precibus inconcussa quoque, et perpetua ejusdem homagiali fidelissima obsequia Altissimo Throno gratiose substernere dignaretur, — in perpetuo cultu perseverat.

Blasii die 15-a Februar. 1843.

Illustritatis Vestrae

humillimi servi Consistorium gr. catholicum
Dioecesis Fogarasiensis

Simeon Krajnik, Praepositus Capituli mpr.

Stephanus Manfi, Notar. Consistorii mpr.

XLI.

Acte din processulu dela Blasĭu ațițĭatu intre episcopu si unii canonici de una, intre alti canonici cu càtiva professori si cu mai multi clerici de alta parte; acele acte inse sunt asĭa de multe, in càtu abĭa putemu face locu numai la cele care coprindu resultatulu definitivu, asĭa cum se publicasera acelea in 1846.[1]

„Onorate in Christosu Frate!

In urm'a nefericiteloru intemplàri, ce acum de mai multi ani neodichnea inimele bine semtitoriloru de Religie si Cleru, dupa ce si cercàrile cuviincióse in urm'a prea Inalteloru demandari intr' asta parte se facura, si auctorii turburariloru se trasera la derépta judecata, spre mai multa odichnire, precum si cá ast feliu de exemple se fie de invetiu celoru buni cá si celoru rei, aceia luându'si mangaere din cunoscinti'a lucrariloru spre bine, ear' acestia tienendu inaintea ochiloru atinsele exemple, subscrisulu ca alesulu Presidentu al Consitoriului in acésta causa delegatu din deregatorie avendŭ a impartasí Fratiei Vostre atâtu Deliberatul numitului Consistoriu din 22 Oct. 1845, sub A., câtu si al maritului Consistoriu appellatorio—revisoriu Primatial din 26 si 27 Mart. a. c. sub B. cu acclusele C si D, prin aceast'a o si implinesce, precum urmeaza:

A. Extractu Protocolar dein Deliberatulu Consistoriului Delegatu.

Quandoquidem Exceptiones primi Incti ut pote Rmi. D. Praepositi Simeonis Krajnik, nullum locum habere queant, in merito vero praefati Incti S. Kr. gravissimi reatus culpa, scilicet: quod I. iis, qui Altissimis Mandatis Regiis obsequium praestare temere detrectaverunt, imo etiam iis, qui vincula debitae subordinationis confringendo et strictissime debitum Praesuli suo honorem et aestimationem vilipendendo et pedibus conculcando, atrocissima et nefanda attentati et perfecti etiam homicidii, sodomiaeque, quae vi legum Patriarum capiti insidiantur, crimina Illmo. D. Ordinario et innocenti Eppo. Joanni de Lemény nefario ausu nec homines veriti, nec publicae aestimationi et honori Cleri et miserae nationis nostrae parcentes, iniquissime appingere non erubuerunt, modalitate excusationem haud admittente antesignanum, fautorem et protectorem, Passuales quoque Calumniatoribus quo efficacius iniquissimas calumnias promovere valeant expediendo semet praebuerit et praestiterit; quod denique priori Metropolitico Commissario Illmo. D. Eppo. M. Varadinensi Basilio Erdély, penes positivum Mandatum Regium ad componendas scandalosissimas turbas Blasium exmisso, debitum paritionis obsequium et obedien-

---

[1] Vedi in textu § 102 dela pag. 627 inainte.

tiam temerarie denegando, scriptae protestationi etiam eorum, qui praevenerato R. Commissario in faciem resistere et contra illustrem illius et in qualitate R. Commissarii altam personam atque proceduram protestari temerario ausu non reformidaverant, nomen suum dederit et subscripserit; — e prolatis in medium per A. Fiscum Consistorialem fide dignis et omni exceptione majoribus documentis in claram lucem prodeat veniatque; et haec crimina hive gravissimi reatus, etsi ejus naturae sint, ut in sensu Canonicarum Constitutionum Valachicae Ecclesiae G. Catholicae, signanter Pravila Glava 12, fol. 27. vi Can. VIII. Conc. Chalcedon., item in sensu Corporis Juris Canon. P. 2. Caus. 2. quaest. 3. Cap. 1—3., item Jur. Can. L. IV. Tit. 1, et 2. post se gravissimas degradationis et talionis attrahere soleant et debeant paenas, Inctus vero se his merito obnoxium fecerit praebueritque. Haec tamen S. Sedes in condignam reflexionem et considerationem assumendo Incti adversae valetudinis et gravis senectae quacum colluctatur, et quae forsitan id etiam effecerit, ut in corpore infirmo mens quoque minus valens eo tempore fuerit, imbecillitatem, perpensaque Incti hucdum irreprehensibili et fidelibus in Cleri servitiis consumpta vita, cana aetate et positis in Clerum meritis, Inctum Praepositum Simeonem Krajnik praesenti sua Sententia solum per triennium ab officio et beneficio eo addito suspendit ac suspensum declarat, ut intra hoc suspensionis suae tempus locum habitationis Balasfalva mutet et semet in Monasterium G. Catholicum Albo-Carolinense transferat, pro salario vero suo 300 fl. C. M. annue e salario Praepositali percipiat obtineatque, elapso vero praefixo suspensionis tempore ad stallum Praepositurae praehabitum quidem redeat et illud rehabere possit: ast alia publica officia, quae in Cleri regimen quoquomodo influxum habere possunt, ut pote: officium Prodirectoratus, Gen. Vicariatus, Assessoris consistor. etc. gerere amplius haud possit, sed solum ad obligationes Capitulares ex officio capitulari concernentes, idest ad frequentandum Chorum, Canonicas horas et divina implere officia obstrictus maneat. —

Quantum vero reliquos tres Inctos presbyteros, ut pote: Simeonem Barnutz, Demetrium Boer et Gregorium Moldvai attinet; quandoquidem Incti ad respondendum in merito compulsi, pervicaciae mali animi non sui defensam sed effugia solum et causae protractionem, partim per exceptiones illegales partim non debitum et saltuosum Recursum insinuando quaerentis imputare debeant, quod hocce Consistorium in tanta Inctorum morositate et renitentia ad pronunciandam hancce finalem Sententiam et per non defendit convincendos inctos procedere necessitatum et coactum fuerit, — proinde ex allegationibus ac fide dignissimis omnique exceptione majoribus Documentis per A. Fiscum in medium provocatis et substratis in clarissimam lucem veniente eo —

a) quod Incti pessimo damnandae insubordinationis et conculcati episcopalis honoris exemplo suo tranquillum Dioëceseos hujus statum inauditis antea dissidiis intervertere, et ruptis ecclesiasticae disciplinae vinculis damnandorum disordinum auctores se praebere praesumserint;

b) quod Incti contempto S. Scripturae oraculo monente: „majores honorabis et principi populi tui non maledices“ tamquam nefarii Absolones in optimum et innocentem patrem et Episcopum suum insurgentes atrocissima et nefanda homicidii attentati et perfecti, nec non sodomiae et depraedationis cassarum Cleri crimina Illmo. D. Epp. suo de Inctis bene merito appingere, in publicum per totam qua late patet patriam verbis et scriptis divulgare, imo etiam coram Augustissimo throno R., nefando ausu promovere haud erubuerint;

c) Quod R. Commissario Illmo. D. Epp. M. Varadinensi Basilio Erdélyi ad componendas in hac Dioëcesi turbas exmisso, temerario ausu in faciem restiterint, contraque altissime demandatam Eidem provinciam et proceduram nec non in qualitate R. Commissarii altam Ejusdem personam contradixerint et exceperint;

Hocce Consistorium praefatos Inctos, utpote Simeonem Barnutz, Demetrium Boer, et Gregorium Moldvai, tamquam publicae paci et tranquilitati hujus Dioëceseos periculosos, universique Cleri nostri inimicos, in sensu constitutionum Ecclesiae nostrae Valachicae: Pravila, Glava 42. pag. 27. deponendos et ex albo Cleri G. Cath. Dioëceseos Fogarasiensis in perpetuum delendos et tanquam putrida aliqua membra a reliquo sano corpore, licet invitum et lacrimans, segregandos et dissecandos decernit, prouti finali hac sua sententia etiam effective deponit et in perpetuum ex albo Cleri delet et abolet segregatque; ne vero ultro publicae Ecclesiae nostrae paci et tranquillitati nocere possint, jurisdictioni civili vigili oculo servandi resignari decernuntur, prouti praesentibus etiam resignantur, — refusis per praememoratos quatuor Inctos omnibus expensis et fatigiis in hoc processu causatis.

Blasii, die 22. Oct. 1845.

B. Deliberatulu Forului Primatial.

Anno 1846 diebus 26. et 27. Martii.

Strigonii in appellatorio Foro Celsissimi ac Rmi. D. Josephi Kopàcsy, Principis et A. Episcopi Strigoniensis, Regni Hungariae Primatis, S. Sedis Apostol. Legati nati, I. Ordinis S. Stephani Regis Apost. Praelati, et magnae Crucis Equitis, Summi ac Secretarii Cancellarii, S. C. et R. Majestatis actualis Intimi Status ac ad Exc. Consilium R. L. H. Consiliarii, Eccles. Commis. Praesidis, I. Com. Strigon. perpetui ac Supremi Comitis, et ad Exc. Tabulam Septemviralem Co-Judicis. Praesidente Eadem Sua Celsitudine Rma., adsidentibus Illmis. ac Rmis. DD. Antonio Majthényi consecrato Episc. Centuriensi, Samuele L. B. Rudnyanszki E. M. Strigon. Custode et Canonico; item Rmis. DD. Michaële Fekete A. Diacono Cathedrali, Josepho Kunszt Suae Celsitudinis Principis Primatis per Distr. Strigon. in Spiritualibus Vicario, Josepho Krautmann A. Diacono Nitriensi, Vincentio Jaross, Michaële Kemp, Antonio Lipthay, Josepho Durguth, omnibus E. M. Strigonienis Canonicis ceu requisitis Assessoribus,

et Alexio Massza Notario Primatiali,

adsumpta in revisionem et discussa fuit Causa Actore Fisco Consistor. Dioecesis Fogarasiensis contra Rmum. D. Simeonem Krajnik Capituli cathedr. Fogaras. Praepositum, item Demetrium Boer, Simeonem Barnutz et Gregorium Moldvai ejusdem Dioecesis Fogaras. presbyteros et exauctoratos Balásfalvenses Professores, illum quidem qua antesignanum protectorem et fautorem horum, hos autem qua atrocissimarum contra Dioecesanum Episcopum suum Illmum. D. Joannem Lemény vulgatarum ac etiam Altissimo Loco propositarum calumniarum reos, ad paenas Canonicas coram Consistorio Dioecesis Balásfalvensis qua Foro primae instantiae mota ac decisa, et viâ apellatae per Incattum Praepositum respectiveque Fiscum Consistorialem interpositae ad Forum hoc revisorium devoluta ac transmissa:

in qua secundum DEUM et Ejus justitiam

Deliberatum est:

Causa hac, quae ex investigationibus, erga altissima jussa, etiam delegata metropolitica auctoritate susceptis emersit, quaeve velut inter Epp. Fogaras. Illmum. D. Joannem Lemény et subordinatos Sacerdotes vertens, intra lineam ecclesiasticam subsistit, ad amussim procedurae fori saecularis exequi plene nequeunte — iis vero, quae ad modum et tempus legitimae defensae pertinent, Incatto Praeposto Simeoni Krajnik haud interclusis;

Siquidem sub B. E. F. inactatis jam in se momentosis, sed praeterea reatum R. Cto. Simeoni Krajnik in levata paginis 10 et 11. protocolli concentrata, imputatorum notorietate publica sensu cap. 3. de Testibus, suffultis documentis, idem R. Ctus. magnopere gravatus, ad seriam sui defensionem ultro provocaretur; hanc porro is ingressus objectas sibi imputationes, signanter arctiorem cum Professoribus exauctoratis et horum sequacibus, atrocissimas contra Episcopum suum, de homicidio, sodomia et cassarum fundationalium depraedatione coacervatas calumnias vulgantibus, imo etiam ad Altissimum thronum regium perferentibus societatem, fota cum iis consilia, impensam ipsis protectionem, adminicula etiam hoc scopo, passualibus litteris Professori Viennam profecturo suppeditatis praestita, renitentiam Episcopo Basilio Erdélyi delegato Metropolitico, ex altissimo annutu Balasfalvam ad componenda dissidia misso oppositam, non tantum non negaret, imo allegative generatim recognosceret, sed vim defensae suae in qualificationibus eo sensu inductis reponeret, quod cointelligentiam cum Professoribus ratione officii, respectu felicitatis juventutis promovendae, disordinum item qui in educationem irrepserant recorrigendorum, et his consimilium negotiorum causa foverit cum ipsisque consultaverit, ad meliora quaeque etiam in cursu disturbiorum horum tenenda et sequenda illos monendo et adhortando; addit his in suo tardius exhibito recursu se ab illis - Professoribus quippe — jam descivisse. Non secus literis, etiam passualibus Demetrium Boer altera vice Viennam profecturum non ea intentione ab se provisum exstitisse ut delationes faceret, sed ut salutares ab Augustissimo Imperatore exoperaretur ordinationes; quod demum contra operationes anterioris Commissarii Eppi. M. Varadinensis G. Catholici Basilii Erdélyi protestatus sit, motiva in hanc rem e normativis altiori auctoritate Commissariis pro observamine praescriptis desumpta a se fuisse.

Verum qualificationes hac pro parte et in favorem Incatti Praepositi inoperosae essent ex eo, quod postquam, ut ipse fatetur, crimina Episcopo per denunciantes Professores impacta nunquam credidisset, imo illa pro rumoribus in dedecus Cleri et nationis confabulatis habenda esse non dubitasset, eidem qua Praeposito Capituli, Vicario generali et Prodirectori Lycei Eppalis. vi stricti muneris incubuisset, consilia nefaria, quae per Professores eorumque sequaces cudebantur, non tantum audire, aut se ab Episcopo et reliquo Capitulo ad notorietatem publicam sejungendo, verbis sermoneque prosequi „sed palam patenterque redarguere, perversis molimninibus active obviare junctisque cum Episcopo et Capitulo consiliis ac viribus disciplinam ac subordinationem Cleri manutenere, at vero sua hoc in puncto qualificatio in verbis tantum subsistit, opere autem, studio et diligentia quantulumcunque opis ad sopienda disturbia et restabiliendam pacem positive collatum ab ipso fuisse nullo documento remonstrat.

Non secus, quod passualibus literis Demetrium Boer pro altero Viennam suscipiendo itinere eo tempore et in illis circumstantiis providerit, dum e turbis et dissidiis in Clero totius Dioecesis propagatis propalam fuit, Professorum molimina ad supplantationem Episcopi tendere, persuasionem de voluntate Incatti Professoribus ad hunc scopum opitulandi fundate conceptam verba tantum et verbis involuta intentionis explicatio non tollunt; documentum autem de passualibus praetensa cum qualificatione adeoque hoc consilio, hac cum inviatione, hac sub spe et fiducia exaratis, nullum profert.

Demum quod Illmo. D. Basilio Erdélyi, e delegatione metropolitica, ex altissimo R. annutu, in componendis dissidiis restabiliendoque perturbato Dioecesis Fogaras. statu operaturo renitentiam protestatione mediante eaque per se ante omnes alios subscripta, qua caeterorum antesignanus apertam opposuerit, et hoc facto suo medium ad sedandas turbas revehendumque rectum ordinem altissima provisione designatum intervertere frustraneumque reddere adnisus sit, id sane quaesitis contra praelaudati D. Eppi. Erdèlyi personam exceptionibus, atque, in his reposita qualificatione eo minus excusaretur, quo strictius ipsi praeprimis velut ad pacem Dioecesis quo ocyus restituendam tot titulis obligato incubuisset, exceptionibus suis salutem Cleri et reliquorum fidelium non posthabere.

Praeprovocatis actionalibus imputationibus igitur ab Incatto Praeposito allegative generatim non negatis, qualificationibus autem qua non probatis non subsistentibus:

Sententiam Consistorii Dioccessani eo addito adprobari, ut reflexe ad Benignum ddto. 30 Maj. 1845 emanatum Rescriptum R. triennium ab eodem die 30. Maj. 1845 computetur, vitalitium porro triennio hoc Praeposito Incatto, attentione senectae suae morbis etiam frequenter tentatae in annuos quadringentos fl. C. m. elevetur; qua cum modificatione sententia haec fine effectuationis intra quindenam a perceptis et publicatis praesentibus procurandae ad Consistorium Dioecesanum remittitur.

Quantum ad exauctoratos Professores Demetrium Boer, Simeonem Barnutz et Gregorium Moldvai attinet, circa recursum ab his ad Ssmam. Majestatem promotum et in serie processus provocatum altissima Resolutione regia ddto. 11. Mart. 1846 id benigne decernente, ut idem recursus nulli quoad praesentis causae decisionem impedimento sit, adeoque nihil in favorem Incattorum horum operante, appellatione autem per illos non interposita sed nec alio ullo remedio, quantumvis causae hujus revisionis terminus ex superabundanti ipsis insinuatus sit, per ipsos arripi tentato, Sententiam Consistorii Dioecesani contra illos latam suo robore subsistere eamque fine effectuationis intra bis quindenam procurandae ad idem V. Consistorium remitti.

Lecta et publicata est haec Sententia in continenti praesentibus honorabili Stephano Lipovniczky Suae Celsitudinis Principis Primatis Bibliothecario, et egregio Francisco Hyross Primatiali Cancellista, tanquam testibus ad hunc actum requisitis.

Datum in aedibus solitae Residentiae nostrae Strigonii die 27. Mart. 1846.

Josephus A Eppus. Strigon. mpr.
et Regni Primas.

(L. S.) Alexius Massza mp.
S. Sedis primatialis Juratus Notarius.

C. Copia Documentului sub F.

Extractus Protocolli Consistorialis de anno 1845.

294. die 17: 29 Septembr. In sequelam Gratiosorum Illmi. D. Josephi Gaganetz Eppi. G. Catholici Eperjesiensis qua exmissi in negotio perturbati Status Cleri Dioecesis Fogarasiensis Regii Commissarii, ejusdemque adjuncti Rmi. D. Joannis Csurgovich Praepositi Majoris Munkácsiensis ordinum, comparentibus pro hodierna die omnibus hujus Dioecesis Vicariis Foraneis, Archi- et V. Archi-Diaconis eorumque Vices gerentibus in plenaria horum congregatione Iidem Illmus. ac Rmi. D. Regii Commissarii auctoritate Regia declarare

dignati sunt, quod instituta severissima Inquisitione, et testimoniorum exceptione, quoad appicta Illmo. D. hujus Dioecesis Eppo. Joanni Lemèny gravissima intentati homicidii et sodomiae crimina allatis accusationibus, nequidem ad fundatam suspicionem elevari queuntibus, compertum sit, protervas ac gravissimas illas accusationes nihil aliud quam atrocissimas calumnias, auctores vero illarum Simeonem scilicet Krajnik V. Capituli Praepositum, et Professores Simeonem Barnutiu, Demetrium Boer, et Gregorium Moldvai pro calumniatoribus habendos esse, eapropter praedicti Praepositus et Professores pro Calumniatoribus solemniter pronunciati sunt, Illmus. ac Rmus. D. Episcopus Joannes Lemény autem relate ad appicta Eidem homicidii, et sodomiae crimina ad totius congregationis auditum pro innocenti palam et publice declaratus et proclamatus est, non secus accusationes, et diffamationes Ejusdem Illmi. Episcopi Joannis Lemeny quoad dissipationem Cassarum Dioecesanarum, et massae reliquiariae Babianae manipulationem, pro irrealibus, falsis et malitiosissimis calumniis enunciatae et proclamatae sunt, quam Illmi. Eppi. innocentiae proclamationem tanto jubilo congregatus Clerus excepit, ut in iteratum: Vivat, prorumperet et ex omnium oribus vultibusque summae laetitiae signa fierent manifesta. — Cum ergo Praepositus Simeon Krajnik praeter alia partim quod Illmum. D. Eppum. dictorum criminum suspectum habuerit, quin testimonia et documenta, quibus innixus id praesumpserat, producere valuerit, partim vero quod se eorum qui se priori Commissario Regio Illmo. D. Eppo. G. Catholico M. Varadinensi Basilio Erdélyi debitum respectum et obedientiam denegare ausi sunt, testibus documentis propria manu subscriptis, protectorem et antesignanum semet praebuerit, se gravissimae imputationi obnoxium fecerit, item praefati tres Professores praesuscepta inquisitione accusationibus eorum haud comprobatis, pro summis calumniatoribus comperti sint, ceu principales actores actioni fiscali coram Sede Consistoriali subjici, et Praepositum ad amissionem beneficii et alias Canonibus determinatas paenas, Professores vero perinde ad debitas calumniae paenas postulari, atque servato ordine juris ferendam per Consistorium e 12. Assessoribus consistens Sententiam Celsissimo Principi Regni Hungariae Primati pro benigna revisione submitti dispositum est. — Porro omnes illi Archi-Diaconi, qui huic Causae adhaerentes contra priorem Regium Commissarium scripto protestati, Illustrissimum vero Episcopum inaudita petulantia et temeritate a sacris functionibus contumeliosis verbis prohibere ausi sunt, et per Regiam Commissionem suorum reatuum admoniti, praeter duos quorum unus scripto, alter viva voce coram eadem Regia Commissione errorem recognoverunt, et paenitudinis signa dederunt, venia donatos non resipuerunt, sed in sua protervia perstiterunt per eandem Regiam Commissionem pro reis, et indignis ulteriori Illmi. D. Eppi. fiducia pronunciati sunt, cui proin pronunciationi conformiter Illmus. D. Episcopus eosdem nimirum: Nicolaum

Maniu Cibiniensem, Stephanum Moldvai Faragoensem, Theophilum Alpini Kutfalvensem, Paulum Porutiu Meregyöensem, Joannem Bokis Egeresiensem, Thomam Marcian Katzkojensem, Joannem Drágomir Láposiensem, et Eliam Czikudi Aranyasiensem publice pro depositis declarando, in eorundem locum alios de Ecclesia bene meritos viros constituit. Demum e numero Professorum calumniatorum duobus utpote: Basilio Papp, et Basilio Kutfalvi clericis tantum, nondum ordinatis existentibus iisque qua talibus in simili cum Professoribus reatu convictis, proque indignis Statu Ecclesiastico per Regiam Commissionem declaratis, attamen Illmi. D. Episcopi sententiae relictis, per Illmum. D. Eppum. iidem qua omni vocatione ad statum sacerdotalem destituti, pro simpliciter e Clero dimissis pronunciati, et ad Statum secularem inviati sunt.

Quibus ita a parte Regiae Commissionis pronunciatis, et per Illmum. D. Eppum. in ejusdem pronunciationis sequelam dispositis existentibus, assurrexit e Clero Rmus. Vicarius Sylvaniae et gratias nomine omnium pro justa Sententia dixit, id unicum exorando, ut eadem Regia Commissio Praepositum et Professores de summis calumniatoribus convictos, et pro talibus pronunciatos non permitteret Sententiae Consistorii, sed paenam adaequatam in ipsos Regia Commissio dictare dignaretur, in cujus sensu plures quoque assurexerunt idem rogantes, quin Regia Commissio a facta semel pronunciatione recessisset, postea similes a pluribus honorifice factae sunt postulationes, Regia tamen Commissione suo enunciato insistente. Denique proposita per eandem Regiam Commissionem fuit quaestio quoad bonum Kutfalva, an illud porro etiam et quali sub conditione in arenda Illmi. D. Eppi. relinquendum, vel aliter de ejusdem administratione disponendum sit? Ad quam quaestionem Universus Clerus pronunciavit, bonum isthoc Seminarii penes Illmum. Eppum. porro, et quidem penes eundem Canonem arendatitium relinquendum esse, unice id exoperandum venire, ut mortuo Eppo. non ad Fiscum sed ad Seminarium redeat sub V. Capituli administratione, et succedens Episcopus de Canone arendatitio ejusdem boni cum V. Capitulo, et Clero contrahat, sicque Sessio soluta est.

Haec acta et determinata praesentibus

Josepho Gaganetz mp.
Episcopo Eperiesiensi,

et

Joanne Csurgovich mp.
C. Eccl. Munkacs. Praeposito qua Commissariis Regiis.

improtocollata ad Gratiosum Regiorum Commissariorum mandatum
per

Stephanum Manfi mp.
Notarium.

D. Copia correspondentiei Presidiale de Curte, Nro. 1849.

Illme. etc.

Parochos gr. Catholicos: Nicolaum Mann Cibiniensem, Theophilum Alpini Kutfalvensem et Stephanum Moldvai Sz. Pentekiensem, veluti propter atrocissimas in Illtatem. V. prolatas contumelias et incriminationes variaque in Clero gr. ritus Unitorum excitata disturbia et dissensiones functione protopopali privatos, serie recursualis sui libelli recentissime exhibiti: semet praehabita sua functione citra viam juris privari non potuisse asserendo, in eandem reponi totumque hoc negotium medio novae desinteressatae Commissionis investigari orasse, ast, quum omnia in praesenti eorumdem recursuali libello refricata jam per Commissionem investigatoriam ex incidenti quaestionatorum disturbiorum altissime delegatam ruminata ac ponderata habeantur; et signanter novem individua, inter quae et recurrentes per Commissionem hanc in generali Congregatione omnium Vicariorum, A. et V. Diaconorum, Administratorum et complurium parochorum munere Archidiaconali indigna fuerint pronunciata, hocve munere per Illtatem. V. de plenitudine potestatis ordinariae privati exstiterint; Operatum autem fatae Commissionis investigatoriae per Suam Majestatem Sacratissimam quoque virtute Altissimae Resolutionis Regiae ddto. 27. Jan. 1846 emanatae clementer approbatum fuerit; ac proinde praesens eorundem recursualis libellus objectum discussionis amplius constituere non possit, idcirco eosdem parochos ad supplicem suum libellum sequentem sub hodierno accepisse Indorsatam; „Momentis „supplicis hujus libelli per positivas Altissimas Resolutiones jam „superatis, supplicantes cum infundata hac — rei jam Altissime „decisae — refricatione amoveri, et ad debitum obsequium Deter„minationibus Altissima ratihabitione roboratis praestandum serio „inviari,“ Illustritati V. notificandum duxi. In reliquo etc.

Viennae die 8. Apr. 1846.

Samuel L. B. Josika mpr.

Care tote Fratiei Vostre facùndule cunoscute reman

Al prea Onor. Fratiei V. in Christosu frate

Blasiu 14-a Maj. 1846.

Constantinu Alutan m. pr.
Canonicu şi al Consistoriului intru
aquést'a causă Praeses.

Dupace clericii si professorii denuntiasera, cà si fondurile s'aru fi administratu reu, o comissiune reg. le-a supusu la revisiune minutiósa, apoi sub dat'a din Sept. 1845 le-a si publicatu specificand fiacare fondu separatu. Cu acea ocasiune s'au constatatu urmatórele capitaluri si fonduri, cele mai multe elocate la statu.

Fondulu vechĭu numitu alu episcopului I. Bob computatu in moneta conventionala	*332.056 fl. $5^{1}/_{2}$ cri*
Fondu realisatu dupa mórtea lui Bob din averea remasa	*70.000 „*
Suma	*402.056 fl. $5^{1}/_{2}$ cri*
Interesse restante per $6^{0}/_{0}$	*38.764 fl.*

Alte fondurĭ mici, totu vechi, alu scóleloru, alu bisericei catedrale si alu tipografiei adaose la fondulu principalu au datu sum'a totala MC. 456,371 fl.-$56^{2}/_{5}$ cri, dupa care se luau interesse anuali per $6^{0}/_{0}$ $5^{0}/_{0}$ si unele vechi devalvate la statu cu $2^{0}/_{0}$ si $2^{1}/_{2}{}^{0}/_{0}$ = 23731 fl. 5 cr.

Fondulu seminariului diecesanu pre langa dominiulu dela Cutu realisatu din economii sau cá capitalu 220.704 fl. $3^{1}/_{2}$ cri, éra interesse restante la unii magnati 7.159 fl. 56 cri m. c.

Fondulu tipografiei seminariului era 46.514 fl. $21^{9}/_{10}$ cri si fàra nici-unu passivu.

Fondulu parochiloru neputinciosi si alu preoteseloru veduve infiintiatu abĭa in sinodulu din 20 Oct. 1838 ajunsese abia la 6715 fl. 39 cri.[1]

XLII.

Testamentulu episcopului diecesanu gr. or. Vasilie Moga tradusu din originalulu romanescu in limb'a latina, copia aflata între chartiile fericitului Iacob Bologa pe atunci cancelistu la tabula reg., apoi si notariu consistorialu.

Versio ex Originali Valachico.

In Nomine Sanctissimae Trinitatis, Patris, Filii et Spiritus Sancti unius Dei veri, infrascriptus Episcopus ex illis, quae misericors Deus secundum meam indignitatem me reservare adjuvavit, in statu integrae adhuc et sanae mentis facio in casu mortis pro Clero non unito orientali e Magno Transilvaniae Principatu sequentem:

Dispositionem.

Relinquo nempe Clero huic sequentes Contractus obligatoriales:

		Capitale		Interusurium	
		fl. mc.	xr. mc.	fl. mc.	xr. mc.
1-o.	Contractum Comitis Ioannis Nemes de Hidvég de 29-o Iulii 1824 super. . .	2800	—	—	—
	et alium Contractum de 19-a Ianuarii 1831 super	1000	—	—	—
	Quae omnia simul sumpta efficiunt .	3800	—	—	—
2-do.	Contractum Comitissae Theresiae Rhedej de 1-a Novembris 1833 super . . .	2000	—	—	—

---

[1] Vedi Ratiociniulu intregu in archivulu mitropoliei la a. 1846.

		Capitale		Interusurium	
		fl. mc.	xr. mc.	fl. mc.	xr. mc.
	et alium de eodem die 1-a videlicet Novembris 1833 super	2000	—	—	—
	Comes Ioannes Nemes de Hidvégy non solvit interusurium usque ad annum 1845	—	—	3700	—
3-tio.	Contractum Excellentiae Suae Statuum Praesidis L. Baronis Francisci Kemény de 20 Augusti 1842 super	3000	—	—	—
	Restans interusurium apud Excellentiam Suam usque 20. Augusti 1845 . . .	—	—	540	—
4-to.	Contractum Francisci Horváth de 6-a Mai 1842 super	2000	—	—	—
	Interusurium restans usque annum 1845	—	—	840	—
5-o.	Contractus Ladislai Nopcsa de 21. Decembris 1831 super	500	—	—	—
	Rursus interusurium restans	—	—	450	—
6-o.	Contractum Gasp. Török de 1-a Octobris 1842 super	800	—	—	—
7-o.	Interusurium restans	—	—	192	—
7-o.	Contractum Iosephi Gál de 7-a Martii 1845 super	1000	—	—	—
8-o.	Contractum Michaelis Fronius de 9-a Iulii 1833 super	1000	—	—	—
	Alium Contractum de 28-o Decembris 1841 super	400	—	—	—
	et tertium de 7-o Septembris 1843 super	600	—	—	—
9-o.	Domum in platea Winter Gasse appellata jacentem, et emptam.	2400	—	—	—
10-o.	Contractum comitis Georgii Bethlen super	4400	—	—	—
	Suma	23900	—	5722	—

Capitalia una cum interusuriis efficiunt Summam 29.622 fl. M. C.

In hac Summa comprehenduntur:

a) Illa 10,000 Rfl. M. C. quibus Stipendia pro melioris spei Juvenibus, qui se pro servitio hujus Cleri non uniti Transilvanici devoverint, fundari, et juxta tenores G. Decreti Gublis 2-a Iulii 1832 No. 6461 exarati ad hunc scopum etiam acceptata fuere; ex hujus Capitalis summae interusuriis distribuantur stipendia pro ratione temporis, et in tali quantitate, prout futuri Episcopi, et sede vacante Consistorium Episcopale non unitum aequum esse judicaverit, et quidem talibus non unitae Religioni addictis juvenibus, qui per Episcopos vel vero Consistorium non unitum Excelso Regio Gubernio intuitu hujus beneficii comendati exstiterint, rectam habendo caeteris paribus rationem illorum, qui e prosapia fundatoris fuerint, attamen eo usque tantum, donec in Studiis Eminentiae progressum, vel ad minimum primam classem praesetulerint, et non alia, nisi philosophica et juridica Studia frequentantibus.

b) Summa 4,400 Rfl. M. C. quae erga inpignoratum foenetum Labodas in ambitu Oppidi Thorda jacens Comiti Georgio Bethlen data, et per me Clero huic eo modo oblata exstitit, ut ex ejusdem interusuriis provideantur aliquantulum Consistoriales assessores, et haec summa convertatur deinceps quoque in hunc finem.

c) Restans reliqua Summa 15,222 fl. M. C. ex interusuriis hujus Summae statuatur annuum salarium 300 fl. M. C. quo Clerus hic non unitus Transilvaniensis sibi conducere et providere possit unum Procuratorem, virum dignum, cujus officium erit defendere ubi necesse fuerit jura hujus Cleri, et omnes injuriose tractatos et offensos sacerdotes, deinde curam gerere quarumvis injuriarum quae tam Clero, quam vero singulis e Clero imminerent, debebit porro ipse componere omnes Supplices libellos, et instantias, quos clerus hic Excelso Regio Gubernio, Altissimae regnanti Aulae, et Diaetae substernendas haberet secundum inviationem futurorum Episcoporum, vel vero Consistorii Episcopalis sub horum subscriptione; et dum tempus habuerit, erga hocce tantum salarium agat etiam pro pauperibus hominibus laicis.

Hunc autem virum eligant futuri Episcopi una cum consistorio, vel vero Sede Episcopali vacante ipsum Consistorium, habendo caeteris paribus ad eos reflexionem, qui ex hujus Cleri sinu, vel vero Natione Valachus fuerit, et proponant illum Altissimis locis pro benigna confirmatione.

d) Volo ut in tali casu, quo deficientibus Juvenibus stipendio dignis non distribueretur integrum interusurium Summae 10,000 fl. M. C. sub a) signatae, intercalaria ejus modi interusuria adjungantur Capitali in hunc finem oblato. Interusuria vero Capitalis summae sub c) signatae, quae Salarium Advocati ibidem dicti superarent, vel vero Statione Procuratoris vacante colligerentur, adjungantur Summae Capitali 30,000 Rfl. M. C. quam Sua Majestas Sacratissima Gloriose Regnans Imperator Ferdinandus I pro dotatione Cleri hujus non uniti omni ope destituti donare dignata est.¹)

e) Humillime rogo Ex. Regium Gubernium, et suam Majestatem Sacratissimam, quo post meum obitum dignaretur integrum capitale 29,622 fl. M. C. superius signatum sub publica Magni Tranniae Principatus administratione summere, et indulgere, ut in fines, in quos est oblatum, convertatur, et una paternam edere dignaretur ordinationem, quo summae, quae nunc non sat tute viderentur esse elocatae, penes sufficientem cautionem vel in manibus modernorum Debitorum assecurentur, vel vero per hos restituantur, et alibi sufficienti cum securitate elocentur. Quod attinet consangvineos meos, illorum partem extradedi.

---

¹) Capitalu remasu si elocatu la Vien'a, scosu din averile immobile ale aceloru locuitori, cari ne voind se ia in 1764 armele de granitiari au emigratu si au disparutu, éra in moșiórele loru au fost asiediati alti romani din alte ținuturi ale tierei. Acestu capitalu a fost mijlocitu prin advocatulu Nicolae Baiulu dela Zernesci, unchiu bunu alu fratiloru Metianu, alu lui I. Branu, I. Alduleanu, B. Baiulescu.

Hujus dispositionis duo Exemplaria sunt facta, et eadem subscriptione mea et Sigillo Episcopali munivi. Cibinii die $\frac{10\ \text{Augusti}}{19\ \text{Iulii}}$ 1845.

In praesentia nostra:

(L. S.) Ioannis Panovits m. p.

Archidiaconi non uniti Ujegyháziensis et Parochi suburbii Cibiniensis Iosephstadt nec non Assessoris Consistorii Episcopalis et

(L. S.) Petri Badilla m. p.

Archidiaconi non uniti mercuriensis, et Suburbii Cibiniensis inferioris, nec non Assessoris Consistorii Episcopalis.

(L. S.)
Episcopus **Basilius Moga** m. p.

Scriptum per me
Iacobum Bolloga m. p.
juratum Tabulae Regiae Cancellistam.

XLIII.

Statulu personale alu consistoriului si alu protopopiloru diecesei (astadi Archidiecesei) romaniloru de religiunea gr. resariténa in Transilvani'a, asĭa cum se aflá acela sub timpulu vacantiei scaunului si alu sinodului electorale celebratu la Turda.[1]

„List'a protopopiloru din Dieces'a neunitiloru din Transilvani'a decopiata din Schematismus Dicasteriorum et Officialium magni Principatus Transilvaniae pro anno 1847. Claudiopoli, Typis R. Lycei.

Clerus Graeci Ritus non Unitorum

Episcopus vacat.

Administrator Dioeceseos sede vacante.

Reverendissimus D. Andreas Schaguna, Venerabilis Monasterii Kovilyensis in Hungaria Archimandrita et Dioeceseos Non Unitae Transilvaniae sede vacante — Altissime denominatus Administrator.

Venerabile Consistorium Dioecesanum.

Praeses idem qui Administrator.

Assessores.

A. R. D. Moyses Fule, Tractus Secundi Cibiniensis, Protopraesbyter, Scholarum Nationalium Director (Gramaticae Valachicae, item Methodicae ac Pastoralis Ordinandorum Professor) et Ven. Consistorii Assessor.

---

[1] Dieces'a nu'si avea sĭematismulu seu, dara conspecte cum este si acesta se publicau latinesce in alu tierei titulatu: Schematismus Dicasteriorum et Officialium Magni Principatus Transilvaniae. Dn. Ioanu Puscariu, cá juristu in Sibiĭu decopiand in 1847 acestu conspectu, adaose si unele notitie romanesci, care sunt prea bine la loculu loru.

A. R. D. Ioannes Moga, Tractus primi Cibiniensis Protopraesbyter, Theolog. Dogmat. Moralis Ordinandorum Professor, (Causarum Matrimonialium Referens Ordinarius, (au abdicat de acésta si causele de casatorie se impartu dupa referada la toti assessorii) et Venerabilis Consistorii Dioecesani assessor.
— — — Ioannes Panovits Protopraesbyter Ujegyháziensis, alter Marusiensis Administrator, et Ven. Cons. Assessor.
— — — Petrus Badilla Protopr. Mercuriensis, alter Marusiensis Administrator, et Ven. Consist. Assessor.
R. D. Theodorus Nekscha, Parochus Sz. Erzsébethiensis, et Vener. Consistorii Assessor, (Popa dela Gusteritia de langa Sibiiu).
(Notarius Iacobus Bologa). Secretarius, Vacat.
R. D. I. Hannia, Scriba et Archivarius Consistorialis.

Proto- et Vice-Protopraesbyteri, item Administratores Districtuales.

		Siedintia sau locuintia Protopopiloru Satŭ, Op.
	In Comitatu Albae Superioris.	
1.	A. R. D. Nicolaus Gezsa, Protopraesbyter Palosiensis	Palos
2.	— — — Iobus Román, Vice-Protopraesbyter Bürkösiensis	Bürkös
3.	— — — Ioannes Moga, Vice-Protopraesbyter Hidvegiensis.	Elöpatak
	In Comitatu Albae Inferioris.	
4.	A. R. D. Georgius Rátz, Protopraesbyter Albae Carolinensis	Czelna
5.	— — — Iosephus Igián, Protopraesbyter Zalathnensis	Offenbanya
6.	— — — Ioannes Panovits, vide inter Assessores (au absolvat Theologia la Viena)	Sibiiu
7.	— — — Petrus Badilla, vide inter Assessores (au absolvat Theologia la Vien'a)	Sibiiu
8.	— — — Abrahamus Moga, Administrator Marusiensis et simul Protopraesb. Sabaesiensis	Sebesiu
	In Comitatu Küküllö.	
9.	A. R. D. Ioannes Feketits, Protopraesbyter Circuli Superioris	O. Solymos
10.	— — — Petrus Ketzanovits, Protopraesbyter Circuli Inferioris	Bojan

		Siedintia sau locuintia Protopopiloru Satŭ. Op.
	In Comitatu Thordensi.	
11.	A. R. D. Zacharias Mathé, Protopraesbyter Superioris Circuli	O. Nádos
12.	A. R. D. Stephanus Demian. Protopraesbyter Thordensis	Egerbegy
13.	— — — Absolon Popovits, Protopr. Lupsaensis (au fost la Theologia la Vien'a vro cateva luni trimisu de cleru)	Abrudfalva
	In Comitatu Kolosiensi.	
14.	A. R. D. Gregorius Gáll, Protopr. Circuli Superioris	Clusiu
15.	— — — Procopius Prodán, Vice-Protopraesbyter Circ. Inferioris	Kara
	In Comitatu Dobocensi.	
16.	A. R. D. Ioannes Damscha, Prot: Milvaniensis	Milvan
17.	— — — Terentius Bogath, Prot. Borgoiensis	Borgó-Mislotseny
18.	— — — Basilius Bellan, Administrator Székiensis	Szék
	In Comitatu Szolnok Interiori	
19.	A. R. D. Ioannes Greble, interim. Administrator Muntseliensis	Muntsel
	In Comitatu Zarandiensi.	
20.	A. R. D. Iosephus Bassa, Protopraesb. Zarandiensis	Körösbanya
	In Comitatu Hunyadiensi.	
21.	A. R. D. Petrus Pipos, Protopr. Algyogyensis	Hondolbanyae
22.	— — — Mihael Miximilian, Protopraesb Hátszegiensis	Hatzeg
23.	— — — Constantinus Duma, Protopr. Devensis (au absolvat la Vien'a	Pestes
24.	— — — Nicolaus Krainik, Administrator Dobrensis	Dobra
25.	— — — Ioannes Orbonás, Administrator Illiensis	Illia
	In Districtu Kövariensi.	
	A. R. D. Gregorius Csokás, Administrator Kövariensis	Plopis

In Districtu Fogaras.

	Habitatio Protopraesb.
A. R. D. Petrus Popesku, Administrator Fogarasiensis	Fagarasiu
— — — Spiridon Jurkovan, Administrator Dragusiensis	Dragusiu

In Sede Haromszék.

A. R. D. Petrus Pap, Protopr. Bereszkiensis	Bretzku

In Sede Marus.

A. R. D. Parthenius Trombitas, Protopr. Maros-Vasárhelyiensis	Maros-Vásárhely

In Sede Cibiniensi.

A. R. D. Ioannes Moga vide inter Assessores (au frequentatu 3 ani Theol. la Vien'a)	Sibiiu
— — — Moyses Fule vide inter Assess. (au frequentat mai un an intreg Theol. la Vien'a)	Sibiiu

In Sede Schaesburgensi.

A. R. D. Zacharias Boiu, interimal. Administrator Schaesburgensis . . .	Danos

In Districtu Coronensi.

A. R. D. Ioannes Popazu, Protopr. 1-us Coronensis (au absolvatu theologi'a in 4 ani la Vien'a)	Brassov
— — — Alexius Verza, Protopr. 2-us Coronensis	Satu-lungu
— — — Petrus German, Protopr. 3-us Coronensis (au ascultatu Theologia in Vien'a)	Brasĭovu

In Sede Sabaesiensi.

A. R. D. Abrahamus Moga, Protopr. Sabaesiensis, et Admin. Marusiensis . .	Sabesii Sebesiu

In Sede Mediensi.

A. R. D. Basilius Androne, Protopr. Mediensis	Frauendorf

In Sede Nagy-Sink.

A. R. D. Ioannes Graek, Administr. Rosondaiensis	Propsdorf

In Sede Mercuriensi.

A. R. D. Petrus Badilla vide inter assessores Sibiiu

In Sede Uj-egyház (Nocrichu).

A. R. D. Ioannes Panovits vide inter assessores . . . . Sibiiu

In Sede Szászváros.

A. R. D. Nicolaus Popovits, Protopr. Saxopolitanus (Orascia) . . . . Saxopolis, Orastie

In Sede Köhalom.

A. R. D. Stanislaus Iosif, Administrator Köhalomiensis . . . . Katza

Theologi Viennenses in convictu ad S-tam Barbaram absoluti Ioannes Hannia et Ioannes Tipé.

Theologi Viennenses 2-di anni Dr. Pantazi et N. Popaea.

XLIV.

Versulu unui recrutu.

(Cá resunetu la legea de intregirea regimenteloru sanctionata in 1847.)

Poesiór'a compusa in limb'a poporului asĭa cum o reproducemu aici, isi are si ea insemnatatea sa istorica pentru locuitorii de nationalitate romàna din acésta tiéra. Am aratatu la loculu seu (§ 105 pag. 663), in ce modu cruntu si totodata ruşinatoriu se intregeau regimentele de linia. Preste aceea se mai sciá, cà din tóte comitatele si comunele sau curatu romane, sau amestecate se prindeau si assentau totu numai romani, éra din alte nationalitati erau dati mai multu numai vagabundi si strengari perde-vara, de cari voiau se scape mai vîrtosu orasĭele si cetatile. Chĭaru si intre familiile mai de frunte se audia asupra tineriloru depravati sententi'a de tóte dilele, cà cutare János ori Hanes nu mai este bunu de altu ceva, decàtu numai de catana, cá se'lu invetie „németiulu“ regula si minte.

Servitiulu militariu era pe viatia, sau pàna cand mai putea cineva se pórte puscà; disciplin'a crunta, prin urmare si desertiunile fórte dese, pedepsite apoi cu batai de nuiele in şîreagu de càte trei sute de feciori in sus si in josu de 6 pàna de 10 ori, adeca de mórte. Din desertori desperati nu odata s'au formatu bande hotiesci in muntii Transilvaniei si mai alesu pe pustele cele intinse ale Ungariei. Cu ocàsiunea venàtului de recruti intre luptele sangerópse de aparare nu odata au remasu primari si jurati morti; de unde apoi urele si poftele de resbunare deveniau heredi-

tarie in familii. Dara primarii si juratii se aflau totdeauna intre doue focuri: mórte din partea juniloru cari se aparau, batai cumplite pàna la 50 de betie si temnitia din partea administratiunei, daca nu aduceau recruti buni de servitiu. Imperatulu Franciscu se incercase a curma metodulu barbaru de assentare, dara classele privilegiate se opuneau sub preteste diverse fórte egoistice, éra anume opositiunea antiaustriaca avend scopulu seu nestramutatu de a se rupe mai curend sau mai tardiu de càtra Austri'a, ar fi voitu cá daca s'ar putea, nici-unu soldatu din tierile corónei unguresci se nu servésca in regimentele de linia sub comanda austriaca.

Abĭa in 1847 reusi partid'a fidela casei domnitóre, cá se se votedie prim'a lege de assentare prin tragere la sorti, cu incepere din etate de 18 ani si cu conditiune de a servi sub arme numai optu, in locu de 20—24 de ani. Inse si cu acea ocasiune toti càti treceau de nobili privilegiati au remasu scutiti de tragere la sorti, adeca de servitiu militariu. Acea classa de locuitori cugetase cu totulu la altu ceva, ceea ce in fine totu a urmatu dupa dorinti'a loru, precum vomu afla din urmatoriulu volumu.

Vediend generatiunea barbatiloru romani din acelea dile acea lege de assentare, si considerand cà assentatii in etate numai de 18 ani dupa servitiu de 8 ani voru esi tocma in etatea cea mai buna de a se casatori, s'au invoitu cá se indemne pe tinerimea romàna cu totu adinsulu la servitiulu militariu, fàra care o natiune cumpanesce fórte puçinu in ochii celorlalte. Atunci fu, cand Andreiu Murasĭanu inspiratu de folosulu servitiului militariu a scrisu acésta poesióra, care s'a inparţitu in vreo doue mii de foi volante in tóte ţinuturile pe unde mergea post'a. In mai multe parti ale tĭerei tinerii au mersu cu placere la urna si bocetulu mameloru se mai rarise. Testulu versului este acesta:

Aideti fratĭ se tragemu sorti,
Cà nu ne ducu cá pe hotĭ,
Cu funii legati in spate
Prin orasĭe si prin sate.

Nu ne mai ducŭ ca pe boĭ
Macelariĭ din apoĭ;
Ci noi mergemŭ din iubire
Pentr' a patrieĭ fericire.

Fratiloru, de aḍi noi totĭ
Suntemŭ fiĭ si patrioti!
Patri'a dar' cànd poftesce,
Noi sarimŭ totĭ vitejesce.

Mergemŭ scumpiloru mei soçi
Colo la ól'a cu sorţi:

Tragemŭ ale nóstre nume,
Se fimŭ bravĭ ostasĭ in lume!

Patri'a s'o aparamu,
De maĭ mari se ascultamŭ,
Viĭa-apoi orĭ-ce furtune,
Cà romànulu le supune.

Mama, nu plange de locu,
Cà dĕ-oĭu merge si in focu,
Vorŭ simtí cumplitŭ pagàniĭ,
C' au a face cu romàniĭ!

De nu m'asĭu face soldatu,
Tata n'ar fi aparatu;
Holdele 'iar fi calcate
De dușmani, de-ale loru glóte.

De-oĭu traí orĭ de-oĭu murí
Tu nu blastema, ci ḑi:
Ține Dómne 'n fericire
Pe-imperatu, pe stăpănire!

Pe domnĭ si pe dregatorĭ,
Pe-aĭ nostriĭ aparatorĭ,
Cariĭ prin legĭ intĭelepte
Vorŭ din somnu se ne destepte

Puĭca, de ce te-ai màchnitu,
Au nu tĭ-am fagaduitu,
Cà plinind si asta sórte,
Voĭu fi alŭ teu pàn' la mórte?

Dar' de 'ntèĭu s' adeverescŭ,
Cà si postŭ militarescu
Sciu purta cu cuviințĭa,
Cu dreptate si credințĭa.

Crede-me cà s' fericitu
Cand acésta-am inplinitŭ,
Ce-imperatulŭ meu poftesce
Si legea ne poruncesce.

Optu ani trecŭ cá si o ḑí
Șĭ-atunci daca voĭu traí
Punŭ mondirulŭ la o parte,
Cà nus' ostasĭu pàn' la mórte.

Satulŭ banĭ va aduna
  Si cu camată va da,
Cá venind ostasi-acasa
  De lipsa se nu le pase.

Ai nàdejde ’n Dumneḑieu
  Puĭculitĭa cum am eu,
Cà vrènd se me ’ntorcŭ cu bine,
  N’am se te despartu de mine.

Popa ne va cununa
  Si totĭ ne vomŭ ospeta,
Închina-vomŭ pentru tĭéra
  Șĭ-împeratu doue pachara.

FINE.

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Erori de tipariu.

Este aprópe credinti'a comuna a tipografiloru si carturariloru, cà nu se afla nicĭ-o carte tiparita fàra erori de tipariu, precum nu se afla omu fàra pecatu. Dupa corecturi intreite, pàna cand stelescu ochii corectoriloru, erori neindreptate totu remanu.

Întocma asĭa ni s'a intemplatu si noue la tiparirea acestui volumu, care coprinde cincidieci de cóle. Lectorii înse binevoitori si deprinsi cu greutatile càte intimpina tiparirea de cartĭ, voru sci se indrepte singuri erorile ce voru intimpina si se fia ertatori.

Pretĭulu:

Volumu I.

legatu usĭoru (brosĭatu) . .
„ frumosu în pènsa .

Volumu II.

legatu usĭoru (brosĭatu) . .
„ frumosu în pènsa. .

Volumu III.

legatu usĭoru (brosĭatu) . .
„ frumosu în pènsa. .